

ISSN 2226-9355

Табии

ДОНИШГОҲИ
ЗАБОНҲО

4(56)
2024

Силсилаи илмҳои:
филологӣ
педагогӣ
таърих

ISSN 2226-9355

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ЗАБОНҲО

(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих)

2024. № 4(56)

ВЕСТНИК

УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ

(серия филологических, педагогических и исторических наук)

2024. №4(56)

HERALD

OF THE LANGUAGES UNIVERSITY

(the series of Philological, Pedagogical and Historical sciences)

2024. № 4(56)

Душанбе – Dushanbe, 2024

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ЗАБОНҲО
Силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих
Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода.
 Маҷалла соли 2011 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Гулназарзода Жило Бурӣ

доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректори
 Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии
 Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Муовини сармуҳаррир:

Абдурахимов Бахтиёр

номзади илмҳои филологӣ, дотсент, муовини
 ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи
 байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба
 номи Сотим Улуғзода

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

10.00.00 – Филология

Муҳаммадҷонзода Олимҷон Обидҷон	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Саломӣён Муҳаммадҷон Қайюм	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Ҷамшедов Парвонахон	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Турсунов Фаёзҷон Мелибоевич	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Салими Хатлонӣ	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Олимӣ Хосият Ҳоким	доктори илмҳои филологӣ, дотсент
Файзуллозода Амонулло Файзулло	номзади илмҳои филологӣ, дотсент

13.00.00 – Педагогика

Шербоев Саидбой	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Неъматов Саъдулло Эргашевич	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Шоҳиён Нуралӣ Набот	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Шосаидзода Сафар Ҳасан	номзади илмҳои педагогӣ, дотсент
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	номзади илмҳои педагогӣ, дотсент

07.00.00 – Таърих

Ҳотамов Намоз Басарович	доктори илмҳои таърих, профессор
Муллоҷонов Сайфулло Кучакович	доктори илмҳои таърих, профессор
Миракзода Фаридун Юсуфӣ	номзади илмҳои таърих, дотсент
Икромов Ғайбулло Холович	номзади илмҳои таърих, дотсент

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ
 тақризиавандаи Комиссияи олии
 аттестациони назди Президенти Ҷумҳурии
 Тоҷикистон аз 30.03.2021 ворид гардидааст.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии
 «Намояи иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР)
 шудааст, ки дар сомонии Китобхонаи миллии
 маҷозӣ ҷойгир аст (<http://elibrary.ru>).

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зерини
 илмро барои ҷоп қабул менамояд:

Дар соҳаи илмҳои филологӣ: 10.01.01,
 10.01.03, 10.01.04, 10.01.08, 10.02.01, 10.02.19,
 10.02.20, 10.02.22

Дар соҳаи илмҳои педагогӣ: 13.00.01, 13.00.02,
 13.00.08

Дар соҳаи илмҳои таърих: 07.00.02,
 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва
 англисӣ нашр мешавад.

Матни мукаммали маводи ҷопӣ дар сомонии
 расмӣ маҷалла ҷойгир карда шудааст
 (www.payom.ddzt.tj).

Паёми Донишгоҳи забонҳо.
 Силсилаи илмҳои филология, педагогика ва
 таърих. – 2024. – № 4 (56). ISSN 2226-9355.
 Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
 Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.
 Шаҳодатномаи №333/МҶ-97 аз 26.02.2024.

Нишонии маҷалла: 734019, Ҷумҳурии
 Тоҷикистон, ш. Душанбе,
 кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.
 Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj
 E-mail: payom.dbz@mail.ru
 Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода, 2024

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
Серия филологических, педагогических и исторических наук
Учредитель журнала:

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде
 Журнал основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор журнала:
Гулназарзода Жило Бури

*доктор филологических наук, профессор, ректор
 Таджикского международного университета
 иностранных языков имени Сотима Улугзаде*

Заместитель главного редактора:
Абдурахимов Бахтиёр

*кандидат филологических наук, доцент,
 проректор по науке и инновации Таджикского
 международного университета иностранных
 языков имени Сотима Улугзаде*

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

10.00.00 – Филология

Мухаммаджонзода Олимджон Обиджон	<i>доктор филологических наук, профессор</i>	<i>Журнал входит в Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан от 30.03.2021.</i>
Саломийён Мухаммадвуд Каюм	<i>доктор филологических наук, профессор</i>	
Джамshedов Парвонахон	<i>доктор филологических наук, профессор</i>	<i>Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки (http://elibrary.ru).</i>
Турсунов Фаёзджон Мелибоевич	<i>доктор филологических наук, профессор</i>	
Салими Хатлони	<i>доктор филологических наук, профессор</i>	<i>Журнал принимает научные статьи по следующим научным областям: В области филологических наук: 10.01.01, 10.01.03, 10.01.04, 10.01.08, 10.02.01, 10.02.19, 10.02.20, 10.02.22 В области педагогических наук: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.</i>
Олими Хосият Хоким	<i>доктор филологических наук, доцент</i>	
Файзуллозода Амонулло Файзулло	<i>кандидат филологических наук, доцент</i>	<i>В области исторических наук: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.</i>

13.00.00 – Педагогика

Шербоев Саидбой	<i>доктор педагогических наук, профессор</i>	<i>Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках. Полнотекстовые версии опубликованных материалов размещены на официальном сайте журнала (www.payom.ddzt.tj)</i>
Неъматов Саъдулло Эргашевич	<i>доктор педагогических наук, профессор</i>	
Шохиён Нурали Набот	<i>доктор педагогических наук, профессор</i>	<i>Вестник университета языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук. – 2024. – № 4 (56). ISSN 2226-9355.</i>
Шосайдзода Сафар Хасан	<i>кандидат педагогических наук, доцент</i>	
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	<i>кандидат педагогических наук, доцент</i>	<i>Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство № 333/ЖР-97 от 28.02.2024 г. Адрес журнала: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj E-mail: payom.dbz@mail.ru Тел.: (+992 37) 232-87-30</i>

07.00.00 – История

Хотамов Намоз Басарович	<i>доктор исторических наук, профессор</i>	<i>© ТМУИЯ им. С. Улугзаде, 2024</i>
Муллоджонов Сайфулло Кучакович	<i>доктор исторических наук, профессор</i>	
Миракзода Фаридун Юсуфи	<i>кандидат исторических наук, доцент</i>	
Икромов Гайбулло Холович	<i>кандидат исторических наук, доцент</i>	

HERALD OF THE LANGUAGES UNIVERSITY
The series of philological, pedagogical and historical sciences

Founder of the journal:

Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda
The journal is established in 2011. Issued 4 times a year.

CHIEF EDITOR:

Gulnazarzoda Zhilo Buri

Doctor of Philology, Professor, Rector of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Abdurahimov Bakhtiyor

Candidate of Philology, associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

10.00.00 – Philology

Muhammadjonzoda Olimjon Obidjon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Salomiyon Muhammaddovud Qayum	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Jamshedov Parvonakhon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Tursunov Fayozjon Meliboevich	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Salimi Khatloni	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Olimi Khosiyat Hokim	<i>Doctor of Philology, associate Professor</i>
Fayzullozoda Amonullo Fayzullo	<i>Candidate of Philology, associate Professor</i>

13.00.00 – Pedagogy

Sherboev Saidboy	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Ne'matov Sa'dullo Ergashevich	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shohiyon Nurali Nabot	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shosaidzoda Safar Hasan	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>
Tovbaeva Mavluda Musulmonovna	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>

07.00.00 – History

Hotamov Namoz Basarovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mullojonov Saifullo Kuchakovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mirakzoda Faridun Yusufi	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>
Ikromov Ghaybullo Kholovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 30.03.2021.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library (<http://elibrary.ru>).

The journal accepts scientific articles on the following scientific specialties:

In the field philological sciences: 10.01.01, 10.01.03, 10.01.04, 10.01.08, 10.02.01, 10.02.19, 10.02.20, 10.02.22

In the field pedagogic sciences: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

In the field historical sciences: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

Full-text versions of published materials are posted on the official website of the journal (www.payom.ddzt.tj).

Herald of the Languages University.

The series of Philological, Pedagogical and Historical sciences. – 2024. – № 4 (56).

ISSN 2226-9355.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. Certificate № 333/JR-97 dated 02/28/2024.

Address of the journal: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan.

Web site of the journal: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom.dbz@mail.ru

Phone: (+992 37) 232-87-30

© TIUFL named after S. Ulughzoda, 2024

ЗАБОНШИНОСӢ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

ТДУ: 491.550(09)

НАҚШИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР РУШДИ ЗАБОН ВА ИЛМИ ЗАБОНШИНОСИИ ТОЧИК

Гулназарзода Ж. Б., Нажмудинзода Р. Х.

Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Мусаллам аст, ки забон падидаи иҷтимоист, зеро бо инсон, фард ва ҷомеа иртибот дорад. Аз ин гуфтаҳо метавон қазоват кард, ки нишонаҳои асосӣ дар ҳаёти инсон барои ҳар халқу миллате аз нигоҳи арзишмандӣ ва тавонмандӣ аз ҷониби абармардони шучоъ, далеру содиқ, тамаддуншиносу бофазл, покизаманишу фарҳангсолор иброз, муаррифӣ, арҷгузорӣ ва ҳифз мегардад ва барҳақ, бо дарки масъулияти волои фарзандӣ содиқонаву софдилона, возеҳу равшан муайян кардани аслияти шоиставу сазовор будани нишона, омил ва унсур чун муқаддасот дар побарҷойӣ, устуворӣ, покизагиву озодагӣ, мақом ва манзалат мавқеи муҳим дорад.

Ибтиқору ташаббус роҳнамоиву амалкарди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар муайян кардани ҷойгоҳи воқеии забони тоҷикӣ, ки яке аз самтҳои муҳимми сиёсати забонгустариӣ Пешвои миллат дар даврони соҳибистиклолист, пеш аз ҳама, боиси пазиришу пайравист ва ҳеҷ гоҳ набояд фаромӯш кард, ки дар татбиқи он бо таъкиди Пешвои миллат дар «рӯзгори файзбори Истиклолият, ки барои тавсеаи доираи қорбурди забони давлатӣ дар ҳамаи ҷанбаҳои ҳаёти ҷомеа имконияти мусоид фароҳам овардааст, моро водор менамояд, ки барои густариши ҳарчи бештари забон дар тамоми ҷанбаҳои ҳаёт, ғановати мунтазами таркиби луғавии он, ҳамчунин, ҳифзу ниғаҳдошти асолату покизагии забони давлатӣ аҳлона талош намоем» [16].

Пеш аз ҳама, чун тоҷикон, ки аз қадимулайём миллати фарҳангдӯсту тамаддунпарваранд ва имрӯз соҳибистиклолу соҳибдавлату соҳибзабонанд, Сарвари кишвар эълон карданд: «Миллату давлат соҳиб ва пуштибони забонанд. Забон омили асосии рушду камоли миллат ва давлат аст. Ин аст, ки забон ва давлату миллат дар паноҳи якдигаранд» [15].

Ва дигар ин ки камоли забон бо сухани тоҷикӣ бори нахуст аз минбарҳои баландтарини ҷаҳон аз забони Пешвои миллат доир ба арзи ҳастӣ кардани давлату миллати тоҷик оғоз шуд ва фармуданд: «Имрӯз аҳли олам моро бо номи «тоҷикон», давлатамонро бо номи «Тоҷикистон» ва забонамонро бо номи «забони тоҷикӣ» мешиносанду эътироф мекунанд» [17].

Бале, дар марҳилаи таърихи навини тоҷикон, бо сарварию роҳбарӣ, иқдому ташаббус, ибтиқору пайкор, рафтору гуфтор ва эҷоду эҷозии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон забони тоҷикӣ ҳамчун **“чеҳраи хоси миллӣ”** эътироф гардид. Аз минбарҳои бонуфузи дунё бо ин забони нобу шево иброз намудани андешаву пешниҳодот на танҳо барои халқи тоҷик, балки барои мардуми минтақаву ҷаҳон ва пазируфтани ин гуфтаҳо боз ҳам нишон аз муассарию мондагории забони тоҷикӣ ва талошу кӯшиши фарзанди миллат барои вориси ин забон будан аст.

Бо василаи муаррифӣ намудани миллату давлат ва забон дар ақсои олам Пешвои миллат ҳар як фарди бонангу номуси миллатро ба касб кардани ҷойгоҳи муътабару арзишманди забон хушманду хушдор намуда, ҳамзамон, ба ниғаҳдошти беолоиши он таъкид менамоянд: «Қарзи фарзандӣ ва рисолати инсонии мост, ки забони модариамон, яъне ин забони ширину шоиронаро баробари модари худ азиз шуморем, дӯст дорем, онро мисли модар, ки моро ба дунё оварда, меҳри забонро бо шири поку ҷонбахш ва муҳаббати онро бо аллаи гӯшнавозаш дар ҷисму ҷони мо ҷой кардааст, эҳтирому эҳтиёт кунем ва

мисли гаронбаҳотарин сарвати умрамон ҳамеша гиромӣ дорем” [17]. Зеро тамоми муқаддасот бо ин забон шарҳу тавзеҳ меёбанд ва муҳимтар аз ҳама, бо ин забон суруди миллӣ дар фазои кишвар ва ҷаҳон чун пайки шодию нусрат, далериву матонат, комёбиву музаффарият ҳамеша танинандоз аст.

Пешвои миллат дар масири таърихи куҳану навини тоҷикон бори дигар хосияти **“баҳамоварӣ”** ва ё **“вахдатофаринии”** забони тоҷикиро бо маҳорату истеъдоди забондонӣ бо забон ва шеваи равону самимонаи тоҷикӣ, бо меҳру муҳаббати содиқонаи фарзандӣ исбот намуда, халқи тоҷикро ба **ҳам оварданду сулҳу субот ваҳдату** осоиш ба ин сарзамин омад. **“Тавоноӣ”** ва **“рақобатпазирии”** ин забонро ҳамчун олими нуктасанҷ илман собит намуданд.

“Маҳз, ҳамин забони ноби модарӣ халқи моро дар тули зиёда аз панҷуним ҳазор сол бар зидди тамоми бадбахтихову тохтутози аҷнабиён муттаҳиду сарчамъ нигоҳ доштааст ва ба миллати тоҷик умри ҷовидонӣ бахшидааст” [20]. Бад-ин васила нишон доданд, ки забони тоҷикӣ бо ин хусусиятҳояш дар ташаккул ба унвони як забони умумӣ барои мардуми ориёитабор нақши муассир бозидааст.

Пешвои миллат муайян карданд, ки халқи тоҷик дар ҳама даври замон бо гӯйишу шеваи хоси забони тоҷикӣ кӯшидааст, ки забони гуфторӣ ва навишторӣ бе фосила амалкард дошта бошад ва ёдовар мешаванд, ки **“Бӯйи ҷӯйи Мулиён ояд ҳаме”**-и қофиласолори адаб – Рӯдакиро хурду бузург медонанду мефаҳманд.

Аз ин рӯ, Пешвои миллат ин забонро **“ганчи гаронбаҳои ниёгон”** меноманд ва барои он ки мардуми тоҷик ва ҷаҳон ин ганчи гаронбаҳои ниёгонро ба даст оранд, бознашри асару осори мондагори шоирон, адибон ва донишмандонро роҳандозӣ намуданд, ки аз силсилаи **“Ахтарони адаб”** то **“Тоҷикон”**-у **“Шоҳнома”**-и безавол расидааст, ки боз идома хоҳад ёфт.

Ҳамчунин, барои таъмини пешрафти ин рукни асосии пойдеории миллат бунёду таъсиси муассисаҳои таълимии томақтабӣ, умумӣ, коллеҷу литсейҳо, Донишгоҳу донишқадаҳо, Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, симо ва садои миллӣ, шуроҳои илмӣ, Китобхонаи миллӣ, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, баргузориҳои олимпиадаҳо, озмунҳои «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст», «Тоҷикистон – ватани азизи ман», «Илм – фурӯғи маърифат» «Тоҷикон» – оинаи таърих», тасдиқи «Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030» (аз 28-уми ноябри соли 2020 таҳти №647), эълон шудани Рӯзи забони давлатӣ боз як қадами муҳим дар роҳи эҳтирому бузургдошти забони тоҷикӣ ва боз ҳам тавсеа бахшидани вазифаҳои ҷамъиятии он гардид.

21- октябри соли 1997 Барномаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба тавсеа ва рушди забони давлатӣ ва забонҳои дигари қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид. Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 21- июли соли 2007 дар ҷамъомади бошукуҳи идона ба муносибати 18-умин солгарди мақоми давлатӣ пайдо кардани забони тоҷикӣ суханронӣ намуда, бурду боҳти амалишавии Қонуни забони давлатиро таҳлил карданд. Ҳамаи ин вохӯриҳо ва ҳамоишҳо дар назди забоншиносони тоҷик вазифаҳои навро гузошта, барои рушди минбаъдаи забоншиносии тоҷик нақши ҳалқунанда доранд.

Яке аз масъалаҳои муҳим барои таърихи миллат ин гирдоварӣ ва омӯзиши таҳқиқӣ дақиқӣ номҳои ҷуғрофӣ мебошад. Бар асоси таҳқиқоте, ки аз ҷониби донишмандони хориҷӣ ва ватанӣ гирифтааст, ҳар як номи ҷуғрофӣ дар асоси манбаъҳои хаттӣ бояд мавриди омӯзиши илмӣ қарор дода шавад. Номҳои ҷуғрофии минтақа ба таъриху сарнавишти миллат иртибот дошта, таърихи рушду такомули забони моро инъикос менамоянд [2, 660].

Мо бояд ба рушди забони шево ва шоиронаи тоҷикӣ эътибори аввалиндараҷа диҳем. Ҷунки забони давлатӣ яке аз сарватҳои муқаддас ва гаронбаҳотарини мо мебошад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ, яъне таҳҷуми фарҳангиву забонӣ моро зарур аст, ки баробари омӯзиши забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла русӣ ва англисӣ барои пешрафти забони тоҷикӣ ва тавсеаи доираи истифодаи он мунтазам кӯшиш ва ғамхорӣ намоем. Дар ин замина

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат санаи 27.09.2022 дар Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (ҳоло Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода) зимни суҳанронии хеш таъкид намуданд, ки «яке аз вазифаҳои муҳимтарини ҷомеаи Тоҷикистон - аз хурд то бузург, равшанфикрону донишмандон, инчунин, дастгоҳи давлативу ҳукуматӣ ҳифз кардани забони бостонии зебову шево, ширину шоиронаи тоҷикӣ, тозаву ноб ва поку беолоиш ба наслҳои оянда расонидани он аст» [20].

Пешвои миллат барои вусъати ин забон дастур медиҳанд ва ҳидоят мекунанд, ки тадбирҳои саривақтӣ чун риояи покизагӣ, тақвияти захираи рақамии он барои мондагории забони тоҷикӣ дар замони ҷаҳонишавӣ, омӯхтани ҷанбаҳои назариявии забони бостонии тоҷикӣ ва омода кардани мутахассисони забонҳои авастой, суғдӣ ва бохтарӣ, таҳияи луғати мукаммали забони тоҷикӣ бо фарогирии калимаҳои умумиестеъмолии рӯзмарра, тавассути расонаҳои ҷаҳонии интернетӣ нашр кардани осори оламшумули назму наср бо ин забон, шароити мусоиди омӯзиши ин забон барои аққаллиятҳои миллӣ ва хориҷӣ амалӣ карда шаванд.

Насли ояндасози миллатро ҳушдор месозанд, ки наврасону ҷавонони мо дар раванди забонмӯзӣ бояд дар хотир дошта бошанд, ки дар асоси хуб донишони забони модарӣ барои омӯзиши забони хориҷӣ талош намоянд, зеро «Забони модариро дар сатҳи аъло доништан, онро дӯст доштан, бо ин забони ширину шево дурусту равону зебо суҳан гуфтан ва асари адабӣ эҷод кардан камоли эътиқоду эҳтиром ба Ватан – Модар ва далели ҳисси баланди миллӣ мебошад».

Забони тоҷикӣ, воқеан ҳам, бузургу тавоност, мағлубнопазир аст, забони қаҳрамон, забони афроди бузург, забони илм ва осори безавол аст. Аз назари аҳли таҳқиқ, забони тоҷикӣ чандин марҳилаи рушдро паси сар кардааст ва ин марҳилаҳо ҳар яке махсусияту умумияти худро доштаанд. Ва бидуни шакку шубҳае, пурфайзтарину самарбортарин марҳилаи рушду такомули забони тоҷикӣ марбут аст ба даврони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сиёсати забонгустирии Пешвои миллат.

Истиклоли давлатӣ миллати тамаддунофар ва куҳанбунёди тоҷикро бори дигар водор намуд, ки мақоми забони тоҷикиро дар ҷомеаи навин ба таври шоиста баланд бардорад. Барои воқеан ба пояи забони миллӣ ва забони давлатӣ расидан, дар арсаи ҷаҳонӣ муаррифӣ шудан ва дигар арзишҳои вазифаҳои забони тоҷикӣ, дар татбиқи ин рисолати таърихӣ ва мондагор тарҳрезҳои мушаххас ва сиёсати ояндабинонаи Пешвои муаззами миллат нақши муассиру меҳварӣ гузошанд.

Ва боз ҳам вобаста ба волоияти забон суҳанро аз Пешвои миллат, аз нахустсатри китоби “Забони миллат – ҳастии миллат”, мегӯем: “Танҳо забон аст, ки дар ҳама давру замон таърихи воқеӣ ва ростини миллатро дар ҳофизаи худ нигоҳ медорад” [13, 3]. Пешвои миллат бо муҳаббату эҳтироми бепоён нисбат ба забони тоҷикӣ асари бунёдӣ бузурги “Забони миллат – ҳастии миллат”-ро дар ду ҷилд иншо намуда, ҷеҳраи забони тоҷикиро бештар мучалло сохтанд. “Ман ба забони шевои шоиронаи тоҷикӣ сидқан арҷ мегузорам, ба ҳисси баланди ватандӯстӣ аз минбарҳои баланд бо ин забон суҳан мегӯям, аз лаҳни шакқарину дилнишинаш лаззати маънавӣ мебарам ва ҳастиямро бо ҳастии забонам пайванд доништа, ин гавҳари хушоб ва дурри ҷаҳонтобро пайваста ситоиш ва тарғиб менамоям. Ба ин хотир доир ба таърихи ташаккули забони тоҷикӣ мақолаву асарҳо таълиф менамоям, дар ҳар суҳанрониям бузургию тавонии онро таъкид месозам ва барои ҳифзу ҳимояш талош мекунам” [19].

Дар воқеъ, таълифи китоби «Забони миллат – ҳастии миллат» кофист, ки нақши мондагори муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар таърихи забоншиносии тоҷик собит бинамоем. Ҳарду ҷилди китоби мазкурро метавон шиноснома ва таърихномаи забони тоҷикӣ номид. Бо хондани ин рисолаи арзишманд ба ҷаҳони таърихӣ забони куҳанбунёди хеш ворид мешавем. Ин асар ба сифати манбаи саҳеҳ ва муътамади илмӣ мавриди қорбурди олимони қарор гирифтааст.

Забон оинаи таърих ва давлатдорӣ, беҳтарин сарват ва қиматтарин дороии миллат, омилҳои муҳими иттиҳод аст. Мо – муҳаққиқонро зарур аст, ки бо масъулияти волии худшиносию худогоҳӣ бидонем, ки умри миллат ба умри забон вобаста аст ва ҳамеша бикӯшем, ки дар дилу дидаи наврасону ҷавонон ҷо гирифтани ҳисси ҳифз ва эҳтироми самимӣ ба забони модарӣ ҷовидона ва абадӣ бошад, яъне ин забон аз насл ба насл поку беолоиш ва бегазанд ба мерос гузарад.

Дар ҳақиқат, ҳифзи забони тоҷикӣ аз ҷониби Сарвари кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дуруст ба роҳ монда шуда, дар ин замина, илми забоншиносии тоҷик ҳам инкишоф меёбад. Роҷеъ ба масъалаи ҳифзи забон аз ҷониби Пешвои муаззами миллат имрӯзҳо асару мақолаи нав ба нав нашр шуда истодаанд. Ҳамин тарик, маҳз, бо кӯшишу навкориҳои Сарвари кишвар Эмомалӣ Раҳмон, забони тоҷикии мо дубора эҳё гардид, ки барои рушди минбаъдаи илми забоншиносии тоҷик заминаҳои мусоиде фароҳам оварда тавонист.

Адабиёт:

1. Амонзода, М.С. Эмомалӣ Раҳмон ва роҳу усулҳои ҳифзи забон ва омӯзиши он [Матн] / М. С. Амонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, 2019. – №8. – С.94 -95.
2. Воҳид, Ғаффорӣ. Эмомалӣ Раҳмон дар оинаи замон / Ғаффорӣ Воҳид– Душанбе, 2015. – 804 с.
3. Эмомалӣ, Раҳмон. Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷ. 2 [Матн] / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 560 с.
4. Эмомалӣ, Раҳмон. Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷ. 3 [Матн] / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 512 с.
5. Эмомалӣ, Раҳмон. Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷ. 4 [Матн] / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 560 с.
6. Эмомалӣ, Раҳмон. Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷ. 5 [Матн] / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 512 с.
7. Эмомалӣ, Раҳмон. Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷ. 6 [Матн] / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 560 с.
8. Эмомалӣ, Раҳмон “Нигоҳе ба таърих ва тамадуни ориёӣ [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе, 2006. – 372 с.
9. Эмомалӣ, Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби якум. Аз Ориён то Сомониён [Матн] / Раҳмон Э. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 124 с.
10. Эмомалӣ, Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби дуюм. Аз Ориён то Сомониён [Матн] / Раҳмон Э. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 128 с.
11. Эмомалӣ, Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби сеюм. Аз Ориён то Сомониён [Матн] / Раҳмон Э. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 228
12. Эмомалӣ, Раҳмон. Чехраҳои мондагор / Раҳмон Э. – Душанбе, 2016. – 536 с.
13. Эмомалӣ, Раҳмон. Забони миллат–ҳастии миллат. Китоби 1 [Матн] / Раҳмон Э. – Душанбе, 2016. – 516 с.
14. Эмомалӣ, Раҳмон. Забони миллат–ҳастии миллат. Китоби 2 [Матн] / Раҳмон Э. – Душанбе, 2020. – 431 с.
15. Эмомалӣ, Раҳмон. / Забон – рӯки асосии миллат ва давлат аст. 15.09.2014, [Манбаи электронӣ] // Низоми дастрасӣ: URL: <http://khovar.tj> (санаи мурочиат: 15.11.2024).
16. Эмомалӣ, Раҳмон. / Паём ба муносибати Рӯзи забони давлатӣ. 04.11.2016, [Манбаи электронӣ] // Низоми дастрасӣ: URL: <http://president.tj/event/news/49106> (санаи мурочиат: 13.11.2024).
17. Эмомалӣ, Раҳмон. / Суханронӣ ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 04.10.2019, [Манбаи электронӣ] // Низоми дастрасӣ: URL: <http://president.tj/event/news/49106> (санаи мурочиат: 11.11.2024).
18. Эмомалӣ, Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.12.2019, шаҳри Душанбе [Манбаи электронӣ] // Низоми дастрасӣ: URL: <http://president.tj/node/21975> (санаи мурочиат: 10.06.2024).
19. Эмомалӣ, Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 30/09/2022, шаҳри Душанбе [Манбаи электронӣ] // Низоми дастрасӣ: URL: <http://sadoimardum> (санаи мурочиат: 02.12.2024).
20. Эмомалӣ, Раҳмон. / Суханронӣ дар Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. 27.09.2022, [Манбаи электронӣ] // Низоми дастрасӣ: URL: <http://president.tj/event/news/49106> (санаи мурочиат: 17.11.2024).

НАҚШИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР РУШДИ ЗАБОН ВА ИЛМИ ЗАБОНШИНОСИИ ТОҶИК

Дар мақолаи мавриди назар чанде аз суҳанрониҳои Пешвои миллат дар васфи забони нобу шево ва ширину шоиронаи тоҷикӣ, ки бузургтарин сарвати бебаҳои халқи тоҷик аст, баррасӣ гардид. Дар гуфторҳои овардашуда қадимию бузургӣ ва ширину хушсадою хушоҳанг будани забони тоҷикӣ зикр гаштаанд.

Ҳамзамон, масъалаи дигар, ин таҳия ва пешниҳоди лоиҳаи қонунҳо ба забони давлатӣ аз ҷониби Пешвои миллат барои таъмини низоми мантиқии меъёрҳои қонун мебошад. Қонунияти инкишофи забон чунин аст, ки вай мисли як ҷисми зинда бояд ба маҷрои зиндагӣ – таҳавуллоти

сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мутобиқ шуда, имкони ифодаи мазмунҳои тоза ва талаботи мардумро дошта бошад. Ҳамчунин, дар мақола нақши мондагор ва меҳварӣ доштани китоби “Забони миллат – ҳастии миллат” дар омӯзишу таҳқиқи забони тоҷикӣ ва рушду такомули истилоҳоти забоншиносӣ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: *Пешвои миллат, Истиқлолият, рушди забон, илм, забоншиносии тоҷик, забони тоҷикӣ, истилоҳот.*

РОЛЬ ЛИДЕРА НАЦИИ В РАЗВИТИИ ЯЗЫКА И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ

В рассматриваемой статье рассмотрены некоторые выступления Лидера нации в честь изящного, сладкого и поэтического таджикского языка, что является величайшим богатством таджикского народа. В упомянутых словах упоминаются древность, величие, сладость и приятность таджикского языка.

Вместе с тем, еще одним вопросом является подготовка и представление Лидером нации проектов законов на государственном языке для обеспечения логичной системы правовых норм. Законность развития языка такова, что он, как живой организм, должен приспосабливаться к ходу жизни - политическим, экономическим, социальным и культурным событиям и иметь возможность выражать свежее содержание и потребности людей. Также в статье показана неустанная и важнейшая роль книги «Язык нации – сущность нации» в изучении и исследовании таджикского языка, а также в развитии и совершенствовании лингвистической терминологии.

Ключевые слова: *Лидер нации, Независимость, развитие языка, наука, таджикское языкознание, таджикский язык, терминология.*

THE ROLE OF THE LEADER OF THE NATION IN THE DEVELOPMENT OF THE LANGUAGE AND THE SCIENCE OF TAJIK LINGUISTICS

This article examines some of the speeches of the Leader of the Nation dedicated to the praise of the elegant, sweet and poetic Tajik language, which is the greatest wealth of the Tajik people. The quoted speeches mention the antiquity, greatness, sweetness, melodiousness and melodiousness of the Tajik language.

Along with this, another issue is the preparation and presentation by the Leader of the Nation of draft laws in the official language to ensure a logical system of legal norms. The legitimacy of language development is such that, as a living organism, it must adapt to the course of life - political, economic, social and cultural events and be able to express the fresh content and needs of people. The article also shows the tireless and important role of the book "The nation Language - the Nation existence" in the study and research of the Tajik language, as well as in the development and improvement of linguistic terminology.

Keywords: *Leader of the nation, Independence, language development, science, Tajik linguistics, Tajik language, terms.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Гулназарзода Жило Бурӣ – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректор. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992 37) 232 50 00; E-mail: rectorat.dbzkht.tj@mail.ru*

Наҷмудинзода Рисолат Хайридин – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯии кафедраи таърихи забон ва типология. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел.: (+992) 907-52-60-50; E-mail: r100792t@gmail.com

Сведения об авторах: *Гулназарзода Жило Бури - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, доктор филологических наук, профессор, ректор. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Тел.: (+992 37) 232 50 00; E-mail: rectorat.dbzkht.tj@mail.ru*

Наҷмудинзода Рисолат Хайридин - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры истории языка и типологии. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел.: (+992) 907-52-60-50; E-mail: rectorat.dbzkht.tj@mail.ru

Information about the authors: *Gulnazarzoda Zhilo Buri – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Doctor of Philological Sciences, Professor, Rector. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992 37) 2325000; E-mail: rectorat.dbzkht.tj@mail.ru*

Najmudinzoda Risalat Khayriddin - Tajik National University, the applicant of the Department of History of Language and Typology. Address: 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025. Telegram: (+992) 907-52-60-50; E-mail: rectorat.dbzkht.tj@mail.ru

**ЧАНБАҲОИ ЛИНГВОКУЛТУРОЛИГИИ КАЛИМАИ СЕРМАЪНОИ СОҲАИ
БОҒДОРӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ОЛМОНӢ**

Абдуллоева Г.З., Қайумова С. Қ.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Забон яке аз арзишҳои миллие ба ҳисоб меравад, ки дар он роҳи тайқардаи миллат таҷассум ёфтааст. Таъриху тамаддуни халқу миллат инъикос гардида, барои пояндаву ҷовидон мондани он саҳми босазоеро мебозад. Танҳо забон аст, ки дар ҳама давру замон таърихи воқеа ва ростии миллатро дар ҳофизаи худ нигоҳ медорад [20, 5].

Бо инкишофи ҷамъият забон низ рушду такомул ёфта, дар он масъалаҳои нав ба вучуд меоянд, зеро дар забон бештар муносибати инсон бо ҷамъият таҷассум меёбад. Дар инкишофи забону ҷамъият нишонаҳои мавҷуданд, ки дар онҳо инкишофи муносибатҳои инсон ба олам ба ашёҳо ва ба дигар чизҳо маҳфуз мондаанд.

Пас аз Истиқлоли давлатӣ дар кишвари мо ҳам ба мисли дигар кишварҳои пешрафта дар илми забоншиносӣ самтҳо ва ҷараёнҳои нав пайдо шуда истодаанд. Забоншиносони тоҷик ба масъалаи лингвокултурология (забоншиносии фарҳангӣ) диққати махсус дода истодаанд, зеро “забон дигар бо таври қуллӣ ҳамчун шакли мустақил ва маҳдудшуда новобаста аз дигар қобилиятҳои маърифатӣ мушоҳида карда намешавад, балки ҳамчун инъикоскунандаи фарҳангу маърифати инсон зери таҳлилу муқоиса қарор мегирад.

Воқеан, дар доираи илми лингвокултурология омӯхтани калимаҳои ифодакунандаи фарҳангу тамаддун, суннату анъана, расму русум ва арзишҳои миллии мардуми тоҷик ва муқоисаи он бо забонҳои дигар яке аз масъалаҳои мубрам дар илми забоншиносӣ маҳсуб меёбад. Барои ҳар як давлати соҳибистиқлол, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи ҳифзу нигоҳдошти рукни арзандаи фарҳанги миллий яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати дохилию берунӣ ба ҳисоб меравад.

Чӣ тавре ки маълум аст, дар забон ҳар як калимаву истилоҳот мавқеи калонро ишғол намуда, барои рушду нумуи он саҳми босазоеро мебозанд, зеро тавассути калима таркиби луғавии забон пурратару мукамалтар мегардад.

Масъалаи калима ва бунёди он, аслан, дар қисмати луғатшиносӣ (лексикология) омӯхтаву баррасӣ мегардад. Маводди омӯзиши лексикология, пеш аз ҳама, калима аст. Калима, ҷунонки маълум аст, дар баҳши морфология ва калимасозӣ низ омӯхта мешавад. Вале, агар дар баҳши морфология ва калимасозӣ вожа ҳамчун воситаи муҳим барои муайян намудани сохтори грамматикӣ ва қолабҳои гуногуни калимасозӣ баррасӣ гардад, дар лексикология барои дарку фаҳми моҳияту муҳтавои ҳуди калима, таркиби луғавии забон ва қонунҳои рушди он таҳқиқ карда мешавад [1, 157].

Воқеан, таҳлили муқоисавии лексикаи забонҳо, аз он ҷумла, забонҳои қавмҳои ориёӣ тоҷикон ва олмонизабонҳо дар айни замон омӯзишу пажӯҳиши амиқро аз ҷониби забоншиносон тақозо менамояд. Зеро дар онҳо калимаҳои маҳаллӣ чун шакли ба маҳалҳо мутааллиқи забони миллий мисли забони адабӣ қабатҳои гуногуни семантикии калимаҳоро дар бар мегирад, ки яке аз он қабатҳо аз ҳисоби вожаҳои сермаъно ба вучуд омадааст.

Ба ҳамагон маълум аст, ки қавмҳои тоҷик ва олмонӣ ҳамчун халқи қадимаи ориёӣ дар арсаи ҷаҳонӣ бо мероси бою ғании худ шуҳратёр гаштаанд. Сарнавишти ориёӣҳо, ки тоҷикон дар қатори чандин намояндагони тамаддуни олам яке аз меросдорони асили он мебошанд, аз ҷумлаи саҳифаҳои басо рангину шигифтангези таърихи башар аст. Ин тамаддун бо ҳама бурду бохташ барои миллати тоҷик як рукни асосии таърихӣ, сарнавишт, арсаи буду бош, пайдоишу ташаккули нахустин оинҳои давлатдорӣ, ҷавлонгоҳи дину оини яктопарастӣ, ташаккули фарҳангу арзишҳои миллий, арсаи худшиносию ҷаҳоншиносӣ гардидааст [18, 27].

Бояд зикр намуд, ки ҳар як воқеаю рӯйдоде, ки дар ҳаёти инсон ба вуқӯъ мепайвандад, нақши худро бевосита ба забон мегузорад. Чӣ тавре ки маълум аст, пос доштани расму оин, аз қабилӣ боғдориву меварварӣ на танҳо фарҳангу маданияти мардуми шуҳратдори тоҷикону олмонӣҳоро дар арсаи ҷаҳонӣ боз маъмултару машҳуртар мегардонад, балки

таркиби луғавии забони ин миллатҳо низ аз ин ҳисоб бою ғанӣ мегарданд. Бо тарзи гузаронидани анъанаҳои боғдорӣ миллатҳои гуногун, аз чумла, миллати тоҷик ва олмонӣ ошноӣ пайдо карда, мардум аз тасвири забонии ҷаҳони онҳо низ огоҳ мегарданд. Аз ин мебарояд, ки дар ин соҳа низ ҳам ба мисли дигар соҳаҳои фаъолияти инсон воҳидҳои луғавии гуногун арзи вучуд доранд, ки аксарияти онҳо ба сермаъноӣ дучор гаштаанд.

Роҷеъ ба калимаҳои сермаъно донишмандон фикру андешаҳои ҷолиб баён намуда, роҳҳои ташаккули таҳаввули онҳоро то андозае муайян карда тавонистаанд. Ба андешаи забоншиноси варзида Ҳ. Мачидов, “сермаъноӣ, ё ин ки полисимия (юн poly-, бисёр + sema - аломат), аз ҳодисаҳои ниҳоят сершохаи забон ба шумор рафта, тамоми қабатҳои онро фаро мегирад. Ҳарчанд ин ҳодиса, пеш аз ҳама, ба калимаҳо нисбат дорад, воҳидҳои дигари забон, чун воҳидҳои фразеологӣ, морфологӣ, синтаксисӣ ва ҳодисаҳои мухталифи нутқ низ сермаъноӣ шуда метавонанд” [10, 46].

Иддае аз калимаҳои сермаъноӣ зиёда аз чор маъноро дар бар гирифта метавонанд. Калимаҳои сермаъноӣ чунин калимаҳои мебошанд, ки ду, се, чор ва ҳатто аз ин зиёд маъноҳоро дар бар мегиранд. Онҳо як маъноӣ асосӣ ва чанд маъноӣ иловагӣ доранд ва маъноҳои иловагӣ онҳо дар иртибот бо ҳамон маъноҳои аввала ба зӯҳур меоянд. Маъноҳои иловагӣ калима, одатан, дар мавриди муошират миёни соҳибзабонон лаҳҷа ба мушоҳида мерасад.

Маъноӣ иловагӣ дар калимаҳо зимни васеъ гардидани доираи дарачаи маъноӣ нахустини ҳуди калимаҳо ба амал меоянд. Ин ҳодиса бештар дар лаҳҷаву шеваҳои забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ба мушоҳида мерасанд, ки даставвал зерӣ таъсири бардавоми забони адабӣ ба лаҳҷаҳо сар мезанад.

Вобаста ба анвои таҳқиқ мо онҳоро ба гурӯҳҳои зерин тақсимбандӣ намудем:

1. Сермаъноии калимаву истилоҳот ва мафҳумҳои, ки ба соҳаи боғдорӣ марбутанд:

Аз сабаби он ки бештар дар баҳорон дарахтон нашъунамо менамоянд, ин фасли солро мо ҳамчун замони машғул шудан ба соҳаи боғдорӣ шуморида, сермаъношавии калимаи «баҳор»-ро дида мебароем: 1) фасле, ки аз аз се моҳи шамсӣ иборат буда, муддати он аз 22 - юми март то 22- юми июн аст. Баҳори умр киноя аз мавсими ботароват.

2. баҳор гули дарахт, махсусан, гули дарахти норанҷ.

Гули сурх чинад баҳори сафед,
Гоҳе лаъл бинад, Гоҳе мушқбед.

(Низомӣ).

3. баҳор. бутхона буткада» [16, 164-165].

Ҳаминро зикр намуданием, ки дар осори адибони шинохтаи муосири тоҷик ин калима бештар ба маъноӣ аслии ҳудаш қорбаст мешавад, гарчанде шоиру нависандагони форсу тоҷик онҳоро ба маъноҳои гуногун қорбаст намудаанд. Масалан, шоири ширинкаломи тоҷик Фарзона дар шеъри «Баҳор мемунад»-чунин овардааст:

Чарғи себ, ки дар шохсор мемунад,

Ҳадиси об, ки дар чуйбор мемунад.

Дили туро дили ман интизор мемунад,

Баҳор мегузарад ё баҳор мемунад? (Фарзона)

Маълум гардид, ки калимаи “баҳор” дар забони тоҷикӣ семаъноиро зохир намудааст. Дар забони олмонӣ ҳам ин калима дар шакли «Frühling»-ро мавриди истифода қарор дошта, ба мисли забони тоҷикӣ сермаъноӣ шудааст. Масалан: 1. ба маъноӣ фасли сол: Im Frühling wird es überall grün und die Natur erwacht zu neuem Leben (Дар баҳорон ҳама ҷо сабз гашта, табиат аз нав зинда мешавад); 2. ба маъноӣ давраи бехтарини умри инсон: Der Frühling meines Lebens, ich verstehe nicht, wie er verging, ich weiß nur, dass ich in dieser Zeit meine Geliebte, die Liebste meines Herzens, gefunden habe. (Баҳори умрамро нафаҳмидам, ки чӣ гуна гузашт, танҳо медонам, ки дар ин муддат маҳбубам, азизи диламро ёфтам). Боз ба мисли забони тоҷикӣ вожаи “баҳор” ба маъноӣ аслии худ қорбаст мешавад, ки ин падида бештар дар осори шоири шинохтаи олмонизабон Генрих Зайдел ба мушоҳида гирифтаем:

Was raus Was rauschet, was rieselt, was rinnet so schnell?

Was blitzt in der Sonne? Was schimmert so hell?

Und als ich so fragte, da murmelt der Bach:

«Der Fruehling, der Fruehling, der Fruehling ist wach! »

Ин қадар ғур-ғурқунон, равон шудан, давидан чист?

Дар офтоб чӣ ин қадар дурахшид ва дурахшидан чист?

Дар посух ба ман сели мавҷ хандид:

«Баҳор аз хоби дароз бедор мешавад!» [б, 1].

Воқеан, сермаъноии калимаҳо яке аз роҳҳои муҳимми ташаккули забони адабӣ ва шеваю лаҳҷаҳои он ба ҳисоб меравад. Дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ва олмонӣ калимаҳои сермаъно як қабати асосиро ташкил дода, барои рушду такомули он саҳми арзандаеро бозида метавонанд. Дар давоми солҳо қавмҳои тоҷик ва олмонӣён, боғбонон, меватарварон, зироаткорон, гулпарварон, гулфурӯшон, атторон, донишмандону соҳибилмон бо калимаю истилоҳоти соҳавӣ, махсусан, соҳаи боғдорӣ ин забонҳоро ҳаматарафа сайқал дода, ба вожагони он боз сарватҳои нодирро зам карда тавонистанд.

Худи пайдоиши вожаи «қаламча» ба маънои «ниҳоли мешинондагӣ» ба гурӯҳи калимаҳои сермаъно дохил мешавад. Аслан, маънои он дар забони тоҷикӣ «қалами хурд» мебошад. Гарчанде вожаи «қалам» моли забони арабӣ бошад ҳам, аммо дар дохили вожагони забони тоҷикӣ чунон ҳазм шудааст, ки мавҷудияти калимаҳои зерин бо ин вожа далели ин гуфтаҳоианд: қалам, қаламбанд, қаламдод, қаламдон, қаламдор, қаламзан, қаламзанӣ, қаламибоф, қаламкаш, қаламкашӣ, қаламкор, қаламқатъ, қаламқош, қаламрав, қаламрон, қаламронӣ, қаламтарош ва ғайра.

Дар забони олмонӣ калимаи қалам дар шакли «der Stift» ва қаламча бошад, дар шакли «das Stiftchen» қорбаст шуда, сермаъноиро зоҳир наменамоянд. Пас аз ин мебарояд, ки ғановатмандии забони тоҷикӣ беканор буда, таркиби луғавии он бойу ғанӣ аст. Калимаи «қаламча» дар шакли «die Schichtung» қорбаст мегардад.

Ба ин гурӯҳи вожаҳо, инчунин, вожаи «боғбонак» -ро низ дохил карда метавонем, ки ба ғайр аз «боғбони хурд» дар соҳаи боғдорӣ маънои «мева аз ҳосили дуюм»-ро низ ифода менамояд. Сермаъноии ин калимаро дар забони олмонӣ ба мушоҳида нагирифтаем. Истифодабарии ибораи «боғбони хурд» дар забони олмонӣ дар шакли «der kleine Gärtner» ва мева аз ҳосили дуюм бошад, дар шакли «Fruchte aus der zweiten Ernte» ба мушоҳида расиданд.

Яке аз калимаҳои сермаъноии дигаре, ки ба соҳаи боғдорӣ рабт дорад ин вожаи «пайванд» ба ҳисоб меравад, ки дар забони адабии тоҷикӣ чанд маъноро ифода менамояд, аз қабили: 1. иттисол, пайвастагӣ, васл.

Чон ба лаб омаду пайванди рағу чони маро,

Торе аз тураи пурпеч хамат мебояд.

(Мушфиқӣ)

2. алоқа, муносибат.

Бошад, ки ба юмни мо ду мо ҳам,

Пайванд бо ҳам кунем муҳкам.

(Шоҳин)

3. саҳт, вобаста, мутааллиқ.

Ниҳоли дарди дил пайванди ишқам,

Муҳаббатзадаам фарзанди ишқам.

(Мулҳам)

4. банди аъзои бадан.

Яке найза зад бар камарбанди ӯй,

Газанде наёммад ба пайванди ӯй.

(Абулқосим Фирдавсӣ)

5. хешу табор, ақрабо, наздикон, дӯстон; ошноён.

Сар аз тан чудо кун заминро бишуй,

Зи пайванди Заҳоку хешони уй!

(Абулқосим Фирдавсӣ)

6. хешию табборӣ; наздикӣ; дӯстӣ: ошноӣ.

Кӣ хурад бар зи ту, ки ту ҳаргиз,

Тухми пайванди кас накоштай.

(Анварӣ)

7. иттиҳод ягонагӣ, ваҳдат.

Чу пайванде набошад чону дилро,

Чӣ хезад аз мулоқот обу гилро?

(Ҷомӣ)

8. меҳру муҳаббат.

Чу Ковус рӯи канизак бидид,

Дилаш меҳру пайванди ӯ баргузид.

(Фирдавсӣ) [17. 13-14].

Ин калима дар дохили феъли номии «пайванд кардан» омада, дар соҳаи боғдорӣ хеле зиёд мавриди истифода қарор мегирад. Инчунин, вожаи «пайвандӣ» -ро дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба мушоҳида гирифттем, ки айнан ҳамин маъноҳоро дода метавонад. пайвандӣ 1. дарахти пайванд шуда; мевае, ки аз дарахти пайвандшуда ҳосил гардидааст [17, 14].

Инчунин, дар «Донишномаи Алоӣ»-и Абуалӣ ибни Сино вожаи «пайвандпазир» ба мушоҳида мерасад, ки ин дар китоби «Забони миллат ҳастии миллат» низ зикр гардидааст [18, 257]. Дар айни замон ба мо маъное, ки ба соҳаи боғдорӣ роиҷ аст, лозим меояд, аз ин лиҳоз мо шакли олмонию онро пешниҳод карданием, ки чунин аст: «Baum Link».

Калимаи «реша» дар чандин соҳаҳо хусусиятҳои истилоҳро зоҳир менамояд, инчунин, ин вожа хусусияти сермаъноӣ касб намуда, дар забон вобаста ба соҳаҳои истифодаи худ ба якҷанд маъно далолат менамояд. Реша дар биология маънои қисми дар зери хок ҷойгирбудаи растанию дарахтонро ифода менамояд, ки аз хоку об моддаҳои ғизоиро ҷафида ба қисмати болоии он медиҳад: манбаи сабзиш ва пайдоиши набототу растаниҳо. Дар забон бошад, реша қисми асосии калимаро мегӯянд, ки маъноми асосӣ дар он маҳфуз аст: манбаи сабзиш ташаккул ва пайдоиши маъно. Дар улуми дақиқ, махсусан риёзиёт реша гуфта, адади махсусро меноманд, ки бо усули ҳалли математикии масъала аз адади дигар ҳосил карда мешавад: манбаи ташаккул ва ҳосилшавии адади дигар. Ҷиҳати умумие, ки се маънои истилоҳи решаро дар як ҳавза мутаҳид намуда, аз як маъно маншаъ гирифтани онҳоро нишон медиҳад, ин манбаи ташаккул будани истилоҳи мазкур дар се соҳа мебошад [3, 145].

Дар забони олмонӣ ҳам вожаи реша сермаъно буда, ба маънои аслии худ дар шакли "Die Wurzel" (решаи дарахт), ба маънои "решаи дандон- Die Zahnwurzel", "решаи математикӣ-Die Wurzel" ва ба маънои "решаи калима -Der Stamm" корбаст мешавад. Бидуни ин маъноҳо, инчунин, миёни олмониҳо ба маъноҳои "решаи бадӣ -Die Wurzel des Uebels" (корень зла) корбаст мешавад, ки ин аз дигаргунии тасвири забонию чаҳони олмонизабонҳо далолат менамояд.

Инчунин, калимаи «баргак» ба сермаъноӣ дучор гардида, ба маъноҳои «барги хурд» ва «каме, миқдори начандон зиёд» дар истифода қарор дорад:

Маро ба рӯзи қиёмат ҳаме, ҳаст ин аст,

Ки рӯи мардуми олам дубора мебинам.

Хӯрданат чуз барги кохе беш не,

Аз барои дигарон чон меканӣ

(Аҳмади Дониш)

Инчунин, муҳақиқи вожагони сермаъноии вожаи «баргак» -ро дар соҳаи заргарӣ низ ба мушоҳида гирифттем, ки маъноҳои зеринро нишон дода метавонад: 1) нусхаи барг, ки аз тилло, нуқра ё мис сохта шуда дар гарданбанд, пешонибанд ва овезаҳои гӯшворҳо истифода мешавад. 2) пешонибанди калоне, ки дар он баргакҳои зиёде меовехтанд. Навъи аз тилло ё нуқрасохташуда ва зарандудро тиллобаргак меноманд. 3) афзори ороишӣ-зиннати занон, ки

ба шакли барг аз зар ва нукра месозанд ва бо нигину сангҳои қиматбаҳо хотамкорӣ мекунанд.

Гарчанде дар забони тоҷикӣ шаш маъноӣ вожаи «баргак» ба мушоҳида расад ҳам, вале дар забони олмони ин калима шакли «ein Blatt» -ро дошта, сермаъноиро аз сар нагузаронидааст.

2. Сермаъноии калимаву истилоҳоти дарахтони мевадор:

Чӣ тавре ки дар боло зикр намудем, калимаву истилоҳоти соҳаи боғдорӣ як қисмати асосии вожагони забони тоҷикиро ташкил медиҳанд ва аксарияти онҳо дар ифодаи номи дарахтони мевадор корбаст мешаванд, ки дар навбати худ ба сермаъноӣ дучор гаштаанд. Масалан, калимаи «хазонак», ки аз вожаи хазон тавассути ҳамроҳ кардани пасванди -ак ташаккул ёфтааст ба сермаъноӣ дучор гаштааст дар забони тоҷикӣ ба маъноӣ «барги хушкшуда» ва «меваи пасмонда»-ро дорад, ки баъди ғундоштани ҳосил дар шохи дарахт боқӣ мемонад. Муродифи ин калима дар лаҳҷаҳои Конибодом «пулакканӣ» мебошад. Роҷеъ бп ин масъала муҳаққиқи ин лаҳҷаҳо Р. Сангинова андешаи худро чунин баён намудааст: «Дар лаҳҷаҳои Конибодом истилоҳи пулакканӣ низ дар гардишаст, ки он муродифи хазонак мебошад» [12, 75].

Калимаи «пӯла» дар луғати устод Айнӣ ба ин маънӣ омадааст [2, 302].

Инчунин, вожаи хазонак дар забони тоҷикӣ бо ба маъноӣ «дарахти тути майда» низ дар истифода қарор дорад. Аз сабаби дар ҷойҳои беоб рӯйиданаш меваҳои ин дарахт хеле хурд буда, номи «хазонак»-ро гирифтаанд. Ин калима дар забони олмонӣ ба сермаъноӣ гирифтोर нагашта, шакли «Hazan»-ро дорад.

Худи калимаи «хазон» дар осори пурғановати ниёгонамон хеле зиёд мавриди истифода қарор гирифтааст:

Зи баски к-аз шабу рӯз дидам даранг,

Чу рӯзу шаб гашт, мӯям дуранг.

Хазон омаду шуд зи таъбам баҳор.

Биборид барф аз бари кӯҳсор [6, 130].

Воқеан, чунин калимаҳо доираи васеи интишор доранд. Чӣ тавре ки дар боло қайд намудем, як қисм калимаҳои меъёрӣ дар забони тоҷикӣ хусусияти сермаъноӣ зоҳир мекунанд, ки ба қадом маъно истифода шудани онҳо аз мазмуни суҳбат маълум мегардад. Барои мисол вожаи «овак»-ро мегирем, ки дар як маврид маъноӣ «малочаи сари кӯдак»: *Оваки* сараш маҳкам нашудааст, як маротиба ба табиб нишон диҳед. Ва дар мавриди дигар маҳфуми «моеъи дорумонанд»-ро ифода намудааст: Як *овака* дар дастаком шақида соз шуда рафт. Инчунин, дар ифодаи як навъ ангур низ корбаст мешавад: Дар ҳавлии Зиёдуллоҷон ду се ниҳоли токи ангури овак шинонед. Дар лаҳҷаи тоҷикони Конибодом вожаи «овак» дар ифодаи номи зардолу ба назар мерасанд, ки инро забоншинос Р. Сангинова низ ба мушоҳида гирифтааст [12, 76].

Дар давоми таърихи дуру дарози ҷамъият забон ҳам дигар мешавад ва тағйиру такмил меёбад. «Одатан, бо мурури замон, аз як тараф, баъзе калимаҳо аз истеъмол берун мешаванд ва калимаҳои нав ба миён меоянд, аз тарафи дигар, баъзе калимаҳо оҳиста–оҳиста маъноҳои нав мегиранд ва маъноҳои пештараашонро аз даст медиҳанд. Ҳатто дар баъзе давраҳои таърихӣ маъноӣ баъзе калимаҳо тамоман дигар мешавад», ки баррасии маъноҳои гуногуни калимаҳо дар забони тоҷикӣ яке аз масъалаҳои ниҳоят муҳими забоншиносии тоҷик ба шумор меравад. Масалан, вожаи «қандак» дар соҳаи боғдорӣ ҳамчун калимаи сермаъноӣ шинохта шуда, ба маъноҳои «як навъ зардолу», «як навъ харбуза» ва «як навъ тут» мавриди истифода қарор дорад.

Мусаллам аст, ки вожаи «хучандӣ» сифати нисбӣ буда, нисбат ба маъноҳои «навъе аз зардолуе, ки дар деҳаи Хуршекати ноҳияи Айнӣ парвариш карда мешавад» [8, 53], инчунин, ба маъноҳои «як навъ зардолу» ва «як навъ ош» низ корбаст мегардад.

Вожаҳои бухорӣ, чармак, махтобӣ, чулак, талҳак, сафедак, хасакӣ низ ба сермаъноӣ дучор гашта, бидуни маъноӣ худ, ки ба ҳама соҳибзабонон маъмул аст, инчунин, ба маъноӣ «навъҳои дарахти зардолу» дар забони тоҷикӣ корбаст мешаванд.

Гарчанде вожаи «турушак» миёни мардуми тоҷик ба маъноҳои «чизи туруш» ва «дурдаи аз рағани зард ҳосилшуда» маъмул бошад ҳам, вале дар соҳаи боғдорӣ маънои дигари он, яъне «навъе аз зардолу» низ вучуд дорад.

Ҳамин тавр, маълум гашт, ки аксарияти калимаву истилоҳоти ифодакунандаи номгӯи дарахтони мевадор ба сермаъноии дучор гаштаанд.

3. Сермаъноии калимаву истилоҳоти марбут ба дарахтони бемева:

Дар забони тоҷикӣ дар ифодаи номи дарахтони бемева низ сермаъношавии калимаҳо ба назар мерасанд. Масалан, вожаи «қоқ» гарчанде низ дар нутқи ворисони забони тоҷикӣ ба маъноҳои «сифати ашё, саҳт, хушк», «одами харобу лоғар» ва «дарахти бесамар» низ дучор мешавад.

Бояд зикр намоем, ки калимаи «сарв» бештар дар нутқи мардуми тоҷик ба маънои аслии худ, яъне «дарахти махрутшакли сӯзанбарги ҳамешасабз, ки қадаш рост буда, ба 25 метр мерасад ва чӯбаш бисёр саҳт ва гаронбаҳост» дар гардиш қарор дорад ва дар осори пурғановати ниёгонамон низ ба ин маъно бештар корбаст шудааст:

Гар касе сарв шунидааст, ки рафтааст, ин аст!

Ё санавбар, ки баногӯш бараш симин аст!

На баланд аст ба сурат, ту маълум кунӣ,

Ки баланд аз назари мардуми кӯтаҳбин аст [14, 110].

Инчунин, боз ба маъноҳои «қомати рост ва мавзуни маҳбуба» ва «маҳбубаи лоларух» истифодаи ин вожаро дар забони тоҷикӣ ба мушоҳида гирифтани мумкин аст. Дар ин маврид шабоҳатро ба инбат гирифтани мумкин аст. Мо инсонҳо, ки мавҷудоти ҷамъият ҳастем, дар бораи он чизҳое, фикр мекунем, ки ба ҳамдигар шабоҳат доранд.

Ин вожа дар забони олмонӣ шакли «Zypresse» -ро дошта, ба гурӯҳи вожаҳои сермаъно дохил намешавад. Дар забони тоҷикӣ бештар ибораҳои ашқар шудан, терак шудан дар мавриди «баланд шудани қомат» ба назар мерасанд, ки майдони маъноиашон чандон васеъ набуда, аз байни тоҷикзабонон дур рафта наметавонанд. Нишон додани маъно чун воситаи муҳаббат дар системаи забон дар таносуб, муносибати байниҳамдигарӣ ва мавқеи воҳидҳои забон дар системаи он моҳияти ин хусусияти забонист [7, 41]. Дар ташаккули ин навъи ибораҳо на танҳо мавқеи вожаҳои «ашқар» ва «терак» ба маънои «як навъ дарахти баланди бемева» калон аст, инчунин феъли «шудан» низ мавқеи калонро бозидоаст.

4. Сермаъноии калимаву истилоҳоти марбут ба гулҳо:

Бояд зикр намуд, ки ҳамаи калимаҳои , ки доираи истеъмолашон фарох буда, тез-тез дар истеъмол қарор доранд, хусусиятҳои сермаъноиро касб намудаанд, зеро яке аз сабабҳои пайдоиши маъноҳои иловагӣ дар калимаҳо ана ҳамин серистеъмол будани онҳост. Масалан, калимаи «гул» умумитоҷикӣ буда, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин маънидод шудааст: «ғунча ва ё муғҷаи вошудаи гиёҳҳо ва дарахтон, шукуфаи кушода, баргҳои рангини бо ҳам пайваста, ки баъзе дарахтон ва гиёҳҳо дар шоҳаҳои худ ҳосил мекунанд ва баъд аз муддате ба ҷойи он тухм ва ё мева ба вучуд меояд» [16, 281].

Дар забони тоҷикӣ вожаи «гул» ба ғайр аз маънои асосии худ, инчунин, маънои «номи як навъ беморӣ» ва «чизи аз ҳама беҳтар»-ро ифода менамояд. Аммо бояд зикр намуд, ки дар нутқи гуфтугӯии мардуми тоҷик, яъне лаҳҷаву шеваҳои забони тоҷикӣ вожаи гул ба мафҳуми «номи касалӣ» нисбат ба дигар маъниҳояш доираи интишори васеътар дорад, зеро дар гузашта аз ин беморӣ талафоти зиёд мешуд ва мардуми тоҷик то айни замон аз ин беморӣ меҳаросанд ва он навъҳои гуногун дорад. Дар ин бобат муҳаққиқ Г. Абдуллоева назари хешро чунин баён намудааст: «Роҷеъ ба бемории гул ҳаминро гуфтанием, ки ин бемори боз навъҳои худро дошта, бо истилоҳоти зерин номгузорӣ шудаанд: гули *чечак* *бузакон*, *гули майда*, *гули оғлаи харакон*, *гули гулафшон*, *гули калон-калон*, *гули қазомуқ*, *гули қаромуз*» [1, 84]. Аз сабаби он ки тасвири забонии қавми тоҷикон ва олмонӣ гуногун аст, аз ин лиҳоз чунин номгузори бемори гул дар забони олмонӣ ба мушоҳида нарасид. Танҳо танҳи ҳаминро ба мушоҳида гирифтани, ки гули сурхак айнан бо ҳамин маънӣ дар шакли «Masern Röteln» дар забони олмонӣ дар мушоҳида қарор дорад.

Чӣ тавре ки дар боло зикр намудем, воҳиди луғавии гул дар асл маънии «номи як навъи растанӣ» бештар маъмул буда, на танҳо он сермаъноиро касб кардааст, инчунин навъҳои гул ҳам сермаъно гаштаанд. Дар назм бошад бештар ба маънои аслии худ корфармуда шудаанд:

Бо соқои баланди худ ин лолаҳои сурх,
Баҳри маломатам ҳама гардан кашанд.

(Симини Бебахонӣ)

Ein Veilchen auf der Wiese stand
Geb;ckt in sich und unbekannt;
Es war ein herzig's Veilchen.
Da kam eine junge Sch;ferin,

Цвела фиалка на лугу,
Скромна, малоприметна,
Головка цвета фиолета,
И стан изогнутый в дугу.
Бунафш дар маргзор гул кард,
Хоксор, ноаён,
Сари арғувон,
Ва баъдан ба камон ҳам кард [9].

Инчунин, навъҳои он аз қабилӣ, хайрӣ, садбарг, ёсуман, савсан, нарғис ва нилуфарро ба маънои «номи духтарон» дар ҳар ду забон мавриди истифода қарор доштанишонро ба мушоҳида гирифтём. Калимаи гул дар забони тоҷикӣ ба маънои маҷозӣ низ истифода мешавад. Дар ин марид маънии он «чизи аз ҳама беҳтар, аз ҳама хубтар» аст: гули ливос (либоси аз ҳама беҳтар), гули орд (орди сап-сафед), гули авқот (хӯроки аз ҳама бомазза) ва ғайра.

Ҳангоми таҳлили мавод собит намудеи, ки сермаъноӣ ба ҳамаи забонҳо хос аст, зеро ҷомеа, зиндагонӣ ва ҳастии инсонҳо тағйирёбандаанд. Ва дар баробари инкишофи ҷомеа забон, ки худ ҳодисаи ҷамъиятӣ низ тағйир меёбад. Тарзи баён, тафаккури одамай низ дигаргун мешавад, ки он ба таркиби луғавии он беътасир наместонад. Инчунин, исбот намудем, ки аксарияти калимаҳои, ки дар соҳаи боғдорӣ дар забони тоҷикӣ сермаъно шудаанд, дар забони олмонӣ сермаъноиро зохир наменамоянд. Сабаби ин гуногунии тасвири забонии ҷаҳони тоҷикзабонон ва олмонӣҳо маҳсуб меёбад.

**Муқаррир: Муҳаммадҷонзода О.О., д.и.ф., профессор
Адабиёт**

1. Абдуллоева, Г.З. Лексикаи лаҳҷаи Қаратоғ// Г.З. Абдуллоева. – Душанбе, 2017. – 189 с
2. Айнӣ, С. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик / С. Айнӣ // Куллийёт, Ҷ.12. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 560 с.
3. Аловиддинов, Б. Рочё ба масъалаи сермаъноӣ дар истилоҳот / Б. Аловиддинов // Забон - ҳастии миллат //Маводди конференсияи илмӣ- назариявӣ” «Масъалаҳои лингвистии ҳуҷҷатнигорӣ муосир”(ДМТ. 19.02.21.) – Душанбе, 2021. – С. 143-149.
4. Асадии Тӯсӣ. Ҳикоёт ва ҳикматҳо аз «Гаршоспнома»/ Тӯсӣ Асадӣ –Душанбе : Маориф ва фарҳанг, 2007. –243 с.
5. Аҳмади, Дониш наводир-ул-вақоъ / Дониш Аҳмад. –Душанбе: Дониш 1988. – 285 с.
6. Генрих, Зайдел – Весна. [https:// fudio –class. ru. Fruehling.](https://fudio-class.ru/Fruehling/) (саннаи мурчиат:1.11.24)
7. Гулназарзода, Ж. Низомии маъноии феъл дар забони адабии тоҷикӣ (бар маъноии осори бадеии Абдурахмони Ҷомӣ) / Ж Гулназарзода. – Душанбе: ҶДММ Абдурахмон-Р, 2022. – 332 с.
8. Гулова, М. Н. Номи рустаниҳо дар лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ: Ҷанбаҳои луғавӣ-маъноӣ ва сохторӣ / М.Н. Гулова. –Душанбе, 2023. –180с.
9. [Иоганн Вольфганг Гёте — Фиалка ~ Стих на Poemata.ru](#) (саннаи мурочиат:01.11.24)
10. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик (Луғатшиносӣ) / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 242 с.
11. Музафар, Азизов. Истиклолият ва Эҳёи мероси ниёгон/ Азизов Музафар. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 92 с.
12. Сангинова, Р. Лексикаи лаҳҷаи Конибодом / Р. Сангинова. –Душанбе: Файзи Борон, 2021. – 213 с.

13. Сайидои, Насафӣ. Девони мунтахаби Сайидо/ Насафӣ Сайидо. – Сталинобод, 1944. – 646 с.
14. Саъдии, Шерозӣ. Саду як ғазал / Шерозӣ Саъдӣ. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 110 с.
15. Симини, Бебахонӣ. Як доман гул / Бебахонӣ Симин. – Душанбе: Ирфон 2012. – 451с.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951 с.
17. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 947 с.
18. Раҳмон, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби сеюм. Аз Ориён то Сомониён / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 228 с.
17. Эмомалӣ, Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 1 / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе, 2016. – 516 с.
20. Эмомалӣ, Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 2 / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе, 2020. – 431 с.

ҶАНБАҲОИ ЛИНГВОКУЛТУРОЛИГИИ КАЛИМАИ СЕРМАӢНОИ СОӢАИ БОӢДОРӢ ДАР ЗАБОНӢОИ ТОӢИКӢ ВА ОЛМОНИ

Дар мақола зикр гардидааст, ки пас аз Истиклоли давлатӣ дар кишвари мо ҳам ба мисли дигар кишварҳои пешрафта ба масъалаи лингвокултурология (забоншиносии фарҳангӣ) диққати махсус дода истодаанд, зеро дар инкишофи забону ҷамъият нишонаҳои мавҷуданд, ки дар онҳо инкишофи муносибатҳои инсон ба олам ба ашӯҳо ва ба дигарон маҳфуз мондаанд.

Инчунин, муаллиф зикр намудааст, ки дар соҳаи боғдори миёни қавмҳои ориёӣ, яъне тоҷикон ва олмониҳо ғайрияти асосӣ ба ҳисоб рафта, калимаву истилоҳоти зиёдеро дар бар мегирад. Дар вожаҳои соҳаи боғдорӣ забони тоҷикӣ ва олмони калимаву истилоҳоте ба назар мерасанд, сермаӢноӣ дучор гаштаанд. Калимаҳои сермаӢноӣ соҳаи боғдориро аз рӯи маъни ва мазмун ба се гурӯҳ ҷудо карда шудааст. Калимаҳои сермаӢноӣ ифодакунандаи мафҳумҳои боғдорӣ, калимаҳои сермаӢноӣ дар ифодаи дарахтони мевадор, калимаҳои сермаӢноӣ дар ифодаи номи дарахтони бемева ва калимаҳои сермаӢноӣ дар ифодаи номи гулҳо.

Ҳангоми таҳлили мавод собит шудааст, ки сермаӢноӣ ба ҳамаи забонҳо хос аст, зеро ҷомеа, зиндагонӣ ва ҳастии инсонҳо тағйирёбанда аст. Ва дар баробари инкишофи ҷомеа забон, ки худ ҳодисаи ҷамъиятист низ тағйир меёбад. Тарзи баён, тафаккури одамӣ низ дигаргун мешавад, ки он ба таркиби луғавии он бетаъсир намонад.

Инчунин, исбот карда шудааст, ки аксарияти калимаҳои, ки дар соҳаи боғдорӣ дар забони тоҷикӣ сермаӢноӣ шудаанд, дар забони олмонӣ ин хусусиятро зоҳир наменамоянд. Сабаби ин гуногунии таъсири забонии ҷаҳони тоҷикон ва олмониҳо маҳсуб меёбад.

***Калидвожаҳо:** забони олмонӣ, забони тоҷикӣ, гул, дарахтони мевадор, дарахтони бемева, ориёӣ, миллат, халқ, урфу одат, соҳаи боғдорӣ, калимаҳои сермаӢноӣ, маъноӣ асосӣ, маъноӣ иловагӣ.*

ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МНОГОЗНАЧНЫХ СЛОВ СФЕРЫ САДОВОДСТВА В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

В статье отмечается, что после обретения государственной независимости в нашей стране, как и в других развитых странах, проблеме лингвокультурализма (культурной лингвистики) уделяется особое внимание, так как в развитии языка и общества есть признаки, в которых сохраняется развитие отношений человека с миром, предметами и т.д.

Также автор упомянул, что садоводство является основным занятием арийских народов, то есть таджиков и немцев, и включает в себя множество слов и терминов. В садоводческой лексике таджикского и немецкого языков имеется множество слов и терминов, имеющих много значений. Многозначные слова сферы садоводства по смыслу и содержанию делятся на три группы: многозначные слова, выражающие понятия садоводства, многозначные слова, выражающие названия плодовых деревьев, многозначные слова, выражающие названия бесплодных деревьев, и многозначные слова, выражающие названия цветов.

В ходе анализа материала доказано, что многозначность свойственна всем языкам, поскольку общество, жизнь и существование людей изменяются. А вместе с развитием общества меняется и язык, который является социальным явлением. Меняется и способ выражения, мышление человека, что отражается на его словарном запасе.

Также доказано, что большинство слов, имеющих значение в сфере садоводства в таджикском языке, не проявляют этой особенности в немецком языке. Причиной этого является разнообразие в языковой картине мира таджиков и немцев.

***Ключевые слова:** немецкий язык, таджикский язык, цветы, плодовые деревья, бесплодные деревья, ариец, нация, народ, обычаи, садоводство, многозначные слова, основное значение, переносное значение.*

LINGUOCULTURAL ASPECTS OF POLYSEMANTIC WORDS IN THE SPHERE OF GARDENING IN THE TAJIK AND GERMAN LANGUAGES

The article notes that after gaining state independence in our country, as in other developed countries, the issue of linguocultural studies is given special attention, since in the development of language and society there are signs in which the development of human relations to the world, objects and intended for others have been preserved.

The author also mentioned that gardening is the main occupation of the Aryan peoples, that is, Tajiks and Germans, and includes many words and terms. In the vocabulary of the gardening sphere of the Tajik and German languages, there are many words and terms that have become polysemantic. Polysemantic words in the sphere of gardening are divided into three groups depending on their meaning and content. Polysemantic words expressing the meaning of gardening, polysemantic words expressing fruit trees, polysemantic words expressing the names of barren trees, and polysemantic words expressing the names of flowers. During the analysis of the material it was proved that polysemy is inherent in all languages, since society, life and existence of people change. And together with the development of society, the language, which is a social phenomenon, also changes.

The way of expression and thinking of a person also changes, which does not affect his vocabulary. It was also proved that most words in the sphere of gardening, which in the Tajik language have become polysemantic, do not express this feature in the German language. The reason for this is the

Донишгоҳи diversity in the linguistic picture of the world of Tajiks and Germans.

Keywords: German language, Tajik language, flowers, fruit trees, barren trees, Aryans, nation, people, customs, gardening, semantic words, main meaning, additional meaning.

Маълумот оид ба муаллифон: Абдуллоева Гулрухсор Зиёдуллоевна - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забониносии ва рӯзноманигорӣ. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: 917116426

Қаюмова Сафармо Ҷумъахоновна –Донишгоҳи– байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, унвонҷӯи кафедраи забониносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷумаи Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: 985600895

Сведения об авторе: Абдуллоева Гулрухсор Зиёдуллоевна - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, кандидат филологических наук, дотсент кафедры лингвистики и журналистики. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6, тел.: 917116426

Қаюмова Сафармо Ҷумъахоновна -Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзоде, соискатель кафедры сравнительное языкознание и теория перевода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6, тел.: 985600895

Information about the author: Abdulloeva Gulrukhsor Ziyodulloevna - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Linguistics and Journalism. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., tel.: 917116426

Қаюмова Сафармо Ҷумъахоновна - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, applicant for the Department of Comparative Linguistics and Translation Theory. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., tel.: 985600895

Забон басо саҳми арзанда ва бузургро дар ҳаёти ҷомеаи инсонӣ дорост. Забони тоҷикӣ аз азал дорандаи зарбулмасалу мақол, панду андарз, ҳикояҳои ахлоқиву тарбиявӣ буда, мероси бузургони гузашта барои тарбияи насли наврас басо нақши муҳим мебозад. Забони тоҷикиро дунёи панду насихат гӯем ҳам хато намекунем, зеро бузургони мо ҳазорсолаҳо пеш суханони хубу мавриди таҳсин гуфтаанд, ки то замони мо омада расидааст. Дар ин асос, ёдоварӣ кардан аз суханони файласуфи Юнони Қадим Сукрот хеле бамаврид аст: "Ман суханони одамони қадимаро, ки дар навиштаҷоти худ ба мо мерос гузоштаанд, аз назар мегузаронам ва агар ба чизи хубе дучор биёям, қарз мегирам ва онро ғоидаи калон мепиндорем" [6, с.3].

"Сурмаву тӯтиёи чашми хирад ҳикмат аст". Ин гуфтаҳо ба қалами Унсурмаолӣ Кайковус тааллуқ дорад, ки худ бо ҳикояҳои хубу ахлоқӣ, саҳми арзандае дар тарбияи ҷавонон гузоштааст. Оре, дар ҳақиқат, панду ҳикмат инсонро ба ростиву нақдорӣ, дӯстиву садоқат равона месозад инсонро аз бадфеълӣ зиёнкорӣ бозмедорад. Панду ҳикмат насихати хубе барои ҳар шахс буда, таъсири бевоситаи худро ба зиндагии рӯзмарраи мо мерасонад. Суханони хирадмандона пас аз гузашти солҳо низ шуниданиву мавриди истифода қарор мегиранд.

Академик Бобочон Ғафуров бо сухани хирадмандонаи худ инсонро барои то абад боқӣ мондан дар қалби одамон, ба меҳрубониву нақдорӣ даъват мекунад; Оқил он нест, ки мардумро бо каломи пурмазмуни худ мафтун мекунад, балки он аст, ки ёдаш дили одамро гарм месозад [13]. Гоҳе мо дар нутқи гуфтугӯӣ байту мисраҳои шоирону нависандагон, гуфтаҳои ҳикматноку таъсирбахши мутафаккирони бузургро ба мисоли зарбулмасалу мақол истифода мебарем. Зарбулмасалу мақоли тоҷик таърихи дуру дарозе дорад, то кунун пайдоиши аслии онҳо номаълум аст. И. С. Брагинский менависад: "Пайдоиши назми халқӣ тоҷик сарчашмаи худро аз қадимтарин эътиқодот ва урфу одатҳои гузаштагонӣ халқӣ тоҷик аз давраҳои сохти ибтидоӣ-обшинагии Осиёи Миёна мегирад [2, с.145].

Ногуфта намонем, ки зарбулмасалу мақолҳо нутқи моро пуробуранг намуда, суханони мо таъсирбахш садо медиҳанд. Афоризм низ дар нутқи гуфтугӯӣ мавқеи хоси худро дорост. Афоризм аз калимаи (юнонӣ *aforismos* - сухани кӯтоҳ) андешаи умумӣ, мукамал ва амиқи муаллифи муайянест, ки дар шакли кӯтоҳ сайқал дода, бо ифоданокии дақиқ фарқ мекунад [8, с. 105].

Дар "Фарҳанги тасфирии забони тоҷикӣ" чунин таърифи афоризм оварда шудааст: "Афоризм сухани муъҷазӣ ҳикматноку пандомез, аз қабилӣ мақол, зарбулмасал ва ғ.; амсол ва ҳикам мебошад" [9, с.97].

Дар забони тоҷикӣ барои ифодаи мафҳуми афоризм бештар истилоҳоти "панду андарз," гуфтаҳои бузургон," "суханони тиллоӣ," "гуфтаҳои ҳикматнок ва ғайра мавриди истеъмол қарор гирифтаанд. Бештари забоншиносону муҳаққиқон афоризмро ба зарбулмасалу мақол ташбеҳ медиҳанд. И.В.Земляская таъкид мекунад, ки беасос будани афоризм дар он аст, ки мазмуни он натиҷаи ихтироӣ муаллиф аст, ин ба мо имкон медиҳад, ки афоризмро ҳамчун асари миниатюрии бадеӣ меҳисобад. [5, с.54]

Миниатюра (1. Аз калимаи итолёвӣ расмҳои нафису марғуби хурдҳаҷм дар дастнависҳо ва китобҳои қадима. 2. Асари бадеии хурдҳаҷм саҳнаҷаҳи мусиқӣ ё рақсӣ: театри миниатюра [9, с. 841].

Афоризм дар нутқи гуфтугӯӣ нисбат ба зарбулмасалу мақол кам истифода мешавад. Зарбулмасалу мақол жанри фолклорӣ буда, аз даҳон ба даҳон мегузарад. Афоризм бошад, сухани эҷодкардаи нависанда ё мутафаккирест, ки муаллифи муайяни худро дорад. Хусусияти дигари афоризм дар он аст, ки мисли зарбулмасалу мақол содаву оммафаҳм

нестанд ва гоҳе барои дарки амики он инсон ба фикрронии дуру дароз фурӯ меравад. Афоризм чумлаю ибораҳои мухтасар, вале пурмазмун дар ҳама мавридҳои зиндагиамон ба кор меравад. Афоризм ба мавзӯҳои гуногуни зиндагӣ одобу ахлоқ, адлу инсоф, ишқу муҳаббат, хушбахтиву бадбахтӣ, ҷангу сулҳ, дӯстиву садоқат ва дигар мавзӯҳои ҳаётиро дар бар мегирад.

М.Фозилов дар фарҳанги худ, ки зарбулмасалу мақол ва афоризмҳои форсу тоҷик ном дорад чунин навиштааст: "Афоризмҳо гоҳе муаллифони худро гум карда, ба қатори зарбулмасалу мақолҳо мебароянд ва фонди онҳоро зиёд намуда, мазмунан бойтар мегардонанд [10,с.2]. Дар бораи афоризм, ки ба зарбулмасалу мақол монанд аст ақидаҳои зиёде мавҷуданд. Ҳар як муҳаққиқи фикру мулоҳизаҳои худро дар ин мавзӯ изҳор кардааст.

Зарбулмасало баъзан афоризм тасниф мекунанд, аммо афоризм муаллиф дорад дар ҳоле, ки зарбулмасал маҳсули ҳунари мардумист [1, с.16]

Дар соҳаи афоризм монографияи Н.Т. Федеренко ва Л. И. Соколская "Афористика" мавриди таваҷҷуҳ аст. Ин муҳаққиқон афоризмро ҳамчун "сухани кӯтоҳ, аз ҷиҳати маъно мукамал, ҳулосаҳои, ки ба муаллифи мушаххас тааллуқ доранд ва дар шакли маҷозӣ осон ба хотир оварда шудаанд" маънидор кардаанд [9, с.3].

Воҳид Асрорӣ дар китоби худ бо номи "Ҷанрҳои хурди фолклорӣ" сухани Л. Толстойро овардааст, ки аз он ёдоварӣ кардан бамаврид аст. Л.Толстой пас аз лаҳзаи мутолиаи маҷмӯи зарбулмасалҳо чунин гуфтааст: "Ана ҷӣ хел хуб деҳқонон эҷод мекунанд, ҳамааш сода, суҳан кам, вале эҳсос бисёр [3,с.4]. Шоира, нависанда, рӯзноманигори македонӣ Ирина Павлова Де Одорико дар суҳбат бо рӯзноманигор чунин ибрози ақида намудааст: "Даъвати бебозгашти маънавӣ ва мураккаби афоризм дар ин ҷост. Агар як нуқтаро, ки зиёдтис илова кунед, маънои аслии афоризмро вайрон кардан мумкин аст. Афоризм роҳи хомӯшии суҳан ва паёмҳо ба шунавандагон аст" [12].

Панду андарзависӣ дар адабиёти бадеии мо ҳанӯз дар давраи Сосониён ба вучуд омада насихатномаҳои хубу хонданибоб ба мисоли "Андарзи Хусрави Қубодиён," "Андарзи Озарбоди Морсипандон," "Андарзи Бехзодфаррухи Фирӯз," "Ёдгори Бузургмеҳр," "Андарзи Ҷамшед," "Андарзи доноён" ва "Панди Зардушт"-ро дар бар мегирифт. Дар адабиёти форсу тоҷик асарҳои ба андарзнома монанд ва ё порчаҳои андарзӣ дар асарҳои Рӯдакӣ, Абӯшақри Балхӣ "Офариннома," Фирдавӣ андарзҳои шоҳон ҳангоми ба тахт нишастан ва ё васиятҳои пеш аз марг дар "Шоҳнома," Асадии Тӯсӣ "Гаршоспнома," Абӯалӣ ибни Сино "Пирӯзнома-Зафарнома," Саъдӣ "Гулистон," "Бӯстон," "Румӣ "маснавии маънавӣ," Унсур-ул-Маолӣ Кайковус "Қобуснома" "Ҳадисҳои Паёмбар" дар дохили асарҳо насихатномаҳои шуаро ва насрнависон ба фарзандонашон ва инчунин ба ояндагони ҳазорсолаҳо пеш аз худ мерос гузоштаанд.

Андарзгӯӣ то замони мо омада расидааст, гоҳе аз панди гузаштагони хеш чизе меомӯзему гоҳе ба гирдоварии панду андарзҳои гузаштагони хеш мепардозем. Алӣ Акбар Деҳхудо соли 1931-ум асари "Амсол-ул-ҳикам"-ро дар ҷаҳор ҷилд ба таъби мерасонад, ки яке аз шоистатарин намунаҳои зарбулмасалу мақолҳо, афоризмҳо ва воҳидҳои фразеологӣ забони адабии форсӣ-тоҷикӣ мебошад. Соли 1975-ум ҷилди якуми асари Муллоҷон Фозилов "Луғати форсӣ -тоҷикӣ зарбулмасалҳо, мақолҳо ва афоризмҳо" нашр гардид. Ҷилди дуюм ва сеюм дар шакли наср ва назм соли 1976-ум аз ҷоп баромад ва аз он хонанда мулоҳизаю иловаҳои на он қадар калонро пайдо карда метавонад. Дар фарҳанги мазкур «афоризмҳо» дар таркиб ва номи китоб зикр ёфтааст, муаллиф андешаи худро дар бораи умумият ва тафовутҳои он аз зарбулмасалу мақолҳо баён намудааст, ки он дорои аҳамияти илмӣ мебошад. Муаллиф қайд мекунанд, ки сабаби ба Фарҳанг дохил шудани афоризмҳо, яъне "мисраҳои ҷудогонаи назму насри сайқалёфтае, ки фикри томо ифода намуда, забонзада гаштаанд, он аст, ки онҳо ба зарбулмасалу мақолҳо аз ҷиҳати шакл, сохт ва мазмун наздик буда, чун воситаи тасвири бадеӣ барои таъсирнок шудани нутқ ва матн хизмат менамоянд" [10,с.12].

Афоризмҳо ба инсоният аз замони қадим дар минтақаҳои Юнони Қадим, Мисри Қадим Рими Қадим маълуманд. Суҳанварони ин дар Суқрот, Арасту, Афлотун Ситсерон,

Демокрит ва дигарон буданд. Афоризмро бори аввал Ҳиппократ дар асари илмии худ "Дар бораи табобати бемориҳо" истифода бурдааст. Ин истилоҳ маънои тиббӣ дошт ва муддати тулонӣ ба ин маъно истифода мебуданд. Дар бораи то ҷӣ андоза васеътар истифода шудани калимаи афоризм дар замони қадим маълумоте мавҷуд аст. Таҳқиқоти олимони немис Ф. Шолк 1933, П. Реквадт 1964 нишон додааст, ки ин калима дар он замонҳо маънои "максим"(лат. *maxima*- ҳукмронии олӣ), "гном"(юнонӣ. *gnoma*-фикр, андеша) "суханони ҳикматнок "инчунин услуби кӯтоҳ ва мухтасарро дошт.

Дар асри XIII Данте ин калимаро ба маънои тиббиаш дар асрҳои минбаъда дар якҷанд кишварҳо махсусан дар илмҳои гуногун ба мисоли ҳуқуқ, фалсафа, сиёсат ва илмҳои табиатшиносӣ истифода мебуданд. Гузариш аз соҳаи тиб ба соҳаи сиёсат, ки онро Тасит пешакӣ дар асари худ муайян кардааст, афоризм дар асри 16 пурра характери сиёсӣ пайдо кард. Антонио Перес эродҳои худро дар мавзӯи ахлоқӣ, сиёсӣ афоризмҳо номидааст (1591). Ба гуфтаи муҳаққиқон афоризмҳои Перес ба шакли адабию бадеӣ хеле наздиканд аммо ин навъи афоризмҳо дар Испания пас нашр шудани китоби Балтасар Грасион "Карманный оракул" (1647) маъмулу машҳур гаштаанд [11].

Афористи олмонӣ Ф. Маутнер дар конгресси 4-уми байналхалқии адабӣ, ки дар Париж соли 1966 баргузор гардид гуфтааст, ки дар олмониҳо, италиявӣҳо ва испаниҳо калимаи афоризм истилоҳи асосӣ ва ҷамъи мавхумҳои якхела гардидааст. Дар забони адабии фаронсавӣ калимаи максим истифода мешавад ва афоризм то ҳол бо маънои пешинааш дар тиб ба қор бурда мешавад. Мафҳумҳои "афоризм," "апофегма" (юнонӣ. *apophtegma*-гуфтор), «максим», «пора», тобишҳои гуногуни маъноӣ гирифтаанд ва баъзан ҳатто дар дохили як забони милли аз ҳамдигар фарқ намекунанд. Ҳангоми тарҷума аз як забон ба забони дигар аз онҳо нофаҳмиҳои бештар ба миён меоянд.

Истилоҳи «афоризм», ҳамчун умумӣ, махсусан норавшан шудааст; Гузашта аз ин дар баъзе кишварҳо, масалан, дар Фаронса онро на адабӣ, балки мафҳуми илмӣ медонанд. Маутнер пешниҳод кард, ки калимаи "афоризм" бо калимаи комилан нав иваз карда шавад. . Таклифи Маутнер аз тарафи баъзе адабиётшиносон эътироф нагардид ва ҳатто онро ҳамчун шухӣ ба миён гузоштанд. Зоҳиран иваз кардани вожаи «афоризм» бо истилоҳи дигар оқилона нест, вале мушкили зикршуда, бешак, ҳалли худро тақозо мекунад.

Дар Руссия калимаи афоризм дар асри XVIII пайдо шудааст. Ва аввалин тасфири истилоҳи "афоризм" дар "Словаре Академии Российской" соли 1789 оварда шудааст. Дар луғатҳои қадимтарини забони русӣ низ шарҳи афоризм мавҷуд аст. Масалан, дар "Толковом словаре живого великорусского языка" "Луғати тафсирии забони зиндаи бузурги русӣ" В. И. Дал чунин таъриф оварда шудааст. "Афоризм сухани кӯтоҳу равшан, қоидаест, ки бар таҷриба ва андеша асос ёфтааст, мавқеи ночиз вале мукамалро дар худ дорост [4, с.30].

Бори аввал ба забони русӣ китоби "Афоризмы, или Избранные мысли разных писателей" "Афоризмҳо, ё фикрҳои мунтахаби нависандагони гуногун" К. Смиттен (1816), баъдтар "Исторические афоризмы" "Таърихи афоризмҳо" М. П. Погодин (1827-1836) ба чоп баромаданд [7, с.4].

Охирҳои асри XIX авалҳои асри XX -ро дар Руссия давраи гул- гулшукуфои афоризм гӯем ҳам хато намекунем, зеро дар ин давра на танҳо китобҳои мутаффақирони рус инчунин классикони хоричӣ низ нашр гардиданд. Аз ҷумла асарҳои А. Шопенгуара, Т. Корлейля, Ҷ. Рёскин, И. Уейд, Г. Ю. Ибсена ва дигарон ба таври васеъ мавриди истифода гардиданд. Китобҳои Д. С. Христифор "Мысли и афоризмы" (1897), Д. Х. Гутаева "Мысли и афоризмы" (1898), Н. А. Лухмановой "О счастье" (1898), И. О. Пирожникова "Мысли и афоризмы" (1902), М. Стар "Вокруг сердца" (1909), М. В. Безобразовой "Мысли, афоризмы и негативы" (1903), А. Г. Рубинштейн "Мысли и афоризмы" (1903), Ф. П. Газа "Спешите делат добро" (1912) ва дигарон низ нашр гардиданд. Аз адибони классик бошад китобҳои А. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов, И. С. Тургенев, Л. Толстой, Л. Адереев, А. П. Чехов, М. Горкий ва ғайра аз назар дур нест [11]. Солҳои баъдӣ низ забоншиносону филологони муосир тавачҷуҳи худро нисбат ба афоризм бештар намуданду китобҳои илмӣ чоп намуданд. Зиёда аз 20 таърифи афоризм дар дастури илмӣ муҳаққиқон ба назар мерасад.

Рушди афоризм дар асри XX дар Англияву Америка муқоиса бо Олмону Фаронса хело суфт ба назар мерасад. Афоризми Англия пеш аз ҳама ба нависанда драматург Бернард Шоу вобастагии зиҷ дорад. Ф. Энглес ба эҷодиёти афористикии Б. Шоу баҳои баланд додааст. Инчунин дигар афористони маъруф ба монанди Г. Е. Честертон, О. Уелд, Г. Уелс, Д. С. Галифакс, С. Моэма ва дигарон дар паи эҷоди афоризм буданд. Аввалин бор соли 1935 китоби Марк Твен бо номи "Дафтарҳо" нашр гардид. "We in America have received three invaluable gifts: freedom of speech, freedom of conscience and prudence, which keeps us from using them" "Мо дар Америка се неъмат бабахоро соҳиб шудем; озодии сухан, озодии вичдон ва эҳтиёт, ки моро аз истифодаи онҳо бозмедорад".

Яке аз донандаи хуби гномҳо Л. П. Смит дар муқаддимаи маҷмӯи тартибдодааш дар "ҳазинаи афоризмҳои англисӣ менависад, ки дар Англия ақидае паҳн шудааст, ки афоризми англисӣ тамоман вучуд надорад, дар асарҳо афоризмро гномҳо, максимаҳо, эпиграфҳо ва ҳатто очеркҳо муаррифӣ мекунанд. Дар Англияву Америка афоризмҳои нависандагонро вомехурем аммо қариб, ки ягон китоби афоризмҳои ҷудоғона ба назар намерасад.

Дар бораи истилоҳоти "афоризми англисӣ" ва "афоризми америкӣ" кори муқаммалӣ назариявӣ эҷод нашудааст. Дар асарҳои Э. Хемигуей, Ч. Дю ва Ч. Сантаян афоризмҳо ба назар мерасанд. Маҷмӯи энциклопедияҳои муқаммалтарини афоризмҳои ҷаҳонӣ ва шахсиятҳои намоён бо забони англисӣ бодикқат тартиб дода мешаванд ва мунтазам нашр мегарданд. Ба се энциклопедияи машҳуртарин, ки аз ҷониби Б. Стивенсон, Д. Бортлепп ва Донишгоҳи Оксфорд тартиб дода шудаанд тавачҷух менамоем.

Энциклопедияи Стивенсон аз 2817 саҳифа иборат буда афоризмҳои нависандагони ҷаҳонро дар бар мегирад. Ҳар як иқтибос бо номи муаллиф, соли дар ҷоп омаданааш, ҳаҷм ва саҳифаашро нишон медиҳад. Аз ҷиҳати рус танҳо афоризмҳои А. С. Пушкин, И. Тургенев, Л. Толстой, А. Чехов оварда шудааст [11].

Энциклопедияи Бартлет, ки аз соли 1882 борҳо боз нашр гардида бо номҳои нав пурра мегардад, дар он афоризмҳои на танҳо адибон балки шахсиятҳои барҷастаи кишварҳои гуногун иборат буда аз рӯи сину сол, соли таваллуд ва муаллифони қадим оғоз гардида бо муаллифони замони муосир ба анҷом мерасад. Аз 1614 саҳифа иборат буда аз афоризмҳои шахсони барҷастаи рус Ленин, Сталин, Литвинов ёдоварӣ шудааст.

"Оксфордском словаре цитат" "Луғати иқтибоси Оксфорд" аз соли 1941 инҷониб нашр мегардад, асосан дар он афоризмҳои адибони классик ҷойгир шудаанд. Ҳаҷми китоб 1000 саҳифа буда аз адибони рус танҳо афоризмҳои Л. Толстой дар онҷо оварда шудааст.

Таҳқиқоти афористӣ дар Олмон нисбат ба дигар мамлакатҳо хело пешрафта буд. Дар нимаи дуҷуми аср даҳҳо китобҳои ҷудоғонаи афоризм ба ҷоп расида инчунин асарҳои таҳқиқоти оид ба афоризм ба садҳо адад расида буданд. Китоби аввалини К. Краус "Изречение ипротировечия" дар соли (1909) ва "Литература и лож" (1929) нашр гардиданд баъди нашр гардидани китобҳои Краус дар ин замина китобҳои зиёди ҷудоғонаи афоризмҳо пайдо шуданд. Ақидаи Кроус дар бораи афоризм ҷолиб аст: "Афоризмро ба ҳақиқат овардан мумкин нест. Вай ҳамеша ё нисфи ҳақиқат ё якуним аст" "Афоризмы" (1948) М. Кесселя, "О древе познания правды и кривды" (1955) З. Граффа, "Запретный плод" (1966) Т. Швеппенхойзера, "О достижимом и недостижимом" (1972) Л. Холя, "О Бытии" (1973) Х. Гектора, "Провинция человека" (1973) Э. Каннети Афоризмҳои Т. Адорно "Минима Моралиа" (1952), Х. Марголиуса "Афоризмы об этике" (1957) мавриди тавачҷух қарор гирифтаанд [11].

Рушди қорҳои таҳқиқотӣ дар Олмон пас аз пайдо шудани асари Ф. Маутнер "Афоризм как литературный жанр" оғоз мегардад. А. Т. Финка "Максимы и фрагменты" (1934) Г. У. Асемисенна "Проблемы афоризмов" (1951) П. Реквадта "Афористическое мышление" (1969).

Дар Олмон рисолаҳои илмӣ оид ба афоризм ҳимоя карда мешаванд. Муҳаққиқони олмонӣ афоризмро ҷиддӣ эътироф намекунанд. Масалан В. Гренсам дар мақолаи худ "Проблемы Афоризмов" (1951) менависад: "Афоризмҳо зухуроти нобиға ва маҳдудияти инсонӣ, гавҳари забоне мебошанд, ки қобилияти барпо кардани сохторро надоранд".

Нависандаи маъруф Ҳермон ба эҷодиёти Лихтенбург дахл карда менависад, ки "бо таваҷҷуҳ бо ҷузъиёти хурд ҳеч гоҳ асари бузурге нанавист".

Курт Бессер дар асари худ "Проблемы афористического Лихтенберг, Шмгеля, Новалиса ва Нише" (1935) таъкид кардааст, ки мутаффакири воқеӣ аз афоризмҳо истифода намекунад, зеро онҳо "паталогияи руҳро" ифода мекунад.

Дар Олмон афоризмҳои устодони бузург ба монанди Л. Толстой, М. Горкий, Б. Шоу Франсро эътироф мекунад вале бар ин ақидаанд, ки афорист наметавонад ба эҷоди асари бузург кодир бошад. Афористро муаллифе мешуморанд, ки китоби ҷудогонае офаридааст, ки онро аз ҷиҳати мантиқӣ асоснок ҳисоб кардан мумкин нест [11].

Рушди афоризм дар Фаронса нисбат ба дигар кишварҳои Аврупо хело барвақт арзи ҳастӣ кардааст. Дар солҳои 1550-1660 дар бораи афоризм бештар аз 60 китоб ба ҷоп баромаданд. Мутаффакирони барҷастаи классики Фаронса Ла Рошефуко, Паскал, Ла Бюйер мебошанд дар садаи ХХ бошад афоизмро ба мутаффакир ва шоири фаронсави Антол Франс мансуб медонанд. Қариб тамоми осори адабии Фаронсаро афоризмҳо ташкил медиҳанд. Максим Горкий дар бораи Антол Франс чунин навиштааст: "Антол Франс барои ман ходими фикр аст онро ба дунё овардааст, тарбия кардааст дар калом зебою начибона либос пӯшонданро медонист, бо лутф ба рӯшноӣ овард." Яке аз асарҳои намоёни Антол Франс "Сад Эпикур" аст саросар афоризмҳои гуногунро дар бар мегирад.

Инчунин, Пол Валери шоир нависанда мутаффакир якҷанд китобҳо нашр кард бо номи "Румбы" (1926), "Другие Румбы" (1934), "Аналекта" (1935) ин асарҳои ӯ дар асоси ёдоштҳои бо ном "Тетрадь" ки соли 1894 то охири умраш дар паи эҷод будаву кори асосии ҳаёташ доништааст дар 261 "Тетрадь" ҷойгир кардааст. Солҳои 1957-1961 пас аз нашр 29 ҷилдро ташкил намуданд. Ф. Маутнер ба сарҳи Валери баҳои баланд дода номи яке аз китобҳои ӯро ба ҷои истилоҳи "Афоризмы" "Румбы" номгузорӣ кардааст. Силсилаи 12 китоби афоризмҳои адیبони фаронсаӣ солҳои 1970-1972 дар Париж бо номи "Остроумие" нашр гардид, ки дар он афоризмҳои П. Лето, П. Клоделя, Б. Виана, Ж. Куртелина, Л. Блуа ва дигарон мавҷуд буданд. Масалан китоби Ж. Теппа "Шамфор его жизнь, его творчества, его максимы" (1950) И. Лоизо "Фивароль" (1961) ба қатори асарҳои намоён дохиланд [11].

Дар Фаронса инчунин Энциклопедияҳои иборат аз нависандагони дохилу хориҷӣ нашр мегардад. Афоризм дар Фаронса дар асри ХХ нисбат ба Америкаву Англия хеле пешрафт карда буд вале ба пояи рушди афоризм дар Олмон баробар нашудааст.

Хулоса, афоризмҳо як жанри адабӣ буда хусусиятҳои фарқунандаи худро доранд. Ҳарчанд мақола, рисола, китобҳо ва андешаҳои муҳаққиқон дар бораи афоризм нашр гардида бошад, ҳам то ҳанӯз таърифи ягонаеро соҳиб нест. Дар атрофи мавзӯи афоризм то ин замон баҳсу мунозираҳо давом доранд, зеро афоризм гоҳе ба зарбулмасал монанд асту гоҳе ба суханони печида ва гоҳе ба панду андарз монанд аст. Афоризмҳо дар рушди маънавии инсон саҳми арзандаи худро мегузоранд. Мазмуну маънии афоризм аз таҷрибаҳои рӯзгор гирифта шудааст ва ба ҳар даври замон ин гуфтаҳо ба қор меоянд.

**Муқарриз: Кесамирова С.Р., н.и.ф., дотсент
АДАБИЁТ:**

1. Большой Российский энциклопедический словарь. –Репр. Изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2009. - 1888с.
2. Белокурова, С.П. Словарь литературоведческих терминов / С.П. Белокурова. – СПб: Паритет, 2009. – 316 с.
3. Брагинский, И.С. Из истории таджикской народной поэзии. – М., 1956
4. Вохид, А. Жанрҳои хурди фолклори тоҷик. Дастури таълими барои факултаҳои филологӣ. – Душанбе, 1990. – 255 с.
5. Дал, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка [В 4 ҷилд]. Т.1. А-З/В.И. Дал; [предисл. А. М. Бабкина]. - 7-е изд. - М: Рус.яз, 1978. - 699 с.
6. Землянская, Е.И. Структурно-семантические и функциональные особенности стилевой интерконтекстуальности в англоязычном афоризме : дис. канд. филол. наук / Е. В. Землянская. - Санкт-Петербург, 2004. – 170 с.

7. Кузнецов, И.Н. Сост. Афоризмы политических и общественных деятелей всех времен и народов / И.Н. Кузнецов. – М.: Дашков и К, 2019. - 344 с.
8. Королькова, А.В. / А.В. Королькова. Русская афористика. Монография. - М.: Флинта; Наука, 2005. - 342с.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 нашри дуввум. – Душанбе, 2010. – 996 с.
10. Федоренко, В. Т. Афористика / Н. Т. Федеренко Л.И.Соколская. – М.: Наука, 1990. -416 с.
11. Фозилов, М Фарҳанги зарбулмасал,мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Ҷилди 1. – Душанбе, 1974. – 368 с.
12. [Http://www.infoarticles.greatmind.info](http://www.infoarticles.greatmind.info) Великий разум (2008-2024)
13. [Https://www.slobodenpecat.mk](https://www.slobodenpecat.mk) маданият рақам 192
14. [Https://pressa.tj](https://pressa.tj) рақами 49

ТАҲҚИҚИ НАЗАРИЯВИИ ХУСУСИЯТҲОИ АФОРИЗМҲО ДАР ЗАБОНШИНОСӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои марбут ба таҳқику пайдоиши афоризм ва хусусияти он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд менамояд, ки чомеаи инсониро безабон ва забони гуфтугӯиро бе зарбулмасалу мақол, панду ҳикмати бузургон тасаввур кардан ғайри имкон аст. Зеро зарбулмасалу мақол, панду андарз нутқи моро пуробурангу таъсирбахш менамоянд ва диққати шунавандаро бевосита ба гуянда равона месозанд. Мавзуи дигари баҳсталаби мақола фарқи зарбулмасал аз афоризм мебошад, ки ақидаи яқчанд олимони дар мақола қайд шудааст. Дар мақола дарҷ гардидааст, ки зарбулмасалу мақол жанри фолклорӣ буда, бештар дар байни омма маълуму мавриди истифода қарор гирифтааст, эҷодиёти даҳонии халқ махсуб меёбад. Афоризм бошад жанри адабӣ буда, муаллифи мушаххаси худро дорад ва мушкилфаҳм буда инсонро ба фикр кардан водор месозад.

Дар мақола оид ба таърихи пайдоиши калимаи афоризм ва фарқи он аз зарбулмасалу мақол сухан рафта, қайд шудааст, ки истилоҳи афоризмро дигар калимаҳо ба монанди панд, андарз, суханони ҳикматнок, гуфтаҳои бузургон ва ғайра мавриди истифода қарор гирифтаанд. Ичунин дар бораи мавқеу ҷойгоҳи афоризм дар кишварҳои хириҷа, кадом калима ҷойгузини истилоҳи афоризм буда ва то чӣ андоза истилоҳи афоризм маълуму мавриди истифода қарор гирифтааст маълумот оварда шудааст. Фикру ақидаҳои афористон нисбат ба афоризм, то чӣ андоза афоризмро яке аз жанрҳои адабиёт меҳисобандду афористро ҳамчун нависанда эътироф мекунанд, қайд шудааст.

Калидвожаҳо: забоншиносӣ, афоризм, мероси афористӣ, зарбулмасал, мақол, панд, ҳикमत, жанри бадеӣ, жанри фолклорӣ, афорист.

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ХАРАКТЕРИСТИК АФОРИЗМОВ В ЛИНГВИСТИКЕ

В данной статье рассмотрены вопросы, связанные с исследованием и возникновением афоризма и его характеристик в таджикском и английском языках. Автор отмечает, что невозможно представить человеческое общество без языка, а разговорную речь - без пословиц и поговорок, советов и мудрости великих. Потому что пословицы и поговорки делают нашу речь насыщенной и эффективной и направляют внимание слушателя на говорящего. Еще одним спорным предметом статьи является отличие пословицы от афоризма, что является мнением ряда ученых, отмеченным в статье. В статье указано, что пословицы и поговорки являются жанром фольклора и считаются устным народным творчеством, которые известны среди народа и широко используются. Афоризм – литературный жанр, у него есть свой конкретный автор, он труден для понимания и заставляет человека задуматься.

В статье рассматривается история возникновения слова «афоризм» и его отличие от пословиц и поговорок. Отмечается, что термин афоризм выражался и другими словами, такими как «наставление», «нравоучение» «мудрые слова» «высказывания великих людей» и т.д. Также даются сведения о положении и месте афоризма в зарубежных странах, какое

слово является заменителем термина афоризм, насколько широко употребляется термин афоризм. Отмечены мнения афористов относительно афоризма, насколько они рассматривают афоризм как один из жанров литературы и признают афориста писателем.

Ключевые слово: языкознание, афоризм, афористическое наследие, пословица, поговорка, совет, мудрость, художественный жанр, народный жанр, афорист.

THEORETICAL RESEARCH OF THE CHARACTERISTICS OF APHORISMS IN LINGUISTICS

In this article, the issues related to the research and emergence of aphorism and its characteristics in the Tajik and English languages have been discussed. The author points out that it is impossible to imagine human society without language and spoken language without proverbs and sayings, advice and wisdom of the great. Because proverbs and proverbs, proverbs and sayings make our speech rich and effective and direct the listener's attention to the speaker. Another contentious subject of the article is the difference between a proverb and an aphorism, which is the opinion of several scientists noted in the article. The article states that proverbs and proverbs are a genre of folklore and are widely known and used, and are considered the oral creativity of the people. Aphorism is a literary genre, it has its own specific author, and it is difficult to understand and makes a person think.

The article on the history of the word aphorism and its difference from proverbs and sayings has been discussed, and it has been noted that the term aphorism has been used by other words such as advice, admonition, words of wisdom, sayings of great men, etc. Information is also provided about the position and place of aphorism in foreign countries, which word is a substitute for the term aphorism, and how much the term aphorism is known and used. The opinions of aphorists regarding aphorism, how much they consider aphorism as one of the genres of literature and recognize the aphorist as a writer, have been noted.

Keywords: linguistics, aphorism, aphoristic heritage, proverb, proverb, advice, wisdom, artistic genre, folk genre, aphorist.

Маълумот дар бораи муаллиф: Арбобова Мисқолой Муродиллиевна, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, докторант аз рӯйи ихтисос (PhD). Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.

Сведения об авторе: Арбобова Мисқолой Муродиллиевна, Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, докторант (PhD). Адрес: 734019, ш. Душанбе, улица Мохаммадиева, 17/6.

Information about the author: Arbobova Miskoloy Murodilievna, Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, (PhD). Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str.

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ УПРАВЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ
РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Асоева Комилахон Аломидиновна

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

В русской лингвистической науке существует противоречивая трактовка природы управления. Это объясняется сложностью самой проблемы и разными общетеоретическими установками авторов.

Синтаксические явления, подводимые под понятие управления, весьма разнообразны и часто очень далеки друг от друга. Поэтому и сам термин управление особенно нуждается в расчленении и уточнении [10, 158]. Необходимость ограничить круг синтаксических явлений, подводимых под понятие управления, со всей решительностью подчеркнул А.А. Потебня. «Чтобы понятие управления не расплзлось в туман, следует понимать под ним только такие случаи, когда падеж дополнения определяется формальным значением дополняемого, например, винительный падеж прямого объекта, падеж с предлогом при приставочном глаголе, как «надеяться на бога» [9]. Если же дополняемое само по себе не указывает на падеж дополнения, то об управлении не может быть и речи. Другими словами, связь между дополняемым и дополнением может быть теснейшая и более отдаленная. Из приведенного высказывания ясно, что А.А. Потебня обращает внимание на два признака подчинительной связи, по-разному проявляющиеся в разных случаях, по традиции относимых к управлению: 1) указывает ли дополняемое на падеж дополнения или не указывает; 2) является ли связь между дополняемым и дополнением теснейшей или более отдаленной. Эти признаки А.А. Потебня считает существующими только в таких комбинациях: дополняемое указывает на падеж дополнения — связь «теснейшая», дополняемое не указывает на падеж дополнения — связь «более отдаленная».

Природа первого выделенного А.А. Потебней признака очевидна: это предсказующий или непредсказующий характер связи (иначе предсказуемость/непредсказуемость). При предсказующей связи форма зависимого компонента определяется свойствами главного компонента: собственно грамматическими (выше гор, высочайшая из гор), лексико-грамматическими (чувствовать боль, бояться боли), словообразовательными (**натолкнуться на** ошибку, **оттолкнуться от** берега). При непредсказующей связи она не определяется свойствами главного компонента, а выбирается из числа форм зависимого существительного как носительница именно того смысла, который должно выразить это существительное (**идти с** другом, **работать в** саду).

Менее ясна природа второго выдвинутого А.А. Потебней признака, заключающегося в том, что за определениями «теснейшая» и «более отдаленная» связь может стоять признак обязательности / необязательности связи. Это положение, не утратившее своего значения и в настоящее время, получило развитие в известном труде А.М. Пешковского, разработавшего учение о двух видах управления: сильном и слабом [8].

В истории русской синтаксической науки укрепились именно такое понимание, и с признаком предсказуемости оказался тесно связан именно признак обязательности, а с признаком непредсказуемости — признак необязательности.

Управлением обычно считается такая связь, при которой подчиняющее слово требует постановки подчиненного в определенном падеже. Например: *принести газету, доверять людям, добежать до угла, полон нежности*. Здесь действительно падежная форма зависимого слова употребляется «по требованию» господствующего слова. А какого падежа «требуют» глаголы жить, расти, прийти и т. п.? Можно сказать жить в городе, за рекой, у леса. Ср.: *жить далеко, впроголодь, долго, бездельничая; прийти перед обедом, после ужина, из-за телеграммы, к завтраку, в дом*. Ср.: *прийти неожиданно, утром, прихрамывая, искупаться*.

Возможность при глаголах жить, прийти разных зависимых от них форм существительного говорит о том, что эти глаголы не диктуют подчиненному имени определенной падежной или предложно-падежной формы. Это обстоятельство как будто выводит такие формы из системы управления.

Близость синтаксических отношений, выражаемых зависимыми существительными, к отношениям, выражаемым неизменяемыми словами (наречиями, деепричастиями, инфинитивом), как будто дает основание включить эти обстоятельства, выраженные существительными, в разряд слов примыкающих [13, 11].

Так, например, Ф. И. Буслаев считал, что в словосочетаниях идти в город, идти из города зависимые слова «не согласуются и не управляют», они «не состоят в видимой синтаксической связи со словами, к которым присовокупляются» [3, 273]. А.А. Потебня писал, что под управлением «следует понимать только такие случаи, когда падеж дополнения определяется формальным значением дополняемого... Если же дополняемое само по себе не указывает на падеж дополнения, то об управлении не может быть и речи» [9, 119-120]. Н. М. Баженов отмечает, что предложно-именная форма *в саду*, сочетаясь с самыми различными по семантике глаголами: *спит, лежит, играет, танцует, пишет, пьет, обедает, работает* - не управляется, а скорее, примыкает к ним, сохраняя лишь смысловую зависимость от подчиняющего слова [14, 494].

В «Русской грамматике» отмечается, что явления, подводимые под понятие управления, сложны, разнообразны и недифференцированы. Некоторые из них близки к примыканию, например сочетание имени существительного с глаголом, существительным и прилагательным для выражения пространственных или временных характеристик, для обозначения причины, цели, способа и т.п.: *жить в городе, ехать в колхоз, сидеть на лавочке, встречаться каждую весну, залезть на гору, смеяться от радости* и т.п. [11, 42 - 45].

Лингвисты стали пытаться дифференцировать зависимые падежные и предложно-падежные формы существительных, выделяя из управления так называемое предложное (или падежное) примыкание имен существительных, если форма косвенного падежа является более или менее независимой от лексического значения или структуры подчиняющего слова. В «Русской грамматике» (1982 г.) некоторые формы косвенных падежей с предлогами и без предлогов тоже рассматриваются как примыкающие, причем, за основу выделения «именного примыкания» принят характер семантико-синтаксических отношений между зависимым и господствующим словом [11, 42-45].

Как видно из этого далеко не полного обзора попыток пересмотра традиционного учения об управлении, в русском языкознании все время усиливается стремление сузить рамки управления, придать ему значение буквально соответствующее этимологической форме термина: управлять — значит требовать от зависимого слова определенной падежной формы. Все, что не отвечает этому условию, выделяется в особый вид связи или включается в примыкание.

Такие попытки имеют положительное значение, потому что их авторы стараются глубже вникнуть в существо подчинительных связей слов, разграничить связь слов в словосочетании и в предложении, выяснить специфику зависимости падежной формы от господствующего слова, наличие обусловленности ее лексико-грамматическими особенностями этого слова и отсутствие такой обусловленности и т.д.

Сложность проблемы управления усугубляется несомненным влиянием семантики слов (а также семантической группировки их) на способность управлять той или другой зависимой формой, точнее, сочетаться с последней. Это влияние отмечали многие русские ученые (А.Х. Востоков, Ф.И. Буслаев, А.М. Пешковский). Ценным и плодотворным является положение о делении слов по способности их сочетаться с другими, по способности «управлять» ими на слова «абсолютивные» и «относительные» [16, 93].

В этой связи В.В. Виноградова отмечает, что «точнее было бы говорить не об абсолютивных и относительных словах, а об абсолютивных и относительных значениях

слов. О несомненном влиянии семантических факторов на характер управления, на обусловленность и степень зависимости той или другой формы от значения «управляющего», или, лучше, распространяемого слова свидетельствует глубокий анализ семантической структуры слова в статье акад. В.В. Виноградова «Основные типы лексических значений слова» [6, 162-189].

Управление в «Курсе русского литературного языка» акад. Л. Л. Булаховского определяется как «такая связь между членами пары, когда определенный косвенный падеж употребляется потому именно, что его для выражения определенного смысла требует то или другое слово в определенной форме (или формах); ср.: подписать договор, подписал договор (вин. пад.), подписание договора (род. пад.)», благодарить бригаду (вин. пад.), но благодарность бригаде (дат. пад.), благодарный бригаде (дат. пад.) и под. Л.Л. Булаховский отмечает, что «важно также различать более и менее тесное управление», так как «степеней зависимости может быть очень много: начиная от сочетаний, в которых управляемая форма слова выступает как дополняющая определенное слово или немногие слова, образуя с ними цельные предложения: побить (поставить) рекорды, чреватый последствиями- и кончая такими свободными сочетаниями, как: мы с вами, чайник без носика, смотреть при тусклом свете лампы, сидеть всю ночь и под.» [4, 266-267].

Академик В.В. Виноградов определяет управление как «такой вид синтаксической связи, когда употребление определенной формы косвенного падежа существительного, предметно-личного местоимения, субстантивированного прилагательного (без предлога и с предлогом) обусловлено грамматическим или лексико-грамматическим значением другого, господствующего слова. Это слово для раскрытия и распространения своего смысла как бы требует определенной, зависимой от него формы косвенного падежа имени или местоимения с личным или предметным значением, например: решить задачу, войти в лес, лишиться надежды, считаться со временем, отправление поезда (ср.: отправить поезд), интересы дела, интерес к науке и т. п.». Подвергнув анализу целый ряд случаев, подводимых под понятие слабое управление, В.В. Виноградов приходит к обоснованному выводу о том, что «синтаксическое содержание этого термина крайне расплывчато и неопределенно», а поэтому «непосредственно определить и разграничить виды словосочетаний, в которые входят слабоуправляемые формы слов, крайне затруднительно» [5, 22- 26].

Таким образом, разработка общей теории управления в русском языкознании не привела к установлению точных критериев, позволяющих четко определить и разграничить все многообразие синтаксических связей слов, подводимых под понятие управления. Совершенно очевидно, что и понятие слабого управления, в силу разнообразия подводимых под него синтаксических явлений, не обеспечивает четкого разграничения последних. Многие исследователи настойчиво подчеркивают многообразие синтаксических связей, объединяемых в понятие управления, и выдвигают немало ценных положений, выводов и наблюдений в области сочетаемости слов по этому типу.

Факты, когда управляет слово, общеизвестны: *облететь Землю, долететь до Венеры, приблизиться к Луне*. Примеры на управление словосочетанием: *предъявлять требование сотрудникам, возбуждать смех учащихся, наносить удар противнику, оказавший воздействие на животного и т.п.* Вторая субстантивная форма не связана непосредственно с глаголом, она подчинена устойчивому словосочетанию.

Но управляемая форма может относиться не только к устойчивому, но и к свободному словосочетанию: *сказать спасибо за подарок, отдать в солдаты за провинность, идти в бой за убеждения*. А.К. Федоров приводит примеры, где управляемое имя относится ко всему предложению в целом: 1) *На людях не так уж трудно быть смелым и стойким* (Ф. Вигдорова); 2) *У памяти— долгая и цепкая жизнь* (М. Алексеев); 3) *Слабым огонь правды иногда опасен, они чувствуют только ожоги и боль* (Ф. Вигдорова).

Все, кто рассматривает управление как связь, свойственную словосочетанию, возражают против включения последних примеров в управление. Н. Н. Прокопович видит

здесь свободное присоединение [10, 162]. Н. Ю. Шведова, рассматривая эти слова как детерминанты, считает их примыкающими к структурной основе предложения [15, 77-93].

Однако существует и другая точка зрения. Так, например, Е. С. Скобликова отмечает: существительные, соотносящиеся и со словом и с предложением в целом, продолжают грамматически обобщенно передавать одно и то же соотношение с предметом. Ср.: *расположились в лесу, ромашки в лесу, редкие в лесу и в лесу [ромашки были мельче и реже]*. Ведь форма в лесу в разных позициях не имеет тех различий в силе связи, на которых иногда строят разграничение управления и так называемого падежного примыкания или свободного присоединения [12, 89]. Степень зависимости, обусловленности падежной формы в лесу во всех приведенных выше случаях ее употребления одна и та же. Почему же, когда она относится не к слову, а ко всему предложению, нужно видеть другой вид связи?

Вопрос о разграничении сильного и слабого управления, слабого управления и примыкания является спорным, так как нет четких критериев разграничения этих способов связи, что обусловлено явлениями переходности, особенно многочисленными и сложными в зоне тех наречий, которые формируются на базе падежных и предложно-падежных форм существительных, отмечает В.В. Бабайцева [1, 46].

Не всегда помогает разграничить сильное и слабое управление и семантика. Объектные отношения наблюдаются как при сильном, так и при слабом управлении. В.В. Бабайцева приводит следующие примеры: *читать книгу*- сильное управление, *гулять с товарищем* – слабое управление». Можно лишь говорить о том, что семантическое разграничение характеризует лишь наиболее типичные случаи?

В «Русской грамматике-80» многие случаи, трактуемые в практике школьного и вузовского преподавания как управление, квалифицируются как примыкание (например, *домик в лесу*), так как категориальными свойствами существительного домик не предопределено наличие при нем имени в форме косвенного падежа [11].

Трудно точно установить характер связи в следующих словосочетаниях: передать на словах, меняться на глазах, осуществить на деле и под., так как существительное с предлогом по своему значению близко к наречию, хотя и не стало им. В таких словосочетаниях способ связи определяется то как слабое управление, то как примыкание [1, 46].

Е.С. Скобликова определяет управление как «такой способ выражения грамматической связи слов, при котором слово с предметным значением ставится в определенной падежной или предложно-падежной форме в соответствии с характером передаваемых смысловых отношений. Избираемая форма призвана передавать, как обозначаемый предмет соотносится с теми предметами и явлениями, которые выражаются главным словом словосочетания или содержанием всего предложения (в случае оформления детерминантов). Ср.: *кран* умывальника — *кран* от умывальника — *кран* для умывальника; *достал* ножницы — *достал* ножницами — *достал* из-под ножниц; *прошел* огородами — *прошел* мимо огородов; В городе *обстановка не изменилась*. — За городом *обстановка не изменилась* и т.д. [12, 59].

В.В. Бабайцева дает следующее определение: «Управление – это такой способ подчинительной связи, при котором зависимое слово ставится при главном слове в определенном падеже: написать письмо (В.п.), написать матери (Д.п.), резать ножом (Т.п.), сидеть на кресле (П.п) и т.д.» [1, 45].

Каждая из форм закрепляется за выражением определенного типа смысловых отношений — в соответствии с одним из своих грамматических значений (в отдельных случаях уже стершихся). Так, в словосочетании «*кран умывальника* родительный падеж зависимого существительного указывает на «принадлежность» умывальнику - на то, что кран является частью умывальника (ср.: *ножка стола, ветви дерева, листки календаря* и т.д.). В словосочетании *кран от умывальника* устанавливаются отношения отделенной части; в словосочетании с формой *для умывальника* — назначение предмета и т.д.» [12, 59].

На выбор формы управляемого слова в совокупности может влиять достаточно сложный комплекс факторов: смысловых, грамматических, лексико-фразеологических, стилистических.

В соответствии с функциями управления основным и постоянно действующим фактором в этом комплексе является фактор смысловой. Форма управляемого слова всегда должна соответствовать тому типу соотношения между компонентами ситуации, который нужно выразить с ее помощью (см. выше примеры типа *достал ножницы— достал ножницами*). Влияют ли на выбор управляемой формы еще и другие факторы—это в большой мере зависит от того, для выражения какого общего типа смысловых отношений она служит.

Максимальное количество воздействующих условий наблюдается при передаче объектных отношений. Помимо характера выражаемых отношений, выбор управляемой формы в объектных словосочетаниях нередко зависит от свойств главного компонента: а) от его грамматических особенностей; б) от конкретного лексического выражения.

Грамматическое воздействие главного слова чаще всего связано с принадлежностью его к определенной части речи. Например, при глаголе прямой объект в русском языке обозначается винительным падежом, при отглагольном существительном — родительным без предлога, иногда — предложно-падежными формами: *перевозить грузы — перевозка грузов; отменить решение — отмена решения; выращивать деревья—выращивание деревьев; презирать опасность — презрение к опасности* и т.д.

Лексико-фразеологическое воздействие проявляется в том, что выбор разных управляемых форм (при выражении одного и того же типа смысловых отношений) зависит от того, какое именно слово употребляется в роли главного.

При выражении обстоятельственных отношений влияния главного слова на выбор предложно-падежной формы в большинстве случаев не наблюдается. Зато нередко выбор этот зависит от конкретного лексического выражения самого подчиненного компонента. Ср., например: *жили в деревне — жили на хуторе; приехал с Украины — приехал из Белоруссии; вернулся на рассвете — вернулся в сумерках (в сумерки); вспыхнул с досады (от досады) — вспыхнул от негодования* и т. д.

В.А. Белошапкина отмечает; «управление представляет собой связь, направленную от слова (главный компонент) к форме слова (зависимый компонент), вследствие чего форма управляющего слова не влияет на форму зависимого, ср.: *делать добро, делает добро, делающий добро...*; *надеяться на успех, надеется на успех, надеющийся на успех...*; *планета людей, планеты людей, планете людей...*; *чуждый зависти, чуждого зависти, чуждые зависти...* Исключение составляют только два случая, где связью управления связаны форма слова с формой слова (падежом существительного)» [2, 42].

Сочетания, образуемые сравнительной степенью прилагательного или наречия и превосходной степенью прилагательного: *сильнее смерти, выше гор; сильнейший из борцов, высочайшая из вершин*. Однако и в этих сочетаниях изменение формы управляющего слова влечет за собой не изменение формы управляемого слова, а утрату ее позиции, т. е. словосочетание распадается: ср. невозможность употребления родительного беспредложного (как при форме компаратива) и сочетания «из + роди-тельный» (как при форме превосходной степени) при положительной степени прилагательных или наречий, например, при прилагательных/наречиях *сильный/сильно, высокий/высоко, приведенных выше в компаративе или превосходной степени (сильный/сильно смерти, высокий/высоко из гор)*.

Следовательно, данные формы слов управляют падежными формами существительного совершенно так же, как это свойственно словам; они имеют специфические сочетательные свойства, т. е. синтаксически ведут себя как слова.

В. А. Белошапкина относит к управлению и сочетания, образуемые личной формой спрягаемого глагола и именительным падежом существительного, формой инфинитива и дательным падежом существительного, составляющие конструктивную основу предложения: *Будет дождь; Он не уедет — Быть дождю; Ему не уехать. Быть урожаю (Шолохов. Поднятая целина, 287)... - Быть в дороге какой -нибудь беде, не иначе (Шолохов. Поднятая целина, 458). Быть грозе. Мне завтра рано вставать (Проскурин. Судьба, с. 79). Мне скоро на дежурство идти (Горький. Мещане, с. 34). Мне без этих сапог погибать (Булгаков. Дни*

Турбиных, с. 90). Само собой разумеется, вам не победить окружающий вас тёмной массы... (Чехов. Три сестры, с.315). Мне тут не перелезть... я – толстый (Горький. Варвары, с. 417). Мне, брат, всю жизнь при жеребцах не крутиться (Шолохов. Поднятая целина, с. 273).

Понятие сильного и слабого управления, как указывалось, впервые в науку ввел А.М. Пешковский. Под «сильным» управлением мы понимаем такую зависимость существительного или предлога с существительным от глагола, при которой между данным падежом или данным предлогом с данным падежом, с одной стороны, и словарной или грамматической стороной глагола, с другой стороны, есть необходимая связь. Если вижу управляет вин. падежом и не может сочетаться с предлогом на (вижу что, но не на что), а смотрю, наоборот, управляет преимущественно предлогом на (смотрю на что) и гораздо реже беспредложным винительным (смотрю картины в смысле «осматриваю»), то это не случайно: смотрю обозначает процесс зрительного восприятия, а вижу – результат этого процесса.

При сильном управлении, по Пешковскому, между зависимым и господствующим словом существует необходимая связь, т. е. такая, когда подчиняющее слово действительно требует постановки подчиненного в определенном падеже: ем хлеб; повреждаю ногу; присматриваюсь к нему. Если же эта необходимая связь отсутствует, то мы имеем слабое управление: спорю с товарищем; ссорюсь с братом, мирюсь с сестрой, стою с подругой [8, 285—286].

При слабом управлении зависимое слово факультативно. Он спит на диване, спит в комнате, спит до полудня, спит после работы. Все подчиненные предложно- падежные формы можно опустить, и предложение сохранит свою структурную полноту: Он спит.

Второе существенное отличие сильного управления от слабого состоит в том, что управляющим словом предопределено наличие при нем строго определенной управляемой формы: увидеть планету, строить мост, защита Отечества, возражение оратору, командование полком; реже двух падежных форм: дарить книгу ученику, накрыть больного одеялом, угрожать миру войной, превратить рощу в парк, принять друга за врага. Если в первом случае — одиночное сильное управление, то во втором случае — двойное сильное управление.

При слабом управлении подчиненная форма не предопределена как единственно возможная: копать за домом, в лесу, для забавы; споткнуться о порог, из-за рассеянности, у крыльца, перед домом.

При слабом управлении усиливается роль предлога в определении той или иной падежной формы. Иногда из этого делают вывод, что управляет собственно не знаменательное подчиняющее слово, а предлог. Однако с этим нельзя согласиться. Предлог не обладает самостоятельной силой управления, так как он служит для уточнения и дополнения падежа.

Подчиняющее слово при слабом управлении, не предопределяя единственно возможной и необходимой падежной формы (одной или двух), тем не менее, ограничивает круг зависимых форм падежей существительных. Если бы предлог управлял самостоятельно, независимо от подчиняющего слова, тогда можно было бы сказать: не только сидеть за столом, у стола, но и «сидеть к столу, при столе, из-за стола». Однако если сесть к столу можно, то «сидеть к столу» нельзя. Можно сказать остановился на площади, в саду, у реки, но нельзя: «остановился через площадь, к саду, сверх реки». На это могут возразить, что дело здесь не в связях слов, а в несочетаемости реалий, обозначаемых словами. Это, конечно, верно: в основе управления лежит чаще всего именно сочетаемость смыслов, значений.

Таким образом, управление можно рассматривать с трех сторон: 1) к чему относится управляемая форма: к слову, словосочетанию или предложению; 2) чем обусловлена та или иная падежная или предложно-падежная форма: лексико-грамматическим значением подчиняющего слова, его словообразовательной структурой или грамматическим значением этого слова; 3) является ли форма косвенного падежа необходимой и строго обусловленной

(сильно управляемой) или она одна из возможных факультативных падежных форм (слабо управляемая).

Если смотреть на проблему связи слов в словосочетании и предложении шире, то понятие сильного и слабого управления необходимо для обоснования классификации членов предложения; для решения ряда вопросов теории словосочетания; для описания значений слов на основе дифференциальных синтаксических признаков: сильно управляемые конструкции обладают большей диагностической силой при определении значений слов, а слабо управляемые — меньшей и т. д.

В русском языке выделяют управление:

а) непосредственное, если форма зависимого слова не имеет предлога (выполнить план, выполнение плана): *Голубой воздух **наполнял комнату*** (Паустовский. Орест Кипренский, с.114). *Я **помогал отцу*** (Паустовский. Орест Кипренский, с. 118). *Капитан **ел апельсины*** (Паустовский. Орест Кипренский, с. 100). *Эти сады **славились Каналами*** (Паустовский. Орест Кипренский, с. 103);

б) предложное, если управление формой косвенного падежа осуществляется с помощью предлога (вспомнить о детстве, тоска по родине, встреча с друзьями и т.п.): *Проснулся **от мучительной боли*** (А.П.Чехов. Дядя Ваня, с.277). *Кипренский **спустился на улицу*** (Паустовский. Орест Кипренский, с. 124). *Научная часть экспедиции Подкопаева **работала в заливе три года*** (Паустовский, с.75).

По характеру главного слова управление может быть:

приглагольным (глагольным): *Старик **нахмурил брови*** (М.Ю. Лермонтов. Герой нашего времени, с.472). *Ветер по временам **приносил мне их разговор*** (М.Ю. Лермонтов. Герой нашего времени, с.479). *Корчагин **первый раз самостоятельно гуляет по саду*** (Н. Островский. Как закалялась сталь, с.181). *Поздно стала **возвращаться в свою комнату Рита*** (Н. Островский. Как закалялась сталь, с.197);

приименным: *Это **острое чувство стыда** не может сравниться ни с какою болью* (А.П.Чехов. Дядя Ваня, с.300). ***Внимание человека** улавливает значимое и не улавливает обычное* (Лихачев, с. 249). *Спустя **несколько дней после сего знаменитого совета**, узнали мы, что Пугачев, верный своему обещанию, **приблизился к Оренбургу*** (Пушкин, Капитанская дочка, с.291);

наречными: *Он **живёт далеко от города**.*

Общепринято выделять сильное и слабое управление.

При сильном управлении падежная форма зависимого слова предсказывается лексическими и грамматическими свойствами главного слова. Чаще главное слово требует от зависимого строго определенной падежной формы: ***Три дня после работы** мазали, белили, мыли* (Н. Островский. Как закалялась сталь, с.199). *Прощаясь, мы **попросили** у знаменитого драматурга **карточку с надписью на память*** (Куприн. Интервью, с.333). *Мы **застали маститого драматурга** в самый разгар его творчества* (Куприн. Интервью, с.333). *Он со снисходительной улыбкой **похвалил Вадима Тавричанина*** (Куприн. Интервью, с.333). *Нужно было пройти **новые триста шагов*** (Куприн. Храбрые беглецы, с.347). *Футуристы, однако, **занимают внимание модного драматурга**.*

Реже сильноуправляемыми бывают две падежные формы: *Я **изложил Васильеву теорию Прокофьева*** (кому? что?) (К. Паустовский, с.70). *Мальчик **показал художнику измятый набросок статуи Сатурна*** (К. Паустовский, Тарас Шевченко, с. 130); *Сашенко **дал мальчику свой адрес**...* (К. Паустовский, Тарас Шевченко, с.130).

При слабом управлении главное слово не предсказывает форму зависимого: гулять около реки, гулять у реки; идти к лесу, от леса, через лес, мимо леса и д.р.): *Я **сидел у княгини битый час*** (М.Ю. Лермонтов. Герой нашего времени, с.522). *Каждый день **вижу Веру у колодца и на гулянье*** (М.Ю. Лермонтов. Герой нашего времени, с. 523). *Он **служил в городской думе писарем**...* (Куприн. Храбрые беглецы, с. 346).

Таким образом, управление располагает чисто грамматическими средствами дифференциации реальных отношений. Управление — это специфическое средство

грамматически дифференцированного выражения предметных отношений, дабы целесообразно понимать связь слов. Под управлением нами понимается синтаксическая зависимость любой формы косвенного падежа существительного или слова с субстантивным значением от отдельного слова, словосочетания или предложения в целом.

Управляемой в синтаксисе следует считать любую форму существительного в косвенном падеже с предлогом или без предлога, независимо от степени обусловленности ее господствующим словом. Такая точка зрения подходит не только потому, что она освящена традицией, но и потому, что попытки выделить так называемое падежное примыкание нельзя признать убедительными. Примыкающими следует рассматривать только неизменяемые слова и формы: наречия, деепричастия, инфинитив и форму сравнительной степени прилагательного и наречия.

Рецензент: Турсунов Ф.М., д.ф.н., профессор

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бабайцева В. В., Максимов Л. Ю. Современный русский язык: Синтаксис и пунктуация. – М.: Просвещение, 1981. – 271 с.
2. Белошапкина В.А. Современный русский язык: Синтаксис. – М.: Высшая школа, 1977. – 248 с.
3. Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка. – М.: Учпедгиз, 1959. – 623 с.
4. Булаховский Л.А. Курс русского литературного языка. Т.1.- Киев, 1952.
5. Виноградов В. В. Основные вопросы синтаксиса предложения. / Вопросы грамматического строя. – М.: АН СССР, 1955. – С. 389 – 435.
6. Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М., 1977. – С. 162-189.
7. Грамматика русского языка. Т.2. Синтаксис. (Под ред. В.В. Виноградова). – М.: Наука, 1954. – 704 с.
8. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Учпедгиз, 1957. – 511 с.
9. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. Т.1-2. – М.: Просвещение, 1958. – 536 с.
10. Прокопович Н. Н. Словосочетание в современном языке. – М.: 1966. – 398 с.
11. Русская грамматика. Т.2. (Под ред. Н.Ю. Шведовой). – М.: Наука, 1982. -709с.
12. Скобликова Е.С. Современный русский язык: Синтаксис простого предложения. – М.: Просвещение, 1979. – 236 с.
13. Федоров А.К. Трудные вопросы синтаксиса. – М.: Просвещение, 1979. – 239 с.
14. Финкель А.М., Баженов Н.М. Курс современного русского литературного языка. - Киев: Радянська школа, 1965.
15. Шведова Н.Ю. Детерминирующий объект и детерминирующее обстоятельство как самостоятельные распространители предложения. // Вопросы языкознания. -1964. -№ 6. – С.77-93.
16. Щерба Л.В. Преподавания иностранных языков в средней школе. Общие вопросы методики. - М.: Высшая школа, 1974.- 112 с.

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ УПРАВЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматриваются грамматические признаки управления в современном русском языке.

Автор утверждает, что управлением обычно считается такая связь, при которой подчиняющее слово требует постановки подчиненного в определенном падеже. Синтаксические явления, подводимые под понятие управления, весьма разнообразны и часто очень далеки друг от друга. Поэтому и сам термин управление особенно нуждается в расчленении и уточнении.

По мнению исследователя, в истории русской синтаксической науки укрепилось именно такое понимание, и с признаком предсказуемости оказался тесно связан именно признак обязательности, а с признаком непредсказуемости — признак необязательности.

Необходимость ограничить круг синтаксических явлений, подводимых под понятие управления, со всей решительностью, и «чтобы понятие управление не расплзлось в туман, следует понимать под ним только такие случаи, когда падеж дополнения определяется формальным значением дополняемого, например, винительный падеж прямого объекта, падеж с предлогом при приставочном глаголе.

С другой стороны, если же дополняемое само по себе не указывает на падеж дополнения, то об управлении не может быть и речи.

В статье сделан вывод далеко не полного обзора попыток пересмотра традиционного учения об управлении, что в русском языкознании все время усиливается стремление сузить рамки управления, придать ему значение буквально соответствующее этимологической форме термина: управлять — значит требовать от зависимого слова определенной падежной формы. Все, что не отвечает этому условию, выделяется в особый вид связи или включается в примыкание.

Ключевые слова: подчинительная связь, дополнение, грамматические признаки, языкознание, синтаксические явления, свободные словосочетания, устойчивые словосочетания, субстантивация.

ХУСУСИЯТҲОИ ГРАММАТИКИИ ТОБЕИЯТ ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ РУСӢ

Дар ин мақола хусусиятҳои грамматикӣ навъи тобеият дар забони муосири русӣ баррасӣ мешавад.

Муаллиф таъкид менамояд, ки тобеъ гардондани калима, одатан чунин пайванде ҳисобида мешавад, ки дар он калимаи тобеъ ҷойгузини тобеъшавандагиро дар як ҳолати муайян талаб мекунад. Ҳодисаҳои синтаксисии зери мафҳуми пайвандгардонӣ хеле гуногун буда, аксаран аз ҳамдигар хеле дуранд. Аз ин рӯ, ҳуди истилоҳи “пайванд” ё “тобеъ кардан”, махсусан бояд чудо ва равшан карда шавад.

Ба андешаи муҳаққиқ, дар таърихи илми синтаксисии русӣ маҳз ҳамин фаҳмиш тақвият ёфта, аломати ҳатмӣ бо аломати пешгӯӣ ва аломати факултативӣ бо аломати пешгӯӣ бо пешгӯӣинашаванда алоқамандии зич доштааст.

Зарурати маҳдуд кардани доираи ҳодисаҳои синтаксисии зери мафҳуми тобеъкуниро бо тамоми қатъият маҳдуд кардан ва «то мафҳуми тобеъгардонӣ нофаҳмо нашавад, онро танҳо чунин ҳолатҳои фаҳмидан лозим аст, ки ҳолати пуррақунанда, бо маънои шакли пуррақунанда, масалан, феъли замонии ашъ бевоқита, бо пешванд ва бо феъли пешояндӣ муайян карда мешавад.

Аз тарафи дигар, агар ҳуди пуррақунанда ҳолати пуррашавандаро нишон надиҳад, пас дар бораи идорақунӣ сухан рондан мумкин нест.

Дар мақола ба ҳеҷ ваҷҳ баррасии пурраи кӯшишҳои аз нав дида баромадани таълимоти анъанавӣ оид ба ин шакли тобеъгардонии калимаҳо оварда нашудааст, ки дар забоншиносии рус майли торафт афзоянда барои танг кардани доираи ин навъи калимасозӣ, додани маънои айнан ба шакли этимологии истилоҳ: идора кардани маъно, яъне аз калимаи тобеъшаванда талаб кардани шакли муайяно надорад. Ҳар он чизе, ки ба ин шарт ҷавобгӯ нест, ба навъи махсуси пайваस्तшавӣ чудо мешавад, ё ба илова дохил карда мешавад.

Калидвожаҳо: алоқаи тобей, пурқунанда, хусусиятҳои грамматикӣ, забоншиносӣ, падидаҳои синтаксисӣ, ибораҳои озод, ибораҳои устувор, субстантиватсия.

GRAMMATICAL FEATURES OF GOVERNMENT IN MODERN RUSSIAN

This article examines the grammatical features of government in modern Russian.

The author argues that government is usually considered to be a connection in which the subordinating word requires the subordinate to be placed in a certain case. Syntactic phenomena included under the concept of management are very diverse and often very distant from each other. Therefore, the term government itself especially needs to be divided and clarified

According to the researcher, in the history of Russian syntactic science, this understanding has become stronger, and the feature of obligation has become closely associated with the feature of predictability, and the feature of optionality with the feature of unpredictability.

The need to limit the range of syntactic phenomena included under the concept of management is absolutely necessary, and "so that the concept of government does not spread into the fog, it should be understood only as cases where the case of the complement is determined by the formal meaning of the complemented, for example, the accusative case of a direct object, the case with a preposition with a prefixed verb.

On the other hand, if the complemented word itself does not indicate the case of the complement, then there can be no talk of government.

The article concludes from a far from complete review of attempts to revise the traditional teaching on government that in Russian linguistics there is an ever-increasing desire to narrow the scope of government, to give it a meaning that literally corresponds to the etymological form of the term: to manage means to demand a certain case form from the dependent word. Everything that does not meet this condition is separated into a special type of connection or included in an adjunction.

Keywords: *subordinating relation, object, grammatical sign, linguistics, syntactic phenomenon, free phrases, set phrases, substantiation.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Асоева Комилахон Аломидиновна - номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони муосири руси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ, Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров 16. Тел (992) 988 80 88 40*

Сведения об авторе: *Асоева Комилахон Аломидиновна – кандидат филологических наук, доцент кафедры современного русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С.Сафарова 16. Тел: (992) 988 80 88 40*

Information about the author: *Asoeva Komilahon Alomidinovna – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Modern Russian Language of the Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulyab, st. S. Safarova 16. Tel. (992) 988 80 88 40*

**«ҚОИДАҲОИ ЗАБОНИ ТОҶИК» (САРФУ НАҲВ)-И АБДУРРАУФИ ФИТРАТ ВА
МАҚОМИ ОН ДАР ИЛМИ ЗАБОНШИНОСИИ ТОҶИК**

Вализода Ҳ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар соли 1930 дастраси муаллимону хонандагон ва умуман, мардуми тоҷик гардидани «Қоидаҳои забони тоҷик» (сарфу наҳв), ки ба қалами яке аз донишмандони мумтози илму фарҳанги ибтидои асри ХХ Абдуррауфи Фитрат тааллуқ дорад, як рӯйдоди фараҳбахш маҳсуб меёфт. То таълифи ин асар китобҳои дарсии Сайидризо Ализода «Сарфу наҳви тоҷикӣ» (1926), Туракул Зеҳнӣ «Сарфи забони тоҷикӣ» (1930) ба таъб расида буданд, аммо замона тақозо дошт, ки грамматикаи шаклӣ навишта шавад, зеро ин амал дар забони русӣ ва забонҳои дигари Иттиҳоди Шуравӣ тадбиқ шуда буд. Аз ин рӯ, Нашриёти давлатии Тоҷикистон аз донишманди тавоно Абдуррауфи Фитрат хоҳиш менамояд, ки грамматикаи шаклӣ забони тоҷикиро нависад.

Дар ин бобат А. Фитрат дар пешгуфтори китоби таълимии «Қоидаҳои забони тоҷик» (сарфу наҳв) чунин гуфтааст: «Бо ин ҳама (муаллиф дар назар дорад он ҳама дастури китобҳои дарсиеро, ки аз асосҳои дастури забони тоҷикӣ то таълифи асари ӯ навишта шудаанд - Ҳ.В) боз ҳам набудани як сарфу наҳв, ки махсусан, барои мактаб ва ба асоси шакли гузашта навишта шуда бошад, назари диққати Нашриёти давлатии Тоҷикистонро ба худ кашида ва ин хидматро ба ман ҳавола намуданд. Ман материалҳои чандинсола чамънамудаи худамро ба маълумоте, ки аз асарҳои устод Бертелс ва рафиқ Зеҳнӣ, дигар рафиқон гирифта будам, алоқа намудам ва ҳамин асарро тартиб додам. Ва баъд аз тамом кардан аз назари устод Бертелс ва рафиқ Айнӣ гузаронида, аз рӯйи машварати онҳо дубора тасҳих намудам» [1, с. 43].

Дастури таълимии Абдуррауфи Фитрат «Қоидаҳои забони тоҷикӣ» (сарфу наҳв) фарогири чӣ аст? Ин дастур, ки дар натиҷаи таҳлили маводҳои чандин сол гирдовардаи муаллиф дар муқоиса ва муқобила бо маълумотҳои дигари дастрас таълиф шудааст, феълан, маълумоти муқаддимавиеро аз асосҳои савтиёт ва дастури забони тоҷикӣ фаро гирифтааст. Ҳамчунон ки худ муаллиф дар сарсухан таъкид кардааст, ин китобча аввалин дастурест бо усули ҷадиди шарҳи масоили сарфу наҳв. Аз ин хотир ва ба хоҳири он ки бисёр масоилу бахшҳои илми забоншиносии тоҷик ҳоло таҳқиқу таҳлили дурусти илмӣ нашуда буданд, ҳулосаю ҳукме баровардан дар бораи бисёр ҳодисаҳои дастурӣ душвор ва ҳатто номумкин буд. Дар ҳар сурат муаллиф онро китоби дарсӣ барои мактабҳои дараҷаи 1 ва 2 номидааст ва дар он солҳо ин иқдоми начиб буд. Дастури таълимии «Қоидаҳои забони тоҷик» (сарфу наҳв) аз муқаддима, қисмҳои савтиёт, сарф ва наҳв мурағаб гардидааст.

1. Абдуррауфи Фитрати Бухороӣ. Қоидаҳои забони тоҷикӣ бо сарсухан, таҳия, тавзеҳот, шарҳи луғат ва феҳрастҳои хеле сода дар бораи забон ва моҳияту арзиши он дар ҷомеа маълумоти ихчам дода, сипас роҷеъ ба қавонини забон, воҳидҳои забону қисматҳои илми лисонӣ маълумоти муқаддимотӣ оварда, барои дар зеҳни хонанда нигоҳдории ин маълумоти мадҳалӣ суолҳои фарогири мазмуни дониши муқаддимотиро низ матраҳ сохтааст, ки хеле хуб аст. Муаллиф баррасии масъалаҳои марбути савтиётро аз шарҳи асбобҳои овозбарорӣ шуруъ кардааст, ки воқеан, дуруст ва мантиқӣ аст. Бисёр ҷолиб аст, ки муҳаққиқ ниҳоят содаю фаҳмо саҳми ҳар қадам аз узвҳои овозсозро дар падидаи овозҳои нутқ нишон дода, вобаста ба тарзи ҳосилшавиашон ба овозҳои алоҳида тавсифи фонологӣ кардааст. Муаллифи дастур дар асоси мушоҳидаҳо ба натиҷае мерасад, ки дар баробари забон барои ҳосилшавии овозҳои нутқ ҳаво, шуш, нойи нафас, садопардаҳо, тилчак (забонча В.Ҳ.) димоғ, дандон, лаб, ком, қафаси сина, устухонҳои паҳлу саҳми муҳим доранд [2, с.34].

Бисёр ҷолиби тавачҷуҳ аст, ки Абдуррауфи Фитрат ҳанӯз дар ҳамон солҳо миқдори овозҳои забони тоҷикиро 31 адад доништааст, ки ба шинохти имрӯзи фонемаҳои забони тоҷикӣ мувофиқ меояд. Ҳам дар тавсифи садонокҳо ва ҳам ҳамсадоҳо Абдуррауфи Фитрат бо назари имрӯзи фаҳмиши овозҳои нутқ хеле наздик қазоват кардааст. Чунончи, «овозҳои

ки дар вақти гуфтан ҳаворо дар ягон ҷойи даҳон банд карда, сар медиҳем, монанди к, д, в, р, т, қ. Инҳоро овозҳои бесадо (сомит – согласный) меноманд ва овозҳое, ки аз гулу мебарояд ва дар вақти гуфтани онҳо чакан кам ё зиёд кушода мешавад ва ҳаво дар ҳеч нуқтаи даҳон банд намешавад, онҳоро овозҳои босадо (соит - гласный) мегӯянд. Босадоҳои забони тоҷикӣ 8 адад буда, ба 3 ҷуфт ва 2 тоқа тақсим мешаванд: 6 бо садои ҷуфт – ҷуфт:

Кӯтоҳ	У, И, А
Дароз	ӯ, й, О

Ду бо садои тоқа: е, у. Бисту се овози боқимондагӣ овозҳои бесадо ҳастанд. Пас аз ин муаллиф овозҳои нутқро тавсифи микдорию сифатӣ дода, махраҷи онҳоро мухтасар шарҳ додааст, ки хеле ҷолиб мебошад. Дар дастури мазкур ҳодисаи ҳилъо ва ҳичочудокунӣ, зада ва қолабҳои заданокии калимаҳои тоҷикӣ мушаххасан шарҳ дода шудааст. Дар қисми сарфи дастур муаллиф кӯшиш кардааст, ки моҳияти сарфи шаклиро кушояд. Аз ин рӯ, саҳму арзиши реша ва суффиксу префиксҳои калимасозу шаклсозро дар созмондиҳии вожаҳо бо мисолҳо нишон додааст.

Ба ин мақсад маъмултарин пасванду пешвандҳои калимасозии забони тоҷикиро бо мисолҳо шарҳ дода, саҳми онҳоро дар калимасозӣ баррасӣ менамоем.

1. Абдурауфи Фитрати Бухорӣ. Қоидаҳои забони тоҷик (сарфу наҳв). Бо сарсухан, таҳия, тавзеҳот, шарҳи луғат ва феҳрастҳои калимабандӣ равшан сохтааст. Маълумоти куллияи дастури «Қоидаҳои забони тоҷик» -и Абдурауфи Фитрат дар бораи сарфи забони тоҷикӣ хеле мувофиқу муфид буда, қариб ҳамаи паҳлуҳои илми сарфи тоҷикиро дар ҳадди таълими мактаби ҳамагонӣ фаро гирифтааст, ҷунончи, ӯ таҳқиқи сарфии калимаро дар асоси маънӣ мероси юнониҳо доништа, онро бисёр куҳнашуда медонад ва дар ин ақида аст: «Аввалан, сарф ҷихати берунии калимаро, яъне шакли калимаро гирифта, дигаргун шудан ва тағйир ёфтани ҳамаи шаклро таҳқиқ мекунад, бинобар ин, агарчи аз ҷихати дарунии калима, яъне аз маънии калима тамоман қатъи муносибат накунад, боз ҳам ӯ (яъне сарф) маънии калимаро асоси қорҳои худ карда наметавонад, дуҷум тақсими мантиқии сарф як ҳудуди маълум ва муайян надорад, калимае, ки мо вайро сифат мегӯем, баъзан исм мешавад ва калимае, ки мо вайро исм мегӯем, гоҳҳо сифат шуда менамояд, ҷунончи, калимаҳои «бузург», «хурд», «сангин», сифат ҳастанд ва гоҳҳо исм ҳам мешаванд (бузург, хурд, сангин номи одамҳо ҳастанд) ва калимаҳои «намад», «гов», «муш», исм буда, гоҳҳо сифат ҳам мешаванд: Ҳалими намад, Неъматӣ гов, Аҳмади муш» [2, с.77]

Албатта, ин андешаҳои муаллиф аз нигоҳи дастури шаклӣ, комилан, дуруст аст, аммо бинед, ки ҷо-ҷо ҳуди муаллиф низ маъниро наметавонад, ки сарфи назар кунад, чаро ки калима дар ҳолатҳои мухталиф нақш адо менамояд ва вобаста ба ин ҷилоҳои маъноӣ пайдо мекунад ва аз рӯйи сохт онро ба ин ё он гурӯҳ наметавон дастабандӣ кард. Сохтгарӣ дар дастурнависӣ як даврае мақом пайдо карда буд ва боз ба танқид гирифтӣ гардид ва баъдтар дар таълифи дастурнависон ҳам хусусиятҳои шаклӣ ва ҳам маъноии калима ба эътибор гирифта шуд.

Мутаассифона, маълумотеро, ки оид ба феъл ва шаклҳои замонӣ, сифаҳои он овардааст, нисбат ба маълумоти муфассалу густурдаи китоби «Сарфу наҳви тоҷикӣ»-и С. Ализода харобу заъиф аст. Як хизмати шоиста ва арзандае, ки Абдурауфи Фитрат бо таълифи ин дастур анҷом додааст, ин аст, ки вай мисли Т.Зехнӣ, Б.Ҳочизода, Ҳ.Бақозода то андозае истилоҳоти забоншиносии марбути сарфу наҳв ва савтиётро тоҷикӣ ё наздик ба забони тоҷикӣ кардааст, ҷунончи: овоз, сарф, наҳв, ҷумлабандӣ, махраҷ, ҳичо, зада, часпак, оҳангбахш, бандак, ковок, ғулба, садопарда, девори ной, роҳи нафас, чарангнок, бечаранг, овозбарор, босадо, бесадо.

Шарҳе, ки муаллиф оид ба ин ё он мафҳуми грамматикӣ меорад, дилчаспу сода ва бо лаҳни шево баён шудааст. Ҷунончи, оид ба реша ҷунин тавзеҳ овардааст: «... реша асл ва ҷавҳари калима аст, ки маъноӣ калима дар ӯст. Ва часпакҳоро ба худ гирифта, калимаҳои часпакдор медиҳад. Реша пеш аз ин ки часпакеро ба худ бигирад, маънии мустақил дорад ва бе ҳеч часпаке метавонад, ки дохили ҷумла шуда, дар гуфтугӯӣ бо истифода аз сарсухан, таҳия, тавзеҳот, шарҳи луғат ва феҳрастҳо истеъмол шавад» [2, с.108].

Часпакҳоро муаллифи дастур вобаста ба вазифаашон ба се навъ: калимасоз, калимабанд ва оҳангбахш чудо кардааст: Часпакҳои калимасозро, дар навбати худ, ба ду чудо мекунад: яке часпакҳои калимасозе, ки маънии решаро дигар мекунад. Монанди: кор+гар = коргар, гул + зор = гулзор..., дигаре часпакҳои шаклсоз, ки ба реша тобишҳои нисбату кайфият ё миқдору андоза мебахшанд. Монанди: китоб + ча = китобча, духтар + ак = духтарак, доно + тар = донотар.

Ин андешаҳои Абдуррауфи Фитрат дар китобҳои дарсии сарфи забони тоҷикӣ имрӯз ҳам мустаъмаланд.

Бисёр ҷолиби таваҷҷуҳ аст, ки дар дастури «Қоидаҳои забони тоҷик»-и Абдуррауфи Фитрат хусусияти омографии часпаки – ӣ хуб шарҳ ёфта, чунин маъниҳои грамматикӣ он шарҳ дода шудаанд:

а) бо сифат ҳамроҳ шуда, исми тамоми сифатро ҳосил мекунад. Монанди: сафед+ӣ=сафедӣ, сиёҳ + ӣ = сиёҳӣ, кӯтоҳ + ӣ = кӯтоҳӣ, коргар+ӣ=коргарӣ, меҳнаткаш+ӣ=меҳнаткашӣ, тангдил+ӣ= тангдилӣ, мевафурӯш+ӣ= мевифурӯшӣ ва ғайраҳо.

б) дар охири исм омада, сифати нисбатдор месозад: Самарқанд + и = самарқандӣ; бухор + ӣ = бухорӣ; хиёбон + и = хиёбонӣ; ток + ӣ = токӣ; гӯсфанд + ӣ = гӯсфандӣ; навбат + ӣ = навбатӣ; деҳқон + ӣ = деҳқонӣ; мардикор + ӣ = мардикорӣ; боғ + ӣ = боғӣ; замин + ӣ ва дигарҳо;

в) дар охири исми кор омада, сифати сазоварӣ месозад: шунидан + ӣ = шуниданӣ; дидан + ӣ = диданӣ; хӯрдан + ӣ = хӯрданӣ; куштан + ӣ = куштаниӣ; рафтани + ӣ = рафтаниӣ; омадан + ӣ = омаданӣ; сӯхтани + ӣ = сӯхтаниӣ; афрӯхтани +ӣ = афрӯхтаниӣ; дӯхтани + ӣ = дӯхтаниӣ ва дигарҳо;

Гоҳо ин шакл, - мегӯяд муаллиф, аз мартабаи сазоворӣ гузашта, сифат ва хубиро ифода мекунад: Ин кор гуфтани аст.

г) ҳамин сифатҳои сазоворӣ дар маънии сифати хоҳишмандӣ ҳам истеъмом мешавад: Ман ба назди шумо рафтани будам. Ёро дидани ҳастам. Ту ин корро накардани ҳастӣ. Бародарам мактаб хондани аст ва дигарҳо. Муаллиф ба тариқи танбеҳ таъкид менамояд, ки «Агар пеш аз часпаки «ӣ» соитҳои о, ў, у биёяд, часпаки (ӣ) ба (йӣ) ё бо (гӣ) бадал мешавад: сахрой = сахройӣ, донайӣ = донагӣ, хушбуйӣ = хушбугӣ...»

Агар пеш аз часпаки (ӣ) соитҳои ӣ, и, а, е биёяд, часпаки (ӣ) бо (гӣ) бадал мешавад: бандагӣ, чумбагӣ, шанбегӣ, хоҷагӣ, бухоригӣ...

Бо ҳамин тартибу усул муаллиф тамоми пасванду пешвандҳои калимасозу шаклсоз ва миёнбандҳои дар забони тоҷикӣ мустаъмалро шарҳу эзоҳ додааст. Ба ҳамин тарик, қисмати сарфи ин китоби дарсӣ бо усули сохтгаро, комилан ҷавобгӯ буда, қариб тамоми қоида ва қонунҳои сохтори калимаро фаро гирифтааст.

Дар маҷмӯъ, муаллифи дастур дар қисмати калимасозӣ чунин часпакҳои калимасозро бо далелҳо шарҳ додааст: -зор, -дон, -истон, -карда, -она, -ан, -иш, -ор, -а, -ӣ, -ин, -ина, -бо, -нок, -о, -манд, -вор, -бон, акӣ, -гор, -гар, бе-, дам-, -чӣ, -анда, -ваш, -осо, вор;

Ин гуна шарҳи дастурӣ дар он солҳо ки ҳеҷ як мавзуи сарфу наҳви тоҷикӣ ҳоло баррасии илмӣ нашуда буд, танҳо дар натиҷаи огоҳии комил аз афкори забоншиносии гузаштаи тоҷик, араб ва забоншиносии русу аврупо даст меод. Ҳамин гуна қайдҳои тавеҳи муфидро дар бораи часпакҳои калимабанду оҳангбахш низ дидан мумкин аст. Воқеан, қисмати сарфи дастур бо фарогирии масъалаҳои мавриди назар хеле ҷолиб мебошад.

Дар қисмати сарфи дастури Абдуррауфи Фитрат агар аз диди имрӯзи забоншиносӣ назар кунем, баъзе нуқсонҳои носаҳеҳӣ ба ҷашм мерасанд. Махсусан, дар мавзӯи бандакҳо то андозае омезиши хелҳои бандакҳо, ки вазифаҳои мухталифи сарфию наҳви доранд, дида мешавад.

Дар фасл ё боби феъл ҳам дарҳаму барҳамӣ мушоҳида шуда, шаклҳои замони феълҳо вобаста ба сифаҳо бо як низомӣ муайян доданишудааст. Чунончи, тартиби феълҳоро ба ин тарик овардааст: феълиамр, феъли оянда, феъли ҳозир, феъли гузашта, феъли гузаштаи

нақлӣ, ҳикоягии гузашта, ҳикоягии гузаштаи нақлӣ. Мутаассифона, муаллифдар ин бобат аз «Сарфу наҳви тоҷикӣ»-и С. Ализода истифоданакардааст, ҳол он ки дар китоби дарсии С. Ализода низоми феъл ботасриф аз рӯйи сиғаҳо хеле хуб тасвир шудааст. Ҳатто дар китоби дарсибарои мубтадиён таълиф намудаи донишманди фарзонаи асри XVI Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ «Чаҳор гулзор» низоми феъли тоҷикӣ аз дастури Абдуррауфи Фитрат беҳтар дода шудааст.

Дар фасли ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ, ки бо номи «ёрдамчиҳо» омадааст, пешоянду пасояндҳо, пайвандаку ҳиссачаҳо омехта карда шудааст. Чунончи, муаллиф мегӯяд: Агар ин пешоянд дар аввали калима омада, шартӣ будани ҷумларо ифода мекунад. Агар имрӯз биёӣ, боз ҳам меравем. Агар наёӣ, намеравам. Агар китоб аз туст, бигир [4, с.120]. Ё ин ки: Ҳатто - ин пешоянд ба ниҳоят расонидани мазмуни ҷумларо ифода мекунад. Бисёр зорӣ карда, ҳатто гирифт. Ҳеч кас, ҳатто худат ҳам набудӣ. Аслан – Ин ҳам аз арабӣ гирифта шудааст ва хизмати ҳар чизро мекунад. Ин боғ, аслан, мева надорад. Ман туро, аслан, надидаам.

Қисми сеюми дастури таълимии Абдуррауфи Фитратро қоидаҳои марбути наҳв фаро гирифтааст. Муаллиф мафҳумҳои наҳв ва воҳидҳои онро аз диди шаклӣ таҳлилу шарҳ бастааст ва тарафи маъноии ҳодисаҳои наҳвӣ сарфи назар шудааст. Албатта, ин аз диди забоншиносии солҳои 30-юми асри XX буд, аммо баъдтар ин назария ба танқид гирифторм шуд ва усули ё принципи шакли маъноӣ пазируфта шуд.

Абдуррауфи Фитрат дар шарҳи мавзӯҳои наҳв низ ба дараҷае шаклгаро аст, ки чунин қазоват кардааст: «Наҳв, ки як қисм аз қоидаҳои забон аст, албатта, аз ҳамин хат (дар назар дорад шакли берунии ҷумлаҳои забонро Ҳ.В.) баромада наметавонад. Наҳв ҳам шакл ва тартиби берунии ҷумлабандиро ва чӣ гуна тартиб шудани калимаҳои дар ҷумла будагиро тадқиқ мекунад. Инак, аз ҳамин нуқтаи назар наҳвро таъриф мекунем.

«Наҳв илме аст, ки намоиши берунии калимаҳои дар ҷумла будагиро ба шакли берунии таркиби ҷумлабандиро тадқиқ мекунад». Тавре ки аз иқтибоси ғавқ маълум аст, дар таъриф ва шинохти наҳву қонунҳои он низ А. Фитрат, қомилан, ба зоҳири ҳодисаву воҳидҳои наҳв эътибор додааст, аммо чиҳати маъноии воҳидҳои наҳв, ҳамнишинии мантиқии воҳидҳои сатҳи гуногун дар ҳаёти қавлу қалом сарфи назар шудааст, масалан, дар як мисоле, ки барои тартиби калима дар ҷумла оварда шудааст, ҳарчанд ҷумла аз нигоҳи қоидаҳои наҳв дуруст бошад ҳам, аз нигоҳи мазмун ғалати маҳз аст, чунончӣ: Гург одам меҳӯрад, Одам гург меҳӯрад [6, с.127].

Дар дастури Абдуррауфи Фитрат таркиби ҷумла аз хабар шуруъ шудаду баррасӣ шудааст. Муаллиф, воқеан, мақоми хабарро дар ташкили ҷумла назаррас медонад. Дигар аз мавзӯҳои, ки дар қисми сеюми ин китоби дарсӣ аз бахши наҳв ба сурати ҷолибу густурда матраҳ шудааст, пурқунанда мебошад, аммо, мутаассифона, пурқунандаҳоро бо ҳолшарҳқунандаҳо муаллиф омехта кардааст.

Хулоса, китоби дарсии донишманди тавоно Абдуррауфи Фитрат дар забоншиносии навини тоҷикӣ аввалин таҷрибае аз усули сохтгаро буда, бисёр чиҳатҳои сохтори сарфиву наҳвии забони тоҷикиро равшану возеҳ сохт. Аз ин нуқтаи назар метавон гуфт, ки Абдуррауфи Фитрат дар таърихи афкори забоншиносии навини тоҷикӣ бо таъсири назарияи забоншиносии рус ва Аврупо усули сохтгароиро дар таълифи дастурҳо аз асосҳои дастури забони тоҷикӣ ҷорӣ намуд. Ҳарчанд ки усули сохтгаро як тарафа бошад ҳам, Абдуррауфи Фитрат бо ин усул бисёр чиҳатҳои зоҳирии норавшани сарфу наҳви тоҷикиро мушаххас намуд.

Муқарриз: Муҳаммадҷонзода О.О., д.и.ф., профессор

Адабиёт:

1. Айнӣ С. Куллийёт. Ҷ.11. – Душанбе, 1965. - 346 с.
2. Айнӣ С. Куллийёт. Ҷилди II. Китоби 2 – Душанбе, 1968.
3. Ализода С. Сарфу наҳви тоҷикӣ. - Душанбе, - 2006. -88 с.
4. Атобуллоев С. Саидризо Ализода. – Душанбе, 1974. -47 с.
5. Белинский М., Ҳочизода Б. Нақши забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2010. – 140 с.

6. Абдуррауфи Фитрати Бухорой. Қоидаҳои забони тоҷик (сарфу наҳв). Бо сарсухан, таҳия, тавзеҳот, шарҳи луғат ва феҳрастҳои Абдулҳай Маҳмадаминов. – Душанбе, 2009. -127 с.
7. Бузургзода Л. Синтаксиси мухтасари забони тоҷикии- Сталинобод, 1942. - 142 с.
8. Туракул Зеҳнӣ Сарфи забони тоҷикӣ, 1930. -130 с.
9. Зеҳнӣ Т. Маслиҳатҳои ман дар бораи забон. Дар кит.: Забони тоҷикӣ дар мабноси мувоҳисаҳо.-Душанбе, 2007. -С.431-443
10. Хоҷаев Д. Ба ҷойи пешгуфтор ба китоби «Сарфу наҳви тоҷикӣ»-и С. Ализода - Душанбе, 2006. -С.3-8.
11. Хоҷаев Д. Назари устод Айнӣ дар бораи афкори забоншиносии гузаштаи тоҷик. Дар кит.: Хоҷаев Д. Гуфтори наку кӯҳан нагардад.-Душанбе, 2011. – С.90-95.

«ҚОИДАҲОИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ» (САРФ ВА НАҲВ)–И АБДУРРАУФИ ФИТРАТ ВА МАҚОМИ ОН ДАР ИЛМИ ЗАБОНШИНОСИИ ТОҶИК

Дар мақола муаллиф дар бораи мухтаво ва арзиши забоншиносии китоби дарсии Абдуррауфи Фитрат «Қоидаҳои забони тоҷикӣ» (сарфу наҳв) қазоват намудааст. Абдуррауфи Фитрат яке аз донишмандони тавонои таҳсилдида буда, осори гаронарзише аз худ боқӣ гузоштааст. Дар байни таълифоти ӯ китоби дарсии «Қоидаҳои забони тоҷикӣ» (сарфу наҳв) ҷойгоҳи хос дорад.

Ин китоби дарсӣ бо таъсири баҳрабардорӣ аз афкори забоншиносии рус ва аврупоӣ бо усули шаклгарой навишта шуда, дар забоншиносӣ ва дастурнигорӣ навини тоҷикӣ таҷрибаи нав маҳсуб мешуд. Китоби дарсии мазкур пас аз ҷаҳор соли нашри китоби дарсии Сайидризо Ализода, ки бо усули анъанавӣ ва баҳрабардорӣ аз дастурҳои арабию озарӣ, туркию русӣ ва фаронсавӣ навишта шуда буд, ба таъби мерасад.

Дар китоби А. Фитрат дар шарҳи қоидаю қонунҳои сарфу наҳв ва шинохти воҳидҳои забон, асосан, ба ҷиҳати зоҳирӣ, яъне шаклии онҳо диққат дода шудааст. Ҳарчанд ки ин китоби дарсӣ, бинобар сабаби он ки бисёр масъалаҳои назарии забоншиносии тоҷик таҳқиқи густурдаю бунёдӣ нашуда буданд, аз камбудию норасоӣҳо холи нест, аммо арзиши баланди забоншиносӣ дорад.

Ғайр аз ин, дар шарҳи бисёр масъалаҳои сарфу наҳв муҳокимаю хулосаҳои яктарафаю муҳолиф низ ба назар мерасад, зеро воҳидҳои забон барои ифодаи мафҳуми муҳокима хизмат мекунанд, бинобар ин, ба ҷиҳати мантиқии воҳидҳои забон низ эътибор додан зарур аст.

Бо вучуди ин, таълифи китоби дарсии А. Фитрат барои таҳқиқи минбаъдаи соҳти сарфиву наҳвии забони адабии тоҷикӣ нақши муҳим бозидоаст.

***Калидвожаҳо:** забон, сарф, наҳв, калима, ҷумла, овоз, шакл, сохт, часпак, аъзо, таркиб, усул.*

«ПРАВИЛА ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА» (МОРФОЛОГИЯ И СИНТАКСИС) АБДУРРАУФА ФИТРАТА И ЕГО СТАТУС В НАУКЕ ТАДЖИКСКОЙ ЛИНГВИСТИКИ

В статье автор прокомментировал содержание и лингвистическую ценность учебника Абдура Рауфа Фитрата «Правила таджикского языка» (глаголы и глаголы). Абдур Рауф Фитрат — один из самых образованных ученых, оставивший ценные труды. Среди его произведений особое место занимает учебник «Правила таджикского языка» (морфология и синтаксис).

Этот учебник был написан под влиянием и с учетом русских и европейских лингвистических идей с использованием формативного метода и считался новым опытом в таджикском языкознании и преподавании. Он был опубликован через четыре года после публикации учебника Саидризо Ализода, написанного традиционным методом с использованием арабских, азарийских, турецких, русских и французских руководств.

В книге А. Фитрат, объясняя правила и законы произношения и распознавания языковых единиц, главным образом обращал внимание на их внешний вид, т.е. их форму.

Хотя этот учебник, в связи с тем, что многие теоретические вопросы таджикского языкознания не были широко и фундаментально исследованы, не лишен недостатков, но имеет высокую лингвистическую ценность.

Кроме того, при объяснении многих вопросов синтаксиса и морфологии также наблюдаются односторонние и противоречивые рассуждения и выводы, ведь языковые единицы служат для выражения понятий и рассуждений, поэтому необходимо обратить внимание на логический аспект языковых единиц.

Тем не менее, авторство учебника А. Фитрат сыграл важную роль в дальнейшем изучении построения таджикского литературного языка.

Ключевые слова: язык, морфология, синтаксис, слово, предложение, звук, форма, структура, аффикс, члены, состав, способ.

"RULES OF THE TAJIK LANGUAGE" (SYNTAX AND MORPHOLOGY) - AND ABDURRAUFI FITRAT AND HIS STATUS IN THE SCIENCE OF TAJIK LINGUISTICS.

In the article, the author commented on the content and linguistic value of the textbook of Abdur Rauf Fitrat "Rules of the Tajik Language" (verbs and verbs). Abdur Raofi Fitrat is one of the most educated scientists who left valuable works. Among his works, a special place is occupied by the textbook "Rules of the Tajik Language" (Sarf and Nakhv) - Stalinabad, 1930.

This textbook was written with the influence and use of Russian and European linguistic ideas using the formative method and was considered a new experience in Tajik linguistics and teaching. This textbook was published four years after the publication of the textbook by Saidrizo Alizoda, written in the traditional way using Arabic, Azari, Turkish, Russian and French manuals.

In the book, A. Fitrat, explaining the rules and laws of pronunciation and recognition of linguistic units, mainly paid attention to their appearance, i.e. their form. Although this textbook, due to the fact that many theoretical issues of Tajik linguistics have not been widely and fundamentally studied, is not without shortcomings, but has high linguistic value.

In addition, when explaining many issues of expenses and costs, one-sided and contradictory reasoning and conclusions are also observed, because linguistic units serve to express concepts and reasoning, so it is necessary to pay attention to the logical aspect of linguistic units.

Nevertheless, the authorship of the textbook by A. Fitrat played an important role in the further study of the construction of the Tajik literary language.

Keywords: language, use, word, sentence, voice, form, construction, affix, member, composition, method.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Вализода Ҳокимхон* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, унвонҷӯй. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Тамос: (+992) 988 57 49 49.

Сведения об авторе: *Вализода Хокимхон* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, соискатель. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудакӣ, 17. Тел.: (+992) 988 57 49 49.

Information about the author: *Valizoda Hokimkhon* – Tajik National University, candidate of philological sciences, applicant. Address: 734025, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 988 57 49 49.

ТДУ: 81.155.0

МАЪНОҲОИ СИҒАИ ФЕЪЛ ДАР ОСОРИ БАДЕИИ АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Гулназарзода Ж. Б.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Хусусияти грамматикӣ феъли забони тоҷикӣ дар забоншиносии ватанӣ мавриди баррасии ҷиддӣ қарор гирифтааст ва дар ин росто категорияҳои грамматикӣ ин ҳиссаи нутқ хеле хуб матраҳ гардидаанд, ки ин барои дарёфти нозуқиҳои махсусияти категорияҳои грамматикӣ феъл замина фароҳам меоранд. Дар силсилаи асарҳои мақолаҳои марбут ба феъл дар як давраи муайян, дар осор ё асари алоҳида ва дар забони адабии муосир замон, сиға, тарз, намуд, шахс, шумора таҳқиқ шудаанд. Ба ин гурӯҳ метавон «Очерки по грамматике современного таджикского языка. Глагол»-и А.З. Розенфелд, «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик», «Система таджикского глагола»-и В. Расторгуева ва А. А. Керимова, «Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик»-и Н. Маъсумӣ, «Забон ва услуби романи «Одамони ҷовид»-и Раҳим Ҷалил»-и Р. Ғаффоров, «Очерк доир ба таърихи феъли забони тоҷикӣ»-и Б. Сиёев, «Забон ва услуби “Одина”»-и устод Айнӣ»-и Х. Ҳусейнов, «Забон ва услуби Аҳмади Дониш»-и Н. Маъсумӣ, «Забон ва услуби Ҳаким Карим»-и Б. Камолиддинов, «Таърихи забони адабии тоҷик»-и М.Н. Қосимова, аз назари забоншиносии типологӣ асарҳои М. Нағзибекова, П. Ҷамшедов, А. Мамадназаров, М. Ҷабборова ва дигаронро ворид кард. Албатта, муҳаққиқон дар ин асарҳо вобаста ба мақсад ва ҷараёни таҳқиқ ба маъноӣ луғавӣ феъл низ нигоҳи илмӣ намудаанд.

Бояд таваққуф дод, ки дар байни ҳиссаҳои нутқ феъл ҳам аз ҷиҳати маъноӣ луғавӣ, ҳам маъноӣ грамматикӣ ва ҳам сохтор мураккабу таҳқиқталаб аст. Аз ин ҷост, ки солҳои охир таваҷҷуҳи олимону муҳаққиқонро боз бештар ҷалб намудааст. Барои тақвияти фикр «Феъл»-и Саиди Ҳалимиён, «Феъл дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ»-и Р. Шодиев ва асари муҳаққиқи ҷавон Б. Раҳмонов «Хусусиятҳои луғавӣ-грамматикӣ феъл» (дар асоси маводи «Таърихи Табарӣ»)-ро метавон зикр кард.

Агар дар таҳқиқоти пешин бештар таваҷҷуҳ ба хусусияти грамматикӣ феъл зоҳир шуда бошад (сарфи назар аз таҳлили М. Давлатова, Б. Алиев ва Р. Усмонов), дар ин асарҳо маъноӣ луғавӣ, маъноӣ грамматикӣ ва сохтор, таъсири мутақобилаи онҳо ба низоми феъли забони тоҷикӣ тавбаъ ба якдигар нишон дода шудааст. Ва ҳаминро ҳам метавон гуфт, ки бо сабаби он ки хусусият дар заминаи феъл нишон дода шудааст, бештар аз диду назари унсури грамматикӣ масъала матраҳ гардидааст. Зеро ҳангоми баррасӣ асоси феъл, замони феъл, сиға, тарзу намуд ва шакли он дар бунёду пайдоиши маъноӣ грамматикӣ мавқеи муҳимдоранд.

Дар баробари маъноӣ луғавӣ категорияҳои грамматикӣ сабаби пайдоиши маъноҳои грамматикӣ мегарданд ва бояд гуфт, ки ҳамаи категорияҳои грамматикӣ феъл дар забон мавқеи яқсон надоранд. Дар байни онҳо аз ҳама бештар категорияҳои шахсу шумора, замону сиға пешоҳанганд.

Ба таври умум вижагиҳои қабати берунии грамматика ва лексикаро муқобилгузории воҳидҳои забонии мустақилу ёрирасон, ки бо чанд аломат аз ҳамдигар фарқ мекунанд, ташкил медиҳад.

Л. Талми дар таҳқиқи типологӣ ин мавридро новобаста аз он ки унсури мавриди таҳлил ба грамматика ё лексика мансуб аст, аз рӯйи ба воситаи маъмулӣ ё мушаххас дохил аст, муайян мекунад. Ба навъи дуюм (ташқилдиҳандаи зернизоми грамматикӣ) флексия, унсурҳои калимасоз, артикл, пешоянд, ҳиссаҷа, пайвандак, сохтори наҳвӣ, тартиби калима, контурҳои интонатсиониро мансуб медонад. Принципи ягона дар асоси тафриқии «монемаҳои грамматикӣ» (морфемаҳо) ва «монемаҳои луғавӣ» (лексемаҳо) меистад. А. Мартине мегӯяд, ки лексемаҳо ба муҳиту фазои (инвентарияи) бемаҳдуд вориданд. Монемаҳои грамматикӣ дар ин ё он мавқеъ ҷой гирифта, мутаносибан бо як миқдори ками дигар монемаҳо андар ҳам меоянд [ниг.: Князев 2007, 22-23].

Дар китоби «Опыт историко-типологического исследования иранских языков» омадааст: «Дарачаи баланди флективият дар тасрифи феъли форсии бостон ба сабаби сермаъноии анҷомаҳои феълӣ падида омадааст. Дар онҳо дар маҷмуъ чунин категорияҳои грамматикӣ феъл ифода меёбанд: шахсу шумора, ки барои онҳо ягона нишондиҳанда мебошанд; замон дар таносуб бо навъи муайяни асос; сиға, тарзу намуд, ки бо бандҳои муайян ва дар нисбати тарзу намуд қисман» [14, с. 250].

Қабати маъмулии маъноҳои грамматикӣ тақрибан ба ҳамаи забонҳо хос аст.

Хусусияти (мансуби) қабати мушаххаси маъноҳои грамматикиро метавон барои мулоҳиза ҳамчун тақвияти фарқияти воҳидҳои грамматикӣ аз луғавии зикршуда, инъикоскунандаи дараҷаи (афзоиши) талафоти мустақилияти онҳо тасаввур кард. Дар ин маврид воҳиди грамматикӣ ба категорияи сарфӣ дохил мешавад ва ба граммема табдил меёбад. Дар навбати худ маънои хоси воҳиди грамматикӣ суғур мешавад ва илова шудани он маънои луғавии калимаро тағйир намедиҳад.

Пайдоиши заъфшавии маъноии хоси воҳидҳои грамматикиро метавон {ангоми корбурд дар ифодаи алоқаҳои нахвӣ низ махсуб донист. Чунончи: «Маъноҳои аввалаи шаклҳои феълҳои шахсдор, ки дар гуфтугӯ (дар муқолаи ду кас ё гуфтори як кас) аён мешавад, дар ҷумлаҳои дигар маънои дигар ҳам пайдо мекунад. Масалан, шакли шахси дуҷуми феъл барои ифодаи маънои шахси умумӣ ба кор бурда мешавад, яъне маънои амали ҳама гуна шахсро далолат мекунад, яъне ҳам шахси гӯянда ва ҳам шахсҳои дигарро дар бар мегирад» [19, с. 8]:

*Барои дӯстон ҷонро фидо кун,
Валекин дӯст аз душман ҷудо кун* [П.х., 30].

Ё:

*Макун ваъда, агар қардӣ, вафо кун,
Тариқи бевафоиро раҳо кун* [П.х., 30].

Афзоиши абстраксияшавии маънои воҳидҳои грамматикӣ одатан боиси васеъшавӣ ва зиёдшавии талабот ба он мегардад, ки дар натиҷа дар мавриду шароити муайян истеъмоли ин ё он воҳид аз қабати дохилӣ метавонад ҳатмӣ гардад.

Вобаста ба ин масъала Ю. Маслов меорад: «Агар дар забон тафрикаи маъноӣ бо категорияи грамматикӣ шакл гирад, забон дар ин ҳолат наметавонад, ки онро ба воситаи ифода накунад. Мо бояд дар ҳама ҳолат аз категорияҳои грамматикӣ дар корбурди калимаҳои «таъсирпазир»-и он истифода барем, яъне бояд яке аз граммемаи ин категорияро такроран биёрем, ҳатто дар мавриде, ки барои мазмуни баён байни маъноҳои дахлдор ин тафрика назаррас нест» [13, с. 26].

Новобаста аз талаботи муқобиротии гӯянда ин ва дигар маъноҳо барои ифода ҳатмӣ мегарданд, зеро дар натиҷаи грамматикализатсия имконияти муқобиротӣ ва феврият дар раванди тавлид ва қабули ифода ба вучуд меояд. Аммо ҳарчанд ки ифода ва фаҳмиши фикр тавассути шаклҳои грамматикӣ сурат мегирад, диққати шунавандаю гӯянда ба мундариҷаи нутқ равона мешавад.

Ақидаи мавҷуд будани алоқа байни ҳатмияти ифодаи маъно ва мансуб будани он ба маънои грамматикӣ аз тарафи олимони ба зудӣ пазируфта шуд.

Вобаста ба ин масъала андешаҳои муқталиф ба миён омаданд. Т.В. Булыгина аввал меорад: «Моҳияти ҳатмияти маънои грамматикӣ дар маънои хоси ба грамматика тааллуқдошта (новобаста ба типҳои забон) меёри нисбатан универсалӣ дар муайян намудани он махсуб меёбад» [7, с. 209]. Баъдтар ақидаашро оид ба ин масъала дигар мекунад: «Баррасии зиёд доир ба тафрика байни маъноҳои грамматикӣ ва луғавӣ ба он хулоса меорад, ки байни ин типҳои маъно сарҳади мушаххас вучуд надорад ва ин тафрика хусусияти градуалӣ (даврананда, ҷарҳанда) дорад. Ҷудо намудани он вижагӣ ё чанд вижагие ғайриимкон аст (шояд зарурат ҳам надорад), ки ин ё он маъно дар ҳама ҳолат бечунучаро ба яке аз навъи маъно тааллуқ дошта бошад» [8, с. 324]. Муҳаққиқ дар раванди омӯзишу

баррасӣ аввал дар мадди назар танҳо маъноӣ грамматикиро гузошт ва минбаъд дар муқоисаи типҳои маъно хулосаи хешро пешниҳод намуд.

Айни замон В.А. Плунгян бо тарзи дигар зикр кардааст: «Дар тағйирёбии шакли калима бояд ба мафҳуми ҳатмият таъҷиб кард (албатта, бо чанд мушаххасот), ҳамзамон бояд қазоват кард, ки ҳатман вучуд доштани минтақаи васеи гузаришро бо назардошти назарияи комилан мувофиқ ба ҳисоб гирифт. Дигар нишонаҳои тағйирёбии шакли калимаро наметавон универсалӣ ҳисобид» [10, с. 350].

Ҳамин тариқ принсипи ҳатмият дар унсурҳои грамматикӣ мавқеи худро дорад. Вобаста ба муҳити истеъмоли он метавонад категориявӣ ва семантикӣ шавад. Дар мисоли феъл дар категорияи тарзу намуд, агар феълҳо яке аз чуфтҳоро надошта бошанд, муҳити ҳатмияти он маъноӣ мегардад.

Барои равшанӣ андохтан ба мавзуи баҳс ба таърихи афкори забоншиносии тоҷик рӯ меорем. Ин ҳолат на танҳо дар ҳалли мавзӯи созгор ва коргар меояд, балки бори дигар собит месозад, ки омӯзиши маъноӣ грамматикӣ феъл ва хусусияти он дар забоншиносии тоҷик, чи тавре ки забоншиносон Д. Хоҷаев, Ф. Шарифова, муҳаққикон Н. Курбонов, О. Додаров ва дигарон дар таҳқиқоти хеш зикр кардаанд, собиқа дорад [18 с. 3-30; 20].

Забоншинос Ф. Шарифова меорад: «Ба андешаи муаллифи «Дуррат-ут-тоҷ...», файласуфи асри XIII Қутбиддини Шерозӣ, феъл мутаазамин ё мусталзими ҷаҳор чиз бувад: маънӣ ва маҳалли он маъниро ва ҳудуси маъниро дар он маҳал ва замони муини ҳудусро ва «калима (феъл) ё ҳақиқӣ аст, агар далолат бар ҳақиқат ва нисбат ба мавзӯи кунанд ва вучудӣ, агар накунад, чун афзоли ноқиса, чи эшон далолат бар ҳақиқат надоранд ва онро барои равобит истеъмоли кунанд» [20, с. 18-19].

Шамс Қайси Розӣ дар мавриди шаклҳои замони бештар ба шакли замони гузаштаи наздик (мозӣ) ва ду шакли замони ҳозира «ояд» ва «меояд» тавачҷуҳ мекунад ва доир ба феъл назари хешро гуфтааст: «Дар алфози масдар се сифат аст, ки дар он «нун»-и масдар биафтад, яке сифати қасд, чунон ки **хоҳад омадан** ва яке сифати лузум, чунон ки **мебояд омадан**, яке сифати ҷавоб (ичозат) ва имкон, чунон ки **мешояд омадан** ва **метавон омадан**» [18, с. 145-147]. Яъне барои ифодаи маъноӣ қасд, нияту маром феъли **хостан**, барои маъноӣ лозиму зарур феъли **боистан** ва барои сазовору муносиб ва имкону иҷозат феълҳои **тавонистан** ва **шоистан** истифода мешаванд ва ҳазфи нун низ дида мешавад. Ин ҳолат барои ифодаи маъноӣ грамматикӣ сифатҳои модалӣ хеле созгор аст.

Шамс Қайси Розӣ дар ифодаи фармоиш вазифаи пешванди «*би-*»-ро таъкид меорад ва мегӯяд, ки бе ин пешванд «авомир саҳеҳ нест, илло ки чизе дигар ба аввали он дароранд, чунон ки **бубин**, **бидон** ва **бишунав**» ва шаклҳои феъли фармоишро бо пешванди *ме-* ва шакли инкорӣ онро низ зикр кардааст.

Дар «Бурҳони қотеъ»-и Муҳаммад Хусайни Бурҳон дар асри XVII низ ин ҳолат таъкид шудааст: «Ва аломати амри ҳозир «*бо-*»-и абҷад аст, ки ба аввали калима дароваранд... ва найҳ «*мим*»» [18, с. 148-150].

Хоҷа Ҳасани Нисорӣ шакли феъли аз замони ҳозира бо иловаи шудани бандҳои ҳабарӣ тасрифшударо сифати музореъ гуфта, бо овардани намуна барои тақвияти фикр қайд мекунад, ки ҳам барои ифодаи замони ҳозира ва ҳам замони оянда муштарак аст [ниг. ба: 9, с. 152].

Дар мавриди тақрори калимаҳои ёрирасон ва омонимҳои грамматикӣ Атоулло Маҳмуди Хусайнӣ дар «Бадоеъ-ус-саноеъ» чунин мисолро овардааст:

На ёрӣ мудомам, маёвар ба ман,

Наёрӣ мудомам, май овар ба ман.

Маҳмуди Омулӣ дар «Нафоис-ул-фунун фӣ ароис-ул-уён» дар радифи баҳси дигари забоншиносӣ доир ба замони гузаштаи феъл, сифати амр ва шакли инкорӣ феъл сухан меронад. Аз ҷумла: «Сифати амр сифат аст, ки бад-ӯ талаби феъл кунанд ва он амри мухотаб бошад, ё амри ғойиб, амри мухотаб феъли музореъ аст» ва ҳамаи шаклҳои феълро «сифат» гуфтааст. Қойи дигар меорад: «далолати масдар бар нафси ҳақиқат аст ва бас ва далолати феъл бар ҳақиқат муктарин ба замон аст» [ниг.: 18, с. 185-187].

Аз таҳлили гуфтаҳои муҳаққиқону донишмандон метавон қазоват кард, ки ҳамин баррасии вижагиҳо дар феъл, ифодаи маъноҳои хоси грамматикӣ феъл тавассути воситаҳои грамматикӣ, саҳт иртибот доштан ва вобаста будани маънои грамматикӣ ба категорияҳо ё қабатҳои грамматикӣ феъл дар мавриди феъли забони тоҷикӣ собикадор аст. Танҳо дар гуфтаҳои донишмандони тоҷик тарзи баёни андеша ва ифодаи маъно тавассути истилоҳот (масалан, ифода шудани шаклҳои феълӣ ва модалият бо истилоҳи сиға) фарқият дида мешавад. Маълум мегардад, ки хусусияти грамматикӣ феъли забони тоҷикӣ ба ин асос шуда метавонад, зеро «дар забони тоҷикӣ як феъл дар се замони сиғаи хабарӣ 66 шакли грамматикӣ дорад ва метавонад то 6 маънои грамматикиро ифода кунад» [19, с. 6].

Дар забони тоҷикӣ феълҳо вобаста ба шахсу шумора, замон, сиға, тарз ва намуд тағйир меёбанд, ки дар натиҷа маъноҳои гуногуни грамматикиро ифода мекунанд. Аз рӯи таъсири иҷроӣ амал феълҳо монда ва гузаранда мешаванд. Агар қабатҳо воситаи ифода дошта бошанд, маъноҳои бештари грамматикиро ифода мекунанд. Алоқамандӣ, таносуб ва бархӯрд дар категорияҳо дида мешавад. Масалан, феълҳои монда танҳо як тарзи ғоилӣ доранд, аммо феълҳои гузаранда ҳам тарзи ғоил ва ҳам мафъул доранд. Маънои грамматикӣ муносибати амал нисбат ба субъект дар шумораи танҳо ва чамъ тавассути категорияи шахсу шумора ифода мегардад. Ифодаи замони ҷараёни амалу ҳаракату ҳолату муносибат ва воқеъ гардидани он низ маънои грамматикӣ, агар тавассути воситаҳои грамматикӣ ифода шавад. Воситаҳои грамматикӣ маънои умумии замонро ифода мекунанд. Дар маънои грамматикӣ замон марҳила ё лаҳзаи нутқ, вақти баён нуқтае мебошад, ки аз он ҳисоб замони амалу ҳаракат сар мешавад ва ба он таъя намуда, мазмуни мушаххаси ҳар як замон муайян карда мешавад. Ҳамаи шаклҳои тасрифии феъл аз рӯи замону сиға тағйир меёбанд.

Хусусияти феълҳои модалӣ ва қаробати онҳо бо дигар нишондиҳандаҳои маънои грамматикӣ дар мавридҳои мухталиф баррасӣ мегарданд. Чунончи, Б. Сиёев овардааст: “Феълҳои модалӣ аз рӯи маъно ва вазифа аз дигар феълҳо фарқ доранд... Аз ин сабаб онҳо бо сиғаҳо, ки низ маҷмуи маъноҳои муайяно ифода мекунанд, як андоза қаробат доранд. Вале дар байни маъноҳои аслии феълҳои мазкур ва сиғаҳо фарқи ҷидди мушоҳида кардан мумкин аст. Сиғаҳо аслан мафҳумҳои грамматикӣ, вале феълҳои модалӣ асосан маъноҳои лексикиро мефаҳмонанд” [17, с. 89-90].

Қайд кардан айнаи муддаост, ки доир ба вижагиҳои сиға дар феъл муҳаққиқон таҳлилу баррасиҳои назаррасе намудаанд [Розенфелд, Б. Сиёев, В. Расторгуева, А. Каримова, Н. Маъсумӣ, М.Н. Қосимова, Б. Камолиддинов, Ҳалимиён, Д. Саймиддинов, Д. Хоҷаев, А. Мамадназаров, Ф. Шарифова Б. Раҳмонов ва диг.]. Сиға дар феъл махсусияти худро дорад ва ба вазъияте далолат мекунад, ки маъноҳои хосро дорост.

Д. Саймиддинов ҳангоми баррасии вижагиҳои забони форсии бостон дар мавриди сиға вобаста ба маънои ифодакунанда сиғаҳо чунин номбар мекунад: индикатив (сиғаи хабарӣ), конъюктив (сиғаи шартӣ), оптатив (хоҳишмандӣ, омол), инъюктив (сиғаи мамнуъ), императив (сиғаи амр) [16, с. 63-66].

Ҳалимиён маънои сиғаро ба чор намуд ҷудо кардааст: 1) маънои имконпазирӣ; 2) маънои хоҳишу майл; 3) маънои гумон; 4) маънои водор. Дар ин асос мегӯяд: “Ҳамаи маъноҳои боло (тасдику инкори иҷроӣ амал, ба шарт вобаста будани иҷроӣ он, имконпазирию имконнопазирии воқеъ шудани он, ба гумон будани иҷро ё воқеъ шудани амалу ҳаракат, дар иҷроӣ амалу ҳаракат водор намудан) бо шаклҳои тасрифии феъл ифода мешавад, ки ҳамаи он ба системаи сиғаи феъл тааллуқ дорад” [19, с. 42-43].

А. Мамадназаров ҳангоми баҳси сиғаи конъюктив дар мавриди сиға ҳамчун категорияи грамматикӣ гуфтаҳои муҳаққиқони дигарро таҳлил намуда, меорад: “Ҳамчунин, он назария, ки сиға ҳамчун категорияи ифодакунандаи муносибати гӯянда ба амал аз рӯи воқеият ва имконпазирии он аст, хеле маъмул аст” [11, с. 22-23].

В.А. Плуноян, ки нуқоти “сиға грамматикализатсияи модалият” буданро зикр кардааст, равиши ин хусусиятро низ гуфтааст, ки маъноҳои модалӣ вақте ки муносибати ғоили вазъиятро не, балки муносибати гӯяндаро тасвир мекунанд, маъноҳои гуногуни сиға ба

вучуд меоянд. Дар ин маврид маъноҳои гуногуни ғайримустақим (косвенные), ки ба маънои индикатив, ки вазъияти ҳақиқӣ ва дақиқро ифода мекунад, муқобил меистанд, пайдо мешаванд. Ин маъноҳо дар заминаи нишондиҳандаҳои имконият ва зарурат падида меоянд:

...бо мо қўдаке буд аз асҳоби вай, ки хобро ба хонаи худ боист рафт [Н., 16].

Маъноҳои имконнопазирӣ ва шубҳа:

Балки мешояд барои он буда бошад, ки зоҳир мағлуби ботин нашавад... [Н., 127].

Имконпазирӣ ва эҳтимолият:

Вай дар ин замин ғариб аст, чунин гумон мебарам, ки аз масофати дур омадааст ва гурусна аст [Б., 377]

Зарурат ва боварӣ:

Агар омадаӣ, ки илми аввалину охирин биёмӯзӣ, онро рӯй нест [Б., 336].

Маънои ҳайрат ва ғайриҷашмдоштӣ:

Мо надониста будем, ки ту дар ишқи он канизак бад-ин мартаба расида боӣ [Б., 62].
Олим беҳуд бияфтод, чунон ки тасаввур карданд, магар ки бимурд [Б., 379].

Сиғои шартӣ-хоҳишмандӣ дар заминаи нишондиҳандаи хоҳиш пайдо мешавад:

Як бор аз вай илтимос кардем, ки чӣ шавад, ки таоме, ки дар он гӯшт бошад, хӯрда шавад [Н., 11].

Гузариши ифодаи хоҳиши фоил ба ифодаи хоҳиши гӯянда ба иҷро гардидан: *Худой бар вай раҳмат кунод* [Н., 41] ё нагардидани амал:

Чун расад навбати хилофати ту,

Ҳирси дунё мабод офати ту! [Х.И., 14]

Маънои оптатив – орзу ва нияти мутақаллимро медиҳад.

Маънои хоҳишмандӣ (оптатив) фақат хоҳишу нияти гӯяндаро ифода кунад, маънои хитоб ва амр (императив) ифодаи хоҳишро бо ифодаи водоркунӣ омезиш медиҳад. Баёни амру хитоб далели кӯшиши гӯянда ба водор кардани нишонӣ ба иҷрои амал ё иҷро накардани амал мебошад.

Шайхо, ту ҳам бигӯй! [Н., 341].

Маънои сиғои амр (императив) яке аз далелҳои он аст, ки дар нутқ ифодаи забонӣ ба ғайр аз додани ахбор боз вазифаи дигарро низ дорост.

Ки инон дар кафи ҳавас маниҳед,

Пой дар киштзори кас маниҳед! [Ю. З., 130].

Аввалан, намудҳои водоркунӣ, пеш аз ҳама, бо дараҷаи қатъият вобаста ба он ки гӯянда оё хоҳиш, маслиҳат, пешниҳод, талаб ё иҷозати иҷрои амалро баён мекунад, аз ҳамдигар фарқ мекунад.

Илме, ки ногузирӣ ту бошад, бад-он гирой

В-онро, к-аз он гузир бувад, ҷустуҷӯ макун

В-он дам, ки ҳосили ту шавад илми ногузир,

Ғайр аз амал ба муҷиби он орзу макун! [Б., 359].

Дуюм, водоркунӣ бо семантикаи худ вобаста ба он, ки сухани гӯянда ё вазъияти нутқӣ ба кӣ ё ба кадом иштирокчи вазъият (муҳотаб) равона шудааст:

Эй писар, сирре, к-аш аз душман нуҳуфтани лозим аст,

Беҳ, ки аз ифшои он бо дӯстон кам дам занӣ! [Б., 350].

Водоркунии омехта низ мавҷуд аст. Ин навъи водоркунӣ ё ба шахси яқум ё ба шахси сеюм муроҷиат мешавад.

Ҳар кӣ афзун кашад қадам зи гилем,

Афканад ҳеширо ба вартаи бим! [Ю.З., 39].

Агар иҷрокунанда шахси яқум бошад, водоркунӣ одатан якҷоя бо амали гӯянда ба даъват табдил меёбад (биё, биёед), баръакс иҷрокунанда шахси сеюм бошад, водоркунии мустақим ба ғайримустақим табдил меёбад, яъне водоркунӣ бавосита мешавад (бигзор ӯ).

Бигзор он кас, ки гирифт, бознахоҳад дод ва он кас, ки гирифт боз дод, наммомӣ нахоҳад кард [Б., 350].

Аз ин ли{оз, сохтори парадигмаи феълии императив аз ҳамдигар, вобаста ба он ки оё дар забон нишондиҳандаҳои сарфии сирф мустақили маъноӣ даъват ба амал ва нишондиҳандаҳои ғайримустақими водоркунӣ дар заминаи худ императив вучуд дорад, фарқ мекунад ва дар ҳолати дуум се нишондиҳандаи сиғаи мустақил муайян мегардад.

Вижагии асосии амр (императив) водоркунӣ (прохибитив) на ба иҷрои амал, балки ба иҷро накардани амал, водоркунӣ ба манъ кардани иҷрои амал (ба ёд оред: инъюктив – сиғаи мамнуъ) аст. Ин на инкори одӣ, ки он ба тасдиқи дурӯғ вобаста ба ифода аст, мебошад.

*Он беҳ, ки зи асбоби мараз парҳезӣ
В-аз нанги табибони дағал бигрезӣ.
Ногашта тикӣ меъда ба хон нанишинӣ,
З-он пеш ки меъда пур кунӣ, барҳезӣ!*[Б., 351].

*Донодил аз ҷавоҳири ҳикмат хазинаест,
Аз ҳештан мадор ҷудо ин хазинаро* [Б., 361].

Хусусияти водоркунӣ ба иҷро накардани амал навъи дигари водоркунӣ – огоҳонидан, эҳтиёт кунонидан аз пайомади манфӣ ё бади амал мебошад:

*Аз гуноҳи ту чу огоҳ шавад шоҳи карим,
Муътариф бош аз он в-аз карамаш узр бихоҳ,
Мақун инкори гунаҳ, з-он ки гуноҳи дигар аст,
Балки бисёр аз он ҳам батар инкори гуноҳ* [Б., 364].

Бояд гуфт, ки дар таҳаввули категорияҳои грамматикӣ қоидаҳои наҳвии истифодаи граммемаҳои он нақши муҳим мебошад. Вазифаи ин қоидаҳо қисм ба қисм, зина ба зина вобаста ба таърихияти забон ва дараҷаи грамматикализатсия шудани категорияҳои грамматикӣ зиёд мешавад. Граммемаҳои сиға ба ин мисол шуда метавонанд [муфассал ниг.: 20, с. 125-128; 133-134; 177-182].

Истифодаи нишондиҳандаҳои ғайримустақими сиға дар шаклҳои феълӣ, ки дар ҷумла ба феълҳои хоҳиш ва тафаккурӣ тобеанд, дар марҳилаҳои аввал маъноӣ сиғавияшон асоснок шудааст, зеро мавқеи тобеияти наҳвии вазъият дар ҷунин ҷумлаҳо ғайривоқеист. Аммо бо мурури замон нишондиҳандаҳои маъноӣ дар ҷунин қолабҳо заиф ва нишондиҳандаҳои наҳвӣ қавӣ мешавад, ки дар натиҷа қоидаи истифодаи сиға дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ аз рӯйи одат мегардад ва худ сиға ба нишондиҳандаи тобеияти наҳвии феъл табдил меёбад. Яъне, вазифаи сиға бо пайвандакҳо омезиш меёбад, ки ин таҳаввулот таҳаввули ҳолатро (падеж) дар забон ба ёд меорад, ки ин боз баҳси дигар аст.

Ҳамин тариқ, тавассути маъноӣ грамматикӣ сиға маъноҳои имконпазирӣ, майлу хоҳиш, гумон ва водоркунӣ ифода меёбад, ки ҳар яки он боз навъҳо ва тарзи ифодаи худро доранд. Муайян гашт, ки модалият дар забон грамматикализатсияи сиға маҳсуб меёбад ва сиға дар ҳолате грамматикализатсияи унсурҳои наҳвӣ мегардад. Маъноӣ грамматикӣ феъл вобаста ба хусусияти муҳобиротии худ дар забон миёни сарфу наҳв ҳамчун пуле меистад.

Адабиёт

1. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Баҳористон (нашри интиқодӣ) / Ҷомӣ А. – М., 1987.–200 с.
2. Ҷомӣ, Абдурраҳмон. Осор. Ҷилди чорум. “Субҳат-ул-аброр”, “Юсуф ва Зулайхо” / Ҷомӣ А. – Душанбе: Адиб, 1988. – 384 с.
3. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Осор. Ҷилди панҷум. “Лайлӣ ва Мачнун”, “Хирадномаи Искандарӣ” / Ҷомӣ А. – Душанбе: Адиб, 1988. – 384 с.
4. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Осор. Ҷилди ҳафтум. “Хотимат-ул-ҳаёт”, “Баҳористон” / Ҷомӣ А. – Душанбе: Адиб, 1989.– С. 329-544.
5. Ҷомӣ, Абдурраҳмон. Панду ҳикматҳо. / А. Ҷомӣ. Мураттиб Зоҳир Ахрорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 232 с.
6. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Осор. Ҷилди ҳаштум. «Нафаҳот-ул-унс», «Рисолаи қофия», «Рисолаи арӯз», «Рисолаи мусикӣ», «Шарҳи рубоӣёт», «Номаҳо» / Ҷомӣ А. – Душанбе, 1990.– С. 7-132.
7. Бульгина, В.Т. О предмете грамматики / В.Т. Бульгина // Общее языкознание. Внутренняя структура языка. –М.: Наука, 1972. – С. 200-210.

8. Булыгина, В.Т. Грамматические и семантические категории и их связи /В.Т. Булыгина // Аспекты семантических исследований. –М.: Наука, 1980. – 320-355.
9. Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик/ Д.Хочаев, Н. Курбонов, О.Додаров. – Душанбе, 2017. – 320 с.
10. Князев, Ю.П. Грамматическая семантика / Ю.П.Князев. – М., 2007. – 702 с.
11. Мамадназаров, А. Сравнительный анализ основных типов словарей в таджикской лексикографии / А. Мамадназаров.. – Душанбе, 2013. – 260 с.
12. Мамадназаров, А. Становление и развитие таджикской переводной лексикографии XX-го и начало XXI вв./ А. Мамадназаров. – Душанбе, 2013. – 242 с.
13. Маслов, Ю. К основаниям сопоставительной аспектологии / Ю. Маслов // Вопросы сопоставительной аспектологии. Вып.1. –Л.: Изд-во ЛГУ, 1978. – С. 4-44.
14. Опыт историко-типологического исследования иранских языков.Т.11. –Москва: Наука, 1975.– 476 с.
15. Плунгян, В.А. Общая морфология / В.А.Плунгян. – М., 2003. – 384 с.
16. Саймиддинов, Д. Форсии бостон / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2007. – 190.
17. Сиёев, Б. Очерк доир ба таърихи феъли забони адабии тоҷик / Б. Сиёев. –Душанбе: Дониш, 1968. – 113 с.
18. Хочаев, Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI / Д.Хочаев. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 310 с.
19. [алимиён С. Феъл (Куниш). – Душанбе, 2013. – 126 с.
20. Шарифова, Ф. Таҳаввул ва ташаккули ҷумлаи содаи забони тоҷикӣ. Қ.1. / Ф. Шарифова.– Душанбе, 2017. – 224 с.

Ихтисораҳо:

- Б.**– «Баҳористон»;
- Л.М.** – «Лайлӣ ва Мачнун»;
- Н.**– «Нафаҳот-ал-унс»;
- Х.И.**– «Хирадномаи Искандарӣ»;
- Ю.З.**– «Юсуф ва Зулайхо»;
- П.х.** – Панду ҳикматҳо.

МАЪНОҲОИ СИҒАИ ФЕЪЛ ДАР ОСОРИ БАДЕИИ АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Дар ин мақола оварда шудааст, ки дар байни ҳиссаҳои нутқ феъл ҳам аз ҷиҳати маъноӣ луғавӣ, ҳам маъноӣ грамматикӣ ва ҳам сохтор мураккабу таҳқиқталаб аст. Аз таҳлили гуфтаҳои муҳаққиқону донишмандон метавон қазоват кард, ки баррасии ҳамин вижагиҳо дар феъл, ифодаи маъноҳои хоси грамматикӣ феъл тавассути воситаҳои грамматикӣ, сахт иртибот доштан ва вобаста будани маъноӣ грамматикӣ ба категорияҳо ё қабатҳои грамматикӣ феъл дар мавриди феъли забони тоҷикӣ собиқадор аст.

Дар забони тоҷикӣ феълҳо вобаста ба шахсу шумора, замон, сиға, тарз ва намуд тағйир меёбанд, ки дар натиҷа маъноҳои гуногуни грамматикиро ифода мекунанд. Агар категорияҳо воситаи ифодаи дошта бошанд, маъноҳои бештари грамматикиро ифода мекунанд.

Ифодаи замони ҷараёни амалу ҳаракату ҳолату муносибат ва воқеъ гардидани он низ маъноӣ грамматикӣ, агар тавассути воситаҳои грамматикӣ ифода шавад. Тавассути маъноӣ грамматикӣ сиға маъноҳои имконпазирӣ, майлу хоҳиш, гумон ва водоркунӣ ифода меёбад, ки ҳар яки он боз навъҳо ва тарзи ифодаи худро доранд. Муайян гашт, ки модалият дар забон грамматикализатсияи сиға маҳсуб меёбад ва сиға дар ҳолате грамматикализатсияи унсурҳои нахвӣ мегардад.

***Калидвожаҳо:** забони тоҷикӣ, феъл, осори бадеӣ, Ҷомӣ, маъноӣ луғавӣ, маъноӣ грамматикӣ, сиға.*

ЗНАЧЕНИЯ НАКЛОНЕНИЯ ГЛАГОЛА В ТВОРЧЕСТВЕ АБДУРАХМАНА ДЖАМИ

В данной статье речь идёт о том, что среди частей речи глагол является самым сложным и требует исследования как по лексическому, грамматическому значениям, так и по структуре. На основе анализа высказываний ученых можно сделать вывод, что учет этих особенностей в глаголе, выражение конкретных грамматических значений глагола посредством грамматических средств, тесно связанных и зависимых от грамматического значения с категориями или грамматическими слоями глагола, в случае с таджикским языком имеет давнюю историю.

В таджикском языке глаголы изменяются в зависимости от лица, числа, времени, знака, наклонения, типа и в результате выражают разные грамматические значения. Если у категорий есть средства выражения, они выражают больше грамматических значений.

Выражение времени хода действия, движения, состояния, отношения и его наступления также является грамматическим значением, если оно выражено грамматическими средствами. Грамматическое значение наклонения выражает значения возможности, желания, предположения и убеждения, каждое из которых имеет свои виды и способы выражения. Установлено, что модальностью в языке считается грамматизация наклонения, а наклонение в ряде случаев становится грамматизацией синтаксических элементов.

Ключевые слова: таджикский язык, глагол, творческое наследие, Джами, лексическое значение, грамматическое значение, наклонение.

THE MEANINGS OF THE VERB'S MOOD IN THE WORKS OF ABDURAHMAN JAMI

In this article, we are talking about the fact that among the parts of speech, the verb is the most complex and requires research both in lexical, grammatical meanings and structure. Based on the analysis of the statements of scientists, it can be concluded that taking into account these features in the verb, the expression of specific grammatical meanings of the verb through grammatical means, closely related and dependent on grammatical meaning with categories or grammatical layers of the verb, in the case of the Tajik language has a long history.

In the Tajik language, verbs change depending on the person, number, tense, sign, mood, type and as a result express different grammatical meanings. If categories have means of expression, they express more grammatical meanings.

The expression of the time of the course of action, movement, state, attitude and its occurrence is also a grammatical meaning if it is expressed by grammatical means. The grammatical meaning of the mood expresses the meanings of possibility, desire, assumption and belief, each of which has its own types and ways of expression. It is established that modality in language is considered grammaticizing of mood, and mood in some cases becomes grammaticizing of syntactic elements.

Keywords: Tajik language, verb, creative heritage, Jami, lexical meaning, grammatical meaning, mood.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулназарзода Жило Бурӣ – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректор. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992 37) 232 50 00; E-mail: ddzt@ddzt.tj

Сведения об авторе: Гулназарзода Жило Бурӣ - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзаде, доктор филологических наук, профессор, ректор. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Тел.: (+992 37) 232 50 00; E-mail: ddzt@ddzt.tj

Information about the author: Gulnazarzoda Zhilo Buri – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Doctor of Philological Sciences, Professor, Rector. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992 37) 2325000; E-mail: ddzt@ddzt.tj

**МАВҶЕИ КАЛИМАҶОИ ИҚТИБОСИИ РУСИИ ХУСУСИЯТИ
УМУМИЕСТЕЪМОЛИДОШТА ДАР ОСОРИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА**

Ғоибова Г.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Забон қодир аст, ки дар ҳар даври замон аз таърихи ташаккули таҳаввули халқу миллат маълумот диҳад. Забон муҳимтарин унсур бақои миллат буда, оини рӯзгори гузаштаву ҳозира ва маҷмуи тафаккури андешаи халқ ба ҳисоб меравад ва яке аз арзишмандтарин сарчашмаҳои мероси гузаштагон барои наслҳои оянда арзёбӣ мегардад. Тавассути забон одамон ба ҳамдигар хабардор мешаванд ва таассуроташонро баён месозанд [9, с. 3].

Забон аз унсурҳои зиёде иборат аст, ки аксарияти онҳо аз осори пурғановати шоиру нависандагон сарчашма мегиранд, аз ин лиҳоз омӯзиш ва баррасии осори манзум, таҳлили ҳамаҷонибаи ҷузвҳои он аз нигоҳи забоншиносӣ, нишон додани ғановати забони адибон кори бисёр муҳим ва маҳсуловар аст. Тадқиқи осори адибонамон дар ҳар як асру давр дар муайян намудани воситаҳои луғавӣ ва дастурии забони адабӣ, равшан кардани тараққиёти он нақши муҳим мебозад. Дар соҳаи таҳлилу тадқиқи забони осори адабиёти классикӣ ва муосири форсу тоҷик донишмандони забоншинос як силсила рисола ва асарҳо таълиф намуда, оид ба масъалаҳои ҷудоғонаи забони адабии тоҷик, таърих ва грамматикаи он фикру мулоҳизаҳо баён кардаанд. Вале осори тадқиқотии мавҷуда доир ба забони адабиёти муосир ҳанӯз нокифоя аст ва тамоми нозуқиҳои ҷараёни инкишофи беш аз ҳазорсолаи забони тоҷикиро дар бар гирифта наметавонанд.

Дар ганҷинаи осори адабиёти муосир ҳанӯз асарҳои зиёди тадқиқоталаб мавҷуданд. Аз ҷумла, дар бораи ҷиҳатҳои забонии адабиёти асри ХХ асарҳои илмӣ зиёде ба назар мерасад, вале ҷанбаҳои ҳаматарафаи ин давраро фаро гирифта наметавонанд. Ҳол он ки забони адабии асри ХХ яке аз марҳилаҳои муҳими таърихии ташаккули таҳаввули забони тоҷикӣ ба шумор меравад. Ин марҳилаест, ки ба ду шоҳаи калон – пешазинқилобӣ ва баъдазинқилобӣ ҷудо шудани забони адабии муосир қувват гирифта буд. Ин ҳодиса ба Инқилоби Октябр вобастагӣ дошт ва ин ба ҳаёти маданӣ низ бетаъсир намонд.

Асри ХХ яке аз даврҳои бисёр муҳими таърихи адабиёт ва забони адабии мо мебошад ва бузургтарин суҳансарои ин давра Мирзо Турсунзода ба шумор меравад, ки бо лафзи тоҷикӣ суҳан ба миён овардааст.

Бояд зикр намуд, ки дар асри ХХ бе муболиға Мирзо Турсунзода барҷастатарин симои адабӣ аст. Ӯ бо мероси пураарзишу гаронбаҳои худ дар адабиёти тоҷик мақоми шоистаеро ишғол менамояд. Омӯзишу тадқиқи осори Мирзо Турсунзода аз нигоҳи забоншиносӣ аз ду ҷиҳат муҳим аст. Аввалан, гарчанде дар бораи осори Мирзо Турсунзода тадқиқоти забоншиносӣ мавҷуд бошад ҳам, аммо ҷанбаҳои ҳаматарафаи осори ӯро нишон дода наметавонад. Сониян, ӯ дар марҳилаи ниҳоят муҳими рушду инкишофи пасазинқилобии забони адабии тоҷик эҷод намудааст. Суҳан дар сари он аст, ки шоир пойбанди саҳти меъёрҳои луғавии осори пешиниён нест. Ӯ дар осори худ давраи нав овони рушду такомули даврони Шуравиро инъос намуда, дар забони персонажҳои худ аз ҳазинаи бойи забони халқамон калимаю ибораҳоро фаровонро дар истифода мебарад.

Дар осори шоир бештар калимаҳои умумиестеъмолии содаву оммафаҳм мавриди истифода қарор гирифтаанд. Аз қабилӣ *ситора, замин, дарахт, гов, сағ, зан, зону, гесу, гарм, равшан, хишт, ҷангал, шакар* ва ғайра, ки аз даврҳои аввали рушди забонҳои эронӣ ба мо мерос мондаанд.

Бояд гуфт, ки калимаҳои умумиестеъмолий, асосан, маҳсули забони эронӣ мебошанд. Намунаи онро дар мисоли вожаҳои *асп, душман, бихишт, бузург, баланд, нек, бад, бар, пурс, пос, кай, зуд, зер* дидан мумкин аст. Ин аз он ҷиҳат аст, ки забони тоҷикӣ яке аз забонҳои эронист ва дар давоми рушди таърихии худ аз дигар забонҳои эронӣ ғизо гирифтааст. Дар ин бобат профессор Қосимова М. дар таълифоташ чунин овардааст: “Забони тоҷикӣ ба гурӯҳи

забонҳои эронии ғарбӣ дохил мешавад. Забоншиносон исбот кардаанд, ки ба забони адабии тоҷик лаҳҷаҳои хуросониву осиемиёнагӣ асос шудаанд” [7, с.6].

Дар қатори калимаҳои умумиистеъмолии тоҷикӣ як гурӯҳи калони вожаҳои умумиистеъмолий аз ҳисоби вожаҳои иқтибосӣ ба вучуд омадаанд, ки онҳоро Мирзо Турсунзода хеле зиёд мавриди истифода қарор додааст.

Чӣ тавре ки маълум аст, калимаҳои умумиистеъмолий дар забон мутобиқ гардида, ба меъёрҳои талаффузу калимасозии онҳо ғаъолият мекунад. Аз ин рӯ, агар баъзе унсурҳои умумиистеъмолий дар забони тоҷикӣ дар сурати асл истеъмом ёбанд, қисми дигар ё аз ҷиҳати шакл ва ё аз ҷиҳати маъно тағйироти муайянеро аз сар мегузаронанд. Калимаҳои умумиистеъмолии иқтибосии русӣ дар осори Мирзо Турсунзода бағоят калон буда, тавассути истифодабарии ин гурӯҳи калимаҳо шоир тавонистааст вазъи онвақтаи зиндагии мардуми тоҷикро нишон диҳад.

Асоситарин ва муҳимтарин маводде, ки бо ёрии он забони асарҳои бадеӣ сурат мегиранд, ин истеъмоли калимаҳои умумиистеъмолий мебошад. Ин гурӯҳи калимаҳо дар гуфтугӯ ва нутқи ҳатӣ ба қор бурда мешаванд. Шоири ширинкалом Мирзо Турсунзода дар истеъмоли калимаҳои умумиистеъмом истеъдоду маҳорати беҳамтои забондонии худро нишон дода тавонистааст. Шоир дар шеърҳои асарҳои офаридаи худ куши намудааст, ки қариб ҳамаи калимаҳо дар асоси қоидаҳои маъмули забони адабӣ истифода намояд.

Дар ин амал ӯ таъя ба осори мавҷуда намудааст. Махсусан, ба Садриддин Айнӣ таъя кардааст. Бояд ҳаминро дарҷ намоем, ки забони осори устод Айнӣ низ хеле содаву раван аст. Калимаҳои умумиистеъмолий дар эҷодиёти С. Айнӣ низ мавқеи муҳимро ишғол менамоянд. Бисёр калимаҳои характери халқӣ гуфтугӯӣ, дурусттараш лаҳҷаю шевагӣ доштаи забони “Одина” хусусияти умумиистеъмолий доранд.

Агар калимаҳои умумиистеъмолий, китобатӣ ва халқӣ гуфтугӯӣ осори шоирро қиёс кунем, маълум мегардад, ки тақрибан 98 фоизи онҳо калимаҳои умумитоҷикӣ буда, боқимондашон аз ифодаҳои маҳаллӣ иборат мебошанд.

Шоир калимаҳои умумиистеъмолиро дар он вақт истифода менамояд, ки ҳаёти воқеиро инъикос намудан зарур бошад.

Хусусияти ҷозибаро пайдо кардани забони шоирро низ аз ин саҳт вобастагӣ дорад.

Унсурҳои иқтибосии умумиистеъмолии шоир, асосан, калимаҳои ҳастанд, ки дар луғоти забони тоҷикӣ ворид гаштаанд, аз қабилӣ : *фасон, почта, мошин, трактор, комбайн, стол, республика, интернат, пионер, галстук, кондуктор, вагон, коммунист* ва ғайра:

Мо ҳам он вақтҳо дар *интернат*,

Тарбиятгир бачагон будем.

Аввалин *отряди пионерӣ*,

Аз یتимони тоҷикон будем [4, с.166].

Дар ин сатрҳо шоир калимаҳои иқтибосии хусусияти умумиистеъмолий доштаро чунон моҳирона қор фармудааст, ки баробари хондани онҳо аз вазъи ҷомеаи онвақта огоҳ мегардад.

Галстуки сурх аввалин даъфа,

Зиннату зеби гардани мо шуд.

Қасаму ваъдаи *пионерӣ*,

Шарафи мо бараҳнапоҳо шуд [4, с. 167].

Иборати *кондуктури вагон* аз вазъи иҷтимоии он замон дарак дода, хонандаро таъкид менамояд, ки дар он давр касби кондукторӣ касби пуршараф ба ҳисоб мерафт.

Ба Ҳасан мо мурочиат кардем,

То ба Гирмиз бо ароба барад.

Бурда моро сикат саломат ӯ,

То ба *кондуктори вагон* супорад [4, с.166].

Коммунистон яроқу хома ба даст,

Мамлакатро идора мекарданд.

Ба ҳама қорҳои камбағалон,

Бо муҳаббат назора мекарданд [4, с.166].

Дар асл, шоир дар он давра идора кардани коммунистон давлатро ишора намуда, меҳру муҳаббати хосса доштани мардумро ба онҳо таҷассум менамояд.

Калимаҳои умумиистеъмоли дар осор шоир мутобик ба меъёрҳои талаффузу калимасозии забони гуфтугӯӣ гашта, мавриди истифода қарор гирифтаанд. Бояд ҳаминро қайд намоем, ки аслан вожаи Москва дар осори шоирӣ дар шакли аввалии хеш қорбаст шудааст:

Рафта дар *Москва* ҳикоя кунам,

Ҳамаи дардрову дармонро.

То ки таъмин кунанд аз доктор,

Аз шифохона Тоҷикистонро [4, с.169].

Аммо дар баъзе мавридҳо калимаи Москва шакли умумиистеъмолии Маскавро гирифта, ба шеърҳои шоир як таровату қозибии хосса зам кардааст:

Бадахшони рубобаш чӯр карда,

Ғами дерина аз дилаш дур карда.

Ба *ӯ Маскав* зи рӯи меҳрубонӣ,

Равон бинмуд оби зиндагонӣ [4, с.45].

Калимаҳои русӣ ва русӣ- байналмилалӣ тавассути забони адабии тоҷик ба лаҳҷаю шеваҳо ворид гардидаанд [6, с. 48].

Бояд ҳаминро қайд намоем, ки калимаҳои иқтибосие, ки дар осори шоир мавриди истифода қарор гирифтаанд, чунон ҳам дар дохили забони тоҷикӣ ҳазм гардида ба қатори калимаҳои умумиистеъмоли ворид гардидаанд. Дар асарҳои бадеӣ калимаҳои характери умумиистеъмоли надошта забони асарро муфлис мекунанд [3, с. 95].

Аз ин рӯ, агар баъзе унсурҳои умумиточикӣ дар осори тоҷик дар сурати асл истеъмол ёбанд, қисми дигар ё аз ҷиҳати шакл ва ё аз ҷиҳати маъно тағйироти муайянеро аз сар мегузаронанд. Бояд ҳаминро дарҷ созем, ки дар ташаккули калимаҳои мураккаби лаҳҷавӣ низ мавқеи калимаҳои русӣ- аврупоӣ бағоят қалон аст: патинкапӯш (ботинкапӯш), палтундор (палтопӯш), лъхкавойсвор (шаҳси дар мошини легкавой саворшуда) [2, с.39]. Калимаҳои умумиистеъмолии истифоданамудаи шоир ба меъёрҳои фонетикӣ лексикӣ ва морфологияи забони тоҷикӣ мувофиқ карда шудаанд, ки мо онҳоро чунин нишон дода тавонистем:

а) кӯчидани маънии калима: Калимаҳои иқтибосӣ ба забони иқтибосгир, аслан, бо ҳамон маъниҳое ворид мегарданд, ки дар забони асл доранд, вале гоҳо мебинед, ки онҳо аз силсилаи маъниҳои доштаи худ бо як ё дутоаш ба забони иқтибоскунанда роҳ меёбанду бас. Баъзан дар забони иқтибосгир маънии нав пайдо намудани унсурҳои иқтибосшуда низ ба назар мерасад. Ин ҳодиса дар мавриде ба амал меояд, ки зимни азхудшавӣ, агар аз маънии қаблии онҳо осоре намонда бошад. Инчунин, ҳодисаи маънии маҷозӣ гирифтани унсурҳои иқтибосӣ дар забони баъдӣ низ роиҷ аст, ки ин дар заминаи ҳамон маънии аслии онҳо ба амал меояд.

Як миқдори муайяни унсурҳои иқтибосии русӣ- аврупоӣ дар осори Мирзо Турсунзода аз маънии аслии худ дур рафта, бо маънии нав истеъмол меёбанд, ки маъниҳои баъдӣ дар асоси маъноҳои аслии онҳо ё муродифоти онҳо дар забон ба вучуд меоянд. Масалан, калимаи русии **доктор** дар луғат чунин маънӣ шудааст: «унвони аз ҳама баланди илмӣ, шахсе, ки ўро бо ин увон сарфароз гардониданд» [7, с. 543].

Дар осори шоир бошад, ба маънои “ табиб “ қорбаст шудааст:

Буд ба изтироб аз кӯча

Дар гузашта ин замон Иван Кузмич,

Мегузашт аз таги чанори пир

Доктори меҳрубон Иван Кузмич,

Шоир ҳангоми навиштани сатрҳо хислати начибӣ табибон, яъне меҳрубон будани онҳоро низ бо одамон дарҷ намудааст.

Доктори мо чу тифл шодӣ кард,

*Гуфт, ки :-хайрият, ки халос шудем
Аз азоби раҳ, аз аробаи ту,
Варна наздик буд мурда будем,*

Калимаи *республика*, ки русист, дар забони русӣ ва аврупоӣ ҳам ба маънии «сохтри давлатие, ки дар он идоракунандагони ҳокимият аз тарафи халқ интихоб шудааст»-ро мефаҳмонад [5,с. 560].

Вале шеърӣ шоир вожаи республикаро ба маъноӣ маънии “ҷойи зист” корбасти менамояд:

*Бо дили пур аз орзуи умед
Суи республика сафар кардем,
Бо ҳама рӯзҳои минбаъда
Хубтар, дуртар назар кардем*

Қисмати морфологияи забон дар бобати аз худ кардан ё худ мутобиқ гардонидани калимаву истилоҳоти итибосӣ мавқеи калон дорад. Унсурҳои иқтибосӣ дар таркиби луғавии забони иқтибосгир на танҳо ба таҳаввулоти фонетикӣ рӯ ба рӯ меоянд, балки ба баъзе аз хусусиятҳои морфологияи он низ мутобиқ мегарданд. Ҳар як калима барои ифодаи конкретии ин он мақсад истифода бурда мешавад. Дар асарҳои бадеӣ ҳар як калима воситаи муҳими тасвир мебошанд, чунки вай ҳатман барои кушода додани мазмуни асар иштирок менамояд. Предметҳои ҷудогона ва ҳодисаю воқеаҳо, ки дар асарҳои бадеӣ тасвир мебаранд, на дар вақти ба таври умумӣ, балки дар вақти айнан, ба таври конкретӣ ифода намудани онҳо тасаввур карда мешавад [15, с. 560].

Мустақилияти имрӯзаи чунин шаклҳои грамматикӣ калимаҳои иқтибосиро маъниҳои луғавӣ онҳо собит мекунад. Зеро ҳар кадоми он имрӯз дар забони тоҷикӣ як маъноӣ мустақили луғавӣ касб намудааст. Ҳамин падида дар вожаҳои русии умумистеъмолии *участка, посёлка, санатория, управления* ва монанди инҳо дидан мумкин аст.

Калимаҳои умумистеъмолии русии истифоданамудаи шоир ба меъриҳои забони тоҷикӣ мутобиқ гардидаанд, бинобар он шаклҳои ҷамъӣ онҳо тавассути ба решаи калимаҳо ҳамроҳ кардани пасванди – хо ба вучуд омадаанд:

Рӯйро шустаанд бо шабнам

Баргҳои чанор, акатсияҳо,

Дар фазои кабудӣ дарёӣ

Ҳама паррандаҳо кунанд шино [4,с. 209].

Дар ин бобат муҳаққиқон фикру андешаҳои ҷолиб баён намудаанд. Масалан, муҳаққиқ Ҳ. Ҳусейнов дар монографияи “Забон ва услуби “Одина”-и устод Айни” чунин овардааст: “Ҳиссаҳои морфологӣ: префиксҳо суффиксҳо, овозҳои ҷудогона (фонемаҳо) дар матн ба ифодаи аслии калимаҳо то дараҷае қувваи эмотсионалӣ мебахшанд, ки дар натиҷа он калимаҳо бо воситаи маълум омада, хусусиятҳои гуногунро доро мешаванд [15, с. 69].

Осмону замини кӯҳистон

Ҳама кунун дар ихтиёри ваянд,

Самолёту машинаҳо шабу рӯз

Мушкилосонкунанда ёри ваянд.

Калимасозӣ чун як соҳаи забоншиносӣ дар баробари ҳодисаҳои тағйири маъноӣ калимаҳо, сермаъноӣ, пайдоиши калимаҳо нав ва иқтибоси калимаю истилоҳот аз забонҳои дигар дар ғайи гардидани хазинаи луғавӣ, рушду нумӯ ва тавонмандии забон воситаи муҳим ба ҳисоб мераванд.

б) тавассути ба решаи калимаҳо ҳамроҳ кардани пасвандҳо ба вучуд омадани калимаҳои нав:

Коммунистон яроқу хома ба даст

Мамлакатро идора мекарданд,

Ба ҳама қорҳои камбағалон

Бо муҳаббат назора мекарданд

Дар баъзе калимаҳои иқтибосии русӣ-байналмиллалӣ ба хусусиятҳои грамматикӣ забони тоҷикӣ мувофиқ мегарданд. Ин аст, ки бо пешванду пасвандҳои забони тоҷикӣ шакл мегаранд: *большевик – большевики, коммунист - коммунистӣ, Ленин - ленинӣ*:

Роҳи фикри бошевики номдор,

Роҳи халқи аъзами нуриқтидор[16,с 134].

в) нигоҳ доштани маънии ҷинсият, надеж ва дигар нишонаҳои грамматикӣ да калимаҳои умумистеъмоли русӣ: Дар ин маврид ҷинсияти луғавӣ зимни калимасозӣ, яъне бо вожаҳои русӣ ҳамроҳ омадани калимаҳои тоҷикӣ, ки ҷинсияти табииро ифода мекунанд, ба амал мепайвандад, ки ин ҳодиса бештар дар нутқи гуфтугӯӣ ба чашм мерасад: *Камсамолбача, пийанердухтарак, тарактурчизанак, тарактурчибача*. Ин падида дар қолаби ибора низ сурат мегирад: *занаки тарактурчӣ, бачи тарактурчӣ, духтарчи пийанир* ва ғайра .

Дар забони осори Мирзо Турсунзода як қисми калимаҳо пасоянди “-ро” қабул карда, бо меъёрҳои забони тоҷикӣ мутобиқ мегарданд:

Васиятҳои Ленинро чу омӯхт,

Чароги маърифат андар дил афрӯхт.

Суруди Рӯдакӣ шуд зинда акнун,

Расида авҷи Фирдавсӣ ба гардун [16, с.136].

Чӣ тавре маълум аст, мавқеи пешояндҳо дар забон бағоят калон аст. Дар забони ҳозираи адабии тоҷик ду ҳел пасоянд дида мешавад: гурӯҳи аввал пасояндҳое, ки ҷояшонро тағйир намедиханд, ин гурӯҳ фақат ду пасоянд дорад: -ро, барин.

Пасоянди –ро аз пасоянди забони форсии тоҷикии қадим **радий** ба вучуд омадааст, ки он маънои сабаб ва мақсадро ифода менамуд. Пасоянди ҳозираи “-ро” бошад, дар забони адабии мо вазифаи синтаксисии нисбатан маҳдудро иҷро мекунад, ки инро шоир моҳирона истифода бурдааст:

Қабри Ленинро зиёрат мекунам,

Орзуямро баён созам ба ӯ.

Бо падар дар бораи тақдири халқ,

Менамоям аз таҳти дил гуфтугӯ” [16, с.120].

Ҳамин тавр, гарчанде муаллифон баъзе ҷиҳатҳои забони осори МирзоТурсунзодаро таҳлил намуда, хулосаҳои дурусти илмӣ баровардаанд, аммо оид ба калимаҳои иқтибосии русии хусусияти умумистеъмолидошта тадқиқотҳои назарасе, ки ҷанбаҳои ҳаматарафаи ин мавзӯро фарогир аст ба назар намерасад. Азбаски мақсади муаллифони асарҳои мазкур омӯхтани истифодаи калимаҳои иқтибосии русӣ дар осори шоир набудааст, бинобар ин дар асарҳои онҳо танҳо ишораҳои умумӣ дар бораи баъзе ҷиҳатҳои лексикаи иқтибосии осори шоир дида мешаваду ҳалос. Аз ин рӯ, омӯхтани забони осори Мирзо Турсунзода барои муайян намудани ҳолату хусусиятҳои забони ин давр ва ҳолати имрӯзаи забони тоҷикӣ басо муҳим аст, зеро забони осори Мирзо Турсунзода паҳлуҳои наву тозаи таҳаввули забони адабии тоҷикро дар ин марҳилаи таърихи забони тоҷикӣ инъикос менамояд.

Аз таҳлилу таҳқиқи мавод ба хулосае омадем, ки калимаҳои русии умумистеъмолиӣ як қисми асосии лексикаи забони тоҷикиро ташкил медиҳанд. Ин гурӯҳи калимаҳо ба забони тоҷикӣ бо роҳҳои гуногун ворид гаштаанд.

Аз тасниф таҳлили калимаву истилоҳоти русии умумистеъмолиӣ дар осори Мирзо Турсунзода маълум мегардад, ки иқтибосоти навъи мазкур аз лиҳози фарогирии ҳуди интишор дар лексикаи истифодабурдаи шоир баробар буда наметавонанд. Дар ҳақиқат, ҳастанд унсурҳое, ки доираи васеи истеъмоли дошта, дар бештари шеърҳои шоир ба қор рафтаанд. Аксарияти ин навъи иқтибосот хусусияти умумитоҷикӣ пайдо кардаанд. Аммо ҷунин воҳидҳое, ки доираи истеъмолашон васеъ нест ва дар маҳдудаи интишори ҳуди забони шоир мавриди истифода қарор дорад, низ кам нестанд.

Ҷунон ки дида мешавад, Мирзо Турсунзода калимаву истилоҳоти русиро мавриди истифода қарор додааст, ки ҳаёти баъдиинқилобии мардуми тоҷикро дар солҳои Ҳукумати Шуравӣ баръало инъикос менамоянд.

Аз баррасӣ ва мулоҳиза сари маводди андӯхта оид ба калимаву истилоҳоти русӣ ва русии умумиистеъмоли дар осори Мирзо Турсунзода ба чунин натиҷа расидан мумкин аст:

1. Мирзо Турсунзода аксарияти калимаҳоеро марида истифода қарор додааст, ки мафҳумҳои касбу корро ифода менамоянд: *шофёр, инжинер, доктор, врач, колхозчӣ, электрик* ва ғайра.

2. Дар осори шоир калимаҳои русӣ - байналмиллалӣ корбаст гардидаанд, ки бештар хусусияти умумиистеъмоли дошта, кайҳо дар дохили луғати забони тоҷикӣ ҳалу фасл шудаанд: *рул, мошин, трактор, совхоз, колхоз, пионер, комсомол, комбайн* ва ғайра.

3. Дар забони асарҳои Мирзо Турсунзода қариб ҳама калимаву истилоҳоти русӣ бо ҳамон маъниҳое истифода шудаанд, ки дар забони русӣ доранд. Барои намуна метавонем калимаҳои зеринро зикр намоем: *характер, план, актив, интернат, самовар, , машина, рул* ва ғайра.

4. Калимаҳои русӣ – байналмилалӣ дар шеърҳои Мирзо Турсунзода асоси қонунҳои калимасозии забони муосири тоҷик бо вожаҳои алоҳида ва унсурҳои калимасозу калимабанди тоҷикӣ пайваст мегарданд ва қолабҳои гуногуни калимасозиро ба вуҷуд меоранд:

а) тавассути пасванди –чӣ шакл мегиранд, ки дар ин маврид исмиҳои шахс ба амал меоянд: *та* омезиш ёфта, вожаҳои таркибан мураккабро ташкил медиҳанд: *духтурхона, яслихона, завхозхона* ва ғайра.

б) бо феълҳои ёвари тоҷикӣ омада, феълҳои таркибии номӣ месозанд: *танса каран, тормус додан, рӯл тофтан, пилон буд кардан, коммунист шудан* ва ғ.

5. Шоир калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои сиёсӣ, ҷамъиятӣ, равияҳо, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва пайравони онҳоро низ хеле зиёд корбаст намудааст: *партия, ленинизм, коммунизм, большевик, республика, гражданин, депутат, пионер, гасрук, билет (билети партиявӣ, коммунист, отряди пионерӣ, коллектив, коллективӣ, конгресс, гимн* ва ғ.

6. Як гурӯҳи калони калимаҳои иқтибосии русии шоир номҳои идораҳои давлатӣ, муассисаҳои истеҳсолӣ восита ва техникаро ташкил медиҳанд: *госплан, совнарком, райком, автошкола, контори Уолл-стрит, банк, комбинат, гудок, колхоз, завод, нат* ва ғ.

Ҳангоми таҳлили мавод ба мо, инчунин, муяссар гашт собит созем, ки Мирзо Турсунзода ба ғайр аз маҳорати беҳамтои шоирӣ доштаниаш, инчунин, аз нозуқиҳои илми забоншиносӣ хеле хуб воқиф буда, мавқею мавриди истеъмоли ҳар як вожаро дониста, мавриди истифода қарор додааст. Шоир калимаву истилоҳотеро мавриди истифода қарор додааст, ки ҳодисав воқеаҳои он замонро инъикос менамоянд. Қариб ҳамаи жанрҳои назми асри ХХ ба забони оммаи васеи меҳнаткашон наздик буд. Дар осори хеш Мирзо Турсунзода унсурҳои забони гуфтугӯӣ, ки қобили умумӣ шудан доштанд, хеле зиёд марида истифода қарор ёфтаанд. Аз забони халқ истифода намудани калимаву истилоҳот боиси ба омма гаштани онҳо, сабаби ба дили халқ роҳ ёфтани шоир ва аҳаммияти тағриботӣ ва тарбиявӣ касб кардани асарҳои шоирро дошт.

Муқарриз: Абдуласанова З., номзоди илми филология Адабиёт:

1. Абдуллоева, Г.З. Лексикаи лаҳҷаи Қаратоғ / Г. Абдуллоева. – Душанбе, 2017. – 190 с.
1. Абдуқодиров А. Забон ва услуби назми Мирзо Турсунзода/ А. Абдуқодиров. – Душанбе, 1988. – 124 с .
2. Гадов Н. Лексикаи лаҳҷаи Тағнов/ Н. Гадов. –Душанбе, 2012. – 208 с .
3. Горький М . Сочинение, Т. 29/ М. Горький . – Москва, 1930. 836 с.
4. Гулчини ашъори Мирзо Турсунзода. – Душанбе, 2011. – 119 с.
5. Ефимова Т. Ф. Новый словарь русского языка / Т.Е. Ефимов. Толково- образовательный. – М.: Русский язык, 200. – 1243 с
6. Исмоилов, Ш. Лексика лаҳҷаи водии Рашт / Ш. Исмоилов. – Душанбе, 2018. – 306 с.
7. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик асрҳои IX-X / Қосимова М.Н. –Душанбе, 2003.- 487 с.
8. Ожегов, С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М., 1968. – 900 с.

9. Раҳмон, Э. Забони миллат ҳастии миллат / Э. Раҳмон. - Душанбе, 2016. – 516 с.
10. Раҳмон, Э. Забони миллат ҳастии миллат / Э. Раҳмон. - Душанбе, 2016. – 516 с.
11. Раҳмон, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби якум. Аз Ориён то Сомониён / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 124 с.
12. Раҳмон, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби дуюм. Аз Ориён то Сомониён / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 128 с.
13. Раҳмон, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби сеюм. Аз Ориён то Сомониён / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 228 с.
14. Сангинова, С.Ҳ, Чаборова Қ.И. Аз таърихи робитаи забонҳои тоҷикӣ ва русӣ / С.Ҳ. Сангинова, Қ.И. Чаборова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - Душанбе, 2019. – №5. – С. 46-50.
15. Ҳусейнов Ҳ. Забон ва услуби “Одина”-и устод Айнӣ / Ҳ.Ҳусайнов.-Душанбе 1973. -253 с.
16. Мирзо Турсунзода. Кулиёт. Ҷ.1 –Душанбе : Ирфон, 1979. –430с.

МАВҶЕИ КАЛИМАҶОИ ИҚТИБОСИИ РУСИИ ХУСУСИЯТИ УМУМИЕСТЪМОЛИДОШТА ДАР ОСОРИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА

Дар мақола муаллиф оид ба калимаҳои хусусияти умумиестъмолидоштае, ки дар осори Мирзо Турсунзода мавриди истифода қарор ёфтаанд, сухан ба миён овардааст. Муаллиф қайд намудааст, ки калимаҳои иқтибосии хусусияти умумиестъмолидоштаро Мирзо Турсунзода бо як маҳорату истеъдоди хосса қор фармонда тавонистааст, ки барои муайян намудани баромади онҳо як таҳқиқоти хоссаи этимологӣ лозим аст.

Инчунин, дар мақола зикр кардааст, ки шоир бештар барои оммафаҳм шудани навиштаҷоти худ аз калимаҳои умумиестъмолий, махсусан, умумиестъмолии русӣ истифода бурдааст. Дар мақола зикр гардидааст, ки калимаҳои умумиестъмолии русӣ ба меъёрҳои луғавӣ, морфологияи забони тоҷикӣ мувофиқ гардидаанд.

Муаллиф ошкор сохтааст, ки Мирзо Турсунзода ба ғайр аз маҳорати беҳамтои шоирӣ доштани, инчунин, аз нозуқиҳои илми забоншиносӣ хеле хуб воқиф буда, мавҷею мавриди истеъмоли ҳар як воҷаро доништа, мавриди истифода қарор додааст. Шоир калимаву истилоҳотеро мавриди истифода қарор додааст, ки ҳодисаю воқеаҳои он замонро инъикос менамоянд.

Инчунин, зикр гардидааст, ки қариб ҳамаи жанрҳои назми асри ХХ ба забони оммаи васеи меҳнаткашон наздик буд. Дар осори ҳеш Мирзо Турсунзода унсурҳои забони гуфтугӯӣ, ки қобили умумӣ шудан доштанд, хеле зиёд мавриди истифода қарор ёфтаанд.

Аз забони халқ истифода намудани калимаву истилоҳот боиси ба омма гаштани онҳо, сабаби ба дили халқ роҳ ёфтани шоир ва аҳаммияти тарғиботӣ ва тарбиявӣ касб кардани асарҳои шоирро дошт.

Калидвожаҳо: калимаҳои иқтибосӣ, калимаҳои умумиестъмолий, маъно, мафҳум, забони тоҷикӣ, шоир, шеър, дoston, хусусият, халқ, миллат.

МЕСТО ОБЩЕУПОТРЕБЛЯЕМЫХ ЗАИМСТВОВАННЫХ РУССКИХ СЛОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МИРЗО ТУРСУНЗАДЕ

В статье автор цитировал о словах общеупотребительного характера, используемых в произведениях Мирзо Турсунзаде. Автор отметил, что Мирзо Турсунзаде с особым умением и талантом умел использовать общеупотребительные русские слова, что требует специального этимологического исследования для определения их происхождения.

Также в статье отмечается, что поэт использовал общеупотребительные слова, особенно русские просторечия, чтобы сделать свои произведения более понятными. В статье отмечается, что общеупотребительные русские слова соответствуют лексическим и морфологическим нормам таджикского языка.

Автор дал понять, что Мирзо Турсунзаде, помимо того, что обладает уникальными поэтическими способностями, еще очень хорошо разбирается в тонкостях лингвистической науки, знает положение и цель употребления каждого слова и использует его.

Поэт использовал слова и термины, отражающие события того времени. Также отмечается, что почти все жанры поэзии XX века были близки языку трудящихся масс. В своих произведениях Мирзо Турсунзаде использовал в значительной степени элементы разговорной речи, которые должны были быть общими.

Использование слов и терминов из языка народа привело к их популярности, послужило причиной проникновения поэта в сердца народа, пропаганде и просветительскому значению произведений поэта.

Ключевые слова: цитируемые слова, общеупотребительные слова, значение, понятие, таджикский язык, поэт, стихотворение, рассказ, особенность, народ, нация.

HE POSITION OF COMMONLY USED QUOTED WORDS IN THE WORKS OF MIRZO TURSUNZODA

In the article, the author spoke about the words of common character used in the works of Mirzo Tursunzoda.

The author noted that Mirzo Tursunzoda was able to use commonly used quoted words with a special skill and talent, which requires a special etymological study to determine their origin.

Also, it is mentioned in the article that the poet used common words, especially Russian common words, to make his writings more understandable. It is mentioned in the article that the commonly used Russian words correspond to the lexical and morphological standards of the Tajik language.

The author has made it clear that Mirzo Tursunzoda, apart from having unique poetic skills, is also very well versed in the intricacies of linguistic science, he knows the position and purpose of use of each word and uses it. The poet has used words and terms that reflect the events of that time.

Also, it is mentioned that almost all genres of poetry of the 20th century were close to the language of the working masses. In his works, Mirzo Tursunzoda used the elements of colloquial language, which were supposed to be general, to a large extent. The use of words and terms from the language of the people caused them to become popular, the reason for the poet to reach the heart of the people, and the educational and educational importance of the poet's works.

Keywords: *quoted words, commonly used words, meaning, concept, Tajik language, poet, poem, story, feature, people, nation, etc.*

Маълумот оид ба муаллиф: *Ғоибова Гулсифат Ҳикматовна, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, ассистенти кафедраи забонҳои романӣ-германӣ. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: 933-90-10-50, e-mail: gulsifatgoibova@gmail.com*

Сведения об авторе: *Гоибова Гулсифат Хикматовна, Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотим Улуғзода, ассистент кафедры романогерманских языков. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Мухаммадиева, 17/6. Тел.: 933-90-10-50, E-mail: gulsifatgoibova@gmail.com*

Information about the author: *Goibova Gulsifat Hikmatovna, Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, assistant of the department of Romanic-Germanic languages. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: 933-90-10-50. E-mail: gulsifatgoibova@gmail.com*

ВОСИТАҶОИ АЛОҶАИ СИНТАКСИСӢ ДАР ИБОРАҶОИ ФЕЪЛИИ ЗАБОНҶОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Ибрагимова Раъно Абдушукуровна

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Синтаксис яке аз қисмҳои асосии грамматика буда, бо воҳидҳои аз калима мураккабтар саруқор дорад. Воҳидҳои асосии синтаксис ибора, ҷумлаи сода ва ҷумлаи мураккаб ба шумор мераванд. Ибора маҷмӯи ду ва ё зиёда калимаи мустақилмаъно мебошад, ки дар асоси муносибатҳои муайяни синтаксисӣ алоқаманд шуда, функцияи номбаркуниро дорад. Масалан: *a new book – китоби нав, to read a book – китоб хондан, to go to school – ба мактаб рафтан*.

Дар ташкили ибора бояд камаш ду калимаи мустақилмаъно иштирок кунад, ки ин ҳудуди хурдтарини ҳаҷми ибора мебошад, ки онҳо аз рӯи маъно ва шакли грамматикӣ ба ҳам алоқаманд мебошанд.

Ибораҳо, ки воҳиди шаклӣ ва маъноӣ ба шумор рафта, аз рӯи қонуни қоидаҳои забонии муайян ташкил меёбанд ва «барои сохтани ҷумла ҳамчун масолаҳои истифода мешаванд» [11, с. 226]. Ин хусусиятҳо ибораро аз ҷумла (инчунин, аз калимаҳои ҷудогона) фарқ кунонида, зарурати мустақилона тадқиқ намудани онро ба миён меорад.

Омӯхтани ибора хусусан барои забонҳои аналитикӣ, ки ҳоси забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мебошад аҳамияти калон дорад. Дар бисёр мавридҳо маъноӣ грамматикӣ ва луғавии калима ба воситаи алоқаи он бо дигар калимаҳо (яъне ҷузъи ибора) равшан мегардад. Ин далели он аст, ки тадқиқ ва омӯхтани ибораҳо то ҷӣ дараҷа аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад.

Тадқиқоти ибора дар асри XIX бо номи як қатор забоншиносони машҳур, алалхусус, Л. Блумфилд алоқаманд мебошад. Мувофиқи ақидаи ӯ ибора ба ду гурӯҳи калон тақсим карда мешавад: ибораҳои экзосентрикӣ ва ибораҳои эндосентрикӣ [2, с.92]. Л. Блумфилд гурӯҳҳои эндосентрикиро чунин яқҷоягии калимаҳои меҳисобад, ки яке аз калимаҳои таркибашон дар ҷумла тамоми гурӯҳро иваз карда метавонад. Масалан: калимаҳои – *poor John* ва *Tom and Mary*- ро Л.Блумфилд ба гурӯҳи эндосентрикӣ дохил мекунад, зеро дар гурӯҳи – *poor John* ва *Tom and Mary* яке аз исмҳои таркибашон *John* дар ҷумла тамоми ибораро иваз карда метавонад: *Poor John ran away – John ran away; Tom and Mary run away – Tom runs away; Mary runs away*.

Дар гурӯҳи экзосентрикӣ ягон аъзо дар созмонҳои васеътар ҷойи худро иваз карда наметавонанд. Мисол: *John ran away* ё ки *beside John*.

Таснифоти ибораҳо ба гурӯҳҳои эндосентрикӣ ва экзосентрикӣ дар таркибҳои васеътар асос ёфта, сохтори онро ба инобат намегирад. Лекин, чуноне ки маълум аст, аз ҷиҳати сохтори таркибӣ ва муносибати синтаксисии худ гурӯҳҳои *poor John and Mary* ба намудҳои гуногун тааллуқ доранд.

Гурӯҳи экзосентрикӣ ба гурӯҳи предикативӣ (шаклҳо *Mary thinks* ва шакли пешояндии *to Mary*) тааллуқ дорад. Дар навбати худ гурӯҳҳои эндосентрикӣ ба гурӯҳҳои тобеъ *poor John* ва гурӯҳҳои пайваст *John and Mary* ҷудо мешаванд [2, с. 98].

Дар асри XX тадқиқоти ибора бо номи профессор Отто Есперсон алоқамандии зиҷ дорад. Ӯ якумин шуда, дар хусуси се қатори калимаҳо сухан рондааст. Ӯ муносибати байни ҷузъҳои ибораро нишон дода, гурӯҳи калимаҳои «*terribly cold weather*»-ро таҳлил намудааст [4, с. 189].

Дар ин ҷо «*weather*» калимаи асосӣ, «*cold*» калимаи дуюмдараҷа, ва «*terribly*» калимаи сеюмдараҷа номида шудааст, яъне калимаҳо дараҷа ба дараҷа байни ҳамдигар алоқа зоҳир намуда, барои ифодаи мафҳуми муайян хизмат карданд.

Дар воҳиди синтаксисии *today's terribly cold weather*, ки аз се ҷузъ иборат аст ва ибораҳои зеринро ташкил медиҳад:

1. *today's weather*

2. cold weather

3. terribly cold

Агар ин назариётро ба забони тоҷикӣ татбиқ намоем ва мисолҳои болоиро тарҷума кунем, ҳамон ҳодисаҳои синтаксисии дар забони англисӣ буда такрор мешаванд. Масалан: *Ҳавои беандоза хунуки имрӯза (ҳавои имрӯза, ҳавои хунук, беандоза хунук)*.

Дар ин ибора калимаи «хунук» ва калимаи «ҳаво» тобеъ буда, ибораи «ҳавои хунук»-ро ташкил медиҳад. Дар навбати худ калимаи «хунук» дар нисбият ба «беандоза» ядро буда, бо он ибораи дигарро ташкил медиҳад: *беандоза хунук*. Тавассути калимаи мазкур ибораи дигарро созмон додан мумкин аст: *ҳавои беандоза хунук*.

Ин назария характери универсалӣ дорад ва он метавонад дар ҳамаи навъи ибора татбиқ карда шавад [4, с. 204].

Ибораро бо мафҳуми ҷумла як шуморидан мумкин нест. Ибораҳои озод ба осонӣ ба калимаҳои алоҳида, ба унсурҳои мустақили синтаксисӣ чудо мешаванд.

Ҳамин тавр, ибора метавонад аз ду ва ё зиёда (ҳатто, аз чор ва панҷ) калимаи мустақилмаъно иборат буда, яке аз онҳо аз ҷиҳати грамматикӣ ва маъно вазъияти асосиро ишғол менамояд.

Дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ибораҳои феълӣ бо се восита сохта мешаванд.

Тарзҳои алоқаи синтаксисӣ ба сохти морфологии забон вобаста буда, баробари он тағйир меёбанд. Тарзҳои ифодаи алоқаи синтаксисӣ чун қисми таркибии сохти забон, аз як тараф, типологияи забони мазкурро инъикос намуда, аз тарафи дигар, дорои чунин нишонаҳое мебошанд, ки ба туфайли онҳо тавсифи типологияи забонро дар доираи ибора муайян карда мешавад.

Ибораҳо тавассути алоқаи тобеъ ифода меёбанд, ки он аз ду аъзо – калимаи асосӣ ё худ меҳвар (ё худ ядро) ва калимаи тобеъ (ё худ адъюнкт) иборат мебошанд.

Дар ҳар ду забон хелҳои гуногуни ибора ба назар мерасанд, ки онҳо хосиятҳои сохториву маъноии ба худ хосро доранд.

Аз рӯйи як ибора тасаввуроти умумиро оид ба хусусиятҳои созмонию типии ибораҳои мазкур метавон зикр кард, зеро ҳамаи хусусиятҳои ибораҳои алоҳида дар як ибора ҳам инъикоси худро оид ба типии ибораҳо чун қолаби дуаъзоиҳое (гоҳо сеъзоиҳо), ки функсияи номинативӣ дошта, дар асоси алоқаи тобеъ ва муносибатҳои устувори синтаксисии бо тарзҳои муайян ифодаёфта ба вучуд омадаанд ва дорои ҷойи доимии компонентҳои онҳоанд.

Чунин типҳои алоқаи синтаксисӣ имконпазиранд:

1. Типии сифрӣ: унсурҳои алоқаманд тағйир намеёбанд ва муносибати байни онҳо мувофиқи ҷояшон ифода мешавад. Дар забони англисӣ ба тарзи мазкур феъл ва пуркунанда; феъл ва зарф; дар забони тоҷикӣ феъл ва пуркунанда; феъл ва зарф алоқаманд мешавад.

2. Типии морфологии муносибати байни калимаҳо ба туфайли тағйири онҳо:

а) тағйири танҳо аъзои тобеъ – вобастагӣ

б) тағйири меҳвар

в) тағйири ҳар ду ҷузъи ибора – мувофиқат

3. Типии аналитикӣ: алоқа бо унсури махсуси ёридиҳандае сурат мегирад, ки вай ду калимаро пайваста аз ҷиҳати морфологӣ ба таркиби онҳо дохил намешавад [1, с. 78].

Унсури пайвасткунанда калимаи махсуси ёридиҳанда аст. Дар забони англисӣ пешояндҳо: «*to go to Tashkent*», «*a Lesson of English*»; дар забони тоҷикӣ суффикси «*и*»: «*дарси англисӣ*» ва пешояндҳо: «*рафтани ба Тошканд*» ҳамин вазифаро адо мекунад.

Алоқаҳои номбаршудаи синтаксисӣ дар забонҳои муқоисашаванда бо воситаҳои гуногун сурат мегиранд:

Мувофиқат – дар чунин тарзи алоқа ҷузъи тобеъ ба ҷузъи ҳоким аз рӯйи шакл мувофиқат мекунад. Чунин тарзи алоқа дар забони англисӣ хеле кам дучор мешавад. Дар ибораҳои навъи *this man – these men; that man – those men* алоқаи мувофиқат мушоҳида мешавад, зеро ҷонишинҳои *that* ва *this* ҷузъи тобеъи ин ибора буда, ба ҷузъи асосӣ «*man*» аз рӯйи шакл ва маъно мувофиқат кардаанд, яъне шакли танҳо ё шакли чамъро гирифтаанд.

Дар забони тоҷикӣ ин навъи алоқаро танҳо дар сатҳи ҷумла мушоҳида кардан мумкин аст. *Ман омӯзгорам, мо омӯзгорем*, вале дар сатҳи ибора алоқаи мувофиқат дида намешавад. Масалан: *ин хонанда – инҳо хонандагон; ҳикояи шавқовар – ҳикояҳои шавқовар*

Чунон ки мушоҳида мешавад, чӣ дар шакли ҷамъ ва чӣ дар шакли танҳо будани ядро адъюнкт шакли ҷамъ намегирад, яъне адъюнкт бо ядро мувофиқат намекунад. Вале дар забони англисӣ мувофиқати адъюнкт ба ядро ба назар мерасад, танҳо ҳангоми ба сифати адъюнкт истифода шудани ҷонишини ишоратӣ дар ибораҳои исмӣ амалӣ мегардад. Чунин мувофиқат танҳо дар ибораҳои исмӣ дида мешавад.

Масъалаи алоқаи мувофиқат байни феъл ва исм ё ҷонишине, ки субъекти амалро ифода мекунад (*a child plays, children play*) масъалаи баҳсноқ аст. Ин алоқа, одатан, дар хабар бо мубтадо дида мешавад, ки мафҳуми сохти ҷумларо ба хотир меоварад. Чи хеле, ки мо алоқаи мувофиқат ва вобастагиро ба доираи ибора на ба ҷумла дохил кардем ва сохти иборай «исм+феъл» мавҷуд аст ва барои ҳамин ин масъаларо дар доираи ибора дида мебароем.

Навъи дуҷумла алоқа, ки он дар забоншиносии тоҷик вобастагӣ ном гирифтааст, чунин навъи алоқаест, ки дар он ҷузъи асосӣ талаб мекунад, ки ҷузъи тобеъ (адъюнкт) шакли грамматикӣ худро тағйир диҳад, яъне дар ягон шакли махсус истад.

Чунин навъи алоқа дар забонҳои муқоисашаванда каму беш ба назар мерасад.

Дар иборай феълӣ ядро талаб мекунад, ки адъюнкте бо ҷонишини ишоратӣ ифодаёфта шакли падежи объектиро гирад.

Мисол: *to show he* гуфтан нодуруст аст, зеро ядро *to show* талаб мекунад, ки ҷонишини шахсӣ *he* шакли падежи объектии *him*-ро талаб менамояд. Масалан: *to send them na to send they, to follow her na to follow she, to find him na to find he, to take her na to take she, to give them na to give they.*

She must give him a meal that he would like (13, p. 39). – *Ман бояд ба ӯ хуроки дӯстдоштаашро диҳам.*

Mrs Swarts thanked him and bought a few other things (13, p 39). – *Хонума Свотс ба ӯ миннатдорӣ баён кард ва дигар чизҳои нав харид.*

Яъне алоқаи вобастагӣ ҳангоми ба феъл тобеъ шуда омадани ҷонишинҳои шахсӣ (*I, you, he, she, we, they*) мушоҳида карда мешаванд. Масалан: *tell me, show us, give them, ...*

Аз ин мисолҳо бармеояд, ки дар забони англисӣ дар ибораҳои феълӣ алоқаи вобастагӣ мавҷуд аст. Вале чунин алоқа дар иборай феълӣ забони англисӣ хеле маҳдуд буда, танҳо дар он мавридҳои амалӣ мегардад, ки адъюнкт бо ҷонишинҳои шахсӣ ифода шавад.

Муқоиса кунед: «*to see him*» алоқаи вобастагӣ мавҷуд аст. Вале ҳангоми бо исм ифода ёфтани адъюнкт (*to see John*) алоқаи вобастагӣ мавҷуд нест.

Дар забони тоҷикӣ алоқаи вобастагӣ низ маҳдуд бошад ҳам он нисбат ба забони англисӣ андаке бештар амалӣ мегардад. Муқоиса кунед: *Ҷро дидан, Ҷамолро дидан*. Чунон ки мебинем, дар забони тоҷикӣ ҳангоми чӣ бо ҷонишини шахсӣ ва чӣ бо исм ифода шудани адъюнкт дар иборай феълӣ адъюнктҳо пасоянди -ро мегиранд.

Ҳол он ки дар забони англисӣ танҳо ҳангоми адъюнкт будани ҷонишини шахсӣ он шакли махсус мегирад.

Дар сурати адъюнкт будани исм он шакли грамматикӣ худро тағйир намедиҳад.

Дар алоқаи вобастагӣ, ки дар забони тоҷикӣ ба воситаи пасоянд ва пешояндҳо ифода мегардад, масъалаи ранги дигар мегирад. Дар иборай, ки бо ин хели алоқа ташкил ёфтаанд, калимаи тобеъ аз ҷиҳати маъноӣ лексикӣ ва грамматикӣ вобастаи калимаҳои ҳоким буда, бо тавассути пешоянд ё пасоянд ба он пайванд мегардад. Масалан, вақте ки мо феълӣ «дидам»-ро ба забон мегирем, фавран саволи чиро ба хотир мерасад, феълӣ рафтани бошад, саволи ба кучоро ба миён меорад ва монанди инҳо. Дар ин маврид предметҳои, ки ба савол ҷавоб мешаванд, одатан, бо ёрии пасоянд ё пешоянд ба феъл вобаста мегарданд. Пас, дар ин гуна мисолҳо муносибати маъноӣ ҷузъҳои ибораро аз рӯи воситаҳои ифодаи алоқаи синтаксисии онҳо ба осонӣ таъин кардан мумкин аст.

Дар алоқаи вобастагӣ мавқеи пасоянди «-ро»-ро инкор кардан низ асоси илмӣ надорад. Дуруст аст, ки дар мисоли китоб харидан алоқаи феъл ва объект бе пасоянд воқеъ

гардидааст. Аммо ин ҳодиса, ки дар он амали гузарандаи фоил ба мафъул ба маънои феъл вобастагӣ дорад, зарурати пасоянди «-ро»-ро дар ифодаи муносибати синтаксисӣ дар ҳама ҳолат аз байн намебарад. Дар забони тоҷикӣ бисёр муносибатҳои пурқунандагӣ мавҷуданд, ки ифодаи онҳо бе пасоянди «-ро» маҳол аст. Масалан, *ӯ падараширо дид*. Агар мо ин ҷо пасоянди «-ро»-ро фуруғузор кунем, *ӯ падараш дид*, мешавад, ки маъно надорад. Агар ин ҷумла ба тарзи ибора гирифта шавад, *падар* дида мешавад, ки маънои аввала тамоман барҳам хӯрда, маънои нав ба вучуд меояд. Акнун иҷроқунандаи амал на *писар*, балки *падари* ӯ қарор мегирад.

Пас, пасоянди «-ро» дар ташкили ибораҳои феълӣ монанди пешояндҳо, аз муҳимтарин воситаҳои алоқа ба шумор меравад ва аз эътибор соқит кардани он ғалати маҳз аст.

Алоқаи вобастагӣ дар забони тоҷикӣ дар ибораҳои феълӣ нисбатан васеътар истифода мешавад. Ҳамин тавр, ба воситаи алоқаи вобастагӣ ба феъл тобеъ шудани ҳиссаҳои нутқ, бо ду воситаи грамматикӣ пешоянд ва пасояндҳо ба амал меояд. Мавқеи пешояндҳо дар сохтани ибораҳои феълӣ бисёр калон аст, чунки бештари ибораҳо ба воситаи пешояндҳо сурат мегиранд. «Пешояндҳо ҳамеша чун калимаҳои ёридиҳанда маънои мустақили луғавӣ надоранд. Пешояндҳо ҳамеша бо исмҳо, ҷонишинҳо, шумораҳо пайваست шуда, муносибати синтаксисии онҳоро нисбат ба дигар калимаҳо (феъл, исм, сифат, ҷонишин ва зарф) нишон медиҳад» [8, с. 191].

Дар муносибати байни феъл ва ҷонишини саволи ва нисбати *who – whom* алоқаи вобастагиро дидан мумкин аст; *whom do you see*. Вале ҳоло майлоне қувват гирифта истодааст, ки ба ҷойи *whom* шакли *who* дар ҳама маврид истифода бурда шавад ва аз ин маънои ҷумла коста намешавад.

Барои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ яке аз навъҳои алоқаи муҳимми синтаксисии алоқаи ҳамроҳӣ аст. Ин навъи алоқа дар забони англисӣ нисбати забони тоҷикӣ васеътар истифода мешавад. Он яке аз воситаи асосии алоқаи синтаксисӣ дар сатҳи ибораҳои феълӣ мебошад. Ҳамроҳӣ чунин навъи алоқаи синтаксисӣ аст, ки тобеъияти як калима ба дигараш на ба воситаҳои морфологӣ, балки аз рӯи ҷойи ишғол ва алоқаи семантикӣ калимаҳои иборасоз ифода карда мешавад.

Аз рӯи ақидаи Н.Ф.Иртенева, пурқунандаи бевоситаи бо исм ифодашуда ва калимаҳои зарфӣ - ҳоли ба феъл аз рӯи мазмун алоқаманд мегарданд, ки ин ба алоқаи ҳамроҳӣ дохил мешавад. Масалан: *see the man, to walk quickly*.

Сабаби васеъ паҳн шудани алоқаи ҳамроҳӣ дар забонҳои муқоисашаванда ин набудани низоми падеж дар исм ва ҷонишин аст. Он шакли падежие, ки дар ҷонишинҳои шахсии забони англисӣ ва исмҳои ҷондори он ба назар мерасад, хеле маҳдуд истифода шуда, барои ҷойгир шудани алоқаи вобастагӣ имконияти пурра ба ҳам намеоварад. Дар забони тоҷикӣ ҳам, умуман, мавҷуд набудани падеж дар системаи номии нутқ, барои васеъ паҳн шудани алоқаи ҳамроҳӣ сабаб мешавад. Ин зухуроти синтаксисӣ бори дигар шаҳодат медиҳад, ки забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар зумраи забонҳои хеле маҳдуд будани алоқаи вобастагӣ ва васеъ паҳн шудани алоқаи ҳамроҳӣ ба ҳисоб рафта, дар ифодаҳои алоқаи синтаксисӣ ягон воситаи грамматикӣ мусбат мавҷуд нест [6, с. 239].

Ба фикри мо, дар ин масъала як чизи нозук аз назар берун мондааст. Ин ҳам бошад, тарзи ҷойгиршавии элементҳои таркиби ибора аст. Тартиби ҷойгиршавии ҷузъҳои дохили ибора ин як воситаи муҳимми грамматикӣ, ки барои зухуроти алоқаи синтаксисии байни элементҳои дохили иборати феълӣ имконият фароҳам меоварад. Вайрон кардани тартиби ҷойгиршавии ҷузъҳои дохилии ибора ба вайроншавии сохти ибора оварда мерасонад. Муқоиса кунед: *to help Amir – Amir to help; китоб хондан – хондани китоб*.

Чӣ хеле ки аз мисолҳо бармеояд, дар забони тоҷикӣ аз сабаби озод будани тартиби калима бо иваз кардани ҷузъҳои дохилии ибора маънои он тағйир намеёбад.

Ғайр аз ин, ба як масъалаи дигар тавалҷух зоҳир намудан зарур аст, ки ин ба алоқаи ҳамроҳӣ марбут буда, дар мақолаи дотсент К.Усмонов ба миён гузошта шудааст. Ӯ қайд менамояд, ки дар ташаккули ибораҳои озоди синтаксисӣ, пеш аз ҳама, кашиши семантикӣ байни ҷузъҳои таркиби ибора нақши аввалиндарача мебозад [10, с. 185].

Таҳти ифодаи кашиши семантикӣ мутобиқ омадани маъноҳои лексикӣ байни чузъҳои ибораро фаҳмидан мумкин аст. Муқоиса кунед: *себ хӯрдан* – дуруст; *дарахт хӯрдан* – нодуруст.

Аз ин бармеояд, ки на ҳар феълу исм бо ҳам ба паҳлу омада, алоқаи ҳамроҳӣ зоҳир мекунад ва ибора месозанд. Барои ибора сохтан бояд маънои протсессии предмет ба ҳам мутобиқат кунад. Маҳз ҳамин мутобиқат имконият медиҳад, ки алоқаи доштани феълу исм дар ибораҳои навъи «*to show a picture*» - «*расм нишон додан*», «*to send a message*» - «*хабар фиристодан*» ва ғайра ҳис карда шавад, чунин намуди алоқаро мо алоқаи ҳамроҳӣ мегӯем.

Ҳамин тавр, алоқаи ҳамроҳӣ дуҷумдараҷа буда, кашиши семантикӣ байни чузъҳои ибора дар ташаккули ибора якуминдараҷа аст. Агар аз калимаҳои «*дӯхтан*» ва «*курта*» ибора созем, аз як ҷониб «*дӯхтан*» «*курта*»-ро ба худ кашад, аз ҷониби дигар, «*курта*» «*дӯхтан*»-ро ба худ мекашад ва ин кашиши семантикӣ аст. Вале аз калимаҳои «*дӯхтан*» ва «*нон*» ибора сохта наметавонем, зеро ки дар байни ин ду калимаи кашиши семантикӣ нест. Баръакс, калимаҳои «*хӯрдан*» ва «*нон*» ҳамдигарро ба худ мекашанд ва ибора сохта метавонанд. Вале «*курта хӯрдан*» ҳамдигарро ба худ намекашанд, аз ин рӯ, ибора сохта наметавонанд. Бинобар он, барои созон ёфтани ибора, пеш аз ҳама, комбинаторикаи «кашиши семантикӣ чузъҳои таркибии ибора» зарур аст [9, с. 196].

Феъл бо воситаи алоқаи ҳамроҳӣ исм, ҷонишин, зарф, масдарро ба худ тобеъ карда, ибораҳои феълие месозад, ки дар ифодаи муносибатҳои мухталифи грамматикӣ хизмат мекунад.

- а) муносибати замонӣ – *to get up early, дар баҳор шукуфтан барвақт хестан*;
- б) муносибати маконӣ – *ба куча баромадан, to come to Khujand, to enter the room*.

Зарф ба феъл бо воситаи алоқаи ҳамроҳӣ тобеъ шуда, якҷоя бо он муносибатҳои

- а) замонӣ – *доимо мутолиа кардан*,
- б) масоҳатӣ – *инсӯтар истодан*,
- в) миқдорӣ – *бағоят хушнуд шудан*,
- г) сабабу натиҷа – *ноилоҷ омадан*, медиҳад.

Алоқаи ҳамроҳӣ ба тарзи аналитикии алоқаи синтаксисӣ дохил карда мешавад, зеро ин алоқа аз рӯйи тартиби калима, яъне ҷойи ишғоли калима дар ҷумла муайян карда мешавад. Агар ҷойи чузъҳоро иваз кунем *see the man – the man see* мазмуни ин таркиб мутлақо тағйир меёбад.

Ба тарзи алоқаи аналитикии инҳо дохил мешавад:

1) Тартиби калима ин навъи алоқа чунин аст, ки робитаи байни чузъҳои ибора аз рӯйи ҷойи ишғоли онҳо муайян карда мешавад. Тартиби калима барои алоқаманд кардани калимаҳо роли муҳимро мебозад. Дар забони англисӣ системаи шакли калиматағйирдиҳӣ дар исм, сифат, ва ҷонишинҳо на он қадар инкишофёфта буда, тартиби калимаҳо вазифаи муҳимро мебозад. Алоқаи ҷойгиркунии калимаҳо дар ибораю ҷумлаҳо аҳамияти калон дорад, яъне ин чунин алоқамандие мебошад, ки калимаҳо бо воситаи маъно байни ҳамдигар ҷойгир мешаванд. Масалан: *to explain the task – вазифаро фаҳмонидан* бо феъл ва пурқунанда алоқаманд шуданд. Тартиби калима метавонад маънои алоқамандкунӣ дошта, калимаҳоро байни худ алоқаманд кунад. Вобаста ба хусусияти ин алоқаи маънои синтаксисии муайяноро низ ифода карда метавонад.

2) Алоқаи ҷафсӣ ба ғайр аз алоқаи ҳамроҳӣ дар забоншиносӣ боз дигар алоқаи синтаксисӣ мавҷуд аст, ки он алоқаи ҷафсӣ мебошад. Дар чунин навъи алоқа дар байни ду чузъи ба ҳам алоқаманд як чузъи дигар ҷойгир мешавад ва аз ҷиҳати маъно ба чузъи пас аз худаш меомадагӣ тобеъ аст.

Алоқаи ҷафсиро дар мисолҳои «*has never seen*», мушоҳида мекунем, ки дар онҳо дар байни «*has*» ва «*seen*» калимаи «*never*» омадааст, яъне аз ду тараф дар ихтоси воҳидҳои ба ҳам алоқаманд мондаанд. Ба ибораи дигар, *has* вожаи *never*-ро ба *seen* ҷафс кардааст. Ҳамин навъи алоқа ба алоқаи ҳамроҳӣ андаке наздик аст, ки аз ин сабаб онро баъзе забоншиносон ба алоқаи ҳамроҳӣ дохил кардаанд [11, с. 226].

Дар сарчашмаҳои тоҷикшиносӣ [7], [9] ва баъзе грамматикаҳои забони англисӣ [1], [8] дар бораи алокаи пешояндӣ дар ибораҳои сухан меравад.

Дар шарҳи ин навъи алоқа ду ақида ба назар мерасад:

1. Пешоянд воҳиди лексикист, на воҳиди грамматикӣ. Бинобар он дар ташаккули ибора дар қатори воситаҳои грамматикӣ воситаҳои лексикӣ алокаи синтаксисӣ мавҷуд аст.

2. Пешояндҳо ба семантикӣ ва асемантикӣ ҷудо карда мешаванд. Пешояндҳои асемантикӣ онҳоянд, ки маънои лексикӣ худро гум карда, чун воҳиди грамматикӣ баромад мекунад. Алалхусус, пешоянди «of»-и англисӣ ягон маънои лексикӣ надорад, ё худ пешоянди «at»-ро гирем, вай маънои сусти лексикӣ дошта, гоҳҳо чун «сӯй» баромад мекунад. Масалан: *to stay at home, to look at boy, to come at 5 o'clock.*

You were looking at me (13, p. 42). – Шумо ба тарафи ман нигоҳ мекардед.

The old woman looked at Mabel and shook her head sadly (13, p. 43) – Зани қуҳансол ба Мабел нигоҳ, кард ва дасташро фишурд.

The young girl walked past and smiled at him with their eyes (13, p. 78). – Духтарак поён рафт ва ба ӯ нигоҳ карда хандид.

She smiled and passed his ticket to the man. Still those cold hostile eyes stared at him (13, p. 21). – Ӯ хандид ва билетро ба мард дод. Ҳоло ҳам он чашимон ба ӯ нигоҳ мекарданд.

Sarle was surprised at herself for accepting the equality that Lanny had established between them (14, p. 80). – Сайри ба он муносибате, ки байнашон Лени барқарор карда буд, худ ба худ ҳайрон мешуд (14, с. 84).

Ё худ пешоянди *in* дар ибораҳои зерин функсияи гуногун дорад.

early in the morning – пагоҳии барвақт; *to live in the town* – дар шаҳр зиндагӣ кардан

to come in a day – дар рӯзҳои наздик омадан.

His right arms was broken in many places (13, p.71). – Дастҳои ростии ӯ аз чанд ҷойи шикаста буд.

She pushed a photograph in front of Lanny's face (13, p. 79). – Ӯ расмро ба рӯйи Лени ҳаво дод.

Бояд қайд кард ки, дар забони англисӣ чунин воҳидҳои ҳастанд, ки онҳо барои тағйир додани маънои лексикӣ он хизмат мекунад. Муқоиса кунед: *to put on the table, to put on coat.*

Дар мисоли яқум *on* пешоянд аст, вале дар мисоли дуюм он бо феъли *put* якҷоя шуда маънои пӯшиданро мефаҳмонад, яъне феъли *to put* – *гузоштан* дар ибораи аввал маънои аслии худро нигоҳ дорад, дар мисоли дуюм маънои *put* пурра тағйир меёбад. Бинобар он, ҳангоми муқоиса намудани ибораҳои алокаи пешояндӣ таваққуф карда, пешояндҳоро бояд аз воҳидҳои пешояндмонанди калимасоз, ки онҳоро пасоянд, ё парҳои пастипозитивӣ меноманд, бояд фарқ кард.

Инро низ бояд қайд кард, ки пешояндҳо на танҳо дар ташаккули ибораҳои объектӣ, балки дар созмон додани ибораҳои ҳоли низ ширкат меварзанд. Ҳолатҳои, низ ба назар мерасанд, ки дар онҳо ибораҳои объектӣ аз ибораҳои ҳоли ҷудо кардан хеле мушкил аст. Муқоиса кунед: *Ба боғ нигаристан.*

Дар ин ибора адъюнкт ҳам ба саволи чӣ? ва ҳам ба кучо? ҷавоб мешавад. Ҳамин ҳодисаҳо дар забони англисӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст: *to look at the garden, to look where? And at what?*

Аз ин хотир, дар муайян намудани муносибати байни адъюнкту ядрои чунин ибораҳо мо ба кашиши семантикӣ байни ҷузъҳои ибора ва ба маънои контекстуалии ин навъи ибораҳо, яъне дистрибутсияи онҳо таъҷиб мекунем.

Ҳамин тавр, ибораҳои феълӣ яке аз муаммоҳои баҳспазири забоншиносӣ ба ҳисоб рафта, дар тадқиқоти он метавон ба ду равиҷи тақия кард, ки ин ҳам бошад, ақидаи В.Виноградов, ки мувофиқи андешаи ӯ ибора гуфта, гурӯҳи синтаксисиро меноманд, ки он тибқи алокаи тобеъ ҳамбастагӣ пайдо мекунад [3, с. 178] ва ақидаи забоншиносони рус В.М.Жирмунский, ки ибораро якҷоягии синтаксисии ҳама гуна ду калима мешуморад, [5, с. 58] мебошанд.

Ҳамин тавр, дар ибораҳои феълӣ ба сифати адъюнкт метавонад исм, таркиби пешояндӣ, зарф, ҷонишин, масдар, сифати феълӣ, герундийи забони англисӣ ва ғайраҳо истифода шавад. Адъюнкт бо ядро тавассути алоқаҳои ҳамроҳӣ, вобастагӣ, пешояндӣ ва ғайра тобеъ мегардад. Чойи адъюнкт нисбат ба ядро дар ибораҳои мазкур дар забонҳои муқоисашаванда фарқ мекунад. Агар дар ибораҳои феълӣ забони англисӣ ядро пеш аз адъюнкт чой гирифта бошад, дар забони тоҷикӣ ҳолати баръакс ба назар мерасад.

Муқарриз: Турсунов Ф.М., д.и.ф., профессор

Адабиёт

1. Бархударов, Л.С. Структура простого предложения современного английского языка. М., 1966. - 199 с.
2. Блумфильд, Л. Язык/ Л. Блумфильд. - М. 1968. - 227 с.
3. Виноградов В.В. Вопросы изучения словосочетания. «Вопросы языкознания». М., Изд-во АН СССР, 1954, № 3. - С. 12 - 24.
4. Есперсен, О. Философия грамматики / О.Есперсен // пер. с англ. В.В. Пассека, С.П. Сафроновой; под ред. и предислов. Б.А. Ильиша. - М.: Ин. лит-ра, 1958. -404с.
5. Жирмунский В.М. Об аналитических конструкциях. Аналитические конструкции в языках различных типов. М. - Л., 1965. – 160 с.
6. Иртеньева, Н.Ф. Грамматика современного английского языка / Н.Ф. Иртеньева. М.: Просвещение, 1956. - 304 с.
7. Мирзоев, А. Ибора дар забони тоҷикӣ. Дисс. докторӣ. - Душанбе, 2002. - 232 с.
8. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. Москва. 1957. -284 с.
9. Таджиев Д.Р. Об определительных словосочетаниях типа «Ахмада китобаш, гапа камаш» Уч. зап. - Сер. Гуманитарных наук. - Сталинабад, ТГУ, 1955. - С.196 - 198.
10. Усмонов, К. Грамматикаи назарии забони англисӣ / К. Усмонов. - Душанбе, Хучанд: Нури маърифат, 2010. - 236 с.
11. Усмонов, К. Грамматикаи муқоисавии збонҳои англисӣ ва тоҷикӣ. / К. Усмонов. - Хучанд: Нури маърифат. 2017. - 430 с
12. Войнич, Е. Ғурмағас. - Душанбе: Маориф, 1982. - 318 с.
13. Abrahams, P. The Path of thunder. M.: Foreign Lang-s Publishing House, 1954. p. 295.
14. Voynich, E. The Gadfly. - M.: Foreign languages Publishing House, 1954. - 332 p.

ВОСИТАҲОИ АЛОҚАИ СИНТАКСИСӢ ДАР ИБОРАҲОИ ФЕЪЛИИ ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур ибораҳои феълии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ва васоити алоқаи синтаксисӣ дар онҳо мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд. Ибора яқоягии ду ва ё зиёда калимаи мустақилмаъноест, ки онҳо аз рӯи маъноии луғавии худ ба ҳам мувофиқат карда, тавассути воситаҳои грамматикӣ ё лексикӣ алоқаманд мегарданд ва барои номбар кардани мафҳуми мураккаб хизмат мекунанд.

Таснифоти ибораҳо ба гурӯҳҳои эндосентрикӣ ва экзосентрикӣ дар таркибҳои васеътар асос ёфта, сохтори онро ба инобат намегирад. Лекин чуноне ки маълум аст, аз ҷиҳати сохтори таркибӣ ва муносибати синтаксисии худ гурӯҳҳои мазкур ба намудҳои гуногун тааллуқ доранд. Гурӯҳи экзосентрикӣ ба гурӯҳи предикативӣ тааллуқ дошта, дар навбати худ гурӯҳҳои эндосентрикӣ ба гурӯҳҳои тобеъ ва гурӯҳҳои пайваст ҷудо мешаванд.

Ҳамин тавр, дар мақола масъалаи тавъамияти маъноии луғавӣ дар ибораҳои забонҳои муқоисашавандаро дида баромада шуд, ки мувофиқи он алоқаи семантикӣ аввалиндаро буда, дар се навъи алоқа ифода меёбад: мувофиқат, ҳамроҳӣ ва вобастагӣ.

Ибораҳои феълӣ яке аз муаммоҳои баҳспазири забоншиносӣ ба ҳисоб рафта, дар тадқиқоти он метавон ба ду равиҷи тақия кард, яъне тарафдорони равиҷи яқум ибораҳои феълӣ гуфта, гурӯҳи синтаксисиро меноманд, ки он тибқи алоқаи тобеъ ҳамбастагӣ пайдо мекунад, забоншиносони рус бошанд, ибораро яқоягии синтаксисии ҳама гуна ду калима мешуморанд. Дар ибораҳои феълии забони англисӣ ядро пеш аз адъюнкт ҷой гирифта бошад, дар забони тоҷикӣ ҳолати баръакс ба назар мерасад.

Калидвожаҳо: синтаксис, ибора, ибораҳои феълӣ, ибораҳои экзосентрикӣ, ибораҳои эндосентрикӣ, воситаҳои алоқа, мувофиқат, вобастагӣ, ҳамроҳӣ, адъюнкт, ядро.

СРЕДСТВА СИНТАКСИЧЕСКОЙ СВЯЗИ В ГЛАГОЛЬНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЯХ АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

В данной статье исследуются глагольные словосочетания английского и таджикского языков и средства синтаксической связи в них. Словосочетание – это сочетание двух и более слов, имеющих самостоятельные значения, которые соответствуют друг другу по своему лексическому значению, связаны грамматическими или лексическими средствами и служат для названия сложного понятия.

Классификация словосочетаний на эндоцентрические и экзоцентрические группы основана на более широком составе и не учитывает его структуру. Но, как известно, по своей композиционной структуре и синтаксическим отношениям эти группы относятся к разным типам. Экзоцентрическая группа относится к предикативной группе, а эндоцентрические группы подразделяются на подчиненные и связные группы.

Таким образом, в статье также был рассмотрен вопрос о сочетаемости лексического значения в словосочетаниях сравниваемых языков, согласно которому семантическое различие является первичным и выражается в трех видах связи: согласование, управление и примыкание.

Глагольное словосочетание считается одной из дискуссионных проблем языкознания, и ее исследование может быть основано на двух подходах, т.е. сторонники первого подхода называют глагольное словосочетание синтаксической группой, которые связаны подчинительной связью, тогда как русские лингвисты называют словосочетание синтаксическим сочетанием любых двух слов. В глагольных словосочетаниях английского языка ядро ставится перед адьюнктом, но в таджикском языке ситуация противоположная.

Ключевые слова: синтаксис, словосочетание, глагольные словосочетания, экзоцентрические словосочетания, эндоцентрические словосочетания, средства связи, согласование, управление, примыкание, адьюнкт, ядро

MEANS OF SYNTACTIC CONNECTION IN VERB PHRASES OF ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article examines verbal phrases in English and Tajik languages and the means of syntactic communication in them. A phrase is a combination of two or more words that have independent meanings, which correspond to each other in their lexical meaning, are connected by grammatical or lexical means and serve to name a complex concept.

The classification of phrases into endocentric and exocentric groups is based on a broader composition and does not take into account its structure. But, as is known, in terms of their compositional structure and syntactic relationships, these groups belong to different types. The exocentric group refers to the predicative group, and the endocentric groups are divided into subordinate and coherent groups.

Thus, the article also examined the issue of the compatibility of lexical meaning in phrases of compared languages, according to which the semantic difference is primary and is expressed in three types of connection: agreement, government and adjoinment.

Verbal phrase is considered as one of the controversial problems in linguistics, and its study can be based on two approaches, i.e. supporters of the first approach call a verbal phrase a syntactic group that is connected by a subordinative bound, while Russian linguists call a phrase a syntactic combination of any two words. In verbal phrases of the English language, the nucleus is placed before the adjunct, but in the Tajik language, the situation is quite on the contrary.

Keywords: syntax, phrase, verb phrases, exocentric phrases, endocentric phrases, means of connection, coordination, government, adjoinment.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ибрагимова Раъно Абдушукуровна, Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, дотсенти кафедраи тарҷума ва грамматика. Нишонӣ: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1, тел.: (+992)927556266. E-mail: rano1977@list.ru*

Сведения об авторе: *Ибрагимова Раъно Абдушукровна, Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова, доцент кафедры перевода и грамматики. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, переезд Мавлонбекова, 1, тел.: (+992)927556266. E-mail: rano1977@list.ru*

Information about the author: *Ibragimova Ra'no Abdushukrovna, Khujand State University named after Academician Bobodjon Gafurov, Associate Professor of the Department of Translation and Grammar. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, 1 Mavlonbekov cross., tel.: (+992)927556266. E-mail: rano1977@list.ru*

ТДУ: 801.313:802.0+809.155.0

**ПЕРОМУНИ БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ТАРЧУМАИ АНТРОПОНИМҲО ДАР
АДАБИЁТИ БАДЕЙ (ДАР МИСОЛИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ)**

Илҳомиддини А.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Мусаллам аст, ки забон аз бузургтарин омили рушди инсон ва ҷомеа ба шумор меравад ва он миллатҳоро бо хусусияти этнопсихологиашон, ки дар гуфтор ифода меёбад, муаррифӣ карда, бо тафаккури азали ва хиради эҷодии миллат сару қор дорад [1, с.84].

Тазаккур бояд дод, ки хувияти миллии мо ҳамин забони миллист, ки бевосита бо тафаккури милли вобаста буда, мақоми омили муҳимтарини ғайризабонӣ зехиро доро мебошад.

Тоҷикистони мустакил беш аз 32 сол аст, ки дар шароити истиқлоли давлатӣ ба сар бурда, ватан, фарҳанг ва хувияти кишварро эъмор менамояд. Ин давраи таърихӣ беш аз 32 сол бошад, умри миллат ва таърихи давлатдорӣ моро беш аз ҳазорсолаҳост. Мардуми тоҷик ҳанӯз аз бомдоди таърих мардуми соҳибватан ва давлатсоз буда, ниёғони арҷманди мо дар оғоз ва сарғаҳи давлатдорӣ ва давлатсозӣ қарор доштанд ва намунаҳои нахустини ҷомеаҳои мутамарказ ва давлатҳои муқтадирӣ таърихро барои башарият эҳдо кардаанд.

Ҳамин хусусияти забонро дар назар дошта, Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон фармудааст: «Танҳо забон аст, ки дар ҳама давру замон таърихи воқеӣ ва ростини миллатро дар ҳофизаи худ нигоҳ медорад» [1, с.4].

Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои қавӣ ва соҳибхатти дунё ба шумор рафта, дар асри X ба худ мақоми давлатӣ гирифтааст. Ин падидаи таърихӣ бо давлатдорӣ Сомониён марбут буда, маҳз дар ҳамин замон сатҳи баланди худшиносии амирони Сомонӣ, хусусан, Исмоили Сомонӣ имконият фароҳам овард, ки забони тоҷикӣ мақому мартабаи олиро соҳиб гардад.

Бо вучуди ин, вобаста ба рушди ҷомеа, пешрафти технологияҳои иттилоотӣ, алалхусус, афзоиш ёфтани робитаҳо ва муносибатҳои гуногунҷанбаи мустаким байни кишварҳо, миллатҳо, мардумони гуногун дар замонҳои муосир танҳо мавҷудияти малакаҳои забонӣ кофӣ нест, зеро барои дар касби худ комёб гаштани тарҷумони имрӯза, аз ҷумла, дар тарҷумаи асарҳои бадеӣ, публитсистӣ ва маводди дигари марбут ба ҳаёти мардум ӯро лозим аст, ки аз хусусиятҳои дигари раванди тарҷумаро, аз қабилӣ махсусиятҳои фарҳангии забон бархӯрдор бошад. Зеро забон ҷудо аз миллат, таърих ва фарҳанги он рушд карда наметавонад. Он инъикоскунандаи ҳаёти мардуми соҳибзабон бо тамоми ҳастиаш мебошад. Чунонки маълум аст, ҳар як халқ ё гурӯҳи ҷомеа ҳаётро ба таври худ инъикос менамояд.

Таҳқиқот дар соҳаи забоншиносии муқоисавӣ ва тарҷумашиносӣ то дараҷае бо ҳам алоқаманданд, ки бидуни рӯварӣ ба тарҷума анҷом додани таҳқиқоти муваффақ дар соҳаи типология, компаративистика ва забоншиносии муқоисавӣ ғайриимкон аст. Оид ба моҳияти таҳқиқоти муқоисавӣ дар забоншиносии муосир олимони соҳа қайд менамоянд, ки “пеш аз ҳама, бояд муайян сохт, ки баъзе мафҳумҳои ду ва ё зиёда забон аз рӯйи маъно муодиланд ва бо ин тарз тарҷумаи онҳо осону қулай ба назар мерасад. Танҳо пас аз муайян сохтани чунин хусусиятҳо, монандӣ ва фарқи онҳоро низ метавон муайян кард” [2, с. 7].

Ономастика як ҷузъи ҷудонопазири таърихи миллат ва баёнгари давраҳои мухталифи рушду инкишофи забону фарҳанги ҷомеа ба шумор меравад ва пажӯҳишу омӯзиши ҳамаҷонибаи он яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии муосир маҳсуб мегардад, зеро антропониму топонимҳо маълумотномаю иттилооти гуногунҷанбаи мухталифҷанбаи таърихро аз қабри асрҳо то ба имрӯза мерасонанд. Мушкилоти мазкур аз мадди назари забоншиносон дур намондааст. Бояд тазаккур намуд, ки раванди мазкур тайи солҳои охир ба яке аз масъалаҳои муҳим ва мубрами забоншиносии тоҷик мубаддал гардида, дар ин ҷода таҳқиқоти зиёд аз ҷониби муҳаққиқони ин соҳа анҷом дода шудаанд.

Дар забоншиносӣ «бо таҳқиқи баррасии ҳамаҷонибаи масъалаҳои ном ва номгузорӣ, хосиятҳои калимаҳои ифодакунандаи номҳо, таърихи тавлид ва маънидоди илмӣ онҳо илмӣ

махуси филологӣ – ономастика (юн. **onoma** – ном ва **stilstika** – усули номгузорӣ) машғул аст.

Таркиби луғавии забони тоҷикӣ хеле пурғановат буда, он аз қабатҳои гуногуни луғавӣ таркиб ёфтааст. Яке аз ин қабатҳои луғавӣ фарогири ҷойномҳои антропономӣ, маҳсуб ёфта, омӯзишу таҳқиқи ин унсурҳои луғавӣ аз ҷанбаҳои умдатарини илми забоншиносӣ маҳсуб меёбад. Антропонимика низ як ҷузъи ономастика маҳсуб ёфта, антропонимика (юн. *antro-* одам, *topos-* мавзъ, *onoma-* ном) мебошад» [13, с.8].

Мақсади мақолаи мавриди назар муайян намудани баъзе хусусиятҳои тарҷумай антропонимҳо дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад.

Таҳқику омӯзиши ҳамҷонибаи номшиносӣ (ономастика) дар Тоҷикистон, асосан, пас аз солҳои шастуми асри гузашта шуруъ шудааст. То ин давра, ин масъала аз ҷониби муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ, ба монанди О. Маҳмадҷонов, С. Имомбердиева, А. Хромов, Д. Ҳомидов, Ш. Ҳайдарӣ, С. Сулаймонов, С. Андреев, И. Климитский, И. Смирнова, З. Розенфелд, А. Фрейман, Г. Маллитский, В. Лившиц, И. Боголюбов, И. Эделман, Н. Пахалина, И. Стеблин-Каменский, Г. Фреге, А. Гардинер, Э. Пулграм, Дж. Серл, О. Есперсен, Е. Курилович, Х. Сервисен, С. Крипке, Г. Иванс, Б. Гертс, Б. Эбботт ва ҷанде дигарон дар асару мақолаҳои алоҳида перомуни антропониму топонимҳои минтақаҳои мухталифи Осиёи Миёна ва хусусан, маҳалҳои Тоҷикистон мавриди таваҷҷуҳи хоса қарор гирифтааст.

Дар замина бояд қайд намуд, ки дар забоншиносии ватанӣ бо таҳқику омӯзиши маводди ономастикии маҳалҳои гуногуни кишвар як гурӯҳи муҳаққиқон дар ин давра перомуни номвожаҳои ҷуғрофӣ осори таърихӣ бадеии адибони классик ва муосир рисолаҳои номзадӣ ба анҷом расониданд, аз ҷумла, «Лексические особенности «Худуд-ал-олам» [Хасанов 1986], «Аджаиб-ул-махлукат ва гараиб-ул-мавдҷудот» как источник исторической лексикологии» [Эрназаров (Назарзода) 1991], «Лингвистический анализ топонимов произведений С. Айни» [Шодиев 1994] ва ғайраро ироа намудан мумкин аст [3, с10].

Оид ба антропонимҳои ноҳияи Лахш аз тарафи Р. Холназаров таҳқиқоти илмӣ анҷом дода шудааст. Дар таҳқиқоти мазкур басомади антропонимҳои ноҳияи мазкур ба таври системавӣ ва мукамал омӯхта шудааст [14, с.88]. Ҳамчунин, доир ба антропонимҳои «Таърихи Систон» кори диссертационии Ш. Рустамшо низ таҳқиқоти илмӣ анҷом дода, онро, ки соли 2021 таҳти унвони «Антропонимияи «Таърихи Систон»» дифоъ намудааст [14, с. 55].

Инак, мо антропонимҳои аз асарҳои бадеӣ ҷамъоваринамударо таҳлил ва баррасӣ намуда, баъзе хусусиятҳои тарҷумай онҳоро дар мисоли забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ нишон медиҳем:

All *John Reed's* violent tyrannies, all his sister's proud indifference, all his mother's aversion, all the servants' partiality, turned up in my disturbed mind like a dark deposit in a turbid well [J.E., с.15]. - Даҷчоливу ситамкории *Ҷон Рид*, бепарвоии ҳавобаландонаи хоҳарони хусуматомезии модари онҳо, ноадолатии хидматгорон - ин ҳама дар тасаввуроти таҳрибёфтаи ман айнан таҳшини ғализи аз қаъри ҷой бархоста падид омад [Ҷ.Э., с.13].

Мисолҳои дигар:

Miss *Eyre*, you are not so unsophisticated as *Adele* (J.E., с.127). - Шумо, духтархонум *Эйр*, он қадар содафаҳм нестед, чунонки *Эдел* ҳаст (Ҷ.Э., с.118).

Мушоҳида мешавад, ки дар ҷумлаи мавриди назар антропоними *Eyre* дарҷ гардидааст. *Eyre* – ифодакунандаи исми шахси духтарона буда, ба тарҷумай забони тоҷикӣ назар афканем, он бо роҳи тарҷумай транскрипсия/транслитератсия интиқол шудааст.

Miss *Smith* put into my hands a border of muslin two yards long, together with needle.....[J.E, с.55]. - ... духтархонум *Смит* порчае докаро ба дарозии ду ярд ҳамроҳи сӯзану ангуштвона дод..... [Ҷ.Э, с.51].

Дар ин ҷумла антропоними *Smith* дарҷ гардидааст, ки он ба забони тоҷикӣ ҳамчун *Смит* тарҷума шуда, бевосита ба тарҷумай транскрипсия/транслитератсия тааллуқ дорад.

Бояд қайд намуд, ки дар адабиёти илмӣ барои мушкилиҳои назария ва амалия тарҷума тарнскрипсия ва транслитератсия яке аз усулҳои маъмул ба шумор меравад, ки онро дар мисолҳои мо низ мушоҳида намудан мумкин аст.

Тарҷумаи транскрипсионӣ ва транслитератсионӣ ин дубора барқарор намудани шакли овозӣ ва ҳарфҳои воҳиди луғавии матни асли бо ёрии фонемаҳо ва ҳарфҳои забони тарҷума мебошад.

Ба ақидаи А.А. Реформатский, мафҳуми транскрипсия/ транслитератсия ва тарҷума шояд, ки ба ҳамдигар муқобил ҳастанд: “тарҷума кӯшиш менамояд, ки калимаи бегонаро худӣ намояд, транскрипсия/транслитератсия кӯшиш менамояд, ки калимаи бегонаро дар шакли асли нигоҳ дорад” [8, с.312].

Abbot I think gave me credit for being a sort of infantine *Guy Fawkes* [J.E., с.26]. – Эҳтимол, аббот маро воқеан **Гай Фокс** кӯчаксол меҳисобид [Ҷ.Э., с.24].

Чунонки дида мешавад дар ин ҷумла антропоними *Guy Fawkes* мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар тарҷумаи забони тоҷикӣ он **Гай Фокс** тарҷума шудааст. Бояд қайд намуд, ки дар поварақи китоби забони тоҷикӣ Гай Фокс (1570-1605) – афсари англис, яке аз айбдорони ҳодисаи сӯйиқасди борутӣ, ки кӯшише буд аз ҷониби ҳизби католикӣ баҳри таркондани парламон Инглистон тавсиф ёфтааст.

Таҳлили тарҷума нишон медиҳад, ки тарзи тарҷумаи ин антропоним ба забони тоҷикӣ хеле ҷолиб сурат гирифтааст. Дар радифи татбиқи транскрипсия/транслитератсия тарҷумаи тасвирӣ низ дида мешавад, ки омезиши ду усули тарҷумаро таҷассум мекунад.

Мавриди зикр аст, ки тарҷумаи тасвирӣ тағйироти луғавию дастурие мебошад, ки дар он воҳиди луғавии матни асли бо калима ва ибораҳои тавзеҳдиҳандаи маъно иваз карда мешавад. Дар ин ҷумлаҳо низ мо татбиқи ин усулро шоҳид гаштем.

Мисоли дигар:

- *Charles* once gone, the chemist and the cure recommenced their discussions. “Read *Voltaire*,” said the one, “read *D’Holbach*, read the ‘Encyclopaedia’!” (M.B., с.428). - Вақте ки **Шарл** аз хона баромад, дорухоначӣ ва аббат баҳси худро аз нав сар карданд. -**Волтерро** бихонед!- мегуфт яке, - **Голбахро** бихонед, «Энсиклопедия»-ро бихонед! (Х.Б., с. 79).

Дар мисоли мавриди назар дар ҷумлаи англисӣ се исмҳои шахс **Charles, Voltaire** ва **D’Holbach**, истифода гардидааст, ки ба забони тоҷикӣ ба воситаи тарҷумаи транскрипсия /транслитератсия интиқол шудаанд.

Мисолҳои дигар:

1. “That you, **Bill**”, returned **Black Dog**, “you are in the right of it, Billy” (T.I., с. 15). – Туро медонам, **Билли**, - ҷавоб дод **Саги Сиёх**.- ҳақ дар ҷониби туст (Ҷ.Ҷ., с. 16).

2. **Long Jon Silver**, he is called...(T.I., с. 41). – Ҷро **Ҷон Силвери Қаддароз** меноманд (Ҷ.Ҷ., с. 55).

Дар ин мисолҳо мушоҳида намудан мумкин аст, ки ҳангоми тарҷумаи исмҳои шахс усули транскрипсионӣ истифода шудааст. Ҳар сеи антропонимҳои зикргардида аз тарафи муаллиф тарҷума шудааст. Мисол, дар ҷумлаи якум исми шахси **Black Dog**, дар тарҷумаи забони тоҷикӣ калка шудааст **Саги Сиёх**. Антропонимҳои дуҷум ва сеҷум низ ба воситаи транскрипсия /транслитератсия тарҷума шудааст.

Ҳамин тариқ, рӯйкарди замонавӣ ба омӯзиши муқоисавӣ ва ҳалли масъалаҳои муҳимтарини назария ва амалия тарҷума дар таълими муосир аҳамияти махсус пайдо намуда, донандагони забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ имконият доранд, ки дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт ва фаъолияти касбӣ мустақиман робита кунанд.

Хулоса, антропонимҳо низ аз қадим тавачҷуҳи олимони соҳаро ба худ ҷалб намуда, то ба имрӯз аз тарафи муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ як қатор мақолаву корҳои илмӣ-таҳқиқотии назаррас анҷом дода шудааст. Тавре ки аз мисолҳои болозикр бармеояд, дар раванди тарҷума антропонимҳо низ мушкилии хосро эҷод менамоянд. Яке аз роҳҳои маъмули тарҷумаи антропонимҳо транскрипсия/транслитератсия ва тарҷумаи тасвирӣ буда, дар мисолҳои таҳлилнамудаи мо низ онро мушоҳида намудан мумкин аст.

Муқарриз: Турсунов Ф.М., д.и.ф., профессор

Адабиёт:

1. Ваҳҳоб, Н. Понздаҳ рӯзи сарнавиштсоз (ба муносибати 20 солагии Иҷлосияи 16-уми Шурои Олии Тоҷикистон. - Хучанд, 2012. – 152 с.
2. Виноградов, В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы)/ В.С. Виноградов. - М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. -224с.
3. Имамбердиева, С. М. Ономастикаи «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни., Душанбе-2023
4. Қурбони, Восеъ. Ваҳдат, давлат, президент. Деваштич, 2007
5. Махмадҷонов, О. О. Топонимия Ромитского региона. – Автореф... канд... дис... [Текст] / О. О. Махмадҷонов. – Душанбе, 2005. – 26 с.
6. Махмадҷонов, О. О. Историко-лингвистическое исследование топонимии Гиссарской долины Таджикистана: Автореф... канд... дис... [Текст] / О. О. Махмадҷонов. – Душанбе, 2010. – 45 с.
7. Офаридидаев, Н. Микротопонимии Ванджа и Дарваза [Текст]/ Н. Офаридидаев.–Душанбе, 1991. –175 с.
8. Офаридидаев, Н. Лингвистическое исследование ойконимии Горного Бадахшана: автореф... канд... дис... [Текст] / Офаридидаев Н. – Душанбе, 2002. – 38 с.
9. Пахалина, Т. Н. О происхождении топонимов Ишкашим, Язгулям и Вахан [Текст] / Т. Н. Пахалина // Иранское языкознание. – М.: Вост. литература, 1975. – С. 63-71.
- 10.Реформатский, А.А. Введение в языковедение/ А.А. Реформатский. –М.: Аспект Пресс, 1996. – 536с.
- 11.Ҳайдаров, Ш. Антропонимика. Топонимика. Этносоцио-лингвистика: Сборник статей [Текст] / Ш. Ҳайдаров // – Пермь: От и До, 2011. – 208 с.
- 12.Ҳотамов Н.Б., Довудӣ Д., Муллоҷонов М.М., Исоматов М. “Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ барои ихтисосҳои ғайритаърихӣ мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. Душанбе, 2013
- 13.Ҳомидов, Д. Р. Лингвистический анализ топонимии долины Кешруд. Автореф... канд... дис... [Текст] / Д. Р. Ҳомидов. – Душанбе, 1999. – 21 с.
- 14.Ҳомидов, Д. Р. Лингвистическое исследование гидронимов региона исторического проживания таджиков в Мавераннахре. Автореф... докт... дис... [Текст] / Д. Р. Ҳомидов. – Душанбе, 2018. – 50 с.
- 15.Gustava Flaubert, Madame Bovary, Paris: Librairie de France, 1929. - 903с.

ПЕРОМУНИ БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ТАРҶУМАИ АНТРОПОНИМҲО ДАР АДАБИЁТИ БАДЕЙ (ДАР МИСОЛИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ)

Мақолаи мазкур ба таҳлили баъзе хусусияти тарҷумаи антропонимҳо дар мисолҳои забони тоҷикӣ ва роҳҳои ифодаи онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Дар он, ҳамчунин, антропонимҳои мавриди таҳлил қарор гирифтаанд, ки дар асарҳои бадеӣ истифода шудаанд. Муаллифи мақола роҳу усулҳои тарҷумаи антропонимҳоро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳад.

Дар ин робита, муаллиф дар бораи тарҷума ва фаъолияти тарҷумонӣ қайд намудааст, ки он яке аз воситаҳои асосии ба ҳам наздик шудани адабиёт ва халқҳо мебошад. Инчунин, муаллифи мақола ақидаҳо ва саҳми олимони ватаниву хориҷиро, ба монанди О. Махмадҷонов, С. Имомбердиева, А. Хромов, Д. Ҳомидов, Ш. Ҳайдаров, И. Смирнова, З. Розенфелд, А. Фрейман, Г. Маллитский, И. Эделман, Н. Пахалина, И. Стеблин-Каменский, Г. Фреге, А. Гардинер, Э. Пулграм, Дж. Серл, О. Есперсен ва дигаронро дар мақолаи худ дарҷ намудааст.

Дар мақолаи мазкур, ҳамчунин, дар бораи ономастика ва нақши он дар забоншиносӣ маълумот дода мешавад, ки ономастика як ҷузъи ҷудонопазири таърихи миллат ва баёнгари давраҳои мухталифи рушди инкишофи забону фарҳанги ҷомеа ба шумор меравад ва пажӯишу омӯзиши ҳамаҷонибаи он яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии муосир маҳсуб мегардад. Қайд кардан бамаврид аст, ки муаллиф барои мақсадҳои мақолаи худ аз адабиётҳои илмӣ хориҷӣ низ оид ба мушкилоти назариявии ономастика ёдовар шудааст. Бояд таъкид кард, ки мақоланавис дар мақолаи худ яке аз усулҳои маълуми тарҷума яъне, транскрипсия/транслитератсия ва тарҷумаи тасвирӣ мавриди истифода қарор додааст.

Калидвожаҳо: антропонимҳо, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, тарҷума, муқоиса, тарҷумашиносии адабиёти бадеӣ.

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ПЕРЕВОДА АНТРОПОНИМОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (НА ПРИМЕРЕ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

Данная статья посвящена анализу некоторых особенностей перевода антропонимов на примерах таджикского языка и способам их выражения в таджикском и английском языках. В статье также анализируются антропонимы которые использованы в художественной литературе. Автор рассматривает способы перевода и выражения рассматриваемых языках.

В статье также представлена информация о переводе и переводческой деятельности, которые являются одной из основных способов сближения литератур и народов. В связи с этим автор упоминает взгляды таких ученых в данной области, как О. Махмаджонов, С. Имомбердиева, А. Хромов, Д. Хомидов, И. Смирнова, З. Розенфелд, А. Фрейман, Г. Маллитский, И. Эделман, Н. Пахалина, И. Стеблин-Каменский, Г. Фреге, А. Гардинер, Э. Пулграм, Дж. Серл, О. Есперсен, и др.

В данной статье также приведены сведения об ономастике и ее роли в языкознании, о том, что ономастика является неотъемлемой частью истории страны и выражает различные периоды развития языка и культуры общества, а ее комплексное изучение считается одним из актуальных вопросов современной лингвистики. Стоит отметить, что для целей своей статьи автор упомянул и зарубежную научную литературу по теоретическим проблемам ономастики. Автор статьи использовал один из распространенных методов перевода – транскрипцию/транслитерацию и графический перевод.

Ключевые слова: антропонимы, английский язык, таджикский язык, перевод, сравнение, переводоведение, художественная литература.

ON SOME FEATURES OF TRANSLATION OF PERSONAL NAMES IN LITERARY TEXTS (CASE STUDY OF THE ENGLISH AND TAJIKI LANGUAGES)

This article deals with the analysis of the use of anthroponym in fiction and the ways of expressing them in the Tajiki and English languages. In article are analyzed anthroponyms which are used to fiction. The author examines ways of translating and expressing the антропоним considered languages.

This article also provides information on translation and translational activities which also represent one of the basic ways of establishing close ties among literatures and the peoples. In this regard, the author notes the contribution of scientists in this field, such as O. Mahmdjonov, S. Imomberdieva, A. Khromov, D. Khomidov, I. Smirnova, Z. Rozenfeld, A. Freyman, G. Malitskiy, I. Edelman, N. Pakhalina, I. Steblin, G. Frege, A. Gardiner E. Pulgram, D. Serl, O. Espersen and etc. It should be noted that for the purposes of his article the author also turns to theoretical problems of onomastics. In this article also provides information about onomastics and its role in linguistics. Also it is marked that onomastics is an integral part of history of the people and a sign of the different periods of development of languages and culture of a society. It is necessary to note that the author in the article use ways of translation such as transcription/transliteration and descriptive translation.

Keywords: anthroponym, translation, comparison, English language, Tajiki language, translation studies, fiction.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Илҳомуддини Абулхай* – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, докторант аз рӯи ихтисос (PhD). Нишони: 734019, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 933351135.

Сведения об авторе: *Илхомуддини Абулхай* – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, докторант (PhD). Адрес: 734019, г. Душанбе, ул.Мухаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 933351135.

Information about the author: *Ithomuddini Abulhai* – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, doctoral student (PhD). Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Tel.: (+992) 933351135.

Паремияҳо афоризмҳои мебошанд, ки эҷодкори он халқ аст, ва шакли мухтасари тавсифӣ, ифодаҳои мазмун ва маъноӣ пандомезро доро мебошанд [1, с. 242].

Паремияҳо воҳидҳо ва аломатҳои махсуси забон буда, унсурҳои зарурии муоширати одамон мебошанд. Паремияҳои тамоми халқҳои ҳақон як ҳолатҳои хосро ифода карда, дорои мазмуни якхелаи мантиқӣ ҳастанд ва паремия хусусияти тарбиявӣ дорад. Дар асри ХХ паремия аз ҷиҳати таърихӣ, фарҳангӣ ва бадеӣ баррасӣ гардидааст. Воҳидҳои фразеологӣ ва паремияҳо аломатҳои забонӣ буда, дорои мазмуни муайяни фарҳангӣ мебошанд. Паремия муҳимтарин манбаи маълумот дар бораи фарҳанг ва тафаккури мардум ба шумор меравад. Паремияҳо аломатҳои дуҷумдараҷаи забонӣ ва ибораҳои пӯшидаи устувор буда, аломати вазъият ё муносибати байни воқеият ҳисобида мешаванд [1].

Паремияҳо дар муоширати ҳамаҷузъаи одамон нақши хеле муҳимро мебозанд. Паремииология аз калимаи юнонӣ гирифта шуда, маъноаш **parolmia** – масал, зарбулмасалу мақол ва **longes** – *калима*, таълимот мебошад. Паремииология яке аз шоҳаҳои илми забоншиносӣ ба ҳисоб меравад ва зарбулмасалу мақол, панду ҳикматҳо, афоризмҳо, принсипу шиорҳои зиндагӣ ва ғайраро мавриди омӯзиши худ қарор медиҳад. Ривози паремииологӣ дар забоншиносӣ, ки фразеологҳо 30 сол пеш пешгӯӣ карда буданд, ҳамаҷузъаи одамон дар интизор монда буд. Мо метавонем оид ба фаҳмишҳои асосӣ аз қабилҳои паремия ва воҳидҳои паремииологӣ ҳарф занем, вале ҳанӯз ҳам доираи маводи умумии паремииологӣ ба танзим ва мурағабсозӣ ниёз дорад. Нақши асосиро дар паремииологияи барҷаста ҳамчун як соҳаи забоншиносӣ фразеолог, паремииолог, винтологӣ маъруф В. М. Макиенко бозидаст. Ӯ бар он ақидааст, ки зарбулмасалу мақол, бешубҳа, як ҷузъи фразеологӣ мебошад, вале В. П. Жуков чунин меҳисобид, ки мо бояд паремияҳоро аз фразеологизм ҷудо намуда, онро ҳамчун як илми мустақил эътироф намоем [1, с. 241].

Муҳаққиқ Л. А. Петрова низ доир ба ин масъала фикру ақидаҳои худро иброз намуда, қайд мекунад, ки баъзе аз донишмандон паремииологияро илм дар бораи зарбулмасалу мақолҳо меҳисобанд. Аз ин рӯ, мавзӯи омӯзиши онро муайян намуда, онро ба зергурӯҳҳо ҷудо менамоянд ва роҳу воситаҳои омӯзиши онро коркард мекунанд [9, с. 11].

Баъзе олимони дигар онро ба доираи соҳаи фразеологӣ ворид намуда, воҳидҳои паремииологиро ҳамчун навъи воҳиди фразеологӣ баррасӣ мекунанд ва онро бо ҷанбаҳои меомӯзанд, ки бо хусусиятҳои фразеологизм мувофиқат мекунад [9, с. 11]. Паремииологони Аврупо ба монанди: Э. Роттердамский, Я. А. Каменский, В. Караджик, В. И. Дал, М. Номис, И. И. Носович ва дигарон зерини ин риштаи пажӯҳиш таҳқиқот ба анҷом расониданд. Маҳз онҳо таҳқирсии моддии паремииологияро ҳамчун фанни фолклорию этнографӣ гузошта, ба забоншиносон имконият доданд, ки баъд аз ҷандин аср, на танҳо ба таҳлили концептуалии онҳо, балки ба табиати забонӣ низ машғул шаванд. Ҷи тавре ки таҳлилҳо нишон доданд, паремияҳо дар ҳақиқат, пеш аз ҳама, ифодаи лингвофарҳангии шахсияти забонро ифода мекунанд. Фаъолияти паремияҳо дар адабиёти англисзабон аз асри XVI оғоз ёфта, то асри ХХ идома дорад ва аксаран, дар адабиёти муосир ва дар матбуоти даврии англисзабон истифода мешаванд. Истифодаи паремияҳо дар адабиёти англисзабон аз асрҳои XVIII-XIX оғоз ёфта, У. Шекспир, Д. Ж. Свифт, С. Ричардсон, В. Скот, А. Теннисон, Л. М. Олкот, О. Уайлд, Р. Л. Стивенсон дар осори худ зарбулмасалу мақолро истифода кардаанд.

Мисолҳои “шекспиризм” ё ба паремияҳои дар осори В. Шекспир истифодашуда назар кунем:

“Adversity makes strange bedfellows” “(Бадбахтӣ дӯстонро бегона месозад)” (Шекспир, 1602).

“All that glitters is not gold” “(На ҳар чизи ҷилдиҳанда тилло шуда метавонад)” (Шекспир, 1596).

“Empty vessels make the most sound” “(Зарфҳои холӣ баланд садо медиҳанд)” (Шекспир, 1598).

Дар ибтидои асри XX зарбулмасалу мақол мавқеи хоса дошта, дар матнҳо бештар истифода мешуданд, зеро дар паремия таҷрибаи бойи таърихии мардум, ки бо зиндагӣ ва маданияти мардум алоқаманд аст, инъикос ёфтааст. Дар нимаи дуюми асри XX рушду такомули паремия дар адабиёти англисзабон бо баъзе хусусиятҳои хос ба назар мерасад. Дар ин давра паремияхоро ин муаллифон ба кор бурдаанд: М. Висли, У. Бермант, С. Бретт, Д. Ж. С. Бортвик, Д. Ж. Потер ва дигарон. Якчанд мисолҳои истифодаи паремияҳои забони англисиро дида мебароем.

“Better to marry than to burn” “(Издивоч кардан беҳтар аз сӯхтан)”
(Портер, 1997).

“All’s fair in love and war” “(Дар ишқ ва ҷанг ҳама воситаҳо хубанд)”
(Бретт, 1986).

Барои тавсифи этимологияи паремияҳо дар адабиёти англисӣ аз манбаъҳои луғат аз қабилӣ *oxford dictionary of proverbs, dictionary of proverbs, a dictionary of english and american proverbs* истифода мешаванд.

Дар ибтидои асри XIX С.В. Скотт ва Ч. Дикенс паремияро ҳамчун нақшҳои фолклорӣ истифода кардаанд. Дар тули асрҳои зиёд фонди модии хиради халқ ба вучуд омад, ки мавзӯи омӯзиши илм ва паремиология гардид. Ба ғайр аз ин, паремияҳои забони англисӣ дар нимаи дуюми асри XX зарбулмасалу мақолҳои бегона яъне аз русӣ, лотинӣ, данӣ ва итолиёвӣ истифода мешуданд.

“Believe nothing of what you hear, and only half of what you see” (паремияи лотинӣ: *Як бор дидан аз садбор шунидан беҳтар аст*) (Кайл, 1979).

“Ask a silly question and you get a silly answer” (паремияи русӣ: *Ба саволи беақлона ҷавоби беақлона хоҳӣ гирифт*) (Висли 1985).

“Fingers were made before forks” (паремияи данӣ: *Барои омӯхтани роҳ гаштан, бояд хазиданро ёд гиред*) (Вайнрайт, 1983).

Паремияҳои замони муосир бо кӯтоҳ буданашон фарқ мекунад, зарбулмасалу мақол бошад бештар аз забонҳои дигар истифода мешаванд: олмонӣ, шотландӣ ва дигар забонҳо. Дар замони муосир истифодаи паремия дар адабиёти бадеӣ низ маълум аст, зеро зарбулмасалу мақол як ҷузъи маданияти одамон мебошад. Паремияҳо на танҳо дар адабиёти англис, балки дар матнҳои матбуотии англис низ истифода мешаванд. Ба якчанд мисолҳои паремия аз муаллифони муосир назар андозем (А. Ваннем, Д. Ж. Смитт), ки дар осори худ зарбулмасалу мақолро истифода кардаанд.

“Appearances are deceptive” (Намуди зоҳирӣ фиребанда аст)”
(паремияи олмонӣ Ваннеман, 2001).

“Every man to his taste” (Ҳар кас таъми худро дорад”
(паремияи шотландӣ Смит, 2000).

Воҳидҳои асосии омӯзиши паремиология зарбулмасалу мақолҳо мебошанд. Зарбулмасалу мақолҳо бо шарофати урфу одат, эътиқоди мардуми англис ба вучуд омада, дар асоси далелҳои таърихи мардуми Англия зарбулмасалҳои зиёде офарида шудаанд. Истифодаи паремияҳои забони англисиро метавон дар чор давраи асосии таърихӣ баррасӣ кард:

1. Дар давраи аввал (асрҳои XVI -XIX) муаллифон миқдори зиёди паремияҳои аз Библия гирифташударо истифода мебаранд, зеро он вақт ҷои асосиро дин ишғол мекард.

2. Дар давраи дуум бошад (ибтидои асри XX) китобшиносӣ дар ҷои дуум меистад, муаллифон паремияхоро аз забонҳои лотинӣ ва юнонӣ зам мекунад.

3. Дар давраи сеюм (нимаи дуюми асри XX) муаллифон паремияҳои забони англисиро бештар таърих ва анъанаҳои Англияро бо забон нишон диҳанд.

4. Ниҳоят давраи муосир аз давраҳои қаблӣ фарқ мекунад, чун ки паремияҳои гирифташуда дар як меъёр қарор гирифта, зарбулмасалу мақолҳо на танҳо дар адабиёт, балки дар матнҳои ахбори омма низ истифода мешаванд.

Паремия мақоми имрӯзаи худро дар асри XX касб кардааст, вале паремиялогияро дар илм ҳамчун як баҳши забоншиносӣ на ҳама эътироф мекунад. Нақши пешбаранда дар нишон додани паремиялогия ҳамчун як соҳаи забоншиносӣ ба фразеолог, паремиялог, вингтологи маъруф В.М. Макиенко тааллуқ дорад, ки ӯ ба таҳкими фразеология ҳамчун фанни забоншиносӣ воҳидҳои фразеологӣ ва паремияҳо таваҷҷуҳ зоҳир кардааст, ки истифодаи онҳо дар нутқи бадеӣ мустаъмал гардида аст [13,14,15,16]. Омӯзиши паремияҳо дар забоншиносии муосир дар асоси принципҳои, ки алақай классикӣ шуданд, инчунин ба принципҳои нисбатан нав асос ёфтааст. Демотиваторҳо як жанри пурсамари интернетӣ барои омӯзиши иқтидори матносозии паремияҳо истифода мешавад. Таҳлили муқоисавии забоншиносии паремия бо таркиби топоним нишон дод, ки семантика ҳоси баъзе паремияҳо дар паремияҳои забонҳои дигар инъикос ёфтааст. Ду гурӯҳи паремияро, аз ҷумла топонимӣ ва семантикӣ баррасӣ намуда силсилаи паремиялогиро мисол меорем:

1. Гурӯҳи якум паремияҳои мебошанд, ки номҳои ҷуғрофӣ доранд, ки ба тижоратию иқтисодӣ алоқаманд аст ва маънои семантикӣ дорад:

“People don’ t go to Tula with their own samovar” [36. С. 917]. *“Одамон бо самоворҳои худ ба Тула намераванд”*.

2. Гурӯҳи дуюм паремия топоним буда, ҳамчун мақсад истифодаи шуда, маъноро ифода мекунад: **“You will find by asking”** [С. 274]. *“Бо пурсиш пайдо хоҳед кард”*.

Ҳамин тавр, таҳқиқоте, ки на ба сохтор, балки ба хусусиятҳои семантикии воҳидҳои забонӣ таъкид мешаванд, тафовути воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасал, мақол ва афоризмҳо асос надоранд. Дар забоншиносӣ фаҳмишҳои васеъ ва танг воҳидҳои паремикӣ вучуд доранд. Ин пеш аз ҳама фарқ накардани зарбулмасалу мақол мебошад. Аз як тараф норавшании зарбулмасалу мақол, аз тарафи дигар воҳидҳои фразеологӣ мебошанд. Дар забоншиносӣ ва фолклоршиносӣ вижагиҳои истилоҳоти паремия масъалаи фарқи байни зарбулмасалу мақол баррасӣ мешавад, аммо дар ҳалли ин масъала ҳануз ҳамфикрӣ вучуд надорад.

Таҳқиқи паремияҳо дар тарҷумашиносии низ мушкilotи зиёдро пеши рӯ меорад. Дар раванди тарҷума паремияҳо ба гурӯҳи воҳидҳои луғавии бемуодил дохил мешаванд, зеро аз забони мабдаъ ба забони мақсад гузаштан муодил наёфта, тарҷумон кӯшиш менамояд, ки аналог, яъне аз рӯи маъно монандии онро дар забони мақсад пайдо созад. Ҳоло ба чанд ҳолати бемуодилии паремияҳо чанд мулоҳизаи худро пешниҳод мекунем. Бемуодилии паремияҳоро мо мисли воҳидҳои фразеологӣ дар он мебинем, ки онҳо ҳангоми тарҷума аз забони А ба забони В, яъне аз забони асл ба забони тарҷума на муодили пурраву нопурра ва на муродифи худро меёбанд. Ҳангоми баррасии бемуодилии паремияҳои забонҳои мавриди назар мо ба хулосае омадем, ки онҳоро аз ду нуктаи назар, яъне аз ҷиҳати сохтор ва аз ҷиҳати маъно баррасӣ намудан ба мақсад мувофиқ аст, зеро дар ҳар ду забон паремияҳои мавҷуданд, ки ҳангоми тарҷума қардан аз ҷиҳати маъно баробар, яъне муодил бошанд ҳам, дар сохторашон калимаву ибораҳои доранд, ки онҳо ба урфу одат ва ё фарҳангу тамаддуни ин ё он халқу миллат рост меоянд.

Масалан, дар забони англисӣ паремияи **“To carry coals to Newcastle”** вучуд дорад, ки дар фарҳанги англисӣ – тоҷикӣ бо забони тоҷикӣ **“лаъл ба Бадахшон бурдан”** тарҷума шудааст [7, 139]. Тавре ки мебинем, ин ду мисол аз ҷиҳати маъно баробаранд, вале дар сохторашон ибораҳои мавҷуданд, ки ба халқу миллати соҳибзабонон тааллуқ доранд. Дар мисоли забони англисӣ ибораи **“carry coals to Newcastle”** истифода шудааст. Агар ба таърихи пайдоиши ин ибора назар андозем, метавон мушоҳида намуд, ки ибораи мазкур аз солҳои 1500 аллақай истифода мешуд ва агар ба маънои он назар афканем, пас метавон гуфт, ки он маънои **“чизи нолозимро ба ҷое овардан”** – ро дорад, яъне **Нюкасл** шаҳре ба ҳисоб мерафт, ки тули 400 сол ҳамчун маркази коркард ва фуруши ангишт машҳур буд. Аз ин рӯ, бурдани ангишт ба ин шаҳр амали бемаъниву бемақсад ба ҳисоб мерафт. Дар мисоли тоҷикӣ **“лаъл ба Бадахшон бурдан”** истифода шудааст ва тавре ки мо медонем, лаъл санги қиматбаҳои сурхранги дурахшоне мебошад, ки дар Бадахшон коркард карда мешавад. Маълум шуд, ки паремияи мазкур дар ҳар ду забони мавриди назар маънои яхела доранд, вале аз ҷиҳати сохтор ва топоним баробар нестанд, зеро **лаъли Бадахшон** ба халқу миллати тоҷик ва

ангишти Нюкасл ба миллати англис дахл доранд, ки хангоми тарҷумаи онҳо ба тарҷумаи тахтуллафзӣ роҳ дода нашуда, он бо иборайи мавҷудаи забони тоҷикӣ чун роҳи аналогӣ иваз карда шудааст. Бояд қайд кард, ки зарбулмасали мазкур на танҳо дар забони тоҷикӣ, балки дар дигар забонҳо низ аз ҷиҳати сохтор фарқ менамояд, масалан, паремияи мазкурро дар давлатҳои гуногун бо ҳамин маъно, вале топонимҳои гуногуни хоси он миллатҳо истифода мекунанд: дар Арабистон *“selling sand to Arabs”* ва миёни халқи Эскимосҳо *“Selling snow to Eskimos”*. Паремияи англисии *“Better to do well than to say well”* дар фарҳанги дузабона *“муллоро ба гуфтааш куну ба кардааш не”* [7, 260] тарҷума шудааст. Агар паремияи мазкурро тарҷумаи тахтуллафзӣ намоем, пас он “беҳтараш корро хуб ба анҷом расон нисбат ба оне, ки хушсуханӣ кунӣ” тарҷума мешавад. Вале ҳаминро бояд қайд кард, ки дар таркиби зарбулмасали тоҷикӣ калимаи мулло дида мешавад, ки дар паремияи англисӣ, умуман, истифода нашудааст. Маънои аслии калимаи мулло дар забони тоҷикӣ “олими мадраса” ва маънои маҷозии он “шахси пурдон ва ё бисёрдон” мебошад. Дар байни мардуми тоҷик паремияи мазкур ба таври васеъ истифода мешавад, во он ба маъное истифода мешавад, ки шахс чизеро мегӯяд, вале бар ихтилофи он амал мекунад.

Фаҳмиши васеъи паремия асоснок карда шудааст, ки сохтори он на танҳо зарбулмасалу мақол, балки дигар калимаву ибораҳои маъмулро дарбар мегирад. Воҳиди фразеологӣ, зарбулмасал, мақол, афоризм ва фосолаҳои паремиялогӣ мебошанд.

Паремияҳо афоризмҳои пайдоиши халқӣ буда, бо шакли кӯтоҳ такроршавандагии маъно ва чун қоида мазмуни тарбиявӣ доранд. Зарбулмасалу мақол суханест, ки дар нутқ устувор буда, шакли ҷумлаи комил дорад ва дорои хусусияти тарбиявӣ мебошад. Зарбулмасал ва мақол хоси эҷодиёти шифоии халқ ва хоси фарҳангу тамаддуни халқҳо ба ҳисоб мераванд, ки ҳаёт яъне образнокӣ фикру ақидаҳо ва ҳулку табиати як халқу миллатро ифода менамоянд. Онҳо сохтори пурғановати забонро ифода менамоянд, ки гули қарнҳо мулоҳизаронӣ, меъёрҳои зебоипарастӣ (этикӣ ва эстетикӣ) ва ҳамчунин, таҷрибаи ҳаётии мардумро оид ба дарки ин дунё дар худ нигоҳ доштаанд. Мавзуи мазкур гули солҳост, ки зеро таҳқиқ қарор дорад ва забоншиносони зиёди хориҷиву ватанӣ самти фаъолияти худро ба ин мавзӯ равона сохтаанд, ки Виноградов В. С. Жуков, В. П. Мокиенко В. М, Алефиренко Н, Турсунов Ф. М, Иқболов О, Норов Ш. аз зумраи онҳоянд.

Паремияҳо аз рӯи хусусиятҳои худ аз зарбулмасалу мақол фарқ мекунанд:

. Паремияҳо зебу орои нутқ, манбаи донишмандии мардум, фикру таҷрибаи ҷамъиятӣ мебошанд.

. Зарбулмасалҳо ин аз нав бавучудорӣ дар нутқ ҳикматҳои эҷодиёти даҳонакии халқ, ки дар худ тасвир ва бетасвирии таркибианд [4].

. Паремия ин ҳикмати умумихалқӣ, ки таҷрибаи бисёрасраи таърихию иҷтимоии халқро ифода карда, дар худ шакли мухтасари устувори муназзамро дар бар гирифта, ҳамчунин, мазмуни панду ҳикматомӯзии муқоисавии ботафсил аст, ки дар забонҳои гуногун мавқеъ мегирад [1. с. 233].

. Зарбулмасалу мақолҳо барои талаффуз сабуканд, осон дар хотир нигоҳ дошта мешаванд, бисёре аз онҳо бо ҳамроҳангӣ қофияро дар худ нигоҳ медоранд.

. Як паҳлуи дигари фарқкунандаи паремия боз дар он аст, ки характери универсалӣ дошта, дар бисёр ҳолату ҳодисаҳо истифода бурда мешаванд.

. Зарбулмасалу мақолҳо бештар ба тағйирот дучор шуда, ба худ шакл мегиранд. Дар онҳо қобилияти бавучудойии касб кардан дида мешавад.

. Паремияҳо дар худ таҷрибаи бисёрасраи халқро, ки ба хирадмандӣ дар ҳалли масъалаҳои ҳаётан муҳим равона шудааст, инъикос менамоянд. Онҳо ҳамеша арзиши тарбиявӣ доранд.

. Бисёре аз зарбулмасалу мақолҳо мазмуни ҳазлу шӯхиро доранд.

. Паремияҳо воҳиди устувори забон номида мешаванд ва дар нутқ барандаи забон ба тарзи автоматикӣ аз рӯи анъана пайдо шуда, худ ба худ мустаҳкам дар тафаккури инсон мавқеъ мегиранд.

. Ю. Е. Прохоров қайд кардааст, ки зарбулмасал дар худ панду ҳикмат, одат, ки дар таҷрибаи мардум ва баҳои вай ба ҳодисаҳои муайяни ҳаёт таҷассум ёфта ро дар бар мегирад [5].

. Паремияҳо шакли кӯтоҳ бо мазмуни саҳеҳ ё ин ки онҳо дар худ калимаҳои зиёдатӣ ва нодаркорро бе ҳеҷ гуна “об” фақат мағзи мазмунро ба худ мегиранд. Паремияҳо чун қоида бо содагӣ фарқ кардан мумкин аст.

. А. М. Горкий қайд кардааст, ки дар содагӣ калима хирадандешӣ аз ҳама бузург зарбулмасал ва мақолҳо ҳама вақт кӯтаҳ карда, вале ақлу ҳиссиёт дар онҳо асрҳои зиёд таҷассум меёбад.

. Инчунин, яке аз хусусиятҳои паремияҳо ин бадеият, мунтазамӣ, муназзамӣ, мантиқӣ, мураттабӣ, саҳеҳӣ, муташаккилӣ қисмати пандомӯзӣ мебошад. Дар онҳо басо истиораҳо, муқоисаҳо, ҳазл, тимсол, киноя ва ғайра истифода бурда мешаванд.

Зарбулмасал ва мақол дар таркиби илми паремиология омӯхта мешавад ва худи паремиология як қисмати илми фразеологӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳангоми муқоиса намудани воҳидҳои паремиологии забонҳои мавриди назар мо метавонем, мушоҳида намоем, ки зарбулмасалу мақолҳои забони тоҷикӣ метавонанд дар жанрҳои гуногуни матнҳо ва нутқи шифоҳӣ истифода шаванд ва дар вақти дар матнҳои назм истифода шудан метавонанд дорои шаклҳои гуногун бошанд, яъне онҳо метавонанд дар баъзе ҳолатҳо аз як байт дар ҳолатҳои дигар аз як мисраъ иборат бошанд, ки онро дар назм нимбайт меноманд. Чун мо доир ба паремиологияи ду забони мавриди назар ҳарф мезанем, бояд қайд намоем, ки навҳои дар боло зикршуда танҳо ба забони тоҷикӣ рост меоянд, зеро ҳангоми дида баромадани зарбулмасалу мақолҳои забони англисӣ мо метавонем мушоҳида намоем, ки онҳо бештар дар шакли ҷумла меоянд.

Фарзанд, агарчи айбнок аст,

Дар чаши падар зи айб пок аст.

Ин воҳид дар шакли байт омада, маънои онро дорад, ки ҳар як фарзанд дар ҳар сурат барои падару модари худ азиз аст. Тавре ки дар урфият меғоянд, “**кури худ, бинои мардум**” зарбулмасали мазкур бо паремияи англисии “**Each bird loves to hear himself sing**” [7, 235] рост меояд, ки аз ҷиҳати маъно ҳар ду баробаранд, вале дар сохторашон фарқ дида мешавад, зеро паремияи забони тоҷикӣ дар шакли байт ва зарбулмасали забони англисӣ дар шакли ҷумла омадааст. Ғайр аз ин, дар зарбулмасали тоҷикӣ сухан доир ба фарзанд ва айби ӯ меравад, вале агар мо паремияи англисии “**Each bird loves to hear himself sing**” – ро тарҷумаи тахтуллафзӣ намоем, пас мо онро чун “ҳар паранда садои худро дӯст медорад” тарҷума мекунем ва чун мебинем дар мисоли англисӣ ба ҷои калимаи **фарзанд** калимаи **паранда** ва ба ҷои **айби фарзанд** иборати **сароидани худро шунидан** истифода шудааст. Ҳангоми баррасии дараҷаи муодилокии ин ду мисол метавон гуфт, ки онҳо аз ҷиҳати маъно баробаранд, вале аз ҷиҳати сохтор фарқ мекунанд.

Дар забони тоҷикӣ, тавре ки иброн намудем, боз воҳиди паремиологии вучуд доранд, ки дар шакли нимбайт меоянд. Масалан: “**Баҳри як гул заҳмати сад хор мебояд кашид**”. Агар ба мазмуни паремияи мазкур назар андозем, метавон гуфт, ки он дорои маънои амиқ мебошад, зеро зиндагӣ роҳҳои пуранҷутобе дорад, ки ҳангоми аз кӯчаҳои он гузаштан инсоният ба худ ҳадаф мегузорад ва барои ба мақсад ноил шудан мекушад, то аз ҳама роҳу воситаҳои истифода наояд ва ба мақсади худ бирасад, ӯ мушкилиҳоро паси сар мекунад. Ин воҳиди тоҷикӣ бо паремияи англисии “**If you dance you must pay the fiddler**” [7, 220] рост меояд. Тавре ки мушоҳида мешавад, ҳар ду мисол дар шакли ҷумла навишта шудаанд, аммо дар сохтори онҳо фарқият дида мешавад, зеро ҳангоми тарҷумаи тахтуллафзӣ “**агар бирақсӣ, пас, ту бояд ҳаққи ғичҷакнавозро диҳӣ**” мо мебинем, ки дар паремияи тоҷикӣ калимаҳои **гул** ва **хор** ва дар забони англисӣ **рақсидану ғичҷакнавоз** ҳамчун калимаҳои калидӣ истифода шудаанд. Олимон чунин мешуморанд, ки барои фаҳмиши васеи паремияҳо сабабҳои зиёд вучуд доранд, ки дар таърифи зерин инъикос ёфтааст. Ҷе хеле ки маълум аст, паремия афсона, тамсил, достон, мақол, зарбулмасал, ҳаҷв ва ғайра дар бар мегирад, ки характери фолклорӣ дорад.

Паремия ҳамчун жанри фолклорӣ ба ҳисоб рафта, принципи мавзӯӣ ва идеологӣ, таснифи зарбулмасал, ҷанбаҳои забоншиносӣ ба таври асоснок нишон дода, вижагиҳои муаррихони таҳлили этимологӣ нишон дода шудаанд. Дар ибтидо ҳамаи жанрҳои хурди паремиологӣ ҳамчун осори фолклор ба ҳисоб мерафтанд. Дар як қатор таҳқиқоти муосир истилоҳи паремия ҳамчун номи умумӣ барои ифодаи синфҳои гуногуни афоризмҳои халқӣ, пеш аз ҳама, зарбулмасалҳо, мақолҳо, муаммоҳо, ҳаҷвҳо ва ғайра истифода мешаванд [11,1].

Аз тамоми намудҳои паремияҳо, ки дар шаклҳои гуногуни гуфтор бештар истифода мешавад ва аз ҳама бештар мавриди омӯзиш қарор гирифтааст, зарбулмасал аст. Дар луғатномаҳои муосир барои фарогирии заминаи истилоҳоти нутқ, аз қабилӣ фарҳанги нутқ, услубшиносӣ ва суҳаншиносӣ ҳамчун истилоҳ истифода мешавад. Зарбулмасал ҳоло ҳам дар муқоиса бо истилоҳоти фразеологизм истифода мешавад. Илова бар ин, дар ҳаҷ як луғати ватанӣ паремия бо мафҳуми идиома алоқаманд нест, ки бояд дар иртибот ба таърифи моҳияти забони зарбулмасал ва ҷойгоҳи он дар сохтори донишҳои фразеологӣ баррасӣ шавад.

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки масъалаҳои асосии омӯзиши зарбулмасалҳо дар айни замон дар асоси меъёрҳои комилан объективӣ, ки дар натиҷаи кӯшиши забоншиносони хориҷию ватанӣ ба вуҷуд омадаанд.

Паремияҳо солҳои зиёд таваҷҷуҳи олимону ба худ ҷалб карда буданд. Тавре ки дар боло ибраз намудем, донишмандон нисбат ба илми паремиология фикру андешаҳои мухталиф доранд ва ҳанӯз ҳам ба хулосаи аниқ наомадаанд.

1. Аввалин таснифотро Арасту офаридааст (322 - 384). Вай таъкид мекард, ки паремияҳо ҷузъҳои фалсафаи кӯҳнаанд, ки бо туфайли муъҷаз будани худ тавонистанд зинда монанд.

Паремияҳо дар шеърҳои шоирони қадим Гомэр, Геосид, Аристофан ва Менандр зерин истифода шуда буданд.

2. Шекспир паремияҳоро ҳамчун унвонҳои камедияҳои худ истифода бурдааст. *“All’s well that end’s well” “Оғози нек анҷоми нек” “Measure for measure “ “Ҳафтбор чен кун якбор бур.”*

3. О. И. Натхо қайд мекунад, ки ҳар як халқ дар нутқ дар баробари калимаҳо, инчунин, ибораҳои устуворро ба қор мебаранд, ки яке аз навъҳои он паремия мебошад [3,435].

4. Буслаев бар он андеша аст, ки мифологияи славянӣ дар зарбулмасал инъикос меёбад. Сарфи назар аз он, ки дар солҳои 30-ми асри XIX сатҳи дарки назариявии паремияҳо ҳамчун объекти забони хеле паст буд ва методологияи таҳқиқот таҳия нагардида буд [19.91].

5. И.М. Снегирев илми паремияро, асосан, бо истифода аз далелҳои ношиносӣ ғайризабони ба таври назаррас пеш барад [28, 29].

Олимон бар ин ақида буданд, ки паремияҳоро ба гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст.

1. Пас паремияҳои сиёҳ, ки ба таърих тааллуқ доранд, зеро онҳо ба таври норавшан бо ишора ба замони қадимӣ гузашта ифода ёфтааст.

2. Паремияҳои гурӯҳи дуҷум бошад, ки ба таърихи баъди мансубанд шаффоф ва дар ҳаёти муосир татбиқшаванда мебошанд.

5. Л. А. Бухаловский, ки зарбулмасалу мақол, осори бадеии халқиро, ки хиради халқ ва тасвири арзишманди оламро ифода намудаанд, дар байни дигар воҳидҳои фразеологӣ дар ҷои аввал гузоштааст, ки дар ин маврид П. В. Ткаченко, В. П. Фелитсина, Н. В. Курбатова, С. В. Сидорков ва муҳаққиқон зикр кардаанд [5, 203].

6. В. М. Макиенко бар он ақидааст, ки зарбулмасалу, мақол, бешубҳа, як ҷузъи фразеология мебошад, вале В. Н. Жуков чунин меҳисобид, ки мо бояд паремияҳоро аз фразеологизм ҷудо намуда, онро ҳамчун як самти мустақил эътироф намоем [1, 241].

7. Ба ақидаи Л. Б. Савенкова, паремия ибораҳои пӯшида, (зарбулмасал ва мақол) устувор буда, нишонаи муносибатҳо ва ҳолатҳои байни воқеият мебошанд [240].

8. Гулматов А. Б. қайд мекунад, ки ҷолиби диққат аст, бо вуҷуди ҳама маҷмуаи паремияҳои гуногун аз ҷиҳати хусусияти худ ба ҳамдигар хеле монанданд. Фаҳмидан ва

муқоиса кардани паремияҳои халқҳои гуногун нишон медиҳад, ки ин халқҳо то ҷӣ андоза умумият доранд, ки ин дар навбати худ ба беҳтар фаҳмидан ва ҳам наздик шудани онҳо ёрӣ мерасонад. Дар паремия таҷрибаи бойи таърихӣ, ақидаҳои марбут ба меҳнат, ҳаёт ва маданияти халқ инъикос ёфтаанд. Дуруст ва бамаврид истифода бурдани паремияҳо ба гуфтор асолати беназир ва ифодаи хос мебахшад. Истифодабаранда бо истифода аз ин ё он паремия кӯшиш мекунад, ки паёми дақиқ ва нозукии моҳияти сухани гуфташударо тасдиқ ва таъкид намояд, ки барои ин ба тарҷумаи босалоҳият ниёз дорад [40,44].

Ҳамин тариқ, эҷодкори паремияҳо халқ мебошад. Паремияҳо мо дар муоширати ҳаррӯзаамон истифода мебарем, чунки паремия хусусияти тарбиявӣ дорад. Зарбулмасалу мақол бештар дар матнҳо истифода бурда мешаванд, паремияҳо бошанд бо зиндагӣ ва маданияти мардум алоқаманд аст. Паремияҳо ба худ мазмуни хосро ифода карда, тафаккури халқро хулосабарори мекунад. Онҳо дар худ қоида, мазмунро дар бар гирифта ҳастии инсонро дар рӯи замин дар вазъияти душвор зиндагии одамонро беҳтар мекунад. Чунки онҳо дар чараёни ҳастии одамон ва ҳаёти онҳо ба вучуд омадаанд. Паремияҳои замони муосир бо кӯтоҳ буданашон аз зарбулмасалу мақол фарқ мекунад. Паремияҳо фарогири тамоми паҳлуҳои ҳаётро инъикос карда дар шакли кӯтоҳ муназзам барои дар хотир нигоҳ доштан ва тарбияи наслҳо кумак мерасонанд.

**Муқарриз: Кесамирова С.Р., н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Рӯйхати адабиёт**

1. Алефиренко, Н. Ф. Фразеология и паремология. Учебное пособие для бакалаврского уровня филол. образование / Н.Ф. Алефиренко, В.В Семенов. - М.: Флинта. Наука, 2009-392 с.
2. Бредис, М. А. Лингвокультурологическая парадигма денежных отношений в паремиях (на материале русского, немецкого, и английского языков)// Паремология в дискурсе: Общие и прикладные вопросы паремологии. Пословица в дискурсе и в тексте. Пословица и языковая картина мира / Под ред. О. В. Лоикаиной/- М.: Ленанд, 2015. С. 191-213.
3. Бредис, М. А. Ломакина О. В. В. М. Мокиенко Пословица в современной лингвистике . - Московского университет. 2019. серия 19 С. 34 – 43.
4. Буслаев, Ф. И. Русские пословицы и поговорки .- Москва 1854 – 176 с.
5. Даль, В. И. Пословицы русского народа. М.: ЭСКМО – Пресс; ННН, 2000. 616 с.
6. Иқболлов, О. Зарбулмасал мақол ва афоризмҳо (муодилҳои англисӣ, тоҷикӣ ва русӣ). - Душанбе 2015 – 146 с.
7. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ – тоҷикӣ:/ А. Мамадназаров, - Душанбе, 2017,-1015 с.
8. Мокиенко, В. М. Проблемы славянской паремологии (лингвистические аспекты) // Славянская фразеология и паремология в XX веке: сборник научных статей / под ред. Е. Е. Иванова, В. М. Мокиенко. - Минск: Зсицер Колас, 2010. С. 167- 188.
9. Натхо, О. И. Английские паремии в языковой картине мира. - Научный альманах. - Вып. 7. – Ставрополь: СГПИ, 2009 – 435с.
10. Прохоров, Ю. Е. Пословицы // Русский язык. Энциклопедия / Гл. ред. Ю. Н. Караулов. М.: Большая Российская энциклопедия; Дрофа. 1997. С. 355.
11. Савенково, Л.Б. Русские паремии как функционирующая система. – Дис. д- ра филол. Наук. – Ростов, 2002 – 240с.
12. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони тоҷик (фарҳанги фразеологӣ). Ҷилди якум / М.Фозилов.- Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963.
13. Scott W. Nigel. -Penguin Classic, 1992.- 513p.
14. Shakespeare W. The Tempest. – Mass Market Paperback, 2004. – 218 p.
15. Swift J. Polite Conversation. Hesperus Press, 2007. – 124p.

ТАҲҚИҚИ ТАЪРИХУ ТАШАККУЛИ ПАРЕМИЯҲО ДАР ЗАБОНШИНОСӢ

Донишҷӯи забонҳои хориҷӣ моро водор мекунад то дар касбу кори худ фаъолияти босамар дошта бошему корҳои илми дар ин соҳа ба анҷом расонем.

Мақолаи мазкур метавонад маводди ёрирасон дар ҷодаи муқоисаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ва ғанӣ гардидани захираи луғавии забонмӯзон кумак расонад. Дар мақола маъсалаҳои марбут ба омӯзиши таъриху ташаккули паремияҳо дар забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Аз ин таҳқиқот бармеояд, ки паремияҳо муҳимтарин манбаи маълумот дар бораи фарҳанг ва тафаккури мардум ба шумор мераванд. Паремияҳо дар муоширати ҳамаҷузай одамон нақши хеле муҳимро мебозанд. Паремияҳо офарида нашудаанд, балки дар натиҷаи таҷрибаи мардум пайдо шудаанд. Паремияология яке аз шохаҳои илми забоншиносӣ буда, зарбулмасалу мақол, афоризмҳои мавриди омӯзиши худ қарор медиҳад. Фразеологҳо ривочи паремияологияро дар забоншиносӣ 30 сол пеш пешгӯӣ карда буданд. Фаъолияти паремияҳо дар адабиёти англисзабон аз асри XVI оғоз ёфта ва то ҳол идома дорад. Зарбулмасалу мақолҳо низ бо шарофати урфу одат, эътиқоди мардуми англис ба вучуд омадаанд. Дар мақолаи мазкур фарқияти хусусиятҳои фарқкунандаи паремия аз зарбулмасалу мақол зери риштаи пажӯҳиш қарор гирифтааст. Як паҳлуи дигари фарқкунандаи паремия аз зарбулмасалу мақол дар он аст, ки паремия дар бисёр ҳолату ҳодисаҳо истифода бурда мешавад. Паремияҳо аз замонҳои қадим таваҷҷӯҳи олимону ба худ ҷалб карда буд. Олимону донишмандони зиёди хориҷию ватанӣ фикру ақидаҳои худро доир ба илми паремияология пешниҳод карда, ки ҳар яке онҳо ба худ фикру андешаҳои мухталифдоранд. Бо боварии комил метавон гуфт, ки дар оянда метавонем паремияро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди истифода қарор диҳем.

Калидвожаҳо: паремия, паремияология, фразеология, забоншиносӣ, тарҷумашиносӣ, зарбулмасал, мақол, афоризм.

ИССЛЕДОВАНИЕ ИСТОРИИ И ФОРМИРОВАНИЯ ПАРЕМИЙ В ЛИНГВИСТИКЕ

Знание иностранных языков побуждает нас к эффективной деятельности в нашей профессии и к выполнению научных работ в этой области.

Данная статья может стать вспомогательным материалом для сравнения таджикского и английского языков, а также для обогащения словарного запаса изучающих язык. В статье рассмотрены вопросы, связанные с изучением истории и формирования паремий в таджикском и английском языках. Из этих исследований следует, что паремии являются важнейшим источником информации о культуре и мышлении людей. Паремии играют очень важную роль в повседневном общении людей. Паремии не были созданы, а возникли в результате опыта людей. Паремияология один из научных разделов языкознания, изучающий пословицы, поговорки и афоризмы. Фразеологи предсказали паремияологический бум в лингвистике 30 лет назад. Деятельность паремий в англоязычной литературе началась в XVI веке и продолжается до сих пор. В народе принято считать, что английские пословицы и поговорки также возникли благодаря обычаям и верованиям английского народа. В этой статье исследуются различия между характеристиками, отличающими паремиию от пословиц и поговорок. Еще одним отличительным аспектом паремии от пословиц является то, что паремия используется во многих ситуациях и событиях. Паремии с древних времен привлекали внимание ученых. Многие зарубежные и отечественные ученые высказали свое мнение о паремияологии, и у каждого из них свое мнение. Можно с уверенностью сказать, что в будущем мы сможем использовать паремиию в таджикском и английском языках.

Ключевые слова: паремия, паремияология, фразеология, лингвистика, пословица, поговорка, афоризм.

A STUDY OF THE HISTORY AND FORMATION OF PAROEMIAS IN LINGUISTICS

Knowledge of foreign languages encourages us to work effectively in our profession and to carry out scientific work in this field.

This article can become an auxiliary material for comparing Tajik and English languages, as well as for enriching the vocabulary of language learners. The article discusses issues related to the

study of the history and formation of paroemias in linguistics in Tajik and English. It follows from these studies that paremias are the most important source of information about people's culture and thinking. Paremias play a very important role in everyday human communication. Paremias were not created, but arose as a result of people's experience. Paremiology is one of the scientific branches of linguistics that studies proverbs, sayings and aphorisms. Phraseologists predicted a paremiological boom in linguistics 30 years ago. The activity of paremias in English-language literature began in the XVI century and continues to this day. It is popularly believed that English proverbs and sayings also arose due to the customs and beliefs of the English people. This article explores the differences between the characteristics that distinguish paremia from proverbs and sayings. Another distinguishing aspect of paremia from proverbs is that paremia is used in many situations and events. Since ancient times, paremias have attracted the attention of scientists. Many foreign and domestic scientists have expressed their opinion on paremiology, and each of them has his own opinion. It is safe to say that in the future we will be able to use paremia in Tajik and English languages.

Keywords: *paremia, paremiology, phraseology, linguistics, proverbs, saying, aphorism.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қаландарова Лайло Файзуддиновна - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, докторанти (PhD) кафедраи филологияи англис. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯча Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: +992987645151, E-mail: qalandarovalaylo234@gmail.com*

Сведение об авторе: *Каландарова Лайло Файзуддиновна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, докторант (PhD) кафедры английской филологии. Адрес: 734019, г Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Тел.: +992987645151, E-mail : qalandarovalaylo234@gmail.com*

Information about the author: *Qalandarova Laylo Fayzuddinovna – Tajik international university of foreign languages named Sotim Ulughzoda, doctoral student (PhD) of the English Philology Department. Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: +992987645151 E-mail: qalandarovalaylo234@gmail.com*

ТДУ: 811.5

ХУСУСИЯТИ КОННОТАТИВИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ БО ЧУЗЪИ “СAG/DOG” ТАРКИБЉҒТА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Каримов Ш. Б., Темурзода К.Қ.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Вожаи коннотатсия сарчашмаи худро аз калимаи лотинии “connotatio” гирифта, ҳамчун “маъноӣ иловагӣ”-и калима фаҳмида мешавад. Дар фарҳанги англисӣ бошад, коннотатсия чунин шарҳ дода шудааст: “Тасаввурот ё эҳсосе, ки илова бар маъноӣ луғавӣ ва асосии калима дар инсон ба вучуд меояд” (Oxford English Dictionary). Дар маъноӣ коннотативии калима асосан хусусиятҳои маъноӣ иловагии калима, яъне маъноӣ берун аз мазмуни луғавии калима фаҳмида мешавад. Шарҳи мазмуни коннотативии калима барои дарки маъноҳои фарогири хусусияти миллию фарҳангӣ, ба монанди анъана, расму оин, эътиқоди динӣ, ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ ва таффақури илмӣ ҳар як халқи ҷудоғона заминаи хубе фароҳам меорад. Барои амиқтару равшантар дарк намудани алоқаи байни фарҳанг ва забон, бархӯрдор будан аз ҷанбаҳои коннотативии калима ба шахс имкон медиҳад, ки онро васеатар кашф кунад бештар омӯзад.

Вожаи коннотатсия дар илми забоншиносии англис бори аввал соли 1843 аз ҷониби файласуф ва забоншинос Чон Стюарт Милл дар асараш “Системаи мантик” (A system of logic) муаррифӣ шуд. Мавсуф коннотатсияро чунин шарҳу баён доштааст: “истилоҳи коннотативӣ ҳамонест, ки як калимаро нишон дода, дигар ҷанбаҳои маъноӣ онро дар назар дорад” [16, 22].

Барои тақвияти андеша мутафаккир як қатор исмҳои хосро ба монанди Чон, Лондон ва Англия нишон медиҳад ва таъкид мекунад, ки исмҳои зикршуда хусусияти коннотативӣ дошта наметавонанд, зеро ба ҷуз номҳои ҷуғрофӣ чизи дигарро ифода намеkunанд. Аммо дигар калимаҳо, масалан, калимаи “*сафед*” метавонад дар худ хусусиятҳои коннотативиро ифода кунад, зеро баробари шунидани ин калима шахс дигар калимаҳоеро, ки ба ҳамин калима инъикоси ассотсиативӣ мебахшанд, аз қабилӣ “*барф*” “*коғаз*” ва “*каф*” тасавур мекунад.

Забоншиносии рус М.А. Кронгауз бошад, истилоҳи коннотатсияро чун аломати иловагии навъи муайяни маъно – экспрессивӣ, услубӣ ва таъинӣ маънидод намуда, барои мисол калимаҳои “*дил*” ва “*муш*”-ро манзури хонанда намуда, таъкид менамояд, ки маъноҳои *ҳис кардан* ва *эҳсос намудан* коннотатсияи калимаи “*дил*” ва *ҳушёриву зиракӣ* коннотатсияи калимаи “*муш*” мебошанд. [10, 14-15] Ба маъноӣ дигар, бо вучуди он ки барорбари дидан ё шунидани калимаи “*дил*” аввалиндараҷа маъноӣ луғавӣ он “узви марказии гардиши хуни одам ва ҳайвон, ки ҳаракати хунро дар рағҳо таъмин мекунад” дар диди шахс инъикос гардад ҳам, ҷилваҳои маъноӣ *ҳис кардан* ва *эҳсос намудан* ҳамчун маъноҳои коннотативии (иловагӣ) калима бозтоб мегарданд.

Забоншиносии тоҷик Ж.Б. Гулназарзода оид ба таърихи нахуст пайдоиш ва истифодаи истилоҳи “коннотатсия” дар забоншиносӣ ақидаҳои забоншиносони дохилию хориҷиро таҳлилу баррасӣ намуда, “коннотатсия”-ро “маъноӣ иловагӣ, маъноӣ бо маъноӣ маъмулӣ ҳамсафар, ҳамроҳ” [8, 194] маънидод кардааст. Муҳаққиқ баъди пешниҳод ва таҳлилу муқоисаҳо доир ба хусусияти маъноӣ калима таъкид менамояд, ки калимаҳо хусусияти мухталифмаъноӣ доранд, ки вобаста ба мавқеи истеъмолашон шарҳи маъноӣ гуногунро талаб меkunанд. Номбурда мавҷудияти гуногунмаъноӣ калима, хосатан, молик будани он ба маъноӣ коннотатӣ ва бар пояи он шарҳ ёфтани калимаро қайд намуда, ба чунин хусола меояд: “коннотатсия дар забоншиносӣ падидае хосе буда бо вижагии худ дар системаи маъношиносӣ мақеи муайян дорад. Коннотатсия маъноӣ иловагии маъмулӣ нест. Дар ин падида дар заминаи маъноӣ луғавӣ калима гуянда ё истифодабаранда маъноӣ ҳиссиётӣ, услубӣ, муассирӣ, баҳодиҳиро вобаста ба шароиту мавқеъ нисбат ба объекти ифодашаванда ба кор мебарад” [8, 202].

Дар илми забоншиносӣ, хосатан, дар забоншиносии фарҳангӣ ва маърифатӣ таҳқиқотхоро, ки ба таҳлили хусусияти коннотативии маъноӣ калима бахшида шудаанд, суоли классификатсия ё гурӯҳбандии коннотатсия объектҳои омӯзиши ин таҳқиқотхоро ташкил медиҳад. Забоншиносон вобаста ба як қатор хусусиятҳо, аз ҷумла этникӣ, фарҳангӣ, ҷуғрофӣ ва иҷтимоӣ сиеъӣ коннотатсияро ба тавр мухталиф гурӯҳбандӣ намуданд. Аз ҷумла, забоншинос Л. Блумфилд бар он назар аст, ки падидаи коннотатсия на танҳо дар фаҳмишҳои забонӣ ҷой дорад, балки он бо дигар соҳаҳо, ба монанди фарҳангшиносӣ, ҷомеашиносӣ, мардумшиносӣ ва ҷуғрофия таъсири мубодилавӣ дошта ҳамсон бо онҳо рушд мекунад. Дар ҳамин замина, Ў намудҳои коннотатсияро ба таври зерин гурӯҳбандӣ менамояд:

- дар алоқамандӣ бо **табақаи иҷтимоӣ** (нутқи нисбатан дағал ва вулгаризмҳо, нутқи мардуми одӣ, нутқи шеърӣ, нутқи мардуми табақаи болоӣ ва нутқи расмӣ);
- дар алоқамандӣ бо **минтақа ва ҷойи зисти** гӯянда яъне коннотатсияи маҳаллӣ (махсусият дар рангорангии забонҳои шотландию ирландӣ, шаклҳои архаизмии ҳифзшудаи як қатор забонҳо);
- дар алоқамандӣ бо **касбу кори** гӯянда (истилоҳоти баҳрӣ, мукамал ва дақиқбаёнӣ дар истилоҳоти ҳуқуқӣ ва ё дағалбаёнӣ дар терминҳои қалобон);
- дар алоқамандӣ бо **таалуқияти услубӣ** (коннотатсияи шакли китобӣ, ки ҳар як унсураш муодили худро дар нутқи гуфтугӯӣ дорад ва коннотатсияи шаклҳои сленгӣ) [4, 150-160].

Доир ба махсусият ва нозукии классификатсияи коннотатсия забоншинос И.В. Арнолд таъкид мекунад, ки коннотатсия дар таркиби калимаҳо барои равшантар ё саҳеҳтар нишон додани маъноӣ онҳо ба қор бурда мешавад. Классификатсияи ӯ барои таҳлилҳои амалӣ хело ҳам мувофиқ мусоид аст. И.В. Арнолд коннотатсияро ба таври зайл гурӯҳбандӣ намудааст:

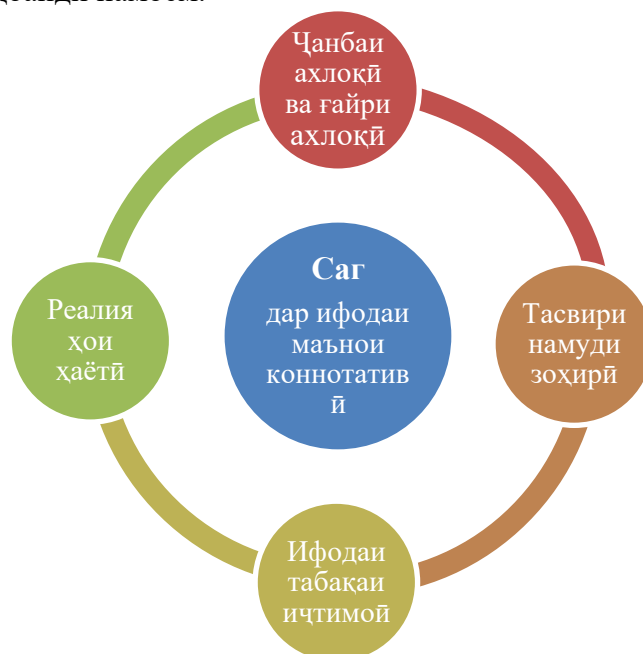
- 1) коннотатсияи **услубӣ**;
- 2) коннотатсияи **ҳиссиётӣ**;
- 3) коннотатсияи **баҳодихӣ**;
- 4) коннотатсияи **экспрессивӣ** [3, 48-49].

Забоншинос Н.Г. Комлев чунин ақида дорад, ки коннотатсияро метавон аз рӯи таҷрибаи шахсӣ ва ҳаётии гӯянда бо дарназардошти шароити муошират гурӯҳбандӣ намуд. Классификатсияи ӯ бевосита бо хусусиятҳои психологӣ, ки дар раванди муошират нақши марказӣ мебозанд, алоқаманд аст. Дар ҳамин замина Н.Г. Комлев коннотатсияро ба шаклҳои зерин ҷудо намудааст:

- **тасаввуротӣ** (тасвири субъективии ҳақиқат, ки вобаста ба хусусияти фардии шахс, ба монанди сину сол, таҷриба ва муҳит қабул карда мешавад);
- **ҳиссиётӣ** (ҷиҳатҳои ҳиссиётиву эҳсосотии калима);
- **унсурҳои фарҳангӣ** (вобастагии семантикаи забон бо реалияҳо ва воситаҳои фарҳангӣ);
- **ҷузъи самтӣ** (мутаалиқияти калима ба самти муайяни истифодашавӣ ва мавзӯи мушаххас);
- **сатҳи дониш** (дараҷаи қабул ва фаҳмиш аз сатҳи дониши гӯянда ва ҳамсуҳбати ӯ вобаста аст);
- **ҷаҳонбинӣ** (вобастагии маъноӣ калима ба ҷаҳонбинии лексикӣ-этимологӣ ва синфию сиеъии миллати муайя) [9, 108-129].

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки коннотатсия ё маъноӣ коннотативӣ доштани калимаҳо хоси ин ё он забони ҷудогона набуда, балки падидаи маъмул ва барои баррасӣ мубрам дар илми забоншиносии ҷаҳонӣ ба шумор меравад. Коннотатсия гӯянда ва шунавандаро на танҳо водор мекунад, ки пайи шарҳи маъноӣ калима бошад, балки ба ӯ имкон медиҳад, то ки калимаро эҳсос ва тасаввур намуда, онро дар диди худ тасвир намояд. Ба ҳамин тариқ бо таъки бар пояи ақидаҳои забоншиносони дохилию хориҷии болозикр метавон гуфт, ки коннотатсия маъноӣ иловагӣ, вале на маъмулӣ буда, таҷассумгари ҷилваҳои гуногуни маъноӣ мебошад.

Дар мақолаи мазкур мо мехоҳем хусусиятҳои коннотативии ибораҳои фразеологӣ ва зарбурмасалу мақолҳои забонҳои тоҷикию англисиро, ки дар асоси унсури “*caz/dog*” асос ёфтаанд, таҳлилу муҳокима намуда, ҷиҳатҳои монандӣ ва фарқияти онҳоро дар забонҳои мавриди қиёс нишон диҳем. Ҳамзамон кӯшиш намудем, ки онҳоро аз рӯйи баъзе хусусиятҳои гурӯҳбандӣ намоем.

Дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ ва зарбурмасалу мақолҳо барои пурратар нишон додани семантикаи калима ва таъсирбахшу образнок баён доштани фикр аз унсурҳои ифодакунандаи номи ҳайвонот, махсусан ҷонварҳои хонагӣ, ба таври васеъ истифода мебаранд. Дар ин миён “*caz*” ҳамчун яке аз аввалин маҳлуқоти ромкардаи инсон нақши калидӣ мебозад. Дар гули таърихи ҳамзистии худ инсон ҳама хислату характерҳои ин ҷонварро бо тамоми нозуки аз худ намуда, бо мурури замон барои пуробуранг нишон додани нутқи худ аз он ҳамун як восита истифода намуд. Аз тасвири боло метавон дид, ки ҷузъи “*caz/dog*” дар ифодаи маъноҳои коннотативии алоқаманд бо зухуроту падидаҳои гуногун хело ҳам серистеъмол аст. Аз рӯйи мавқеи истифодашавӣ воҳидҳои фразеологӣ ва зарбурмасалу мақолҳое, ки дар пойғаҳи вожаи “*caz/dog*” асос ёфтаанд, бештар дар нутқи муқаррарии ҳаррӯза ва асарҳои бадеию фолклорӣ, ки ҷанбаҳои эҳсосотию образнокӣ доранд, бештар ба ҷашм мерасад. Онҳо на танҳо инъикоскунандаи рафтору гуфтор, хислату характер, ҳолати руҳӣ, тарзи зиндагӣ, сатҳи ҷаҳонбинӣ ва табақои иҷтимоии инсонанд, балки дар худ хусусияти забонӣ ва миллию фарҳангии ҳар як миллатро таҷассум мекунанд.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вобаста ба ҷанбаи истеъмоли маъноӣ воҳидҳои фразеологӣ ва зарбурмасалу мақолҳои бо унсури “*caz/dog*” таркибефта ба се гурӯҳи калон а) ифодакунандаи маъноӣ мусбат б) ифодакунандаи маъноӣ манфӣ в) ифодакунандаи маъноӣ духӯра ҷудо мешаванд. Дар баробари ифодаи маъноҳои мусбӣю манфӣ ва духӯрагӣ онҳо инчунин дигар ҷабҳаҳои зиндагии инсон, ба монанди вазъи сиёсӣ, шароити зиндагӣ, шуури иҷтимоӣ ва муносибати инсонро бо муҳити атроф бо дарки баланди санъати маҷоз тасвир менамоянд.

- *caz* дар ифодаи ҷанбаи ахлоқӣ ва ғайриахлоқӣ

Таркиби фразеологии *A (the) dog in the manger* хоси фарҳанги америкой буда, аз ҷузъҳои “*dog/caz*” ва “*manger/oxyp*” асос ёфта, ҳамчун “*cazi dar oxyp*” киноя аз шахси ҳарису гурусначашм дар нутқи ҳаррӯзаии соҳибзабонон ба таври васеъ корбурд мешавад. Масалан *Your friend has no right to play the dog in the manger* (Дӯсти ту ҳақи ҳарисӣ кардан надорад). Дар фарҳанги забони тоҷикӣ бошад муодили ибори фразеологии болозикр, ибори фразеологии “*cazi чашигурусна*” мебошад, ки таърихан аз адабиёти классики тоҷик аз

ҳикояи “саги чашмгурусна” сарчашма гирифтааст, ки мазмуни мухтасари онро Абдурахмони Ҷомӣ дар шакли назм чунин овардааст:

Сагаке мешуд устухон ба даҳон
Карда раҳ бар канори оби равон
Баски он об софу равшан буд
Акси он устухон дар об намуд
Бурд бечора саг гумон ки магар
Ҳаст дар об устухони дигар
Лаб чу бикшод сӯи ӯ башитоб
Устухон аз даҳон фитод дар об
Нестро ҳастие таваҳҳуми кард
Баҳри он нест дастро гум кард

Ибораи фразеологии мазкур барои дар шакли маҷоз ифода намудани ҳисси ҳарисию баднафсӣ ва ношукрию носерӣ мавриди корбурд қарор мегирад. Масалан: “Нонро то бурдаи охираш мисли *саги гурусначашм* хӯрд” (Фолклор).

- дар ифодаи тасвири намуди зоҳирӣ

Барои боз ҳам пурқувват нишон додану таъсири таъкидӣ бахшидан ба семантикаи калимаҳое, ки барои бозтобии тасвири намуди зоҳирии инсон лозиманд, мо ба истифодаи воҳидҳои фразеологӣ бевосита ниёз дорем. Англизабонон бо истифода аз киноя барои асли нишон додани башараи шахси баднамуд, инсони касифу палид иборораи фразеологии “*dirty dog*”-ро мавриди истифода қарор медиҳанд. Масалан: “Now get out of here you *dirty dog!*” she said (Black boy by Richard Wright). (Акнун, даф шав аз ин ҷо *налуд!* гуфт ӯ).

Дар забони тоҷикӣ бошад ибораи фразеологии “*dirty dog*” танҳо бо як элемент “*саг*” бо инъикоси маҷоз истеъмол мегардад. Масалан: “Ман ба ин *саг* бовар надорам” [12, 34]. Дар ин мисол вожаи “*саг*” таҷассумгари образи манфӣ буда, киноя аз одами бад, буздилу тарсончак, ноухдабаро, аблаҳ, аҳмақ ва палиду касиф аст.

- *саг дар ифодаи табақаи иҷтимоӣ*

Дар фарҳанги мардуми англисзабон барои таъсирбахшу ҷаззобтар нишон додани ҳаёти пурмашаққати камбағалон ибораи фразеологии *poor dogs* (таҳ.сағони бечора) ба таври ташбеҳ ба табақаи поёнии ҷомеа, мардуми оддӣ ва камбағалон нисбат дода мешавад. Масалан Who will find us *poor dogs* a new home now?. Акнун кӣ барои мо камбағалҳо хонаи нав меёбад?. Муодили ибораи мазкур дар забони тоҷикӣ низ бо унсури “*саг*” сохта шуда, маҳз бо ҳамин мазмун корбаст мешавад. Масалан: -Э, ин ҷою ҷалоли кори калон муборак шавад, Бобо Масобир! -Шукр, раҳмат ба шумо писарам, пеш вақтҳо камбағал, бебизота будем, корамо омад надошт, *камбағала саг аз болои шутур газидаст* - гуфтагӣ гапҳо барин қадами ба пеш мемондагимо ҳамеша ба қафо мерафт. Ҳозир чӣ, мана аз шарофати ғамхории давлатамон ҳамеша корамон панҷ, писарам! [11, 189]

- *саг дар ифодаи реалияҳои ҳаётӣ*

Ибораи фразеологии “*dog-tired*”, ки аз элементҳои “*dog-саг*” ва “*tired-ҳаста*” ба ҳам пайваستاаст, мантиқан ҳам дар тарҷума бо ҳамин унсурҳо яъне “*саг барин монда / саг барин хаста / саг барин куфта шуда*” тарҷума мешавад. Тоҷикону англисҳо онро бо як ҷавҳари маънӣ, яъне “ниҳоят хаста” будан барои тасвири ҳолати реалӣ истифода мебаранд. Бо тақия ба мушоҳидаи ҳолати “*саги ниҳоят хаста*”, ки аз тоби мондагӣ ҳатто думи худро ҷунбонида наметавонад, ин ибора фразеологӣ сарчашмаи худро гирифтааст. Масалан: And here we are a stones throw from Suedbahnhof *I am dog – tired...* (Forbes,247. (Билохира аз Зюдбанхоф даст кашидем Ман *саг барин монда шудам*) ва ё дар мисоли тоҷикӣ: “Амаки Азим аз кори саҳро *саг барин куфта шуда* меомад” (А.Ҳомидӣ, “Машъали ҷовидон”, “Шарқи сурх”).

Ҳамин тариқ, бар асоси таҳлилу муқоиса ва баррасиҳои мисолҳои болозикр метавон хусола кард, ки вожаи “*саг/dog*” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар тарикиби воҳидҳои фразеологӣ ва зарбурмасалу мақолҳое, ки бо унсурҳои ифодакунандаи номи ҳайвонот сохта шудаанд, аз ҳама серистеъмолтарин ба шумор меравад. Унсури “*саг/dog*” аксаран барои

пурзур намудани семантика ва таъсирбахш нишон додани нутқ бо истифода аз санъатҳои бадеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба қор бурда мешавад. Дар фарҳанги забонҳои муқоисашаванда миёни ҳайвонотҳо, алаҳхусус миёни ҷонварҳои хонагӣ, “*cat/dog*” бо хусусиятҳои хоси муносибат бо инсон аз дигар ҳайвонотҳо фарқ мекунад бартарӣ дорад. Бо тақия ба маълумотҳои омории рисолаҳои диссертатсионии зоонимӣ, бо боварии комил метавон гуфт, ки аз рӯи радбаандии қорбурд ҷузъи “*cat-dog*” дар тариқи воҳидҳои фразеологӣ ва зарбурмасалу мақолҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар ҷойи аввал қарор дорад.

АДАБИЁТ

1. Абдусатторова, М.А. Особенности семантики фразеологических единиц с зоонимами в английском и таджикском языках. - Душанбе, 2020. – 154 с.
2. Абдусатторова, М.А. Семантические особенности фразеологических единиц с зоонимными компонентами в английском и русском языках. – Душанбе, 2021. – 147 с.
3. Арнольд, И. В. Лексикология современного английского языка : учебник для ин-тов и фак-тов. иностр. яз. / И. В. Арнольд; на англ. яз. – 3-е изд. – М. : Высш. шк., 1986. – 276 с.
4. Блумфилд, Л. Язык / Л. Блумфилд. – М. : Прогресс, 1968. – 606 с.
5. Гадов, Н. Баъзе хусусиятҳои воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаи ҷанубии Кӯлоб [Матн] / Н. Гадов. – Душанбе, 2017. – 232 с.
6. Гадов, Н. Вижагиҳои луғавию семантикӣ ва сохтори воҳидҳои фразеологӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии минтақаи Кӯлоб [Матн] / Н. Гадов. – Душанбе, 2023. – 360 с.
7. Гулназарова, Ж. Таснифоти маъноии феъл дар «Баҳористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ [Матн] / Ж. Гулназарова. – Душанбе: Шучоён, 2011. – 168 с.
8. Гулназарова, Ж. Низомии маъноии феъл дар забони адабии тоҷикӣ [Матн] / Ж. Гулназарова. – Душанбе: ҚДММ «Абдураҳмон», 2022. – 332 с.
9. Комлев, Н. Г. Компоненты содержательной структуры слова / Н. Г. Комлев. – Изд. 3-е, стереотипное. – М. : КомКнига, 2006. – 192 с.
10. Кронгауз М.А. Семантика: Учебник для студ. лингв. фак. высш. учеб. М: Издательский центр «Академия», 2005-352 с.-
11. Абдуллозода, Р. Фарҳанги ибораҳои ҳалқӣ. – Душанбе: Адиб, 1988. – 400 с.
12. Тағоева Т Хусусиятҳои миллии фарҳангии зооморфизмҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ манти диссертатсия.
13. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ, қисми 1 / М. Фозилов. – Душанбе, 1975. – 868 с.
14. Christie, Agatha. 1932. *Peril at End House*. New York: Black Dog & Leventhal Publishers; Distributed by Workman Pub. Co. 1581
15. Farlex Dictionary of Idioms. © 2022 Farlex
16. John Stuart Mill, *A system of logic* 9th edition UK University Press of Pacific 1843, 644 p.
17. Oxford Dictionary of Idioms. Oxford University Press second edition. – 2004. 352 p.
18. Paul Falla, *The oxford Russian dictionary/Eng.-Rush* / edited by Paul Falla revised by Colin Howlett. – Moscow: Oxford, 1999. – P. 734.
19. Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary - Koneman, Cologne : Black dog and Leventhal Publishes Inc. [Text] , –1994. – 1787 pages.
20. <http://www.metaphordogs.org/Dogs/entries/letthedogsee.html>.
21. <https://idioms.thefreedictionary.com/A+dead+dog>
22. <https://owlcation.com/humanities/dog-idioms>
23. <https://www.phrases.com/psearch/let+the+dog+see+the+rabbit>

ХУСУСИЯТИ КОННОТАТИВИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ БО ҶУЗЪИ “САГ/ДОГ” ТАРКИБЁФТА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ.

Дар мақолаи мазкур мо сараввал таърихи пайдоиши вожаи “*коннотатсия*”-ро дар забоншиносии тоҷикӣ англисӣ шарҳ дода, баъдтар классификатсияи онро аз ҷониби забоншиносони дохилию хориҷӣ нишон дода муқоиса намудем. Бо тақия ба хусусияти маъноии коннотативии калима мо унсури “*cat/dog*”-ро дар тариқи воҳидҳои фразеологӣ ва зарбурмасалу мақолҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дида баромадем.

Дар раванди таҳлилҳои типологӣ мо тавонистем хусусиятҳои монандӣ ва фарқкунандаи воҳидҳои фразеологӣ ва зарбурмасалу мақолҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки бо ҷузъи

“*caz/dog*” таркиб ёфтаанд, шарҳ диҳем. Ҳамзамон ба мо муяссар гаридид, ки дар чараёни таҳлил ба як қатор воҳидҳои фразеологӣ ва зарбурмасалу мақолҳои забони англисӣ, ки бо вожаи “*dog/caz*” сохта шудаанд, муодили тоҷикии онҳоро нишон диҳем.

Калидвожа: коннотатсия, маънои коннотативӣ, воҳиди фразеологӣ, зарбурмасалу мақол, *caz*, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, муқоиса, қорбурд, мусбат, манфӣ, духура.

КОННОТАТИВНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ СО СЛОВОМ «СОБАКА» В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В этой статье мы сначала объяснили историю слова «коннотация» в таджикском и английском языкознании, а затем сравнили его классификацию на основе отечественных и зарубежных лингвистов. Исходя из характера коннотативного значения слова, мы рассмотрели элемент «собака» в составе фразеологизмов и пословиц таджикского и английского языков.

В процессе типологического анализа нам удалось объяснить сходства и различия фразеологизмов и пословиц таджикского и английского языков, состоящих из «собачьего» элемента». В то же время в ходе анализа нам удалось показать к ряду фразеологизмов и пословиц английского языка, содержащих слово «собака», их таджикские эквиваленты.

Ключевые слова: коннотация, коннотативное значение, фразеологизмы, пословицы, собака, таджикский язык, английский язык, сравнение, употребление, положительное, отрицательное, нейтральное.

THE CONNOTATIVE CHARACTERISTICS OF PHRASEOLOGICAL UNITS COMPOSED WITH THE WORD "DOG" IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

In this article, firstly we explained the history of the word "connotation" in Tajik and English linguistics, and then we compared its classification made by native and foreign linguists. Based on the nature of the connotative meaning of the word, we examined the element of "dog" in the composition of phraseological units and proverbs of Tajik and English languages.

In the process of typological analysis, we were able to explain the similarities and differences of phraseological units and proverbs of Tajik and English languages, which are composed of "dog" element ". At the same time, during the analysis we were able to show to a number of phraseological units and proverbs of English language, containing the word "dog" their Tajik equivalents.

Keywords: connotation, connotative meaning, phraseological units, proverbs, dog, Tajik language, English language, comparison, usage, positive, negative, neutral.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Каримов Шухрат Бозорович** – доктори илмҳои филологӣ, профессор. Нишонӣ: 734032, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. Тел.: 985 11 24 75. E-mail: shuhrat-karimov2mail.ru

Темурзода Комилаи Курбоналӣ – Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, унвонҷӯии кафедраи филологияи англис. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6. Тел: 988592113. E-mail: temurzodakomila@gmail.com

Сведения об авторах: **Каримов Шухрат Бозорович** – доктор филологических наук, профессор. Адрес: 734032, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, проспект Рудаки, 21. Тел: 985 11 24 75. Электронная почта: shuhrat-karimov2mail.ru

Темурзода Комилаи Курбонали – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, научный сотрудник кафедры английской филологии. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, улица Мохаммадиева, 17/6. Тел: 988592113. Электронная почта: temurzodakomila@gmail.com

Information about the authors: **Karimov Shuhrat Bozorovich** – doctor of Philology, Professor. Address: 734032, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 121. Tel: 985 11 24 75. Email: shuhrat-karimov2mail.ru

Temurzoda Komilai Qurbonali – Tajik International University of Foreign named after Sotim Ulughzoda, the researcher of the Department of English Philology. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Tel: 988592113. Email: temurzodakomila@gmail.com

**БАРРАСИИ БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСӢ ДАР
ЛАҚАБГУЗОРӢ**

Каримова З.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Лақабгузорӣ дар таърихи инсоният таърихи куҳан дорад. Дар ин қабати луғавӣ, ки урфу одат, таърих ва хусусияти инсонҳо ифода мегардад, калимаҳои иқтибосӣ низ мавқеи устувор доранд. Воридшавии калимаҳои бегона ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ таърихи тулонӣ дорад. Калимаҳои иқтибосӣ дар таркиби луғавии лаҳҷа низ баробари калимаҳои асли-тоҷикӣ мавқеи муайянро ишғол мекунанд.

Аз забонҳои арабӣ, туркиву муғулӣ, ҳиндӣ ва русиву аврупой вожаҳои зиёде дар давраҳои муайяни таърихӣ ё асрҳои чудогона ба забонамон ворид гардидаанд, ки ин равандро дар лақабгузорӣ низ мушоҳида менамоем.

Таҳқиқи шаклгириву ташаккул ва меъёрҳои лақабгузорӣ дар забоншиносӣ диққати моро ба худ ҷалб менамояд, ки ба ҷанбаҳои асосии лақабгузорӣ олимони соҳа таваҷҷуҳи бештар равона сохтаанд [1; 2; 4; 8].

Дар таркиби луғавии лаҳҷаҳо низ баробари калимаҳои худӣ, инчунин, калимаҳои иқтибосӣ мавқеи махсусро ишғол мекунанд. Муҳаққиқон барои баёни сабабҳои иқтибос шудани калимаву таркибҳои иқтибосӣ ақидаҳои мухталиф доранд. [15; 21].

Доир ба масъалаи иқтибосот дар забоншиносӣ асару мақолаҳои зиёде рӯйи ҷоп омадаанд, ки ба паҳлуҳои гуногуни ин мавзӯ дахлат намудаанд [11; 19; 3; 14; 20; 16; 18].

Доир ба ин масъала Т. Бердиева бамаврид қайд мекунад, ки «...асрҳои аср забони арабӣ чун забони илм, дин, коргузорӣ сабаби гоҳ равнаку гоҳ бозистии забони тоҷикӣ гардидааст. Таъсири он ба сатҳи лексикаи забони мо хеле амиқ ба назар мерасад» [3, 5].

Бешубҳа, таъсири забони арабӣ ба забони тоҷикӣ таърихи дуру дароз дорад, ки он то истилои араб ва баъд аз онро фаро мегирад. Албатта, забони арабӣ дар рушду нумуи забони тоҷикӣ мақоми хосае дошта, калимаю истилоҳоти ин забон ба соҳаҳои гуногуни забони тоҷикӣ ва шеваҳои забони тоҷикӣ ворид шудаанд.

Доир ба воридшавии иқтибосоти арабӣ забоншиноси рус **Л.С. Пейсиков** чунин мегӯяд: «Воридшавии қисмати асосии иқтибосоти арабӣ ба даврони ташаккули забони адабии форсӣ-дарӣ ва шукуфоии адабиёти форсӣ-тоҷикӣ рост омад. Гуфтан зарур аст, ки лексикаи арабӣ ба забони адабӣ тақрибан баъд аз ду асри истилои арабҳо ворид гардид» [16, 36].

Сабаби дигари иқтибоси калимаҳо ба забони тоҷикӣ ҳамзистии тулонии тоҷикон бо халқҳои гуногун, муносибатҳои мухталифи фарҳангӣ, иқтисодӣ, тичоратии тоҷикон бо дигар миллату халқиятҳо ба ҳисоб меравад [11, 98-99].

Мавриди зикр аст, ки калимаҳои иқтибосӣ дар номгузорӣ, махсусан, дар лақабгузории тоҷик ҳам нақши муҳим дорад. Иқтибосшавии калимаҳо дар лақабгузорӣ низ мавқеи муҳим дорад. Лақабҳо ҳам як гурӯҳи махсуси антропонимҳо ба шумор мераванд. Лақабҳо антропонимҳои ғайрирасмӣ мебошанд, ки дар ҳаёти ҳаррӯза истифода мешаванд, барои дақиқтар тасвир кардани шахси номбаршуда истифода мешаванд. Барои баррасии масъалаи мазкур мо маводи мансуб ба як зергурӯҳи калони шеваи ҷанубӣ ва ғарбии Кӯлоб таҷма менамоем.

Вобаста ба дараҷаи истеъмоли калимаҳои иқтибосӣ онҳоро дар лақабгузорӣ чунин тасниф менамоем:

1. Калимаҳои арабӣ. Вобаста ба урфу одат ва расму оин ва дин лақабҳо пайдо шудаанд: **Шери мазор** (Ёл). Аз моҳияти ин лақаб бармеояд, ки хонаи соҳиблақаб дар наздикии мазори Хоҷаи Сабзпӯш ҷойгир будааст, аз ҳамин сабаб уро Шери мазор ном мебарданд. Калимаҳои таърихӣ низ дар ин қабат фаъоланд: **Исои Фиръавн** (Ёл); Ин мард бисёр нафси калон дошт. Аз зиёд будани нафсаш қариб ҳамаи заминҳоро забт карда гирифтааст. Аз рӯйи нафс ба ӯ

чунин лақаб гузоштан. **Қамари Қорӣ** (Қизилмазор); Аз сабаби ноқис будани узви бадан чунин лақаб гузошта шудааст.

Бо калимаҳои арабии ифодакунандаи аломат низ лақабҳо шакл мегиранд: **Малули Собир** (Ёл); Дар лексикаи мардуми Ёл калимаи мазкурро кабуд мегӯянд. Собир ҳам дорои чашмони кабуд буд, барои ҳамин уро малул ном мебарданд.

Вобаста ба касбу кор ва фаъолият ҳам лақабҳо шакл мегиранд: **Рустами Котиб** (Кангурт); аз рӯи касбаш. **Умари Мутрибо** (Данғараи Боло); **Лақаев Раис** (Ғичовак); Ин шахс дар гузашта раиси савхоз кор мекард.

Забоншинос Д. Саймуддинов калимаҳои иқтибосиро дар забони форсии миёна мавриди тадқиқ қарор дода, ба хулосае меояд, ки «қисми зиёди иқтибосоти ғайриэронӣ дар забони форсии миёна хусусияти китобӣ доранд. Ин иқтибосот, аввалан, дар матнҳои хусусияти расмӣ, динӣ, илмию фалсафӣ дошта ва ғайра мавриди истифода қарор гирифта, баъдан тадричан ба нутқи шифоҳӣ ворид шудаанд» [20, 46].

Вобаста ба ноқиси узви бадан ҳам лақаб гузошта мешавад: **Саиди Милок** (Оби Ширин); Барои қач будани рӯяш уро милок лақаб гузоштан. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” калимаи милок чунин шарҳ ёфтааст: “милоқ – қисми асосии чизе, мояи асосии чизе, асли чизе”. (саҳ. ФЗТ). Аз ифодаи маъноии ин калима дар лаҳча бармеояд, ки он дар заминаи маъноӣ асосӣ пайдо шудааст, яъне доираи маъноии он васеъ гаштааст.

Вожаҳои марбут ба касбу кор дар ин қабат ҳам фаъоланд **Шарифи Қассоб** (Оби Ширин); Аз рӯи касбаш. **Умари Мутриб** (Данғараи Боло); Аз рӯи касбаш. **Шарифи Алқос** (Кангурт). Аз хурдияш аз пушти модараш бисёр мегашт.

Қобили қайд аст, ки забон нишонҳои ҳаёт ва ҳувияти ҳар як миллат аст, бинобар ин, барои ҳифз ва шукуфоии он бояд пайваста кӯшиш кард, зеро ҳам василаи ваҳдати ҳар як миллат аст ва ҳам пуле аст, ки гузаштара ба имрӯз ва имрӯзро ба оянда мепайвандад [14, 25].

Агар аз гуфтаҳои боло натиҷагирӣ намоем, чунин бардошт ҳосил мегардад, ки нақши иқтибосоти исмҳои ҳосси забони арабӣ дар забони тоҷикӣ хеле сермаҳсул ва чашмрас буда, онҳо дар бой гардонидани фонди луғавии забони тоҷикӣ ва махсусан, дар бахши ономастикаи он фаъолон ширкат варзида, аз назари илми забоншиносии иҷтимоӣ ба калимаҳои ҳосси забони тоҷикӣ табдил ёфтаанд. Ҳамчунин, бо ҳузури иқтибосот дар забони тоҷикӣ, ки ба қонуниятҳои дохилии забони тоҷикӣ мутобиқ гардидаанд ба қавле тоҷикӣ шуданд, таркиби луғавии забони тоҷикӣ ғани мегардад.

2. Калимаҳои русӣ-интернатсионалӣ. Гузариши калимаҳои иқтибосии русиву аврупоӣ ба забонамон аз охири асри XIX мавриди қарор гирифта, то андозае дар забон ҳазм гардида, дар қатори дигар калимаҳои аслии ва иқтибосии таркиби луғавӣ мавқеи муайянеро ишғол менамоянд.

Вожаҳои русӣ-байналмилалӣ дар ҳамаи лаҳчаҳои забони тоҷикӣ ва инчунин, дар таркиби луғавии забони адабии тоҷик ба таври фаровон истеъмол мешаванд. Воҳидҳои луғавии русӣ-байналмилалӣ дар таркиби луғавии лаҳҷаи ҷануб ва ғарбии Кӯлоб аз дигар унсурҳои иқтибосӣ, махсусан, аз вожаҳои арабӣ ва туркӣ-муғулӣ зиёданд.

Маҳз дар нимаи дууми асри XIX вобаста ба муҳити нави сиёсӣ ва иқтисодӣ, ба мисли пайдо шудани аввалин контора – тичоратхонаи савдогарони рус дар солҳои 60-ум, дар бозорҳои маҳаллии аморати Бухоро хариду фурӯш шудани маҳсулоти аз Русияву Аврупо воридшуда, сафари савдогарони бухороӣ ба шаҳрҳои Оренбург, Нижний Новгород ва Маскав ба хотири қорҳои тичорат сабаб мешавад, ки ба забони умумихалқии тоҷикии ин давра, калимаҳои русиву аврупоӣ ворид шудан гиранд [19, 60].

Ба андешаи Ш. Ҳайдаров, “лақаб гурӯҳи махсуси антропонимҳоро ташкил медиҳад ва боигарии фарҳангии ҳар халқҳо ба ҳисоб рафта, қисмати муҳимми таркиби боигарии луғавии забон арзёбӣ мегардад. Ҳодисаҳои гуногуни таърихӣ дар ҷомеа тағйироти иҷтимоиву фарҳангӣ то дараҷае дар низомии номҳо, ҳамчунин, дар лақабҳо инъикос мегардад. Ҳамчунин, категорияи махсуси антропонимӣ лақаб зимни таҳқиқоти ҷабҳаҳои гуногуни забон диалектология, этнография ва сотсиология боиси тавачҷуҳ аст. Лақаб нақши махсусро дар таърихи пайдоиши ин ё он урфу одатҳо, ташаккули андеша, дониш, сатҳи фарҳанг мебозад.

Лақаб яке аз унсурҳои таркибии эҷодиёти даҳонакии халқ ба шумор меравад ва аз ҷониби одамон дарк кардани ҳақиқати атроф дарки олам, нигоҳи тез ва сатҳи ақл, муносибати ҳиссӣ ва фалсафӣ нисбат ба ҳодисаҳои ҳаёти одамон руҳ дода, шуҳихҳои нозуқро ифода менамояд. Сабаби пайдоиши лақаб, чун қоида ҳислати бо шахс хос, сифатҳои зоҳир ва ботин ва ҳодисаҳои гуногуни ҳаёти ӯ мебошад» [22, с.106].

Ш. Ҳайдаров пайдоиши ономастикаи русӣ, махсусан, топонимия, этнонимия ва дигарҳо ба асри X ба асарҳои географӣ “Худуд-ал-олам мин-ал-машриқ ил-ал-мағриб”-и “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ва ғайра. Калимаҳо ва номҳои русӣ дар ономастикони тоҷикӣ қабати махсусро ташкил медиҳанд. Пайдоиши ономастикаи рус, махсусан топонимика, этнонимия ва ғайра, ба охири асри X рост меояд. Ёдгориҳои хаттии лексикографӣ, таърихӣ, ҷуғрофӣ ва адабӣ, аз ҷумла осори ҷуғрофӣ «Худуд-ул-олам мин-ал-машриқ илал мағриб» ва «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ (асри 10) ва ғайра аз ин шаҳодат медиҳанд. [23, с.115].

Зимни таҳқиқ дар ноҳияҳои ҷанубии минтақаи Кӯлоб (н.Шамсиддин Шоҳин, Балҷувон ва Данғара) зиёда аз 1000-то лақаб муайян карда шуд, ки аз ин 100-тояш калимаҳои русӣ-интернатсионалиро дар бар мегирад. Мавриди зикр аст, ки калима ва номҳои русӣ дар ономастикаи тоҷикӣ ҷойи махсусро ташкил мекунад. Дар ҳаёти лақабҳои имрӯзаи тоҷикӣ калима ва номҳои русӣ-интернатсионалӣ ба таври васеъ ба сабабҳои гуногун вомерӯдаем.

Калимаҳои таърихӣ низ дар ин қабат фаъоланд: **Файзи Губернатор** (Ёл); ӯ, ки худ бисёр вақт калимаи губернаторро истифода мебарад, аз ҳамин лиҳоз вайро Файзи губернатор ном мебаранд. **Абдуллои Некрас** (Ёл); Падари Абдулло ба шоири рус Николай Алексеевич Некрасов бисёр монанд будааст. Аз ҳамин лиҳоз Абдуллоро Абдуллои Некрас лақаб гузоштанд. **Шарифи Махарашвилӣ** (Мулёб); Сабаби лақаб гирифтани бобои Шариф аз тамошоӣ як филми немисӣ, ки дар нақши асоси Махарашвилӣ буд, ба ӯ саҳт монандӣ дошт. Аз ин рӯ, ба ӯ чунин лақаб гузоштанд.

Вобаста ба истилоҳоти техникӣ ҳам лақаб гузоштан мувофиқ мебошад. **Манасими верталёт** (Ёл); Ин шахс қариб ҳар рӯз ба сафар мебарояд ва аз ӯ мепурсанд: “Акаи Манаим ба чӣ омадӣ? Мегӯяд, ки ба вертолёт, вале ӯ бо верталёт наомада буд. Барои ҳамин мардуми деҳа ба ӯ лақаби вертолётро мегузоранд. Айни ҳол акаи Манаим аз ин калима қибоб шудааст. **Вожаҳои марбути номи асбобу олотҳои ва ашёи рӯзгор** низ дар қабат фаъоланд: **Сухробӣ Флаг** (Ёл.); Ин шахс як рӯзи дароз дар дасташ флаг дар шаҳр гашту гузор мекардаст. Ҳамдеҳаҳо ӯро дар шаҳр дида мазоқу писханд карда ба ӯ ин лақабро гузоштанд. **Маҳмуди Болтък** (Ёл); Ин мард шахси техникӣ аст. Дар таъмири дилхоҳ техника, мошин ё техникаи хоҷагии қишлоқ як маҳорати фавқуллода дорад. Аз ин ҷост, ки ӯро Маҳмади болтък ном мебаранд. **Султони Самовор** (Порвор); Дар туйҳо алови самовор мемондааст, яъне ба самовор сару кор дошт. Барои ҳамин ба ӯ чунин лақаб гузоштаанд. Содиқи **Тормуз** (Оби Ширин); Ҳангоми сухан кардан забонаш зайкат мекард. **Муроди Пистолет** (Мулёб). Панҷаҳои дасти акаи Мурод дасти чапаш се чилик доштааст. Аз ин рӯ, ба ӯ лақаби пистолет гузоштанд.

Донишманди маъруфи тоҷик Н. Маъсумӣ ақида дорад, ки вобаста ба навигарҳои зиндагӣ ва ҷамъиятии ибтидоӣ асри XX, бо пайдоиши ашё ва мафҳумҳои тоза калимаҳои русӣ ҳам беш аз пеш ба забони умумихалқӣ ва адабӣ дохил шуда, дар таркиби луғавии забон ҳиссаи муҳимро ташкил медоданд. Аксарияти он калимаҳо бо ҳеҷ қадом калима ва ибораҳои тоҷикӣ иваз намешуданд, қисме аз калимаҳои русӣ тадричан ҷойи баъзе калимаҳои аслии тоҷикӣ, арабӣ ва ўзбекиро гирифтанд, зеро ки барои айнан ифода кардани мафҳумҳо ва тобишҳои нави маъноӣ зарурати умумиистеъмоли ва талаботи пешрафтаи тоҷикӣ ҷамъиятро ба назар гирифтанд даркор буд. Чунончи, кор фармуда шудани калимаҳои почта, нумура - номер, магазин - дукон, параход, диплом, биржа, театр, шосса (роҳи шоссе), десятина, пилон ва ғайра ҳамин ҷиҳати масъаларо таъкид мекунад [13, I, с.236].

Вожаҳои марбут ба касбу кор дар ин қабат ҳам фаъоланд: **Гадохони Буггалтер** (Порвор); Калимаҳои вобаста ба хулку атвор дар лақабгузорӣ низ фаъоланд: **Ҷаббори Тихий** (Оби Ширин); Ҳама вақт хомӯш меистод. **Ҷӯраҳони Жорка** (Оби Ширин); Аз сабаби қадду қомаи паст доштани ба ӯ чунин лақаб гузоштанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар даҳсолаҳои охир калимаҳои русии ба забони тоҷикӣ иқтибосгардида бо калимаҳои иқтибосии арабӣ иваз карда мешаванд. Ҳамин тариқ, дар мисоли калимаҳои иқтибосии арабӣ, туркиву муғулӣ ва русиву аврупоӣ, ҳиндӣ метавон муайян намуд, ки калимаҳои иқтибосӣ новобаста аз сатҳи паҳншавӣ ва истифодабарӣ, аломатҳои муайяне доранд, ки фарқияти онҳоро нишон медиҳад. Калимаҳои иқтибосии русӣ-интернатсионалӣ барои ғанӣ гардидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ мавқеи хоса доранд.

3. **Калимаҳои туркӣ-ӯзбекӣ.** Миқдори зиёди калимаҳои таркиби луғавии забонамонро вожаҳои туркиву ӯзбекӣ, туркиву муғулӣ ташкил медиҳанд.

Воҳидҳои лексикии туркиву муғулӣ низ дар забони тоҷикӣ ба таври васеъ иқтибос шудаанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки иқтибоси калимаҳо дар забони тоҷикӣ аз забони ӯзбекӣ ва баръакс бештар мушоҳида карда мешавад. Таъсири тарафайни забони тоҷикӣ ва забони ӯзбекӣ натиҷаи ҳаёти омехта шуда ва таърихи ин ду халқиятҳо мебошад. Чунин таъсиррасонӣ ҳатто, дар забони қадима на танҳо дар таркиби луғавӣ, балки дар сохтори грамматикӣ мавҷуд буд [13, с.148].

Муҳаққиқи тоҷик, Ҳ.Мачидов чунин мешуморад, ки воридшавии ғайрикалимаҳои туркиву муғулӣ ба забони тоҷикӣ аз нимаҳои асри XIX оғоз гардидааст, ки сабабҳои он чунин аст: кӯҳна гардидани калимаҳои аслии тоҷикӣ ва калимаҳои арабии иқтибосшуда, масалан, байрақ, чуқур; маорифпарварон ба хотири сода намудани забони асарҳои худ, аз калимаҳои душворфаҳми арабӣ даст кашида, ба калимаҳои туркиву муғулӣ рӯй меоранд, масалан, ясовул, тӯра, юриш ва ғайраҳо [11, с.116].

В.С. Расторгуева қайд мекунад, ки «вожаҳои иқтибосии ӯзбекӣ дар лаҳҷаҳои шимолии забони тоҷикӣ ниҳоят фаровонанд» [17, с.152].

Чуноне ки маълум аст, мардуми тоҷик ҳанӯз ҳазорсолаҳо боз бо мардуми туркзабон дар ҳамсоғӣ қарор дошта, муштарақоти зиёди фарҳангӣ ва муносибатҳои муайяни ҳешу таборӣ доранд.

Воридшавии калимаҳои туркию муғулӣ ба забони форсӣ пас аз ҳамлаи муғул бештар ба назар мерасад. Бо ҳамлаи муғул ба Мовароуннаҳру Хурӯсон ва Эрон мизони қобили таваҷҷуҳе аз вожаҳои туркию муғулӣ ба забони форсӣ роҳ ёфт ва тавассути шоирону нависандагони форсизабон мавриди истеъмол қарор гирифт. Корбурди барзиёди калимаҳои туркию муғулӣ дар осори хаттии асрҳои XIII-XIV яке аз махсусиятҳои луғавии забони порсии дарӣ дар ин асрҳо махсуб мешавад.

Аз рӯйи шаҳодати сарчашмаҳо ба забони тоҷикӣ дохил шудани унсурҳои забони қавмҳои туркнажод аз асри XIII сар карда бештар гардидааст. Ба тавре ки сарчашмаҳои илмиву адабӣ шаҳодат медиҳанд, робитаи байни форсии дарӣ ва забонҳои мухталифи туркӣ хеле барвақт шуруъ шуда будааст. Баъзе муҳаққиқон ибтидои ин робитаро ба даврони пеш аз Исломи нисбат додаанд.

Ба қавли донишманди маъруф Н.Маъсумӣ, «дуруст аст, ки дар он вақт элементҳои забонҳои туркӣ дар забони зиндаи халқ нисбат ба забони адабӣ бештар буданд» [13, 97].

Дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ калимаҳои туркӣ-ӯзбекӣ нисбат ба иқтибосоти арабӣ ва русӣ камтар ба назар мерасад. Калимаҳои туркӣ-ӯзбекӣ дар номгузорӣ инчунин дар лақабгузорӣ таъсири зиёде расондааст: Вобаста ба намуди зоҳирӣ низ лақаб гузошта мешавад. **Давлати Қош** (Ёл), яъне қошу абрӯвони ғафс ва паҳм дорад; **Худойназари Қошак** (Қизилмазор); Аз номи падараш лақаб гузоштан. Аз рӯйи хулқу атвор ҳам лақаб гузошта мешавад: **Файзалии Букқа** (Порвор); **Ширинбеки Ақсақол**. (Порвор); Дар кишлоқ ҳама аз ӯ маслиҳат мепурсанд: Аз рӯйи зодгоҳ ҳам лақаб гузошта мешаванд: **Саттори Қалъ** (Қизилмазор); Аз рӯйи миллаташ. **Раҳмони Туғрӣ** (Шуробод); Ба маънои рост, дуруст, аниқ буданаш. **Хусайни Қъсир тур-муг**(бе насл) (Доғистон). Мӯйсафеди меҳнаткаш ва хеле сода, кӯдакони бисёр дӯст медошт. Аз сабабе ки фарзанд надошт ба ӯ чунин лақаб гузоштан. **Тағайбобои Талқон** (Доғистон). Меваи себро майда- майда карда орд барин талқон карда меҳурдаст. Ҳамаи мардуми деҳаро талқонро мисли қулча карда тақсим мекард. Аз ҳамин сабаб ба ӯ чунин лақаб гузоштан.

Профессор М. Н. Қосимова сабабҳои иқтибосшавии калима ва таркибу ибораҳоро чунин шарҳ додааст: «Ҳар як забон бе иқтибос аз забонҳои дигари дуру наздик арзи вучуд дошта наметавонад. Сабабҳои аз забонҳои дигар иқтибосшавии калима ва таркиби ибораҳо гуногун мешаванд: ҳамсарҳад будан бо мамлакатҳои дигар рафтуомад, додугирифт, муносибатҳои хешутаборӣ, тичорат, муносибатҳои дипломатӣ, пешрафи илму техника, тарҷумаи лаҳҷаҳои халқҳои дигар ва амсоли ин» [9, 79-80].

Профессор М. Н. Қосимова сабабҳои иқтибосшавии калима ва таркибу ибораҳоро чунин шарҳ додааст: «Ҳар як забон бе иқтибос аз забонҳои дигари дуру наздик арзи вучуд дошта наметавонад. Сабабҳои аз забонҳои дигар иқтибосшавии калима ва таркиби ибораҳо гуногун мешаванд: ҳамсарҳад будан бо мамлакатҳои дигар рафтуомад, додугирифт, муносибатҳои хешутаборӣ, тичорат, муносибатҳои дипломатӣ, пешрафи илму техника, тарҷумаи лаҳҷаҳои халқҳои дигар ва амсоли ин» [9, 79-80].

Калимаҳои туркӣ-ӯзбекӣ назар ба иқтибосоти арабӣ, русӣ камтар дар таркиби луғавии забонамон камтар ба назар мерасанд.

4. Калимаҳои ҳиндӣ. Дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ дар қатори иқтибосоти арабӣ, русӣ-интернатсионалӣ, туркӣ-ӯзбекӣ калимаҳои ҳиндӣ ҳам ворид шудаанд.

Забоншиноси маъруфи тоҷик В.А.Капранов мавриди муқаррар кардани роҳҳои интиқоли калимаҳои ҳиндӣ **қўтвол, лок, шағол, чандал, коло, чатр, чит, майна, чавқаҳандӣ, чангала, чатранг, шакар, карбос сандал, парешон** ва монанди инҳо ба ҳулосае омадааст, ки қабули онҳо ба форсии дарӣ хеле барвақт – то асри VIII шуруъ шуда, онҳо на танҳо бевосита аз ҳуди он забон, ҳамчунин ба тавассути суғдӣ ворид шудаанд [6, 88-89].

Аксарияти калимаҳои ҳиндӣ, ки ба забонамон ворид шудаанд, мафҳумҳои ҳаётан муҳими зиндагӣ, чавохирот, сангҳои қиматбаҳо доруворӣ, ифодагарӣ чунин ашё ва ҳодисаҳои ҳаёти воқеӣ ва амсоли инҳоро ифода мекунанд.

Ин навъ калимаҳои ҳиндӣ, ба ақидаи муҳаққиқони луғатшинос, бояд то замони дар сарзаминамон чорӣ шудани ислом, ё ақаллан то асри VIII ба форсии дарӣ ворид шуда бошанд, чунки қисми зиёди онҳо дар «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ ҷой дода шудаанд.

Калимаҳои ҳиндӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ назар ба дигар иқтибосот камтар ба назар мерасад ва дар лақабгузорӣ мавқеашон маҳдуд мебошанд. Чунончи: **Абдурауфи Чатр** (Доғистон) – ин мард аз ҳад зиёд чатрро нағз медид. Барои ҳамин ба ӯ чунин лақаб гузоштанд; **Ашӯри Шағол** (Порвор) – хислату рафтораш ба шағол монанд буд.

Ҳамин тавр, калимаҳои ҳиндӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ва лаҳҷаҳо нисбат ба калимаҳои иқтибосии арабӣ, русӣ-интернатсионалӣ туркӣ камтар ба назар мерасад ва дар лақабгузорӣ ҳам доираи на чандон васеъ дорад.

Калимаҳои иқтибосӣ дар таркиби луғавии забонамон мавқеи хоса доранд ва қисми таркибии раванди мавҷудият ва тағйирёбии таърихии забон буда, яке аз восита ва роҳҳои асосии пурра гардидани ҳазинаи луғавии ҳар як забон ба ҳисоб мераванд. Сабабҳои асосии иқтибос гардидани калимаҳо ба забони тоҷикӣ истилои ҳудуди минтақа аз тарафи юнониён, арабҳо, қабилаҳои мухталифи турку муғулу ҳамзистии тулонии тоҷикон бо халқҳои гуногун, муносибатҳои мухталифи фарҳангӣ, иқтисодӣ, тичоратии тоҷикон бо дигар миллату халқиятҳо ба ҳисоб мераванд. Иқтибос аз забонҳои арабӣ, туркиву муғулӣ ва русиву аврупоӣ, ҳиндӣ аз рӯи миқдор зиёд буда, қисми калони таркиби луғавии забони тоҷикиро ташкил медиҳанд ва вобаста ба табиати забони тоҷикӣ ва шохаҳои он ин навъи калимаҳо ба тағйироти шакливу маъноӣ дучор мешаванд, ки омӯзиши ин раванд барои муайян намудани ҳолати кунунии забон ва таърихи гузаштаи он замина ба миён меорад.

Қурбонов С., д.и.ф., дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ:

1. Андреев, М.С. Прозвища жителей различных селений в Матче (Верховья р. Зеравшана) / М.С. Андреев // Доклады АН СССР, серия "В". –1924. – С.173.–176.
2. Аюбова, М.Б. Антропонимия тоҷикони навоҳии Шаҳритузу Қубодиён (номҳои ашхос) / М.Б. Аюбова. – Душанбе: Эр-граф, 2013. – 192с.

3. Бердиева, Т. Назарияи иқтибос/ Т. Бердиева.– Душанбе, 1991. – 180 с.
4. Гафуров, А.Г. Имя и история: об именах арабов, персов, таджиков и тюрков. Словарь / А.Г. Гафуров. –М.: Наука, 1987. – 220 с.
5. Горбачевский, А.А. Таджикские собственные имена в русском тексте. // В кн.: Русский язык. Теория и методика преподавания / А.А. Горбачева. – Душанбе, 1978. – С.95-103.
6. Капранов, В.А. «Луғати фурс» Асади Тӯсӣ и его место в таджикской (фарси) лексикографии. – Душанбе: Изд. АН Тадж. ССР, 1964. – 212 с.
7. Капранов, В.А. Таджикско-персидская лексикография в Индии ХУ1– Х1Х вв. – Душанбе: «Дониш», 1987. – С.88-89.
8. Крысин, Л.П. Тольковый словарь иноязычных слов / Л.П. Крысин. – М.: Изд. «Русский язык», 2003.– 856с.
9. Қосимова, М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2010. – 520 с.
10. Маҳмудов, М., Мирзозода, С. Номҳои русуми тоҷикӣ бо пасванди-он / М.Маҳмудов, С. Мирзозода // Номаи пажӯҳишгоҳ, №7. Фаслномаи пажӯҳишгоҳи эроншиносӣ. Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ. – Душанбе: «Пайванд», 2005. – С. 165-195.
11. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. Луғатшиносӣ / Мачидов Ҳ. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 255 с
12. Мақсудов, Т. Баъзе хусусиятҳои иқтибосоти туркӣ-ӯзбекии шеваҳои Исфара / Мақсудов Т // Мачмуаи илмӣи институти давлати педагогии Ленинобод. – Ҷилди 34. – Ленинобод, 1970. – С. 156-163.
13. Маъсумӣ, М. Чаҳонбинӣ ва маҳорат/ Маъсумӣ М. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 267 с.
14. Назарзода, С. Забон ва истилоҳот; андешаҳо дар атрофи забони тоҷикӣ / Назарзода С. – Душанбе: Дониш, 2003. - 147 с.
15. Никонов, В.А. Форма среднеазиатских фамилий. В сб.: Ономастики Средней Азии // В. А. Никонов.– Вып.2. – Фрунзе: Илим, 1980. – 309 с.
16. Пейсиков, Л.С. Лексикология современного персидского языка /Л.С.Пейсиков. –М.: Изд-во МГУ,1975. – 207 с.
17. Расторгуева, В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров / В.С. Расторгуева. – М.: Наука, 1964. – 188 с.
18. Раҷабов, З. Аз таърихи афкори ҷамъиятӣ-сиёсии халқи тоҷик / З. Раҷабов. – Сталинобод, 1959. – 445 с.
19. Саймиддинов, Д. Вожасозии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов.– Душанбе, 2001.– 310 с
20. Сулаймонов, И. Калимаҳои русӣ ва аврупоӣ дар лаҳҷаи кӯҳистони Ҳисор // Мачмуаи илмӣ-методӣ (Силсилаи маводи филологӣ доир ба назария ва таълими забони тоҷикӣ) / И. Сулаймонов. –Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни, 2009. – С. 33-39.
21. Ҳайдаров Ш. Оид ба лақабҳои сокинони деҳаҳои шимолӣ Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ олимони мутахассисони ҷавони Тоҷикистон / Ш. Ҳайдаров – Душанбе, 1979.– С. 93-95.
22. Ҳайдаров, Ш. Русские и интернациональные лексемы в составе прозвищ таджиков / Ш. Ҳайдаров // Антропонимика. Топонимика, Этносоциоллингвистика: Сборник статей.– Душанбе, 2011. – С. 105-113

БАРРАСИИ БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСӢ ДАР ЛАҚАБГУЗОРӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаи мавқеи иқтибосоти забони тоҷикӣ дар лақабгузорӣ дар мисоли калимаҳои иқтибосии арабӣ, туркиву узбекӣ ва русиву аврупоӣ, ҳиндӣ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шудааст.

Муаллиф қайд менамояд, ки калимаҳои иқтибосӣ қисми таркибии раванди мавҷудият ва тағйирёбии таърихии забон буда, яке аз восита ва роҳҳои асосии пурра гардидани ҳазинаи луғавӣ ҳар як забон ба ҳисоб мераванд.

Сабабҳои асосии иқтибос гардидани калимаҳо ба забони тоҷикӣ истилои ҳудуди минтақа аз тарафи юнониён, арабҳо, қabilaҳои мухталифи турку муғул, ҳамзистии тулонии тоҷикон бо халқҳои гуногун, муносибатҳои мухталифи фарҳангӣ, иқтисодӣ, тичоратии тоҷикон бо дигар миллату халқиятҳо ба ҳисоб мераванд.

Иқтибосҳои луғавӣ аз забонҳои арабӣ, туркиву муғулӣ ва русиву аврупоӣ аз рӯи микдор зиёд буда, қисми калони таркиби луғавии забони тоҷикиро ташкил медиҳанд.

Мавриди зикр аст, ки калимаҳои иқтибосӣ дар лақабгузори тоҷик ҳам нақши муҳим дорад. Иқтибосшавии калимаҳо дар лақабгузорӣ низ мавқеи муҳим доранд. Лақабҳо ҳам як гурӯҳи махсуси антропонимҳо ба шумор мераванд. Лақабҳо антропонимҳои ғайрирасмӣ мебошанд, ки дар ҳаёти ҳаррӯза истифода мешаванд, барои дақиқтар тасвир кардани шахси номбаршуда истифода мешаванд.

Дар шароити имрӯза калимаҳои иқтибосӣ барои ифода намудани мафҳумҳои мухталиф дар иқтисодиёт, маориф, фарҳанг, тиб ва дар қисмати номгузорӣ, лақаб ҳам васеъ истифода карда мешаванд. Калимаҳои иқтибосӣ барои ғайр гардидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ мавқеи хоса доранд.

Иқтибос аз забонҳои арабӣ, туркиву муғулӣ ва русиву аврупоӣ, хиндӣ аз рӯи микдор зиёд буда, қисми калони таркиби луғавии забони тоҷикиро ташкил медиҳанд ва вобаста ба табиати забони тоҷикӣ ва шохаҳои он ин навъи калимаҳо ба тағйироти шакливу маъноӣ дучор мешаванд, ки омӯзиши ин раванд барои муайян намудани ҳолати кунунии забон ва таърихи гузаштаи он замина ба миён меорад.

Калидвожаҳо: *калима, лақаб, раванд, тағйир, маъно, фарҳанг, сермаъно, иқтибос, антропонимия, лаҳҷа, хусусият, урфу одат.*

ИССЛЕДОВАНИЕ НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЗАИМСТВОВАННЫХ СЛОВ В ПРОЗВИЩАХ

В данной статье рассматривается вопрос о положении таджикских заимствованных слов в таджикском языке на примере арабских, турецких, узбекских, русских, европейских, индийских слов.

Автор отмечает, что заимствованные слова являются неотъемлемой частью процесса существования и исторического изменения языка и является одним из основных средств и способов пополнения словарного запаса любого языка.

Основными причинами заимствования слов в таджикском языке являются завоевание региона греками, арабами, различными тюрко-монгольскими племенами и длительное сосуществование таджиков с разными народами, разнообразные культурные, экономические и торговые связи таджиков с другими нациями и народами.

Существует большое количество заимствованных слов из арабского, турецкого, монгольского, русского и европейских языков, и они составляют значительную часть словарного запаса таджикского языка.

Следует отметить, что заимствованные слова играют важную роль в таджикских прозвищах. Заимствованные слова также играют важную роль в прозвищах. Прозвища также является особой группой антропонимов. Прозвища – это неформальные антропонимы, которые используются в повседневной жизни, для более уточнения описания названного человека.

В современных условиях заимствованные слова, широко используются для выражения различных понятий в экономике, образовании, культуре, медицине, а также в части именовании, прозвищ. Заимствованные слова занимают особое место в обогащении словарного фонда таджикского языка.

Заимствованные из арабского, турецкого, монгольского, русского, европейского и индийского языков составляют значительную часть словарного фонда таджикского языка, и в зависимости от сущности таджикского языка эти типы слов по форме и значению подвергаются изменению, и изучение этого процесса составляет фундамент для определения современного состояния языка и его прошлой истории.

Ключевые слова: слово, прозвище, процесс, изменение, значение, культура, полисемия заимствование, антропонимика, диалект, особенность, обычай.

STUDY OF SOME FEATURES OF LOANWORDS IN NICKNAMES

This article examines the issue of the position of Tajik loanwords in the Tajik language using the example of Arabic, Turkish, Uzbek, Russian, European, and Indian words.

The author notes that borrowing words is an integral part of the process of existence and historical change of a language and is one of the main means and ways of replenishing the vocabulary of any language.

The main reasons for the borrowing of words into the Tajik language are the occupation of the region by Greeks, Arabs, various Turkic-Mongol tribes and the long coexistence of Tajiks with different peoples, various cultural, economic and trade relations of Tajiks with other nations and peoples.

There are a large number of loanwords from Arabic, Turkish, Mongolian, Russian and European languages, and they form a significant part of the vocabulary of the Tajik language. It should be noted that borrowed words play an important role in Tajik nicknames. Loanwords also play an important role in nicknames. Nicknames are also a special group of anthroponyms. Nicknames are informal anthroponyms that are used in everyday life to more accurately describe the named person.

In modern conditions, borrowed words are widely used to express various concepts in economics, education, culture, medicine, as well as in terms of naming and nicknames. Borrowed words occupy a special place in enriching the vocabulary of the Tajik language.

Keywords: word, nickname, process, change, meaning, culture, borrowed polysemy, anthroponymy, dialect, peculiarity, custom.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримова З.М. – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷик. Нишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ханжин, Гипрозем, 32 E-mail: zulfya21101978; тел.: (+992) 985884194

Сведения об авторе: Каримова З.М. – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Ханджина, Гипрозем, 32. E-mail: zulfya21101978; тел.: (+992) 985884194

Information about the author: Karimova Z.M. - Tajik National University, assistant of the Tajik language and methods of teaching the Tajik language and literature. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Khandzhina, Giprozem, 32 E-mail: zulfya21101978; tel: (+992) 985884194

ТАҲЛИЛИ СИНОНИМҲОИ ВОЖАИ ТАРС ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА
АНГЛИСӢ

Маннонова Умедаҷон Абдуфаттоевна

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Тарс, ки яке аз эҳсосоти асосӣ буда, борҳо мавриди таҳқиқоти забоншиносон қарор гирифтааст. Дар айни замон, тавсифи пурраи забонии он ҳанӯз таҳқиқ нагардидааст.

Забони тоҷикӣ таърихи дуру дароз ва таркиби луғавии мураккабу бой дорад. Лексика яке аз соҳаҳои хеле кам омӯхта шудаи забоншиносии тоҷик мебошад.

Вожаи тарс нисбат ба синонимҳои худ маънои умумӣ дорад. Синонимҳои калимаи *тарс* ин *ваҳм, хавф, бим, ҳарос, хатар, даҳшат* мебошад. Ин синонимҳо аз ҷиҳати маъно ва хусусиятҳои услубӣ як хел нестанд. Масалан, қувваи таъсиргузаронии калимаи даҳшат аз бим зӯртар ва ҳолати даҳшатовар аз ҳарос зӯртар ва таҳдидовартор мебошад, аммо ҳамаи калимаҳо бо воситаи калимаи тарс ба як силсила гид меояд: Мо ҳанӯз аз тарс сар аз замин намебардоштем. Ваҳму ҳароси онҳо на аз таҳдиди ягон хатари муайян, аз ҳеч ва шубҳа бекора аст. “Қувваи воҳима калон аст”, гуфтаанд, бинобар ин, ваҳмашон...ҳар чизи нобударо ба назари онҳо дев карда нишон додааст. We didn't raise our heads out of fear. They are not afraid of any obvious danger, nor of any doubt. They said, “The power of panic is great,” and they were seized with panic....and he showed [Satan] to them [the polytheists] (on the Day of Judgment) (everything) that they have acquired [all the benefits].

Синонимҳо яке аз воситаҳои бой гардонидани таркиби луғавӣ ба шумор мераванд. Истифодаи синонимҳо дар нутқ боиси гуногунрангӣ ва пурмаъноии он гардида, сухани гӯянда ва нависандаро аниқу дақиқ баён месозад. Аз ин рӯ, омӯзиши синонимҳо дар илми забоншиносӣ ҳамеша мавзӯи муҳим ва актуалӣ ба шумор меравад. Синонимҳо барои ба фикри асосии худ илова намудани хусусиятҳои эҳсосӣ, барои илова намудани тобишҳои муайяни маъноӣ ва услубӣ, ниҳоят, барои равшану саҳеҳ намудани фикр ба қор бурда мешаванд. Аз ин ҷост, ки дар ифодаи калимаҳо бо мафҳуми тааҷҷуб синонимҳо хеле васеъ ифода ёфтаанд.

Моҳияти синонимҳо чун калимаҳо бо маъно ва истифодаи яқсон, ё монанд аз ҷониби муҳаққиқони гуногун ба таври мухталиф фаҳмида мешавад. Синонимҳо (муродифҳо) ҳам, ки яке аз категорияҳои лексикӣ мебошанд, ки дар қатори дигар категорияҳои лексикӣ забони тоҷик то имруз аз тарафи мутахассисони ин соҳаи фан ба пуррагӣ омӯхта нашудаанд.

Дар ҳамин мавзӯ забоншинос М. Норматов қайд мекунад, ки «синонимҳо бо роҳҳои гуногун пайдо мешаванд: яқум бо роҳи инкишоф ва тақомули таркиби луғавии забон ба воситаи калимасозӣ ва бой гардидани забони адабӣ аз ҳисоби лаҳҷаю шеваҳо, дуҷум бо роҳи иқтибос, яъне аз забонҳои дигар гузаштани калимаҳо».

Маънои асосии калима дар забон ба дараҷаи хеле баландтар оварда мешавад. Маънои калима дар забон ҳифз мешавад, чунки дар баробари ифода кардани мафҳумҳои нав, баъзан ба маъноҳои ибтидоиашон боқӣ мемонанд ва бо мафҳумҳои нав мавриди истифода қарор мегиранд:

Дар забони тоҷикӣ ва ҳам англисӣ феъл дорои обуранги услубӣ ва эмотсионалӣ буда, муносибати гуногуни мутақаллим ва ҳиссиёту ҳаяҷонро табиӣ ва барҷаста ифода мекунад. Дар ифодаи чунин муносибатҳои субъективона ва тобишҳои маъно муродифоти феъл аҳамияти калони услубӣ доранд.

Истифодаи воситаҳои синонимӣ дар нутқ ҳамеша ба он боис мегардад, ки нутқи гӯянда тобишҳои гуногунрангиро ба худ касб карда, паҳлуҳои мухталифи фикрро ифода созад.

Донистани воситаҳои синонимии ягон забон, истифодаи онҳо дар нутқ, маҳорати интихоби калимаи мувофиқ аз рӯи маъно ва хусусиятҳои услубӣ шаҳодат бар он медиҳад, ки нависанда ва ё гӯянда аз нозуқиҳои истифодаи ҳамон вожаҳо боҳабар аст. Аз ин ҷост, ки истифодаи онҳоро метавон дар асарҳои нависандагону шоирон бештар мушоҳида кард.

Дар ҳақиқат, бояд қайд кард, ки синонимҳо, яъне калимаҳои аз ҷиҳати маъно наздик дар ҳар ду забон вуҷуд доранд, аммо дар ҳолати дигар ҳангоми истифодаи онҳо дар нутқ гуногунӣ ва тафовутҳои бештареро мушоҳида кардан мумкин аст, ки ин фарқҳо дар луғатҳои гуногун бо тарзҳои мухталиф ифода ёфтаанд. Масалан, калимаи **воҳиманок** – **даҳшатангез**, **пурдаҳшат**, **воҳимаангез**, **бадхайбат**, **даҳшатовар**, **ваҳмангез** **ваҳшатовар**, **пурҳарос-horror**. Ин калимаҳо ба маънои умумиашон ҳолат ва руҳияи шахсро нисбат ба раванд, муҳит ва ҳодисаҳо ифода мекунад. Ҳар як калима ғайр аз маънои умумӣ аз синонимҳояш бо тобишҳои маъноӣ, мавқеъ ва андозаи истеъмоли, ҷиҳатҳои услубиаш фарқ мекунад.

Калимаи **воҳиманок** нисбат ба макон, (ҷойи воҳиманок), амал (кори воҳиманок) гуфта мешавад. Калимаҳои **воҳимаангез**, **ваҳмангез** - **scary** низ аз ҷиҳати маъно бо калимаи **воҳиманок** - **panicking** баробаранд. Аммо калимаи **ваҳмангез** нисбат ба шахс гуфта мешавад.

Калимаҳои **даҳшатовар**, **даҳшатангез** - **terrifying** ва **пурдаҳшат** – **and full of terrifying**, аз ҷиҳати маъно аз синонимҳояшон пуркуваттаранд: Мисол: лаҳзаи (ҳодисаи, ҳолати) **даҳшатовар** (**даҳшатангез**, **даҳшадтнок**, **пурдаҳшат**).

Ғазаб низ бо лексемаҳои зикршуда алоқаманд аст ва бо таъсири худ ба инсон зарари назаррас мерасонад. Шумо аз амал ва касбиятро риоя накардани як нафар корманди ҳукумат, андоз ё ҳуқуқ ба ғазаб меояд. Ва Худованд онҳоро бо ғазаб ва ҳашм ва қаҳри азим аз заминашон маҳрум карда, ба замини дигаре партофт, чунон ки имрӯз воқеъ шудааст», марди каппа-калон боқии ҷаҳлу ғазаб аз телпаки бача гирифтани шуда, онро чунон бо лағад зад, ки қадди дарахт рост хеста, боз ба рӯйи барф афтид. Вай аз рафтани мард хабар надоштааст, вақте фаҳмид, ки аллакай кучу бандамро аз хонашон бурдаам, ба ғазаб омада дод зад, ки чаро бе иҷозати мард ту ин корро кардӣ. Усто ҳаросид, ки Зухур ба ниҳояти ғазаб омадааст, ба чунин дари бо бинову таманно созонда дилаш насӯхт. [КМЗТ].

Гарчанде ин калимаҳо зиёд ё кам будани ҳиссиётро ифода созанд, онҳо ҳар яке ба тавре маъно ва доираи истеъмоли худро доранд. Онҳо баъзан, як маъноро ифода месозанд ва дар дигар ҳолат бо ҳамдигар аз ҷиҳати доираи истеъмоли фарқ мекунад. Ман аз ҳамон вақт сар карда, бисёр тарсончак шудам, шаб ки торик шуд, ҳар чизе, ки ба назарам наояд, «дев» ё «ачина» гумон карда, дар ларза меафтадам, азбаски Султонпошшо маро аз нақл кардани ҳикояҳои дева ачина тарсонда буд, ба пеши падару модари худ ҳам аз он воқеаҳо лаб намекушодам. [9, с.49]. Ҳаман занон тарсонун ларзон паст-паст бо ҳам гап мезаданд. Мардон дар ҳавлии берун буданд. Писари косагар хабар овард, ки «омадагон дузд набуда, меҳмон будаанд» ва бо ин хабари худ занонро осуда кард. [9, с.89]; Аммо бо. ҳамаи ин таъкидҳо ва тарсониданҳои динӣ дар Бухорои амирӣ, ки аз ҷиҳати шӯҳрати диндорӣ сифати «шарифӣ»-ро ба худ баста буд, ҳуҷраҳои Мадраса мулки хусусӣ шуда дар харидуфурӯхт даромада буданд. [9, с.179];

Аммо бо ҳамаи ин таъкидҳо ва тарсониданҳои динӣ дар Бухорои амирӣ, ки аз ҷиҳати шӯҳрати диндорӣ сифати «шарифӣ»-ро ба худ баста буд, ҳуҷраҳои Мадраса мулки хусусӣ шуда, дар харидуфурӯхт даромада буданд. [9, с.176]; — Аз гуфтани номи он маъшукаи меҳрубон ва ба қавли ту «номеҳрубон» метарсам,— гуфтам ман дар ҷавоб тарсонун ларзон. [9, с.327].

Вожаи тарсончак дар забони тоҷикӣ бештар ба инсон тааллуқ дорад ва ҳиссиётро ифода менаояд: Дили ҷаҳоне аз вай ҳаросон, паррандаю чаранда дар ваҳми ҷон буданд: аз тафти дамаш пари каргас дар ҳаво месӯхт, наҳанги диҷамро аз об ва уқоби парронро аз осмон ба ҷангаш мегирифт.

Ба вожаи тарсончак калимаи буздил наздик мебошад. Синоними ин калимаҳои тарсончак, охудил, тарсу аст. Ростӣ гап, овоза барои мо даҳшат буд, ҳамаи хешу таборонамон аз об ислом бохабар буда, бо намозу рӯза ҳастем. Гоҳе рӯйи Гадо сурхи ба кабудӣ моил, чашмонаш ҳумор нимкоф, кулоҳаш якшоха болои абру ҳамида, дар кунҷи лабонаш папирос, аз даҳон қапа-қапа, аз шикафҳои бинӣ пилта-пилта дуд сар дода, аз асп, ки акнун хаставу саркашол ва бадбахту мутеъ қадам мениҳод, нафаромада, балки дар хонаи зин якҷониба нишаста, аз роғи шим нӯги олошро беиба бароварда, – аз кирдори бешармонаи ӯ

хуш аз сари шоҳидон парида, занон «худо бизанадат, беимоне!» гӯён рӯ гардонда, ё дар чояшон нишаста, бо рӯймолу остин чашм пӯшонанд, мардон аз вай беҳаёӣ ба даҳшат афтода, бо кароҳату нафрат ӯро мепесонданд, –лек Гадо аз азобу изтироби онҳо кайфияту ҳаловат бурда, раҳ ба раҳ қачу килеб шошида қоҳ-қоҳзанон қоғ мезад: [КМЗТ] **Horror, horror!** I swear by the spirits of the great assembly of Bukhara, you warrior, man of God, are ignorant! (Ulughzoda). Дилаш ба **ҳавл - afraid** омад, ба ин сӯву он сӯ давид, чувстучӯ карда - His heart was **afraid**, he ran here and there, searching.

Аз таҳлили мисолҳо бармеояд, ки калимаҳои **даҳшат** ва **ҳавл** – **horror and afraid** ба ҳамдигар синоним мебошанд. Онҳо ҳарду тарс, бим, ваҳшат, воҳимаро ифода мекунанд.

Калимаи «**даҳшат**» - **horror** бо калимаҳои «**ваҳм**» ва «**воҳима**» - **panic** ҳаммаъно бошад ҳам, аммо ин калимаҳо маънии онро пурра иваз карда наметавонад. Масалан, Р. Ҷалил дар асари худ ин калимаро ба маънои ниҳояти **ваҳму воҳима - panic** вобаста ба тасвири задхурди байни Армияи Сурх ва босмаҷиён кор фармуда, изтироби дил ва ҳиссиёти руҳии халқро қушода додааст. Воҳима ва тарсу ҳарос рӯз то рӯз афзуда, тамоми диёрро фаровон гирифта, думу думчаҳо ва балеғӯёни зиёде пайдо карда, аз буду садчанд зиёд шуда, ниҳоят кори худро кард.

Аз ҷумла, дар онҳо ҳисси тарс, нобоварӣ, воҳима дида мешавад, ки ҳама аз бекорӣ ва зиёд мутолия ва шунидани хабару овозаҳои носоҳеҳ аст. [КМЗТ]; The room where my brothers lived was called "Devkhana". Her daytime panic was even greater than her nighttime panic. This terrible dome had only a small gajine bar on its southern wall.

Калимаи **ҷонгудоз, дилхарош, андуҳовар, ғамангез - soulful, heartbreaking, sad, sadful** ба ҳамдигар муродиф буда, дар калимасозии мафҳумҳои ифодакунандаи воҳима истифода мешаванд, ҳамчун калимаҳои мушобеҳ ва калимаҳои, ки аз рӯйи маъно наздиканд, баррасӣ мешаванд: Дар маърака, ки яке аз хешовандони соҳибҷашн иштирок дошт, баъди ҷунин суруди ғамангез хондани Мунира ба ӯ наздик шуда, сабаби ҳолати ӯро пурсон шуд; – Писаракам, – гӯён, ба собиқ соҳиби сари худ, ки ғарқ ба андешаҳои ғамангез буд, имдодталабона нигарист Аниса.

Ҷамаи ин калимаҳо аз ғаму андуҳ маълумот ва гувоҳ медиҳанд. Маънои умумикунандаи ин калимаҳо натиҷаи воқеа, ҳодиса ва амалест, ки ба шахс таассурот руҳияи ногувор ва бад мебахшад: Хонаводаи Зоир Саидумаров саҳт андуҳгин буда, ба хонавода ва хешу табори марҳум аз даргоҳи Худованд сабри ҷамил орзу карда, хоҳони онанд, ки ҷойи фарзанди азизи хонадонро биҳишти аъло бигардонад; Маркази тадқиқоти журналистии Тоҷикистон аз марғи собиқадорони матбуоти тоҷики андуҳгин буда, ба ҷамаи журналистони кишвар ва наздикони марҳум тасаллият меғӯяд; Президенти Љумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар робита ба зилзилаи пурқурбонӣ дар Эрон, ба унвони президенти он кишвар Ҷасани Рӯҳонӣ номаи тасаллият фиристодааст. Дар номаи Президенти Љумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба унвони ҳамтои эронӣ омадааст, ки “хабаре заминларзаҳо дар вилояти Кирмоншоҳ ва дигар минтақаҳои ғарбии Ҷумҳурии Исломии Эрон, ки боиси ҳалокату захмӣ шудани теъдоди зиёди шаҳрвандон ва ҳисороти бузурги моддӣ гардид, моро саҳт андуҳгин намуд”. Эмомалӣ Раҳмон дар нома ҳамдардии худро ба мардуми Эрон баён намуда, ба наздикону пайвандони қурбонӣ тасаллият гуфт ва ба осебдидагон шиғои комил орзу кард. Ёдовар мешавем, ки шаби гузашта бар асари зилзилаи 7,3-дараҷай дар минтақаҳои ғарби Эрон беш аз 340 нафар ба ҳалокат расида ва беш аз 6000 ҳазор нафар захмӣ шуданд.

Калимаҳои **ҷонгудоз ва дилхарош - soulful, heartbreaking** аз ҷиҳати таъсир нисбат ба **андуҳовар - saddened** ва синонимҳои дигар таъсири зиёд доранд. Калимаи **ҷонгудоз - soulful** дар навбати худ аз «**дилхарош**» - **heartbreaking** ҳам пуртаъсиртар аст.

Калимаҳои мазкур танҳо ба маънои ҳолат ва руҳияи зикршуда синониманд. Берун аз он хусусияти синонимии худро гум мекунанд. Умуман **ҷонгудоз - soulful**, тарзи ҷиддии ҳолати ғамгинӣ ва андуҳоварист.

Калимаҳои андуҳовар ва ғамангез - **saddened** баъзан бо калимаҳои раҳмовар ва дилсузона - **merciful and compassionate** низ синоним шуда метавонад.

Омӯхтани калимаҳо аз ҷиҳати маъно баробар ва ё хеле наздик, ки ба баъзе тобишҳои маъноӣ ва дараҷаи истеъмоли худ аз якдигар хеле фарқ мекунад, барои муайян намудани ҳолати луғавии забон ва моҳияту дараҷаи истеъмоли он аҳамияти фавқулода муҳимме дорад.

Дар байни калимаҳои гуногуни ба як силсилаи синонимҳо дохилшаванда, яке аз онҳо калимаи асосӣ (доминант) ҳисоб меёбад, ки он дар маънӣ ҳамаи калимаҳои силсиларо иваз карда метавонад, аммо калимаҳои алоҳидаи он силсила баъзан ўро иваз карда наметавонанд. Ин ҳолатро бо синонимҳои ифодакунандаи тааҷҷуб низ мушоҳида кардан мумкин аст.

Баъзан чунин мешуморанд, ки шаклҳои гуногуни калима (он аз як асос сохта шуда ҳам синоним шуда метавонанд. Калимаҳои аз як асос сохташударо дар сурате синоним шуморидан мумкин аст, ки агар онҳо чун шаклҳои гуногуни аз ҷиҳати маъно наздик дар забон мавҷуд бошанд.

Ба ҳамин маъно калимаҳои ҳайратангез - *amazing*, тааҷҷубоварро низ пешниҳод кард. Калимаи ҳайратангез муродифҳои тааҷҷубовар, аҷобатангез, шигифтангез мебошад [10, 158].

Тафовути асосӣ миёни ин калимаҳо ҳамчун калимаҳои ифодакунандаи эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар хусусиятҳои семантикии онҳо мебошад.

Мисол: He looked at her with a strange smile on his lips and in his eyes [13, 50]. - Ў ба вай бо табассуми ҳайратангез - *amazing* ва хандаи аҷоиб дар чашмонаш нигоҳ мекард [13, 50].

Why, Tave! he exclaimed, looking very much surprised, "how did you get here?" [10, 54]. - Барои чӣ тавр, - хитоб кард ў ҳайратовар нигоҳ карда, "то ба ин ҷо ту чӣ хел расида омадӣ?" [237, 54].

Тааҷҷубовар аст, ки в ду мардумфиребу бадахлок, ки худро пуштибони дин, аъзоёни фаъоли ҲНИТ ва шахсони ботакво дар ҷомеа вонамуд мекарданд, яке ба фосиқӣ ва дигаре ба нашъамандӣ машғуланд. [КМЗТ]. Surprisingly, the people was sat near me wrote from my notebook and took four mark [Tajikon Collective 2012].

Калимаи ҳайратовар маъноӣ ба тааҷҷуб андозанда, аҷибро ифода мекунад. Инчунин ҳайратфизо маъноӣ саҳт ҳайронкунанда, боиси «тааҷҷуби зиёдро ифода мекунад.

Тарс тафсирҳои гуногунро дорад ва метавонад ба таври васеъ баррасӣ шавад: ҳам ҳамчун як навъ эҳсоси шадид, ки дар сатҳи эмотсионалӣ ва равоӣ инъикос меебад ва ҳам аз нуқтаи назари физиологияи инсон. Ин далел имкон дод, ки таҳлили концептуалӣ дар ду ҷанба гузаронида шавад: яқум, ифодаи тарс ҳамчун ҳолати физиологияи инсон, дуҷум, татбиқи он аз нуқтаи назари ҳолати эмотсионалӣ ва психологӣ. Барои тасвири бештар мисолҳои зеринро меорем:

- My heart and my head beat a march of dismay;
- With sweat of horror in his hair;
- My heart was shaken with tears and horror;
- These boys with old, scared faces;
- He crouched and flinched, dizzy with galloping fear;
- I tremble, cold with dread. Страх как эмоция:
- Hag-ridden souls in fear;
- By fear of a world;
- To fear the face of War;
- I, too, have dropped off fear;
- With a thousand fears;
- Hell's last horror breaks them.

Дар забони англисӣ вожаи "тарс" метавонад тавассути лексемаҳои зерин ифода карда шавад: "fear", "dread", "fright", "alarm", "dismay", "consternation", "panic", "terror", "horror", "angst", "awe", "recoil". Калимаҳои хавфнок ва хатарнок ҳам ҳамчун калимаҳои ифодакунандаи эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нисбат ба макон, ҳам нисбат ба амали ба зимаи шахс афтодагӣ (ҷои хавфнок, кори душвор ва хатарнок...) ба кор бурда мешаванд.

Синонимҳои ваҳшатовар, ваҳшатангез, пурдахшат ҳамчун калимаҳои ифодакунандаи эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нисбат ба намуди ашъ, шахс ва ҳодисаву воқеа истеъмол меёбанд. Бо гушаи чашм дид, ки Дилшоди аз кӯфти роҳ хаста ва аз доду ғирев ва гирудори бераҳмонаи ҷанг ваҳшатзада сар ба канори Гулчамол ниҳода хоб аст. Модоме ки чунин умед ҳукми тухми анқоро дошт, умед аз ҳаводиси давр ба ҷуз фоли бадӣ набуд ва дар тасавури мардуми ваҳшатзада якҷанд рамзхое ҳамчун тотемаи бадӣ нақш баста буданд. [КМЗТ]. Аммо дар маънои калимаҳои мазкур ба воситаи калимаи ваҳмангез, ки хусусияти муштараккунанда дорад, ба як силсилаи синонимии калимаҳо гирд меоянд. Чунон ки дар мисолҳои боло мебинем, ҷузъҳои ибораҳо якдигарро эзоҳ медиҳанд, пурра аниқ менамоянд, аз чиҳати обу ранги бадеӣ пурқуввату равон мекунанд, такмил медиҳанд ва дар забон чун калимаи ифодакунандаи «таачҷуб/surprise» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хеле сермаҳсуланд.

Ҳамин тариқ, дар табиати биологии инсон эҳсосоти ҳайрат, даҳшат, ҳарос, тарс ба ҳамдигар алоқаманд аст. Муҳим нест, ки шахс ҳангоми дидани ягон ашъ бори аввал чӣ гуна таассуротро эҳсос мекунад, муҳим он аст, ки ин таассурот метавонад ҳар гуна эҳсосоти кавии сифатан номуайяно дар марҳилаи аввал ба вучуд орад, ки қодир аст ҳам дар сатҳи руҳӣ ва ҳам ҷисмонӣ инъикос ёбад, тарс ва ҳиссиёти, таачҷуб, шодиро ба вучуд орад. Ҳамин гуна ҳиссиётҳоро дар рафти таҳлил мо ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ зиёд пайдо намуда, синонимҳои онҳоро дарёфт намудем.

Муқарриз: Ҳамроев О., н.и.ф.

Адабиёт

1. Виноградов, В.В. О некоторых вопросах русской исторической лексикологии // Изв ОЛЯ АН СССР, т. XII, вып. 3, 1953-Б. С. 185-210.
2. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4-х томах. Под ред. В. Даля (словарь В. Даля). М., 1935-1955.
3. Толковый словарь русского языка. 4-е изд., допол. Под ред. СИ. Ожегова, Н.Ю. Шведовой. М., 1998.
4. Ожегов, С.И. Словарь русского языка. 9-е изд. испр. и доп. - М.: Сов. энциклопедия, 1972.- 846 с.
5. Смирнова, Ю.П. Семантическое поле движения // Теория поля в современном языкознании. Уфа, 1999. С. 73-76.
6. Смолина, К.П. Лексико-семантическая группа и синонимический ряд как конкретная манифестация системности в лексике // Язык: Система и функционирование. Сб. науч. трудов. - М., 1988. - С. 219-226.
7. Садриддин Айни. Ёддоштҳо, часть 1, 2. Душанбе: Адиб, 1990. — 352 с.
8. Уфимцева, А. А. Лексическая номинация (первичная нейтральная) // Языковая номинация (виды наименований). М., 1977. С. 5-85.
9. Уфимцева, А. А. Лексическое значение: Принцип семиологического описания лексики. М.: Наука, 1986. 240 с.
10. Фарҳанги Англисӣ-Тоҷикӣ Standard English-Tajik Dictionary. – Душанбе: ЭР-граф, 2015. - 1016 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. / Мураттибон: Капранов В.А., Рауфов Ҳ., Зехнӣ Т. ва дигарон. - Иборат аз 2 ҷилд- М.: Советская энциклопедия, 1969.-Ҷ.1. -951с; Ҷ. 2.-948с.
12. Фортунатов, Филипп Федорович // Энциклопедический словарь Гранат: В 58 томах. — М., 1910—1948.
13. Чамшедов, П., Т. Розӣ. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ бо роҳнамои вожагони тоҷикӣ/ П. Чамшедов, Т. Розӣ. – Душанбе: Пайванд, 2005. – 1202с. 152.
14. Чамшедов, П. Фарҳанги тоҷикӣ ба англисӣ/ П.Чамшедов. – Душанбе: Эҷод, 2008. – 978 с.
15. Рустамов Ш. Як навъи калимасозии исмҳои мураккаб-Мақтаби советӣ. – 1971. - №5. - С. 41.
16. https://tajik-corpus.org/tajik_corpus/search

ТАҲЛИЛИ СИНОНИМҲОИ ВОЖАИ ТАРС ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақола синонимҳои ифодагари тарс дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳлил ва баррасӣ шудааст. Дар ҳақиқат, бояд қайд кард, ки синонимҳо, яъне калимаҳои аз ҷиҳати маъно наздик дар ҳар ду забон вучуд доранд, аммо дар ҳолати дигар ҳангоми истифодаи онҳо дар нутқ гуногунӣ ва тафовутҳои бештареро мушоҳида кардан мумкин аст, ки ин фарқиятҳо дар луғатҳои гуногун бо тарзҳои мухталиф ифода ёфтаанд. Ин калимаҳо ба маънои умумиашон ҳолат ва руҳияи шахсро нисбат ба раванд, муҳит ва ҳодисаҳо ифода мекунад. Ҳар як калима ғайр аз маънои умумӣ аз синонимҳояш бо тобишҳои маъноӣ, мавқеъ ва андозаи истеъмоли, ҷиҳатҳои услубиаш фарқ мекунад. Мисолҳо аз луғатҳо ва адабиёти бадеӣ чамъоварӣ карда шудааст.

Калидвожаҳо: синоним, таҳлил, маъно, тарс, ҳарос, ваҳм, воҳима, луғат, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, адабиёти бадеӣ, руҳияи инсон, нутқ, луғат.

АНАЛИЗ СИНОНИМОВ С ЛЕКСЕМОЙ СТРАХ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье проанализированы и рассмотрены синонимы, выражающие «страх» в таджикском и английском языках. Действительно, следует отметить, что синонимы, то есть слова, близкие по значению, но разные по написанию существуют в обоих языках, но в другом случае при их использовании в речи можно заметить большее разнообразие и противоречия, эти различия выражаются в разных словарях по-разному. Эти слова в общем смысле выражают состояние и настроение человека по отношению к процессу окружающей среды и событиям. Каждое слово, кроме общего значения, отличается от своих синонимов смысловыми нюансами, положением и местом употребления, стилистическими аспектами. Примеры собраны из словарей и художественной литературы.

Ключевые слова: синоним, анализ, значение, страх, испуг, паника, тревога, словарь, таджикский язык, английский язык, художественная литература, человеческая психика, речь, лексика.

ANALYSIS OF SYNONYMS WITH THE LEXEME FEAR IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article analyzes and examines synonyms with the lexeme fear in the Tajik and English languages. Indeed, it should be noted that synonyms, that is, words close in meaning but different in spelling, exist in both languages. In another case, when using them in speech, one can notice greater diversity and contradictions. These differences are expressed in different dictionaries in different ways. These words in a general sense express a person's mental state in relation to the process, environment and events. Each word, in addition to the general meaning, differs from its synonyms in semantic nuances, position and usage, stylistic aspects. Examples are collected from dictionaries and fiction.

Keywords: synonym, analysis, meaning, fear, fright, panic, anxiety, dictionary, Tajik language, English language, fiction, human psyche, speech, vocabulary.

Сведение об авторе: Маннонова Умеда Абдуфаттоевна – Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова, преподаватель кафедры перевода и грамматики английского языка. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, проезд Мавлонбекова, 1,

Маълумот дар бораи муаллиф: Маннонова Умеда Абдуфаттоевна – Донишгоҳи Давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Гафуров, омӯзгори кафедраи тарҷума ва грамматикаи забони англисӣ. **Нишонӣ:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1

Information about the author: Mannonova Umeda Abdufattoevna - Khujand State University named after academician B. Gafurov, teacher of Translation and English Grammar Department. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekova passage, 1

ТДУ: 811.155

**РОЦЕЪ БА “ТАРЧУМАНОПАЗИРӢ”-И БАЪЗЕ ВОХИДӢОИ ЛУҒАВИИ
ЗАБОНИ АНГЛИСӢ НИСБАТ БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ**

Маҳмудзода М.А.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Яке аз мушкилоти асосӣ дар назарияи тарҷума “тарҷумапазирӣ” ва “тарҷуманопазирӣ”-и воҳидҳои забонӣ маҳсуб меёбад. Дар назарияи тарҷума ин ду мафҳум, мафҳумҳои “тарҷумапазирӣ” ва “тарҷуманопазирӣ” ба таври гуногун шарҳ дода мешаванд. Дар тарҷумашиносӣ зери мафҳуми “тарҷумапазирӣ” “имконияти воқеӣ ҳангоми интиқоли маълумот дар шароити муоширати дузабона” [6, с. 148] ва ё “имконияти асосии тарҷумаи матн, яъне имконияти асосии ба даст овардани муодилнокии тамоми матн ё ягон қисми он” [1, с. 132] фаҳмида мешавад. Ҳамин тавр, тарҷума ва ё тарҷумапазирӣ имконпазирии тарҷума кардани маълумот аз як забон ба забони дигар ва ё мавҷуд будани муодили воҳидҳои луғавии забони аслиӣ дар забони тарҷумаро дар назар дорад.

Агар дар забоншиносӣ вожаи “тарҷуманопазирӣ” муқобили “тарҷумапазирӣ” бошад, пас дар назарияи тарҷума муқобил будани ин ду истилоҳ аз шарҳи мафҳуми “тарҷумапазирӣ” вобастагӣ дорад. Агар мафҳуми “тарҷумапазирӣ” ҳамчун ёфтани муодилҳо дар забони тарҷума фаҳмида шаванд, пас мафҳуми “тарҷуманопазирӣ” пурра муқобили он мебошад, яъне ҳангоми тарҷуманопазир будани воҳидҳои луғавӣ, пайдо намудани муодилҳои онҳо дар забони тарҷума имконнопазир мебошад. Тарҷуманопазирӣ ғайриимкон будани интиқоли матни аслиӣ ба манти тарҷумаро ифода наменамояд. Новобаста аз бемуодилии воҳидҳои забони аслиӣ дар назарияи тарҷума роҳу воситаҳои интиқоли онҳо муайян шудаанд.

Мақсади мақолаи мазкур аз нишон додани баъзе воҳидҳои луғавии забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ иборат мебошад, ки дар назарияи тарҷума ҳамчун падидаи “тарҷуманопазирӣ” маъмул мебошад.

Олимони соҳаи тарҷума усулҳои гуногуни тарҷумаи воҳидҳои луғавии бемуодилро пешниҳод намудаанд. Тарҷумашиноси тоҷик Турсунов Ф.М. роҳҳои зерини интиқоли воҳидҳои луғавии бемуодилро пешниҳод намудааст:

1. Транскрипсия/транслитерасия, ки онҳо дар интиқоли воҳидҳои луғавии бемуодил, маҳсусан, “реалияҳо яке аз роҳҳои пурмаҳсул маҳсуб меёбанд” [8, с. 29]. Ф.М. Турсунов қайд менамояд, ки “дар баробари ин, ҳангоми истифодаи транскрипсия шарҳи калимаҳо дар эзоҳ ё худ матн дар дохили қавс хеле муҳим аст. Шарҳи реалияҳо дар рӯйхатҳои маҳсус ё луғатҳои кӯтоҳ дар саҳифаҳои охири асари бадеии тарҷумашуда ё дар охири ҳар боб ба амалияи тарҷума мувофиқат мекунад” [8, с. 29]. Ҳақиқатан, ҳангоми истифода намудани усули транскрипсия ва ё транслитерасия дар тарҷумаи воҳидҳои луғавӣ тарҷумонро зарур аст, ки маънои онҳоро барои хонанда шарҳ диҳад, зеро бештари воҳидҳои луғавӣ ба фарҳанги соҳибзабонон марбут буда, барои хонандаи матни тарҷума онҳо бегона мебошанд.

2. Калкакунӣ – усули дигари тарҷумаи воҳидҳои луғавии бемуодил буда, он баъд аз транскрипсия/транслитерасия ҳамчун роҳи сермаҳсули тарҷума арзёбӣ мегардад [8, с. 29]. Калка кардани воҳидҳои луғавии бемуодил тарҷумаи таҳтулафзии онро дар назар дорад, ки дар натиҷаи он воҳиди луғавӣ маънои семантикии худро гум намекунад.

3. Тарҷумаи тасвирӣ (тавсифӣ), ки мувофиқи ақидаи тарҷумшинос Турсунов Ф.М. асосан ҳангоми тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ бемуодил истифода мегардад [8, с. 31]. Тарҷумаи тасвирӣ бо роҳи интиқоли маънои воҳиди луғавӣ ҳангоми мавҷуд набудани муодили он дар забони тарҷума анҷом дода мешавад, аз ин рӯ, онро натавон ҳангоми тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ бемуодил, балки ҳама гуна воҳидҳои бемуодил метавон корбаст намуд.

Забоншинос ва тарҷумашиноси рус В.Н. Крупнов роҷеъ ба воҳидҳои луғавии бемуодил ва усули тарҷумаи онҳо чунин ибрази ақида намудааст: “Лексикаи бемуодил барои он вучуд

дорад, ки аввалан аз рӯйи баъзе сабабҳо дар ЗТ мувофиқати ягона ва доимӣ надоранд, дувум пайдоиши лексикаи бемуодил аз он сарчашма мегирад, ки ин ё он воҳиди луғавӣ дар ЗТ бинобар набудани чунин мафҳумҳо умуман мавҷуд нест ва барои ифодаи онҳо аз транслитератсия, калка ва шарҳи маъноӣ истифода бурдан лозим аст” [3, 29].

Ҳамин тавр, воҳидҳои луғавии бемуодил дар назарияи тарҷума ҳамчун падидаи тарҷуманопазирӣ маъмул буда, аз ҷониби олимони соҳаи забоншиносӣ ва тарҷума то андозае таҳқиқу баррасӣ шудааст. Фикру ақидаи тарҷумашиносон дар хусуси роҳу воситаҳои тарҷумани воҳидҳои луғавии бемуодил мухталиф буда, усулҳои гуногуни тарҷумани ингуна воҳидҳо муайян гардидаанд.

Таҳлили як қатор воҳидҳои луғавии бемуодили забони англисӣ ва тарҷумани онҳо дар асоси “Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ”-и А. Мамадназаров нишон дод, ки онҳо бештар бо усулҳои зерин ба забони тоҷикӣ интиқол ёфтаанд:

Трансрипсия/Транслитератсия – маъмултарин усулҳои тарҷумани воҳидҳои луғавии бемуодил дар назарияи тарҷума маҳсуб меёбанд:

abbot – аббат, пири дайри католикӣ [4, с. 27];

accumulator – аккумулятор, маҳзани барқ (асбоби захира қардани энергия), анборишгар [4, с. 32];

acetylene – хим. ссетилен [4, с. 32];

boa – зоол. мори печон, боа (мори калон дар Америкаи Ҷанубӣ); 2) гарданпечи муина, шоли гардан [4, с. 106];

bob-sleigh – бобслей, чанатозӣ, чанапойга [4, с. 107];

Boer – бур (ниёғони муҳоҷири голландҳои соқини Африкаи Ҷанубӣ) [4, с. 108];

bonbon – фр. п бон-бон, навъи ширинӣ [4, с. 109];

boomerang – бумеранг (силоҳи бумиёни Австралия) [4, с. 111];

flannel – фланел, бумазӣ, ҷомаи фланели ё паимӣ, зерпуши паимӣ [4, 330].

Дар фарҳангҳои дузабона низ шарҳи маъноӣ воҳидҳои луғавии бемуодил, ки таввасути транскрипсия ва ё транслитератсия тарҷума шудаанд, ҳатмӣ мебошад.

Тарҷумани тасвирӣ, ки дар он маъноӣ калимаҳои асли дар забони тарҷума шарҳ дода мешаванд:

abaft – ба сӯйи ақиб ё дар ақиб киштии, ба самти пошна (киштии) [4, с. 27];

to abnegate – даст кашидан аз, парҳез қардан аз, рад қардан (аз ҳуқуқи худ). [4, с. 28];

abolitionism – ҳаракати озод қардани гуломон дар ИМА [4, с. 28];

the Ascension – (дар Инҷил) меъроҷи ҳазрати Исо дар чилумин рӯзи растохези ӯ [66]

first-nighter – тамошобини доимии нахустнамоишҳои театр [4, с. 327].

Чӣ тавре ки дида мешавад, дар мисолҳои боло шарҳи маъноӣ вожаҳои бемуодил дар забони тоҷикӣ дар фарҳанг оварда шудааст.

Каллақунӣ бештар дар тарҷумани вожаҳои мураккаби бемуодил зиёд мушоҳида мешавад:

bookworm – кирми китоб; анвои ҳашароте, ки ба китоб хисорат меоварад [4, с. 111];

bottle-neck – гарданаи шиша, даҳони шиша [4, с. 112];

flatbottomed – тагнаҳн, тагнасеъ [4, с. 331].

Бояд тазаккур дод, ки усулҳои мазкур натавонанд ҳангоми таҳияи фарҳангҳои дузабона, балки дар тарҷумани матнҳои бадеӣ низ зиёд истифода мешаванд.

Ба қатори воҳидҳои луғавӣ реалияҳо дохил мешаванд. Реалияҳо воҳидҳои луғавие мебошанд, ки хоси забони асли буда, барои забонҳои дигар бегона мебошанд [8, с. 58]. Ҳамин тавр, реалияҳо калимаҳои мебошанд, ки предмету падидаҳои фарҳангӣ, хусусиятҳои миллӣ-мардумӣ, урфу одат, анъана, расму ойин ва далелҳои таърихию ифода қарда, дар забони тарҷума муодил надоранд, аммо воҳидҳои луғавии бемуодил бошанд, натавонанд он калимаву ибораҳои доранд, ки хусусияти миллӣ-фарҳангӣ доранд, балки дорони хусусиятҳои илмию муқаррарӣ мебошанд.

Аз гуфтаҳои боло бар меояд, ки воҳидҳои пулӣ низ, ки муталлиқ ба фарҳангу миллатҳои алоҳида буда, ба қатори реалияҳо шомил мебошанд, чун онҳо дар забони тарҷума муодил надошта, тавассути транскрипсия ва транслитератсия интиқол меёбанд:

*After which, he would go forth in his rags and beg a few **farthings**, eat his poor crust, take his customary cuffs and abuse,(10, 15).*

*Баъд ӯ боз бо ҳамон либосҳои даридани худ ба гадоӣ мебаромад, ки шояд якчанд **фартинг** пул чамъ кунад, ӯ боз нонпораҳои сахтро мехӯд ва ҳамон шатаҳои муқаррариро мехӯрд....(5, 12-13).*

Дар ҷумлаи болозикр калимаи **farthing** – пуле, ки дар Англия истифода гардида, баробари чоряки пени аст дида мешавад, ки он ифодагари воҳиди пулӣ буда, реалия маҳсуб меёбад. Чун қоида, реалияҳои ифодакунандаи воҳиди пулӣ бо истифода аз усулҳои транскрипсия ва транслитератсия аз забони асли ба забони тарҷума интиқол меёбанд. Дар фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ низ калимаи мазкур бо усули транслитератсия тарҷума шуда, ҳамчун *собикан дар Англия, чор яки пени* [4, с. 314] шарҳ дода шудааст. Тарҷумони асари бадеӣ бошад, ҳангоми тарҷумаи калимаи мазкур аз усули транслитератсия истифода намуда, онро ҳамчун **фартинг** тарҷума намудааст. Барои ошно намудани хонанда бо вожаи бегона, мутарҷим дар поварақ чунин шарҳи онро *пули сиёҳи англисӣ камтар аз як тин (5, 12)* овардааст.

Ҳар як халқият хӯрокҳои миллии худро дорад, ки аз дигар халқиятҳо фарқ мекунанд. Масалан, хӯрокҳои миллии тоҷикон чунин таомҳо, аз қабилӣ *шакароб, қурутоб, ширбиринҷ, ош, манту, ширҷой* маҳсуб меёбанд, ки барои англисзабонон ноошно нестанд ва худ ин калимаҳо ба забони англисӣ тарҷума намешаванд, зеро ин навъи хӯрокҳо миёни англисзабонон вучуд надоранд. Чун вожаҳои ифодакунандаи навъи хӯрокҳо дар назарияи тарҷума ҳамчун реалияҳои этнографӣ маъмуланд, ҳангоми тарҷумаи онҳо аз як забон ба забони дигар асосан усулҳои транскрипсия, транслитератсия ва ё ёфтани калимаи ба ин навъи реалияҳо наздик истифода мешаванд:

*... he tramped despondently up and down the region round about Mincing Lane and Little East Cheap, hour after hour, bare-footed and cold, looking in at cook-shop windows and longing for the dreadful **pork-pies** and other deadly inventions displayed there-for to him these were dainties fit for the angels (10, 5).*

*Якчанд соат муттасил бо пойи бараҳна, дарақ-дарақ ларзида зору парешон дар атрофи Минсинг Лейн ва Литтл Ист Чип дар ба дар гашта ба ҳар як ошхона нигарон мешуд ва дар вақти дидани **самбӯсаҳои равганин** ва хӯрокҳои ширин, ки дар ақиби тирезаҳо чида шуда буданд, ки фақат барои малоикаҳо насиб мешуданд (5, 13).*

Масалан, дар ҷумлаи фавқ, як навъи хӯроқи миллии англисии **pork-pie** ба назар мерасад, ки он ифодакунандаи навъи хӯроқи дар танӯр омодашавандае мебошад, ки шаклан гирдашакли баланд ва рӯйи он хамир буда, дар дохили он гӯшти хук пухта шудааст. Калимаи мураккаби мазкур аз ду калима **pork** – 1) *гушти хук*; 2) *хук*. ва **pie** – *пай (ширинӣ, пирог)* [4, с. 606] иборат аст, ки дар фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ калимаи **pie** бо усули транслитератсия тарҷума шудааст, чун ин навъи хӯрок хоси ошхонаи тоҷикон набуда, дар низоми луғавии забони тоҷикӣ калимае барои ифодаи ин навъи хӯрок дида намешавад. Аслан, **pie** навъи хӯрокест, ки ба пирогҳои русӣ хеле монанд аст ва дар натиҷаи бархӯрди фарҳанги русзабонон бо фарҳанги тоҷикзабонон ин навъи хӯрок дар ошхонаи тоҷикон низ пайдо шуда, он ҳамчун *пирог*, бо иқтибосгирӣ аз забони русӣ, номгузори шудааст. Дар натиҷа воҳиди луғавии бемуодил тавассути транскрипсия ба низоми луғавии забони тоҷикӣ дохил шуда, мутобиқати худро дар калимаи *самбӯса* ва ё *пирог* ёфтааст. Калимаи мураккаби **pork-pie**, ки ҳамчун *пирог аз гушти хук* тарҷума мешавад, дар тарҷумаи асари бадеӣ “Шоҳзода ва гадо” дар иборати **самбӯсаи равганин** муодили худро ёфтааст, ки ин навъи хӯрок хоси ошхонаи тоҷикон буда, он қисман тамбу мазза ва шакли хӯроқи миллии англисии **pork-pie**-ро интиқол дода метавонад.

Бояд тазакурр дод, ки натавонанд реалияҳо, балки дигар воҳидҳои луғавӣ аз қабилӣ лақунаҳо низ ба қатори воҳидҳои луғавии бемуодил дохил мешаванд, ки дар назарияи

тарчума ҳамчун падидаи тарчуманопазирӣ маъмуланд. Чӣ тавре ки дар назарияи тарчума маълум аст, лакунаҳо воҳидҳои луғавие мебошанд, ки дар як забон мавҷуд буда, бо вучуди мавҷудияти падида ва ё ашёи онҳо баёнкунанда дар низоми луғавии забони тарчума калима барои ифодаи онҳо мавҷуд нест. Ин гуна воҳидҳо дар раванди тарчума холигиҳои луғавиро ба вучуд меоранд, аз ин рӯ, онҳоро ҳамчун лакунаҳо номгузорӣ намудаанд:

London was a sight to see, with gay banners waving from every balcony and housetop, and splendid pageants marching along (10, 11).

Рӯзона шаҳри Лондон манзараи хубе дошт. Дар ҳар болохона ва дар ҳар як бом байрақҳои рангоранг лаппас мезаданд, аз кӯчаҳо гурӯҳ-гурӯҳ халоиқ дар ҳолати шодӣ ва хурсандӣ мегузаштанд (5, 4).

Барои мисол, дар ҷумлаи фавқ калимаи “*pageant*”, яъне *фарогати оммавӣ*, ки аз раҳнаймоиши одамон дар тан либосҳои зебо ва рангоранг ё намоиши берунии сахнаи таърихӣ иборат аст, дида мешавад, ки он дар забони тоҷикӣ муодили худро надорад. Дар забони тоҷикӣ калимае дида намешавад, ки маънои калимаи англисии “*pageant*”-ро дар ҷумлаи зер пурра ифода карда тавонад. Калимаи “*pageant*” дар фарҳанги дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ ҳамчун 1) *намоиш, намоиши бошуқӯ, маросими таърихӣ, карнавал*; 2) *намоиш бемаънии худнамоишӣ* [4, 582] шарҳ дода шудааст, ки калимаҳои мазкур дар забони тоҷикӣ наметавонанд пурра маънои калимаи англисиро интиқол диҳанд. Чун калимаи *намоиш* зоҳир кардан, зуҳур, ҷилва, ба ҷашм намоён кардан (*шудан*); иҷрои зиндаи намоишнома ва баёни риштарӯйдодҳои достонгуна бар асоси завобити муайян дар баробари тамошогарон бо истифода аз гуфтор ва ҳаракоти чеҳра ва бадан-ро ифода карда, *карнавал* бошад, *ҷашнест*, ки бо либоспӯшӣ, маскарадҳо ва намоишҳои рангоранг алоқаманд буда, маъмулан пеш аз оғози рӯзаи бузург ва ё рӯзаи олии ҷашн гирифта мешавад. Аз ин ҷо бармеояд, ки дар забони тоҷикӣ вожае барои ифодаи калимаи англисии “*pageant*” вучуд надорад ва калимаи мазкур дар тасвири забонии ҷаҳони тоҷикзабонон лакуна ба шумор меравад. Ҳангоми тарҷумаи калимаи “*pageant*” тарҷумон шарҳи онро ба забони тоҷикӣ интиқол дода, онро ҳамчун *гурӯҳ-гурӯҳ халоиқ дар ҳолати шодӣ ва хурсандӣ* тарчума кардааст.

Исмҳои хос низ дар назарияи тарчума ҳамчун падидаи тарчуманопазир маъмул мебошанд. Барои дуруст тарҷума кардан ва ёфтани муодилҳои дурусти исмҳои хос мутарҷимро зарур аст, ки натавонад аз назария ва амалияи тарчума, балки дигар соҳаҳои илм, ба мисли забоншиносӣ, ономастика, адабиёт, сиёсат ва ғ. донишҳои васеъ дошта бошад. Тарҷумон бояд оид ба хусусиятҳои таърихӣ, иҷтимоӣ, адабӣ ва сиёсии кишварҳои дониши кофӣ дошта бошад, ки тарчума дар асоси забони онҳо сурат мегирад. Дар сурати надоштани донишу маълумоти кофӣ монетаю мушкилиҳо дар фаъолияти мутарҷим ба вучуд меоянд. Забоншинос ва тарҷумашиноси рус М.Ю Семёнова дар ин хусус чунин қайд менамояд: “Хусусияти асосии таҷрибаи ҳаётии ҳар як инсон – ин муносибати ӯ бо фарҳанги забоншиносӣ мебошад”, бинобар ин донишгари забон на танҳо донишгари ҷузъҳои он аст, балки “доштани дониши амиқ оид ба халқи соҳибзабон мебошад” [5, с. 80]. Дар нигоҳи аввал чунин менамояд, ки тарҷумаи исмҳои хос мушкилии хосеро ба вучуд намеорад, вале ҳангоми бевосита бо онҳо бархӯрд кардан дар раванди тарҷума эҳсос мегардад, ки ин мушкилии тарҷумаро бо роҳи воситаҳои анъанавӣ ҳалу ҷасл кардан амри маҳол аст:

Mrs. Fairfax said she should not be surprised if he were to go straight from the Leas to London, and thence to the Continent, and not show his face again at Thornfield for a year to come; he had not unfrequently quitted it in a manner quite as abrupt and unexpected (9, с. 246). – *Хонум Фэйрфакс* изҳор дошт, ки ҳеҷ ҷойи таъҷуб нест: агар ӯ аз Лиз рост ба Лондон рафта бошад, аз он ҷо ба хушкӣ гузашта бошад, фақат баъди як сол дубора дар *Торнфилд* пайдо мешавад (2, с. 157).

Дар мисоли боло мавриди истифода қарор гирифтани топонимҳову антропонимро метавон мушоҳида намуд, ки ба забони тоҷикӣ тавассути усулҳои маъмули тарҷумаи исмҳои хос, транскрипсия ва транслитератсия интиқол ёфтааст. Чӣ тавре ки дида мешавад, топонимҳои *Thornfield* ва *the Leas* тавассути усули транслитератсия ба забони тоҷикӣ

хамчун *Торнфилд* ва *Лиз* тарчума шудаанд, ки ба имлои забони тарчума мутобик гардидаанд.

Бояд тазакурр дод, ки овозҳои забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бо роҳҳои гуногун интиқол меёбад, аз ин рӯ, мутарҷимро зарур аст, ки дар интиҳоби онҳо боэҳиёт бошад. Масалан, дар таркиби *ai*, *au* ҳарфи англисии *a* чун *[ei]* талаффуз мешавад ва дар сурати дар аввали калима ва ё баъди садонокҳо омадан ҳамчун *эй* ва дар дигар ҳолатҳо бо овозҳои *ей* ба забони тоҷикӣ интиқол меёбад. Аз ин рӯ, антропоними англисии *Fairfax* забони тоҷикӣ тавассути транслитератсия ҳамчун *Фэйрфакс* интиқол ёфтааст.

Ҳамин тавр, тарчума омили муҳими мутақобилаи забонҳо ва ғанӣ гардонидани фарҳангҳои гуногун мебошад. Дар назарияи тарчума воҳидҳои луғавии бемуодил ҳамчун падидаи “тарчуманопазирӣ” маъмул мебошанд. Мафҳумҳои “тарчуманопазирӣ” ва “тарчуманопазирӣ” дар забоншиносӣ мафҳумҳои зидмаъно буда, дар назарияи тарчума онҳо на дар ҳама ҳолат муқобили якдигар мебошанд, ки дар мақола баррасӣ гардиданд. Дар назарияи тарчума воҳидҳои луғавии бемуодил ҳамчун падидаи “тарчуманопазирӣ” маъмул мебошанд. Хусусияти асосии воҳидҳои луғавии бемуодил воситаи намоиши арзишҳои муайяни фарҳангӣ ва миллии мардуми алоҳида мебошад, ки дорои хусусиятҳои хоси фарҳанг, тарзи тафаккур ва ҳаёти иҷтимоӣ мебошад. Тарҷумаи воҳидҳои луғавии бемуодил аз тарҷумон маҳорати баланди тарҷумонӣ ва донишҳои назариявиро талаб менамояд.

**Муқаррир: Турсунов Ф.М., д.и.ф., профессори ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Рӯйхати адабиёт**

1. Алексеева, И.С. Введение в переводоведение / И.С. Алексеева. – СПб.: Филол. фак-т С.-Петербур. ун-та; М.: Академия, 2004. – 268 с.
2. Бронте, Ш. Джейн Эйр: Роман/ Ш. Бронте. – М, 2022. – 608 с.
3. Крупнов, В.Н. Курс перевода. Английский язык: Общественно-политическая лексика / В.Н. Крупнов. – М.: Международные отношения, 1979. – 232с.
4. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: ЭР-граф, 2017. – 1016с.
5. Марк, Т. Шоҳзода ва гадо. (Барои бачагони миёнсол ва калонсол) / Т. Марк. - Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1952. – 343 с.
6. Нелюбин, Л.Л. Толковый переводоведческий словарь / Л.Л. Нелюбин. – 3-е изд., перераб. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 320 с.
7. Семенова, М.Ю. Основы перевода текста: учебник / М.Ю. Семенова. – Ростов н/Д: Феникс, 2009. – 344 с.
8. Турсунов, Ф.М. Сопоставительное исследование безэквивалентной лексики в лингвокультурном и переводческом аспектах (на материале английского и таджикского языков): автореф.дисс.... док. филол. наук: 10.02.20. / Ф.М. Турсунов. – Душанбе, 2016. – 358 с.
9. Bronte, Sh. Jane Ayre / Sh. Bronte. – L., 1999. – 496 p.
10. Mark, T. The Prince and the Pauper / Mark Twain; with an introduction and Notes by Robert Tine. Barnes and Noble Classics. – New York, 2004. – 230 p.

**РОҶЕЪ БА “ТАРЧУМАНОПАЗИРӢ”-И БАЪЗЕ ВОҲИДӢОИ ЛУҒАВИИ ЗАБОНИ
АНГЛИСӢ НИСБАТ БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ**

Дар мақолаи мазкур масъалаи “тарчуманопазирӣ”-и баъзе воҳидҳои луғавии забони англисӣ ба забони тоҷикӣ баррасӣ гардидааст. Дар қисмати муқаддимавӣ муаллиф мафҳумҳои тарчуманопазирӣ ва тарчуманопазирӣро дар асоси фикру ақидаи забоншиносон таҳлилу баррасӣ намудааст.

Дар қисмати асосии мақола муаллиф усулҳои тарҷумаи воҳидҳои луғавии бемуодил дар асоси фикру ақидаи забоншиносону тарҷумашиносон таҳлил намуда, баъдан дар асоси фарҳанги дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ ва асарҳои бадеӣ фикру ақидаҳои худро асоснок намудааст.

Дар қисмати хулосавӣ муаллиф фикру ақидаҳои худро ҷамъбаст намуда, ба хулосае омадааст, ки тарҷума омили муҳими робитаи забонҳо ва ғанисозии фарҳангҳои гуногун маҳсуб меёбад. Мафҳумҳои “тарчуманопазирӣ” ва “тарчуманопазирӣ” дар забоншиносӣ мафҳумҳои муқобил буда, дар назарияи тарҷума онҳо на дар ҳама ҳолат муқобил мебошанд, ки дар мақола баррасӣ гардидаанд.

Калидвожаҳо: тарҷуманоназирӣ, воҳидҳои лугавӣ, усулҳои тарҷума, транскрипсия, транслитератсия, тарҷумаи тасвирӣ, калкакунӣ, мутақобилаи забонҳо, забони англисӣ, забони тоҷикӣ.

О «НЕПЕРЕВОДИМОСТИ» НЕКОТОРЫХ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ПО СРАВНЕНИЮ С ТАДЖИКСКИМ ЯЗЫКОМ

В данной статье обсуждается вопрос «непереводимости» некоторых лексических единиц английского языка по сравнению с таджикским языком. Во введении автор анализирует и рассматривает понятия “переводимости” и “непереводимости”, опираясь на мнения лингвистов.

В основной части статьи автор анализирует способы перевода безэквивалентных лексических единиц, опираясь на мнения лингвистов и переводчиков, а затем на основе англо-таджикского двуязычного словаря и художественных произведений обосновывает свои мнения.

В заключительной части автор обобщает свои мысли и приходит к выводу, что перевод является важным фактором взаимодействия языков и обогащения разных культур. Понятия «переводимость» и «непереводимость» являются противоположными понятиями в лингвистике, а в теории перевода они противоположны не во всех случаях, которые рассматриваются в статье.

Ключевые слова: *непереводимость, лексические единицы, способы перевода, транскрипция, транслитерация, описательный перевод, калькирование, взаимодействие языков, английский язык, таджикский язык.*

ON THE "UNTRANSLATABILITY" OF SOME LEXICAL UNITS OF THE ENGLISH LANGUAGE COMPARED TO THE TAJIK LANGUAGE

This article discusses the issue of the "untranslatability" of some lexical units of the English language compared to the Tajik language. In the introduction, the author analyzes and considers the concepts of "translatability" and "untranslatability", based on the opinions of linguists.

In the main part of the article, the author analyzes the methods of translating of non-equivalent lexical units, based on the opinions of linguists and translators, and then substantiates her opinions on the basis of the English-Tajik bilingual dictionary and works of art.

In the final part, the author summarizes her thoughts and comes to the conclusion that translation is an important factor in the interaction of languages and the enrichment of different cultures. The concepts of "translatability" and "untranslatability" are opposite concepts in linguistics, and in the theory of translation they are not opposite in all cases, which are considered in the article.

Keywords: *untranslatability, lexical units, translation methods, transcription, transliteration, descriptive translation, calque, interaction of languages, English, Tajik.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маҳмудзода Миҷгонаи Абдулваҳоб – Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, дотсенти кафедраи забониносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ф. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: 908556501. E-mail: mahmudzoda.mijgona@mail.ru*

Сведения об авторе: *Маҳмудзода Мидҷгонаи Абдулваҳоб – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, доцент кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиев, 17/6. Тел.: 908556501. E-mail: mahmudzoda.mijgona@mail.ru*

Information about the author: *Mahmudzoda Mijgona Abdolvakhob - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzoda, Associate Professor of the Department of Applied Linguistics and Translation Theory. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan. Tel.: 908556501. E-mail: mahmudzoda.mijgona@mail.ru*

ТАШАККУЛИ ИСТИЛОҲОТИ ДАНДОНПИЗИШКӢИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢИ ВА АНГЛИСӢИ БАР ПОЯИ УСУЛИ САРФӢИ КАЛИМАСОЗӢИ

Маҳмадов Н.

Донишгоҳи байналмилалӣи забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ роҳи усул ва тарзу шеваҳои мухталифи вожасозиву истилоҳсозӣ мавҷуд буда, ҳар яке аз онҳо дар бунёду таркиби истилоҳи ин ё он соҳа мавқеи муайян доранд. Усули сарфӣ яке аз сермаҳсултарин роҳи шеваи калимасозиву истилоҳсозӣ ба шумор рафта, дар соҳатни истилоҳоти дандонпизишкӣи забонҳои тоҷикиву англисӣ мавқеи намоёнро ишғол мекунанд.

Таҳлилу баррасии нақши ин намуди калимасозӣ дар бунёди вожагон бар мабноси маводи ин ё он асар аз ҷониби суханшиносони тоҷику англис мақолаву асар ва рисолаҳои бунёди таълиф гардидаанд. Забоншинос С. Низомова дар таҳқиқоти хеш аз ин навъи калимасозӣ (сарфӣ – Н.М.) дар “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ ёдовар мешавад [10]. Дар мақолаву асарҳои забоншинос Ш. Рустамон низ роҳи усулҳои калимасозӣ, алалхусус калимасозии сарфӣ хеле муфассал мавриди таҳқиқи амиқи илмӣ қарор гирифтааст [11; 12]. Ду асари забоншинос С. Хоркашев низ ба масъалаи калимасозии исм бо пасвандҳо ва ташаккули таркиби луғавӣи ва калимасозӣ бахшида шудааст [15; 16]. Дар рисолаи забоншинос Э. Шоев сохта шудани сифатҳои нисбӣ ба воситаи пасвандҳои *-ӣ, -гӣ, -вӣ* таҳлилу баррасӣ гардидааст [17]. Як силсила мақолаву асарҳои забоншинос Ғ. Мирзоев ба масъалаҳои калимасозӣ ва калимасозии пасвандӣ, яъне бунёди калимаҳо тавассути пасвандҳо дар забони забони адабии муосири тоҷик бахшида шудааст [6;7;8;9].

Нақши англисшиносони рус низ дар таҳқику пажӯҳиши анвои калимасозӣ бавижа калимасозии сарфӣ бағоят калон аст. Забоншинос П.В. Каращук дар таълифоти хеш аз пешвандҳову пасвандҳои мухталифи калимасозӣ ёдовар шуда, усули вандафзоиро (сохтани калима тавассути вандҳо) яке аз роҳҳои сермаҳсули вожасозӣ меномад [3]. О.Д. Мешков дар асари бунёди худ, ки ба масъалаи калимасозӣ дар забони англисии муосир бахшида шудааст, усули сарфӣи калимасозиро роҳи сермаҳсули сохтани калимаву вожагон меҳисобад [5]. Категорияҳо ва анвои калимасозии забони англисии муосир дар таълифоти сершумори Н. Марчанд таҳқику таҳлил гардидааст [22].

Бояд таъкир дод, ки истилоҳоти дандонпизишкӣ, ки бар пояи усули сарфӣ сохта мешаванд, асосан, ба воситаи ба решаву асос ҳамроҳ шудани унсурҳои калимасоз, яъне пешванду пасванд бунёд мегарданд. Аз ин рӯ, мо дар зер аз он пешванду пасвандҳое, ки тавассути онҳо истилоҳоти дандонпизишкӣ сохта мешаванд, фикру андешаҳоямонро баён мекунем.

Сохтани истилоҳ бо пешванд. Пешвандҳо аз он унсурҳои калимасозанд, ки пеш аз решаву асос омада, истилоҳ месозанд. Дар раванди таҳлили истилоҳоти дандонпизишкӣи забонҳои тоҷикиву англисӣ, мо бо пешвандҳои зерин рӯбарӯ шудем:

а) пешвандҳои забони тоҷикӣ. Пешвандҳои истилоҳоз дар сохтани истилоҳоти дандонпизишкӣи забони тоҷикӣ аз ҷиҳати миқдор зиёд набоваранд ҳам, дар бунёди калимаву истилоҳот нақши калон доранд. Пешвандҳои зерин дар соҳтани истилоҳоти дандонпизишкӣи забони тоҷикӣ иштирок мекунанд, ба монанди:

пешванди но- Пешванди мазкур дар истилоҳсозӣ серистеъмол ва муштарақвазифа буда, дар сохтани сифат ва зарф фаъол аст. Пешванди **но-** бо ҳиссаҳои нутқи мухталиф омада, сифатҳои аслии месозад, ки акси маънои асосӣ, яъне молик набудани мавсуфро ба он мефаҳмонад ё ҳолату вазъияти ашёро ифода мекунанд: *номувофиқ* <тарҳи *номувофиқи* дандони *маснуъӣ* [21]; *нобаробар* <*гафсии* *нобаробар* [13, с. 21]; <*дандони* *нобаробар* [13, с. 21]; *ноқулай* <*дандони* *ноқулай* (*беҷо*); *беиллат* <*дандони* *беиллат*, *бенуқсон* [13, с. 26] Пешванди номбурда пеш аз сифати феълии замони гузашта омада, истилоҳ месозад: *норасида* <*дандони* *норасида*, *инкишофнаёфта*

пешванди бе-. Пешванди *бе-* яке аз унсурҳои истилоҳсози сермаҳсул буда, дар “Фарҳанги тафсирии забон тоҷикӣ» ба чунин маънӣ омадааст: “1. *пешванди инкорӣ* бидуни...; ғайр аз, ғайри...; **бе ин (он) ҳам** бидуни ин (он) ҳам; **бе он ки...** *пайвандаки тобеъкунанда* ба ҷои он ки..., ин корро накарда...; **бе ҳеҷ ташвиш** бидуни камтарин ташвиш, бемалол. 2. *пешв.* бо исм омада, сифат месозад, ки ба аломат ва ҳислате доро набудани предметро ифода мекунад: **безарар, бекор, бегубор** *ва ғ.* 3. *пешв.* бо як гурӯҳ исмҳо, инчунин бо баъзе феълҳо омада, зарф месозад: **беихтиёр, беибо, беист** *ва ғ*” [18, с. 161]. Дар низоми истилоҳоти дандонпизишкӣ, пешванди *бе-* аз исмҳои моддӣ сифат месозад: *береша* < *дандони береша*. Ин пешванд пеш аз исмҳои маънӣ низ омада истилоҳ месозад: *бедаво* < *дарди бедаво (бедармон, ғайри қобили муолиҷа)* [13, с. 21];

пешванди бо-. Пешванди *бо-* маънии “ҳамроҳ будан, якҷоя шудан ва иштирок карданро дар илрои ягон амал (*бо шахсе ё чизе*)” ифода мекунад ва дар низоми истилоҳоти дандонпизишкӣ пеш аз исмҳои моддӣ омада сифат месозад: *бореша* < *дандони бореша*;

пешванди бар-. Ин пешванд дар сохтани истилоҳоти дандонпизишкӣ сермаҳсул буда, чунин маънӣ дорад: “**бар-** *пешванд, ки дар аввали исмҳо омада, калимаҳои нав месозад*” [18, с. 132]. Дар низоми истилоҳоти дандонпизишкӣ бошад, пешванди мазкур пеш аз исмҳо омада сифат сохтааст: *бардавом* < *пултити бардавом, бемории бардавом* [13, с. 38];

б) **пешвандҳои забони англисӣ**. Дар ташаккули истилоҳоти дандонпизишкӣ забони англисӣ, пешвандҳои зерин иштирок мекунад:

пешванди im-. Ин пешванд дар низоми истилоҳоти дандонпизишкӣ забони англисӣ он қадар серистеъмол набуда, маъниҳои “in, on, within, into or toward (дар, даруни, ба дарун ё ба сӯй), not, lack of, opposite of (не, камӣ, норасоӣ, набудани чизе, муқобил, зид)”-ро ифода мекунад. Дар бештари ҳолатҳо пешванди *in-* бар ивази пешванди *im-* истеъмол мешавад, ба монанди: *im+plant = implant (насб, пайванд кардан, ҷойивазкунӣ)*, *in+lay = inlay (пломба, пуркард (хамирае, ки бо он сӯрохи дандонро пур мекунад))*, *im+mobilization = immobilization (беҳаракатсозӣ (-и дандонҳо), ночунбон гадонидан (-и дандон))*, *in+operable = inoperable (ҷарроҳинашаванда)*;

пешванди ex-. Пешванди мазкур маънии “away from, outside, out of (дур аз, берун, аз)”-ро ифода намуда, ба воситаи он истилоҳоти зерин сохта мешаванд: *excavation (кандан) < excavation of carious dentin (кандани дандони нӯсида)*, *exfoliate (афтшиши/ғалтишии/рехтани дандонҳои шир)*;

пешванди inter-. Ин пешванд маънои “in the middle of (дар мобайни, дар байни)”-ро ифода намуда, ба воситаи он дар соҳаи дандонпизишкӣ сифат-истилоҳоти зерин тавассути он сохта мешаванд: *interdental (... и байни дандон) < interdental papillae (нистонакҳои байни дандон)*; *interalveolar (байни решагоҳи дандон)*;

пешванди anti-. Пешванди мазкур маънои “against, opposite, counteractive (муқобили, алайҳи, зидди)”-ро ифода намуда, яке аз сермаҳсултанин унсурҳои истилоҳсоз дар низоми истилоҳоти дандонпизишкӣ забони англисӣ ба шумор меравад. Ба воситаи пешванди мазкур, асосан, исм-истилоҳоти дандонпизишкӣ бунёд мегарданд: *antiedemic (зидди варам)*, *antiodontalgic (дорӯе, ки дарди дандонро баратараф мекунад, доруи зидди дарди дандон)*, *antibiotic (антибиотика)*, *antimicrobial (зидди микробӣ)*;

пешванди peri-. Ин пешванд маънои “around (атрофи, дар атрофи гирди, дар гирди)”-ро ифода мекунад ва онро метавон сермаҳсул номид, зеро тавассути он исм-истилоҳоти дандонпизишкӣ сершуморе сохта шудаанд, ба монанди: *periodontium (пародонт, дандонбофта, бофтаҳои атрофи дандон)*, *periodontal (пародонтоз, вайрони гизогирӣ бофтаҳои пародонт < periodontal abscess (думмали пародонтӣ, думмали дандонбофта, варамии фасодноӣ бофтаҳои атрофи дандон))*; *periapical (периапикалӣ) < periapical part of the tooth (қисми назди қуллаи решаи пеши дандон)*;

пешванди sub-. Пешванди мазкур маъниҳои “beneath, less than the normal or typical, inferior (зер, дар зер, зери, камтар аз муқаррарӣ ё маъмулӣ, пасттар)”-ро ифода намуда, дар таркиби истилоҳоти дандонпизишкӣ зерин меояд: *subacute (зертез) < subacute abscess*

(думмал, варами фасодноки (римноки) зертез; *sublingual* < *sublingual abscess* (думмал, варами фасодноки (римноки) зери забон);

пешванди *dis-*. Ин пешванд дар муқоиса бо дигар пешвандҳое, ки зикрашон дар боло рафт, сермаъно буда, дар низоми истилоҳоти ба маъниҳои “separation, apart; to remove; not, up- (чудо, алоҳида; кандан, баргараф намудан; не, ғайри-”-ро ифода мекунад ва ба воситаи пешванди мазкур истилоҳоти зерин сохта мешаванд: *dissection* (буриши) < *dissection of central incisors* (буриши пешдандонҳои марказӣ); *disinfect* (тамиз кардан); *discoloration* (берангунӣ), *disorder* (вайроншавӣ, вайронӣ), *displacement* (бечойӣ, ивази ҷой) < *displacement of teeth* (бечошавии дандонҳо);

пешванди *de-*. Пешванди мазкур маънои “to do the opposite, away, off; to remove entirely (баръакс кардан, дур кардан, хомӯш кардан; пурра кандан)-ро ифода намуда, дар бунёди истилоҳоти зерин иштирок мекунад: *devitalized* (кандашуда) < *devitalized tooth* (дандони кандашуда); *dehydration* (беобкунӣ)

пешванди *hyper-*. Ин пешванд маънои “abnormally increased; excessive (ба таври ғайримуқаррарӣ зиёдшуд; аз ҳад зиёд)”-ро ифода намуда, тавассути он истилоҳоти дандонпизишкии зерин сохта мешавад: *hyperplasia* (гиперплазия, нешсабзӣ, нешсабзиш) < *hyperplasia of teeth* (нешсабзиш дандонҳо), *hyperdontia* (беируидии, зиёдруидӣ, бешинаруидии дандонҳо); *hypersensitivity* (беиҳссӣ) < *hypersensitivity of teeth* (беиҳсӣ дандонҳо);

пешванди *hypo-*. Пешванди мазкур маъни “under, below (зери, дар зер)” ифода намуда, дар сохтани истилоҳоти зерин иштирок мекунад: *hyposalivation* (тарашшӯҳи нокифояи/ками оби даҳан), *hypoplasia* (камсабзӣ, камсабзиш) < *dental hypoplasia* (камсабзиш дандон), *enamel hypoplasia* (камсабзиш минои дандонҳо); *hypodontia* (камруидии дандонҳо), *hyposensitivity* (камҳсӣ дандонҳо);

пешванди *intra-*. Пешванди номбурда маъни “inside of, within (дарун, дар даруни, дохили, дар дохили)”-ро ифода намуда, тавассути он истилоҳоти зерин сохта мешаванд: *intracellular* (дохилиҳучайравӣ, даруниҳучайравӣ), *intracoronar* (даруни гилофаки дандон);

пешванди *ante-*. Ин пешванди муродифи пешванди *pre-* буда, маънои “before (то, пеш аз, қаблан)”-ро мефаҳмонад. Ба воситаи пешванди мазкур истилоҳоти зерин сохта мешавад: *anteposition* (бечойӣ, ивази ҷой ба пеш), *anterior* (пеш) < *anterior tooth* (дандонҳои пеш); *premolar*, *premolar teeth* (премоляр, дандонҳои курсии хурд), *premature* (бемаҳал, барвақт, бармаҳал) < *premature teeth* (дандонҳои бармаҳал); *premedication* (бедардсозии қаблӣ);

пешванди *mal-*. Пешванди ёдоваршуда яке аз сермаҳсултарин унсурҳои истилоҳоз дар низоми истилоҳоти дандонпизишкӣ ба шумор рафта, маънои “bad, poor, abnormal (бад, вайрон, бечора, ғайримуқаррарӣ)” ифода мекунад ва тавассути он чунин истилоҳот сохта мешаванд: *maleruption* (нодуруст баромадани дандон), *malocclusion* (газиши нодурусти дандонҳо), *malnutrition* (беқувватшавӣ, заифшавӣ (-и дандон));

пешванди *trans-*. Пешванди мазкур маънои “through (тавассути, ба воситаи, байни, аз байни)”-ро ифода намуда, тавассути он истилоҳоти зерини дандонпизишкӣ бунёд мегарданд: *transplant* (ба ҷойи дигар шинондан, ҷой иваз кунондан); *transplantation* (ҷотабдилӣ, қўчондани бофтаҳо ва узвҳо ба ҷойи дигар ва ё организми дигар ва зинда гардондани онҳо) < *transplantation of teeth* (ҷотабдилиш дандонҳо; шинондани як дандон ба ҷойи дандони табиӣ дигар, шинондани як дандони курсӣ аз ҷумлаи дандони ақли ҷоғи поён ба ҷойи дандони курсии якум); *transseptal* (аз байни миёнадевор/байндевор/тавора гузаранда);

пешванди *infra-*. Ин пешванд маънои “low, below; situated, formed, or occurring beneath (паст, поён; ҷойгиршуда, ташкилшуда ё дар зер ба амал омада)”-ро ифода намуда, ба воситаи он истилоҳоти зерин сохта мешаванд: *infraclusion* (инфраокклюзия, зернишастии дандон, аз қатори дандонҳо поёнтар ҷойгир шудани дандон), *infra dentale* (lower alveolar point) (нуқтаи кранеометрӣ (нуқтаи поёнтар аз дандонхона/решагоҳи дандон).

Ҳамин тариқ аз тавсифи пешвандҳои забонҳои мавриди таҳқиқ маълум гардид, ки нақши пешвандҳо дар забони англисӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ назаррас будааст. Агар

дар забони тоҷикӣ ҳамагӣ чор пешванд дар сохтани истилоҳоти дандонпизишкӣ иштирок карда бошад, пас, дар забони англиси адади онҳо ба понздаҳ баробар аст.

Сохтани истилоҳ бо пасванд. Дар баробари пешвандҳо, нақши пасвандҳо низ дар бунёди истилоҳоти дандонпизишкӣ забонҳои муқоисашаванд калон аст. Дар раванди таҳлили баррасии истилоҳоти мавриди таҳқиқ мо бо пасвандҳои зерин рӯбарӯ шудем:

а) пасвандҳои забони тоҷикӣ. Дар ташаккули истилоҳоти дандонпизишкӣ забони тоҷикӣ пасвандҳои зерин ба чашм расиданд:

пасванди -иш. Дар низоми истилоҳоти дандонпизишкӣ забони тоҷикӣ пасванди *-иш* сермахсул буда, асосан, аз асоси замони ҳозираи феъл исмҳои амал месозад: *ҷаббиш, макиш* [13, с. 31], *ларзиш, сӯзиш, нӯсиш* < *нӯсиши дандон* [13, с. 15]; *ғудозиш* < *новаи ғудозиш* [13, с. 18], *бурриш*. Агар вожаи *газиш* ҳамчун исми амал аз феълҳои *газидан*; *неш задан* бунёд ёфта, маъниҳои “1. дандон задани инсон ва ё ҳайвон ба чизе, чизеро саҳт ба дандон гирифтани. 2. неш задани лонварон ва ё ҳашарот” ифода кунад [18, с. 295], пас, дар соҳаи дандонпизишкӣ ин вожа ба сифтаи истилоҳ маъноӣ «расиш, ҳамой, муносибати байни радаҳои дандон, созгории дандонҳо»-ро мефаҳмонад [13, с. 27]: *газиш* < *газиши миёна* [13, с. 18]; *газиши амиқ* [13, с. 27], *газиши қач* [13, с. 27], *газиши нодуруст* [27], *газиши кушода* [13, с. 27].

пасванди -ӣ. Пасванди мазкур дар воҷасозии исму сифат ва зарфу сифати феъли фаъол буда, дар низоми истилоҳоти дандонпизишкӣ начандон сермахсул аст ва он асосан, аз исми сифатҳои месозад, ки ба макони ҷойгиршавии ин ё он дандон ишорат мекунад: *марказӣ* < *дандони марказӣ* [13, с. 38]. Дар баробари ин, ба воситаи ин пасванд аз исми сифатҳои гуногун сохта мешаванд: *ҷузъӣ* < *нӯшиши ҷузъӣ* [13, с. 38], *гардиши ҷузъӣ* [13, с. 38], *протези ҷузъӣ гирифташуда* [13, с. 38]; *курсӣ* < *дандони курсӣ* [13, с. 16]; *дандони калони курсӣ* [13, с. 12] паҳлӯӣ < *дандони паҳлӯӣ* [13, с. 12]; *сафолӣ* – *хамираҳои сафолӣ* [13, с. 15]. Ба воситаи ин пасванд инчунин, аз як исми маънӣ дигар исми маънӣ низ сохта мешавад: сохтаги *сӯроҳӣ* [13, с. 38] < *сӯроҳии дандон*; *шикофӣ* [13, с. 38] < *шикофии дандон*;

пасванди -манд. Ин пасванд дар сохтани истилоҳоти дандонпизишкӣ каммахсул буда, аз исми маънӣ сифатҳои аслие месозад, ки ба аломату ҳолат ва ҳосият доро будани ашёро мефаҳмонад: *дардманд* < *дандони дардманд*;

пасванди -гоҳ. Дар бораи пасванди *-гоҳ* то ба имрӯз байни забоншиносон фикру андешаи мушаххас набуда, бархе аз онҳо (В.А. Лившиц ва Л.П. Смирнова) пасванди мазкурро ба қатори вожаҳои мураккаб мансуб медонанд ва ба маънии мустақили калимаи “гоҳ” эътибор додаанд [4, с.145]. Аз сабаби он ки калимаи “гоҳ” маънии “макон ва замон”-ро ифода мекунад, боиси гуногуноандешии муҳаққиқон шудааст. Дар низоми истилоҳоти дандонпизишкӣ ин пасванд каммахсул буда, аз исми мухталиф исми макон месозад ва миқдори истилоҳоти ба воситаи пасванди мазкур сохташуда хеле маҳдуд аст: *захмгоҳ* [13, с. 32]; *озмошигоҳ* [13, с. 17]; *дармонгоҳ* [13, с. 15];

пасванди -ак. Дар забони тоҷикӣ дараҷаи истеъмоли пасванди *-ак* фарроҳ буда, он ҳам дар шаклсозӣ ва ҳам калимасозӣ истифода мешавад. Дар низоми истилоҳоти дандонпизишкӣ, ба воситаи ин пасванд аз исми моддиву маъни исми гуногун сохта мешавад. Масалан, аз исми маънии *чанг* исми модди *чангак* сохта шуда, дар соҳаи дандонпизишкӣ барои насби дандонҳо истеъмом мегардад: *чангаки ақибкор*, *чангаки симин*, *чангаки ҳалқавӣ*, *чангаки пружини*, *чангаки фанарӣ* [13, с. 15]. Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” истилоҳи *чангак* ба маъниҳои зерин омадааст: “1. оҳани сарҳамида, ки бо вай чизҳоро банд карда мегиранд, оҳани сартези маҳсус; куллоб. 2. оҳани сарҳамида барои овехтани чизе; **чангаки гӯштовезӣ**, **чангаки лойкашӣ**. 3. оҳанҷаи сарҳамида барои бастанӣ дар. 4. қисми оҳани шастӣ моҳигирӣ, ки сайд ба он гирифтӣ мешавад” [19, с.529-530]. Пасванди мазкур аз исми моддӣ исми нав сохтааст, ки аз ягон ҷиҳат ба маънии асос шабоҳат дорад.

пасванди -ча. Ин пасванд дар сохтани истилоҳоти дандонпизишкӣ каммахсул буда, аз исми моддиву маънии мухталиф исми дигаре месозад: *хубобча* < *хубобҷаи ҷароҳатнок* [13, с.13], *обилаҷа* < *обилаҷаи чиркдор* [13, с.13]. Истилоҳ-ибораҳои *хубобҷаи ҷароҳатнок* дар соҳаи дандонпизишкӣ ба маънии “бемории илтиҳобии ковокии даҳон, ки ҳангоми

гирифтори ба он дар пардаи луобӣ якто-якто ё захму яраи бисёр пайдо мешавад” ва *обилаҷаи чиркдор* ба маънии “думмали дандонбофта, варами фасодноки бофтаҳои атрофи дандон” [13, с.24] истеъмом мешавад.

пасванди -нок. Пасванди мазкур дар вожасозии сифат сермаҳсул аст. Ин пасванд аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ сифат месозад. Дар соҳаи дандонпизишкӣ ин пасванд аз вомвожаи арабии *иллат*, ки маънои “дард, беморӣ”-ро мефаҳмонад, сифати сохтаи иллатнок сохтааст. Сифати *иллатнок* маънои “нуқсондор; айбдор; касалманд, дардманд”-ро ифода мекунад [18, с. 542]. Дар низоми истилоҳоти дандонпизишкӣ, пасванди *-нок* муродифи пасванди *-манд* ба шумор меравад: *дандонҳои иллатнок (хӯрадандонҳо)* [13, с.13] – *дандони дардманд*

пасванди -нокӣ. Пасванди мазкур аз ҳиссаҳои нутқи мухталиф зарфҳои тарзи амал месозад ва дар бунёди истилоҳоти дандонпизишкӣ каммаҳсул мебошад: *варамнокӣ < варамнокии дандон*. Вожаи *варамнокӣ* аз вомвожаи арабии *варам*, ки маънияш “љои дамида баромадаи бадан ё ягон узви он, омос; умуман дамидагӣ дар рӯи чизе; дамида баромадан, омосидан, пайдо шудани варам дар ягон узви бадан” аст, бунёд ёфтааст. Истилоҳи *варамнокии дандон* дар соҳаи дандонпизишкӣ ба маънии “як бемории маъмули ковокии даҳони беморони синну соли мухталиф, ки хангоми гирифтор ба он афзоиши ҳаҷми бофтаҳо дар атрофи дандонҳо ва пайдоиши аломатҳои вобаста дар натиҷаи илтиҳоб, газак, варам мушоҳида мешавад”;

пасванди -а. Дар забони тоҷикӣ пасванди *-а* сермаъно, оморфема ва синоморфема мебошад. Ин пасванд аз як исм дигар исме месозад, ки он ба решаи асоси калима аз ягон ҷиҳат монанд будани калимаи сохтаре мефаҳмонад: *дандона*. Истилоҳи *дандона* аз исми *дандон* “узви устухонӣ дар даҳони инсон ва ҳайвонот, ки вазифаи хойида хӯрдани хӯрок ва газиданро иљро мекунад” ва пасванди *-а* таркиб ёфта, ба чунин маъниҳо истеъмом мешавад: “1. қисми қатори дандонмонанди баъзе асбобҳо. 2. қисми болоидандоншакли деворҳои қалъа ва қаср, кунгура. 3. қисми кунгурашакли баъзе ҳарфҳои алифбои арабӣ” [18, с.406]. Илова бар ин, пасванди мазкур дар соҳаи дандонпизишкӣ ба асоси феъл ҳамроҳ шуда, истилоҳ месозад, ки он феъли ҳол ва сифати феълӣ аст: *рехта*. Истилоҳи *рехта* аз асоси замони гузаштаи феъли *рехтан* ва пасванди *-а* сохта шуда, маънои зеринро мефаҳмонад: “2. чизҳои обакӣ ё шоранда, ки ба лӯе рехтааст. 3. зарфҳои филизӣ, ки бо роҳи филизро гудохта, ба қолиб рехтани он сохта шудаанд. 4. одам ё аспе, ки аз ҳамнавъони худ хурдтар, хушнамотар ва пургӯшттар мебошад” [19, с.162]: *афсарои рехта, гилофаки рехта, замимаи нешдори рехта, дандонӣ рехта* [18]. Истилоҳи *рехта* дар соҳаи дандонпизишкӣ ба маънии “дандонсозӣ, тайёр намудани дандони маснуӣ, протезҳо, ки дандонҳои набударо иваз мекунад” истифода мешавад. Истилоҳи *бофта* аз асоси замони ҳозираи феъли бофтан ва пасванди *-а* сохта шуда, дар соҳаи тибб ба маънии “силсилаи ҳуҷайраҳо ва ҳосилаи онҳо, ки аз ҷиҳати умумияти сохт, вазифа ва рушд муттаҳид шудаанд” [1, с. 232] корбаст мешавад: *бофта < nobanҳинҷориҳои бофтаҳои сахти дандонҳо* [13, с.5]; *бофтаи васл* [13, с.5]. Истилоҳи *хӯрда* аз феъли *хӯрда шудан* ва пасванди *-а* сифат сохта, дар соҳаи дандонпизишкӣ ба қоҳиш ёфтани сифати дандон ишора мекунад: *дандони хӯрда*:

“... Касе хоҳад, ки он *дандони хӯрда*
Ки дард ӯро ҳаме сӯроҳ карда,
Зи беҳаш барканад бе ранҷи бисё,
На саъбу бошаду на ранҷу озор” [14, с.25-26]

а) пасвандҳои забони англисӣ. Дар сохтани истилоҳоти дандонпизишкӣ забони англисӣ низ пасвандҳои мавқеи густурда дошта, дар зер аз онҳо ёдовар мешавем:

пасванди -itis. Ин пасванд маънои “газак, илтиҳоб”-ро ифода намуда, аз як исми дигар исмҳои месозад, ки дар соҳаи дандонпизишкӣ номи бемориҳои мухталифро мефаҳмонад: *gingivitis* (*гингивит, варами милки дандон, илтиҳоби милки дандон*); *alveolitis* (*алвеолит, газаки варами чуқурҷаи дандон, решагоҳи дандон*). Истилоҳоти *gingivitis* аз исми *gingiva* (*вора, милк*) ва пасванди *-itis* бунёд ёфта, маънои “газаки милки дандон, илтиҳоби вора”-ро ифода мекунад [13, с.9]. Дар соҳаи дандонпизишкӣ *gingivitis* (газаки милки дандон,

илтиҳоби вора, гингивит) – як бемории илтиҳобии милки дандон аст, ки дар шакли варам ва сурхшавӣ намудор мешавад. Аломати истилоҳии вожаи *gingivitis* ва *alveolitis* дар таркиби истилоҳ-ибора бештар ҳувайдо мегардад: *atrophic gingivitis* (*гингивити алёфӣ*); *fibrosing alveolitis* (*алвеолити суддабанд/алёфӣ*), Истилоҳи *alveolitis* (*алвеолит*) аз исми *alveolus* (*дандонхона, решагоҳи дандон*) ва пасванди *-itis* таркиб ёфта, маънои “варам, газак, илтиҳоби чуқурча дандони кандашударо”-ро ифода мекунад.

пасванди -osis. Пасванди мазкур дар соҳаи дандонпизишкӣ сермаҳсуд буда маъноҳои “(specified) action, process, or result; increase in a pathological condition (амали муайяншуда, раванд ё натиҷа; афзоиши ҳолати беморӣ, осеб)-ро ифода мекунад. Ин пасванд, асосан, аз исму сифат ва феъл исм месозад: *diagnosis* (*ташхис*), *chondrosis* (*хондроз, ташаккулёбии тағояк*); *thrombosis* (*суддабандӣ, ташаккули судда*), *paradontosis* (*пародонтоз, вайронии гизогирии бофтаҳои атрофи дандон ё дандонбофта*); *halitosis* (*нафаси бад, бӯйи бад аз даҳон*). Истилоҳи *paradontosis* аз решаи *paradont* (*пародонт, дандонбофта, бофтаҳои атрофи дандон*) ва пасванди *-osis* сохта шуда, маънои “бемории хавфноки бофтаҳои атрофи дандон”-ро ифода мекунад.

пасванди -oma. Ин пасванд маънои “варам ё неоплазма”-ро ифода намуда, аз як исм дигар исм месозад: *fibroma* (*фиброма*), *osteosteoma* (*остеостеатома*). Истилоҳи *fibroma* дар соҳаи дандонпизишкӣ ба маънои “варам ё омси ғайрисаратонӣ (безарар), ки аз суддабанду бофтаҳои пайвастукунанда иборатанд” қорбаст мешавад. Истилоҳи *osteosteoma* маънои “буриши сунбӣи устухони ҷоғ бо мақсади рафъи газиш”-ро мефаҳмонад. Ҳар ду истилоҳ ҳам ба забони тоҷикӣ бар маънои усули калка (тарҷумаи ҳарф ба ҳарфи калимаҳо) тарҷума шудаанд, яъне чи тарзе ки дар забони асл садо медиҳанд, дар забони тарҷумагардид низ ҳамон тавр талаффуз мешаванд.

пасванди -(o)tomy. Пасванди номбурда маънои “ҷарроҳӣ бо роҳи буриш”-ро ифода намуда, аз исму сифатҳо исм месозад: *alveolotomy*; *apicotomy*. Истилоҳи *alveolotomy* аз аз исми *alveolus* (*дандонхона, решагоҳи дандон*) ва пасванди *-itis* сохта шуда, дар соҳаи дандонпизишкӣ ба маънои “амали ҷарроҳӣ, яъне бурриши девори вора/милки дандон” роиҷ аст. Истилоҳи *apicotomy* аз сифати *apic* (*болоӣ*) пасванди *-itis* таркиб ёфта, дар соҳаи дандонпизишкӣ ба маънои “амали ҷарроҳӣ, яъне кандани нӯти решаи дандони газакгирифта ё варамкарда” истеъмол мешавад.

пасванди -plasty. Пасванди мазкур маънои “molding, formation, or surgical repair on a (specified) body part or by (specified) means (шаклбандӣ, ташаккул ё аз нав барқарорсозӣ ягон узви муайян тавассути дору ё ашёи мушаххас бо роҳи ҷарроҳӣ” ифода намуда, аз як исми дигар исм месозад: *osteoplasty* (*остеопластика*), *cheiloplasty* (*хейлопластика*), *palatoplasty* (*палатопластика, ҷарроҳии ком*). Истилоҳи *osteoplasty* аз вомвожаи юнонии "osteon (bone (устухон) ва пасванди *-plasty* бунёд ёфта, дар соҳаи дандонпизишкӣ ба маънои “plastic surgery on bone, especially replacement of lost bone tissue or reconstruction of defective bony parts (ҷарроҳии пластикии устухон, алалхусус, иваз кардани бофтаҳои талафёфтаи устухон ё барқарор кардани қисмҳои осебдидаи устухон)” истеъмол мешавад.

пасванди -ist. Ин пасванд яке аз унсурҳои истилоҳсозии сермаҳсул буда, аз як исм дигар исме месозад, ки дар соҳаи дандонпизишкӣ ин ё он фаъолиятро иҷро мекунад: *orthodontist* (*ортодонт, дандонгузор*); *radiologist* (*рентгенолог, рентгенчӣ, рентгенгар*).

пасванди -ectomy. Пасванди мазкур дар соҳаи дандонпизишкӣ сермаҳсул буда, маънои “excision; surgical removal (бурриш; бо роҳи ҷарроҳӣ қандан (-и дандон))”-ро мефаҳмонад ва аз як исм дигар исм месозад: *gingivectomy* (*гингивэктомия, бурриши милики/вораи дандон*), *pulpectomy* (*пулпэктомия*), *alveolectomy* (*алвеолэктомия*). Истилоҳи *gingivectomy* аз вомвожаи латинии *gingiva* (*милки/вораи дандон*) ва пасванди *-ectomy* таркиб ёфта, дар соҳаи дандонпизишкӣ ба маънои “бурриши пистонаҳои милк/ворва ва ё канори он” қорбаст мешавад.

пасванди -algia. Ин пасванд маънои “pain, painful condition (дард, дарднок, ҳолати дарднок)” ифода карда, аз як исм дигар исм месозад: *neuralgia* (*невралгия*), *alveolalgia* (*дарди дандонхонаи ҷоғ*). Истилоҳи *neuralgia* аз вомвожаи юнонии *nerve* (*асаб*) ва пасванди *-algia*

сохта шуда, дар соҳаи дандонпизишкӣ ба маънои “a sharp, shocking pain that follows the path of a nerve and is due to irritation or damage to the nerve (дарди шадид ва мудҳиши асаб, ки аз сабаби асабонӣ, оташин, хашмгин шудан ё харобии асаб ба вучуд меояд)” истеъмом мешавад.

пасванди -graphy. Пасванди номбаршуда маънои “kind of printing or process of recording (анвои чоп ё раванди сабт)”-ро ифода карда, дар соҳаи дандонпизишкӣ аз як исми дигар исми месозад: *odontography* (одонтография), *orthopantomography* (ортонантомография), *oscillography* (остсиллография). Истилоҳи *oscillography* аз вомвожаи латинии *oscillare* ‘wave (мавҷ)’ ва **пасванди -graphy** сохта шуда, ба маънии “recording of wave forms representing fluctuations in electrical quantities (сабти шаклҳои мавҷ, ки тағирёбии миқдорҳои электрикиро ифода мекунад)” ба кор меравад [26];

пасванди -gram. Ин пасванд маънои “a recording, usually by an instrument (сабт, одатан ба воситаи асбоб)”-ро ифода намуда, *odontogram* (одонтограмма), *orthopantomogram* (ортонантомограмма), *oscillogram* (остсиллограмма). Истилоҳи *odontogram* аз вомвожаҳои юнонии *odous, odont* ‘tooth (дандон)’ ва **пасванди -gram** сохта шуда, маънои “(an instrument designed to identify the status of each tooth, which allows dental professionals to establish diagnoses, treatment plans and assess the evolution of their cases (асбобе, ки барои муайян кардани ҳолати ҳар як дандон пешбинӣ шуда ба дандонпизишкон имкон медиҳад, то ки таҳқиқ, нақшаҳои табобат ва арзёбии таҳаввули ҳолатҳои онҳоро муайян намоянд)” [https://www.researchgate.net] ифода мекунад. Дар бештари ҳолатҳо бар ивази истилоҳи *orthopantomogram* шакли ихтисораи он – *OPG* истеъмом мешавад. Истилоҳи *oscillogram* аз вомвожаи латинии *oscillare* ‘wave (мавҷ)’ ва **пасванди -gram** сохта шуда, ба маънии “a **visual representation of sound data** which explains the relationship between time and amplitude (тасири визуалии маълумоти овоз, ки алоқаи байни вақт ва фосилаи як мавҷро (амплитударо) шарҳ медиҳад)” корбасти мегардад [27].

пасванди -logy. Ин пасванд, асосан, пас аз решаи вомвожаҳои юнонӣ омада, ба воситаи забонҳои латиниву франсавӣ ба забони англисӣ ворид гардидааст ва онро ҷузъи унсурӣ истилоҳсозӣ вомвожаҳо ё ҷузъи ҷудонашаванда онҳо меноманд. Дар забони франсавӣ пасванди *-logy* шакли “-logie”-ро соҳиб буда, аза латинии *-logia* аз “-λογία (-logía)- юнонии қадим пайдо шудааст. Пасванди мазкур ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забонҳои, ки зикрашон рафт (латинӣ ва франсавӣ) яке аз унсурҳои истилоҳсозӣ сермаҳсул буда, аз як исми маънӣ исми дигари маъние месозад, ки номи ин ё он соҳаи илмро ифода менамоянд: *stomatology* (стоматология, дандонпизишкӣ, даҳонпизишкӣ, даҳонишиносӣ), *odontology* (одонтология, дандонишиносӣ). Истилоҳи *stomatology* аз вомвожаи қадимаи юнонии *στόμα (stóma, “mouth (даҳон))”* ва пасванди *-logy* таркиб ёфта, дар вожаномаҳо чунин шарҳу тавзеҳ ёфтааст: “the **branch of medicine or dentistry concerned** with the structures, **functions**, and **diseases** of the **mouth** (бахши тиб ё дандонпизишкӣ, ки бо сохтор, вазифа ва бемориҳои даҳон иртибот дорад)” [21]; “the science dealing with the mouth and its diseases (илме бо даҳон ва бемориҳои он иртибот дорад)” [36]; “a branch of medicine that deals with the study and treatment of diseases of the mouth (як соҳаи тиб буда, ба омӯзиш ва табобати бемориҳои даҳон машғул аст)” [25].

пасванди -er. Пасванди мазкур яке аз сермаҳсултарин унсурҳои истилоҳсоз дар соҳаи дандонпизишкӣ буда, асосан, аз феълҳои исми моддӣ исмҳои моддӣ дигаре месозад, ки номгӯӣ ин ё он асбобу олати дандонпизишкиро ифода мекунад: *reamer* (ример, васеъкунанда, фаррохкунанда (-и ҷӯяки решаи дандон), *skalor* (скалер, олати тозакунондаи санги дандон), *expander* (экспандер, асбоби васеъкунанда), *ironer* (пардозкунанда). Истилоҳи *reamer* аз исми *ream* (парма кардан, бо парма васеъ кардан; кафи пой) ва пасванди *-er* таркиб ёфта, маънии зеринро мефаҳмонад: “an instrument used in dentistry to enlarge and clean out a root canal (асбобе, ки дар соҳаи дандонпизишкӣ барои калон кардан ва тоза кардани ҷӯяки решаи дандон истифода мешавад)” [2].

пасванди -or. Ин пасванд яке аз сермаҳсултарин унсурҳои истилоҳсоз дар соҳаи дандонпизишкӣ буда, аз исми феълӣ исмҳои месозад, номи анвои мухталифи олати асбобҳои дандонпизишкиро ифода мекунад: *luxator* (люксатор), *elevator* (элеватор), *excavator*

(экскаватор). Истилоҳи *luxator* аз феъли *to luxate* бо маънии “loosen (чунбонда суст кардан), dislodge (кандан)” (a tooth from its socket (-дандон аз чуқурча, дандонхона, моҳаки дандон, хучраи дандон, қароргоҳи дандон, ки дар шоҳаи алвеоларии қоғи болову поён аст)” ва пасванди *-or* таркиб ёфта, маънои “a tool that is designed to loosen and subsequently remove teeth from the mouth (асбобе, ки барои чунбонда суст кардан ва баъдан кандани дандонҳо аз даҳон сохта шудааст) [24].

Лозим ба ёдоварист, ки дар низоми истилоҳоти дандонпизишкии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ як миқдори муайян истилоҳоте мавҷуданд, ба воситаи пешванд ва пасванд сохта шудаанд, ки дар баҳши калимасозии забон бо номи усули пешвандиву пасвандӣ, яъне бунёди калима тавассути пешванду пасванд маъмуланд: *беҳаракатсозӣ < беҳаракатсозии дандонҳо* *ночунбон гардонидани дандонҳо* [13, с.14]; *нобаҳинҷорӣ < нобаҳинҷории бофтаҳои дандон; бедандонӣ, берушдӣ, бамалӣ, бешаклӣ, барканӣ*

Ҳамин тавр, аз тавсифи унсурҳои истилоҳозе, ки зикрашон дар боло рафт, маълум гардид, ки нақши онҳо дар бунёди истилоҳоти дандонпизишкии забонҳои тоҷикиву англисӣ калон будааст. Агар дар забони тоҷикӣ бештар пасвандҳои *-гоҳ, -ак, -ии* сермаҳсул бошанд, пас, дар забони англисӣ пасвандҳои *-graphy, -logy, -ist, -er, -or* сермаҳсул ба шумор мераванд.

Гузашта аз ин, бештари пасвандҳои англисӣ баромади юнонӣ дошта, воридшавии онҳо ба забони англисӣ ба садаҳои миёна рост меояд. Аксари пасвандҳои забонҳои муқоисашаванда аз як исм дигар исм месозанд, ки ин хусусияти умумии онҳоро бозгӯ мекунад.

Муқарриз: Ҷоматов С., д.и.ф., профессор

Адабиёт:

1. Вожановаи тиббӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди I. А-О. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2014. – 808 с.
2. Вожановаи тиббӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди II. П-Я. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2014. – 816 с.
3. Карацук, Павел Михайлович. Словообразование английского языка: учебное пособие для студентов вузов. — М: Высш. шк., 1977. — 302 с.
4. Лившиц В. А., Смирнова Л. П. Язык «Донишнаме и роль Ибни Сино в развитии персидско-таджикской научной терминологии // Письменные памятники и проблемы истории культуры народов Востока. Ч. III. - М., 1981. – С. 115-151.
5. Мешков, Олег Давидович. Словообразование современного английского языка. – М.: Наука, 1976. - 245 с.
6. Мирзоев Г. Словообразовательные типы имен существительных в таджикском языке // Вестник Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. –Душанбе, 2014. - С. 40-49.
7. Мирзоев Г. Суффиксальное словообразование в современном таджикском языке. Душанбе: Дониш, 2018. – 184 с.
8. Мирзоев, Г. Теоретические аспекты словообразования таджикском языке. // Маҷмуаи илмӣ маводи конфронси илмӣ-назариявӣ “Нақши Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ дар тайёр намудани мутахассисон” баҳшида ба 70-солагии донишгоҳ. қ. 1. . –Душанбе, 2015, С. 179-183.
9. Мирзоев, Г. Типы суффиксальных производных имен существительных в таджикском языке. // Вестник Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. – Душанбе, 2014, С. 197-207.
10. Низомова, С. Ф. Калимасозии сарфӣ дар “Ҳамса”-и Низомии Ганҷавӣ. - Душанбе: матбааи ВКД. 2010. - 178с.
11. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1972. - 79 с.
12. Рустамов, Ш. Як қолаби калимасозии исм // Масъалаҳои забоншиносӣ. - Душанбе: Дониш, 1975. - С.42-48.

13. Соатов, И.С. Луғати мухтасари дандонпизишкӣ (русӣ-тоҷикӣ). – Душанбе: Комбинати полиграфии Вазорати фарҳанг ва иттилооти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 1996. – 42 с.
14. Соатов, И.С. Дандонпизишкӣ дар аҳди Сомониён. – Душанбе: Маориф, 1999. – 56 с.
15. Хоркашев, С. Калимасозии исм бо пасвандҳо. -Душанбе:Ирфон, 2010, -143с.
16. Хоркашев, С. Ташаккули таркиби луғавӣ ва калимасозӣ. -Душанбе: Маориф, 2014. - 120с.
17. Шоев, Э. Суффиксальное словообразование относительных имен прилагательных в современном таджикском литературном языке на материале суффикса -й, -гӣ, -вӣ: дис. ..канд. филол. наук. –Душанбе, 1983. -201с.
18. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (иборат аз 2 ҷилд). Ҷилди 1. А-Н. – Душанбе: Пажуҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.
19. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (иборат аз 2 ҷилд). Ҷилди 2. О-Я. – Душанбе: Пажуҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ. – 2008.
20. Фарҳанги Доро (луғатномаи барчидаи тафсирий ва решашинохтӣ). Ҷилди 1. А –М.– Душанбе, 2021. – 593 с.
21. Фарҳанги Доро (луғатномаи барчидаи тафсирий ва решашинохтӣ). Ҷилди 2. Н –Ф. – Душанбе, 2021. – 696 с.
22. **Hans Marchand, The categories and types of present-day English word-formation.** München: Verlag C. H. Beck. Second edition, 1969. – 545 pp.
23. <https://dictionary.langeek.co>
24. <https://translate.academic.ru>
25. <https://skyeng.ru/vocabulary>
26. https://english_contemporary.en-academic.com
27. https://english_Mariam_webster.en-academic.com

ТАШАККУЛИ ИСТИЛОҲОТИ ДАНДОНПИЗИШКӢИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢИ ВА АНГЛИСӢИ БАР ПОЯИ УСУЛИ САРФИИ КАЛИМАСОЗӢИ

Дар мақолаи мазкур роҳу усули сохтани истилоҳоти дандонпизишкӣ забонҳои тоҷикиву англисӣ бар пояи яке аз усулҳои сермаҳсули калимасозӣ – усули сарфӣ таҳлилу баррасӣ мешавад. Пешвандҳо ва пасвандҳо аз он унсурҳои муҳимми калимасозе ба шумор мераванд, ки ба решаи асос ҳамоҳангӣ, калимаву истилоҳи нав месозанд. Дар ҳар ду забон ҳам нақши пасвандҳо дар муқоиса ба пешвандҳо дар сохтани истилоҳоти дандонпизишкӣ калон буда, бештари истилоҳот ба воситаи пасвандҳо сохта шудаанд. Асоси аксарияти истилоҳоти дандонпизишкӣ забонҳои муқоисашавандаро исми ташкил намуда, саҳми дигар ҳиссаҳои нутқи мустақил он қадар назаррас нест. Бештари пешвандҳоро пасвандҳои забони англисӣ аз забонҳои юнониву латинӣ иқтибос шуда бо ҳамон шакли маъниашон дар соҳаи дандонпизишкӣ корбаст мегарданд. Аз таҳлилу баррасии унсурҳои калимасоз маълум гардид, ки дар низоми калимасозии забонҳои муқоисашаванда умумият ва шабоҳат ҷой доранд.

Калидвожаҳо: *калима, истилоҳ, забон, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, калимасозӣ, усулҳои калимасозӣ, пешванд, пасванд, реша, асос, истилоҳоти дандонпизишкӣ, пасвандҳои сермаҳсул, пасвандҳои каммаҳсул, умумият, тафовут, шабоҳат.*

ОБРАЗОВАНИЕ СТОМАТОЛОГИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ НА ОСНОВЕ МОРФОЛОГИЧЕСКОГО СПОСОБА СЛОВООБРАЗОВАНИЯ

В данной статье рассматривается способ образования стоматологической терминологии в таджикском и английском языках на основе одного из наиболее продуктивных способов словообразования – морфологический. Префиксы и суффиксы являются важными словообразовательными элементами, которые прибавляются к корню и основе для образования новых слов и терминов. В обоих языках суффиксы играют большую роль, чем префиксы, в построении стоматологических терминов, и большая часть терминов образована суффиксами. Основу большинства стоматологической терминологии

сопоставляемых языков составляют существительные, а вклад других самостоятельных частей речи не столь значителен. Большинство префиксов и суффиксов английского языка заимствованы из греческого и латинского языков и используются в стоматологической сфере с одинаковой формой и значением. В результате анализа и рассмотрения словообразовательных элементов выявлено, что в словообразовательной системе сравниваемых языков имеются общие черты и сходства.

Ключевые слова: слово, термин, язык, таджикский язык, английский язык, словообразование, способы словообразования, префикс, суффикс, корень, основа, стоматологические термины, продуктивные суффиксы, малопродуктивные суффиксы, общность, различие, сходство.

FORMATION OF STOMATOLOGIC TERMS OF TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES BASED ON MORPHOLOGICAL WAY OF WORD FORMATIVE

This article deals with the way of forming stomatologic terminology in the Tajik and English languages based on one of the most productive methods of word formation - morphological. Prefixes and suffixes are important word-forming elements that are added to roots and stems to form new words and terms. In both languages, suffixes play a large role than prefixes in the formation of dental terms, and most terms are formed by suffixes. The base of most dental terminology of the compared languages are nouns, and the contribution of other parts of notional parts of speech is not so significant. Most English prefixes and suffixes are borrowed from Greek and Latin and are used in the dental field with the same form and meaning. As a result of the analysis and consideration of word-formation elements, it was revealed that there are common features and similarities in the word-formation system of the comparative languages.

Keywords: word, term, language, Tajik language, English language, word formation, word formation methods, prefix, suffix, root, stem, dental terms, productive suffixes, unproductive suffixes, commonality, difference, similarity.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Маҳмадов Назрдин** - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, ассистенти кафедраи филологияи англис. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992)939931168

Сведения об авторе: **Маҳмадов Назрдин** - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, ассистент кафедры английской филологии. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992)939931168

Information about the author: **Mahmadov Nazrdin** - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Assistant Professor of the Department of English Philology. Address: 17/6 Mukhammadieva Street, Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, tel.: (+992)939931168

Мафҳуми этнотопонимия дар номшиносӣ ба маҷмуи номҳои қавму қабила, халқияту миллатҳо ва ё гурӯҳҳои этникие далолат мекунад, ки дар заминаи хусусиятҳои қавмию наҷодӣ ба вучуд омадаанд. Мувофиқи нишондоди сарчашмаҳои таърихӣ кишваршиносӣ қисмати шимолии водии Ҳисор – минтақаи Турсунзода сарзамини бостоние будааст, ки дар он мардуми гуногунмиллату мухталифнаҷод қору зиндагӣ мекардаанд. Ин гуногунрангии этникӣ таҷассумгари кӯчиш, сукунат ва қору фаъолияти гурӯҳҳои этникӣ дар давраҳои мухталифи таърихӣ мебошад, ки дар як қатор номҳои чуғрофии водӣ (топонимҳо, антропонимҳо ва генонимҳо) таҷассум ёфтаанд.

Доир ба таъсири қавму қабила ба сарнавишти таърихӣ топонимҳои маҳал зикр кардани андешаи Абурайҳони Берунӣ бамаврид ва қобили мулоҳиза аст. Дар ин робита ӯ чунин менигорад, ки «... вақте ягон маҳаллери қавму қабилаи забони дигар (бегона) забт менамояд, пеш аз ҳама, ба таври очил номҳоро тағйир медиҳад. Узвҳои лаҳҷаи (гуфтори) онҳо дар сурати асл талаффуз кардани номҳо мувофиқ шуда наметавонанд ва аз ин рӯ, ҳамон шакли шунидаи худро ба забонашон (ва тавассути забон ба таърихи худ – Н.Ф.) интиқол медиҳад. Онҳо маънии ибтидоии (аслии номро) онро мегиранд, вале худӣ номҳо ба тағйирот дучор мешаванд» (Ҳасанов 1972, 116).

Ин мулоҳиза оид ба таъсири мутақобилаи мардум ва забонҳои гуногун ба гузариш, кӯчиш ва тарзи навишту лаҳҷаи топонимҳо дар асри XI гуфта шуда бошад ҳам, то имрӯз бамаврид ва мубрам ба шумор меравад, чунки чунин таҳрифкориҳо ба сарнавишти номҳо дар тури таърих бешумор буд ва мутаассифона, то кунун идома дорад.

Маҳз ҳамин тағйирёбии «ғайриихтиёрӣ»-и топонимҳои таърихӣ ва таҳрифи шакли талаффузи онҳоро ба назар гирифта, муҳаққиқ И.И. Надеждин чунин ёдовар шудааст: «Қалима дар ҳукми мо аст ва он худро ҳифозат карда наметавонад. Аз он ба таври маҷбурӣ маънии дилхоҳи этимологиро кашаида гирифтани мумкин аст» ва ҳамин андешаро тақвият дода, натиҷагирӣ мекунад, ки «омӯзиши таърих бояд аз номҳои чуғрофӣ шурӯъ шавад» (Надеждин 1937, 27).

Албатта, имрӯз ҳам перомунӣ пайдоиш ва сарнавишти таърихӣ аҳли сукунати Осиёи Миёна ва минҷумла Тоҷикистон, фикру андешаҳои зиёде мавҷуд аст ва мо дар робита бо хусусиятҳои миллии, таърихиву чуғрофии минтақаи Ромит суханро ба дарозо кашидани нестем ва фақат ин ҷо як нуктаро илова кардан мехоҳем, ки ба густариши мардуми бумии ин сарзамин алоқаманд аст ва қисмати аз ҳама зиёд ва фаъоли топонимҳо мансуби забони ин мардумонанд.

Ҳанӯз дар асри X таърихнигорон ташаккули миллати тоҷикро ба таври илмӣ собит намудаанд. Дар ин маврид Бобоҷон Ғафуров чунин нигоштааст: «Ҳамин тарик, дар асрҳои IX – X дар минтақаи Мовароуннаҳр ва Хуросон умумияти қалони этникӣ – фарҳангӣ зухур мекунад, ки маҷмуан ба ҳайати давлатҳои Тоҳириён, Саффорӣён ва маҳсусан Сомониён, дохил шуда буданд. Номи этникии худро ин умумият дар охири асрҳои X – XI ва ё нимаи аввали асри XII қасб менамояд. Чунон ки Абӯлфазл Байҳақӣ ҳикоят мекунад, дар соли 435 ҳиҷрӣ (солҳои 1043 – 1044 мелодӣ) яке аз муқаррабони султони гуфт: «... дар байни мо, тоҷикон...». То ин вақт аллақай дар асри X бо истилоҳи «тозӣ» арабҳоро низ ном мебарданд. Байҳақӣ бошад, доир ба як задухӯрд пас аз муҳорибаи назди Дандонақон (соли 1040 мелодӣ) ҳикоят намуда, ҳабар медиҳад, ки хиндиҳо, арабҳо ва қурдҳо фирор карданд, қанговарони тоҷик бошанд, бо душман қасуруна қангиданд.

Ҳамин тарик, дар нимаи аввали асри XI истилоҳи «тоҷик» номи халқе гашт, ки дар Осиёи Миёна ва Хуросон ташаккул ёфта буд» (Ғафуров 1972, 375). Ҳамаи ин умумиятҳои таърихӣ ва хусусиятҳои этникӣ дар топонимияи маҳал ба таври қатъӣ таҷассум меёбад ва мо ин гуногунрангии этникиро дар номҳои чуғрофии сабт намудаамон ба ҳубӣ дида метавонем.

Дар доираи маводди топонимии минтақаи мазкур якчанд номеро сабт намудем, ки ба гурӯҳи этнотопонимӣ мансуб ҳастанд. Шумораи ин гуна топонимҳо он қадар зиёд нест, вале онҳоро аз рӯи хусусиятҳои алоҳида ва ифодаи этнонимҳо дар истилоҳоти чуғрофии маҳал тақсимбандӣ намудан мумкин аст:

1. Генотопонимҳое, ки дар заминаи номҳои қавму қабоиلى мардуми туркзабон ташаккул ёфтаанд ва шакли махсуси этнонимҳои эндогеннро ташкил додаанд: *турк(-о/ҳо)*, *ӯзбак(-о/ҳо)*, *қарлиқ(-о/ҳо)*, *қипчоқ(-о/ҳо)*, *муғул(-о/ҳо)* ва ғ. Ба ин гурӯҳ, пеш аз ҳама генотопонимҳое дохил мешаванд, ки бидуни истилоҳ-индикатор ба вучуд омадаанд ва ба маҳалли будубоши ин мардум ишора мекунад: *Турко (дара, дашт дар деҳа)*, *Қалуго/қарлиқҳо (дара, чарогоҳи тобистона дар деҳа)*, *Узбако*; *Дурбат (мавзёҳо дар деҳа)* ва ғайра.

2. Генотопонимҳое, ки онҳо дар вақташ марбути маҳалли сукунати мардуми туркзабон буданд. Дар ин номҳо ба охири вожаҳои тоҷикию субстратӣ этноними «*туркҳо*», «*ӯзбакҳо*», «*қалъго/қарлуқҳо*», «*барлос, қипчоқ*» ҳамроҳ шуда, этнотопонимҳое сохтаанд, ки хусусиятҳои этникию қавмии ин мардумро инъикос менамоянд:

Дурбат номи деҳа. Бо вучуди он ки топоним ба маҳали сукунати мардуми туркзабон ишора мекунад, вале феълан дар ин ҷо асосан мардуми тоҷикзабон зиндагӣ мекунад. Дар номҳои дохили деҳа низ осоре аз забони туркӣ дида намешавад. Аҷиб он аст, ки дар санадҳои расмӣ – давлатӣ чунин ном сабт шудааст ва дар лаҳҷаи мардум ба унвони маҳалли истиқомат боқӣ мондааст;

Турк(х)о номи маҳалли истиқомат. Дар асоси маводди шевашиносии солҳои 50-60-уми асри ХХ мавҷуд будани чунин деҳаро нишон дода шудааст^{**}. Аммо дар маводи гирдовардаи мо (солҳои 1987-2004) ба қайд гирифта нашудааст. Дар санадҳои бойгонӣ ва харитаҳои собиқ ноҳияи Ҳисор низ ин ном ба ҷашм нарасид..

Дарайи Узбако//Турко (дарайи ғайримаскунист) ва мувофиқи нишондоди мардуми ин водӣ дар ин ҷой туркзабонон иқомат доштанд ва бо сабабҳои номаълум онро тарк кардаанд. Бо вучуди он чунин этнотопоним мавҷуд аст; *Чашимаи Турко (чашима)*; *Айлоқи Узбако (айлоқҷой)*; *Хони Турко (чарогоҳи тобистона)* ва ғайра. Шумораи ин гуна этнотопонимҳо, чунон ки гуфтем, дар низомии топонимии водии Ҳисор хеле кам аст. Топонимҳои навъи мазкур дар бештари мавридҳо бо истилоҳ – индикаторҳои забони тоҷикӣ ва ба воситаи пасвандҳои чамбандии *-ҳо (-о)*, *-он/ун/о* ва пасванди *-обод*, ташаккул ёфтаанд.

Мо ҳангоми чамбоварии мавод топоними *Дашти Қипчоқро* низ сабт намудем, ки ба гурӯҳи этнотопонимҳо дохил мешавад ва номи яке аз мавзёҳои атрофи минтақаи Ҳисор мебошад. Ин этнотопоним дар қолаби иборасозии забони тоҷикӣ тарҳрезӣ гардида, ба воситаи истилоҳ-индикатори тоҷикӣ ташаккул ёфтааст.

Мавриди зикр аст, ки муайянкунандаи ин ном ба этноси мардуми туркнажод мансуб аст ва одатан маҳаллери ишора мекунад, ки дар он намояндаи ақвоми турк сукунат ё қору фаъолият карда бошанд. Аммо, баръакси ин, ҳеч гоҳ ягон мардуми туркнажод дар ин ҷо иқомат накардааст ва барои зиндагӣ низ ин ҷо мувофиқ нест.

Ба андешаи мо, сабаби пайдоиши ин этнотопоним хусусияти метафорӣ доштани он мебошад ва номи замини васеи сангзорери ифода мекунад, ки дар баландии теппа ҷой гирифтааст. Дар афкори мардум ин мавзё барои тобистони гармаш ва зимистони нисбат ба дигар маҳалҳо хунуки тоқатфарсоҷаш чунин ном гирифтааст. Чунин тарзи ташаккули номҳои чуғрофӣ ё этнонимизатсияи топонимҳоро этнотопонимҳои метафорӣ номидан мумкин аст.

2. Дар доираи этнотопонимҳои минтақа як қисми на он қадар калон, вале то андозае дар байни мардуми Осиёи Миёна маъмули номҳо ба назар мерасанд, ки дар онҳо хусусияти этникии аҳолии бумӣ ифода гардидааст: *Ёси Қўлобиҳо*, *Муҳочирон*, *Обигармио*, *Нови Ашури Қўлобӣ* ва ғайра.

3. Илова бар ин, мувофиқи нишондоди сарчашмаҳои таърихӣ мардуми кўхистони водии Ҳисор ва сарғаҳи Зарафшон худро бо исми «ғалча» ва «кўхистонӣ»(Сиев 1971, 8; Ранов,

^{**} Маводи топонимие, ки ҳангоми сафарҳои диалектологӣ дар бойгонии устод О. Муҳаммадҷонзода гирд оварда шудааст ва барои истифода дастраси мо гардонид, ки барои ин кори нек аз устоди арҷманд сипосгузорам.

Неъматов, Мухторов 1974, 93) ном мебурданд. Азбаски таҳти ин мафҳумҳо мардуми минтақа низ дар назар буд, мо метавонем этноними *галча* ва *кӯхистони*ро ҳамчун этноними ландшафтӣ дар низоми этнотопонимҳои минтақа ҳамроҳ намоем.

Дар баробари анҷомаҳои топонимсоз дар ташаққули этнотопонимҳо нақши истилоҳоти ҷуғрофӣ низ назаррас аст. Ба ин бахш чунин истилоҳотро шомил намудан мумкин аст, ки бо этнонимҳо омада таркиби топонимиро ба вуҷуд овардаанд:

- а) дара + этноним: Дарайи Турко, Дарайи Узбако;
- б) дашт + этноним: Дашти Қипчоқ, Дурбат;
- в) чашма + этноним: Чашмийи Турко, Чишмайи Узбако;
- г) кӯҳ + этноним: Кӯйи Муғул;
- ғ) хон + этноним: Хони Турко;
- д) нов + этноним: Нови Ашури Кӯлобӣ ва ғайра.

Сабаби пайдоиши чунин навъи номҳо - этнотопонимҳоро ҷомеашиносон ба кӯчиши маҷбурӣ ва ё озоди аҳоли, мигратсияи пайвастаи дохилии кишвар нисбат доданд. Дуруст аст, ки ин андешаи муҳаққикон як тарафи масъала бошад, пас масъалаи асосӣ ва бисёр муҳими он, ба андешаи мо, ин посдории номи авлод, шаҷара, эҳтиром гузоштан ба аслу насаби хонавода ва дилбастагии зиёд доштан ба зодгоҳу ватани аҷдодӣ ба шумор меравад.

Маҳз ҳамин ҷиҳати худшиносию ҳудодоҳии мардуми тоҷик буд, ки мо бо вуҷуди гузашти солиёни мадид имкон дорем перомунӣ мигратсияи ин ё он мардум ва ё ном то андозае маълумот пайдо намоем. Мо низ бо назардошти ин падида метавонем тамоми деҳаҳои водии Ҳисорро мувофиқи саромадашон ба якҷанд гурӯҳи топоэтнонимҳо (этнонимҳои дохили мамлакат ва ғайрирасмӣ) ҷудо намоем: *ромитӣ, яғнобӣ, раитӣ, кӯлобӣ, самарқандӣ, кандибодомӣ, новӣ ва ғ.*

**Муқарриз: Муҳаммадҷонзода О.О., д.и.ф., профессор
Адабиёти истифодашуда:**

1. Бердиев Б. Рамитские говоры таджикского языка. АКД.- Душанбе, 1979.- 28 с.
2. Гафуров Б. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. Том 1.- М.,1972. – 634 с.
3. Надеждин Н.И. Опыт исторической географии русского мира// Библиотека для читателя. – Т. – 22.ч. 3. – СПб., 1837. – С. 27- 29.
4. Принципы топонимики. – М., 1964. – 153 с.
5. Ранов В.А., Неъматов Н.Н., Мухторов А.М. Асрори замони куҳан. – Душанбе, 1974.–167 с.
6. Ҳасанов Ҳ. Географические наследие ученых Средней Азии, АДД.- Тошканд, 1972. –40 с.
7. Сиёев Б. Калимаи «Ғалча»//Маҷмуаи «Армуғон»(масъалаҳои филологияи тоҷик). – Душанбе, 1971.ҷ.2. –С.3 -7.
8. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии.–М., 1964.–156 с.
9. Маҳмадҷонов О. Таҳқиқоти таърихӣ забоншиносии номвожаҳои ҷуғрофии водии Ҳисор.- Душанбе, 2010.- 324 с.

ВИЖАГИҲОИ ЭТНОТОПОНОМҲОИ МИНТАҚАИ ШИМОЛИИ ВОДИИ ҲИСОР

Муаллиф дар мақола хусусиятҳои вижаи ҷойномҳои этнотопонимии минтақаи шимолии водии Ҳисор – ноҳияи Турсунзода ва атрофии онро мавриди баррасии таърихӣ забоншиносӣ қарор додааст. Мусаллам аст, ки ҳамзистии осоиштаи ду забон ва мардумони тоҷик ва турк дар қаламрави Осиёи Миёна дар мисоли номвожаҳои таърихӣ ҷуғрофии водии Ҳисор тҷассум ёфтааст. Чи тавре ки санадҳои таърихӣ нишон медиҳанд, қавму қабилаҳои туркӣ аз асрҳои XIII мелодӣ ба ин қаламрав ворид шуданд ва ин падидаи таърихӣ дар топонимия ва микротопонимияи Осиёи Пеш, аз ҷумла, қисми шимолии Тоҷикистон ба мушоҳида мерасанд.

Муаллиф дар асоси маводҳои топонимикӣ ва микротопонимии қисми марказии Тоҷикистон, яъне водии Ҳисор хусусиятҳои таърихӣ, забоншиносӣ ва этнолингвистии топонимияи туркиро аз нуктаи назари ҷойгиршавӣ ва сохтори ҳудудӣ, инчунин таҳлили таърихӣ-забоншиносии қавмӣ таҳқиқ кардааст.

Муаллиф ҳангоми таҳлили мавод ба ҳулосае омадааст, ки аксари микротопонимҳо ва этнотопонимҳои ин гурӯҳро калимаҳои тоҷикӣ-туркӣ ташкил медиҳанд ва онҳо дар қолабҳои калимасозии забони тоҷикӣ ба вучуд омадаанд ва илова бар ин, баъзе этнотопонимҳои гибриди тарҷумаи вожаҳои тоҷикиасосро такрор мекунанд. Ин далелҳои таърихӣ-забоншиносӣ исбот мекунанд, ки ин халқҳо дар тули таърих якҷоя зиндагӣ мекарданд ва арзишҳои муштараки таърихӣ фарҳангиро ба вучуд меоварданд.

Калидвожаҳо: этнотопоним, этнотопонимҳои гибриди, номвожа, микротопоним, забоншиносӣ, этнолингвистӣ, сохтори ҳудудӣ, таҳлили таърихӣ-забоншиносии қавмӣ, арзишҳои муштараки таърихӣ фарҳангӣ.

ОСОБЕННОСТИ ЭТНОТОПОНИМИЙ СЕВЕРНОЙ ЧАСТИ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ

В статье автор рассмотрел особенности этнотопонимических названий северного региона Гиссарской долины – города Турсунзода и его окрестностей на основе историко-лингвистического анализа. Это факт, что мирное сосуществование двух языков и таджикского и турецкого народов на территории Центральной Азии отражено на примере исторических географических названий Гиссарской долины. Как показывают исторические данные, тюркские народы и племена проникли на эту территорию с VII века нашей эры, и это историческое явление можно наблюдать в этнотопонимике и микротопонимике Восточной Азии, включая северную часть Таджикистана.

На основе топонимических и микротопонимических материалов центральной части Таджикистана – Гиссарской долины – автор исследовал исторические, языковые и этнолингвистические особенности турецкой топонимики с точки зрения локационно-территориальной структуры, а также провел этнолингвистический историко-лингвистический анализ.

В ходе анализа материала автор пришел к выводу, что большинство микротопонимов и этнотопонимов этой группы составлены из таджикско-турецких слов и созданы по таджикским образцам формулировок, и кроме того, некоторые гибридные этнотопонимы повторяют перевод слов таджикского происхождения. Эти историко-лингвистические факты доказывают, что эти народы на протяжении всей истории жили вместе и создавали общие исторические и культурные ценности.

Ключевые слова: этнотопонимы, гибридные этнотопонимы, имена существительные, микротопонимы, языкознание, этнолингвистический, территориальная структура, этнолингвистический исторический анализ, общие историко-культурные ценности.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Меликнорзода Фарзона* – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, унвонҷӯи кафедраи забони тоҷикӣ. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 907780032; E-mail: farzona@mail.ru

Сведения об авторе: *Меликнорзода Фарзона* – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, соискатель кафедры таджикского языка. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 907780032, E-mail: farzona@mail.ru

Information about the author: *Meliknorzoda Farzona* - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, the applicant of the Tajik language Department. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, 734019. Tel.: (+992) 907780032, E-mail: farzona@mail.ru

БАРҲЕ ВИЖАГИҶОИ ЗАБОНИИ «ДОРОБНОМА»-И МУҲАММАДИ БЕҒАМӢ
Назаров Ш.А.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

«Доробнома» ё «Қиссаи Фирӯзшоҳ» аз шоҳкориҳои адабиёти мансури дostonӣ дар қарни IX ҳиҷрӣ (асри XV мелодӣ), ки Мавлоно Муҳаммади Беғамӣ онро бо ёрии Маҳмуди Дафтархон дар ду ҷилд ба шеваи наққолони қиссагу навиштааст.

«Доробнома»-и Беғамӣ дostonи Дороб ва писараш Фирӯзшоҳ ба гузориши Шайх Ҳоҷӣ Муҳаммад бини Шайх Аҳмад бини Алӣ бини Ҳоҷӣ Муҳаммад Тоҳирӣ (Томирӣ) машҳур ба Беғамӣ аз дostonгузорони қарни нуҳуми ҳиҷрӣ аст. Ба рағми унвони он матолиби бештар дар бораи писари Дороб аст ва ӯ бар хилофи «Доробнома»-и Тарсусӣ ва маохизи дигар, ки дар онҳо Дороб Доробён ном дорад, дар ин дoston “Фирӯзшоҳ” хонда шудааст. Аз ин рӯ, Забехулло Сафо изҳори назар карда, ки мебоист номи “Фирӯзнома” бар он ниҳода шавад.

Мавлоно Беғамӣ ҳамаи ин дostonро дар сина дошт ва онро барои гурӯҳе нақл мекард ва котибе бо номи Маҳмуди Дафтархон ин ривояти шифоҳиро менавишт ва дар ҳузури ҷамъ мехонд.

Нусхаи асосии тасҳеҳи «Доробнома»-и Беғамӣ, ки мунҳасир ба фард аст ба қалами ҳамин Маҳмуди Дафтархон ё савод ва истинсох (рӯнавишт – Н.Ш.)-и бекаму кости он аст. Нусха нишон медиҳад, ки «Доробнома» дostonи бисёр муфассале буда ва он чи аз он ба ҷо монда фақат ҳовии шаш дафтари он аст ва бақияи дoston ё аслан таҳрир нашуда ё таҳрир шуда, аммо аз миён рафтааст. Ба ҳар ҳол дoston дар нусхаи мавҷуд нотамом мондааст. Дostonи дилангези «Доробнома» пур аст аз ҳодисаҳои қаҳрамониву ҷангӣ ва ишқӣ, ки хонандаро ҷазб мекунад. Қаҳрамонони асли Дороб, Фирӯзшоҳ, Фаррухзод аз насли Рустам, даҳҳо паҳлавони эронӣ, ҳамчунин дастае аз айёрон ва ҷавонмардон, ҳамагӣ ростгу, додгар, озода ва меҳандӯстанд.” [18, 113].

Бегуфтугу омӯзиши осори гаронбаҳои ниёкон доробӣ аҳамияти назаррас буда дар муайян кардани самтҳои рушду густариши фарҳангу адаб ва илму таърихи мардуми мо ҷойгоҳи вижаро дорад мебошад. То имрӯз перомуни таҳлилу пажӯҳиши сарчашмаҳои гуногуни илмию адабии гузаштагонӣ мо қорҳои зиёди шоистаи таҳсин ва қобили тавачҷуҳ сураат гирифтаанд.

Аз ин рӯ, омӯзиши пажӯҳиши «Доробнома»-и Муҳаммад бини Аҳмади Беғамӣ ҳам натавонанд барои таҳқиқи раванди инкишоф ва густариши забон сарчашмаи гаронбаҳои илмист, балки дар роҳи ғанию фароҳам сохтани таркиби луғавии забони муосири форсӣ-тоҷикӣ, аз миён бурдани норасоӣҳо ва барқарор кардани тозагиву равонии он низ аҳамияти босазое дорад.

Ба риштаи таҳлил кашидани забони ҷунин асарҳо аз як сӯ ба мо имкон медиҳад, ки пайванди таърихиро фаромӯш накунем. Аз сӯи дигар, ин пажӯҳиш моро водор месозад, ки ба ҳар гуна масъала он гуна назар кунем, ки ин ё он падидаи забон ҷӣ гуна пайдо шудааст, дар дарозии ҳастӣ ва густариши худ қадом зинаҳои муҳимро аз сар гузаронидааст ва ҳоло дар қадом ҷойгоҳ ва сатҳу вазъият аст.

Донишманд ва пажӯҳишгари эронӣ Муҳаммад Парвини Гунободӣ перомуни «Доробнома»-и Беғамӣ ҷунин изҳори андеша кардааст: «Тардиде нест, ки навиштаҳои «Доробнома» мутаассир аз «Шоҳнома» аст ва бештар ҳаводису хусусиёт аз қабилӣ набард бо ҷодувон, раҷазхониҳо (таъриф кардани ҳунар ва диловарӣҳо – Н.Ш.) ва ҳамсагӯҳои паҳлавонон дар майдон ва набарди танбатани ду паҳлавон ва хостани ному насаби якдигар ва нуктаҳои ҷун додгустарӣ, ростиву диловарӣ ва ҷавонмардии эронӣён, шабоҳати фаровон бо «Шоҳнома» дорад.» [21, 102].

«Дostonҳои мардумӣ ва аксаран қуҳан мисли «Самаки айёр», «Дostonи Ҳамаза», «Доробнома», «Синбоднома» ва ҷуз инҳо аз роҳи наққолону қиссагӯӣни хирфай дар муҳити

фатиён (чавонмардон – Н.Ш.) ки аз мардуми миёнаҳои шаҳрҳо буданд ривоч дошт ва бахши умдае аз фарҳанги ононро ташкил меод.» [16, 211].

«Забони ширини форсӣ ва фарҳанги гаронмои Эрон қарнҳои дароз дар бахши бузурге аз ҷаҳони мутамаддини қадим сарварӣ ва сарфарозӣ дошт ва аз қаронаҳои Уқёнуси Атлас то Уқёнуси Кабир аз Фарғона то Бағдод ва аз Деҳлӣ то Қўстантания ва билохира аз Сингопур то Испания забони аҳли адаб ва завқу ҳол буд.» [20, 13].

Мо бар ин андешае, ки осори насрии қўҳан, мероси адабиёт ва забони форсӣ-тоҷикӣ аст. «Доробнома»-и Муҳаммади Беғамӣ гузашта аз ин ки ёдгори суннати наққолий ва қиссагӯӣ дар таъриху фарҳанги форсу тоҷик аст, дорои арзишҳои адабӣ ва забонӣ низ ҳаст. Дар қанори арзишҳои фарҳангӣ ва иҷтимоии ин достони қўҳан, метавон расму ойини мардуми одӣ ва орзуҳову тарзи ҳаёлардозии ононро низ дарёфт намуд, ки чи гуна будааст. «Доробнома»-и Муҳаммади Беғамӣ аз дидгоҳи достонпардозии омиёнаи қўҳан намунаи барҷаста ва мумтоз аст. Ин китоб аз лиҳози арзиши матнӣ ва забонӣ қамтар мавриди пажӯҳиши пажӯҳишгарон қарор гирифтааст, ки забони шевоу равоиро дар худ дорад. Аз як сӯ, вожаҳову таркибот ва таъбироти наво дорад ва аз сӯи дигар қалимоту таркиботи он қўҳна ва қадим аст. Барои он ки ин гуфтаҳо беасосу бепоя набошанд, чанд гувоҳ аз «Доробнома» меоварем:

«Агар боди мурод бошад ба бист ҳангом тавон рафтан.» [11, 207] ва ин таъбир низ бисёр нодир ва наво аст: “мурғу моҳиро ба ҳоли шумо гирия ояд.”. Чунончи: «Бар рӯи хидматқорони ман шамшер қашидед, шуморо ба аломате биқушам, ки мурғу моҳиро ба ҳоли шумо гирия ояд.» [11, 124].

Аз он ҷо ки асоси «Доробнома» бар ишқу дилдодагӣ ва баёни шӯру шавқ ва висол бунёд шудааст дар ҷо-ҷои асар ба таъбирҳои адабӣ ва шеъргона бармехӯрем, чунончи: «Дами отаи аз кӯраи дил ба ҷаҳор тоқи афлок баровард ва нами ашк аз ҷашмаи ҷашм ба ниҳонхонаи хок фӯрӯ расонид.» [11, 55].

Муҳаммади Беғамӣ ҳам барои мардуми қамдонӣ, ки шунидани достон дар он қамон расм будааст ва ҳам барои аҳли дониш ривояти қиссаро ба насри мутафовит даровардааст. Барои намуна аз миёни достон як бахши адабию меоварем, то бо ҳунари нависандагӣ ва тавоноии ӯ дар ороиши суҳан ошно шавем. Монанди: «Тани нотавони ӯ дар отаи гурбату фӯрқат ба сони намак дар об ва нуқра дар кӯра бигудохта ва қоби хизронпайқари ӯ дар буттаи танҳои ва кӯраи ҷудой чун шушаи зар зарду низор шуда буд.» [11, 54].

Таҳлилу баррасии вижагҳои вожагонӣ (лексикӣ) ва маъноии (семантикӣ) вожаҳо дар забони осори мансур масъалаи муҳимми пажӯҳиши осори илмӣ дар ин қамт таълифгардида ба шумор меравад. Бояд гуфт, ки то қунун ҳеҷ гуна пажӯҳиши муқаммали забоншиносӣ перомони «Доробнома»-и Муҳаммади Беғамӣ сураат нагирифтааст ва пажӯҳишҳои анҷомшуда танҳо маҳдуд бо чанд мақола мебошад.

Аз ин рӯ, мо дар ин бахш ба паҳлуи мавзуи мавриди баҳс – бархе вижагҳои забонии «Доробнома»-и Муҳаммади Беғамӣ мепардозем.

Бо нигоҳ ба саҳифаҳои нахустини «Доробнома» ба тавоноии нависанда дар соҳтани вожаҳо ва таъбироти зебои форсӣ-тоҷикӣ ошно мешавем, ки вижагҳои забонии «Доробнома»-ро ошқор меқунанд, чунончи:

бар мо далер шуданд (بر ما دلیر شدند) - ба маънои “қоро шикаст доданд.”

«Ақнун эшон бар мо далер шуданд, ақнун қорсозии (омодагии – Н.Ш.) ҳарб қунед, ки рӯ ба поятахт доранд.» [11, 88].

Дар миёни ин гуна таъбирҳо, ки дар «Доробнома» ба қор раафтаанд ба намунаҳои нағзу диловезе ҳам бармехӯрем, ки ҷойи онҳо дар забони форсӣ-тоҷикӣ муосир ҳолӣ аст:

дасти бедодӣ гушудаанд (دست بیدادی گشوده اند) - ба маънои “зулму ситамро оғоз қардаанд.”

«Эшон дасти бедодӣ гушуданд ва агар қофилае аз пеши эшон меқузаранд ба бочу хироҷе розӣ мешаванд...». [11, 91].

Забони баёни Муҳаммади Беғамӣ гуногунранг аст ва ҳамин гуногунӣ насри ӯро орошта қардондааст. Ин гуногунӣ чанд далел дорад: нахуст ин ки нависанда шахсиятро дар

достон қаҳрамони аслии худ қарор додааст, ки тамоми ҳолатҳои зиндагӣ, чун ишқу муҳаббат, ғаму шодӣ, шикасту пирӯзӣ, фиरोқу висол ва ғайраро таҷриба карда ва ба се сарду гарм чашидааст. Дувум ин ки нависанда ровии достон ва наққол аст ва аз сӯйи дигар забони нерумандро дар хидмати равонгӯӣ ва соданависӣ қарор медиҳад ва ин ду паллаи тарозуи ӯ ҳастанд. Гоҳ адибона ва дилангез суҳан меронад ва гоҳ ба содагӣ аз қисса мегузарад ва танҳо ба нақли рӯйдодҳо мепардозад.

Донишманд, адабиётшинос ва муҳаққиқи эронӣ Забехулло Сафо перомуни хунари нависандагии Муҳаммади Беғамӣ чунин нигоштааст: «Насри «Доробнома» дар ниҳояти равонӣ ва дар ба се аз маворид бисёр наздик ба забони гуфтугуст, хеле аз муфрадоти форсии ин китобро дар соир осори форсии маъхуз аз забони арабӣ намебинем ва таркиботу таъбироти китоб бино ба хосияти таркибии забони форсӣ ба ҳадде аст, ки ба воқеъ метавон аз он луғатномаи ғанӣ ва пураарзише падид овард ва бо он луғатнома ба се аз ҳоҷатҳои гӯяндаро дар баёни мафохими мухталиф муртафъ сохт.

Мавлоно Беғамӣ худ чунон ки аз гуфтораш бармеояд даме гарм ва сухане равону ҷаззоб дошт, пасту баланди суҳанро мешинохт ҳар ҷо лозим медид сухани ораста меовард ва он ҷо ки лозим набуд, ба содагӣ баёни матлаб мекард, ҳар калимаро ба ҷойи худ ва барои хоҳири таъсире, ки аз он месохт ба кор мебард ва бо он ки дар қарни ҳаштум ё нухум (14-15 мелодӣ – Н.Ш.) мезист, сухани ӯ нишон медиҳад, ки ҳанӯз порсигӯён забони пурмоя доштанд, ки омезиши он бо забони арабӣ аз рӯзгори мо ҳам бисёр камтар ва дорои муфрадоту таркиботи форсӣ ё форсишудаи бештаре буд.» [11, 733].

Мазмунҳои такрорӣ дар «Доробнома». Яке аз вижагиҳои забонӣ услубии ва «Доробнома» мазмунҳои такрорӣ мебошад. Саргузаште, ки дар назди як қаҳрамони асар аз забони ровӣ гуфта мешавад, айнан ҳамон дар назди қаҳрамони баъдӣ бозгӯ мешавад. Масалан дар “Ҳикоят кардани Фаррухзод дар пеши Некмард” [11, 57] ва “Омадани Фаррухзод бо камонкаш ба маҷлиси Шохсалим” [11, 63] мазмунҳои такрор ё дуборагӯиро дидан мумкин аст. Дар баробари ин шеърҳои такрор ҳам дар матни «Доробнома» (дар саҳифаҳои 23 ва 54) ба чашм меҳӯранд. Ва ҷумлаҳои аз ҷиҳати мазмун яқсон ва ба ҳам монанд низ дида мешавд: «*Он чи ту кардӣ Рустами Дастон накард.*» [11, 96]; «*Он чи ӯ кард Рустами Дастон ва Сомӣ Наримон накард.*» [11, 127]; «*Чун Рустами Дастон ва Сомӣ Наримон.*» [11, 107]; «*Чи ҷой Рустами Дастон аст, ҳазор Сомӣ Наримон аст.*» [11, 117].

Ба ду ҷумлаи зер хуб бояд диққат дод, то ҳамсонии онҳо равшан гардад: «*Дами отаи аз кӯраи дил ба чаҳор тоқи афлок баровард ва нами ашк аз чашимаи чаши ба ниҳонхонаи хок фуру расонид.*» [11, 55] тақрори ҳамин мазмунро бо тағйири андаке дар ҷойи дигар мушоҳида кардем, чунончи: «*Дам ба дами отаи аз кӯраи дил ба чаҳор тоқи афлок бармеовард ва нами ашк аз чашимаи чаши ба ниҳонхонаи хок фуру фуру меовард.*» [11, 133].

Гоҳе забони баёни Муҳаммади Беғамӣ дар «Доробнома» фасеҳу мардумӣ ба нигар мерасад. Нависанда бо забони содаву равон мақсади худро баён карда, андешаҳои широкро возеҳ ифода месозад, вале бо ҳамин осонӣ ду калимаи муродиф ва аслии форсӣ-тоҷикӣ: “сар” ва “қалла”-ро пайи ҳам оварда, ки дар зоҳир такрор ба назар мерасд, зеро дар гуфтору навиштори забони имрӯзаи мо чунон тарзи баён мавриди қорбурд қарор намегирад, монанди: «*Паҳлавон он тег, ки дар даст дошт чунон бар қаллаи сараш зад, ки то садри синааш дар ҳам бишикофт.*» [11, 51]; «*Заҳм чунон бар қаллаи сар хӯрда ва хуни бисёр аз қаллаи сари ӯ бар ёли маркаб рехта.*» [11, 51].

Аҳаммияти он аз назари забону адаби форсӣ аст, насри китоб содаву равон ва шево аст, ки гоҳе ба сурати шеъри ноби мансур дармеояд, монанди: «*Гуфт: Эй шоҳзода! Биё бар чашии ман биниш тамошо кун ҷамолашро. Эй шоҳзода аз манзари чашии Маҷнун бояд назораи ҷамоли Лайли кардан.*» [11, 205].

Навишти ҳарфи дол (د) ба ҷойи ҳарфи зол (ذ). Дар «Доробнома» дар бештари мавридҳо ҳарфи зол (ذ)-ро ҳарфи дол (د) навиштаанд. Масалан: нагдорам - نگدارم (29) [нагзорам - نگذارم], бигдаранд - بگدرند (33) [бигзаранд-بگذرند], бигдашт - بگذشت (40) [бигзашт-بگذشت], даргудашт - درگذشت (50) [даргузашт-درگذشت], гудошт - گذاشت (51) [гузошт-گذاشت], гудашт - گذشت [гузашт-گذشت], ходик - حادق [ҳозик-حاذق], нофид - نافذ (166) [нофиз-نافذ],

гудошта *گداشته* (51), [гузошта *گذاشته*] бигдашт *بگدشت* (52) [бигзашт *بگذاشت*], гудор *گدار* (59) [гузор *گزار*], магдоред *مگذاريد* (74) [магзоред *مگذاريد*].

«Чандон, ки мо зиндаем нагдорем, ки озоре ба шумо расад.» [11, 29]; «...дар пойи кӯҳе дар марғзоре галлабоне гӯсфанд чанд дар чаро гудошта (гузошта –Н.Ш) буд.» [11, 51]; «Фирӯзшоҳ гуфт: Магдоред (магзоред –Н.Ш), ки кишти бад-он маҳал бирасад.» [11, 74].

Дигаргуниҳои маъноӣ дар «Доробнома». Баъзе феълҳои таркибӣ бо маъноӣ (семантикаӣ) худ фарқ доранд, монанди:

бор додан (*بار دادن*) - ба маъноӣ “ичозаи ворид шудан, ҷой додан, роҳ додан.”

«Фирӯзшоҳ гуфт, ки ӯро дар маҷлиси мо бор диҳед, чун марди ҷаҳонгаштааст, шояд, ки ӯро аз сарвари Яман ва он мамлакат хабаре бошад. Ӯро бор додан даромад ҷавоне баландболо ва сиёҳришу хушсурат.» [11, 18].

дасти зорӣ баровард (*دست زاری برآورد*) - ба маъноӣ “даст ба дуо бардошт”.

«Дастии зорӣ баровард ва бо Худои таоло ба муноҷот даромад.» [11, 80].

пок бикӯштанд (*پاک بگشتند*) - ба маъноӣ “ҳамаро бикӯштанд.”

«Фирӯзшоҳ мекушт то эшонро пок бикӯштанд ва яке аз он дуздон нагдоштанд (нагзоштанд- Н.Ш.)» [11, 72].

чанд рӯз баромад (*چند روز برآمد*) – ба маъноӣ “чанд рӯз гузашт.”

«Сиёваи аз Эрон корсозӣ кард ва ба гуломони худ рӯ ба роҳ ниҳоданд. Бад-он роҳ, ки ӯро маслиҳат буд бирафт. Чун бад-ин қасд чанд рӯз баромад, Фирӯзшоҳ шабу рӯз дар андешаи Сиёваи буд, ки кай биёяд.» [11, 22].

иштиҳои тамо (*اشتهای تمام*) - иштиҳои том; ош шавад; нӯши ҷон.

«Некмард ӯро дар андаруни дукон даровард ва аз баҳри ӯ неъмате пардохта биёвард, то Фаррухзод ба иштиҳои тамо бихӯрд.» [11, 57].

Дар забони мардум имрӯз “иштиҳои таом” хеле роиҷ аст, ки ба андешаи мо мантиқ надорад. Аз нигоҳи маъно “иштиҳои том” дуруст аст, зеро вожаи “том” ҳамреша ва муштақи “тамо” аст аз феъли “тамма”-и арабӣ, яъне иштиҳои пурра, комил дар назар аст. Дар ин миён боз чандин ифодаҳо каму беш дар ҳар минтақа истифода мешавад, монанди “ба иштиҳо бошед”, “иштиҳои гуворо” “ба завқ бошед”, “ош шавад”..., ки ба андешаи мо ҳамаи инҳо дурустанд. Ифодаи “нӯши ҷон” солҳои охир аз забони форсии Эрон воридаи забони мо гардид, ки бисёр зебо ва ҳам пазируфтанист. Забони мардум ғанист ва баръакси ин ифодаҳо низ вучуд дорад, монанди “заҳри танат шавад”, “хӯрдагиат заҳр шавад”, “хӯрдагиат аз танат зада барояд” ва монанди инҳо.

сабр кард то шаб даромад (*صبر کرد تا شب برآمد*) – ба маъноӣ “шаб фаро расид”, “шаб шуд.”

«Сиёваи маълум кард, ки Айнулҳаёт дар боз ба айш машғул аст. Сабр кард то шаб даромад.» [11, 40].

гӯш доштан (*گوش داشتن*) – ба маъноӣ “фармонбардорӣ кардан”, “итоат кардан.”

«Ҳукми малик Дороб гӯш доштем (фармонро ба ҷо овардем – Н.Ш.)» [11, 273].

озодӣ кард (*آزادی کرد*) – ба маъноӣ “хушхӯли кард.”

«Бехрӯзи Айёр хидмат кард ва нома биситад то берун равад, Фирӯзшоҳ Бехрӯзи Айёрро тарбият кард ва хилъат нӯшонид ва аз ӯ дар пеши малик Дороб бисёр озодӣ крад.» [11, 403].

«Насри китоб ба далели ривояти қисса дар ҳузури ҷамъ, сабки равон, сода ва анзид ба забони муҳовара аст ва бо сабки расмии нависандагони садаи 9 қ. (15 м. – Н.Ш.), ки насрии мутакаллиф ва оканда аз вожаҳои арабӣ аст, тафовути ошкор дорад. Фаровонии муфрадот, таркибот ва таъбироти форсӣ дар «Доробнома» ба ҳадде аст, ки метавон онро манбаи арзишманд дар таҳқиқоти луғавӣ, дастурӣ ва забоншиносона дар заминаи форсии дарӣ ба шумор овард. Дар ҷо-ҷои китоб баста ба муносибатҳо абёте аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, «Ҳамса»-и Низомӣ, ғазалиёти маъруфи шоирони қадим, то ғазалҳои аз Саъдӣ, Авҳадӣ, ва Ҳофиз омадааст.» [13, 441].

Фаромӯш шудани вожаҳои форсӣ-тоҷикӣ дар гузари замон. Ҳангоме ки вожаҳои арабӣ воридаи забони форсӣ-тоҷикӣ шуданд, ором-ором вожаҳои форсӣ-тоҷикӣ рӯ ба

фаромӯшӣ ниҳоданд. Инак шуморе аз вожаҳои форсӣ-тоҷикӣ, ки дар «Доробнома» ба кор рафтаанд, барои бисёре аз мо то андозае ноошно ба нигар мерасанд ва сад дареғ, ки имрӯз дар забон чандон корбурд надоранд. Барои намуна ин гуна вожаҳоро аз матни асар гувоҳ меоварем: “*баландболо*” ва “*бисёрдон*”.

«*Ҷро бор доданд* (ичозат доданд – Н.Ш.), *даромад, ҷавоне баландболо ва сиёҳришу хушсурат.*» [11, 18]; «*Боз ҳукамои ширинзабон ва уқалои бисёрдон гуфтаанд.*» [11, 19].

Имрӯз дар забони тоҷикӣ дар ҷойи вожаи “баландболо” (بلندبالا) калимаи “қоматбаланд”, ки бахши нахусти он вожаи арабист (қомат+баланд) ва дар ҷойи вожаи равону шевои “бисёрдон” (بسیار دان) калимаи арабии “аллома” истифода мешавад.

Бояд гуфт, ки дар мавридҳои муайян иваз кардани баъзе вожаҳои забони адабии тоҷик бо калимаҳои саҳеҳтару равонтари забони классикӣ низ аз аҳаммият ҳолӣ нест, монанди вожаҳои “баландболо” ва “бисёрдон”. Ба пиндори мо корбурди вожаҳои “баландболо” ва “бисёрдон” дар мавриди мазкур саҳеҳтару гуворотар хоҳад буд ва дар гуфтору навиштор мавриди истифода бояд қарор гиранд ва бо ин роҳ тавонмандии забони форсӣ-тоҷикӣ ошкор гардад.

Ороиши забон бо вожагон дар «Доробнома». Он чи ки бештар дар мавриди Муҳаммади Беғамӣ ва асари ӯ «Доробнома» нигоштаанд, асосан ба дарунмоя ё мазмуни он тавачҷуҳ кардаанд, вале ба забони «Доробнома» ва ба сухани Беғамӣ аз назари шакли сухан зиёд пардохта нашудааст. Аз ин рӯ, мо тасмим гирифтаем, ки яке аз бахшҳоро ба мавзуи ороиши забон бо вожагон дар «Доробнома» интихоб намоем ва онро мавриди таҳлил қарор диҳем.

«Тарзи насри ин китоб (яъне «Доробнома» - Н.Ш.) дилнишин ва дорои пардозии сода, равон, мутанаввеъ аз лиҳози гуногунии сабки баён, дидгоҳи вожагонӣ, адабӣ ва забонӣ дорои аҳаммият аст. Арзиши матни дoston он ҷо ки нависанда нисбат ба овардани луғот ва таркиботи сараи форсӣ пофишорӣ дорад, намоёнтар мешавад.» [19, 2-27].

Мушаммад Беғамӣ аз тавоноӣ ва шоистагии забону адаби форсӣ дар сохти вожагони таркибӣ ва аз равишҳои гуногуни илми баён дар саҳнапардозӣ, ҳолатҳову лаҳзаҳо, тасвири шигифтиҳо ва баёни эҳсосот ёрӣ меҷӯяд бо ин равиш тавонмандии забону адаби форсӣ-тоҷикиро бар мо намоён месозад, монанди: «*То бошад, ки аз гули рӯят, бӯйе ва аз зулфи анбаросоят мӯйе бишнавам ва бубинам.*» [11, 152].

Муҳаммади Беғамӣ дар «Доробнома» гоҳе чун як луғатнигор ба таъриф ва шарҳи вожаҳо мепардозад, дар шарҳи вожаи «ишқ» чунин нигоштааст: «*Ҳукамо гуфтаанд, ки «ишқ»-ро аз «ашақа» гирифтаанд ва «ашақа» гиёҳест, ки бар дарахт мепечад (ба андешаи мо ин ҳамон зарпечак ё захрпечак аст – Н.Ш.), аз бех то каллаи дарахт мепечад, то оқибат дарахтро хушк мекунад ва ишқ низ бо тану ҷони оишқ он мекунад, ки «ашақа» бо дарахти мевадор ва ӯро ба мартабае мерасонад, ки ҳеч мева бор намедиҳад, то оқибат ба захми табару арра гирифтор мешавад ва ночиз мегардад.*» [11, 9].

Поёни сухан ин ки «Доробнома»-и Муҳаммади Беғамӣ аз рӯйи вижагиҳои забонӣ дорои унсурҳои барҷастаи бадеӣ инз мебошад. Ин асар намуна ва бозгукунандаи забони зиндаи асри муаллиф аст. Аз ду ҷиҳат барои таърихи забони адабии мо аҳаммияти муҳим дорад: яке аз ҷиҳати вожагонӣ (лексикӣ) ва дигаре наҳв (синтаксис), зеро дар «Доробнома» вожаҳо ва ҷумлаҳои ноби форсӣ-тоҷикӣ бисёр зиёд дида мешаванд.

Муқарриз: Насруллоев М., н.и.ф., дотсент

Адабиёт

1. Байзоев, А. Истилоҳот ва калимасозӣ дар «Донишнома»-и Абӯалӣ ибни Сино / А. Байзоев. – Душанбе: «Андалеб», 2016. 196 с.
2. Қосимов, Б. Нигоҳе ба таърихи лексикаи забони порсии дарӣ (дар асоси маводи «Таърихи Табарӣ»-и Балғамӣ) / Б. Қосимов. – Душанбе, 1995. - 200 с.
3. Қосимова, М. Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ / М. Н. Қосимова. – Душанбе, 2007, 113 с.
4. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1.– Луғатшиносӣ. / Ҳ. Мачидов – Душанбе, 2007. –243 с.
5. Хусусиятҳои луғавию услубии ашъори Рӯдакӣ / Қ. Мухторӣ -Душанбе: Деваштич, 2006. -130 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1.- М.: Советская энциклопедия, 1969. -951 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2.- М.: Советская энциклопедия, 1969. -947 с.

8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. -Душанбе: ҚММ «Ксероксленд» бо ҳамкориҳои интишороти «Сухангустар», Машҳад- Душанбе, 2008. -950 с.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. -Душанбе: ҚММ «Ксероксленд» бо ҳамкориҳои интишороти «Сухангустар», Машҳад- Душанбе, 2008. -945 с.
10. پرويز نائل خانلری. تأریخ زبان فارسی. جلد اول. - تهران: کتیبه، 1366. 414 ص.
11. دارابنامه/ نویسنده محمد بن احمد بیغمی؛ با مقدمه و تصحیح و تعلیقات ذبیح الله صفا. جلد اول. - تهران: "شرکت انتشارات عمی و فرهنگی" 1381. ص. 918
12. دارابنامه/ نویسنده محمد بن احمد بیغمی؛ با مقدمه و تصحیح و تعلیقات ذبیح الله صفا. جلد دوم. - تهران: "شرکت انتشارات عمی و فرهنگی" 1381. ص. 874
13. دائرة المعارف بزرگ اسلامی. ج 3/ زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی. - تهران: "مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی". 1376. ص. 754.
14. زهرا کریمی، فریبا مسعودی. دارابنامه مولانا بیغمی از نگاه دیگر. تهران: "سخنوران"، 1395. ص. 120
15. سیروس شمیسایا. سبک شناسی نثر. - تهران: "نشر مینرا"، 1376. 328 ص.
16. شاهرخ مسکوب. هویت ایرانی و زبان فارسی. تهران: "باغ آینه"، 1373. ص. 254
17. علی اکبر دهخدا. "لغتنامه دهخدا". (نسخه دیجیتالی) بر اساس نسخه فیزیکی 15 جلدی انتشار سال 1377. مؤسسه لغتنامه دهخدا و مرکز بین المللی آموزش زبان فارسی دانشگاه تهران، 1399.
18. علی آل داود، احمد سمیعی (گیلانی). فرهنگ آثار ایرانی-اسلامی. جلد سوم. تهران: "سروش" چاپ دوم. 1396. ص. 477
19. محسن محمدی فشارکی، علی محمد محمودی. نگاهی به دارابنامه محمد بیغمی و بررسی سبک نثر و ارشهای ادبی آن. انجمن علمی زبان و ادبیات فارسی. ششمین همایش ملی پژوهشهای ادبی 5 و 6 دی ماه 1391. ص. 2-27.
20. محمد امین ریاحی پایدار حامی. تهران: "مروارید"، 1379. ص. 420.
21. محمد پروین گنابادی. دارابنامه یا قصه فیروزشاه. مجله سخن. اردیبهشت. 1340. ص. 112

БАРХЕ ВИЖАГИҶОИ ЗАБОНИИ «ДОРОбНОМА»-И МУҶАММАДИ БЕҒАМӢ

Бегуфтугу омӯзиши осори гаронбаҳои ниёкон дорои аҳаммиати назаррас буда дар муайян кардани самтҳои рушду густариши фарҳангу адаб ва илму таърихи мардуми мо ҷойгоҳи вижаро доро мебошад. Аз ин рӯ, омӯзишу пажӯҳиши «Доробнома»-и Муҳаммади Беғамӣ ҳам натавон барои таҳқиқи раванди инкишоф ва густариши забон сарчашмаи гаронбаҳои илмист, балки дар роҳи ғанию фароҳам сохтани таркиби луғавии забони муосири форсӣ-тоҷикӣ, аз миён бурдани норасоӣҳо ва барқарор кардани тозагиву равонии он низ аҳаммиати босазое дорад.

Ба риштаи таҳлил кашидани забони чунин асарҳо аз як сӯ ба мо имкон медиҳад, ки пайванди таърихи фаромӯш накунем. Аз сӯи дигар, ин пажӯҳиш моро водор месозад, ки ба ҳар гуна масъала он гуна назар кунем, ки ин ё он падидаи забон ҷӣ гуна пайдо шудааст, дар дарозии ҳастӣ ва густариши худ кадом зинаҳои муҳимро аз сар гузаронидааст ва ҳоло дар кадом ҷойгоҳ ва сатҳу вазъият аст. Дар қанори арзишҳои фарҳангӣ ва иҷтимоии ин достони қухан, метавон расму ойини мардуми одӣ ва орзуҳои тарзи ҳаёлардозии ононро низ дарёфт намуд, ки чи гуна будааст.

«Доробнома»-и Муҳаммади Беғамӣ аз дидгоҳи дostonпардозии омиёнаи қухан намунаи барҷаста ва мумтоз аст. Ин китоб аз лиҳози арзиши матнӣ ва забонӣ камтар мавриди пажӯҳиши пажӯҳишгарон қарор гирфтааст, ки забони шевоу равноро дар худ дорад.

Аз ин рӯ, мо дар ин мақола ба паҳлуи мавзуи мавриди баҳс – бархе вижагиҳои забонии «Доробнома»-и Муҳаммади Беғамиро мавриди пажӯҳиш қарор додаем.

Калидвожаҳо: *Муҳаммади Беғамӣ, «Доробнома», дoston, осори таърихӣ, наср, вижагиҳои забонӣ, вожаҳо, забони форсӣ-тоҷикӣ, вожашиносӣ, маъношиносӣ.*

НЕКОТОРЫЕ ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ «ДОРОбНОМА» МУҶАММАДА БЕҒАМИ

Несомненно, изучение бесценных произведений предков имеет существенное значение в определении направлений развития и расширения культуры, литературы, науки и истории нашего народа. Поэтому изучение и исследование «Доробнома» Мухаммада Бегами является ценным научным источником не только для исследования процесса развития и расширения языка, но в плане обогащения лексического состава современного персидско-таджикского языка, устранения недостатков и восстановления его также имеет немаловажное значение.

Анализ языка подобных произведений, с одной стороны, позволяет не забывать об исторической связи, с другой стороны, данное исследование заставляет нас рассматривать любой вопрос в том, как возник тот или иной феномен языка, какие важные этапы он прошел за время своего существования и распространения и на каком уровне и месте находится сейчас. Наряду с культурными и социальными ценностями этой истории можно узнать обычаи и ритуалы простых людей, их мечты и размышления.

«Доробнома» Мухаммада Бегами представляет собой выдающийся и классический образец с точки зрения повествования средневековья. С точки зрения текстовой и лингвистической ценности эта книга менее изучена исследователями, обладающая изящным и беглым языком.

Поэтому в данной статье мы изучили некоторые лингвистические особенности «Доробнома» Мухаммада Бегами применительно к обсуждаемой теме.

Ключевые слова: Мухаммад Бегами, «Доробнома», поэма, исторические произведения, проза, языковые особенности, слова, персидско-таджикский язык, лексикография, семантика.

SOME LINGUISTIC FEATURES OF MUHAMMAD BEGAMI'S "DOROBNOMA"

The study of the valuable works of ancestors is great importance in determining the directions of development and expansion of culture, literature, science and history of our nation. Therefore, the study and research of Muhammad Begami's "Dorobnoma" is a valuable scientific source not only for the study of the process of development and expansion of the language, but also has considerable significance in terms of enriching the lexical composition of the modern Persian-Tajik language, eliminating shortcomings and restoring it.

The analysis of the language of such works, on the one hand, allows us not to forget about the historical connection, on the other hand, this study forces us to consider any question about how this or that phenomenon of language arose, what important stages it went through during its existence and dissemination, and at what level and place it is now. Along with the cultural and social values of this story, one can learn the customs and rituals of ordinary people, their dreams and thoughts.

Muhammad Begami's "Dorobnoma" is an outstanding and classic example in terms of medieval narrative. In terms of textual and linguistic value, this book is less studied by researchers, possessing an elegant and fluent language. Therefore, in this article we have studied some linguistic features of Muhammad Begami's "Dorobnoma" in relation to the topic under discussion.

Keywords: Muhammad Begami, "Dorobnoma", poet, historical works, prose, linguistic features, words, Persian-Tajik language, lexicography, semantics.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назаров Шахриёр Абдурасулович - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улughзода, унвонҷӯй. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 985331838.

Сведения об авторе: Назаров Шахриёр Абдурасулович - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улughзаде, соискатель. Адрес: 734019, г. Душанбе, улица Мохаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 985331838.

About the author: Nazarov Shahriyor Abdurasulovich - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of philological sciences, applicant. Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Tel.: (+992) 985331838.

**КОРБУРДИ ПАСВАНДҲОИ СЕРМАҲСУЛИ ИСМСОЗ ДАР АШЪОРИ
АБДУРАҲМОНИ МУШФИҚӢ (БАР МАБНОИ “МУНТАҲАБОТ”)**

Назирова М.М., Азимова С.Н.

**Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ,
Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода**

Баррасии роҳҳои калимасозӣ ва қолибҳои мавҷудаи марбут ба ҷанбаҳо ва паҳлуҳои ҷудогонаи исм аз ҷониби донишмандони соҳаи забоншиносӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта бошад ҳам, роҷеъ ба хусусиятҳои забони ашъори Абдураҳмони Мушфиқӣ ҳанӯз мавриди таҳқиқи пурра қарор нагирифтааст. Барои нишон додани ғановати забон, имконоти калимасозии исм ва маҳорати шоирии Абдураҳмони Мушфиқӣ ҳангоми корбурди пасвандҳои сермаҳсул таҳқиқи ин мавзӯ аҳамияти вижа дорад.

Дар усули морфологии калимасозии исм пасвандҳо мавқеи асосиро ишғол менамоянд. Вазифаи асосии ҳар як пасванд бо он муайян карда мешавад, ки вай ба калимаи сохтааш чӣ гуна маъно мебахшад. Пасвандҳо дар ҳамин замина тасниф карда мешаванд. Аммо бисёр пасвандҳои исмсозии забони адабии тоҷик оморфемаанд. Ҳангоми таъйин намудани вазифаи аффикс сермаъноӣ (оморфемагӣ), инчунин аз кадом ҳиссаҳои нутқ ва аз чӣ хел асосҳо исм сохтани онҳо ба ҳисоб гирифта мешавад [3, с. 208]. Дар забони тоҷикӣ пасвандҳои исмсоз хеле зиёд ва гуногунвазифа мебошанд.

Дар ашъори Абдураҳмони Мушфиқӣ теъдоди пасвандҳои сермаҳсули исмсоз зиёд ба ҷашм расид. Зимни таҳқиқ мо дар мақолаи мазкур доир ба се пасванд: **-ӣ // -гӣ, -иш, -гоҳ-ро**, ки нисбат ба дигар унсурҳои калимасозии исм аз ҷиҳати дараҷаи маҳсулнокии бартарӣ доранд, мавриди таҳқиқ қарор додем.

1. Калимасозии исм бо пасванди **-ӣ // -гӣ.** Морфемаи **-ӣ // -гӣ** чун унсури калимасоз хеле сермаҳсул буда, дар забони адабии тоҷикӣ истифодаи хеле назаррас дорад. Сермаъно ва сервазифа будани пасванди **-ӣ // -гӣ**-ро ба назар гирифта, муҳаққиқони соҳа онро ба гурӯҳи оморфемаҳо шомил намудаанд [11, с. 116, 119; 5, с. 6].

Дар китоби дарсии «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» доир ба вазифаҳои калимасозии пасванди **-ӣ** дар боби исм, сифат, феъл, зарф маълумотҳои мухтасар оварда шудааст [3, с. 116, 140, 141, 257, 278].

Зимни баррасии мақоми унсурҳои калимасоз дар ашъори Абдураҳмони Мушфиқӣ аён гардид, ки адиб дар корбурди усул ва тарзҳои калимасозӣ эҳтиёткор аст. Дар ҷараёни ифодаи фикр ба мантиқи вожаҳо, таносуби маъноии онҳо ва таркиби овозии онҳо дар қолаби вазни шеър эътибори ҷиддӣ додааст.

Дар ашъори Абдураҳмони Мушфиқӣ дар доираи калимасозии исм бо пасванди **-ӣ** бештар зухуроти аз исм ва сифат сохта шудани исмҳои нав мушоҳида карда мешавад. Масалан, тавассути **-ӣ** бо калимаҳои сода дар 34 ҳолат, ба калимаҳои сохта бештар аз 30 маврид, бо калимаҳои мураккаб дар зиёда аз 20 ҳолат сохта шудааст. Қайд кардан ҷои аз аст, ки вобаста ба таркиби овозии охири калимаҳо ин пасванд шакли **-ӣ**, вале баъд аз фонемаҳои садонок гунаи **-гӣ** пайдо мекунад: **шоир+ӣ = шоирӣ, банда+ӣ = бандагӣ** ва ғайра. Таҳлилу таснифи мавод собит намуд, ки бо пасванди **-ӣ** аз исм, сифат, сифати феълӣ ва феъл исмҳои маънӣ сохта шудаанд, ки онҳоро бо овардани далелҳо аз ашъори Абдураҳмони Мушфиқӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

1) Қолаби исм+ӣ: одамӣ, савдой, хусравӣ, ошиқӣ, сомирӣ, мардумӣ, хорӣ, бандагӣ, ва ғайра.

Вожаҳои фавқ дорой семантикаи гуногун мебошанд ва пасванди **-ӣ** зимни сохтани исми нав бештар мафҳуми мансубиятро ифода намудааст. Ин морфема аз исмҳои гуногунмаъно калимаи исмӣ сохтааст:

а) Аз исмҳои шахс исми маънӣ сохтааст: одамӣ, бандагӣ

Сагаш худро ба ман гирад баробар дар вафодорӣ,

Намехоҳад, ки бошад **одамӣ** аз дигаре камтар [1, с. 169].

Бар ин дар Мушфиқӣ умрест лофи **бандагӣ** дорад,
Ки аз баҳри сагонаш хидмате бошад, бифармояш [1, с. 182].

2) **Қолаби сифат+ӣ**. Сифатҳо дар сохтани исмҳои гуногун аз тариқи пасванди **-ӣ** нисбат ба исмҳо дида, боз ҳам сермахсултар ба шумор мераванд. Ин қабил исмҳо барои ифодаи мафҳуми ҳолат бештар далолат кардаанд. Чунончи: **сиёҳӣ, сурхӣ, зебой, хубӣ, нақӯӣ, нозукӣ, вайронӣ, озодӣ, ҷавонӣ, пирӣ, равшанӣ, дӯстӣ, девонагӣ, талхӣ, ростӣ, гармӣ, парешонӣ, бегонагӣ, ошноӣ, фирӯзӣ** ва монанди инҳо.

Асоси калимаҳои ғавқ сифати асли мебошад ва гирифтани дараҷаи қиёсиву оӣ ба онҳо хос аст. Мутақодӣ ва муродифшавии сифатҳо дар “Мунтахабот”-и Абдурахмони Мушфиқӣ зухуроти муқаррарист: а) мутақодҳо: **ошно(ӣ) – бегона(гӣ), дӯстӣ – бегонагӣ, ширин(ӣ) – талх(ӣ), пир(ӣ) – ҷавон(ӣ), ва ғайра**; б) муродифҳо: **зебо(ӣ) – хуб(ӣ) – нақу(ӣ), дӯст(ӣ) – ошно(ӣ)** ва ғайра.

Сифатҳои маъмур аз лиҳози маъно ҳам гуногун буда, бо гирифтани пасванди **-(ӣ)** исмҳои сохтаанд, ки аломатҳои ба таври умумӣ ва абстракт ифода мекунад: а) пасванди **-ӣ // -гӣ** аз сифатҳои исм сохтааст, ки онҳо бо мафҳуми ранг қаробат доранд: **сурхӣ, сиёҳӣ**; Мисолҳо:

То саҳар чашми ман аз хуни ҷигар **сурхӣ** ёфт,
Сурх чашме ба май ноб накардам имшаб [1, с.116].

Қайд қардан бамаврид аст, ки дар ин байти ғавқ Абдурахмони Мушфиқӣ мафҳумҳои **сафедӣ** ва **сиёҳиро** чун унсурҳои зидмаъно барои ифодаи маънои маҷозии даврони **ҷавонӣ** ва **пирӣ** моҳирона истифода бурдааст, чунин муқобилгузори дар мисоли дигар боз ҳам барҷастатар ифода ёфтааст:

Умр рафту хирқа мешӯям ҳанӯз аз оби май,
Аз **сиёҳӣ**, то **сафедӣ**, аз **сафедӣ** то ба кай? [1, с. 197].

Як тобиши дигари маъноии вожаи **сиёҳӣ** «адоватмандӣ, кинаварӣ» мутаносибан дар ин мисраъҳо қаробат гардида, ҷиҳати таъмини ягонагии маъноӣ мантиқии фикр мусоидат намудааст:

Аз бардӣ оҳ хирмани умрам тамом сӯхт,
Аз ҷони ман **сиёҳии** доғи ҷафо нарафт [1, с.197].

Абдурахмони Мушфиқӣ дар як байти ғазали худ аз калимаи **сурхӣ** қор гирифтааст, ки он дар луғат «сурхрангӣ; ранги сурх» маънӣ шудааст ва сурхии рӯйро на аз таъсири шароб, балки натиҷаи дили пурғаму чашмони пурхун доштан арзёбӣ намудааст:

То саҳар чашми ман аз хуни ҷигар **сурхӣ** ёфт,
Сурх чашме ба майи ноб накардам имшаб [1, с.116].

Мушфиқӣ ҳамчунин калимаи **сурхӣ**-ро барои ифодаи мафҳуми «ранги сурхӣ, ки дар китобат истифода баранд» дар ғазалиёташ ин гуна қор бастааст:

То ба гӯш аз бас қамон бар қасди ҷонам мекашӣ,
Шуд дурри гӯши ту лаъл аз **сурхии** сӯфори тир [1, с.116].

б) Дар “Мунтахабот”-и Абдурахмони Мушфиқӣ пасванди **-ӣ // -гӣ** аз сифатҳои исмҳои сохтааст, ки онҳо барои ифодаи ҳислатҳои одамон ва вазъи руҳии онҳо ба қор рафтаанд: **девонагӣ, хубӣ, шӯхӣ, парешонӣ, нақӯӣ** ва амсоли инҳо. Чанд мисол:

Зимни ифодаи вазъи ҳолати руҳии персонажҳо Мушфиқӣ истифодаи исми сохтаи **парешонӣ** (ғамгинӣ)-ро дар ашъораш муносиб донистааст:

Шабама хоби парешон мавҷиби ҷамъияти дил шуд,
Ки бо зулфи ту ўро нисбате буд аз **парешонӣ** [1, с.116].

Муносибати ҳаммаъноӣ ва наздикмаъноӣ пайдо қардани исмҳои сохтаи ифодагари дараҷаи иҷтимоӣ, ҳусн ва аломатҳои ҳисмонии одамон буда, тавассути пасванди **-ӣ // -гӣ** аз сифат бунёд ёфтаанд: **нозукӣ** (латифӣ, нармӣ, зарифӣ, зебой, ҳасосӣ), **хубӣ** (зебой), **зебой** (хушрӯӣ), **нақӯӣ** (хубӣ, нағзӣ), **парӣ** (маҷоз: зебо) ва ғайра. Мисолҳо:

Зебой, хубӣ, нақӯӣ, парӣ (маҷозан: зебой, хушрӯӣ):
Ту шоҳи гуливу дар ҷаман раъноӣ.
Ҳам доларуҳи ба гулшани **зебой** [1, с.116].

Эй рухат дар ниҳояти **хубӣ**,
Хатти сабзи ту ояти **хубӣ** [1, с.76].

в) Пасванди **-ӣ // -гӣ** аз сифати аслии исми **равшанӣ** сохтааст, ки он бо бо мафҳуми торикӣ муқобилмаъност:

Чонам чу ба лаб омад аз зулмати танҳой,
Бе **равшани** шамъе аз оҳ намеояд [1, с.76].

г) Морфемаи мазкур бо сифатҳои ифодагари мафҳуми синну сол ва ё давраҳои зиндагӣ ҳамроҳ омада, исмҳои антонимӣ сохтааст, ки сифатҳои онҳо низ муқобилмаъноанд: **ҷавон – пир, ҷавонӣ – пирӣ**:

Дар ғазалиёт:

Чулу побанду афсоре надорад,
Зи **пирӣ** несташ ҳоҷат бар инҳо [1, с.76].
Ваҳ, ки дар аҳди **ҷавонӣ** пир гаштам Мушфиқӣ,
Чун нагардам пир аз ин ғамҳо, ки акнун меҳӯрам? [1, с.26].

ғ) Тавассути пасванди **-ӣ // -гӣ** дар ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ аз сифат исмҳои сохта шудааст, ки онҳо муносибати байни одамонро инъикос кардаанд: **дӯстӣ** (меҳрубонӣ, рафоқатӣ, солимӣ, муҳаббат), **бегонагӣ** (ноошноӣ), **ошноӣ** (шиносӣ, дӯстӣ), **ошиқӣ** (ишқварзӣ) чанд мисоле:

Зи ҳар гӯша дасти дуое барояд.
Ба бегонаҳо **ошноӣ**, чӣ гӯям? [1, с.211].
Дурӣ зи ҳусн аҳд зи ошиқ мачӯ, ки нест,
Бегонагӣ миёнаи ҳусну миёни ишқ [1, с.198].

д) Пасванди **-ӣ // -гӣ** аз сифат исмҳои сохтааст, ки онҳо кайфияти одамонро ифода мекунанд: **талхӣ** (маззаи ногувор); Чанд намуна:

Зи шарбати аҷал уммеди беҳ шудан дорам,
В-агарна **талхӣ** ҳичрон зи коми ман кӣ барад? [1, с.198].
Ё ин ки:
Турфа аспе насиб гашт маро,
Лоғару нотавону бетану тӯш,
Тезиву талхӣ намонда дар ӯ,
Ғайри тезии наълу **талхӣ** гӯш [1, с.198].

Ба ҳамин тарик, аз таҳлили зуҳуроти калимасозии исм аз сифатҳои сода бо пасванди **-ӣ // -гӣ** ба чунин натиҷа расидан мумкин аст, ки чунин падидаи воҷасозӣ таърихан ба табиати морфологияи забонамон мувофиқ буда, нақши унсурҳои аслии тоҷикӣ нисбат ба вожаҳои иқтибосӣ дар калимасозии ин гурӯҳ калон мебошад.

3) **Қолаби сифати феълӣ + -ӣ // -гӣ**. Аз ҳисоби сифатҳои феълӣ бо ҳамроҳ гардидани пасванди **-ӣ // -гӣ** дар ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ падидаи сермаҳсул ба ҳисоб намеравад. Калимаи **ошуфтагӣ** дар ФЗТ унсури сермаъно маънидод шудааст: 1) парешонӣ; 2) дилтангӣ; 3) девонагӣ, чунун; 4) хашму ғзаб [12, с. 944].

Абдурахмони Мушфиқӣ ин калимаро ба маънои аввалаш чун муродифи вожаи «**парешонӣ**» бо мақсади тақвияти фикр чунин истифода бурдааст:

Дил ниҳодем ба ҳаҷру зи ту навмед шудем,
Рӯйи уммед ба сӯй ту надорем дигар.
Мо ба **ошуфтагиву** рӯзи сияҳ сохтаем,
Хаваси сунбули мӯйи ту надорем дигар [1, с.169].

4) **Қолаби феъл + -ӣ // -гӣ**. Бо ин қолаб танҳо исмҳои **ҳастӣ** ва **нестӣ** сохта шудааст. «Феъли **ҳаст** дар як маврид мустақил буда, мавҷудият ё доро буданро мефаҳмонад ва бо бандаки хабарӣ иваз намешавад. Вай масдар надорад, танҳо дорои шакли сеюми замони ҳозира мебошад" [3, с. 179].

Бо қабул кардани пасванди **-ӣ // -гӣ** ин феъл мафҳуми исмӣ пайдо кардааст: «**ҳастӣ** – зиндагӣ, мавҷудият, ҳаёт» ва дар забони “Мунтахабот”-и Абдурахмони Мушфиқӣ ба ҳамин маъно корбаст шудааст:

Мекунам савдои ҷон пинҳон зи мардум бо маҳе,
Дасти худ бар дасти ӯ дар остин хоҳам ниҳод.
Пур шуд аз хошоки **ҳастӣ** хонаи дил, Мушфиқӣ,
То бисӯзад, пеши оҳи оташин хоҳам ниҳод [1, с.143].

Ба ҳамин тариқ, аз таҳқиқи масъалаи калимасозии исм бо пасванди **-ӣ // -гӣ** дар ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ бармеояд, ки он дар бобати бо исму сифат сохтани исмҳо маҳсулнокии зиёд дошта, аз дигар унсурҳои луғавӣ (сифати феълӣ, феълҳои тасрифӣ) сохтани номи ашёву ҳаводис камтар ба мушоҳида мерасад.

2. Калимасозии исм бо пасванди **-иш**.

Забони ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ суфтаву равон буда, ӯ дар баробари идома додани анъанаи гузаштагон дар корбурди калимаву ибора ва тобишҳои маъноии онҳо шоири тозақору навоар аст.

Забони ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ бою рангин буда, хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва сохторию морфологии ба худ хос дорад. Тавассути пешванду пасвандҳо сохта шудани калимаҳоро муҳаққикон роҳи калимасозии морфологӣ арзёбӣ кардаанд [10, с. 95], ки дар натиҷаи корбурди онҳо калимаҳои сохта ба вучуд меоянд [2, с. 170]. Нақши пасвандҳои исмсоз дар пайдоиши мафҳумҳои марбут ба шахс, макон, номи ашёи гуногун ва исмҳои маънӣ (абстракт) муҳим буда, онҳо дар забони асарҳои бадеӣ маҳсулнокии гуногун зоҳир мекунад. Ҷунончи, Ш. Рустамов ин нуктаро дар мавриди пасванди **-иш** ин гуна баён кардааст: «суффикси **-иш** серистеъмол, вале каммаҳсул аст. Вай аз асоси замони ҳозираи феъл исми амал месозад: **хониш, хориш, таркиш, ситоиш ...**» [10, с. 138].

Дар забони осори классикӣ серистеъмол будани ин пасванд гувоҳи таърихи тулонии пайдоиш доштани онро собит менамояд. Ин мазмунро қаблан Ш. Ниёзӣ нигоштааст, ки «пасванди **-иш** таърихи хеле қадимаи калимасозӣ дошта, шакли ба тағйироти фонетикӣ дучор омадаи **-ишт // -иш** (болишт//болиш) мебошад [7, с. 27]. Ш. Рустамов дар атрофи масъалаи мазкур изҳори андеша намуда, навиштааст, ки «ба воситаи суффикси **-иш** аз феълҳои таркибии номӣ, ба истиснои калимаи **сарзаниш** исм сохта нашудааст. Дар адабиёти классикӣ варианти ин суффикс **-ишт** (бадкуншт, ромишт) низ дучор мешавад» [10, с. 139]. Ин муддаоро мо бо далели дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» истинод шудани ин байти Фирдавсӣ тасдиқ карда метавонем: **бадкунш // бадкуншт** (бадкор, бадкирдор, бадамал; шарир):

*Аз он бадкунш деви рӯйи замин,
Бипардозу пардохта кун дил зи кин* [12 с. 128].

Раҳматуллозода С. дар рисолаи «Калимасозии исм» (2019) оид ба серистеъмол будани пасванди **-иш** (-иш) дар шеваҳои ҷанубии забони тоҷикӣ ишора намуда навиштааст, ки «Дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ, асосан, мисли забони меъёр исми маънӣ месозад. Аммо дар маводи мо ба исми моддӣ ва макон далолат мекунад, ки барои ҳамаи тоҷикон маълуманд: **чапш** (модабузи аз як то дусола), **шурш** (шӯриш, бӯрон, гирдбоди барфӣ; тундбод, дама), **хорш** (обила ва хориши пӯсти бадани инсон ва ҳайвон), **гардш** (гардишгоҳ, хамгашт) [9, с. 102].

Бояд зикр намуд, ки асоси калимаи **чапш** дар шева шояд маъноӣ марбут ба калимаи сохташуда дошта бошад, аммо ба назари мо он аз асоси **чап** ва унсури **+иш** сохта нашуда, калимаи рехта мебошад ва **-иш** ҷузъи бевоситаи таркиби овозии **чапш** аст; калимаи **шурш**, воқеан, вожаи муштак маҳсуб ёфта, он аз асоси «шӯр» 1) Ҳайҷон, изтироб; ғулғула; фарёд, фиғон; 2) Ошuftағӣ, фитна, фасод, фасод; 3) Мавҷ задани об, пурмавҷӣ, талотуми об; 4) Тугён, ғалаён, авҷгирӣ; ишқ) ва пасванди **-иш** қаблан исми амал сохтааст. Вожаи **шурш** (шӯриш) дар забони адабӣ ба ду маъно: 1) Ба изтироб омадан; ҷӯшу хурӯш; 2) Ихтилол, ошӯб, фитна, балво, исён [9, с. 610] мустаъмал будааст. Маъноӣ духӯра пайдо кардани калимаҳои **хорш** (хориш – исми амал: хоридан; **хориш // хоришак** – номи беморӣ) ва **гардш** (гардиш – исми амали гаштан: ҳаракат кардан, чарх задан; **гардш** – исми макон: хамгашт) дар натиҷаи минбаъд маъноӣ маҷозӣ пайдо кардани ин вожаҳо дар робита ба мафҳуми амалеро, ки онҳо бевосита ифода мекунад, пайдо шудааст.

Дар забони ваҳонӣ пасванди **-иш** морфемаи шакли ҷамъсоз маҳсуб меёбад: *аръс* (рус) – *аръсиш* (русҳо) ва он аз ҷиҳати таркиби овозӣ ба пасванди **-иш**-и тоҷикӣ монанд бошад ҳам, аз лиҳози маъно ва вазифаи грамматикӣ ба он ягон умумият надорад.

Профессор М. Қосимова дар асоси маводи забони адабӣ пасванди **-иш**-ро танҳо исмсоз номида, барои далел калимаҳои *қўшиш* (сайъ), *бахшиш* (инъом), *офариниш* (пайдошавӣ), *оголиш* (ифвогарӣ)-ро ишора намудааст [6, с.135].

Дар заминаи маводи фароҳамомада мо ба чунин натиҷа расидем, ки корбурди пасванди **-иш** дар сохтани исмҳои амал дар “Мунтахабот”-и шоир нисбатан кам истифода гардида, ҳамагӣ ду вожа истифода шудааст. Чунончи: осоиш, пурсиш.

Абдурахморни Мушфиқӣ дар яке аз ғазалҳои муродифи калимаи *оромииш* – *осоиширо*, ки маънои дуҷуми он «роҳат, фароғат» мебошад, истеъмор фармудааст:

Шоми ҳичрон бар дили худ раҳм меомад маро,
Гарчи рӯзи худ сиёҳ аз дуди оҳаш доштам.
Умр бигзашту сарам болини **осоиш** надид,
Солҳо аз зонуи худ такъягоҳаш доштам [1, с. 51].

Ҳамин маъниро Абдурахмони Мушфиқӣ дар байти поён аз тариқи муқобилгузори калимаи **осоиш** (роҳат, фароғат) бо **ғам** (ғусса, андӯх) ва андак (кам, ночиз) бо анбӯх (бисёр, зиёд) барои нишон додани вазъи психологию ҷисмонии персонаж истифода бурдааст:

Бас ки дар дил ҳасрати чашми сиёҳаш доштам,
Охуе дидам туфайли ӯ нигоҳаш доштам.
Дар дили шаб рӯ ба меҳнатхонаи ман дошт **ғам**,
Шуъла зад оҳам, чароғе пеши роҳаш доштам [1, с. 51].

Чун шакли баёни баланди илмӣ ба Абдурахмони Мушфиқӣ тавассути корбурди калимаи **чунбиш** (ҳаракат) даст додааст:

Фарёди дил аз азми сафар кардани ёр аст,
Бе чунбиши маҳмил набувад нола чарасро [1, с. 84].

Ба ҳамин монанд имкониятҳои пасванди **-иш** дар мавриди аз асоси замони ҳозираи феъл сохтани исмҳои амал фароҳ маҳсуб меёбад.

Дар сохтани исмҳои маънӣ низ Абдурахмони Мушфиқӣ аз пасванди **-иш** моҳирона кор гирифтааст. Дар чунин ҳолатҳо ҳам нақши асоси замони ҳозираи феъл муҳим мебошад. Чунончи, унсӯри луғавии *донииш* аз ҳисоби сермаъноии масдари *донистан* бо калимаҳои «фан ва илм» дар қаробати маъноӣ қарор гирифта, донишро «маҳсули илму фан» номидааст:

Тачрид шав зи дониши беҳуда, Мушфиқӣ,
Дар мо сабақ ҷӣ ёфтӣ аз эҳтимоми баҳс [1, с. 169].

Ба ҳамин тарик, аз баррасии корбурди пасванди **-иш** дар “Мунтахабот”-и Абдурахмони Мушфиқӣ аксаран пасванди **-иш** вожаҳои сохтааст, ки онҳо ҳам дар забони адабӣ ва ҳам дар забони адабии ҳозираи тоҷик маъмуланд ва мавриди истеъмор қарор доранд.

4. Калимасозии исм бо пасванди -гоҳ. Роҷеъ ба калимасозии морфема «гоҳ» мулоҳизаи муҳаққиқон гуногун мебошад. Масалан, Ш. Рустамов дар ин хусус менависад, ки «гоҳ аслан калимаи мустақил буда, бо мурури замон маънои мустақили лексикӣ худро гум карда, дар забони адабии ҳозираи тоҷик ба суффикси сермаҳсул табдил ёфтааст. Вай аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ исм месозад» [10, с. 132].

Роҷеъ ба таърихан мафҳуми макон ва замонро ифода кардани «гоҳ»

О. Қосимов чунин нигоштааст: «унсури калимасозии **-гоҳ** дар забони тоҷикӣ ба ду маъно истеъмор меёбад: ба маъноҳои макон ва замон. Ин калима дар «Шоҳнома» -и Фирдавсӣ ба маънои макон чун калимаи мустақил наздики 450 маротиба истеъмор ёфта, мафҳуми «тахт»-ро ифода кардааст. Чунончи:

Ба рафтан-т Яздон паноҳи ту бод,
Ба бозмадан тахт гоҳи ту бод! [6, с.158-159].

Дар “Мунтахабот”-и Абдурахмони Мушфиқӣ мо 17 ҳолати калимасозии пасванди **-гоҳ**-ро мушоҳида кардем, ки дар 10 ҳолат дар шакли **-гоҳ** ва дар 7 ҳолат дар намуди **-гаҳ** корбаст шудааст. Оид ба гунаҳои ин пасванд Ш. Рустамов дуруст таъкид кардааст: «Ба воситаи

суффикси *-гах*, ки гунаи фонетикии суффикси *-гоҳ* мебошад, аз исми замони шаб исми макони *шабгах* сохта шудааст, ки муносибати онро бо асоси калима нишон медиҳад, яъне макони амалиёт гаштани ин исм ба шаб тааллуқ дорад, на дигар вақт [10, с. 133]. С. Низомова бошад, камистеъмол будани *-гах*-ро нисбат ба *-гоҳ* дар осори С. Айни ба мушоҳида гирифтааст [8, с.100].

Ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ далели пасванди исми маконсоз будани *-гоҳ*-ро дар ҳолатҳои зерин бе ягон шубҳа собит месозад: *боргоҳ, пешгоҳ, чойгоҳ, даргоҳ, коргоҳ, такагоҳ, размгоҳ, чарогоҳ* ва ғайра. *Боргоҳ*- вожаи сермаънои тоҷикӣ: 1) қабулгоҳи подшоҳону амирон; қаср, кохи подшоҳӣ; 2) ҳавлӣ, макону манзил; 3) хайма, хаймаи подшоҳон [ФЗТ, 1969, 204]. Абдурахмони Мушфиқӣ онро ба маънои якуми ин вожа дар мисолҳои зерин истифода намудааст:

Моние дошт **коргоҳи** хаёл,
Накшперои **боргоҳи** хаёл [1, с. 281].

Пешгоҳ – дар луғат чун вожаи сермаъно барои ифодаи маънои луғавӣ зикр ёфтааст: 1) саҳни хона ё айвон; чойи ифтихории хона нисбат ба поён; 2) назд, пеш, бар, хузур; 3) садр, тахт; 4) садрнишин, киноя аз подшоҳ; 5) палос, фарш, гилем, ки дар пешгоҳи дари хона меандозанд [12, с. 55-56]. Абдурахмони Мушфиқӣ дар ғазалиёташ вожаи *пешгоҳ*-ро ба маънои «чойи болонишинии хона» ин тавр истифода бурдааст:

Даргоҳ дар забони адабӣ ба се маъно маъмул аст: 1) дамғаҳи дар; остонаи дар, дар; 2) боргоҳ, дарбор, арк, қасри подшоҳӣ; 3) ҳавлӣ, хона, хонадон [12, с.328-329]. Дар ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ вожаи *даргоҳ* бо гунаи овозии он дар ду ҳолат истифода бурдааст: а) *даргоҳ* дар таркиби ибораи «*даргоҳи* Худо» истеъмол ёфта, маҷозан мафҳуми «сачдагоҳ, намозгоҳ, масҷид»-ро ифода кардааст:

Чашми ман бар остони Каъба гар рӯзе фитад,
Аз ғами ҳичрон ба **даргоҳи** Худо хоҳам гирифт [1, с. 97].

б) гунаи овозии он - *даргоҳ* мафҳуми «боргоҳ, дарбор, қасри подшоҳӣ»-ро дар мисоли дигар ифода намудааст:

Ашки мову накши наъли тавсанат об аст рӯй,
Фарқи мову тайри хоки дарғаҳат ор асту нанг [1, с. 242].

Дар мисоли дигар Абдурахмони Мушфиқӣ вожаи «даргоҳ»ро ба маънои дуҷуми он «боргоҳ, дарбор, арк, қасри подшоҳӣ» истифода бурдааст:

Хони олиқадри кайвонманзилат Султон Саид,
Пеши **даргоҳи** ту кайвонӣ муалло ҳеч нест.
Арзи ҳоли ман, ки ҳастам заррае бе эътибор,
Назди хуршеди замири оламоро ҳеч нест... [1, с. 260].

Дар маснавии «Гулзори Ирам»-и Абдурахмони Мушфиқӣ вожаи «даргоҳ» дар таркиби ибораи «*даргоҳи* Хусн» истеъмол ёфта, мафҳуми «хона, ҳавлӣ»-ро ифода кардааст:

Аз пай охувону Дил мерафт,
Сар фиканда сари хичил мерафт.
Мухтасар он, ки дар чунон водӣ,
Ақлу Дилро касе нашуд ҳодӣ.
Назару Ғамза кори худ карданд.
Рӯ ба **даргоҳи** Хусн оварданд [1, с. 273].

Коргоҳ дар забони адабӣ ба ду маъно маъруф аст: 1) ҷои кор, устохона; 2) дӯкон, дастгоҳи бофандагӣ [13, с. 563]. Дар «Мунтахабот»-и Абдурахмони Мушфиқӣ вожаи «корғаҳ» ҳамагӣ як маротиба истифода шудааст:

Моние дошт **коргоҳи** хаёл,
Накшперои боргоҳи хаёл [1, с. 284].

Пӯшида нест, ки замон дар макон ба вуқӯъ меояд ва ё баръакс, бинобар ин, ба пасванди *-гоҳ* омадани исмҳои замон ишора ба ҳамин ҳикмат аст:

Субҳгоҳӣ сабӯҳ карда ба ҳам,
Ғорати Ақлу Рух карда ба ҳам.
Гирди эшон зи ҷодувон анбӯҳ,
Гузар афташон ба домани кӯҳ... [1, с. 271].

Чарогоҳ- вожаи тоҷикӣ: 1) ҷойи ҷаридан, ҷарозор [12, с. 539]. Дар “Мунтахабот”и Абдурахмони Мушфиқӣ вожаи “Чарогоҳ” ҳамагӣ як маротиба истифода шуда дар мисоли зер ба маънии аслаш омадааст:

Хабар омад, ки бар сари роҳе,
Чӯки охуст бар **чарогоҳе**.
Дили чобук ба азми сайди ғизол,
Ба хадангу камон шуд аз дунбол [1, с. 273] .

Ҷилвагоҳ-дар Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ чунин шарҳ ёфтааст: майдони намоиши хунар, сахна [12, с. 592]. Абдурахмони Мушфиқӣ вожаи “ҷилвагоҳ”-ро моҳирона мавриди истифода қарор додааст:

Чу боми қасри ту шаб нест **ҷилвагоҳи** дигар,
Намой рух, ки шавад ҳар ситора моҳи дигар [1, с. 106].

Аз баррасии масъалаи нақши пасванди **-гоҳ** дар калимасозии исм маълум гардид, ки аз лиҳози маъно он дар “Мунтахабот”-и Абдурахмони Мушфиқӣ бештар исмҳои макон сохтааст.

Ҳамин тариқ, забони ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ бою рангин буда, хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва сохторию морфология ба худ хос дорад. Тавассути пешванду пасвандҳо сохта шудани калимаҳои муҳаққиқон роҳи калимасозии морфологӣ арзёбӣ қардаанд, ки дар натиҷаи қорбурди онҳо калимаҳои сохта ба вучуд меоянд. Пасвандҳои **ӣ // -гӣ, -иш, -гоҳ**, ки дар забони ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ истифода шудаанд, ба сабаки забони адабии замони шоир созор буда, ба таври рангин истифода гардидаанд.

Муқаррир: Гулназарзода Ж.Б., д.и.ф., профессор

Рӯйхати адабиёт

1. Абдурахмони Мушфиқӣ. Мунтахабот.- Сталинобод, 1956.-286 с.
2. Бобомуродов Ш. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ/ Ш. Бобомуродов, З. Мухторов.-Душанбе, 2015.-350 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. // Ҷилди 1. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 саҳ.
4. Грамматикаи забони тоҷикӣ. // Зери таҳрири Б.Ниёзмаҳмадов, Ш.Ниёзӣ, Д.Тоҷиев. – Сталинобод, 1956.
5. Касимов О. Деривация в «Шахнаме» Абулкасима Фирдавси. [Текст]/О.Касимов.-Душанбе, 2011.
6. Қосимова М.Н. Об дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ /М.Н. Қосимова.-Душанбе: Сино 2003.-102 с.
7. Ниёзӣ Ш.Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ.-Сталинобод, 1954.-50 с.
8. Низомова С. Калимасозии исм дар «Ҳамса»-и Низомии Ганҷавӣ. [Матн] / С. Низомова. – Душанбе, 2002. – 180 саҳ.
9. Раҳматуллозода С. Калимасозии исм (дар асоси маводи шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубу шарқии забони тоҷикӣ). [Матн]/С.Раҳматуллозода. – Душанбе: Дониш, 2019. – 226 саҳ.
10. Рустамов Ш. Исм. – Душанбе, 1981. – 220 с.
11. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. [Матн] / Ш. Рустамов.-Душанбе: Ирфон,1972.-92 с.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ.Ҷилди 1.-М.: Сов. Энцикл., 1969. 947 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ.Ҷилди 1.-М.: Сов. Энцикл., 1969. 951 с.
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Душанбе, Пажуҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.
15. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – Душанбе, Пажуҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – 945 с.

ҚОРБУРДИ ПАСВАНДҲОИ СЕРМАҲСУЛИ ИСМСОЗ ДАР АШЪОРИ АБДУРАҲМОНИ МУШФИҚӢ (БАР МАБНОИ “МУНТАХАБОТ”)

Мақолаи мазкур ба масъалаи таҳлили баррасии ашъори бузургони адабиёти классикии тоҷикӣ форс, аз ҷумла, ашъори шоири тавонои нимаи дуюми асри XVI Абдурахмони Мушфиқӣ аз нигоҳи калимасозии исм тавассути роҳи морфологияи калимасозӣ ё ба воситаи пасвандҳо сохта шудани исмҳо, ки дар ин давра аҳамияти хоса дорад, бахшида шудааст. Ба андешаи муаллиф ҳадафи ҳама гуна қолабҳои вожаҳои ҳамчун падидаи мутараққии забон, бою ғани гардонидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ мебошад. Унсурҳои калимасоз аз лиҳози вожаҳои маҳсулнокии гуногун дошта, дараҷаи истеъмол ва тараққиёбии онҳо низ гуногун сурат гирифтааст.

Дар мақола оид ба пасвандҳое, ки дар забони ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ ба кор рафта, ба сабки забони адабии замони шоир созгор мебошанд, сухан рафтааст. Чунин падидаҳо аз раванди рушдбанди будани роҳи воситаҳои калимасозӣ дарак медиҳанд.

Калидвожаҳо: забонишиносӣ, таҳқиқ, вожа, маъно, калимасозӣ, исм, пасванд, мунтахабот.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОДУКТИВНЫХ СУФФИКСОВ, ОБРАЗУЮЩИХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ В СТИХОТВОРЕНИЯХ АБДУРРАХМОНА МУШФИКИ (НА ОСНОВЕ «МУНТАХАБОТ»)

Статья посвящена вопросам анализа и рецензии великих поэтов таджикской и персидской классической литературы, в частности, стихов выдающегося поэта второй половины XV века Абдурахмана Мушфики с точки зрения образования существительного морфологическим способом или посредством окончаний, что приобрело особое значение в этом периоде. По мнению автора, целью любых словообразовательных моделей как развивающегося языкового явления является обогащение словарного запаса таджикского языка. Словообразовательные элементы имеют различную продуктивность по формированию словарного запаса и степени их использования и развития.

В статье говорится о суффиксах, используемые в языке стихов Абдурахмана Мушфики, которые соответствуют стилю литературного языка того времени. Подобные явления свидетельствуют о развивающемся процессе способов и средств словообразования.

Ключевые слова: языкознание, исследование, слово, значение, словообразование, существительное, суффикс.

THE USE OF PRODUCTIVE SUFFIXES FORMING NOUNS IN THE POEMS OF ABDURRAHMON MUSHFIQI (BASED ON "MUNTAKHABOT")

The article deals with the problem of the analyzing the works of the great poets of the Tajik and Persian classical literature, in particular, the poems of the outstanding poet of the second half of the 15th century Abdurrahman Mushfiqi from the point of view of noun formation in a morphological way or through endings which has the special significance at this time.

According to the author's point of view, the aim of any word-building patterns as a developing language phenomenon is to enrich the vocabulary of the Tajik language. Word-forming elements have different productivity in terms of word formation, and the degree of their using and development has also been different.

The article also deals based upon the suffixes used in the language of Abdurahman Mushfiqi's poems, which are compatible with the style of the literary language of the poet's time. Such phenomena indicate the developing process of word-formation and the way of their using.

Keywords: linguistics, investigation, word, meaning, research, word-formation, noun, suffix, selection.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назиров Маҳмадраҳим Миралиевич - ДДОТ ба номи Садриддин Айни, докторанти (PhD) кафедраи назария ва амлияи забонишиносӣ. Тел: (+992) 915161896, E-mail: Mahmadrhim96@mail.com

Азимова Сайёра Назриевна – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, муаллими калони кафедраи забонишиносӣ ва рӯзноманигорӣ. Суроға: 734019 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6. Тел (+992) 986067979; E-mail: sayora.a@mail.ru

Сведения об авторах: Назиров Махмадрахим Миралиевич - ТГПУ им. С. Айни, докторант (PhD) кафедры теории и практики языкознания. Тел.: (+992) 915161896. E-mail: Mahmadrhim96@mail.com

Азимова Сайёра Назриевна – Таджикский международный университет инностаранных языков имени Сотима Улугзоде, старший преподаватель кафедры языкознание и журналистика. Адрес: 734019 г. Душанбе, ул. Муҳаммадиева 17/6. Тел (+992) 986067979; E-mail: sayora. a@mail.ru

Information about the authors: Nazirov Mahmadrhim Miralievich - Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Ainy, PhD in the Department of Tajik Philology. E-mail: Mahmadrhim96@mail. com. Phone: (+992) 915161896.

Azimova Sayora Nazrievna – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Senior lecturer Department of Linguistics and journalism. Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev st.; tel: (+992) 986067979; E-mail: sayora. a@mail.ru

Феъл аз асоситарину серистеъмолтарин ҳиссаҳои нутқ буда, дар инкишофу пешрафти забон саҳми босазоеро дорост. Он воҳиди хулосақунандаи фикри инсонӣ, ифодасозандаи амали ӯст. Усули кор фармудани калимаҳои феълӣ, чунонки таҷрибаи олимони нишон медиҳад, басо мухталиф мебошад. Донишмандони мавқеи истеъмоли тарз, намуд, махсусан замон ва сифаҳои феълӣ, ки аксаран дар як шакл маъноҳои гуногунро ифода мекунанд, ба нависанда имкон медиҳанд, ки воқеаҳоро ҷонноку ҳаётӣ ва ҳолати руҳии қаҳрамонони асарро барҷаста тасвир кунанд, ба ҳиссиёти хонандагон хубтар таъсир карда, онҳоро барои пурра дарк кардани амалиёти қаҳрамонҳо тайёр намояд.

Доир ба ин масъала аз тарафи муҳаққиқоне ба монанди Н. Маъсумӣ, Д. Саймиддинов, В.С. Расторгуева, М.Н. Қосимова, Ш. Рустамов, Р. Ғаффоров, С. Ҳалимов (С. Ҳалимиён), Б. Сиёев, Р. Ҷӯраев, А. Ҳасанов, Р.А. Усмонов, Б. Алиев, Б.Ф. Саидӣ, Ж. Гулназарзода, Г. Камолова, М. Давлатова, Р. Шодиев, Б. Раҳмонов ва диг. корҳои назарраси илмӣ ба анҷом расидааст.

Дар забони осори бадеӣ дар бобати нишон додани ифоданокии фикр феълҳо нақши муҳимро мебозанд. Зеро ҳама гуна фикр маҳз тавассути феълҳо ҷомаи амал мепӯшанд. Ҳарчанд ки дар ифодаи фикр нисбат ба калимаҳои феълӣ дигар ҳиссаҳои номии нутқ бештар истифода мегарданд, лекин ҳамаи онҳо танҳо ба туфайли ҳиссаҳои феълӣ ба мақсад нигаронида мешаванд.

А. Абдулқодиров ва А. Давронов бар ин назаранд, ки дар асари бадеӣ сухан он вақт ҷоннок мешавад, ки ҳодисаҳо, одамони, хислат, амалиёт ба ҳаракат дароварда шавад. Ин муҳимтарин талаби тасвири талаби ҳаёт буд, ки ҳанӯз шоирони давраи антиқа медонистанд. Чунончи Арасту қайд карда буд, ки “он гоҳ ифодаҳо аёнӣ мешаванд, ки чизҳоро дар ҳаракат нишон диҳанд” [ниг.: 1, с. 127].

Проф. Д. Хоҷаев менигорад, ки Хоҷа Ҳасани Нисорӣ доир ба муҳимтарину асоситарин категория ва аломатҳои дастурӣ доштани феъл чунин таъриф додааст: «Феъл, калимаест, ки аз ӯ яке аз азминҳои салоса (сегона), яъне мозӣ (замони гузашта) ва ҳол (замони ҳозира) ва истиқбол (замони оянда) фаҳмида шавад, чун «кард» ва «мекунад» ва «хоҳал кард» аз «кардан» ва «гуфт» ва «мегӯяд» ва «хоҳад гуфт» аз «гуфтан» [14, с. 228].

Забоншинос С. Ҳалимиён дар мавриди гурӯҳбандии луғавӣ-маъноии феъл зикр мекунад, ки “маъноӣ ҳаракату амал хеле гуногун аст: худи амале, ки барои таъсир расонидан ба объект, ба ягон предмет равона карда шудааст, ҳолат, ҷой дигар кардан дар масофаи масоҳат, ҳодисаҳои гуногуни садо баровардан, зухуроти ягон аломат ва тағйироти аломату хусусият, фикру андеша, муносибат” [15, с. 7].

Феълҳо дар осори Убайди Зоконӣ аз чанд ҷиҳат қобили мулоҳиза аст. Пеш аз ҳама феълҳо вожаҳои деринаанд, гурӯҳи дигар умумистеъмол ва сермаъноанд. Ба қавли Ж. Гулназарзода: “феъл дорои маъноӣ луғавӣ ва маъноӣ грамматикӣ, ки ҳар яке вижаҳои ба худ хосро дорад” [4, с. 157].

Феълҳои пешина ва кӯҳнашуда, ки имрӯз дар забони адабӣ ба нудрат мушоҳида мешавад, дар осори адиб ба назар расид: **хесонидан** (тар кардан, намнок кардан), **гусастан** (кандан, ҷудо кардан), **гузидан** (интиҳоб кардан), **пӯйидан** (рафтани), **раҳидан** (халос шудан), **ситадан** (гирифтани, аҳз кардани) хусбидан (хобидан), **озурдан** (озор додан, ранҷу азоб додан)

...

Гуфт: “агар аз ин тарсӣ, аз сари шаб маҳосинро **бихесон**” [с. 424].

*Наввоби ту деҳу боғу хона аз ман ба зулм **бистаданд**, худо монд* [с. 455].

*Аз ин саҳрои бепоён чӣ **пӯйӣ**?*

*Ғанимат з-ин деҳи вайрон чӣ **ҷӯйӣ**?* [с. 306].

Шакли деринаи дастурии феъли **х(в)ард** (хӯрдан) аслан дар назм мушоҳида мегардад:

*Оху фарёд, ки аз даст бишуд кори Убайд,
Ёр он нест, ки гӯяд: Ғами кораи бих(в)арем* [с. 229].

Убайди Зоконӣ ҳам аз феълҳои тасрифӣ ва ҳам ғайритасрифӣ бамаврид истифода намуда, амал, ҳаракат, вазъиятро дар ифодаи эҳсосоти ботинӣ, ҳолати инсон, растанӣ, ҳайвон ҷоннок ба тасвир даровардааст.

Категория ва ё аломатҳои махсуси феъл асосан дар феълҳои тасрифӣ пурратар зоҳир шудаанд. Имконоти услубии феълҳо ба мафҳуму маъно ва моҳияти онҳо ба ифодаи воқеият дар шуури мо вобастааст.

Тасрифи феълҳо ҳам дар феълҳои мустақил ва ҳам ёридиҳанда, ки дар таркибҳои феълӣ во мехӯранд, ба воситаи бандакҳои феълӣ ва хабарӣ сурат мегиранд.

Дар забони осори классикон аз ҷумла, Убайди Зоконӣ мувофиқи меъёр ифодаи ҳурмат ба бандакҳо зоҳир мешаванд.

Дар забони осори Убайди Зоконӣ бештари феълҳо ба маънои хоси худ мондаанд: *омадан, рафтан, доштан, хондан, хӯрдан, мурдан ...*

Кале аз ҳаммом берун омад [439].

Феълҳои ёридиҳандаи **кардан** ва **шудан** баъзан ба маънои феъли мустақил меоянд ва ё ба ҳиссаи номӣ ё феълие, ки бояд таркибро ташкил диҳанд, омада метавонанд:

Номи падарат маълум шуд [с. 439].

Дар осори адиб бо як қатор феълҳои во хӯрдан мумкин аст, ки ба дигар маъно кор фармуда шудаанд.

Феъли **шумурдан** ба маънои дуруст пиндоштан, доништан:

Ин тифл то он чи гӯйӣ набинад, ба рост нашморад ва бовар накунад [с. 410].

Ёфтан ба маънои дидан, дучор омадан:

Бомдод падар аз писар пурсид, ки: “мусалмононро чун ёфтӣ?” [с. 450].

Дар забони адабии пешина ва ҳам дар забони осори Убайди Зоконӣ ба шакли ноқис, ба шакли феъли ҳол, яъне бе бандакҳои хабарии **-ам, -ӣ, - аст, -ем, -ед, -анд** кор фармуда шудани феъли гузаштаи нақлӣ-хабарӣ характернок буд, ки ин тарзу қоида дар навиштаҳои адиб низ мушоҳида мекунем.

Гуфт: “Қутб, эмин бош, ки бад-он сахтӣ нест, ки ту дидаӣ” [с. 434].

Бояд тазаққур дод, ки пешванди “ме-” аз “ҳама-”, ки дар забони адабиёти классициамон серистеъмол мебошад, гирифта шудааст. Дар асарҳои Убайди Зоконӣ шаклҳои феълӣ бо ҳиссаи “ҳама-” мустаъмал мебошад.

Дар забони дари Афғонистони имрӯза, ба қавли Ғ. Ҷӯраев: “Баъзе шаклҳои феълии хосси давраи классикӣ аз қабилӣ ҳамагӯям, ҳамагӯфтам, гуфтаме гӯё дубора ба расмият даромада истодаанд” [17, с. 99].

Пешванди **ҳама-** ва **ме-** дар феълҳои замони ҳозира-оянда ва замони гузаштаи ҳикоягӣ мавриди қарор гирифтааст. Гунаи **ме-**, яъне **ҳама-** хоси осори классикӣ, хусусан назм буда, ин морфемаро ҳам аз лиҳози вазифа ва ҳамнишинӣ ҳамсони **ме-** бо феълҳо ба танҳои пас аз феъл низ истифода мебаранд, ки намунаи машҳури ҳамон шеърӣ устод Рӯдакӣ:

Бӯйи ҷӯйи Мулиён ояд, ҳама ...

Дар осори адиб пешванди **ҳама-** то андозае мустақилии маънояшро нигоҳ доштааст ва аз ҷиҳати ҷой махсусан дар забони назми Убайди Зоконӣ устувор аст. Вай дар осори Убайди Зоконӣ ҳамеша пеш аз феъл меояд:

Зи рӯйи бедилӣву беқарорӣ,

Ҳамагӯям, ҳамагӯям ба зорӣ [с. 314].

Феъли **ҳамагӯям/мӯйидан** ба маънои бо овози паст гиря кардан (мегириям) омадааст.

Морфемаи шаклсози **ҳама-/ме-** дар марҳилаи аввали давраи нав дар наср нисбат ба асрҳои баъдӣ истеъмоли бештар дошт. Давомнокию мӯлқаратии амал ба воситаи пешвандҳои **ме-, ҳама-** сохта шудаанд:

Агар реге аз регҳои ҳарामी Каъба ба даруни қафши касе афтад, ба Худо ҳаменолад, то ўро ба ҷойи худ баргардонад [с. 470].

Морфемаи **ме-** баъзан ҳазв мегардад дар шакли ихтисор савол меояд:

Аз ӯ пурсид модарат далолагӣ кардӣ ва ба хонаҳои бузургон рафтӣ? [437].

Ҳамин тавр, дар таркиби феълҳо бандакҳо маҳз барои таъмини ифоданокии онҳо хидмат мекунад. Аз ҳамин сабаб, дар вақти муайян кардани ифоданокии феълҳо ба маънои луғавӣ ва воситаҳои дастурии онҳо ба таври махсус эътибор додан лозим аст.

Чунончи маълум аст, феъл дар забони асари бадеӣ тобишу махсусиятҳои маъноии хосро дорост ва ба қавли Б. Камолиддинов “феъл ба тасвир чон мебахшад, чисмҳои бечони беҳаракатро зинда месозад ва ба ҳаракат меоварад” [7, с. 24].

Равшан аст, ки феъл яке аз ҳиссаи калонтарини нутқ мебошад, ки имконоти васеи истифодабарӣ дорад. Шаклҳои гуногуни он самари давраҳои гуногуни рушди забон ба шумор меравад, зеро ҳама гуна амал ба воситаи феъл ифода мегардад. Категорияҳои дастурии феъл яке аз масъалаҳои мубрами сарф мебошад, ки ба он тарзҳои ифодаи фикр, маъно ва шаклҳои гуногуни дастурӣ вобастагии зич доранд.

Дар осори Убайди Зоконӣ ҳамаи сиғаҳо (хабарӣ, шартӣ-хоҳишмандӣ, амрӣ ва эҳтимолӣ)-и феъл ба мушоҳида мерасад.

Сиғаи хабарӣ ба намуди замонҳои гузаштаи наздик (гуфтан), гузаштаи нақлӣ (гуфтаам), гузаштаи ҳикоягӣ (мегуфтам), гузаштаи дур (гуфта будам), ҳозира-оянда (мегӯям), ояндаи дур (хоҳам гуфт) дучор мешавем.

Бикушт гамзай он шӯх беғуноҳ маро,

Фиканд себи занахдони ӯ ба чоҳ маро [с. 240].

Сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ дар осори адиб ба шакли аорист (гӯям, бигӯям) шакли замони гузашта бо ёридиҳандаи будан (гуфта бошам), гузаштаи ҳикоягӣ (мегуфтам) дучор меоянд:

Агар шумо чизе намедодед, ин деҳро низ раҳо мекардам ва ба деҳе дигар мерафтам [с. 490].

Сиғаи амр, ки ба шахси дуюм нигаронида мешавад, шаклҳои танҳову чамъ (гӯ, гӯед) дорад.

Лафзи чамъ мағӯӣ, бигӯӣ дар офариниши ман рафтааст [с. 441].

Бояд тазаккур дод, ки ҳамаи пандҳои рисолаи “Сад панд”-и Убайди Зоконӣ (ба чуз аз матолиби муқаддамотӣ ва банди чамъбасти) комилан дар шакли чамъи сиғаи амр корбаст гардидааст.

Бар мутакаббирону худписандон салом макунед! [с. 380].

Пешванди **на-** ҳамнишини феълҳои замони ҳозира-оянда ва гузаштаи сиғаҳои хабарӣ, шартӣ-хоҳишмандӣ ҳамроҳ шуда, барои ифодаи маънои инкор хидмат мекунад. Пешванди **ма-** барои инкор танҳо дар сиғаи амрӣ ба кор бурда мешавад: *марав, мағир, махӯр*. Шакли **ма-** дар осори классикон ҳам дар назм ва ҳам дар наср ба услуби китобӣ майл дорад:

Дило, боз ошуфтакорӣ макун,

Чу девонагон беқарорӣ макун [с. 268].

Шакли **на-** дар назм вобаста ба тақозои вазн, таҳриф гардида, овози **а** ҳазм мешавад.

Назар ба гулшани руҳониён наяндозам,

Сарам ба пояи каррубиён фуру н-ояд [с. 256].

“Таркиби шакли пурраи феъли эҳтимолӣ аз сифати феълии замони гузашта бо суффикси **-гӣ**, ба шакли ихтисори **ст** ба он васл ёфтани **ҳаст** ва иловаи бандакҳои хабарӣ иборат мебошад” [6, с. 278].

Дар осори Убайди Зоконӣ чунин шакли феълии сиғаи эҳтимолӣ ба назар намерасад. Вале “шаклҳои аористи феъл, аз ҷумла онҳое, ки бо аористи будан таркиб меёбанд, дар мавриди худ бо ёрии калимаҳои модалии **эҳтимол**, **бояд**, **шояд**, **мабодо**, инчунин бо калимаи **мумкин** ва таъбири **мумкин аст** маънии сиғаи эҳтимолиро мефаҳмонанд ва муродифи шаклҳои эҳтимолии феъл мебошанд” [6, с. 280] дар осори адиб фаровон мушоҳида кардан мумкин аст.

Нодида чаро? Шояд дида бошанд [с. 441].

Проф. Д. Хоҷаев бар ин назар аст, ки “Абуалӣ ибни Сино категорияҳои шахсу шумораи феълро ҳам ёдрас шудааст. Ва барои феъл ғайр аз ифодаи мафҳуми амал

категорияи замонро хеле муҳим мешуморад ва фарқи асосию назарраси феълро аз исми маҳз дар ифодаи замони феъл мебинад, ки на фақат аз нигоҳи мантиқ, балки аз рӯи категорияи морфологияи калимаҳо хеле муҳим аст” [13, с. 113].

Дар асари бадеӣ, хусусан осори манзуми замонҳои феъл ба вазифа ва маъноҳои хосаш дар нутқ ва имконоти бисёри муродифӣ нақши намоён мебошад. Ба назари мо нисбат ба дигар категорияҳои феъл замони хосиятҳои услубии равшан дорад. Дар осори Убайди Зоконӣ замонҳои гузашта, ҳозира ва оянда во мехӯранд, ки ба меъёрҳои забони классикӣ мувофиқанд. Қисме аз замонҳои феъл дар забони ҳозира ҳам маъмуланд.

Замони гузашта ба воситаи намудҳои гузаштаи наздик (рафт, бирафт), гузаштаи нақлӣ (рафтаам), гузаштаи ҳикоягӣ (мерафтам, рафтаӣ), гузаштаи дур (рафта будам) ифода меёбад:

Дари хонаи Чӯҳро бидуздиданд. Ӯ бирафт ва дари масҷиде барканду ба хона мебурд [с. 436].

Аз намудҳои замони гузаштаи феъл шаклҳои замони гузаштаи ҳикоягӣ (мерафтам, хамерафтам, рафтаме) муродифӣ дастурӣ ҳисоб меёбад, ки мувофиқи шаклу қолаб ва тақозои забони шеър ҷо-ҷо истеъмоли гардидааст:

Мӯйи ришам дард мекунад [с. 484].

Агар ман ба роҳ тавонистаме рафт, ба хонаи худ рафтаме [с. 452].

Замони ҳозира дар шакли замони ҳозира-оянда (меравам) истифода гардидааст, ки амали дар ҳангоми нутқ воқеъ шуда истодаро ифода мекунад:

Ҳар гоҳ ту риш мечунбонӣ, маро аз он бузак ёд меояд ва гиря бар ман голиб мешавад [с. 479].

Замони ояндаи феълҳо ба воситаи феъли фармоиш (рав, равӣ, бирав, биравӣ, мерав), аорист (равам, биравам) ва ояндаи дур (хоҳам рафт) ифода меёбад:

Аъробиеро гуфтанд: “ту тир шудай ва умре табоҳ кардай, тавба бикун ва ба ҳаҷ рав” [с. 409].

Дар забони осори Убайди Зоконӣ шакли давомдори феъл бо ёрии **истодан** ба воситаи феъли ёридиҳандаи **будан** ба назар мерасад:

Фуломаш истода буд ва ин сухан мешунид [с.422].

Ҳиссаҳои инкории **на-** ва **ма-** пеш аз феълҳо ҳамроҳ мешаванд ва барои инкори амал дар сифаҳои хабарӣ, шартӣ-хоҳишмандӣ меоянд. Вале **ма-** барои инкори амал дар сифаҳои амрӣ ба қор меравад. Масалан:

Ҷафо макун, ки ҷафо расми дилрабоӣ нест!

Ҷудо машав, ки маро тоқати ҷудой нест! [с. 252].

Баъзан шакли амрии феъл бо пешванди **ме-** истифода шудааст. Дар ин ҳолат пешванди **ме-** ҳаммаъноӣ пешванди **би-** аст:

Абубакри Рубобӣ аксар шабҳо ба дуддӣ бирафтӣ [с. 431].

Барои вазни шеър низ пешванди **ме-** муродифӣ морфемаи **би-** шудааст:

Шояд, ки хуни дида бирезӣ, Убайд, аз он-к

Ӯ мекунад ҳамеша харобӣ ба ҷойи мо [с. 250].

Пешванди **ме-** бар хилофи вазъияти муқаррарӣ дар феълҳои инкорӣ пеш аз ҳиссаҳои инкории **на-** истифода гардидааст: *менаравад, менадиҳад, менакунад...*

Бӯсест хунбаҳои ману лаъли ӯ маро

Сад бор кушту менадиҳад хунбаҳо ҳанӯз [с. 265].

Аз қайди Парвиз Нотили Хонларӣ бармеояд, ки истифодаи феълҳо бо гунаи **бу-** ҳанӯз дар насри давраи Сомониён дар авҷ будааст: “Ҷузъи сарфии пешини **би-** дар сифаҳои мозӣ ва музореъ ва амр дар баъзе нусхаҳо гоҳе бо эъроби замма (**бу-** – Н.М.) сабт шудааст: *бугзоштӣ, бубар, букшояд ...*” [11, с. 30].

Шоҳидонро ба чарбзабонию хушомадгӯӣ аз роҳ бубаред [с. 384].

Яке аз пешвандҳои серистеъмоли дар забони осори Убайди Зоконӣ пешванди **би-** мебошад. Маълум аст, ки яке аз вижагиҳои услубии пешванди **би-** дар матн бештар ба маъноӣ қатъияти иҷроӣ амал ва таъкиди далолат мекунад:

Бирав, бимир, ки на дардат ба дарди одамӣ монанду на хӯрокат [с. 484].

Пеш аз асоси замони гузашта ҳамроҳ шуда, бо феълҳои замони гузаштаи сиғаи хабарӣ меояд: *бимонд, бихост, бирафт, бимурд* ...

Бухорӣ зане бихост. Баъд аз се моҳ писаре биёвард [с. 442].

Дар бобати кор фармуда шудани тарзу шаклҳои феъли забони адабии асри XIV ва забони адабии ҳозираи адабиёро боз як хусусияти дигар аз ҳамдигар фарқ мекунонад. Ин хусусият то аввали асри XX дар забони адабӣ, хусусан дар забони назму наср, нигоҳ дошта шудани шаклҳои махсуси феъли ҳикоягӣ-хабарӣ (ба ҷойи пешванди **ме-** кор фармудани пасванди **-ӣ**) мебошад, ки онҳо ҳамеша шаклҳои ифодаи китобӣ будаанд. “Морфемаи **-ӣ** (**-е**) (**ع** -и ҳикоят) бо феълҳои замони гузашта дар шахси яқум ва сеюми танҳо ва шахси сеюми ҷамъи замони гузашта омада, амали давомнок ва ё ба шарте вобастаро мефаҳмонад ва аз ҷиҳати вазифаи грамматикӣ бо пешванди ҳаме- ва ме- ҳамвазифа аст” [16, с. 65].

Чунин шакли феълӣ, ки дар забони насри классикӣ мустаъмал буд, дар осри Убайди Зоконӣ хеле зиёд мушоҳида мегардад: *расонидандӣ, доштандӣ, гуфтандӣ, шудӣ, кардандӣ, надорӣ, нӯшондӣ, варзидӣ, фармудандӣ* ...

Аз рӯи мушоҳидаҳои мо адиб ин гуна шакли феълро бештар дар рисолаи чиддӣ ӯ – “Ахлоқ-ул-ашроф” метавон дид:

... ва риояти умури раият ва сипоҳӣ гумоштандӣ ва ин қисмро чунон муътақид будаанд, ки авом низ дар муомилот ва мушорикот тариқи адолат кор фармудандӣ ва гуфтандӣ [с. 328].

Дар осори адиб бо як қатор феълҳо во хӯрдан мумкин аст, ки пешванди **ме-** ҳазв гардида, ҷойи худро ба пасванди **-ӣ** додааст: *додамӣ, равӣ, дорӣ, шудӣ* ...

Ин қисмро чунон муътақид будаанд, ки агар масалан, шахсе гуруснаеро сер кардӣ, ё бараҳнаеро нӯшондӣ, ё дармондаеро даст гирифтӣ, аз он ор надоштӣ ва то ба ҳадде дар ин боб муболиға кардандӣ, ки агар касе ин сират варзидӣ, мардум ӯро сано гуфтандӣ ва қатъан ӯро бад-ин сабаб айб накардандӣ. Уламо дар таҳлилия зикри ӯ кутуб пардохтандӣ ва шуаро мадҳи ӯ гуфтандӣ... [с. 330]. Мисоли мазкур аз боби панҷуми рисоли “Ахлоқ-ул-ашроф” омада, ҳамаи феълҳо (дар ду ҷумла даҳ мисол) ба ҳамин тартиб омадааст.

Бояд тазаккур дод, ки морфемаи **-ӣ** (**-е**) бо пешванди **ме-** ҳамвазифа буда, тадричан аз истеъмол баромада, ҷояшро ба пешванди **ме-** медиҳад:

Гуфт: “дар ин коса заҳр аст, зинҳор то нахӯрӣ, ки ҳалок шавӣ” [с. 433].

Ҳамин тавр, **ё**-и ҳикоят дар осори адиб фаровон ба кор бурда шудааст.

Морфемаи **-о** (“**-о**”-и зиёд, “**-о**”-и дуо [16, с.69]) дар охири феълҳои замони ҳозира ва гузашта ҳамроҳ шуда, орзу, дуо ва таъкидро ифода мекунад. Шоистаи зикр аст, ки морфемаи мазкур бо чунин ифодаҳо дар манзумаи “Мушу гурба”-и Убайди Зоконӣ ба хубӣ мушоҳида мешавад:

Эй хирадманди оқилу доно,

Қиссаи «Мушу Гурба» бархона! [с. 359].

Дар забони осори Убайди Зоконӣ шакли махсуси феъли классикӣ дида мешавад, ки гӯянда дар барои ба вучуд омадани он изҳори хоҳишу орзу ва дуо мекунад. Ин шакли феълии сиғаи орзумандӣ (оптатив)-и пешина, ки аз асоси замони ҳозира бо ёрии морфемаи **-од** сохта мешавад, мушоҳида гардид: *кунод (кунад), марасод (марасад), бод (бошад)* ...

Эзиди борӣ ҳамгинонро тавфиқи хайр каромат кунод! [с. 327].

Чунончи аз мисоли мазкур бармеояд, шакли инкории ин шакли феълӣ мисли сиғаи амрӣ бо ёрии пешванди **ма-** сохта шудааст. Бояд тазаккур дод, ки ин шакли феълӣ дар замони муосир аз истеъмол баромада, танҳо як шакли он – “бод” дар таркиби ифодаҳои устуворгардидаи зинда бод, муборак бод ва ғ., ки барои ифодаи орзую хоҳиш ва дархост истифода мешаванд, боқӣ мондааст.

Дар забоншиносии асримиёнагии тоҷикӣ форс яке аз баҳсҳои муҳим “илми иштиқок” (калимасозӣ) мавриди таваҷҷуҳи олимони қарор гирифтааст. Дар луғатномаҳо шарҳи вожаи мазкур ба хубӣ мушоҳида мешавад. Масалан, дар “Ғиёс-ул-луғот” чунин ташреҳ гардидааст: “иштиқок – гирифтани калима ва калима ва нима гирифтани аз ҳезум ва ҷуз он шиғофтан” [5, с. 63]. Ба гуфти Н. Маъсумӣ: “мурод аз сохти феълҳо муайян кардани шаклҳои феъл, тарзу

воситаҳои калимасозӣ ва таркибсозии феълҳо мебошад, ки ифодаи маъниҳои феълӣ ба онҳо вобаста аст, чунки ифодаи маънӣ, тобишҳои маъноӣ ва грамматикӣ феъл ҳам вобаста ба сохту таркибҳои феълӣ ифода меёбанд” [8, с. 270].

Феълҳои осори Убайди Зоконӣ аз ҷиҳати сохт – сода, сохта ва таркибианд.

Феълҳои сода дар шакли решагӣ истифода шуда, вобаста ба сиға, замон ва намудҳои замонӣ тағйири шакл менамоянд, ба монанди *рафтан, равам, равӣ, равад, рафтаам, рафтӣ, рав; гуфтан, гӯям, гӯӣ, гӯед, гуфтӣ, гуфт* ва ғ.

Равшан аст, ки “ба сохти феълҳо маъноҳои лозимаи луғавӣ, грамматикӣ ва тобишҳои услубии онҳо ифода меёбанд” [6, с. 304].

Асоси феълҳои сохта ва таркибӣ феъли сода ба шумор меравад. Феълҳои содаро муҳаққиқони феъл дар забони форсии нав дар ҳудуди ду ҳазор вожа тахмин мекунад, ки ба ин шумор ҳама шаклҳои феъли сода бо шумули феълҳои номӣ ва шаклҳои каузатив (феълҳои сабабӣ) шомиланд [12, с. 118]. Дар осори Убайди Зоконӣ феъли сода дар шакли тасрифӣ ва ҳам ғайритасрифӣ (масдарӣ) фаровон истифода шудааст.

Вафо намудану баргаштану ҷафо кардан

Тариқи ёриву оини дилрабоӣ нест [с. 252].

Дар забони адабӣ пешвандҳое, ки ба феълҳо васл ёфта, маъноӣ онҳоро тағйир медиҳад, зиёд нестанд. Баъзеи онҳо хусусияти калимасозӣ доранд ва ё ба феъл ягон маъноӣ нави дастурӣ медиҳанд: **бар-**, **дар-**, **андар-**, **боз-**, **фароз-**, **фуруд-**, **фурӯ-**. Аз инҳо дар забони осори Убайди Зоконӣ **бар-** ва **дар-** серистеъмол мебошад. Як хусусияти фарқкунандаи забони насри пешина ва ҳозира дар боби феълҳо ва шаклҳои феълӣ аз ҷиҳати феълсозӣ ҳам равшан мегардад. Дар забони осори адиб ба воситаи пешвандҳои **бар-** ва **дар-** (шакли пешинааш **андар-**) дар сохтани шаклҳои феълӣ бештар дида мешавад.

Ман аз ин шаҳр агар баршиканам, даршиканам,

Ман аз ин кӯй агар баргузарам, даргузарам (268).

Яке аз хусусияти дастурии пешванди “бар-” дар он аст, ки вай “дар феъл маъноӣ ба боло, бар рӯй ва сатҳ ҳаракат доштанро ба вучуд меоварад” [6, с. 305]: *бархост, баргирифтан...*

Дигареро гуфтанд: “ҷаро, бо панҷ ангушт луқма баргирӣ?” [с. 417].

Пешванди **бар-** дар форсии миёна бо гурӯҳе аз феълҳо омада, равиши амал ва ё ҳаракатро ба фароз ва боло, ҳамчунин наздик шуданро ба чизе ё ба ҷое ифода мекунад. Пешванди мазкур мувофиқи пажӯҳиши Р. Шодиев яке аз пешвандҳои мустаъмал дар форсии дарӣ буда, дар “Шоҳнома” дар қолаби воҷасозӣ бо як қатор феълҳо ба кор рафтааст [ниг.: 18, с. 86].

Яке аз хусусиятҳои пешванди **бар-** ин аст, ки он бар мазмуни феъл тобишҳои иловагӣ мебахшад. Пешванди **бар-** маъноӣ берун омаданро ҳам ифода мекунад:

Ба сад либос баромад сипехри бӯқаламун,

Чу субҳро тутуқ аз сода парниён карданд [с. 161].

Дар матн маъноӣ пас гаштан, ба ақиб, ба қафо омаданро низ мефаҳмонад:

Агар реге аз регҳои ҳарамии Каъба ба даруни кафши касе афтад, ба Худо ҳаменолад, то ўро ба ҷойи худ баргардонад [с. 470].

Пешванди **бар-** дар матн ба феълҳо маъноӣ ҳамроҳ карданро ҳам дода метавонад. Ба чунин ифода соҳиб будани феъл аз мазмуни умумии матн равшан мегардад: *Гуфтанд: “ҷаро дари масҷид баркандаӣ?”* [с. 435].

Пешванди **дар-** аз рӯйи мушоҳида ва пажӯҳишҳои муҳаққиқон пас аз давлати Сомониён дар манбаъҳои хаттӣ ба мушоҳида мерасад. Бинобар навиштаи М. Баҳор: “Дар замони Сомониён ба ҳеч вачҳ калимаи **дар-** дар наср нест ва ба ашъори мансуб ба он давра ҳам эътимоди комил наметавон кард, вале дар кутуби насри қадимӣ, ки метавон ба онҳо эътимод кард, ҳар қадар ҷустуҷӯ шуд, ҳама ҷо **андар-** аст, дар аҳди Ғазнавиён пайдо омада ва яке аз далоили кӯҳнагии наср дар сурате, ки таърихи навиштани он муайян набошад, ҳамин матлаб аст...” [3, с. 337-338].

Пешванди **дар-** дар забони осори Убайди Зоконӣ серистеъмол мебошад. Вай бо феъл омада маънои равона шудан ба дарун, дар ҳолате буданро мефаҳмонад: *даромадан, дарафтодан, даровардан, дармондан ...*

Чун даромад, пурсид, ки: “ту худой?” [с. 455].

Пешванди **андар-** (ф.м. antar-/ andar-), dar- бо феълҳои гуногун омада, маънои равон шудан ба дохил, андаруни чизе ва ё маконро дорад.

Дар раҳи шиқаш миёни ҷону дил

Манзил андар обу оташ кардаам [с. 244].

Сабаби ин тарзи сермаҳсули калимасозӣ, аз як тараф ба тарзи ифода, аз тарафи дигар ба чиҳати маъноии ин гуна ифода ва ибораҳои феъли алоқаманд мебошад. Маълум мегардад, ки дар он вақт ба воситаи пеш гузоштани ҳиссаҳои **бар-** ва **дар-** мафҳуми маконӣ ва замони феълҳо барҷаста ва равшану пурқувваттар ифода карда мешудааст.

Пешванди **боз-** дар забони форсии нав дар қолаби вожасозии феъл мисли забони форсии миёна равиши амал ва самти ҳаракати амалро ба ақиб, ҳамчунин такрори амалро вобаста ба маънои феъл ифода мекунад. Ин пешванд дар осори забони форсии нав бо феълҳои роиҷ ва ё маъмул омада, маънои феълро дақиқ менамояд. Пешванди мазкур дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ва осори дигари ин давраи таърихи забони форсӣ-тоҷикӣ бо феълҳои содаи фаровоне ба кор рафта, дар вожасозии феъл яке аз пешвандҳои мустаъмал маҳсуб мешавад [ниг.: 18, с. 94], аммо пешванди мазкур дар осори Убайди Зоконӣ ба нудрат во меҳӯрад:

Худоё, ман харро гуфтам, ту гов аз хар бознамешиносӣ?! [с. 489].

Дар осори Убайди Зоконӣ пешвандҳои **фароз-**, **фуруд-** ва **фурӯ-** каммаҳсуланд. Пешвандҳои мазкур ба маъноҳои нишеб, поин, ҳам шудан ва ғ. меоянд. Пешванди **фароз-** (баъзан бо ихтисораи ҳарфи з) дар луғатномаҳо бар асоси истифодаи он дар осори назму насри классикии тоҷику форс дар қолабҳо ва таркибҳои гуногун бо шарҳу маъно зикр гардидааст.

Марде кӯтаҳқомат фароз омад ва бонги додхоҳӣ бардошт [с. 409].

Феълҳои таркибӣ чи бо феълҳои мустақил, ки баъзан ба вазифаи ёридиҳанда меоянд, чи бо феълҳои номустақил (будан, шудан, кардан, доштан) ва чи бо феълҳои модалӣ (хостан, тавонистан, боистан, шоистан) дар забони осори Убайди Зоконӣ фаровон ба назар мерасанд. Аз феълҳои таркибии номӣ, ки бо ҳиссаҳои номии нутқ (бештар бо исму сифат) мавриди корбурд қарор мегиранд, феълҳои таркибии номӣ бо исмҳои маънӣ омада ба назар мерасанд.

Пайдоиши қолаби феълҳои таркибии номӣ дар вожасозии феъл ба забони форсии миёна иртибот дорад ва ташаккули баъдии қолаби феълҳои таркибии номӣ аз забони форсии нав оғоз гардидааст. Андешаи мазкурро аз таҳқиқи осори давраҳои гуногуни ин забон ва луғатномаҳои классикӣ метавон мушоҳида кард. Ба қавли забоншинос Д. Саймиддинов дар иртибот ба феълҳои таркибии номӣ дар забони форсии миёна ва корбурди ин гурӯҳи феълҳо дар матнҳои даврони Сосониён оварда, ки дар осори давраи аввали форсии миёна, аз ҷумла санғнабиштаҳои сосонӣ феълҳои таркибии номӣ истифода нашудаанд [ниг.: 9, с. 162].

Феълҳои таркибии номии осори Убайди Зокониро ба чунин гурӯҳҳо тақсимбандӣ намудан ба мақсад мувофиқ аст:

Бо исмҳои мушаххас:

Магар бо аламаш дар гӯр кардаанд? [с. 431].

Бо исмҳои маънӣ:

Аз рӯйи мушоҳидаҳои мо феълҳои таркибии ҳикоятҳои рисолаи “Дилкушо”-и Убайди Зокониро феълҳои таркибии номӣ бо исмҳои маънӣ омада серистеъмоланд: *оғоз кардан, бонг бардоштан, ҷамъ омадан, фарёд кардан...*

Гувоҳӣ медиҳам, ки ту ростгӯӣ, ҳарчанд чаҳоруминро низ даъво мекардӣ [с. 431].

Як хусусияти феъли ёридиҳандаи “будан” он аст, ки вай ба ҷузъи феълҳои номӣ ҳамроҳ гардида, ифодаи давомдории замони гузаштаи амали шайъро мефаҳмонад.

Пир бар пушти хари худ така бидод ... [с. 423].

Бо сифат:

Фараҷие сапед дошт, пушташ сиёҳ шуд [с. 441].

Чунончи аз мисолҳо бармеояд, чузъи номии феълҳои таркибии номӣ аломатҳои дастурии ҳиссаи номии худро нигоҳ медоранд.

Феълҳои таркибии номӣ бо вомвожаҳо:

Чӯҳо гӯсфанди мардум меуздид ва гӯшташ садақа мекард [с. 432].

Бо зарф ва феъл:

Ў сахт биранҷид [с. 432].

Таркибҳои мачозии феъл:

Вақт аз даст надихед [с.109].

Феълҳои таркибии феълӣ аз шаклҳои гуногуни феълӣ ба ҳам меоянд ва як воҳиди луғавию дастурӣ ҳисоб меёбанд.

Ду моҳӣ доштам, хотун ба гарави кӯза бардоштаасту ман аз тарси падар ба хона намеёрам рафтам [с. 433].

Дар феълҳои таркибии феълӣ чузъи аввал ба шакли сифати феълӣ ё феъли ҳол (бо пасванди -а) ва феъли асосӣ ба намуди феъли тасрифӣ меоянд:

Чамъе қазвиниён ба ҷанги малоҳида рафта буданд [с. 438].

Феълҳои таркибии феълӣ ба шакли масдар ҳам меоянд:

Масхарагию қавводӣ ва дафзанию гаммозӣ ва гувоҳӣ ба дурӯғ додан ва дин ба дунё фуруҳтан ва куфрони неъмат пеша созад [с. 381].

Дар бобати истеъмоли шаклҳои мухталифи феълӣ, ки аз чумла ғайритасрифӣ низ дар осори Убайди Зоконӣ қобили мулоҳиза аст. Феълҳои ғайритасрифӣ – масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳол нисбат ба феълҳои тасрифӣ камистеъмолянд. Аммо аз ҷиҳати дастурию услубӣ хеле муҳимманд. Онҳо дар матн хусусиятҳои феълию исмӣ, феълию сифатӣ ва феълию зарфӣ зоҳир менамоянд.

Масдар ва ё исми феълӣ дар осори адиб дар шакли сода, сохта ва таркибӣ дучор меояд. Аз рӯйи мушоҳидаҳои мо хусусиятҳои исмии масдар барҷастатар аст. Он артикли –е, бандаки изофӣ ва бандакҳои ҷонишинӣ гирифта ба монанди исм номи амал ва ҳолатро ифода менамояд:

... ва чамъ кардани мол бе ранҷонидани мардум ва зулму бӯхтон ва забон дар арзи дигарон дароз кардан муҳол [с. 325].

Масдар, ки ба туфайли ҳамсадои сонорӣ (н) оҳангнокӣ касб мекунад ва он дар қофиябандии осори манзуми Убайди Зоконӣ фаровон ба мушоҳида мерасад:

Чун шамъи ҳичрон дидаам бояд, ки то ўро расад,

Бо ханда гирён зистан, ё сӯхтан, ё сохтан [с. 268]

Дар осори адиб таркибҳои масдарӣ ҳам бо феълҳои мустақил ва ҳам бо модаливу ёридиҳанда вомехӯранд:

Ба пойи ҷисм чун бояд расидан?

Ба боли руҳ мебояд паридан [с. 307].

Сифати феълӣ байни сифат ва феъл воҳиди дастурии муштарак аст. Он чун феъл амалро ва чун сифат аломатро далолат менамояд. Сифати феълӣ дар осори Убайди Зоконӣ аз рӯйи шакл ду мавриди истифода дорад. Яке ҳамчун феъл дар таркиб, ки феъли асосии чумла ба шакли сифати феълӣ бо пасванди -а меояд ва дигаре ҳамчун аломати чиз бо пасвандҳои -а шакли замони гузаштаи наздик (рафта) ва -ӣ шакли масдари замони оянда (рафтани) ҳамчун сифат гоҳ-гоҳе истифода мешавад:

Ба ҷое, ки на хӯрдани бошаду на нӯшидани, на нону на об, на ҳезуму на оташ, на зар, на сим, на бӯр, на гилем [с. 480].

Давлате ёбам агар дар назари шамъи рухат,

Куштаву сӯхта ёбанд чу парвона маро [с. 251].

Дар осори Убайди Зоконӣ сифати феълии замони гузашта ба воситаи пасванди -а чун сифат ба вазифаи муайянкунанда низ мушоҳида гардид:

Гоҳ чун булбули шӯрида дароям ба хурӯш,

Гоҳ чун гунҷаи дилтанг гиребон бидарам [с. 267].

Дар осори Убайди Зоконӣ сифати феълии замони ҳозира бо пасванда –**анда** камистеъмол аст. Он ба вазифаи исм меояд, чунончи:

Ал-ҳайвон – ояндаи беҳангом [III, с. 325].

Феъли ҳол амалу ҳолатеро, ки ҳамчун аломати феъли асосӣ воқеъ мешавад, ифода менамояд [6, с. 352]. Бинобар ин аксаран феълҳои асосӣ чун хабари ҷумла дар якҷоягӣ бо феъли ҳол меоянд. Дар осори Убайди Зоконӣ феъли ҳол низ хусусияти хос дорад. Адиб ба ин васила амалро ҷоннок менамояд.

Равшан аст, ки яке аз муҳимтарин хусусияти феъли ҳол ин хусусияти феълӣ ва зарфӣ дорад. Аз ин рӯ, баъзе олимони онро “зарфи феълӣ” [1, с. 144] ҳам номидаанд.

Дар забони тоҷикӣ феъли ҳол танҳо шакли хос дорад. Он ба воситаи пасванди –**он** аз асоси замони ҳозираи феълҳои таркибии номӣ (гап задан - гапзанон) ва асоси замони ҳозираи феъли таркибии феълӣ (гузашта рафтани – гузашта равон) сохта мешавад.

Дар осори Убайди Зоконӣ ин шакл серистеъмол аст, ки аз феълҳои таркибии номӣ ва феълӣ фароҳам омадааст: *рақскунон, хокбарсаркунон, шамотаткунон, навбатзанон...*

Лола бар тарфи чаман рақскунон, пиндорӣ

Наварӯсест, ки пирӯхани воло дорад [с. 186].

Шакли дигари феъли ҳол ба воситаи пасванди –**он** сохта шуда, ба сифати феълӣ гузашта, ба вазифаи муайянкунанда ва ҳол меояд. Дар забони осори адиб он ҳамчун сифат ва феъли ҳол ба назар мерасад, ки аз асоси замони ҳозираи феъл ба воситаи пасванди –**он (-ён)** сохта шудааст.

Гирифта сарбаландӣ пояи сарв,

Хунук оби равону сояи сарв [с. 297].

Вожаи **гирён** аз асоси замони ҳозираи феъл **гиристан** ба воситаи пасванди –**ён** сохта шудааст. Он дар осори адиб ҳамчун сифат ба мисли зидмаънояш **хандон** серистеъмол аст:

... ӯ ҳамвора ба бахту толеи худ гирён бошад [с. 338].

Ба ҳар тараф, ки расӣ, сабзаҳои ӯ хуррам,

Ба ҳар чаман, ки расӣ, гунҷаҳои ӯ хандон [с. 203].

Ҳамин тавр, корбурди феъл дар осори Убайди Зоконӣ вобаста ба шароитҳои таърихӣ ҳамонвақтаи забон ва тарзи баёни ӯ бо андаке тағйирот, асосан дар ҳолати забони насри классикӣ шакл мегирифт.

Низоми феъл ҳамчун категорияи дастурӣ дар забони осори Убайди Зоконӣ яке ҳодисаҳои нутқи мураккаб буда, дорои шаклу хусусиятҳои зиёди дастуриву услубӣ мебошад.

Убайди Зоконӣ хусусиятҳои ифоданокии феълҳоро ба маънои луғавӣ, морфемаҳо, бандакҳои феълию хабарӣ, ёридихандаҳои феълӣ, шаклҳои масдарӣ, феъли ҳол, алоқаи синтаксисӣ вобаста намуда, дар ҳамин асос ифодаҳоро пурэхсос ва ҷозибанок гардондааст. Хулоса, Убайди Зоконӣ аз имкониятҳои васеи феълҳои забони тоҷикӣ ҳамаҷониба самаранок истифода намудааст.

Аз рӯйи мисолҳои ҷамъоваригардида маълум шуд, ки дар осори Убайди Зоконӣ сифаи хабарӣ ва дар рисолаи “Сад панд” сифаи амрӣ қорбасти бештар доштааст.

Аз рӯйи сохт бошад, феълҳои таркибии номӣ бештар ба назар расид.

Яке аз равишҳои бисёр маъмул дар забони осори классикон, аз ҷумла Убайди Зоконӣ сохтани феълҳо тавассути пешвандҳо ба шумор меравад. Қолаби феълҳои пешвандӣ дар осори адиб бештар **бар-** ва **дар-** ба назар расид.

Муқарриз: Қосимов О., д.и.ф., профессор

Рӯйхати адабиёт:

1. Абдуқодиров, А., Давронов А. Каломи Камол [Матн]/ А. Абдуқодиров, А. Давронов. – Хучанд, 1998. – 216 с.
2. Алиев, Б.Т. Глагольная лексика в «Гаршасбнаме» Асади Туси [Текст] / Б.Т. Алиев. Автореф. канд. филол. наук. – Душанбе, 1999. – 24 с.
3. Баҳор, М. Сабқиносия. Ҷилди 1. [Матн]/ Муҳаммадтақии Баҳор. – Техрон: Амири қабир, 1370. - 432 с.
4. Гулназарзода, Ж. Низоми маъноии феъл дар забони адабии тоҷикӣ (бар маънои осори бадеии Абдурахмони Ҷомӣ) [Матн] / Ж. Гулназарзода. – Душанбе, 2022. – 332 с.

5. Ғиёсуддин, М. Ғиёс-ул-луғот [Матн] Ҷилди 1. / М. Ғиёсуддин. – Душанбе: Адиб, 1987. – 490 с.
 6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1 [Матн]. – Душанбе: Маориф, 1982. – 462 с.
 7. Камолиддинов, Б. Хусусияти услубии сарфу наҳви забони тоҷикӣ [Матн] / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1992. – 128 с.
 8. Маъсумӣ, Н. Асарҳои мунтахаб. Қисми 2. (забоншиносӣ) [Матн] / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 350 с.
 9. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсии миёна [Матн] / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2001. – 310 с.
 10. Сиёев, Б. Очерк доир ба таърихи феълӣ забони адабии тоҷик [Матн] / Б. Сиёев. – Душанбе: Дониш, 1986. – 165 с.
 11. Хонларӣ П. Н. Дастури таърихи забони форсӣ. Чопи аввал [Матн] / Парвиз Нотили Хонларӣ. – Техрон, 1373. – С. 30.
 12. Хонларӣ П. Н. Таърихи забони форсӣ [Матн] / Парвиз Нотили Хонларӣ. – Техрон, 1377. – С. 118.
 13. Хоҷа, Д. Ташаккул ва таҳавули илми забоншиносии форсу тоҷик дар асрҳои миёна [Матн] / Д. Хоҷа. – Душанбе: Диловар, 1998. – 150 с.
 14. Хоҷаев, Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI [Матн] / Д. Хоҷаев. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 344 с.
 15. Ҳалимиён, С. Феъл (Куниш) [Матн] / С. Ҳалимиён. – Душанбе, 2013. – 126 с.
 16. Ҳалимов, С. Осор. Таърихи забони адабии тоҷикӣ (аз асрҳои IX-X то ибтидои асри XX). Ҷилди 2. [Матн] / С. Ҳалимов. – Душанбе: ҶДММ Суфра, 2022. – 596 с.
 17. Ҷӯраев, Ғ. Очерки забони дари Афғонистон [Матн] / Ғ. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш Граф, 2017. – 284 с.
 18. Шодиев, Р. Феъл дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ (маъно ва сохтор) [Матн] / Р. Шодиев. – Душанбе, 2012. – 152 с.
- I. Куллиёти Убайди Зоконӣ (Тасҳеҳу таҳқиқ ва шарҳу тарҷумаи ҳикоёти арабӣ аз Парвизи Атобақӣ). – Техрон: Заввор, 1384. – 548 с. (**Манбаъ**)

ВИЖАҒИҶОИ ҚОРБАСҒИ ФЕЪЛ ДАР ОСОРИ УБАЙДИ ЗОҚОНӢ

Қорбурди феъл дар осори Убайди Зоконӣ вобаста ба шароитҳои таърихии ҳамонвақтаи забон ва тарзи баёни ӯ бо андаке тағйирот, асосан дар ҳолати забони насри классикӣ шакл мегирифт.

Низоми феъл ҳамчун категорияи дастурӣ дар забони осори Убайди Зоконӣ яке ҳодисаҳои нутқи мураккаб буда, дорои шаклу хусусиятҳои зиёди дастуриву услубӣ мебошад.

Убайди Зоконӣ хусусиятҳои ифоданокии феълҳоро ба маъно луғавӣ, морфемаҳо, бандакҳои феълию хабарӣ, ёридихандаҳои феълӣ, шаклҳои масдарӣ, феъли ҳол, алокаи синтаксисӣ вобаста намуда, дар ҳамин асос ифодаҳоро пурраҳсос ва ҷозибанок гардондааст. Хулоса, Убайди Зоконӣ аз имкониятҳои васеи феълҳои забони тоҷикӣ ҳамачониба самаранок истифода намудааст.

Аз рӯи мисолҳои чамбоваригардида маълум шуд, ки дар осори Убайди Зоконӣ сиғаи хабарӣ ва дар рисолаи “Сад панд” сиғаи амрӣ қорбаст бештар доштааст.

Аз рӯи сохт бошад, феълҳои таркибии номӣ бештар ба назар расид.

Яке аз равишҳои бисёр маъмул дар забони осори классикон, аз ҷумла Убайди Зоконӣ сохташавии феълҳо тавассути пешвандҳо ба шумор меравад. Қолаби феълҳои пешвандӣ дар осори адиб бештар **бар-** ва **дар-** ба назар расид.

***Калидвожаҳо:** Убайди Зоконӣ, забони асари бадеӣ, феъл, замон, сиға, калимасозӣ, бандак, сода, сохта, таркибӣ.*

ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ГЛАГОЛА В ТВОРЧЕСТВЕ УБАЙДА ЗОКОНИ

Употребление глагола в произведениях Убайда Зокони, в зависимости от исторических условий времени, его языка и манеры выражения, с некоторыми изменениями, в основном сохранялось в состоянии классического прозаического языка.

Глагольная система как учебная категория в языке произведений Убайда Зокони представляет собой одно из сложных речевых явлений и имеет множество инструктивно-стилистических форм и особенностей.

Убайд Зокони связал экспрессивные особенности глаголов с лексическим значением, морфемами, глагольными окончаниями, вспомогательными глаголами, инфинитивными формами, настоящим временем, синтаксической связью и на этой основе делал выражения эмоциональными и привлекательными. Одним словом, Убайд Зокони эффективно использовал широкие возможности глаголов таджикского языка.

Из собранных примеров стало ясно, что в произведениях Убайда Зокони изъявительное наклонение употребляется чаще, а в трактате «Сто наставлений» повелительное наклонении.

По структуре просматривается использование именных составных глаголов.

Одним из наиболее популярных подходов в языке произведений классиков, в том числе Убайда Зокони, является построение глаголов через предлоги. Закономерность предложных глаголов (**бар-** и **дар-**) в произведениях писателя становилась все более заметной.

Ключевые слова: Убайд Зокони, язык художественного произведения, глагол, время, наклонение, словообразование, глагол, окончание, простое, искусственное, сложное.

PECULIARITIES OF THE USAGE OF THE VERB IN THE WORKS OF UBAYD ZOKONI

The usage of the verb in the works of Ubaid Zokoni, depending on the historical conditions of the time, his language and manner of expression, with some changes, was basically preserved in the state of classical prose language.

The verb system as a grammatical category in the language of Ubaid Zokoni's works is one of the complex speech phenomena and has many instructional-stylistic forms and features.

Ubaid Zokoni linked the expressive features of verbs with lexical meaning, morphemes, verbal and predicative particles, auxiliary verbs, infinitive forms, present tense, syntactic connection and on this basis made expressions emotional and attractive. In short, Ubaid Zokoni effectively used the wide possibilities of verbs in the Tajik language.

From the collected examples it became clear that in the works of Ubaid Zokoni the intoxicative mood is used more often, and in the treatise "One Hundred Precepts" imperative mood is used more often.

In terms of structure, more complex nouns and verbs appeared.

One of the most popular approaches in the language of the classics, including Ubaid Zokoni, is the construction of verbs with the help of prepositions. The pattern of prepositional verbs (**bar-** and **dar-**) in the writer's works became increasingly noticeable.

Keywords: Ubaid Zokoni, language of fiction, verb, tense, moods, gloss formation, ending, simple, compound, style, grammar.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Насруллоев Муҳаммад Нуриллоевич* – Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, докторант. Сурога: 734019. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: nasrullohzoda@gmail.com. Телефон: (+992) 93-405-52-55.

Сведения об авторе: *Насруллоев Мухаммад Нуриллоевич* – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, докторант. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. E-mail: nasrullohzoda@gmail.com. Телефон: (+992) 93-405-52-55.

Information about the author: *Nasrulloev Muhammad Nurilloevich* – Tajik International University of Foreign languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of Philology, doctoral student. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734019. E-mail: nasrullohzoda@gmail.com. Phone number: (+992)93-405-52-55.

ТДУ: 491.550

**БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ИБОРАҲОИ ФЕЪЛӢ ДАР ОСОРИ ҲОҶӢ ҲУСАЙНИ
КАНГУРТӢ**

Табаров Х.Н.

Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон

Таҳқиқи вижагиҳои наҳвии осори манзуми шоирон чӣ классикӣ ва чӣ муосири тоҷик аз масъалаҳои камтаҳқиқшудаи забоншиносии тоҷик маҳсуб меёбад. Таҳқиқи ин масъала барои ошкор гардидани бисёр қолабҳои наҳвии каломи манзум ва дар ин замина такмили сохтори наҳвии забони адабии меъёр нақши муҳим дорад. Дар иртибот ба ин қазия шоири машҳури шаҳри тоҷик-устод Мирзо Турсунзода, чунин гуфтааст: «Нависанда ягон ибораи хеле саҳеҳ, фаҳмо ва образнокро ба душвориҳои хеле зиёд кофта меёбад, ки мумкин аст, маҳз дар натиҷаи пайдо шудани ин ибора образи тасвиршаванда зиндаю ҷоннок шавад... Умуман, хеле душвор аст ёфтани ва ҷобачо гузоштани калимаҳои аниқ, ки кам бошанду маъниҳои бисёреро дар бар гиранд. Вақте ки ба навиштан менишинӣ, ана он гоҳ кори душвортарини ҷустуҷӯии сухан, мисраъ ва вазн сар мешавад» [4, с. 9]

Дар воқеъ, шоиронанд, ки барои назокату фасоҳати сухан заҳмати зиёд кашида, марвориди пухтаю сараро ҷустуҷӯ намуда, онро ёфта ба риштаи сухан мекашанд. Ба ин маънӣ шоири суханшиносу маънирас Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ гуфтааст:

Фасоҳат муъҷизи Пайғамбарон аст,
Пас он гаҳ дар лисони шоирон аст.
Ба меъроҷи сухан пас аз Паямбар
Набошад ҳамчу шоир шахси дигар¹ [421].

Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ ба мақоми волои сухану суханвар таваҷҷуҳи хосса доштааст ва дар ин бобат абёти зиёде гуфтааст, ки яке ин аст:

Ба шамшери забон марди суханвар
Кунам олам мусаххар чу Сикандар [421].

Шоири суханшиносу маънирас Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ аз ҳамин мавқеъ ба ҳар як вожаю таркиб, ибораю ҷумла муносибат кардааст, ки ба ин андешаи мо ғазали зерини шоир далел аст:

Ҷону дилам сӯйи ту, сархушам аз бӯйи ту,
Сархушам аз бӯйи ту, ҷону дилам сӯйи ту.
Эй хами абрӯйи ту қиблаи аҳли ниёз,
Қиблаи аҳли ниёз, эй хами абрӯйи ту.
Аз руҳи некӯйи ту доғ ба моҳи мунир,
Доғ ба моҳи мунир, аз руҳи некӯйи ту.
Силсилаи мӯйи ту то ба қиёмат дароз,
То ба қиёмат дароз, силсилаи мӯйи ту [482].

Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ дар созмондиҳии қолабҳои наҳвӣ дасти тавоно доштааст.

Ибора ва ибораорой ё ибороторӣ дар сохти наҳвиёти забони адабии тоҷикӣ анъанавӣ кадим дорад, чунончи, Мирзо Бедил мегӯяд:

Фаръхо ҷумла истиоротанд,
Нақши рангинии иборотанд.

Ибора ҳамчун воҳиди номинативии (номбаркунандаи) нутқ дар қатори калима дар ташкили воҳиди коммуникативии гуфтору навиштор нақши муҳим дорад.

Дар таҳқику шинохти ибора ба назар гирифтани ҳам хусусиятҳои маъноӣ ҷузъҳои ибора муносибати дастурӣ (муносибати грамматикӣ ҷузъи асосию тобеъ) ва ҳам тарзу воситаҳои алоқаи наҳвӣ (хусусиятҳои созмонӣ) хеле муҳим аст. Мутаассифона, дар баҳши

¹ Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ. Куллиёт.—Душанбе: Ирфон, 1998. - 1054 с. Минбаъд аз ин манобеъ бо гузоштани саъифа дар мақола истифода мегардад.

иборашиносии забоншиносии давраи нав бештар ба масъалаи тааллуқи морфологии чузъи асосӣ таваҷҷуҳ шуда, аз ин нигоҳ ибораҳоро ба ибораҳои **исмӣ, сифатӣ, шуморавӣ, ҷонишинӣ, феълӣ (масдарӣ, сифати феълӣ, феълиҳолӣ)** ва **зарфӣ** чудо мекунад.

Дар воқеъ, ҳиссаҳои нутқ ба сифати меҳвар, яъне чузъи асосии ибора омада, калимаҳои дигарро, ки мутааллиқ ба ҳиссаҳои нутқи гуногунанд, бо тарзу воситаҳои грамматикӣ ба худ тобеъ менамоянд. Аммо дар алоқаи маъноии чузъҳои ибора таносуби маъноии он чузъҳо, ки дар натиҷаи ҳамнишинии мантиқии калимаҳо пайдо мешавад, нақши муҳим дорад. Дар иртибот ба ин масъала профессор Ш. Кабиров мегӯяд: «Дар ҳамнишинии вожаҳо дар ҳайати ибора робитаи маъноӣ хеле муҳим аст, чаро ки чиҳати созмондиҳии ибора бо ёрии воситаҳои грамматикӣ сураат мегирад, аммо чиҳати маъноӣ дар натиҷаи робитаи маъноии вожаҳо ба миён меояд. Масалан, устод Айнӣ бо ёрии муайянкунандаҳои тавсифӣ муайяншавандаҳои чидаро, ки чун фоили ҷумла воқеъ шудаанд, сифатчинӣ карда, ба ин восита намуди зоҳирии персонажи асарашро тасвир кардааст: **Қадди навраста, рӯйи хучаста, зулфи шикаста, абрӯйи пайваста** - хама ба якдигар мутаносиб, хама ба якдигар зебанда афтида буданд.

Тавре ки аз ибораҳои фавқ бармеояд, муаллиф дар ҳамнишинии вожаҳо маъноии луғавии онҳоро чиддан ба назар гирифтааст» [3, с. 49].

Дар забоншиносии тоҷик ибора ва хелҳои он аз ҷониби муҳаққиқони забоншиносии тоҷик дар шакли рисолаҳои илмӣ, дастуру мақолаҳои алоҳида таҳқиқ шудааст. Ғайр аз ин дар китобҳои дарсии мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва олии дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» (-Душанбе, 1985) маълумоти зарурӣ дода шудааст. Ҳамчунин дар як даста асарҳои, ки ба забону услуби осори адибони классикӣ ва муосири тоҷик бахшида шудаанд, оид ба анвои ибора дар он осор шарҳу тавзеҳ оварда шудааст. Азбаски теъдоди онҳо хеле зиёд аст, дар ин ҷо овардани ҳамаи онҳоро зарур нашуморидем, чаро ки ҳадафи мо таҳқиқи баррасии баъзе вижагиҳои ибораҳои феълӣ дар осори Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ мебошад.

Дар шинохти гурӯҳбандии ибораҳо дар забоншиносии тоҷик вобаста ба марҳилаҳои таҳқиқи ин воҳиди наҳвӣ андешаҳо гуногунанд. Дар асари ҷамъбандии иборашиносии маъруфи тоҷик шодравон Абдусаттор Мирзоев «Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ» (-Душанбе, 2002) чунин омадааст: «Бояд таъкид кард, ки дар қолаббандии ибора таснифоти луғавию грамматикӣ ибора мавқеи намоён дорад..., сохти иборавӣ синтаксисӣ бо ин муайян карда мешавад, ки он дар атрофи як калимаи мустақилмаъно, ки ба ягон ҳиссаи нутқ тааллуқ дорад ва меҳвари он ба шумор меравад, ташкил меёбад» (с.269).

Дар воқеъ, ибора, ки аз ду чузъ ташкил ёфта, яке аз чузъҳо асосӣ буда, чузъи дигар ба он тобеъ аст, тааллуқи сарфӣ (морфологии) ҳиссаҳои асосии ибора нақши муҳим дошта, вобаста ба ифодаи сарфӣ ибора низ ҳамноми он мегардад. Аз ҳамин нуктаи назар ибораҳои озоди наҳвиरो ба иборавӣ **исмӣ, сифатӣ, шуморавӣ, ҷонишинӣ, феълӣ, зарфӣ** чудо мекунад. Албатта дар ташкили ибора саҳми воситаҳои алоқаи тобеъ хеле калон аст. Аз ин ҷост, ки дар осори илмию таълимии гузаштаи мо, ҳарчанд ки ба саҳми пешоянду пасояндҳо дар ташкили ибораю ҷумла қайду ишораҳо дида шавад ҳам, асосан, вобаста ба вазифаҳои дастурии бандакӣ изофӣ диққати асосӣ ба ибораҳои изофӣ дода шудааст.

Ибораҳои феълӣ дар сохти наҳвиёти забони адабии тоҷикӣ аз серистеъмолтарин гурӯҳҳои луғавию дастурии ибораҳо махсуб меёбад. Ин гурӯҳи ибораҳо чи аз нигоҳи сохту таркиб, чи аз рӯйи ифодаи муносибатҳои маъноӣ муносибати дастурӣ, тарзу воситаҳои алоқаи чузъҳо бойтарин наҳви ибораҳо мебошад. Ҳамин боигарии сохту таркиб ва ифодаи муносибатҳои гуногуни ибораҳои феълӣро мо дар осори шоири рангинбаёну борикбин Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ низ дида метавонем.

Воситаи алоқаи ибораҳои феълӣ, махсусан, пешояндҳо хеле зиёду фаровон аст. Муҳаққиқи иборашинос шодравон А. Мирзоев ибораҳои феълӣро вобаста ба ифодаи воситаи алоқаи наҳвиашон ба гурӯҳ ва зергурӯҳҳои зиёде тасниф намудааст [1, с. 280].

Дар ҳақиқат воситаҳои алоқаи чузъҳои ибораҳои феълӣ барои равшан гардидани муносибати маъноии чузъҳои ибораҳои феълӣ ва муносибати дастурии онҳо нақши муҳим мебозанд. Дар иртибот ба ин хусусияти ибораҳои феълӣ муҳаққиқи иборашинос А. Мирзоев боз чунин ибрози назар кардааст: «Дар ифодаи муносибати синтаксисии он ибораҳо (дар

назар аст ибораҳои феълии бо пешояндҳои «дар хангоми» ва «дар аснои») мавқеи пешоянд бисёр калон аст. Масалан, дар ибораи «дар вақти пахтачинӣ дидан», ки муносибати замони роифода менамояд, на чузъи асосӣ (дидан) ва на чузъи тобеъ (пахтачинӣ) маъноӣ замон надорад. Аммо дар семантикаи чузъи номии пешоянди таркибӣ (вақти) маъноӣ замон ҷойгир аст, бинобар ин ибора маҳз тавассути ин муносибати замони роифода мекунад» [1, с. 280].

Мо низ дар баррасии ибораҳои феълии осори Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ аз ҳамин мавқеи воситаҳои алоқа муносибат кардем.

Дар осори Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ ибораҳои феълии алоқаи пешояндию пасояндӣ аз нигоҳи дараҷаи истеъмол ва роифодаи муносибатҳои дастурӣ нуфузи бештар дорад.

Ибораҳои феълии алоқаи пешояндӣ дар осори шоир аз ҳамаи дигар хелҳои ибораҳои феълий серистеъمولу сертаркиб мебошанд.

Бояд таъкид кард, ки ибораҳои феълии алоқаи вобастагӣ дар осори Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ бештар ба воситаи пешояндҳои содаи асли сурат гирифта, алоқаи наҳвии чузъҳои ибораи феълий барқарор гардидааст, чунончи: **дар баҳор хандидан, бо хуни чигар нома навиштан, ба хонаи қудрат оростан**, (577), **бар чигар доштан** (165), **дар чанги шохин рақс кардан** (196), **ба хоки бекаси афтодан** (117), **дар худ панаҳ кардан** (125), **ба раҳ ғубор гаштан** (63), **аз майхона бурун шудан** (29), **зи касе ибо надоштан** (123), **аз шумори Бедил будан** (240), **ба Рум аз водии Бангола шудан** (113). Чанд мисол чунамунае аз ибораҳои феълии пешояндӣ аз осори шоир:

Ҳар даме он нигор механдад,
Чуна гуле дар баҳор механдад.

Чашмат ғубори сурмаро дар худ панаҳ кард,
3-ин хоки тира хонаи мардум сиёҳ кард.

Ҳамчу ашк охир ба хоки бекаси афтодаем,
Ҳоҷӣ моро аз назар андохт таъби арҷманд.

Зоҳид, аз майхона бурун шав, ки аз камфитратӣ,
Обрӯ бар бод кардӣ ин ҳама шайёдро.

Ба фиреби нотавонӣ зи адӯ мабош эмин,
Чу камон хамида гардад, зи касе ибо надорад.

Бо хуни чигар нома бари ёр навиштан,
По обила шуд номабар аз бурдани қоғаз.

Як вижагии корбурди ибораҳои феълий дар осори манзуми Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ ва, умуман, назм ин аст, ки бо тақозои қонунҳои арӯз чузъҳои таркиби ибора озод аст.

Дар ташкили ибораҳои феълий пешояндҳои номии таркибӣ низ саҳми муҳим доранд, вале дар назм нисбат ба наср камтар мустаъмал аст. Пешояндҳои номии таркибӣ барои равшан гардидани муносибати маъноӣю дастурии ибораҳои феълий мадади калон мерасонанд. Дар осори Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ ибораҳои феълии зерин бо пешояндҳои номии таркибӣ сурат гирифтаанд: **бар сари** кӯҳсор хандидан (129), **аз барои** пурсиш омадан (81), **дар лаби** домани шаб бастан (38), **дар дами** пиронагӣ аз хеш рондан (34), **бар сари** кӯҳсор гиристан (231), **дар зери** гил ниҳон кардан (33). Мисолҳо:

Кабк, донӣ, бар эътибори ҷаҳон
Бар сари кӯҳсор механдад.

Аз барои пурсишам омад табиби меҳрубон,
Дарди мо бисёр буду ҳеҷ аз он ноида рафт.

Ганчи ниҳон дар зери гил, з-ӯ дил гавҳарест,
Пеш о ба ҳурмат баъд аз ин, гар бигзарӣ ин хокро.

Аз мурувват нест, умре рух бар ин дар судаем,
Дар дами пиронагӣ аз хеш меронӣ маро.

Бояд таъкид кард, ки ибораҳои феълии бо пасоянд алоқа барқароркунанда дар осори шоир ба истиснои пасоянди **-ро** ба чашм нарасид. Мусаллам аст, ки дар забони адабии муосир низ ҳамагӣ ду-се пасоянди аслии серистеъмол аст: **-ро, барин, боз**. Дар забони адабии тоҷик низоми қолаби наҳвии ба пасояндҳо шаклгиранда он қадар инкишоф наёфтааст. Ин воқеот дар осори Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ низ инъикос ёфтааст. Масалан, дар осори шоир бо пасояндҳо ибори феълӣ дучор нагардид, аммо дар осори мансури ӯ бо пасояндҳо, алалхусус, пасоянди «**-ро**» чанд ибори феълӣ вохӯрд, чунончи: **рухро нигаронӣ хосил гардидан** (587), **чашми ошноиро равшанойӣ бахшидан** (581), **шуморо дар тарбияти мо ғамхор гардонидан** (583), **китоберо аз бузургон мулозими мутолиа будан** (585), **лоларо дар хун кашидан** (437). Мисол:

Ва китоберо аз бузургон мулозими мутолиа сулукалмулукро насабулайн доред ва масоили ӯро фарзи айн шуморед [с. 585].

Бе гули рухсори ӯ, Ҳоҷӣ, саранҷоми баҳор,
Лоларо дар хун кашиду ғунчаро мастур кард[с. 108]..

Ҷони ҳазорпораам боз ҳазор пора шуд,
Икди мушки бастаро боз ба хор шона кард [с. 150].

Касе хулди барин кардан тавонад,
Чи сон таъмираш за хубӣ бимонад? [с. 426].

Боз ғам якбора омад хотири ранҷурро,
Ваҳ ки дар ин хона барпо кард боз ин шӯрро [с. 28].

Ибораҳои феълии алоқаи ҳамроҳӣ ҳам дар осори манзум ва ҳам мансури Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ серистеъмол аст. Хусусияти вижаи сохтори ин қолаби ибори феълӣ дар он аст, ки чузъҳои ибора ба воситаи тартиби худӣ калимаҳои ба вазифаи чузъи асосию тобеъ ҳамнишиншаванда ба якдигар тобеъ мешаванд. Дар осори Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ чунин қолаби ибораҳои феълии алоқаи ҳамроҳӣ ба назар расид: **китоб хонда задан** (128), **хунфишор хандидан** (129), **авроқ сиёҳ кардан**, **мастона хиромидан** (131), **пур зарар доштан** (165), **сарфаи наҳорӣ кардан** (173), **андаке асар навиштан** (182), **саропо доғ гардидан** (285), **яксар забони нола шудан** (113), **ҳама шаб наҳор доштан** (239), **ҳама дам зор бигристан** (231), **бедор бигристан** (233), **саъйҳо масруф шудан** (40), **сад шишаи шароб шикастан** (71), **ашк шаш қатор шудан** (63), **гилаву гузор доштан** (239).

Чунон ки мебинем, чузъи тобеи ибораҳои феълии алоқаи ҳамроҳӣ аз ҳиссаҳои нутқи гуногун иборатанд. Чанд мисол:

Аз ҳасрати чор абруи ту
Ашкам шуда шаш қатор, эй дӯст.

Бадмастии чашми пурҳуморат,
Сад шишаи пуршароб бишкаст.

То занад бӯса бар доми теғаш,
Заҳми ман хунфишор механдад.

Дар манзари рақибон мастона мехиромад,
Дар интизори моён чуз пеши по набинад.

Баски ҳасратҳо ба хоки номуродӣ бурдаам,
Ба мазорам зарраҳо яксар забони нола шуд.

Аз суҳбати мардум чи тавон ёфт, ки чун шамъ,
То субҳ ба доғ афтаму бедор бигирям.

Ту ки аз чафо нагуфтӣ, ки чи ҳол дорӣ, Ҳоҷӣ,
Ба ту, эй нигори ширин, гилаву гузор дорам.

Ғайр аз ин, баъзе хусусиятҳои вижаи сохтори қолаби иборайи феълиро дар осори шоир метавон чунин гурӯҳбандӣ намуд:

1. Дар осори манзуми шоир вобаста ба талаботҳои шеър гоҳо як ҷузъи ибора, масалан, дар иборайи феълӣ, одатан, ҷузъи тобеъ қофия шуда, ҷузъи асосӣ радиф мегардад ва аз аввал то интиҳои ғазал, он ибора бо тағйири ҷузъи тобеъ такрор шуда меояд, чунончи, дар ғазали зерин. Иборайи феълӣи «надида бигзашт» бо тағйири ҷузъи тобеъ такрор шуда омадааст:

Чи сабаб, ки турки мастам бари мо надида бигзашт,

Нанишасту нолаи мо даме ношинида бигзашт.

Зи паёми ваъдаи ӯ, ки чу шаб биёяд, оям,

Нағунудам он ки шаб ҳам ба дами сапеда бигзашт.

Чу ҳилол пайкари ман ба тавозуи дари ӯ,

Ба умеди чабҳасой ба қадди хамида бигзашт.

Ба чаман ба субҳгоҳӣ чу ғизоли ваҳшӣ омад,

Зи саводи дидаи ман чи қадар рамида бигзашт.

Чи зи дӯст шиква созам, ки зи бахти номусоид,

Бирасиду доман аз ноз зи қафам қашида бигзашт.

Зи ғами чудой, Ҳоҷӣ, ба фиғон чаро нанолам,

Ки чу най зи найситонам ҳама кас бурида бигзашт [с. 78].

2. Дар осори Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ аз рӯи ифодаи сарфии ҷузъи асосӣ ибораҳои исмӣ ва феълӣ серистеъмолу сертаркибанд. Аз рӯи воситаи алоқа бошад, ибораҳои изофӣ ва ибораҳои вобастагӣ, яъне ибораҳои, ки ба воситаи пешоянду пасояндҳо алоқа мебаранд.

3. Як хусусияти вижа дар сохтори наҳвии забони назм, аз ҷумла, осори манзуми Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ ин аст, ки ҷойи ҷузъҳои ибораҳои наҳвӣ озод аст.

4. Дигар аз вижагӣҳои осори манзуми Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ дар ин мебошад, ки гоҳо як мисраъ ё як байт дар қолаби иборайи изофӣ тафсилии исм ё иборайи феълӣи алоқайи вобастагӣ тарҳрезӣ шудааст:

а). **Иборайи изофӣи исмӣ:**

Биё, Ҳоҷӣ, зи нақши бурё бин,

Матой кулбаи вайронаи мо [с. 39].

б). **Иборайи феълӣ бо алоқайи вобастагӣ:**

Дар корғаҳи қолаби мо матое,

Шоистатар аз доғи дилу сӯзи дигар ҳеч [с. 98].

Ин гуна ибораҳои феълӣ, ки комилан тамоми як байтро дар худ меғунҷонад, ба дарачае тафсил меёбанд, ки дорои 8-9 аъзо мегарданд ва бо шакли тасрифӣ баргаштани ҷузъи асосӣ, яъне, масдар, ҷумлаи тафсилии хеле сараъзо мешаванд, чунончи:

Аз тапишҳои дили афсурдаам тори нафас,

Мекашад чун риштаи най нолаи пасту баланд [с. 113].

Дар байти фавқ иборайи феълӣи асосӣ «**нола қашидан**» аст, аммо масдар ки хусусияти тобеъкунӣ дорад, калимаҳои зиёди дигарро барои ифодаи муносибатҳои гуногуни дастурӣ бо худ тобеъ кардааст.

5. Дар осори мансури Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ, ки, асосан, номаҳои ӯро, ки дар тавсифу таърифи амалдорони аморати Бухоро гуфта шудаанд, фаро мегирад, аз услуби тарзи баёни муншиёни пешин дар ибораорой истифода кардааст. Намунае аз он ин сифатчинии шоир тавассути ибора дар васфи Абдусатторбек бии саркардаи аскари Бухоро мебошад:

...вакили ашрафи расули раббулзоламин ва кудваи салотини рӯйи замин, зилли залили Раҳмон, валинеъмат беимтинон, подшоҳи маолипаноҳ, шаҳаншоҳи фаҳоматиктиноҳ, курратулони муъминин, шахриёри кароматраҳин, зеббахшандаи сарири шавкат, фармонфармои қавимакнат, зинатбахши салтанати кубро, ҳариси шариати ғарро...[с. 575].

Ба ҳамин тариқ, дар созмондиҳии ибораҳои озодаи наҳвӣ, аз ҷумла, ибораҳои феълӣ, Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ меъёрҳои забони адабии тоҷикиро хуб риоя намуда, вобаста ба мавзӯ, объекти тасвир, мақсаду ниятҳои услубӣ аз қолабҳои хушоями ин воҳиди наҳвӣ борикбинонаро нозуқона истифода намуда, барои бою ғанӣ гардидани таркиби луғавии забони адабии тоҷик ҳиссаи арзандаи худро гузоштааст.

Муқарриз: Сафарова Г., н.и.ф.

Адабиёт

1. Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ. Куллийёт. Виросторон ва сомондиҳандаи матн К. Чиллазоди Техрайӣ, А. Абдурахимӣ. – Душанбе: Ирфон, 1998. - 1054 с.
2. Абдусаттор Мирзоев «Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ». - Душанбе, 2002, 212 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 2. - Душанбе, 1985. – 356 с.
4. Кабириев Ш. Робита ва ҳамнишинии воҳидҳои забон дар занҷираи гуфтор. Автореф. дисс. док. - Душанбе, 2022, 56 с.
5. Мирзо Турсунзода. Барои маҳорати баланди нависандагӣ // Шарқи сурх, № 5, 1951. - С. 9
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Дар зери таҳрири М.Ш.Шукуров, В.А.Капранов, Р.Ҳошимов, Н.А.Маъсумӣ. - Москва: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ.1. - 951 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Дар зери таҳрири М.Ш.Шукуров, В.А.Капранов, Р.Ҳошимов, Н.А.Маъсумӣ. - Москва: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ. 2. - 951 с.
8. Хоҷаев Д. Мафҳуми изофат аз назари профессор Д. Тоҷиев ва муқоисаи он ба шарҳи Хоҷа Ҳасани Нисорӣ // Дар китоби Хоҷаев Д. Инсонии комил ва олими фозил. - Душанбе, 2015. - 187 с.

БАЪЗЕ ВИЖАҒИҲОИ ИБОРАҲОИ ФЕЪЛӢ ДАР ОСОРИ ҲОҶӢ ҲУСАЙНИ КАНГУРТӢ

Ибора ва ибораорой ҳамчун воҳиди номбаркунандаи нутқ дар қатори дигар мафҳумҳои забонӣ барои пурра ва комил намудани гуфтору навиштор нақши муҳим дорад. Пеш аз ҳама, дар таҳқиқи шиноҳии ибора ба назар гирифтани ҳам хусусиятҳои маъноӣ чузъҳои ибора муносибати дастурӣ (грамматикӣ чузъи асосӣ тобеъ) ва ҳам тарзу воситаҳои алоқаи наҳвӣ (хусусиятҳои созмонӣ) хеле муҳим аст. Дар баҳши иборашиносии забоншиносии давраи нав бештар ба масъалаи тааллуқи морфологияи чузъи асосӣ бештар таваҷҷуҳ шуда, аз ин нигоҳ ибораҳоро ба ибораҳои исмӣ, сифатӣ, шумораӣ, ҷонишинӣ, феълӣ (масдарӣ, сифати феълӣ, феълиҳолӣ) ва зарфӣ ҷудо мекунанд.

Бояд ба арз бирасонем, ки дар созмондиҳии ибораҳои озодаи наҳвӣ Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ меъёрҳои забони адабии тоҷикиро хуб риоя намуда, вобаста ба мавзӯ, объекти тасвир, мақсаду ниятҳои услубӣ аз қолабҳои хушоями ин воҳиди наҳвӣ борикбинонаро нозуқона истифода кардааст, аз ҷумла, ибораҳои феълӣ дар осори шоир серистеъмолу сертаркиб мебошанд.

Дар воқеъ, феъл ба сифати меҳвар, яъне чузъи асосӣ ибора омада, калимаҳои дигарро, ки мутааллиқ ба ҳиссаҳои нутқи гуногунанд, бо тарзу воситаҳои грамматикӣ ба худ тобеъ менамоянд. Дар ибораҳои феълӣ алоқаи пешоянду пасояндӣ, ки дар натиҷаи ҳамнишинии мантиқӣ калимаҳо пайдо мешавад, дар осори Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ нақши муҳим дорад.

Калидвожаҳо: *Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ, калима, ибораҳои феълӣ, ҳиссаҳои нутқ, тобеъкунанда, тобеъшаванда, адабиёти тоҷик, забони тоҷикӣ.*

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГЛАГОЛЬНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ХОДЖИ ХУСАЙНА КАНГУРТИ

Словосочетание как единица речи, среди других языковых понятий, играет важную роль в дополнении и совершенствовании речи и письма. Прежде всего, при исследовании и распознавании словосочетания очень важно учитывать как особенности значения компонентов словосочетания, методический подход (грамматика главного придаточного компонента), так и средства лингвистического общения (организационные особенности). Во разделе языкознания по словосочетанию нового периода больше внимания уделяется морфологической принадлежности главного компонента, и с этой точки зрения словосочетания делятся на именные (с прилагательным, числительным, местоимением), глагольные (с инфинитивом, причастием, деепричастием) и наречные.

Следует отметить, что Ходжи Хусайн Кангурти следовал нормам таджикского литературного языка в организации свободных грамматических выражений и использовал красивые образцы этой грамматической единицы бережно и деликатно в зависимости от предмета, объекта изображения, целей и стилистических замыслов, в частности, особенно в произведениях поэта часто употребляются глагольные словосочетания.

Фактически глагол выступает осью, т.е. основной частью словосочетания, и подчиняет посредством грамматических средств другие слова, принадлежащие к разным частям речи. В глагольных словосочетаниях важную роль в творчестве Ходжи Хусайна Кангурти играет связь между приставкой и суффиксом, возникающая в результате логического сочетания слов.

Ключевые слова: Ходжи Хусайн Кангурти, слово, глагольные словосочетания, части речи, подчиняющий, подчинённый, таджикская литература, таджикский язык.

SOME FEATURES OF VERB PHRASES IN THE WORKS OF HOJI HUSAYN KANGURTI

A phrase as a unit of speech, among other linguistic concepts, plays an important role in complementing and improving speech and writing. First of all, when researching and recognizing a phrase, it is very important to take into account both the features of the meaning of the components of the phrase, the methodological approach (grammar of the main subordinate component), and the means of linguistic communication (organizational features). In the linguistics section on phrases of the new period, more attention is paid to the morphological affiliation of the main component, and from this point of view, phrases are divided into nominal (with adjective, numeral, pronoun), verbal (with infinitive, participle, adverbial) and adverbial.

It should be noted that Hoji Husayn Kangurti followed the norms of the Tajik literary language in the organization of free grammatical expressions and used beautiful samples of this grammatical unit carefully and delicately, depending on the subject, the object of the image, goals and stylistic intentions, in particular, verb phrases are often used especially in the poet's works.

In fact, the verb acts as the axis, i.e. the main part of the phrase, and subordinates other words belonging to different parts of speech by grammatical means. In verbal phrases, an important role in the work of Khoja Hussain Kangurti is played by the connection between the prefix and the suffix, resulting from a logical combination of words.

Keywords: Hoji Husayn Kangurti, word, verbal phrases, parts of speech, subordinate, subordinate, Tajik literature, Tajik language.

Маълумот дар бораи муаллиф: Табаров Хайрулло Назарович, Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи М. Турсунзода, 30. E-mail: tabarov-64@mail.ru

Сведения об авторе: Табаров Хайрулло Назарович, Российско-Таджикский (славянский) университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсунзаде, 30. E-mail: tabarov-64@mail.ru

About the author: Tabarov Khayrullo Nazarovich - Russian-Tajik (Slavonic) University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Tajik Language Department. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, M. Tursunzade st., 30. E-mail: tabarov-64@mail.ru

ЧОЙГОҲИ ВОҲИДҲОИ ЗАБОНӢ ДАР ТАРҶУМА*Турсунов Ф.М., Ҳакимова З.А.***Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода**

Дар даврони Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон кишвари мо дар самту соҳаҳои мухталифи рушди ҷомеа ба дастовардҳои назаррас ноил гаштааст. Боиси қаноатмандист, ки дар ин радиф соҳаи фаъолияти тарҷумонӣ ва тарҷумашиносӣ низ бинобар таваҷҷуҳи хоса ва ҳидоятҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рушд мекунад ва ба қуллаҳои баланди шаклу мазмун ва сифату дараҷа мерасад. Маҳз ташаббус ва ҳидоятҳои Пешвои миллат буд, ки омилҳои пешрафт ва инкишофи тарҷумашиносӣ ва тарҷумонӣ дар кишвар боиси рушди соҳа гардиданд, чунончи: қабул ва тасдиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи забони давлатӣ”, фаъл гардидани шуъба ва факултетҳои тарҷумонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, таъсисёбии Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати ҚТ, таъсисёбии шуъбаи тарҷума дар Дастгоҳи Президенти ҚТ, фаъолияти Маркази тарҷума дар Иттифоқи нависандагон бо фармони Президенти ҚТ аз соли 2017, дар фазои мусоиди кишвар фаъолият намудани созмонҳои байналмилалӣ, саҳми маҷаллаҳои илмиву адабӣ, таъсисёбии Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти ҚТ барои ҷимояи диссертатсияҳои номзадӣ докторӣ (PhD), дар мавзӯҳои тарҷума ва тарҷумашиносӣ (қори тарҷумонӣ) ва чандин ташаббус ва иқдомҳои наҷиби дигар, ки дар оянда рӯи қор хоҳанд омад. Таъкид ва ҳидоятҳои Пешвои миллат дар соҳаи тарҷума дахҳо маротиба дар мулоқотҳои эшон бо сокинон ва аҳли зиёи кишвар садо дода, сипас дар шаклҳои гуногун, аз ҷумла, дастуру супориш, амру фармон ва санадҳои дигар ба тасвиб расидаанд ва ба танзиму беҳсозии сифати тарҷума, баланд бардоштани дараҷаи касбии тарҷумонҳо ва тақмили раванди тайёркунии кадрҳо равона гардидаанд.

Бояд тазаққур дод, ки тарҷумонӣ яке аз фаъолиятҳои қадимтарини инсонӣ ба шумор рафта, аввалин падидаҳои он ба давраҳои оғози ташаккули ҷомеаи инсонӣ рост меоянд. Он аввал дар шакли шифоҳӣ, сипас дар шакли хаттӣ сурат гирифта, аввалин матнҳои тарҷумавӣ ҳуҷҷатҳои расмӣ-қоргузорӣ, мактубҳои ҳасанай ва ғайраро ташкил меоданд. Дар давраҳои минбаъда зарурати тарҷумаи китобҳои муқаддаси замон пеш меояд ва ниҳоят дар асрҳои миёна тарҷумаи матнҳои бадеӣ, алалхусус, назм рушд мекунад [10, с. 3]. Тақрибан ҳамзамон бо ин тарҷумаи матнҳои илмӣ рӯи қор меояд ва дар ин давра тарҷумаи асарҳои илмӣ Шарқ ба забонҳои Ғарб ва баръакс шуруъ мешаванд. Азбаски тафсилоти таърихи тарҷума ҳамчун фаъолияти инсон ҷузъи мақсад ва вазифаҳои мақолаи мазкур нест, мо бо ишора намудан ба яке аз масъалаҳои муҳим иқтифо мекунем. Матлаб ин аст, ки бо вучуди таърихи тулонии фаъолияти тарҷумонӣ омӯзиши илмӣ он, яъне ҷанбаи илмӣ ва назариявии он танҳо аз солҳои 20-уми асри ХХ ташаккул меёбад ва рушд мекунад. Тақрибан дар сад соли охир тарҷумашиносӣ ҳамчун яке аз илмҳои нисбатан ҷавон ба дастовардҳои назаррас ноил мегардад ва ҳоло дар ин заминаи илмӣ назариявӣ қорҳои зиёд ба сомон расонида мешаванд. Бояд зикр намуд, ки дар ҷомеаҳои нисбатан навин ба монанди Тоҷикистон, ки бо шарофати Истиқлоли давлатӣ рӯ ба инкишоф ва тавсеаёбӣ ниҳодаанд, тарҷумонӣ ҳанӯз ҳам аз тарҷумашиносӣ пешдастӣ дорад ва таҳқиқоти серҷанбаву фарогир дар ин ҷода дар пешанд. Барои он ки ин ё он соҳа ҳамаҷониба рушд намояд ва мукамал гардад, таҳқиқи тамоми паҳлуҳои он, алалхусус, нозуқиҳои забонии ин раванд, аҳамияти хоса доранд. Аз ин лиҳоз, дар забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ “масъалаи кӯчак” ва ё “мавзуи камарзиш” вучуд надорад ва, ба қавли маъруф, “ҳар сухан ҷоёву, ҳар нуқта мақоме дорад”. Модоме ки чунин аст, ҳамаи масъалаҳои тарҷума, алалхусус, масъалаҳои забонии он, аҳамиятноқанд, ки маводи мазкур бо таҳқиқи нозуқиҳои тарҷумаи вижагиҳои забонии тарҷумаи савол, аз ҷумла, тобишҳои маъноӣ ва хусусиятҳои сарфию наҳвӣ ва прагматикӣ он, ба ин “хирман” зам хоҳад қард.

Инак, ба баҳси асосии масъала мепардозем. Яке аз масъалаҳое, ки дар солҳои 50-уми асри XX мавриди мубоҳисаи мутахассисони соҳа қарор дошт, ба забоншиносӣ ва ё адабиётшиносӣ тааллуқ доштани тарҷумашиносӣ буд. “Ва ниҳоят, дар маҷлиси умумиитифоқии тарҷумонҳо, ки соли 1951 дар Маскав доир гардид, мутахассисон ба хулосае омаданд, ки фанни тарҷумашиносӣ унсури умумифилологӣ доништа шавад, зеро он ҳам ба забон дахл дораду ҳам ба адабиёт” [12, с. 29]. Бо ин ақида розӣ шудан мумкин аст, чун забони адабии ҳар як халқу миллат ба адабиёти бадеии он така менамояд, аксарияти таҳқиқоти ҷиддии забон дар тарҷумашиносӣ бо така ба матнҳои бадеӣ (адабиёт) анҷом дода мешаванд, яъне шумораи зиёди осори бадеии тарҷумавӣ сарчашмаи боэътимоди таҳқиқоти лингвистӣ ба шумор мераванд ва барои рушди минбаъдаи забони адабии умумӣ ва оммафаҳм мусоидат мекунанд. Чун асари бадеӣ инъикосгари таъриху ҳаёти фарҳангии мардум тавассути забон аст, тарҷума низ воситаи амалкарди забон дар инъикоси дубораи осори таълифёфта мебошад ва ниёз ба таҳқиқоти бонизом ва батафсиلى лингвистӣ дорад. Аз ин ҷост, ки дар тарҷумашиносӣ мафҳуми “лингвистикаи тарҷума” ташаккул ёфтааст ва муҳаққиқони сершумори худро дорад. Вобаста ба ин як хулосаи мантиқӣ ба зехн меояд, ки тарҷума ҳам дар забоншиносӣ ва ҳам дар адабиётшиносӣ мақсад ва вазифаҳои хоси худро дорад. Агар дар аксарияти маврид масъалаҳои забоншиносӣ (шаклу сохторҳои махсусиятҳои забонии воҳидҳои забон) ва адабиётшиносӣ (ҳангоми кор бо матн бадеӣ – муҳтавою тобишҳои маъноӣ ва тарзу воситаҳои дараҷаи камолоти интиқоли санъатҳои бадеӣ, мафҳумҳои эстетикиву адабӣ ва ғ.) ҳамзамон мавриди баррасӣ қарор гиранд, дар ҳолатҳои ҷудогона як гурӯҳи корҳои марбут ба тарҷума сирф ҷанбаи забоншиносӣ ва ё сирф ҷанбаи адабиётшиносӣ дошта, барои ошкор соختани хусусиятҳои забонӣ ва адабии (таъсири эстетикӣ, аҳаммияти адабии асари мавриди тарҷума...) матнҳо равона мегарданд. Вақте ки ба тарҷумаи асари бадеӣ баҳои мусбат доданӣ мешаванд, “забонаш хуб аст” мегӯянд. Гузашта аз ин, нависанда ё худ офарандаи асари бадеӣ аввал суҳанвар ва забондон аст. Чӣ барои тарҷумон ва чӣ барои нависанда малакаву маҳорати забондонӣ воситаи аввалиндараҷа ва ҳалқунанда маҳсуб меёбад.

Таҳқиқот дар мавриди ҷанбаҳои забонии тарҷума таърихи тулонии худро доранд ва ба ҷуз мафҳуми “лингвистикаи тарҷума”, ки дар боло ёдоварӣ кардем, мафҳумҳои “назарияи забонии тарҷума”, “забон ва тарҷума”, “мушкилоти грамматикӣ тарҷума” ва ғайра рӯйи кор омадаанд, ки муҳаққиқони худро доранд ва мавқеи онҳо дар тарҷумашиносӣ бо асосҳои илмӣ борҳо собит гаштаанд.

Масъалаҳои назарияи забонии тарҷума дар қорҳои илмӣ-таҳқиқотии олимони Ғарб – Г. Егер, О. Каде, Ҷ. Кэтфорд, Ж. Мунэн, Ю. Найда, А. Нойберт, Р. Якобсон ва ғайра [Вопросы теории перевода, 1978], рус – Л.С. Бархударов, В.Г. Гак, Я.И. Ретскер, А.В. Фёдоров, А.Д. Швейтсер ва дигарон [Дар ин бора ниг. ба Комиссаров, 2009, с. 3] ва тоҷик С. Айнӣ, Э. Муллоқандов [2005], Ҳ. Аҳрорӣ [2005], М. Шакурӣ [2005], Ф.М.Турсунов [2015] ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Намояндаи мактаби забонии Лейпциг, олими бузурги олмонӣ О. Каде дар таҳқиқоташ оид ба масъалаҳои забонии тарҷума хулоса карда, таъкид менамояд, ки “назарияи “асили илмӣ” тарҷума ин назарияи хосаи лингвистӣ мебошад” [15, с. 5]. Таъкидҳои муҳаққиқи дигари рус ва амриқой Р.Якобсон низ мантиқӣ ва боадолат ба назар мерасад: “амалияи васеъ паҳншудаи муоширати байнизабонӣ, алалхусус, фаъолияти тарҷумонӣ, бояд зери мушоҳидаи доимии илми забоншиносӣ қарор дошта бошад” [22, с. 234]. Суҳанҳое, ки даҳсолаҳо пеш аз ин гуфта шудаанд, то ба ҳол мубрам ва аҳаммиятнок буда, даҳсолаҳои зиёд низ ин мақоми собитшудаи таҳқиқоти забоншиносӣ арзишманду муассир хоҳанд монд.

Забоншиносии рус В.Г. Гак қорҳои илмӣ-таҳқиқотиро дар атрофи масъалаҳои робитаи забон бо тарҷума сершумор ва гуногунҷанба ҳисобида, ҳамаи онҳоро дар се гурӯҳ баррасӣ мекунад: “1) таҳқиқотҳое, ки дар онҳо муҳтавои забоншиносӣ барои асосноккунии назария ва амалияи тарҷума истифода мегардад. Китобҳои маъруфи олимони А.В. Фёдоров, В.Н. Комиссаров, А.Д. Швейтсер, Я.И. Ретскер, Л.С. Бархударов ва дигарон аз ҳмин қабиланд; 2)

корҳое, ки дар онҳо тақсимшавии проблематикаи умумилингвистӣ дар тарҷума ҳамчун намуди махсуси фаъолияти нутқӣ нишон медиҳанд ва 3) корҳое, ки худи тарҷумаҳо барои таҳқиқоти лингвистӣ ба таври асоснок истифода мегарданд. Мақолаҳо, диссертатсияҳо, монографияҳо бо моҳияти муқоисавӣ аз ҳамин қабиланд” [15, с. 11-12].

Дар воқеъ, масъалаи баррасишавандаи мо ба гурӯҳи сеюми таҳқиқоти забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ дохил мешавад. Бо вучуди ин, дар сарчашмаҳои илмӣ таъкид мешавад, ки миёни ин се навъи таҳқиқот худудҳои дақиқ гузоштан мумкин нест ва ҳолатҳое вомехӯранд, ки дар як кори илмӣ унсурҳои ҳар се навъи корҳо дида мешаванд ва таҳқиқоти муқоисавӣ на ҳамеша бо така ба матнҳои тарҷумавӣ сурат мегиранд. Ин ҷо сухан дар бораи он меравад, ки ҳар кори илмӣ-таҳқиқотӣ мақсад ва вазифаҳои худро дорад, ки ҳангоми масъалагузорӣ рӯйи яке аз ин ҷанбаҳо ҳамчун “вазифаи асли” таъкид карда мешавад.

Яке аз мутахассисони рус В.Н. Комиссаров ба он ақида аст, ки “ҷанбаҳои лингвистии тарҷума тасодуфӣ ва ё канорӣ набуда, механизми асосии ин зухуротро ташкил медиҳанд, тамоми ҷиҳатҳои муҳими онро дар бар мегиранд ва мавҷудияти онро ба сифати навъи муоширати байнизабонӣ муайян мекунанд” [7, с. 4]. Ӯ ҳамчунин меафзояд: “Омӯзиши забонии тарҷума нишон дод, ки тарҷума ҷузъи ҷудонашавандаи объекти илм дар бораи забоншиносӣ мебошад ва таҳлили назариявии падидаи муоширати байнизабонӣ барои рушди худ забоншиносӣ зарур аст ва натиҷаҳои хеле пурмаҳсул ба бор меорад. Ҳоло шубҳае нест, ки тарҷума бояд ҳамчун намуди махсуси амалкарди забонҳо, тарзи махсуси амалисозии нутқии онҳо баррасӣ шавад, ки бидуни омӯзиши он донишҳои мо дар бораи моҳият ва функсияҳои забон ба таври кофӣ пурра нахоҳанд буд” [7, с. 5]. Яъне сухан дар ин ҷо дар бораи дохил намудани тарҷума ба объекти таҳқиқи илм дар бораи забон ва инкишофи соҳаи нави таҳлили лингвистӣ меравад. В.Н. Комиссаров яке аз ҷонибдори барҷастаи назарияи забонии тарҷума буда, дар корҳои худ мафҳумҳои “семантикаи тарҷума”, “прагматикаи тарҷума”, “услубшиносии тарҷума”, “моделсозии тарҷума”, “меъёрҳои тарҷума”-ро бо таваҷҷуҳ ба нақши марказии забон мавриди баррасӣ қарор медиҳад [7].

Ба назари тарҷумони барҷастаи тоҷик Ҳ. Аҳрорӣ, “қонуни асосии тарҷума, гуфтан мумкин аст, “Credo”-и он се шартро дар назар дорад: якум, донишҷӯ забони модарии худ; дуум, донишҷӯ материал; сеюм, донишҷӯ забони асаре, ки тарҷума карда мешавад” [2, с. 32].

Мунтазам собит мегардад, ки нақши забон дар раванди тарҷума марказӣ ва донишҷӯи ҳам забони асли ва ҳам забони тарҷума шартӣ муҳим аст. Дар бобати нуқсонҳо дар корбурди забони тоҷикӣ ҳангоми тарҷума аз забонҳои дигар, алалхусус, забони русӣ вобаста ба вазъи замон, Э. Муллоқандов ба чанд нуқтаи муҳими истифодаи забони тоҷикӣ аз ҷониби тарҷумонҳои рӯз ва нуқсонҳову сабабҳои роҳ ёфтани тарҷумаҳои аз нигоҳи ҳусни баён ва татбиқи забон ночур ва нораво ишораҳои судманд кардааст [9, с. 147-183].

Яке аз нуқтаҳои муҳим ҳангоми баррасии тарҷума аз нигоҳи забон ин робитаи миёни забон ва нутқ аст, ки аз баҳсҳои дохилизабонӣ маҳсуб ёфта, ҳар ду дар якҷоягӣ ба тарҷума муқобил гузошта мешаванд ва забонӣ ё нутқӣ номида шудани ин ё он масъалаи марбут ба тарҷума, ба назари мо, як ҳолати шартӣ аст. Нутқ ин ҷиҳати амалкарди забон аст, ки дар ҳолатҳои ҷудогона дар раванди таҳлилҳои лингвистӣ маҳз нуқтаҳои он метавонанд баррасӣ гарданд, вале дар ҳар сурат нутқ як шакли забон аст ва масъалаи забоншиносӣ ҳисобидани ягон нуқтаи нутқӣ иштибоҳи ҷиддӣ ҳисобида нахоҳад шуд. Ба ақидаи яке аз намояндагони мактаби лингвистии Женева Ф. де Соссюр, “Нутқ ташкилаи мураккаби фардӣ-ичтимоиеро мемонад, ки дар он нақши муҳимтаринро – ҳамзамон ҳам ҳамчун васила ва ҳам ҳамчун маҳсули нутқ - забон мебозад” [14, с. 57]. Аз гуфтаҳои боло метавон хулоса кард, ки ҳарчанд натиҷаи кори нутқ аз ҷониби шахсони алоҳида вобаста ба вазъияту шароити лаҳзаии нутқ ва ниятҳои гуянда ҳосил мешавад ва маҳсули кори эҷодии инфиродӣ аст, вале комилан субъективӣ хондани он мантиқан дуруст нест, зеро дар он унсурҳои системаи забон ба қор мераванд ва гуянда дар нутқаш аз забон истифода мебаранд ва ҳастии онро нигоҳ медорад. Соҳибзабон аснои истифода аломат ва василаҳои забон, қоидаҳои нахвӣ онро дар ибораву ҷумласозӣ аз рӯйи хости худ, ба ҷуз баъзе ҳолатҳои истисноии услубӣ, алалхусус, дар назм,

тағйир намедихад. Бинобар ин, таҳлили лингвистии асарҳои нутқи дар бораи низоми забон ва қоидаҳои татбиқи он маълумоти саҳеҳ ва объективиро фароҳам меорад.

Бояд дар хотир нигоҳ дошт, ки ҷиҳати забонии тарҷума низ серпахлу ва серчанба буда, аз ҷониби олимони дигари соҳа мавриди баррасӣ қарор мегирад [Фёдоров, 1983; Швейтсер, 2009; Бархударов, 2010; Рецкер, 2016; Коммиссаров, 2017; Виноградов, 2001; Catford, 1965; Newmark, 1988 ва дигарон]. Дар забоншиносӣ ва тарҷумашиносии тоҷикӣ таҳқиқоти масъалаҳои назариявии робитаи забон ва тарҷума ба таври махсус ва низомдор ҳанӯз ба роҳ монда нашудаанд. Баъзе корҳои ҷудогона, ки масъалаҳои тарҷума, аз ҷумла, нуқтаҳои марбут ба таҳқиқоти забонии он, дар таҳқиқоти забоншиносии муқоисавӣ ба назар мерасанд, аз нигоҳи миқёсу дараҷа ва миқдор чандон кофӣ нестанд, ки ёдоварӣ карда шаванд.

Яке аз масъалаҳои муҳими забоние, ки дар раванди тарҷума ногузир аст ва дар таҳқиқоти илмӣ тарҷумашиносӣ хуб инъикос ёфтааст, ин мушкилоти грамматикӣ ё худ дастурии тарҷума махсуб меёбад, зеро дар радифи гурӯҳи калони муаммоҳои забонии тарҷума мушкилоти грамматикӣ он мавқеи хос дорад.

Масъалаи мазкур асосҳои назариявии худро дорад ва мавриди тавачҷуҳои муҳаққиқон-тарҷумашиносон қарор гирифтааст [6; 11; 13; 1; 16 ва дигарон]. Масалан, Ю.А. Зусман мушкилоти луғавӣ ва грамматикӣ тарҷумаро дар мисоли забонҳои русӣ ва англисӣ баррасӣ намуда, вижагиҳои аксарияти кулли ҳиссаҳои нутқро дар ин ду забон нишон медиҳад. Дар таҳқиқоти Я.И. Ретскер бештар масъалаҳои наҳвӣ тарҷума таҷассум ёфта, омилҳои зарурати истифодаи таҳвилҳои дастурӣ нишон дода шудаанд. Муҳаққиқ қайд менамояд, ки “тарҷумаи таҳассусии касбӣ дар марҳилае оғоз мегардад, ки тарҷумон ҷумлаи забони хориҷиро фаҳмидааст ва, бинобар ин, сохтори грамматикӣ он ошкор шудааст” [11, с. 83]. Матлаб дар ин ҷо ин аст, ки барои дуруст фаҳмидан ва пешниҳод намудани тарҷумаи саҳеҳ сараввал дарк ва барои худ равшан сохтани сохтори наҳвӣ воҳиди забон, ки аз воҳидҳои лағувию наҳвӣ таркиб меёбад, ва дар ин асос мушаххас намудани маънои умумии ҷумла нақши бориз дорад. Дар бобати масъалаи мавриди баррасии мо тарҷумашиносии бузурги рус Я.И. Ретскер мулоҳизаҳои ҷолиб дорад. Чунончи, ӯ ба он ақида аст, ки монандии миёни сохторҳои наҳвӣ забонҳо дар аксари мавридҳо тарҷумаи таҳтуллафзиро ба натиҷаҳои мусбат мерасонад, яъне тарҷума бидуни тағйири сохтор ва тағйироти ҷиддии тартиби калимаҳои таркибии он сурат мегирад. Бо вучуди ин, дар хотир бояд дошт, ки раванди тарҷума вижагиҳо ва талаботи худро дорад ва ҳатто дар сурати мувофиқати комили сохторҳо ва навъҳои ҷумлаҳо дар забонҳои А ва Б аз тарҷумон татбиқи таҳвилҳои дастуриро тақозо мекунад, ки дар натиҷа сохтори ҷумла пурра ё қисман тағйир меёбад ва ҳиссаҳои нутқ ва аъзои ҷумла иваз карда мешаванд. Дар ҳар сурат ин кор чандон сахл набуда, аз тарҷумон маҳорату малакаи хос ва дониши хуби забонӣ, алаҳусус, вижагиҳои дастурии онҳоро талаб менамояд. Гузашта аз ин, як нуқтаи бисёр муҳим бояд дар мадди назари тарҷумон қарор дошта бошад – сохторҳои наҳвӣ, яъне ҷумлаҳо, дар радифи вижагиҳои сирф дастурӣ метавонанд вазифаҳои дигари услубӣ-экспрессивӣ ва прагматикӣ дошта бошанд. Ин маънии онро дорад, ки хусусияти фарозабонии ҷумлаҳо низ бояд ба назар гирифта шаванд. Вобаста ба ин, Я.И. Ретскер омилҳои зеринро ба татбиқи таҳвилҳои дастурӣ таъсиррасон медонад: “вазифаи синтаксисии ҷумла; таркиби луғавӣи ҷумла; сохтори маъноии ҷумла; контекст (муҳити атроф)-и ҷумла; вазифаи экспрессивӣ-услубии ҷумла” [11, с.86]. Тавре ки маълум мегардад, тарҷумон ҳамзамон ҳамаи паҳлуҳои ташаккулёбӣ ва корбаст шудани ҷумларо ба инобат гирад, то ки тасмими ниҳонӣ ӯ ба тарҷумаи пурраву комил мусоидат намояд.

Ф.М. Турсунов мушкилоти грамматикӣ тарҷумаро шарҳ ба ду гурӯҳ ҷудо мекунад: “а) мушкилиҳои марбут ба шаклҳои грамматикӣ ё худ хусусияти морфологӣ калимаҳо. Аз ин лиҳоз, агар хуб донишмандони махсусиятҳои морфологӣ ҳиссаҳои нутқ як масъала бошад (шаклҳои гуногуни ҳиссаҳои номии нутқ, шаклҳои замонии феълҳои тасрифшаванда, хусусияти грамматикӣ шаклҳои тасрифнашандаи феъл ва ғ.), дарк карда тавонистани шакли мазмуни категорияҳои грамматикӣ онҳо ҳангоми корбандӣ дар ҳолати мушаххас масъалаи дигар аст, ки ҳар ду аҳаммият дорад; б) мушкилиҳои марбут ба синтаксис ё худ ҷумлабандӣ

ва барои худ дуруст фаҳмида тавонистани хусусияти сохтори чумлаҳо. Ин гурӯҳи мушкилиҳо низ ду ҷанбаи асосӣ доранд. Агар, аз як тараф, дар асоси ягон маънӣ ё мазмуну мундариҷаи даркшуда тартиб дода тавонистани чумла, ҷӣ дар забони модарӣ ва ҷӣ дар забони хориҷӣ, як ҷиҳати масъала бошад, аз тарафи дигар, чунонки аз таҷрибаҳо бармеояд, дуруст дарк карда тавонистани сохтори синтаксисӣ, яъне чумла, ва муносибатҳои байни ҷузъҳои он, яъне аъзои чумла, барои дуруст тарҷума кардани муҳтавои воҳиди забонӣ ҷиҳати дигари масъала мебошанд, ки ин ҳар ду низ муҳиманд [16, с. 5]. Дар ин иқтибос нозуқиҳои асосии кори тарҷумон бо воҳидҳои дастурии забон ба таври возеҳ таҷассум ёфтаанд.

Аз гуфтаҳои боло метавон хулоса кард, ки тарҷумаи воҳидҳои сарфиву нахвӣ вижагиҳои худро доранд ва донишмандони онҳо аз ҷониби тарҷумон ба тарҷумаи босифат мусоидат менамояд.

Бояд тазакурр дод, ки аксарияти кулли воҳидҳои забонии марбут ба ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба воҳидҳои грамматикӣ – сарфу нахв – рост меоянд. Бинобар ин, баррасии муаммаҳои дастурии тарҷума дар ҳолатҳои ҷудогона бар мабной воҳиди грамматикӣ мушаххас – ҷонишинҳои саволӣ, зарфҳои саволӣ, ҳиссаҳои саволӣ, чумлаҳои саволӣ дар алоҳидагӣ ба мақсад мувофиқ аст. Масалан, тарҷумаи ҷонишин ва зарфҳои саволӣ, ба истиснои баъзе ҳолатҳои ҷудогона, ки ба моҳият ва тарзи миллии истифодаи забонҳо марбут аст, бо истифода аз муодилҳои худ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сурат мегиранд. Тарҷумаи ҳиссаҳои саволӣ нозуқиҳои худро дорад, зеро дар радифи воҳиди дастурӣ будан онҳо бо хусусиятҳои миллии соҳибзабонон робитаи зич доранд ва аз тарҷумон хис намудан ва дуруст таъхис кардани ин омилҳои фарозабониро тақозо мекунад. Усулҳои тарҷумаи чумлаҳои саволро дар умум ба тарҷумаи чумла, ки дар боло каме муфассалтар баррасӣ шуд, метавон нисбат дод. Яъне, гуфтан мумкин аст, ки як усули умумии тарҷумае мавҷуд нест, ки ба ҳамаи роҳу воситаҳои ифодаи савол дар забонҳои мавриди муқоиса нисбат дода шавад.

Ҳамин тариқ, мусаллам аст, ки аз забони асли ба забони тарҷума ҷиҳати маъноии воҳидҳои забон тарҷума мегарданд ва ё интиқол меёбанд, на маъноҳову сохторҳои грамматикӣ. Вале дар сурати нодуруст дарк гардидани маъноҳои грамматикӣ, муносибатҳои сарфиву нахвӣ воҳидҳои дастурӣ ва ғайра тарҷумаи комил ба даст намеояд, зеро ин ба дарки дурусти маънои воҳидҳои забонӣ – вожаҳо, ибораҳо, чумлаҳо ва ғайра таъсир мерасонад. Бинобар ин, мушкилоти грамматикӣ тарҷума ҷой доранд ва масъалаҳои грамматикӣ тарҷума барои тарҷумон муҳим ва муассиранд.

Рӯйхати адабиёт

1. Алексеева, И.С. Введение в переводоведение: учеб. пособие для студ. учреждений высш. проф. образования / И.С. Алексеева. - 6-е изд., стер. - СПб.: Филологический факультет СПбГУ; - М.: Академия, 2012. - 368 с. - (Высш. проф. образования).
2. Аҳрорӣ Ҳ. Нобобиҳои безабонӣ/Ҳ.Аҳрорӣ//Тарҷума ва балоғати сухан. Андешаҳои мутахассисон доир ба тарҷумаи бадеӣ ва забони он, Душанбе: Деваштич, 2005. – 192 с.
3. Бархударов Л.С. Язык и перевод: вопросы общей и частной теории перевода. Изд. 3-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2010. – 240 с.
4. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). — М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. — 224 с.
5. Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. М., Междунар. отношения, 1978.
6. Зусман Ю.А. Лексические и грамматические проблемы перевода с русского языка на английский: учеб. пособие: в 2 ч. Ч. II /Ю.А. Зусман; М-во обр. и науки РФ, ГОУВПО «Тамб. гос. ун-т им. Г.Р. Державина». Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2010. 154 с.
7. Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода / Предисл. М.Я. Цвиллинга. Изд. 3-е. М.: книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 176 с.
8. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. 3- изд., стер. – М.: Р.Валент, 2017.–408 с.
9. Муллоқандов Э. Назаре ба забони тарҷума дар матбуот ва нашриёти тоҷик/Э.Муллоқандов//Тарҷума ва балоғати сухан. Андешаҳои мутахассисон доир ба тарҷумаи бадеӣ ва забони он, Душанбе: Деваштич, 2005. – 192 с.
10. Мухтор Шоқир. Замон ва тарҷумон. – Душанбе: Адиб: 1989. – 208 с.

11. Рещкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода / Доп. И еомм. Д.И. Ермоловича. – 5-е изд., испр. и доп. – М.: Аудитория, 2016. – 244 с.
12. Самадов А. Мактаби тарҷума. – Душанбе, 2020, 176 саҳ.
13. Слепович В.С. Настольная книга переводчика с русского языка на английский язык = Russian-English Translation handbook / В.С. Слепович. – 3-е изд. – Минск: Тетра Системс, 2008. – 304 с.
14. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. М., Прогресс, 1977.
15. Тетради переводчика. Вып. 16/Под ред. проф. Л.С. Бархударова. – М.: Междунар.отношения, 1979. – 120 с.
16. Турсунов Ф.М. Оид ба баъзе мушкилоти грамматикии тарҷума (дар мисоли исмҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ)/Ф.М.Турсунов//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, №2, 2018. – С. 5-8.
17. Турсунов, Ф.М. Безэквивалентная лексика в переводе (на материале английского и таджикского языков). Монография/ Ф.М. Турсунов. – Душанбе, 2015. – 432с.
18. Фёдоров, А. В. Основы общей теории перевода: (лингвист. пробл.) / А. В. Фёдоров. - 4-е изд. перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1983. - 303 с.
19. Шакурӣ М. Чопи илмии “Ёддоштҳо”-и устод Айни ба забони русӣ/М.Шакурӣ//Тарҷума ва балоғати сухан. Андешаҳои мутахассисон доир ба тарҷумаи бадеӣ ва забони он, Душанбе: Деваштич, 2005. – 192 с.
20. Швейцер А.Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты / Отв. Ред. В.Н.Ярцева. Изд. 2-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 216 с. (Из лингвистического наследия А.Д. Швейцера).
21. Catford J.G. A Linguistic Theory of Translation. Ldn, 1965.
22. Jacobson R. On Linguistic Aspects of Translation. – In: R.A. Brower (ed), On Translation, N.Y., 1966, p.234.
23. Newmark, P. A Textbook of Translation / P. Newmark. - New York, 1988. - 292 p.

ЧОЙГОҲИ ВОҲИДҲОИ ЗАБОНӢ ДАР ТАРҶУМА

Дар мақолаи мазкур оид ба яке аз самтҳои муҳими забоншиносии муосир - назарияи тарҷума ва мавқеи воҳидҳои забонӣ дар тарҷума таҳқиқот бурда шудааст. Муҳаққиқ қайд менамояд, ки тарҷумонӣ яке аз фаъолиятҳои қадимтарини инсонӣ ба шумор рафта, аввалин падидаҳои он ба давраҳои оғози ташаккули ҷомеаи инсонӣ рост меоянд. Он аввал дар шакли шифоҳӣ, сипас дар шакли хаттӣ сурат гирифта, аввалин матнҳои тарҷумавӣ ҳуҷҷатҳои расмӣ-корғузурӣ, мактубҳои хасанай ва ғайраро ташкил медиҳанд.

Таҳқиқот дар мавриди ҷанбаҳои забонии тарҷума бошад, таърихи тулони худро доранд ва ба ҷуз мафҳуми “лингвистикаи тарҷума”, мафҳумҳои “назарияи забонии тарҷума”, “забон ва тарҷума”, “мушкилоти грамматикии тарҷума” ва ғайра рӯйи қор омадаанд, ки муҳаққиқони худро доранд ва мавқеи онҳо дар тарҷумашиносии бо асосҳои илмӣ борҳо собит гаштаанд.

Ба андешаи муаллифи мақола, аз забони А ба забони Б ҷиҳати маъноии воҳидҳои забон тарҷума мегарданд ва ё интиқол меёбанд, на маъноҳову сохторҳои грамматикӣ. Вале дар сурати нодуруст дарк гардидани маъноҳои грамматикӣ, муносибатҳои сарфиву наҳвии воҳидҳои дастурӣ ва ғайра тарҷумаи комил ба даст намеояд, зеро ин ба дарки дурусти маъноии воҳидҳои забонӣ – вожаҳо, ибораҳо, ҷумлаҳо ва ғайра таъсир мерасонад.

Бинобар ин, мушкилоти грамматикии тарҷума ҷой доранд ва масъалаҳои грамматикии тарҷума барои тарҷумон муҳим ва муассиранд. Масалан дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ низ тарҷумаи воҳидҳои сарфиву наҳвӣ вижагиҳои худро доранд ва донишмандони онҳо аз ҷониби тарҷумон ба тарҷумаи босифат мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: забоншиносии, воҳиди забонӣ, назарияи тарҷума, тарҷумон, сарфу наҳв, таҳқиқот, нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ.

МЕСТО ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ В ПЕРЕВОДЕ

В данной статье исследуется одно из важных направлений современного языкознания – теория перевода и роль языковых единиц в переводе. Исследователь отмечает, что переводческое дело является одним из древнейших видов деятельности человека, и первые переводы появились ещё в начале формирования человечества. Первые формы перевода осуществлялись в устной форме, затем в письменной, первыми переводы текстов были официально-деловые бумаги и меморандумы.

Исследования языковых особенностей перевода имеют давнюю историю и помимо понятия “лингвистика перевода”, появились такие понятия как “языковая теория перевода”, “язык и перевод”, “грамматические трудности перевода”, которые исследуются и обосновываются научными гипотезами со стороны ученых.

По мнению автора статьи, из языка А на язык Б переводятся и передаются смысловые оттенки языковых единиц, а не их смысл и грамматический строй. Однако, в случае неправильного осмысления грамматического значения, морфологических и синтаксических отношений некоторых единиц, не осуществляется подлинный перевод, что отрицательно влияет на смысловые значения языковых единиц - слов, словосочетаний, предложений.

Отсюда следует сделать вывод о том, что учет грамматических трудностей перевода и других связанных с ними проблемы очень важны и действенны для переводчика. К примеру, перевод морфологических и синтаксических языковых единиц в таджикском и английском языках также имеют своих особенностей, осмысление которых важно для переводчика для качественного перевода.

Ключевые слова: лингвистика, языковая единица, теория перевода, переводчик, морфология и синтаксис, исследование, устная и письменная речь.

THE PLACE OF LANGUAGE UNITS IN TRANSLATION

This article examines one of the important areas of modern linguistics - the theory of translation and the role of language units in translation. The researcher notes that translation is one of the oldest types of human activity, and the first translations appeared at the beginning of the formation of mankind. The first forms of translation were carried out orally, then in writing, the first translations of texts were official business papers and memoranda.

Research on the linguistic features of translation has a long history and, in addition to the concept of "linguistics of translation", such concepts as "language theory of translation", "language and translation", "grammatical difficulties of translation" have appeared, which are studied and substantiated by scientific hypotheses by scientists.

According to the author of the article, semantic nuances of linguistic units are translated and transmitted from language A to language B, but not their meaning and grammatical structure. But in the case of incorrect understanding of the grammatical meaning, morphological and syntactic relations of some units, a genuine translation is not carried out, which negatively affects the semantic meanings of linguistic units - words, phrases, sentences. From this it follows that the consideration of grammatical difficulties of translation and other related problems is very important and effective for a translator. For example, the translation of morphological and syntactic linguistic units in the Tajik and English languages also have their own characteristics, the understanding of which is important for a translator for a high-quality translation.

Keywords: linguistics, language unit, translation theory, translator, translation, research, oral and written speech.

Маълумот дар бораи муаллифон: Турсунов Фаёзҷон Мелибоевич – Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забонишиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. Суроға: ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992)935772037; почтаи эл.: fayzbakhsh@rambler.ru

Ҳакимова Зарина Абдуалимовна - Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, ассистенти кафедраи забонҳои хориҷӣ. Суроға: 735360, ҶТ, Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров 16. Тел.: (992) 988 80 88 40.

Сведения об авторах: Турсунов Фаёзҷон Мелибоевич – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, доктор филологических наук, профессор кафедры сравнительного языкознания и теории перевода. Адрес: г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992)935772037; эл. почта: fayzbakhsh@rambler.ru.

Ҳакимова Зарина Абдуалимовна – Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки, ассистент кафедры иностранных языков. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16. Тел.: (+992) 988 80 88 40.

Information on the authors: Fayoz M. Tursunov – The Sotim Ulughzoda Tajik International University of Foreign Languages, Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Comparative Linguistics and Theory of Translation. Address: 17/6 Muhammadiev Str., 734019, Dushanbe, Tajikistan. Tel.: (+992) 935772037; e-mail: bakhsh@rambler.ru

Zarina A. Khakimova - Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki, Assistant of the Department of Foreign Languages of the. Address: 16-S.Safarov Str., 735360, Kulyab town, Tajikistan. Tel. (992) 988 80 88 40.

Омузиши ҳамаҷонибаи забони тоҷикӣ ҳар як соҳибзабонро водор менамояд, ки ба алифбои арабиасос диққати махсус диҳад, зеро осори ниёгонамон ҳанӯз аз асри VIII то солҳои сиюми асри XX бо ин алифбо таълиф гардидаанд. Мусаллам аст, ки мутолиаи осори классикон барои омузиши забони адабии тоҷикӣ заминаи асосӣ ба ҳисоб меравад ва нутқи хаттӣ ва шифоҳӣ низ тавассути он бештар такмил меёбад. Барои мутолиаи нусхаҳои асли осори гузаштагонамон, ки аз манфиат ӯрӣ нестанд, пеш аз ҳама донишҷӯи хатти арабиасоси форсӣ муҳим мебошад. Хусусан, барои мутахассиси соҳаи филология донишҷӯи ин алифбо ва қоидаҳои имлои он муҳим буда, он барои таҳқиқ намудани мероси пурбаҳои ниёгон маҳаки асосӣ ба шумор меравад.

Муҳим будани алифбои ниёгон ва омузиши онро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии ҷумҳурии Тоҷикистон» ба инобат гирифтааст [8] ва дар банди 3-юми моддаи 9-ум ба ин мазмун омадааст: «Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои омузиши хатти арабиасос ва таъбу наشري адабиёт ба ин хат шароит фароҳам оварда мешавад». Дар ҳақиқат, асарҳое, ки бо ин хат дар асрҳои пешин ба таъби расидаанд, дар шароити имрӯза диққати мутахассисонро ба худ ҷалб намуда, ба хатти кириллӣ баргардон мешаванд. Инчунин дар шароити муосир бо ин хат асарҳои бадеию таълимӣ таълиф мешаванд. Ҳанӯз дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ таълими хатти ниёгон ба роҳ монда шудааст. Дар макотиби олии бошад, танҳо дар ихтисосҳои филологӣ ва ихтисосҳои марбут ба забони форсӣ ин хат омузонида мешавад.

Дар тули қарнҳои пасисаргашта ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ калимаҳои зиёди иқтибосии арабӣ ворид гаштаанд ва ин вожаҳоро мардуми тоҷик хеле фаровон ба қор мебаранд, аммо то имрӯз дар миёни тоҷикзабонон кам нестанд шахсоне, ки ин қабил калимаҳоро аз ҷиҳати баромад, яъне, аслан арабӣ ё тоҷикӣ будан фарқ карда тавонанд, зеро баъзе вожаҳои арабиасос миёни тоҷикон хеле ҳазм гардидаанд ва дар ҳаёти ҳаррӯза фаровон ба қор мераванд. Агар аз арабӣ будани баъзе калимаҳо аз қабилӣ, алаф(сабза), арус(сунҳор), мактаб(дабистон), расм(оин), ракс(арғушт) ва ғ. сухан равад, шогирдон гоҳо китф бар ҳам кашида, ҳатто аз забони бегона ба таркиби луғавии забонамон ворид шудани чунин вожаҳоро инкор кардан меҳоянд. Маълум гардид, ки маҳз серистеъмол будани баъзе калимаҳои иқтибосии арабӣ сабаби асосии надонишҷӯи ин тафовут мешаванд. Албатта, ин гуна вожаҳо бештар аз забони осори классикон тавассути порчаҳои назмию насрӣ ва ё аз асарҳои таърихӣ то ба замони мо омада расидаанд. Қайд кардан бамаврид аст, ки ин масъалаи мубрами рӯз буда, сермасъулии омузгорони фанни забону адабиёти тоҷик ва алифбои ниёгонро дар таҳсилоти миёнаи ҳамагонӣ ва макотиби олии талаб мекунад. Барои ҳамин ҳам ин масъала яке аз он сабабҳо буда метавонад, ки маҳз ихтисосҳои филологӣ фанни “Хат ва имлои матни классикӣ”-ро таълим мегиранд. Имрӯз ба хонандагони мактабҳои миёна низ “Алифбои ниёгон” таълим дода мешавад ва онҳо тасаввуроти аввалинро оид ба ин алифбо пайдо мекунанд. Аз омузгор вобастагии калон дорад, ки баъзе хусусиятҳои забониро тавассути ин алифбо ба шогирд пешниҳод ва дар зехни он ҷой намуда тавонад. Зимни таълим ба донишҷӯён низ мушоҳида мешавад, ки дар баъзе ҳолатҳо барои фаҳмидани матни осори классикон ва муайян намудани луғтҳои он мушкилӣ мекашанд. Албатта, гоҳо вожаҳои матрук чунин мушкилиро ба миён меоранд ва дар мавриди дигар бошад, вожаҳои арабиасос омили мушкилфаҳмии матн мегарданд. Сабаби инро мо, пеш аз ҳама, дар маҳдуд будани фонди луғавии эшон ва сониян муайян карда натавонистани решаи калимаҳои арабӣ медонем. Тачриба нишон медиҳад, ки дар мактабҳои миёна ҳатто иддае аз волидайн низ ҳангоми вохӯрӣ бо омузгорон арз мекунанд, ки забони адабиёти хуб намефаҳманд ва ба фарзандашон аз сабаби ҳамин нуқсон кӯмак расонда наметавонанд. Ҳол он ки дар мактабҳои миёна барои ҳалли ин мушкилот шароити мусоиде фароҳам оварда

шудааст. Ҳамчунин оид ба таълими хат, имло ва матни классикии форсу тоҷик китобҳои Ҳ. Каримов, М.Қосимова, А. Каримов, В. Гаффорӣ, У. Каримов, А. Байзоев, Камолзода Х., Муслимзода Ҳ. ва дигарҳо ба таъби расидаанд. Мо тасмим гирифтём, ки оид ба таълими қолабҳои калимасозии вожаҳои арабиасос ва мавқеи истеъмоли онҳо ва ҳамсадоҳои мушаддад каме равшанӣ андозем. Надонистани қолабҳои калимасозии забони арабӣ, ки тавассути онҳо калимаҳои иқтибосие, ки дар забони тоҷикӣ ба назар мерасанд, шогирдонро бо мушкилоти имлоӣ рӯ ба рӯ мекунад.

Ҳанӯз аз соли 1991 фанни “Алифбои ниёгон” дар мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ таълим дода мешавад. “Алифбои ниёгон” фаннест, ки перомуни алифбои дар асоси хатти арабӣ тартиб додашуда баҳс менамояд. Бо ин алифбо хондану навиштанро таълим медиҳад. Омӯзиши амиқи ин фан насли имрӯзаро бо омӯзишу азхудкунии нусхаи асли осори ниёгон мушарраф месозад. Зиёда аз ин, як қабати таркиби луғавии забони тоҷикиро калимаҳои арабӣ, ки яке аз забонҳои флективӣ ба шумор меравад, ташкил медиҳанд. Барои муайян намудани решаи ин гуна вожаҳо доништану сарфаҳм рафтанд ба хатти арабиасосӣ форсӣ хатмист. Дар забони арабӣ калимаҳо ба флексияи дохилӣ дучор шуда, маъноҳои навро соҳиб мегарданд ва онҳоро метавон калимаҳои ҳамреша номид.

Барои аз ҷониби шогирдон хубтару беҳтар доништани калимаҳои арабии иқтибосшуда ва муайян кардани решаи онҳо маҳорату малакаи хуби устод ва усули таълими мувофиқ лозим аст.

Барои қолабҳои калимасозӣ соат чудо карда мешавад ва муаллими зарур аст, ки ин соатро пурмаҳсул истифода бурда, моҳияти вазнҳои забони арабиро (танҳо дар доираи қолабҳои, ки дар забони тоҷикӣ истеъмол мешаванд) ба шогирдон батафсил фаҳмонда, бо мисолҳои мушаххас дар зеҳни онҳо мустаҳкам намояд.

Дар боло оид ба вазнҳои калимасоз ёдовар шудем. Чӣ тавре ки М. Қосимова дар китоби «Хат ва имлои матни классикӣ» қайд кардаанд: «Дар забони арабӣ калимасозӣ бо роҳи флексияи дохилӣ (дар натиҷаи шикастани реша) ба амал меояд, аз ин сабаб калимаҳои ҳамреша пайдо мешаванд. Дар забони тоҷикӣ калимаҳои иқтибосии арабии ҳамреша зиёданд» [7].

А. Байзоев дар китоби «Мушкилоти таълим ва омӯзиши алифбои ниёгон» доир ба ин масъала муфассалтар маълумот додааст:

«Феълҳои забони арабӣ вазн(боб)-ҳои махсус доранд, ки барои ифодаи маъно махсуси аз ҳамон як реша сохташуда хизмат мекунанд. Микдори вазнҳо(бобҳо) дар забони арабӣ 15-то мебошанд, ки ба забони тоҷикӣ бештар аз вазнҳои I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII ва X калимаҳои зиёд иқтибос шудаанд» [1, 58].

Зикр кардан бамаврид аст, ки ҳар як қолаби калимасозии арабӣ ё худ вазн бо калимаҳои, ки решаи онҳо ки аз се ҳамсадо иборат аст, сарувор доранд. Ин қабил феълҳои феълҳои сеҳарфаи мучаррад меноманд [9, 25]. Ҳамаи қолабҳо аз вазни *فعل* ба миён меоянд, ки дар натиҷаи шикасташавии он ҳарфҳои *ف*; *ع*; *ل* побарҷо мекунанд ва иваз шудани мавқеи ҳаракатҳо, ташдид гирифтани ҳамсадои дуюм ё сеюми реша, илова шудани пешвандҳои *а-*, *и-* ва инфикси *-т-*, *и-* ва ташдид гирифтани ҳамсадои сеюм, *ин-*, *иста-*, *та-*, *ма-*, *му-*, мутавазнҳои дигар эҷод мешаванд, вале на ҳамаи инҳо дар калимаҳои иқтибосии арабие, ки дар забони тоҷикӣ ба кор мераванд, дида мешаванд. Масалан, калимаҳои бо пешвандҳои *-а* (Акбар-афъал, аъмол-афъол), *и-*(инкор-ифъол), *та-*(табаррук-тафаъул, таълим-тафъил, тавозун-тафоъул), *ма-* (мактуб-мафъул, мактаб-мафъал, маориф-мафоъил), *му-*(муаллим-муфаъил, муқаддам-муфаъал), *мута-*(мутақаббир-мутафаъил), *исти-*(истисмор-истифъол, истиқбол) ба миёномада дар забони тоҷикӣ ба мушоҳида мерасанд. Пешвандҳои дигар *и-* бо инфикси *-та-* дар якҷоягӣ (изтараба-ифтаъала), *ин-*(инкатаъа-инфаъала) дар калимасозии арабӣ ба кор мераванд, вале ин гуна калимаҳо дар забони тоҷикӣ ба мушоҳида намерасанд. Бояд зикр намуд, ки дар забони тоҷикӣ вожаи арабии изтироб, интишор, иттиҳод, иттилоъ ва дигарҳо дида мешаванд, ки қолаби ин вожаҳо вазни *iftiyoal* аст. Гоҳо ҳарфи *l* дар аввали калима барои ифодаи овози “а” ва дар миёнаи калима барои ифодаи овози “о” илова

мешавад. Вожаҳои бо қолабҳои мухталифи арабӣ ба миёномада, ки истеъмоли онҳо дар забони тоҷикӣ роиҷ аст, бештар ба исми мансубанд.

Мувофиқи калимаҳои, ки аз забони арабӣ иқтибос шудаанд, қолабҳои зерини калимасозиро мушоҳида кардан мумкин аст, ки тавассути онҳо калимаҳои арабӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид гаштаанд:

1. **Фоъ/ил(فاعل)-ношир, мафъул(مفعول)-мазкур** (вазни I);
2. **Тафъил (تفعل)-танқид, муфаъ(ъ)ил (مفعول) мунаққид, муфаъ(ъ)ал (مفعول) -мурассаъ**(вазни II);
3. **Муфъила(مفاعل)-мурофия// Муфъилат(مفاعلت), муфъил(مفاعل) -муқобил, муфъал (مفاعل)-муборак**(вазни III);
4. **Ифъол(فعلا)-иқбол, муфъил(مفعول)-мушкил, муфъал(مفعول)-муфрад**(вазни IV);
5. **Тафаъ(ъ)ул (تفعل) – табассум (تبسم), мутафаъъил – мутаҳаррик (متحرك)** (вазни V);
6. **Тафъул(تفاعل), мутафъил(متفاعل)- мутаносиб(متناسب)** (вазни VI);
7. **Инфиъол(هنفعال)-инҳироф(انحراف), мунфаъил(منفعل)-мунҳариф(منحرف)** (вазни VII);
8. **Ифтиъол/ эфтиъол (اقتعال)- изтироб(ازتخاب)//эътиқод(اعتقاد), муфтаъал (مفتعل)- мунтаҳаб(منتخب), муфтаъил-музтариб(مزترب),** (вазни VIII);
9. **Истифъол(استفعال)-истеҳком(استحكام), мустафъал(مستفعل)-мустаҳкам (مستحکم)** (вазни X).

Бо вазни **фаъ(ъ)ол (فعال)** низ калимаҳои зиёди арабӣ ба миён меоянд. Гарчанде оид ба имлои аломати ташдид дар китоби “Таълими хат, имло ва матни классикии тоҷик”-и Каримов У. суҳан рафта бошад ҳам, оид ба вазни номбурда дар он қайде ба назар нарасид ва мисоле низ пайдо нашуд. Мушоҳида шуд, дар китоби А. Байзоев «Мушкилоти таълим ва омӯзиши алифбои ниёгон» ҳам вазни **фаъ(ъ)ол (فعال)** зикр нагардидааст. Дар вазнҳои овардашуда, қолабҳои **муфаъъил, муфаъъал, тафаъъул, мутафаъъил** ба назар расиданд, ки аз ин қолабҳо калимаҳои ташдиддор ба миён меоянд, яъне ҳамсадои дуҷуми решаи калима аломати ташдид қабул намуда, дар хатти кириллӣ ин ҳамсадо ду маротиба навишта мешавад.

Бояд зикр намуд, ки дар асоси ин қолаб калимаҳои мухталиф, аз қабилҳои **наққош(نقاش), расом(رسام), Ҷаббор(خبار)** ва ғ. сохтан мумкин аст.

Пас, аз як реша тавассути қолабҳои номбурда метавонанд калимаҳои зиёде ба миён оянд, ки ин калимаҳо дар маҷмуъ вожаҳои ҳамреша ном доранд. Масалан, аз феъли арабии **ҳақама (حكم)** чунин калимаҳоро метавонем сохт:

Ҳукм(حكم)-ҳоким(حاكم)фъил, маҳкум(محكم)-мафъул(مفعول), таҳким (تفعل)-тафъил (تفعل); муҳокима (محكمة)-муфъила; истеҳком (استحكام)-исти(е)фъол (استفعال), мустаҳкам (مستحکم)-мустафъал, ҳуқамо (حكما)-фуъало (فعلا), ҳақам (حكم)-фаъал (فعل).

Ғайр аз вазнҳои калимасозӣ дар забони арабӣ ҷамъбандии калимаҳо низ бо қолабҳои гуногун сурат мегирад ва вазни **афъол** шакли ҷамъи исмиҳоро месозад, ки шаклан ба вазни чорум(**ифъол**) монанд аст (**шаҳс(شخص)-ашҳос(اشخاص), фард(فرد)-афрод(افراد)**). Инчунин вазнҳои **фуъул (расм(رسم)-русум(رسوم), илм(علم)-улум(علوم), фан(فن)-фунун(فنون), фуъало (адаб(ادب)-удабо(ادبا), алаф(علف)-улафо (علفا), ҳоким (حاكم) -ҳуқамо (حكما));** вазни **мафъил(مفاعل),** ки ин вазн бештар дар исмиҳои макону замон ба ҷашм мерасад (**минтақа (منطقة)-манотиқ (مناطق), маҷлис مجلس маҷолис(مجالس) мактаб (مكتب) – макотиб (مكاتب), расм (رسم)-маросим (مراسم), дарс (درس) – мадорис (مدارس)**) тавассути шикаста шудани решаи калима шакли ҷамъ месозанд.

С.Сулаймонов масдари феъли сеҳарфаи мучаррадро дар дастури худ [9,41] хеле фаҳмо овардааст, ки дар он ҷо вазнҳои “фиъолат”-зироат, кироат; фуъол-суол; фъил- ҳаким; фъл-ҳамд ба назар расиданд, ки бо ин қолабҳо калимаҳои арабие сохта мешаванд, ки то имрӯз миёни мардум мавриди истифода қарор мегирад. Дар натиҷаи хуб аз худ намудани мавзӯи шогирдон дониши худро мустаҳкам карда метавонанд ва барои ин муаллим дар мавриди баёни мавзуи нав ба вазнҳои калимаҳои арабиасос бояд диққати махсус диҳад ва заминаи устувореро барои шогирдон фароҳам орад. Омӯзгор метавонад ба шогирдон супоришҳои алоҳидаи берун аз китоби дарсӣ, аз қабилҳои рӯзномаҳо ё барномаҳои телевизионро дода, онҳоро водор намояд, ки калимаҳоро бо вазнҳои номбаршуда нависанд ва решаи онҳоро муайян намуда, бо якҷанд қолаби дигар аз онҳо калимаҳои нав созанд.

Инчунин дар мавриди супориш додан аз асарҳои классиконамон омӯзгор метавонад, талаб намояд, ки аз матни асл шогирдон калимаҳои бо ин ё он қолаб навиштаро чамъ оварда, баъдан аз решаи онҳо калимаҳои дигарро созанд, ва ё калимаҳои ҳамрешаи онҳоро чустуҷӯ намоянд. Масалан, *илм-олим, уламо, таълим, маълум, тааллум ва ғ.*

Оид ба калимаҳое, ки ташдид қабул мекунад, дар боло зикр гардид ва он дар имло яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад. Чунки надонистану сарфаҳм нарафтани вожаҳои ташдиддор дар навишти ин қабил калимаҳо чи дар чараёни дарс ва чи берун аз он роҳ додан ба ғалатҳоро ба миён меорад. Барои рафъи ин гуна ғалатҳо муаллимон бояд роҳу усулҳои гуногуни таълимро ба қор баранд ва шогирдон асли моҳияти онро аз омӯхтани ин вазнҳо дарк кунанд.

Таълими ин мавзӯ барои шогирд аз аҳаммият холи нест ва аз кадом ҷиҳат муфид будани онро чунин нишон додем:

I. Дар хуруфи форсӣ :

а) роҳ надодани ғалат дар имло.

Масалан, бо қолаби *фoъил* калимаҳо дар ҳиҷои дуҷум барои ифодаи овози “и” аломати қасра мегиранд, на ин ки ҳарфи «ё», дар қолаби *фаъил* бошад, ҳамаи калимаҳо дар ҳиҷои дуҷум бо ҳарфи «ё» навишта мешаванд. Дар сурати навиштани калимаҳо бо ин қолаб, агар ҳиҷои дуҷум қасра қабул кунанд, ғалати имлоӣ ба ҳисоб меравад;

б) сохта тавониستاني калимаҳои зиёд ;

в) муайян карда тавониستاني ҳамреша будани калимаҳо.

II. Дар хатти кириллӣ:

а) роҳ надодан ба хатоҳои имлоӣ дар калимаҳое, ки ҳамсадои шадда мегиранд. Барои он ки дар қолабҳои *фаъ(ъ)ол, муфаъ(ъ)ал, муфаъ(ъ)ил, тафаъ(ъ)ул, мутафаъ(ъ)ил* ҳарфи дуҷуми решаи калима аломати ташдид қабул мекунад ва дар хатти тоҷикӣ, ки аломати ташдид вучуд надорад, он ҳамсадо ду маротиба навишта мешавад.

б) муайян карда тавониستاني баромади арабии калимаҳо ва маъноӣ луғавии онҳо.

Мисолҳои зерин бо вазнҳое, ки ташдид қабул мекунад, сохта шудаанд:

Фаъ(ъ)ол: наққош, рассом, баққол, начҷор;

Муфаъ(ъ)ал: мурассаъ, муракқаб, мукаммал, мунаққаш, муаттар;

Муфаъ(ъ)ил: муаллим, мунаққид, мунаҷҷим, муҳаррик, муҳаррир;

Тафаъ(ъ)ул: ташаққур, тақаббур, тақаллум, таҷассум, табаррук;

Мутафаъ(ъ)ил: мутаҷаққир, мутақаббир, мутаассир, мутааллиқ.

Қолаби *ифтиъол* истисно мебошад, зеро ин қолаб ташдид надорад, аммо калимае, ки решаи он бо ҳамсадои “т” оғоз мешавад, ҳамсадои ҳамшафати решаи калима “т” мебошад, аз ин сабаб дар ин гуна калимаҳои ҳамсадои ташдиддор дида мешавад: **иттиҳод, иттифок, иттило(ъ) ва ғ.** Мақсади мо аз овардани ин роҳи калимасозӣ аз он иборат аст, ки аз як тараф, барои шогирдон оид ба имлоӣ аломати ташдид ва мушаққашавии ҳамсадоҳо маълумоте пешкаш шуд ва аз тарафи дигар, хонанда бо ин қолабҳо шинос шуда, калимаҳои аз забони арабӣ иқтибосшударо ҳар чӣ бештар ҷудо карда метавонад ва дар ҳолатҳои алоҳида решаҳои онҳоро низ муайян хоҳад кард. На ҳама калимаҳои арабии осори ниёгон дар забони адабии муосири тоҷик мавриди истеъмол қарор доранд ва аз ин лиҳоз дар фаҳмидани маъноӣ матн мушқилӣ ба миён омада метавонад. Донишҷӯи масъалаҳое, ки дар боло матраҳ намудем, ба шогирдон метавонанд кумақрасон бошанд. Дар шароити муосир бо пешравиӣ илму техника ва шабакаи интернетӣ дастрасӣ ба иттилооти забонҳои дигар низ осон гардидааст ва ҳамин масъала омиле шудааст, ки бо таъсири он баъзе аъзоёни ҷомеа, аз ҷумла олимону рӯзноманигорон ба ворид кардани вожаҳои мушқилфаҳми забони арабӣ сабаб мегарданд. Мо ин гуна муносибат ба забонро ҷонибдорӣ намекунем, зеро чунин вожаҳо дар забони тоҷикӣ муродифҳои худро доранд ва забон ба ин гуна калимаҳои бемаврид ниёз надорад.

Муқаррир: Матрибиён С.Қ., д.и.ф.

Адабиёт:

1. Байзоев, А. Мушкилоти таълим ва омӯзиши алифбои ниёгон./ А. Байзоев. – Душанбе, 2004. - 110с.
2. Ғаффорӣ, В. Дастури алифбои форсӣ(худомӯз) / В.Ғаффорӣ. – Душанбе, 1990. - 96с.
3. Камолов, Х. М. Омӯзиши хат ва имлои форсии классикӣ./ Х. Камолов. - Душанбе: 2015. - 219 с.
4. Каримов, А. Омӯзиши хати ниёгон./ А. Каримов. - Душанбе, 1995. – 154 с.
5. Каримов, Ҳ. Забони форсӣ./ Ҳ. Каримов. – Душанбе, 1991. - 203 с.
6. Каримов, У. Таълими хат, имло ва матни классикии тоҷик / У. Каримов. - Душанбе: Маориф, 1994. - 192 с.
7. Қосимова, М.Н. Хат ва имлои матни классикии тоҷик / М.Н. Қосимова. - Душанбе, 1989. - 368 с.
8. Қонуни, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2010. – 24 с.
9. Сулаймонов, С. Очерки мухтасари сарф (морфологияи забони арабӣ) / С. Сулаймонов. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 120 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – М., 1969. - 951 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.II. – М.: 1969. – 949с.

МАВҶЕИ ХАТ ВА ИМЛОИ МАТНИ КЛАССИКӢ ДАР Омӯзиши осори адабии ниёгон

Дар мақола сухан дар бораи хат ва имлои матни классикӣ, қолабҳои калимасозӣ ва эҷодшудани мушкилиҳо дар ин самт, маҳз кадом қолабҳо дар забони тоҷикӣ серистеъмоланд, сухан меравад. Инчунин, дар мақола мавҷеи пешванду миёнвандҳо дар калимасозии арабӣ низ матраҳ шудааст ва муаллиф зикр менамояд, ки на ҳамаи қолабҳои забони арабӣ ва аффиксҳои калимасози он дар забони тоҷикӣ серистеъмоланд.

Дар мақола роҳҳои ба миён омадани калимаҳои ҳамреша нишон дода шудааст, зеро аз як вожа бо қолабҳои гуногун калима сохтан заминаи ба миён омадани калимаҳои ҳамрешаро фароҳам меорад. Оид ба тағйир ёфтани аломатҳои ҳаракат, ташдид гирифтани ҳамсадоҳои дуҷум ё сеҷуми реша ва қабули пешвандҳо низ дар мақолаи мазкур маълумот дода шудааст.

Муаллиф ҳар як қолаби мавриди баррасиро бо вожаи муайян меорад, аҳамияти омӯзиши хат ва имлои матни классикиро нишон медиҳад. Ба вежа аҳамияти таълим ва омӯзиши фанни мазкурро ҳам барои хатти форсӣ ва ҳам хатти кириллии тоҷикӣ муайян менамояд.

Калидвожаҳо: ҳаракат, ташдид, вожа, вазн(қолаб), пешванду инфикс, калимаҳои ҳамреша.

МЕСТО КАЛЛИГРАФИИ И ОРФОГРАФИИ КЛАССИЧЕСКОГО ТЕКСТА ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЛИТЕРАТУРНЫХ КЛАССИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ

В статье речь идет о каллиграфии и орфографии классического текста, о формах словообразования и появления трудностей в этой сфере, о тех формах словообразования которые в таджикском языке встречаются чаще. Также в статье упоминается о роли арабских приставок и инфиксов. Автор подчеркивает, что не все формы арабского словообразования при помощи аффиксов общеупотребительны в таджикском языке.

В статье автором показаны пути появления однокоренных слов, то есть, при помощи форм словообразования. В данной статье дается информация об изменении характеристик (кратких гласных), удвоения вторых и третьих согласных в арабских заимствованных словах.

Автор приводит примеры по каждой форме, и толкует о значении изучения каллиграфии и орфографии классического текста. А также, объясняет изучения данной дисциплины и для орфографии персидской письменности и для кириллической письменности.

Ключевые слова: харакат (краткие гласные), ташдид, слово, форма, приставка, инфикс, однокоренные слова.

THE POSITION OF THE CLASSICAL TEXT IN HANDWRITING AND SPELLING IN THE STUDY OF LITERARY WORKS OF ANCESTORS

The article tells about the writing and spelling of the classical text, about the forms of word formation and the difficulties encountered in this direction, about which forms are used in the Tajik language. The article also examines the position of prepositions and pronouns in Arabic word formation, and the author mentions that not all forms of the Arabic language and its word-formation affixes are widely used in the Tajik language.

The article shows the ways of forming consonant words, since creating a word from the same word with different patterns creates the basis for the formation of consonant words. Information is also provided in this article about changing the signs of movement, strengthening the second or third consonants of the root and accepting prepositions.

The author cites each template under consideration with a specific vocabulary, showing the importance of learning the spelling and handwriting of a classic text. In particular, he defines the importance of teaching and studying this genre for both Persian writing and Tajik Cyrillic.

Key words: *movement (short vowels), doubling, word, form, prefix, infix, related word.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Усмонова Мунаввара Холиқовна – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ ба номи Сотим Улугзода, номзади илми филология, дотсенти кафедраи забониносии ва рӯзноманигорӣ факултети филология ва рӯзноманигорӣ. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992)918688385*

Сведение об авторе: *Усмонова Мунаввара Холиковна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, кандидат филологических наук, дотсент кафедры языкознания и журналистики факультета филологии и журналистики. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992)918688385*

Information about the author: *Usmonova Munavvara Kholiqovna – Tajik international university of foreign language named after Sotim Ulughzoda, candidat of filology, associate Professor of the Department of Linguistics and journalist, faculty of Filology and journalist. Adress: 17/6 Muhammadiev str., 734019, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Phone (+992)918688385.*

**ХУСУСИЯТҲОИ МУҚОИСАВИИ РЕАЛИЯҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ
МАФҲУМҲОИ “УРФУ ОДАТ/ЧАШНҲО” ДАР ЗАБОНҲОИ ЧИНӢ ВА ТОЧИКӢ**

Усмонова Т.М.

Донишгоҳи байналмиллалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Реалияҳои ифодакунандаи урфу одат, чашну маросимҳо бештар ба хусусиятҳои хоси миллии забонҳо иртибот доранд, аз ин рӯ вожаҳои ифодакунандаи онҳоро, ба ғайр аз номи баъзе идҳои маъмул, метавон пурра ба луғатҳои бемуодил дохил намуд. Аз рӯи вазифаи номинативии худ онҳо ҳамчун воситаи ифодакунандаи маълумот дар бораи ҳаёти халқҳои тоҷику чин, таърихи онҳо, маданият ва тарзи зиндагии онҳо хизмат мекунанд.

Ҳадаф аз навиштани мақолаи мазкур таҳлили баъзе вижагиҳои қиёсии реалияҳои ифодакунандаи мафҳумҳои “урфу одат/чашнҳо” дар мисоли забонҳои чинӣ ва тоҷикӣ мебошад.

Чашнҳо ҷузъи ҷудонашавандаи ҳар як фарҳанги ҳар як ҷомеа ба ҳисоб меравад. Онҳо беҳуда ихтироъ нашудаанд - онҳо ба таври объективӣ барои мавҷудияти инсон, ба монанди хоб, ғизо ва меҳнат заруранд. Чашнҳо аз замони қадим сарчашма мегиранд, ки онҳо шахсро дар тури тамоми ҳаёташ ҳамроҳӣ мекунанд ва рӯйдодҳои муҳими дорои хусусияти фардӣ ва иҷтимоиро чашн мегиранд.

Муҳаққиқони рус, ба монанди, В.В. Петрик, И.Г.Баранов, Б.Виногородский, Г.Ш. Джарилгасинова, В.А.Ленинцева, В.Эберхард оид ба чашнҳои мардумии Чин таҳқиқоти махсус гузаронидаанд. Пайдоиш ва хусусиятҳои асосии идҳои Чинро таҳлил намуда, олими рус В.В. Петрик қайд мекунад, ки «Дар раванди рушди фарҳанг як ҳолати муҳим он буд, ки хитойҳои қадим дар як дашт, як минтақаи ҷудонашавандаи ҷуғрофӣ сукунат доштанд ва ин ба робитаи зиҷ бо ҳамдигар мусоидат намуд. Онҳо нисбатан зуд сохтори ягонаи иқтисодиёро инкишоф доданд, ки он дар навбати худ умумияти чанбаҳои мухталифи зиндагӣ, аз зуҳури манзили худ сар карда, то тартиби солони идро пешакӣ муайян мекард. Шароити зиндагии чинӣ дар тури асрҳо ҷунон доимӣ буд, ки бисёре аз урфу одатҳои қадимӣ то замони мо батағйир боқӣ мондаанд».

Муҳаққиқи амриқоӣ В.Эберхард дар асоси мушоҳидаҳои худ дар асари худ идҳои Чинро тавсиф медеҳад. Муаллиф ба хонанда маънии урфу одатҳоеро, ки дар Чин аз замони қадим нигоҳ дошта мешуданд, шарҳ дода, инчунин дигаргунӣҳоеро, ки чашни мушаххас дар тури садсолаҳо аз сар гузаронидааст, таҳлил кардааст.

Чин дорои фарҳанги амиқ ва гуногунҷабба аст, ки дар тури ҳазорсолаҳо инкишоф ёфтааст. Ҳангоми омӯختани забони чинӣ мавзӯи идҳои миллий, пайдоиш ва мазмуни онҳоро аз назар дур гузоштан ғайриимкон аст. Дар Чин идҳои анъанавӣ аз рӯи тақвими қамарӣ ва идҳои давлатӣ аз рӯи тақвими григорианӣ чашн гирифта мешаванд. Идҳои анъанавии Чин як ҷузъи ҷудонашавандаи фарҳанги Чин мебошанд. Урфу одат ва шакли идҳои анъанавӣ дар Чин дар тури таърихи ҳазорсола тағйиротҳои зиёдеро аз сар гузаронидааст, аммо дар замони муосир навгониро соҳибӣ карда истодааст. Чинӣ дар замони муосир низ мавҷудияти худро бе анъанаҳои чашнҳои худ тасаввур карда наметавонанд.

Ба шумораи лексикаи бемуодили чинӣ, ки идҳои асосии умумихалқии Чинро ифода мекунанд, дохил мешаванд:

春节 (chūnjié) – Иди баҳор, Соли нави чинӣ (Китайский праздник весны). Чашни чинӣ «Иди баҳор» барои тамоми халқи Чин яке аз чашнҳои асосӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин рӯз аҳли оила сарчам мешаванд. Иди баҳор – ин оғози соли нав аз рӯи солшумории қамарии анъанавии чинӣ ба шумор меравад. **春节 (chūnjié)** таърихи қадима дорад. Соли нави чинӣ давоми як моҳ, аз 20-уми январ то 20-уми феврал чашн гирифта мешавад. Иди баҳор (**春节**) аз урфу одатҳои гуногун бой аст, ки то замони мо омада расидааст. Масалан, дар ин ид мардуми Чин хӯрокҳои миллий – **腊八粥Làbāzhōu**, **年糕Niángāo**, **饺子Jiǎozi** омода

мекунанд. Дар ин рӯз ба кӯдакон тӯхфа намудани лифофаи сурх – **红包Hóngbāo**, ки дар дохили он пул гузошта мешавад, ҳамчун анъана қабул гардидааст. Инчунин дар рӯзҳои ин ид чиниҳо дар дарҳои худ навиштаҷотҳои чуфт-чуфтро, ки дар болои қоғази сиёҳ бо сиёҳӣ навишта шудаанд, мечаспонанд. Дар рӯзҳои ид фазои идона на танҳо дар ҳар як хонавода, балки дар тамоми кӯчаҳои ҳар як шаҳр деҳот ҳукмфармоист. Дар Иди баҳор якчанд рӯз сайри гашти мардумӣ ва ярмаркаҳо гузаронида мешаванд, ки дар он рақсҳои халқии - **舞龙 Wǔ lóng** – рақси аждаҳо (танец дракона) ва **狮子舞 Shīziwǔ** – рақси шер (танец львов) иҷро карда мешаванд.

灯节 (dēngjié) – Иди фонусҳо (Праздник фонарей). **灯节 (dēngjié)** санаи 15-уми моҳи якуми солшумории Қамарӣ чашн гирифта мешавад. Ин ид анҷоми Иди баҳор ба ҳисоб меравад. Дар арафаи Иди фонусҳо тамоми Чин аз шуои гуногунранги фонусҳои бузург ва фонусчаҳои майда мунаввар мегардад. Фонусҳои гуногунранг барои ин чашн аз қоғазҳои маҳину зебо сохта мешаванд ва дар онҳо нақшҳои кӯҳ, дарё, хонаҳо, одамон, паррандаҳо, гулҳо, ҳайвонотҳо ва ғайраҳо тасвир карда мешаванд. Яке аз машхуртарин фонус бо ном **走马灯 Zǒumǎdēng** машхур аст. Дар ин ид инчунин истеъмоли кардани пирогҳои махсус – **元宵 Yuánxiāo** анъана гардидааст. Дар Иди фонусҳо намоишҳои гуногуни халқӣ: рақси Янгэ **秧歌 舞 yāngge wǔ**, рақси шер **狮子舞 Shīziwǔ**, бо пой чӯбин гаштан ва мисли инҳо гузаронида мешаванд.

重阳节 (zhòngyángjié) – Иди нӯҳи дукарата (Праздник двойной девятки). Санаи 9-уми моҳи 9-ум аз рӯи солшумории қамарӣ дар Чин Иди нӯҳи дукарата чашн гирифта мешавад. Дар системаи философии қадимаву асроромез - «И-тин», рақами «6» ҳамчун «манфӣ» ва рақами «9» ҳамчун «мусбӣ» ишора карда мешуд. Ба ғайр аз ин, дар забони чинӣ калимаи «нӯҳ» ва «абадият» ҳамоҳанг мебошад, бинобар ин, одамони қадими Чин ин рӯзро рӯзи хушбахтӣ ҳисобида, барои чашн гирифтани сазовор медонистанд. Дар Чин ин чашн аз даврони қадим чашн гирифта мешавад. Аввалан ин ид ҳамчун **登高节 Dēnggāo jié** – Рӯзи баромадан ба баландӣ низ номбурда мешуд. Бинобар ин, дар ин рӯз баромадан ба кӯҳ ё биноҳои баландошёнҳо ҳамчун анъана қабул гардидааст.

清明节 (qīngmíngjié) – Иди Рӯзи ёдбуди гузаштагон (День поминовения усопших). Ҳамасола, ҳангоми фаро расидани баҳор ва аз нав бедор шудани табиат, мардуми Чин боз як чашни анъанавии худ – чашни «Рӯзи ёдбуди гузаштагон» (**清明节**)-ро чашн мегиранд. Худи тарҷумаи калимаи **清明(qīngmín)** аз забони чинӣ ба забони тоҷикӣ - «обу ҳавои соф», дақиқтар гуем «нури тоза» мебошад.

端午节(duānwǔjié) – Иди қайиқҳои аждаҳо (Праздник драконьих лодок). Ин чашн дар Чин санаи 5-уми моҳи 5-ум аз рӯи солшумории қамарӣ чашн гирифта мешавад. Дар рӯзи чашни ин ид истеъмоли **粽子(zòngzi)** (биринчи обпашуда бо тамҳои гуногуни дар барги бамбук ё найшакар печонида шуда) аъанаи муҳими **端午节(duānwǔjié)** ба ҳисоб меравад.

中秋节 (zhōngqiūjié) – Иди миёнаи тирамоҳ (Праздник середины осени). **中秋节 (zhōngqiūjié)** яке аз чашнҳои асосии чин ба ҳисоб рафта, ҳамасола санаи 15-уми август чашн гирифта мешавад. Ин чашн низ мисли дигарҳо урфу одат, анъана ва таърихи худро дорад. Яке аз анъанаи асосии ин чашн истеъмоли **月饼 Yuèbǐng** – «кулчақанди моҳтобӣ» ба ҳисоб меравад.

Дар доираи лингвофарҳангии чинӣ вожаҳои бемуодиле вомехӯранд, ки онҳо идҳои асосии расмии Чинро ифода мекунанд:

植树节 (zhíshùjié) – Рӯзи ниҳолшинонӣ дар Чин (День посадки деревьев)

劳动节 (láodòngjié) – Рӯзи меҳнаткашон (День труда)

国庆节 (guóqìngjié) – Рӯзи таъсиси Ҷумҳурии мардумии Чин (День образования КНР)

Мутаносибан, калимаҳое, ки ин идҳоро ифода мекунанд, дар забони тоҷикӣ муодили худро надоранд. Ин маҳз он ҳолатест, ки калимаҳо дар забони бегона калимаҳои айнан ифодакунандаро надоранд, яъне ин калимаҳо шарҳу тафсирро талаб мекунанд.

Ҳар як идҳое, ки дар боло зикр намудем дорои хусусиятҳои хоси худ мебошанд ва баъзан барои пурра кушодани маъноӣ онҳо маълумотҳои бештаре лозим меояд, нисбат ба онҳо, ки мо дар боло овардем, яъне ин яке аз омилҳои ташаккули бемуодилнокии мебошад, ки лексикаи онҳоро ифода мекунад.

Ба гурӯҳи калима-реалияҳои тоҷикӣ, ки идҳои расмии миллии тоҷиконро ифода мекунанд ва дар забони чинӣ эквиваленти худро надоранд, метавон зеринҳоро дохил намуд:

Рӯзи модарон – 母亲节(Mǔqīnjié). Рӯзи модарон дар Тоҷикистон ҳар сол санаи 8 март таҷлил карда мешавад.

Иди байналмиллалии Наврӯз – 努尔鲁节(Nǔwūlǔzéjié). Дар тамоми қаламрави Тоҷикистон 21 март иди анъанавии тоҷикон – Наврӯз бо як шукӯҳи хоса таҷлил мегардад. Худи калимаи «Наврӯз» маъноӣ «рӯзи нав»-ро медиҳад. 21 март ҳамчун рӯзи охири соли кӯҳна ва оғози соли нав ба ҳисоб меравад.

Иди байналмиллалии якдили меҳнаткашон 劳动节(Láodòngjié). Ин ид ҳар сол дар Тоҷикистон санаи 1 май таҷлил карда мешавад ва яке аз идҳои хеле муҳими мардуми тоҷик ба ҳисоб меравад.

Иди ваҳдати миллӣ 民族团结节(Mínzútuánjiéjié). ҳамасола ин ид санаи 27 май чашн гирифта мешавад ва ин рӯз дар тамоми қаламрави Тоҷикистон рӯзи истироҳати эълон карда шудааст.

Иди Рамазон 宰牲节(Zǎishēngjié). Иди Рамазон идест, ки ба охири моҳи шарифи Рамазон рост меояд. Ин идро мардуми Тоҷикистон давоми се рӯз бо хушҳоливу самимияти хоса таҷлил менамоянд.

Иди Қурбон 古尔邦节(Gǔ'ěrbāngjié) яке аз идҳои асосии мусалмонон ба ҳисоб меравад. Тамоми мусалмонони Тоҷикистону ҷоҳон ин идро баъд аз 70 рӯзи Иди Фитр чашн мегиранд. Дар иди Қурбон куштани гӯсфанд, тайёр намудани хӯрокҳои миллии ва ба меҳмонӣ рафтаи ҳамчун анъана шудааст.

Ба ғайр аз калима-реалияҳое, ки идҳои расмиро дар забонҳои мавриди истифода ифода мекунанд, мо боз бо калимаҳое рӯ ба рӯ шудем, ки барои ифодаи номгӯи урфу одатҳои миллии ва номгӯи бозихҳои миллии истифода мешаванд. Дар забони чинӣ зеринҳоро номбар намудан мумкин аст:

舞龙 Wǔ lóng – рақси аждаҳо (танец дракона)

狮子舞 Shīziwǔ – рақси шер (танец львов)

秧歌舞 yāngge wǔ - рақси Янгэ (танец Янгэ)

红包 Hóngbāo – лифофаи сурх (красный конверт)

赛龙舟 Sàilóngzhōu – пойга дар қайқҳои аждаҳо, мусобиқа (гонки на «драконьих» лодок)

平安夜 Píng'ānyè – арафа, шаби пеш аз мавлуди Исо (канун Рождества)

纸钱 Zhǐqián – пули қоғазии маросимӣ барои инъом ба мурдаҳо (ритуальные бумажные деньги)

Ба гурӯҳи реалияҳое, ки урфу одат ва бозихҳои миллии тоҷиконро ифода мекунанд, метавонем калима-реалияҳои зеринро номбар намоем:

Бузкашӣ –buzkashi –比赛 · 人民竞赛马.

Гӯштингирӣ –gushtingiri –运动 · 传统摔跤.

Сумалакпазон –sumanak –努鲁鲁节期间有一种烹饪苏玛纳克的传统 · 它是在夜间烹制的.

Бучулбозӣ –bujulbozi –一种用指节骨进行的游戏 · (博弈游戏).

Арғамчинбозӣ –arghamchinbozi –玩绳子游戏.

Ланкабозӣ –lankabozi –一种使用特殊的手工制作工具进行的游戏 · 该工具由带有动物羊毛的皮革和一小块铅固定而成.

Тухмзанақ –tukhmzanak –一场与鸡蛋有关的游戏.

Идгардақ –idgardak –人们 · 孩子们会到邻居和亲戚家去祝贺节日 · 主要是重教节 · 宰牲节和古尔邦节 · 他们会赠送食物和其他礼物.

Дар забони чинӣ ба гурӯҳи воҳидҳои бемуодили ифодакунандаи "Хӯроки идона" зеринҳоро номбар намудан дуруст аст: 年糕 nián gāo – пироги соли навӣ; 月饼 yuè bǐng – кулчаи моҳтобӣ; 馄饨 hún tún — «гӯшчаҳои кулула» (тушбераҳои хурд, ки дар об пухта мешаванд); 饺子 jiǎo zi – тушбера; 八宝饭 bā bǎo fàn — биринчи ширин бо сукатамҳо (пусти шакарпарвардаи меваҳо); 汤圆 tāng yuán – туппа, ўмоч (аз орди биринч бо ширинӣ ё гӯшт пухта мешавад). Махсусан дар таомҳои чинӣ 饺子 jiǎo zi – тушбера маъмул аст, ки гӯшти кимашон метавонад гуногун бошад ва вобаста ба фаслҳои сол тағйир меёбад.

Хунгтун (馄饨 hún tún) муҳимтарин ғизои маросимӣ дар рӯзи чашни зимистон аст – тушбераи махсуси биринҷӣ аз хаами ширин, ки дар Шимол онро «хонгтун», дар ҷануб ба таври оддӣ "гулӯлача" меномиданд. Туппачаҳо рамзи бесарусомонии ибтидоии хунгтунро нишон медоданд, ки дар анъанаи чинӣ прототипи пуррагии мавҷудият ҳисобида мешуд. Рамзи комилият ва мукаммалии ҳамаҷониба шакли кураи онҳо буд, ки дар ҷануби шарқ онро «куррагии осмонӣ» меномиданд. Идеияи комили пурра аз идеияи ягонагии ҳамаи аъзоёни қабилла ҷудонашаванда буд, аз ин рӯ ҳамаи аъзоёни оила бояд якҷоя туппаҳои хунгтунро пухта ва якҷоя истеъмол кунанд.

Нянгао (年糕 niángāo) – пироги солинавӣ – таоми ширине, ки аз орди биринҷӣ, барои Соли нав омода карда мешавад, кулчақандҳои кулӯлаи солинавӣ (nian bing), туппаи хундун, кулчаҳои лӯнда бо гӯшти гӯсфанд ва гӯшти хук. Дар шимол ба ғизои анъанавӣ тушбера, дар ҷануб шароб, ки дар шоҳаҳои «дарахтони бахт» (шафтолу ва сарви) нигоҳ дошта мешуд. Ҳамаи ин таомҳо ҳамчун рамзи фаровонӣ ва шукуфой дар хона хизмат мекарданд[41. 84].

Тзунтзи (粽子 zòngzi). Ғизои асосии маросимӣ дар рӯзҳои идҳои тобистона тушбераҳои махсуси дар буғ пухташуда, ки дар дохили онҳо биринҷ ва хуришҳои гуногун пур карда мешуданд.

Ин тушбераҳоро дар шакли пирамидаҳои секунча ба таври маҷозӣ «цзунцзы» ё «цзюэшу» меномиданд, ки маънояш “ арзани шохдор” аст, зеро шакли онҳо ба шоҳи қўчқор шабоҳат дорад ва дохили онҳоро метавон бо арзан пур кард. Дар замони қадим, Тзунтзи бояд дар рӯзи инқилоби тобистонаи офтоб хӯрда мешуд, аммо баъдтар маълум шуд, ки онҳо бо чашни рӯзи 5-уми моҳ алоқаманданд ва ба рамзи маъмули он табдил ёфтанд:

Дар рафти таҳқиқоти худ мо инчунин бо реалияҳои, ки дар Чин номгӯи амалҳои одамонро дар рӯзҳои ид, номгӯи ороишоти идона, калимаҳои ифодакунандаи рақсҳои идона ва номгӯи ашёҳои дар рӯзҳои ид истифодашаванда рӯ ба рӯ гаштем.

Номгӯи амалҳои одамон дар рӯзҳои ид дар Чин

Хуей чия (回家 huíjiā "ба хона баргаштан") - дар чашни Соли нави чинӣ, ба хона баргаштан ва тамоми ҳафтаи идро бо хешовандони наздик гузаронидан анъана шудааст.

Гуандэнг (观灯 guāndēng "тамошои фонусҳо") - бегоҳӣ, дар чашни фонусҳо, барои тамоми аҳли оила ба берун баромада, тамошои фонусҳо анъанавии чашн ҳисобида мешавад.

Тсайгаокяо (踩高跷 cǎigāoqiāo "бо пойи чӯбин гаштан") яке аз шаклҳои анъанавии фароғатии мардум дар рӯзҳои ид аст. Хунармандон метавонанд ҳам рақс кунанд ва ҳам суруд хонанд, сайру гашти идонаро кушоянд ё чамъбаст намоянд.

Пао хан чуан (跑旱船 pǎo hàn chuán «киштии хушк рондан») спектакли халқӣ аз ду бозингар иборат аст, ки яке зан ва дигаре нақши қайқдорро мебозанд; Костюмҳои актёрҳо ба ҳам пайваст шуда, заврақро ташкил медиҳанд[5, 75].

Номи орошоти идона

Навиштаҷоти «Фу» (福 fú «хушбахтӣ») ва навиштаҷоти «Фуи чаппа навиштвшуда». Дар дари хонаҳо навиштаҷот бо чунин иероглифҳо овехта мешаванд. Дар Хитой як анъанавии халқии чаппа овехтани иероглифи 福 fú «хушбахтӣ» вучуд дорад. Он ба он асос ёфтааст, ки ибораҳои чинии 福到 fú dào «хушбахтӣ меояд» ва 福倒 fú dào «хушбахтии баргашта» якхела садо медиҳанд. Иероглифи 福 fú аксар вақт дар зарфҳои гилии обӣ, дар куттии партовҳо ё дар дари чевонҳо овехта мешавад. Ин зарфҳо ба таври тасодуфӣ интиҳоб карда нашудаанд, зеро дар онҳо чизҳое, ки аз хона берун мешаванд, андохта мешуданд. Барои "пешгири кардани аз аз хона рафтани хушбахтӣ", иероглифи 福 ба зарфҳо часпонида мешаванд.

Ниенхуа (年画 niánhuà) расмҳои Соли нави чинӣ мебошанд, ки онҳо таърихи тулонии мавҷудияти худро доранд, ки решаи онҳо аз истеҳсоли тӯморҳои қадимии «таофу» дар давраи сулолаи Хан бармегардад.

Zhongguojie (中国结 zhōngguójié) бофтани гиреҳи чинӣ (санъати ороишии бофтани дастӣ ё тӯхфаи анъанавии бофташуда) аст. Дар замони қадим, одамон ҳамчун хотира гиреҳҳо баста, рӯйдодҳои муҳими ҳаётро сабт мекарданд, ахборро интиқол медиҳанд. Гиреҳ рамзи ҳамоҳангӣ ва наздикӣ аст. Калимаи хитойии «цзе» бо калимаҳои «хушбахтӣ», «дарозумрӣ», «сарватмандӣ», «шодӣ» ва «саломатӣ» ҳамоҳанг аст[5, 105].

Номҳои калимаҳои, ки рақсҳои идонаро ифода мекунанд

Шизиву (狮子舞 "рақси шер") яке аз рақсҳои анъанавӣ дар фарҳанги Чин ба ҳисоб меравад. Рақсро одамон дар дохили симои шер иҷро мекунанд. Дар ҷануби Чин, рақс барои дур кардани руҳҳои бад ва ҷалб намудани бахту баракат истифода мешавад.

Шуа Лонг (耍龙 "рақси аждаҳо") як намуди санъатест, ки бисёр жанрҳои рақси муосир ва анъанавиро дар бар мегирад. Рақсҳо дар чашну маросимҳо ва маросимҳои иҷтимоӣ истифода мешаванд.

Рақси "Янгэ" ("суруд аз сабзаи биринҷ") - рақс рамзи корнамоиҳои мардумӣ мебошад. Сарояндагон бо пойҳояшон ҳаракатҳои гуногунро иҷро мекунанд ва дар даст рӯймолҳои абрешимӣ доранд[5, 115].

Номгӯи ашёҳое, ки дар рӯзҳои ид истифода мешаванд

Нянҳо (年货 «молҳои соли нави»). Дар арафаи Соли нави анъанавии харидани ҳаргуна молҳои нави вучуд дорад. Чиниҳо ҳама чизро, то чӯбчаҳо барои хӯрокхӯрӣ ва зарфҳоро нави мекунанд. Тибқи эътиқоди маъмули анъанавӣ, таъмир дар хона метавонад боиси иловаи нави ба оила гардад ва узви нави оила ин хушбахтӣ аст.

Лонгҷоу (龙舟 "қайқҳои аждаҳо"). Дар Чин мусобиқаҳои қайқ маъмуланд, ки бо тасвирҳои сари аждаҳо оро дода шудаанд ва бо рангҳои дӯстдоштаи ҳама чиниҳо, сурх, тиллоӣ ва сабз ранг карда, оро дода шудаанд.

Минг би (冥币 "пули маросими чинӣ") пули қоғазӣ, ки бо мақсади иҷрои маросим бароварда мешавад. Бисёре аз чиниҳо боварӣ доранд, ки пас аз марг хешовандон ба дунёи

дигар мераванд, ки дар он чо пул ҳам лозим аст. Барои ҳамин онҳо дар маросими дафн пулҳои қалбаки мезонанд.

Сян бао (香包 "халтачаи хушбӯй"). Дар иди Дуанву калонсолон одатан ба кӯдакон халтаҳои гиёҳи шифобахши хушбӯй медиҳанд. Ин халтаҳо ба гардани кӯдакон овезон мекунад. Ақидае вучуд дорад, ки халтачаҳои хушбӯй руҳҳои бадро дур мекунад ва одамро аз бемориҳо муҳофизат мекунад[3, 58].

Реалияҳои дар боло овардашуда хусусияти миллии маданияти Хитой ва Тоҷикистонро, ки бевосита ба таърихи ҷамъият, инчунин ба мазмун ва ҳодисаҳои маданияти моддию маънавий алоқаманд аст, хеле равшан инъикос мекунад. Ҳамин тариқ, метавон ба ҳулосае омад, ки ин гуна воҳидҳои нутқ ба нақл асолати саҳеҳӣ бахшида, хонандаро ба фалсафаи дорандагони забон наздиктар мекунад ва имкон медиҳанд, ки ҷаҳонбинии мардуми дигар бо тамоми гуногунрангии он дарк карда шавад. Реалияҳои забонӣ ҳамзамон ба забони чинӣ ва фарҳанги худӣ Чин тааллуқ доранд, яъне дар як вақт хусусияти забон ва вижагиҳои фарҳангро инъикос мекунад.

**Муқарриз: Турсунов Ф.М., д.и.ф., профессор
Адабиёт**

1. Баранов, И. Г. Китайский новый Год. Харбин, 1927.
2. Вайсбруд, М.Л. Реалии как элемент страноведения / М.Л. Вайсбруд // Русский язык. 1972.-№3. – С.98.
3. Вернигорова, В. А. Перевод реалий как объекта межкультурной коммуникации / В. А. Вернигорова // Молодой учёный. -2010. -№3(14). – С. 184-186.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. –Душанбе: Дониш, 1982. Қисми 1: Лексикология, Фонетика, Морфология. -462 с.
5. Забоншиносии тоҷик. –Душанбе: Дониш, 1984. -294 с.
6. Захарова, М. В. Чуньцзе – праздник Нового года [Китай] // Проблемы Дальнего Востока. — 2000. — № 6. — С. 164—169.
7. Иванов, А.О. Безэквивалентная лексика: перевод, язык, культура: учеб. пособие. –СПб.:Филол. Ф-т. – СПб. гос. ун-та, 2006. -192 с.
8. История Китая с древнейших времён до начала XXI века : в 10 т / отв. ред. Л.С. Переломов. — М.: Наука—Вост. лит, 2016. — Т. II. Эпоха Чжаньго, Цинь и Хань (V в. до н.э.—III в. н.э.). — 687 с.
9. Китайцы // Календарные обычаи и обряды народов Восточной Азии. Новый год. — М.: Наука, 1985. — С. 11—78. — 264 с.
10. Косимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик. –Душанбе, 2003. -506 с.
11. Лазарева, Л. Н. История и теория праздников. Учеб. пособие. Челябинск, 2010.
12. Мамадназаров, А. Назаре ба фарҳангҳои муосири тафсирии забони тоҷикӣ. –Душанбе: “Эр-граф”, 2018. -44 с.
13. Народные праздники, обычаи и поверья // Китаеведение. Сборник по географии, экономике и культуре Китая. Харбин, 1928-1929.
14. Эберхард, Вольфрам. Китайские праздники. М.: изд-во Наука, 1977.
15. 吴承恩 (У Чэньэнь). 西游记 (Путешествие на Запад) (кит.). — Пекин: Жэньминь вэньсюэ чубаньшэ, 2005. — Т. 2. — С. 837
16. 现代汉语词典 (Сяньдай ханьюй цыдянь) (кит.). — 5-е изд. (2005). — Пекин: Шану иньшугуань, 2010. — С. 536.
17. 中国传统节日 (Китайские традиционные праздники). Пекин, 2010.

ХУСУСИЯТҲОИ МУҚОИСАВИИ РЕАЛИЯҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ МАФҲУМҲОИ “УРФУ ОДАТ/ЧАШНҲО” ДАР ЗАБОНҲОИ ЧИНӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои марбут ба интиқоли реалияҳои ифодакунандаи мафҳумҳои “урфу одат/чашнҳо” аз як забон ба забони дигар мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд. Омӯзиши фарҳанги анъанавии халқҳои гуногун дар солҳои охир дар робита бо раванди босуръати ҷаҳонишавӣ аҳамияти хоса пайдо кардааст, ки боиси универсалӣ гаштани гурӯҳҳои этникии гуногун мегардад. Қисми муҳими фарҳанги Чин ин идҳои анъанавии Чин ба ҳисоб меравад.

Дар мақола инчунин тафсири реалияҳое, ки чашну маросим, урфу одатро дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ ифода менамоянд, оварда шудаанд. Муаллиф барои равшантар дарк намудани реалияҳои забонӣ мисолҳоро аз таърихи ҷашнҳои халқи Чин мисол овардааст. Мавриди зикр аст, ки муаллиф барои ноил шудан ба мақсад ва иҷрои вазифаҳои таҳқиқот, аз ҷумла омӯзиши масъалаи мушкилоти назариявии воҳидҳои луғавии бемуодили забон аз адабиёти илмӣ хориҷӣ низ истифода бурдааст.

Калидвожаҳо: реалияҳо, тарҷума, вожаҳои бемуодил, ҷашн, урфу одат, фарҳанг, фестивал, анъана, Чин, Наврӯз.

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РЕАЛИЙ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ ПОНЯТИЕ «ОБЫЧАИ И ТРАДИЦИИ /ПРАЗДНИКИ» В КИТАЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье проанализированы и обсуждены вопросы, связанные с передачей реалий, обозначающих понятие «обычаи и традиции/праздники» с одного языка на другой. Изучение традиционных культур различных народов стало особенно актуальным в последние годы в связи с все ускоряющимся процессом глобализации, который приводит к повсеместной универсализации различных этнических групп. Важной составной частью китайской культуры являются китайские традиционные праздники.

В статье также представлена трактовка реалий, которые представляют собой праздники, обряды и обычаи на таджикском и китайском языках. Чтобы лучше понять языковые реалии, автор приводит примеры из истории праздников китайского народа. Следует отметить, что автор для достижения целей и задач в рамках исследуемой темы обращается к теоретическим проблемам не имеющих аналогов лексических единиц языка из зарубежной научной литературы.

Ключевые слова: реалии, перевод, безэквивалентные слова, праздник, обычай, культура, фестиваль, традиция, Китай, Наврӯз.

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF THE REALITIES DENOTING THE CONCEPT OF “CUSTOMS AND TRADITIONS / HOLIDAYS” IN THE CHINESE AND TAJIK LANGUAGES

This article analyzes and discusses issues related to the transfer of realities denoting the concept of “customs and traditions/holidays” from one language to another. The study of traditional cultures of various peoples has become especially relevant in recent years in connection with the ever-accelerating process of globalization, which leads to the widespread universalization of various ethnic groups. Chinese traditional holidays are an important part of Chinese culture.

The article also presents an interpretation of the realities that represent holidays, rituals and customs in the Tajik and Chinese languages. To better understand linguistic realities, the author gives examples from the history of holidays of the Chinese people. It should be noted that the author, in order to achieve goals and objectives within the framework of the topic under study, turns to the theoretical problems of unparalleled lexical units of the language from foreign scientific literature.

Keywords: realities, translation, non-equivalent words, holiday, custom, culture, festival, tradition, China, Navruz.

Маълумот дар бораи муаллиф: Усмонова Таҳмина Музафаровна. – Донишгоҳи байналмиллалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, докторанти соли дуҷуми ихтисоси 6D021300-Забониносии. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: 935658894; E-mail: takhmina.dbzht@mail.ru

Сведения об авторе: Усманава Таҳмина Музафаровна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, докторант 2-го курса специальности 6D021300 – Языкознания. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: 935658894; E-mail: takhmina.dbzht@mail.ru

Information about the author: Usmanava Tahmina Muzafarovna - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, 2 st year doctoral student of the specialty 6D021300 – Linguistics. Doctoral student, 1st year, specialty 6D021300 – Linguistics. Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Mhammadiev str. Phone: 935658894; E-mail: takhmina.dbzht@mail.ru

ТДУ: 81

РЕАЛИЯҲОИ ФАРҲАНГӢ ВА ДАРАҶАИ ТАРҶУМАНОПАЗИРИИ ОНҲО

Файзуллозода А.Ф., Азизмуродов М.Р., Миракзода Ф.Ю.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Забон як навъ инъикоси фарҳанги миллат аст, ки дар дохили худ рамзи миллии фарҳангии як халқро дорад. Дар он вожаҳои мавҷуд аст, ки ба маънои онҳо ҷузъи махсусро ҷудо кардан мумкин аст, ки иртиботи забон ва фарҳангро инъикос мекунад ва онро ҷузъи фарҳангии воҳиди забонӣ меноманд. Бояд гуфт, ки ин воҳидҳои забоншиносӣ ҳам аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ ва ҳам хориҷӣ таваҷҷуҳи кофии худро пайдо кардаанд. Тавре ки С.Влахов ва С.Флорин қайд мекунанд, онҳо дар бораи вожаҳои урфӣ ҳамчун интиқолдиҳандагони ранг, унсурҳои мушаххас, намоёни хувияти миллии дар ибтидои солҳои 50-ум сухан ронданд [6, с.14].

Айни замон масъалаи моҳият ва навъҳои вожаҳои урфӣ ва усулҳои тарҷумани онҳо масъалаи боз аст. Дар баробари ин, нақши вожаҳои урфӣ дар раванди муоширати байнифарҳангӣ хеле муҳим аст. Рушди муносири усулҳои таълими забонҳои хориҷӣ омезиши омӯзиши забони хориҷӣ бо омӯзиши ҳамзамон фарҳанги кишвари омӯхташавандаро дар бар мегирад [8, с. 37].

Бо адабиёти илмӣ оид ба масъалаҳои вожаҳои урфӣ ҳамчун калимаҳои, ки дар маънои худ ҷузъи фарҳангӣ доранд ва ақши вожаҳои урфӣро дар эҷоди заминаи фарҳангии асари бадеӣ асарҳои муаллифони зерин пешниҳод шудаанд: Л.С.Виноградов, С , С.Флорин, И.В.Губбенет, В.С.Кудряшов, М.Н.Лапшина, Н.М.Любимов, И.Леви, Я.И.Ретскер, Г.Д.Томахин, А.Д.Швейцер, В.Н.Шевчук ва дигарон.

Ҳамчун падидаи забонӣ реалия ба категорияи вожаҳои безқвивалентӣ тааллуқ дорад. Онҳо як қисми донишҳои заминавӣ мебошанд ва ҳангоми омӯзиши ҳамкориҳои забон ва фарҳанг таваҷҷуҳи зиёд доранд. «Мутахассисон ба ҷиҳати иҷтимоии забон, ки бевосита алоқаи онро бо ҳаёти мардуми соҳибзабон ифода мекунад, бештар диққат медиҳанд» [1, с.4].

Мушкilotи асосие, ки тарҷумон ҳангоми интиқоли маъноҳои матни асл бо он дучор мешавад, ин номутобикати доираи маънои ҳоси воҳидҳои забонии матни асл (тарҷумашаванда) ва забони мақсад (тарҷумакунанда) мебошад.

Л.С. Бархударов чунин қайд мекунад, ки ҳамаи намудҳои мувофиқати маъноии байни воҳидҳои луғавии ду ҷумларо метавон ба се навъи асосӣ ихтисор кард:

Мутобиқати пурра;

Мутобиқати қисман;

Набудани мутобиқат [3, с.74].

Дар мавридҳои, ки муодили воҳиди луғавии алоҳидаи як забон дар таркиби луғавии забони дигар тамоман мавҷуд нест, истифодаи истилоҳи вожаҳои бемуодил одат шудааст. Ин истилоҳро Е.М. Верещагин ва В.Г. Костомаров дар илми тарҷумашиносии муосир дохил кардаанд. Таҳти мафҳуми вожаҳои бемуодил онҳо «калимаҳои, ки барои ифодаи мафҳумҳои, ки дар фарҳанги дигар ва дар забони дигар мавҷуд нестанд, калимаҳои марбут ба унсурҳои фарҳангии хусусиро, яъне ба унсурҳои фарҳангӣ, ки танҳо ба фарҳанги А хосанд ва дар фарҳанги В мавҷуд нестанд, инчунин калимаҳои, ки ба забони дигар тарҷума надоранд, ба ибораи дигар, берун аз забоне, ки ба он тааллуқ доранд, муодил надоранд» дар назар доранд [4, с.53].

Е.И. Шумагер қайд мекунад, ки вожаҳои урфӣ воҳидҳои лексикӣ мебошанд, ки дар назари аввал маъмултарин ва ба осонӣ ба забонҳои хориҷӣ тарҷумашаванда менамоянд, вале онҳо дорои маълумоти арзишманд дар бораи ғайризабонии миллии мебошанд [16, с.124].

Барои назария ва амалияи тарҷума донишҳои заминавӣ ё худ донишҳои манзарӣ – он чизҳои, ки ба падидаҳои ҳоси фарҳанги дигар ва кишвари дигар дахл доранд ва барои хонандагони асари тарҷумашуда, барои ба таври муфассал аз худ намудани мазмуни он

зарур аст, аҳамияти калон доранд. Чунин як қисми донишҳои манзарӣ вожаҳои урфӣ мебошанд. Дар забоншиносӣ чанд таърифи вожаҳои урфӣ вучуд дорад.

Мувофиқи таърифи О. Ахмонова, реалия (вожаҳои урфӣ) «дар грамматикаи классикӣ омилҳои гуногун, ки забоншиносии беруна меомӯзад, аз кабили сохти давлатдории кишвар, таърих ва маданияти ин ё он халқ, робитаи забонии суҳанварони ин забон ва ғайра, аз нуктаи назари инъикоси онҳо дар ин ё он забон мебошанд» [2, с.381].

Худи вожаи «реалия» вожаи лотинӣ мебошад, ки бо таъсири категорияҳои луғавии ҳаммонанд ба исм (realis; pl. realia - «воқеа», «падида» // realia - late Middle English (as a legal term meaning 'relating to things, esp. real property'): from Anglo-Norman French, from late Latin realis, from Latin res 'thing' // from late Latin, neuter plural (used as a noun) of realis 'relating to things') табдил ёфтааст.

О.С. Ахмонова қайд мекунад, ки реалия – калима ва реалия – объектро фарқ кардан лозим аст [2, с.381]. Истилоҳи вожаҳои урфӣ ба маънои реалия – калима, ҳамчун аломати реалия – объект ва ҳамчун унсурҳои луғавии забонии ин ё он забон дар адабиёти тарҷумонӣ хеле паҳн шудааст [6, с.16].

Ба гуфтаи Г.Д. Томахин, реалия «номи объектҳои маданияти моддӣ, фактҳои таърихӣ, муассисаҳои давлатии хоси миллату халқиятҳои алоҳида, номи қаҳрамонони миллӣ ва халқӣ, маҳлуқҳои мифологӣ ва ғайра мебошанд» [13, с.13]. Ҳамин тавр, ба ақидаи муҳаққиқ дар зерин мафҳуми реалия номи ашё, мафҳумҳо, падидаҳои ҳаёти ҳаррӯза, фарҳанг, таърихи ин ё он халқ ё кишвар фаҳмида мешаванд.

Чунон ки аз таърифи дида мешавад, Г.Д. Томахин реалияро дар маънои аломати реалия-объект муайян карда, ба масъалаи тарҷумаи чунин воҳидҳои коди фарҳангӣ дахл накардааст.

Ба назари мо, мукамалтарин таърифи вожаҳои урфиро олимони С. Влахов ва С. Флорин додаанд: «Реалия калимаҳо (ва ибораҳои) номгузориҳои объектҳои мебошанд, ки хоси ҳаёти (ҳаёт, маданият, инкишофи иҷтимоӣ таърихӣ) як халқ буда ва ба халқи дигар бегона мебошанд ва дорой тобиши миллӣ ва (ё) таърихӣ буда, чун қоида, ба забонҳои дигар муодили дақиқ (эквивалент) надоранд ва аз ин рӯ, наметавонанд дар асоси қоидаҳои умумӣ тарҷума карда шаванд» [6, с.55].

Вожаҳои урфӣ аз рӯи хосият ва вазифаҳои худ ба истилоҳот ва номҳои хос наздиканд. Муҳаққиқони воҳидҳои фарҳангӣ борҳо қайд кардаанд, ки сарҳади байни истилоҳот ва вожаҳои урфӣ хеле шартӣ. Дар баъзе мавридҳо фарқи байни вожаҳои урфии забонӣ ва истилоҳот хеле душвор аст. Аммо ханӯз аломатҳои ҳастанд, ки ба воситаи онҳо вожаҳои урфиро аз истилоҳот фарқ кардан қиматнок мумкин аст.

Доираи истифодаи истилоҳот адабиёти илмӣ мебошад. Баръакс, вожаҳои урфӣ бештар дар адабиёти бадеӣ истифода мешаванд, ки дар он на танҳо мақсадҳои услубӣ, балки барои ифодаи тобишҳои миллӣ, маҳаллӣ ва таърихӣ низ хизмат мекунад [14, с.16]. Истилоҳот бештар ба таври сунъӣ барои номгузориҳои мафҳумҳо ва предметҳои муайян сохта мешаванд, ки барои онҳо баъзан морфемаҳои юнонӣ ва лотинӣ истифода мешаванд.

Бо тавачҷуҳ ба робитаи вожаҳои урфӣ ва исмҳои хос бояд гуфт, ки андешаҳои пажӯҳишгарон дар мавриди мансубияти исмҳои хос ба вожаҳои урфӣ аз бисёр ҷиҳат тафовут доранд. "Вожаҳои урфӣ ҳамеша интиқолдиҳандаи иттилооти минтақавӣ ва фарҳангӣ аст" [11, с.156]

Г.Д. Томахин аз масъалаи умумии луғатҳои ономастикӣ воқеиятҳои ономастикӣро чун мекунад, ки бар хилофи исмҳои хоси оддӣ, ҳамеша ранги миллӣ доранд. Ў аз ҷумлаи вожаҳои урфии ономастикӣро номбар мекунад:

- номҳои ҷуғрофӣ (топонимҳо), маҳсусан онҳое, ки ассотсиатсияҳои фарҳангӣ ва таърихӣ доранд;

- антропонимҳо – номи шахсиятҳои таърихӣ, ходимони ҷамъиятӣ, олимони нависандагон, рассомон, варзишгарони маъруф, қаҳрамонҳои адабиёти бадеӣ ва фолклор;

-унвонҳои асарҳои адабиёт ва санъат; фактҳои воқеаҳои таърихӣ ва ҳаёти мамлакат; номҳои муассисаҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ ва ғайра [12, с.10].

Ҳамин тариқ, реалия як қабати хеле чолиб ва ғайриоддӣ луғати забонро ифода мекунад. Маъноии ин калимаҳо барои омӯзандагони забонҳои хориҷӣ ниҳоят муҳим аст.

Тафовути байни фарҳангҳо тафовути қавмиро дар бисёр соҳаҳои ҳаёти одамон ташкил медиҳад ва сарҳади байни фарҳанги «мо» ва «дигарон»-ро ба таври возеҳ ҷудо мекунад. Зиддияти нишонаҳои фарҳангшиносии «худӣ – бегона» дар семантикаи топонимҳои фразеологишуда, ҳам дар дохили воҳидҳои фразеологии худӣ забон ва ҳам дар воҳидҳои иқтибосӣ таърихан собит мондааст. Маҳз хусусиятҳои психологии дарки олами «бегона» аз ҷониби ин ё он ҷомеаи забонӣ-фарҳангӣ мебошад, ки хусусияти тобишҳои баҳодихии воҳидҳои фразеологиро бо топонимҳои фарҳангӣ муайян мекунад. Ҷузъи муҳими ин муҳолифат «қолабҳо» мебошанд. Истилоҳи «стереотип»-ро ҷомеашиноси амрикоӣ В.Липпман дар китоби «Андешаҳои ҷамъиятӣ», ки соли 1922 ба таърифи расидааст, ба илм ворид кардааст. Липпман стереотипро ҳамчун шакли махсуси дарки олами атроф маънидод мекунад, яъне маълумоти мазкур ба ҳиссиёти мо таъсири муайян мерасонад [18, 95]. Дар воҳидҳои фразеологии бо ҷузъи топонимикӣ, ҳам автостереотипҳо ва ҳам гетеростереотипҳо ошкор карда мешаванд. Автостереотипҳо баҳогузориҳои мебошанд, ки намоёндагони ҷомеаи этникӣ худашон онҳоро эҷод кардаанд [10, 224].

Одатан, ин стереотипҳо маҷмуи хусусиятҳои мусбатро дар бар мегиранд, ки бо хоҳиши ҷомеаи этникӣ ба мундариҷаи онҳо хусусиятҳои идеалии гурӯҳи этникӣ, сифатҳои фарқкунанда ва ҳислати миллии онҳо дохил карда мешаванд. Гетеростереотипҳо маҷмуи мулоҳизаҳои арзишӣ дар бораи халқҳои дигар мебошанд, ки намоёндагони як гурӯҳи этникӣ ба гурӯҳи дигар чунин арзишҳоро қоиладар омадаанд [10, 224]. Ба ин навъи стереотипҳо, пеш аз ҳама, арзишҳои беасос ва ба як хусусияти ягона ва умумӣ сарҷамъ намудани қавмҳои дигар хос мебошад. Чун қоида, гетеростереотипҳо нисбат ба автостереотипҳо хеле муҳимтаранд. Ин ҳама муқобилияти ё зиддияти нишонаҳои фарҳангшиносии «худӣ – хуб», «бегона – бад»-ро, ки дар воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи топонимикӣ сабт шудаанд, тасдиқ мекунад.

В.С. Виноградов дар асоси материалҳои Америкаи Лотинӣ проблемаҳои вожаҳои урфиро таҳлил намуда, захираи воҳидҳои лексикиро, ки иттилооти заминавии мавриди омӯзишро интиқол медиҳанд, ба як қатор гурӯҳҳои мавзӯӣ тақсим мекунад:

1. Луғати номгузории вожаҳои урфии ҳаррӯза

- а) манзил, амвол;
- б) либос, лавозимот;
- в) озуқаворӣ, нӯшокиҳо;
- г) намудҳои қор ва шуғл;
- ғ) қоғазҳо, воҳиди ченак;
- д) асбобҳои мусиқӣ, рақсу сурудҳои халқӣ, иҷрокунандагон;
- е) идҳои миллий, бозиҳо;
- ё) шикоят; [5, с.91-92]

2. Номгузории вожаҳои урфии этнографӣ ва мифологӣ

- а) ҷомеаҳои этникӣ ва иҷтимоӣ ва намоёндагони онҳо;
- б) худоён, офаридаҳои афсонавӣ, ҷойҳои афсонавӣ;

3. Луғати номгузории вожаҳои урфии олами табиӣ

- а) ҳайвонот;
- б) растаниҳо;
- в) манзара, манзара; [6, с.93]

4. Луғати номгузории вожаҳои урфии сохтори маъмурии давлатӣ ва ҳаёти ҷамъиятӣ (ҳозира ва таърихӣ)

- а) Воҳидҳои маъмурӣ ва муассисаҳои давлатӣ;
- б) ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳо ва ғайра, мансабдорон ва иштирокчиёни онҳо;
- в) корхонаҳои саноатӣ ва кишоварзӣ, муассисаҳои савдо;
- г) қисмҳо ва рутбаҳои асосии ҳарбӣ ва полис;
- д) мансабу касб, унвону рутбаҳои граждани; [5, с.94]

5. Луғати номгузори вожаҳои урфӣҳои ономастикӣ

а) антропонимҳо;

б) топонимҳо;

в) номи қаҳрамонони адабӣ;

г) номи ширкатҳо, осорхонаҳо, театрҳо, тарабхонаҳо, мағозаҳо, соҳилҳо, фурудгоҳҳо ва ғ. [5, с.95]

6. Луғати вожаҳои урфии ассотсиативӣ.

а) аломатҳои растанӣ;

б) рамзҳои ҳайвонӣ;

в) рамзи ранг;

г) ишораҳои фолклорӣ, таърихӣ ва адабию китобӣ;

ғ) ишораҳои забонӣ [6, с.97].

Чунон ки В. Колесников қайд мекунад, протсессии муоширати нависанда бо мухотаб (хонанда) хусусиятҳои ба худ хос дорад. Иштироккунандагони сухбат аз ҷиҳати фазо ва замон аз ҳамдигар дуранд [9, с.147]. Ҳатто вақте хонанда асари бадеиро ба забони модарӣ мутолиа мекунад, на ҳамеша муяссар мешавад, ки ин ё он паёми муаллиф, нозуктарин тобишҳои андеша ва нияти муаллифро ба таври зарурӣ дарк намояд [7, с.81]. Миёни нависанда ва хонанда боз як шахсияти забоншиносу эҷодкор қарор дорад, ки ҳамчун василаи интиқоли афкор, андеша, эҳсосот ва таъби нависанда баромад мекунад. Тарҷумон бояд маълумоти муаллифро ба қадри имкон дақиқ ва мувофиқ ба хонанда расонад [9, с.147].

Муҳаққиқони гуногун усулҳои гуногуни тарҷумаи вожаҳои урфиро пешниҳод мекунад. Усулҳои маъмултарин транслитератсия, транскрипсия, трансформатсия, тарҷумаи тавсифӣ ва тарҷумаи тақрибӣ мебошанд. Ҳангоми транслитератсия (баргардон аз як алифбо ба алифбои дигар) шакли графикаи калимаи забони хориҷӣ ба воситаи забони тарҷумакунанда ва ҳангоми транскрипсия (овонавишт) шакли садои он интиқол мешавад. Ин усулҳо ҳангоми интиқоли номҳои хоси забони хориҷӣ, номҳои ҷуғрофӣ, номи навъҳои гуногуни ширкатҳо, фирмаҳо, киштиҳо, рӯзномаҳо, маҷаллаҳо ва ғайра истифода мешаванд.

Масалан: Bank of America, General Motors.

1. Дар замони ҳозир усули транслитератсия ва транскрипсия ҳангоми тарҷумаи адабиёти бадеӣ назар ба пештара хеле кам истифода мешавад. Ин комилан асоснок аст — интишори шакли садой ё харфии воҳиди луғавии забони хориҷӣ маънои онро ошкор намекунад ва ин гуна калимаҳо барои хонандае, ки забони хориҷиро намедонад, бидуни тавзеҳоти дахлдор нофаҳмо мемонанд [3, с.98].

2. Тарҷумаи таҳтуллафзӣ – интиқоли воқеияти забони хориҷӣ бо ҷойи қисмҳои он – морфемаҳо ё калимаҳо бо муодили бевоситаи луғавии онҳо дар забони тарҷумакунанда, яъне калкасии вожаи урфӣ дар забони мақсад. Ин усул ҳам камбудии аввалиро дорад [3, с.99].

3. Тарҷумаи тавсифӣ (тафсирий). Ин усул аз кушодани маънои воҳиди луғавии забони хориҷӣ бо ёрии ибораҳои васеъ, ки хусусиятҳои асосии падидаи муайянкардаи ин воҳиди луғавии забони хориҷиро ошкор мекунад, иборат аст. Ин усул хеле вазнин ва исрофкорона ҳисобида мешавад. Аз ин рӯ, ҳангоми тарҷумаи матнҳо истифода бурдани он на ҳамеша имконпазир аст. Тарҷумонҳо аксар вақт ба омезиши ду усул мурочиат мекунанд – транскрипсия ва тарҷумаи тавсифӣ, ки охириро дар эзоҳ ё шарҳ медиҳанд. Ин усул имкон медиҳад, ки мухтасарӣ ва сарфакорӣ воситаҳои ифодаи хоси транскрипсия бо ифшои семантикаи воҳиди додашуда, ки тавассути тарҷумаи тавсифӣ ба даст омадааст, пайваст карда шавад [3, с. 100-101]

4. Тарҷумаи тақрибӣ аз дарёфти мувофиқати наздиктарин аз ҷиҳати маъно дар забони мақсад барои воҳиди луғавии забони мабдаъ, ки дар забони мақсад муодили дақиқ надорад, иборат аст. Ин гуна муодилҳои тақрибии воҳидҳои луғавиро метавон «аналог» номид. Ҳангоми истифодаи "аналогҳо" дар раванди тарҷума бояд дар назар дошт, ки дар баъзе мавридҳо онҳо метавонанд дар бораи табиати объект ё падидаи таъинкардашон тасаввуроти нопурра дуруст эҷод кунанд [3, с.102].

5. Тарчумаи трансформатсионӣ. Дар баъзе мавридҳо тарчумон маҷбур мешавад, ки ба азнавсозии сохтори синтаксисии ҷумла, ҷойивазкуниҳои луғавӣ бо тағйири куллии маъноӣ калимаи асли, яъне ба он чизе, ки табилооти лексикӣ грамматикӣ тарчума меноманд рӯй оварад [3, с.102].

Бояд илова кард, ки В. Виноградов ва А.В. Федоров усули дигар - гипонимикиро муайян мекунад (аз калимаи англисии «hiponimu»). Ин усули тарчума бо муқаррар намудани муносибати баробарӣ байни вожаи асли, ки мафҳуми мушаххас – воқеиятро ифода мекунад ва калима дар забони тарчумакунанда, ки мафҳуми умумӣ мувофиқро номбар мекунад, хос аст [5, 56].

Ба назари мо вожаҳои урфӣ бояд вобаста аз мазмуни матни тарчумашаванда ва бо назардошти тавони забонии забони тарчумакунанда (забони мақсад) тарчума карда шаванд, ки ин гуна тарчума бояд ҳам ба тасвири обуранги миллии асари бадеӣ наздик бошад ва ҳам реалия дар матни асл омада метавонад дар забони тарчумашаванда бо реалия дигаре, ки аз ҷиҳати маъно наздик аст, иваз карда шавад.

Барои боз ҳам возеҳтар шудани масъла як чанд мисолҳо аз матни англисӣ ва тарчумаи тоҷикӣ романи Шарлота Бронте - «Ҷейн Эйр» дида мебароем.

‘ You ought to be aware, Miss, that you are under obligations to Mrs. Reed: she keeps you; if she were to turn you off, you would have to go to the **poor-house**.’ [17, 13].

Шумо бояд бифаҳмед, ки ҷӣ андоза дар назди хонум Рид мебоист сипосгузор бошед; охир, ӯ шуморо меҳӯронад; агар аз ин ҷо биронадатон, маҷбуред, ки ба **фақирхона** равед [15. 11].

Аз ин мисоли бармеояд, ки **poor – фақир ва house – хона** тарчума шудааст. Ин усулро калкасозӣ меноманд.

‘ Leah, make a little hot **negus** and cut a sandwich or two [17, 100].

Ли, зудтар **гроги** гарм ва якчанд сандвич омода созед [15, 93].

Дар ин мисоли тарчумаи реалияи “**negus**” ҳамчун “**грог**” омада аст, ки **гроз** реалияи забони тоҷикӣ набуда, маънояш машрӯботи хубе, ки аз оби ҷӯш, қанд, арақ ё ром тайёр мекунад, мебошад. Вале тарчумон ин реалия ба хонандаи забони тарчума ношиносро пурра маънидод накарда, танҳо ***грог** – навъи нушокӣ эзоҳ додааст, ки хонанда ҷӣ хел будани нушокиро бояд ҳудаш пай барад. Ҷӣ хеле ба ҳамагон маълум аст, зеҳн ва фаҳмиши хонандагон аз якдигар фарқ мекунад, аз ин сабаб эзоҳи поварақ бояд ба таври комил шарҳ дода шавад.

However, when I had brushed my hair very smooth, and put on my black frock – which , **Quaker – like** as it was, at list had the merit of fitting to a nicety – and adjusted my clean white tucker ... [17, 103].

Ва инак ман, ҳар қадар имконпазир буд, боҳавсалатару бодикқаттар мӯй шона задам, сиёҳпираҳанамро ба бар кардам (мутаасифона он намуди **квакарӣ** дошт, лекин ба ивазаш хеле шинам буд, ба сари сина пешбанди нави сафед дӯхтам,..... [15, 95].

Мисоли нишондодашуда, реалия дар забони асл бо исми хос омада шудааст, лекин дар забони тарчума бо ҳарфи хурд гузариш ёфтааст ва маъноӣ **квакарӣ - монанди сару либоси квакарҳо – аҳли яке аз фирқаҳои оини насоро** мебошад. Ин реалия хеле хуб эзоҳ ёфтааст, ки хонанда метавонад чашмҳояшро пӯшида ин эзоҳоти тарчумонро дар худ тасвир намояд.

Here she comes, with her “**bonne**,” as she calls her nurse’ [17, 105].

Ана духтарак худаш ҳамроҳи **bonne** меояд, вай дояшро ин тавр ном мебарад [15, 97].

Дар ин мисоли реалияи “**bonne**” дар забони асл дар нохунак омада шудааст, вале дар забони тарчума не. Ин аз он гувоҳ ӣ медиҳад, ки реалия дар забони асл бегона мебошад ва дар забони тарчума бо ҳарфҳои латинӣ гузашта шуда, эзоҳаш ҷунин аст: **Bonne – доя, парастор (фаронсаӣ)**.

‘And the **sago**?’ [17, 164]

Sago ҷӣ? [15, 151]

Дар ин маврид бо усули транскрибсиякунонӣ тарҷума шуда, на ба ҳарфҳои лотинӣ, балки бо ҳарфҳои тоҷикӣ навишта шудааст. Эзоҳоти тарҷумон дар поёни ҳамон саҳифа чунин мебошад: **саго – як навъи ярма.**

They had got me by this time into the apartment indicated by Mrs Reed, and had thrust me upon a **stool**;..... [17, 12].

Дар ин муддат онҳо маро ба ҳучраи нишондодаи хонум Рид кашолакунон дароварданд ва ба **софа** фуру партофтанд [15,10].

Мисоли охир аз дигар мисолҳои овардвшуда фарқ мекунад, чунки ба ҷои реалия забони асл **stool** тарҷумон реалияи мувофиқ **софа**ро интихоб кардааст, ки ин реалия интихобшуда байналмилалӣ аст. Эзоҳи поварақ аз дигар усулҳо дида беҳтар аст, зеро тарҷумон дар ин усул реалияро қариб пурра маънидод мекунад.

Хулоса, калимаҳо - вожаҳои урфӣ як категорияи хеле нотақрор ва дар айни замон басо мураккаб ва мубрами луғавии бемуодил мебошанд.

Дар забоншиносӣ ва тарҷумашиносии муосир якҷанд таърифҳои вожҳои урфӣ мавҷуд мебошанд. Бархе аз онҳо аз ҷониби муҳаққикон дар партави назарияи тарҷума дода шудаанд, баъзеи дигар мафҳуми вожаҳои урфиро ҳамчун воҳиди забонӣ ошкор мекунанд.

Дар забоншиносии муосир таснифоти ягонаи реалия – вожаҳои урфӣ таҳия нашудааст. Баъзе муҳаққикон истилоҳи реалияро истифода намебаранд, истилоҳи вожаҳои бемуодилро афзалтар медонанд, дигарон реалияро ҳамчун як қабати алоҳидаи вожаҳои бемуодил муқаррар намуда, таснифоти худро пешниҳод мекунанд ва принсипи асосии ҳамаи таснифоти мавҷудаи вожаҳои урфӣ принсипи мавзӯӣ мебошад.

Усулҳои гуногуни интиқоли вожаҳои урфӣ дар тарҷума пешниҳод карда мешаванд, ки асосан иборатанд аз: транслитератсия, транскрипсия, трансформатсия, тарҷумаи тавсифӣ ва тарҷумаи тақрибӣ ва тарҷумаи гипонимикӣ.

**Муқарриз: Турсунов Ф.М., д.и.ф., профессор
Адабиёт**

1. Аксенова, Г.Н. Язык, культура и бытийная картина мира // Язык и культура: библиографический аспект проблемы. Уфа: РИО Госкомиздата БАССР, 1990. - С.4-5.
2. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов. М.: Советская энциклопедия, 1966. - 608 с.
3. Бархударов, Л.С. Язык и перевод. - М.: Международные отношения, 1975. - 240 с.
4. Верещагин, Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. - М.: Русский язык, 1983. - 269 с.
5. Виноградов, В.С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. - М.: Издательство Московского университета, 1978. - 172 с.
6. Влахов С. Флорин С. Непереводимое в переводе. - М.: Международные отношения, 1986. - 416 с.
7. Галеева Н.Л. Основы деятельностной теории перевода. - Тверь: Тверской государственный университет, 1997. - 80 с.
8. Горшунов Ю.В., Горшунова В.М. Лингвострановедческий аспект в преподавании иностранного (английского) языка // Язык и культура: библиографический аспект проблемы. - Уфа: РИО Госкомиздата БАССР, 1990. - С.36-38.
9. Колесникова В.С. К проблеме художественного перевода как речемыслительной деятельности // Мир языка и межкультурная коммуникация / Материалы международной научно-практической конференции. Ч.1. Барнаул: Изд-во БГПУ, 2001. – С.147-153.
10. Садохин, А.П. Этнология [Текст] / А.П. Садохин. Учебное пособие. - Изд. 3-е, перераб и доп. - М.: Альфа-М; ИНФРА-М, 2004. - 352 с.
11. Секирин, П.В, Язык и культура – два уровня антропонимического анализа // Язык и культура: библиографический аспект проблемы. Уфа: РИО Госкомиздата БАССР, 1990. – С. 155-156.
12. Томахин, Г.Д. Америка через американизмы. М.: Высшая школа, 1982. - 256 с.
13. Томахин, Г.Д. Реалии в языке и культуре // ИЯШ. – 1997. - №3. - С.13-18.

14. Томахин, Г.Д. Реалии-американизмы. - М.: Высшая школа, 1988. - 239 с.
15. Шарлота, Бронте, «Чейн Эйр», Роман. - Душанбе, ТЧБ «Истикбол»-2010, аз русӣ тарҷумай Салими Зарафшонфар.
16. Шумагер, Е.И. Фоновая лексика, ее своеобразие и связь с культурой // Лексика и культура. Тверь: Тверской государственный университет, 1990. – С. 124 –129.
17. Charlotte Bronte “Jane Eyre” Introduction, Notes, Bibliography, and Chronology © Oxford University Press 1975. © M. Smith 1993. First published by Oxford University Press 1975. First issued as a World’s Classics paperback 1980. Re – set 1993.
18. Lippman, W. Public Opinion. - N.Y., 1950. - 95 p.

РЕАЛИЯҲОИ ФАРҲАНГӢ ВА ДАРАҶАИ ТАРҶУМАНОПАЗИРИИ ОНҲО

Мақола ба омӯзиши масъалае бахшида шудааст, ки ҳоло таваҷҷуҳи бисёре аз забоншиносонро ба худ ҷалб мекунад. Ҷанбаи фарҳангшиносии омӯзиши падидаҳои забонӣ таваҷҷуҳи мардумро ба лексикаи заминавӣ ва махсусан вожаҳои урфӣ ба вучуд овард. Вожаҳои урфӣ ҳамчун ҷузъи таркибии лексикаи забон дар осори солҳои охир ба таври кофӣ муфассал тавсиф шудаанд. Аммо масъалаи зарурати фарқ кардани вожаҳои урфӣ ҳамчун ҳодисаи забонӣ ва воқеияте, ки ба матни асари бадеӣ ворид шудааст, то ҳол ба миён наомадааст. Иҷрои вазифаҳои иловагии вожаҳои урфӣ дар заминаи асари бадеӣ метавонад интиҳоби усули интиқоли онҳоро ҳангоми тарҷума муайян кунад.

Масъалаҳои робитаи фарҳанг ба маъноӣ васеътари калима ва иттилооте, ки дар вожаҳо ҳамчун унсурҳои забонӣ ҷой дода, хифз ва иртибот доранд, кайҳо боз диққати на танҳо забоншиносон, балки намояндагони илмҳои дигарро низ ҷалб кардаанд. Дар забони як халқ хусусиятҳои хурду калони ҳаёти ин ё он халқ ва мамлакати онҳо бешубҳа инъикос ёфтаанд. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки забон як навъ инъикоси фарҳанги ҳар миллат буда, рамзи милли-фарҳангии як халқи мушаххасро дар бар мегирад. Дар он вожаҳои мавҷуд аст, ки маъноӣ онҳоро метавон як ҷузъи вижае ҷудо кард, ки иртиботи забон ва фарҳангро инъикос мекунад ва онро ҷузъи фарҳангии семантикаи воҳиди забонӣ меноманд. Ба ин гуна калимаҳо пеш аз ҳама вожаҳои урфӣ дохил мешаванд.

***Калидвожаҳо:** забон, фарҳанг, воҳидҳои забонӣ, вожаҳои урфӣ, тарҷума, усулҳои тарҷума, муодилнокӣ, тарҷуманопазирӣ.*

КУЛЬТУРНЫЕ РЕАЛИИ И СТЕПЕНЬ ИХ НЕПЕРЕВОДИМОСТИ

Статья посвящена исследованию вопроса, который в настоящее время привлекает внимание многих лингвистов. Культурологический аспект изучения языковых явлений вызвал интерес к фоновой лексике и, в частности, к реалиям. Реалии как составная часть словарного состава языка получили достаточно подробное описание в работах последних лет. Однако до сих пор не ставился вопрос о необходимости разграничивать реалии как лингвистическое явление и реалии, введенные в текст художественного произведения. Выполнение реалиями дополнительных функций в контексте произведения может обуславливать выбор способа их передачи при переводе.

Вопросы соотношения культуры в самом широком понимании этого слова и информации, заложенной, хранимой и сообщаемой в словах как элементах языка, издавна привлекала не только лингвистов, но и представителей других наук. Все большие и малые особенности жизни данного народа и его страны непременно находят отражение в языке этого народа. Поэтому можно утверждать, что язык являет собой некое отражение культуры какой-либо нации, он несет в себе национально-культурный код того или иного народа. В нем встречаются слова, в значении которых может быть выделена особая часть, отражающая связь языка и культуры, и которая называется культурным компонентом семантики языковой единицы. К таким словам прежде всего относятся слова-реалии.

***Ключевые слова:** язык, культура, языковые единицы, слова-реалии, перевод, методы перевода, эквивалентность, непереводаемость.*

CULTURAL REALITIES AND THEIR DEGREE OF UNTRANSLATABILITY

The article is devoted to the study of a question that is currently attracting the attention of many linguists. The cultural aspect of the study of linguistic phenomena has aroused interest in the background vocabulary and, in particular, in the realities. Realities as an integral part of the vocabulary of the language have received a fairly detailed description in recent years. However, the question of the need to distinguish between realities as a linguistic phenomenon and realities introduced into the text of a work of art has not yet been raised. The performance of additional functions by realities in the context of a work may determine the choice of the method of their transmission during translation.

The issues of the relationship between culture in the broadest sense of the word and information embedded, stored and communicated in words as elements of language have long attracted not only linguists, but also representatives of other sciences. All the big and small features of the life of a given people and their country are certainly reflected in the language of this people. Therefore, it can be argued that the language is a kind of reflection of the culture of a nation, it carries the national and cultural code of a particular people. There are words in it, in the meaning of which a special part can be distinguished, reflecting the connection between language and culture, and which is called the cultural component of the semantics of a linguistic unit. Such words primarily include real words.

Keywords: *language, culture, linguistic units, words-realies, translation, translation methods, equivalence, untranslatability.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Файзуллозода Амонулло Файзулло - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илми филология, дотсенти кафедраи забонишиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992)985162061*

Азизмуродов Муҳаммадсалим Раҳимович – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, муаллими калони кафедраи фалсафа ва сиёсатишиносӣ. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 935652184, E-mail: boghbon@bk.ru

Миракзода Фаридун Юсуфӣ – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илми таърих, дотсент, сардори раёсати илм ва инноватсия. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992)93 4137333, E-mail: Mastchoh94@mail.ru

Сведения об авторах: *Файзуллозода Амонулло Файзулло - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, кандидат филологических наук, доцент кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6, тел.: тел.: (+992)985162061*

Азизмуродов Муҳаммадсалим Раҳимович – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, старший преподаватель кафедры философии и политологии. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 93 5652184, E-mail: boghbon@bk.ru

Миракзода Фаридун Юсуфӣ – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, кандидат исторических наук, доцент, начальник управления науки и инновации. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 93 4137333, E-mail: Mastchoh94@mail.ru

Information about the authors: *Fayzullozoda Amonullo Fayzullo - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, PhD in Philology, Associate Professor of Comparative Linguistics and Theory of Translation. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992)985162061*

Azizmurodov Muhammadsalim Rahimovich – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, senior lecturer of the Philosophy and Politics Chair. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 93 5652184, E-mail: boghbon@bk.ru

Mirakzoda Faridun Yusufi - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of Science and Innovation Department. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 93 4137333, E-mail: Mastchoh94@mail.ru

ТДУ: 809

КОРБУРДИ ПАСВАНДҲОИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ДАР ЛЕКСИКАИ МАРБУТ БА ЧОРВОДОРӢ ДАР ГӢЙИШИ ТОЧИКОНИ ҒОРОН

Фарҳодова Сарвону Алидодовна

Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Баҳодур Искандарови АМИТ

Омузишу баррасии луғати шеваву лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ дар замони муосир яке аз самтҳои афзалиятноки илми забонишиносӣ махсуб меёбад. Луғати лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ соҳаҳои гуногунро дар бар гирифта, аз ҷумла, лексикаи марбут ба соҳаи чорводорӣ як қисми муҳими таркиби луғавии ҳар як шеваву лаҳҷаро ташкил медиҳад.

Дар гӯйиши Ғорон низ лексикаи марбут ба чорводорӣ қабати аз ҳама сермаҳсули таркиби луғавии гӯйиши мазкур буда, то имрӯз доир ба он ба таври мукамал таҳқиқоти алоҳида гузаронида нашудааст.

Муҳаққиқи таърихи забон Д. Саймиддинов дар иртибот ба имкониятҳои воҷасозии забони форсии миёна чунин қайд намудааст: "...аз роҳи таҳқиқи қолибҳои воҷасозӣ пайдоиши луғоту истилоҳоти фаровонеро дар забони форсии миёна метавон сохт. Тамоми пасвандҳо бинобар баёни маъно дар сохтани вожаҳо дар чанд гурӯҳи зайл тасниф гардидаанд: пасвандҳое, исми шахс месозанд, пасвандҳое, исми макон месозанд, пасвандҳое, ки исми маънӣ месозанд, пасвандҳои сифатсоз" [11, 9]. Ин хусусиятҳои номбаршуда имрӯз ҳам дар забони адабии тоҷикӣ ва шеваҳои забони тоҷикӣ [14, 25] боқӣ мондааст.

Аз нигоҳи грамматикӣ вандҳо ҳамчун маҷмуи морфемаҳо барои тағйироти шаклу маъноӣ калима хизмат менамоянд. Онҳо аз рӯи вазифа ба вандҳои калимасоз, шаклсоз ва муштараквазифа ҷудо мешаванд. Вандҳои муштараквазифаро вандҳои шаклу калимасоз низ мегӯянд.

Дар калимасозии лексикаи марбут ба чорводорӣ дар гӯйиши тоҷикони Ғорон пасвандҳои зиёде корбурд мешавад, ки аксари онҳо дар забони адабии тоҷик ва дигар шеваву лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ маъмул мебошанд.

Тибқи иттилои муҳаққиқ С. Раҳматуллозода "Дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ 35 пасванди исмсоз мавҷуд аст, ки дар сохтани калимаҳои гуногуни исмӣ хизмат менамояд." [7, 4].

Бояд зикр намуд, ки калимасозӣ дар рушду ғанӣ гардидани таркиби луғавии забони адабии меъёр ва лаҳҷа нақши муҳим дошта, яке аз воситаҳои асосии забон ба ҳисоб меравад. Муҳаққиқони тоҷик, аз ҷумла, Ш. Ниёзӣ (1954), Ш. Рустамов (1972), Ф. Амонова (1982) А. Муъминов (1983), Г. Мирзоев (1987), А. Зоҳидов (1992), Н. Маъсумӣ (2011), Д. Саймиддинов (2013), М. Султонов (2011) ва дигарон дар пажӯҳишҳои илмии худ роҷеъ ба ин масъала корҳои назаррасро анҷом додаанд, ки имрӯз ҳамчун асоси назариявӣ дар илм корбурд мешаванд. Муҳаққиқони хориҷӣ Л.С. Пейсиков, В.В. Виноградов, В.В. Лопатин, О.Д. Мешков низ дар ин самт таҳқиқотҳои пурра анҷом додаанд, ки дар пешрафти илми забоншиносии тоҷик саҳми арзанда гузоштаанд. Роҷеъ ба калимасозӣ, хусусан, корбурди вандҳо (аффиксҳо) дар сохтани калимаҳо таҳқиқотҳои анҷомдодаи муҳаққиқон А.З. Розенфелд, Б. Бердиев, С. Раҳматуллозода (С.Хоркашев) муҳим арзёбӣ мегардад.

Бояд зикр намуд, ки муҳаққиқон зимни омузиши лаҳҷаҳои гуногуни забони тоҷикӣ калимаро дар асоси маводи лаҳҷа шарҳу тавзеҳ додаанд. Аз ҷумла, муҳаққиқи лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ Ғ. Ҷӯраев калимаро "ҳамчун воҳиди асосии забон ҳам барои забони адабӣ ва ҳам барои нутқ моҳияти ягона дорад" шуморида, "аз маҷмуи овозҳои муайян иборат будан, дорои маъно ва шаклҳои морфологӣ будан, вазифаҳои муайяни синтаксисӣ доштан, хусусиятҳои номинативӣ доштан, дар таркиби ибораҳои фразеологӣ ва синтаксисӣ истифода шудан ва ғайра"-ро аз муҳимтарин аломатҳо ва хосиятҳои калима маънидод намудааст [14, 34].

Бояд зикр намуд, ки таркиби луғавии лаҳҷаҳои бадахшони забони тоҷикӣ, аз ҷумла, лексикаи гӯйиши Ғорон аз қабатҳои гуногуни луғавӣ таркиб ёфтааст, ки яке аз ин қабатҳоро вожаҳои марбут ба соҳаи чорводорӣ ташкил медиҳад. Вожаву истилоҳоти марбут ба соҳаи

чорводорӣ дар гӯйиши Ғорон мухталиф буда, бо усулҳои гуногуни калимасозӣ ба вучуд омадаанд.

Дар шеваву лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, аз ҷумла, дар гӯйиши Ғорон бо роҳи морфологӣ сохтани калимаҳои марбут ба чорводорӣ яке аз маъмултарин роҳҳои калимасозӣ ҳисобида мешавад. Дар асоси маводди дастрас вожаҳои марбут ба чорводориро дар гӯйиши Ғорон аз ҷиҳати сохт ба сода, сохта ва мураккаб ҷудо карда, баррасӣ ва таҳлил намудан ба мақсад мувофиқ мебошад. Қисмати асосии вожаҳои марбут ба чорводориро дар гӯйиши Ғорон калимаҳои сода ташкил дода, дар асоси онҳо вожаҳои сохтаю мураккаб созмон меёбанд. Муҳаққиқ А. Амлоев оид ба калимасозии морфологӣ ибрази ақида намуда, онро ба ду қисм: калимасозии исм бо ёрии вандҳо (пешванду пасванд) ва пайвастшавии асосҳои лексикӣ ҷудо намуда, мавқеи калимасозии исмро бо воситаи пешванду пасвандҳо чунин баён намудааст: “калимасозии исм ба воситаи пешванду пасвандҳо дар муқоиса ба қисми дуюм мавқеи маҳсус дорад” [1,15].). Дар мақолаи мазкур калимаҳои сохта, ки бо воситаи пасвандҳо шаклу маънои навро фаро гирифтаанд, мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Қисми зиёди вожаҳои таркиби лексикаи соҳаи чорводориро дар гӯйиши Ғорон калимаҳои сохта низ ташкил медиҳанд, ки онҳо бо воситаи вандҳо, хусусан, пасвандҳо сохта мешаванд. Тарзи сохтани калимаҳо дар гӯйиши Ғорон ба қолабҳои калимасозии забони адабӣ ва дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ монанд буда, танҳо вобаста ба дараҷаи маҳсулнокии усулҳои калимасозӣ ва қолабҳои забонӣ фарқияти онҳо ба назар мерасад.

Пасвандҳои **-гар, -ӣ, -ҷӣ, -ак, -а, -ча, -ин, -дор, -бон, -ча, -о, -акӣ, -ворӣ, -зор, -дон, -ок, -гоҳ // -га** ва ғайра дар лексикаи марбут ба чорводорӣ дар гӯйиши тоҷикони Ғорон сермаҳсул мебошанд.

Пасванди -ҷӣ. Пасванди мазкур дар лексикаи соҳаи чорводорӣ гӯйиши Ғорон каммаҳсул бошад ҳам, барои сохтани исмҳои марбут ба касбу кор ва машғулияти одамон корбурд мешавад. Вожаҳои “айлоқҷӣ”, “тағовҷӣ”-ро ба ин гурӯҳ дохил кардан мумкин аст. Ин пасванд дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ ва дар дигар шеваю лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, аз ҷумла, лаҳҷаи Варзоб [5, 36] маъмул мебошад. Мисол: **авулҷӣ, дойраҷӣ, таблақҷӣ** ва ғайра.

Пасванди -гар. Ин пасванд барои сохтани исмҳои марбут ба касбу кор ва фаъолият хизмат мекунад: **ҷуфтгар, даравгар, заргар, оҳангар** ва ғ. Мисол: *Карим ба пеши ҷуфтгар-о рафт. Дравгар-о ай кор омадан* (Ст.).

Пасванди -гарӣ. Рафтору хислати ҳайвон **девонагарӣ, харгарӣ** ва машғулияти чорводорон: **даравгарӣ, ҷуфтгариро** ифода мекунад. Бояд зикр намуд, ки вожаҳои **даравгарӣ ва ҷуфтгарӣ** ду зинаи калимасозӣ гузашта, дар зинаи аввал аз асосҳои **ҷуфт** ва **дарав** бо пасванди **-гар** вожаҳои **ҷуфтгар** ва **даравгар** сохта шуда, дар зинаи дуюм бо воситаи пасванди **-ӣ** вожаҳои **ҷуфтгарӣ** ва **даравгарӣ** ба вучуд омадаанд.

Пасванди-ӣ. Пасванди мазкур дар забони тоҷикӣ ва дар аксар гӯйишу лаҳҷаҳои он, аз ҷумла, лаҳҷаи Ромит [2, 47], шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ [13, 7] лаҳҷаи Варзоб [5, 37], лаҳҷаҳои Ванҷу Бадахшон [10, 27-28] дар гӯйиши Ғорон низ ҳамчун пасванди сермаҳсули исму сифатсоз корбурд мешавад. Мисол: *пашмӣ, чармӣ, мешӣ, бузакбозӣ, саворӣ ва ғ. Хар-а ба тасмаи чармӣ да пеши агел банд* (Кл.). *Гӯшти мешӣ ба хунукзадагӣ фоида дора* (Сб.).

Пасванди -ак. Пасванди **-ак** дар забони тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои он [13, 54], ҳамчунин, дар забонҳои форсӣ, пашту [6, 36], гурӯҳи забонҳои бадахшонӣ, забони яғнобӣ [12, 646] ба маънои хурдию навозиш ба таври васеъ корбурд мешавад.

Яке аз пасвандҳои серистеъмол **-ак** ва гунаҳои савтии он мебошад, ки барои сохтани исмҳои марбут ба шахс, ғайришахс ва маънӣ хизмат менамояд.

Пасванди мазкур таърихи қадима дорад. Дар иртибот ба ин муҳаққиқ А. Хромов менависад, ки **-ак** аз забони суғдии **-ака** маншаъ мегирад ва дар забони яғнобӣ, ки давоми забони суғдист барои ифодаи хурдию навозиш ва сохтани исмҳо хизмат мекунад, вале муҳаққиқ роҷеъ ба сермаҳсулию каммаҳсулии он чизе наметӯяд [12, 666].

Муҳаққиқ Р. Ғаффоров корбурди ин пасвандро ба маъноҳои номбурда дар рисолаи “Язык и стил Рахима Джалила ([3,18] ба таври васеъ таҳлил намудааст. Ба ақидаи

забоншинос В. Расторгуева пасванди мазкур дар забони гилонӣ ҳамчун пасванди калимасоз баён намешавад, балки муҳаққиқон онро чун унсури шаклсоз нишон додаанд, ки ба калимаҳо ҳамроҳ шуда, хурдию навозиш ва тамасхурро мефаҳмонад ([9, 51].

Бояд тазақкур дод, ки пасванди мазкур бар хилофи забони адабии пешин дар забони адабии ҳозира ва шеваҳои забони тоҷикӣ бо қаринаҳояш ғайр ба ҳардидоаст. Муҳаққиқ С. Раҳматуллозода доир ба вариантнокии вожаҳо дар шеваҳо чунин андеша баён намудааст: "...вариантноки дар шева ва умуман дар забон, дар шаклҳои гуногун вучуд доштани ҳамон як мафҳум аст, ки дар натиҷаи тағйири шакли ину он воҳиди забони пайдо мегардад, вале бо вучуди тағйири зоҳир ҳамон хусусият ва вазифаеро адо мекунад, ки варианти асли дар зима дорад" [8, 6].

Пасванди **-ак** бо қаринаҳои худ яке аз вандҳои серистеъмол ба ҳисоб рафта, он на танҳо дар забони адабии тоҷик ва шеваҳои забони тоҷикӣ, балки дар дигар забонҳои эронӣ, аз ҷумла, форсӣ, дарӣ, пашту [6, 36] осет ва ғ. корбурд мешавад. Корбурди пасванди **-ак** ва гунаҳои он дар шеваҳои забони тоҷикӣ дар чунин шаклҳо ба назар мерасад: лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон **-ак//ек** ([14, 51], райони Китоб **-ак (-йак)** [4, 27], лаҳҷаҳои Ромит **-ак (-ик, ок)** [2, 14], лаҳҷаҳои Бадахшон **-ак (-ик, -ек, -ук, -ък)** ([10, 26], шеваи чанубӣ **-ак (-ик, -ек, -ук, -ък, -йак, -ҳак)** [14, 19-20].

Қайд кардан ба маврид аст, пасванди **-ак (-ек)** ба ғайр аз хусусияти шаклсозии калима, хусусияти калимасозиро низ доро мебошад. Аз ин лиҳоз, ин пасванд сермаҳсул ва серистеъмол буда, дар ғўиши Ғорон низ бо чунин хусусиятҳо маънои хурдиву навозишро ифода мекунад: *харақ, қалақ, нарақ, шалақ, чапушак, мешак, бҷечак, барек, лесак* ва ғайра. *Чапушък ай мол ҷудо шъдаст. Бъзи шалък имсол қисир бъдаст* (Анд.).

Вожаи *лесак* аз асоси замони ҳозираи феъли лесидан –“лес” бо илова кардани пасванди **-ак** исме сохта шудааст, ки навъи хўроки чорворо ифода мекунад: “лесак” (ордро каме нам гирифта, ҳангоми ҷўшидан гови бегўсола онро мелесад).

Пасванди -ак инчунин, аз исми исме месозад, ки номи бемории ҳайвонро ифода мекунад: *хоришак, пучак ва ғайра. Меш-о амаш хоришак шудан дору молидан даркор* (Кл.).

Пасванди -дор. Пасванди мазкур умумитоҷикӣ буда, дар ғўиши тоҷикони Ғорон сермаҳсул мебошад, он бо исми яқчо омада, соҳибиятро мефаҳмонад: *молдор* (соҳиби чорво, соҳиби боигариҳои гуногун), *буздор* (соҳиби буз), *гўсфанддор* (соҳиби гўсфанд), *говдор* (соҳиби гов) ва ғайра. *Апаи Содат, ки молдор-ст арсол айлоқ мера* (Кл.) *Буздор нархи буз-ша кам накард, ки мехаридем* (Анд.).

Пасванди -бон. Ин пасванд дар ғўиши Ғорон ва дигар шеваву лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ сермаҳсул буда, касбу кор ва машғулиятро дар ин соҳа ифода мекунад: *подабон, бузбон, баррабичабон, гўсолабон, галабон* ва ғайра. *Бач-о гўсолабонӣ рафтан* (Вг.). *Подабон-о гов-о-ра бавахти ба чаро бурдан* (Вг.). *Ай галабон дарак нест, ки кио шуд* (Шб.).

Пасванди -а. Пасванди **-а** яке аз пасвандҳои сермаҳсул ба шумор рафта, бо исми ва шумораву исми пайвасти шуда, калимаҳои нав месозад: *дугўша, савора, панҷа, талха ва ғайра. Дугўша барои ҷурғотмонӣ ҷогаи соз мебоша. Савора ай ама пеш гъзаит* (Ст.).

Пасванди -ча. Пасванди **-ча** чун пасванди шаклсоз ба монанди пасванди **-ак** маънои хурдиву навозишро ифода мекунад: *баррача, бузича, такача, пишакча, бузголача, кучукча, буқача* ва ғайра. *Баррача-ра дар боғи амоя дохтем* . *Бач-о пишакча-ра пеш кардан* (Ст.). *Буқача ба соли дига ба ҷуфткунӣ меша* (Шб.).

Пасванди -аст. Пасванди мазкур бештар дар сохтани калимаҳои тақлиди овозӣ, аз ҷумла, *вағаст, бааст, ҳангаст, мааст, благаст* ва ғайра корбурд мешавад. Ин пасванд дар шеваҳои дигари забони тоҷикӣ низ дар шакли **-ас//ос//аст** барои ифодаи маъноҳои зикргардида корбурд мешавад [13, 114].

Пасванди -ин. Ин пасванд каммаҳсул буда, аз исми сифати нисбӣ месозад: *рихин, пашмин, сангин ва ғайра. Йак гови ръхин ама-ра ръхин мекъна* (Кл.). *Либоси пашмина-ра ама дўст медоран* (Гч.).

Пасванди -о. Пасванди мазкур дар ғўиши Ғорон ба мисли аксари лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ ба сифати қисми асосии шакли чамъсоз барои чамъбандии исми дар шакли **-о** ба ҷойи пасванди **-хо**-и забони адабӣ корбурд мешавад. Мисол: *гов-о, буз-о, хар-о, асп-о, бар-о, гўсол-о* ва ғайра. *Имсол гов-о камхарч шъдан, ки ширшонам тънук шъдаст. Хар-о-ра да зак табела бъзанет, ки ба айлоқ нагърезан* (Кл.).

Бояд зикр намуд, ки ҳангоми чамъбандии калимаҳое, ки дар охири садонок доранд, овози садоноки онҳо ихтисор мегардад. Чунин шакли чамъбандӣ дар лаҳҷаҳои Варзоб [5, 39] ва лаҳҷаҳои забони дарии Афғонистон низ ([6, 91]) ба назар мерасад.

Пасванди -вор. Ии пасванд дар лексикаи марбут ба чорводорӣ дар гӯйиши Ҷорон барои сохтани вожаҳое, ки нуқсон ба беморӣ ва ё ягон хислати ҳайвонро ифода мекунад, корбурд мешавад. Намуна: *деванавор, аҷинавор ва ғайра. Гов аз дарди зиёд худро деванавор ба ар тараф мезад* (Гч.).

Пасванди -зор. Пасванди мазкур дар гӯйиши Ҷорон сермахсул буда, барои ифодаи мавзёҳои чорвоҷаронӣ, ки аз номи буттаву дарахтон гирифта шудааст, корбурд мешавад. Масалан: *Арҷазор, Торонзор, Тутзор, Сафедорзор, Бруҷзор* ва ғайра. Бояд зикр намуд, ки пасванди мазкур дар забони ягнобӣ ҳамчун муродиф дар шакли *-vara* барои сохтани номҳои чуғрофӣ корбурд мешавад [12, 676].

Пасванди -гоҳ//-га. Дар гӯйиши Ҷорон тавассути пасванди мазкур калимаҳое сохта мешаванд, ки номи ашё, исми маънӣ ва маконро ифода менамоянд, аз ҷумла, *ҷога* (зарф барои нигоҳдории маҳсулоти ширӣ), *пойга* (аспдавонӣ), *ҷарогоҳ, ҷарохура* ва ғайра. Бояд зикр намуд, ки пасванди мазкур дар лаҳҷаи Варзоб низ дар шакли **-гоҳ//-га** [5, 40] корбурд шуда, дар забони адабӣ дар шакли **-гоҳ, -гаҳ** ва дар шеваи ҷанубӣ-шарқӣ гунаҳои он дар шакли **-го, -гаҳ, -га** истифода мешавад [14, 93-95].

Пасванди -дон. Ин пасванд дар гӯйиши Ҷорон сермахсул буда, номи ҷой, макони гузоштан ва нигоҳ доштани чизро ифода мекунад. Масалан: *кадон* (каҳдон, яъне ҷойи нигоҳдории коҳ), *ширдон* (ширдони пистон), *пуродон* (ҷойи нигоҳдории пору), *бачадон* (*бачадон, раҳм*), *задон* (захдон, бачадон) ва ғайра.

Хулоса, корбурди пасвандҳо дар калимасозии лексикаи марбут ба чорводорӣ дар гӯйиши Ҷорон дар қолаби калимасозии забони тоҷикӣ ба роҳ монда шуда, дар пайдоиш ва ташаккули ин қабати луғавӣ нақши муҳим дорад.

Рӯйхати номҳои ихтисоршудаи деҳаҳо:

Анд. – Андароб

Гч. – Гармчашма

Вг. – Вогз

Кл. – Кӯҳилаъл

Ст. – Сист

Шб. – Шанбедеҳ

**Муқарриз: Муҳаммадҷонзода О.О., д.и.ф., профессор
Адабиёт:**

1. Амлоев, А.Я. Калимасозии исм дар настри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев / А.Я.Амлоев. – Душанбе, 2016. – 152с.
2. Бердиев, Б. Рамитские говоры таджикского языка // Б. Бердиев. Автореф. канд. дисс. – Душанбе, 1979. -28с.
3. Гаффоров, Р. Язык и стил Рахима Джалила (на материале романа Пулат и Гульру) (Текст) / Р. Гаффоров. АҚД. – Самарканд, 1964.
4. Маҳмудов, М. Лаҳҷаҳои тоҷикони райони Китоб /М.Маҳмудов.–Душанбе: Ирфон, 1978. –280с.
5. Мирбобоев, А. Лексика животноводства ваханского языка / А. Мирбобоев. Дис. канд. филол. наук. – Душанбе, 1991. –205с.
6. Обидов, У. Омӯзиши муқоисавии лаҳҷаҳои забони дарию Афғонистон / У.Обидов. Рис. доктори илм. филол. – Душанбе, 1995. – 334с.
5. Раҳматуллозода, С., Рӯзиёв М. Нақши пасвандҳои калимасоз дар ташаккули лексикаи марбут ба ҳайвоноти хонагӣ дар лаҳҷаи Варзоб / С. Раҳматуллозода, М. Рӯзиёв/Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ. – Душанбе, 2020, №3, саҳ. 33-42.
7. Раҳматуллозода, С. Р. Калимасозии исм / С.Р. Раҳматуллозода. – Душанбе: “Дониш”, 2019. – 226с.
8. Раҳматуллозода С. Таҳқиқи лингвистии морфемаи грамматикӣ / С. Раҳматуллозода. – Душанбе: “Дониш”, 2021. -120с.
9. Расторгуева, В.С., Керимова А.А. Гилянский язык (Текст) / В.С. Расторгуева, А.А.Керимова. – М.: “Наука”, 1971. –320 с.
10. Розенфелд А.З. Ванджские говоры таджикского языка/А.З.Розенфелд.–Л.: “ЛГУ”, 1964. –149 с.
11. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. – Душанбе: 2001. –310с.
12. Хромов, А.Л. Ягнобский язык // Основы иранского языкознания: Новоиранские языки: Восточная группа. –М.: “Наука”, 1987.–с. 644-701.
13. Ҷӯраев, Ғ. Системаи лексикаи лаҳҷаи забони тоҷикӣ (дар асоси маводи шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ) // Ғ. Ҷӯраев. Рис.н.илм. филол. –Душанбе, 1992. – 333с.
14. Ҷӯраев, Ғ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (фонетика, лексика) // Ғ. Ҷӯраев.Ҷ.1. –Душанбе, “Дониш” 1980.

КОРБУРДИ ПАСВАНДҲОИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ДАР ЛЕКСИКАИ МАРБУТ БА ЧОРВОДОРӢ ДАР ГӢЙИШИ ТОЧΙΚОНИ ГОРОН

Дар мақола корбурди пасвандҳои забони тоҷикӣ дар калимасозии лексикаи марбут ба ҳайвоноти хонагӣ дар гӯйиши Горон мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Дар асоси маводди таҳлилгардида маълум гардид, ки пасвандҳои *-гар, -ӣ, -чӣ, -ак, -а, -ча, -ин, -дор, -бон, -ча, -о, -акӣ, -ворӣ, -зор, -дон, -ок, -гоҳ//-га* ва ғайра дар доираи лексикаи марбут ба чорводорӣ дар гӯйиши Горон сермаҳсул буда, дар калимасозии ин қабати луғавӣ онҳо мавқеи калон доранд.

Бояд зикр намуд, ки қолабҳои калимасозии пасвандҳои таҳлилшуда дар доираи роҳи суннати калимасозии забони тоҷикӣ сурат гирифта, дар пайдоиш ва ташаккули ин қабати луғавӣ нақши муҳим дорад.

Дар забоншиносии тоҷик омӯзиши хусусиятҳои калимасозии пасвандҳои мазкур дар доираи калимаҳои марбут ба ҳайвоноти хонагӣ дар асоси маводди гӯйиши Горон дар зинаи аввал меистад.

Калидвожаҳо: *илми забоншиносии, забони тоҷикӣ, лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, ҳайвоноти хонагӣ, калимасозӣ, қабати лексикӣ, пасвандҳо.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СУФФИКСОВ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В ЛЕКСИКОНЕ, СВЯЗАННОЙ С ЖИВОТНОВОДСТВОМ, НА ГОВОРЕ ГОРОНСКИХ ТАДЖИКОВ

В статье анализируется использование суффиксов таджикского языка в словообразовании связанной с животноводством, на говоре Горонских таджиков.

На основе анализируемого материала выяснилось, что суффиксы *-гар,-ӣ, -ак, а, -ча, -ин, -дор, -бон, -ча, -о, -акӣ, -ворӣ, -зор, -дон, -ок, -гоҳ//-га* и т.д., в рамках лексики, связанной с животноводством, считаются в этой лексической пласти плодотворными и они занимают ключевую позицию в словообразовании этого словарного пласта.

Следует отметить, что закономерности словообразования анализируемых суффиксов имеют место в рамках традиционного способа словообразования таджикского языка и играют важную роль в возникновении и формировании данного словарного пласта.

В таджикском языкознании изучение особенностей словообразования этих суффиксов в контексте слов, относящихся к домашним животным, на материалах горонской речи находится на первом уровне.

Ключевые слова: *лингвистическая наука, таджикский язык, диалекты таджикского языка, домашние животные, словообразование, лексический пласт, суффиксы.*

THE USE OF TAJIK LANGUAGE SUFFIXES IN THE LEXICON RELATED TO LIVESTOCK FARMING IN THE GORON TAJIK DIALECT

The article analyzes the use of Tajik language suffixes in word formation related to livestock farming in the dialect of the Goron Tajiks.

Based on the analyzed material, it turned out that the suffixes are *gar, - ӣ, -ak, - a, -cha, -in, -dor, - bon, - cha, - o, - aki, - vori, - zor, - don, -ok, -goh //-ga* etc., within the framework of vocabulary related to livestock farming, are considered fruitful in this lexical layer and they occupy a large position.

It should be noted that the patterns of word formation of the analyzed suffixes take place within the framework of the traditional method of word formation of the Tajik language and historically play an important role in the origin and formation of this lexical layer.

In Tajik linguistics, the study of the peculiarities of word formation of these suffixes in the context of words related to domestic animals, based on the material of the Goron dialect (speech), is at the first level.

Keywords: *linguistic science, Tajik language, dialects of the Tajik language, domestic animals, word formations, lexical layer, suffixes.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Фарҳодова Сарвбону Алидодовна - Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Баҳодур Искандарови АМИТ, унвонҷӯй. Нишонӣ: 736000, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдорова 1. Тел.: (+992) 111191173*

Сведения об авторе: *Фарҳодова Сарвбону Алидодовна - Институт гуманитарных наук имени академика Бахадур Александрова НАНТ, соискатель. Адрес: 736000, г. Хоруг, улица. Холдоровой 1. Телеграмма.: (+992) 111191173*

Information about the author: *Farhodova Sarvbonu Alidodovna - Academician Bahadur Alexandrov Institute of Humanities of the National Academy of Sciences of Tajikistan, candidate. Address: 736000, Khorog, 1 Kholdorova str.. Telegram: (+992) 111191173*

УДК: 802.

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

Хасанова Ш. Р.

Тадженский международный университет иностранных языков имени С. Улугзаде

Имя прилагательное в системе морфологических ресурсов языка имеет важное значение как категория, в семантике которой преобладает понятие определяющего имя существительное качества.

Имя прилагательное, будучи третьей по значимости частью речи в сопоставляемых языках, играет важную роль как языковое средство в художественном тексте. Имена прилагательные являются самой живописной частью речи, поскольку их гибкая и богатая система, их эстетическая функция формируют и реализуют разносторонний изобразительно-выразительный потенциал. Семантика прилагательных реализуется в детальном описании внешности героев, в создании их психологического портрета, их манеры поведения, уклада жизни. В художественной литературе стала традиционной стилистическая адаптация прилагательных-эпитетов, используемых в описаниях.

Качественным прилагательным характерны самые яркие экспрессивные свойства, в силу того, что их семантике присущи разнообразные оценочные значения. Их употребление даже в прямом, номинативном значении придаёт речи выразительность.

Целью нашего исследования, проводимого в рамках настоящей статьи, является выявление особенностей употребления таджикских имен прилагательных в художественном тексте, установление их семантического потенциала, определение семантической структуры и специфики лексико-семантических вариантов полусмычных лексем, а также характеристика синонимо-антонимических парадигм прилагательных. Вместе с тем не теряет своей актуальности и другой вопрос, решение которого является одной из поставленных перед исследованием задач. Это проблема поиска лексических соответствий в языке-реципиенте и определение адекватности передачи прилагательных с таджикского языка на русский. Для разрешения этих и других вопросов необходимо обращения к текстам художественных произведений. В качестве языкового материала послужил роман С. Улугзаде «Утро нашей юности».

Семантический потенциал имени прилагательного, как и любого другого слова, всецело зависит от его содержания, другими словами, семантической структуры, которая в словаре лингвистических терминов интерпретируется следующим образом: «Семантическая структура слова – строение лексического значения слова. Представление о семантической структуре слова выработано на основе компонентного семантического анализа, т.е. деления значения на мельчайшие далее неделимые компоненты – семы» [1, с. 406].

Семантический потенциал получает своё раскрытие и реализуется преимущественно в описании внешнего и внутреннего мира человека, так красочно и выразительно воссоздаваемого художниками слова в литературе. Исходя из этого положения в качестве объекта исследования выбран следующий эпизод художественного текста:

Вай аз падарам даҳ-поздах сол **хурдтар** буд. Қади **майдааш** базӯр то китфи падарам меомад. Дар намуд **солиму бардам** буд, рӯи **сафедаш** сурхии **латифе** дошт, чашмонаш **калони гӯсфандӣ**, пешонааш **кушоди беожанг** буд. Ҳаракатҳояш **чобук** ва **озодона** буда, корубори хонаро бо тезӣ анҷом меод. **Меҳрубон** ва **рамҳдил** буд, ба ятиму бенавоён дилаш сӯхта мегирист, **одамдӯст** буд, меҳмондориро нағз меид [4, с. 15]. – Мать была **моложе** отца лет на пятнадцать. **Маленькая** ростом, она едва доходила ему до плеч. **Крепкая** на вид, **белолицая**, с **ярким** румянцем, с **гладким открытым** лбом, **большими карими** глазами, мать легко двигалась и всё делала быстро и бесшумно. Она была **внимательна** к людям, жалела всех несчастных и обездоленных. **Общительная** мама очень любила, чтобы к ней приходили в гости. [5, с. 17].

В анализируемом фрагменте оригинала использовано 15 прилагательных, большая часть которых является производным. Единицы принадлежат преимущественно лексико-грамматическим группам параметрических прилагательных, прилагательных цветообозначений, характеристики внутреннего мира человека.

Первое сочетание *вай хурдтар* буд содержит качественное прилагательное **хурдтар** в форме сравнительной степени, выполняющее синтаксическую роль предикатива.

Прилагательное *хурд* является полисемичным. «Значение многозначного слова представляет собой сложную систему. Каждое отдельное значение такого слова, или его лексико-семантический вариант (ЛСВ), может быть рассмотрен подобно однозначному слову, как семная структура» [1, с. 406]. Следовательно, данное слово обладает двумя лексико-семантическими вариантами. В контексте реализовано во втором ЛСВ «2. Хурдсол, кўдак» [7, с. 462], которое является производным, поскольку образовано лексико-семантическим способом за счёт метафоризации значения на основе сходства признаков: маленький по форме → маленький по возрасту.

Приведенное в качестве эквивалента слово – **моложе** – является качественным прилагательным в форме сравнительной степени и выполняет функции предикатива. Прилагательной *молодой*, будучи полисемантическим словом, является обозначением 5 денотатов, но наиболее приемлемым для данного эпизода является ЛСВ₁, «не достигший зрелого возраста, юный» [2]. Однако, на наш взгляд, подобранное переводчиком соответствие не может быть эквивалентным, поскольку, согласно нормам русского языка, при сравнении возраста двух субъектов целесообразно использование прилагательного *младше*; единица *моложе* употребляется при указании на внешность или самочувствие.

Таким образом, прилагательные *хурдтар* и *моложе* не могут выступать в качестве узуальных и контекстуальных эквивалентов. Более полное отражение семного состава лексемы *хурд* возможно в ЛСВ₁ прилагательного *младший*.

Примечательно, что в данном фрагменте текста отмечается функционирование синонимичных аффиксов *хурд* – *майда*, которые, судя по данным ФТЗТ являются абсолютными синонимами в своём номинативном значении, поскольку интерпретируются посредством друг друга. Ср.: «**Майда 1. Хурд**, кўчак: бачаи майда, қадахи майда» [6, с. 744]- и «**Хурд 1. Майда**, камчусса; муқоб. Калон, бузург» [7, с. 462].

Лексема *майда*, использованное в сочетании *қади майда*, абсолютно адекватно воссоздаётся в конечном тексте – **маленький** рост, несмотря на то, что лексическая валентность существительного *қад* – рост предполагает его сочетание с прилагательным *паст* – *низкий*.

Прилагательные *майда* – *маленький* представлены в сопоставляемых языках многозначными лексемами, проявляют полную эквивалентность в своих первых, номинативных значениях, соотносятся с параметрическими прилагательными и одновременно могут характеризовать внешний вид человека (в частности, его форму).

В следующем сочетании *намуди солиму бардам* использовано два однородных прилагательных **солим** и **бардам**, которые являются тождественными по значению. Тождественность эта не абсолютная, у слова *бардам* более широкий семантический объём: «Солим - сихат, саломат, тандуруст; дуруст, беайб» [7, 259] и «Бардам – боқувват, зўр; солим» [6, 137]. Лексема *бардам* может характеризовать не только признак предмета, но и признак признака «Бардам – 1. Здоровый, бодрый, крепкий, полный сил; 2. Бодро» [7, с. 81].

Узуальным эквивалентом лексемы *солим* выступает русское прилагательное *здоровый*, точнее его ЛСВ₁ «1. Обладающий здоровьем; противоп. больной» [2]. Однако переводческое решение предпочло прилагательное *крепкий*, то есть переносный ЛСВ₃ прилагательного *здоровый* «3. Прост. Крепкого сложения, сильный, могучий» [2]. Однако, сема 'крепкий' содержится и в прилагательном *бардам*. Эксплицировать выбор переводчика, заключающийся в объединении значений двух прилагательных исходного текста, не представляется возможным, поскольку, на наш взгляд, выбор не оправдан. Допущенная переводческая трансформация повлекла за собой потерю информационного содержания

оригинала. Вполне уместна и не затруднительна передача каждого из прилагательных: здоровая и крепкая на вид. Хотя и в этом случае отмечается синонимичность предложенных прилагательных на интегрирующем семном уровне 'наличие здоровья', но существенны также и дифференцирующие семы 'не больной' и 'сильный'.

Следовательно, можно сделать вывод, что в конечном тексте отмечается эквивалентная передача прилагательного бардам и опущение прилагательного солим.

Сочетание рӯи сафед отобразено в русском языке лексико-синтаксическим способом, предполагающим сращение двух лексических единиц, а именно белолицый. В языковой картине мира сопоставляемых языков закономерно употребление лексемы белый (цвет снега и молока) при характеристике кожного покрытия человека, в частности его лица: сафедруй, сафедчаруй, русафед, сафедчехра, сафедрухсор; белолицый. Перечисленные прилагательные несут в себе положительную эмоциональную окраску и подчеркивают в сопоставляемых языках общую особенность красоты лица и используются в переносном значении «красавец, красавица».

Для описания цвета лица уместно также употребление сложных прилагательных с компонентом сиёх – чёрный: рӯсиёх, сиёхрӯ / сияхрӯ, сиёхчехра / сияхчехра; чернолицый, чернолицкий, которые составляют синонимический ряд и противопоставляются ранее перечисленным прилагательным.

Интересно в плане реализации семантического потенциала и перевода на русский язык и другое прилагательное - латиф, представленное в словосочетании исходного текста сурхии латиф, является многозначным словом, его семантическая структура содержит три ЛСВ: «1. Нозук, зариф; нарм; 2. Гуворо, форам, матбуъ; 3. Дилкаш, дилпазир, дилписанд, нозанин, раъно, зебо» [6, с. 714]. В качестве антонимичных коррелятов слова выступают прилагательные дурушт, нофорам, дилнокаш, безеб.

По нашему мнению, в данном лексическом окружении приемлемо использование любого из обозначенных вариантов: сурхии нозук – нежный румянец, сурхии гуворо – приятный румянец, сурхии дилкаш, зебо – очаровательный, красивый румянец. В каждом из этих вариантов прилагательное лишено нейтральности. Оно несёт в себе некую степень экспрессивности и красочности. Однако в конечном тексте сочетание сурхии латиф передано как яркий румянец. Прилагательное яркий, будучи многозначным словом, является обозначением пяти денотатов. В сочетании с существительным румянец наиболее приемлемо использование ЛСВ₂ прилагательного, а именно: «2. Отличающийся чистотой и концентрированностью тона, цвета» [2].

Безусловно, данный переводческий выбор не является эквивалентным, поскольку содержит описание различных качеств определяемого слова. В теории перевода анализируемый случай рассматривается как лексическая замена. Более того, в конечном тексте отмечается потеря экспрессивности оригинала, и, как следствие, отмечается неадекватный перевод. Поскольку, согласно Султановой Р.М., «адекватность перевода образных средств, прежде всего, зависит от корректной передачи семантической информации образом переводимого языка. При точной передаче семантической основы образа оригинала возможно получение адекватного языкового образа ПЯ и его адекватного смыслового содержания, реализующего номинативную функцию образа» [3, с. 205].

Следующий объект исследования словосочетание чашмони калони гӯсфандӣ содержит два прилагательных. Прилагательное калон является параметрическим прилагательным, “ҳачман ва микдоран бузург, азим” [6, с. 582], сопоставим с ЛСВ₁ прилагательного большой: “значительный по размерам, по величине, силе”, то есть является его узуальным и контекстуальным эквивалентом.

Прилагательное гӯсфандӣ представляет собой производное от гӯсфанд (баран, овца) слово. Следует отметить, что в лексикографических источниках таджикского языка зафиксирован ряд сложных слов с компонентом чашм, которые характеризуют форму, размер и цвет глаз, ассоциируя их с различными реалиями, в частности животными: говчашм (гов – корова), ғукчашм (ғук – жаба), зоғчашм (зоғ – ворон), мешчашм (меш – овца).

Прилагательное мешчашм интерпретируется как «волоокый, волоокая, с большими круглыми светлокариими глазами» [8, с.451]. Между тем, использование лексемы гӯсфанд в качестве образа сравнения глаз женщины является неожиданным сравнением. Возможно, именно этим фактом продиктован выбор переводчика: перевод чашмони гӯсфандӣ словосочетанием карие глаза. В этом случае наблюдается неполная передача описания глаз – есть указание на цвет глаз, но не на их размер и форму. Отмечается не только потеря информации, но и образности оригинала.

Прилагательное карий в русском языке моносемично, является цветообозначением и рассматривается как синоним слова коричневый, однако в отличие от последнего, обладает крайне ограниченной лексической сочетаемостью, поскольку может характеризовать только цвет глаз.

Из этого следует, что выбор в качестве соответствия прилагательного гӯсфандӣ прилагательного карий неправомерен, эти две лексемы не могут выступать ни узуальными, ни контекстуальными эквивалентами.

Следующими единицами сопоставительного семантического анализа являются прилагательные кушод и беожанг, представленные в сочетании пешонаи кушоди беожанг.

Лексема **кушод** представлена полисемичным словом, выступая при этом обозначением двух денотатов: «1. Во, боз, яла, нобаста; 2. Васеъ, фарох, пахновар» [6, с. 638]. В исследуемом фрагменте используется в первом значении. ЛСВ₁, будучи адъективированной формой причастия, является номинативным. Способно развивать синонимические отношения с такими прилагательными, как яла, боз, нобаста и антонимические с лексемами пӯшида, баста, махкам.

В качестве лексического и контекстуального эквивалента соотносимо с прилагательным **открытый**, который также является адъективированной формой причастия. Согласно данным двуязычных словарей, прилагательные открытый и кушод(а) являются абсолютными эквивалентами, содержащими одинаковый семный состав.

Прилагательное **беожанг** не зафиксировано в словарях, несмотря на его употребительность в речи. Данное обстоятельство, возможно, обусловлено его морфемной структурой – бе+ожанг – без+морщин, когда при помощи отрицательной приставки можно образовать новое прилагательное от существительного. В русском языке тоже не отмечено ни одного прилагательного с компонентом морщин, обозначающего признак отсутствия морщин. Вследствие чего вполне закономерным становится выбор переводчика, который в качестве эквивалента предложил лексему гладкий. Прилагательное **гладкий**, как и его таджикский коррелят, относится к лексико-семантической группе прилагательных тактильной перцепции, представляет собой многозначную лексему, семантическая структура которой охватывает три ЛСВ. В анализируемом фрагменте текста реализован в ЛСВ₁: «1. Без выступов, впадин и шероховатостей; ровный» [2].

Тем не менее, подобранное соответствие не может служить эквивалентом лексемы исходного текста, поскольку семантика русского гладкий намного шире и охватывает не только впадины (т.е. морщины), но и выступы и шероховатости. Более того, семантика таджикского прилагательного основана на отрицании признака, а русского – на его наличии.

Таким образом, из двух определений существительного пешонӣ – лоб, одно (кушод-открытый) абсолютно эквивалентно, другое (беожанг-гладкий) – частично.

Сочетание определяемого слова ҳаракатҳо и двух его определений чобук и озодона является предметом дальнейшего исследования. Прилагательное **чобук** представляет собой многозначное слово, которое наделено двумя значениями: «1. Чаққон, чусту чолок, зудқор; 2. Тез, босуръат» [7, с. 556]. На наш взгляд, обозначенные ЛСВ могут быть равнозначно реализованы в данном контексте: ҳаракатҳои чусту чолок – проворные, исполненные быстроты движения; ҳаракатҳои тез – быстрые движения.

Прилагательное озодона является полисемичной лексемой, наделено двумя значениями: «1. Ба озодӣ, бидуни вобастагӣ, ба ихтиёри худ, ба сари худ; 2. Бемалол, бедушворӣ, баосонӣ» [7, с. 22]. Будучи омонимичной формой, в зависимости от контекста может относиться либо к прилагательным,

либо к наречиям. В исследуемом контексте использовано во втором значении: **ҳаракатҳои бемалол** – непринужденные движения.

Исходя из сказанного, эпизод текста – **ҳаракатҳои чобук ва озодона буд**, следовало бы воспроизвести в конечном тексте как её движения были проворными и непринужденными. В итоге наблюдается несколько трансформаций лексического и грамматического характера – всё делала быстро и бесшумно. Помимо того, что прилагательные оригинала переданы наречиями, смысловое содержание претерпело значительные преобразования.

Другим объектом сопоставительного семантического анализа является сочетание (модар) **меҳрубон ва раҳмдил буд**.

Прилагательное **меҳрубон** является однозначным прилагательным, наделено семантикой «Бомехру муҳаббат, пурмуҳаббат, навозишкор, мушфик, дӯстдор» [6, с. 795]. Соотносимо с лексико-семантической группой прилагательных, характеризующих человека по его отношению к другим людям. Эквивалентно прилагательному **ласковый**, точнее основному его ЛСВ: «1. Проявляющий ласку, нежность, полный ласки» [2].

Прилагательное **раҳмдил** в свою очередь также является однозначным прилагательным, значение которого интерпретируется как «нармдил, дилсуз, меҳрубон, навозишкор» [7, с. 156]. Также относится к лексико-семантической группе прилагательных, характеризующих человека по его отношению к другим людям. Эквивалентно прилагательному **милосердный**, единственное значение которого можно растолковать как «проявляющий милосердие, готовность к оказанию помощи» [2].

Из приведённых толкований становится очевидным, что анализируемые прилагательные **меҳрубон** и **раҳмдил** являются синонимами, тождественность которых проявляется в интегральных семах 'бомехр, навозишкорона' – 'ласковый, приветливый'.

В конечном тексте два тождественных прилагательных оригинала воспроизведены другим, на наш взгляд, тождественным словом внимательный «2. Проявляющий внимание; заботливый, чуткий» [2]. Несмотря на синонимичность рассматриваемых прилагательных, нельзя констатировать адекватность перевода, эквивалентность анализируемых единиц.

Неэквивалентны также и следующие, предложенные в качестве соответствий, прилагательные сопоставляемых языков – **одамдӯст** и **общительный**, что ярко отображается в их толкованиях: «одамдӯст – он ки ба одамизод меҳру муҳаббат дорад, инсонгаро» [7, с. 18] и «общительный – легко входящий в общение с другими, склонный к общению, не замкнутый» [2]. Возможно, связь между ними можно эксплицировать причинно-следственными отношениями: любит людей и поэтому легко с ними общается. Подобный способ перевода в теории переводоведения обозначен термином «модуляция» – вид лексической переводческой трансформации.

Таким образом, сопоставительный семантический анализ небольшого фрагмента художественного текста, содержащего портретную зарисовку одного из персонажей романа, позволил выявить ряд допущенных при переводе преобразований. В первую очередь, это касается отмеченных лексических трансформаций, заключающихся в опущении лексем, в искажении смыслового содержания отдельных прилагательных, в неоправданной замене лексических единиц. Грамматические трансформации, отражающиеся в замене частеречной принадлежности лексем, изменении их синтаксических функций, также сказались на воссоздании семантического потенциала использованных прилагательных. Более того нарушена количественная пропорциональность исследуемых адъективных единиц: если в оригинале их насчитывается 15, то в переводящем тексте – 11.

Рецензент: Ходжатов Б., к.ф.н.

Литература:

1. Полный словарь лингвистических терминов / Т.В. Матвеева. – Ростов на Дону: Феникс, 2010. – 341 с.
2. Словарь русского языка: В 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистич. исследований; Под ред. А. П. Евгеньевой. — 4-е изд., стер. — М.: Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/13/ma229117> (Дата обращения: 02.03.2024)
3. Султанова Р.М. Проблемы перевода метафор. / Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). - Душанбе: РТСУ, 2017. - № 4 (60). – С.203-208.
4. Улуғзода С. Субҳи чавонии мо: роман. / С.Улуғзода. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 231 с.
5. Улуғзаде С. Утро нашей юности. /С.Улуғзаде. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 275 с.
6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1 / С.Назарзода, А.Сангинова, С.Каримова, М.Х.Султон. – Душанбе: ХДММ «Шуҷоён», 2010. – 996с.

7. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.2 / С.Назарзода, А.Сангинов, С.Каримов, М.Х.Султон. – Душанбе: ХДММ «Шуҷоиён», 2010. – 1095с.
8. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ // под ред. Д.Саймидинова, С.Д.Холматовой, С.Каримова – Д.: Матбаа АИ ҚТ, 2006. – 784с.

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

В статье имена прилагательные являются самой живописной частью речи, поскольку их гибкая и богатая система, их эстетическая функция формируют и реализуют разносторонний изобразительно-выразительный потенциал. Семантика прилагательных реализуется в детальном описании внешности героев, в создании их психологического портрета, их манеры поведения, уклада жизни. В художественной литературе стала традиционным стилистическая адаптация прилагательных-эпитетов, используемых в описаниях. Качественным прилагательным характерны самые яркие экспрессивные свойства, в силу того, что их семантике присущи разнообразные оценочные значения. Их употребление даже в прямом, номинативном значении придаёт речи выразительность. сопоставительный семантический анализ небольшого фрагмента художественного текста, содержащего портретную зарисовку одного из персонажей романа, позволил выявить ряд допущенных при переводе преобразований.

Ключевые слова: *прилагательные, таджикский язык, русский язык, значение, речь, художественное произведение, семантика, смысл, портрет, оценка, внешность, часть речи.*

ВАЗИФАИ СИФАТҶОИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР АСАРҶОИ БАДЕӢ

Дар мақола сифатҳо як қисмати нутқро васф менамоянд, зеро системаи чандир ва бойи онҳо, функсияи эстетикӣи онҳо потенсиали гуногуни тасвири ва ифодаро ташаккул медиҳанд ва амалӣ мекунад. Семантикаи сифатҳо дар тасвири муфассали намуди зоҳирии қаҳрамонон, дар эҷоди портрети психологӣи онҳо, тарзи рафтор, тарзи ҳаёти онҳо амалӣ карда мешавад. Дар адабиёти бадеӣ мутобиқшавии услубии сифатҳои эпитетҳо, ки дар тавсифҳо истифода мешаванд, ба ҳукми анъана даромадааст. Сифатҳои аслии дорои равшантарин хусусиятҳои экспрессивӣ мебошанд, зеро маънои онҳо ба тарзҳои гуногуни арзёбӣ мегардад. Истифодаи онҳо ҳатто дар маънои асл ва номинативӣ ба нутқ хусни равшан мебахшанд. Таҳлили муқоисавии семантикӣи як порчаи хурди матни бадеӣ, ки тасвири портрети яке аз персонажҳои романро дар бар мегирад, имкон дод, ки як қатор тағиротҳои хангоми тарҷума пешомадаро ошкор созад.

Калидвожаҳо: *сифатҳо, забони тоҷикӣ, забони русӣ, маъно, нутқ, асари бадеӣ, семантика, маъно, портрет, арзёбӣ, намуди зоҳирӣ, ҳиссаи нутқ.*

THE FUNCTIONING OF TAJIK ADJECTIVES IN FICTION

The article considers adjectives as the most picturesque part of speech, since their flexible, rich system, aesthetic function form, implements a versatile pictorial and expressive potential. The semantics of adjectives is realized in a detailed description of the characters' appearance, in creating their psychological portrait, behavior, and way of life. Stylistic adaptation of adjectives-epithets used in descriptions has become traditional in fiction. Qualitative adjectives are characterized by the brightest expressive properties, due to the fact that their semantics is inherent in a variety of evaluative meanings. Their use even in a direct, nominative meaning gives expressiveness to speech. A comparative semantic analysis of a small fragment of a fiction text containing a portrait sketch of one of the characters in the novel revealed a number of transformations made during translation.

Keywords: *adjectives, Tajik language, Russian language, meaning, speech, fiction, semantics, sense, portrait, assessment, appearance, part of speech.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳасанова Шахло Раҳмоновна* - номзади илмҳои филологӣ, дотсент, декани факултети забонҳои Осиёи ДБЗХТ ба номи С.Улуғзода. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Муҳаммадиева, 17/6, E-mail: laylo.hasanov@mail.ru. Тел: (+992)919225504

Сведения об авторе: *Хасанова Шахло Раҳмоновна* - кандидат филологических наук, доцент, декан факультета языков Азии ТМУИЯ имени С.Улуғзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, E-mail: laylo.hasanov@mail.ru. Тел: +992919225504

Information about the author: *Khasanova Shahlo Rakhmonovna* - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Asian Languages, TIUFL named after S. Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. E-mail: laylo.hasanov@mail.ru. [Tel: +992919225504](tel:+992919225504)

ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ И ПРОБЛЕМА НЕПЕРЕВОДИМОСТИ
ПРИ ПЕРЕВОДЕ ВВОДНЫХ ЕДИНИЦ

(на примере русского и таджикского языков)

Ходжатов Б.Д.

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима
Улугзаде

Проблема переводимости и непереводимости занимает центральное место в теории перевода. Несмотря на процесс глобализации, близкое общение народов, этот вопрос не теряет своей актуальности по сегодняшний день. Цель настоящей статьи - определить роль лексических соответствий в разрешении проблемы непереводимости текста.

Важно отметить, что непереводимость не покрывает все текстовое пространство языков различного строя, оптимально значимая часть содержания и особенности формы исходного текста подвластны передаче на язык перевода. Непереводимость - это не полный отказ от перевода, не принципиальная невозможность данного процесса, иначе между языками не было бы никакой смысловой связи.

Как видим, проблема непереводимости вызвана когнитивным диссонансом между языками, если же явление переводимости реализуется однозначными эквивалентами и вариантными соответствиями, то проблема непереводимости разрешается искусственным путем, посредством переводческих трансформаций.

Для того чтобы убедиться в вышеизложенном мы выбрали рассказ И.С. Тургенева «Хорь и Калиныч» и его перевод на таджикский язык «Хорь ва Калиныч» из цикла очерков писателя «Записки охотника» («Хотираҳои шикорчи», переводчик Р. Ходизода).

Следует отметить, что при переводе художественного текста реже используются однозначные эквиваленты, чем вариантные соответствия, всё зависит от наличия определенной лексики, требующей применения первых. В нашем иллюстративном материале как раз примеров с однозначными эквивалентами нет, выявлены примеры только с вариантными соответствиями, которые связаны с явлением переводимости.

В нижеприведённом примере вводному слову *напротив* переводчиком подобрано вариантное соответствие *бар акс* из всех вариантов, приведённых в русско-таджикском словаре (*бильаск, бархилоф* и др.): *Калужская деревня, напротив, большей частью окружена лесом; избы стоят вольней и прямей, крыты тесом; ворота плотно запираются, плетень на задворке не разматан и не вывалился наружу, не зовет в гости всякую прохожую свинью...* [10, с. 5] *Қишлоқҳои Калуга бошад, бар акс, беиштар бо беиша иҳота карда шудаанд; хонаҳо рост ва аз ҳамдигар дур-дур андохта, бо тахтаҳои тунуки тарошидашуда пӯшида шудаанд; дарвозаҳо маҳкам пӯшида мешаванд, деворҳои бофтаи ҳавлӣ аз ҳам чудо шуда, химчаҳои онҳо баромада намеистанд, роҳ намедиҳад, ки ба ҳавлӣ ҳаргуна хуки раҳгузар дарояд...* [11, с. 30] Качественно-обстоятельное наречие *напротив* в данном контексте относится к разряду вводных слов по значению порядка мыслей и их связи. Такую же функцию в таджикском языке выполняет наречие *баръакс* (в тексте перевода *бар акс*), т.е. характеризует способ выражения мысли и указывает на отношения между частями высказывания.

В следующем контексте выступают два вводных компонента (*правда* и *например*), к которым подобраны словарные соответствия в таджикском языке *дуруст аст, ки* и *чунончи*, первое из которых указывает на степень достоверности сообщения, а второе употребляется при перечислении, пояснении слова в предложении и иллюстрации предшествующего изложения: *Водились за ним, правда, некоторые слабости: он, например, сватался за всех богатых невест в губернии и, получив отказ от руки и от дому, с сокрушенным сердцем доверял свое горе всем друзьям и знакомым...* [10, с. 6] *Дуруст аст, ки баъзе камбудидо дошт: чунончи, вай ба тамоми духтарҳои бои губерния хостгор мефиристонд ва аз духтар ва хонаводаи ӯ, ки ҷавоби радро гирифт, бо дили решу фиғор тамоми ғаму андӯҳаширо ба*

дӯсту шиносонаш мегуфт... [11, с. 30-31] Такое решение переводчика связано с тем, что в таджикском языке есть возможность подобрать необходимые эквиваленты для данных единиц, т.е. предметы и явления действительности носителей исходного и переводящего языков совпадают.

В третьем примере в качестве эквивалента вводной конструкции *как уже сказано* выступает односоставное предложение *чи тавре ки гуфтем*, которое вполне адекватно передаёт необходимую семантику, указывающую на источник сообщения. Например: *Но, за исключением этих немногих и незначительных недостатков, г-н Полутыкин был, как уже сказано, отличный человек* [10, с. 6]. *Аммо қатъи назар аз ин, баъзе камбудиҳои ками чузъӣ, ҷаноби Полутыкин, чи тавре ки гуфтем, одами хеле хуб буд* [11, с.31]. Основным компонентом данного предложения является выражение *чи тавре ки*, а выбор последующей части зависит от стиля переводчика, его навыков и словарного запаса.

Выявлены примеры, в которых вводные конструкции обособлены в скобках, при переводе предложения точь-в-точь повторяется его композиция. В варианте перевода также вводная конструкция располагается сразу после фамилии героя рассказа, использовано северное диалектное слово *сонӣ*, которое подчеркивает местный калорит и простоту языка: *Калиныч (как узнал я после) каждый день ходил с барином на охоту, носил его сумку, иногда и ружье, замечал, где садится птица, доставал воды, набирал земляники, устраивал шалаши, бегал за дрожками; без него г-н Полутыкин шагу ступить не мог* [10, с. 8]. *Калинич (чи тавре ки ман сонӣ фаҳмидам) ҳар рӯз бо хӯчаинаш ба шикор мерафтааст, халтаи ӯ, баъзан, туфангаширо ҳам бардошта мегаштааст, ба кучо шишастани паррандахоро нишон мекардааст, об меовардааст, земляника мечидааст, чайла месохтааст, аз паси ароба метохтааст, ҷаноби Полутыкин бе вай як қадам ҳам монда наметавонидааст* [11, с. 34].

Итак, явление переводимости основывается на схожести предметов и явлений реальной действительности носителей исходного и переводящего языков, схожести понятийных категорий, которым всегда возможно найти переводческий эквивалент. Проанализированные примеры свидетельствуют о том, что явление переводимости осуществляется на всех уровнях языковых единиц, т.е. используются и слова, и словосочетания, и предложения. Что касается перевода вводных единиц, то в основном используются вариантные соответствия, обозначающие лексических соответствия, зависимые от контекста.

Известно, что причина неоднократного обращения к проблеме непереводимости лежит в невозможности подбора прямого переводческого соответствия и возникновения трансляционного когнитивного диссонанса. Это вызвано тем, что между текстами исходного языка и языка перевода имеются различия, которые ограничивают выбор средств языка перевода, необходимых для выполнения поставленной задачи.

Проблема непереводимости, согласно проведённым исследованиям, вызвана несколькими причинами: 1) различной типолого-генеалогической онтологией языков; 2) диахронической и синхронической системно-структурной асимметрией любой рабочей пары языков; 3) различной концептуально-когнитивной организацией пространств рабочей пары языков; 4) лингвокультурологическим различием языковых картин мира; 5) этнопсихолингвистическими и символично-семиотическими различиями в манифестации языковых феноменов.

Приступим к рассмотрению примеров, относящихся к явлению непереводимости, - основному предмету нашего исследования. Для передачи вводного компонента в выбранном нами примере переводчик использовал приём лексической трансформации - конкретизацию, при которой выражение с более широким значением *смотри же* заменяется на выражение с более узким значением *бохабар бош*: *Смотри же, Вася, — продолжал он, обращаясь к кучеру, — духом сомчи: барина везешь* [10, с. 7]. *Бохабар бош, Вася, - давом намуд ӯ ба аробакаш нигоҳ карда, - аспро тезтар давои: хучаинро бурда истодаӣ* [11, с. 32]. Если обратиться к русско-таджикскому словарю, то глагол *смотри* на таджикский язык в прямом значении переводится как *нигоҳ кун*, который не соответствует той семантике, вытекающей

из содержания основного предложения. Поэтому переводчик считает целесообразным использовать глагол *бохабар бош*, который в данном контексте вполне адекватно реализует коммуникативную цель говорящего.

Приём конкретизации также использован при переводе следующего контекста, в котором происходит замена части речи, то есть предикатив *известно* заменяется частицей *албатта*, выступающих как вводные конструкции. Тот смысловой оттенок, который скрывается в этом слове обусловлен его интонационным рисунком в данном контексте, поэтому переводчику следует внимательно относиться к такому роду тонкостей перевода. Как раз используемая интонация данной единицы напоминает интонацию, применительную к частице *конечно*, которая переводится на таджикский язык как *албатта*: - «**Известно**, без недоумок...» *Вот он и поселился на болоте. С тех пор Хорем его и прозвали* [10, с. 8]. – *Албатта, бе бақия... Бо ҳамин тариқ вай ба ботлоқ кӯчид. Аз ҳамон вақт сар карда ўро Хорь номиданд* [11, с. 33]. Герой рассказа беспрекословно соглашается с требованием хозяина, что послужило причиной решения переводчика в выборе данного эквивалента.

Следующее предложение, которое мы рассмотрим оформлен с помощью частица *дескать*, употребляющееся как вводное слово при передаче чужой речи. В таджикском языке однозначного эквивалента к данной единице нет, но есть масса способов передачи его семантики: *маълум шуд, ки...*, *назар ба гуфтаи ӯ (онҳо)...*, *овоза шуд, ки...*, *гап-гап шуд, ки...*. Это примерные варианты, приведённые в словаре, но каждый переводчик может выдвинут свой вариант передачи, да и не в том статусе, который занимает исследуемая единица в исходном контексте. *Хорь молчал, хмурил густые брови и лишь изредка замечал, что, «дескать, это у нас не шло бы, а вот это хорошо — это порядок»* [10, с. 14]. *Хорь абруҳои сермӯяширо поин андохта хомӯш менишаст ва гоҳ-гоҳ «ҳа, инаш дар мамлакати мо намешудааст, ҳа, инаш дуруст, инро интизом мегӯянд» гуфта мемонд* [11,с.41]. С одной стороны, частица *дескать* заменена составным глагольным сказуемым *гуфта мемонд*, с другой стороны она передана как полноправный член предложения. Здесь просматривается грамматическая трансформация – замена части речи *дескать* членом предложения *гуфта мемонд*.

Таким же образом в следующем примере в языке перевода использован сравнительный союз *гӯё*, который в данном контексте передаёт семантику вводного слова *дескать*. Используя данную единицу, указывающую на источник сообщения, переводчик с её помощью придаёт высказыванию оттенок субъективной предположительности и допустимости: *Я уж ему не раз говорил: «Откупись, Хорь, эй, откупись!..» А он, бестия, меня уверяет, что нечем; денег, дескать, нету... Да, как бы не так!..* [10, с. 8] *Ман ба вай чанд бор гуфтам, ки, Хорь, пул дода худатро озод кун!.. Вай, шайтон, бошад, ба ман мегӯяд, ҳеч чиз надорам; гӯё пул надоштааст... ин гапи бекор!..* [11, с. 34]

Выявлены примеры лексико-грамматической трансформации, в частности, приём компенсации, который заключается в восполнении потерь, возникающих в результате невозможности точно воспроизвести смысл фрагмента исходного текста путем подбора эквивалентов. Вместо просторечного вводного слова *чай*, соответствующее по значению словам *вероятно, пожалуй, по-видимому, должно быть* переводчиком использован глагол *медонӣ*: «Эх, да ты разве наш брат!» — отвечал Калиныч. «Ну, хоть бы на лапти дал: ведь ты с ним на охоту ходишь; чай, что день, то лапти». — «Он мне дает на лапти» [10, с. 15]. «Ту, чаро мо барин мужик боиш?» - ҷавоб дод Калинич. «Хайр, ҳеч набошад, ба кафши хасин пул диҳад: охир ту ҳар рӯз бо ӯ ба шикор меравӣ; **медонӣ**, ҳар рӯз як кафши даркор». - «вай барои кафши пул медиҳад!» [11, с. 43]. Слово *чай* как вводный компонент выступает в двух значениях и в нашем случае нас интересует второе, которому в таджикском языке соответствует слово *охир*, при использовании которого предложение выглядело бы как *охир, ҳар рӯз як кафши даркор (медонӣ, ҳар рӯз як кафши даркор)*, но так как данная единица уже использована в середине высказывания, переводчик решил не повторить её. Поэтому он выбрал глагол *медонӣ*, чтобы компенсировать смысловой оттенок, и максимально приблизить носителя таджикского языка к ситуации.

В следующем примере переводчик компенсирует отсутствие вводного компонента *следовательно* выражением *аз ин рӯ*, - нельзя было не отметить особое отношение автора к охоте и охотникам. Создаётся такое впечатление, что если человек страстный охотник, то в нём очень много позитива: *В качестве охотника посещая Жиздринский уезд, сошелся я в поле и познакомился с одним калужским мелким помещиком, Полутыкиным, страстным охотником и, следовательно, отличным человеком* [10, с. 6]. *Ман ҳамчун шикорчӣ ба уезди Жиздринский рафта, ба сахрое фуромадам ва бо яке помещикони хурди калугагӣ Полутикин, шинос шудам. Ин кас шикорчии ҳарис ва аз ин рӯ одами хеле хуб буд* [11, с. 30]. Переводчик не случайно выбрал данный эквивалент, так как в какой-то степени он и является словарным соответствием лексемы *следовательно*, но только в качестве вводной конструкции.

В ходе анализа примеров установлено, что очень часто при переводе вводных единиц применяется приём логического развития мысли (или модуляция). Переводчики используют этот метод, когда результат перевода приводит к грамматически правильному высказыванию, но противоречащему «духу» языка перевода.

Рассмотрим применение модуляции на примерах нашего иллюстративного материала, чтобы установить причину несоответствия с языком перевода.

В двух последующих примерах вводные единицы оставлены без перевода, так как для носителя таджикского языка вовсе не важна субъективная позиция говорящего. Произведена лексическая трансформация посредством приёма логического развития мысли - способ перевода с использованием незначительных изменений значения или изменений точки восприятия в зависимости от контекста с целью поддержания «духа» языка перевода: *Женю, небось... А ты, батюшка, не гневишь: дитячко, видишь, малое, разуму не успело набраться* [10, с. 11]. *Албатта зандор мекунам... Тақсир, дарқаҳр нашав: бача ҷавон аст, ҳоло ақлаш надаромадааст* [11, с. 38]. *Только на толчках-то, смотри, потише: и телегу-то попортишь, да и барское череве обеспокоишь!»* [10, с. 7] *Дар настхамӣ, чуқуриҳо эҳтиёт бош, аспро оҳиста ҳай кун, набошад аробаро ҳам вайрон мекунию, шиками хучаинро ҳам дард мекунонӣ* [11, с. 32]. Несмотря на то, что семантика вводных компонентов (*видишь* и *смотри* - привлечение внимания собеседника к сообщению) в тексте перевода формально не вербализирована, в высказываниях ощущается некая интонационная составляющая привлечения внимания, то есть переводчик всегда учитывает все детали, содержащиеся в исходном тексте.

Причиной того, что переводчик может оставить вводные конструкции без перевода может быть их замена частями речи в тексте перевода, которые придают высказыванию смысловой оттенок заключённый во вводном компоненте, - факт использования приёма компенсации налицо: *Мы выпили по стакану, причем старик нам кланялся в пояс. «Ну, теперь, кажется, мы можем ехать, — заметил мой новый приятель* [10, с. 7]. *Мо як стакани нӯшидем, пирамард бошад, дуқат шуда ба мо таъзим меод. «Хуш, акнун, мо равам ҳам мешавад, - гуфт ошнои навам»* [11, с. 33]. Союз *ҳам* как раз и компенсирует отсутствие вводного компонента *кажется* в тексте перевода, т.е. действие в какой-то степени обусловлено субъективной позицией.

Таким же образом союз *ҳам* в следующем примере компенсирует отсутствие вводного компонента *кажись* (разговорно-сниженная форма *кажется*): — *Что у тебя за рослый народ! — заметил я старику. — Да, — промолвил он, откусывая крошечный кусок сахара, — на меня да на мою старуху жаловаться, кажись, им нечего* [10, с. 11]. — *«Писарҳоят баробари қадат-ку!» — гуфтам ман. - Ҳа, аз ману кампирам онҳо гила накунанд ҳам мешавад* [11, с. 37-38].

Итак, рассмотренные примеры свидетельствуют о том, что при передаче вводных единиц на таджикский язык используются такие типы переводческих трансформаций как 1) лексическая трансформация (конкретизация), 2) грамматическая трансформация (замена части речи) и 3) лексико-грамматическая трансформация (компенсация, логическое развитие мысли). Если переводчик использует приём конкретизации для адекватной реализации

коммуникативной цели говорящего, то приёмом замены части речи он придаёт высказыванию оттенок субъективной предположительности и допустимости. Приёмы компенсации и логического развития мысли переводчиком использованы для достижения максимальной адекватности перевода.

Рецензент: Турсунов Ф.М., д.ф.н., профессор

Список использованной литературы:

1. Виноградов, В.В. Вводные слова и их соотношения с структурно-семантическими категориями слов в современном русском языке / А.И. Аникин // Учен. зап. Моск. гос. пед. ин-та. - М., 1958. - Т. 132. - С. 5 - 33.
2. Востоков, В.В. О вводно-модальных элементах как средствах формирования и выражения субъектно-модальных значений / В.В. Востоков // Современный русский язык: Лингвистический сб. - Вып. 16. - М., 1976. - С. 103 - 112.
3. Зикриёев, Ф. Хусусияти грамматикии вохидҳои туфайлӣ. - Масъалаҳои забони тоҷикӣ // Маҷмуаи илмӣ. Институти педагогии ба номи Т. Г. Шевченко. - Душанбе, 1978. - С. 24-34.
4. Зикриёев, Ф. Чумлаҳои туфайлӣ ва муносибати онҳо бо чумлаҳои пайрави тарзи амал // Маҷмуаи илмӣ (материалҳо оид ба забони адабии тоҷик), Серияи филологӣ, ҷ. 55, Институти давлатии ба номи Т. Г. Шевченко. - Душанбе: Ирфон, 1967. - С. 83-109.
5. Зикриёев, Ф., Исмаилюлов М., Каримов Х. и др. Современный таджикский литературный язык. Ч. 2./ Под ред. Ш. Рустамова, Б. Камоллидинова. - Душанбе: Маориф, 1984. - 324 с.
6. Краткая русская грамматика / под ред. Н.Ю. Шведовой, В.В. Лопатина. М.: Рус. яз., 1989. - 639 с.
7. Ниёзмухаммадов, Б., Рустамов Ш. Таджикский язык: Синтаксис, - Душанбе: Маориф, 1976. - 219 с.
8. Ниёзмухаммадов, Б., Ш. Ниёзи. Грамматика таджикского языка года, Синтаксис, часть II. - Сталинобод, 1955, С. 63-64
9. Самый полный курс русского языка: учебное издание. Лексика, фразеология, фонетика, фонология и орфоэпия, графика и орфография, словообразование, морфология, синтаксис и пунктуация / Под ред. Н.В. Адамчика - Минск: Харвест, 2008. - 848 с.
10. Тургенев И.С. Записки охотника. Отцы и дети: Роман. / И.С. Тургенев 2-е изд., стереотип. - М.: Дрофа, 2003. - 416 с.
11. Тургенев, И.С. Хотираҳои шикорҷӣ; Ҳикоя, (Тарҷ. Расул Ҳодизода). Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1953. - 217 с.

ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ И ПРОБЛЕМА НЕПЕРЕВОДИМОСТИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ВВОДНЫХ ЕДИНИЦ

(на примере русского и таджикского языков)

В статье рассматриваются типы переводческих трансформаций, которые используются при переводе вводных единиц с русского языка на таджикский. Цель статьи – определить основные типы переводческих трансформаций при переводе вводных единиц на примере художественного произведения.

Автор приводит краткую информацию о проблеме переводимости и непереводимости и отмечает, что она занимает одно из центральных мест в теории перевода. Также отмечается, что непереводимость - это не полный отказа от перевода, не принципиальная невозможность данного процесса, иначе между языками не было бы никакой смысловой связи.

Автор статьи проводит анализ примеров со вводными конструкциями и определяет по их переводу какие типы трансформаций используются при их передаче на таджикский язык. Установлено, что в тексте перевода использованы все 3 типа переводческих трансформаций: лексические, грамматические и лексико-грамматические трансформации.

На основе проведённого исследования установлено, что переводческие трансформации адекватно реализуют коммуникативную цель говорящего, указывают на смысловой оттенок субъективной позиции и способствуют достижению максимальной адекватности перевода.

Ключевые слова: переводимость, непереводимость, лексическая трансформация, лексико-грамматическая трансформация, грамматическая трансформация, конкретизация, модуляция, опущение, компенсация, замена части речи.

ТАҲВИЛҶОИ ТАРЧУМА ВА МУШКИЛОТИ ТАРЧУМАНОПАЗИРӢ ДАР ТАРЧУМАИ ВОҲИДҶОИ ТУФАЙЛӢ

(дар мисоли забонҳои русӣ ва тоҷикӣ)

Дар мақола навъҳои таҳвили тарҷума, ки ҳангоми тарҷумаи воҳидҳои туфайлӣ аз забони русӣ ба тоҷикӣ истифода мешаванд, баррасӣ шудааст. Мақсади мақола муайян кардани навъҳои асосии таҳвили тарҷума ҳангоми тарҷумаи воҳидҳои туфайлӣ бо истифода аз мисолҳои асари бадеӣ мебошад.

Муаллиф дар бораи проблемаи тарҷумапазирӣ ва тарҷуманопазирӣ маълумоти мухтасар дода, қайд мекунад, ки он дар назарияи тарҷума яке аз ҷойҳои марказиро ишғол мекунад. Ҳамчунин қайд карда мешавад, ки тарҷуманопазирӣ ин қомилан набудани тарҷума, мутлақо номумкин будани ин раванд нест, вагарна байни забонҳо алоқаи семантикӣ вучуд намедошт.

Муаллифи мақола мисолҳои, ки дар таркибашон калимаҳои туфайлӣ доранд, таҳлил намуда, аз тарҷумаи онҳо муайян мекунад, ки ҳангоми интиқоли онҳо ба забони тоҷикӣ қадом намуди таҳвилҳо истифода мешаванд. Муайян карда шудааст, ки дар матни тарҷума ҳамаи 3 намуди таҳвили тарҷума истифода мешавад: таҳвилҳои лексикӣ, грамматикӣ ва лексико-грамматикӣ.

Дар асоси таҳқиқоти гузаронидашуда муайян карда шуд, ки таҳвилҳои тарҷума мақсади коммуникатсионии гӯяндаро ба таври қофӣ амалӣ намуда, тобиши маъноии мавқеи субъективиро нишон медиҳанд ва барои ноил шудан ба адекватнокии максималии тарҷума мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: тарҷумапазирӣ, тарҷуманопазирӣ, таҳвили лексикӣ, таҳвили лексико-грамматикӣ, таҳвили грамматикӣ, мушаххаскунӣ, модулятсия, ихтисоркунӣ, барқароркунӣ, ивази ҳиссаи нутқ.

TRANSLATION TRANSFORMATIONS AND THE PROBLEM OF UNTRANSLATABILITY IN TRANSLATION OF INTRODUCTORY UNITS (using the Russian and Tajik languages as an example)

The article examines the types of translation transformations that are used when translating introductory units from Russian into Tajik. The purpose of the article is to determine the main types of translation transformations when translating introductory units using a work of fiction as an example.

The author provides brief information about the problem of translatability and untranslatability and notes that it occupies one of the central places in the theory of translation. It is also noted that untranslatability is not a complete refusal to translate, not a fundamental impossibility of this process, otherwise there would be no semantic connection between languages.

The author of the article analyzes examples with introductory constructions and determines from their translation what types of transformations are used when transferring them into the Tajik language. It was established that all 3 types of translation transformations were used in the translation text: lexical, grammatical and lexical-grammatical transformations.

Based on the conducted research, it was established that translation transformations adequately implement the speaker's communicative goal, indicate the semantic nuance of the subjective position and contribute to achieving maximum adequacy of the translation.

Keywords: translatability, untranslatability, lexical transformation, lexical-grammatical transformation, grammatical transformation, concretization, modulation, omission, compensation, replacement of part of speech.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Ҳоҷатов Бахтиёр Давлатҷонович** – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи забониносии умумӣ. **Нишонӣ:** 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, тел.: (+992) 907424287. E-mail: bakhtiyor.hojatov@gmail.com

Сведения об авторе: **Ходжаатов Бахтиёр Давлатджонович** - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, кандидат филологических наук, заведующий кафедрой общего языкознания. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 907424287. E-mail: bakhtiyor.hojatov@gmail.com

Information about the author: **Hojatov Bakhtiyor Davlatjonovich** – The Sotim Ulughzoda Tajik International University of Foreign Languages, Candidate of Philological Sciences, Head of the Department of General Linguistics. Address: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, tel.: (+992) 907424287. E-mail: bakhtiyor.hojatov@gmail.com

ЗАРФҲОИ ЗАМОН – УЗВИ ФАЪОЛИ ИБОРАҲОИ ЗАРФӢ

Ҷабборова Шарофат

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар китоби “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” (ҷилди 2) оварда мешавад, ки “Ибораҳои зарфӣ серистифодаанд. Онҳо бо ду роҳ - бо роҳи алоқаи пешояндӣ ва ҳамроҳӣ сохта мешаванд [5, с. 198]. Аммо мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки ибораҳои зарфӣ бо се роҳ ташаккул меёбанд. Аз он ҷумла зарфҳои замони “саҳар-саҳарӣ, пагоҳ-пагоҳӣ, субҳ-субҳгоҳон, саҳаргоҳон”, ҳамчун ҷузъи асосии ибораҳои зарфӣ, бо роҳҳои гуногун калима ва ибораҳои дигарро ба худ тобеъ намуда, ибораро ташкил медиҳанд. Ибораҳои зарфӣ се роҳи ташаккулёбӣ доранд: бо алоқаи изофӣ, бо алоқаи вобастагӣ ва бо алоқаи ҳамроҳӣ. Дар як қатор мақолаҳои пештар нашршуда оид ба ибораҳои зарфӣ, махсусан ибораҳое, ки ҷузъи асосиашон зарфҳои замон буда, тавассути алоқаи изофӣ ташаккул ёфтаанд, маълумот дода шуда, мавҷудияти роҳи ташаккулёбии ибораҳои зарфӣ бо алоқаи изофӣ бо мисолу далелҳои боэътимод исбот карда шудааст.

Бояд қайд кард, ки ибораҳои зарфӣ яке аз ибораҳои маъмули забони адабии ҳозираи тоҷик буда, бо роҳҳои гуногун ташаккул меёбанд. Ҷузъи асосии ибораҳои мазкурро хелҳои гуногуни зарф ташкил медиҳанд. Зарфҳои замон узви фаъоли ибораҳои зарфӣ буда, дар вазифаи ҷузъи асосии ҷунин ибораҳо бештар истеъмор мешаванд. Онҳо бо роҳҳои гуногун калима ва ибораҳои дигарро ба худ тобеъ намуда, ибораҳоро ташкил медиҳанд, ки барои ифодаи муносибатҳои мухталифи замонӣ хизмат мекунанд. Зарфҳои замон, ки хеле зиёданд, дар ифодаи ҷузъи асосии ибораҳои зарфӣ мавқеи гуногун доранд. Як қатор зарфҳои замон, ҳамчун ҷузъи асосии ибораҳои зарфӣ, дар ташаккули ҷунин ибораҳо хеле фаъоланд. Зарфҳои замони “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” аз ҷумлаи онҳоянд.

Зарфҳои замони “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” дар вазифаи ҷузъи асосии ибораҳои зарфӣ фаровон корбаст мешаванд. Калимаҳои “саҳар-саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” асосан исм буда, номи вақти муайяни рӯзро ифода менамояд ва ба саволи чӣ? ҷавоб мешаванд. Калимаҳои мазкур, ҳамчун исм мафҳуми предметӣ дошта, дар ин маънӣ дар ҷумла ба вазифаи мубтадо ва ё пуркунанда меоянд:

1. **Субҳ** дамид [16, с. 270];
2. **Субҳ** наздик шуд [2, с. 297];
3. **Субҳидами сард** наздик мешуд [16, с. 311].

Калимаҳои “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” хусусияти омонимияи грамматикиро дар худ касб намуда, вобаста ба мавқеи синтаксисашон гоҳо ҷун зарф низ истеъмор мешаванд.

Калимаҳои “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон”, ҳамчун зарф, хеле серистеъмор буда, мафҳуми замонӣ доранд. Зарфҳои мазкур замон ва ё вақти иҷро шудани амалро ифода намуда, ба саволи кай? ҷавоб мешавад ва дар ҷумла ба вазифаи ҳоли замон меояд:

Пагоҳӣ душман ҷангалро ба зер тирборони тӯп гирифт [16, с. 311].

Ниёзмаҳмадов Б. калимаи “саҳаргоҳ”- ро “исм” мегӯяд. Ў қайд мекунад, ки бо гирифтани пасванди ҷамъбандии “-он” шакли исми ҷамъи “саҳаргоҳон”- ро мегирад ва мисоли зеринро меорад:

“**Саҳаргоҳон**, ки хуршеди дурахшон

Ҳамегардид дар олам намоён.” [14, с. 9].

Дуруст аст, ки климаи “саҳар” , ҳамчун номи вақти муайяни рӯз, исм аст, аммо бо гирифтани пасванди “-гоҳ” мафҳуми замонӣ пайдо намуда, ба зарф мегузарад ва маънои “вақти саҳар”-ро дорад. Пасванди “-он” дар зарфи “саҳаргоҳон” дар ҷунин маврид пасванди ҷамъбандӣ набуда, муркатиро ифода менамояд. Дар мисоли овардашудаи

Ниёзмухаммадов Б. аз ашъори М. Турсунзода низ калимаи “саҳаргоҳон” ба саволи кай? ҷавоб шуда, замони иҷро шудани амалро ифода менамояд ва зарф мешавад, на исм.

Зарфшиноси тоҷик Исмоилов И. Дар асари илмии худ “Зарф дар забони адабии ҳозираи тоҷик” калимаи “саҳаргоҳон”- ро зарф мегӯяд ва чунин қайд менмояд: “зарфҳои имрӯз, имшаб, имсол, рӯзона, шабона, пагоҳонӣ, шабошаб, саҳаргоҳон ...” аз ҷиҳати маъноӣ луғавӣ замони конкрет, ба ҳудуди муайни вақт далолат мекунад...” ва мисоли зеринро меорад:

“Саҳаргоҳон баромад деви бадмаст,

Ба болои сари мо тег бар даст (М. Турсунзода).” [9, с. 70].

Зарфҳои замони “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон”, ҳамчун ҷузъи асосӣ, дар ташаккули ибораҳои зарфии замони зиёд истеъмоли мешаванд:

1. *Ин вақтҳо, агар саҳари барвақт аз хоб бедор шавед, мебинед, ки дар лаби бом андак қирав ҳам нишаста аст [19, с.222];*

2. *Субҳи барвақт шогирдаш омада, дари устохонаро мекушод [19, с. 54];*

3. *Пагоҳии рӯзи дурум баталёнҳои мо ба ҳучум даромаданд [18, с.150];*

4. *Саҳаргоҳони ҳамон шаб Гулнорро ба аспе ... дар паси Саодатбибӣ савор карда, бо тантанаи калон ҳокимхона бурданд [2, с. 153].*

Дар ташаккули ибораҳои зарфӣ бо зарфҳои замони “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон”алоқаҳои гуногуни синтаксисӣ ширкат меварзанд. Мавқеи алоқаҳои синтаксисӣ дар ташаккули ибораҳои зарфӣ гуногунанд. Махсусан, тавассути алоқаи изофӣ ташаккулёбии чунин ибораҳо зиёд ба назар мерасад, ҳарчанд ки ин роҳ роҳи нави ташаккулёбии ибораҳои зарфӣ ба шумор меравад.

Зарфҳои замони “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон”тавассути алоқаи изофӣ калима ва ибораҳои гуногунро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои аз ҷиҳати сохту таркиб мухталифро ташкил медиҳанд: **саҳари барвақт, пагоҳи имрӯз, пагоҳии рӯзи дигар, субҳи барвақт, субҳи имрӯз, саҳари баҳор, саҳари рӯзи гузашта** ва ғайра.

1. *Саҳари барвақт, ханӯз офтоб набаромада, аробаи онҳо ба роҳ даромад [19, с. 167];*

2. *Ҷ пагоҳи барвақт аз хоб мехезад [16, с. 156];*

3. *Пагоҳии дигар Нуралӣ ба райком рафт [18, с. 29].*

Зарфҳои замони **пагоҳӣ ва саҳарӣ**, ҳамчун ҷузъи асосии ибораҳои зарфии замони, бисёр вомехӯранд. Онҳо бо ёрии бандаки изофӣ калима ва ибораҳои дигарро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои зарфии замони ташкил медиҳанд ва ин мафҳумро равшантар ифода менамоянд:

1. *Пагоҳии барвақт тақ-тақи дари кӯча шуд [16, с. 156];*

2. *Пагоҳии барвақт бародари ӯ Мирзоҳамдам аспӣ Нуралӣро савор шуда ва як аспӣ дигарро етак карда омад [18, с.19].*

Исмаилов М. дар китоби худ “Очеркҳои грамматикӣ оид ба ҳолшарҳкунандаҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик” (қисми 2) чунин ибораҳоро, махсусан ибораи “пагоҳии барвақт”- ро таркибҳои зарфие меномад, ки “аз зарфу зарф ва ё аз зарфу исмҳои мафҳуми замонидошта ташкил шудаанд” ва мисоли зеринро меорад: “Пагоҳии барвақт модаркалонам дастархонашро бардоронда ба қозихона рафт (С.А. Ёд.)” [11, с. 125].

Бояд қайд намуд, ки “пагоҳии барвақт” ибора аст, на таркиб, чунки аз ду калимаи мустақил- “зарфу зарф” тавассути алоқаи изофӣ ташкил ёфтааст, ки ин як роҳи ташаккулёбии ибора аст, аз он ҷумла ибораҳои зарфӣ.

Ба вазифаи ҷузъи тобеи ибораҳои зарфӣ бо зарфҳои замони “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон”, асосан, исмҳои замон, ҷонишинҳо, зарфҳои дигар ва ибораҳои гуногун меоянд.

Пеш аз ҳама, зарфҳои замони “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон”, ҳамчун ҷузъи асосии ибораҳои зарфии замони, исмҳои замони **баҳор, тирамоҳ, зимистон, тобистон**-ро бо ёрии бандаки изофӣ ба худ тобеъ намуда, ибораҳои зарфии изофиро ташкил менамоянд, вақти иҷро шудани амалро дар ҳамин вақти муайяни ин ё он фасли сол ифода менамоянд:

Дар субҳидами баҳорон саҳро ҷӣ қадар зебо мешавад [16, с. 161].

Зарфҳои замони “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” ҷонишинҳоро низ ба худ тобеъ намуда, ибораҳои зарфии замони ташкил медиҳанд. Аз ҷонишинҳо, асосан, ҷонишини “**дигар**” бо ёрии бандаки изофӣ ба зарфҳои замони “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” тобеъ мегардад:

1. Пагоҳии **дигар** Нуралӣ бо рӯи хира ва ранги парида ба назди котиби райком омад [18, с. 31].

2. Пагоҳии **дигар** дар кабинети раиси ҷамоа ду мард нишаста буданд [18, с. 227];

3. Пагоҳии **дигар** Нуралӣ ба райком рафт [18, с. 29].

Ба вазифаи ҷузъи тобеи ҷунин ибораҳои зарфӣ зарфи замони “барвақт” бештар меоянд:

1. *Ин вақтҳо, агар саҳари барвақт аз хоб бедор шавед, мебинед, ки дар лаби бом андак қирав ҳам нишаста аст* [19, с. 222];

2. *Ў пагоҳи барвақт аз хоб мехезад, бо оби сарду софи наҳри шӯҳоб... сару гардан, сандуқи дилро шуста, ба хона меояд* [16, с. 256];

3. *Онҳо саҳари барвақт аз Деҳнав баромада, ният доштанд, ки бегоҳӣ ба Душанбе мерасанд* [16, с. 212];

4. *Пагоҳии барвақт... дар рӯи ҳавли Гулмоҳ се кас падари Гулмоҳ, модараш, ва худи ӯ машғули ниҳолишинони буданд* [16, с. 245].

Ҳанӯз дар китоби “Грамматикаи забони тоҷикӣ” (1963) қайд карда мешавад, ки “баъзе ибораҳо мафҳуми замони дошта, ба вазифаи зарфи замони меоянд” ва дар қатори ибораҳои дигар ибори “субҳи барвақт” низ дар мисоли зерин оварда мешавад: “**Субҳи барвақт** як деҳқон омада хабар дод (Шарқи сурх).”

Ҷузъи тобеи ибораҳои зарфӣ бо зарфҳои замони “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон”, ки тавассути алокаи изофӣ ташаккул меёбанд, ибораҳои мухталиф шуда метавонанд. Аммо ибораҳои зарфӣ ба вазифаи ҷузъи тобеи ҷунин ибораҳо бештар меоянд:

1. *Саҳари ҳафтаи гузашта хола берун баромад* [16, с. 64];

2. *Пагоҳии он рӯз, пеш аз ба роҳ баромадан, мо рафта, бо оилаи Еришов хайрухуши кардем* [20, с. 133];

3. *Ҳақиқатан, пагоҳии рӯзи дигар Арзуманов ба ман як китоби кӯҳнаи муқовадаридаи русиро оварда дод* [17, с. 280];

4. *Пагоҳии он шаб бо вучуди бемориаш маро ҷегзада, ба пеши худ дароварда пурсид* [2, с. 217];

5. *Пагоҳии рӯзи дувум баталёнҳои мо ба ҳуҷум даромаданд* [18, с. 150];

6. *Пагоҳи ҳамон рӯз барои Ҳоҷибой чандин китобчаҳои шавқоварро дарёфт карда, бо почта роҳӣ кардам...* [16, с. 28].

Тавре мушоҳида мешавад, зарфҳои замони “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” тавассути алокаи изофӣ калима ва ибораҳои дигарро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои аз ҷиҳати сохту таркиб гуногуни зарфии замони ташкил медиҳанд. Тавассути ҷунин ибораҳо муносибатҳои мухталифи замони ифода меёбанд.

Инҷунин, зарфҳои замони “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” узви фаъоли ибораҳои зарфии ҳамроҳӣ буда, тавассути алокаи ҳамроҳӣ низ калима ва ибораҳои зиёдеро ба худ тобеъ менамоянд ва ибораҳои зарфии замони ташкил медиҳанд, ки муносибатҳои замони боз ҳам равшантар возеҳтар ифода менамоянд:

1. *Пагоҳӣ барвақт ба кор мераваду, аз ҳама баъд, бевақт карда ба хона бармегардад* (20, с.20);

2. *Ҳамон пагоҳӣ дар қишлоқ мусибати дигаре рӯи дода буд* [19, с. 216].

3. *Ин пагоҳӣ дар қишлоқ иди калон шуда буд...* [16, с. 248];

4. *Ҳатто ин пагоҳӣ андаке барвақттар хеста, тоқҳои рӯи ҳавлиашонро буридам* [17, с. 203].

Бояд таваққуф дод, ки дар ҷумлаи якуми мисолҳои боло дар ҷумлаи “**Пагоҳӣ барвақт** ба кор мераваду, аз ҳама баъд, бевақт карда ба хона бармегардад.” зарфи “пагоҳӣ” тавассути алокаи ҳамроҳӣ калимаи “барвақт”-ро ба худ тобеъ намуда, ибори зарфии “пагоҳӣ

барвакт”-ро ташкил медиҳад, ки аз рӯи мафҳум ва маъно бо ибораи “пагоҳии барвакт” дар ҷумлаи “*Пагоҳии барвакт тақ-тақи дари кӯча шуд*”, ки тавассути алокаи изофӣ ташаккул ёфта, зарфи мазкур бо ёрии бандаки изофӣ зарфи “барвакт”-ро ба худ тобеъ намудааст, як мебошанд ва танҳо аз рӯи алоқа фарқ мекунанд халос. Ибораи “пагоҳии барвакт” тавассути алокаи изофӣ ташаккул ёфтааст, ибораи “пагоҳӣ барвакт” тавассути алокаи ҳамроҳӣ.

Тавассути алокаи ҳамроҳӣ ташаккул ёфтани ибораҳои зарфие, ки ҷузъи асосиашон зарфҳои замони “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” мебошанд, хеле зиёд ташаккул меёбанд. Онҳо доираи васеи истеъмоли дошта, чи дар забони адабӣ ва чи дар забони гуфтугӯӣ маъмул мебошанд.

Зарфҳои замони “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” калима ва ибораҳои гуногунро тавассути алокаи ҳамроҳӣ ба худ тобеъ менамоянд. Махсусан, ҷонишинҳо ва зарфҳои дигар ба вазифаи ҷузъи тобеи чунин ибораҳои зарфӣ бештар меоянд.

Ҷонишинҳои таъинии **ҳар**, **ҳама** тавассути алокаи ҳамроҳӣ ба зарфи “саҳар” ё муодилҳои он зарфи **пагоҳӣ**, **пагоҳ**, **субҳ** тобеъ шуда, ибораҳои зарфӣ замониеро ташкил медиҳанд, ки замони иҷро шудани амалро аз рӯи таъинот ифода мекунанд, яъне ё ҳар саҳар иҷро шудани амалро таъкид менамоянд, ё ҳама саҳар- ҳамеша дар ҳамин вақти рӯз иҷро шудани амалро:

Ҳар пагоҳ подабон подаро ҳай карда овардан маҳалларо чарх зада, «оши ҳалол»-гӯён дари ҳар як ҳавлиро мекубад [19, с. 234];

Вай ҳар пагоҳ ба кор мерафт ва бегоҳии дер бармегашт [19, с. 254];

...ӯ ҳар пагоҳ аз рӯи одат ба дари кӯча баромада, ба роҳе, ки се сол муқаддам баромада рафта буд, нигоҳи дуру дарозе мекард [16, с.154].

Ба вазифаи ҷузъи тобеи чунин ибораи зарфӣ ҷонишинҳои ишоратии **ин**, **он**, **ҳамин**, **ҳамон** хеле серистеъмоланд:

1. Ин пагоҳӣ дар қишлоқ иди калон шуда буд... [16, с. 248];

2. Ҳамин пагоҳӣ ба ҳамон заминҳо ҷуфт ронда будам [2, с. 60];

3. Ҳамон пагоҳӣ дар қишлоқ мусибати дигаре рӯи дода буд [19 с. 216].

Дар мисолҳои боло ибораҳои зарфӣ **ин пагоҳӣ** (ҷумлаи якуму дуум), **ҳамон пагоҳӣ** (ҷумлаи сеюм) ибораҳои зарфиеанд, ки ба иҷро шудани амал дар ин он саҳарӣ ё пагоҳии рӯзи муайян ишора мекунанд ва онро таъкид менамояд.

Зарфҳои замони “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” тавассути алокаи ҳамроҳӣ низ зарфи **барвакт**-ро зиёд ба худ тобеъ менамоянд ва ибораҳои зарфӣ замониеро ташкил менамоянд, ки барвакт иҷро зудани амалро дар ҳамин вақти муайяни рӯз таъкид менамоянд:

1. Солеҳа аз рӯи одати худ пагоҳӣ барвакт хест [16, с. 161];

2. Пагоҳӣ барвакт ба кор мераваду аз ҳама баъд, бевақт карда, ба хона бармегардад [20, с. 20];

3. Ҳалимбобо ва Хайрихола пагоҳӣ барвакт дар сари сандалии гарм нишаста, ба радио гӯш медоданд [16, с. 146].

Ба вазифаи ҷузъи тобеи ибораҳои зарфӣ ҳамроҳӣ, ки ҷузъи асосиашон зарфҳои замони “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” зарфҳои **пагоҳӣ**, **пагоҳ**, **субҳ** мебошанд, ибораҳои гуногун, махсусан ибораҳои зарфӣ, зиёд қорбаст шуда, муносибатҳои замониеро бо тобишҳои мухталифи замони ифода менамоянд. Онҳо, пеш аз ҳама, ибораҳои зарфӣ замони дигарро ба худ тобеъ намуда, бо онҳо муносибати мантиқӣ – маъноӣ барқарор мекунанд ва ибораҳои мураккаби зарфӣ замониеро ташкил медиҳанд, муносибатҳои замониеро бо тобишҳои гуногуни маъноӣ боз ҳам аниқтару возеҳтар ифода месозанд:

1. Пагоҳӣ баъди ношто, моро дар саҳни интернат қатор карданд [17, с. 267];

2. Пагоҳӣ баъд аз падарам ба кор мебарояму бегоҳӣ пеш аз ӯ бармегардам [16, с. 124].

Зарфҳои “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” зарфҳои **пагоҳӣ**, **пагоҳ**, **субҳ** тавассути алокаи ҳамроҳӣ метавонанд, ибораҳои масдари мафҳуми

замонидоштаро ба худ тобеъ намоянд ва муносибатҳои замони ро бо ин ё он тобиши маъноӣ ифода созанд:

Саҳарӣ нас аз офтоб паҳн шудан милтиқпаронӣ сар шуда буд...[19, с. 175];

...ба ҳар ҳол пагоҳӣ дарро қушодан ҳамоно мегурехтагӣ шуд [16, с. 46].

Ба вазифаи ҷузъи тобеи ҷунин ибораҳои зарфии замони ибораҳои феълиҳои мафҳуми замонидошта низ омада метавонанд:

Мо пагоҳӣ ношто накарда ба шубоганӣ мерафтем [17, с. 184].

Тавре аз мушоҳидаҳо бар меояд, зарфҳои замони “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон”, ҳамчун ҷузъи асосии ибораҳои зарфии замони, хеле фаъол мебошанд. Зарфи мазкур бештар тавассути алоқаи изофӣ ибораҳои зарфии замониро ташаккул медиҳанд. Онҳо бо ёрии бандаки изофӣ ҳиссаҳои гуногуни нутқ: исмиҳои замон, зарфҳо, ҷонишинҳои таъинӣ, ишоратӣ ва ибораҳои мухталифро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои зарфии замониро ташкил медиҳанд, ки тавассути онҳо муносибатҳои гуногуни замони бо иловаи тобишҳои мухталиф ифода меёбанд.

Зарфҳои замони “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” узви фаъоли ибораҳои зарфии замони бо алоқаи ҳамроҳӣ низ шуда метавонанд. Онҳо бо калима ва ибораҳои гуногун бари ҳам, ҳамроҳ омада, ибораро ташкил медиҳанд, ки бо ибораҳои зарфии изофӣ аз рӯи мафҳум як буда, танҳо аз рӯи навъи алоқа аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Муқаррир: Сафарова Г.Ф., н.и.ф., дотсент

Адабиёт:

1. Ализода С. Сарфу наҳви забони тоҷик. / С. Ализода. -Душанбе, 2006.- 80 с.
2. Айнӣ С. Куллиёт, ҷ. 2. / С. Айнӣ.- Сталинобод, 1960.- 442 с.
3. Виноградов, В.В. Современный русский язык. Вып.2. / В.В. Виноградов. - М., 1947. - 592 с.
4. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическая учение о слове). / В.В.Виноградов . - М., 1986.- 614 с.
5. Грамматикаи забони адабии тоҷик. Ҷилди 2.- Душанбе, 1986.- 372 с.
6. Грамматикаи забони адабии тоҷик. Ҷилди 3.- Душанбе, 1989.- 224 с.
7. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 2 (синтаксис). -Душанбе, 1970.- 267 с.
8. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1 (лексикология, фонетика, морфология). -Душанбе, 1973.- 481 с.
9. Исмоилов И. Зарф дар забони адабии ҳозираи тоҷик. / И.Исмоилов. -Душанбе, 1971.- 87 с.
10. Исмаилов М. Очеркҳои грамматикӣ оид ба ҳолшарҳкунандаҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ.1. / М.Исмаилов.- Душанбе, 1971.- 175 с.129
11. Исмаилов М. Очеркҳои грамматикӣ оид ба ҳолшарҳкунандаҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ.2. / М. Исмаилов. - Душанбе, 1986- 128 с.
12. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик, ҷ.1. / Ҳ. Мачидов. - Душанбе, 2007.-242 с.
13. Никитин В.М. Обстоятельство как второстепенный член предложения и его противопоставлении дополнению. Учен. Записки. Т. 32. / В.М. Никитин. -Рязань, 1961.- 139 с.
14. Ниёзмӯҳаммадов Б. Баъзе масъалаҳои забони адабии ҳозираи тоҷик. / Б.Ниёзмӯҳаммадов. -Душанбе,1965.-92с.
15. Овсяннико-Куликовский Д.Н. Синтаксисъ русского языка. / Д.Н. Овсяннико-Куликовский. - СПб, 1902.- 312 с.
16. Раҳим Ҷалил. Ҳикояҳо. Ҷалил Р.- Сталинобод, 1958.- 396 с.
17. Сотим Улуғзода. Субҳи ҷавонии мо. / Улуғзода С.- Сталинобод, 1958.- 360 с.
18. Сотим Улуғзода. Мунтахабот, ҷ.2. / Улуғзода С.- Душанбе, 1988.- 424 с.
19. Ҷалол Иқромӣ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро. /Иқромӣ Ҷ.- Душанбе, 1984.- 432 с.
20. Ҷалол Иқромӣ. Тахти воҷгун. / Иқромӣ Ҷ. - Душанбе, 1989.- 330 с.

ЗАРФҲОИ ЗАМОН – УЗВИ ФАЪОЛИ ИБОРАҲОИ ЗАРФИИ ЗАМОНӢ

Дар мақолаи мазкур суҳан дар бораи ибораҳои зарфии замони маравад, ки ҷузъи асосиашон зарфҳои замони “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” мебошанд.

Зарфҳои замони “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон”, асосан исм буда, номи вақти муайяни рӯзро ифода мекунад ва дар ҷумла ба вазифаи мубтадо ва ё пурқунанда меояд.

Вожаҳои “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” хусусиятҳои омонимияи грамматикиро дар худ касб намуда, дар ҷумла дар алоқамандӣ бо аъзоҳои дигари ҷумла ва вазифаи синтаксисиаши дар ҷумла зарф мешавад. Калимаҳои “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” ҳамчун зарф, мафҳуми замони дошта, вақт ва замони иҷро шудани амалро ифода менамояд.

Зарфҳои замони “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” узви фаъоли ибораҳои зарфии замони буда, бо роҳҳои гуногун калима ва ибораҳои дигарро ба худ тобеъ менамояд ва ибораҳои зарфии замони аз ҷиҳати сохту таркиб гуногунро ташкил медиҳанд.

Зарфҳои замони “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” дар корбасти ибораҳои зарфии изофӣ мавқеи муҳим доранд. Зарфҳои “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон”, пеш аз ҳама, тавассути алоқаи изофӣ калимаҳои дигарро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои зарфии замониро бо алоқаи изофӣ ташаккул медиҳанд.

Ҷузъи тобеи чунин ибораҳои мафҳуми замони дошта исмҳо, ҷонишинҳо, зарфҳои дигар ва ибораҳои мухталиф шуда метавонанд.

Зарфҳои замони “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон”, ҳамчун ҷузъи асосии ибора, тавассути алоқаи ҳамроҳӣ низ калима ва ибораҳои дигарро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои зарфии замониро бо алоқаи ҳамроҳӣ ташкил медиҳанд. Ҷузъи тобеи чунин ибораҳо исмҳо, ҷонишинҳо, зарфҳои дигар ва ибораҳои гуногун шуда метавонанд.

Калидвожаҳо: зарф, зарфҳои замони “аҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон”, ибора, ибораҳои зарфӣ, ҷузъи асосӣ, ҷузъи тобеъ, алоқаи изофӣ, алоқаи вобастагӣ, алоқаи ҳамроҳӣ, исм, ҷонишин.

НАРЕЧИЯ ВРЕМЕНИ – АКТИВНЫЙ КОМПОНЕНТ НАРЕЧНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЯ

В данной статье говорится о наречных словосочетаниях со значением времени, главным компонентом которых являются наречия времени “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” (все эти слова имеют одинаковое значение - утром).

“Саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” (утро), прежде всего, обозначают название конкретного времени дня – утро и относятся к существительному как часть речи. Они, как существительное в предложении выполняют функцию подлежащего или дополнения и отвечают на вопрос “что?”.

Слова “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” (утро) подвергаясь грамматической омонимии в зависимости от синтаксической функцией в предложении означают и время действия, и относятся к наречию. Эти слова, как наречия со значением времени выражают время действия и отвечают на вопрос “когда?”.

Наречия времени “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” (утром), как главный компонент словосочетания, подчиняют себе различным путём другие слова и словосочетания и образуют наречные словосочетания, которые еще яснее выражают отношения времени. Они, как главный компонент наречных словосочетаний, очень популярны в образовании наречных словосочетаний с изофетной связью и с помощью изофета подчиняют себе другие слова и словосочетания и таким образом образуются наречные словосочетания с изофетной связью. К зависимой части таких словосочетаний относятся имена существительные, местоимения, другие наречия и разные словосочетания.

Наречия “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон”(утром), как главный компонент наречных словосочетаний, и с помощью примыкательной связи

подчиняют себе другие слова и словосочетания и образуют наречные словосочетания. Зависимой частью таких словосочетаний являются существительные, местоимения, другие наречия и разные словосочетания.

Ключевые слова: наречие, наречия времени “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” (утром), словосочетание, наречные словосочетания, главный компонент, зависимый компонент, связь управления, связь примыкания, существительное, местоимение, инфинитивы.

ADVERBS OF TIME ARE AN ACTIVE COMPONENT OF ADVERBIAL PHRASES

This article talks about adverbial phrases with the meaning of time, the main component of which are the adverbs of time “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” (all these words have an unambiguous meaning-morning).

“Саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” (morning), first of all, refers to a specific time of day – morning and refers to the present as part of speech. They, as an entity in the translation, perform the function of a subordinate or complement and answer the question “what?”.

The words “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” (morning) are subject to grammatical homonymy, depending on the syntactic function in the sentence, they mark both the time of action and refer to the adverb. These words, like adverbs with the meaning of time, express the time of action and answer the question “when?”.

The adverbs of time “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” (morning), as a structural component of the phrase, emphasize themselves in various ways of other words and phrases and form adverbial phrases that express the meaning of time even more clearly. They, as a structural component of adverbial phrases, are very popular in the formation of adverbial phrases with an isophetic connection and, with the help of an isophyte, subordinate other words and phrases to themselves, and thus adverbial phrases with an isophetic connection are formed. The dependent part of such phrases includes proper names, pronouns, other adverbs, and various phrases.

The adverbs “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” (morning), as the main component of adverbs, and with the help of an adjacent connection, notice other words and phrases and form adverbial phrases. The dependent part of such phrases are essential, pronouns, other adverbs and various phrases.

Keywords: *adverb, adverbs of time “саҳар- саҳарӣ, пагоҳ- пагоҳӣ, субҳ- субҳгоҳон, саҳаргоҳон” (morning), phrase, adverbial phrases, main component, evoked component, control connection, connection of adjunction, noun, pronoun, infinitive.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Чабборова Шарофат Сафаралиевна, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, н.и.ф., дотсенти кафедраи забониносӣ ва рӯзноманигорӣ. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, телефон: 917 12 55 55*

Сведения об авторе: *Чабборова Шарофат Сафаралиевна, Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, кандидат филологических наук, доцент кафедры языкознания и журналистики. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6, телефон: +992917125555*

Information about the author: *Jabborova Sharofat Safaraliyeva, Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of philological sciences, Associate Professor at the Department of Linguistics and Journalism. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: +992917 125555*

ТДУ: 82-311

РОМАНИ ТАЪРИХӢ ВА АРЗИШҶОИ ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Имомзода М.С., Акрамов Ф.Ҳ.

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Назари нависандагон ба таърихи миллат, инъикоси бадеии воқеияти таърихӣ яке аз падидаҳои некест, ки дар адабиёти муосири тоҷик ба шарофати истиқлоли давлатии Тоҷикистон густариши бештар ёфт. Дар ин замина, мафҳумҳои андешаи миллӣ, ҳудӯгоҳии миллӣ, ҳувияти миллӣ, ҳештаншиносии миллӣ ва асолати миллӣ устувор гардид ва адибон ба таҷаллии арзишҳои таърихии миллат даст заданд. Дар ин давра як қатор асарҳои бадеӣ – таърихӣ ба таъб расиданд, ки дар таҳкими худшиносии миллӣ ва нигоҳдошти хотираи таърихии миллат нақши бориз доранд.

Дар таърихи ҳар кишвар шахсиятҳои ҳастанд, ки эҷодиёт ё фаъолияти онҳо дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва муҳити фарҳангии халқашон беқӣс буда, сабаби таҳаввулот ва рушди маънавии ҷомеа гардидаанд. Чунин шахсиятҳои таърихӣ эҳтиҷоту иҷтимоиёти миллии ҷомеаро амиқу дақиқтар дарк карда, барои ифодаи руҳи замона кӯшишҳои зиёд ба харҷ додаанд. Дар заминаи худшиносии миллӣ ҳамчун омили асосии мавҷудияти миллат рӯ овардани нависандагони барҷастаи адабиёти тоҷик, аз қабилӣ Садриддин Айнӣ, Чалол Иқромӣ, Сотим Улуғзода, Фазлиддин Муҳаммадиев, Ҷӯма Одина, Ҷӯрон Кӯҳзод, Сатор Турсун, Сорбон ва дигарон аз манфиат ҳолӣ набуд, зеро ки паёми аслии эҷодиёти онҳо яке аз рукҳои муҳими таҳкими худшиносии миллӣ буда, реша аз таърихи гузаштаро доранд.

Дар тақвияти андешаҳои боло метавон навиштаҳои суханшинос Р. Ваҳҳобро изофа кард: «Сурати аз ҳама муҳими миллият дар маънои наҷодӣ ва ҳам мансубияти кишвар фарҳанг аст ва адабиёти бадеӣ ҷузъи бисёр муҳими фарҳанг аст. Ин мавзӯ аз ду паҳлу мавриди баррасӣ ва эътибори таҳқиқ шуда метавонад: яқум зуҳури миллият дар адабиёт ва дуом муносибати адабиёт ба масоили рӯзгори таърихи миллӣ» [1, 9] ва таъкид мекунад, ки «Устод Айнӣ дар як силсила аз таълифоти пурҳаҷми худ, аз қабилӣ «Ёддоштҳо» ва таҳқиқот перомунӣ осор ва аҳволи бузургони пешини таърихи миллӣ бо корбурди манёврҳои қобилӣ таҳсин дар баробари идеологияи ҳоким ба мизони қобилӣ мулоҳизае муваффақ ба ҳифзу эҳёи ҳофизаи таърихи миллӣ гардид. Масалан, метавон гуфт, ки бо истифода аз тасвирҳои муфассали Бухоро дар «Ёддоштҳо» ин шаҳри куҳнаро дубора бо тамоми ҷузъиёташ бозсозӣ ва номи гузарҳову маҳаллот, хиёбону мадорис, раставу дукону бозорҳояш... ро барқарор намуд» [1, 9].

Тоҷикистон 9-уми сентябри соли 1991 истиқлоли давлатии ҳешро эълон намуд ва ба роҳи рушди мустақилона ворид гардид. Муаллифони дастаҷамъии “Очеркҳои таърихии Тоҷикистони соҳибистиқлол”, муфассалан, дар хусуси рушди фарҳанги миллӣ дар замони истиқлоли давлатии мамлакат маълумот дода, сӣ соли истиқлоли миллиро ба ду давра тақсим намудаанд: “Давраи аввал аз соли 1991 то соли 1997 – давраи мушқилот ва муборизаҳои сиёсӣ, паст рафтани иқтисодиёт, фарҳанг ва сатҳи иҷтимоиёти ҷомеа ва аз соли 1997 то имрӯз – давраи осоишта ва дарёфти дастовардҳои назаррас дар тамоми ҷанбҳои ҳаёти ҷомеа”, аз ҷумла, фарҳанг ва соҳаи маорифи кишвар [9, 4].

Истиқлоли миллӣ ва озодии эҷодиёт боис бар он гардид, ки ба таҳқиқи таърихи миллати тоҷик ва қору пайқори онҳо, қабл аз ҳама, донишмандон, муаррихон, адабиётшиносон нигоҳи тоза андозанд. Барои огоҳии қомил доштан аз таърихи воқеии гузаштаи миллат, сарнавишти пуршебу фарози халқи ҳеш, ошноии бештар пайдо кардан ба мероси бойи фарҳангӣ ва расму ойини пешгузаштагон, воқиф гардидан аз қору пайқор ва зиндагиномаи фарзонафарзандҳои миллати худ, бо мақсади шинохт ва худшиносии миллии замони истиқлол таҳқиқотҳои бунёди таълиф гардиданд. Асарҳои арзишманду бунёдии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президентӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон

мухтарам Эмомалӣ Раҳмон “Точикон дар оинаи таърих”, “Аз Ориён то Сомониён” (иборат аз се китоб), “Нигоҳе ба таърихи тамаддуни орёӣ” (2006), “Чехраҳои мондагор”, “Забони миллат - ҳастии миллат” (иборат аз ду ҷилд), инчунин, асарҳои Нуъмонҷон Неъматов “Хориқаи тоҷикӣ: назария ва таърих”, “Очеркҳои таърихии Тоҷикистони соҳибистиклол”, ки бо кӯшиши дастаҷаъмонаи кормандони Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аъмади Дониши АМИТ омода гардидааст ва ғайраҳо ба мушоҳида гирифта метавонем.

Дар ин радиф, андешаҳои хештаншиносии аҳли адаб ва назари онҳо ба таърихи ғании доманадори халқи тоҷик, аз ҷумла, равнақу ривочи романҳои таърихӣ, ки дар тасвири тақдири таърихии миллати тоҷик дар давраҳои муайяни таърихӣ таълиф гардидаанд, мусоидат менамоянд.

Дар асари таҳқиқотии муҳаққиқ З. Улмасова “Истиклол ва инкишофи романи таърихӣ”, ки сухан дар бораи анвои романҳои таърихӣ ва мазмуну муҳтавои онҳо меравад, ба ҷунин нукта ишора мешавад: “Агар дар давоми 70 соли ҳокимияти шуравӣ дар адабиёти тоҷик ҳамагӣ даҳ романи таърихӣ ба вучуд омада бошад, дар давраи истиқлоли миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар асл сухан дар бораи 10-12 соли охир меравад, зеро аввалин романҳои таърихии давраи истиқлол дар соли 1997-1999 интишор шудаанд), зиёда аз сӣ романи таърихии нависандагони тоҷик нашр шудааст” [15, 5]. Бо дарназардошти он ки ин таҳқиқ пештар сурат гирифтааст, мо метавонем ин шумораро, дар умум, дар тури сӣ соли истиқлол зиёда аз чил романи таърихӣ ба шумор биоварем, ки ҳар кадоми онҳо дар руҳияи худшиносии миллӣ тарбия намудани насли наврасу ҷавони замони муосир тақони ҷиддӣ додаанд.

Вобаста ба мавзӯи мавриди назар, ҳама он романҳои дар тури сӣ соли истиқлол таълифгардидаро, ки паёми аслишон ба ин ё он давраи муайяни таърихи халқи тоҷик нигаронида шудаанд, метавон ба ду даста ҷудо намуд. Ба дастаи аввал шомиланд романҳои таърихӣ, ки муҳтавои онҳо бозгӯии воқеаҳои дар тури таърих, яъне то соли 1917 ба сари миллати тоҷик омадаро ба хидмати халқ гузошта, хиради аҷдодон ва арзишҳои башариро дастури амал қарор додаанд ва дар давлатсозиву давлатдорӣ таҷрибаи бою фаровон доштани миллати моро таъкид менамоянд. Ба ин даста дохил мегарданд, романҳои Д. Тоҳирӣ “Рухсона,” Муҳаммадзамони Солеҳ “Девори Хурӯсон” (1999), Сорбон “Достони писари Худо” (2000), Юсуфҷон Аҳмадзода “Ҳафт рӯё” (2001), Аброр Зоҳир “Мунтасир” (2001), Равшани Ёрмуҳаммад “Бармакиён” (2005), Ато Ҳамдам ва Леонид Чигрин “Садди Суғд” (2004), “Садди Хатлон” (2006), “Озар аз Уструшана ё шамшери Спартак” (2007), “Шоҳроҳи абрешим”, Бароти Абдураҳмон “Куруши Кабир” (2006) ва ғ.

Дар умум, ин асарҳо бозгӯии давраҳои муҳиму тақдирсози таърихи миллати тоҷикро аз замони Ҳахоманишиҳо то пайдоиш, ташаккул ва ривочу равнақ ёфтани давлати Сомониён, инчунин, нақши шахсиятҳои таърихро ба тасвир гирифтаанд, ки ба инкишофи шуури миллӣ, тафаккури таърихӣ ва ҳудогоҳии миллии тоҷикон аҳаммияти калон дорад.

Ба дастаи дуюм романҳои таърихӣ дохил мешаванд, ки муҳтавои онҳо бозгӯии воқеаву ҳодисаҳои ибтидои асри бист, давраи инқилоби болшевикҳо ва солҳои аввали Ҳокимияти Шуравӣ ва инчунин, бобе ё қисмате аз онҳо воқеаҳои ҷанги шаҳрвандиро дар бар мегиранд. Романи Сорбон “Зарафшон” (1997), Аброр Зоҳир “Васвасаи дунё” (2004), Урун Кӯҳзод “Ҳайҷо” (2015), Абдулҳамид Самад “Гардиши девбод” (2007), Холиқ Мирзозода “Самарқанд” (2009), Мирзо Сайидзода “Оташ дар хонаи қадим” (2015) ва ғайра аз ин дастаанд.

Таълифи ин асарҳо вобаста ба сиёсати нав муносибати нависандагонро нисбат ба воқеаҳои таърихи миллати худ дигар намуд ва диду назари онҳо тибқи ҷаҳонбинии тоза мавриди тадқиқ қарор гирифт.

Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX доир ба салтанати хонадони манғит чанд асари таърихӣ таълиф гардидааст. Аз ҷумлаи машҳуртарини асарҳо, “Рисола ё мунтахабе аз таърихи салтанати хонадони манғития”-и Аҳмади Дониш, “Таърихи салотини манғития”-и Мирзо Азими Сомӣ, “Силсилаи салотини манғития”-и Садри Зиё, “Таърихи амирони

манғития”, “Таърихи инқилоби Бухоро”-и Садриддин Айни мебошанд. Дар ин асарҳо назари нав ва кӯшишҳои дар асоси санаду воқеаҳои мушаххас ба тасвир гирифтани тақдири таърихии миллати тоҷик дар марҳалаҳои муайяни таърихӣ ва дарки равандҳои он равшан инъикос ёфтаанд.

Албатта, мо имкон надорем, ки дар ҳаҷми як мақола ҳамаи ин асарҳоро, ки ба як марҳалаи таърихӣ бахшида шудаанд, иҷмолан ҳам бошад, баррасӣ намоем. Зеро аксари онҳо аз тарафи донишмандони соҳа ба таври бояду шояд мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд [14; 7; 15; 12], вале дар бораи романи “Оташ дар хонаи қадим”-и Мирзо Сайидзода, ки мавзуи таҳқиқи ин мақола қарор дорад, чизе гуфта нашудааст, ба истиснои мақолаҳои адабиётшинос Мисбоҳиддини Нарзиқул ва Абдуғаффори Абдучабор.

Дар романи «Оташ дар хонаи қадим» низ риояи ин анъана баръало мушоҳида мешавад, ки нависанда бо шакли воситаҳои гуногун масъаларо рӯйи қор оварда, хонандаро талқин мекунад, ки посдорандаи суннатҳои аҷдоду ниёи хеш ва аз таърихи миллати худ огоҳ бошанд. Бо таърих пайванд будан ба фардону пасфардо нигоҳи неку умедбахш доштан аст. Ин мақсаду мароми адиб аз оғози асар ба мушоҳида мерасад. Тасвири зиндагии мардуми кӯхистон дар вобастагӣ бо воқеаҳои таърихии замон мавриди тасвири бадеӣ қарор гирифта, нависанда фазои иттилоотии онҳоро оид ба ҳодисаву воқеаҳо ба воситаи муқоламаву суҳбатҳо ва андешаҳои фардии образҳо ба қалам қашида шудааст. Нигориши бадеии воқеаҳои таърихӣ дар асари бадеӣ воситаест, ки хонандаро бо рафти воқеаҳои таърихӣ ошно намуда, ҳисси мусбати ӯро ба таърихи миллати худ ангеza мебахшад. Ифтихори миллиро нависанда яке аз рӯкҳои муҳими зиндагӣ ва муқаддасоти инсон дониста аст: «Давлати миллӣ беғоя ва ифтихори солими миллӣ дар ҷаҳони пуртазодди муосир арзи ҳастӣ карда наметавонад. Ғоя, худшиносӣ ва ифтихори миллӣ сипари боэътимоди ҳар як халқи соҳибтамаддун дар майдони мубориза барои ҳастии хеш мебошад. Рӯҳи солими миллӣ бояд мисли ҳама муқаддасоти инсонӣ чун омили устувории давлати миллӣ барои шаҳрвандон азиз бошад» [13,4].

Дар асар ихзори ғояҳои истиқлол ва эҳсоси ватандорӣ, озодӣ ва ифтихори миллӣ зиёд ба ҷашм мерасанд, сухани персонаж ва андешаи нависанда бо ҳам омезиш меёбад.

Мусаллам аст, ки нависанда ба таърихи начандон дуре, ки ҳоло сад сол аз он гузаштааст, бо як диди тоза ва озод аз қайдҳои банди идеологияи коммунистӣ дар сафҳаи адабиёт чизе мондагӣ ба ояндаҳо ҳамчун як фарди худшиносу ҳудогоҳи миллат гузоштааст. Мирзо Сайидзода аз ҷумлаи нависандагонест, ки истиқлоли давлатии Тоҷикистон ва озодии сухан нерӯҳои эҷодии ӯро ба ҷӯшу хурӯш оварда, илҳомии тоза ва ҷасорати беандоза бахшиданд. Нависанда ба мавзуи масъалаҳои даст задааст, ки таҳқиқи бадеии онҳо пештар имконнопазир буд.

Адабиётшинос Мисбоҳиддин Нарзиқул дар хусуси вижагии асосии мундариҷаи роман чунин иброз намудааст: “Романи “Оташ дар хонаи қадим” аз нигоҳи муҳтаво асари пурбор аст. Гузаштае, ки дар романи “Оташ дар хонаи қадим” тасвир шудааст, шомили таърихи андаке беш аз садсола мебошад. Дар лобалои он ба таври мустақим ва ғайримустақим ба масъалаҳои зиёде таваҷҷуҳ шудааст, ба мисли тақдири таърихии инсон, арзишҳои одамият ва талоши ба даст овардани ҳақиқату инсоф, ки аз ҷумлаи пайгардҳои аслии ҳастанд. Ҷоҷаи бонкҳои Николай ва оқибати пулҷамъкунии мардум, дигаргунаҳои чехраи болшевик, таҷдиди назар ба моҳияти инқилоб, ҳамоқати амиру амлоқдору беку дигар атрофиёнаш, сиёсати рӯбоҳонаи сарварони fronti Туркистон, фаъолияти одамони НКВД, идорае, ки ба сари мардум бадбахтиҳои зиёдеро овардааст, масъалаи марз ва тариқи табартақсими қудратҳо дар давраи ҳассоси таърихӣ, ишора ба сиёсати маълуми “тафриқа андозу ҳукумат кун”, бегуноҳонро бо тамғаи бой бадарға қардан, таъсири фарҳангу тамаддунҳо, муборизаҳои қавмӣ, ихтилофи қабилавӣ, саҳнаҳои қатли одамон, аҳволи нофарҷоми гурезаҳо, низому тартиби интернат, нафрини хурофоту бозмондагӣ ва рӯй овардан ба мактабу дониш, вазъи бади гурезаҳо дар Афғонистон ва кӯдакони оворагард дар он диёр, ихтилофи миёни волидайнӯ фарзандон ва ғайра, ки дар заминаи воқеаҳои ҷудогона ба халқии аслии тасвир ворид мешаванд. Дигар қардани андешаи мардум ва аз таассуби динӣ

раҳонидани мафкураи онҳо ҳам ба сурати ғайри мустақим пайгирӣ мешавад, ки масъалаи хеле душвор буда, “ҳаллаш аз гузоришаш ҳам душвортар аст” [8, 133].

Аммо нуктаи мавриди таъкид он аст, ки дар ин асар кӯшиши бозхонӣ ва бозгӯии тафаккури мардум ба назар мерасад.

Муаллиф аз чуғрофиёи таърихӣ, ки ҳатто, баъзе муҳаққиқони тоҷик аз он огоҳ нестанд, вуқуфи комил дорад. Корбурди истилоҳоти фаровони чуғрофӣ ва чобачогузорӣ (локализатсия)-и дурусти онҳо хонандаро огоҳӣ ва тасавури рангин мебахшад. Ба ғайр аз ин, дар романи «Оташ дар хонаи қадим» номи гузару маҳаллоти баъзе манотиқи аморати Бухоро хеле дақиқ ва рӯшан баён ёфтааст, ки манзараи умумии он рӯзгорро дар назари хонанда мучассам месозад.

Дигаргунхонии сабабҳои сар задани инқилоб ва натиҷаҳои он, ки то имрӯз миёни донишмадони мо баҳсҳо идома дорад ва ҳамзамон, худи нависанда ҳам кӯшиши пешниҳоди назари худро дар ин масъала дарёғ надошта, дар лаҳзаҳои мувофиқи асар ба таври муколамавӣ миёни персонажҳои асар ибрази андеша кардааст: “Агар дар мисоли Бухоро гирем, кор чунин сурат гирифта буд: халқ талаб кард, ки аскарӣ сурх ёрӣ диҳад (ҳарчанд фақат талаби чавонбухориён буд), дигар ин ки амир Олимхон бо давлати навтаъсиси болшевикҳо муносибати душманона пеш гирифт. Ба аксулинқилобӣ, ки аз Россия ба Осиёи Миёна, ба Бухоро омада буданд, паноҳ дод. Баъзеҳоро ба кор гирифт. Пас ба аскарғундорӣ шуруъ кард, ки ин маъноӣ тайёрӣ ба ҷангро дошт. Шояд бар болои ин ҳама андешаи ба даст даровардани хазина низ ҳамроҳ шуд” [10, 227].

Ҷанги тасарруфу тороч маънидод шудани “набардҳои инқилобӣ”, ситамдидагонро озод накардан, балки истисморгаронро иваз кардани инқилоб, дастдарозии мақсадноки саркардагонӣ инқилоб бо мақсади ба даст овардани иқтисоди Бухоро, ки нависанда аз забони як сарбози рус чунин баён доштааст: “Дастаи генерал Дутовро торумор кардем! Чунайдохони Хоразмиро чунон задаю ҷониби Афғонистон гурезондем, ки дигар ёди ин тарафҳо намекунад. Инашро сахтар зада хазинашро мегирем” [11, 218]. Чунин андешаҳо аз ҷумлаи нуктаҳои муҳимми мавриди таъкид ва андешаҳои нависанда ҳастанд.

Бо аэропланҳо шаҳри таърихии Бухороро гулӯлаборон кардани инқолибиён ва хароб кардани биноҳои таърихӣ, ки чанд рӯз тул кашидааст, то кунун дар радифи фочиаҳои комилан махфӣ қарор дошт. Махсусан, кӯшиши нависанда аз натиҷаи маводҳои омӯхтааш дар ҳалли ин масъалаҳо суд чуста, бо факту далелҳои мукамал аз рафти ин фочеаҳо сухан ба миён оварда, чунин нигоштааст: “Бомбаборони Бухоро тавассути нуҳ аэроплан ҷони ҳазорон одамон ва маҳзани китобҳои гаронбаҳоро, ки ёдгори гузаштагон буд, ба коми худ фурӯ бурд. Баъзе китобҳои боқимондари болшевикон дар пеши чашми мардум ба коми оташ афканданд, ки барои миллати тоҷик фочиаи бузург буд. Хирмани китоб месӯхт. Бӯйи пӯсту латта ва дуди ғализ атрофро пур кардааст. Як гурӯҳ сарбозҳо дар атрофи хирман посбон истодаанд. Китобҳои кӯхнаю нав, хурду бузург, баъзе ҷилд аз пӯст, баъзе ба рӯймол печонда шуда, баъзе ордолуд, баъзе дарози ним метр, ҳатто, зиёдтар аз он, баъзе сандукча барин ғафс. Дар байни оташ ҷо-ҷо сандуку хурчинҳои пуркитоб ҳам ҳастанд” [10, 343].

Онҳо ҳеҷ эътимод ба мазмуну мундариҷаи ин китобҳо надоштанд, қулли ин китобҳоро ба коми оташ андохтанд. Зинда нигоҳ доштани ҳофизаи таърихии миллат, дар ҳама ҳолат, пеш аз ҳама, таъкиди ба қувва ва тавоноии худ кардани мардум матолиби махсус ва муҳимме ҳастанд, ки нависанда ба онҳо таъкид меварзад. Таъкиди зерин ҳам шомили паёми асли аст: “Ватан реша аст. Инсон неру ва дину дониша аз ватан мегирад” [11, 56].

Эҳтиром гузоштан ба ҳар пора хоки ватан ва муқаддас донишани арзишҳои миллиро пояи андешаҳои фалсафии худ қарор дода ва сабақи аз ҳаёт бардоштанро амалӣ кардан асоси маънавиёти асарро ташкил медиҳад.

Ҳифзи ватан, орзуи зиндагӣ дар зодгоҳ, хонаводаи сарчамъ аз ҷумлаи муҳимтарин ормонҳои ҳастанд, ки шахсияти асосии роман – Мансури Самарқандӣ дар қалби худ мепарварад ва то охири лаҳзаҳои ҳаёт баҳри ба даст овардани мубориза мебарард танҳо бо ёди онҳо мезияд: “Умуман, қисмати ватан ҳам мисли қисмати одамонаш будааст. Фалокат аз таги по мезаду ту чӣ кор карданатро намедонӣ” [11, 441].

Манзили ўро бегонагон соҳиб шудаанду худааш дар ба дар мегардад, ҳатто, наздик шудан ба он ҳам душвор шудааст. Дар лавҳаи зерин ин лаҳзаи молмоли хузну андуху ҳасрат чунин тасвир шудааст: “Рӯзи дигар ҳам Мансур дил накард, ки сӯйи ҳавлиаш равад... Аз дур ба дару девору кунгураҳои пештоқи айвон нигариста, аз ҳасрату ҳаяҷони зиёд лаҳзае шах шуда истод. Ба ҷойи дарвозаи дутабақаи кандакорӣ, ки ҳалқаҳои зард дошту ҳангоми дарро кушодан садояш то хона мерафт, дарвозаи оҳанӣ шинондаанд... Хотираҳои худааш, хотираҳои падару бобою бобокалонҳояш ин ҷо манзил доранд. Тӯйҳои овоздор гузаронданд. Мешавад, ки аз ҳамаи ин ҷудо шавӣ? Инсон аввал ба хонааш, баъд ба шаҳр, ба кишвар, ба мардум, ҳатто, ба ҳукумат пайвастагӣ мегирад ва ҳамаи инро ном ватан аст. Беҳро, ки буридӣ, ҷӣ мемонад? На хотира мемонад, на худат ва на қурб дорӣ. Як ҳолати беқарорӣ вучудастро фаро гирифт” [10, 96].

Ҳолати мазкур танҳо ба як Мансур мутааллиқ нест, дар он замон ба зиндагии кулли инсонҳое, ки набзи муқаррарии ҳаёт ба ҳастии онҳо алоқаманд буд, ба истилоҳ, ашрофзодагон ва нафарони андаке сармоядор чунин халал ворид гардида буд. Аммо на ҳамаи онҳо ба монанди Мансур то вопасин лаҳзаи умр талош карданд. Хонаводаҳои зиёде ғурбатро ихтиёр карданд, оилаҳо парешон шуданд, чунонки то имрӯз ҳам баъзе пайвандон дар суроғи хешовандони хеш ҳастанд. Баъзеҳо, асосан, сармоядорони он сӯйи Ому ва дигар кишварҳо, хешовандони худро пайдо карданд, вале боз ҳам раҳгумзадагони ҳамон солҳои парешонӣ ҳастанд, ки ҳанӯз дар ҳасрати дидори ватани аҷлодиашон ҳаёт ба сар мебаранд. Ҷӣ тавре ки М. Нарзикул менигорад: “Зимнан, мо худ шоҳид будем, ки нафаре аз минтақаи Янгикалбаи Афғонистон, ки бо кишвари мо марзи наздик дорад, чашминтизории модари худро бо алам ёдовар мешуд. Модари ӯ чанд сол қабл аз боз шудани марз фавтида буд. Мувофиқи гуфтаи вай, модараш ҳар субҳу шом соатҳо чашм ба сӯйи кишвари Тоҷикистон дӯхта ва ашки ҳасрат мерехтааст” [8, 130].

Дарвоқеъ, инқилоби соли 1920, ки дар Бухоро ба вуқуъ пайваст, “мисли санги бузурге, ки аз кӯҳ ғелида, ба кӯли об зада, онро ба ҳар тараф пош медиҳад, мардумро аз диёрашон берун кардаю ба ҳар сӯ парешон намуд” [11, 285].

Ҳамчунон ки то кунун дар таърихномаҳо сабабҳои он нишон дода шудааст, ба Афғонистон ворид шудани гурезаҳо сабабҳои гуногун дошт: зиракону озмудагон аз паймади инқилобу дурӣ аз куфр ва ашхоси доранда аз тарси молу ҷон фирор карданд; бухорӣён аз тарқиши бомбаҳо ба ҳарос афтада, хонаю дарашонро партофта рафтанд; мардуми Бухорои Шарқӣ “аз ҷафои тири аскарӣ сурху ситами қамчини босмаҷӣ деҳа-деҳа ҷилои ватан карда”, Ҷайхунро убури карданд ва ғайра.

Ҳолати саргардонӣҳое, ки дар нақши Мансур намудор мегардад, бо мақсади муайян: ба таври фарогир инъикос кардани вазъи бухронии ҳамон солҳо ва ҳолати равонии мардум ба риштаи тасвир кашида шудааст. Роҳбалади Мансур дар саргардонӣҳояш фақат тақдир аст. Сарнавишт вайро ба ҳар кӯю барзан, ободию ноободӣ мебарад, бо дӯсту душман рӯ ба рӯ мекунад, хорию зории мардумро ба чашмонаш менамоёнад, бо одамони мухталиф ҳамсуҳбат мегардонад.

Дар образи Мансур ҳақталошии тоҷикон инъикос ёфтааст. Мансур дар оғози фитнаи инқилоб эҳсос мекунад, ки саҳми тоҷиконро аксар нодида мегиранд. Дар мансабҳои ҳукумати ҷадид тоҷикон чандон нақши қавӣ надоранд, аксар аз табори турку тотор ба мақомот баргузида мешаванд. Ба истиснои Файзуллоҳ Хоча ва Фитрат, ки онҳо ҳам фирефта ва фурӯхташуда ҳастанд, тоҷиконро асосан муздурони собиқ, дар чехраи намояндаи халқ аз миёни табақаи коргару деҳқон, намояндагӣ мекунанд. Барпо кардани Ҷумҳурии халқии шӯравии Бухоро фиреби назаре беш набуд, ҳамчунон ки нишонаҳои таърихии Бухорои таърихию саросар нобуд карданд. Дар тамоми мактабҳои нав таълимро ба забони бегона ба роҳ монданд.

Монанд ба манзараи дар боло нақлшуда лаҳзаҳои зиёде дар роман тасвир шудаанд, ки онҳоро наметавон бидуни эҳсоси баланди миллӣ хонд: марги ҷавонмардони ноком ва дар ҳасрати онҳо фавтидани модарон, бесаробон мондани хонаводаҳо, парешонии кӯдакони ноболиғ дар ғурбат, ба ёди ватан ҷон додани афроди баномус... Нависанда дар мисоли

рӯзгори парешоншудаи чанд хонавода фочиаи ба сари мардуми озода омадаро, ки сабабгораш саркардагони инқилоби болшевикӣ, бахусус, пойлучҳои ба ҳукми тақдир дар маҳаллот ба мансабҳо расида буданд, таъсирбахш ба қалам овардааст.

Бо соҳибистиклол шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва эҳёи давлати тоҷикон имконият пайдо шуд, ки ҷавонони мо аз зинаҳои нахустини таълим дар руҳияи худшиносии миллӣ тарбия ёбанд, ба онҳо таърихи миллат, сиёсати дирузу имрӯз ва фардои давлати соҳибистиклол омӯзонда шавад, то ҷавонон бо таърихи басо тулонӣ ва пурғановати худ, ки чун миллати куҳанбунёду соҳибтамаддун эътироф шуда тули асрҳост, ки дар арсаи ҷаҳонӣ маъруф аст, ошно шаванд ва ояндаи ободу озоди ватани хешро соҳибият намоянд.

Муқарриз: Салими Хатлонӣ., д.и.ф., профессор

Адабиёт

1. Ваҳҳоб, Р. Адабиёт ва фарҳанги миллӣ / Р. Ваҳҳоб – Душанбе: Адиб, 2011. – 224 с.
2. Имомзода, М. С., Кучарзода А., Абдулозода М. А., Табарӣ М. Адабиёти тоҷик дар замони истиқлолият. - Душанбе: Матбааи ДМТ, 2020. - 346 с.
3. Имомов, М. С. Тафаккури бадеӣ ва поэтикаи насри Айнӣ / М. С. Имомов. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 412 с.
4. Имомов, М. Сужет ва тасвир дар насри Садриддин Айнӣ / М. Имомов. – Душанбе: Адиб, 2007. – 427 с.
5. Набавӣ, А. Ҷусторҳо ва ибтикорот дар наср. Маҷмуаи мақолаҳо / А. Набавӣ. – Душанбе, Адиб; 2009. – 324 с.
6. Нарзиқулов М. Ҷусторҳо дар назму наср ва нақди адабии муосир. /М. Нарзиқул.– Душанбе; 2022. – 404 с.
7. Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол. – Душанбе; Дониш, 2016, - 463 с.
8. Сайидзода, М. (Мирзонасриддин). Оташ дар хонаи қадим [Матн] / М. Сайидзода. Ҷилди аввал. – Душанбе: Бухоро, 2018. - 544 с.
9. Сайидзода, М. (Мирзонасриддин). Оташ дар хонаи қадим [Матн] / М. Сайидзода. Ҷилди дуввум. – Душанбе: Бухоро, 2018. - 448 с.
10. Сайфуллоев, А. Уфукҳои тозаи наср / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Адиб, 2006. – 542 с.
11. Самад, А. Гоя ва Истиқлоли миллӣ / А. Самад // Ҷумҳурият. – 2005. – 21 сентябр. с.4
12. Солиҳов, Ш. Роман дар адабиёти тоҷикии қарни XX (Масъалаи ташаккули жанр) / Ш. Солиҳов. – Душанбе: Дониш, 2011.– 331 с.
13. Улмасова, З. Истиқлол ва инкишофи романи таърихӣ (охирӣ асри XX ва ибтидои садаи XXI) / З. Улмасова. – Хучанд, 2011. – 344 с.

РОМАНИ ТАЪРИХӢ ВА АРЗИШӢОИ ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Назари нависандагон ба таърихи миллат, инъикоси бадеии воқеияти таърихӣ яке аз падидаҳои некест, ки дар адабиёти муосири тоҷик ба шарофати истиқлоли давлатии Тоҷикистон густариши бештар ёфт. Дар ин замина мафҳумҳои андешаи миллӣ, ҳудодоҳии миллӣ, хувияти миллӣ, ҳештаншиносии миллӣ ва асолати миллӣ устувор гардид ва адибон ба таҷаллии арзишҳои таърихии миллат даст заданд. Дар ин давра як қатор асарҳои бадеӣ – таърихӣ ба таъъ расиданд, ки дар таҳкими худшиносии миллӣ ва нигоҳдошти хотираи таърихии миллат нақши бориздоранд.

Дар романи «Оташ дар хонаи қадим» низ риояи ин анъана баръало мушоҳида мешавад, ки нависанда бо шакли воситаҳои гуногун масъаларо рӯйи қор оварда, хонандаро талқин мекунад, ки посдорандаи суннатҳои аجدоду ниёи хеш ва аз таърихи миллати худ огоҳ бошанд. Бо таърих пайванд будан ба фардову пасфардо нигоҳи неку умедбахш доштан аст. Ин мақсаду мароми адиб аз оғози асар ба мушоҳида мерасад. Тасвири зиндагии мардуми кӯҳистон дар вобастагӣ бо воқеаҳои таърихии замон мавриди тасвири бадеӣ қарор гирифта, нависанда фазои иттилоотии онҳоро оиди ҳодисаву воқеаҳо ба воситаи муқоламаву сухбатҳо ва андешаҳои фардии образҳо ба қалам кашида шудааст. Нигориши бадеии воқеаҳои таърихӣ дар асари бадеӣ воситаест, ки хонандаро бо рафти воқеаҳои таърихӣ ошно намуда, ҳисси мусбати ӯро ба таърихи миллати худ ангега мебахшад.

***Калидвожаҳо:** романи таърихӣ, воқеоти таърихӣ, бадеӣ, адабӣ, арзишҳои замони истиқлол, худшиносӣ, ҳудодоҳӣ, ҳофизаи таърихӣ таърихнигорӣ, романи «Оташ дар хонаи қадим», Мирзо Сайидзода, ҳаёти воқеии замон.*

ИСТОРИЧЕСКИЙ РОМАН И ЦЕННОСТИ ВРЕМЕНИ НЕЗАВИСИМОСТИ

Взгляд писателей на историю народа, художественное отражение исторической действительности – одно из добрых явлений, получившее более широкое распространение в современной таджикской литературе благодаря независимости государства Таджикистан. В этом

контексте укрепились концепции национальной мысли, национальной божественности, национальной идентичности, национальной самоидентичности и национальной самобытности, а писатели начали прославлять исторические ценности нации. В этот период был опубликован ряд художественно-исторических произведений, играющих значительную роль в укреплении национального самосознания и сохранении исторической памяти нации.

В романе «Огонь в старом доме» четко наблюдается соблюдение этой традиции, писатель решает проблему разными способами и средствами и призывает читателя быть хранителем традиций своих предков и осознавать историю своей нации. Быть связанным с историей — значит иметь хороший и обнадеживающий взгляд на завтрашний день и послезавтра. Эту цель и цель писателя можно наблюдать с самого начала произведения. Изображение жизни горцев в связи с историческими событиями того времени рассматривалось как художественный образ, а их информационное пространство о событиях писатель рисовал через диалоги и беседы и личные размышления образов. Художественный взгляд на исторические события в художественном произведении является инструментом, знакомящим читателя с ходом исторических событий и мотивирующим его на позитивное отношение к истории своего народа.

Ключевые слова: исторический роман, исторические события, художественные, литературные, ценности времени независимости, самопознание, художник, историческая память, историография, роман «Пожар в старом доме», Мирзо Саидзода, реальная жизнь того времени.

HISTORICAL NOVEL AND VALUES OF THE TIME OF INDEPENDENCE

Writers' views on the history of the nation, the artistic reflection of historical reality is one of the good phenomena that has become more widespread in modern Tajik literature thanks to the independence of the state of Tajikistan. In this context, the concepts of national thought, national divinity, national identity, national self-identity and national originality were strengthened, and writers began to celebrate the historical values of the nation. During this period, a number of artistic-historical works were published, which play a significant role in strengthening national self-awareness and preserving the historical memory of the nation.

In the novel "Fire in the old house" the observance of this tradition is clearly observed, the writer solves the problem in different ways and means and encourages the reader to be the guardian of the traditions of their ancestors and to be aware of the history of their nation. To be connected with history is to have a good and hopeful view of tomorrow and the day after tomorrow. This purpose and goal of the writer can be observed from the beginning of the work.

Keywords: historical novel, historical events, artistic, literary, values of the time of independence, self-knowledge, artist, historical memory, historiography, novel "Fire in the old house", Mirzo Sayidzoda, real life of the time.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Имомзода Маҳмадюсуф Саидали** – академики Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 33. Тел.: (+992) 883001154

Акрамов Фазлиддин Хукматуллоевич – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Маҳаммадиев, 17. Тел.: (+992) 005550733, E-mail: Fazliddin@mail.ru

Сведения об авторах: **Имамзода Мухаммадюсуф Саидали** – академик Национальной академии наук Республики Таджикистан. Адрес: Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Тел.: (+992) 883001154

Акрамов Фазлиддин Хукматуллоевич - Таджикский международный университет иностранных языков им. Сотима Улугзаде, соискатель кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734025, г. Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6. Тел.: (+992) 005550733, E-mail: Fazliddin@mail.ru

Information about the authors: **Imamzoda Mahmadyusuf Saidali** - academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Address: Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki 33 Avenue. Phone: (+992) 883001154

Akramov Fazliddin Hukmatulloevich - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, applicant for the Department of Theory and History of Literature. Address: 734025, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Tel.: (+992) 005550733, E-mail: Fazliddin@mail.ru

ҲАҚОИҚИ РЎЗГОР ВА ОСОРИ МАҲМУДИ ШАБИСТАРӢ ДАР МАНОБЕЪ ВА ПАЖУҲИШҲО

Суфизода Шодимуҳаммад Зикриёнур
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Маҳмуди Шабистарӣ яке аз бузургтарин олимони ирфони назарӣ ва аз шоирони номдори қарнҳои XIII ва XIV аст. Номи комили вай Шайх Саъдуддин Маҳмуд ибни Абдулкарими ибни Яҳёи Шабистарӣ буда, дар баъзе манбаъҳои таърихию адабӣ ба сурати дигар ҳам дида мешавад [14, с.3]. Яке аз шорҳои «Гулшани роз» Ҳаким Мирзо Муҳаммадиброҳими Хуросонии Сабзорӣ, маъруф ба «вусукулхукамо» ўро «ҳакимуласр», «маликулкалом», «маъруфулбаён», «шамсулорифин», «бадрулмуҳаққикин», «атаммулмудаққикин» таъриф кардааст [10, с. 32; 12, с. 114]. Шабистарӣ дар оғози «Саодатнома»-аш ба ному насаби хеш чунин ишора кардааст:

Чунки дидам дар ў саодати ном,
Кардамаш «Номаи саодат» ном.
Буду бошад ба толеи масъуд,
Ибтидо Саъду оқибат маҳмуд
Эй, ки кардӣ дар ин китоб назар,
Ба дуое маро ба ёд овар,
Ки бар Ибни Карим раҳмат бод!
Ҳашри ў бо меҳини уммат бод!

Мутаассифона, тибқи суннатҳои қадимии зиндагиноманигории шарқии исломӣ таърихнигорону таърихнависон дар аксари мавридҳо аз тафсилоти саргузашти шахсиятҳои мавриди тавачҷуҳашон, ки ҳатто, дӯст ё ҳамзамонашон будаанд ба онҳо робитаи наздик доштаанд, сарфи назар намуда, дар шарҳи рӯзгори онҳо бо зикри маълумоти хеле каму кӯтоҳе иктифо менамуданд. Аз ин ҷост, ки аз рӯзгори шайх Маҳмуди Шабистарӣ то замони мо маълумоти каме расидааст.

Дар сарчашмаҳои адабию таърихӣ ва бархе аз пажуҳишҳое, ки аз Шабистарӣ ёд мешавад, перомуни соли таваллуди ў маълумоти дақиқе наомадааст [1, с.159; 13, с. 3; 16, Пешгуфтор]. Чунончи Забехуллоҳи Сафо дар «Таърихи адабиёт дар Эрон» бо таъия ба катибаи шубҳаангези санги мазори шоир менигорад, Шабистарӣ соли 687/1288 ба дунё омадааст [8, с. 763]. Бархе дигар замони таваллуди ўро нимаи дууми асри XIII мелодӣ нишон додаанд [5, с.11].

Аз ин боб дар осори худи Шабистарӣ низ маълумот ноқису нокифоя аст. Ў бо чанд байт дар «Саодатнома»-аш зикр мекунад, ки пас аз касби илму дониш дар зодгоҳ ба мусофирати чанде аз кишварҳои Миср, Ҳиҷоз, Шом, Яман, Андалус, Қарқоз ва ғайра рафта, дар дидору суҳбатҳо бо олимону орифони ин ҷойҳо бинишу дониши хешро сайқал додааст ва пас аз ин сафарҳои тулонӣ, саранҷом, ба зодгоҳи худ баргашта, ба ҳалқаи орифону олимони бузурги Табреш пайваस्ताаст.

Таърихнигорону муҳаққиқон, ғолибан, соли вафоти Шайх Маҳмуди Шабистариро баробар ба соли 720-и ҳиҷрии қамарӣ, баробар ба соли 1320-и мелодӣ ва тули умрашро 33 сол навиштаанд². Дар санги мазораш низ ҳамин таърих ҳақ шудааст. Аммо баъзе аз манбаъҳои таърихӣ даргузашти ўро дар 33-солагӣ рад кардаанд. Чунончи дар «Равзот-ул-чинон»-и Ибни Карбалой, ки тақрибан 200 сол пас аз вафоти шайх Маҳмуд нигошта шудааст, зикр гардида, ки «дар болои сари шайх Саъдуддин Маҳмуд [Шабистарӣ – Ш.С.] марқаду мазори бузургест, Мавлоно Баҳодуддин номи ў. Чунин гӯянд, ки вай низ устои Шайх буда ва бо ҳам ба зиёрати Байт-ул-Лоҳ-ал-ҳаром рафтаанд ва чунин машҳур аст, ки Мавлоно Саъдуддин Маҳмуд худ васият фармудаанд, ки маро пойи ҳазрати шайх Баҳодуддин,

² Таърихи вафоти Шабистарӣ дар таърихнома ва манбаъҳои дигари таърихӣ ба ихтилоф дар солҳои 718, 719, 720, 725 ва 740 омадааст. Ниг.: [3, с. 82]

рахматуллоху алайх, бигузORED. Вафоти Мавлоно Баҳоуддин дар шуҳури санаи сабъа ва салосина ва сабамиа (737), дар аҳди салтанати Муҳаммадхон (1336-1338) – яке аз писарони Ҳалокухон буда» [2, с. 91-92]. Аз ин навишта бармеояд, ки даргузашти Шабистарӣ баъд аз соли 737/1336/37 иттифоқ уфтодааст. Бо тақя ба гуфтаи Ибни Карбалоӣ, яке аз муршидони муосири тариқати неъматуллоҳия Чаводи Нурбахш (1928-2008) ёдрас мекунад, ки «барои бештари хонандагони ошно бо шеърӣ «Гулшани роз», албатта, аҷиб менамояд, ки Шабистарӣ битавонад дар бистсолағӣ чунон шеъреро бисарояд. Ман низ аз ин иддио шигифтзада будам, то ин ки «Равзот-ул-чинон»-и Ибни Карбалоӣро хондам ва ба ин натиҷа расидам, ки ривояти Ибни Карбалоӣ дар бораи таърихи марғӣ шоир, эҳтимолан, ба ҳақиқат наздиктар аст» [7, с. 6]. Самади Муваҳҳид – яке аз шабистаришиносони эронӣ, низ ба таърихи даргузашти Шабистарӣ шак карда, нигоштааст, ки: «Дар китоби «Равзот-ул-чинон ва чаннот-ул-чинон» ба қароине бармеҳурем, ки агар дуруст бошад, бояд гуфт, таъкиранигорон дар таъйини соли вафот ва муддати зиндагонии Шабистарӣ ба хато рафтаанд» [15, с.10].

Бар илова, Самади Муваҳҳид ахбори дигареро аз ин маъхаз афзуда, ки аз замони даргузашти Шайх Маҳмуд дақиқан шаҳодат медиҳад. ӯ менависад: «Дар “Равзоту-л-чинон” омадааст: “Чунин машҳур аст, ки дар марази мавт³ ҳазрати Мавлоно Саъдуддин Маҳмуд, раҳматуллоҳи, ҷаноби Бобо Абӣ ба аёдати эшон омада, вақте ки берун рафта аз манзили Мавлоно мушорунилайх, дари он манзилро ба ҳам кардаву берун рафта. Ҳазрати Мавлоно фармудаанд, ки Бобо Абӣ дарро ба ҳам кард, ишорат ба ин намуд, ки дари хонаи ман баста монд, фарзанди суварӣ ё маънавӣ нест, ки баъд аз ин кас ҷодор бошад, ҳол он, ки вайро низ ин ҳол ва ин сурат даст хоҳад дод ва ин воқеа рӯй хоҳад намуд ва ба ин зудӣ ба ҳам хоҳем пайваст. Дар ҳамон сол, балки дар ҳамон моҳ Бобо Абӣ вафот менамоянд» [2, с. 91-92]. Бар пояи ин маълумот Самади Муваҳҳид муҳтотона изҳори назар мекунад, ки «чун вафоти Бобо Абӣ рӯзи панҷшанбеи 17-уми рабеъулаввали соли 740-и ҳиҷрӣ иттифоқ уфтод, муддати умри Шайх Маҳмуди Шабистарӣ беш аз 33 сол аст» [16, с. 10-11].

Иддае аз пажухандагони муосир низ баронанд, ки Шабистарӣ беш аз 33 сол умр дидааст [5, с. 18-19; 4, с. 11].

Дарвоқеъ, агар сафарҳои тулонии Шабистариро, ки аз онҳо ёд кардааст, бо ишораҳои, ки дар осораш мазкур аст, қиёс кунем, 33 сол умр дидани вай, то ҳақде, боварнакарданӣ менамояд. Худи Шайх Маҳмуд дар бораи умри дарозу бобаракат дидани хеш дар «Саодатнома» чунин сурудааст:

*Муддате ман зи умри хеш мадид
Сарф кардам ба дониши тавҳид.
Дар сафарҳо ба Мисру Шому Ҳиҷоз
Кардам, ай дӯст, рӯзу шаб таку тоз...
Чамъ кардам бисе каломӣ гариб,
Кардам он гаҳ мусаннафоти аҷиб.*

Бештар аз ин, дар қисмати охири маснавии мазкур шоир ба умри бобаракату таҷрибаҳои омӯзандаву саршори хеш сарехан ишора кардааст:

*Илми дин хону роҳи суннат гир,
Панди мани рӯзгоррафта бигир!*

Оромгоҳи орифи фарзона дар деҳаи Шабистар, дар канори мазори устои ӯ Баҳоуддин Яъқуби Табрзӣ, дар боғе, ки ба эҳтироми эътибори маснавии машҳури шоир онро «Гулшан» номидаанд, қарор дорад. Таърихи бинои ин оромгоҳ ба солҳои поёнии садаи XIV мерасад. Баъдҳо, дар даврони салтанати Муҳаммадшоҳи Қочор (1834-1848), оромгоҳ аз ҷониби вазири вай – Ҳочӣ Мирзо Оғосӣ, таҳриб ва бозсозӣ шуда, то замони мо чандин бор тармиму мараммат шудааст. Аммо он чи машҳуд асту ҳақшуда дар санги оромгоҳи Шайх Маҳмуд, ки дар соли 1267/1850/51 насб гардида, ин 33 соли тули умр ва даргузашти ин орифи бузург дар соли 720/1320/21 мебошад. Самади Муваҳҳид бар ин назар аст, ки ба

³Марази мавт – беморие, ки мунҷар ба марғ шавад.

катибаи санги мазор роҷеъ ба соли даргузашт ва муддати зиндагии Шабистарӣ чандон эътимод набояд кард, чиро ки «эҳтимол меравад матлаби манқурро аз тазкираҳо бардошта бошанд, бе он, ки ба сиҳҳату суқми он таваҷҷуҳ кунанд» [16, с. 11].

Агар маълумоти ғавқуззикро, ки бар сиҳҳати он ҷойи шубҳа нест, ба назар бигирем, бояд таърихи вафоти Шабистариро, ки ховаршиноси амрикоӣ Леонард Льюисон низ бар он таъкид кардааст [16, с. 11], андаке пас аз 740-и қамарӣ ҳисоб кунем, на 720, он тавр ки бештари тазкиранависони эронӣ ва ховаршиносоне чун Эдвард Браун гуфтаанд.

Дар сарчашмаҳои адабию таърихӣ дар бораи аҳли Шайх низ маълумоти дақику расо сабт нашудааст, аммо баъзе аз сарчашмаҳо ахбори машкуку мубҳам меоранд, ки бар пояи он гурӯҳе аз пажӯҳишгарон аз зану фарзанд доштани Шабистарӣ ҳадс задаанд. Яъне, ғӯиё Шайх Маҳмуди Шабистарӣ ҳини сафар ба Кирмон бо дӯшизае хонадор мешавад ва фарзандону наберагонро аз ӯ ёд мекунад, ки баъзе аз эшон аҳли қаламу камол будаанд. Алишер Навоӣ дар «Маҷолис-ун-нафоис» шоирро бо номи Шайх Абдуллоҳи Шабистарӣ, ки бо таҳаллуси Ниёзӣ шеър мегуфтааст, аз наберагони Шабистарӣ шумурдааст [6, с. 366]. Гурӯҳи дигаре аз пажӯҳишгарон аз манбаъҳо ва шахсоне ном бурдаанд, ки дар устони Кирмон худро аз бозмондагону наберагони Шайх Маҳмуд муаррифӣ намудаанд, ки ба «хочагон» шуҳрат доштаанд [11, с. 355]. Ҳамчунин, Маҳмуди Ҷам (1259-1348), яке аз нахуствазирони Ризошоҳи Паҳлавӣ (1256-1323) низ изҳор мекарда, ки аз наберагони Шайх Маҳмуди Шабистарӣ будааст [17].

Леонард Льюисон, бо тақя бар осори Шабистарӣ ва андешаҳои машхуртарин шореҳи «Гулшани роз» Муҳаммади Лоҳичӣ, назари шоирро дар бораи наслу авлод пажӯҳиш намуда, ба зану фарзанд доштани Шайх шубҳа кардааст. Дар робита ба ин худи шайх Маҳмуд дар «Гулшани роз» фармудааст:

*Насаб чӣ-бвад? Муносибро талаб кун,
Ба Ҳаққ рӯ овару тарки насаб кун.
Ба баҳри нестӣ ҳар, к-ӯ фуру шуд,
«Фа ло ансоба» нақди вақти ӯ шуд.
Ҳар он нисбат, ки пайдо шуд зи шаҳват,
Надорад ҳосиле ҷуз кибру нахват.*

Соҳиби «Гулшани роз» дар ҷои дигар пайвандҳои хонаводагию қавмиро, ки дар даврони зиндагонии ӯ тариқати ирфонро ба як касби насабии меросӣ мубаддал карда буданд, намепазирад [13, с. 209] ва аз он ба унвони яке аз хатарноктарин падидаҳо дар таназули маънавию фарҳангӣ ёд мекунад:

*Бибин акнун, ки кӯру кар шубон шуд!
Улуму дин ҳама бар осмон шуд!
Намонд андар миёна рифқу озарм,
Намедорад касе аз ҷоҳилӣ шарм!
Ҳама аҳволи олам божгуна-ст,
Агар ту оқилӣ, бингар, ки чун аст.
Касе, к-ӯ боби тарду лаъну мақт аст,
Падар, неку бад, акнун шайҳи вақт аст!*

Бад-ин тартиб соҳиби зану фарзанд будан ё набудани Шайх Маҳмуд ҳам чун дигар ҷузъиёти зиндагонии вай ҳанӯз норавшан буда, таҳқиқи махсусу муфассалтареро мехоҳад, ки алҳол имкони воқоии он вучуд надорад.

Дар бораи устодон ва пайравони шайх Маҳмуд низ маълумоти ночизе то ба мо расидааст. Ӯ дар «Саодатнома»-и хеш аз Аминуддин ном шахс, ба унвони устоди хеш, ёд мекунад:

*Сухани шайҳи муҳйи миллату дин,
Чун накард ин дили маро таскин.
Ростӣ, дидам ин сухан ҳама хуб,
Лек медошт навъе аз ошуб.
Сирри ин ҳолро ман аз устод*

*Бозтурсидам, ӯ ҷавобам дод...
Шайху устоди ман Аминуддин,
Додӣ, алҳақ, ҷавобҳои чунин.
Ман надидам дигар чунон устод,
К-офарин бар равони покаш бод!*

Аз ин байтҳо бармеояд, ки шайх Аминуддин аз назокати осору жарфои андешаҳои Ибни Арабӣ огоҳии комил доштааст ва дар дарёфту расидан ба кунҳи таълимоти ваҳдати вучуд Шабистариро устоду раҳнамо будааст.

Дигар устоди Шайх Маҳмуд Баҳоуддин Яъқуби Табрест, ки борҳо бо ҳам мусоҳибаҳои фалсафиро ирфонӣ доштаанд ва дар роҳи зиёрати Каъба ҳамсафар ҳам будаанд. Ризокулихони Ҳидоят дар «Риёзу-л-орифин» овардааст, ки шайх Маҳмуд дар ҷавонӣ улуми ирфониро дар назди Аминуддин омӯхт ва пас аз бозгашт аз сафарҳои тулонӣ ба зодгоҳаш аз мазҳари шайх Баҳоуддин баҳраҳо гирифт. Ҳидоят ҳаде мезанад, ки устоди Шабистарӣ дар ирфони назарӣ шайх Аминуддин буда, Баҳоуддини Яъқуб пиру муршиди ӯ дар ирфони амалӣ ва дақиқи сайру сулук аст [13, с. 139].

АДАБИЁТ:

1. Браун, Эдвард. Таърихи адабиёти Эрон. Тарҷумаи Алиасғари Ҳикмат. Ҷилди 3. Саҳ., 159
2. Ибни Карбалони Табрестӣ, Ҳофиз Ҳусайн. Равзату-л-чинон ва ҷанноту-л-чинон. (2 ҷилд). Ҷилди 2-ум. Ба кӯшиши Ҷаъфар Султонурқарой. Маҷмӯаи мутуни форсӣ №20. Техрон, 1344.
3. Лоҳичӣ, Шамсуддин Муҳаммад. Мафотеху-л-эъҷоз фи шарҳи «Гулшани роз». Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммадризо Барзғари Холиқӣ ва Иффати Карбосӣ. Чопи 6-ум. Техрон: Интишороти «Заввор», 1385.
4. Лукашев А.А. Философские взгляды Махмуда Шабистари (XIV в.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук. М., 2009.
5. Люисон, Леонард. Фаросӣ имон ва куфр. Шайх Маҳмуди Шабистарӣ. Тарҷумаи дуктур Маҷдуддини Кайвонӣ. Чопи 4-ум. Техрон: Нашри марказ, 1389.
6. Навоӣ, Алишер, Мирнизомуддин. Маҷолису-н-нафоис. Мураттабаи Алиасғари Ҳикмат. Техрон: Интишороти «Манучехрӣ», 1363.
7. Нурбахш, Ҷавод. Истилоҳоти тасаввуф. Ҷилди 1 ва 2. Техрон, 1373.
8. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар қаламрави забони порсӣ. Ҷилди 3-ум (бахши 2-ум). Чопи 13-ум. Техрон: Интишороти «Фирдавс», 1386.
9. Суфиев, Ш. 3. Об истоках формирования жанра хамрийат в персидско-таджикской литературе / Ш. 3. Суфиев // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2012. – № 3(38). – С. 205-215. – EDN RCTNML.
10. Суфиев, Ш. Предпосылки становления суфийской поэтической терминологии / Ш. Суфиев // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия гуманитарно-общественных наук. – 2013. – № 3(36). – С. 29-40. – EDN RDRTJT.
11. Тарбият, Муҳаммадалӣ. Донишмандони Озарбойҷон. Техрон: Матбааи «Маҷлис», 1314.
12. Хуросонии Сабзаворӣ, Муҳаммадиброҳим. Шарҳи «Гулшани роз»-и Маҳмуди Шабистарӣ. Ҳовии ҳақиқ ва маъорифи Илоҳӣ. Ба тасҳеҳ ва эҳтимоми Ҳасани Мударрисӣ. Маҷмаъ: Интишороти «Популӣ», 1390.
13. Ҳидоят, Ризокулихон. Риёзу-л-орифин. Чопи сангӣ.
14. Шабистарӣ, Маҳмуд ибни Абдулкарим. «Гулшани роз». Тасҳеҳи интиқодӣ ва мутолиа дар ақоид ва ирфони шайх Маҳмуди Шабистарӣ. Ба кӯшиши Муҳаммадбашир Анвари Абӯхарӣ. Исломобод: Маркази таҳқиқоти форсии Эрон ва Покистон, 1386.
15. Шабистарӣ, Маҳмуд ибни Абдулкарим. Гулшани роз. Муқаддима ва тасҳеҳу тавзеҳоти дуктур Самади Муваҳҳид. Чопи 2-ум. Техрон: Интишороти Тахурӣ, 1386.
16. Шабистарӣ, Маҳмуд ибни Абдулкарим. Гулшани роз. Муқаддима ва тасҳеҳ ва тавзеҳоти Самади Муваҳҳид. Чопи 3-ум. Техрон: Интишороти «Тахурӣ», 1390.

ҲАҚОИҚИ РӯЗГОР ВА ОСОРИ МАҲМУДИ ШАБИСТАРӢ ДАР МАНОБЕЪ ВА ПАЖУҲИШӢО

Маҳмуди Шабистарӣ аз орифон ва шоирони барҷастаи қарни XIII-XIV мелодист, ки бо асари маъруфи худ «Гулшани роз» шухрат дорад. Дар ин мақола бо ҳадафи такмил қардани маълумоти мавҷуд дар манобеи таърихию илмӣ шинохти амиқтаре аз рӯзгору осори Шабистарӣ ироа мекунем.

Ҳарчанд санаи дақиқи таваллуди Шабистарӣ маълум нест, вале тахмин меравад, ки ӯ дар нимаи дуюми асри XIII ба дунё омадааст. Пас аз гирифтани таҳсил дар зодгоҳаш ба Ховари Миёна ва Африқои Шимолӣ сафар карда, имкон пайдо кард, ки бо олимону аҳли ирфон робита барқарор кунад.

Таърихи дақиқи даргузашти Шабистарӣ ҳанӯз як масъалаи баҳснок боқӣ мемонад. Ақидаи роиҷе вучуд дорад, ки ӯ дар соли 1320 дар синни 33-солагӣ вафот кардааст, аммо бархе аз манобеи дигар тахмин мезананд, ки ӯ шояд бештар умр дида бошад.

Дар ин матлаб дидгоҳҳои мухталиф дар бораи пешинаи хонаводагӣ ва зиндагии шахсии Шабистарӣ баррасӣ мешавад. Инқори ӯ аз арзишҳои суннатии хонаводагӣ ва интиқодаш аз назария дар мавриди ирс бурдани аъмоли маънавӣ мавриди баҳс қарор мегирад. Дар матлаб ҳамзамон аз устодону пайравони Шабистарӣ, аз ҷумла Аминуддин ӯдовар шуда, зарурати пажуҳишҳои бештаре барои пур қардани нуқсонҳои зиндагии ин мутафаккири бузург таъкид шудааст.

Бар илова мақола ба осори Маҳмуди Шабистарӣ ва сахми ӯ дар тасаввуф ва шеъри ирфонӣ бахшида шудааст.

Калидвожаҳо: Маҳмуди Шабистарӣ, тасаввуф, Шайх Саъуддин, «Гулшани роз», шарҳ, ирфон, маснавӣ, шеър.

ФАКТЫ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА МАХМУДА ШАБИСТАРИ В ИСТОЧНИКАХ И ИССЛЕДОВАНИЯХ

Махмуд Шабистари — выдающийся мистик и поэт XIII-XIV веков, прославившийся своим знаменитым произведением «Гульшани-и Роз» («Цветочный сад роз»). В этой статье мы предлагаем более глубокое понимание жизни и творчества Шабистари, стремясь заполнить пробелы в исторических и научных источниках.

Хотя точная дата рождения Шабистари остается неопределенной, считается, что он родился во второй половине XIII века. Получив образование в своем родном городе, он отправился в путешествие по Ближнему Востоку и Северной Африке, где имел возможность общаться с учеными и мистиками.

Точная дата смерти Шабистари остается предметом споров. Традиционно считается, что он скончался в 1320 году в возрасте 33 лет, однако более поздние источники предполагают, что он мог прожить дольше.

В этой статье рассматриваются различные точки зрения на семейное происхождение и личную жизнь Шабистари. Обсуждается его отказ от традиционных семейных ценностей и критика идеи наследования духовных практик. В статье упоминаются учителя и последователи Шабистари, включая Аминуддина, что подчеркивает необходимость дополнительных исследований для восполнения пробелов в жизни этого великого мистика.

Статья посвящена работам Махмуда Шабистари и его вкладу в мистицизм и поэзию. В ней также упоминается шейх Саадуддин и его комментарий к «Гульшани роз».

Ключевые слова: Махмуд Шабистари, суфизм, шейх Саадуддин, «Гульшани роз», комментарий, мистицизм, маснави, поэзия.

FACTS OF MAHMOUD SHABISTARI'S LIFE AND WORK IN SOURCES AND RESEARCH

Mahmoud Shabistari, a prominent mystic and poet from the 13th and 14th centuries, was the author of the renowned poem «Gulshani-i Roz» (Flower Garden of Roses). This paper explores biographical details about Shabistari, uncovering gaps in historical and scholarly sources. Despite an uncertain date of birth, it is believed that Shabistari was born during the latter half of the 13th century. After receiving education in his hometown, he journeyed to the Middle East and North Africa, where he interacted with scholars and mystics. The exact date of Shabistari's demise remains a subject of debate. Traditionally, it is thought that he passed away at the age of 33 in 1320, although later sources suggest he may have lived longer. This article examines various perspectives on Shabistari's family background and personal life. His refusal to adhere to family ties and criticism of the hereditary transmission of spiritual practices are explored. Shabistari's teachers and followers, including Aminuddin, are mentioned in the article, which also highlights the need for more research to fill the gaps in the life of this great mystic. The article discusses the works of Mahmoud Shabistari and his contributions to mysticism and poetry. It also mentions Sheikh Saaduddin and his commentary on «Gulshan-i roz».

Keywords: *Mahmoud Shabistari, Sufism, Sheikh Saaduddin, «Gulshan-i roz», commentary, mysticism, masnavi, poetry.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Суфизода Шодимуҳаммад Зикриёпур – доктори илмҳои филологӣ, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Китобхонаи марказии илмии ба номи Индира Ганди, директор. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. тел.: +992 (37) 2214302, E-mail: sufizadeh@gmail.com.*

Сведения об авторе: *Суфизода Шодимуҳаммад Зикриёпур – доктор филологических наук, Национальная академия наук Таджикистана, Центральной научной библиотеки имени Индиры Ганди, директор. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, проспект Рудаки, 21. Тел.: +992 (37) 2214302, E-mail: sufizadeh@gmail.com.*

Information about the author: *Sufizoda Shodimuhammad Zikriyopur – Doctor of Philology, National Academy of Sciences of Tajikistan, Indira Gandhi Central Scientific Library, director. Address: 734025, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, 21 Rudaki Avenue. Tel.: +992 (37) 2214302, E-mail: sufizadeh@gmail.com*

ТДУ: 821.161

ХУСУСИЯТИ ЖАНРҲОИ НАВИ БАДЕЙ ДАР НАШРИЯҲОИ СОЛҲОИ БИСТУМ
Абдурахимов Б.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Оид ба намунаи асарҳои бадеӣ ва жанрҳои онҳо дар нашрияҳои аввалини тоҷикӣ дар таҳқиқоти адабиётшиносӣ ва журналистика корҳои алоҳида анҷом наёфта бошанд ҳам, дар баъзе осори муҳаққиқон аз рӯзномаву маҷаллаҳои даҳаҳои дувум ва сеюми асри ХХ намуна ва иқтибосҳо оварда шудаанд. Дар зимн оид ба мавзую шаклу услуб ва навоариҳои жанрии ин асарҳо маълумот хоҳем дод.

Шиору даъват яке аз хусусиятҳои умдаи матбуот ва адабиёти оғози асри бистум буд. 30 майи соли 1907 дар Эрон рӯзномаи «Сури Исрофил» нашр шуд, ки шиораш «Хуррият, мусовот ва ухувват!» буд. Дар атрофи ин рӯзнома нависандагони пешқадам ва равшанфикр чамъ омаданд. Яке аз онҳо Мирзоалӣ Акбархон Деҳхудо буд, ки дар нашрияи жанри ҳикояи хурди ҳаҷвиро асос гузошт. Ба «Сури Исрофил» монанд рӯзномае бо номи «Мулло Насриддин» соли 1906 дар Тифлис ба вучуд омад, ки дар Бухоро ба яке аз рӯзномаҳои сермутолиатарин табдил ёфт. Шиору даъвати онҳоро нашрияҳои аввалини тоҷикӣ чун сухани хеш қабул карданд; онҳоро ҳам дар сарлавҳа, ҳам дар матн фаровон истифода бурданд. Шиору даъватҳои нашрияҳои тоҷикӣ вижагии худро доштанд, онҳо хушқу берӯх набуданд, балки бо суханҳои обдору лирикӣ ва таъсирбахш оро меёфтанд, аз ин рӯ, қисмате аз онҳо ҳамчун рӯзи лирикӣ жанри алоҳидаи адабиёти ташкил додаанд. Ҳам «Бухорои шариф», ҳам «Оина» ва нашрияҳои дигари баъди Инқилоб шиор, гуфтор, калимаву мафҳумҳои хоси худро доштанд, ки ҳадафу афкори асосиашон дар атрофи он гирд мегашт. Омӯзиши амиқи маъноиву шакли калимаву ифодаҳои хоси нашрияҳо сазовори таҳқиқи алоҳида аст.

Дар бобати жанр ва шаклҳои бадеии дар нашрияҳо истифодашуда бояд иброн дошт, ки маҳз рӯзномаву маҷаллаҳои тоҷикӣ сароғози ба вучуд омадани як қатор жанрҳои бадеӣ, монанди публитсистика, фелетон, ҳикоя, қисса, суҳбат, намоишнома, сахнача, рӯзӯхо гаштанд. Албатта, нашрияҳои жанрҳои мавҷудаи классикӣ чун муҳаммас, таркиббанд, қитъа, ғазал, танз, суҳбат, сафарнома ва ғайраро низ фаровон истифода мебарданд, аммо дар шаклу мазмун ба он тағйироти назаррас ворид карданд. Чунончи, жанрҳои суҳбат ва сафарномаҳои рӯзномаҳо аз жанри маъмули классикӣ дар забон, услуб ва мақсад фарқи кулӣ дошт. Аз ҷумла, агар дар сафарномаҳои пешин мазмун танҳо аз нақли пурмочаро ва хонданбоб иборат бошад, акнун дар идомаи услуби Аллома Аҳмади Дониш сафарнома аз ҷанбаҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ҳам бархурдор буд.

Ин аст, ки муҳаққиқ Г. Дадобоева «сабки асосии эҷодии маводи публитсистӣ ва адабии маҷаллаи «Оина»-ро «реализми маорифпарварӣ» [5. с.53] номидааст ва новобаста ба тарғиби ғояҳои ҷамъиятӣ ва сиёсӣ дар маҷаллаи бартарӣ доштани рӯҳияи маорифпарвариро далели он медонад. Ин хулосаро метавон қабул кард, аммо набояд фаромӯш намуд, ки дар мундариҷаи ин нашрияи маводи илмӣ ва бадеӣ низ мавқеи муҳим дошт. Аз ин рӯ, маҷаллаи «Оина»-ро метавон илмию бадеӣ ва оммавию маорифпарварӣ шуморид. Аслан, ба қавли бисёр муҳаққиқони адабиёти ҷадидӣ (М. Абдуллоев), услуби публитсистӣ асоси адабиёти ҷадидиро ташкил медиҳад; онҳо аз ин услуб дар таҳияи китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ ва нашрияҳои худ истифода мебарданд. Аз ҷумла, дар ин бобат андешаи муҳаққиқи зикршуда қобили мулоҳиза аст: «Ҷамои адабиёти насрӣ ва назми ҷадидонро метавон миллӣ номид, зеро ғояи асосӣ ва марказии ин адабиёт даъват ба бедорӣи иҷтимоӣ ва худшиносии миллӣ буд» [2, с.20].

Илова ба ин, муҳаққиқи барҷастаи адабиёти Шуравии тоҷик С. Табаров дуруст таъкид карда, ки «Оина», пеш аз ҳама, дар ташаккули забон нақши бузург гузошт ва сабки дурусти матбуотро ба вучуд овард, ки он то ба имрӯз мавриди истифода аст. Ин сабк идомаи усули забони сабки адабии тоҷик дар асрҳои нух-даҳ ва нуздаҳум мебошад» [12. с. 68]. Яъне, баъзе

аз жанрҳои муҳимми бадеиву публитсистии тоҷик маҳз аз ин матбуоти аввалин сарчашма мегиранд.

Дар ин маврид бояд гуфт, ки замина, сабаб, таърихи пайдоиш, мазмуну мундариҷа, сабку услуб, забон ва тарзи баёни рӯзномаи «Бухорои шариф» аз ҷониби муҳаққиқони тоҷик хуб омӯхта шудааст. Аз ҷумла, асарҳои Садриддин Айни, М.Шақурӣ, Т.Зехнӣ, Р.Ҳошим, Усмонов, П.Гулмуродзода, Қ.Шарифов, Н.Ғаффоров, М.Абдуллоев, А.Набавӣ ва дигарон дорои аҳамияти илмӣ мебошанд. Мушоҳида мешавад, ки дар маромномаи рӯзнома «адабӣ» будани он дар ҷойи дувум – баъди илмӣ, ҳамчунин, дар навиштаҳои дигари рӯзнома низ илмию адабӣ будани он борҳо зикр гардидааст. Яъне, ташаббускорони нашрия, дар ҳақиқат, то андозае адабӣ будани рӯзномаро таъкид карда, дар ин бобат саҳм гузоштанд. Аз ин рӯ, дар пайдоиши жанрҳои нави адабӣ рӯзномаи аввалини тоҷикӣ нақши муҳим дорад.

Қабл аз ҳама, оид ба жанрҳои адабию публитсистии нашрия гуфтан мумкин аст, ки ҳадафи асосии ҳайати эҷодӣ дар мақолаҳои публитсистии он ифода шудааст. Онҳо дар рӯзнома ҷойи аввал ва муҳимро ишғол кардаанд. Аксарияти хонандагон барои чунин мақолаҳо рӯзномаро харидорӣ мекарданд ва ба он обуна мешуданд. Гуфтан мумкин аст, ки мақола, мақолаҳои проблемавӣ дар журналистикаи тоҷик маҳз аз чунин мақолаҳои «Бухорои шариф» шурӯъ шудаанд, ки қариб дар тамоми 150 шумораи нашрия ба таъб расидаанд.

Дар «Бухорои шариф», пеш аз ҳама, мақому аҳамияти мақолаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, маърифатпарварӣ, дар бораи масъалаҳои забоншиносию адабиёт дар ҷойи аввал меистад.

Муҳим он аст, ки рӯзнома бори аввал жанрҳои бораи кор бурда, ки то ҳол набуданд ё шакли дигар доштанд. Чунинчи жанри фелетон ба шакли мазкур дар адабиёт ва матбуоти тоҷик маҳз аз «Бухорои шариф» оғоз ёфтааст. Оид ба назария, пайдоиш, хусусият ва вазъи имрӯзаи фелетон дар журналистикаи тоҷик муҳаққиқон И.Усмонов, И.Нуралиев, П.Гулмуродзода таҳқиқот бурдаанд, аммо оид ба сарчашмаи пайдоиши ин жанр дар матбуоти тоҷик бештар пажӯҳиш лозим аст. «Фелетон жанри публитсистию бадеист, ки дар он зухуроти манфии ҳаёт, рафтори нодурусти одамон маҳкум ва мазаммат карда мешаванд» [13. с. 111]. То ба Бухоро даъват шудан муҳаррир Мирзо Ҷалол Юсуфзода бо нашрияҳои озарбойҷонӣ ҳамкорӣ дошта, барориш, сабку услуб ва шаклҳои бадею жанрии онҳоро омӯхта буд. Аз ин рӯ, муҳаққиқ М. Махшулов дуруст зикр кардааст: «Дар эҷодиёти Ҷалил Мамедкулизода фелетон ба унвони яке аз жанрҳои зудамал ва муассири адабӣ аҳамияти вижае касб намуда, аз лиҳози сиёсӣ иҷтимоӣ садо дод ва ба ҳадди хеле болои такомули бадеӣ расид».

Ҳамчунин, суҳбат, мусоҳиба, назира, саҳнача, танз, ҳатто, ҳикоя барин жанрҳои адабӣ ва журналистӣ бори аввал дар «Бухорои шариф» ба таври фаровон истифода шуданд. Дар бораи пайдоиши жанри ҳикоя дар адабиёти тоҷик ҳарфи охири гуфтан душвор аст. Аммо аз ҳамон чанд ҳикояи лирикӣ, ки таҳти рубрикаи «Шеърӣ мансур» ба таъб расидааст, хулоса кардан мумкин, ки рӯзнома ба насри бадеӣ низ рӯй овардааст. Ҳикоеҳои шеърӣ ҳам ба назар мерасанд.

Мачаллаи «Шуълаи инқилоб» (1919-1921) бошад, бо таъсиси аввалин гӯшаи ҳаҷвию танқидии «Тоziёна» маъруф гаштааст. Оид ба шакл, мазмун ва аҳамияти баъзе маводи гӯшаи мазкур муҳаққиқи жанри ҳаҷви адабиёти тоҷик профессор М.Муродӣ маълумот дода, дуруст зикр карда, ки «дар ташаккули ҳаҷви «Шуълаи инқилоб», на танҳо ҳаҷви адабиёти классикии тоҷик, балки таҷрибаи мачаллаи «Мулло Насриддин» низ бетаъсир набуд» [6. с. 17]. Ба қавли ӯ, аз ҷумла, шумораи аввалини «Тоziёна» дар заминаи ҳаҷви адабиёти классикии тоҷик ба вучуд омадааст ва дар он таъсири Убайди Зоконӣ бештар мебошад: «Ба гурба монанд кардани шахсони сари мансаб омада, ки бо сӯистифода аз он қорҳои давлатӣ ва иҷтимоиро хароб карда, ба ҷамъият зарар меоранд, як навъ мундариҷаи «Муш ва Гурба»-и Убайдро ба хотир меорад. Таъсир ва истифодаи услуби ҳаҷвнигории Убайди Зоконӣ дар луғатномаҳои тафсирие, ки баъд аз дебоҷа дар шумораи аввал оварда шудааст, боз ҳам равшантар мегардад» [6, с. 11]. Ҳамчунин, зикр мешавад, ки «муаллифон, аз ҷумла, Саидризо Ализода бештар аз таҷрибаи ҳаҷвнависии адабиёти собиқаи тоҷик, махсусан, аз услуби ҳаҷвнигории Убайди Зоконӣ истифода бурда, ба онҳо пайравӣ намудаанд. Аммо пайравии эшон як навъ

тақлидҳои эҷодкоронаро гирифтааст» [6, с. 17]. Ҳамин тавр, ба андешаи мо, дар «Шуълаи инқилоб» як намуди нави жанри адаби – ҳаҷв ба кор рафта, ки минбаъд дар гӯшаҳои рӯзномаҳо ва маҷаллаҳои махсус ривочу раванқ ёфт.

Таъсири нашрияҳои ҳаҷвии Эрон ва Туркияву Қафқоз, пеш аз ҳама, нашрияҳои «Мулло Насриддин»-и Ҷ.Мамедқулизода (1906-1928, Тифлис) ва «Сури Исрофил»-и А.Деххудо (1907, Эрон) ба пайдоиши жанри ҳаҷвию фелетон дар адабиёти тоҷик назаррас аст. Яке аз далелҳои муҳим бо имзои «Чарандгӯй» ба таъб расидани аксари ҳикоеҳои гӯшаи «Тоziёна»-и «Шуълаи инқилоб» мебошад. Дар рӯзномаи «Сури Исрофил» таҳти рубрикаи «Чаранду паранд» ҳикоеҳои танзомез ва шавқовари адиби номӣ Алиакбар Деххудо чоп мешуд [11, с. 22]. Ҳамчунин, таъсири маҷаллаи «Мулло Насриддин»-и Ҷалил Мамедқулизода ба гӯшаи ҳаҷвии «Шуълаи инқилоб» кам нест. «Мулло Насриддин» дар Осиеи Марказӣ хонандагони зиёд дошт [11, с. 3-16]. Ғайр аз ин, таҳқиқоти мо нишон дод, ки дар «Тоziёна» таъсири баъзе суҳбатҳои ҳаҷвомези «Бухорои шариф» низ мушоҳида мешавад. Мутаассифона, муҳаққиқон ба ин ҷиҳати масъала таваҷҷуҳ накардаанд. Рӯзномаи «Бухорои шариф» ва маҷаллаи «Оина» ҳарчанд гӯшаи махсуси ҳаҷвӣ надоштанд, дар «Мусоҳиба» ном жанри таъсисдодашон оҳанги танзу мутоиба баръало мушоҳида мешавад. Дар суҳбатҳои онҳо гоҳо қаҳрамонҳо ва муаллифи суҳбат Муш ё Гурба ном доранд [4], ки аз таъсири фаровони ҳаҷви Убайди Зоконӣ дарак медиҳад.

Дар «Тоziёна-1»-и «Шуълаи инқилоб» ҳадафи асосии ташкили гӯшаи мазкур ифода кардааст, ки «амалӣ гардондани сиёсати замон ва тоза намудани муассисаҳои давлатӣ аз унсурҳои хиёнаткор» [6, с.10] мебошад. Ҳикоят аз дебочае шурӯъ мешавад, ки чунин аст: «Ҳаммаслақони мо, вақте дохили фирқа ва хидмати миллат набуданд, ҳар кадом як фариштаи поке буданд, ҳамин ки дохили фирқа шуда ба хидмати миллат гузаштанд, хонаи миллатро чунон «обод» карданд, ки биёву тамошо кун!.. Инак, мо барои таъдиб ва танбияи ин гуна ҳаммаслақон баъд аз ин тоziёнаи равғанӣ истеъмол хоҳем кард. Тоziёна чӣ тоziёнае?!.. Ин тоziёнаи мо баъзе нағмаҳои ғарибе ва мушкиле дорад, ки сари бечора хонандагонро гич ва гаранг мекунад, ҳарчӣ китобҳои луғатро ҷустуҷӯ намоед ва ҳар қадар фикру пиндор кунанд, боз ҳам гич ҳастанд, ки гич!.. Лиҳазо аз рӯи дилсӯзӣ ба ҳоли хонандагон мо ин гуна луғатхоро баён менамоем» [15,1919. №21.25 сентябр]. Оҳанги танзу киноя ва бадеияти баланд хусусияти назарраси гӯшаи мазкур аст. Ифодаҳои образноку обдори «мегирифт ҷӯбро ва ҳай бизан, ки мезанӣ!», «фариштаи пок», «обод кардани хонаи миллат», «тоziёнаи равғанӣ», ёдоварии лаҳзае аз қиссаи «Муш ва гурба»-и Убайди Зоконӣ, ки дар он гурба баъди тавба баднафстар шуда, ба ҷойи як-як панҷ-панҷ мегирифт, ба кирдори ашхоси фиребгар, ки ба сафи ҳукумат ва хизмати давлат даромада, мардумро ғорат ва номи давлати навбунёдро бад мекарданд, ба ин далел буда метавонад. Ҳамин тавр, мақсади асосии гӯшаи мазкур бо ҳаҷву танз танқид намудани падидаҳои номатлуби ҷомеа мебошад.

Монандии дигари гӯшаи «Тоziёна» ба ҳаҷви Убайди Зоконӣ, чӣ тавре ки муҳаққиқон ишора кардаанд, истифодаи як навъ луғат (фарҳанг)-и тафсирий аст. «Аз панҷ луғати тафсирие, ки дар ин шумора ба таъб расидааст: «Давлати барқӣ», «Буржуаи пинҳонӣ», «Мухторияти ҷудогона», «Мамлақати ваҳшиёна», «Оби ҳаёт», дутоаш моҳияти сиёсӣ ва боқимонда оҳанги иҷтимоӣ-ахлоқӣ доранд» [6, с. 11]. Луғатҳои «Давлати барқӣ», «Буржуаи пинҳонӣ», «Оби ҳаёт» хусусияти маишӣ дошта, дар онҳо мушкилоти асоси давр: мансабдорони риёкор, муфтхурӣ, фиребгарии мудирони анбор, риояи тозагӣ мавриди тамасхур қарор гирифтаанд. Намунае аз он: *Оби ҳаёт* – ҳамин обҳои ҳавзҳои, ки аз даҳ ҷузъ як ҷузъаш об ва нӯҳ ҷузъаш чирк, забил, ахлот, оби даҳон, оби димоғ, равғани зарфҳо, чирки либосҳо, ҳашароти реза, микробҳои майда ва мисли инҳо аст, ки хӯрандаи худро ҳаёти ҷовидонӣ мебахшад...» [15, 1919.№ 21.25 сентябр].

Дар мавриди истифодаи жанри луғати танзомез бояд гуфт, ки ба ғайр аз таҷрибаи адабиёти классикии тоҷик, аз ҷумла, осори Убайди Зоконӣ, ба эҳтимоли зиёд аз адабиёти замони Шарқи хориҷа низ истифода шудааст. Чунончи, дар асари машхури маорифпарвари номии эронӣ Мирзо Фатҳалӣ Охундзода «Мактубот. Номаҳои Камолуддавла ба шохзода

Чамолуддавла» дар оғоз нависанда ба оҳанги танзмомезу чиддинамо маънои чанд луғати маъруфи асарро шарҳ додааст.

Ҳамчунин, В.Самад хулосаи дуруст бароварда, ки: «Ҷадидони демократии тоҷик таҷриба ва комёбиҳои маҷаллаи мазкур («Мулло Насриддин»- Б.А.)-ро ҳама вақт ба мушоҳида гирифта, беҳтарин приёми адабӣ ва усулҳои онро дар эҷодиёти худ қорбасти мекарданд» [11, с. 119]. Бешак, жанр, шакл ва мазмуни қисмати бештари матолиби ғӯшаи мазкур пайравӣ ба маҷаллаи «Мулло Насриддин» аст.

«Тоziёна» хонандагони зиёд дошт, гувоҳи ин расидани номаҳои хонандагон мебошад. Ин аст, ки ба ғайр аз ғӯшаи хоси «Тоziёна» дар ду шумора бо номи «Мактуб ба идораи «Тоziёна» матолибе ба таъб расидааст. Тавассути он алоқаи байни нашрия ва хонанда барқарор шудааст.

Ба назари мо, ба ғайр аз муҳимияти мавзӯ забон ва услуби баён, бадеияти баланди ҳаҷвияҳо боиси тавачҷӯх мебошад. Яке аз ҳаҷвияҳо бо мисраи зер: «Ҷар лаҳза ба як шакли он бути айёр дароед!» шурӯъ шуда, чунин идома ёфтааст: «Имрӯз, ки нутқи ҷаноби оқо...-ро дар Бухоро шунидам, яқин кардам, ки дарвоқеъ ҳазрати Баҳоваддин ҳам булшавик шуда будаанд. Зеро, ки агар ҳазрати Баҳоваддин булшавик намешуданд, албатта, муриди эшон ба ин ҳама танаффуре, ки аз булшавикҳо доштанд, булшавик намегардиданд» [15, 1920.№ 53.14 октябр, с.5].

Оид ба алоқамандии ҳаҷви нашриявӣ ва публитсистикаи аввали асри бистум бо боварӣ метавон гуфт, ки он бо адабиёти бадеӣ алоқамандии тавҷам дошт. Аз мисолҳои мавриди назар дидан мумкин аст, ки дар онҳо унсурҳои бадеӣ: забону услуб, оҳанги бадеият, санъатҳои сухан, тасвири бадеӣ устуворанд. Муҳаққиқон дуруст зикр кардаанд, ки «Ҳимояи инқилоб ва мубориза ба муқобили душманони дохилию хориҷии он, ки аз мавзӯи рӯзмарраи публитсистика ба ҳисоб мерафт, мавзӯи асосии насри бадеӣ ҳам қарор гирифт. Бисёр мавзӯҳои насри бадеӣ, ки аз ҳаёт бармеояд, аз ҷиҳати муҳиму рӯзмарра буданашон байни публитсистика ва насри ҳақиқатан бадеӣ робитаи сахт ба вучуд оварданд». Публитсистика бошад, бе матбуот буда наметавонад ва маҳз ҳамин нашрияҳои тоҷикӣ буданд, ки дар ташаккули адабиёти тоҷик дар ҳама жанрҳо, аз ҷумла, ҳаҷв нақши аввалиндараҷа бозиданд. Ҳаҷв робитаи матбуотро бо адабиёт мустаҳкам намуд. Аҳамияти муҳими ғӯшаи ҳаҷвию танқидии «Тоziёна»-и «Шуълаи инқилоб» аз он иборат аст, ки дар он чун дар мақолаҳои сиёсӣ байналхалқӣ мавзӯю масъалаҳои муҳим ошкору равшан ва далеронаю бочуръатона ба миён гузошта танқиду мазаммат шудаанд. Ҳамин тавр, маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» ташаббускори таъсиси нахустин ғӯшаи ҳаҷвӣ дар матбуот буда, дар ин бобат аз сарчашмаҳои адабиёти классикии тоҷик ва матбуоти пешқадами ҳамондавраи Шарқ босамар истифода бурдааст. Дар пайравии он минбаъд дар нашрияҳои «Овози тоҷик», «Бедории тоҷик» ғӯшаҳои махсуси ҳаҷвӣ таъсис ёфта, нашрияи алоҳидаи ҳаҷвию танқидӣ ба миён омаданд. Матбуоти аввалини тоҷикӣ дар ташаккули адабиёти тоҷик дар ҳама жанрҳо, аз он ҷумла ҳаҷв нақши аввалиндараҷа бозид.

Дар адабиёти навини тоҷик «Одина»-и устод Айнӣ намунаи аввалини насри бадеӣ доништа шудааст; жанри он қисса (повест) мебошад. Дар бораи асари мазкур таҳқиқоти зиёд анҷом ёфтааст, ки паҳлуҳои гуногуни мазмуну мундариҷа, шаклу услуби онро баррасӣ намудаанд. Маҳз дар рӯзномаи «Овози тоҷик» нашр гаштани чунин як асари калони насрӣ бесабаб набуд. Ба андешаи мо, маҳз асари мазкур ва шеърӣ ба муносибати нашри рӯзномаи «Овози тоҷик» навиштаи устод Садриддин Айнӣ обрӯю эътибори аввалин рӯзномаи расмӣ Тоҷикистонро дар назди хонандагон дучанд боло кард. Повести «Одина»-ро муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ асари реалистӣ унвон намудаанд. Ба қавли М.Шакурӣ, қиссаи «Одина» ва ду асари дигари бадеиаш «Дохунда» ва «Ғулмон» «дар адабиёти тоҷикӣ нахустин асарҳои он, ки усули реалистии тасвириро устувор карданд» [16, с. 75].

Баъд аз «Одина» дар адабиёти тоҷик, ба вижа, дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» як зумра асарҳои бадеӣ, ҳикояҳо ба таъб расиданд, ки дар онҳо таъсири асари «Одина» баръало мушоҳида мешавад. Яке аз аввалин чунин асарҳо ҳикояи нахустини Ҷалол Иқромӣ «Ҳаёл. Шабе дар Регистони Бухоро» мебошад, ки бевосита бо роҳнамоии устод Айнӣ ба вучуд

омадааст. Аз тарафи дигар, навиштаи мазкур аввалин ҳикояест, ки дар маҷалла дарҷ шуда, муаллиф ҳам онро дар хотираҳояш ҳикоя номидааст.

Ҳикояи дувуми Чалол Иқромӣ дар «Раҳбари дониш» «Ширин» ном дорад [9, №1-2, 1928, с.29-33]. Дар бораи таърихи навишта шудани ҳикоя нависанда бисёр нақл кардааст, баъзан ба эҳсосот дода шуда, як далелро ба чанд шакл меорад. Ҳикояи дигари Чалол Иқромӣ «Раҳматулло-эшон» дар шумораи аввали соли 1929 ба таъб расидааст. Ҳамин тавр, маҳорати нависандагии Ҷ.Иқромӣ раванқ меёфт. Дар асарҳои ӯ акнун тасвирҳои устокорона мушоҳида мешуданд: «Гӯё уфук ба синаи худ лола халонда буд»; «Чашми ба моли мардум нигарони онон (муридони эшон- Б.А.) ба муносибати марги эшон об мерехт»; «Ба ҷойи оғӯши нарми Зебо, ба эшон хоки сиёҳ насиб шуд. Ба мулло Орзукул бошад, ҳасрату орзуи «кӯшики чаннат» монд» [9, №1.1929, с.39]. Ҳамчунин, дар навишти Чалол Иқромӣ бори аввал нишонаҳои танз мушоҳида гаштанд.

Чалол Иқромӣ дар бораи ҳикояи минбаъдааш дарҷ карда, ки баъд аз «Ширин» «ҳикояи «Оё чӣ бояд кард?»-ро навиштам, вале инро Айнӣ надиданд ва ман ҳам гӯё «усто» шуда будам, ки дигар ҳикояамро ба худ идораи журнал фиристодан гирифтам».

Дар эпитафии ҳикояи «Як ҳавзаи пурхун»-и Ҷ.Иқромӣ омадааст: «Дар болои часади Ҳамидаи пахтаҳо рӯидааст» (хабар аз газетаи «Озод Бухоро», соли 1929). Чун матолиби дигари маҷалла ҳикояи мазкур ҳам асоси воқеӣ дорад. Пай бурдан мумкин аст, ки нависандагон аз тасвирҳои одӣ ва сюжетҳои осон ва зуд ҳалшаванда ба мураккаб гузаштаанд. Бо вучуди ин, дар солҳои охири бистум ва аввали сиюм Чалол Иқромӣ, ба қавли М.Шакурӣ, «назари синфию табақоти имконияташро маҳдуд мекард: бештар ба рӯҳияи иҷтимоии инсон диққат меод, ангеҳои фикру ҳисси инсонро танҳо аз иҷтимоӣ, танҳо аз манфиатҳои табақоти меҷуст, монанди ҳама пайравони реализми сотсиалистӣ ва аксари нависандагони шӯравӣ ихтилофоти зиндагониро асосан ихтилофоти синфӣ мепиндошт ва биниши яктарафа дошт» [16, с. 292]. Бо вучуди чӣ тавре ки аз навиштаҳои аввалини мавсуф мушоҳида кардем, Чалол Иқромӣ дар пайравӣ ба устод Айнӣ аз ҳикояи аввалин кӯшиш мекард дар кори эҷодӣ навоарӣ ва ҷустуҷӯ ба қор барад ва муваффақ ҳам шудааст.

Дар шумораи 11-12, соли 1928 бори аввал тахти рубрикаи «Нависандагони ҷавони мо» ҳикояи П.Сулаймонӣ «Гуландом» ҷоп шудааст. Пайрав Сулаймонӣ хеле кам асари насрӣ навишта, аммо дар таҷрибаи аввалин аз худ истеъдоди баланд нишон додааст. Ҳикоя аз тасвири табиат шурӯъ мешавад, ки ҷавоне дар мавсими баҳор ба кишту қор машғул аст ва гоҳо худ ба худ суруде меҳонад: «Насими баҳор мевазид, садои шар-шари обе, ки аз осӣ мерехт, бо овози мурғон омехта ба гӯш мерасид... Ҷавон бо чеҳраи ғамгин оҳе мекашид ва ба атроф нигоҳе мекард ва ин шеър меҳонд» [9, №11-12.1929, с.33]. Забон ва услуби баёни Пайрав Сулаймонӣ хуб аст, агар ба наср ҷиддӣ машғул мешуд, нависандаи номдор мегашт.

Ҳикояи «Ҳамидаи сиёҳбахт»-и А.Пирмуҳаммадзода (А.Деҳотӣ) низ дар ин бобат истисно нест. Ҳикояи мазкур ба «Одина»-и устод Айнӣ аз ҷиҳати сюжет, сохт, ҳатто, сабку услуб ва ҷумлабандӣ монандӣ дорад. Дар бораи ин ҳикоя ва воҳӯрии муаллифи он бо устод Айнӣ Раҳим Ҳошим дар китоби хотираҳояш нақл мекунад, ки фикри устод Айнӣ, «дар бораи ин ҳикоя асосан мусбат буд...».

Дар маҷалла навиштаи дигари А. Пирмуҳаммадзода бо номи «Доғи фарзандӣ» ба таъб расидааст. Дар он суҳан аз марде меравад, ки чанд фарзандашро аз даст дода, ягона духтарчаи чорсолашро Меҳрӣ ном мондааст. Ҳикоя бо забону услуби одӣ ва раван фарқ мекунад. Адабиётшинос Соҳиб Табаров, ки дар шинохти Пайрав Сулаймонӣ саҳми намоён гузоштааст, дар мавриди асарҳои насрии ӯ низ бар он аст, ки ҳикояҳои П.Сулаймонӣ, А.Деҳотӣ «Гуландом» ва «Ҳамидаи сиёҳбахт» бо таъсири «Одина» навишта шудаанд [12, с. 63].

Фақат фарқи ин ҳикояҳо аз қиссаи «Одина»-и устод Айнӣ дар он буда метавонад, ки агар дар «Одина» қаҳрамонон номурод нобуд гардида бошанд, дар ҳикоеҳои нависандагони ҷавон гунаҳгорон ҷазо гирифта, қаҳрамонони мусбат аз шарри онҳо халос шуда, ба мақсад мерасанд. Дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» ҳикояи устод Айнӣ «Моҳрӯ» низ ҷоп расида, ки

на ба ҳама маълум мебошад. Ин ҷо ҳам устод Айнӣ усули тасвирҳои «Одина»-ро ба кор бурдааст.

Хусусияти нақли публитсистӣ агар дар «Одина» шурӯъ шуда бошад, дар ҳикояҳои ҷавонон боз ҳам бештар аст. «Нақли урён», ба қавли М.Шакурӣ, чунон зиёд аст, ки ҳикояҳоро ба мақола монанд кардааст. «Ин хусусиятҳои реализми маорифпарварӣ одатан аз афзалият ёфтани ҷанбаи таблиғиву ташвиқӣ ва равшангарӣ сар мезанад» [16, с. 263]. Зеро дар адабиёти солҳои бистуми тоҷик ҷанбаи ташвиқиву таблиғӣ хеле боло буд.

Ҳамин тавр, дар асоси воқеаҳои рӯйдода навиштани асарҳои бадеӣ гоҳо ба паст рафтани сатҳи бадеии онҳо оварда расондааст. Чунончӣ, дар қисмати лотинии соли 1929 таҳти рубрикаи «Ҳикояча» навиштаи Садрӣ Қадамзода бо номи «Гулшан», А.Ниёзӣ «Дар сояи тӯрачигӣ» интишор гардидааст. «Ҳикояча» ҳарчанд хурд аст, ба 4 порча тақсим карда, аз ҷиҳати услуб ба хабари одӣ монанд мебошад ва аз аҳамияти бадеӣ орист.

Дар маҷалла асарҳои зиёди муаллифи ғаёл Бурҳониддин Азизӣ ба ҷоп расидаанд. Ҳикояҳои ӯ «Бузкашӣ», «Бедонабозӣ» ном доранд.

Агар ҳикояҳои нависандагони ҷавони тоҷик, ки дар нимаи дууми солҳои бистуми асри гузашта дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» ба таърифи расидаанд, аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа, тарзи баёни воқеанигорӣ, публитсистӣ ба қиссаи «Одина»-и устод Айнӣ монандӣ дошта бошанд, дар асарҳои дигари насри бадеӣ, чун тарҷумаҳо хусусиятҳои публитсистӣ, воқеанигорӣ барҷаста ба назар мерасанд.

Муқарриз: Салими Хатлонӣ, д.и.ф., профессор АДАБИЁТ

1. Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик [матн] / С. Айнӣ; аз хатти форсӣ таҳия ва тасҳеҳи М.Акбарзод. - Душанбе: Адиб, 2010, 448 с.
2. Абдуллаев, М. А. Таджикская публицистика и национальная идентичность (посл. четверть XX - первая половина XX веков) [текст] / М.А. Абдуллаев. - Душанбе, 2014.- 309 с.
3. Асосзода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (Давраи нав) [матн] / Х.Асосзода. - Д.: Маориф ва фарҳанг. - 2014, 672 с.
4. Бухорои шариф. Рӯнома. 1912. Шакли электронӣ. Дар Китобхонаи миллии Тоҷикистон.
5. Дадобоева, Гулҳумор. «Ойна» – родоначальник журнальной периодики Средней Азии [текст] / Г.Дадабоева.- Д.: Ирфон, 2018.- 72 с.
6. Муродӣ М. Асосҳои эҷоди журналистӣ.- Душанбе: Ирфон, 2014.-256 с.
7. Нуралиев, А.Жанрҳои ахбории матбуот [матн] / А.Нуралиев.- Душанбе: Ирфон.- 1988.
8. Ойна. Маҷалла. Дар се муҷаллад. 1913-1915. Китобхонаи миллии Тоҷикистон.
9. Раҳбари дониш. Маҷалла, солҳои 1926-1929. Китобхонаи миллии Тоҷикистон.
10. Самад, В. Аз қабри Хазар то авҷи Зӯҳал [матн] /В. Самад.- Душанбе: Маориф, 1991. - 220 с.
11. Самад, В. «Мулло Насриддин» ва худшиносии тоҷикон [матн] /В. Самад //Дарси ҳештаншиносӣ. Дафтари дуюм. - Душанбе: Ирфон, 1991. - С.93-108.
12. Табаров, С. Пайрав Сулаймонӣ [матн] /С. Табаров. - Душанбе: 1962.- 220 с.
13. Усмонов, И.К. Жанрҳои публитсистика [матн] / И.К.Усмонов. - Душанбе: 2009. - 138 с.
14. Шехов, А. А. Равобити адабӣ ва зӯҳури он дар маҷаллаи «Ойна» // Номаи донишгоҳ. – Хучанд: 2011. - № 2.
15. Шуълаи инқилоб. Маҷалла. 1919-1921. Китобхонаи миллии Тоҷикистон.
16. Шукуров, М. (М. Ш. Бухороӣ). Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист [матн] /М. Шукуров. - Д.: Пайванд, 2006. - 456 с.

ХУСУСИЯТИ ЖАНРҲОИ НАВИ БАДЕӢ ДАР НАШРИЯҲОИ СОЛҲОИ БИСТУМ

Намунаҳои аввалини асарҳои насри бадеӣ дар нашрияҳои нахустини тоҷикӣ – рӯномаи «Бухорои шариф», маҷаллаҳои «Ойна» ва «Шуълаи инқилоб» аз публитсистика, фелетон, тарона-лавҳа, ҳикоя, намоишнома, суҳбат, сахнаҷаҳо ва жанрҳои дигари бадеиву журналистӣ иборатанд. Дар ин бобат дар адабиётшиносии тоҷик таҳқиқоти муфассал анҷом наёфтааст.

Жанрҳои нави бадеии насри дар нашрияҳои мазкур аз фелетон, лавҳаи бадеӣ, ҳикоя иборат мебошанд. Намунаҳои беҳтарини лавҳаҳо, таронаҳои лирикӣ ба қалами Мирзо Чалол оиданд. Аз ҷумла, таронае бо номи «Масаллас» намунаи барҷастаи рӯзи публицсистист, ки баъдҳо онро устод Айни дар асарҳои насри худ ба кор бурд. Дар рӯзҳои комёби ё норасоии ҷомеа бо санаду рақамҳо зикр мешаванд.

Намунаи дигари жанри нави бадеии нашрияҳои аввалин фелетон мебошад, ки дар ҳар се нашрия ба ҷашм мерасад. Хусусан, фелетонҳои рӯзномаи «Бухорои шариф» ва маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» бо навоари худ фарқ мекунад. Дар онҳо оҳангҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ баръало мушоҳида мешаванд.

Жанри дигари бадеӣ суҳбат аст, ки бори аввал дар «Бухорои шариф» истифода шудааст. Дар маҷаллаи мавриди назар суҳбат ба намуди публицсистию бадеие дохил гардида, ки дар он хусусияти драматӣ – сахнаҷаи бадеӣ низ дида мешавад.

Ҳикоя аз жанрҳои муҳимтарин ва таҷрибаи эҷодии муаллифони нашрияҳои мазкур мебошад. Дар навиштани он устод Айни пешдастӣ доштааст ва нависандагони дигар ба ӯ (асосан, ба қиссаи «Одина») пайравӣ кардаанд. Ин пайравӣ то андозае равшан аст, ки баъзан дар сюжет ва сабуқ забон гоҳо такрор ба назар мерасад.

Ҳамин тавр, дар намунаҳои насри бадеӣ дар рӯзномаи «Бухорои шариф» ва маҷаллаҳои «Оина», «Шуълаи инқилоб» жанрҳои нав чун лавҳа, «наси мансур», ҳикояҳо, фелетон, суҳбат, намоишномаҳо ба назар мерасанд. Онҳо дар ҷойи ҳолӣ пайдо нашуда, идомаи таҷрибаи пешгузаштагон ва пайравӣ ба адабиёти ҳамзамонони Шарқ мебошад.

***Калидвожаҳо:** жанр, жанрҳои бадеӣ, маҷола, публицсистика, фелетон, ҳикоя, ҳаҷв, қисса, маҷаллаи адабӣ.*

ОСОБЕННОСТИ НОВЫХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ЖАНРОВ В ИЗДАНИЯХ 20-Х ГОДОВ

Первые образцы художественной прозы появились в первых таджикских изданиях — газете «Бухорои шариф», журналах «Оина» и «Шуълаи инқилоб». Они включали публицистику, фельетоны, зарисовки, рассказы, пьесы, беседы, сценки и другие художественные и журналистские жанры. Однако подробные исследования этой темы в таджикском литературоведении еще не проведены.

Новые жанры художественной прозы в упомянутых изданиях включали фельетоны, художественные зарисовки и рассказы. Лучшие образцы зарисовок и лирических песен принадлежат перу Мирзо Джалола. В частности, песня под названием «Масаллас» является ярким примером публицистического обращения, которое позже было использовано устодом Айни в его прозе. В таких обращениях упоминаются успехи или недостатки общества с использованием фактов и цифр.

Другим примером нового художественного жанра в первых изданиях является фельетон, который встречается во всех трех изданиях. Особенно выделяются фельетоны газеты «Бухорои шариф» и журнала «Шуълаи инқилоб» благодаря своей новизне. В них явно проявляются социальные и политические мотивы.

Еще одним художественным жанром является беседа, впервые использованная в «Бухорои шариф». В рассматриваемом материале беседа относится к публицистическому и художественному виду, который включает драматические элементы — художественные сценки.

Рассказ был одним из самых важных жанров и творческим опытом авторов этих изданий. В написании рассказов первенство принадлежало устоду Айни, а другие писатели следовали его примеру, главным образом ориентируясь на повесть «Одина». Это подражание было настолько очевидным, что иногда наблюдались повторения в сюжете, стиле и языке.

Таким образом, в образцах художественной прозы, опубликованных в газете «Бухорои шариф» и журналах «Оина» и «Шуълаи инқилоб», можно выделить такие новые жанры, как зарисовки, «прозаические миниатюры», рассказы, фельетоны, беседы и пьесы.

Эти жанры не возникли на пустом месте, а явились продолжением опыта предшественников и подражанием литературе современников Востока.

Ключевые слова: жанр, художественные жанры, статья, публицистика, фельетон, рассказ, сатира, повесть, литературная школа.

FEATURES OF NEW LITERARY GENRES IN THE PUBLICATIONS OF THE 1920s

The early examples of literary prose in the first Tajik publications— the newspaper *Bukhoro-i Sharif* and the magazines *Oina* and *Shu'lai Inqilob*— comprised journalism, feuilletons, lyrical sketches, stories, plays, dialogues, short scenes, and other literary and journalistic genres. However, detailed studies on this topic have not yet been conducted in Tajik literary criticism.

The new literary prose genres in these publications include feuilletons, literary sketches, and stories. The best examples of sketches and lyrical songs were written by Mirzo Jalol. For instance, a song titled *Masallas* stands out as a notable example of a journalistic approach, later employed by Ustod Ayni in his prose works. In such pieces, societal successes or shortcomings were highlighted with evidence and numerical data.

Another new literary genre featured in the early publications is the feuilleton, which is present in all three publications. Particularly, the feuilletons in the newspaper *Bukhoro-i Sharif* and the magazine *Shu'lai Inqilob* are distinguished by their innovative nature. They clearly reflect social and political tones.

Another literary genre is the dialogue, first introduced in *Bukhoro-i Sharif*. In the material under consideration, the dialogue combines journalistic and literary elements, often exhibiting dramatic characteristics akin to short literary scenes.

The story is one of the most significant genres and a key creative endeavor of the authors of these publications. Ustod Ayni led the way in writing stories, and other writers followed his example, primarily drawing inspiration from his novella *Odina*. This emulation is so evident that repetitions in plot, style, and language occasionally occur.

Thus, in the examples of literary prose published in the newspaper *Bukhoro-i Sharif* and the magazines *Oina* and *Shu'lai Inqilob*, new genres such as sketches, "prose miniatures," stories, feuilletons, dialogues, and plays can be observed. These genres did not emerge in isolation but rather continued the traditions of earlier works and drew inspiration from the contemporary literature of the East.

Key words: genre, literary genres, article, journalism, feuilleton, story, satire, novella, literary school.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурахимов Бахтиёр Абдурахимович – Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, ул. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 904-10-85-85. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru

Сведения об авторе: Абдурахимов Бахтиёр Абдурахимович – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, доцент кафедры истории и теории литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Муоҳаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 904-10-85-85. Электронная почта: vorisonisomoni@mail.ru

Information about the author: Abdurakhimov Bakhtiyor Abdurakhimovich - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Dean of the Faculty of Tajik Philology. Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 904-10-85-85. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru

Вслед за своим замечанием о «Mahumedischen Stücklein» - «Мухамедианских пьесах» «Гулистана», Олеариус пишет в предисловии: «Sonst gibt er (Saadi) seinen Eyfer vnd Andacht in seiner Religion an vielen Orten zuerkennen/ vnd redet bißweilen von Gott/ vnd seinen Wercken/ vnd wie der Mensch sich gegen demselben verhalten soll/ nach seiner Art so wol/ als ein Christe thun mag/ ja beschämet mit seinen geistlichen Gedancken offft manchen Christen/ wie zu ersehen aus dem anfang seiner Vorrede .. . vnd ändern Orten mehr.» [21, с.14] – «Иначе он (Саади) проявляет своё рвение и преданность своей религии во многих местах / и иногда говорит о Боге / и его делах / и о том, как человек должен вести себя по отношению к нему / согласно своему собственному стилю / так, как может это делать христианин / да, его духовные мысли часто посрамляют многих христиан / как видно из начала его предисловия... и ещё в других местах».

Начало введения, которого Олеариус приводит как свидетельство об «geistlichen Gedancken» - «духовной мысли», Саади, начинается с большого восхваления Бога, которая следует за уже цитированном восхвалении Мухаммеда (божья милость с ним). Последовательность мыслей от благодарности за благосклонность и милосердия божьего приводит к непостижимости всевышнего. Затем выделяются три типа религиозных людей в их отношении к Богу: «der Gottesanbeter» – «поклонник Бога – богомол», «der Gotteskundige» – «осведомлённый о Боге» и «der Gottesminner» – «любящий Бога». В то время, когда обеим первым несмотря на все набожность запрещается настоящее объединение с всевышним, она достаётся любящему Бога. Однако он тоже не хочет сообщить смертным информацию о любимом, так как он в состоянии демонстрации Бога теряет своё самосознание:

«Die, welche Ihn in dem Tempel (Kaaba) seiner Majestät anbeten, gestehen die Unzulänglichkeit ihres Gottesdienstes (und sprechen):, Wir verehren Dich nicht so, wie es Dir gebührt, und die, welche den Glanz seiner Schönheit beschreiben, fallen der Bestürzung anheim (und sprechen): Wir erkennen Dich nicht so, wie es Dir gebührt.» - У Саади: Окифони (мукимон) каъбаи чалолаш ба таксири ибодат муътариф, ки «Мо абаднока ҳаққа ибодатика» (Туро чунон ки шоистаи туст, ибодат накардаем). Восифони хуляи чамолаш ба тахайюр мансуб, ки: [6, с.7] Этот отрывок у Алиева: «Ревностные служители храма его величия признаются в недостаточном услужении [ему]: «Мы не служим тебе так, как следует служить тебе», — а люди, описывающие его благолепие, погружены в изумление: «Не знаем мы тебя так, как следует знать тебя» [1, с.58]

Wenn einer mich nach Seinen Merkmalen fragt —
Was kann (ich), Verliebter, vom Zeichenlosen sagen.
Getötet sind die Liebenden von dem Geliebten;
Du hörst von den Getöteten keinen Laut. [21, с.5]

Гар касе васфи ӯ зи ман пурсад,
Бедил аз бенишон чӣ гӯяд боз?
Ошиқон куштағони маъшуқанд,
Барнаёяд зи куштани овоз. [6, с.8]

Если кто-нибудь попросит меня его описать,
То что же может сказать утративший сердце о лишенном признаков.
Влюбленные сокрушены своими возлюбленными,
А от сокрушенных не доносятся голоса. [1, с.58]

Высказанная в этом двустишии идея иллюстрируется анекдотом одного «Сохибдила». У «Сохибдила» - дословно «владелец сердца» - речь идёт о обозначении настоящего суфия, который ведаёт божью правду. Saheb-del- олицетворяет в «Гулистане», как и во всем произведении Саади суфийский идеал автора. Во многих историях он выступает как благоразумный наблюдатель человеческого жития-бытия. Его слова считается и создаёт всегда сущность истории. Анекдот во введении делает суфийскую демонстрацию Бога тематическим, которую Saheb-del добивается своим созерцанием:

„Ein Saheb-del hatte das Haupt in die Kleiderfalten der Kontemplation gesteckt und war in das Meer der Offenbarung (Gottes) versenkt. Als er aus diesem Zustand (der Gottesschau) zurückkehrte, fragte ein Gefährte im Scherz: Was bringst du uns für ein Ehrengeschenk aus dem Garten, in dem du gewesen bist? Er antwortete: Ich hatte im Sinn, wenn ich zum Rosenstrauch komme, einen Kleidersaum voll Rosen zu pflücken als Geschenk für Gefährten. Als ich aber dahin gelangte, berauschte mich der Duft der Rosen so sehr, daß der Kleidersaum meiner Hand entfiel.

0 Nachtigall, lerne die Liebe vom Falter,
Dem Verbrannten, der lautlos stirbt,
Die Prahler, die Ihn zu suchen meinen, sind Unerfahrene,
Denn wem die Erfahrung zuteil wird, von dem erfährt man nichts“ [21, с.3]

У Саади: Яке аз сохибдилон сар ба чайби (гиребон) муурокибат (эхтиёткорӣ) фуру бурда буд ва дар баҳри мукошифат мустағрақ (ғӯтавар) шуда. Он гаҳ аз ин муомила бозомад, яке аз дӯстон гуфт: «Аз ин бўстон, ки будӣ, моро чӣ тухфа каромат кардӣ? Гуфт:

- Ба хотир доштам, ки чун ба дарахти гул расам, домане пур кунам ҳадяи асҳобро. Чун бирасидам, бўӣ гулам чунон маст кард, ки доманам аз даст бирафт:

Эй мурғи сахар, ишқ зи парвона биёмӯз,
К-он сӯхтаро чон шуду овоз наёммад.
Ин муддаиён дар талабаш беҳабаронанд,
К-онро ки хабар шуд, хабаре бознаёммад.»

Эй бартар аз хаёлу қиёсу гумону ваҳм
В-аз ҳар чӣ гуфтаанду шунидему хондаем,
Мачлис тамом гашту ба охир расид умр,
Мо ҳамчунон дар аввали васфи ту мондаем. [6, с.8]

У Алиева:

Некий благочестивый мудрец, опустив голову на грудь, погрузился в море откровений. Когда вышел он из этого состояния, один из друзей шутливо обратился к нему: «Какой чудесный подарок принес ты нам из сада, в который ты ходил?»—»Я думал, — промолвил он, — как только подойду к розовым кустам, наполню свою полу [розами], чтобы подарить друзьям. Но когда я туда добрался, так опьянил меня запах розы, что пола моей одежды выскользнула из рук».

О утренняя птица, учись любви у мотылька,
Его, сожженного, покинула душа, он не подал голоса.
Те, кто кричит о любви, [на самом деле ее] не знают,
А о том, кто познал, нет вести.

О ты, кто выше воображения, сравнений, представлений и понятий
[наших]
И всего того, что говорили [нам], что слушали и читали мы.
Собрание [наше] кончилось, и завершилась жизнь,
А мы так и остались у преддверия твоего описания. [1, с.59]

Если сравнит этот отрезок текста с латинским переводом Гентиуса, то эту добросовестность невозможно не заметить, несмотря на то, что каждый старался дать наиболее точный и понятный перевод. Таким образом, он хотел, несмотря на некоторые

недоразумения, которые он допустил вследствие нехватки знания специфических форм выражения языка Саади перевести смысл текста оригинала точно. А Олеариус напротив не выделил должного внимания этому отрезку. Он сделал свой перевод обобщённым и неясным.

Гентиус начинает таким образом:

«Assidui templi majestatis illius cultores egestatem cultus fatentur (dicentes:) Non coluimus te, o Deus, cultu tuo vero. Describentes splendorem pulchritudinis illius attoniti queruntur: Non cognovimus te, o Deus, vera cognitione tua.

Ver[sus]: Si quis me laudes rogaverit ipsius,

Quid excors de signi experte dixerit?

Amatores victimae facti sunt rei amatae.

Atqui ä. victimis vox redit nulla.» [12, с.7]

Здесь неправильно поняты слова „Merkmal“ «примета, признак» и „Verliebter“ - «влюблённый», которые в персидском может означать как «васф, ошик» (*laus*), а также и «бехабар, беандеша». Второе слова тоже неправильно понимается Олеариусом (*ich blöder Mensch unwissent*) (я глупый человек, неуч); первое слово, которое он переводит с именем, имеет примечание.

Olearius начинает следующим образом:

„Die da in der Pforte der Majestät und Herrligkeit jhren Gottesdienst verrichten und beten/ müssen jhr Unvermögen bekennen und sagen: Wir ehren dich/ O GOtt/ nicht wie du es würdig bist. Und die den Glantz seiner Herrligkeit beschreiben wollen/ müssen mit verdecktem Angesicht und erschrecken klagen; Wir begreifen dich nicht recht/ O Gott/ in der rechten Wissenschaftt.

Wird einer etwa mich umb seinen Namen fragen/ (s)

Was werd *ich blöder Mensch unwissent* darzu sagen?

Wer liebt/ zum Opffer wird dem/ der da wird geliebt.

Wenns Opffer ist geschlacht/ kein Laut mehr von sich giebt.“

«(g) Nach seinem Nahmen fragen/ Jm Texte stehet форси (васф) titulus nominatio enarratio, wil sagen: Wie sol ich GOtt nach seinem Wesen beschreiben können/ Jch muß noch immer am Anfang vnd an deinem Titel/ wie man dich recht nennen sol studiren/ vnd bleibe doch darin nur ein Schüler.» [21, с.61]

Для выражения «Сахэб дил» Гентиус выбирает слово *cordatus* и использует это в переводе везде, где также и в оригинале имеется *Saheb-del*. Он имеет такое значение, которое совпадает выражению в «Гулистане», абсолютно осознанно, даёт понят читателю в длинном замечании задуманное. Заранее он говорит — и по праву, автор подразумевает под *cordatorum quidam* себя и из-за скромности не называет своё собственное имя. Дальше идет: «*Per cordatos intellige viros vitae probitate, caeteris virtutibus, integra & amica cum mortalibus conversatione insigniores, praesertim vero illos, qui contemtis hujus mundi opibus, pietatis & divinae contemplationis studio, suae vitae, temporisque impendia faciunt, ipse scilicet religiosorum flos, qui per Orientem divina contemplaturus, ut mentis vela alto contemplationis pelago committit, ita capite in togam demerso, genibusque subnixo sedere & meditari divina solet.*» [12, с.537] – «Под добросердечными понимают людей, отличающихся честностью жизни, другими добродетелями, здоровым и дружеским общением со смертными, особенно тех, которые, презирая богатства мира сего, проводят свою жизнь и время в стремлении к благочестию и божественному созерцанию, а именно, самый цвет религиозного человека, который на всем Востоке созерцает божественное, погружая завесы ума в глубокий океан созерцания, поэтому божественное имеет обыкновение сидеть и медитировать, погрузив голову в тога и его колени поддерживались.» [наш перевод]

Это поразительно, что Олеариус к Сохибдилу, которого он называет здесь *guthertziger frommer Mann* – добросердечным благочестивым человеком, а в других местах вообще, как – „*Weiser*“ - «Мудрый», „*Frommer*“ - «Благочестивый», „*hertzhafter redlicher Mann*“ - «Отважный добросовестный человек», „*Gott ergebner Mann*“ - «Покорный Богу мужчина» и прочее не говорит ни чего, хотя Саади на решающих местах «Гулистана» ставит Сахибдила

как свой идеал, так например в конце введения, где он пожелает, чтобы его произведение побудило у Сахибдила (у Олеариуса: „*Frommen*“), дервиша замолвит за него словечка перед Богом; или в заключении, где он подчёркивает, что только Сахибдил у (Oleariusa: „*guthertzige Leute*“), по отношению которого направлено речь, может понять композиционный принцип его занимательно-дидактического произведения.

Гентиус переводит анекдот следующим образом:

«*Cordatorum quidam, divina contemplaturus capite in togam demisso, Oraculorum pelago immersus erat. Emergenti familiarium quidam jocabundus ait: Ex horto illo, in quo fuisti, nobis quid grati muneris tulisti? Respondit, mihi quidem consilium erat, rosarum fruticem cum contigero, sinum rosis implebo, munus, amicis: me ad fruticem delatum fragrantissimus rosarum odor adeo ebrium reddidit, ut sinus ex manu mea dilapsus fuerit.*

O lucinia, verum amorem ex pyrallide discas.

Hujus enim exustae, quanquam anima discedat, vos tarnen redit nulla.

Ostentatores isti, in flagrantissimo illius desiderio, sunt sine notitia:

Cui enim notitia facta fuit, ab eo notitia nulla redit.» [12, с.9]

«Несколько благоразумных людей, опустив головы в своих одеждах, чтобы созерцать божественное, погрузились в море Оракулов. Выйдя, один из членов семьи сказал: «Какой подарок ты нам принёс из того сада, где ты был?» Он ответил: «Это действительно был мой план: когда я приду к розовому кусту, я наполню свой карман розами, подарком моим друзьям: самый ароматный аромат роз, принесённых в куст, настолько опьянил меня, что карман выскользнул из моей руки».

О светлячки, научитесь у светлячков настоящей любви.

За это сгоревшее, даже если душа уйдёт, тебе не суждено вернуться.

Эти шоумены, в самом горячем его желании, лишены знаний:

Тому, кому была предоставлена информация, от того никакая информация не возвращается.» [наш перевод]

В двух заметках — *hortus* и *rosarum frutex* — о саде и розовом кусте — он объясняет, как следует понимать этот отрывок: «*Hortus ille est amplissimus & fragrantissimus divinae contemplationis campus, in quo inter varias Majestatis divinae delicias & flores humanae mentis oculus ita affici & abripi solet, quemadmodum corpus nostrum terrestribus his hortorum voluptatibus recreatur.*“ „*Rosarum frutex est ipsa divina Majestas, ipsius oracula, & revelationes, quarum fragrantia mens humana satiari atque expleri potest.*» [12, с.537] – «Тот сад есть самое просторное и самое благоухающее поле божественного созерцания, в котором глаз человеческого разума так затронут и пленен различными наслаждениями Божественного Величества и цветами, так же, как и наше тело освежается этими земными удовольствиями сада. [наш перевод]

Несмотря на недоразумения в Гентиусском переводе и комментарии, одно не остаётся его читателю скрытым: что на этом отрезке его перевода речь идёт о «той собственной элите религиозных людей», которые «свой дух вверяют глубокому морю созерцания в рассмотрение вещам, которые свешены Востоку ... и медитируют божественность», для того, чтобы выпасть на долю «оракулу (туманное предсказание) и откровение», которое присутствует на месте медитации Сахибдила.

Теперь мы читаем Олеариусский вариант анекдота:

«Ein guthertziger frommer Mann wolte einsmahls mit seiner Vernunft in diesem Geheimniß nachgrübeln/ ließ den Kopff in den Rock hangen/ saß gleich als entzückt und im tieffen Meer versuncken. Als er aber wieder zu sich selber kam/ und den Kopff wieder empor hub/ fragte einer von seinen guten Freunden/ was bringestu uns aus dem Garten in welchem du jtz gewesen/ gutes mit? Dieser antwortete: Ich hatte mir fürgenommen/ daß/ wenn ich an einen Rosenstrauch käme/ ich meinen Rock voll Rosen brechen/ und meinem guten Freunde mitbringen wolte/ als ich aber darzu gelangete/ empfandt ich den lieblichen Geruch der Rosen so starck/ daß ich gleich als truncken darvon den Schlipff oder Zipffel meines Rockes aus der Hand fallen ließ.

O Nachtigal/ (die du so vermessen mit so starcker Stimme die Göttliche Majestät sattsam zurühmen vermeinest) lerne die Liebe zu GOTT von der Mücke/ welche umb das Liecht fleucht/ stille schweiget/ und sich darinnen verbrennet. Die Ruhmrätigen/ so dafür geben als wüsten sie viel von so hohen Geheimnissen/ werden in erforschung Seiner ohne Wissenschaftt bleiben. *Und wer darvon etwas erblicket und erfahren hat/ wird wol mit Stillschweigen sich darüber verwundern.*» [21, с.61-62]

«Один добрый, благочестивый человек захотел однажды разумом поразмыслить над этой тайной / опустил голову в пальто / тотчас сел в восторге и погрузился в глубокое море. Но когда он снова пришёл в себя/ и снова поднял голову/ один из его хороших друзей спросил/ что хорошего ты можешь принести нам из сада, где ты только что был? Он ответил: Я думал, что, подойдя к розовому кусту, я наполню своё пальто, полное роз, и принесу его моему хорошему другу, но когда я добрался туда, я так сильно почувствовал прекрасный запах роз, что сразу же почувствовал если я был опьянен им, то комбинезон или пол юбки выпадал у меня из рук.

О соловей/ (который так самонадеянно думает, что можно прославлять Божественное Величество таким сильным голосом) научись любви к Богу у комара/ который летает вокруг света/ молчит/ и горит в нем. Те, кто прославлены / отдают так, как будто они открыли множество таких высоких тайн / останутся без знания в исследовании Его. И любой, кто видел и испытал что-то об этом, вероятно, будет молча поражён». [наш перевод]

Такой обобщённый перевод не раскрывает, что же все-таки на самом деле означает здесь *nachgrübeln* - (размышлять, ломать себе голову (über A – над чем-либо)) в смысле оригинала. Формулировка: *saß gleich als entzückt und im tieffen Meer versuncken* – сидел словно восхищённый и был глубоко погружённым в море – не точно передаёт первоначальное сравнение: «*war in das Meer der Offenbarung (Gottes) versenkt*» - был погружен в море откровения. Возможность непосредственной демонстрации Божества сомнительна уже в начале, когда используется модальный глагол – *wollte* - хотел и добавления – *mit seiner Vernunft* – со своим разумом. Отрезок, который таким образом лишается содержимого основного смысла анекдота, показывает потом противоречия. Какое отношение имеет ответ «*guthertzigen frommen Mannes*» - добродушный-набожный человек и выраженное в предшествовавшем стихотворном приложении любовь к Богу? Что подразумевает предложение *wer darvon etwas erblicket und erfahren hat ...* кто от этого, что-либо увидел и понял ... и как совместить дополнение *wollte* хотел ... с *seiner Vernunft* со своим разумом?

Имеется ли здесь у Олеариуса ошибка? Несомненно, нужно рассчитывать и на недоразумение, но они не должны превышать, те ошибки его «хорошего друга, который многоопытен и прекрасно владеет восточными языками» Гентиуса. Несмотря на это Олеариус не счёл нужным высказаться на счёт Сахибдила и раскрыл его созерцательное видение Бога в более широкой идее непостижимости Бога. Так как он не говорить про выражение «Сахибдил» и про опыт подразумевая текст оригинала и латинский перевод даже после того как необходимо объяснить во втором издании, которая читателям «немного тучным» приведено во введении у Саади, склоняемся к мнению, что его перевод можно понять как осознанное смещение ударения. Олеариус говорит в начале одного введения, которому приписано длинное объяснение: «*Weil/ wie ich vernommen/ etlichen Lesern diese/ des Schich Saadi Vorrede über den Rosenthal etwas dunckel vorkommen wil/ daß sie nicht bald begreifen können/ wohin der Autor ziele/ ... habe ich meine Meynung darvon unverfänglich hieran fügen wollen.*» - «Потому, / как я слышал/ это/ предисловие Шейха Саади в Розентале многим читателям покажется несколько мрачным/ и что они не скоро смогут понять/ куда стремится автор/... Я хотел добавить своё безобидное мнение по этому поводу». Это мнение о месте, которое нас интересует, звучит следующим образом:

«*Was die Seele betrifft/ sey Gott so barmhertzig/ daß er die Missethat gerne vergiebet/ wenn wir die Sünde bekennen vnd berewen. Dafür könne man GOTT nicht gnug dancken/ vnd wäre eine Sache von so grossen nachsinnen/ daß man solche wunderbare Güte vnd Geheimniß nicht/ viel*

weniger das Wesen des grossen Gottes mit Menschlichen Witz vnd Verstände begreifen könne/ sondern man wäre dargegen wie die Pyraustae oder Mücken/ die umb das Liecht herfliegen/ vnd wenn sie zu nahe kommen/ sich gar darin verbrennen.» [21, с.82-83] – «Что касается души, то Бог настолько милостив, что с радостью простит беззаконие, если мы исповедуемся и покаемся в грехе. Нельзя было бы достаточно отблагодарить Бога за это / и это было бы предметом такого великого размышления / что невозможно было бы понять такую чудесную доброту и тайну / тем более природу великого Бога с человеческим остроумием и пониманием /, но можно было бы подумать: ночная бабочка или комары / которые летают вокруг света / и если они подходят слишком близко / даже сжигают себя в нем.» [наш перевод]

Предположим, что переводчик сознательно утаил созерцательную сторону отрывка, то его отклонения от оригинального текста приобретает особое значение. В этом случае его отклонения от рукописи получают особое значение. При подробном рассмотрении видимо незначительных отклонений указывают на самом деле на некий образ мышления путешественника и описателя путешествия Олеариуса типичную религиозную точку зрения, которые отчётливо находят своё отражение в программных словах, которые он предпосылает своему описанию Готорфского кунсткамера. Для лучшего понимания было подробно цитировано начало этих его вступительных слов:

«Wenn ein kluger Vater oder fleissiger Praeceptor seinen Kindern und Schülern etwas in Wissenschaft beybringen und sie lehren wil/ thut ers nicht nur mit dem Munde/ sondern auch mit der Feder/ schreibet und mahlet ihnen vor allerhand Figuren und Abbildunge/ und wil durch das Kleine was Grosses andeuten und zu verstehen geben . . . Eben auff solche Art handelt unser allgemeiner Vater im Himmel und klugester Lehrmeister GOtt der HErr mit uns seinen Kindern und Schülern. Dann er uns neben seinem geoffenbarten Worte das grosse Wunderbuch die Welt mit den zwey grossen Blättern nemlich Himmel und Erden vorgeschrieben/ daß wir darinne studiren/ und dadurch etwas grössers erkennen lernen sollen/ nemblich/ Jhn den Schöpffer selbst/ seine Majestät und Allmacht. Und ist nicht ohne/ wenn man den schönen Wunderbau des Himmels nicht nur mit leiblichen/ sondern auch mit gesunden Vernunftts= Augen anschauen und betrachten wil/ hilff GOtt/ was für Wunder werden uns da Vorkommen. Die Sterne/ die wir von uns etliche tausend Meilen erhöhet/ als kleine Lichter erblicken/ seynd jeglicher grösser als der Erdboden/ worüber/ wenn wir ihnen nahe kommen solten/ unsere Vernunft erstarren/ und unsere Augen verblenden würden ... Diß ist was wir über unserm Haupte in regione Aeterea schweben sehen. Wenden wir unsere Augen ad regionem Elementarem, in der wir wandeln/ und theils mit Füßen betreten/ so finden wir daselbst der Wunder so viel/ daß sie nicht alle zu erzehlen und zu beschreiben seynd ... Wenn man durch die tria regna, animalium, vegetabilium & mineralium gehen wil/ was für Wunder trifft man da nicht an? Und zwar an unterschiedlichen Orten der Welt/ da die Natur an einem Orte immer herrlicher/ reicher und künstlicher sich erzeiget als am ändern/ darvon die Historienschreiber/ Naturkündiger und Chymici zu sagen wissen. Daß man billich mit David ausruffen mag. O Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra? HERR unser Herrscher/ wie herrlich ist dein Nahm in allen Landen?

Und abermahl: HERR/ wie sind deine Werck so groß und viel/ du hast sie alle weißlich geordnet/ und die Erde ist voll deiner Güte. Wer ihr achtet/ hat eitel Lust daran.

Worbey zu wünschen wäre/ daß alle Menschen/ umb derer willen alles erschaffen/ lust hätten solche herrliche Wercke Gottes in gebürlichen Augenschein zu nehmen/ und den Sachen weiter nachzusinnen/ so würde GOTT sein intent erreichen/ und als der mildreiche Schöpffer geliebet und gelobet werden.» [20, с.22] – «Когда умный отец или старательный учитель хочет научить своих детей и учеников чему-нибудь в науке и научить их / он делает это не только ртом / но и пером / он пишет и гравировывает для них всякие фигурки и иллюстрации / и хочет через мелочи указать на что-то большое и прояснить это. . . Именно так поступает с нами, Своими детьми и учениками, наш общий Отец Небесный и мудрейший Учитель Господь Бог. Затем, в дополнение к своему откровенному слову, он предписал нам великую чудотворную книгу мир с двумя большими листами, а именно небом и землёй, чтобы мы изучили её и тем

самым научились узнавать нечто большее, а именно Самого Творца, его величество и всемогущество. И не без того, / если захотим взглянуть на прекрасное, чудесное небесное строение не только физическими очами, / но и здоровыми очами разума, / помощи Боже, / какие чудеса с нами произойдут. Звезды/ которые мы видим на несколько тысяч миль над собой/ как маленькие огоньки/ каждая больше земли/ которые, если бы мы приблизились к ним/ наш разум застыл бы/ и наши глаза были бы ослеплены... Вот что мы вот-вот увидим, как наша голова плывёт в районе Небес. Если мы обратим взор на область стихии, в которой мы ходим/а иногда и ступаем по ней/, то находим там столько чудес/, что невозможно рассказать и описать их все... Если мы пройдём через трёх царств, живое существо (животное), Овощи и минералы/ Каких чудес там не найти? И в разных местах мира/ потому что природа в одном месте всегда красивее/ богаче и искусственнее, чем в другом/ что историки/ естествоиспытатели и химики знают, что о ней сказать. Это можно легко воскликнуть вместе с Дэвидом. *O Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universon terra?* - ГОСПОДЬ, Владыка наш, насколько славно Твоё присутствие во всех землях?

И ещё: Господи, как велики и многочисленны дела Твои, все их Ты убелил, и полна земля благодати Твоей. Тот, кто уважает вас/ находит в этом тщетное удовольствие.

Было бы желательно, / чтобы у всех людей/, ради которых всё создано/ было желание как следует взглянуть на такие чудесные дела Божии/ и продолжать думать о вещах/ тогда БОГ достиг бы своего замысла/ и быть любимым и восхваляемым как добрый творец.».

После таких слов Олеариус считает благочестивым всякого, кто неопишущее чудо – книгу Бога увидел «глазами разума» рассмотрел и стремился «последовательно размышлять над обстоятельствами». Соответственно переводчик переводит специфическое название Саади – Сохибдил – а только обобщённо как добродушно – набожный человек, который в свою очередь хочет со своим разумом размышлять об этой тайне. Это означает постичь „*zwey grossen Blättern nemblich Himmel und Erden*“ – два больших листа – а именно небо и землю – как достойного рассмотрения неистощимого исходного истока для размышления над непостижимостью существа Бога. Такая последовательность мыслей проливает свет также на действительный смысл приведённую во втором издании короткого замечания к «Garten», которой Олеариус безошибочно сводит уже забытое созерцательное содержание анекдота к земному удовольствию в Боге: Саади подразумевает здесь «*grossen LustGarten der gantzen Welt*» - большой Сад удовольствий всего мира. Вполне целенаправленно обнаруживается потом также и сокращение в последующей части текста. Суфийское направление мысли *des* «Erfahrens» - «опыт» искажается в переводе и переводится как „Wissenschaft:“ – «наука» от «*grossen LustGarten der gantzen Welt*»: с одной стороны, ограничительными ссылками: так, например, высокие тайны и от этого вставлять что-то в рукописи и с другой стороны присоединять к глаголу «erfahren» - «узнавать» глагол «erblicken» - «увидеть». Применение глагола «*sich verwundern*» - удивляться напоминает в заключении о «Wunderbare» - «чудесном», которое в религиозном понимании описателя путешествий создаёт центральное значение.

Отрывок, обсуждаемый во введении, представляет собой текстовый отрывок, который важен для суфийского содержания дидактической работы Саади. Помимо обще религиозных соображений, автор обращается здесь к мистической теме, тесно связанной с фигурой его суфийского идеала – любящего Бога Сахибдила. Частично признавая важность этого части текста и обозначения Сохибдила, Гентиус старается разяснить как нужно понять его с «cordatus» - благоразумием переведённую идеальную фигуру и этот упомянутый Анекдот. А Олеариус напротив воздерживается от любого объяснения про им самим переведённый скромно – добродушный набожный человек – и так выпрямляет анекдот, что её специфически суфийское содержание растворяется в более широких идеях других отрывков. Таким образом, общий перевод обеспечивает благоприятную основу для введения терминов и речевых оборотов, которые согласовывают ход мыслей с религиозной концепцией писателя - путешественника и управляющего герцогской коллекции Экзотики и диковин.

Таким образом Сад обозрения Бога Саади превращается в большой сад удовольствий всего мира, в «большая чудо-книга Бога» как объект бесконечного восхитительного исследования.

Рецензент: Суфизода Ш.З., д.ф.н., профессор

ЛИТЕРАТУРА

1. Алиев, Рустам. Саади, Гулистан. Критический текст, перевод, предисловие и примечания Р.М. Алиева. – М., 1959. – 722с.
2. Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.
3. Афгонов, А. Ф. Искусственная поэзия и начало ее развития в персидско-таджикской литературе (XI-XII в.в.): дис. ... канд. фил. наук / А. Ф. Афгонов. – Душанбе, 2018. – 203 с.
4. Брагинский, И.С. Из истории таджикской и персидской литературы /И. С. Брагинский. – М.: Наука, 1972. – 524 с.
5. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик /Х. Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1989. – 420 с.
6. Саъдии Шерозӣ. Гулистон. Таҳияи Саҳобиддин Сиддиқов. – Душанбе: Маориф, - 2014. – 248с.
7. Шарифов, Х. Назарияи наср (дар адаби форсии асрҳои IV-IX ҳиҷрӣ) / Х. Шарифов. – Душанбе, 2004. – 319 с.
8. Шарифов Х. Сухан аз адабиёти миллии тоҷик / Х.Шарифов // Сухан аз адабиёти миллии. – Душанбе: Пайванд, 2009. – 315с.
9. Andre Du Ryer. «GVLISTAN ov l’Empire des Roses Composé par SADI, Prince des Poètes Turcs & Persans» Paris 1634. – 166с.
10. Belings Oswald. Verdeutschte Waldlieder. – Hamburg., 1649. 171с.
11. Codices orientales Bibl. Reg. Hafn., III, Hafniae 1857, 300с. (Cod. Pers. Nr. LXXXIV)
12. Georgius, Gentius, MVSLADINI SADI ROSARIUM POLITICVM. - Hamburg. – 1651. – 629 с.
13. Graf, Karl Heinrich, - Die Moral des persischen Dichters Sadi. – Strassburg., Eduard Reus & Eduard Cunitz. С. 195.
14. Grosse, Eduard, Adam Olearius, Leben und Schriften. Aschersleben. – 1867. – С. 370.
15. Habermann, Paul, Adam Olearius, der „Vielbemuhete“. Aschersleben. - 1930. – С. 17.
16. Harsdörfer, Georg Philipp. Poetischer Trichter. Band 3. - Nürnberg, - 1653. 920с.
17. Muller, Gunther, Deutsche Dichtung. Wildpark-Potsdam. – 1927. – С. 410.
18. Muller, Gunther, Hofische Kultur der Barockzeit. Muller und Hans Naumann. Halle. – 1929. – С. 420.
19. Ochsenbach, Friedrich. GVLISTAN. Tübingen. – 1636. – 185с.
20. Olearius, Adam. Gottorffische Kunstkammer. – Schließwig. – 1674. – 182с.
21. Olearius, Adam. Persianische Rosenthal. – Gotorph.: Schleswig&Holstein, - 1654. – 400с.
22. Olearius, Adam. Kurzer Begriff Einer Holsteinischen Chronik. Schließwig. – 1663. – 432с.
23. Olearius, Adam. Reisebeschreibung. Hamburg. – 1663. – 927с.
24. Rypka, Jan. Iranische Literaturgeschichte. Leipzig: VEB OTTO HARASSOWITZ. – 1959. С. 672.
25. Zedler, Heinrich. Grosses vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschaften und Künste. – Halle. – 1732-1754. 63000с.
26. Zingref, Julius Wilhelm: [Teutsche Apophthegmata das ist Der Teutschen Scharfsinnige kluge Sprüche](#). – Amsterdam – 1653. – 867 с.

«ГУЛИСТОН» - ГУЛИСТОНИ ҲАЛОВАТИ ЧАҲОНИЁН

Шайх Саъдӣ ва асарҳои безаволаш Гулистон ва Бустон тамоми Аврупоро мафтунӣ назми форсӣ намудааст. Олимони аврупой анқариб тамоми асарҳои адибони классикии форсу тоҷикро ба забонҳои лотинӣ, фаронсаӣ, олмонӣ ва англисӣ тарҷума ва якҷанд маротиба бо иловаи таҳрирҳо ба ҷоп расонидаанд. Гулистон ва Бустони шайх Саъдӣ дар ин ҷода мавқеи хоси худро доранд. Ба тарҷумонҳои аврупойи Гулистон ва Бустон, ки ба забони мақсад наздик тарҷума намудаанд чунин шахсон ворид ва аз ҷониби ҳамагон пазиروي шудаанд: Граф Карл Ҳайнрих, Олеариус Адам, Гентиус Георгий, Ду Рийе ва Оксенбах Фридрих. Олеариус Адам тарҷумони хуби Гулистон ба сарзамини форс якҷанд маротиба сафар карда ва асарҳои беҳамтои худ “Тавсифи сафарҳои форс” ва “Гулистони форсӣ” ро иншо намудааст.

Дар мақола боз оиди урфу одатҳои замони зиндагии Саъдӣ, дину оин ва маданияти форсҳо сухан меравад. Олеариус дар байни тарҷумонҳои номбаршуда беҳтарин ифшоқунандаи ҳикояҳои насиҳатомезона ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: Гулистан, Бустон, сарзамин, форсҳо, асар, назм, аввалин, забон, тарҷумон, сафар қардан, урф, одат, дин, адабиёт, хурок, таърихи тарҷума, илова қардан, мухтасарбаёнӣ.

«ГУЛИСТАН» - САД УДОВОЛЬСТВИЙ ВСЕГО МИРА

Шейх Саади и его бессмертные произведения «Гулистан» и «Бустон» очаровали всю Европу персидской поэзией. Европейские ученые опубликовали почти все произведения персидских и таджикских писателей-классиков на латыни, французском, немецком и английском языках, причем несколько раз с дополнениями и исправлениями. Гулистан и Бустан шейха Саади в этом случае занимают особое положение. Среди европейских переводчиков Гулистана и Бустана, переведивших на целевой язык, всеми были приняты следующие люди: граф Карл Генрих, Олеариус Адам, Гентиус Георгий, Дю Рье и Фридрих Оксенбах. Олеарий Адам, хороший переводчик Гулистана, несколько раз путешествовал по Персии и написал уникальные труды «Описание персидских путешествий» и «Персидская долина роз».

Также в статье говорится о традициях и обычаях жизни Саади, персидской религии и культуре. Среди перечисленных переводчиков Олеариус является лучшим передатчиком дидактических рассказов.

Ключевые слова: Гулистан, Бустан, земля, персы, произведение, поэзия, первое, язык, переводчик, путешествие, традиция, обычай, религия, литература, еда, история перевода, дополнение, лаконизм.

«GULISTAN» WORLDS GARDEN OF PLEASURE

Sheikh Saadi and his immortal works “Gulistan” and “Buston” enchanted the whole of Europe with Persian poetry. European scholars have published almost all the works of Persian and Tajik classical writers in Latin, French, German and English, several times with additions and corrections. Gulistan and Bustan of Sheikh Saadi in this case occupy a special position. Among the European translators of Gulistan and Buston who translated into the target language, the following people were all accepted: Graf Karl Heinrich, Olearius Adam, Gentius George, Du Ryer and Friedrich Ochsenbach. Olearius Adam, a good translator of Gulistan, traveled around Persia several times and wrote his unique works “Description of Persian Travels” and “Persian Rose Valley”.

The article also talks about the traditions and customs of Saadi’s life, Persian religion and culture. Among the listed translators, Olearius is the best transmitter of didactic stories.

Keywords: Gulistan, Bustan, land, Persians, work, poem, first, language, translator, travel, tradition, custom, religion, literature, food, history of translation, add., laconic, short-spoken.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Қарахонов Махмадрасул Сарахонович** – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ, фаронсавӣ ва лотинӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17 Тел.: (+992) 976196767. **E-mail:** muhammad1967@mail.ru

Сведения об авторе: **Қарахонов Махмадрасул Сарахонович** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, межуниверситетская кафедра немецкого, французского и латынского языка. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17 Тел.: (+992) 976196767. **E-mail:** muhammad1967@mail.ru

Information about the author: **Karakhonov Makhmadrasul Sarahonovich** – Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Interuniversity Department of German, French and Latin. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17 Tel.: (+992)976196767. **E-mail:** muhammad1967@mail.ru

ОБРАЗҲОИ ЗАНОНА ВА ТАСВИРҲОИ ОШИҚОНА ДАР РОМАНИ “ЗАМИНИ ПАДАРОН”-и ЮСУФ АКОБИРОВ

Каримова М.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Нависандаи муваффақи тоҷик Юсуф Ақобиров дар романи “Замини падарон” теъдоди муайяни персонажҳои занонаро офарида, тавассути онҳо муқовимати наву қуҳнаро баррасӣ менамояд. Ҳанӯз дар аҳди Шуравӣ мунаққидон ҷиҳати камбудии образҳои Малика барин персонажҳо эродҳои мушаххасро изҳор карда, ба ҳадди камол нарасидаи онҳоро ба сифати зани идеалӣ интиқод намуда буданд. Соҳиб Табаров бобати бехтар шудани сатҳи эҷоди нависанда ва офаридани зани идеалӣ дар романҳо эродҳояшро ба Юсуф Ақобиров тавассути мактуб ирсол намудааст: “Ба баъзе “мунаққидон” намунае аз камбудиро нишон диҳед, онро ба арши аъло расонда метавонанд. Бинобар ин, боз бо исрор такрор мекунам, ва агар хоҳед ва агар тавонед, дар ҷопҳои минбаъдаи “Норак” ва “Водии муҳаббат” ба ислоҳи чунин камбудии миён бандед, чи тавре ки Айнӣ пас аз мақолаи Шевердин “Одина”-ро аз 23 то 30 боб расонд. Ва агар хоҳед ва агар тавонед, дар асарҳои наватон типии зани ҳақиқиву барҷаста, зани идеалии асри худатонро эҷод намоед” [9].

Дар ду мактубе, ки мунаққиди номовар дар солҳои 1982 ва 1987 ба унвони нависанда ирсол менамояд, тавачҷуҳи хос ба романи “Норак” мушоҳида мешавад. Тибқи ҳолномаи Юсуф Ақобиров, нависанда барои интишорсозии асари мазкур дар соли 1980 ҷоидаи давлатии ба номи Рӯдакӣ ва ҷоидаи Иттифоқи нависандагони Шуравиро сазовор гардида буд.

Аз ин хотир, зимни мукотиба бо нависанда, мунаққид дар мактуби аввали аз мулоқоте ёдоварӣ мекунад, ки муҳтавои онро образи занон ташкил карда буд: “Ҳангоме ки “Норак” аз ҷоп баромад, аввалин суҳбати фақир бо Шумо дар бораи образи занон дар он буд ва чунин суҳбатҳо гаштаю баргашта такрор меёфтанд” [10].

Бобати тасвирҳои ошиқонаи нависанда мунаққидону муҳаққиқон нигоҳҳои гуногунро ифшо намудаанд. Масалан, Ҷӯра Бақозода дар мақолае бо унвони “Ҳиссиёти олай ё сохта”, ки соли 1982 дар рӯзномаи “Маданияти Тоҷикистон” мунташир мешавад, андешаи интиқодие ҷиҳати ифшои лаҳзаҳои нодаркори ошиқона ифшо намудааст. Номбурда муттақид аст, ки тасвирҳои ошиқонаи Юсуф Ақобиров ғолибан, бемаврид мебошанд: “Юсуф Ақобиров низ давраи аввали эҷодиёташ, махсусан, дар повестҳо ба анъанаҳои образофарини адабиёти советии тоҷик содиқ буд. Вале аз романи “Замини падарон” назари нависанда ба зан, мавқеи ҷамъиятии ӯ дигар шуд. Зеро дар романҳояш диққати нависандаро бештар тасвири урғуну бараҳнаи эҳсосоти шаҳвонӣ ва муносибати маҳрамонои зану мард ҷалб кардааст” [5].

Муҳаққиқ зимни таҳқиқи масъала иқрор мекунад, ки нависанда махсусан, дар романҳояш мавзӯро дунбол карда, дар тасвири лаҳзаҳои ошиқона меъёри ахлоқи ҷамъиятиро таҷовуз намудааст: “Дар романҳои Ю. Ақобиров ҳалли бадеии масъалаҳои истехсолӣ ва ахлоқи иҷтимоӣ, тасвири муҳаббат аз ҷиҳати композитсионӣ алоқаи мустаҳкам надоранд. Тасаввуроте ҳосил мешавад, ки муаллиф бо мақсади шавқовар ва хонданбоб кардани асар ҷо ҷо лаҳзаҳои ишқу муҳаббати қаҳрамононро дохил мекунад. Зиёда аз он, тасвири лаҳзаҳои ишқу муҳаббат аз ахлоқи одоби маъмулӣ берун буда, ба шаҳвоният наздик аст” [5].

Раванди образофаринӣ дар романи “Замини падарон” то охири асар идома меёбад ва хонанда ҳатто ҳис намекунад, ки нависанда шахсияти инфиродии ин ё фалон персонажро дар анҷоми асар ба ӯ ошно сохтааст. Аммо бояд мутазаққир шуд, ки нависанда зимни офаридани образи Малика ва ба ӯ монандҳо то андозае иқтифо намудааст. Бинобар ин, эҳсос мекунем, ки Малика пас аз қаҳрамононҳояш орзу мекунад, ки зани дувуми Идрис шавад. Ба ибораи дигар, нависанда метавонист образи мазкурро тақвият дода, аз вай образи типии идеалиро дар замони муосир эҷод кунад, аммо дар бозмондани ин персонаж дар ҳоли номуайяний иқдом намуда, ӯро мисли дигар бонувону занони аз тафаккури сиёсӣ беҳабар тасвир менамояд.

Бояд мутазакир шуд, ки нависанда тавассути тасвири корномаи занону бонувон муборизаи наву кухнаро барои таъмини ҳастии худ инъикос менамояд. Адолат зане бо ҷаҳонбинии нави иҷтимоӣ аст, ки итоатро қабул накарда, ба Диловар дил мебандад. Аммо бо ҳалокшавии қаҳрамон тафсилоти ҳаёту мамоти Адолат идома наёфта, қатъ мегардад. Ба ибораи дигар, Адолат фақат тавассути Диловар фаъл буд ва чун ӯ ба ҳалокат расид, аз Адолат низ нишоне наместонад.

Нависанда мебоист бобати сарнавишти минбаъдаи Адолат ба тафсил мутаваққеъ гардида, бидуни Диловар низ фаълшавии Адолатро ба саъми хонанда мерасонид. Буданд заноне, ки бе шавҳар дар муборизаи нав бо кухна мушорикат доштанд. Масалан, Малика, роҳи ҳастии минбаъдари дар тарки шавҳари пираш мебинад. Агар ба ҳаёт бо чашми воқеъбинона бингарем, пас маълум хоҳем кард, ки ҳеҷ бону нахостааст бо марди пире издивоҷ кунад ва омили пир будани шавҳари Малика муҳит ва волидайн мебошанд.

Дар қиёс бо Адолат Малика фаълтар тасвир меёбад. Ӯро нависанда мубориз офаридааст. Агар гӯем, ки Малика кухнаситез буд, хато нахоҳем кард, чунки тарки хонаву шавҳари пир дарвоқеъ, муқовимат бо кухнагирой маҳсуб мешавад.

Гузашта аз ин, вижагии хос ба занони Шарқ, ки итоат аз шавҳарро дар бар мегирад, дар гузашта ва имрӯз омили асосии напасируфтани занон чун аъзои комилҳукуқи ҷомеа маҳсуб мешавад. Масалан, зимни тасвири ин падидаи нохушоянд, нависанда навъи зӯрварӣ ва намунаи хушунатро баррасӣ карда, зани ҷавонро дар никоҳи марди пир чун фаришта дар дасти дев пиндоштааст.

Номбурда ҳодисаи сӯйикаси Зиёдулло Эшонро чихати бо роҳи содир намудани ҷиноят аз байн бурдани зани ҷавон чунин ба қалам овардааст: “Малика аз қасди бади шавҳараш пай бурдагӣ барин як ларзида, бо ҳарос чашм кушода буд, ки Эшон гурсӣ карда худро ба болои зан партофтуд дуста ба гулӯи вай дарафтод. Дасту поҳои Малика дар зери кӯрпа монда буданд ва ҷуссаи сергӯшти Эшон ӯро зер карда ҷунбидан наместонд. Дар ҳамин лаҳза дили ҳассоси зан фоҷиаи ба сараш омадари бо ҳама даҳшаташ ҳис карду бо тамоми қувваташ зӯр зада, як дасташро аз зери кӯрпа кашида бароварда, ба риши дарози Эшон ҷанг андохт. Эшон аллақай бо ду дасти ларзонаш аз гулӯи зан хафа мекард ва кам монда буд, ки ба нияти ифлосаш расад. Вале зан ба ҳавли ҷон аз риши ӯ ҷунон саҳт кашид, ки аз чашми Эшон алав париди, хун ба сараш заду дастонаш якбора суст шуданд: зан як ҳавуч риши ӯро бо як қабат гӯшташ канда гирифта буд. Эшон саросема гулӯи занро сар дода, ба манаҳи худ часпид, ки хуншор буд” [1, с. 202].

Юсуф Ақобиров дар асар бархӯрди наву кухнаро зимни баррасии мушкилоти Зиёдулло Эшон матраҳ намуда, руҳониро чун намояндаи бебозгашти низоми асримиёнагӣ муаррифӣ менамояд. Ба қавли ӯ, Зиёдулло Эшон аз зумраи пайравони Фузайл Махсум буда, ҳамеша дар тараддуди он аст, бо истифода аз роҳҳои муосир ба марзи Афғонистон гурезад, чунки дар ин мамлакат низоми дурусти мусалмонӣ ҳукумат мекунад.

Малика чун зани ин руҳонӣ бо гузашти айём барои ӯ мушкилӣ эҷод намуда, бинобар шароити нави мубориза бо кухнагарой ихтиёрро соҳиб гардида, алайҳи шавҳари пираш муқовимат мекунад: “Пештар Эшон як фатво диҳад, ки ин зан “аз дин баромадааст”, дарҳол сангсор мекарданд. Акнун ҳукумат суду тергав мекунад. Замона ганда шуд. Кофирҳо мусулмонро бо мусулмон ҷанг меандозанд, ҳамаро аз дин гардондан мехоҳанд... Ин Малика зан не, бало шуд” [1, с. 201].

Дар роман фаъолияти Малика бо як ҷушу хурӯши калон сар шуд, аммо мутаассифона, минбаъд инкишоф наёфт ва баръқас, нопадид мешавад, ҳол он ки нависанда барои ба дараҷаи қаҳрамони мубориз баровардани ӯ заминаи хуб тайёр карда буд. Масалан, зимни оғози қисмати дувуми роман нависанда чихати баррасии образи Малика чунин менигорад: “Ӯ (Малика – М.К.) дар ҳафтсолагӣ аз падар ва дар ёздаҳсолагӣ аз модар ятим монд. Падараш ҷӯпон буд ва рамаи бузу гӯсфандони Эшонро мепонд. Дар яке аз рӯзҳои баҳор ӯро дар чарогоҳ барқ зада кушт. Пас, бародари падараш, Ғайбулло, ки як шахси бисёр чашмгурӯснаю молпараст буд, ба мақсади ҳамаи мероси додарашро соҳиб шудан, модари Маликаро ба никоҳи худ даровард. Лекин дар хонадон тамоми ихтиёр ба дасти зани калонӣ

буд ва ӯ ба модари Малика асло рӯз намедод, ҳамеша бо вай ғурбат мекард ва оқибат сил карда кушт” [1, с. 199].

Дар романи “Замини падарон” фаъолияти занон он қадар мушоҳида намешавад ва танҳо дар охири асар қаҳрамони мусбати нависанда -Малика бар зидди урфу одатҳои кӯҳна баромада, хона ва шавҳари пири худро тарк карда, ба водии Вахш омада, ба ҳаёти озодона қадам мегузорад.

Адолат дар романи “Замини падарон” як зани оддӣ, софдилу меҳрубон, ҳаётдӯст, инсондӯст ва дороидигар ҳислатҳои нек тасвир ёфтааст. Вай барои муҳаббати поки худро нигоҳдоштан ва маҳбуби худро ба даст овардан кӯшишҳои зиёде намудааст. Адолат ба маҳбуби худ содиқ аст ва мо ин муҳаббати ӯро аз мактуби ба Диловар навиштааш, ки баъдтар ба дасти Аброри шумнафас меафтад, мефаҳмем. Мактуб чунин аст: “Ҳоло шабҳои маҳтобӣ сар шудаанд... - навишта буд ӯ шаби чумъа, - агар тавонед, баъд аз баромадани моҳтоб маро дар таги тути калони лаби канал мунтазир бошед. Бо салом, Адолат” [1, с. 67].

Агар нависанда ягон персонажро дохил намояд, пеш аз ҳама майдони амалиёт ва нақши ӯро дар масъалаи ифодаи мундариҷаи ғоявии асар ба назар мегирад. Адолат зани нав мебошад ва дар симои худ аломатҳои дунёи навро таҷассум кардааст. Вай бахтро ба даст дароварда ва дар озодии мардум озодии шахсиро ёфта тавонист, вале он бахт дер давом накард.

Нависанда чараҳои зиндагонии Адолатро бо тафсил тасвир наменамояд, бо вучуди ин роҳи тайкардаи ӯ як хатти сюжети романро ташкил намуда, ғояи асарро чуқуртар ва шакли онро мукаммалтар, композитсияашро устувортар мегардонад.

Малика назар ба образи Адолат фаъолтар аст. Ӯ бо ташвиқоти Диловару Идрис даромада, шавҳару хонааш ва ҳамаи урфу одатҳои кӯҳнаро тарк карда, ба водии Вахш омада, ба ҳаёти осоишта қадам мегузорад. Дар шароити гузаштаи аз феодализм ба сотсиализм Маликаҳо кам буданд, вале сафи онҳо меафзуд. Муносибати нависанда ба воқеаҳои ҳаёт ба фикру ақидаи ӯ барои зиндагӣ дар тасвири образҳои қаҳрамони мусбат чӣ навъе, ки зоҳир шавад, ҳангоми эҷоди персонажҳои манфӣ низ ҳамон андоза ифода меёбад.

Агар қаҳрамонони мусбат ғояҳои баланди адабиро баён намуда, ба ҳаёт татбиқшудани ақидаҳои олиии ӯро нишон диҳанд, қаҳрамонони манфӣ таҷассуми қувваҳои иртиҷоие мебошанд, ки ба муқобили идеалҳои ҷамъиятии қаҳрамонони мусбат мубориза мебаранд ва монеаи ғалабаи ҳаёти нав мегарданд.

Зеварой яке аз қаҳрамонҳои манфии роман тасвир ёфтааст. Ӯ ба муҳаббати худ содиқ набуд, булҳавасона, яъне мисли шавҳари худ Нусратхӯча зиндагӣ мекард. Ҳислатҳои намоёни Зеварой гуногун аст. Ӯ ба Машрабов дил дода, аз ҷониби вай қариб ки кушта мешавад, лекин оқибат аз ақл бегона гардида, худро ба дарё мепартояд.

Зеварой зани Нусратхӯча, яъне зани душмани ашаддӣ синфӣ буди сирри ӯро фош намекард. Инчунин, бо душманони синфӣ Урунов, Машрабов, Акмалзода шинос буда аз қору бори онҳо хабардор буд, вале ба қасе даҳон намекушод, то ин ки сирри онҳо фош нашавад. Вале дар охири худаш ба марги даҳшатноке рӯ ба рӯ мешавад. Аз ақл бегона шуда, ба дарё меафтаду ҳалок мешавад.

Нависанда ин образро бо иттилооти бештар муаррифӣ мекунад: “Зеварой хеле таннозу ҷавон менамуд ва бо сухани ширину нозу адоҳояш тавачҷуҳи ҳар мардро ба худ мекашид. Вай аслан аз кӯҳистони Муминобод буда, ба Нусратхӯча бева расидааст. Ӯро дар ҷаҳордахсолагиаш ба як бои пир дода буданд, ки зани чоруми вай ба шумор мерафт. Шавҳари шасту дусола бо вай ҳамагӣ сн сол зиндагонӣ карду дар соли аввали Инқилоби Бухоро аз олам ҷашм пӯшид” [1, с. 77].

Пасон, тибқи навиштаҷоти муаллиф, Зеваройро баъди чиҳил рӯзи фавти пир бародари панҷоҳсолаи шавҳараш, ки Абдурахмон ном дошт, зӯран зани савуми хеш гардонид. Даре нагузашту Абдурахмон низ бинобар иштироқаш дар ғазоват кушта мешавад ва Зеваройро босмачиҳо дӯздида, сипас, ба дасти асокираи сурх асир меафтад.

Образи занон ҳамеша диққати Ю. Ақобировро ба худ ҷалб менамуд. Вай, ки фаъолияти занонро дар роҳи пешрафти ҷамъияти сотсиалистӣ бодикқат меомӯхт, типии

занони муборизи тоҷикро мушоҳида мекард, ки вай сифатан аз замони гузашта фарқи калон дошт. Занони Осиёи Миёна низ ба туфайли Инқилоби Октябр бедор шуда, занчири итоатро пора карда, ба муқобили душманони худ мубориза мебуданд ва ҳаёти навро бунёд менамуданд: мубориза ба муқобили беҳуқуқӣ ва ҷамъияти сотсиалистӣ боиси пешрафти маданӣ ва тараққиёти ғоявӣ ҳаёти занон мегардад.

Нависанда як силсила образҳои занон ва духтаронро офаридааст, ки онҳо Адолат, Малика, Шакаргул, Хайригул, Надежда Ивановна, Шураапа, Қумригул ва дигарҳо буда, ҳамагӣ дар қатори образҳои дурахшони адабиёти муосири тоҷик меистанд. Юсуфҷон Ақобиров занонро на фақат ҳамчун рафиқи ҳаётии мардон нишон додааст, балки бо тасвири дӯстӣ ва ҳамкориҳои онҳо ягонагии қувваи ҷамъият ва бо шохроҳи нави ҳаёти ороишта дохил шудани халқи озоди шуравиро тасвир намудааст.

Нависанда маҳз меҳнати софдилона ва машаққату тоқатпазирии одамони маскунро дар шароити бисе нигаронкунандаи водии Вахш омили асосии муқовимат зидди кӯҳнагарой ва боқимондаҳои замони феодалӣ пиндошта, дар тасвири бархурди кӯҳнаву нав ранҷи персонажро лаҳза ба лаҳза ба қалам овардааст. Агар дар насри қабл аз Ақобиров партофтани фаранҷӣ хусусияти инқилобӣ дошта бошад, пас нависанда дар романи “Замини падарон” образи Маликаро офаридааст, ки аз никоҳи марди пири руҳонӣ хурӯҷ карда, муҳочират ба Вахшро аз кӯҳистони Ҳоит авлотар дидааст.

Тасвири лаҳзаҳои ошиқонаи нависанда дар қисми дувуми роман ҷолиб мебошад. Дар ин қисмат номбурда бештар ба инъикоси персонажҳои манфӣ даст зада, лаҳзаҳои бо ҳам мондани Лутфулло Машрабов ва Зеваройро бо диди чандон номувофиқ ба қалам меорад. Ҳатто лаҳзаҳои бӯсӯбӯсии онҳоро нависандаи бо ибораҳои на чандон боварибахш аз қабилӣ “макид” –у “лесид” тасвир менамояд: “Зан дастони гарму аз ҳаяҷон ларзони худро ба гардани Машрабов ҳалқа карда, бо лабони сӯзону ҳаросонаш даҳони ӯро мечуст. Машрабов низ ин дафъа лабони чун барги гул нафису дилкаши Зеваройро ҳарисона макида, пайкари чун пари қу сабуки ӯро рӯйи ду даст бардошта, ба сӯйи кати худ равон шуд. Пас ӯро на чун зан, балки акнун чун “моли гаронбаҳо” охираву боэҳтиёт ба ҷогаҳи худ дароз хобонид ва меҳост худаш низ аз паҳлуи вай дароз кашад, ки зан бо ҳарос нимҳез шуда гуфт: - Охир мо чӣ кор мекунем? Вақтро беҳуда мегузаронем...”

Кати шалақ низ бе ист ғич-ғичкунон ба асаби Машрабов мерасид. Ӯ ба лаби кат амонат нишасту бо як даст ронҳои мулоиму гарми занро оғуш карда, маҳкам фишурда, ба болои вай ҳам шуду лабу манаҳи зебошро бо забонаш лесидан гирифт. Зан нарм гашта, ихтиёр аз даст доду бо ду даст аз гардани сиёҳу қоқи мард саҳт кашида, сар ба болишт гузошт” [1, с. 344].

Чунин тасвир хонандаро нороҳат карда, ӯро аз инсонии бадтинат будани Лутфулло Машрабов воқиф месозад. Ба ибораи дигар, нависанда фақат дар қисми дувум ба ошкор кардани ин персонаж камари ҳиммат баста, пасон дар анҷоми роман парда аз рӯйи ҳислатҳои манфури Зеварой мекашад. Бинобар ин, хонанда фақат дар анҷоми асар дарк хоҳад кард, ки Зеварой дар муқобили Маликаву Адолат ва Хайригулу Шакаргул офарида шудааст.

Нависанда дар романи мазкур таҳайюлро дар васати воқеият баррасӣ мекунад. Ба ибораи дигар тасвири ҳаёл дар асар вижагиҳои воқеӣ дошта, татбиқшаванда ҳастанд. Масалан, муаллиф пазмоншавии Адолатро зимни сафари Диловар ҷиҳати муҳочиркунонии сокинони кӯҳистон ба водии Вахш тасвир карда, баҳамоии онҳоро пас аз фироқи муваққат чунин инъикос менамояд: “Дастони Адолат ба гардани шавҳар дароз шуданд ва сари Диловар итоаткорона ҳам гашт. Шавҳари хушбахт аз чашму абӯвони занаш гарм-гарм бӯсиду баъд дар паҳлуяш дароз хобид, ӯро ба оғушаш кашид. Адолат аз зӯрии ҳаяҷон хаш-хашкунон нафас мегирифт ва лабони сергӯшту тафсонаш ҳарисона даҳони Диловарро мечӯстанд. Ва даме ки лабони ба ҳамдигар ташна бо ҳам вохӯрданд, чашмони ҳар ду маҳкам пӯшида буданд: дар ин фурсат барои онҳо дигар одаму олам вучуд надошт!” [1, с. 252].

Дар тасвири нависанда хонандаи мушоҳидакор ба зудӣ пай мебарад, ки насрнавис зимни ошкорсозии масъала аз каломи бадеъ истифода карда, маълумотро васатар мегардонад. Айни ин ҳодиса ҳикояти омӯзгор аст, ки замони наврасии Малика ӯро сабақ

додааст. Бо накли ин ҳикоят нависанда маълум менамояд, ки Маликаи наврас низ агарчи зани савуми Эшон будааст, аз хондану навистан бебаҳра набуд: “Малика духтари 9-10 сола буд, ки аз ҳавлии онҳо ду ҳавлӣ поёнтар, дар хонаи Наврӯзбек ном шахс мактаби нав кушода шуд. Мактаб ду муаллим дошт, як зану як мард, онҳо зану шӯ буданд. Шавҳараш тоҷик буд, забонҳои узбакӣ ва русиро низ медонист. Дар ҳузури бачаҳо бо занаш ба русӣ гап мезад. Муаллима тоторзан буд, Нурия ном дошт” [1, с. 233].

Нависанда бо чунин маълумот қонъ нагардида, воқеаи ба қони ин омӯзгорон дарафтодани босмачиҳои маҳаллиро тасвир мекунад. Ӯ персонажи навро дар симои падарандари Малика, ки Ғайбулло ном дошту бо босмачиҳо ҳамдостон буд, эҷод карда, ӯро оғуштаи зулму тааддӣ инъикос менамояд. Маҳз бо кумакҳои ин персонаж босмачиҳо Нурияро дастгир карда, ӯро ба ҳалокат мерасонанд. Аммо ҳадаф ин нест, мақсади нависанда аз тасвири омӯзгорон дар минтақаи кӯҳистон фидоияти онҳост, ки ҳеч руҳоние инчунин фидокориро ба ҳеш муносиб намебинад. Аз қониби дигар, бо тасвири ин ҳодиса нависанда меҳодад хонандаро аз муҳаббати сокинон нисбат ба омӯзгори фидоӣ воқиф созад. Бинобар ин, дар тасвири ин ҳодиса маҳорати эҷодӣ, бадеӣ ва услубиро истифода карда, бобати ҷой додани лаҳзаҳои романтикӣ ва майли фочиасозии худ мусоидат менамояд.

Оқиз мондани Малика бо модари бистариаш низ маҳсули тахайюли нависанда мебошад. Онҳо дар пеши зулму бераҳмии босмачиҳо нотавон монданд ва агар бисёр меҳостанд, ки ба Нурия кумак кунанд, аммо нотавонӣ онҳоро намегузошт, ки дар чунин ҳолат қаҳрамонӣ кунанд.

Ба ақидаи муаллиф, фақат онҳое ба фидокорӣ мерасанд, ки азобу машаққати ҳаётро таҷриба кардаанд ва беҳуда ба болшевикони навгиро майл нанамудаанд. Онҳо мисли Урунову Акмалзодаву Нусратхӯча ва амсолашон нестанд. Онҳо ҳамчунин, монанди Ҳамдамову Эшону Сӯфӣ намебошанд. Онҳо аз зумраи нафароне ҳастанд, ки ҳаёти пурмашаққатро дошта, дар васати пастию баландии зиндагонӣ обутоб ёфтаанд. Бинобар ин, нависанда омӯзгору муҳоҷиру зани савуми қадом руҳонии мутаассибро дар асар қаҳрамон сохтааст. Чунки ин воқеият асту ҳақиқати солҳои сӣ маҳсуб мешавад.

Дар тасвир қорнамоию қаҳрамони персонажҳо нависанда агар тахайюли бадеиро бамаврид истифода карда бошад ҳам, зимни баррасии мустиқлият дар рафтору гуфтори қаҳрамонҳо чун Диловару Адолат даҳлати дигаронро воҷиб мебинад. Ҳангоми тасвири ранҷидагии зану шавҳар муаллиф ба кумаки қаҳрамон падару модари занро истифода мекунад, дар ҳоле ки оилаи ҷавон чун дар баҳсҳои хонаводагӣ дигаронро шарик кунанд, истиқлоли онҳо барҳам меҳӯрад.

Бо вучуди ин, нависанда тасмим мегирад, ки дар ҳоли мушкилӣ Диловарро тавре тасвир кунад, ки бо кумаки волидони Адолат аз вазъият хорич гардад. Масалан, пеш аз сайли қалон Диловару Адолат байни худ чанҷол карда, аз якдигар меранҷанд ва ба сайл баромадани Адолат шубҳанок мегардад. Диловар бошад, ҷиҳати ба сайл рафтани ӯ падару модарашро ба кумак даъват менамояд: “Диловар ба саволҳои муҳоҷирон ҷавоб медоду вале чашмонаш ба сӯйи қамишқаппаи худаш дӯхта шуда буд. Ҳеч не ки аз он ҷо Адолат барояд. Вай, ки дирӯз аз Диловар ранҷида буд, имрӯз қасдан “ман ба сайл намеравам!” гуфт. Бинобар ин, аз пагоҳӣ табъи Диловар нохуш буд. Ӯ аз янғай Хайригул хоҳиш кард, ки рафта ба Адолат гап зананду либосҳояшро пӯшонанд” [1, с. 255].

Ба ҳар навъе, ки мебинем, бояд мутазаққир шуд, ки образҳои занонаи асар гувоҳӣ аз фаъолияти бо мардон баробари онҳо медиҳад ва нависанда нақши онҳоро дар муқовимат бо душманони сохти нав воқебинона таҷассум намудааст.

Муқаррир: Салими Хатлонӣ, д.и.ф., профессор

Рӯйхати адабиёт:

1. Ақобиров, Ю. Замини падарон. - Душанбе: Ирфон, 1978, - 393 с.
2. Ақобиров, Ю. Сайри дирӯзу фардо. Китоби очеркҳо ва ҳикояҳо. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 256 с.
3. Ақобиров, Ю. Осмони соф. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 206 с.
4. Ақобиров, Ю. Духтаре, ки чустуҷуаш мекунам. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 185 с.
5. Бақозода, Ҷ. Ҳиссиёти олии ё сохта. Камбудии асарҳои Ю. Ақобиров / Ҷ. Бақозода // Маданияти Тоҷикистон, 19.02. 1982.

6. Мирзонасриддин. Нони шарикӣ (Сад сол бо Русия), - Душанбе: Ирфон, 2024, 360 с.
7. Табаров, С. Ба сӯйи камолот: Дар бораи «Замини падарон»-и Ю. Ақобиров // Тоҷикистони советӣ, 07.07.1976.
8. Табаров, С. Оид ба тамоюли ҷустуҷӯҳои услубию бадеӣ дар насри муосири тоҷик / С. Табаров // Ҷустуҷӯи эҷодӣ дар адабиёти ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1980. - С. 110-128.
9. Табаров, С. Мактуб аз 20 март соли 1982 (бойгонии Соҳиб Табаров).
10. Табаров, С. Мактуб барои 50-солагии Ю. Ақобиров (бойгонии Соҳиб Табаров).
11. Ҳамроев, М. Таърихи обёрии водии Вахш / М. Ҳамроев. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 208 с.
12. Шуқуров, М. Пайванди замонҳо ва халқҳо // Маҷмуаи мақолаҳо, - Душанбе: Ирфон, 1982. - 224 с.
13. Суфиев, Ш. З. О путях понимания смысла стихотворения / Ш. З. Суфиев // Вестник Педагогического университета. – 2020. – № 3(86). – С. 101-106. – EDN LRYEPG.

ОБРАЗҲОИ ЗАНОНА ВА ТАСВИРҲОИ ОШИҚОНА ДАР РОМАНИ “ЗАМИНИ ПАДАРОН”-И ЮСУФ АҚОБИРОВ

Мақола ба образҳои занона ва тасвирҳои ошиқона дар романи “Замини падарон”-и Юсуф Ақобиров бахшида шудааст.

Дар эҷодиёти Юсуф Ақобиров образҳои занона ва ошиқона мавқеи намоён дошта, муаллиф бо мақсади шавқовар ва хонданбоб кардани асарҳо лаҳзаҳои ишқу муҳаббати қаҳрамонро бо маҳорати хуб тасвир кардааст.

Инчунин, нависанда дар натиҷаи омӯзиш ба ҷунин натиҷа расидааст, ки образҳои занона дар роман гувоҳӣ аз таносубии баробарӣ бо мардон дода, нависанда нақши онҳоро дар муқовимат бо душманони сохти нав воқебинона таҷассум намудааст.

***Калидвожаҳо:** образ, тасвир, зан, тасвири ошиқона, роман, муҳаббат, адолат, нависанда.*

ЖЕНСКИЕ ОБРАЗЫ И РОМАНТИЧЕСКИЕ ОПИСАНИЯ В РОМАНЕ ЮСУФА АҚОБИРОВА “ЗЕМЛЯ ОТЦОВ”

Статья посвящена женским образам и романтическим описаниям в романе Юсуфа Ақобирова “Земля отцов”.

В творчестве Юсуфа Ақобирова выделяются женские и романтические образы, автор с хорошим мастерством изображает моменты любви и привязанности персонажей с целью сделать произведения интересными и читабельными.

Кроме того, писатель в результате изучения пришел к выводу, что женские образы в романе свидетельствовали о равноправии с мужскими, писатель реалистично воплощал их роль в противостоянии врагам нового строя.

***Ключевые слова:** образ, описание, женщина, романтический образ, роман, любовь, справедливость, писатель.*

FEMALE IMAGES AND ROMANTIC DESCRIPTIONS IN YUSUF AKOBIROV'S NOVEL “THE LAND OF THE FATHERS”

The article is devoted to female images and romantic descriptions in Yusuf Akobirov's novel “The Land of the Fathers”.

Female and romantic images stand out in Yusuf Akobirov's work, the author skillfully depicts moments of love and affection of characters in order to make the works interesting and readable.

In addition, as a result of the study, the writer came to the conclusion that the female images in the novel testified to equality with men, the writer realistically embodied their role in opposing the enemies of the new order.

Keywords: image, description, woman, romantic image, novel, love, justice, writer.

***Маълумот дар бораи муаллиф:** Каримова Мавзуна – Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, унвонҷӯии кафедраи адабиёти тоҷик, Суроға: 7351040, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Бохтар, кӯчаи С.Айнӣ, 67. Тел.: (+992) 900111018.*

***Сведения о авторе:** Каримова Мавзуна – Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, соискатель кафедры таджикской литературы. Адрес: 7351040, Республика Таджикистан, г. Бохтар, ул. С.Айни, 67. Тел.: (+992) 907-30-16-14. E-mail: odinazoda662001@bk.ru*

***Information about the author:** Karimova Mavzuna - Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, candidate of the Department of Tajik Literature Address: 67 S.Aini str., Bokhtar, 7351040, Republic of Tajikistan. Telegram: (+992) 907-30-16-14. E-mail: odinazoda662001@bk.ru*

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Ҳоҷуи Кирмонӣ, маъруф ба Халлоқулмаонӣ ва Маликулфузало шинохта мешавад, аз шуаро ва урафоӣ ба номе, ки дар асри XIV мелодӣ зиндагонӣ намудааст.

Ҳоҷу аз шоирони хушзавқ ва тавоноӣ адабиёти форсу тоҷик, буда аз зумраи шоирони номовар барои аҳли адаби Тоҷикистон маҳсуб мешавад. Шоир, дар Кирмон таваллуд шудааст ва бештари улуми замонашро дар зодгоҳаш касб намудааст. Давлатшоҳи Самарқандӣ Ҳочуро “Маликулфузало” хитоб карда навиштааст: “сухани ӯро бузургону фузало дар балоғату фасоҳат беназир медонанд” [14, с. 155].

Ҳоҷу эҷоди суннати ғазалнависиро дар шеъри классик намоёндагӣ мекунад. Шоир ғазалиёти дилангез дошта, бештари онҳо дорои андешаҳои тозаю латиф, маъниҳои сареху рӯшан, таркибҳои бадеу хушоҳанг ва алфози шевою устувор мебошанд. Тавре ки зикр гардид, Ҳоҷу бо эҷоди жанри ғазал маҳбубият дорад, зеро пири ғазалсарои адабиёти тоҷику форс Ҳофизӣ Шерозӣ худро дар сурудани жанри ғазал пайрави Ҳоҷу нишон додааст:

Устои сухан Саъдист назди ҳама кас аммо,

Дорад ғазали Ҳофиз тарзи сухани Ҳоҷу [1, с. 255].

Оид ба сабки ғазалиёти Ҳоҷу фикру андешаҳои мухталиф мавҷуданд, аз ҷумла Ризозодаи Шафқ таъкид месозад: “Ҳоҷу дар ғазал муқаллиди Саъдӣ аст” [12, 106]. Аммо, Забехуллоҳи Сафо муътақид аст, сабки Саъдиро дар ғазалиёти Ҳоҷу наметавон мушоҳида кард: “ Ӯ ҷузъи дастае аз шоирон аст, ки ғазалҳои онро дар силсилаи таҳаввули ғазали миёни Саъдӣ ва Ҳофиз қарор доштааст” [15, с. 117].

Дар сарчашмаҳои илмӣ адабиётшиносӣ Ҳоҷуи Кирмонӣ ба ҳайси ориф ва муриди сарсипурдаи фирқаи “Муршидия”-и Козруния муаррифӣ шудааст. Мирзо Муҳаммади Мударрис, дар китоби “Райҳонат-ул -адаб” ҳақиқати ин амро чунин бозгӯ мекунад: “Тамоми ашъори Ҳоҷу зебову некӯ ва пурмаъниву қошифи мақомоти илмия ва хокӣ аз асрору ҳақоқиқ ирфония ӯ мебошад” [10, с. 6]. Аз ашъори Ҳоҷу ҳувайдост, ки бештар шахсияти ирфонӣ дошта дар муҳимтарин сарчашмаҳои адабиву илмӣ ба ҳайси ориф шинохта мешавад.

Девони ашъораш бағоят шухратманд буда, ба ду қисм чудо мешавад, ки яке “Саноеъ-ул- камол” ва дигаре “Бадоеъ-ул -чамол” ном доранд. Ҳарду девони ашъори шоир фарогири қасоид, китъаот, тарҷеоту таркибот ва ғазалиёт мебошанд, ки “Саноеъ-ул-камол” дорои 10736 ва “Бадоеъ-ул- чамол” шомили 4340 мебошанд. “Хамаса”-и Ҳоҷуи Кирмонӣ дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ савмин хамса баъди хамсаҳои Низомӣ Ганҷавӣ ва Амир Хусрав мебошад. Ҳатто, баъзе муҳақиқон бар онанд, ки Ҳоҷу дар ҳамосасароӣ, ба Фирдавсӣ пайравӣ мекардааст, ки чунин шабоҳатҳо бештар дар манзумаи “Сомнома” ба чашм мерасанд. Аммо худи шоир аз пайравӣ ба Низомӣ дар сароиши шеър, чунин зикр намудааст:

Гарчи суханпарвари номӣ туй,

Муътақиди назми Низомӣ туй.

Ман чу шудам сайди ибороти ӯ,

Гашт маро кашфи ибороти ӯ.

Аз назараш файзи бақо ёфтам,

Кулли қонуни шифо ёфта [4, с. 279].

Тарзи сухани Ҳоҷу дар қасоид мухталиф аст. Бархе аз қасоиди ӯ ба услуби Ҳоқонӣ муташобеҳанд ва дар ду се қасида, шоир борҳо аз таъбу истеъдоди азалии хеш ёд намуда, бо тафоҳур худашро ба Ҳоқонӣ баробар кардааст:

Лофи Ҳоқонӣ занам дар мулки маънӣ з-он ки ҳаст,

Гармии бозори шамс аз анвари ройи ман [7, с. 170].

Зимнан бояд таъкид намуд, ки ашъори баланду обдори Ҳоҷуи Кирмонӣ дар баҳри пургҳари шеъри форсии тоҷикӣ чун дурри хушоб медурахшад. Чунон ки Абӯтолибхон дар

“Хулосат-ул-афкор” навиштааст: “Чун Хочу дар тазйини алфоз ва таркиби иборот чаҳди балеғ дошт, афозили аср ўро мулаққаб ба нахлбанди шуаро сохтаанд ва мусалламан миёни шуаро дар тазйини алфоз кам касе чун вай будааст” [7, с. 25].

Ҳадафи аслии мо дар мақола, ин баррасии баъзе хусусиятҳои маснавии кӯтоҳтарини Ҳочуи Кирмой “Гавҳарнома” мебошад. Маснавии мазкур бар вазни маснавии “Хусрав ва Ширин”-и Низомӣ ба назм дароварда шудааст, ки шомили 1022 байт мебошад. Худи шоир адади абётро, чунин баршумурдааст:

Ҳисобе аз “Низомулмулк” бар соз,
В-аз мачмуъ ”лом”-у “нун” барандоз.
Ки маълумат шавад аъдоди абёт,
Шавад ҳал мушкилоти номаи мот [4, с. 287].

Хочу таърихи хатми маснавиро чунин баён медорад:

Шаби одина буду рӯзи Бирчис,
Сууди осмон нозир ба тасдис.
Маҳи тиру зи маҳ як ним рафта,
Зи ҳичрат” зол” –у “вов”-у “мим” рафта [4, с. 299].

Маълум мешавад, ки маснави дар шаби чумба 15-уми тирмоҳ, баробар бо панҷуми рабеъулаввали соли 746 ба итмом расидааст.

Бояд қайд дошт, ки навоарӣ ва ғаробати мазомину таркиботи Ҳочу ҳарчанд дар ин маснави ба тақлиди Низомӣ бархоста бошанд, вале пурра побанду тақлид ва дар маҳдудият наменонад, ҳамеша дар ибтикори баёну андешаҳои нав мебошад. Сайид Муҳаммад, дар хусуси иншои маснави “Гавҳарнома” чунин ишора кардааст: “Маснавии мазкур ба мучиби он аз ҷониби Ҳочу ба риштаи таҳрир даромадааст, ки Баҳоуддин Маҳмуд аз наводағони вазири машҳури хонадони салҷуқӣ - Низомулмулк будааст” [13, с. 16].

Нуктаи қобили тавачҷуҳ он аст, Низомулмулки Тӯсӣ вазири салҷуқӣён аст, аз ин сабаб барои омӯхтани таърихи ин силсила эҷоди чунин маснави дархури аҳаммият мебошад:

Ҳикоятро бад-сон кард бунёд,
Ки “аҳволи Низомулмулки Тӯсӣ,
Наку донад сипехри обнӯсӣ,
Бидон равшан, ки аз маҳ то ба моҳӣ,
Ба неки ҷон супурдан зиндагонист,
Накӯномӣ ҳаёти ҷовидонист” [5, 238].

Шоир саргузашти аҷдодони Низомулмулкро то Баҳоуддини Маҳмуд, ки шомили ҳафт тан мебошанд, аз пири Донишафрӯз, ки дар ҳақиқат пири хирадманд аст, барои васфаш имдоду кумак металабад:

Бипурсидам зи Пири донишафрӯз,
Ки “ эй пири хирадро донишомӯз,
Бигӯ, к-ин Ҳотам сонӣ кадом аст”

Ки чун Ҳотам ба ҷодаш сад ғулум” [1,296].

Тавре ки дар абёти овардашуда мушоҳида мешавад, забони шеър дар маснавии «Гавҳарнома» хело шево ва равон аст, корубурди санъатҳои маънави барои ифодаи мазмуни баланд, баръало мушоҳида мешавад. Гунаҳои фаровони маъниофариро дар саросари «Гавҳарнома» шоир тавассути корбурди санъати тачнису талмех, инъикос намудааст, ки ҳар яке дар сохтмони тасвирҳои ҷаззобу ҷолиб, таркибҳои шоирона ва мазмуну маъниҳои ноб муассир омадаанд. Ба таври умум, дар маснавии Ҳочу санъатҳои ташбеҳ, истиора ва маҷоз хеле серистеъмол мебошанд, аз санъатҳои лафзӣ бошад, тачнис бештар ба кор гирифта шудааст. Он гуна, ки қаблан зикр гардид, манзума ба шарҳи насабу наҷоди яке аз хонадони маъруф бахшида шудааст, аз ин лиҳоз, номи ин маснави низ аз вожаи «гавҳар» гирифта шуда ва бо “Гавҳарнома” мавсум гаштааст. Ҳочуи Кирмонӣ худ ин манзумаро ду бор “Гавҳарнома” ва бори дигар ба сурати вазни “Гухарнома” хондааст:

Ки «Гавҳарнома»-и мо камбаҳо нест,
Баҳояш, дурри дурчи кибриёист.

Чу кардам, гавҳарафшон нӯги хома,
«Гуҳарнома» ниҳодам номи нома [4, 268].

Оғози «Гавҳарнома» бо наъти пайғамбар сар мешавад ва бо васфи амир Муборизиддини Маҳмуд ва зикри пирӯзии ӯ идома меёбад. Шоир, ки дар ҳоли орифона ва фазои руҳонӣ қарор дошта бо истифода аз мазомини орифона, ки яке аз беҳтарин воситаҳои баёни афкор ва пурмоясозии калом мебошад, ӯро тавсифу таъриф менамояд, зимнан ғазале дуои мамдуҳро ба ҷо меоварад. Он гоҳ, аз пири Донишафрӯз мадху ситоиш ҷӯё мешавад, ин пири маърифат дар ҷавоби шоир мегӯяд:

Бипурсидам зи Пири донишафрӯз,
Ки «эӣ пири хирадро донишомӯз»
Бигӯ, к-ин Ҳотами Сонӣ кадом аст,
Ҷавобам дод, к-ин соҳибқиронест.
Ба фарҳангу ҷаҳондорӣ ҷаҳонест.
Вазири хусрави мансур ғозист,
Ҳамеша кори ӯ чокарнавозист.

Шаҳи гардун зи меҳри дил ғуломаш.
Баҳоуддин лақаб Маҳмуд номаш,

Гуҳар гӯӣ, чу ӯ олигуҳар кист,

Ҳунар гӯӣ, чу ӯ соҳибҳунар кист?
Низомимулки Тӯсаш ҷадди аълоост,
Шавад номи низоми мулк аз ӯ рост.
Або ан ҷад вазир ибн ал –вазир аст,
Аз он дар доду дониш беназир аст.
Гарат набвад малоли хотир аз ман,
Бигӯям номи ҳар як бо ту равшан.
Пас он гаҳ сози нутқ овард бар соз,
Ба дастон гашт мурғи нағмапардоз.
Бад-сон кард «Гавҳарнома» тақрир,

Ки хоҳад кард нӯги хома таҳрир [4, 287].

Бештар анвои ҳаёл дар маснавӣ матраҳ шудааст, ҳаёл аз ҷиҳати раҳбарии тахайюл, навъи адабӣ ва шеърӣ он дар ашъори Ҳочу бисёр густурда аст ва ҳам ҳаёл аз ҷиҳати ҳақиқат ва мавзуаш навъе, ки ҳақоиқи вичдониро тасвир мекунад, ки дар ғазалиёт ва маснавиҳои дигари шоир бисёр ба ҷашм меҳӯрад. Зеро, бештари ашъор ҳолати руҳии шоирро баён мекунад. Як нуктаи ҷолиб ин аст, ки бисёре аз қолабҳои таркибӣ ва ибораҳои сохта дар шеъри Ҳочу, аз ҷумла дар маснавии мазкур, қонуниятҳои услубии хос доранд, ки ҳар навъи онҳо аксаран ду маротиба дар ашъораш дучор меоянд. Истифодаи чунин услубу равиш гувоҳӣ медиҳад, ки шоир манзумаро бо забоне фасеҳу равон ва сабке дилпазир ба назм оварда, инсонҳоро ба гиромӣ доштани илму дониш талқин менамояд, ки дар меҳвари ахлоқ ва ирфон ҷарх мезанад.

Дар идома пири Донишафрӯз, дар бораи Низомулмулк ва мақому манзалат, шукуҳу ҷалоли ӯ суҳан мегӯяд. Шоир бо истифода, аз ташбеҳи равшан, ба кӯҳи бодаҳӯрон паноҳ мебарад, тақроран ҷоме дар кафи маъшуқ мениҳад ва аз ӯ суруде мехоҳад:

Задам хиргах ба кӯҳи бодаҳорон,
Қадах ҷустам зи дасти майгусорон.
Талаб кардам нигоҳи хиргаҳиро,
Зи дил кардам ҷаман сарви сиҳиро.
Ниҳодам бар кафаш обе чу оташ,
Суруде хостам з-он руди дилкаш.
Сиҳисарве, ки бар ҷашми манаш ҷост,

Фурӯ хонд ин ғазал дар пардаи рост [5, 294].

Пири Донишафрӯз низ ғазале мехонад ва ба сухан гуфтан оғоз кард. Гуфтаҳои ӯ бофасоҳату ҳақимона буданд, ки шоирон, низ эҳсос мекарданд, фазлу хиради ӯ суханастро бо зеварҳои дилпазир ороиш медиҳанд. Аз васфу таъбироти ӯ нури ҳикмат медурахшид ва барои идомаи ситоиши аҷдодони дигараш илҳом мегирифт. Яке аз вижагиҳои дигари маснавии «Гавҳарнома» овардани ғазал, дар дохили маснавӣ, дар ҳамон вазну баҳр, ки пеш аз Хочу ривоч доштааст, мушоҳида мешавад. Қадимтарин манзумаи мавҷуд дар ин замина «Варқа ва Гулшоҳ»-и Айюқӣ аст, ки шоир даҳ ғазал дар миёнаи маснавӣ овардааст. Адабиётшинос Забеҳуллоҳи Сафо дар далели ин амр гуфтаанд: «дар ин манзума чандин бор ғазалҳое ба баҳри мутақориб, яъне баҳри аслии манзума омадааст, ки дар онҳо ба равиши ғазалгӯён риояти эроди қавофӣ, дар охир абёт шудааст. Ин қор, дар абёти форсӣ тозагӣ дошт ва иллоти асли ба назари ман он аст, ки дар асл достони «Варқа ва Гулшоҳ» ба ҳамон наҳв, ки дар маъҳази қадими арабӣ мебинем, баёни матолиб бо зикри абёти ошиқона ва хузновариҳои шоири араб ҳамроҳ будааст ва ноқили достон ба шеъри форсӣ ҳар чӣ ки ба ин абёт ва ашъори ошиқона, ки ҳукми ғазалҳои моро дорад, расида як ғазал дар миёни маснавӣ гунҷонидааст. Ин ғазалҳо маъмулан бисёр латиф ва дилангез ва аз ҷумла ғазалҳои қадими форсӣ аст» [15, 104]. Дар робита ба гуфтор метавон гуфт, ин ки Низомӣ ин равишро дар достони «Хусрав ва Ширин» барои офаридани маънӣ ва мазмунҳои тоза фаровон истифода бурдааст. Нуктаи қобили тавачҷуҳ ин аст, ки Хочу низ ин анъанаро пайгирӣ намудааст, ки ғазали истилоҳиро ба таври ҷузъӣ асосӣ дар маснавӣ қорбасти кардааст. Дар маснавии «Гавҳарнома», ки як андоза хусусияти маноқибнависиро ҳам дорад, ин тарзи баён ба масобаи вижагии асар табиқ ёфт, шоир дар ҷамъбасти як пора аз асар ва гузаштан аз як мавзӯ ба мавзӯи дигар ба овардани ғазал рӯ меорад. Дар маснавии мазкур нӯҳ ғазал, аз ҷумла як ғазал дар мадҳи вазир Баҳодуддин мебошад:

Фалак маъмури ин соҳибқирон бод!
 Ҷаҳон маҳкуми ин кишваристон бод!
 Тазарвони риёзи кибриёро,
 Ҳарими ҳазрати ӯ ошиён бод!
 Чу кӯяш халқро доруламон аст,
 Вучудааш аз ҳаводис дар амон бод!
 Чу бо Хочу атояш ҷовидонист,
 Худовандо бақояш ҷовидон бод!
 Дуоро дарасонидам ба поён,

Гирифтаи домани мушқилкушоён [5, 290].

Боқимондаи ғазалҳо дар маснавии «Гавҳарнома» барои тасдиқи фикр оварда шудааст, ба унвони мисол, ғазале бо чунин матлаъ оғоз мешавад:

Маро з-он лаъли ширин шаккар оред,
 В-аз он гесӯи мушкин анбар оред.
 Агар бо ман сари хумхона доред,
 Сари Ҷам барканеду соғар оред [5, 255].

Ба андешаи мо, шоир бештар ба таълимоти илмию ахлоқӣ ва тасаввуфӣ таъя намуда, назарҳои маърифатии адабӣ баён мекунанд. Бофти маснавӣ хеле ҷолиб ба қалам омада, шоир танҳо ба мадҳ ё овардани манқабати шарҳи ҳоли вазири мамдуҳ, маҳдуд намондааст, дар саросари манзума бо рӯҷуҳои ҷолиб ба пири ҳаёли ва барои тасдиқи фикраш ба ҷирмҳои осмони рӯй меоварад.

Дар боло хотирнишон гардид, ки шоир пас, аз авсофу тавсифи Низомулмулк ба тартиби аҳволи Тоҷиддини Абулфат машҳур ба Ҳамидулмалик ва дигар ворисони Низомулмулк асли манзумаро аз забони пири Донишафрӯз боз мегӯяд ва ба тартиб Муштарӣ, Баҳром, Хуршед, Нохид, Аторид ва моҳ бар ростию дурустии сухани пири Донишафрӯз гувоҳӣ медиҳанд. Бояд тазаккур дод, ки чунин равиш дар дигар маснавиҳои Хочуи Қирмонӣ саршори лаҳну оҳангҳои ҷаззобу гӯшнавоз аст. Равшан аст, ки пеш аз Хочу Низомӣ дар «Ҳафт пайкар» сайёраҳои ҳафтгонро дар сохту пардохти манзумаи хеш

дохил сохта, аз пешгмони ин кор маҳсуб мешавад, аммо шеваи Хочу дар гувоҳи гирифтани сайёраҳои ҳафтгона, дар шаҳодат бадурустии қавли пири Донишафрӯз, бо баёни зебои шеърӣ бесобиқа буда, дархӯри таваҷҷуҳ мебошад. Ин амр, аслитарин навоварии шоир дар сохти манзума аст. Ҳарчанд ин ҷо таъсире, аз тасвиروفаринии Низомӣ ба мушоҳида мерасад, аммо, мурур ба аъмоқи тасовири ҳарду шоир собит месозад, ки Хочу таркибҳои Низомиро ба сурати тоза дароварда, сарҳади пайванди онро аз инсон ба табиат бурдаву шоирона санъати ташхисро корбаст намудааст.

Нуктаи дигаре, ки дар бархӯрд бо маснавии «Гавҳарнома» қобили мулоҳиза аст, ин дар баёни саргузашти аҷдоди мамдуҳ, вобаста ба эҷоду ихтисор аст. Шоир дар баъзе абёташ ба муҳимтарин ҳаводиси зиндагии баъзе, аз мамдуҳон ишора мекунад. Барои мисол, маҳалли даргузашт ва макони қабри Точиддини Абулфатҳро дар маснавӣ, чунин нишон медиҳад:

Ба Табреш аз маҳи умраш бишуд тоб,
Гирифтори лаҳад шуд дар Чарандоб [2, 279].

Тавре ки зикр намудем, шоир ба фармони вазорати Хоҷа Низомулмулк, ки аз тарафи Ҷалололдини Мушкилкушо содир шуда буд, мепардозад ва дар боби муносиб худуди ихтиёрот ва воғузории бахше аз қудрати шоҳ вай ба нукоти ҷолибе ишора мекунад:

Ҳакими маъниоро, муъбади пир,
Бад-ин сурат суханро кард тафсир.
Ки аз « айёми Осаф то ба имрӯз
Зи донишпарварони ҳикматафрӯз.
Низоми мулк дар ин қасри шашдар,
Низомулмулк додаст, эй бародар.
Ҷаҳондорӣ, ки дурри дурчи ӯ буд,

Фурӯзонофтоби бурчи ӯ буд [4,279].

Манзума бо мададҳои барои роҳбӣ ба арзи хидмат ва бандагии шоир поён меёбад:

Ба поён омад акнун саргузаштам ,
К-аз кӯҳу биёбон даргузаштам.
Раҳам душвору раҳзан баргузар буд.
Валекин чун ҳидоят роҳбарам буд.
Ба фарри давлати кишваркушоён,

Расонидам манозилро ба поён.

Басе беҳуд ба ҳар сӯе давидам,

Сухан кӯхтоҳ шуд, к-ин чорасидам [5, 206].

Ҳузури пири Донишафрӯз, ки ангебаҳои Хочу ба олами руҳонӣ маҳсуб мешавад, дар маснавии «Гавҳарнома» маъқеи хосса дорад. Шоир ба қавли гувоҳии ҷирмҳои осмонӣ бар дурусти сухани ӯро бе чуну чаро санади мусанад ва бурҳони қотеъ доништа, мухотабро ба расмияти шинохтан ва эҳтирому эътибори ӯ қонеъ кардааст. Шоир дар маснавии «Гул ва Наврӯз» маълумоти дақиқе, дар бораи шахсияти ин пир овардааст. Дар ин маснавӣ пири Донишафрӯз пире аст, хирадманд ва соҳиби дониши мукамал, ки дар рӯзгори худ ҳамто надорад. Дар авохири достони мазкур аз мақому манзалати ӯ ба шоҳзодаи Наврӯз хабар медиҳанд:

Зи наздикон яке гуфт: «Эй шаҳаншоҳ,
Дар ин ҷо аст дере дайре сари роҳ.
Дар ӯ фарсудасоле даҳрпаймой,
Чу маҳ пайкар, замираш шаҳрпаймой.
Кашише пир , номаш донишомӯз,
В - аз ӯ ақл муҳандис донишомӯз.

Зи Афлотун ба ҳикмат ёдгоре,

Ба майдони хирад чобуксаворе.

Зи анфоси Масеҳо бӯй бурда,

Ба меҳроби ҳаворӣ рӯй карда.

Гиреҳҳои сипеҳр аз ҳам кушуда,
Кавокибро рух аз бурқаъ намуда.

Бихонад ҳар касеро номаву ном,
Бигӯяд ҷумларо оғозу анҷом» [6, 255].

Дар аснои достон, Наврӯз ба дидори ин пири хирадманд меравад ва сари таъзим
фурӯд меорад ва дасташро бӯса мезанад:

Ту Хизри вақтиву мо тирарӯзон,

Равонем мо ба дониш барфурӯзон.
Шаби тор асту мо саргаштагонем,
Дар ин водӣ ба хун оғуштагонем.
Чи бошад, гар ба мо роҳе намой,
Дихӣ пандеву банде баркушой.

Мушарраф кун ба ташрифи ҷавобам,
Зи зери абр бинмой офтобам» [5, 284].

Бо овардани ҳоҷати худ, Хизр низ ба шоир оби ҳаёт медиҳад, ки тамоми асрори
олами маъниро ба рӯйи вай мекушояд. Дар ин ҷо, шинохти пири Донишафрӯз, ба пири
муғон шабоҳат дорад, ки дар маснавии “Ҳумой ва Ҳумоюн”, ки дар миёнаи хоб шоир руҳи
худро чилвагар менамояд ва аз ӯ меҳодад, ба назми достон оғоз кунад:

Яке боғ дидам чу хуррам биҳишт,
Зи тийбат ҳавояш чу урдубиҳишт.
Чамон дар чаман луъбате сабзапӯш,
Ту гуфтӣ ба мину хиромад суруш.
Ба дасташ яке сафҳа аз симу ноб
Навишта суханҳо ба мушку гулоб

Ҳама донишу панду тадбиру рой,

Зи кирдори фаррух Ҳумоюн Ҳумой.
Маро гуфт, ки ин лаҳза коре бикун,

Бирав дар ҷаҳон ёдгоре бикун [4, 289].

Зоҳиран Хочу дар оғози манзума ба Низомӣ назар доштааст, ки дар тавсифи шаби
руҳонӣ ва дар базми дил, аз отифи ғайбӣ овоз мешунавад. Бинобар ин, Хочу эҳсосот ва
отифаи худро фақат бо сароиши чунин маснавиҳо баён карда метавонист. Муҳаммадмахдӣ
Носеҳ ба ин маънӣ мефармояд: «Отифа низ натиҷаи таассурест аз ҷаҳони берун ё зеҳниёте,
ки бо он пайвастагии зотӣ ё оризӣ (субъективӣ ё объективӣ) дорад ва мояи аслии ҳунари аст, ки
ҳеҷ манбаи муҳимми дигаре барои ҷӯшиш эҳсос беҳтар аз он наметавон ҷуст» [17, 108].

Бояд қайд намуд, ки дар садаи ҳафтум ва ҳаштум сурудани ин навъи маснавиҳо
хеле зиёд ба мушоҳида мерасиданд. Маълум аст, ки Хочуи Кирмонӣ аз ҳамин анъанаи
шоирони маснависаро пайравӣ кардааст.

Хочуи Кирмонӣ гузашта аз ин, ки дорои истеъдоди каломии ширин, лутф ва
сеҳри сухани худ, дар шеърҳои сухани порсӣ аст, аз шогирдони Саъдӣ ва Низомӣ
маҳсуб мешавад. Ҳамон гуна ки бидуни баррасии таъсирпазирии ӯ аз Саъдӣ
наметавон, ба дарки дурусти забони ғазалиёти вай даст ёфт. Иродати Хочу ба Саъдӣ дар
осораш ба хубӣ ба назар мерасад:

Чу будам ҳамнишинат дар ғаму дард,
“Қамоли ҳамнишин ба ман асар кард”.

Зи сӯзи ишқ дар оташ нишастам,

“Вагарна ман ҳамон хокам, ки ҳастам” [4,279].

Инчунин, бидун тавачҷуҳ ба сабки сухани Низомӣ наметавон сухани шеъри
Хочуро дар “Ҳамса” ҳифз кард. Муҳимтарин мушаххасоти забони манзумаҳои Хочу дар
“Ҳамса” ин истифода аз таркибсозӣ ба таъсир аз “Ҳамса”-и Низомӣ аст. Бадеист, ки зикри
ин матлаб ба маънии таркиботи хос аз «Ҳамса»-и Низомӣ нест, балки бад он маъност, ки
Хочу дар андеш ва унвони муносибати муҳим дар ташаккули адабиёту калом асли

таркибсозӣ ва аҳаммияти онро аз Низомӣ фаро гирифтааст. Баҳрабардорӣ аз каломи гузаштагон, ё илҳом пазируфтани дар адабиёти форсу тоҷик собиқаи дерина дошта, метавонад боиси ба вучуд омадани маъниҳои тоза ва ашъори марғуб гардидааст.

Албатта, аз таҳлилу баррасии ҳар кадоме, аз маснавиҳои Хочу хувойдост, аз санъатҳои бадеӣ истиора бештар истифода шудааст. Истиора тасвири аст, муҷаз ва фушурда ва барои Хочу, ки ба қасрати тасвир алоқаманд аст, ҷозибҳои хосе дорад. Шоир дар камтарин ҳаҷо бехтарин тасвириро бо истифода аз ин санъати шеърӣ нишон додааст. Афзун бар ин, далели дигар ба қорбурди шоир, аз санъати истиора бояд дар рӯзгори ӯ ҷустуҷӯ кард.

Виҷағҳои дигар маснави мазкур, ин заминаҳои тасвири дар «Гавҳарнома» мадҳ, тавсиф, базму адаб, табиат дар мавридҳои разм ва тавсифи майдони набард аст. Чуноне ки ёдовар шудем, манзума бо мадҳ аз аносири тавҳиди ҳақ ва наъти пайғамбар оғоз мешавад:

Ба номи номбахшони номдор,

Гадои дарғаҳи ӯ шаҳриёрон.

Расулаш бехтарини ҳар ду олам,

Ҷароғи равшанони ҳафт торам [4, 290].

Нуқтаи муҳим дар боби ҳузури табиат дар тасвири шеърӣ «Гавҳарнома» ва пайванди он бо адаби базмӣ, мадҳ аз дигар заминаҳост. Аз он ҷо, ки манзума дар мадҳи Баҳоуддини Маҳмуд мебошад, табист, ки аз шуҷоат ва ниёғони вай суҳан рафта бошад, ин амр дар тасвири шеърӣ низ таъсир бигзорад. Зикри набарди амир Муборизиддин ва ғалабаи ӯ бар душман намунаи боризе, аз адаби ҳамосӣ дар ин манзума аст:

Ба нерӯ кӯхро аз ҷой барканд,

Сари гардони оҳанхой барканд.

Дурахшон кард абри хунфишонро,

Ба ҳам барзад заминро осмонро.

Ҷу шуд боли уқоби яғлиққаш бод,

Дили насрини чарх омад ба парвоз.

Ҷу кори душманаш зеру забар гашт,

Ба коми дӯстон мансур баргашт.

Мақоми ишраташ дар дар ҳаштумин боғ,

Самандаш чилвагар дар ҳафтумин роғ.

Зафар лашкарқашу иқбол чокар,

Саодат ҳаминону бахт ёвар [5, 202].

Аз виҷағҳои дигари маснави «Гавҳарнома» ин дар риояи мусиқии шеърӣ мебошад. Унсурҳои фароҳамсозии мусиқии забони шеър пуршуморанд, вале нахустин унсур вазн аст, ки дар маҳдудаи худ зимомии ихтиёри вожагонро ба даст мегирад, ки дар як маснави хурди Хочу «Гавҳарнома» ин равиш хеле ҷаззоб мебошад, ки ин танҳо ба ҳунари нубуғ ва гузинишу интиҳоб, ҷойгузинсозии вожаҳо дар қаламрави матни як шеър аз ҷониби шоир хеле мақбул сурат гирифтааст. Хочу барои «Гавҳарнома» аз вазни ҳазачи мусаддаси маҳҷуз ё мақсур, яъне аз вазни «Хусрав ва Ширин»-и Низомӣ баҳра бурдааст. Агарчи ин вазн бештар муносиби манзумаҳои ғиноӣ аст, шоир маснави «Гул ва Наврӯз»-ро низ дар ҳамин вазн сурудааст, ки бо мавзӯи «Гавҳарнома» низ муносиб аст ва шоир дар таносуби вазну муҳтаво дучори мушқилӣ нагаштааст. Интиҳоби радифҳои баланду ибтиқорӣ, аз навғониҳои шоир, дар маснависароӣ дарк медиҳанд. Девони ғазалиёт ва «Хамса»-и Хочу фароғири тамоми паҳлуҳои мусиқии шеърӣ мебошад. Мусиқии берунӣ, ки бо ҳамон бухури арузӣ, мусиқии канорӣ ё қофияву радиф ва мусиқии дарунӣ, ки дар қаламрави илми бадеъ ё ороҳҳои адабӣ ҷой мегирад, дар як маснави кӯтоҳи «Гавҳарнома» ба як андоза ба назар мерасанд. Ба унвони мисол, шоир дар сабаби назми маснави «Гавҳарнома» ки бо калимаҳои ҳамвазн хатм мешавад, қофия ва тартиби бидуни тағйир ва изтироб кайфияти шеърро боло бурдааст:

Ҷу ганҷе рафт дар кунҷе нишаста,

Дари хилватсаро бар халқ баста.

Навои беҳудӣ бар соз карда,
Самои эзидӣ оғоз карда.
Ба теги нутқ оламро кушода,
Валекин гуфтугӯ аз сар ниҳода.

Буроқи меҳр бар хуршед ронда,
Ҳадиси ишқ бар Нохид хонда.

Ба афзун дидаи сайёра баста,

Ба афсона сафи гардун шикаста. [5, 278].

Ҷоиз ба зикр аст, санъати ихом дар сабки сухани Ҳочу хеле маъмул аст, ки дар «Гавҳарнома» низ ба як андоза ба кор рафтааст. Дар илми бадеъ санъати ихом он аст, ки як калима ба ду маъно истеъмол мешавад ва шоир бештар ба дарёфти маънои дур мебошад. Ба унвони мисол дар байти зер:

Магӯ, бо ман бурун аз қавли булбул,

Маҳон бар ман ба ғайри қиссаи гул. [4, 289].

Дар ин байт «гул» илова ба маънии маъмулиаш, аз шахсиятҳои дostonӣ мебошад.

Аз санъатҳои маънавӣ ифрок аст, ки барои тасвирпардозӣ дар маснавии «Гавҳарнома» шоир бо тақозои калом, дар шучоату саховат, мақому манзалати илму дониши мамдуҳон хеле моҳирона ба кор гирифтааст. Масалан шоир бо илҳом аз сухани пири Донишафрӯз, вазири Қивомулмулк Маъсуд ибни Ҳамидулмулкро чунин васф намудааст:

Қивомулмулк Маъсуд ибни Маҳмуд,

Вазири хусрави одил, Қизил буд.

Уторид пеши рои ӯ хичил буд,

Чаҳон бар хатти ҳукмаш сар ниҳода,

Сарон пеши дараш афсар ниҳода [4, 255].

Дар баробари дигар вижагиҳои зикршуда дар маснавии «Гавҳарнома» тасвирҳои парадоксӣ бо баёни мазмунҳои бикр, тасвирҳои ҷаззоб ва ифодаҳои балеги шоирона низ ба мушоҳида мерасанд, ки ин вижагӣ бештар дар сабки ҳиндӣ ёфт мешавад. Ҳочу аз тасвирҳои парадоксӣ ба андозае истифода кардааст, ки метавон ҳузури онро ба роҳати мушоҳида кард. Мафҳуми парадоксиро М. Баҳром дар: «Дар фарҳанги истилоҳот ва фарҳанг» чунин шарҳ додааст: «Додани касрати маънавӣ ба шеър аст ва ҳар шеъре, ки аз ҷанбаи бештар бархӯрдор бошад, ғанитар маҳсуб мешавад. Мумкин аст, шеър дорои истиораҳо ва ишораҳои зебо ва фаровоне бошад, вале дорои касрат набошад, яъне бардошти ҳар хонанда, аз он шеър монанди бардошти дигарон бошад. Ин ҷост, ки нақши тазод мушаххас мешавад» [10, 55].

Ба унвони мисол, шоир бо бинишҳои ирфонӣ ва бо тасвирҳои парадоксӣ маъноӣ воқеии ҳадафи хешро ба муҳотаб чунин интиқол медиҳад:

Хушо белаб ҳадиси ёр гуфтан,

Паёми дӯст бе гуфтор гуфтан.

Забони бе забонӣ баркушодан,

Нишоне бе нишонӣ боз додан.

Қадам нақшудаву офоқ гаштан,

Дар ин мақсураи шаш тоқ гаштан.

Зи пой афтодану сар баркашидан,

Шароби лаъл бе соғар чашидан.

Ништастан фориғу маҳмул давондан,

Забон дарбастану тӯмор хондан [5, 255].

Дар ниҳояти сухан, бояд афзуд, ки арзиши асосии маснавии «Гавҳарнома» дар муҳтавои он зоҳир мешавад. Аҳаммияти ин маснавии дилпазир дар нуктаҳои таърихӣ тарбиявӣ он аст. Ниҳоят, Ҳочу аз адибони тозанафаси адабиётмон ба шумор рафта, бо офаридаҳои ҷолиб ва сеҳрангези калами тезу буррои худ ба ин адабиёт тавонистааст, хидмати мондагор намояд. Тақии Авҳадӣ муаллифи “Арафот-ул-ошиқин” Ҳочуро васф намуда, чунин қайд менамояд “Ақсоми суханро чунон гуфта ки бо он салосату ҷазолату

пухтагӣ кам касеро назме рух намуда. Қасоидаш ҳама оӣ, маснавиёти ӯ дорои тамғи фораму гуворо ва ғазалаш чун ёқуту лаолӣ” [6, 255].

Хочу дар истифодаи санъатҳои гуногуни лафзиву маънавӣ маҳорати бисёр баланд дошта, тамоми тавони худро барои зеботар шудани каломаш, дар маснавии “Гавҳарнома” равона сохтааст. Агарчи дар таърихи адабиёти тоҷик номи ин шоир дар ҳадди Ҳофиз ва ё Саъдӣ шинохта нест, аммо баррасии хусусиятҳои бадеии ашъори шоир ба ин натиҷа мерасонад, ки Хочу шоири хеле тавоно, махсусан, дар сурудани жанри ғазал ва маснависароӣ буда, таркибот, авзони мухталиф ва санъатҳои бадеиро ба тарзи хоса истифода кардааст, ки ин амал ӯро дар радифи шоирони дараҷаи аввал қарор медиҳад. Хочуро арбоби тазкира “нахлбанди шуаро” хондаанд.

**Муқарриз: Солиҳов Н. Ҳ. – н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
АДАБИЁТ**

1. Аҳмад Суҳайлии Хонсорӣ. Куллиёти ашъори Хочуи Кирмонӣ / Хонсорӣ Суҳайлии Аҳмад.– Техрон: 1391. -728 с.
2. Аҳмад Суҳайлии Хонсорӣ. Девон / Хонсорӣ Суҳайлии Аҳмад / тасҳеҳи Хочуи Кирмонӣ. – Техрон: 1388. - 457 с.
3. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро/ Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи Муҳаммад Аббосӣ. - Техрон, - 1337 х.
4. Хочуи Кирмонӣ. Хамса.-Хучанд: Хуросон, 2018.- 880 с.
5. Хочуи Кирмонӣ. Хамса. Бо тасҳеҳи Саид Ниёзӣ Кирмонӣ.- Кирмон: 1380.-760 саҳ.
6. Зарринқӯб Абдулҳусайн. Аз гузаштаи адаби Эрон / А. Зарринқӯб. – Техрон: “Сухан”, 1385. – 576 с.
7. Камол Айнӣ. Хочуи Кирмонӣ ва девони ӯ. Дирӯз ва имрӯз / Айнӣ Камол. – Душанбе: 1989. - 272 с.
8. Маҳмуд Ибодиён. Чойгоҳи Хочу дар раванди татавбури ғазали форсӣ / Ибодиён Маҳмуд. - Техрон: 1380. -178 с.
9. Мукдоди Баҳром.Фарҳанги истилоҳоти нақди адабӣ аз Афлотун то ҳозир / М.Баҳром. - Техрон: “Фикри рӯз”, 1378. - 220 с.
10. Мирзо Муҳаммадалии Мударрис. Райҳонат-ул- адаб. / М. Мударрис. -Табрез: Хайём, 1374 . - С.105.
11. Нафисӣ Саид. Нахлбанди шуаро. Аҳвол ва мунтахаби ашъори Хочуи Кирмонӣ / Саид Нафисӣ. -Техрон: “Ховар”, 1307. – 96 с.
12. Ризозода Шафақ. Таърихи адабиёти Эрон / Р. Шафақ –Техрон: Донишгоҳи Паҳлавӣ, 1352.- 340 с.
13. Сайидмуҳаммади Домодӣ. Таҷаллии сурат ва маънӣ дар шеърӣ Хочуи Кирмонӣ / Д. Сайидмуҳаммад. -Техрон: 1389.- 538 с.
14. Самарқандӣ, Амир Давлатшоҳ ибни Алоуддавлаи Бахтшоҳи Ғозӣ. Тазкират-уш- шуаро / Амир Давлатшоҳ бни Алоуддавлаи Бахтшоҳи Ғозии Самарқандӣ. – Техрон: “Ховар”, 1337. - 649 с.
15. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. /С.Забехуллоҳ. - Техрон: “Фирдавс”, 1369 / 1949. – 1395 с.
16. Суфиев, Ш. З. О путях понимания смысла стихотворения / Ш. З. Суфиев // Вестник Педагогического университета. – 2020. – № 3(86). – С. 101-106. – EDN LRYEPG.
17. Суфизода, Ш. З. Зухури нави назарияи адабиёт дар пажӯҳиши Шафеии Кадканӣ / Ш. З. Суфизода // Вестник института языков. – 2023. – No. 3(51). – P. 139-144. – EDN KAHFZQ.

**МАЗМУН ВА МУНДАРИҶАИ МАСНАВИИ «ГАВҲАРНОМА»- И ХОЧУИ
КИРМОНӢ**

Дар мақола маснавии кӯтоҳтарини Хочи Кирмонӣ «Гавҳарнома» ба риштаи таҳқиқ ва таҳлил кашида шудааст. Зикр гадидааст, ки Хочуи Кирмонӣ барои мамдуҳи Низомулмулк ва аҷдодашон, аз пири маърифат Донишафрӯз мадад чуствааст. Муаллиф дар асоси сарчашмаҳои фаровону муътабар муайян кардааст, ки Хочу баъди Низомӣ дар адабиёти форсу тоҷик аз

номовартарин маснависароён мебошад. Ҳарчанд, Ҳочу дар баробари пайгирӣ аз анъаноти пешинаи маснависарой намудааст, аммо, навгониҳои зиёдеро дар шакли сохтори жанри маснавӣ касб намудааст. Муаллиф бо овардани далелҳо хулоса мекунад, ки маснавии «Гавҳарнома» минбаъд барои таҳқиқ дар жанри мазкур бисёр муҳим аст.

Зимнан, таъкиди ин нукта муҳим аст, ки шоир бо таркибҳои тоза, аз рӯзгори Низомулмулк ва дигар аҷдодонаш тавре тавсиф намудааст, ки хонандаро ба он ворид мекунад, то бештар бо саргузашти таърихии ин силсила шинос шавад. Тасвири манзараҳои табиат ва унсурҳои он чӯзӣ таркибии тасвир буда, бо руҳия ва ҳолатҳо ҳамоҳанг мебошанд ва дар муассир гардонидани каломии шоир нақши муҳим доранд. Бояд қайд дошт, ки маснавии «Гавҳарнома» дар ниҳояти содагии сухан ва равонии гуфтор суруда шудааст. Шоир дар истифодаи ороҳои сухан дар бозофаринии ин мавзуи ҷолиб маҳорати баланд нишон додааст. Истеъдоди баланди суханофаринӣ ба Ҳочу имкон додааст, мазмунҳои ҷадид ва дилнишинеро биёфарад.

Аксаран чунин ба назар мерасад, ки гӯянда рози руҳу равони худро дар ҳоли ҷунбиши завқу шавқ сурудааст. Маълум мешавад, ки шоир ба ин восита мавқеъ ва назари худро ба мухотаб ибраз меорад ва танҳо розгӯи ҳоли худ нест.

Дар умум, маснавии «Гавҳарнома» аз лиҳози муҳтаво ғанӣ буда, мутааммини мавзӯҳои наът, васф, ҳасби ҳол, ғаму ишқ, дӯстиву ва садоқат, шикоят ва мазмунҳои иҷтимоӣ мебошад. Шоир дар баёни андешаҳо ва дарҷи мазмунҳои мавриди назар маҳорати баланд дошта, дар ин ростӣ, дар маснависарой сабақат аз ҳамзамононаш рабудаст. Зикри нукта дигари ин аст, Ҳочу дар як маснавии кӯтоҳ бо маҳорати баланди шоирона, қариб тамоми санъатҳои серистеъмоли шеърро истифода бурдааст. Вижагии дигари маснавии «Гавҳарнома» ин овардани ғазал барои гузариш аз як мавзӯ ба мавзуи дигар мебошад, ки дар адабиёти форсу тоҷик, чунин равиш камназир мебошад.

Калидвожаҳо: Ҳочуи Кирмони, маснавӣ, таълиф, тафсир, Гавҳарнома, Низомулмулк, пири Донишафрӯз. мавзӯ, сабк, тадқиқот.

СМЫСЛ И СОДЕРЖАНИЕ МАСНАВИ «ГАВХАРНАМЕ» ХОДЖУ КИРМОНИ

В статье исследуется и анализируется короткая форма маснави Ходжу Кирмони «Гавхарнаме». Ранее отмечалось, что Ходжу Кирмони в меснави обратился к старейшине просвещения Данишафрузу, за помощью в восхвалении Низамулмулка и его предков. Автор, основываясь на обширных и авторитетных источниках, определил, что после Низами в персидско-таджикской литературе Ходжу является одним из самых известных маснавиписцев. Несмотря на то, что Ходжу являлся последователем традиционного маснавиписания, ему удалось ввести новшество в её жанровую структуру. Приводя факты, автор делает вывод, что меснави «Гавхарнаме» очень важна для дальнейших исследований в этом жанре.

Между тем, важно подчеркнуть, что поэт с чистыми композициями описывает жизнь Низамулмулка и других его предков таким образом, что читатель смог побольше познакомиться с историческим повествованием этой серии. Изображение пейзажей природы и ее элементов является неотъемлемой частью образа, которая гармонизирует с настроением и обстоятельствами, тем самым играя важную роль в эффективном воплощении слов поэта. Стоит отметить, что меснави «Гавхарнаме» создана в предельно простой и плавной формах речи. Поэт проявил большое мастерство в использовании способов речи при воссоздании этой интересной темы. Высокий ораторский талант позволил Ходжу создавать новые и трогательные темы.

Часто кажется, что поэт воспевает свои душевные переживания в порыве энтузиазма. Получается, что таким образом поэт выражает адресату свою позицию и взгляды, а не просто раскрывает свои личные переживания.

В целом, меснави «Гавхарнаме» богата по содержанию, которая включает в себя темы восхваления и воспевания, личную жизнь, любовь и дружбу, преданность и не довольствие и другие содержания социального характера. Поэт обладает высоким мастерством в

выражении мыслей и изложении рассматриваемого содержания, и в этом отношении, поэт по сравнению с другими современниками преуспел на этом поприще. Другое преимущество Ходжу заключается в том, что с высоким мастерством поэт смог использовать все способы стихотворного жанра в одном коротком меснави. Другая особенность маснави «Гавхарнаме» заключается в использовании одной гезели для перехода одной темы к другой, которая служит редкой тенденцией в персидско-таджикской литературе.

Ключевые слова: Ходжу Кирмани, маснави, сочинение, комментарий, Низамулмулк, Гавхарнома, мудрый Донишафруз, тематика, стиль, исследование.

MEANING AND CONTENT OF THE MASNABI GAVHARNOME BY KHOJU KIRMONI

The article explores and analyzes the short form of mesnavi Khoju Kirmoni «Gavharnome». Earlier was noted, that Khoju Kirmoni in mesnavi turned to the elder of enlightenment, Danishafaruz, for help in praising Nizamulmulk and his ancestors.

The author, based on extensive and authoritative sources, determined that after the Nizami Khoju was one of the most famous mesnaviwriters in Persian-Tajik literature. Despite the fact, that Khoju was a follower of traditional mesnaviwriting, he managed to introduce an innovation into its genre structure. Citing the facts, the author concludes that the mesnavi «Gavharnome» is very important for further research in this genre.

Meanwhile, it is important to emphasize that the poet with pure compositions describes the life of Nizamulmulk and his other ancestors in such a way that the reader could get to know more about the historical narrative of this series. The depiction of landscapes of nature and its elements is an integral part of the image, which harmonizes with the mood and circumstances, thereby playing an important role in the effective embodiment of the poet's word. It is worth noting that the mesnavi «Gavharnome» was created in extremely simple and smooth forms of speech. The poet showed great skill in using the methods of speech in recreating this interesting topic. Khoju's high oratorical talent allowed him to create new and touching themes.

It often seems that the poet sings about his emotional experiences in a burst of enthusiasm. It turns out that in this way the poet expresses his position and views to the addressee, and not just reveals his personal experiences.

In general, the mesnavi «Gavharnome» is rich in content, which includes themes of praise and chanting, personal life, love and friendship, devotion and dissatisfaction, and other social content. The poet has a high skill in expressing thoughts and presenting the content in question, and in this respect, the poet, compared with other contemporaries, succeeded in this field. Another advantage of Khoju is that with high skill the poet was able to use all the methods of the poetic genre in one short mesnavi. Another feature of the mesnavi «Gavharnome» is the use of one gezel to move from one topic to another, which serves as a rare trend in persian-tajik literature.

Keywords: Khoju Kirmani, masnavi, composition, commentary, Nizamulmulk Gavharnome, wise Donishafruz, thematic, style, researches.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қамбаров Ниёзали Чоршанбиевич - Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи Шарқи Назди факултети Осӣ. Суроға : 734019, Чумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. **E-mail:** niyozali75@list.ru. **Тел.:** (+992) 93413 0309.

Сведения об авторе: Камбаров Ниёзали Чоршанбиевич - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, кандидат филологических наук, доцент кафедры филологии Ближнего Востока факультета языков Азии. **Адрес:** 734019. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Мухаммадиев, 17/6. **E-mail:** niyozali75@list.ru. **Тел.:** (+922) 934130309.

Information about the author: Qambarov Niyozali Chorshanbievich- International University of foreign languages of Tajikistan named Sotim Ulugzoda, candidate of philological sciences, associate professor of the Department of Near Eastern philology faculty Asian languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. **E-mail:** niyozali75@list.ru. **Phone:** (+922) 93 413 0309.

ТДУ: 891.550

**МАВЗУЪ ВА МУНДАРИЧАИ МАКТУБОТ ВА НОМАҶОИ МАНСУБ БА
СУЛТОНИЁТИ ЧАЛОЛУДДИНИ БАЛҲӢ**

Нормаҳмедов Ирфон

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

“Мактубот” ё номаҳои Мавлоно Чалолуддини Балхӣ, ки дар шакли комил то рӯзгори мо расидаанд, натиҷаи афкори рангин ва таҳайюлу ҷаҳонбинии шахсии Мавлоно мебошанд, ки аз намунаи беҳтарини насри равону содда ва фасеҳи асри XIII-и адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ба ҳисоб мераванд. Ин номаҳои саршор аз меҳру садоқат ва ихлоси Мавлонои сухангустар аст, ки ба ҳама намояндагони касбу кори гуногуни замонаш аз баҳри хоҳише ё баёни матлабе навишта шудаанд, ки ҳамагӣ ба талаботи номанигорӣ классикии форсӣ-тоҷикӣ ҷавобгӯянд ва аз нигоҳи банду баст комиланд ва ягон мактуб нотамом намонда, ҳама оғозу анҷом доранд.

Аз нигоҳи мавзуъ ин мактубҳо гуногунанд ва мурочиати Мавлоно низ аз ҳам фарқ дорад, ҳарчанд баъзе андешаҳо такроранд, вале ин такрорҳо вобаста ба масъалаҳои дар номаҳо овардашуда мавриди истифода қарор гирифтаанд. Аз баррасии матни “Мактубот”-и Мавлоно хуб ба назар мерасад, ки ин номаҳо на барои шарҳу бозгӯии андеша ва матлабҳои ирфонӣ ва афкори тасаввуфии муаллиф навишта шудаанд, балки аксари онҳо хоҳишу супоришномаҳоест, ки ба хотири иҷрои матлаби муридону пайвандон ва ниёзмандон ба амирону вазирон, ҳокимони маҳаллӣ ва зимомдорони вақт навишта шудааст. Ҳарчанд, дар баъзе номаҳои Мавлоно нукоти маърифату латоифи тариқати мавлавия, ки худ мусаннифи номаҳо асосгузори ин тариқат маҳсуб мешавад, ба назар мерасанд.

Аз ин муқаддимаи “Мактубот”-и Мавлоно, ки ношири ин китоб Аҳмади Рамзӣ аз нусхаи хаттии №1055 -и маҳфуз дар китобхонаи Нофизпошшои Сулаймонӣ Истанбул таҳия кардааст, мундариҷа ва ҳадафи иншои ин номаҳо ба хубӣ равшан мегардад: “Ин расоили олий ва васоили маолӣ ва мактуботи ҳумоюн ва муросилоти маймун, ки бар анвои қавоид ва фаҳовии муҳит ва ҳовӣ тавонад буд, дурару ғурау ва ҷавоҳири мунаввар аст, ки аз маҷорӣ (маҷроӣ – Н.И.) заххорӣ (сероб, пур аз об, мавҷзананда – Н.И.) улуми Илоҳӣ ва маорифи номутаноҳӣ Ҳазрати Худовандгор, султони аъзиму-л-муҳаққикин, қошифи ҳақоиқу-л-анбиё вал-мурсалӣ, шореҳи румузу-л-аввалин вал-охирин – Мавлоно Чалолуллоҳ вал-ҳақ вад-дин қаддасано Аллоҳу басируҳу ал-муқаддас, биллафзи мубораки гавҳарбор ҳар соат ва ҳар бор дар силки килк кашида, авқоти муҳиммот ба хидмати умароӣ қибор, ки дар он аср ба сидқи содиқ ва эътиқоди мувофиқ муҳибби холис ва муриди мухлиси он Ҳазрат буд, рақами ихлос дар саҳифаи дилу синаи бекудурат қибру кина нигошта, сирати муҳолифат меварзиданд, ирсол мешуд ва ҳар яке ба мутолиа мушарраф ва мубоҳӣ гашта, имтисол (итоат қардан, фармон бурдан – Н.И.) менамуданд ва мафохират меафзуданд” [2, с. 11].

Ин муқаддимаи “Мактубот”, ки аз ҷониби муриде ё шогирде бо ҳидоят ва ташвиқи фарзанди Мавлоно Чалолуддини Балхӣ Султон Валад навишта шудааст, дар воқеъ баёнгари ҳақиқии мазмун ва мундариҷаи ин “рисолаи олий ва васоили маолӣ ва мактуботи ҳумоюн ва муросилоти маймун, ки бар анвои қавоид ва фаҳовии муҳит ва ҳовӣ тавонад буд”, мебошад, ки бар таъкиди муаллифи муқаддима – номаҳои мубораку фархунда, подшоҳӣ ва ҳуҷаставу саодатманд мебошанд, ки аз зовияҳои тафаккури Мавлоно ба забони мубораки гуҳарбор таровида, баҳри иҷрои матлабҳои муридону наздикон ва ихлосмандон ба ҳокимони вақт навишта шудаанд. Ин муқаддимаи дар оғози матни китоби “Мактубот” омада, қушоише ва раҳнамое бар матни асосии китоб мебошад.

Чунонки қаблан таъкид доштем, номаҳои Мавлоно дар “Мактубот” ба ашхоси мухталиф нигаронида шудаанд ва он шахсиятҳоро метавон ба се гурӯҳ табақабандӣ қард:

1. Фарзандонаш Баҳоуддин ва Алоуддин, Фотимахотун (келини Мавлоно), Муинуддини Парвона – вазири машҳури давлати Салҷуқиёни Рум дар аҳди Мавлоно, Ноиббек, Малика, Оли Довуд, Сувошибек, Атобек, ки инҳо аз амирону ҳокимони маҳаллии давлати Салҷуқиён буданд.

2. Хусомуддин Ҳасани Чалабӣ, котиби “Маснави маънавӣ” ва яке аз сарварони тариқати мавлавия баъд аз даргузашти Мавлоно, Амир Сайфуддин – аз амирону ҳокимони маҳаллии давлати Салҷуқиёни Рум, Низомуддин – домоди Хусомуддини Чалабӣ, фарзанди устои Мавлоно – Саййид Бурҳонуддини Муҳаккиқи Тирмизӣ, набераи Салоҳуддини Заркӯб – дӯсти Мавлоно ва яке аз халифаҳои тариқати мавлавия, Шаҳобуддин – домоди Мавлоно, шавҳари духтараш Маликахотун, Фалонуддин – номи мустаоре, ки Мавлоно шояд барои махфияти мурочиатҳояш истифода мекардааст.

3. Ёрону дӯстон ва ё ашхоси наздики Мавлоно, аз чумла: Начмуддин, Баҳоуддин, Сайфуддин, Камолуддин, Шамсуддин, Мачдуддин, Каримуддин, Маҳмуд, Музаффаруддин, Чамолуддин, Фаҳруддин, Шарафуддин, Ихтиёруддин, Ҳамидуддин, Лайсуддин, Муҳаммад, Ҳоҷа Фаҳруддин Юсуф, Точуддин, Зиёуддини марҳум, Қавомуддин ва дигарон.

Аз нигоҳи табақабандии мавзӯи метавон ин номаҳоро асосан ба султониёт ва ихвониёт тақсим кард, ки дар навбати худ султониёт ва ихвониёт ба чанд гурӯҳи дигар вобаста ба мундариҷаи онҳо ҷудо мешаванд, аз чумла: шафқату иноят, муваффақияту пешрафт хоستان, муштоқи дидор будан, дастгирӣ кардани корафтодае, озод кардани касе аз бочу хироч ва ғайра. Инчунин, аз назари мо мактубҳои Мавлоноро боз аз нигоҳи мазмуну муҳтаво ба чанд гурӯҳи дигар метавон ҷудо кард. Нахуст, ин ки шоири бузург ва мутафаккири барҷаста барои дастгирии модии худ, оила, фарзандону наздикон ва ёрону дӯстонаш, ба касе қарз додан ё бахшидани он, озод намудани нафаре аз бочу хироч ё сабуқӣ бахшидан дар андозбандӣ ба сабаби зиёни зиёди андозҳои молӣ ба ходимони расмиву давлатӣ мурочиат кардааст, то мушкили касеро сабук гардонад.

Барои мисол, номаи шумораи 5-ро, ки Мавлоно ҷиҳати дастгирии шогирдаш Садриддин, ки мушкилоти молиявӣ доштааст ва ба вазири хонадони Салҷуқии он рӯзгор Муинуддини Парвона навиштааст, ба таври фишурда баррасӣ мекунем, чунки мактуб ҳаҷман калон мебошад: **“Аллоҳу муфаттиҳул абво”** (Худованд кушояндаи дарҳост) - “Малики таъоло ҷалла ҷаллолаҳу, ки моликулмулк аст, якеро ба мулки дунё махсус гардонад ва тоҷи иззат бар фарқи ӯ ниҳад ва бар тахти мамлакат нишонад ва бақову билодро мусаҳхару роми фармону ишороти ӯ гардонад... Ва масруф будани Ҳиммати олии маликонаи пайғамбаронаи маликулумаро – Парвонаи (Муинуддини Парвона – Н.И.) муаззам ва шавқи ӯ ба лиқои ҳазрати лоязол ва иҷтиҳоду ризоталабии дилдорӣ фуқаро ва оқибатандешӣ ва эътимод ба ваъдаҳои Ҳақ аст. Хисоли хуби ӯ гувоҳи камоли ӯст. Ин саодати тавфиқ, ки бахшидааст бениҳоят ва беинқитоъ, боз лутфҳои фармуд дар ҳаққи фарзанд - Садриддин, маълум шуд, ки шукрҳо гуфта омад ва умед дошта мешавад, ки дар таъхир наафтад, ки фит таъхири офотул хайри. Нуввоб (ҷонишинон, волиҳо – Н.И.) мегӯянд, ки аз кучо диҳем ва чун кунем? Ҳазрат мегӯяд:

Устои ту ишқ аст, ту он ҷо бирасӣ,

Ў худ ба забони ҳол гӯяд, чун кун.

Чораи нафси худ ва фарзандони худ, ки адуи ваянд ва адуи ҷону имони ваянд ва монеи ҳиҷоби ваянд ба сад лавн метавонад кард... Ва ризои худ дар ризои эшон ниҳодаам ва ризои эшон ҷӯ, ки оқилу муқбил он аст, ки ҳар чизеро он ҷо бичӯяд, ки ман ниҳодаам. Шеър:

Аз садаф дур талаб, 3-оҳу ноф,

Дил зи мардон талаб, зи нодон лоф.

Вал боқӣ макшуфу маълуми Аллоҳ. Аллоҳ, Аллоҳ дар ин боб ба нуввоб ҳавола накунад [2, с. 19-20].

Аз муҳтавои ин мактуб маълум мегардад, ки Мавлоно барои ёрии молӣ расондан ба хонадони Садриддин ном шогирди худ ба вазири вақт Муинуддини Парвона мурочиат мекунад ва дар мактуб аввал барои вазир ҳамду сано мегӯяд, хислатҳои раиятпарварияшро бозгӯӣ мекунад ва тадриҷан хоҳишу мағлабашро баён мекорад. Ҳамзамон, аз вазир хоҳиш дорад, ки иҷрои ин амали хайрро ба нуввоб воғузур накунад, ки онҳо баҳонаҳо пеш меоранд ва хоҳиши ӯ иҷро намешавад, “Аллоҳ, Аллоҳ дар ин боб ба нуввоб ҳавола накунад” - гуфтани Мавлоно ишора ба ҳамин таъкиди ӯст. Дар ин мактуб зарбулмасали “Таъхир офоти хайр аст”, ба гунаи арабияш омадааст, ки маънояш “дар кори хайр, ҳоҷати ҳеч истихора

нест” мебошад. Дар ин мактуб Мавлоно баҳри мудаллал гардидани андешаҳоаш ду байт шеър ба забони тоҷикӣ ва як байт ба забони арабӣ овардааст.

Мактуби дигари шумораи 12, ки ба гурӯҳи султониёт интисоб дорад, аз чониби Мавлоно ба подшоҳ навишта шудааст, ки мавзуи он чиҳати мулоқот бо подшоҳ аст ва нома бо ҷумлае ба забони арабӣ шуруъ шуда, баъд ба забони тоҷикӣ ҳадафи нависанда муайян мегардад: “Аллоҳу муфаттиҳул абвоб” - “Салому таҳийят аз ин доии муҳлис мутолиа фармояд ва орзумандӣ ба лиқои ҳумоюн ва талъати муборак..., ғолибу боис донад ва шокири ниам ва зокири қарам ва эҳсонӣ беҳад... Агар дархури шавқу муҳаббат ва эътилофи қулуб мукотибот набишта шудӣ, ҳар рӯз номаи мутаввал аз ин доӣ бад-он валиюл инъом расидӣ, валекин ақл фатво намедихад, ки дар тасдеу ибром мафтӯҳ бошад. Шеър:

Худ ишқу замири дил чӣ пинҳон монад,

К-аз дида ба руҳ ҳазор соҳибназар аст.

Ин муҳаббат мустадом бод... Саъйҳои хайрот, ки мефармояд, то ин ғӯша дар амн бошад ва аҳли хайр ба фароғату амн ба малоили умур муштағил бошанд ва савоби он оид аст, ҷумла бад-он ягонаи олам. Орандаи таҳийят Баҳоуддин мутаваҷҷеҳи хидмат аст... Умед аст, ки ба назари иноят манзур гардад ва шокиру зокир бозгардад, ҷунонки коффаи муҳтоҷон, то ба санои ҷамил ва савоби ҷазил мудаххар гардад, ин шоал лоҳу таъоло” [2, с. 38-39].

Ҳадаф аз иншои ин нома он аст, ки муддате Мавлоно ба подшоҳи вақт мулоқот анҷом намодааст ва дар мактуб хоҳиши вохӯриву мулоқот кардааст ва таъкид менамояд, ки ӯ имкони ҳар рӯз навиштани мактубро дорад, вале ин амрро ба худ раво надидааст: ”Агар дархури шавқу муҳаббат ва эътилофи қулуб мукотибот набишта шудӣ, ҳар рӯз номаи мутаввал аз ин доӣ бад-он валиюл инъом расидӣ, валекин ақл фатво намедихад, ки дар тасдеу ибром мафтӯҳ бошад”. Ва як байт шеъри оварда матлаби Мавлоноро низ баён мекунад. Аз охири мактуб равшан мегардад, ки оварандаи нома фарзанди Мавлоно Баҳоуддин аст.

Дар номаи дигари шумораи 11, ки мавзуи он низ дидор ва мулоқот бо подшоҳ аст, ба мушоҳида мерасад, ки замоне Мавлоно дар ҳолати парешонхотирӣ ва дурӣ аз ҳокимони вақт қарор доштааст, ки ин нуқта ба андешаи мо дур аз муршиди маънавияш Шамси Табрезӣ будан ва азобҳои руҳӣ кашидани Мавлоно мебошад: “Аллоҳу муфаттиҳул абвоб” – “Футӯҳоти ғайбию мавоҳиби осмонӣ ва иқболи дучаҳонӣ нисори давлати маликулумаро вал ақобир... Бод абадан муаббадан, сафару ҳазрат, наҳзату муроҷиати рикоби ҳумоюнаш, ки аз баҳри салоҳи ислом ва амону эминии аҳли имон ва дафъи офоту фитнаҳо мефармояд. Мақбулу мабрур бод ва орзумандӣ ба мулоқоте, ки ваҳму хаёли ҷудой ва бими малолату осеби саломат ва ихтилофи тибӯъ ва хавфи найқи ғуробулбайн ва қайди замона набошад... Инҷунин, мулоқоте муяссару муҳайё бод ба он хубхисоли покниҳод, иншоаллоҳу таъоло. Сурати парешони беадаб дорам, захматашро аз ҳузури ақобири давлат дур медорам ва замири муштоқи муҳибби муҳлис дорам, ба дуогӯи мефиристам, то беадабии сурат сафоӣ муҳлисиро, ки муқаддар накардаанд, ин узр мақбул бод, вассалом” [2, с. 37-38]. Қисми оғози мактуб аз нигоҳи сохтори номаҳо салому дуруд ва таҳният буда, тадричан Мавлоно баёни матлаби хешро, ки талаби мулоқот аст, баён кардааст, ки “орзумандӣ ба мулоқоте” аст, ки ваҳму ҷудой ва осеби саломату ихтилофи табъ нагардад. Дар давоми мактуб Мавлоно узр пеш меоварад, ки дер ба дидор мерасад ва хоҳири парешон дорад.

Аз миқдори умумии мактуботи Мавлоно, ки ба подшоҳ ба забони тоҷикӣ ва арабӣ навиштааст, зиёданд ва ин ҷо номаеро, ки ба подшоҳ ба чиҳати хайру саховат қардан ва матлаби дидору вохӯрӣ намуданро дар мактуби рақами 20, баён кардааст, ба таври фишурда баррасӣ мекунем: “Аллоҳу муфаттиҳул абвоб” – “Хайроту ҳасаноту садоқати амир, сипаҳсолори аҷалли қабир, олими одил, ифтихорумучоҳидин, худотарси раббониҳиммат ба ҳазрати зулҷалоли валиқром мақбулу мабрур бод... Салому дуо ва таҳийяту сано мутолиа фармояд. Орзумандӣ, ки фармуда буд, аз тарафи ин доӣ азъофу олофи он аст. Борӣ таоло... мулоқоту мувофоти шарифи шуморо бо ин доӣ сабабе созад сареъ... Ва овардаанд, ки султон Маҳмуд дар пайкори Ҳинд саҳт мағлуб шуд ва сипоҳи Ҳинд саҳт бисёр буд, ҷунонки

лашқари султон Маҳмуд даст аз чон шуста буданд. Дар ин ҳолати ноумедӣ султон Маҳмуд сачда кард Худойро ва гуфт: “Худовандо, ба Ту аҳд кардам, агар моро нусрат диҳӣ дар ин ноумедӣ, ҳар чӣ ғанимат ситонам, ҷумла ба дарвешон садақа кунем. Тазарруъ намуд, самиъуддуъо (Худованд – Н.И.) дуъоро мустачоб кард ва боди нусрат вазон шуд ва тарси азим дар дили сипоҳи Ҳинд афтоду шикаста шуданд. Ва ғаноими беҳад аз сипоҳи Ҳинд расид... Подшоҳ гуфт, ки ҳеч даст макунед, ки ман назр кардаам. Лашқар фиғон бароварданд, ки сипоҳ саҳт муҳтоҷ аст, пайкорҳои гарон кардаанд, агар назре кардӣ, ки ба дарвешон диҳӣ, инҳо низ дарвешанд, сипоҳ дарвеш шудааст. Чандоне лоба карданд, ки шоҳро васваса карданд, ки ин низ хайр аст. Шоҳ дудил шуд ва таъвилҷӯй шуд. Ногоҳ шӯридаи факре гузашт аз фуқарои Илоҳии раббонӣ, на аз фуқарои нонии султон. Гуфт: “Ўро бихонед”, то ин назрро бо ӯ бозгуфт. Дарвеш гуфт: “Агар туро дигар ба Ҳақ ҳоҷате нахоҳад будан, ин кун, ки инҳо мегӯянд, аммо агар ба мисли ин бор боз бо Ӯ муҳтоҷ хоҳӣ шудан, ин соатро ёд дор ва назрро магардон”. Доъӣ намедонад, ки мучиби ин ҳикоят, ки ба қалам меравад, чист, илло донам, ки ба мавзеъ равад... Байт:

З-он пеш, ки додaro ачал бистонад,

Ҳар дод, ки доданист, мебояд дод.

Ки ҳеч мурдаро ҳасрати мавт нест, ҳамаро ҳасрати фавт ҳаст, ки чаро фалон чиз накардам. Доъӣ (Мавлоно – Н.И.) беҳтар аз ин мавъиза наёфт, то бифиристад. Умед аст, ки қабул афтад. Човид муваффақу муайяд бод, вассалолм” [2, с. 47-49].

Дар ин номаи Мавлоно, ки ба подшоҳ навиштааст, баъд аз дуову сано ҳадафи навиштани нома, ки мулоқот бо подшоҳ аст, равшан баён шудааст. Баъд, подшоҳро ба хайру саховат даъват кардани Мавлоно мушоҳида мешавад. Дар мобайни нома Мавлоно барои пурқувват шудани андешааш ва таъсирбахш гардидани он ҳикоятро аз забтқориҳо ва ғанимат ба даст овардани султон Маҳмуди Ғазнавӣ меоварад, ки ӯ мехост ин ғаниматро ба дарвешону муҳтоҷон тақсим кунад, вале лашқариёни султон норозӣ шудаву хоҳиш намуданд, ки ба эшон диҳад. Султон Маҳмуд аз ин фишори лашқариён дудил мешавад ва дар ҳамин вақт як дарвешӣ шӯридае аз назди онҳо гузар мекунад, ва султон ӯро ба назди худ хонда, матлабро баён медорад ва дарвеш таъкид мекунад, ки ваъдаи ба Худованд додаатро ҳаргиз фаромӯш макун. Ва байте, ки дар ин мактуб омадааст, далели дигар дар бораи адлу дод ва хайру саховат кардани подшоҳ аст ва таъкиди “ҳамаро ҳасрати фавт аст, ки чаро фалон чиз накардам”-ро Мавлоно беҳтарин мавъиза доништааст, ки дар охири ин мактуб ба подшоҳ навиштааст ва умед мекунад, ки ин навиштаи Мавлоно мақбули подшоҳ мегардад.

Дар китоби “Мактубот”-и Мавлоно баъд аз номаҳои зиёди султониёт, ки ба подшоҳ навишта шудаанд, дар ҷои дувум мактубҳои қарор доранд, ки Мавлоно ба вазири хонадони Салҷуқиён Муинуддини Парвона баҳри хоҳишу матлаби ҳудаш ва иҷрои супоришу хостаҳои пайвандону шогирдонаш иншо кардааст.

Дар номаи зерини шумораи 10, ки Мавлоно унвони Муинуддини Парвона навиштааст, матлабу хоҳиши ӯ ба чиҳати дастгирӣ кардани яке аз шогирдонаш бо номи Начмуддин ибни Хуррам Ҷовиш баён гардидааст, ки яке аз ҳокимон бо номи Шоҳ Олим нисбат ба ӯ рафтори нодуруст карда, даъвоҷаро настунидааст. Тавассути навиштани ин нома Мавлоно аз як тараф мушкили шогирдашро ҳал карда бошад, аз тарафи дигар кӯшиш кардааст, ки ҳокимонро ба адолатпарварӣ ҷалб намояд: “Аллоҳу муфаттиҳул абвоб” – “Раъйи олии маликулвузаро, муғисулисом, ноширулхайроти валиқром, ки имрӯз паноҳи исломиён аст, ба файзи нури раббонӣ муайяд бод, салому дуъо ва шукри аёди расонида меояд, ҳар лутф, ки мефармояд..., мучозот ва мукофот фармояд. Дар ахбор аст, ки Юсуф... даҳ сол рӯза накушод ва шаб пахлу бар замин наниҳод. Гуфтанд, ки мулки дину нубувват мусаллам шуд туро ва мулки дунё мусаллам шуд, вақти осоиш аст баъди чандин мучоҳада... Гуфт: “То ҷумла бародарони худро хилъати нубувват пӯшида набинам, наёсоям. Юсуф дар соя нишинад ва бародарон дар офтоби маҳрумӣ, хошо”. Гуфтанд, ки эшон чандон вафоӣ бародарӣ ба ҷой наоварданд. Гуфт: “Ман хоҳам, ки эшонро ва ғайри эшонро бародарӣ кардан ва подшоҳӣ кардан биёмӯзам”. Ҳол, фарзанди азиз – Начмуддин ибни Хуррам Ҷовиш... ба хидмати арз рафт, лутфҳои фармудед ва ваъдаҳо, магар ханӯз хангом ва вақт наёмада буд. Доъӣ (Мавлоно – Н.И.)

илтизом мекунад, ки чун ба саъйи мубораки маликулвузаро, Шоҳ Олим... аз вай таҷовуз рафт ва... мегӯяд ва илтимос аз ҳазрат накунем, аз кӣ кунем?... Ва муваффақ медонам, ки хангоми ташвиш аст ва машғулиҳо, аммо оташи фитнахоро чуз оби хайрот нанишонад... Дар аҳди Умар..., дар қасабае оташ афтада буд ва месӯхт. Аҳли шаҳр ба об кашидан машғул шуданд. Амирулмуъминин Умар... фармуд: “Ба садақот машғул шавед, ки ин оташро садақот бинишонад”. Ва ин дар шаъни маликулвузаро авлотар, ки раҳмати ӯ аз баҳри халқе, ки ҳануз дар вучуд наёмадаанд, раҳматҳо мефармояд ва биноҳо меафканад. Тавфиқ музоаф бод!” [2, с. 36-37].

Дар дохили ин нома Мавлоно ду хикоят (талмех)-ро аз номи ду пайғамбар Юсуфи Сиддиқ ва Умар вобаста ба талаби мавзӯ овардааст ва вазиру ҳокимони вақтро ба пурсидани арзу шикояти раият, дар ин нома хосатан арзи шогирдаш Начмуддин ибни Хуррам Ҷовиш даъват кардааст, ки чиҳати баланди ахлоқӣ ва тарбиявӣ дорад. Таъкидиро, ки Мавлоно дар ҳамин як нома аз номи Юсуф овардааст: “Ман хоҳам, ки эшонро ва ғайри эшонро бародарӣ кардан ва подшоҳӣ кардан биёмӯзам”, ба ҳама инсонҳо мутааллиқ аст ва аҳаммияти баланди иҷтимоӣ дорад, ки Мавлоно ҳама инсониятро бародару баробар дидан меҳоҳад ва таъкиди дувум, ки аз номи пайғамбар Умар дар бораи хайру саховат кардан омадааст, воқеан мазмуни баланди тарбиявӣ ва иҷтимоӣ дорад.

Мавзуи номаи дигари Мавлоно, ки ба вазир Муинуддини Парвона навиштааст, фарогири масъалаи ёрӣ расонидан ба яке аз шогирдони ӯ, бо номи Шаҳобуддин аст, ки ӯ мехостааст дар Севос ба тичорат машғул шавад, вале бочгирону бочдорон барояш ҳалал мерасонидаанд, ки ин мушкилоти ӯ тавассути ёрӣ ва ҳидояти Мавлоно ҳалли худро ёфтааст: **“Аллоҳу муфаттиҳул абвоб”** – “Соия ... аъзами ҳумоюн Парвонабек... бар коффаи халоиқ мустадом бод... Салому дуо аз ин доъӣ (Мавлоно – Н.И.) мутолиа фармояд ва ибромату тасъидоти доъиро хичил доданд ва зокиру шокир рофеи таҳийяти фарзанди муътақид Шаҳобуддин..., аз ҳавоҳоҳону дуъогӯени он даргоҳ аст ва ба хайроту ибодот, чунонки он ягона дӯст дорад, роғибу муваллаъ аст. Валекин қасрати аёл лозим медорад машғул шудан ба тичорат, то ба Севос ва худуди он. Ва аз сабаби бочдорону тасдеъи эшон муддатест, то аз бозаргонӣ мондааст ва хайроти маликулумаро ба ҳама олам мерасад. Умед медорад, ки ба нишони муборак аз бочдорон маъоф бошад ва онро ба ҳуччат дорад ва барои абнои чинси худ муфохарат. Садақае бошад аз садақоти маликулумаро бар вай ва бар аёли вай ва атиқи он миннату макрамат гардад ва доъӣ миннатдор бошад ва бар эҳсонҳои собиқ мунзам шаваду захираи рӯзи ҷазо. Ҷовид муҳсин ва муину муғис бод, омин ё раббал оламин” [4, с. 58-59].

Дар номаи дигар, ки Мавлоно ба Муинуддин Парвона навиштааст, мавзуи аз бадҳоҳону бадандешон ва хоинони давлати Салҷуқиён, ки дар рӯзгори ӯ вучуд дошта, ҳамвора барои ҳалал расонидан ба корҳои давлатдорӣ машғул будаанд, баён гардидааст: **“Аллоҳу муфаттиҳул абвоб”** – “Офтоби илҳомбахши ло шарқияти, ло ғарбияти..., динпарвар Парвонабек..., тобанда ва мушарраф бод. Худованд дар ҳар андеша ва тардиде муршид ва ҳодӣ ва он зоти хубсифотро аз шарру шумии макру васвасаи қотиони тариқи дин ва ғулону девони роҳ бар ин сироти мустақим нигоҳаш дорад, то ҳамчун худ зишту нохуш ва сарду фасурда ва маҳрумаш накунанд. Ҳақ таъоло мефармояд дар ҳаққи ин роҳзанон, ки даъвии роҳнамоӣ мекунанд, байт:

Андар ин раҳ сад ҳазор иблиси одамрӯй ҳаст,
То ҳар одамрӯйро зинҳор, ки одам нашмарӣ.

Ва:

Андар ин остони пуртаблис,
Нон било ҳавл мехурад иблис.
Ва бо ин ҳама кӯрӣ таън занад дар аҳли дин ва эҳтиёт накунанд ва нагӯянд:
Чу моро чашми ботинбин табоҳ аст,
Кучо донам, ки он гул ё гиёҳ аст.

Салому дуъо ва таҳийят аз сидқ расонида меояд ва шукрҳо беҳад дорем. Узри мукофоти ин эҳсонҳо аз хизонаи Худованд... ба зоти шарифаш мутавотир ва мутавосил бод! Омин, ё раббал оламин” [4, с. 62-63].

Дар ин номаи Мавлоно мавзӯ ва масъалаи ҳимояти давлат ва равнақ бахшидан ба корҳои давлатдорӣ вазир Муинуддин Парвона ва ҳокимони вақт мундариҷ гардидааст, ки тавасути ҳамин як мактуб мусаннифи он чунин масъалаи муҳимми давлатиро баён доштааст. Мавлоно ҳамчун як шахси хушёру хушманд аз ғаёлияти хоинону бахилону бадандешон огоҳ гардида, вазир ва давлатмардони он рӯзгорро аз макру васвасаи бадхоҳон огоҳ кардааст. Дар се байт шеъри овардашуда, ки аз эҷодиёти ҳуди Мавлоност, масъалаи шинохтани инсонҳои иблисгуна аз инсонҳои воқеӣ матраҳ гардидааст, ки онҳоро ӯ одам нашуморида, “иблиси одамрӯй” гуфтааст. Инчунин, Мавлоно дар байти сеюми ин мактуб ба вазир Муинуддин Парвона таъкид мекунад, ки “чашми ботинбин” дошта бошад, то инсонҳои бадқору бадхоҳро ба зудӣ фарқ кунад.

Ҳамин тавр, баҳши султониёти номаҳои Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ қисми зиёди китоби “Мактубот”-и ӯро ташкил медиҳанд ва дар маҷмӯ аз 154 мактуби манзуму мансур бештарини онҳо ба баҳши султониёт мансуб аст, ки ин номаҳо ба подшоҳ, вазир, ҳокимон ва зимомдорони вақт навишта шудаанд, ки ҳама мактубҳои комил буда, ағлаби онҳо бо салому таҳийят ба забони арабӣ оғоз шуда, бо дуъову сано ба охир мерасанд. Аз ин миқдори номаҳои султониёт панҷ адад пурра ба забони арабӣ иншо шудаанд.

**Муқарриз: Турсунов Ғ.А., н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
АДАБИЁТ:**

1. Зарринқӯб, Абдулхусайн. Чустучӯ дар тасаввуфи Эрон / Абдулхусайни Зарринқӯб. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 396 с.
2. Румӣ, Ҷалолуддин. Мактуботи Ҷалолуддин. Бо пешгуфтори Валад Чалабӣ. Таҳия ва танзими Аҳмади Рамзӣ / Ҷалолуддини Румӣ. – Анқара: Чопхонаи “Субот”, 1336 х. (1958 м.). – 174 с.
3. Румӣ, Ҷалолуддин. Девони кабир. Ҷилдҳои 1-2. / Ҷалолуддини Румӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 976 с.
4. Румӣ, Мавлоно Ҷалолуддин. Мактубот (номаҳо). Ба хатти кирилии тоҷикӣ. Таҳияи гурӯҳе аз устодон ва донишҷӯёни Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода / Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 244 с.
5. Султон, Валад. Валаднома: дар баёни асрори аҳади ҳазрати Мавлоно. Ба тасхеҳи Ҷалолуддини Хумоӣ, ба эҳтимоми Моҳдӯхтбонуи Хумоӣ. – Теҳрон: Хумо, 1389. – 557 с.
6. Шамисо, Сирус. Анвои адабӣ / Сирус Шамисо. – Теҳрон: Фирдавс, 1383. – 375 с.
7. Шамисо, Сирус. Куллиёти сабқшиносӣ / Сирус Шамисо. – Душанбе: ДДОТ, 2017. – 259 с.
8. Шамисо, Сирус. Сабқшиносии шеър / Сирус Шамисо. – Теҳрон: Интишороти Фирдавс, 1374. – 346 с.
9. Шанский, Н.М. Лингвистический анализ художественного текста / Н.М. Шанский. – Ленинград, 1990. – 284 стр.
10. Шарифов, Худой. Назарияи наср / Худой Шарифов. – Душанбе: Пайванд, 2004. – 319 с.
11. Шарифов, Худой. Услуб ва камолоти сухан / Худой Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 174 с.
12. Шарифов, Шодиқул. Арзиши адабии маснавии “Интихнома”-и Султон Валад / Шодиқул Шарифов. – Хучанд: Хуросон, 2015. – 156 с.
13. Суфиев, Ш. З. Архетипы вина в персидско-таджикской поэзии / Ш. З. Суфиев // Вестник Педагогического университета. – 2018. – № 5-2(77). – С. 143-150. – EDN FHFBBT.

МАВЗҶ ВА МУНДАРИҶАИ МАКТУБОТ ВА НОМАҶОИ МАНСУБ БА СУЛТОНИЁТИ ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛХӢ

Дар ин мақола муаллиф кӯшиш намудааст, ки масъалаи мавзӯ ва мундариҷаи “Мактубот”-и Ҷалолуддини Балхиро иҷмолан баррасӣ намояд. Дар «Мактубот»-и Ҷалолуддини Балхӣ ҳуҷҷатҳои гуногун ҷамъоварӣ гардидаанд. Ин ҳуҷҷатҳои асосан номаҳои Мавлоно ба ҳокимону ашрофон, дӯстон ва хонаводааш мебошанд, ки онҳоро ба ду қисмат: султониёт ва ихвониёт тақсим намудаанд. Ҷолиби зикр аст, ки тавассути омӯзиши амиқи номаҳои Мавлоно метавон маълумоти иловагӣ оид ба ҳаёту ғаёлияти мутафаккир, махсусан муносибати ӯ дар оила, бо ёрону дӯстон ва бо ҳокимони давр пайдо кард.

Муҳаққиқон дар раванди омӯзиш ва баррасии зиндагинома ва ғаёлияти адабии Ҷалолуддини Балхӣ ба «Мактубот» назари иҷмолӣ кардаанд, вале таҳқиқи комили ин асар то ба имрӯз сурат нагирифтааст. Аз ин рӯ, таҳқиқи “Мактубот”-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ

хамчун сарчашмаи адабӣ ва намунаи жанри номанигорӣ масъалаи муҳимми адабиётшиносӣ мебошад. Омӯзиши он ба ҳаводорон имкон медиҳад, ки дар баробари аз ҳаёт ва ғайолияти ин сӯфии оламгир маълумоти бештар пайдо кардан, ҳамчунин махсусиятҳои иҷтимоию фарҳангии даврони ӯ ва ҷанбаҳои мухталифи таълимоти мутафаккир ва хусусиятҳои бадеӣ, услубӣ ва забонии ин асарро амиқтар дарк намоянд.

Калидвожаҳо: *ориғ, ирфон, мутафаккир, хитоба, сохтор, газал, нома, эпистолярӣ, ашъор, сӯфӣ, корию расмӣ, иқтибос, мавзӯҳои абадӣ, масруф.*

ТЕМА И СОДЕРЖАНИЕ ПИСЕМ МАВЛАНЫ И ПИСЬМА СУЛТАНАТУ ДЖАЛАЛУДДИНА БАЛХИ

В данной статье автор пытается рассмотреть вкратце тему и содержание “Maktubot” Джалалуддина Балхи. В произведении «Maktubot» собраны огромные материалы и документы. Это письма, обращения, материалы через которые Мавлана Балхи обращался к знати, вельможам, друзьям и членам семьи, разделенные на две части: султаният и ихваният. Стоит отметить, что благодаря глубокому изучению писем Мавланы можно найти дополнительную информацию о жизни и деятельности мыслителя, особенно о его взаимоотношениях в семье, с друзьями и коллегами, а также с правителями того периода.

В процессе изучения биографии и литературной деятельности Джалалуддина Балхи исследователи дали обзор «Письма», однако полное изучение этого произведения не проведено до сих пор. Поэтому изучение «Письма» Мавланы Джалалуддина Балхи как литературного источника и образца эпистолярного жанра является важным вопросом литературоведения. Ее изучение позволит поклонникам узнать больше о жизни и деятельности этого всемирно известного суфия, а также лучше понять социальные и культурные особенности его эпохи, различные стороны учения мыслителя, художественные, стилистические и лингвистические особенности этого произведения.

Ключевые слова: *проницательный, познание, мыслитель, обращение, структура, газель, письмо, эпистолярный, поэзия, суфи, официально-деловой, цитата, вечные темы, потребление.*

THE SUBJECT AND CONTENT OF THE LETTERS OF MAWLANA AND LETTERS TO SULTANATE OF JALALUDDIN BALKHI

In this article, the author tries to briefly examine the theme and content of “Maktubot” (“Letters”) of Jalaluddin Balkhi. The work “Maktubot” contains a collection of enormous materials and documents. These are letters, appeals, materials through which Mawlana Balkhi addressed the nobility, friends and family members, divided into two parts: the Sultaniyat and the Ikhwaniyat. It is worth noting that through a deep study of Mawlana's letters, one can find additional information about the life and work of the thinker, especially about his relationships in his family, with friends and colleagues, as well as with the rulers of that period.

In the process of studying the biography and literary activity of Jalaluddin Balkhi, researchers gave an overview of the «Maktubat» (“Letters”), but a complete study of this work has not yet been carried out. Therefore, the study of the “Letter” of Mawlana Jalaluddin Balkhi as a literary source and example of the epistolary genre is an important issue in literary studies. Studying it will allow fans to learn more about the life and work of this world-famous Sufi, as well as to better understand the social and cultural features of his era, various aspects of the thinker's teaching, and the artistic, stylistic and linguistic features of this work.

Keywords: *arif (gnostic), irfon (mysticism), thinker, appeal, structure, ghazel, letter, epistolary, poetry, sufi, work, formal, quote, eternal themes, consumption .*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Нормаҳмедов Ирфон - Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, муаллими калони кафедраи тарҷумонии забонҳои Шарқ. Нишонӣ: 734019, ш. Мухаммадиев 17/6, тел.: 934-014-014. E-mail: n.irfonjon@gmail.com*

Сведения об авторе: *Нормахмедов Ирфон – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, старший преподаватель кафедры перевод восточных языков. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел. 934-014-014. E-mail: n.irfonjon@gmail.com*

About the author: *Normakhmedov Irfon – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzoda, teacher of the department of translation of oriental languages. Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., tel. 934-014-014. E-mail: n.irfonjon@gmail.com*

Лирическая героиня Ахматовой – это, чаще всего, героиня любви несбывшейся, безнадёжной. Любовь в лирике Анны Ахматовой предстаёт как «поединок роковой», она почти никогда не изображается безмятежной, идеальной. Наоборот, раскрывающей драматические моменты: разрывы, разлуки, утраты чувств.

Любовь в стихах поэтессы – это чувство живое и подлинное, глубокое и человеческое. В любовной лирике Ахматовой нет романтического культа, любви со взлётами и падениями. Это больше всего любовь-жалость, любовь-тоска, которая так похожа на любовь реальную.

В 1917 году Анна Ахматова выпустила свой новый сборник «Белая стая». Эта книга создана во время предреволюционных годов:

Стала забывчивей всех забывчивых,

Тихо плывут года.

Губ нецелованных,

Глаз не улыбочивых

Мне не вернуть никогда [1, 81].

В «Белой стае» лирическая героиня – уже зрелая женщина. Она осмысляла для себя вечные ценности – свободу, любовь, жизнь, смерть. Если в ранних стихах Ахматовой мы встречали круг привычных любовных тем: ожидание счастья, встречи, разлуки, «потаённая» любовь, грусть о прошлом, то здесь появляются новые качества лирической героини: достоинства страдания, любви, способность соотносить свои чувства с простором мира.

В стихах периода первой мировой войны и русских революций покой и светлая радость в душе Ахматовской героини меняются на постоянное ощущение надвигающейся катастрофы:

Пахнет гарью. Четыре недели

Торф сухой по болотам горит.

Даже птицы сегодня не пели,

И осина уже не дрожит [1, 105].

Сложный период в жизни страны, период перелома отразился и в образе новой лирической героини. Теперь читатель видит обновлённую героиню, которая как бы отодвинула свои проблемы, свои эмоциональные переживания. Сейчас она сочувствующая патриотическая женщина. В это время написаны такие стихи как «Клевета», «Страх, во тьме перебирая вещи...», «Слух чудовищный» и другие:

И всюду клевета сопровождала мне.

Её ползучий шаг я слышала во сне

И в мёртвом городе под беспощадным небом,

Скитаясь наугад за кровом и за хлебом [1, 184].

Стихотворение Ахматовой «Клевета» написано после смерти мужа, Н.С. Гумилёва. В это время в России было много таких семей «безвинно виноватых», только потому что они были жёнами, детьми, братьями, сёстрами так называемых «врагов» народа. Им не подавали руки при встрече, не узнавали. В своём стихотворении Ахматова показала всю отвратительность и мерзость того времени, когда всюду была клевета.

Переживания лирической героини Ахматовой 20-30-х годов – это также переживания истории как испытания судьбой. Главным драматическим сюжетом лирики этих лет становится столкновение с трагическими событиями истории, в которых женщина вела себя с поразительным самообладанием. Её героинями становятся и Клеопатра, и боярыня Морозова, и «Стрелецкая жёнка».

Поэзия Анны Ахматовой – это все-таки поэзия женская, и её лирический герой – человек, обладающий глубочайшей интуицией, умением точно чувствовать и сопереживать

всему, что происходит вокруг.

Весной 1924 года вышло постановление ЦК ВКП (б), которым Ахматовой запрещалось печататься. В 1930-е годы репрессии обрушились на всех её друзей, единомышленников и самых близких ей людей. Сначала был арестован и сослан её сын - Лев Гумилёв, а затем второй муж – Лунин.

Подчёркивая перелом, совершившийся в её творчестве во второй половине 30-х годов, Ахматова писала: «Почерк у меня изменился, голос уже звучит по-другому»; «Возврата к первой манере уже не может быть. Что лучше, что хуже - судить не мне» [3, 25-26].

Чувства её лирической героини, сами по себе острые и необычайные, получают дополнительную остроту и необычность, проявляясь в предельно кризисном выражении взлётов и падений, первой пробуждающей встречи или совершившегося разрыва, смертельной опасности или смертной тоски.

Корней Чуковский, знавший поэтессу лично, автор нескольких критических работ о её творчестве, пытался дознаться, в чём первооснова её лирики. И увидел, что даже тогда, в пору своего преуспеяния и громких литературных успехов, она в своей юной поэзии тяготела к темам бедности, сиротства и скитальчества. Любимыми её эпитетами были скудный, убогий и нищий [14, 504].

Как часто ее лирическая героиня говорит возлюбленному: зачем ты к нищей грешнице стучишься?

Вещный мир лирики Ахматовой чаще всего убог: «Убогий мост, скривившийся понемногу», «Тверская скудная земля...», «Протёртый коврик», «Ветхий колодец», «Стоптаные башмаки», «Разбитая поваленная статуя» - эстетика распада сопровождает лирическую героиню практически во всех измерениях художественного мира поэтессы.

И даже муза являлась ей (лирической героине) иногда в таком образе:

Муза в дырявом платке,

Протяжно поёт, и уныло [14, 505].

Безусловно, в этих лирических настроениях, образах и символах нетрудно угадать влияние декадентской философии, ставшей символом Серебряного века русской поэзии.

Поэтика акмеизма во многом близка эстетике символизма: стремление к идеальному, непознаваемому, глубокий эстетизм, интерес к высшей действительности. Всё это характерно для обоих направлений. Однако акмеизм – более «земное» направление, в котором уравновешено реальное и идеальное, в котором должное внимание уделяется простой человеческой жизни.

Часто состояние чувств не раскрывалось непосредственно, оно передавалось психологически значимым жестом, движением перечисленных вещей. Пристальное внимание акмеистов к материальному, внешнему миру не означало отказа от духовных поисков. Ещё одной особенностью этого течения стало то, что его представители выступали за сохранение культурных ценностей, поэтому творчество некоторых из них в качестве первоосновы вобрало наследие Золотого века русской литературы.

Интерес акмеизма к предмету мира привёл поэтессу к тому, что в своих стихах она стала опираться на психологическую русскую прозу XIX века, это выразилось в особой способности её произведений, особому интересу к деталям, предметному миру.

Лирические героини Ахматовой, при всём многообразии жизненных ситуаций, при всей необычности, даже экзотичности, несут нечто главное, исконно женское. Есть центр, который как бы сводит к себе весь остальной мир её поэзии, оказывается её основным нервом, её целей и принципов. Это любовь. Стихия женской души неизбежно должна была начать с такого заявления себя о любви. В известном смысле, вся ранняя лирика Ахматовой посвящена любви. Именно в этой теме рождались подлинно поэтические открытия, такой взгляд на мир, что позволяет говорить о поэзии Ахматовой как о новом явлении в развитии русской лирики XX века сравнительно с символизмом и акмеизмом.

В одном из своих стихотворений, Ахматова назвала любовь «пятым временем года» – из этого-то необычно, пятого времени, увидены её остальные четыре, обычные. В состоянии

любви мир видится заново. Обострены удесятерённой силой, действительно достигая в ощущении жизни вершин, и это, может быть, именно та сторона дела, где несколько искусственный термин акмэ (греч. вершина) получает, наконец, какое-то оправдание.

Однако было бы неправильным утверждать, что стихи Ахматовой о любви - стихи о счастливой любви. Скорее всего, всё о лирике - повествования о том, как в лирической героине борются два начала: женское созданное для земной любви, и творческое, свободное, удел которого - одухотворённое одиночество, стихия слова.

Влияние декаданса, символизма и акмеизма на лирику Анны Ахматовой огромно, но при этом её творческая манера остаются глубоко индивидуальной. Анна Ахматова относится к числу тех авторов, чьё творческое развитие никогда не останавливалось, оно эволюционировало в течение всей жизни поэтессы. Поэзия Ахматовой в итоге оторвалось от рамок какого-то литературного направления и стало действительно оригинальной.

Уже в самом раннем сборнике «Вечер» наметились, а в «Чётках» и «Белой стае» окончательно оформились отличительные черты индивидуального стиля Ахматовой. Важнейшие из них - новеллистическая композиция, ритмика - интонационная свобода стихотворной речи, значимость вещных подробностей и, наконец, новый тип лирической героини.

Анна Ахматова создала новый тип лирической героини, не замкнутой на своих переживаниях, а включённой в широкий исторический контекст эпохи.

При этом масштабность обобщения в образе лирической героини не противоречила тому, что лирика Ахматовой осталась современникам даже «камерной».

В её ранних стихах представлены различные ролевые воплощения лирической героини, своеобразные «литературные типы» 1900 годов, невеста, мужчина, жена, покинутая возлюбленная и даже маркиза, рыбачка, канатная плясунья и Золушка (Сандрильона).

Такая многоликость героини подчас вводила в заблуждение не только читателей, но и критиков. Такая игра с разнообразием «масок» была направлена, скорее всего, на то, чтобы препятствовать отождествлению автора с каждой из них в отдельности.

С возрастом усложняется образ лирической героини поэтессы. Именно в идейном содержании лирики Ахматовой, воплощённой в лирическом субъекте.

Композиционные особенности Ахматовских сборников отметил ещё Л.Г. Кихней, который писал: «Последовательность стихотворной внутри книги определялась не хронологией событий, а развитием лирических тем, их поступательным движениям параллелизмом или контрастом». В целом, листки «дневника», незаконченные фрагменты по отдельности входили в общее повествование о судьбе лирического героя поэтессы. Они слагались как бы в свободный по своей единой фабуле и состоящие из ряда независимых эпизодов, входящих в общее лирическое движение. Такая «Книга» распалась на несколько глав (разделов) и объединялась обязательным эпиграфом, содержащим эмоционально созвучный ключ к содержанию [4, 84].

Валентин Корона о «Поэзии Анны Ахматовой» пишет: «с архетипом зеркального отражения связан целый комплекс идей, таких, например, как существование двойников, прозрачность границ, возможность мгновенного переноса в пространстве и времени и т.п., а главное - разделение мира на «этот-тот». Все эти идеи воплощены в мире лирической героини по отдельности или в различных сочетаниях...»

Ещё один пример личного отношения лирической героини к реальности. В этом произведении выражаются прогнозы на будущее, взгляд героини на жизнь в целом. Это стихотворение «Хорони, хорони меня ветер», и здесь опять символы - ветер, ощущение свободы, предвкушение чего-то нового и неизведанного:

*Я была, как и ты, свободной,
Но я слишком хотела жить
Видишь, ветер, мой труп холодный,
И некому руки сложить [7, 43].*

И вот ещё один символ «Сероглазый Король» – это единственная, сокровенная

любовь поэтессы, любовь, которая даётся однажды. И вот в этом чувстве выбор за самой героиней - или любовь, или свобода. И она, не раздумывая, выберет свободу, превращая своё чувство, чувство большой любви в боль.

Слава тебе, безысходная боль!

Умер вчера сероглазый король [7, 46]

Ещё об одной особенности в творчестве Ахматовой необходимо упомянуть – это чисто мужское отношение к чувствам, а именно к любви. Она всегда может и хочет отстоять чувство свободы и независимости в своих любовных отношениях:

«Муж хлестал меня узорчатым,

Вдвое сложенным ремнём.

Для тебя в окошке створчатом

Я всю ночь сижу с огнём» [7, 39].

В сборнике «Чётки» противоречия в характере Ахматовой усиливаются, вступают в смертельную схватку. Создаётся впечатление, что они готовы разорвать героиню пополам. Любовь становится нестерпимой мукой, большой страстью и болью. Создаётся полное впечатление, что чувства посланы ей не случайно - это наказание за её гордыню, за её характер мужского склада. Именно в этом сборнике героиня проходит суровое испытание, закалку сталью:

«Слишком сладко земное питье,

Слишком плотны любовные сети»,

- сетует она, как бы оправдываясь.

В художественном воплощении образ рисуется с помощью таких символов: «Взгляды его - как лучи», «и только красный тюльпан, тюльпан у тебя в петлице». Эта деталь наводит на мысль о том, что герой самовлюблённый, напыщенный, гордый. «Он снова тронул мои колени почти недрогнувшей рукой», «как непохожи на объятая прикосновенья этих рук!», «Он неверный: ... скоро, скоро он вернёт свою добычу сам»,

«И сердцу горько верить,

что близок, близок срок,

что всем он станет мерить

Мой белый башмачок»,

Позже, в годы репрессий и войны, её стихи приобрели общегражданское звучание, Анна Ахматова выразила боль всех матерей, сестёр, жён, описала их жизнь в ту трагическую эпоху.

Звезды смерти стояли над нами,

И безвинная корчило Русь

Под кровавыми сапогами

И под шипами черных Марусь

Поэма «Реквием» состоит из отдельных стихотворений как: «Посвящение», «Вступление», «Тихо льётся тихий Дон», «К смерти» и другие.

«Посвящение» – в этой главе поэтесса пишет не только о своём горе утраты, но и о горе Родины, о горе всех людей. Поэтому лирическое «Я» поэтессы превращается в «Мы».

Перед этим горем гнутся горы,

Не течёт великая река,

Но крепки тюремные затворы,

А за ними «каторжные норы»

И смертельная тоска [1, 214].

В стихах, написанных Ахматовой в трудные дни войны, звучат гнев, уверенность в неизбежном возмездии и вера в будущее, олицетворённое в детях, спасённых от смерти:

Победа у наших стоит дверей...

Как гостью желанную встретим?

Пусть женщины выше поднимут детей,

Спасённых от тысячи смертей, -

Так мы долгожданной ответим [1, 237].

Послевоенные стихотворения Ахматовой, а именно сборник «Нечет» — это итог её творчества. В этих стихах соединены все темы, волновавшие Анну Ахматову в течение прошедшей жизни, но теперь они озарены мудростью человека, прожившего насыщенную, яркую, сложную жизнь. Они полны воспоминаний, но есть в них и надежда на будущее. Для лирической героини это время возвращения к чувству любви, причём тема эта получает более общее философское развитие:

*Прав, что не взял меня с собой
И не назвал своей подругой,
Я стала песней и судьбой,
Сквозной бессонницей и вьюгой [1, 298].*

В литературу Ахматова пришла с самой традиционной темой — темой о любви, и она относится к числу тех авторов, чьё творческое развитие никогда не останавливалось, оно эволюционировало в течение всей жизни поэтессы.

Рецензент: Хамидова Т., к.ф.н., доцент

Литература

1. Ахматова, А.А. Лирика / А.А. Ахматова; сост. В.А. Черных. — М.: Художественная литература, 1989. — 415 с.
2. Добин, Е.С. Поэзия Анны Ахматовой / Е.С. Добин. — Л.: Советский писатель, 1968. — 250 с.
3. Жирмунский, В.М. Творчество Анны Ахматовой / В.М. Жирмунский. — Л.: Наука, 1973. — 184 с.
4. Кихней, Л.Г. Поэзия Анны Ахматовой / Л.Г. Кихней. — Москва: Тайны ремесла, 1991. — 84 с.
5. Корона, В. Поэзия Анны Ахматовой: поэтика автовариаций, http://abursh.sytes.net/abursh_page/Kofona/poetica
6. Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А.Н. Николюкина. — М.: НПЦ «Интелвак», 2001 — 1600 ст.
7. Стихотворения Анны Ахматовой / Предисл. А.Г. Наймана, сост., подгот. текстов и прим. М.Б. Мейлаха. — Душанбе: «Адиб», 1990. — 560 с.
8. Тимофеев, Л.И. Основы теории литературы / Л.И. Тимофеев. — М.: Просвещение, 1971. — 464 с.
9. Тихонов, Н.М. Собрание сочинений. Т. 11 / Н.М. Тихонов. — Москва: Художественная литература, 1974. — 477 с.
10. Томашевский, Б.В. Стих и язык. Филологические очерки. — М.-Л.: ГИХЛ, 1959. — 472 с.
11. Тынянов, Ю.Н. Поэтика. История литературы. Кино / Ю.Н. Тынянов. — Москва, 1977. — 118 с.
12. Штраус, А.В. Проблема лирического героя в современной поэзии: новые тенденции 1990-х — 2000-х годов: автореф. дис. ... к. филолог. н. / А.В. Штраус. — Екатеринбург: ПГПУ, 2009. — 16 с.
13. Черных, В.А. Летопись жизни и творчества Анны Ахматовой. 1889-1966. Издание 2-е, исправленное и дополненное. Москва: Индрик, 2008. — 768 с.
14. Чуковский, К.И. Анна Ахматова. Собр. соч. в 2 Т., Т.1 / К.И. Чуковский. — Москва: Правда, 1990. — 504 с.
15. Суфиев, Ш. З. Архетипы вина в персидско-таджикской поэзии / Ш. З. Суфиев // Вестник Педагогического университета. — 2018. — № 5-2(77). — С. 143-150. — EDN FHFBBT.
16. Суфизода, Ш. З. Такомули назарияи матншиносии Бертелс Е. Э.: аз М. Усмонов то А. Насриддин / Ш. З. Суфизода // Вестник института языков. — 2023. — No. 4(52). — P. 160-164. — EDN XSNCPW.
17. Суфизода, Ш. З. Типология женских образов в «Хосров и Ширин» Низами Гянджави и романтических поэмах Александра Сергеевича Пушкина / Ш. З. Суфизода, Л. Насридинова // Вестник института языков. — 2023. — № 2(50). — С. 173-180. — EDN

LYNDOV.

18. Суфизода, Ш. З. Такомули назарияи матншиносии Бертелс Е. Э.: аз М. Усмонов то А. Насриддин / Ш. З. Суфизода // Вестник института языков. – 2023. – № 4(52). – Р. 160-164. – EDN XSNCPW.
19. Суфиев, Ш. З. О путях понимания смысла стихотворения / Ш. З. Суфиев // Вестник Педагогического университета. – 2020. – № 3(86). – С. 101-106. – EDN LRYEPG.
20. Суфиев, Ш. З. Описание невыразимого в суфийском поэтическом тексте / Ш. З. Суфиев // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия гуманитарно-общественных наук. – 2014. – № 2(39). – С. 34-42. – EDN TFDPPP.

СТАНОВЛЕНИЕ ЛИРИЧЕСКОГО ГЕРОЯ В ПОЭЗИИ АННЫ АХМАТОВОЙ

В статье рассматриваются переживания лирической героини Ахматовой 20-30-х годов. Главным драматическим сюжетом лирики этих лет становится столкновение с трагическими событиями истории, в которых женщина вела себя с поразительным самообладанием. Её героинями становятся Клеопатра, боярыня Морозова и «Стрелецкая жёнка».

Поэзия Анны Ахматовой – это все-таки поэзия женская, и её лирический герой – человек, обладающий глубочайшей интуицией, умением точно чувствовать и сопереживать всему, что происходит вокруг.

Чувства её лирической героини, сами по себе острые и необычайные, проявляясь в предельно кризисном выражении взлётов и падений, первой пробуждающей встречи или совершившегося разрыва, смертельной опасности или тоски.

Ещё один достаточно интересный выбор поэтессы – это любовь к Александру Пушкину, и пусть это роман «платонический», «роман с поэтическим гением» — это чувство искреннее и настоящее. Преодолевая века, она встречается со «смуглым отроком», со своим «мраморным двойником» в Царском селе, наблюдает за ним, когда он бродит по аллеям, когда грустит у берегов, когда наблюдает за листопадом.

Анна Ахматова относится к числу тех авторов, чьё творческое развитие никогда не останавливалось, оно эволюционировало в течение всей жизни поэтессы. Поэзия Ахматовой в итоге оторвалось от рамок какого-то литературного направления и стало действительно оригинальной.

Ключевые слова: лирика, время, пространство, любовь, героиня, божественный, тайный, зеркальный.

ТАШАККУЛИ ҚАҲРАМОНИ ЛИРИКӢ ДАР ШЕЪРИ АННА АХМАТОВА

Дар мақола таассуроти қаҳрамонҳои лирикии асарҳои А. Ахматова дар солҳои 20-30-юм баррасӣ карда мешавад. Сюжети асосии драмавии лирикаи ин солҳо ба рӯйдодҳои фоҷиавии таърих рост меояд, ки рафтори таҳаммулпазирии зан нишон дода шудааст. Қаҳрамонони ӯ Клеопатра, ашрофзан Морозова ва «Стрелецкая жёнка» маҳсуб меёбанд.

Дар шеъри Анна Ахматова бештар нафосати зан таҷассум ёфта, қаҳрамони лирикии ӯ шахсест, ки дорои эҳсоси амиқ ва қобилияти дақиқ буда, ҳиссиёт ва дарки ҳар воқеаи дар гирду атроф рухдодаро дорад.

Эҳсосоти қаҳрамони лирикии вай дақиқ ва ғавқулודда буда, дар худ хусусиятҳои таҷассуми бухрони нишебу фарозҳо, воҳурӣ, ғаму ғусса, хатарӣ марғ ва амсоли инҳоро ифода мекунад.

Интиҳоби ҷолиби дигари шоир, ишқи ӯ ба Александр Пушкин аст ва гарчанде ин як ишқбозии пок ва нобиғаи шоирона бошад ҳам, эҳсоси самимӣ ва воқеиро ифода мекунад. Асарҳои асрро паси сар карда, вай дар тахайюли худ дар шеъри “Деҳаи Шоҳона” (Царское Село) хангоми сайру гашт дар гулгаштҳо, дар вақти дилтангиаш дар назди сохилҳо ва тамошоӣ резиши барғҳо бо «дубраи мрамарӣ» ва «ҷавонони сиёхпӯш» вомерӯрад.

Анна Ахматова яке аз он шоиронест, ки рушди эҷодии ӯ дар тули тамоми ҳаёташ қатъ нагардидааст. Ниҳоят, шеъри Ахматова аз ҷаҳорҷӯбаи баъзе ҷараёнҳои адабӣ баромада, воқеан асил гардидааст.

Калидвожаҳо: лирика, замон, фазо, ишқ, қаҳрамон, илоҳӣ, махфӣ, шаффоф.

THE FORMATION OF THE LYRICAL HERO IN THE POETRY OF ANNA AKHMATOVA

The article examines the experiences of Akhmatova's lyrical heroine of the 20s-30s. The main dramatic plot of the lyrics of these years is the clash with tragic events of history, in which the woman behaved with amazing self-control. Her heroines are Cleopatra, and the boyar Morozova, and the «Streletskaya Zhenka».

The poetry of Anna Akhmatova is, after all, women's poetry, and her lyrical hero is a person with the deepest intuition, the ability to accurately feel and empathize with everything that happens around him.

The feelings of her lyrical heroine, acute and extraordinary in themselves, gain additional sharpness and unusualness, manifesting themselves in the extremely crisis expression of ups and downs, the first awakening meeting or a break that has occurred, mortal danger or mortal melancholy.

Another rather interesting choice of the poetess is her love for Alexander Pushkin, and even if this is a “platonic” romance, “a romance with a poetic genius” — this feeling is sincere and real. Overcoming centuries, she meets the “dark youth”, her “marble double” in Tsarskoe Selo, watches him when he wanders along the alleys, when he is sad by the banks, when he watches the leaves fall. Anna Akhmatova is one of those authors whose creative development never stopped, it evolved throughout the poetess’s life. Akhmatova’s poetry eventually broke away from the framework of some literary movement and became truly original.

Keywords: lyrics, time, space, love, heroine, divine, secret, through the looking glass.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хабибуллоева Нилуфар Нурхоновна - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улағзода, н.и.ф., муаллими калони кафедраи назария ва таърихи адабиёти рус. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев17/6 Тел. моб.: (+992)907085718. E-mail: gkarimjon@mail.ru

Сведения об авторе: Хабибуллоева Нилуфар Нурхоновна - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, к.ф.н., старший преподаватель кафедры теории и истории русской литературы. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева17/6. Моб. тел.: (+992) 907 08 57 18. Эл. почта: gkarimjon@mail.ru

Information about the author: Khabibulloeva Nilufal Nurkhonovna - Tajik international university of foreign languages named after Sotim Ulughzoda, PhD (Philology Science), senior teacher of theory and history of Russian literature. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhamadiev Str. Mob. Phone: (+992) 907 08 57 18. E-mail: gkarimjon@mail.ru

ҶАНБАҲОИ МУСИҚОИИ ҒАЗАЛИЁТИ ҲУМОМИ ТАБРЕЗӢ

Умарзода Ф.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳумоми Табрзӣ (1237–1314), шоири баноми ғазалсарост. Ин нуктаро муаллифони ҳамаи сарчашмаҳои адабӣ зикр кардаанд. Гузашта аз ин, дар ҳамаи нусхаҳои мавҷуди девони шоир ғазал дар ҷои аввал қарор дорад ва теъдоди он 220 адад мебошад. Дар ин мақола мизони муваффақияти Ҳумоми Табрзӣро дар тавлиди наво ва оҳанги берунии сухан аз тариқи кор гирифтани аз хунарсозаҳои гуногуни мусиқифизо дида мебароем.

Дар хусуси ҷанбаҳои мусиқии шеърӣ Ҳумоми Табрзӣ китоб ё мақолаи алоҳидаи қобили тавачҷуҳ ва мустақил таълиф наҷодааст. Аммо метавон аз манбаъҳои ном бурд, ки ба таври ғайримустақим ба ин мавзӯ марбут мешаванд ва матлаби пароканда ва гоҳ ҷузъӣ дар боби мавзӯи мазкур доранд, ки ба бархе аз онҳо ишора мегардад.

Аҳаммият ва судмандии мусиқӣ дар забони шеър то ҳадде аст, ки устод Шафъии Қадқанӣ бар аҳаммияти ин унсур дар офариниши шеър баҳс карда ва истехкому инсиҷоми шеърро ба мизони бархурдории шеър аз мусиқӣ вобаста медонад. Агар ин назари Шафъии Қадқанӣро пазираем, ночорем қабул кунем, ки каломӣ Ҳумоми Табрзӣ каломе аст мунсаҷим ва мустаҳкам, чунки мусиқӣ аз зодии шеърӣ ўст. Агар мусиқиро аз шеърӣ ў бигирем, рӯши пуртақопу ва пурҳаяҷони шеърӣ ўро гирифтаем, зеро шеър бидуни мусиқӣ бе руҳ, суст ва бемор ва аслан бемаънӣ аст ва ба ҷуз сухани одӣ ва рӯзмарра ҷизе нест: «Шумо медонед, ки дар шеър мусиқӣ ҳам дохил мебошад ва бад-ин ҷихат, ҳар шеър, ки аз мусиқиву хушнавоӣ хорич шуд, аз мақоми шеърӣ он коста мешавад» [7, с. 445]. Шафъии Қадқанӣ дар китоби «Растохези калимот» чунин зикр кардааст, ки «ҳар асарӣ адабӣ дар ҳадди мутаолӣ миқдоре аз зебӣ ва таъсирашро аз мусиқие, ки дар он нуҳуфтааст, ба вом мегирад...ҳар шеърӣ хуб ҳам аз як мусиқӣ комил бархурдор аст» [5, с. 275]. Ягона ҷизе, ки шеърро аз ғайришеър тамоъуз мебахшад ва забони онро аз забони рузмарра ҷудо мекунад, оҳанг ва ҷанбаи мусиқӣ он аст. Шиблии Нуъмонӣ шеърро мамлу аз нағма, оҳанг, вазн ва рақс медонад: «...шеър маҷмуи алфозу вазн ва нағмаву рақсро гӯянд, лекин чун тамоми инҳо вақте дар як ҷо ҷамъ мешаванд, ки эҳсосу ҷазба дар ниҳояти дараҷаи шиддат бошанд...ҳеҷ шеъре намешавад, ки холӣ аз оҳангу наво бошад, зеро вазн, ки аз зарурии шеър шуморида мешавад, навъест аз оҳанг» [7, с. 40]. Тавре аз сухани муаллифи мазкур маълум мешавад, барои шеър пас аз эҳсосу ҷазба, оҳанг ва мусиқӣ муҳим аст. Шафъии Қадқанӣ дар китоби «Мусиқӣи шеър» мегӯяд: «Маҷмуи авомиле, ки забони шеърро аз забони рузмарра ба эътибор бахшидани оҳанг ва тавозун имтиъз мебахшад ва дар ҳақиқат аз раҳгузари низомӣ мусиқӣ сабаби растохези калимаҳо ва ташхиси вожаҳо дар забон мешавад, метавон гурӯҳи мусиқӣ номид ва ин гурӯҳи мусиқӣ худ авомиле шинохташуда ва қобили таҳлил ва таълиле дорад, аз қобили анвои вазн, қофия, радиф, ҷинос...» [4, с.56].

Шафъии Қадқанӣ мусиқӣи шеърро ба ҷаҳор даста – мусиқӣи беруни, мусиқӣи канорӣ, мусиқӣи дарунӣ ва мусиқӣи маънавӣ ҷудо мекунад. Ба мусиқӣи берунии шеър ҷанбаи арӯзии он шомил мешавад: «Манзур аз мусиқӣи берунии шеър ҷониби арӯзии вазни шеър аст, ки бар ҳамаи шеърҳои, ки бар як вазн суруда шудаанд, қобили татбиқ аст» [4, с. 391]. Ба мусиқӣи канорӣ шеър қофияву радиф, маҷҷуб, зуқавофӣ ва ғайра дохил мешаванд: «Манзур аз мусиқӣи канорӣ авомиле аст, ки дар низомӣ мусиқӣи шеър дорои таъсир аст, вале зуҳури он дар саросари байт ё мисроъ қобили мушоҳида нест. Баракси мусиқӣи беруни, ки таҷалли он дар саросари байту мисроъ яксон аст...Ҷилваҳои мусиқӣи канорӣ бисёр аст ва ошқортарин намунаи он қофия ва радиф аст» [4, с. 391]. Навъи дигари мусиқӣи шеър мусиқӣи дарунӣ аст, ки ба кор гирифтани аз орояҳои чун такрор ҷинос, эънот, раддулаҷуз, қофияи хунари, воҷорӣ (нағмаи хуруф, аллитератсия) таҷалли мекунад. Ин навъи мусиқӣ «маҷмуи ҳамоҳангӣе, ки аз раҳгузари ваҳдат ё ташоббуҳ ё тазодди сомитҳо ва мусавватҳо дар калимоти як шеър падида меояд» [4, с. 392]. Аз миёни анбуҳи мусиқӣи шеър, ки муҳаққиқон муайян кардаанд, лаззати зиёдро ҳонанда аз мусиқӣи дохилӣ мебарад: «Як байти сода, ки

факат аз вазне ва қофияе дорад, бо байте, ки илова бар вазну қофия ах мусиқии дохилӣ низ бархурдор аст ва дар ҷониби маъно ҳам маҷмуае аз донистваҳои пешини моро фарёд меоварад, аз назари навъ, мизони лаззатбахшӣ ва зебоӣ яксон нестанд» [5, с. 278].

Бояд қайд кунем, ки ин тақсимбандии мусиқии шеър дар осори дигарон, аз ҷумла, Аҳмади Муҳсинӣ низ риоят шудааст [6, с. 10, 11, 12].

Ҳумоми Табрэй бо кор гирифта аз вазн, қофияву радиф ҷинос, такрор эънот, хоҷиб, қофияи бадеӣ, радуссадр, раддулаҷуз, татриз, тардид мувозана воҷорӣ ё нағмоти ҳуруф (аллитератсия) ва дигар ороҳои лафзӣ забони осори ҳудро барҷаста ва оҳангин мекунад. Аносири номбурда, ба ҷуз аз вазн, қофия ва радиф, мусиқии дарунии шеърро таъйин мекунад, ки ба қавли Кадканӣ «Муҳимтарин қаламрави мусиқӣ аст ва устуворӣ ва инсиҷом ва мабонии ҷамолшиносии бисёре аз шоҳкорҳои адабӣ дар ҳамин навъ аз мусиқӣ нуҳуфта аст» [4, с. 392]. Дар ин мақола аслан мусиқии дарунии ғазалҳои шоир таҳқиқ карда мешавад.

Тачнис яке аз роҳҳои асосии тавлиди мусиқии дарунии шеър ва эҷодгари зебоии гӯшнавоз ва дилнавоз ба шумор меояд, ки мушоббахати комил ва ноқиси калимот ва ҳамонандҳои овоз дар калимоти мутаҷонис сабаби афзудани мусиқии каломӣ шоир мешавад: «Мафҳуми ҷинос ҳар навъ иштирок дар мусавват ва сомитаҳои калом аст, ки дар тарҳҳои гуногун метавонад ҳудро нишон диҳад. Дар зоти ҳар забон ва дар табиати забон ҷинос ҳудро ба унвони як қонуни забоншиносӣ нишон медиҳад» [4, с. 301]. Арзиши асосии ин ороӣ бадеӣ ба мусиқӣ ва оҳанг аст, ки дар сухан меофарад ва зебоии дигари он, ба қавли Ростгӯ, «дар дар ин аст, ки мусиқии суханро гӯшнавоз ва дилнишинтар месозад, дигар ин, ки пояҳои ҷинос афзун бар таносуби овоз ва мусиқӣ, бештар таносуби маъноӣ ва симоӣ низ дорад ва таносуб аз ҳар гуна, ки бошад, завқпазир шодигез аст ва севум ин ки бештари ҷиносҳо, бавиҳа, ҷиноси том ва ҷиносҳое, ки дугонагии симоӣ камтаре доранд, намудоре аз таҷаллии касрат дар ваҳдат низ ҳастанд ва ин ҳуд низ барои зеҳн ва завқ шигифтӣ шигифтагӣ меоварад» [9, с. 90].

Аз анвои ҷинос ҷиноси том бештар ҷанбаи мусиқӣ дорад ва он яксонии ду вожа дар теъдод ва тартиби ҳиҷоҳо дар калимаҳое аст, ки маъноӣ онҳо гуногун аст ва ба мусиқии дарунии мисроъ ё ҷумла биафзояд: «Дар таҷниси том ҳарфҳои ду рукнитачнис пурра мувофиқат доранд, вале маъноӣ онҳо муҳолифу ба ҳам номувофиқ аст» [14, с. 144]. Масалан, дар байти зерини Ҳумом калимаи **ҳаво** истифода шудааст:

Аз ёди субҳ гашт муаттар димоғи ман,
Дорад дилам ҳамеша **ҳавоӣ ҳавоӣ** ту [10, с. 81].

Калимаи «ҳаво» дар ин байт ба ду маъно омадааст. Якум маъноӣ он орзуву умед ва маъноӣ дувумаш ҷараёни ҳаво мебошад. Ҳар ду калима аз ҷиҳати дастурӣ исм ҳастанд, бино бар ин, бо ҳам ҷиноси том шудаанд ва мусиқии шеърро таъйин кардаанд:

Ҳомӣ, ки бад-ин **сурат** дар кор намеояд,
Ҷӯро натавон гуфта ҷуз **сурати** деворӣ [10, с. 151].

Дар байти боло низ таҷниси том омадааст. Калимаи «сурат» ба ду маъно – тартиб, наҳв, равиш ва – нақш, пайкар ва қолиб ба кор рафта, ки пайванди мусиқӣ ба байти болоро таъйин кардаанд.

Дар байти зер низ калимаи мутаҷониси «мардум» ба кор рафтааст, ки маъноӣ якум он дида, ҷашм ва мардуми ҷашм аст ва маъноӣ дигараш инсонҳо, халқ мебошад, ки нағма ва мусиқии хосе дар шеър илқо кардааст:

Нангарад **мардуми** ҷашмам ба ҷамоли дигар,
К-эътиборе набувад **мардуми** ҳарҷоиро [10, с. 60].

Такрори вожаи «**фитна**» низ дар байти зер дар маъноӣ ошуб ва ошиқ ҷиҳати мусиқии шеъри зеро истеҳком мебахашад:

Фитнаи оламе шудӣ, **фитна**и шудам ҷу дидамат,
Фитнаи нигар, ки мекунад **фитна**и **фитна**бини ман [10, с. 201].

Гузашта аз таҷниси том дар ин байт санъати илтизом низ ҷой дорад ва панҷ бор такрор шудани калимаи **фитна** далели ин гуфта аст.

Дар байти зер калимаи «**боло**» низ ба ду маъно ба кор рафта, ба маънои қомат ва баландӣ далолат мекунад:

Фитна аз **болон** ту **боло** гирифт,
Шуд аз он рафтор, хеш ғавғо гирифт [10, с. 78].

Тачниси мураккаб низ дар ғазалҳои Хумом ба кор рафтааст. Дар «Санъати сухан»-и Туракул Зеҳнӣ тачниси мураккаб чунин шарҳ ёфтааст: «Дар тачниси мураккаб чунин калимаҳои ҳамчинс зикр мегарданд, ки яке аз онҳо калимаи сода ва дигаре мураккаб ё ба шакли таркиб аст, ки ҳар ду монанди ҳамдигаранд ва дар талаффуз якранг бошанд ҳам, дар имло аз ҳам фарқ мекунад» [2, с. 178]. Дар «Каломи манзум» [12, с. 180] ва «Донишонмаи илми бадеъ»-и порфессор Урватуллоҳ Тоиров [11, с. 430] ва «Балоғат ва суханварӣ»-и профессор Худой Шарифзода [14, с. 145] низ ин санъат айнан ҳамин тавр тарҳ ёфтааст.

Дар абёти зерини шоир калимаҳои «**парвона**» ва «**парво на**» истифода шудаанд, ки дар барҷастагии мусиқии шеър кумаки шоёне кардаанд:

Бо шамъ чу гарм шуд сари **парвона**,
Бо шамъ бисӯхт хештан мардона.
Шуд дар сари шамъу шамъро шаб ҳама шаб.
Аз сӯхтани хеш бувад **парво, на** [10, с. 219]

Дар байти боло «**парвона**»-и яқум маънои ҳашарот ва дувум маънои парво ва парвон накарданро дорад.

Дар байти зер калимоти мутаҷониси «**монанд**» ҳарчанд, ки дар лафз ва китобат ҳамовоз ва ҳамнишинанд, вале аввалӣ ба маънои мисл ва ҳамонанд ва дувумӣ ба маънои шабеҳ аз масдари монистан аз мон ва –ан сохта шудаанд:

Онҷӣ бояд ҳама дориву надорӣ **монанд**,
Кас нагӯяд маху хуршед ба рӯят **монанд** [10, с. 95].

Навъи дигари тачниси истифодашуда дар ғазалҳои шоир тачниси мафруқ аст, ки он ҳам ба тачниси мураккаб монанд аст: «дар тачниси мафруқ талаффузи калимаҳо як буда, дар навишти калимаҳои тачнисшаванда фарқ мекунад. Аз баски дар байри тачниси мураккабу тачниси мафруқ ихтилофи хат аст, аз ин рӯ, онро тачниси мафруқ номидаанд» [12, с. 226-227].

Дар байти зер шоир бо зебоии тамом вожаҳои бо «**Хутан**» ва «**бохтан**»-ро дар садр ва авузи байт ба кор бурда, мусиқии каломро дар ду сӯйи байт ба камол расонидааст:

Бо Хутан майле надорему зи мушқаш фориғем,
Ишқ бо чини сари зулфи ту бояд **бохтан** [10, с. 133].

Мисоли дигар:

Ҳолам зи фурқати ту наояд ба нома рост,
К-ин **корномаест**, на ин **кори номаест** [10, с. 197].

Навъи дигари тачниси лафзӣ, ки ба мураккаб монанд аст, тачниси марфу (бофташуда) мебошад: «Тачниси марфу низ ба тачниси мураккаб наздик аст, фарқ дар он аст, ки дар тачниси марфу калимаи мураккаб аз ду калимаи сода таркиб наёфта, аз калима ва давоми калимаи дигар сохта шудааст... Сабаби марфу номидани ин навъи тачнис он аст, ки ки гӯё калимаи мураккабро рӯфӯкорӣ (тармим) кардаанд» [12, с. 227].

Дар байти зерини шоир калимаҳои «**дилбар**» ва «**дил бар**» ҷиноси марфу доранд, дар мисраъи дувум тарафи ҷинос (дил бар), ҷузви дувуми таркиби худ (бар)-ро, ки аз вожаи канори худ (баромад) гирифта ва бар худ руфӯ задааст:

Барат, к-аз ёсуман нозуктар омад,
Ҳар он **дилбар**, ки дид, аз **дил баромад** [10, с. 274].

Радду-с-садр ила-л-ачуз. Яъне «калимоти аввал ва охири байт (ё наздик ба аввал ва охири байт) яксон ё мушобеҳ бошанд» [15, с. 61]. Аксари донишмандони илми бадеъ, аз ҷумла, муаллифи «Фунуни балоғат ва санооти адабӣ» – Ҷалолуддини Хумой ин санъатро бо номи радду-л-ачуз ила-с-садр овардаанд [13, с. 82]. Бино бар ин, тавзеҳи Шамисо, ки дар боло овардем, саҳеҳ ва мақбул ба назар мерасад. Таърифи комил ва саҳеҳро аз ин санъат дар «Балоғат ва суханварӣ»-и профессор Шарифзода Х. мебинем: «Мувофиқати айнӣ ё

ҳамоҳангии овозии калима (рукн)-и аввлаи байт ё ҷумла, яъне садрро бо аҷӯз ё калимаи (рукн)-и охири байт, рад-ул-садр илал аҷуз мехонанд» [14, с. 151].

Барои ин навъи санъати лафзӣ, ки ошир бо коргирӣ аз он ҷиҳати мусиқоии шеърро комил кадааст, мисолҳои зерро меорем, ки шоир бо такрори вожаҳои «**даҳон**», «**чигар**» ва «**ҳазор**», ки ҳам садоноқу ҳамсадо ва ҳам шакли навиштори онҳо яксон ҳастанд, дар садри байтҳо омада ва дар зарби байтҳо зикр шуда ҷанбаҳои мусиқоии каломи шоирро афзудаанд ва дар ва дар ғӯшу хуши мухотаб ва хонанда таъсири шигарфе мекунад:

Даҳонат оби ҳайвон офариданд,
Насибе ҷони моро з-он **даҳон** ҳаст [10, с. 77].

Хун шуд **чигари** хаста, Хумом, аз ғами ишқат,
В-акнун ба ғазо хӯрдани ман худ **чигаре** нест [10, с. 78].

Ҳазор ҷон ба лаб омад зи орзуи лабаш,
Ки дар фирефтани дил **ҳазор** фан дорад [10, с. 82].

Радду-л-аҷуз ила-с-садр. Дар ин навъи санъати бадеӣ калимаи охири байт (аҷуз) дар аввали байти дигар (садр) такрор мешавад. Ин санъат ба номи тасдир низ маъруф аст ва ба форсӣ онро мутобиқ низ гуфтаанд [13, с. 79]. Дар намунаҳои зер бо такрори вожаҳои «**ҷавонӣ**» ва «**вафо**» дар аҷуз ва садри байтҳо аз аз тариқи радду-л-аҷуз ила-с-садр ба густариши мусиқии аломи шоир кумак кардааст:

Диранге чун надорад зиндагонӣ.
Макун харчи ҳаво нақди **ҷавонӣ**.
Ҷавонӣ навбахори зиндагонист,
Дар ин дам кор кори зиндагонист [10, с. 263].

Дило, дар суҳбати аҳли сафо бош,
Чу суҳбат ёфтӣ, аҳли **вафо** бош.
Вафо аз суҳбати мардум тавон ёфт,
Гухар аз баҳру лаъл аз кон тавон ёфт [10, с. 260].

Такрор. Он низ яке аз саноеъи машҳури бадеъ ба шумор меравад. Назарияпардозони муосири мо ба мисли Турақул Зеҳнӣ [2, с. 200], Худой Шарифзода [14, с. 162], Урватулло Тоиров [11, 740; 12, с. 243-244] ва Авғонов Алишер [1, с. 142] ва дигарон дар осори назарии худ санъати такрорро шарҳ додаанд. Такрор ва суҳанбозӣ бо калимот дар осори Мавлоно басомади зиёде дорад, вале дар каломи Ҳумоми Табретӣ ба нудрат дида мешавад. Масалан, ғанисозии мусиқии абёти зер аз тариқи такрори вожаи «**биҳишт**» ба сурати «**биҳишт биҳишт**» ва вожаи «**ҷон**», ки бо овардани ҷони дувум барои таъкид, таркиби хело дилнишин ба сурати **ҷон ҷон** офарида ва навъе ҳаракати тавъам бо мусиқӣ ва тапиш дар ҷони шеър сурат бастааст:

Эй **биҳишти биҳишт** рӯйи шумо,
Ҳуру ризвон дар орузури шумо [10, с. 179].

Сухан аз **ҷони ҷон** шунав, на зи тан,
Ки ба ӯ зебад ин суҳан гуфтан [10, с. 242].

Санъати такрор, пеш аз ҳама, барои ифода ё таъкиди маъно ва мақсаде истифода мешавад. Аммо такрори бамавриду бачо ҳусни калом, қувваи таҳайюл аст ва ҷиҳатҳои гуногуни мусиқоии шеърро таъйин мекунад. Ба воситаи ҳамин қувваи таҳайюл аст, ки растохези калимот ба вучуд омада, дар калимаҳои мурда ва бечон дар назари шоир ҷон медароранд ва ба ҳаракат меоянд: «Ҳамин қувваи таҳайюл аст, ки аз давлати он тамоми ашъи бечон дар назари шоир ҷондору зинда ва ҳассос чилвагар аст. Садоҳои хушоянд аз ҳар сӯ ба ғӯш танинандоз аст. Заминаи осмон, ситорагон, балки тамоми заррот ба ӯ суҳан меғӯянд» [8, с. 198]. Монанди намунаҳои зер аз девони Ҳумом:

Шоҳи шоҳон, ҷони ҷонон банда аст,

Тан ба чонам, чон ба он **тан** зинда аст [10, с. 38].

Дар ғазали зерини шоир, ки монро ба шакли комил овардем, такрори калимаҳо ва таркибҳо ғано ва лаҳу оҳанги хоссе ба шеър додаанд:

Фироқи он қаду қомат **қиёмат аст, қиёмат,**
Шикеб аз он лаби ширин **ғаромат аст, ғаромат.**
Ба хидмати ту расидан, сабоҳ рӯи ту дидан,
Саодат аст, саодат, саломат аст, саломат [10, с. 79]

Ради́ф. «Калима ё калимоте, ки дар охири мисроъҳо айнан такрор шаванд» [15, с. 89]. Дар ин ҷо фақат ба чанбаҳои мусиқӣ ва ҳунарии радифу қофия ишора мешавад. Радиф ба хоширо нақши созанда ва таъсиргузориаш дар мусиқии шеър «аз қадимтарин намунаҳои мавҷуди шеъри дарӣ то давраи рушду такоммули он радиф ҳамвора ҷузъи ошкор ва боризи шеъри форсӣ будааст, ки ба тавсияи хайёлот ва таркиботи тасвирий дар шеър кумак мекунад маҷоз ва истиораро васеъ месозад» [4, с. 233]. Радиф дар забони форсӣ бештар аз соири дигар забонҳо вучуд дорад, ҳатто дар забони арабӣ, ки хостгоҳи асосии қасида аст ва дар забони форсӣ ба табаъият аз он дар қарни IX оғоз шудааст, эҳтимол меравад қофия ва радиф дар он забон басомади зиёде надорад. Шафеъии Кадканӣ илллати таваҷҷуҳи эронӣ ба радиф ва адами таваҷҷуҳи араб ба онро дар сохтмони табиӣ забони форсӣ медонад. Сабаби ин чиз дар чанбаи мусиқии забони форсӣ мебошад. Чанбаи мусиқии калимоти форсӣ бар ҳилофи калимоти арабӣ нишоне аз эъроб надорад. Бино бар ин, наметавон дар он кашиши савтӣ эҷод кард, агарчи дар забони форсӣ андак таваққуф рӯи ҳаракати қабл аз равий сурат мепазирад, аммо ин таваққуф ба он андоза нест, ки мусиқии қофияро комил кунад. Бино бар ин, барои такмили мусиқии шеър аз радиф истифода мекунанд, то ҳуруфи муштараки поёни шеърро, ки баъзан аз як ё ду ҳарф бештар нест, густариш диҳанд ва бар мусиқии шеър бияфзоянд. Ҳумоми Табретӣ аз тамоми воҳидҳои занҷираи калом барои мусиқии шеър аз радиф суд бурдааст, ки барои намуна мисолҳо меорем. Шоир барои комил кардани чанбаи ғиноии шеър ва такмили мусиқии бозмонда аз қофия аз ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ, амсоли ҳуруфи рабт, изофат ва нидо кор гирифтааст:

Агар дар равза нанмоӣ ба мо нури таҷаллиро,
Зи дузах боз нашносад касе фирдавси олиро [10, с. 29].

Дар абёти зер шоир вожаҳои исм, феъл сифат, қайд ва замиро ба унвони радифи поёни ба хидмат гирифта ва дар қисмати аҷузи абёт оҳанги дилнишин офаридааст:

Зихӣ, чавмоли ту роҳатфазой **андеша,**
Мабод ҷуз ба ҳаёлат ҳавои **андеша** [10, с. 43].

Қавме, ки раҳ ба манзили ҷонон **ҳаме баранд,**
Иқбол мояест, ки арзон **ҳаме баранд** [10, с. 93].

Тавре музаққикон қайд мекунанд, радиф бештар барои комил кардани мусиқии қофияи шеър истифода мешавад: «Радиф шакли дигаре аз мусиқии шеър аст, ки дар ҳақиқат, такмили мусиқии қофия аст ё шакли ғанитаршудаи қофияҳост» [4, с. 9]. Такрори радиф дар девони Ҳумоми Табретӣ бештар аз анвои феъл аст, ки аз ҷиҳати сохтмон ба сурати қайду феъл, исму феъл, таквожаҳои дастурӣ ва феъл, ибороти феълӣ ва аз ҷиҳати ҷойгоҳи ишғол ба сурати поёни ҳоҷиб мебошанд, ки ин гуна радифҳо дар таъсири ғино ва мусиқии калом ва ритму оҳанги шеър дар девони Ҳумом нақши калидӣ дорад. Ҷунонки Шафеъии Кадканӣ низ зикр кардаанд, шоир дар ҷойҳои, ки хоҳони интиқоли чанбаи отифии шеър ба муҳотаб аст, бештар аз радифи феълӣ истифода мекунад [4, с. 159] ва ба ҳамин хотир, ба намунаҳои радифи феълӣ аз ғазалҳои шоир шинос мешаваем:

Исму феъл:

Дӯстон аз дӯстон ёд **оваред,**
Аҳди ёри меҳрубон ёд **оваред** [10, с. 105].

Феъл+ҷонишин ва калимаҳои ёвар:

Доштам рӯзе нигоре ёд **меояд маро,**
Ҳар замон аз ёди ӯ фарёд **меояд маро** [10, с. 75].

Қофияи бадеӣ. Баъзан шоир гузашта аз қофияҳои расмӣ ва маъмули шеър барои зинати калом ва қавӣ намудани ҷанбаи мусиқоии шеъри худ аз қофияҳои истифода мекунад, ки бунёди онҳо бар истифодаи ягон санъати лафзии бадеӣ аст. Ин навъи қофияро қофияи бадеӣ ва қофияи маънавӣ номидаанд. Тавре адабиётшинос Авғонов А. мушоҳида кардаанд: «Адабиётшиносони асримиёнагии тоҷик ҳарчанд анвои гуногуни қофияи бадеиро баён кардаанд, таърифи кулӣ ӯ номи ҷомеа барои он насохтаанд» [1, с. 124]. Аз донишмандони муосир Сируси Шамисо [15, с. 99] ва Муҳаммадризо Шафееи Кадканӣ [4, с. 220] дар хусуси қофияи бадеӣ изҳори назари жарфтаре намудаанд. Масалан, Сируси Шамисо зикр мекунад, ки «мақсуд аз қофияи бадеӣ қофияест, ки дар он яке аз санооти бадеӣ, аз қабилӣ ибноту таҷнису навоарӣ ва ибдоъе» вучуд дошта бошад. [15, с. 99]. Муҳаммадризо Шафееи Кадканӣ низ меорад: «Қофия низ гӯшае аз мусиқии шеър аст. Дар қанори мусиқии вазн ва мусиқии дарунии каломот, мусиқии қофия низ қабилӣ баррасӣ ва таҳқиқ аст. Ва яке аз муҳимтарин авомилӣ аҳаммияти қофия ҷанбаи мусиқии он аст. Дар ҳақиқат, қофия худ яке аз ҷилваҳои вазн аст ва ӯ беҳтар бигӯем, мумкин вазн аст... « [4, с. 100].

Бояд қайд намоем, ки на ҳамаи саноҳои бадеӣ ба вазифаи қофияи бадеӣ омада наметавонанд: «На ҳамаи ороҳои адабӣ метавонанд, ки дар иртиботи наздик бо қофия қарор гирифта, дар сохтмони қофияи бадеӣ нақше ифо бикунанд. Шоирони мутасаннеъ танҳо аз баъзе санъатҳои бадеӣ, ба монанди таҷнис ва анвои он, илтизом, зуқофиятайн, раддулкофия, ҳоҷиб, ирсод ва тафҳим, тазод ва ғайра дар маҳалли қофия истифода кардаанд» [1, с. 124]. Дар байти зерини шоир таҷниси том ба вазифаи қофия омадааст:

Онҷӣ бояд ҳама дориву надорӣ **монанд**,

Кас нагӯяд маху хуршед ба рӯят **монанд** [10, с. 95].

Дар байти боло шоир паҳлуҳои гуногуни маъноии калимаи «**монанд**»-ро ба назар гирифта, қофия сохтааст. Маъноии якуми калимаи «**монанд**» мисл, ҳамбоз, шарик ва маъноии дувумаш шабеҳ ва ба яқдигар монанд шудани ин ӯ он ашӯст.

Шоир аз таҷниси мураккаб низ дар риояи қофияи бадеӣ қор гирифтааст. Масалан дар байти зер:

Бо шамъ чу гарм шуд сари **парвона**,

Бо шамъ бисӯхт хештан мардона.

Шуд дар сари шамъу шамъро шаб ҳама шаб.

Аз сӯхтани хеш бувад **парво**, на [10, с. 219].

Дар байти боло калимаҳои «**парвона**» ва «**парво на**»-ро шоир ба вазифаи қофия овардааст ва маъноии якуми калимаи парвона навъе аз ҳашарот аст ва маъноии дувумаш парво надоштан аст.

Нағмаи ҳуруф (вочорӣ, аллитератсия). Аз ороҳои бадеии дигар, ки боиси ғайб шудани ҷанбаи мусиқоии шеър мешавад, нағмаи ҳуруф, вочорӣ ӯ аллитератсия мебошад: «Набояд фаромӯш қард, ки мусиқӣ танҳо дар авзони арӯзии ҷилва намекунад, балки ҳар шеър илова бар вазни арӯзӣ (ки мусиқии берунии он аст), навъе мусиқӣ ӯ вазни дохилӣ дорад, ки иборат аст ҳамоҳангии савтии ҳуруф ӯ нағмаи каломоти он» [5, с. 275]. Шоирон бо истифода аз равиши такрори овозҳо саъй кардаанд, ки монандии таркиби овозии луғавиро таъмин намоянд. Махсусан, такрори ҳамсадоҳо дар мавридҳои ҷудоғона агар бамаврид истифода шавад, ба сухани гӯянда тароват ва мусиқии виҷаи таъсирбахш илова мекунад.

Аллитератсия, нағмаи ҳуруф ӯ вочорӣ такрори як ӯ чанд садонок ва ӯ ҳамсадо дар шеър ӯ наср аст, ки дар каломоти як мисраъ ӯ як байт ба гунае ки офаринандаи мусиқии дарунии шеърро таъмин мекунад. Масалан, дар байти зерини Хумом такрори ҳамсадои ф дар калимаи фитна танин, оҳанг ва лаҳни хосеро ба саросари байт илқо нақрдааст:

Фитнаи оламе шудӣ, фитна шудам чу дидамат,

Фитна нигар, ки мекунад фитнаи фитнабини ман [10, с. 201].

Дар байти боло се навъи мусиқӣ дида мешавад:

1. Мусиқии арӯзӣ, ки ҳар ду мисраъ баробаранд ба муфтаилун, мафоилун муфтаилун мафоилун (-vv- /v-v-/-vv-/v-v-), ки мусиқии берунии ӯ хоричии шеърро таъмин кардааст;

2.Муסיқии кофия, ки ҳамоҳангии поёнии мисраъхост, ки аз қисмати инӣ, яъне ҳуруфи «и», «н» ва «й» ҳосил шудааст;

3.Муסיқии дохилии калимаот. Истифодаи чанд «ф» дар калимаи фитна ва чанд «д» дар калимаҳои шудӣ, шудам чу дидамат. Бояд қайд намуд, ки дар нағмаи ҳуруф ё аллитератсия бештар ҳамсадоҳо ва садонокҳои ф, с, б, о, д, м, қ, истифода мешаванд.

Аз вақти **субҳ** ҳаст диламро сафои **субҳ**

Чонам мунаввар аст ба нури лиқои **субҳ**. [10, с. 221].

Дар байти боло гузашта аз он, ки ҳасадои с такрор шудааст, ҳамчунин, бо такрори калимаи **субҳ** санъати илтизом низ вучуд дорад. Тавре ба мушоҳада расид, дар баъзе абёти ғазалҳои Хумом зиёда аз чаҳор ва ҳатто панҷу шаш ҳарф такрор мешаванд, ки нағма ва оҳанги ҳосе ба шеър мебахшанд. Масалан, дар байти зер ҳарфҳои **д, о, м, н, с, т** такрор шудаанд:

Дӯсто, доманат осон натавон дод зи даст,

Чони ширини манӣ, чон натавон дод зи даст [10, с. 120].

Ё ин ки:

Ба хидмати ту расидан, сабоҳ рӯи ту дидан,

Саодат аст, саодат, саломат аст, саломат [10, с. 122].

Тавре дида мешавад, ҳамсадоҳои димоғии м ва н дар шаклгирии санъати вочорой ё нағмаи ҳуруф фаёл мебошанд. Масалан дар байти зерин:

Даме, ки бе ту барорам, зи умри худ нашуморам,

Ки зиндагонии ботил, надомат аст, надомат [10, с. 122].

Шоир ба воситаи нағмаи ҳуруф дар таркиби калимаҳои шеър як растохезро ба вучуд овардааст. Калимоте, ки дар забони рузмарра ҳолати мурда ва ғайри фаёлдоранд, дар ашъори Хумом вориди тасвиrotи тоза гардидаанд ва ба қавли Шафеъии Кадканӣ, «...чехра дигаргун мекунанд ва ба ҳаёти нав вориди зиндагӣ ва муҳити ҳунарии аср мешаванд» [5, с. 85].

Аз таҳқиқи чанбаҳои мусиқии шеъри Хумоми Табрзӣ чунин натиҷа ба баст меояд, ки шоир барои оҳангнокии сухани хеш ба чуз аз ҳунарсозаҳои боло, ҳамчунин, аз навъҳои гуногуни орояҳои бадеии дигар низ кор гирифтааст, ки дар ин мухтар имкони ҳамаи онҳоро овардану таҳлил кардан аз имкон берун аст.

Муқарриз: Боев Ш.Э., н.и.ф., дотсент

АДАБИЁТ

1. Авғонов А. Ф. Шеъри маснӯъ ва оғози рушди он дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои XI-XII)/ А. Ф. Авғонов. Диссертатсия. – Душанбе, 2017. – 198 с.
2. Зеҳнӣ, Т. Санъати сухан/ Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 400 с.
3. Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафey. Сувари хаёл дар шеъри форсӣ/ Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафey. – Техрон, 1371.– 732 с.
4. Кадканӣ, Шафey Муҳаммадризо. Мусиқии шеър / Муҳаммадризо Шафeyи Кадканӣ. – Техрон: Огоҳ, 1373 ҳ. – 680 с.
5. Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафeyӣ. Растохези калимот/ Муҳаммадризо Шафeyи Кадканӣ. Бо кӯшиши Ш. Сӯфизода. – Душанбе: Нашри Файз, 2023. – 400 с.
6. Муҳсини Аҳмад, \ Радиф ва мусиқӣ дар шеър. Аҳмад, Муҳсин. Машҳад, 1382. – 203 с.
7. Нуъмонӣ, Шиблӣ Шеър-ул-Аҷам / Шиблӣ Нуъмонӣ. Қилди аввал ва дувум – Душанбе: ДДОТ, 2015. – 544 с.
8. Нуъмонӣ, Ш. Шеър-ул-Аҷам / Ш. Нуъмонӣ. Қилдҳои савум, чаҳорум ва панҷум – Душанбе: ДДОТ, 2016. – 575 с.
9. Ростгӯ, М. Ҳунари суханорой (фанни бадеъ)/М. Ростгӯ. Чопи аввал – Техрон: Самт, 1382. – 130 с.
10. Табрзӣ, Хумом. Девон / Хумоми Табрзӣ. Бо кӯшиши Рашид Айвазӣ.-Техрон: Таърих ва фарҳанги Эрон, 1351. 317.
11. Тоиров, У. Донишномаи каломи бадеъ. – У. Тоиров – Душанбе: Эр-граф, 2021. – 950 с.
12. Тоиров, У. Каломи манзум/ У. Тоиров – Душанбе, 2005.– 455 с.
13. Хумой, Қ. Фунуни балоғат ва саноати адабӣ [Матн] / Қ. Хумой. – Техрон, 1371. – 424 с.
14. Шарифов Х. Балоғат ва суханварӣ/ Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 278 с.
15. Шамисо, С. Нигоҳе тоза ба бадеъ. /С. Шамисо. Чопи ёздаҳум.– Техрон: Фирдавс, 1383.–160 с.

ЧАНБАҲОИ МУСИҚОИИ ҒАЗАЛҲОИ ҲУМОМИ ТАБРЕЗӢ

Дар ин мақола кушиш шудааст, то дар хусуси чанбаҳои мусиқии дарунии ғазалҳои Ҳумоми Табрези (1237-1314) маълумот дода шавад. Равонӣ, дилнишинӣ ва хушоҳангии калом яке аз боризтарин вежагиҳои ғазалиёти Ҳумоми Табрези ба шумор меравад. Равонии шеър бо кор гирифтани аз орояхову аносири гуногуни мусиқӣ таъйин мегардад ва аз ин ҷиҳат, ин мавзӯ бештар ба вазни аруз, қофия, радиф ва дигар хунарсозаҳо ва санъатҳои лафзӣ ва маънавӣ, ки ҷиҳати мусиқоии шеърро қавӣ мегардонад, алоқаманд аст. Дар хусуси чанбаҳои мусиқоии шеъри Ҳумоми Табрези таҳқиқи алоҳидаи қобили таваҷҷуҳ ва мустақил таълиф нашудааст. Шоир бо кор гирифтани аз вазн, қофияву радиф ҷинос, такрор эънот, ҳочиб, қофияи бадеӣ, рад-ус-садр, рад-ул-ачуз, татриз, тардид, мувозана вочорой ё нағмаи хуруф ва дигар орояхҳои лафзӣ забони осори худро барҷаста ва оҳангдор мекунад. Аммо на ҳамаи орояхҳои бадеӣ чанбаи дарунии мусиқоии шеърро ташкил мекунанд.

Калидвожаҳо: мусиқии шеър, қофия, радиф, вазн, Ҳумом, девон, адабият, ошноизудой, хунарсоза.

МУЗЫКАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ В ГАЗЕЛЯХ ХУМАМА ТАБРЕЗИ

В данной статье предпринята попытка предоставить информацию о внутренней музыкальной стороне газелей Хумама Табрези (1237-1314). Гладкость, изящность и мелодичность речи являются одной из самых выдающихся особенностей газелей Хумама Табрези. Гладкость стихов определяется применением разных музыкальных украшений и элементов, следовательно данная тема больше связана с метрической системой, рифмой, редифом и другими словесными и образными приёмами и фигурами, усиливающими музыкальность поэзии. Следует отметить, что относительно музыкальных аспектов поэзии Хумама Табрези до сих пор заслуживающего внимания и независимого исследования не проводилось. Поэт применяет такие словесные украшения, как ритм, рифма, редиф джинас (сроднение), такрор (повтор) и'нат (усложнение), хаджиб (завеса), художественная рифма, рад-ус-садр (возвращение начала), рад-уль-аджз (возвращение конца), татриз (украшение), тардид (повторение), мувозана (равновесие) воджорой (аллитерация) или наигрывание букв и др., чтобы придать тональность и мелодизировать язык своего произведения. Однако не все художественные приёмы составляют внутренний аспект музыкальности стиха.

Ключевые слова: поэтическая музыка, рифма, редиф, ритм, Хумам, диван, литературность, остранение, художественный прием.

MUSICAL ASPECTS IN THE GHAZELLES OF HUMAM TABREZI

This article attempts to provide information about the inner musical side of the ghazals of Humam Tabrezi (1237-1314). Smoothness, elegance and melodiousness of speech are one of the most outstanding features of Humam Tabrezi's ghazals. The smoothness of the poems is determined by the use of various musical decorations and elements, therefore this topic is more related to the metric system, rhyme, radif and other verbal and figurative devices and figures that enhance the musicality of poetry. It should be noted that no noteworthy and independent research has yet been carried out regarding the musical aspects of Humam Tabrezi's poetry. The poet uses such verbal decorations as rhythm, rhyme, redif jinas (affinity), takror (repetition) i'nat (complication), hajib (veil), artistic rhyme, rad-us-sadr (return of the beginning), rad-ul-ajz (return of the end), tatriz (decoration), tardid (repetition), muvozana (balance), wojoroi (phonotactics) or strumming letters, etc., to raise the tonality and melodize the language of one's work. However, not all artistic techniques constitute the internal aspect of the musicality of a verse.

Keywords: poetic music, rhyme, redif, rhythm, Humam, divan, literary, defamiliarization, artistic premise.

Маълумот дар бораи муаллиф: Умарзода Фатхулло – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, аспиранти кафедраи адабиёти тоҷик. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 987762376.

Сведение об авторе: Умарзода Фатхулло - Таджикский национальный университет, аспирант кафедры таджикской литературы. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 987762376.

Information about the author: Umarzoda Fathullo - Tajik National University, graduate student of the Department of Tajik Literature. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 987762376.

НАҚШИ МАВЛОНО ДАР ЗЕҲНУ ЗАБОНИ СОИБ

Ўрунова Мавҷуда Рустамовна

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Таъсир ва таъсирпазирӣ яке аз рукнҳои асосии ташаккулу рушди адабиёту санъат ба ҳисоб рафта, дар таҳаввули адабиёти форсӣ-тоҷикӣ, аз ҷумла ташаккули ҷаҳони фикрӣ ва тақомули ҳунари суҳанварии аҳли қалам дар адвори гуногун нақши вофир гузоштааст. Баррасиву таҳлили осори суҳанварони форсу тоҷик шаҳодат бар он дорад, ки онҳо дар эҷоди осори бадеии худ ҳамвора аз мероси адабии гузаштагон баҳраҷӯӣ намуда, ба ин хусусияти ашърашон ишораҳои сарех низ кардаанд. Чунончи, Мавлоно Соиб фармуда:

Хоҳад расид рутбаи Соиб ба Мавлавӣ,
Гар Мавлавӣ ба рутбаи Аттот мерасад [7, с.474].

Чои дигар гуфта:

Ҳангомаи арбоби суҳан чун нашавад гарм,
Соиб суҳан аз Мавлави Рум дарафканд [13, с.475].

Мавлоно Соиби Табрзӣ аз шумори он ғазалсароёнест, ки дар баробари тарҳи нав дар суҳан андохтан, пайваста аз ашъори пешгомони адабиёт дар ғазалсарой, мисли Шайх Саъдӣ, Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, Ҳоҷа Ҳофиз суд бардоштааст. Афзудан ҷоиз аст, ки дар меҳвари андешаҳои ҳикामी Мавлоно Соиб ва тақмили ҳунари суҳанофаринии ӯ нақши ҷаҳони андеша ва мазомину маонии ашъори Ҷалолуддини Балхиро равшан метавон мушоҳида кард. Беҳуда нест, ки Мавлоно Соиб дар сафинаи мураттабсохтаи хеш, ки ба унвони “Сафинаи Соиб” маъруфият дорад, дар баробари ашъори Одамушшуаро Рӯдакиву Ҳаким Фирдавсӣ аз ашъори даҳҳо суҳанварони адвору сабқҳои мухталиф намунаҳо фароҳам оварда, ба ин васила аз ҷаҳони андешаву тафаккур, зеҳну забон, маҳорати суҳанофаринӣ ва мотивҳои шеърӣ аҳли суҳан баҳрабардорӣ намуда, дар натиҷаи бардошти ҷустуҷӯкорона ба навоарӣ, яъне дарёфти маъниҳои тоза даст ёфтааст. Дар ин сафина Соиби Табрзӣ аз ашъори Мавлоно Балхӣ зиёда аз ҳазор байт намуна зикр кардааст, ки баргирифта аз “Девони Шамс” ва “Маснавии маънавӣ” мебошанд. Ҳамин манзара, аллакай, пешорӯи хонанда аз ишқу алоқаи хоси Соиби Табрзӣ нисбат Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ иттилоъ хоҳад дод.

Вақте ғазалиёти Соибро аз нигоҳи таъсирпазирӣ ӯ аз Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ таҳқиқ менамоем, метавон ин таъсирро дар ду чараён дастабандӣ кард. Якум, таъсирпазирӣ аз ғазалиёти Мавлоно ва дуюм, таъсир аз “Маснавии маънавӣ”.

Соиби Табрзӣ аз ибтидои девони худ ашъори Мавлоно Ҷалолуддини Балхиро пайравӣ кардааст. Чунончи, Мавлоно фармуда:

Эй тоирони кудсро ишқат фузуда болҳо,
Дар ҳалқаи савдои ту руҳониёнро ҳолҳо [14, с.17].

Соиб гӯяд:

Эй дафтари хусни туро феҳрист хату ҳолҳо,
Тафсилҳо пинҳон шуда дар пардаи иҷмолҳо [7, с.410/1].

Лозим ба ёдоварист, ки дар саросари девони Соиб бо намунаҳои олии ҳунари назирагӯии суҳанвар ба ашъори Мавлоно метавон дучор гардид, ки номбар кардан ва санад овардани тамоми онҳо аз андоза берун аст. Худи суҳанвар дар яке аз байтҳои таъкид менамояд:

Ҳарчи меҳоҳем Соиб ҳаст дар девони ӯ,
Бо каломи Мавлавӣ 3-ашъори олам фориғам [7, с.2651/5].

Аз ин рӯ, Соиб дар ҷодаи суҳан баландном гардидани хешро аз ҷайзи ашъори Ҷалолуддини Балхӣ доништа, чунин менигорад:

Муриди Мавлави Рум то нашуд Соиб,
Накард дар камари арш даст гуфтораш [7, с.2414/5].

Азбаски Соиби Табрзӣ, табиатан, инсонӣ покизаҳӯ ва фурутану пуртавозу маҳсуб меёфт, чуноне ки Шиблии Нуъмонӣ менигорад: “Муноати нафс ва ҳӯи покиза дошт ва низ мутавозеъ ва афтодаву шикастанафс будааст. Аз одоти оми шуароӣ Эрон ин аст, ки шуароӣ

хиндустониро мутлақан ба хотир намеоваранд ва зикре аз онҳо намекунанд, сивои Амир Хусрав ва Ҳасан ҳеч шоири ҳисобӣ, яъне мустаноди эронӣ номи ҳеч шоири хиндустониро наёварда, лекин Соиб дар каломаш номи ҳатто муосирони худро ҳам дар мақтаҳои ғазал овардааст ва бар ғазалҳои онон гуфтани ғазалро писанду гуворо мекунад” [11,с.28]. Бинобар ин, бо ин қадар баландмақомӣ дар ҷодаи шеър худро дар назди Мавлоно Балх ҳеч доништа, ҷунин мефармояд:

Ҳеч аст фикри Соиб дар пеши фикри Мавло,
Бо офтоби тобон нури Суҳо чӣ бошад? [7, с.2150/4].

Аз таҳлили ғазалиёти Соиби Табрешӣ мусаллам мегардад, ки суханвар асосан дар мактаи ғазалхояш ба бардоштхояш аз шеъри Мавлоно сарехан ишорат менамояд. Ҷунончи:

Ҷавоби он ғазал аст ин ки гуфт муршиди Рум,
Хабар бурид ба бечорагон, ки чора расид [7, с.1939/4].

Ҷои дигар ифтихоромез мегӯяд, ки ӯ “суханкаш”-и Мавлоно:

Муллои Руми моро Соиб бувад суханкаш,
Аҳсан-т, эй кашанда, шо бош аз кашидан [7, с.724/3].

Дар баъзе мактаи ғазалхояш дар ҷавоби қадом ғазали Ҷалолуддини Балхӣ гуфта шудани ғазали хешро тариқи тазмин ба таври мушаххас қайд намудааст. Ҷунончи:

Ҷавоби он ғазали Мавлавист, Соиб,
“Ки дар ҳавои най аст офтоби чархи кабуд” [7, с.380/4].

Мавридҳое низ дучор меоянд, ки Соиб дар байти пеш аз мақтаъ ва ё ду-се байти пеш аз мақтаъ низ дар ҷавоби қадом ғазали Мавлоно гуфта шудани ғазали хешро таъкид намуда, на мисраи аввали ғазал, балки мисраҳои абёти мобайнии ғазали Мавлоноро айнан тариқи тазмин зикр менамояд. Ҷунончи, мисраи аз Мавлоно тазминкардаи Соиб дар байти ҳафтуми ғазали шоир зикр шудааст. Аслан, ин ғазали Мавлоно аз сездеҳ байт иборат аст:

Ҷавоби он ғазал аст ин ки гуфт орифи Рум,
“Ту нозанини ҷаҳонӣ кучо тавонӣ кард” [7, с.432/4].

Вале дар як қисм ғазалхояш ба таъсирпазириҳои хеш аз шеъри Мавлоно ишора намесозад, чунки он шеърҳо шуҳратёр буда, барои алоқамандони шеъри Мавлоно бидуни муаррифӣ низ маълуму мусалламанд.

Воқеан, бардоштҳои Соиби Табрешӣ аз ғазалиёти Мавлоно Балхӣ дар доираи вазн, қофия ва радиф маҳдуд намегардад, Соиб бо қамоли ҳунармандӣ тавонистааст аз андешаҳои Мавлоно баҳраҳои зиёд бардорад ва дар ин бобат худ мефармояд:

Ҳар файз, ки мерасад ба Соиб,
Аз руҳи пур аз футуҳи Мулло [7, с.1098/2].

Ба андешаи Соиб ошноӣ бо сухани Мавлоно ва вурӯд ба ҷаҳони андешаву тафаккури ӯ кори сахле нест, барои даст ёфтани ба ин ду унсури асосии шеъри Мавлоно Рум солҳо хуни дил бояд хӯрд:

Солҳо аҳли сухан бояд ки хуни дил хуранд,
То чун Соиб ошноӣ тарзи Мавлоно шаванд [7, с.1274/3].

Ҳамин унсу ошноӣ бо шеваи сухан ва дарунмояҳои шеъри Мавлоно буд, ки Соиб дар байни суханварони муосирони хеш ба қавли худаш “хангомае” барпо кард. Ҷунончи:

Ҳангомаи арбоби сухан чун нашавад гарм?
Соиб сухан аз Мавлави Рум дарафканд [7, с.2122/4].

Илова бояд кард, ки воқеан Соиб дар назирагӯӣ ба ғазалҳои Мавлоно даст ёфтааст ва дар ҷавоби ғазалҳои ин шоири шаҳир ғазалҳои баландмазмун таълиф намудааст. Ҷунончи, дар намунаҳои поёнӣ, ин манзараро метавон ба таври равшан мушоҳида кард:

Мавлавӣ гуфта:

Агар дил аз ғами дунё раҳо тавонӣ кард,
Нишоту айш ба боғи бақо тавонӣ кард.
Агар ба оби риёзат бароварӣ ғусле,
Ҳама кудурати дилро сафо тавонӣ кард.
Зи манзили ҳавасот ар ду гом пеш ниҳӣ,

Нузул дар ҳарामी кибриё тавонӣ кард... [4, с.178].

Соиб фармуда:

Агар ватан ба мақоми ризо тавонӣ кард,
Ғубори ҳодисаро тўтиё тавонӣ кард.
Зи сояи ту замин офтобпӯш шуд,
Агар ту дидаи дилро чило тавонӣ кард.
Бар остони ту нақши мурод фарш шавад,
Бисоти худ агар аз бурё тавонӣ кард [7, с.432/4].

Бинобар ин метавон афзуд, ки Мавлоно Соиби Табрзӣ ба таври шоиста татаббуи сухани Мавлавӣ карданаширо низ дар ғазалҳои хеш таъкид намудааст, ки аз итминони комили Соиб ба неруи суханаш дарак медиҳад. Чунончи:

Чунон гуфт ин ғазалро дар ҷавоби Мавлавӣ, Соиб,
Ки руҳи Шамси Табрзӣ зи шодӣ дар сучуд омад [7, с.473/4].

Чуноне ки дар боло қайд карда будем, бардоштҳои Мавлоно Соиби Табрзӣ аз Ҷалолуддини Балхӣ танҳо дар доираи ғазалҳои ӯ маҳдуд намонда, қисме аз пайравӣҳои Соиб дар натиҷаи баррасиву ошноӣ бо “Маснавии маънавӣ” сураат пазируфтаанд. Ин таъсирпазирӣ хеле пурвусъат буда, наметавон дар маҳдудии як мақола перомуни тамоми паҳлуҳои он ҳаҷс зад. Барои собит намудани андеша ба якҷанд санадҳо мушаххас ишора хоҳем кард.

Ҷалолуддини Балхӣ дар дафтари аввали “Маснавии маънавӣ” мефармояд:

Сад ҳазорон дому дона-ст, эй Худо,
Мо чу мурғони ҳариси бенаво.
Дам ба дам мо бастаи доми навем,
Ҳар яке гар бозу симурғе шавем [1, с.45].

Соиби Табрзӣ аз ин гуфтаҳои Мавлоно баҳрабардорӣ намуда чунин нигоштааст:

Дар таҳи ҳар хорбун сайёд дом афкандааст,
Оҳуи мағрурро бингар чӣ ғофил меравад [7, с.1293/4].

Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ дар дафтари сеюми “Маснавии маънавӣ” зимни “Қиссаи хўрандагони пилбача аз ҳирс ва тарки насихати носеҳ” фармудааст:

Авлиё атфоли ҳаққанд, эй писар!
Ғоибеву ҳозире бас бохабар.
Ғоибӣ мандеш аз нуқсонашон,
К-ӯ кашад кин аз барои ҷонашон [2, с.13].

Соиб бо бардошт аз ин абёт чунин нигоштааст:

Заифонро мадор зинҳор бефарёдрас, Соиб,
Ки аксар дар найистон наъраи шерона мебошад [7, с.1514/3].

Дар аввалҳои дафтари сеюми “Маснавии маънавӣ” ҳикояте таҳти унвони “Фирефтани рустой шаҳриво ва ба даъват хондан ба лобаву илҳоқи бисёр” зикр ёфтаву натиҷагирии Мавлоно сабт гардидааст. Аз ҷумла Мавлоно нигоштааст:

Чашм агар дорӣ ту, кўрона маё
В-ар надорӣ чашм, даст овар асо.
Он асои ҳазму истидлолро,
Чун надорӣ дид, мекун пешво [2, с.23].

Соиби Табрзӣ бо таъсирпазирӣ аз ин достон ва хулосаи Мавлоно чунин ибрози назар карда:

Ба кўи ишқ мабар зоҳиди риёиро,
Мақун ба шаҳр бадомӯз рустоиро [7, с.317/1].

Қайд кардан бамаврид аст, ки Соиб чунон унсу ошноӣ бо “Маснавии маънавӣ” пайдо кардааст, ки чандин абёти ғазалҳои метавон ҳамчун шарҳи мушкilotи абёти ҷудогонаи маснавии Мавлавӣ муаррифӣ кард. Мавлоно фармуда:

Ҳар ки ҷуз моҳӣ зи обаш сер шуд,
Ҳар ки берӯзист рӯзаш дер шуд [2, с.17].

Соиби Табрзӣ гӯяд:

Нест парво талхкомонро зи талхиҳои ишк,
Оби дарё дар мазоқи моҳии дарё хуш аст [7, с.513/2].

Ё худ Мавлоно нигоштааст: “Ғарқи нурам гарчи сақфам шуд хароб...”. Соиб дар тавзеҳи ин мисраъ чунин мефармояд:

Даруни хонаи бесақф равшани фарш аст,
Зи моҳ дидаи шабзиндадор холи нест [7, с.893/2].

Мавлоно фармояд:

Чашм боз ор тоса гирад мар туро,
Дон, ки чашми дил бубастӣ баркушо [2, с.86].

Мавлоно Соиб гӯяд:

Хонаи дил тира аз чашми парешонсайри туст,
Гар бубандӣ равзани ин хонаро равшантарӣ [7, с.3249/6].

Ҷои дигар Мавлоно мефармояд:

Макр он бошад, ки зиндон ҳуфра кард,
Он ки ҳуфра баст он макрест сард.
Ин ҷаҳон зиндону мо зиндониён,
Ҳуфра кун зиндону худро вораҳон [2, с.981].

Соиби Табрэзӣ гуфтааст:

Ҳар ки мекӯшад ба таъмири тани вайрони хеш,
Гил зи ғафлат мезанад бар рахнаи зиндони хеш [7, с.2376/5].

Мавлоно фармояд:

Нафс азбас мадхҳо Фиръавн шуд,
Кун залил-ун-нафс ҳавно ло тасуд [1, с.486].

Мавлоно Соиб гӯяд:

Фарбеҳ аз мадҳи сабук мағрур шавад нафси хасис,
Ин сутури хушалаф аз коҳ меболад ба хеш [7, с.2377/5].

Чунин намунаҳоро аз девони Соиби Табрэзӣ бисёр фароҳам овардан мумкин аст, ки дар ҳалли мушкилоти абёти “Маснавии маънавӣ” ба хонандагон мададгорӣ менамоянд ва ҳаллу фасли он бори як рисолаи алоҳидаро хоҳад кашид.

Бояд зикр кард, ки баррасии девони Соиби Табрэзӣ шаҳодат аз он медиҳад, ки ӯ бо асари “Маноқиб-ул-орифин”-и Шамсиддин Аҳмади Афлокӣ низ иртиботу ошноии наздик доштааст. Дар ин асар як даста ҳикоёте зикр ёфтаанд, ки бо зиндагиву ҷаҳолияти Мавлоно марбутанд. Тавачҷух менамояд ба ҳикояти зерин аз асари мазкур: Рӯзе Мавлоно фармуд, ки овози рубоб овози сарири боби бихишт аст, ки мо мешунавам. Сайид Шарафуддин гуфт, ки мо низ овози рубобро мешунавам, вале чун Мавлоно гарм намешавем. Мавлоно фармуд: Он чӣ мо мешунавам овози боз шудани он дар асту он чӣ ӯ мешунавад, овози фароз шудани он дар.

Вақте девони Мавлоно Соибро мутолиа менамоям, бо байти зерин бархӯрд менамоям, ки гуфта:

Ҳувалғафур зи ҷӯши шароб мешунавам,
Сирри боби бихишт аз рубоб мешунавам.
Тафовут аст миёни шунидани ману ту,
Ту бастани дару ман фатҳи боб мешунавам [7, с.2792/5].

Ҳаминро низ афзудан зарур аст, ки бино ба маълумоти Абдулбоқии Гулпинорлӣ, Соиб хангоми аз сафари хонаи Каъба баргаштан, муддате дар Қуния иқомат ихтиёр карда, баъд аз бозгашт ба ватан дар Табрэз “Мавлавихона” низ барпо намуда будааст ва дар ҳамон ҷо мадфун ҳам гардида будааст. Вале то ҷое, ки бо ғазалиёти суҳанвар ошноӣ дорем, боре ҳам Соиб ба масъалаи дар Қуния иқомат ихтиёр кардани ӯ ҳаҷс назадааст, чуноне ки дар бораи дигар мавзӯҳое, ки қадамаш дар он сарзаминҳо афтада буду орзуи афтадан ба он диёрро менамуд, ишораҳои ҷолиб дорад. Чунончи:

Мекунам аз сар бурун, Соиб, ҳавои худро,

Бахт агар аз сокинони шаҳри Кашмирам кунад [13, с.463].

Мусаллам аст, ки Мавлоно Соиби Табрзӣ баъд аз бозгашт ба ватан, ҳамроҳи падари куҳансолар, бо фармони Шоҳ Аббоси II ба макоми малик-уш-шуарой расид ва то поёни умраш дар Исфаҳон зист ва дар ҳамин шаҳр дар “Таҷя”-и хеш мадфун гардид.

Боз як нуктае, ки меҳоме дар ин навишта илова намоем марбут аст ба пайравии Соиб дар қорбасти мафҳумоти ирфонӣ ва саноеи бадеие, ки дар ашъори Мавлоно басомади хоса доранд. Соиб дар яке аз байтҳояш мефармояд:

Бо ақл гаштам ҳамсафар як кӯча раҳ аз бекасӣ,
Шуд реша-реша доманам аз хори истидлолҳо [14,с.46].

Мавлоно дар яке аз байтҳояш гуфта:

Пои истидлолиён чӯбин бувад,
Пои чӯбин саҳт бетамкин бувад [14,с.47].

Мурод аз ин ду байт мафҳумҳои “истидлол” [далел овардан] ва “истидлолиён” [гурӯҳе аз файласуфон, ки бар ҳар даъво ва иддао далел талаб мекарданд-М.Ҷ.] буда, Соиб бо бардошт аз ин андешаи Мавлоно байти ҷолиберо тарҳрезӣ намудааст.

Масъалаи хомӯшӣ ва риояи он низ дар осори Мавлоно ҷойгоҳи хоса дорад. Ҷунончи, шоир нигошта:

Як замонам бихил, эй ҷон, ки ҳамӯшона хуш аст,
Мо сухангӯи ҳамӯшем, ки чун мизонем [14,с.75].

Мавлоно Соиб нигошта:

Хомӯшӣ дарёву гуфтугӯ хасу хошоки ӯст,
Пок кун аз хору хас ин баҳри гавҳархезро [14,с.73].

Дар ғазалиёти Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ талмеҳоти ирфонӣ басомади зиёд дорад. Шоир, хосатан, бо рӯҷӯ ба қиссаҳои Хизр, Яъқуб, Юсуф, Иброҳим, Мансур ва ғайра изхори андеша намуда, маъниҳои ҷолиб пайрезӣ кардааст. Масалан, дар яке аз байтҳои суханвар мехонем:

Барот омад, барот омад, бинех шамъи баротиро,
Хизир омад, Хизир омад, биёр оби ҳаётиро [14,с.169].

Дар ғазалиёти Мавлоно ифодаҳои “чашмаи Хизр”, “оби Хизр”, “оби ҳаёт” бисёр истифода гардидаанд. Ҷунончи:

Чашмаи Хизру кавсарӣ, з-оби ҳаёт хуштарӣ,
З-оташи ҳаҷри ту манам хушқдаҳон чаро, чаро? [14,с.148].

Мавлоно Соиби Табрзӣ низ бо бардошт аз қиссаи Хизр маъниву мазомини тозаву зеҳнас тарҳрезӣ кардааст. Ҷунончи:

Мекунад ҳамраҳии Хизр биёбонмаргат,
Агар аз дарди талаб роҳбаре нест туро [14, с.147].

Ҳамин тавр, метавон хулоса кард, ки дар асри XVII осори Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ба сифати сарчашмаи муҳиму файзбахши ашъори намояндагони шеърӣ сабки ҳиндӣ хидмат кардааст. Байни суханварони сабки ҳиндӣ нафаре, ки ба осори Мавлоно бештар тавачҷуҳ зоҳир намудааст, Соиби Табрзӣ маҳсуб меёбад. Ин суханвари номӣ дар пайравии ғазалҳои Мавлоно ғазалҳои пурмазмуну ҷолиб ва андешапарвар сурудааст. Дар баробари ғазалҳои андешаву афкори дар “Маснавии маънавӣ” ироакардаи Мавлоно низ таъсири самарабахши худро ба ғазалҳои Соиб гузошта, сабабгори пайрезӣ шудани ғазалҳои нобу пурмаънӣ гардидаанд.

**Муқарриз: Суфизода Ш.З., д.и.ф., профессор
Адабиёт:**

1. Балхӣ, Мавлоно Ҷалолуддин. Маснавии маънавӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғатномаи мухтасар аз Алии Муҳаммади Хуросонӣ, Баҳриддин Ализода, Мубашшир Акбарзод. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди 1.- Душанбе: Адиб, 2022. - 480 с.
2. Балхӣ, Мавлоно Ҷалолуддин. Маснавии маънавӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғатномаи мухтасар аз Алии Муҳаммади Хуросонӣ, Баҳриддин Ализода, Мубашшир Акбарзод. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди 2.- Душанбе: Адиб, 2022. - 480 с.

3. Балхӣ, Мавлоно Ҷалолуддин. Маснавии маънавӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғатномаи мухтасар аз Алии Муҳаммади Хуросонӣ, Баҳриддин Ализода, Мубашшир Акбарзод. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди 3.- Душанбе: Адиб, 2022. - 511 с.
4. Балхӣ, Ҷалолуддини Муҳаммад. Гузидаи ғазалиёти Шамс. Ба кӯшиши дуктур Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ. Техрон: Интишороти байналмилалии ал-Ҳудо, 1372. - 544 с.
5. Даштӣ, Алӣ. Нигоҳе ба Соиб / Алии Даштӣ. Чопи севум. – Техрон: Интишороти Асотир, 1364. 6. Девони Соиби Табрзӣ. Бо эҳтимоми Ҷаҳонгири Мансур. Иборат аз ду ҷилд. - Техрон: Интишороти Нигоҳ, 1484. - 219 с.
6. Девони Соиб. Иборат аз шаш ҷилд. Ба кӯшиши Муҳаммад Қаҳрамон. – Техрон: Интишороти илмиву фарҳангӣ, 1391. - 3677 с.
7. Куллиёти Соиби Табрзӣ. Бо эҳтимоми Амирии Фирӯзкӯҳӣ. - Техрон: Интишороти Хайём, 1336. - 1834 с.
8. Маонӣ, Аҳмад Гулчин. Фарҳанги ашъори Соиб / Аҳмад Гулчини Маонӣ. -Техрон: Муассисаи мутолиот ва таҳқиқоти фарҳангӣ, 1364. - 1652 с.
9. Мусулмонӣ, Раҳим. Назарияи адабиёт. - Душанбе: Ирфон, 1990. - 336 с.
10. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-л-аҷам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон. Тарҷумаи Сайид Муҳаммадтақии Гелонӣ / Шиблии Нуъмонӣ. Ҷилдҳои 1-2. - Техрон, 1368. - 564 с.
11. Соиб ва сабки хиндӣ дар густураи таҳқиқоти адабӣ. Бо кӯшиш ва таълифи Муҳаммадрасули Дарёгашт. - Техрон, 1371. - 456 с.
12. Соиб. Мунтахабот. Мурағибон Аҳрорӣ З., Шералӣ Л. - Душанбе: Ирфон, 1980. - 703 с.
13. Ҷалолуддини Румӣ. Девони кабир. Ҷилди аввал. - Душанбе: Адиб, 1992. - 677 с.
14. Шарҳи ғазалҳои Соиби Табрзӣ. Дуктур Ҳусайн Муҳаммадзодаи Сиддиқ. Ҷилди аввал. - Техрон: Муассисаи хадамоти фарҳангӣ - Интишороти Аласт, 1370. - 456 с.
15. Суфиев, Ш. З. Описание невыразимого в суфийском поэтическом тексте / Ш. З. Суфиев // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия гуманитарно-общественных наук. – 2014. – № 2(39). – С. 34-42. – EDN TFDPPP.
16. Суфизода, Ш. З. Зухури нави назарияи адабиёт дар пажӯиши Шафеии Кадканӣ / Ш. З. Суфизода // Вестник института языков. – 2023. – No. 3(51). – P. 139-144. – EDN KAHFZQ.

НАҚШИ МАВЛОНО ДАР ЗЕҲНУ ЗАБОНИ СОИБ

Дар мақола перомуни таъсирпазирии Соиби Табрзӣ аз ғазалиёту “Маснавии маънавӣ”-и Ҷалолуддини Балхӣ баҳс рафтааст. Муаллифи мақола аз баррасиву таҳлили ғазалиёти Соиб натиҷагирӣ менамояд, ки Соиби Табрзӣ дар баробари дигар намояндагони адаби форсӣ аз ғазалиёти Мавлоно Балхӣ низ баҳраҳои зиёд бардоштааст. Ин бардоштҳои шоир ҳам дар вазну қофия ва ҳам дар лафзу маънӣ зоҳир гардидаанд. Дар баробари ғазалҳои Мавлоно Соиби Табрзӣ аз “Маснавии маънавӣ” низ баҳрабардорӣ намуда, маъниву мазомини бикрро тарҳандозӣ кардааст. Инчунин таъкид мегардад, ки Соиби Табрзӣ аз мазмунҳои ирфонии ғазалиёти Мавлоно ва воситаҳои тасвири бадеие, ки шоир дар ғазалиёташ истифода намудааст, низ пайравиҳо карда, муваффақ низ гаштааст.

***Вожаҳои калидӣ:** Соиби Табрзӣ, Ҷалолуддини Балхӣ, ғазалиёт, маъниофаринӣ, таъсирпазирӣ, “Маснавии маънавӣ”.*

РОЛЬ МАВЛАНЫ В ИНТЕЛЛЕКТЕ И ЯЗЫКЕ САИБА

В статье рассматривается приверженность Саиба Табрзи газелям и «Маснавий Ма'нави» Джалалуддина Балхи. Автор в ходе изучения и анализа газелей Саиба приходит к выводу, что Саиб Табрзи, наряду с другими представителями персидской литературы, во многом подражал газелям Мавлана Балхи. Приверженность поэта выражается не только в метрике и рифмовке стиха, но и словесном и смысловом аспектах. Саиб Табрзи наряду с газелями поэта многое перенял из поэмы «Маснавий ма'нави», что способствовало выражению утонченных смыслов в его поэзии. В статье подчеркивается, что Саиб Табрзи,

следуя мистическому содержанию газелей Мавлана и его стилю в использовании средств художественного изображения, смог добиться значительных успехов в создании газелей.

Ключевые слова: Саиб Табрези, Джалалуддин Балхи, газели, создание смыслов, приверженность, «Маснавий ма'нави».

THE ROLE OF MAWLANA IN THE INTELLIGENCE AND LANGUAGE OF SAHIB

The article dwells on Soibi Tabrezi's sway over on ghazals and "Masnavi Manavi" by Jaloluddin Balkhi. Designing on the premise of the consideration and analysis of Soib's ghazals, the author of the article comes to the conclusion that Soib Tabrezi alongside with other representatives of Persian literature has received great usefulness from Mavlon Balkhi's ghazals. The poet's views are expressed both in weight and rhyme and in words and meaning as well. Alongside with Mavlon Soibi Tabrezi's ghazals he also resorted to "Masnavi Manavi" and worked out the meaning and context of his poem. It is underscored that Soibi Tabrezi followed the mystical content of Mavlon's ghazals and the means of artistic representation used by the poet in his ghazals has achieved success entirely.

Keywords: Soibi Tabrezi, Jaloluddin Balkhi, ghazals, interpretation of meaning, influence, "Masnavi manavi".

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ўрунова Мавчуда Рустамовна*, ДДХ ба номи академик Б.Гафуров, номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи адабиёти классикии тоҷик. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, тел.: 92-736-02-51, E-mail: umavchuda@mail.ru

Сведения об авторе: *Урунова Мавджда Рустамовна*, ХГУ имени акад. Б. Гафурова, кандидат филологических наук, дотсент кафедры таджикской классической литературы. Адрес: Республики Таджикистан, г. Худжанд, тел.: 92-736-02-51, E-mail: umavchuda@mail.ru

Information about the author: *Urunova Mavjuda Rustamovna*, KhSU named after academician B. Gafurov, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Tajik Classical Literature. Address: Republic of Tajikistan, Khujand, tel.: 92-736-02-51, E-mail: umavchuda@mail.ru

ТДУ: 891.550

ЗИНДАГИНОМАИ МУНЗИМ ДАР ТАҲҚИҚОТИ СОҲИБ ТАБАРОВ

Ҳамидзода Зебунисо Абдуқодир

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ

Садриддин Айнӣ дар «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» (1918) ва баъзе дигар асарҳояш ба таъкид ёдовар мешавад, ки «ӯ (Айнӣ – З.Х) низ монанди Фитрату Мунзим, Ҳамдӣ ва дигарон ҷадид буд ва тағйироти сиёсиро бо роҳи саводнок кардани мардум амалӣ намуданӣ буд» [4, с. 204].

Агарчи дар бораи Мунзим, ки аз саркардагони ин равияи ҷадидия буд, баъзе аз муҳаққиқони соҳаҳои таърих, рӯзноманигорӣ ва адабиётшиносӣ ёдовариҳо ва таъкидҳо намудаанд, аммо ҳаёт ва фаъолияти маорифпарвариву эҷодии Мунзимро ба таври васеу фарогир танҳо Соҳиб Табаров анҷом додааст. Ин муҳаққиқ нахустин бор соли 2002 аз тариқи нашриёти «Диловар»-и ДДМТ бо номи «Мунзим. Беҳбудӣ» асаре ба нашр мерасонад [10]. Таҳқиқоти дигари С. Табаров соли 2009 бо номи «Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим» аз тариқи нашриёти «Нодир» нашр мегардад [9].

Устод С. Табаров ин асарро бори дигар таҳрир карда, солҳои 2009 ва 2011 бо номи «Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим (Очерки мухтасари ҳаёт ва эҷодиёт). Чопи сеюм, ба таъбир мерасонад.

Мундариҷаи чопи сеюми китоб чунин мебошад: «Рӯзгори Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим», «Маълумот дар бораи тарҷумаи аҳволи Мунзим», «Рағбати Мунзим ба шеърӯ шоирӣ», «Фаъолияти маорифпарварии Мунзим», «Тавсияи ҷамъияти маҳфили «Тарбияи атфол» ва фирқаи ҷавонбухориён», «Омодагӣ ба инқилоб», «Тақдири Мунзим ва оилаи ӯ пас аз Инқилоби Бухоро», «Сухане чанд доир ба осори Мунзим», «Оғози фаъолияти шоирии Мунзим», «Мунзим идомадиҳандаи анъанаҳои ниёгон», «Мунзим муаллифи «Роҳбари халқ», «Ғояҳои маорифпарварӣ дар эҷодиёти Мунзим», «Фаъолияти эҷодии Мунзим баъди инқилоб». Илова ба ин ҳама, дар охири асар чун далел суратҳои ҳуҷҷатҳои Абдулвоҳиди Мунзим ҷой дода шудааст.

Муҳаққиқ дар оғози асар нахуст аз он ёдовар мешавад, ки дар бораи ҷадидия ва намояндагони ҷудогонаи он дар муддати 70 соли пешин ақидаҳои мухталиф буданд, вале оид ба ин ҷараён ва намояндаи он ақидаҳои мухталифи ҷойдоштаро зикр накарда, ташреҳ намедихад. Шояд, ҷой доштани ақидаҳои мухталиф дар 70 соли пеш бар асари идеологияи мавҷуда дар замони Иттифоқи Шуравӣ бошад.

Соҳиб Табаров соли 2007 дар суҳбат бо рӯзноманигори рӯзномаи «Ҷумҳурият» Абдулқодири Раҳим бо номи «Агар медонистам, ки ин қадар зуд пир мешавам...» ба саволи «Чӣ орзу ё нақшаи иҷронашуда доред?», аз ҷумла, чунин посух гуфтааст: «Таърихи адабиёти тоҷик»-ро навиштан даркор аст, таърихи саҳеҳ, дурусташро, аз оғоз то ба имрӯз. Барои навиштани он эҷоди ҳар адибро ба пуррагӣ, дурустӣ омӯхтан ва ба ҳамаи онҳо аз рӯи ҷойгоҳашон дар адабиёт баҳо додан лозим аст» [7, с. 188]. Адабиётшинос бо дарки ҳамин зарурат ба таҳқиқоти ин ҳаракату ин ҷараён ва намояндагони он ба хоҳири навиштани таърихи саҳеҳи адабиётмон дар замони истиқлол, ки чунин имкониятро фароҳам овардааст, ҷиддан шуруъ менамояд.

С. Табаров ин ҳақиқатро ҳам таъкид мекунад, ки то ба ҳол, албатта, то ба чопи ин таҳқиқот дар бораи рӯзгору «фаъолияти революционӣ (инқилобӣ) ва эҷоди яке аз сарварони машҳуртарини ҷадидизм Мирзо Абдулвоҳид бинни Бурҳонбек мутахаллис ба Мунзим (Бурҳонов) маълумоти дақику муфассал дар даст надорад. Метавон гуфт, ки ягона маълумоти дақику муфассалро дар бораи Абдулвоҳид хонанда танҳо аз ин китоб дастрас карда метавонад» [11, с. 3]. Соҳиб Табаров сабаби инро дар дастрас набудани «тамоми маводи бойгонӣ» ва дигар сарчашмаҳои асосӣ медонад.

Муҳаққиқ ин ҳақиқатро иқрор шуда, чунин зикр мекунад: «Аммо имрӯзҳо ба ҳамаи ин ноқисҳо нигоҳ накарда, дар асоси мавод ва ҳуҷҷатҳои на он қадар зиёди дар даст буда дар поён дар бораи ҳаёт, фаъолияти шоирӣ, маорифпарварӣ ва муборизаҳои озодихонаи яке аз

шоирони номдор, хаттотони маъруфтарин ва сарварони ҳаракати миллӣ-озодихоҳии халқи тоҷики охири асри XIX ва оғози асри XX дар қаламрави аморати Бухоро Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим (Бурҳонов) маълумоти мухтасар дода мешавад» [11, с. 3].

Соҳиб Табаров нахуст бар он мекӯшад, ки соли дурусти таваллуди адибро муайян кунад. Бо баррасии ин масъала ва хулосаҳои муҳаққиқ ин ҳақиқат ошкор мегардад, ки баъзе аз солҳои таваллуди адибон, ҳатто сардафтари адабиёти навин устод Садриддин Айнӣ дуруст муайян нашудааст, ҳол он ки барои омӯзиши рӯзгору асарҳои эҷодкор ин бисёр муҳим мебошад.

Аз ин таҳқиқот бармеояд, ки соли таваллуди Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим низ дар сарчашмаҳо ва баъзе аз ҳуҷҷатҳои расмӣ дуруст оварда нашудааст. То ба дастрасии ин таҳқиқот дар сарчашмаҳо, адабиёти илмӣ, инчунин, ёддоштҳои соли таваллуди ин намояндаи ҷараёну ҳаракати ҷадидия 1204-и ҳиҷрӣ ё худ соли 1877-и мелодӣ нишон дода шудааст. Муҳаққиқ барои дақиқ кардани соли таваллуди Абдулвоҳиди Мунзим ёддоштиҳои Шарифҷон –маҳдуми Садри Зиё [9, с. 13], Садриддин Айнӣ [1, с. 2], «Таърихи адабиёти советии тоҷик» [14], «Адибони Тоҷикистон» - русиву тоҷикӣ (1966, 1976, 1981, 2003), китоби дарсии «Адабиёт» (1934) муаллифон Шарифҷон Ҳусейнзода ва Ш. Ниёзӣ), ҷилди 2-юми «Энциклопедияи калони советӣ» [5], шаҳодатномаи аъзои Иттифоқи касабаи саноати коғазбарорӣ ва полиграфии № 6979, паспорти серияи П.А № 006604, маълумоти адабиётшинос Х. Отахонова аз рӯи мақолаи «Арзи ҳол»-и Мунзим ва дигар тазкираҳои машхурро ба таҳқиқ мегирад. Аз рӯи ин сарчашмаҳо маълум месозад, ки соли таваллуди Мунзим ба таври гуногун, яъне 1877, 1874, 1872, 1876, 1878, 1875 нишон дода шудааст. Ва санаи паспорт ва асари «Арзи ҳол» -и Мунзимро муҳимтар ҳисобида, соли 1875-ро дуруст медонад [6].

С. Табаров бо тақия ба сарчашма ё худ тазкираҳо, аз қабилӣ «Тухфат -ул-аҳбоб фӣ тазкират-ул-асҳоб»-и Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ [16], «Тазкират-уш-шуаро»-и Ҳочӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам [13], «Тазкори ашъор»-и қозӣ Муҳаммад Шарифи Садр» [13], - мутахаллис ба Зиё ва тазкираи Мирзо Салимбеки Салимӣ дар бораи Мунзим ва падару аҷдодаш маълумот медиҳад. Мавқеъ ва маълумоти додаи тазкираҳову муаллифони он агарчи гуногун мебошанд, аммо саҳифаҳои торики зиндагиномаи Мунзимро, ҷойгоҳу мақомашро муайян месозанд. Аз ҷумла, «қобилияти фавқулода баланди муншигӣ доштани Мунзимро Садри Зиё низ дар «Тазкори ашъор бо мисраъҳои

Ба манзуму мансур донишвар аст,

Вале рутбаи настри ӯ бартар аст.

Саводи хаташ пеши аҳли назар

Зиёбахши чашм асту кӯҳли басар, -

чамъбаст кардааст» [11, с. 5]. Муҳаққиқ, дар ин маврид маълумоти С. Айниро дар «Ёддоштиҳо» роҷеъ ба ҳаёту фаъолияти Мунзим истисно намекунад: «Мирзо Абдулвоҳид мисли ман бе падару модар будааст, ки яке аз кадрдонҳои падараш ба воситаи ошно буданаш ба Шарифҷон-маҳдум ӯро оварда, ба хидмати ин кас супурдааст, то ки дар кӯчаҳо сарсарӣ нагашта нобуд шуда наравад. Дар ин ҷо бошад, ба замми муҳофиза ёфтани аз кӯчагардӣ, ягон чиз ҳам бояд омӯхт. Бинобар ин, ӯ дар берун ба ҳамон кадрдони падараш як дарс хонда омада, дар хонаи хӯчаин дар вақти фароғаташ аз хидмат, ки кори ӯ хеле сабук – танҳо хидмати даруни меҳмонхона буд, ба хатмашкунӣ, ба иншонависӣ ва ба машқ кардани васиқа ва мактубнависӣ машғули мекард, то ки дар вақти қозӣ шудани хӯчаин ба мирзохонаи ӯ соҳиб шавад. Либосашро, ки хеле озодона ва шаҳриёна буд, аз падар мерос гирифтааст» [2, с. 48-49].

Усули таҳқиқу тадқиқи Соҳиб Табаров дар шинохту шиносондани рӯзгору кори эҷодии Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим дар сатҳи баланди илми академӣ қарор дорад. Соҳиб Табаров бо таҳқиқот ва хулосабарорихояш дар асоси маълумоти тазкираи Салимӣ «баъзе лаҳзаҳои наву тозаро дар масъалаи таълими хат ва иншо гирифтани Мунзим аз Садри Зиё» бозгӯ мекунад. Мунзим аз рӯи ин таҳқиқоту хулосабарорӣ дар даҳсолаи аввали асри XX дар

«мирзохонаи вазир Мирзо Насруллоҳи Қушбегӣ» вазифаи китобаткуниро ба уҳда доштааст, аз ин рӯ, ӯро «ба амали қаровулбегӣ сарфароз намуда будааст» (11. с.5-6).

Дар таҳқиқоти Соҳиб Табаров маълумоти Садри Зиё, ки гӯё рутбаи насри Мунзим аз назмаш бартар мебошад, рад мешавад. Дар ин маврид, ӯ навиштаи Садриддин Айниро, ки 19 феввали соли 1948 баъди чандин даҳсола сурат гирифтааст, асос мекунад. Аз рӯи он маълум мегардад, ки ба ҳангоми навиштани пораи шеърӣ Мунзим на он замон ва на пас аз инқилоби Бухоро махсус ба насри адабӣ–бадеӣ рӯ наовардааст. Ба Садри Зиё ва мирзохонаи қушбегӣ котибӣ кардааст. Пас аз таҳқиқу таҳлил ва баррасӣ Соҳиб Табаров ба ин хулоса меояд: «Ҳамин тавр, маълум гардид, ки номи аслии ин шоир, муншӣ, маорифпарвар ва инқилобчии тоҷик Абдулвоҳид буда, Мунзим таҳаллуси шоириаш ва Мирзо унвони муншигиаш мебошад» [11, с. 6].

Дар номанигорӣ ва хушнависӣ Мунзим ба пояи устодӣ мерасад. Аз ин рӯ, номи ӯро бе зикри Мирзо ё худ унвони муншигиаш ба забон намегирифтанд.

Соҳиб Табаров дар таҳқиқоташ ба ахлоқи ҳамида доштани Мунзим низ махсус эътибор медиҳад ва маълумоти овардаи Садриддин Айниро дар ин маврид асос мекунад: «Мирзо Абдулвоҳид дар хушнависӣ ва дар иншоанависии расмӣ он замон аз ҳамаи шарикон ва аз аксари ҳамсолонамон пеш буд, аммо аз он ҷо, ки хеле камоли ахлоқӣ пайдо карда буд, дар ин бора даъвое ва ғуруре зоҳир намекард [1, с. 283; 11, с. 6]. Ба маълумоти овардаи муҳаққиқ, амали падари Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим - Бурҳонбек қаровулбегӣ буд, ки як амали хурди аморат маҳсуб мешуд. Инчунин, шуғлаш алочабофӣ буд, ки ба василаи он шуҳрату иззату иқром дошт. Дар маҳаллаҳои гуногуни Осиёи Миёна ва берун аз он тичорат мекард. Албатта, тичораташ ба ҳангоми фароғат аз корҳои давлатӣ буд.

Муҳаққиқ зимни баёни тичорати падари Мунзим санаи вафоти ӯро, ки соли 1882 аст, зикр мекунад. Агар соли таваллуди Мунзим ва соли вафоти падарашро ба эътибор бигирем, ба ин хулоса омадан мумкин аст, ки ин маорифпарвар, муншӣ, шоир, инқилобчии тоҷик дар 7–солагӣ ятим мешавад аз ин рӯ, хидматгории Садри Зиёро мекунад. Ба яқин, ҳеч мумкин набуд, падаре, ки барои фуруши алоча «ба чандин шаҳрҳои Осиёи Миёна, Қазоқистон, Кавказ ва Россия, аз ҷумла ба Оренбург, Қазон, Уфа, Пишиек (Бишкеки ҳозира), Ашқобод, Боку, Тифлис, Верний (Алма-Атои ҳозира), Тошканд, Самарқанд, Шаҳрисабз Қаршӣ ва ҳатто ба Қрим» рафтааст, фарзандашро дар хурдсолӣ хидматгор намояд.

Аз авлоди онҳо амакаш Абдулҷалили Мисрихон (Мисрӣ) дар вазифаи баландтар – девонбегӣ ва обрӯи зиёдро касб карда буд.

Соҳиб Табаров аз рӯи нақли шифоҳии Муҳиба Бурҳонова, ки ҳамсари Мунзим буд, муайян мекунад, ки амаки Мунзим се хоҳар доштааст. Бурҳонбек, ё худ падари Мунзим бошад, соҳиби ду фарзанд будааст: яке Абдулвоҳид ва дигаре Саодат. Парастории ин ду фарзанди ятим ба уҳдаи модарашон меафтад.

Ӯ зани бомаърифат будааст. Баъди ҳафтсола шудани Мунзим ӯро чор сол дар мактаби кӯҳна мехонад. Ба ҷуз ин, ҳудаш ҳар ду фарзандро «хату савод меомӯзонад» [11, с. 7].

Соҳиб Табаров ба воситаи маълумоти ҳамсари Мунзим ва дигар сарчашмаҳо соли вафоти модари ин ду ятимро соли 1889 муайян мекунад. Ҳамин тавр, Мунзим дар 14-солагӣ аз модар маҳрум менамояд.

Соҳиб Табаров зимни овардани маълумотҳои Ш. Ҳусейнзода ва Ш. Ниёзӣ дар китоби «Адабиёт» онҳоро таҳқиқ, таҳлил ва баррасӣ мекунад ва хулосаи дурусту дақиқ мебарорад. Аз рӯи маълумоти муаллифони китоби «Адабиёт», Абдулвоҳиди Мунзим дар 15-солагӣ «ба хидмати Шарифҷон-Маҳдум даромада кор кардааст. Дар ҳамин ҷо хат ва саводи худро баровардааст» [18, с. 248].

Дар ин маврид ба ду маълумоти додаи муаллифони шубҳа қардан мумкин аст:

1. Мунзим дар 9-солагӣ аз падар ятим мондааст.

Тавре Соҳиб Табаров аз рӯи «Арзи ҳол»-и Мунзим соли таваллуди ӯро 1875 ва соли вафоти падарашро 1882 муайян кардааст ва аз ин маълумот равшан мегардад, ки маорифпарвар на дар 9-солагӣ, балки дар 7-солагӣ аз падар ятим мондааст.

2. Агар Мунзим 4 сол дар мактаби кӯхна ва назди модари бомаърифаташ хату савод бароварда бошад, чӣ гуна метавонад, ки дар назди Шарифҷон-махдум «хат ва саводи худро баровардааст?» [17, с. 248].

Муҳаққиқ Соҳиб Табаров ба ин ду маълумот тавачҷуҳи махсус зоҳир накардааст. Ӯ бештар ба ҳангоми таҳқиқу пажӯҳиш ба маълумоти овардаи Садриддин Айнӣ таъя мекунад. Аз рӯи маълумотҳои додаи Садриддин Айнӣ нахуст бе падару модар будани Мунзим таъкид мешавад. Баъдан, ҳар ду дар хидмати Шарифҷон-махдум буданашон.

Ба ҷуз ин, аз рӯи ин маълумот муайян мегардад, ки Мунзим дар назди Шарифҷон-махдум на хат, балки хатмашққуниро омӯхтааст. Яъне, ӯ то ба назди Шарифҷон-махдум омадан то ҷое дар мактаби кӯхна ва назди модараш хату савод баровардааст.

Аз рӯи ёддошти Садриддин Айнӣ, Мунзим ба ҳамон қадрдони падараш, ки ӯро ба назди Шарифҷон-махдум оварда буд, «дар берун як дарс хонда» меомадааст [1, с. 48-49].

Садриддин Айнӣ дар ин хусус ва моҳир будани Мунзим дар хатнависӣ ва руқаот ё худ номанигорӣ дар чанд асараш борҳо ёдовар мешавад.

Соҳиб Табаров барои собит сохтан ва дақиқу дуруст нигоштани ҳаёту фаёлияти Мунзим аз тазкираи мулло Муҳаммад Муҳтарам низ иқтибос мекунад. Муаллифи тазкира баръакси Садри Зиё назму насри ӯро дар як мартаба медонад.

Муҳаққиқ ба маълумоти овардаи худи Мунзим дар «Арзи ҳол», ки ҳам онро нопурраву норавшан медонад, дар бораи таҳсил дар мактабҳои кӯхнаи Бухоро ва хатшинос шуданашро таъкид мекунад. Ҳамчунин, дар 15-16-солагӣ ба воситаи наздикону пайвандонаш дар мадраса ба таҳсил машғул шуданашро ёдрас мешавад.

Соҳиб Табаров маълумоти дақиқтарро дар бораи Мунзим, симои зоҳирӣ ва хулку атвори ӯ аз «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ меорад ва зимни баёни дурустии онҳо таъкид мекунад, ки ин ду маорифпарвар ва адиб 45 сол бо ҳам дӯст ва ҳаммаслак буданд дар боло бурдани маърифати миллати тоҷик. Бо вучуди ин ҳама, ин маълумотро бо маълумоти овардаи писари Мунзим - Раҳим Мунзимович Бурҳонов муқоиса мекунад ва дурустии онро тасдиқ менамояд. «Мирзо Абдулвоҳид, - менависад Айнӣ, - як ҷавони гандумгуни хушкбадан буд, ки аз ман як сол калон буд, ӯ соҳиби хату савод буда, хатро дар ғояти хубӣ менавишт ва дар вақтҳои фароғаташ аз дарс ва кор ҳамеша хат машқ мекард. Ҷунонки мо дар охири қисми якуми «Ёддоштҳо» дида гузаштем (С. Айнӣ байтбараки байни Мунзим ва худашро дар назар дорад - С.Т), ӯ ба зиракӣ ва шеърфаҳмии худаш аз будаи зиёд баҳо меод ва як дараҷа ба худ мағрур буд» [1, с. 8; 11, с. 8-9].

Мунзим аз рӯи мақолаи «Арзи ҳол»-аш соли 1907 Мадрасаи Лаби Ҳавзи Девонбегиرو хатм мекунад ва дар ин муддат, яъне шуруъ аз соли таҳсили 1891-1892 дар ин ҷо иқомат кардааст.

Соҳиб Табаров аз рӯи асари «Арзи ҳол»-и Мунзим, ки 15 апрели соли 1933 дар бораи солҳои таҳсил ва иқоматаш дар мадрасаи Бухоро аст, қайд мекунад, ки ба ин маорифпарвар Садри Зиё бо сабаби қозӣ таъин шуданаш дар тумани Ҷондор хучраи шахсияшро мебахшад. Хучра дар мадрасаи Мулло Муҳаммадшариф буд. Ин сабаб мешавад, ки робитаи Мунзим бо ин шахсияти маъруфи Бухоро бештар гардаду ривоч ёбад.

Мунзим на танҳо аз Шарифҷон-махдум таълиму тарбия ва дониш гирифтааст, балки ба доираи адабӣ ва маҳфилҳои ҳарҳафтаинаи ин хонадон роҳ ёфтааст. Албатта, ин ва дигар сафарҳои Мунзим бо ҳамроҳии Шарифҷон-махдум ба деҳаҳои туманҳои Бухоро таъсири неки худро ба ҷаҳонбинӣ ва эҷоди бадеиаш расондаанд.

Соҳиб Табаров дар асоси маълумоти «Мухтасири тарҷумаи ҳоли худам»-и Садриддин Айнӣ шеърӣ зиёд донишманди Мунзимро таъкид месозад. Садриддин Айнӣ зимни тасвири зоҳирии Мунзим таҷрибаи зиёд доштани ӯро дар байтбарак ва «байти бисёри ба одам таъсиркунанда» доштаниашро ёдовар мешавад.

Муҳаққиқ аз ин маълумоти Садриддин Айнӣ ба ҷунин хулоса меояд: «...Мунзим ҳанӯз дар соли 1889 шеърҳои бисёреро аз ёд медонистааст ва аз ҳамин вақт сар карда, муносибати дӯстӣ ва рафоқати онҳо, ки рафта-рафта ба бародарӣ табдил меёбад, то охири умрашон давом мекунад [11, с. 11].

Ин маълумотро Садриддин Айнӣ такроран дар “Ёдоштҳо” чунин овардааст: “Мунзим аз он рӯз сар карда, то охири умраш ба ман дӯсти наздик буд ва дар моҳи марти соли 1934 дар Сталинобод бо бемории сармоҳӯрӣ вафот кард” [1, с. 272]. Ҳамин андеша ва маълумотро Раҳим Мунзимович Бурҳонов 5 марти соли 1960 дар хотираҳояш тасдиқ мекунад.

Ҳамин тавр, агар дар соли таваллуди Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим ихтилофҳо ба вучуд омада бошанд, дар соли вафоташ шубҳаеро пайдо кардан мумкин нест. Яъне, аз рӯи таҳқиқу пажӯҳиши Соҳиб Табаров, агар соли тавалудаш 1875 бошад, соли вафоташ 1934 мебошад ва 59 сол умр дидааст.

Фаъолияти эҷодӣ, маорифпарварӣ, инқилобиву зиддиамирии Мунзим ба охири солҳои 90-уми асри XIX рост меояд ва баъдан инкишоф меёбад. Ба навиштаи Садриддин Айнӣ, Мунзим дар шеър гуфтан, фаҳмидани шеър завқи зиёд доштааст. Ӯ дар ин давра, ҳамчунин, “Наводир-ул-воқеъ”-и Аҳмади Дониш ва мачмуаи шеърҳои Муҳаммадсиддиқи Ҳайратро бо хати зебои настаълиқ китобат мекунад.

Соҳиб Табаров барҳақ ба ин хулоса меояд, ки: “Агар Мунзим дар таърихи афкори сиёсӣ чамбъиятӣ ва тамаддуни халқи тоҷик дигар ҳеҷ коре намекард ва танҳо бо чамъ овардану бо хати зебои худ, ки он ҳам навъи санъати олий ба шумор меравад, нусхабардору рӯнавис кардану барои насли минбаъда ва тамоми башарияти мутамаддин маҳфуз доштани “Наводир-ул-воқеъ”-и Аҳмад Махдуми Дониш ва ашъори Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат иктифо менамуд, номи худро абадӣ мегардонд [11, с. 18]. Нусхабардории “Наводир-ул-воқеъ” ва муқоисаи он бо матни асли ҳамоҳанги Садриддин Айнӣ сабаби дар оянда инкишоф ёфтани афкори инқилобӣ ва озодихоҳияшон мегардад.

Ҳамин тавр, бо нусхабардорӣ, муқоисакунӣ бо матни асли ва дигар шарикдарсон, Соҳиб Табаров аз рӯи он ба чунин хулоса меояд: “ба оғози ҳаракати насли дувуми маорифпарварӣ, ки баъдҳо ба номи ҳаракати ҷадидӣ маъруф гардид, дар ин сарзамин (Бухоро-Ҳ.З.) роҳ кушод” [11, с. 22]. Инчунин, бо дарки Иқлоби якуми рус, вақоеи сиёсии он замон дили Мунзим аз мактаби кӯҳна, усули омӯзиши мадрасаҳои сарзамин хунук мешавад. Айнӣ ин ҳақиқатро дар “Ёди мозӣ” баён доштааст. Мунзим ин андеша ва ҳолатро чун Айнӣ дар “Арзи ҳол”, ки як навъ этироз низ ба шумор меравад, изҳор мекунад:

Ҳазор афсус, шуд барбод умри ман ба гумроҳӣ,

Дар он вақте ки чоям масчиду меҳробу минбар шуд.

Тамоми ҷавҳари ақлу димоғу майнаам пӯсид,

Муқаррам мадраса вақти ҷавонӣ чун муқаррар шуд.

Сарам аз суҳбати муллову эшон гашт захролуд.

Ба гирди мадраса ҷӯлиду ақлам гум саросар шуд.

(Арзи ҳол. “Адабиёт ва санъат”, октябри 1988).

Ин таъсир ва пешрафти афкори сиёсӣ дар даҳсолаи аввали асри XX сабаб мегардад, ки Мунзим ва дигар намоёндогони ҳаракати ҷадидия ба мутолиаи нахустин маҷаллаву рӯзномаҳо, аз қабилӣ “Ҳабл-ул-матин”, “Сирот-ул-мустақим”, “Тарҷумон” рӯ биёранд. Бо таъсису нашри дигар маҷаллаву рӯзномаҳо ба вазъи сиёсии онвақтаи Бухоро ошно мешавад. Дар натиҷа, Мунзим на танҳо аз усули омӯзиш норизой, балки ба ҳамаи ҳокимони он давр нафрат пайдо мекунад.

Тавре Садриддин Айнӣ ёдовар мешавад, дар солҳои 1905-1908 дар аморати Бухоро “Панҷ-шаш нафар шахси бо ном “тараккипарвар” ва “ислохотхоҳ” ба воя расиданд” [4, с. 25]. Мунзим дар сафи пеш қарор дошт.

Ба навиштаи Садриддин Айнӣ дар “Намунаи адабиёти тоҷик”, Мунзим аз ҷумлаи роҳбарони инқилобиёни Бухоро мебошад. “Аввалин бор дар Бухоро бо усули тоза мактаб кушода, муаллимӣ кард [5, с. 485]. Ин мактабро дар ҳавлии худаш мекушоид. Дар ин мактаб ҳам фарзандони сарватмандон ва ҳам камбизоатон таҳсил мекарданд. Бо таъсиси он барои толибилмон нахустин китоби алифборо бо номи «Раҳбари хат» навишт ва чоп кард. Арзиши «Раҳбари хат» боз дар он мебошад, ки пас аз муқаддима бо номи «Мактаб» мақолаеро ба омӯзгорон пешкаш мекунад.

Соҳиб Табаров зимни хулосаи ин қисмат менависад: «Ҳамин тавр, Мирзо Абдулвоҳиди Мунзимро аввалин ташкилкунандаи мактаби усули ҷадидӣ, нахустин муаллими ин мактаб ба забони тоҷикӣ ва асогузори тарз ва усулу қоидаҳои нави таълиму тарбия дар он мактаб дар аморати Бухоро ҳисобидан мумкин аст» [12, с. 31].

Иртиҷоъпарастон дар назди ҳукуматдорони амирӣ масъала мегузоранд, ки ин мактабро бибанданд. Мунзим бо дӯстону тарафдоронаш 9 сентябри соли 1909 дар ин мактаб «маҷлиси имтиҳони кушодаи умумиро ташкил менамоянд» [12, с. 34].

Садриддин Айнӣ баъдҳо аз ин имтиҳон ёдовар шуда менависад: «Хулоса, маҷлиси имтиҳон хуб гузашт. Саъю кӯшиши муассисони мактаб, хусусан ғайрати чандинмоҳаи Мирзо Абдулвоҳид ва истеъдоди бачагони бухороӣ чунон таъсире бахшид, ки аз ҳамон вақт дар байни мардуми Бухоро фикри инқилоби илмӣ пайдо шуд. Яке аз газетаҳои аввалини Бухоро Бурибойи ҳаштодсола аз он таассур гирифта кард ва гуфт: «Ман умед дорам, ки то даҳ сол дар Бухоро инқилоб мешавад. Авлоди ватан аз разолат ва сафолатҳои имрӯза раҳой меёбанд. Афсус, ки ман он рӯзҳоро нахоҳам дид, лекин шумо - ҷавонҳо мебинед. Ҳазор шукр, ки ман оғози корро дидам» [4, с. 49]. Аммо баъдҳо ба дасисаву фитнаҳои уламои чоҳилу иртиҷоъпарастон 28 сентябри соли 1909-и мелодӣ мактаби Мунзимро бастанд.

Мунзим дар мақолаи «Арзи ҳол» дар ин бора чунин навиштааст, ки бозгӯи ҳақиқати ҳол мебошад: «Соли 1908 дар Бухоро як мактаби усули ҷадид кушодам. Мактаб як сол давом карда, боиси рашқи ҳасади уламо гардид. Гарчанд аз ҷониби уламо мактабро бастанд [10, с. 4], мактаб бо дастгирии дӯстону наздикони Мунзим ба таври пинҳонӣ амал мекард.

Ин маорифпарвар мактаби ҷадидияро дар як байти худ чунин тавсиф мекунад.

Гар аз хоби ҷаҳолат орзуи муҳлиси дорӣ,

Ҳалосиҳо муяссар мешавад з-он хоб дар мактаб [19, с. 248].

Умуман, мактаб, омӯзгорон дар шуури нахустин шогирдон тавонистанд, ки то ҷое инқилоби фикриву маънавию ба вучуд оваранд.

Мунзим 1 декабри соли 1910 бо номи «Тарбияи атфол» ҷамъияти нави махфиро таъсис медиҳад. Ин ҷамъият 17-19 нафар аъзои ғаёлол дошт. Мавзӯ ва барномаи ҷамъият иборат аз се моддаи муҳим буд: 1) тарғибу ташвиқи илму маориф ва маданият; 2) барҳам додани исрофкориҳо ва одатҳои разилона; 3) исёну қиём бар зидди ҳукумати амирӣ.

Солҳои 1912-1914 аз нав дар Бухоро мактабҳои ҷадидия таъсис меёбанд, ки аз ҷумла саҳми Мунзим дар онҳо зиёд мебошад.

Тавре Соҳиб Табаров нигоштааст: «Мунзим дар таъбу нашри нахустин рӯзнома ба забони тоҷикӣ «Бухорои шариф» ва рӯзномаи ўзбекии «Тўрон» дар қаламрави аморати Бухоро ҳамчун роҳбари ҷавонбухориён кашшофи нахустин ба шумор меравад» [13, с. 44]. Инчунин, ӯ «Раҳбари наҷот»-и Фитратро дар соли 1915 дар Петроград ва рисолаи ўро бо номи «Оила» дар соли 1916 дар Боку бо пули худ ба нашр расондааст.

Мунзим бо ҳаммаслақонаш китобхонаи «Маърифат» ва ширкати «Баракат»-ро таъсис медиҳад. Ин ширкат низ дар бедории фикрии синфӣ, милливу озодихоӣ таъсири амиқ гузоштааст.

Тавре аз «Арзи ҳол»-и Мунзим бармеояд, моҳи апрели соли 1917 ҷадидони Бухоро мағлуб мешаванд ва талафоти зиёд медиҳанд. Ин сабаб мегардад, ки аз Бухоро ба Когон гурехта, дар ин ҷо дар ҳимояи намояндагони Ҳукумати муваққатии Киринский паноҳ ҷўянд. Бо вучуди ин, муборизаро ба зидди зулму истибдод қатъ нанамуданд.

Тавре Садриддин Айнӣ нигоштааст: «Ҳукумати амир ният дошт, ки умдаи ҷавонбухориёнро ба даст оварда, талаф намуда, хоҳири худро аз тарафи эшон ба қуллӣ ҷамъ намояд. Бинобар ин, баъд аз ҷаҳор рӯзи фирори ҷавонбухориён ба Когон вақили маҳсус фиристода, эшонро ба ошӣ даъват карда, барои музокира 12 нафар аз ҷумлаи аъзоёни ҷавонро ба Бухоро талаб намуд» [11, с. 165]. Аммо ин фиребу найранг ва мақсади ниҳонии онҳоро Кумитаи Марказии ҷавонбухориён дармеёбад.

Моҳи феввали соли 1918 ба ин Кумитаи Марказӣ Файзулло Хоҷаев сарвар мешавад ва Кумита ба қори амалӣ шуруъ мекунад, яъне дар нақшаи ғаёолият шуриши мусаллаҳонаро барои сарнагунии амири Бухоро мебарорад.

Пас аз ақибнишинии панҷшабонарӯза ҷангҳои ҷавонбухориёну гвардиячиёни сурхи Колесов бар зидди сарбозони амири Бухоро, яъне 19 март соли 1918 амир Олимхон ба террори онҳо ва хайрхоҳонаш шуруъ кард. Моҳи марти ҳамин сол ҳавлии Мунзимро таллаву тороч мекунад. Мунзимро дар Самарқанду Тошканд таъқиб кардаанд, аммо ба мақсадашон нарасиданд.

25 октябри соли 1918 ҷавонбухориёни чап партияи коммунистии Бухороро таъсис медиҳанд. Дар Анҷумани якуми он Мунзим «Дар бораи вазъияти ҳозира» маъруза мекунад.

Ҳамин тавр, ба навиштаи муҳаққиқ Соҳиб Табаров, «Мунзим дар кори тайёр намудани инқилоби халқии демократии Бухоро яке аз фаълтарин инқилобчиёни ин сарзамин ҳисоб меёфт» [13, с. 70].

Дар «Арзи ҳол» Мунзим он лаҳзаҳои душвори ҳаёташро чунин ба қалам додааст: «То сари соли 1920 дар Тошканд муҳочир будем. Дар ҳамин муддати муҳочират рӯз ба рӯз мароми фирқаи коммунистӣ (б) ва Ҳукумати шууроиро фаҳмида, баъд аз он дониستم, ки то ҳукумати амири ва уламои вақфхӯру савдогарони ханнот барҳам нахӯранд, ранҷбарони мамлакат рӯз намебинанд» [12, с. 4].

Садриддин Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» дар баробари зикри дигар хидматҳои Мунзим «ашъори оташбори инқилобӣ» доштани ўро таъкид месозад [5, с. 485].

Ш. Ҳусейнзода ва Ш. Ниёзӣ дар китоби «Адабиёт барои синфи 5-уми мактаби миёна» [18, с. 48] дар бораи фаъолият ва гаравишҳои ӯ навиштаанд: «Аввалҳо Мунзим фикри ислохотпарвариро дошта бошад, аз ин воқеа («воқеаи Колесов» - С. Т) ӯ комилан тарафдори сарнагун кардани аморати Бухоро мегардад ва шеърҳои оташин месарояд ва бар зидди ҳукумати амири ва ходимони ӯ ҳуҷуми сахт мекунад. Вай дар ибтидои фаъолияти худ ба чараёни пантуркизм даромада, начоти ояндаи бухориёнро дар ҳамин роҳ мепиндошт. Вай дар ин мавқеъ буд, ки то соли 1924 давом кард (то мулоқоташ бо Лохутӣ).

Баъд аз ин ӯ ҳақиқатҳои инқилоб ва сиёсати миллии ленинро фаҳмида, дар роҳи сохтмони сотсиализм ба хидмат омода шудааст.

Соҳиб Табаров аз рӯи нақли даҳонии ҳамсари Мунзим – Муҳиба Бурҳонова ва писараш Раҳим Мунзимович Бурҳонов «ин тахминро гӯшрас» мекунад: «Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим баробари барпо шудани ҳокимияти халқии Шууроии Бухоро аз соли 1920 то соли 1921 вазифаи яке аз ҷонишинони Раиси Комитети Иҷроияи Марказии ҚХШ Бухоро ва пас аз Қорӣ Юлдош Пӯлодов (8 сентябри соли 1920 нозири халқии маориф таъин шуда буд) чанд муддат вазифаи нозири халқии маорифи ҚХШ Бухороро иҷро мекунад. Баъд аз ин Мунзим аз январӣ соли 1921 то июни соли 1922 дар ҳаёти ҳукумати Ҷумҳурии Халқии Шууроии Бухоро ба вазифаи нозири ниғахдорӣ тандурустӣ таъин мегардад.

Хидматҳои Мунзим дар тарбия ва хонондани ҷавонони толибилм дар кишварҳои хориҷа, аз ҷумла Германия ва Туркия зиёд аст. Ў 44 нафарро тобистони соли 1922 ба Германия бурда, дар мактабҳои Берлин ҷой кунондааст.

Ў дар айнаи замон китоби дарсии С. Айнӣ «Қибола ё ки Холида»-ро, ки роҳбарони пантуркисти ҚХШБ онро дар Бухоро ҷоп кардан намехостанд, бо худ ба Германия мебарад ва бо пули худаш ба нашр мерасонад. [13, с. 79-80]. Инро адабиётшиносу мутарҷим Раҳим Ҳошим низ тасдиқ менамояд. Пас аз бозгашти Мунзим аз Германия дар соли 1925 бо ҳамроҳии Садриддин Айнӣ дар Нашриёти давлатии Тоҷикистон, ки дар Самарқанд буд, ба ҳайси муҳаррири як шӯбаи калони он фаъолият менамояд. Ҳамчунин, ӯ дар ин муддат ба корҳои эҷодӣ, рӯзноманигорӣ ва публицистӣ машғул мегардад. Дар соли 1927 аъзои Комитети иҷроияи Марказии ҚШС Ўзбекистон, даъвати дувум интиҳоб мешавад, 5 феввали соли 1928 мудирӣ шӯбаи шарқшиносии Китобхонаи давлатии Самарқанд таъин шудааст.

Комиссарияти халқии маорифи ҚШС Ўзбекистон 5 майи ҳамон сол Мунзимро барои ҷорӣ кардани алифбои лотинӣ ба Тоҷикистон мефиристад. Ў ҷонишини раиси комиссия интиҳоб мешавад.

Мунзим аз оғози соли 1930 барои идомаи фаъолият ба ҳайси рӯзноманигор ба «Тоҷикистони сурх» (ҳоло «Ҷумҳурият») даъват мешавад.

Тавре Соҳиб Табаров аз рӯи накли даҳони писари Мунзим – Раҳим Мунзимович Бурҳонов меорад: «Ба Сталинобод омада, Мунзим дар се соҳа кор мекунад: Дар Вазорати маориф (Комиссарияти халқии маориф - С. Т), матбуот ва дар нашриёти давлатӣ. Баробари ин, Мунзим яке аз кухнатарин ташкилкунандаи Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон ба шумор меравад. Якчанд вақт Мунзим аъзои Комитети иҷроияи Марказии Ёзбекистон ва Тоҷикистон ҳам буд» [13, с. 95].

Соли 1932 бар асари пирӣ аз хидмат дар соҳаҳои маориф ва матбуот даст кашида, дар хона ба корҳои эҷодӣ шуғл меварзад.

Бар зидди Мунзим дар солҳои 1932-1934 ҳуҷум авҷ мегирад, дар матбуоти даврӣ дар ҳаққаш тухматҳо мекунад, то ҷое, ки ўро аз узвияти Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон хорич мекунад. Ин ҳама, албатта, ба ҳуди ў ва аҳли оилааш таъсири бади худро гузоштааст.

Моҳи март соли 1934 Мунзим ба бемории варами шуш гирифтормешавад. Чор шабу чор рӯз дар хона табобат мегирад, аммо шифо намеёбад ва ўро ба беморхонаи шаҳрии Сталинобод мебаранд ва 4-уми март соли 1934 вафот мекунад. Дар таъзияномаи бисёр кӯтоҳи он вақт нашршуда омадааст: «Мунзим баъд аз андак касалӣ 4-уми март соли 1934 дар беморхонаи шаҳрии Сталинобод дар натиҷаи нохушии варами шуш вафот кард» («Тоҷикистони сурх», 4 март соли 1934).

Бо шунидани хабари бемории Мунзим аз Самарқанд Садриддин Айнӣ ба аёдаташ меояд ва бо ў дар зиндагиаш ҳамсухбат мешавад. Пас аз даргузашташ тобути ўро ҳамроҳи А. Лоҳутӣ, котиби якуми КМ ПК Тоҷикистон Г.И. Бройдо ва дигар зиёиён дар ғӯристон, ки дар назди масҷиди Ҳоҷӣ Якуб буд, мегӯронанд. Ҷойи таассуф аст, ки баъдҳо дар баробари ғӯри Мунзим садҳо қабрро хароб карданд ва дар болои онҳо хона бунёд намуданд. Яъне, дигар нишоне аз оромгоҳи абадии Мунзим намоинад.

Хулоса, Соҳиб Табаров зиндагиномаи Мирзо Абдулвоҳиди Мунзимро нахустин бор пурра, дуруст ва бо таҳлилу пажӯҳиш васеу амиқ барқарор кардааст. Аз ҷумла:

1. Зимни пажӯҳиш муайян намудааст, ки дар сарчашмаҳо соли таваллуди Мунзим гуногун мебошад. Бо таҳқиқ ва далелҳои муътамад собит месозад, ки бояд соли 1875 соли таваллуди ў қабул гардад. Яъне, ў ба ин масъала нуқтаи таммат мегузорад.

2. Барои дуруст муайян кардани зиндагиномаи Мунзим ҳамаи сарчашмаҳо: тазкираҳо, китоби дарсӣ, қомусҳо, ҳуҷҷатҳо, асарҳои дӯстону шарикдарсону пайвандони ўро дар муқоиса бо таҳлили васеу амиқ пешкаш менамояд ва хулосаи худро мебарорад, ки қобили пазириш мебошанд.

3. Дар ин қор ба маълумотҳои ҳамсари Мунзим ва фарзанди ў, ки бевосита бо онҳо ҳамсухбат шудааст, тавачҷуҳи махсус зоҳир мекунад ва онҳоро бо маълумотҳои дигар сарчашмаҳо муқоиса ва баррасӣ менамояд.

4. Ба маълумотҳои худӣ Мунзим, ки бо номи «Арзи ҳол» соли 1933 ба нашр расидааст, бештар эътимод мекунад, аммо онҳоро зимни таҳлилу таҳқиқу баррасӣ пешниҳод месозад.

5. Бори нахуст муайян мекунад, ки бар зидди Мунзим ҳатто шахсиятҳои маъруф низ дар матбуоти даврӣ матлаб ба нашр расондаанд ва он ҳама ҷуз фитнаву бадномкунӣ нест.

6. Мавқеи сиёсӣ ва адабӣ, инчунин, хидматҳои Мунзимро мунсифона, бо таҳлилу хулосабарории дақиқу дуруст бозгӯӣ мекунад.

7. Матни таъзияро ба марги Мунзим, ки 4 март соли 1934 дар «Тоҷикистони сурх» (ҳоло «Ҷумҳурият») нашр гардидааст, дар таҳқиқоташ ҷой додааст. Инчунин, ба ҳок супурдани ўро аз ҷониби С. Айнӣ, А. Лоҳутӣ, китоби якуми КМ ПК Тоҷикистон Г. И. Бройдо дар ғӯристони назди масҷиди Ҳоҷӣ Якуб таъкид мекунад. Яъне, ба ин васила эътибори зиёд доштани Мунзимро пас аз он ҳама фитнаҳо, дасисаҳо ба ин васила муайян менамояд.

8. Дар таҳқиқоташ зикр мекунад, ки Мунзимро аз сафи узвияти Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон бар асари он ҳама дасисаҳо, фитнаҳо ва матолиби бар зидди ў навиштаву дар матбуоти даврӣ нашршуда хорич кардаанд.

9. Бори нахуст бо афсӯс ёдовар мешавад, ки имрӯз нишоне аз оромгоҳи ин маорифпарвар, инқилобгар, адиби барҷастаи даври худ нишоне намондааст.

Дар таҳқиқоташ Соҳиб Табаров, аммо муайян намекунад, ки кай Мунзимро боз ба сафи узвияти Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон пазируфтаанд. Инчунин, зикр намекунад, ки барои гиромидошти хидматҳояш ва абадӣ гардондани номаш дар ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе кӯчаеро номгузорӣ кардаанд.

Муҳаққиқ ба ин усул на танҳо ба рӯзгору кори Мунзим хонандаро ошно месозад, балки ашъори ӯро таҳлил намуда, сарчашмаи тарзи эҷоду нигоришашро муайян менамояд, дастовардҳояшро бозгӯ мекунад. Ин шеваи кор ҷавобгӯ ба талаботи соҳаи дигари адабиётшиносӣ, яъне адабиётшиносии муқоисавӣ иртибот мегирад.

Шахсияти Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим дар таҳқиқоти Соҳиб Табаров васеу фарогир буда, муҳаққиқ мавқеи адибро дар таърихи адабиёт, таърихи миллат дуруст муайян кардааст.

Муқарриз: Кучарзода А., д.и.ф., профессор

Адабиёт:

1. Айнӣ С. Ёддоштҳо. Қ. 1, 2. Душанбе: Адиб, 1990. – 352 с.
2. Айнӣ С.. Ёддоштҳо. Иборат аз як китоб. — Душанбе: СИЭМТ, 2009. — 680 с.
3. Айнӣ С. Таърихи инқилоби Бухоро. – Душанбе, 1987.
4. Айнӣ С. Намунаи адабиёти тоҷик. – Душанбе: Адиб, 2010. – 448 с.
5. Асозода, Х. Таърихи адабиёти навини тоҷик. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014 – 672 с.
6. Большая советская энциклопедия. – Москва: Советская энциклопедия, 1926-1947. Т. 1: А - Ақолла. - 1926. - 416 с.
7. Кӯчаров А. Абдулвоҳиди Мунзим дар нақди устод Табаров // Адабиёт ва санъат. Аз 17 декабри соли 2009. – саҳ. 10.
8. Мунзим. Маҷмуаи осор.- Душанбе: Ирфон, 1967. – 92с.
9. Раҳим А. Ашки сари миҷгон. Душанбе: Русская литература, 2012. – 212 с.
10. Садри Зиё. Наводири Зиёия / Садри Зиё; таҳияи М. Шукуров, С. Сиддиқов. – Душанбе: Адиб, 1991. – 128 с.
11. Табаров С. Арзи ҳол // Адабиёт ва санъат, 1988, 6 октябр.
12. Табаров С. Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим. – Душанбе: Нодир. 2009. 199 саҳ.
13. Табаров С. Мунзим. Бехбудӣ – Душанбе: Диловар, 2002. – 89 с.
14. Табаров С. Таърихи адабиёти асри бистумро бояд ба вучуд овард // «Садои Шарқ», 2001, № 7.
15. Муҳтарам Н. Тазкират-уш-шуаро (бо тасҳеҳ ва муқаддимаи А. Ҷонфидо). – Душанбе: Дониш, 1975. – 369 + 10 с.
16. Садри Зиё. Тазкори ашъор. Шарҳи ҳоли бархе аз шоирони муосири Тоҷикистон ва намунаҳое аз шеъри онон (ба тасҳеҳи С. Сиддиқ; бо кӯшиши М. Шақурии Бухороӣ).– Техрон: Интишороти «Суруш», 1380 = 2001 – 428 с.
17. Таърихи адабиёти советии тоҷик (инкишофи жанрҳо). Иборат аз 6 ҷ. Ҷ. II. Насри солҳои 30. – Душанбе: Дониш, 1978. — 316 с.
18. Возех. Тухфат-ул-аҳбоб фи тазкират-ул-асҳоб (Матни интиқодӣ бо муқаддима ва тасҳеҳи А. Ҷонфидо). – Душанбе: Дониш, 1977 – 216 с.
19. Хусейнзода Ш., Ниёзӣ Ш. Адабиёт. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1934. – 249 с.

ЗИНДАГИНОМАИ МУНЗИМ ДАР ТАҲҚИҚОТИ СОҲИБ ТАБАРОВ

Дар мақолаи мазкур муаллиф зиндагиномаи Мунзимро дар пажухишҳои Соҳиб Табаров таҳлил намуда, ба натиҷае мерасад, ки таҳқиқоти ҳаракати ҷадидия ва намояндагони ин ҷараён ба хотири навиштани таърихи саҳеҳи адабиётмон дар замони истиқлол, ки чунин имкониятро фароҳам овардааст, мусоидат мекунад.

Усули таҳқиқу тадқиқи Соҳиб Табаров дар шинохту шиносондани рӯзгору кори эҷодии Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим дар сатҳи баланди илми академӣ қарор дорад. Соҳиб Табаров бо таҳқиқот ва хулосабарориҳояш дар асоси маълумоти тазкираи Салимӣ «баъзе лаҳзаҳои наву тозаро дар масъалаи таълими хат ва иншо гирифтани Мунзим аз Садри Зиё» бозгӯ мекунад.

Муҳаққиқ ба ин усул на танҳо ба рӯзгору кори Мунзим хонандаро ошно месозад, балки ашъори ӯро таҳлил намуда, сарчашмаи тарзи эҷоду нигоришашро муайян менамояд, дастовардҳояшро бозгӯ мекунад. Ин шеваи кор ҷавобгӯ ба талаботи соҳаи дигари адабиётшиносӣ, яъне адабиётшиносии муқоисавӣ иртибот мегирад.

Шахсияти Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим дар таҳқиқоти Соҳиб Табаров васеу фарогир буда, муҳаққиқ мавқеи адибро дар таърихи адабиёт, таърихи миллат дуруст муайян кардааст.

***Калидвожаҳо:** Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим, Соҳиб Табаров, равшанфикр, тараққӣ, масъалаҳои муҳими адабиётшиносӣ, ҷадидия, маорифпарвар, инқилобгар, адиби барҷаста.*

БИОГРАФИЯ МУНЗИМА В ИССЛЕДОВАНИЯХ СОХИБА ТАБАРОВА

В данной статье автор анализирует биографию Мунзима в исследованиях Сахиба Табарова и приходит к выводу, что исследования движения джадидизм и представителей этого течения способствуют написанию достоверной истории нашей литературы в период независимости, которая предоставила такую возможность.

Исследования Сохиба Табарова в уточнение многих аспектов биографии и просвещение творческого наследия Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим выполнены на высшем академическом уровне. Соҳиб Табаров в результате проведенного анализа информации, приведенных в тазкире Салими в научный обиход вводит много новых информации, в том числе, о том, что Мунзим обучался грамоте у самого Садри Зиё.

Далее, исследователь этим же принципом не только ознакомит читателя с биографией Мунзима, а также анализирует его творчество, уточняет источники его произведений, определяет творческий метод просветителя, перечисляет достижения. Этот метод исследования соответствует требованиям другого направления в таджикском литературоведении, которая называется сопоставительным литературоведением.

Личность Мирзо Абдулвоҳиди Мунзима в исследованиях Сохиба Табарова показана всесторонне и обширно, исследователь правильно определяет роль и место писателя в истории таджикской литературы и вообще истории таджикского народа.

***Ключевые слова:** Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим, Соҳиб Табаров, просветитель, прогресс, важные вопросы литературоведения, джадидизм, педагог, революционер, выдающийся писатель.*

MUNZIM'S BIOGRAPHY IN THE STUDIES OF SOHIB TABAROV

In this article, the author analyzes the biography of Munzim in the studies of Sahib Tabarov and comes to the conclusion that studies of the Jadidism movement and representatives of this trend contribute to writing a reliable history of our literature during the period of independence, which provided such an opportunity. Sohیب Tabarov's research into clarifying many aspects of the biography and enlightening the creative legacy of Mirzo Abdulvohidi Munzim was carried out at the highest academic level. Sohیب Tabarov, as a result of the analysis of the information given in tazkir Salimi, introduces many new information into scientific use, including that Munzim studied literacy from Sadri Zie himself. Further, the researcher uses the same principle not only to familiarize the reader with Munzim's biography, but also analyzes his work, clarifies the sources of his works, defines the creative method of the educator, lists achievements. This research method meets the requirements of another trend in Tajik literary studies, which is called comparative literary studies.

The personality of Mirzo Abdulvohid Munzim in the studies of Sohیب Tabarov is shown comprehensively and extensively, the researcher correctly defines the role and place of the writer in the history of Tajik literature and in general the history of the Tajik people.

***Keywords:** Mirzo Abdulvohidi Munzim, Sohیب Tabarov, educator, progress, important issues of literary criticism, Jadidism, teacher, revolutionary, outstanding writer.*

***Маълумот дар бораи муаллиф:** Ҳамидзода Зебунисо Абдуқодир - Донишгоҳи давлатии Қўлоб ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ, унвонҷӯй. Нишонӣ: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ш. Қўлоб, кўчаи С. Сафаров 16, тел.: (+992 3322) 2-35-06, 2-35-09.*

***Сведения об авторе:** Хамидзода Зебуниса Абдуқадир - Кулябский государственный университет имени Абуабдулло Рудаки, соискатель. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Куляб, улица С. Сафаров, 16, тел.: (+992 3322) 2-35-06, 2-35-09.*

***Information about the author:** Khamidzoda Zebunisa Abdulkadir - Abuabdullo Rudaki Kulyab State University, applicant Address: 735360, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Kulyab, 16 S. Safarov str. tel.: (+992 3322) 2-35-06, 2-35-09.*

ТДУ: 82.09 (575.3)

БАЪЗЕ ВЕЖАГИҲОИ ҲУНАРИИ НАВИСАНДА АНВАР МИРЗОҲАКИМИ ОЛИМ

Ҳошимов И.Р.

ДДХ ба номи академик Б. Гафуров

Хонандаи осори бадеӣ хини мутолиа то ворид шудан ба раванди воқеаву ходисаҳо чанд марҳаларо мегузарад ва танҳо баъди ошноӣ бо сабку услуб, вежагиҳои забониву услубии нависанда ба мавзӯву мундариҷа таваҷҷӯҳ мекунад ва бо қаҳрамони асар ҳамнаво мегардад ва ба як маънӣ ҳамроҳи қаҳрамонҳо дар гирудори зиндагиашон меафтаду азият мекашаду меболаду мегиряд. Ба ин ҳолат афтодани хонанда қабл аз ҳама ба маҳорати адабиву равоншиносии нависандаи осори адабӣ иртибот дорад.

Нависандаи замони истиқлол барои дастбӯшудан ба таваҷҷӯҳи хонандаи даврони нав мебоист на танҳо дар таҷдиди мавзӯву мундариҷаи осори бадеӣ балки дар тағйир бахшидани сабку услуб, равишҳои иншо кӯшишҳо анҷом меод. Зеро хонандаи муосир асареро, мепазирад, он на танҳо мавзӯҳои замонавӣ ва наву доманадорро фаро бигирад, балки дорои сужаву лаҳзаҳои чолиб, фалсафаву ҳикматҳои судманд бошад.

Оғози и солҳои навадум вақте мардум нав аз иқтисоди банақшагирӣ баромада ба иқтисоди бозаргонӣ ҳӯ мегирифтанд, адабиёт низ дар марҳилаи пайдо кардани тобишҳои нав буд. Шарти асосии иқтисоди бозорӣ чунин буд: талабот истеҳсолотро ба миён меорад. Адабиёт низ чун омили рушди маънавии инсон худро ба талаботҳои ин замон мутобиқ мекард. Адиби он замон бояд матолибе меоварид, ки дархури дарди ҷомеа бошад. Дар ин майдони ҳунари эҷодӣ нафаре комбӯ буд, ки мухотабони худро ёбаду барояшон сухани арзишмандеро расонида тавонад.

Дар миёни нависандагони ин айём, ки тавонистанд мақомро дар адабиёт пайдо намоянд Анвар Мирзоҳақими Олим бо сабку услуби хос ва муносибати ҷадидаш нисбат ба кори эҷодӣ ба арсаи адабиёт ворид шуд ва нақши хосаи худро дар ҷодаи наср гузошт.

Ӯ аз ҳикояҳои хурд оғоз карду дар васати умр ба таълифи қиссаву повест ва румон низ даст ёфт. Аслан Анвар Мирзоҳақими Олим аз нависандагонест, ки ба арсаи адабиёти муосири тоҷик оғози солҳои 80ум қадам гузоштааст. Аввалин нигоштаҳои ӯ дар саҳифаҳои рӯзномаҳои “Ҳақиқати Ленинобод” (имрӯза “Ҳақиқати Суғд”, “Бо роҳи ленинӣ” (имрӯза “Хучанд”) ба ҷоп расидаанд. Аз мактаби устодони сухан Раҳим Ҷалил, Муҳиддин Ҳочазод, Фазлиддин Муҳаммадиев, Саттор Турсун, Ӯрун Кӯҳзод нозуқиҳои ин ҳунарро омӯхтааст. Дар рӯзномаҳои маҳаллӣ бошад, бештар навиштаҳои ӯро нависандаи хушбаён Қурбон Алӣ, ки он айём дар идораи рӯзномаи “Ҳақиқати Ленинобод” фаъолият мекард, таҳрир карда, маслиҳат меод.

Анвар Мирзоҳақими Олим бо сабку услуб бештар ба эҷодиёти устодони дар боло ёдшуда ва ҳамчунин нависандагони маъруфи адабиёти охири солҳои 80-ум Сайф Раҳимзоди Афандӣ, Муаззама, Баҳманёр, Ҷонибеки Ақобир, Муҳаммадзамони Солеҳ ва дигарон, ки дар жанрҳои қиссаву ҳикоя бештар даст ёфтаанд, монандӣ дорад. Вале ин монандӣ танҳо дар зоҳир буда, нависанда дар ҷодаи наср як роҳи хосаи эҷодии худро пайдо намуда, сабку саликаи хосро дар эҷод ба даст овардааст. Дар нигоштаҳои ӯ таъсири адабиёти классикӣ, адабиёти шарқи наздик, аврупо ва русро эҳсос мекунем, ки он ҳама натиҷаи мутолиаи фаровони нависанда аз он сарчашмаҳои ноби адабӣ ба ҳисоб меравад. Шоири халқии Тоҷикистон Аҳмадҷон Раҳматзод дар мавриди маҳорати эҷодии ӯ мегӯяд: “Ҳар шоир сабки фардӣ ва мушаххасоти тасвиру бозгӯи андешаи худро дорад, Анварҷон низ имрӯз нависандаи коргари заҳматнависи соҳибуслуби тавоноест, ки тарзи махсуси нақлу ҳикоят, тасвиру нигоҳиш, таҳлилу хулосабарориро доро гардида, забони асараш ҳам лангардор ва ҳам зебою пуробуранг, ҷаззобу инфиродӣ, яъне хоси адиб гардидааст ва бо итминон метавон гуфт, ки вай адиби эҷозгар аст.” [7]

Анвар Мирзоҳақими Олим дар умри начандон тулонӣ аз худ мероси арзишмандеро барои хонандагони насри имрӯз боқӣ гузошт. Маҷмуаи аввалини ҳикояҳои ӯ бо унвони “Вақти гули зардолу” соли 1998 дар нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалили шаҳри

Хучанд аз чоп баромад, ки шомили 12 адад қиссаву ҳикояҳои марғуб аст. Адабиётшиноси варзида, профессор Матлубаи Мирзоюнус дар мавриди нақди осори адиб мегӯяд: “Зимнан ҳадаф аз навиштан ҳамеша матлаbero барои хонанда арз кардан аст. Барои Анвар Олим муҳимтарин матолиб бозкушодани ҷавҳари инсон аст ва даъвати мардум ба сӯи инсонгарой, некӣ, имон, мухаббат, садоқат ва ишқ. Ва ин мафохими меҳварӣ дар навиштаҳои ӯ маъмулан аз назари як кӯдак, як наврас ё навҷавоне, ки ба дунё ва гирудори он бо чашмони маъсуми тифлона менигарад, шарҳу тавзеҳ меёбанд ва либоси бадеӣ мепӯшанд.” [8] Мунаққид эҷодиёти ӯро “настри психологии зехнгаро” гуфтааст. Агар ба эҷодиёташ амиқтар фуру равам, ҷанбаи воқеии ҳикояҳо ва қиссаҳои Анвар Мирзоҳақими Олим ба рӯзгори айёми бачагию наврасии худӣ ӯ, рафиқону ошноҳои он даврон, инсонҳои муътабар ва азизи ӯро ихотакарда, ки дар рӯзгори аёми наврасияш таъсир гузоштаанд, саҳт марбут аст. Аз ин лиҳоз, агар гӯем, ки вай очеркнависи басо мумтоз низ аст, хато нахоҳем кард. Очеркҳои ӯ чун ҳикояҳои бисёр бо шавқ ва эҳсос навишта шудаанд. Дар онҳо чеҳранигорӣ, тасвири мушаххаси воқеаҳо, олами ботинии қаҳрамонон равшан ва пуробуранганд.

Яке аз вежаҳои сабку ҳунари эҷодии Анвар Мирзоҳақими Олим настри шоиронаи ӯ мебошад. Дар ҳикояву қиссаҳои санъату тасвири бадеӣ, дар мисоли тавсифу мачоз бештар ба чашм мерасад. Дар тасвири воқеа, чеҳраи қаҳрамон, авзои табиат, гулҳо ва маҳсусан калимаву ибораҳои навро эҷод карда онро бисёр моҳирона кор бурдааст. Масалан, аз ҳикояи “Дар таги ҷанори баланд” нависанда авзоъ ва муколама бо кампири Саломати асобадастро аз забони ӯ чунин баён мекунад:

“ -Ҳа балом? Чашмонат ба сарам ҳайрон мондӣ? – мепурсад ӯ. -Ҳайрон машав, моли пирӣ. - Ӯ андешаманд ба дуриҳо менигарад ва гӯё худ ба худ мегӯяд. -Моли пирӣ аз ҷавониам ба ман мерос мондааст, ҳоло чигарам обу адо, асои дастам аз ман пиртар ва умедҳоям ба панҷаи кӯрбод рафтаанд. -Биби Саломат бо нӯги сарбанд оби чашм пок мекунад. -Ҷони ғаниматам ба лаб омадааст, бачам, шабҳо дилам сих мезанад, ба обу арақ ғӯтида бедор мешавам ва то каллаи саҳар дигар... чашмам раҳ мепояд, ҳа, балом, мепояд. Ман як умр ҳамин хел...” [3,с.10]

Агар ба рӯзгори ҳар як одам назар андозем, умри гузаштааш мисоли китобест, ки ҳар варақи он як рӯзи пурталотуми зиндагӣ аст.

Ҳикояҳои Анвар Мирзоҳақими Олим аз рӯзгори мардуми тоҷик аст, ки зиндагии онҳоро бо буду набудаш, мушкилоту пешравияш, ғаму шодияш мӯ ба мӯ ҳикоя кардааст. Гоҳо лаҳзаҳои ба чашм меҳуранд, ки ҳамагӣ чанд сонияро адиб тавонистааст, мисли як рӯзи дарозе, ки гӯё тамом намешавад, моҳирона ба қалам диҳад. Масъалагузориҳои адиб хонандаро ба андеша кардан талқин мекунад. Ӯ мавзуҳои рӯнамоӣ мекунад, ки мо онро гоҳо аз фикр гузаронида, аммо ба умқи он фуру нарафтаем. Нависанда дар як қисмати ҳикояи “Қатраҳои борон баъди борон” дар мавзуи фавқуззикр рӯчӯе дорад: “Андешаи пурмуаммое маро бо худ машғул медорад. Парвардигор донаҳои ширин, талх ва айни замон пурнури Иштиёқ, Хотира, Ёд карданро, ки гоҳо аз воқеият ҳам равшантаранд, нахуст дар кучо мепарваранд? Мабдаю маоди онҳо кучост? Аз кучо зухур мекунанд ва ба кучо бармегарданд? Ва чаро Парвардигор онҳоро дар дили инсон мешукуфонад? Ин сегона ба андозае кудрат доранд, ки Одамро саҳлу сабук то ба арши аъзам мебаранд, ҳам то ба ҷавфи зулмоти зери замин мефароранд. Бубинед, ки сафар аз кучо то ба кучост!” [5,с.446]

Нависанда лавҳаҳои ҷолиби ҳаёт, зиндагиву тақдири шахсони гуногун, шодию сурур, ғаму андӯх, дарду алам, орзую омоли онҳоро ба тасвир мегирад. Адабиётшинос Атахон Сайфуллоев дар мавриди ҳикояҳои Анвар Мирзоҳақими Олим менависад, ки “дар аксари ҳикояҳо қаҳрамонҳои ширкат меварзад, ки марҳилаҳои мухталифи ҳаёти нависандаро аз овони тифлӣ то ба давраи ҷавонии ӯ хотирнишон мекунад, вале табиист, ки қаҳрамони ҳикоя ва худӣ нависанда айнан як шахс нестанд.” [11, с.41] Аммо пас аз мутолиаи осори адиб ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки дар бештари ҳолат мавзуи ҳикоя, ё қисса аз рӯзгори худӣ адиб баргирифта аст. Дар меҳвари ҳодисаҳо аз овони тифлӣ то камолоти нависандагӣ худӣ ӯ меистад. Ҳатто дар ҳикояи “Бозгашт ба худ” журналисте, ки дар рӯзнома кор мекунаду бо калами тез аз дардҳои ҷомеа менависад, худӣ нависанда Анвар Мирзоҳақими Олим аст.

Барои тақвияти фикри худ инчо аз он лаҳзаи муколамаи қаҳрамони ҳикоя Сайфуллоҳ ва модари ӯ холаи Чаннат мисол меорем:

“ -Ҳа, а, журналист,-мастона ва бо истехзо нидо кард Сайфуллоҳ.-Мебахшед, ки боз нӯшидем, беаклӣ кардем. Аслан, барои шумо нӯшиданҳои ман айна даромад, ку. Боз як мақола менависед, обрӯ мегиред...”

-Э, э, Сайфуллоҳ, Сайфуллоҳ! Ҳолу аҳволата бин.

-Мебахшед,-бо ҳамон оҳанг суҳанаширо идома дод Сайфуллоҳ,-мебахшед, шуморо асабӣ кардем, ин мо ҳастем, ки ба ҳамааш тоқат мекунем...

-Як лаҳза бош, Сайфуллоҳ. Ба чӣ тоқат мекуни? Гуноҳ ку аз худат аст.

-Ман чи гуноҳ кардам? Агар гуноҳ карда бошам, ба ҷони худ кардаам...Ин мардум, аз ҷумла ту ҳам мастии маро дар хушӯриам чун санг ба даст мегиранд ва ба рӯям ончунон мезанад, ки дигар аз хушӯр гаштан шармам меояд...Мана дар хоки худам бадбахт кардед, бадбахт...Меғӯед, ки ба номи баланди маҳаллаи Покон доғ овардаам...шояд...вале намедонед, ки одами бадбахт на маҳал дораду на миллат. Бадбахт бадбахт аст, тамом вассалом...” [4,с.95]

“...-охир, бачам, ту дар газит кор мекуни,-шиквашро идома меод холаи Чаннат,-килику рафтори инҳоро навис. Шояд таъсир кунаду одам шаванд ва ман ҳам оқибат дар пирӣ рӯзи равшанро бенам...”

Бо ишораи сар ваъда додам ва иҷрои ин ваъда оқибати кор маро рост ба назди оинаи қаднамо овард...” [4,с.92]

Ҳикояи мазкур бо ҳолати истодани нависанда назди оинаи қаднамо, ки вазъи равонии худро аз масоили ҳастии инсон дар рӯи замин ва рисолати инсонияш ба шакли гуфтугӯ бо худ баён мешавад. “Назди оинаи қаднамо, пешрӯи худ рост истода, аз чашмонам чашм намеканам. Чашмонам гӯи равзанаест, ки маро ба дунёи пурихтилофу пуртазоди ботин мебарад, ба дунёе, ки дар он садҳо хонаҳо дарҳои баставу боздоранд ва кас намедонад дар кадоме аз онҳо калидаки заррини дарки ҳастӣ, ҳамирмоияи зиндагӣ мавҷуд аст, ки одам тавонад туфайли он моҳияти будани худро фаҳмад.” [4,с.82]

Ҳамин гуна рӯиравии равонӣ ва талқинкунанда ба ҳештаншиносӣ дар ҳикояву қиссаҳои адиб бисёр ба чашм меҳуранд. Чун дар боло ишора кардем, насри зеҳнароӣ ӯ хонандаро бо худ ба олами пуртазоди инсонӣ, радду бадалҳои саҳти зиндагӣ ва ҳаяҷону эҳсоси волои инсонӣ мебарад. Адиб ҳамеша дар баёни воқеа аввал нуқтаи тамаркузро интиҳоб карда, онро аз як уқдаи калон дона ба дона боз мекушоад. Масалан, дар ҳикояи “Лалакҳои шимолӣ зимистонӣ” ин масъаларо нависанда дар мисоли қаҳрамонаш бобои Ҳайдар, ки чехрааш ба Садриддин Айни монанд аст, бисёр ҷолиб тасвир кардааст. Ӯро пояш мелангад, ки таъсир аз ҷанги дуҷонибона аст. Дар пиронсолияш ёди бачагиашро аз хотира бо сохтани лалакҳо берун мекунад. Дар майдони васеи маҳалла, ки зимистон холӣ аз зироат аст, ӯ ҳамроҳи кӯдакону наврасони маҳалла ба парвози лалакҳои сохтааш дилхушӣ мекунад. Нависанда чун шоҳиди он айём аз он бо тасвири зебо ва корбурди ибораву калимаҳои навсохт, ки дар гӯиши мардум роиҷ аст, истифода кардааст: “Лалакҳои, ки баландишон то ба миёнамон меомад ва хеле хушрӯ буданд, зеро бобои Ҳайдар лалакҳои ранга месохт: сурх, зард, сабз, чигарӣ ва онҳо гӯё абрҳои вусъати сарди осмони деҳаро фир – фиру шипир – шипир, ҷақон - ҷақон рангмолӣ мекарданд. Бобои Ҳайдар, чети кӯча, лаби ҷӯе, ки оби нимлабаш қаймоқвор яхча баста буд, нишаста, ба осмон, ба лалакҳои рангбаранги беқарор менигарист ва чехрааш ба чехраи китобии Садриддин Айни чун себи дукафон монанд мешуд: ҳамон калла, ҳамон тоқӣ, ҳамон ришу мӯйлаб, ҳамон табассум ва канори кӯча, лаби ҷӯйчаи яхбаста нишаста, аз лалакҳо чашм намеканду механдид.” [4,с.142] Дар ин иқтибос чанд калимаву ибораҳои навсохти нависанда “рангмолӣ”, яхбандии канори ҷӯйборро, ки маҳин асту об аз байни он навозишкунон меравад ба “қаймоқ”, шабеҳи зебо додааст. Канори роҳро бо калимаи дар гӯиши мардумӣ “чети кӯча” баён кардааст. Ё худ, тасвири садои парвози лалакҳо, “фир – фиру шипир – шипир” барои дарки матлаби муаллиф кӯмак мекунанд, зеро ба гуфтаи адабиётшинос, профессор Матлубаи Мирзоюнус “аз миёни ин садоҳо ногуфтаҳоеро метавон дарк кард ва ҳаяҷону ҳалаҷони ботинии қаҳрамонҳоро дар вучуди худ эҳсос кард.” [8]

Қахрамони ҳикояхоҷаш эҳсос мешавад, ки одамони воқеиянд. Онҳоро тавре интиҳоб кардааст, ки дар гирудори зиндагӣ ҳамеша бо сабру шикебой, таҳаммулпазирӣ, нигоҳдошти асолати инсонӣ собитқадам ҳастанду бар муқобили хашму ҷаҳлу таассуб, ҳирси дунёву ҷоҳталабӣ ҷилва додааст. Дар мисоли ҳикояи фавқуззикр симои Бобои Ҳайдар бар муқобили образи дигар, ки манбаи бухлу адовату хурофоту ҷаҳолат аст, Қодирамаки риш нишон дода шудааст. Ӯ имоми маҳалла асту худро чун шахси ботакво нишон дода, машғулияти дӯстдоштаи Бобои Ҳайдарро қабул надорад ва онро бо ҷаҳли хурофотияш маҳкум мекунад:

“ -- Ҳай, ҳай, Мирзоҳайдар, инҳо ку бача, о, ба ту чӣ шуд?

-- Чӣ шуд? – нафаҳмид бобои Ҳайдар.

-- Чӣ хел чӣ шуд? О , ин лалакбозӣ... намозҳои хондаатро ботил мекунад, ку... Дар ин синну соле, ки ту дорӣ, лаклакбозӣ вочибулманъ аст.

-- Наузан...- бобои Ҳайдар бо тану тӯши гаронбор башаст аз ҷой бархост. – О, лалаку намозхонии ман... Хурсандии бачаҳоро бин, имом...” [4,с.143]

Аз масъалагузорӣ маълум аст, ки нависанда низ ба ин амали имоми маҳалла зид мебошад, ки дар ҷаҳли мураккаб ғӯтавар асту хурсандии кӯдакону мӯйсафедро “бемоя” мехонад. Ҷавобҳои пухтаву санчидашуда нишонраси Бобои Ҳайдар пешорӯи адовати имом натанҳо сабаби қаноатмандии кӯдакон, инчунин ризогиву тарафдорӣ шоҳиди ин муколама, ҳаммаҳаллааш Мирзо мегардад. Дар ин ҳикоя “ман”-и таҳқиягар худи нависанда аст ва Мирзоҳаким падари ӯст. Дар чанд мавриди қиссаву ҳикояхоҷаш Анвар Мирзоҳакими Олим падарашро чун нафари ҳаққӯву ростқавл, ошкоргӯву муборизи ноадолатиро тасвир кардааст.

Ҳамин тариқ метавон гуфт, ки Анвар Мирзоҳакими Олим дар насри замони истиқлол бо сабку салиқаи хоса ва муносибати тоза ба эҷод мақоми хосаеро пайдо кард. Ӯ тавонист бо ҳунар, фалсафаву ҳикмат, забон ва сабку услуби хосаи баён хонандаи худро пайдо намояд. Махсусан истифодаи унсурҳои гуногуни асари бадеӣ, воситаҳои устухонбандӣ, тасвири қиёфа, манзара, ҷузъиёти манзил, монологу диалог ва гоҳо полилогҳо дар осораи нигоштахоҷашро пурқувват кардааст. Нависанда дар тасвири ҳолатҳо, тафсилоти ҷаҳони ботини қахрамон беназир буда, он на танҳо нишони ҳунару истеъдоди адабии ӯ, инчунин баёнгари камолоти маънавию фитрӣ ва фардияш мебошанд. Калимаву иборасозии ӯ бамаврид ва ҷолиб буда, аз ҷаҳонбинии фарох, мутолиаи бештари адабиёти классикиву ҷаҳонӣ дарак медиҳад. Дар баробари ҳунар ва истеъдод масъулияти баланди адиб назди хонанда ӯро маҳбуби муҳлисону муҳибони каломаш кардааст.

Муқарриз: Саидов С.Ғ. номзади илмҳои филологӣ, дотсент.

Адабиёт:

1. Абдуҳолиқи Н. Ҷусторҳо ва ибтикорот дар наср. - Душанбе: Адиб, 2009. – 282 с.
2. Анвар, М. О. Бачаи лалмӣ. - Хучанд, нашриёти “Ношир”, 2015. - 156 с.
3. Анвар, М. О. Вақти гули зардолу, Хучанд, матбааи “Тоҷпринт”, 2017, 155с.
4. Анвар, М.О. Моҳмомо. – Хучанд: Тоҷпринт, 2016. – 320 с.
5. Анвар М.О. Дар ломакон. – Хучанд: Нури маърифат, 2019. – 480 с.
6. Анвар М.О. Бачаи лалмӣ. – Хучанд: Ношир, Хучанд, 2015.
7. Аҳмадҷони Р “Нависандаи асилу муқтадир” (Назари иҷмолие ба эҷодиёти Анвар Мирзоҳакими Олим). - Хучанд, маҷаллаи “Паёми Суғд”, №3 . 2020.
8. Ихромов Т.Т. Тасвири манзара дар ҳикояҳои Фазлиддин Муҳаммадиев // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. Душанбе: Сино, 2024. - №3.
9. Матлубаи Мирзоюнус. Дар бораи насри Анвар Олим, “Паёми Суғд”, №2, с.2020
10. Муҳаммадҷон Шуқуров. Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ, “Ирфон”, Душанбе, с1976, 272с.
11. Саидумрон Саидов. Устоди соҳибқалам ва нависандаи нотақро, маҷаллаи “Паёми Суғд”, №6, с.2019.
12. Сайфуллоев Атахон, Уфуқҳои наср. Ҷилди1. Душанбе, Адиб, с.2012, 525с.
13. Соҳиб Табаров. Ҳаёт, адабиёт, реализм, Душанбе, “Ирфон”, 1978, 185с.
14. Хафиз Раҳмон. Методологические аспекты теории литературы. Душанбе, “Эр-Граф”, 2023.

15. Суфизода, Ш. З. Зухури нави назарияи адабиёт дар пажухиши Шафеии Кадканӣ / Ш. З. Суфизода // Вестник института языков. – 2023. – №. 3(51). – Р. 139-144. – EDN KAHFZQ.
16. Суфиев, Ш. З. О путях понимания смысла стихотворения / Ш. З. Суфиев // Вестник Педагогического университета. – 2020. – № 3(86). – С. 101-106. – EDN LRYEPG.

БАЪЗЕ ВИЖАГИҶОИ ҲУНАРИИ НАВИСАНДА АНВАР МИРЗОҲАКИМИ ОЛИМ

Дар мақолаи мазкур муаллиф ҷанбаҳои муҳимтарини ҳунари эҷодии нависанда Анвар Мирзоҳақими Олимро таҳқиқ кардааст. Ӯ чун нависандаи хушзавқ бо сабки тоза ба майдони наср омадааст. Анвар Мирзоҳақими Олим адибест, ки бо қиссаву ҳикояҳои дар тасвири воқеаву ҳодисаҳо ва ҷеҳракушоӣ аз саноеи бадеӣ муваффақона кор гирифтааст. Ӯ нависандаи мусаввир аст, ки бо офаридани образҳои ҷолиб, калимасозии нав, сабку услуби дигар ва мавзӯҳои муҳим қаҳрамононашро ба хонандагонаш муаррифӣ кардааст. Дар меҳвари эҷодаш инсон, тақдирӣ ӯ, тавсифи хулқи нек ва фалсафаи зиндагии инсон дар рӯи олам меистад.

Калидвожаҳо: тасвир, Анвар, бадеият, наср, ҳаёт, қаҳрамон.

НЕКОТОРЫЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПИСАТЕЛЯ АНВАРА МИРЗОХАКИМА ОЛИМ

В данной статье автор исследовал наиболее важные аспекты творчества писателя Анвара Мирзохакима Олим. Он пришел на сцену прозы как остроумный писатель с новым стилем. Анвар Мирзохаким Олим писатель, который своими рассказами успешно отразил лица своих героев удачно используя различные художественные рифмы. Писатель-реалист, который ознакомить своих героев со своими читателями, создав интересные образы, новые словосочетания, другие стили и на важные темы. В основе его творчества стоит человек, его судьба, описание высшей морали и жизненной философии человека в этом мире.

Ключевые слова: отражение, Анвар, художественность, проза, жизнь, образ.

SOME ARTISTIC FEATURES OF THE WRITER ANWAR MIRZOHAKIM OLIM

In this article, the author has explored the most important aspects of the work of the writer Anwar Mirzohakim Olim. He came to the prose scene as a witty writer with a new style. Anwar Mirzohakim Olim is a writer who has successfully reflected the faces of his characters with his stories, successfully using various artistic rhymes. A realist writer who introduces his characters to his readers by creating interesting images, new phrases, other styles and on important topics. At the heart of his work is a man, his destiny, a description of the highest morality and philosophy of life of a person in this world.

Keywords: reflection, Anwar, artistry, a new phrase, life, image.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳошимов Илҳомҷон Раҷаббоевич, унвонҷӯи кафедраи адабиёти муосир, факултети филологияи тоҷик, МДТ ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров. Сурогаи электронӣ: hoshimovilhomjon@gmail.com. Рақами тел. +992(92)770-350-07.

Сведения об авторе: Хошимов Илхомджон Раҷаббоевич, соискатель кафедры современной литературы, факультет таджикской филологии УГУ ХГУ имени академика Б.Гафурова. Электронный адрес: hoshimovilhomjon@gmail.com Телефон: +992(92)770-350-07.

Information about the author: Hoshimov Ilhomjon Rajabboevich, candidate of the Department of Modern Literature, Faculty of Tajik Philology Khujand State University named after Academician B.Gafurov. mail: hoshimovilhomjon@gmail.com phone: +992(92)770-350-07.

ТДУ: 891. 550-1.

МУХТАСАР АЗ ТАҲҚИҚИ ҲАЁТ ВА ОСОРИ АҲМАДИ ДОНИШ ДАР ТОҶИКИСТОН

Шариф Шарифхоҷаи Саидмуродзода

Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлилу таҳқиқ дар мавриди Аҳмади Дониш дар чанд ҷабҳа ба таври алоҳида ва ё дар шакли омехта анҷом гардидааст. Аз ҷумла, бархе аз муҳаққиқон танҳо ба таҳлилу таҳқиқи ҳолу аҳволи ин донишманд сари қор гирифта, бархи дигар мероси адабӣ, илмӣ ва таърихӣ ӯро мавриди пажӯҳиш қарор додаанд. Инчунин, иддае аз олимони асосан ба пажӯҳиши афқору андешаҳои дода шуда, иддаи дигар ҳамаи ин масъалаҳоро дар якҷоягӣ ва пайвастагии ҳам ба таҳлилу таҳқиқ гирифтаанд. Ҳадафи мо аз иншои ин мақола мушоҳидаи раванди таҳлилу таҳқиқи ҳаёт ва осори яке аз мутафаккирони тоҷик Аҳмад Махдуми Дониш (1827- 1897) мебошад. Маводи дар мақола зикршаванда метавонад замина барои таҳлили раванди аҳмадидонишшиносӣ дар адабиётшиносии тоҷик гардад.

Омӯзиш ва таҳлили мақолаву асарҳои тадқиқотӣ роҷеъ ба ҷанбаҳои гуногуни ҳаёт ва фаъолияти Аҳмади Дониш нишон дод, ки ин раванд дар се самти асосии илм амалӣ гардидааст. Самти аввал, албатта, адабиётшиносӣ ва забоншиносӣ, самти дуюм фалсафа ва дин ва самти сеюм таъриху сиёсатшиносӣ мебошад.

Собит аст, ки таҳлил ва таҳқиқи ҳолисона ва муҳаққиқонаи ҳолу аҳвол ва арзиши осори Аҳмади Дониш дар адабиётшиносии тоҷик аз устод Садриддин Айнӣ оғоз гардида буд. «Намунаи адабиёти тоҷик»-и Садриддин Айнӣ нахустин асарест, ки ба таҳқиқу таҳлили илмии ҳаёт ва осори Аҳмади Дониш дар адабиётшиносии муосири тоҷик асос гузошт. Ташаббус ва андешаҳои Садриддин Айнӣ роҷеъ ба шахсият ва осори Аҳмади Дониш шогирдонашон идома доданд ва бешубҳа ин ташаббус бо маслиҳат ва пешниҳоди худ устод Айнӣ сурат гирифта буд.

Тарҷумаи ҳоли муфассали Аҳмади Донишро дар адабиётшиносии тоҷик бори аввал Сотим Улуғзода дар шакли китоби алоҳида гирд оварда, асареро бо номи «Аҳмади Дониш» ба ҷоп мерасонад. Пеш аз ин бошад, Улуғзода роҷеъ ба Аҳмади Дониш дар маҷмуаи «Намунаҳои адабиёти тоҷик» [22, с. 229-232] маълумоти мухтасарро дода буд.

Зикри аҳволу осор ва андешаҳои пешқадами Аҳмади Дониш дар тадқиқоти академик Абдулғанӣ Мирзоев аз омода намудани дастури ёридиҳанда барои дарси адабиёти асрҳои XVI, XVII, XVIII ва XIX тоҷик – «Адабиёт» [11, с. 149-153] оғоз ёфтааст. Дар ин дастур фасле ба «Аҳмад Махдуми Дониш» ихтисос дода шудааст, ки мухтасари тарҷумаи ҳол, шухрати олимиву донишмандии ӯ, ҷалб шуданаш ба дарбор ва сафарҳои вай ба Русия, ташаккули андеша ва шахсияти ӯ ҳамчун маорифпарварро дар бар гирифтааст. Қисмати ҷолиби ин фасл аз таҳлил ва таъкиди таъсири Аҳмади Дониш ба шоирони ин давр ва даст кашидани онҳо аз сабки Бедил, ба содабаёнӣ гаравидани шоирони пешсафи давр иборат аст. Дар охири фасл аз осори Аҳмади Дониш маълумот дода ва аз «Рисола» ва «Наводир-ул-вақоъ» намунаҳо оварда мешаванд.

Академик Абдулғанӣ Мирзоев таваҷҷуҳи худро ба омӯзиши ҳаёт ва таҳлили осори Аҳмади Дониш кам накарда, бо мақолаҳои «Як асари тозаи Аҳмади Дониш» [17], «Первая редакция «Наводир-ул-вақоъ» и время её составление» [14, с. 151-161], «Шарҳи ҳоли Дониш ба қалами худаш» [16, с. 9-38], «Дониш ва ақидаи ӯ ба шеърҳои шоирӣ» [13, с. 39-44], «Аҳмад Махдуми Дониш ва Абдурахмони Ҷомӣ» [12, с. 45-61], «Равобити фикрии Дониш ва Биноӣ» [15, с. 62-66] дар ҷодаи аҳмадидонишшиносӣ дар Тоҷикистон саҳми арзанда гузошт. Дар хусуси хизматҳои академик А. Мирзоев роҷеъ ба шинохти Аҳмади Дониш муҳаққиқон Мирзо Муллоҳамад ва Абдусамад Муллоев мақолаҳои алоҳидаи таҳлилииеро анҷом додаанд ва мо аз таҳлили дубораи онҳо худдорӣ меварзем [19, с. 297-303; 21, с. 100-104].

Ҷашни 150-солагии таваллуди Аҳмади Дониш, ки соли 1976 таҷлил гардида буд, қорҳои илмию тадқиқотиро роҷеъ ба аҳвол ва осори ӯ хеле раванқ бахшид. Ба муносибати ин

чашн маҷмуаҳои нави асарҳои Аҳмади Дониш, нусхаҳои илмӣ ва интиқодии осори ӯ ба чоп хозир карда шуда, дар бораи афкори андеша ва ҷойгоҳи адабиву илмии вай дар адабиёт чандин рисолаву китобҳо таълиф гардиданд. Бахусус, китоби муҳаққиқ Расул Ҳодизода «Аҳмади Дониш. Тарҷумаи ҳол ва мероси адабию илмӣ» [31], ки ба шарафи ин чашн нашр шуда буд, ҷараёни зиндагӣ ва мероси адабию илмии ин нависанда ва маорифпарвари барҷастаи тоҷикро ба таври нисбатан васеъ ба таҳлил гирифт. Муаллиф дар баёни мундариҷа ва таҳқиқи асарҳои Аҳмади Дониш кӯшидааст, ки бештар ҷиҳатҳои пешқадами афкор ва андешаҳои ӯро, ки ифодагари равшани ҷараёни маорифпарварӣ буданд, мавриди таҳлил қарор диҳад. Таҳқиқ ва таҳлили муҳаққиқ дар ин китоб асосан ба тасвири ҷараёни зиндагӣ ва тавсифи мероси адабию илмии Аҳмади Дониш бахшида шуда, дар он дар бораи вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ замони зиндагии Аҳмади Дониш маълумоти мухтасар ва сипас тарҷумаи ҳоли нисбатан мукаммали ӯ аз рӯи ҳуҷҷату санадҳо дода шудааст. Гуфтан мумкин аст, ки тарҷумаи ҳоли Аҳмади Донишро ба таври нисбатан мукамал маҳз профессор Расул Ҳодизода, дар асоси кӯшишҳо ва муқоисаи санадҳои таърихӣ пешкаш кардааст. Бар замми ин, профессор Р. Ҳодизода мақолаҳои ҷудоғонаро низ ба нашр расонда буд, ки барои муайян намудани мақоми Аҳмади Дониш дар иншои каломи мавзун дар насри бадеӣ арзиши босазо доранд. Мақолаи «Насри бадеии Аҳмади Дониш» аз зумраи чунин мақолаҳои арзишманди олим ба шумор меояд [33].

Таҷлили 150-солагии таваллуди Аҳмади Дониш имконияте буд барои ҷустуҷӯҳои нав дар аҳмадидонишшиносӣ ва наشري осори ӯ. Маҳз дар ҳамин сол «Осори баргузида»-и Аҳмади Дониш аз чоп баромад, ки дар он намунаҳо аз осори ин донишманд дастраси хонандагон гардонда шуданд [5].

Рисолаи дигаре, ки дар ин сол ба нашр расид, дар самти забоншиносӣ буда, ба қалами муҳаққиқи номдори тоҷик Носирҷон Маъсумӣ тааллуқ дошт. Ин асар, ки «Забон ва услуби Аҳмади Дониш» унвон дорад, на танҳо ба забону услуби нигориши Аҳмади Дониш дахл намудааст, балки дар он масъалаҳои муносибати пайравони ӯ нисбат ба забони адабӣ ва гуфтугӯӣ ва мулоҳизаҳо оид ба вазъияти адабии охири асри XIX низ таҳлилу тафсир гардидаанд [10]. Андешаҳои ҷудоғонаи муаллифи рисола, ки нисбати забони адабӣ, забони осори бадеӣ, услуби эҷодӣ ва шакли мазмуни асари бадеӣ гуфта шудаанд, барои баррасии андешаҳои адабию бадеии мутафаккир аҳаммияти хос доранд.

Як иқдоми тозае, ки дар соли 1976 дар самти аҳмадидонишшиносӣ анҷом гардид, мақолаи кӯчак, вале арзишманди академик Абдуқодир Маниёзов буд, ки мухтасар ба шарҳи тадқиқот доир ба эҷодиёти Аҳмади Дониш таҳсис дода шуда буд. Дар мақола, дар баробари хизматҳои шоистаи С. Айнӣ, Е.Э. Бертелс, Х. Мирзозода, С. Улуғзода, Н. Маъсумӣ, А. Мирзоев, Р. Ҳодизода, А. Баҳовуддинов, З. Раҷабов роҷеъ ба Аҳмади Дониш ва осори ӯ, инчунин аз осор ва мақолаҳои академик Б. Ниёзмӯҳаммадов, таърихшинос М. Муъминов, маъорифшинос М. Орифов низ ёдовар шудааст [10 с. 123-130].

Соли 2010 аз силсилаи Энциклопедияи насри тоҷику форс намунаи се асар: «Наводир-ул-вақоеъ (порчаҳо)», «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития», «Ёддоштҳо (китоби V)» ё «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро»-ро дар ҳаҷми 1 китоб аз нашр баровард. Матни ба ҷои сарсухан, ки ба қалами профессор Расул Ҳодизода тааллуқ ва «Аҳмади Дониш ва эҷодиёти ӯ» ном дорад, ба таври муфассал аз давраи ҳаёт, фаъолияти эҷодӣ, мавқеъ ва манзалати ӯ дар тағйири тафаккури ҳамзамонаш ва масъалаҳои дигари марбут ба фаъолияти Аҳмади Дониш баҳс мекунад. Дар ин муқаддима сухани тозаи муҳаққиқ доир ба «чанде аз хусусиятҳои ҳаёти адабӣ ва равияи пешқадами адабиёти он давр» иброз гардиданд, ки кири истифода ва ҷои вусъат додан мебошанд. Аз ҷумла, мулоҳизаҳои муҳаққиқ дар хусуси тарз ва ҳадафи истифодаи шоирони ҳамзамони Аҳмади Дониш ва худӣ ӯ аз ибораҳои дурушт, ки онҳоро «қабоҳат» мехонанд, қобили пазириш ҳастанд ва зарурат ба таҳлили оянда доранд [32, с. 10-11].

Наشريёти «Адиб» зери силсилаи «Ахтарони адаб» соли 2020 мунтахаби «Наводир-ул-вақоеъ»-ро аз нашр баровард, ки муқаддимаи он ба қалами узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Ҷӯрабек Назриев тааллуқ дорад ва унвонаш «Аҳмади Дониш ва

«Наводир-ул-вақоеъ»-и ӯ» аст. Дар ин сарсухани кӯтоҳ аз хусуси дар замони ҳуди донишманд ба таъб нарасидани ин асар, нашрҳои он ва нусхаҳои барои нашри нави он истифодашуда суҳан меравад. Нашри нави мунтахаби асари мутафаккир кори сазовори эҳтиром ва таҳсин аст [4].

Ёд аз ду рисола, ки дар онҳо бобу зербобҳои алоҳида ба хизматҳои Аҳмади Дониш таърих, адаб ва фарҳанги миллӣ бахшида шудаанд, айни вақт аст, зеро онҳо аз зумраи қорҳои тозаҷод дар ин самт ба ҳисоб мераванд. Рисолаи аввал ба қалами муҳаққиқ М.С. Абдурахмонов тааллуқ дорад ва барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) бо номи «Афкори адабию эстетикӣ маорифпарварон ва ҷадидон» омода гардида [2]. Дар ин рисола бобе бо унвони «Нақши Аҳмади Дониш ва осори ӯ дар таъйири ҷараёни адабӣ ва афкори адабӣ-эстетикӣ маорифпарварон ва ҷадидон» мавҷуд аст, ки дар ин боб асосан дар хусуси зикри Аҳмади Дониш дар тазкираҳо ва ашъори шуарои муосираш баҳс меравад. Боби сеюми рисола ба таҳлили афкори адабию эстетикӣ намояндагони адабиёти маорифпарварӣ ва ҷадида бахшида шуда, зербобе ба ақидаҳои адабӣ-эстетикӣ Аҳмади Дониш таҳсис дода шудааст [2, с.103-120]. Муаллифи рисола дар ин зербоб дар ҳаҷми панҷ-шаш саҳифа ба таври умумӣ андешаҳои Аҳмади Донишро дар боби шеърӯ шоирӣ ва қаламкашӣ зикр карда, дар идомаи таҳлил бештар ба тарзи иншоӣ шеъри ҳуди Дониш иктифо намудааст.

Рисолаи дигар бошад ба қалами Гулноза Бобораҷабова тааллуқ дорад, ки соли 2023 бо унвони “Консепсияи шахсият ва ҳунари чеҳранигорӣ дар осори Садриддин Айний” барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филология аз рӯйи ихтисоси 10.01.01 – Адабиёти тоҷик: равобити адабӣ (ВБД: 891.550 (573.3) омода ва ҳимоя гардид. Боби сеюми он ба таҳқиқи осори адабӣ, шинохти шахсият ва бозтоби симои Аҳмади Дониш дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айний таҳсис шудааст ва ин боб зербобе дорад бо унвони «Таҳқиқи осори адабӣ ва шинохти шахсияти Аҳмади Дониш». Арзиши ин зербоб барои таъкиди хизматҳои ду муҳаққиқи номдори тоҷик Абдулғанӣ Мирзоев ва Расул Ҳодизода дар таҳқиқи осори мутафаккир зиёд буда, дар он қулли маҳсули илмии ин ду симои адабиётшиносии тоҷик роҷеъ ба Аҳмади Дониш номгӯй ва таҳлили мухтасар гардида, инчунин саҳму кӯшиши онҳо дар таъбу нашри осори Дониш нишон дода шудааст [6].

Пеш аз иншоӣ рисолаи зикршуда, аз ҷониби муаллифи мақола рисолаи магистрӣ бахшида ба «Аҳмади Донишшиносӣ дар Тоҷикистон» таълиф ёфта, дар он ба масъалаҳои зикри Аҳмади Дониш дар манобеъ ва маъхазҳои адабӣ ва таърихӣ охири асри XIX ва ибтидои асри XX, саҳми олимони тоҷик дар таҳқиқи зиндагинома, афкор ва осори Аҳмади Дониш ва тасвири симои Аҳмади Дониш дар осори бадеӣ мавриди ҳаллу фасли илмӣ қарор гирифтанд.

Доир ба рӯзгор ва фаъолияти ҷамъиятиву сиёсии Аҳмади Дониш муаррихони тоҷик низ ихзори назар кардаанд, зеро «қариб дар ҳамаи асарҳои Аҳмади Дониш ҷанбаи хеле мукаммали фаҳмиши таърихӣ муаллиф ба назар мерасад» [25, с.312-325]. Асарҳои мустақиман ба таърих ва таҳлили таърих бахшидашуда – «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития», «Рисолаи сиёсӣ», «Наводир-ул-вақоеъ» аз муҳимтарин осор дар ин самт шинохта шудаанд, ки бо услубу усули нави таърихнигорӣ фароҳам оварда шудаанд. Бинобар ин, таърихнигори номи тоҷик аллома Бобочон Ғафуров, академикҳо Зариф Раҷабов, Аҳрор Мухторов, профессор Ҳайдаршо Пирумшоев ва чанд нафар аз таърихшиносони дигари номдори ватанӣ ё мустақим ва ё ғайримустақим ба Аҳмади Дониш ва афкору осори ӯ дахл намудаанд.

Қаҳрамони Тоҷикистон, академик Бобочон Ғафуров дар фароҳам овардани мавзӯҳои таърихӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии асри XIX дар асари ҷовидонааш «Тоҷикон» ба санадҳо ва андешаҳои Аҳмади Дониш дар чанд маврид таъя кардааст, ки ин ишора ба пазируфтани воқеияти гуфтаҳои мутафаккир мебошад. Дар мавриди ҳуди Аҳмади Дониш, хидмати ӯ барои халқ, андешаҳои пешқадамаш дар бештар сохтани вазъи зиндагонӣ ва сохти давлатдорӣ ва инчунин, тарбияи як гурӯҳи маорифпарварони миллӣ бошад, академик Бобочон Ғафуров дар китоби сеюми «Тоҷикон» андешаҳои ҳолисона ва воқеъбинонаро баён намуда, ба донишу ҳунар ва хидмату заҳмати ӯ баҳои ҳаққонӣ медиҳад [7, с. 278-281].

Академик З.Ш. Раҷабов низ асаре бо унвони «Маорифпарвар Аҳмади Дониш» таълиф намуда буд, ки дар он, дар баробари таҳлили чанбаи фаъолияти маорифпарварии мутафаккир боби алоҳидае ба зиндагиномаи Аҳмади Дониш тахсис дода шудааст [28]. Муаллиф дар ин асари тадқиқотӣ доир ба ақидаҳои маорифпарварӣ, ҷамъиятию сиёсӣ, аз ҷумла ислоҳоти сиёсӣ, танқиди аморати Бухоро, муносибат ба фарҳанги рус, таъсири ақидаҳои пешқадами мутафаккир ба зиёиёни тоҷик таҳлилро анҷом дода, бо далелҳои боварибахш исбот мекунад, ки Аҳмади Дониш саромади чараёни маорифпарварӣ буд. Тавачҷуҳи академик Раҷабов ба ҳаёт ва эҷодиёти Аҳмади Дониш ҳамеша будааст ва ӯ пеш ва баъд аз нашри рисолаи боло низ доир ба чанбаҳои гуногуни фаъолияти ин нобиға асару мақолаҳо эҷод намуда буд. Аз ҷумла, асарҳои тадқиқотии ӯ ба забони русӣ «Из истории общественно-политической мысли таджикского народа во второй половине XIX и начала XX вв» [27] «Выдающийся просветитель таджикского народа Ахмади Дониш» [26], «О «Политическом трактате» Ахмада Дониша» [29] ба бисёре аз паҳлӯҳои ҳаёт, осор ва андешаву афкори Аҳмади Дониш равшанӣ меандозанд.

Ноғуфта намонад, ки дар масъалаи муқоисаи афкори маорифпарваронаи Аҳмади Дониш бо мутақаддимин ва мутааххирин мақолаи профессор Холиқ Мирзозода бо номи «Муносибати баъзе ақидаҳои Аҳмади Дониш ва маорифпарварони асри XX» аз ҷиҳати таҳлили масъалаи ҷолибияти махсус дорад [18, с. 197-228].

Гуруҳи дигари олимони машҳури тоҷик, ки ба Аҳмади Дониш, осор ва афкори ӯ тавачҷуҳи махсус зоҳир намуданд, файласуфон буданд. Ба ин қатори донишмандон академикон А. Баҳоваддинов, М. Диноршоев, муҳаққиқони дину сиёсатинос Ш. Ҷабборов, Ш. Абдуллоев, С. Исломов, С. Амиркулов, Хосият Олимӣ ва дигарон дохиланд, ки чанбаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фалсафии андешаҳои Аҳмади Донишро таҳти паҷуҳиш қарор додаанд.

Академик Баҳоваддиновро аз зумраи он муҳаққиқоне муррифӣ мекунад, ки ба афкор ва андешаҳои намоёндоғони ҳаракатҳои маорифпарварӣ ва ҷадидия баҳои сазовори таърихӣ додааст. Ин баҳо асосан дар заминаи таҳлили осору андешаҳои маорифхоҳонаи Аҳмади Дониш рӯи қор омадааст ва назари дигар муҳаққиқонро ба масъала тағйир додааст. Академик Баҳоваддинов андеша ва назари Аҳмади Дониш ва пайравонашро на ба таври ҷудоғона, балки дар якҷоягӣ бо муҳити зист, шароити зиндагӣ, тарзи тарбия, бархӯрдҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, дину талаботи динӣ ва ҷаҳонбинии вобаста ба шиносӣ бо тамаддуни дигар халқҳо таҳлилу хулосабарорӣ намудааст. Дар ин бора дар ду мақола – мақолаи файласуф К. Олимов [24, с.178-186] ва мақолаи Д. Муллобоева [20, с. 536-555] маълумоти зарурӣ пешниҳод гардидааст, ки ба таври воқеӣ ба хизмати ин шахсият дар таҳлилу баррасии дурусти ҳаракати маорифпарварӣ ба таври умум ва хизматҳои шоистаи Аҳмади Дониш дар ин ҷода ба таври алоҳида баҳо медиҳанд.

Роҷеъ ба андешаҳои иҷтимоӣ-сиёсии Аҳмади Дониш академик Мусо Диноршоев ва доктори илмҳои фалсафа Рустам Комилов низ ба таври мушаххас андешаронӣ намуда, аҳамияти назариявӣ амалии онро махсус ба таъкид гирифтаанд.

Андешаҳои сиёсии мутафаккир бошанд, таҳти ҳамин унвон дар рисолаи илмӣ муҳаққиқ Ш. Ҷабборов таҳлилу баррасӣ гардидаанд. Ин рисола ба таври мушаххас ба муайян намудани омилҳои ташаккулёбии ҷаҳонбинии Аҳмади Дониш ва инкишофи андешаҳои сиёсии ӯ, масъалаҳои адолат ва фазилати давлатдорӣ, андешаҳои маорифпарварии мутафаккир, танқиди сохти сиёсӣ ва усули давлатдорӣ амирони манғития баҳшида шудааст [35].

Олимони инчунин ба мушкилоти иқтисодӣ дар осори Аҳмади Дониш дахл кардаанд, ки аз муҳимтарин масъалаҳои шаклгирии тафаккури интиқодии мутафаккир маҳсуб меёфтанд. Муҳаққиқи ин масъала Султонмурод Исломов дар рисолаи худ «Проблемаҳои иқтисодӣ дар осори Аҳмади Дониш ва Садриддин Айнӣ» андешаву афкори иқтисодии ҳар ду нобиғаро мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор дода, аз Аҳмади Дониш ҳамчун аз аввалин касе, ки дар сари ихтилофоти иҷтимоии даврааш амиқ андеша рондаву ба инкишофи минбаъдаи афкори иқтисодии халқӣ тоҷик нақши носутурдание боқӣ гузоштааст, муаррифӣ мекунад. Ӯ таъкид месозад, ки Аҳмади Дониш ба қарори маълум иқтисодӣ набуд, вале ӯ адибу маорифпарвари

барҷастае буд, ки дар маҷмуъ то ба сатҳи дарки давраи зиндагии худ рушд кард ва ин ҷиҳат ба вай имкон фароҳам овард, ки ба ҳаёти иҷтимоию иқтисодии халқи тоҷик дар нимаи асри XIX аз назари танқидӣ баҳо диҳад, инчунин нисбат ба самти дилхоҳи инкишофи минбаъдаи он изҳори назар бикунад [8, с. 37-54].

Муҳаққиқи диншинос Шерзод Абдуллоев низ роҷеъ ба андешаҳои динию фалсафӣ ва маорифпарварию ислоҳотхоҳонаи Аҳмади Дониш тадқиқот бурда, ин масъаларо дар рисолаи алоҳидае бо номи «Маорифпарварӣ ва озодфикрӣ: Афкори динию фалсафӣ ва ислохотии Аҳмади Дониш» баррасӣ мекунад [1].

Ҳамчунин, дар таҳқиқи афкор ва андешаҳои пешқадами Аҳмади Дониш олимони дигари тоҷик монанди С. Амиркулов, А.Девонакулов, Хосият Олимӣ ва амсоли онҳо низ таҳлилҳои арзишмандро анҷом додаанд. Аз ҷумла, рисолаҳои илмии С. Амиркулов «Фирдавсӣ ва мактаби адабии Дониш» [3] ва Хосият Олимӣ «Поэтикаи фазо ва нақди бадеӣ дар «Наводир-ул-вақоъ»-и Аҳмади Дониш» [23] аз зумраи он тадқиқот шинохта мешаванд, ки барои муайян намудани ҷанбаҳои гуногуни афкору андешаи мутафаккир хизмат мекунад.

Чунон ки мебинем, осор ва андешаҳои Аҳмади Дониш мавриди таваҷҷуҳи кулли олимони адабиётшиносон, забоншиносон, сиёсатшиносон, таърихшиносон, фарҳангшиносон, файласуфон, диншиносон ва соири олимони дигар соҳаҳо қарор гирифта буд. Ин вазъ бори дигар собит месозад, ки Аҳмади Дониш воқеъан мутафаккир ва нобиғаи давр буд.

Муқарриз: Олимӣ Х.Х., д.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Адабиёт:

1. Абдуллоев, Ш. Маорифпарварӣ ва озодфикрӣ: Афкори динию фалсафӣ ва ислохотии Аҳмади Дониш / Ш. Абдуллоев, Душанбе, 1994. - 151 с.
2. М.С. Абдурахмонов. Афкори адабию эстетикӣ маорифпарварон ва ҷаддидон / Абдурахмонов, М.С. Рисолаи илмӣ барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯйи ихтисоси 6D021400 – Адабиётшиносӣ (6D021401 – Назарияи адабиёт. Матншиносӣ, нусхашиносӣ). – Душанбе, 2023. – 186 с.
3. Амиров, С. Фирдавсӣ ва мактаби адабии Дониш / С. Амиров, – Душанбе: 1995. – 64 с.
4. Аҳмади Дониш. Наводир ул-вақоъ (Мунтахаб) / Аҳмади Дониш. Таҳия, тавзеҳот, луғатномаи Баҳриддин Мирзоев ва Иззатулло Мирзоев. – Душанбе: Адиб, 2020. – 480 с.
5. Аҳмади Дониш. Осори баргузида / Аҳмади Дониш. Ба ҷоп ҳозиркунандагон Р. Ҳодизода ва А. Абуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1976. - 376 с.
6. Боборачабова, Г. З. Консепсияи шахсият ва ҳунари чеҳранигорӣ дар осори Садриддин Айнӣ / Г.З. Боборачабова. Рисола барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филология аз рӯйи ихтисоси 10.01.01 – Адабиёти тоҷик: равобити адабӣ (ВБД: 891.550 (573.3). – Душанбе, 2023. – 167 с.
7. Ғафуров, Б. Тоҷикон. Охирҳои асри миёна ва давраи нав / Б. Ғафуров. Китоби дуюм. – Душанбе: Ирфон, 1998. – С. 278-281].
8. Исломов, С. Проблемҳои иқтисодӣ дар осори Аҳмади Дониш ва Садриддин Айнӣ / С. Исломов. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 304 с.
9. Маниёзов, А. Омӯзиши эҷодиёти Аҳмади Дониш / А. Маниёзов // Ёдномаи Абдуқодир Маниёзов. – Душанбе: Дониш, 2021. – 219 с.
10. Маъсумӣ, Н. Забон ва услуби Аҳмади Дониш / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Ирфон, 1976.–73 с.
11. Мирзоев, А. Адабиёт (дастури ёридиханда барои дарси адабиёти асрҳои XVI, XVII, XVIII ва XIX тоҷик) / А. Мирзоев. – Сталинобод, 1948. – С. 149-153.
12. Мирзоев, А. Аҳмади Дониш ва Абдурахмони Ҷомӣ / А. Мирзоев // Ёдномаи академик Абулғанӣ Мирзоев. – Душанбе, 2008. – С. 45-61
13. Мирзоев, А. Дониш ва ақидаи ӯ ба шеърӯ шоирӣ / А. Мирзоев // Ёдномаи академик Абулғанӣ Мирзоев. – Душанбе, 2008. – С. 39-44.
14. Мирзоев, А. Первая редакция «Наводир ул-вақоъ» и время её составления / А. Мирзоев // Труды Академии наук Таджикской ССР, том XVII. – Душанбе, 1953. – С. 151-161.
15. Мирзоев, А. Равобити фикрии Дониш ва Биноӣ / А. Мирзоев // Ёдномаи академик Абулғанӣ Мирзоев. – Душанбе, 2008. – С. 62-66.
16. Мирзоев, А. Шарҳи ҳоли Дониш ба қалами худаш / А. Мирзоев // Ёдномаи академик Абулғанӣ Мирзоев. – Душанбе, 2008. – С. 9-38.

17. Мирзоев, А. Як асари тозаи Аҳмади Дониш / А. Мирзоев // Сообщения Таджикского филиала АН СССР, вып. 22, 1950.
18. Мирзозода, Х. Муносибати баъзе ақидаҳои Аҳмади Дониш ва маорифпарварони асри XX / А. Мирзоев // Афкори рангин. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 352 с.
19. Муллоаҳмад, М. Академик Абулғанӣ Мирзоев – муҳаққиқи Аҳмади Дониш / М. Муллоаҳмад // Аҳмад Махдуми Дониш ва хориқаи таърихии фарҳанги тоҷикон. – Душанбе: Дониш, 2017. – С. 297-303.
20. Муллобоева, Д. Академик А. Баҳоваддинов и изучение простветительства Средней Азии / Д. Муллобоева // Аҳмад Махдуми Дониш ва хориқаи таърихии фарҳанги тоҷикон. – Душанбе, 2017. – С. 536-555.
21. Муллоев, А. Аҳмади Дониш дар шинохти Абдулғанӣ Мирзоев / А. Муллоев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2019. - № 5. (82). - С. 100-104.
22. Намунаҳои адабиёти тоҷик. – Сталинобод, 1940. – С. 229-232.
23. Олимӣ, Х. Поэтикаи фазо ва нақди бадеӣ дар «Наводир-ул-вақоъ»-и Аҳмади Дониш / Х. Олимӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2006. – 92 с.
24. Олимов, К. Аҳмади Дониш дар таҳқиқи академик А. Баҳоваддинов / К. Олимов // Аҳмад Махдуми Дониш ва хориқаи таърихии фарҳанги тоҷикон. – Душанбе, 2017. – С. 178-186.
25. Пирумшоев, Ҳ. Аҳмади Дониш дар сарғаҳи гузариш аз донишҳои таърихӣ ба илмӣ / Ҳ. Пирумшоев // Аҳмад Махдуми Дониш ва хориқаи таърихии фарҳанги тоҷикон. – Душанбе, 2017. – С. 312-334.
26. Раҷабов, З.Ш. Выдающийся просветитель таджикского народа Аҳмади Дониш / З.Ш. Раҷабов. – Сталинабад, 1961. - 220 с.
27. Раҷабов, З.Ш. Из истории общественно-политической мысли таджикского народа во второй половине XIX и начала XX вв / З.Ш. Раҷабов. – Сталинабад, 1954. - 459 с.
28. Раҷабов, З.Ш. Маорифпарвар Аҳмади Дониш / З.Ш. Раҷабов. – Душанбе: Ирфон, 1964.-308 с.
29. Раҷабов, З.Ш. О «Политическом трактате» Аҳмади Дониша (краткий очерк) / З.Ш. Раҷабов. – Сталинабад. – Душанбе, 1976. – 126 с.
30. Саидмуродзода, Ш.Ш. Аҳмадидонишшиносӣ дар Тоҷикистон / Ш. Ш. Саидмуродзода, рисолаи магистрии бо ихтисоси 1 М-020301 забон ва адабиёти тоҷик. – Душанбе, 2016. – 70 с.
31. Ҳодизода, Р. Аҳмади Дониш. Тарҷумаи ҳол ва мероси адабию илмӣ / Р. Ҳодизода. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 293 с.
32. Р. Ҳодизода. Ба ҷои Сарсухан. Аҳмади Дониш ва эҷодиёти ӯ // Энциклопедияи насри тоҷику форс. – Душанбе: СИЭМТ, 2010. – С. 3-33.
33. Ҳодизода, Р. Насри бадеии Аҳмади Дониш / Р. Ҳодизода // Аз гузашта ва ҳозираи адабиёти тоҷик (мачмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Ирфон, 1974. – с. 144.
34. Улуғзода, С. Аҳмади Дониш / С. Улуғзода. – Сталинобод, 1946. – 88 с.
35. Ҷабборов, Ш. Андешаҳои сиёсии Аҳмади Дониш / Ш. Ҷабборов. – Душанбе: Аржанг, 2005. – 196 с.
36. Энциклопедияи насри тоҷику форс. – Душанбе: СИЭМТ, 2010. – 328 с.

МУХТАСАРАЗ ТАҲҚИҚИ ҲАЁТ ВА ОСОРИ АҲМАДИ ДОНИШ ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлилу таҳқиқ дар мавриди Аҳмади Дониш дар чанд ҷабҳа ба таври алоҳида ва ё дар шакли омехта анҷом гардидааст. Аз ҷумла, бархе аз муҳаққиқон танҳо ба таҳлилу таҳқиқи ҳоли аҳволи ин донишманд сари қор гирифта, барҳи дигар мероси адабӣ, илмӣ ва таърихии ӯро мавриди пажӯҳиш қарор додаанд. Инчунин, ибтидо аз олимони асосан ба пажӯҳиши афқору андешаҳои дода шуда, ибтидои дигар ҳамаи ин масъалаҳоро дар якҷоягӣ ва пайвастагии ҳам ба таҳлилу таҳқиқ гирифтаанд. Хулоса, ба ҳаёт ва осори мутафаккир намояндагони тамоми илмҳои таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд ва асару мақолаҳои зиёдеро ба таълиф расондаанд. Ҳамаи ин мавқеъ ва манзалати Аҳмади Донишро барои илмҳои гуногун нишон медиҳад. Дар мақола кӯшиш гардид, ки аксари осори таҳқиқотӣ, ки доир ба Аҳмади Дониш ва эҷодиёти ӯ таълиф шудааст, бо самтҳои алоҳидаи таҳқиқ ва илмҳои гуногун нишон дода шуда, ҳадаф ва муҳтавои ҳар яки онҳо барои аҳмадидонишшиносӣ ба қайд гирифта шаванд. Маводи дар мақола зикршуда метавонад заминаи муътамадеро барои таҳлили раванди аҳмадидонишшиносӣ дар адабиётшиносии тоҷик фароҳам оварад.

Калидвожаҳо: Аҳмади Дониш, мутафаккир, асар, мақола, таҳқиқ, таҳлил, адабиётшиносӣ, забоншиносӣ, фалсафа, сиёсатшиносӣ, таърих, диншиносӣ, тадқиқот, андеша, мавқеъ, манзалат.

ОБЗОР ИССЛЕДОВАНИЯ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА АХМАДА ДОНИШ В ТАДЖИКИСТАНЕ

В Республике Таджикистан анализ и исследование жизни и творчества Ахмада Дониша проводились по нескольким направлениям отдельно или в комбинированной форме. В частности, одни исследователи занимались анализом только жизни и быта учёного, а другие изучали его литературное, научное и историческое наследие. Кроме того, некоторые ученые в основном занимались исследованием его мыслей и идей, тогда как другие анализировали и исследовали все эти вопросы вместе и воедино. Таким образом, представители различных наук обратили внимание на жизнь и творчество мыслителя, написали множество трудов и статей. Все это показывает роль и вклад Ахмада Дониша в различные науки. В статье предпринята попытка показать большинство исследовательских работ, написанных об Ахмаде Донише и его творчестве, с отдельными направлениями исследований и разными науками, а также зафиксировать цель и содержание каждой из них для изучения Ахмада Дониша. Материал, упомянутый в статье, может стать надежной основой для анализа мира, жизни и творчества гения в таджикском литературоведении.

Ключевые слова: Ахмади Дониш, мыслитель, произведение, статья, исследование, анализ, литературоведение, лингвистика, философия, политология, история, религиоведение, исследование, мнение, позиция, предназначение.

REVIEW OF RESEARCH ON THE LIFE AND WORK OF AHMADI DONISH IN TAJIKISTAN

In the Republic of Tajikistan, the analysis and research of Ahmad Donish's life and work were carried out in several directions separately or in a combined form. In particular, some researchers analyzed only the life and welfare of the scientist, while others studied his literary, scientific and historical heritage. In addition, some scientists mainly studied his thoughts and ideas, while others analyzed and studied all these questions together. Thus, representatives of various sciences drew attention to the life and creations of the thinker, wrote many works and articles. All this shows the role and contribution of Ahmad Donish to various sciences. In this article, an attempt is made to show the majority of research works written about Ahmad Donish and his work, with separate research directions and different sciences, as well as to fix the purpose and content of each of them for the study of Ahmad Donish. The material mentioned in the article can become a reliable basis for the analysis of the world, life and creativity of a genius in Tajik literature.

Keywords: Ahmadi Donish, thinker, work, article, research, analysis, literary criticism, linguistics, philosophy, political science, history, religious studies, research, opinion, position, purpose.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шариф Шарифхоҷаи Саидмуродзода, унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба н. Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ, тел.: +992 98 884 3334, почтаи электронӣ: sharifi_2016@mail.ru

Сведения об авторе: Шариф Шарифходжаи Саидмуродзода, соискатель Института языка и литературы им. Абуабдуллох Рудаки НАНТ, тел.: +992 98 884 3334, электронная почта: sharifi_2016@mail.ru

Information about the author: Sharif Sharifkhøjai Saidmurodzoda, applicant of the Institute of Language and Literature named after Abuabdullohi Rudaki, Phone: +992 98 884 3334, E-mail: sharifi_2016@mail.ru

**ПАЖУҲИШИ ОФАРИНИШИ ЧЕХРАИ ҲАҚИҚИИ ҚАҲРАМОНИ МИЛЛӢ ДАР
АДАБИЁТ**

Ашурова М.Б., Абдураҳимов Б.А

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар бораи қаҳрамони халқи тоҷик Восеъ далелҳои мавҷуданд, ки фарқи ӯро аз қаҳрамонони дигари маълуми машҳури адабиёти шиғоҳӣ, китобӣ, бадеӣ, илмӣ ва таърихӣ нишон медиҳанд: *яқум*, Восеъ шахси воқеӣ буда (зеро ҳодисаи шӯриш “яқ воқеаи ҳаёли нест”) [10, с.92], писари Шакар ном деҳқон аст; *дуғум*, замони зиндагӣ, зодгоҳ, таваллуд ва вафоташ аниқ аст; *сеюм*, хешу табор ва наздиконаш то қарибиҳо барҳаёт буданд; *чорум*, аз замони зиндагӣ ва қору қорномаи қаҳрамон вақти зиёд нагузаштааст – яқсаду сиё шаш сол, ки тасаввуроти моро дар бораи симои ӯ осон мегардонад. Аммо то ба ҳол чехрашиносон, муҷассамасозон, наққошон симои ҳақиқии ӯро ба вуҷуд наовардаанд. Эродҳои бавуҷудномада нисбат ба баъзе муҷассамаҳо, наққошиҳои офарида аз ҳамин ҷиҳатанд. Бо истифодаи қувваҳои зеҳнӣ, ҳулосабарории мантиқӣ, илми бостоншиносӣ, чехранигорӣ (антропология), таҳлили бадеӣ ва ғайраба ҳалли ин масъала ноил гардидан душвор нест. Дар ин бобат таҷрибаи зиёд ҳосил шуда, ки тарҳи бавуҷудовардаи шахсиятҳои бузурги садсолаҳо пеш гузашта чун Рӯдакӣ аз ҷумлаи он аст. Дар ихтиёри мо ҳоло се сарчашмаи асосии ба даст овардани симои қаҳрамони миллӣ Восеъ гузошта шудааст: 1) Эҷодиёти даҳанакии халқ (фолклор); 2) Асарҳои бадеӣ; 3) Асарҳои илмӣ, ки баъзан симои қаҳрамонро дар асоси нишонаҳо пешниҳод кардаанд. Дар мақолаи зер таҳлил ва таҳқиқи ин се сарчашмаи муҳим анҷом дода мешавад. Воқеан, ҷои ғӯронидаи Восеъ ба мо маълум нест, аммо бо кӯшишу ҷаҳду ҷадал иҷрои ин қор ҳам имконпазир буда метавонад.

Нахуст, *сарчашмаи асосӣ – эҷодиёти даҳанакии халқ* мебошад, ки “Сурудҳои дар бораи шӯриши Восеъ”, ашъори шоирони халқӣ ва гуфторҳои халқро дар бар мегирад. Ҳарчанд соли таваллуди Восеъ маълум нест (меғӯянд, ки дар соли муш таваллуд шудааст), дар оғози шӯриш тибқи таҳқиқ ва ҳулосаи аксарияти донишмандони илми таърих ва бо назардошти синну соли фарзандонаш, ки бузургтарашон ба синни балоғат ва ҷавонӣ расида буданд, 38-40-сола будааст. Дар байни таҳқиқотҳо махсусият ва бартарии қори Н.Маъсумӣ аз он иборат аст, ки мавсуф бо қиёс ва таҳлилҳои мантиқӣ дар ҳама маврид ба натиҷаҳои боварбахши илмӣ даст ёфтааст. Ӯ, аз ҷумла, дар бораи сурудҳои халқӣ гуфта, ки азбаски дар бораи шӯриш ягон ҳуҷҷати расмӣ ва ҳаттӣ боқӣ намондааст, “ягона воситае, ки ҷунин воқеаи таърихи бояд барои наслҳо боқӣ мемонд, хотироти халқ буд”. Муаллиф фарқияти симои Восеъро аз қаҳрамонони дигари миллӣ тоҷик низ зикр кардааст: “Восеъро ҳамчун роҳбару сарлашқари бузурги шӯриш, ҷунон ки дар баъзе афсонаҳо ва достонҳо мебинем, ҷудо ва яққа тасаввур қардан мумкин нест. Ин хусусияти барҷаста ва фарққунандаи “Сурудҳои дар бораи Шӯриши Восеъ” бо мундариҷаи идеявии асар ва ҳаққонияти тасвири зиндагӣ вобаста мебошад” [4, с.74]. Азбаски Восеъ шахси ботаҷриба, рӯзгордида, матинирода буд, метавонист ба мардум роҳбарӣ кунад; ин аст, ки вай “дар масъалаи бедор қардан ва дар шӯриши зиддиамири ташкил намудани халқ худро вазифадор ва масъул шуморида, намунаи далерӣ ва фидокорӣ, устуворӣ ва қатъият нишон медиҳад... Аз ин ҷиҳат “Сурудҳои дар бораи Шӯриши Восеъ” ин лаҳзаҳои муҳими таърихи реалистона инъикос менамоянд”. Ҷиҳати назарраси таҳқиқоти Н.Маъсумӣ боз аз он иборат аст, ки ӯ ба вазну қофия, оҳанг ва дигар хусусиятҳои сурудҳои халқӣ низ тавачҷуҳ қарда, масъалаҳои мавриди таҳқиқ қарор дода, ки то ба он вақт ва имрӯз ҳам муҳаққиқон ба ин қор машғул нашудаанд. Сурудҳои Восеъ, асосан, семисраӣ буда, ҳар қадом аз ҷиҳати қофиябандӣ мустақиланд (ааа, ббб, ввв...). Инҳо “шаклу сохти махсуси сурудҳои халқии тоҷикӣ мебошанд” [4, с.77]. Ҳамчунин, зикр шуда, ки дар ҳар банд як мақсад, лаҳза, мулоҳиза ва фикри ҷудогона оид ба шӯриш, роҳбари он, душманон ва ғайра ифода ёфтааст. Н.Маъсумӣ бар он аст, ки ҷунин шакли семисраӣ таърихи қадима дошта, ба “Авасто” рафта мерасад. Ҳуллас, муҳаққиқ дар бораи сохти мусаллас, давраҳои рушди он муфассал маълумот дода, илова қарда, ки сурудҳои дар бораи Восеъ аз

мисраъҳои асосан 7-8-ҳиҷоӣ иборат буда, шеърӣ ҳиҷоӣ мебошанд. Ҳамчунин, муаллиф ин сурудҳоро “асари музикавӣ” номидааст, ки аз тарафи одамони гуногун офарида шудаанд, аз ин рӯ, вазн ва нусхаҳояшон гуногун мебошад. Ғайр аз ин, онҳо дорои нақарот ҳастанд. Муҳаққиқ хулоса бароварда, ки сурудҳои шӯриши Восеъ ҳам “асари таърихӣ” ва ҳам “асари бадеӣ” мебошанд ва “хусусияти барҷастаи шеваи ҷанубии Тоҷикистонро инъикос мекунад” [4, с.79-80].

Аз сурудҳо бармеояд, ки мардум ба даъвати Восеъзуд ҳамовоз шуда, ба ҷои даркорӣ хозир шуданд:

*Восеъ баромад Балансар,
Хавар карду аскар,
Фуқаро омадан яқсар.*

Восеъ ҳамеша дар сафи пеши мубориза буда, бо хислатҳои қаҳрамононаи худ: ҷанговарӣ, мардонагӣ, баҳодурӣ, ботадбирӣ ва кордонӣ “ҳамаро дар бозӣ андохт” ва “замину замонро ба ларза овард”:

*Восеъ ҳамбид Тути қозӣ,
Мирора дохт да бозӣ.*

Махсусияти сурудҳо дар он аст, ки дар онҳо оҳангу мазмуни ноумедӣ ва шикастадилӣ, очизӣ ва нотавонӣ қариб эҳсос карда намешавад. Ҳатто, дар ҳолати гурезагӣ ҳам ба диловарии қаҳрамон ишора шудааст, ӯ “марди майдон аст”:

*Восеъ сари сангонаӣ,
Пои аспуш лангонаӣ,
Худуш марди майдонаӣ.*

Вақте ба майдон мебарояд, дилу тани ҳокимон ба ларза меафтад:

*Восеъ марди майдонаӣ,
Замину замон ларзонаӣ,
Беғу қозӣ ҳайронаӣ.*

Бо вучуди ин, аз мазмуни байтҳои халқӣ бармеояд, ки Восеъ миру ҳоким шуданӣ ҳам нест.

*Мақсади мо на мирӣ,
Маломатум нақунӣ,
Эй халқ, чува мехобӣ.*

Ин маънӣ дар драмаи “Восеъ”-и С.Улуғзода дар ҷавоби Восеъ ба сухани язнааш Сангалӣ, ки “сари ту ҳавои мирӣ гирифтаӣ” мегӯяд, низ ифода ёфтааст: “Бефаҳмита нишон додӣ. Аввал ин ки мақсади ман мир шудан нест. Фақирон маро мири ғазот, мири ҷанг хостанд” [9, с.152]. Образи Восеъ барои “халқи меҳнаткаши тоҷик азиз ва ибратомӯз” буд. Дар муқоиса мардум амалдоронро ба “чӯбу хас”, Восеъро ба “лочин” монанд кардааст:

*Амалдорон аз пасан,
Монанди чӯви хасан,
Восеъ монанди лочин.*

Дар бораи ҷусса ва қиёфаи Восеъ гуфта мешавад, ки ӯ “сабзинарӯ ва чорпахлу” буд. Аз ин рӯ, дигар хел кашидан ё сохтани симои ӯ мумкин нест:

*Восеъ буд сабзинарӯ,
Одами калони чорпахлу.*

Ҳамин тавр, бо ёрии шеърҳои халқӣ мумкин аст портрети ҳақиқии Восеъ ба вучуд оварда шавад: аз рӯи матни сурудҳо ӯ *сабзинарӯ, чорпахлу, миёнсол* буда, симои баҳодуруна доштааст. Вақте ки мучассамасозон ҳайкали ӯро метарошанд, санъаткорон симои ӯро меофаранд, бояд чунин ишораҳои байтҳои халқиро ба ҳисоб гиранд. Вобаста ба ин, вақте ки симои ҳақиқии Восеъро ба вучуд овардан мехоҳем, бояд дар навбати аввал сурудҳои халқиро амиқ биомӯзем. Ҳамчунин, дар мисраъ ва байтҳои дигар: “*Рангуш монанди хайбар*”; “*Дар дастӣ Восеъ дутор, Лашқари Восеъ бисёр*”; “*Восеъ буд марди баҳодур*” омадаанд, ки низ аз сифатҳои фарқкунандаи қаҳрамон мебошанд.

Сарчашмаи дувуме, ки хангоми пеши назар овардани симои қаҳрамон ба мо кумак мекунад, *аишъори шоирон ва асарҳои бадеии дигар* мебошад. Дар ин маврид адибон, пеш аз ҳама, ба ахбори сарчашмаи аввал, ки зикр кардем, таъя кардаанд. Дар ду навъ адабиёти китобӣ симои Восеъ офарида шудааст: аввал, дар шеърҳо дар ситоиши қаҳрамони мардумӣ, дувум, дар асарҳои, ки корномаи Восеъро ҳамчун симои таърихӣ нишон додаанд[4,с.124].

Аввалин шуда, М.Турсунзода ва А.Дехотӣ дар либреттои операи худ, ки ханӯз соли 1939 навиштаанд, синну соли Восеъро 45-сола ишора кардаанд. Тавассути байтҳои зебо ва мутантан чехраи қаҳрамон ва зарби суханони ӯ пеши назар оварда шудааст:

*Сабр накарда, зуд бархезед,
Нуни аҳли ситамгарон резед*[7, с.101].

Ҳамчунин, муаллифон “образи қаҳрамони халқро, ки дар сатрҳои поён аз забони ҳуди халқ гуфта шудааст, реалистона ба таври бадеӣ нишон додаанд”. Ин байтҳои зебо ва хушоҳанг ҳамчун нақарот дар либретто ба кор бурда шудааст:

*Ҳар касе шавад
Қаҳрамони халқ.
Нест ғайри вай
Меҳрубони халқ:
Номи вай мудом
Дар забони халқ,
Гум намешавад
Аз миёни халқ* [7, с.101].

Ҳамчунин, Мирзо Турсунзода дар шеъри “Барои Ватан”, ки дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ҳамчун мактуб ба ҷанговарони тоҷик навишта буд, аз Восеъ ёд кардааст:

*Зулми амирон, ки ҳудудаи набуд,
Косаи сабри фуқаро нур намуд.
Восеи батрак, писари Балҷувон,
Сар шуду сарбоз ба пиру ҷавон,
Шуъла ба дилҳои фақирон фиканд,
Ларза ба танҳои амирон фикан* [2, с.7].

М.Қаноат бо тасвирҳои бадеӣ “характери Восеъро ба воситаи ифодаҳои кӯҳ ва ҷанор бозгӯ карда, бузургии Восеъ ва як умр ба замин мардуми меҳнатқарини диёри меҳрубонаш пайваст будани қаҳрамонро хеле амиқ ҳаяҷонбахш ба тасвир гирифтааст”[2, с.13].

Дар шеъри “Қатли Восеъ” он хеле образнок тасвир шуда:

*Восеъ пои дор,
Ҳамчу қӯҳи Балҷувонаш устувор.
Хокро бўсид, сарро аз замин
Кард боло, хӯрд бар ҷархи барин.
Кӯҳ ин фурсат ба ӯ ҳамроҳ шуд,
Дори шоҳон назди ӯ кӯтоҳ шуд...
Кунда аз зери ду пояи дур шуд,
Шаҳчиноре бо чиноре ҷӯр шуд*[2, с.19].

Аз мазмуни шеър маълум мегардад, ки Восеъ коматбаланд, ҷуссаи паҳлавонона дошта, навҷаву қадпаст набудааст.

Дар маҷмуаи дувум ва сеюми “Восеънома”, ки мураттиби ҳар дуи он С.Эмомалӣ мебошад, дар қатори шеърҳои М.Қаноат, Б.Расо, Ғ.Мирзо, Гулназар шеъри М.Шералӣ “Ҳайкали Восеъ” ҷой дода шуда, ки дар он симои ӯ чунин омадааст:

*Пешони паҳни мутафаккир
Пурчин шуда чун замини кишт аст,
Ё бо хати зар шиори исён
Хуршед ба зодани навиштаст.
Имрӯз, ки хоки мардхезаи
Осуда ба зери осмон аст,*

*Дар сурати ҳайкали азиме
Восеи далер посбон аст*[13,с.28].

Дар шеъри мазкур чандин хислату рафтор ва чехраи зоҳирии Восеъ равшан тасвир ёфтааст:

*Шамшер ба каф, шарора дар чаши
Гирдобсифат ба изтироб аст...
Абрӯй ба мисли абри баҳман,
Ду чаши қушанда чун ду тир аст,
Ҳар миҷа чу найзаи хазида
Бар ҷониби молику амир аст* [2,с.21].

Чӣ тавре мебинем, ин шоир Восеъро бо чашмони шарорангез, серабрӯ, чашмонаш тез, кадаш баланд, пойҳо устувор, босалобат, пешонавасеъ, аз ташвиши дунё ҷабинаш пурчин тасвир бинмуда. Ва Мастон Шералӣ қаҳрамони миллиро дорои “пешонии паҳн” ва аз ташвишҳои зиндагӣ “пурчин” тасаввур кардааст.

Бозор Собир низ Восеъро ба “чанори кӯҳна” монанд карда, “пешонавасеъ” буданаширо тасдиқ бинмуда: “Ҳамчун чанори кӯҳнае Восеъ буд васеъ; Яъне, ки бо пешониву пешомади беҳад васеъ”[2, с.22]. Чашмони калон доштани Восеъ дар шеъри Алимӯҳаммади Муродӣ низ кайд шудааст: “Чашмони чун пиёлааш; Сангу сафол мегирист”.

Дар байни ин гуна ашъор махсусан манзумаи Доро Насот “Ёдгор” аҳамияти вижа дорад. “Мавзуи асосии манзума васфи шахсияти таърихӣ – Восеъ буда..., дар он сараввал саргузашти печидаву пурмоҷарои миллат, ғановати моддии миллий, фаровонии неъматҳои моддӣ, ифтихори миллат аз мавқеи ҷуғрофӣ, обу хоки диёр ба мушоҳида мерасад”[1,с.126].

Дар асарҳои драмавӣ низ то андозае образи Восеъ тасвир гашта, аз тарафи санъаткорон бо назардошти сарчашмаҳои мавҷуда дар сахна офарида шудааст. Нахуст, А.Фитрат дар драмааш Восеъро “миёнасол” номидааст. Дар ин драма аз тарзи суҳанронии Восеъ маълум мегардад, ки кордон ва ташаббускор буда, одамонро аз қафои худ бурда метавонад. Ҳарфи ӯ ба мансабдорони муфтхӯр сахту беибо аст: “Мо намаки шуморо нахӯрдаем, ки кӯрнамакӣ карда бошем”[10,с.90].

Драмаи сеюм ба нависанда С.Улуғзода тааллуқ дошта, дар он дар мавриди симои Восеъ то андозае тасвирҳои ҳаммонанди романи “Восеъ”-и адиб ба кор рафтаанд. Ба қавли нависанда, Восеъ 42-сола аст, ки ба фикри муаллифони дигар оид ба миёнасол будани қаҳрамон мувофиқат мекунад. Аз ҷумла, аз забони қаҳрамон суҳаноне омадаанд, ки мазмунан дар роман истифода шудаанд ва дар ҳар ду маврид аз нотарсӣ, даъват ба мубориза кардани Восеъ дарак медиҳанд: “Бародарон! Фақирон! Ғазо кунед! Ман ба золимон тег кашидам. Ҷавру зулм аз ҳад гузашт, мулк ҷазирбод шуд, халқон хору зор...”[9,с.143] ва ғайра. Восеъ дар ин драма то андозае сахтгап аст, аз зикри суҳани ҳақ, вале сахт истиҳола намекунад, барои ӯ аз хешутаборӣ ғояи мубориза ва садоқат муҳим аст, бинобар ин, ба сари додараш Қосим ва язнааш Сангалӣ мушт бардошта, таҳдид мекунад: “Беномус! Номард!.. Агар боз гурезӣ, мекушамат!” [9, с.147]; “Гапҳои хом задӣ, Сангалӣ. Бефаҳмита нишон додӣ” [9, с.152]. Восеъ аз марг намеҳаросад ва аҳли оиларо насиҳат мекунад, ки ному кори падарону бобоёнро идома диҳанд: “Ба набераҳоям... саргузашти маро бигӯ, падару бобояшонро фаромӯш накунанд. Насиҳати ман ин ки онҳо ҳамеша мард бошанд, ба ҷавру зулм, беҳақиқатӣ асло тан надиханд” [9, с.149]. Бо вучуди шикасти ҷисмонӣ ӯ маънаван шикаст нахӯрдааст, аз амали анҷомдода пушаймон нест, таҷрибаи дар мубориза бадастовардааш барои ҳуду ояндагонаш муҳим арзёбӣ мешавад, муҳим аз ҳама, ба ояндаи нек бовар дорад: “Одамизод як бор ба дунё меояду меравад. Ман меғоям, аз мурдан ба хориин ҷавру зулм, беҳтар, ки одам дар ҷанги золимон мардона бимирад... Иншооллоҳ рӯзе меояд, ки ҳокимон каллапо мераванд... Ман як зарра пушаймон нестам; агар коре шаваду зинда монам, боз қиём мекунам, дар сад кӯҳ сад гулхани шӯриш меафрӯзам” [9, с.187]. Ҳарфҳои мазкур дарси муҳимест барои ҷавонону наврасон дар тарбияи ватандӯстии онҳо.

Муҳим аз ҳама, Восеъ мусулмони мутаассиб нест. Ӯ, пеш аз ҳама, “ичрои шартҳои ахлоқиро” муҳим мешуморад: “Ҳалол кор мекунем, ҳалол мехӯрем”. Ӯ дар мағлуб намудани

мансабдорони аз “кофир бадтар” аввало “аз Худо” умед мекунад. Хуллас, махсусияти аз хама назарраси роман ва дигар асарҳои бадеии дар ҳақиқи Восеъ офаридашуда аз он иборат аст, ки образи Восеъ, ба қавли М.Раҷабов, “идеалӣ” нест, балки воқеият, реализм риоя шудааст [6, с.119]. Ин идеалӣ набудан ва воқеӣ будани образи Восеъ, дар ҳақиқат, фарқият ва бартарии симои ӯ, ба халқ наздик будани образи мавсуфро нисбат ба қаҳрамонони дигари миллӣ нишон медиҳад.

Сарчашмаи сеюми дарёфти симои ҳақиқии қаҳрамони миллӣ *асарҳои илмию таърихӣ* ва ҳуҷҷатҳои расмии таърихӣ (агар бошанд) буда метавонанд. Носирҷон Маъсумӣ дар як суҳбаташ оид ба қалъаи Балҷувон бо эҳсос ба таври ҳаққонӣ чунин баён карда, ки дар он ба симои Восеъ тавачҷуҳ шудааст: “Восеи шучоъ ва халқпарвар дар ҳамин қалъа дӯстон, ҳаммаслаку ҳамфикронашро чамъ намуда, нақшаи мустаҳкам кардани зафари халқ, ба аҳолӣ... мададгор шуданро фикр кард”. Хуллас, донишмандони тоҷик бо баррасии сарчашмаҳои бадастовардашон симои ҳақиқии Восеъро ба вучуд овардаанд ва метавонанд дар ин бобат ба ҳунармандон, наққошон ва мучассамасозон мададгор бошанд.

Шоҳидон бар онанд, ки Восеъ дар рӯ ба рӯи амир нотарсона меистод. “Амири ҳаросхӯрда мехост нафареро, ки халқи гурусна ва абгорро алайҳи подшоҳии дар он вақтҳо устувор хезонд, бо чашми хеш бубинад... Аммо он вақт ҳам устувор ва нотарс рӯ ба рӯи ӯ истод” [5, с.31]. Дар ин бора Б.Шермуҳаммадов низ овардааст: “Амири Бухоро мехост шахсан бинад, ки он марди мардуми Балҷувону Хатлонзаминро ба по хезонда кист ва чӣ чисму сурат дорад” [11, с. 31]. Ҳолати чӣ тавр ба ба Восеъ нигаристани амирро шоири халқӣ Қурбоналӣ Раҷаб чунин тасвир карда:

*Ба ҳайрат шоҳ афзун чаши андӯхт,
Зи ҳайбаташ ду чаши шоҳро сӯхт.
Ниҳоят Восеъ нотарсона ба шоҳ мегӯяд:
Кушӣ гарчӣ маро авлод дорам,
Ман ояндам... ба онҳо месупорам.
Ту ҳам мирӣ агар, наслат бимонад
Зи наслат насли ман хунам ситонад.*

Ниҳоят, аз баррасии мухтасари мазкур ба хулосаи зерин омадан мумкин аст:

1) Дар бораи симои ҳақиқии Восеъ дар асоси се сарчашмаи дастрас метавон тасаввурот ҳолил кард: а) Эҷодиёти даҳанакии халқ (фолклор); б) Асарҳои бадеӣ; 3) Асарҳои илмию таърихӣ;

2) Восеъ дар асоси маълумоти сарчашмаҳои номбаршуда ҳангоми оғози шӯриш як марди миёнсоли 38-40-сола, шахси бадилу гурда, нотарс, матинирода, ҷанговар, баҳодур, ботадбир, кордон, раҳнамо, ба қавл устувор, чиддисимо, баробари ин, меҳрубон будааст. Дар мавриди симои зоҳирии ӯ дар сарчашмаҳо чунин ишораҳо ҳастанд: баҳодур, қоматбаланд, сабзинарӯ, чорпахлу, саркалон, чашмқалон, сермиҷаю паҳнабрӯ, пешонавасеъ, пурзӯр (чувозкашӣ, ки қувваи зиёди бозу металабад, ҳамчунин, аз он ки гӯштигир ҳам буд), гарданғафс, чобук, тезчангол, пурқувват ва дорои дандонҳои ҷавону солим, ришсиёҳ, бо чашмони шарорангезу тез, пойҳояш устувор, босалобат;

3) Дар байни асарҳои зиёди таҳқиқотӣ кори анҷомдодаи Н.Маъсумӣ бунёдӣ, илмӣ, мантиқӣ буда, мавсуф бо усули қиёс ва таҳлилҳои мантиқӣ дар ҳама маврид ба натиҷаҳои боварбахши илмӣ даст ёфтааст;

4) Симои Восеъ нисбатан пурра, ба таври бадеӣ дар романи “Восеъ”-и С.Улуғзода тасвир шудааст. Дар асоси тасвири нависанда Восеъ дорои нангу номус, одамгарӣ, шарм, мардонагӣ, ба қавл вафодор, чиддӣ, меҳрубон, нотарс, ғамхори оилаву наздикон, ба дӯст содиқ буда, ки ҳамаи ин ба таври боварбахш ва ба ҳақиқат наздик тасвир шудааст;

5) Дар умум, образи ҳақиқии Восеъ ҳамчун шахси воқеӣ дар пеши мост ва метавон аз рӯи сарчашмаҳои номбаршуда симои ҳақиқӣ ва ба воқеият наздики ӯро ба вучуд овард. Вақти он расида, ки аз воқеаҳои қиёми мардумӣ дар асри нуздаҳ ва муқоисаи онҳо бо ҳодисаҳои солҳои навадуми асри гузашта, ки ҳар ду дар кӯҳистони тоҷик доир шуданд, сабақи умумӣ гирифта, образи ҳақиқии мардуми муборизи кӯҳистони тоҷикро офарида бошем, ки барои тарбияи ояндаи наврасон ва ҷавонони тоҷик, баланд бардоштани ҳисси худшиносӣ ва ватандӯстии онҳо саҳм гузошта тавонад.

Муқарриз: Салими Хатлонӣ, д.и.ф., профессор

АДАБИЁТ:

1. Восеънома (Мураттиб ва муаллифи пешгуфтор ва тавзеҳот Б.Шермухаммадов) / Душанбе: Ирфон, 1985. - 128 с.
2. Восеънома (Мураттиб ва муаллифи пешгуфтор С.Эмомкул) / Душанбе: Матбуот, 2003. - 48 с.
3. Из истории народных движений в Средней Азии (Сборник статей, посвященных 100-летию восстания Восе). Сост.и автор предисловия А.Мухтаров / Душанбе: Дониш, 1988. - 134 с.
4. Маъсумӣ, Н. Шӯриши Восеъ ва сурудҳои таърихӣ (Ба 65-солагии Шӯриши Восеъ) / Из истории народных движений в Средней Азии (Сборник статей, посвященных 100-летию восстания Восе). Сост.и автор предисловия А.Мухтаров / Н.Маъсумӣ. – Душанбе, 1988. – С. 67-83.
5. Мухтаров, А. Рассказ участника восстания Восе Сабирова Давлата / Из истории народных движений в Средней Азии (Сборник статей, посвященных 100-летию восстания Восе). Сост. и автор предисловия А.Мухтаров / А.М.Мухтаров. – Душанбе: Дониш, 1988. – С. 26-31.
6. Рачабов, М. Образи Восеъ дар насри муосири тоҷик / М.Рачабов.-107-123 // Из истории народных движений в Средней Азии.- Душанбе: Дониш, 1988. – 134 с.
7. Турсунзода, М., Деҳотӣ А. Шӯриши Восеъ. // Восеънома. - Душанбе, 2022. - 189 с.
8. Улуғзода С. Восеъ / С.Улуғзода. - Душанбе: Адиб, 2020. - 480 с.
9. Улуғзода С. Восеъ (драма) / С.Улуғзода.- Сах. 128-188 // Эмомалӣ С. - Восеънома. – Душанбе, 2022. – 189 с.
10. Фитрат А. Шӯриши Восеъ / А.Фитрат. - Сах. 59-93 // Эмомалӣ С. - Восеънома. - Душанбе, 2022. - 189 с.
11. Шермухаммадов Б. Назаре ба таърихи гирдоварӣ ва таҳқиқи «Сурудҳои Шӯриши Восеъ / Из истории народных движений в Средней Азии (Сборник статей, посвященных 100-летию восстания Восе). Сост.и автор предисловия А.Мухтаров / Б.Шермухаммадов. - Сах. 96-106 // Душанбе: Дониш, 1988.-134 с.
12. Шукуров М. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Насри солҳои 1945-1974. Инкишофи жанрҳо. Ҷ.4 / М.Шукуров.- Душанбе: Дониш, 1980, - 335 с.
13. Эмомалӣ С. Восеънома (Васоити таълимӣ) / С.Эмомалӣ. -Душанбе, 2022. – 189 с.

ПАЖУҲИШИ ОФАРИНИШИ ЧЕХРАИ ҲАҚИҚИИ ҚАҲРАМОНИ МИЛЛӢ ДАР АДАБИЁТ

Мавзуи мақолаи мазкур муайян кардани симои ҳақиқии қаҳрамони халқ Восеъ мебошад, ки то ба ҳол ба вучуд оварда нашудааст. Бояд гуфт, ки фарқи Восеъ аз қаҳрамони дигари миллии адабиёти шифоӣ, китобӣ, бадеӣ, илмӣ ва таърихӣ аз он иборат аст, ки ӯ – Восеъ шахси воқеӣ аст; ба ғайр аз адабиёти шифоӣ маълумотҳои асарҳои илмию бадеӣ ва ҳуҷҷату санадҳои расмӣ мавҷуданд, ки чунин як шахс дар таърих мавҷуд буда, воқеаи шӯриши ӯ дар соли муайян ба миён омадааст. Илова ба ин, аз замони зиндагӣ ва қору қорномаи қаҳрамон вақти зиёд нагузаштааст – яқсаду сию шаш сол, ки ҳамаи ин тасаввуроти моро дар бораи симои ӯ осон мегардонад. Бо истифодаи қувваҳои зеҳнӣ, ҳулосабарории мантиқӣ, илми бостоншиносӣ, чеҳранигорӣ, таҳлили бадеӣ ва истифодаи сарчашмаҳои, ки дар ихтиёр дорем: эҷодиёти даҳанакии халқ (фолклор); асарҳои бадеӣ; асарҳои илмӣ метавонем симои ҳақиқии қаҳрамонро ба вучуд оварем.

Ҳарчанд дар бораи Восеъ ва шӯриши ӯ адабиёти зиёди илмӣ ва бадеӣ мавҷуд аст, дар байни асарҳои илмӣ қори анҷомдодаи Н.Маъсумӣ бо хусусияти бунёдии худ ва аз асарҳои бадеӣ драма ва романи “Восеъ”-и С.Улуғзода бо тасвири боварбахши хеш аҳамияти бештар доранд. Улуғзода Восеъро шахси баномус, дорои хислатҳои одамият, шарм, мардонагӣ, вафодор, чиддӣ, меҳрубон, нотарс, ғамхори оилаву наздикон, содиқ ба ҳақиқат наздик тасвир кардааст. Ниҳоят, ҳулоса қардан мумкин аст, имрӯз ҳама имкониятҳои мавҷуданд симои ҳақиқии Восеъ аз рӯи сарчашмаҳои номбаршуда ба вучуд оварда шавад.

Калимаҳои калидӣ: Восеъ, симои воқеӣ, бадеӣ, шахсияти таърихӣ, образи бадеӣ, сурудҳои халқӣ, драма, тасвири бадеӣ.

ИССЛЕДОВАНИЕ ОБРАЗА ИСТИННОГО ОБРАЗА НАЦИОНАЛЬНОГО ГЕРОЯ В ЛИТЕРАТУРЕ

В данной статье рассматривается образ настоящего народного героя Восе, который до сих пор не подвергался исследованию. Следует подчеркнуть, что отличие Восе от других национальных героев устной, письменной, художественной, научной и исторической литературы состоит в том, что он - Восе - реальный человек; помимо устной информации имеются данные научных и художественных произведений и официальных документов о том, что такой человек существовал в

истории и события его восстания произошли в определенном году. К тому же со времени жизни и творчества героя прошло не так много времени – сто тридцать шесть лет, что позволяет нам легче представить себе его образ. С использованием интеллектуальных сил, логической дедукции, археологии, художественного анализа и использования имеющихся в нашем распоряжении источников: устное народное творчество (фольклор); художественные произведения; научные труды, мы можем создать истинный образ нашего героя.

Хотя о Весе и его восстании имеется немало научной и художественной литературы, среди научных трудов выделяются работы Н. Масуми с их принципиальными особенностями, а среди художественных произведений - драма и роман «Весе» С. Улугзаде с его убедительным изображением событий. Улугзаде описывал Весе как человека, обладающего такими качествами как человечность, стыдливость, мужественность, верный, серьезный, добрый, бесстрашный, заботящийся о своей семье и близких, преданный и верный к истине. Наконец, можно сделать вывод, что сегодня имеются все возможности для создания истинного образа Весе, согласно упомянутым источникам.

Ключевые слова: *Весе, реальный образ, художественная, историческая личность, художественный образ, народные песни, художественный образ.*

STUDYING THE CREATION OF THE REAL FACE OF A NATIONAL HERO IN LITERATURE

The article deals with the problem of determining the true image of the hero of the people of Tajikistan Vose which has not been discussed yet. It should be mentioned that the difference between Vose and other national heroes is in his being real person. There is an evidence from scientific, artistic works and official documents except oral literature that such a person exists in the history and the event of his uprising occurred in a certain year. In addition, not much time has passed since the hero's life and work - one hundred and thirty-six years, which allows us to imagine more easily about his image. We can create a true image of our hero using intellectual powers, logical deduction, archaeology, witchcraft, artistic analysis and the use of sources at our disposal oral traditions of the people (folklore), works of art and scientific works.

Although there is a lot of scientific and fiction literature about Vose and his uprising, but among scientific works the works of N. Masumi stand out with their fundamental features, and among artistic works, the drama and novel “Vose” by S. Ulughzoda with his convincing portrayal are more important. Vose was described as a person with the qualities of humanity, modesty, masculinity, faithful, serious, kind, fearless, caring for his family by Ulughzoda. Finally, we can conclude that today there are all the opportunities to create a true image Vose according to the mentioned sources.

Keywords: *Vose, real image, artistic, historical figure, artistic image, folk songs, drama, artistic image.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Ашурова Матлуба Бобомуродовна – Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 98 808 89 61. E-mail: matojon@mail.ru*

Абдурахимов Бахтиёр Абдурахимович – Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, ул. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 904-10-85-85. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru

Сведения об авторах: *Ашурова Матлуба Бобомуродовна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, соискатель кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, телефон: (+992) 98 808 89 61. E-mail: matojon@mail.ru*

Абдурахимов Бахтиёр Абдурахимович – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, доцент кафедры истории и теории литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 904-10-85-85. Электронная почта: vorisonisomoni@mail.ru.

Information about the authors: *Ashurova Matluba Bobomurodovna - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, graduate of the Department of Theory and History of Literature. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 98 808 89 61. E-mail: matojon@mail.ru*

Abdurakhimov Bakhtiyor Abdurakhimovich - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Dean of the Faculty of Tajik Philology. Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 904-10-85-85. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru

ТДУ: 371.3+81.2

УСУЛИ ОМУЗИШИ ЗАБОНИ ШЕВОИ ҲОФИЗ

Салими Хатлонӣ

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Шамсуддин Муҳаммад, мулаққаб ба Ҳофиз Шерозӣ, аз саромадони шеър андешаи риндона аст, ки ба тафовут аз дигар шоирони давр, дар офариниш ва тасвирбор кардани шеър андешаву назари хос ва дар зимни иншоӣ каломӣ мавзун шеваи баён ва забони гӯӣ худро дорад. Чунон ки дар кори офаридани шеъри мучазу дилнишин бо офаридаҳояш аз назари таносуби фикрӣ ва фитрӣ муносибат мекунад ва бо ин, дар интихоби мавзӯ ва мазмуни ҳар ҳарфу ҳичояш бармалост, ки дар ин шева низ соҳиби мақому манзалати нотакрор аст. Истифода аз воситаҳои забонӣ ва тарзи баёни Ҳофиз худ гувоҳи диди сарҳангар ва офарандагии нозукназаронаи ӯ ба шумор мераванд, ки ин ҳама шаҳодат бар ғояти афкори саҳеҳу тоза ва шеъри баландовзаи ӯ мебошанд.

Барои фаҳми дурусти каломӣ Ҳофиз мебояд ба умқи сухан ва шинохти фасоҳати шеъри ин «шоири ринд» фурӯ рафт, зеро сухану гӯишу забони ин ориф иборат аз сирру рамзу розу муаммо буда ва беҳуда нест, ки ӯро дар баробари унвони «Ҳофиз» додан, ҳамчунон бо ихлосу арҷгузории тамоми «Лисонулғайб» ном бурдаанд. Аз ин ҷост, ки донишманди шаҳри тоҷик Абдунабӣ Сағторзода бо чунин иззату иқром ба ин ном ва ашъори ҷовидонаву беҳамтоӣ ӯ дар пешсухани «Девон»-и ӯ эҳтиром қоиладардида ва менависад: «Барои кашфи сирри шуҳрати беандозаи Ҳофиз ва шеъри ӯ бояд ба ду савол: «Ҳофиз чӣ мегӯяд?» ва «Чӣ тавр мегӯяд?» ҷавоби дуруст гуфт»[5, с. 12].

Албатта, фаҳму дарки «чи тавр?...» ва «чи?...» гуфтани Ҳофиз бо ин ҳам суолбарангез аст, ки бояд муаммо ва рамзу розе кушода шавад, то доништа бошем, ки дар ин ибҳом чи асроре нухуфтааст. Аммо, новобаста бар ин андешаҳои анғезасоз маълум мегардад, ки муҳимтарини маърифат ва нигориши маънӣ дар ашъори Лисонулғайб, аслан иборат аз таобири ниёзманди тадбир, калимаҳои муаммосозу рамзофар ва забони офаринишу гӯиши пур аз вожаву ибороти мубҳаму ба фикр ҷазбдиҳанда мебошанд, ки пеш аз ҳама дар ҳифозат ва барҷой нигоҳ доштани асолату шевогӣ ва назокату назофати забони тоҷикии форсӣ ҳамчун далел ва бурҳони қотей боқӣ мондаанд.

Аммо, ин ҳам мусаллам аст, ки оғози каломӣ масҳургари Ҳофиз бар асоси вожаи «ишқ», ки ҷаззобияташ бар кашандагӣ то ҳассосияти комгорӣ бар сидқу вафову сафо ва бартар аз ин ҳама ба ибрати ҷоннисориву фидой будан дорад, мураттаб шудааст, ки худ бар ин бурҳон эҳтиром қоиладардида аст ва ин далел бо мурочиат ба «соқӣ» ва ё «мурод»-у «Худо», дар нахустгазали мунтахаб ба сифати мифтоҳ, дар тамоми «Девон»-ҳо ва «Куллийёт»-и мураттабшудаи ӯ дар ҳама даври замон ба шаҳодат расидааст, ки мегӯяд:

Ало, ё айноҳассоқӣ, адир қаъсан ва новилҳо,

Ки ишқ осон намуд аввал, вале афтод мушқилҳо[6, с. 5].

Чунин комёбӣ мунтасиб бар бузургвории шахси Ҳофиз ва маъруфияти ирфониву адабии ӯ мебошад, ки тавонист бо омезаҳои сабки хуросонӣ ва ироқӣ дар забони тоҷикии форсӣ ҷойгоҳи шеъри асили хешро абадан муайян намояд.

Аммо, бемуболиға, ҳамчунон мебояд ба сирри нухуфта ва муаммофари Ҳофиз бешубҳа таваҷҷуҳ зоҳир кард, то маълум гардад, ки ин «ринди соҳир» ва ошику шоир дар нухуфтгоҳи пардасори мубҳаму печидаи хаёлаш кадомин «соқӣ»-ву чи «ҷом»-е ва чи «май»-еро манзур овардааст ва дар ҷӯши ин «ишқу мастӣ» чи манзари мучаззиберо ба ҳоли худ тамошогар гаштааст? Ва, аз ҷиҳат, ки бо ин ҳама беқарорӣ садои наво ва вучуди ишқро ҳамто мебинад ва савту салои ишқро ба саодати рӯзгори хеш мепазирад?:

Аз садои сухани ишқ надидам хуштар

Ёдгоре, ки дар ин гунбади даввор бимонд[6, с. 106].

Чунон ки таъкид гардид, Ҳофиз раҳнаварди тариқати ишқ аст ва медонад, ки ҳаркӣ бар ишқ кашад, бояд аз роҳи бекарон ва фазои беҳудуд ва дарёи бевучуди он омодаи сипардан гардад ва огоҳ бошад, ки раҳнаварди ин тариқ бояд бар захри ишқ чашад ва ҷоннисору ҷонфидову ба мурдан, ки орои матонат ва оқибати вафодорӣ дар коргоҳи ишқ аст, омода бошад. Ва мегӯяд:

Роҳест роҳи ишқ, ки ҳечаш канора нест,

Он ҷо, ҷуз он, ки ҷон бисупоранд, чора нест[6, с. 46].

Вале, дар ҳар сурат Ҳофиз ҳақиқати ҳоли худро бо он сару свдо ва «бандагӣ»-е, ки бар ин «ишқ»дорад, ба ҷо меорад ва мафҳуми онро дар ин байт ошкоро ифшо мекунад:

Фош мегӯяму аз гуфтаи худ дилшодам,

Бандаи ишқаму аз ҳарду ҷаҳон озодам[6, с. 188]

Забони Ҳофиз дар тавсифи ин ишқ мубаррову бурро ва пурмаъниву ба мазмуну мундариҷа созгор ва зеҳнгир аст ва, ба ҳар ҳол, сухане ки ин ҷо аз ишқ бар забони Ҳофиз омадааст, албатта саршор бар обутоби ишқ аст, ишқе, ки риндона тавсиф мешавад ва масхуркунанда аст.

Дар маврид беихтиёр каломии донишманди маъруф Абдулҳусайни Зарринқуб пеши назар меояд, ки дар мақолаи худ «Ҳоҷаи риндон» бо кайфияти ин андеша бар назари мубҳам ва санъатгири ибҳомофари ӯ ёд овардааст: «Бо ин, ки «Девон»-и Ҳофиз саросар суруди ишқу мастӣ аст, боз ин ринди ҷаҳонсӯз ҳақиқати ҳоли худро чунон аз ҳар кас пинҳон медорад, ки аз сухани ӯ ба дуруст наметавон донист, ки оё мақсуди ӯ аз ин ишқу шароб дар воқеъ ишқи маҷозӣ ва шароби шерозист ё он ишқе, ки сӯфиён аз он сухан мегӯянд ва он ишқе, ки киноя аз ҷазбаву фанояш мешуморанд? Шояд ҳарду бошад, аммо кист, ки битавонад яқин бидонад, ки дар ҳар ҷо мақсуд чист?...»[1, с. 209] хонандаро ба олами хаёлотии пурмоёву пураммо андармон мекунад. Аммо, дар ин шева «мурод»-и шоир бар қасди дигаргуна роҳ менамояд, ки то хонандаи каломаш тавонад, ки бар «маонӣ» пай бурда бошад ва равшан аст, ки худи Ҳофиз дар ин амр чи шево мегӯяд:

Ишқу шаробу риндӣ маҷмуаи мурод аст,

Чун ҷамъ шуд маонӣ, гӯйи баён тавон зад[6, с. 91].

Тарзи баён ва услуби забони Ҳофиз дар коргоҳи масалу мисол тобу обиш ёфтааст ва каломии мубҳамаш низ ифшоғари роз аст ва дар ҳоле, ки бо таваҷҷуҳ бар асотир ва гузаштаи хаёлбарангез мепардозад, бо ишорат бар «фурсат»-и сипаришуда солиқро ба огоҳӣ роҳ менамояд ва бо ҳарфи дилхоҳ таъкид мекунад, ки:

Фурсат шумур тариқай риндӣ, ки ин нишон

Чун роҳи ганҷ бар ҳама кас ошқора нест [6, с. 46].

Чунон ки бармеояд, мақсуди Ҳофиз аз чунин таъкид ишорат бар «роҳи ганҷ» ва «ошқор» қардани он аст ва ин роҳ баранда бар қуи «мурод» аст, ки печидаву пурмуаммои ва дар ин ҳадд Хизру Искандарро ҳам ба дунболи худ кашида буд, ки қиссаҳои гаронро бор овард.

Бо таассурот бар чунин ривоёти маъниофар аст, ки ӯ дар амри чунин риндӣ ва гуфтани сухани риндона соҳиби забони бурро гаштааст ва риндии хешро ба ҳақиқатбиниву ҳақгӯӣ дарёфтааст, аммо бо дарназардошти ин, ки «хамӯшӣ, забони ошиқон аст», дар ин ҳақиқат «сирр»-и ҳастиро меҳаҳад ошқор бинмояд. Ва мегӯяд:

Мо на риндони риёму ҳарифони нифоқ,

Он, ки ӯ олими сирр аст, бад-ин ҳол гувост[6, с. 17].

Айни чунин «сирр»-у «роз» аст, ки забони Ҳофизро дар гуфтани муаммо мутоз кардааст ва бо таассуроти чунин асрор аз «гӯшаи майхон»-ву «хонақоҳ» ва «Пири Муғон» сухани мубҳам пеш меоварад ва рамз меофарад ва хонандаи каломашро дар печидагии фикру хаёл сайри руҳонӣ ва гардиши дучаҳонӣ медихад:

Манам, ки гӯшаи майхона хонақоҳи ман аст,

Дуои Пири Муғон вирди субҳгоҳи ман аст[6, с. 36].

Агар Ҳофиз дар сифати «май» ишқи савдофари Илоҳиро мебинад, пас, дар сифати «Пири Муғон» ташбеҳи ҳидоятгару барандаи роҳро манзур мегирад ва тобеият ба чунин

амреро, ки аз чониби раҳнамоӣ, ба чон мепазирад, зеро огоҳ овардааст, ки нақди «чон» барои фидоиву нисор шудан аст ва билкул дарёфтааст, ки дар ин ишқи сувайдоофар, ки болоиву балоист, оқибаташ низ мубталоист, нӯши ин «май»-ро, ки «огоҳбахш» бар «роҳ» ва «расми манзил»-ҳост, ба чон мегирад:

Ба май саччода рангин кун, гарат Пири Муғон гӯяд,

Ки солиқ беҳабар набвад зи роҳу расми манзилҳо[6, с. 5].

Дар ҳоле, ки ба назар мерасад, «май», «шароб», «дурд», «бода» ва ба ин монанд таъбироти Ҳофизро аз лиҳози қавоиди забонӣ ба рамз ё ташбеҳ метавон қобили қабул донист, зеро бар асари розу сирре маъмулан мебояд ҳақиқати ин тазоддҳои муаммоофарро ифшо кард, то ба фаҳму зехни хонанда гунҷо ёбанд. Бар ин назар Шарифмуроди Исрофилниё низ дар китоби «Ҳамриёти Ҳофиз» бо тақя бар назари иддае аз ҳофизшиносон айнӣ «бода»-ро ба ангурӣ, ирфонӣ ва адабӣ ё киноӣ мунтасиб дарёфтааст. Ва, ин ҳам ҳаққи ўст, ки муҳаққиқ бояд ибрази назар ва ақидаи худро дошта бошад, чунон ки дар кори таҳлил муваффақ аст ва бар ин назар «ишқ»-и Ҳофизро на чун ҳавову ҳавас, балки онро дар сифати маънибор болои кор овардааст.

Аммо, барои ҷавоби саҳеҳ бар хӯрдагирони Ҳофиз дар маврид ҳамин назар кифоят мекунад, ки худӣ ё бо дарназардошти «ҳофиз»-и Қуръон буданаш бурҳони қотей пеш меорад:

Эй чанг фуру бурда ба хуни дили Ҳофиз,

Фикрат магар аз ғайрати Қуръони Худо нест?[6, с. 44]

Албатта, ишқи Ҳофиз, ишқи ирфонист ва забони Ҳофиз, забони «хомӯшон»-и пуштипардагӣ, аммо сарехназар ва ширинбаён, айнӣ «қанди порсист», ки дили хонандаро дар ҳама олам тасхир кардааст ва чунин тарзи «пинҳон доштан»-и сирри ҳол фа нақши фоли Ҳофиз боз ба ёди ҳамон муаммоҳои сарбастаи ё мегардад, ки дар мавриди «соқӣ», «май», «ишқ», «хол» «ҳинду» «лӯлӣ», «турк», «ойина» «Ҷам», «Ҷом», ҳолу ҳолати «Доро» ва «Искандар», «Худхуд» «боди сабо», «Сабо», «киштӣ», «киштинишастагон» ва ё «киштишикастагон», «Нӯҳ», «Юсуф», «пироҳан», «Яъқуб», «Сулаймон», «ангуштарин», «нигин», «Осаф», ва ба ин монанд рамзҳои устураҳои ташбеҳиву талвеҳӣ ва талмеҳии фаровонеро пеш овард ва бо забони фасоҳатбор аз ин ҳама пеши назар қиссаҳои қолибу қолиб офаридааст.

Истилоҳоти дар ашъори Ҳофиз мавриди истифода қарор ёфта, метавонанд ҳамчун захираи бебаҳой луғавӣ, дар кори азбар кардани мафохим ва маонии ирфонӣ, баҳусус ифодаҳои ба устура мубаддалгашта ва ё аз устура ба ҳақиқат ва ғайра, ки ҳам ёддошти башарӣ ва ҳам мондагор будани мафохими забониву таърихии адабиёти моро ба шаҳодат гирифтаанд, муҳим аст, чунон ки дар забони тоҷикӣ бо таассуроти ҳифзшуда боқӣ мондаанд.

Нигоштаҳои ирфонии Ҳофиз дар ҳар як мисраъ ва байту банди ғазалҳо ва дигар ашъори мондагор бо фасоҳату балоғати забони тоҷикии форсӣ ва мутобиқати ҳар маънӣ бо асоси ҷавобгӯи мантиқ будан болои кор омада, дар зимн барои мувофиқи мақсад истифода намудани санъатҳои бадеӣ ва офаридани мазмуну муҳтавои мучаззӣ аз забони Ҳофиз, ҳам барои ҷазб додани зехни хонанда ва ҳам барои чунбу чӯш додан фаҳми умум созгор афтадад.

Андешаҳои орифона ва вусъати рамзшиносии Ҳофиз аз он шаҳодат медиҳанд, ки ё дар ҳар маврид бо тавачҷуҳ ба симоҳо ва, беш аз ин ба тасвирҳои офаридааш, баҳусус бо сарехназарӣ ба чанбаъҳои забонии ашъори хеш мусоидат мекунад ва метавон бо овардани далоили фаровон таъкид кард, ки ё дар робита ба ин аз истилоҳоти ирфонӣ, таркибҳои забонӣ ва ибораҳои сода ва мураккабро дар мавриди зарурӣ ва бамавқеъ истифода бурдааст, чунон ки решаҳои мантиқии ин калимот ва тараддуд бар фаҳми маънии каломи мармуз дар тасвири ҳарфу ҳичо ва вожаҳои сифатсози сирф мубҳам, забони тоҷикиро дар ҳама маврид мувофиқи мақсад ба кор бурдааст ва бо ин роҳ санъатсозу маъниофарва ба мантиқ созгор будани забони форсии тоҷикиро равшан ва бодалел нишон додааст. Барои мисол, овардани таъбири «себи занҳдон» ва дар баҳои он ҳуш додан аз пешоварди «роҳ», ки дар он сифоти

феълсози «пешпо хӯрдан», «эҳтиёт аз чоҳ, ки дар роҳ пеш ояд» ва ба ин монанд мисолҳоро метавон дар зеҳн гирифт, ки дар масали «чоҳ дар роҳ» меафзояд:

Мабин ба себи занахдон, ки чоҳ дар роҳ аст,
Кучо ҳамеравӣ, эй дил, ба ин шитоб, кучо?[6, с. 5]

Аҷобати суханофарии Ҳофиз низ дар ҳифз доштани маъниву мақсади ифодаҳои ноби тоҷикӣ, аз ҷумла дар масалу мисол, маъниҳои пӯшида дар дарунмоияи мафҳуми рамзӣ, коргирӣ бо санъатҳои ташбеҳ ва лутф, инчунин тамоми вожаҳои, ки то замони ӯ ва то кунун дар баробари ифодаҳои тасвирсоз дар таркиби луғавии забони имрӯзаи тоҷикӣ боқӣ мондаанд.

Ин гуфтаҳо бар он далолат мекунад, ки Ҳофиз бо ҷаҳоннигарии сарехбиниона ва афкори маънисозии орифона, инчунин бо тавачҷуҳи бештар ба арзишҳои бунёдии забон ва имконоти тамаддунсоии он, каломи масхургари хешро офаридааст ва ин ҳам нишонаи арҷгузрӣ бар ҳувияти миллии ин шоири ринд мебошад.

Ашъори Ҳофиз сармоияи маънавии ирфонӣ ва намояи каломи сарафрозонаи тасаввуфи риндона буда, дар радифи дигар осори бозтобдиҳандаи маърифативу адабиву таърихӣ мондагор, бо асолату шевоии нотақрори вожаҳо, истилоҳот ва ибораҳои шеърсоз дар тақомули забони тоҷикӣ, нақши бориз гузоштааст, ки таҳсили он дар коргоҳи вожасозӣ ва забоншиносии тоҷикии форсӣ ҳамчун сарвати бебаҳо аз мавқеъ ва манзалати бесобиқа бархурдор аст.

Ин нуктаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки Ҳофиз ба гузаштаи таърихӣ ва фарҳангии мардуми тоҷик, бо дарназардошти ҳамбастагӣҳои маданияву маърифатии он бо дигар мардумони олам, ки бо пайдоиши хеш аз як решаи тамаддунӣ падидор шудаанд, ошноӣ ва бастагии амиқ дорад ва бор овардани маонии дорои хусусияти башарӣ дошта низ дар ғазалиёти ӯ бо самара буда, дар маврид шеваи баён ва шаҳомати ҷозиборо бор овардаанд.

Забони баён ва офариниши каломи сарех, ки дар ғазалҳои нобу равони Ҳофиз аз истилоҳоти сершумор мавриди истифода қарор гирифтаанд, дорои арзишҳои баланди ирфонӣ ва бадеиву таърихӣ мебошанд. Айни чунин истилоҳот дар абёти ҷудоғонаи ин шоири риндмашраб ба манзалати ҳидоятгариву раҳнамоӣ ва огоҳ додан ба самимияту ҳамбастагии инсоният пазируфта шудаанд, ки ҳаводорони калом ва, бахусус башариятро ба огоҳӣ бар мазаррат ва «ранҷ»-и «душманӣ», шинохти ҳақиқат, роҳи ростиву растагорӣ ва «дӯстӣ» ҳидоят мекунад. Монанди чунин абёт, ки мефармояд:

Дарахти дӯстӣ биншон, ки коми дил ба бор орад,
Ниҳоли душманӣ баркан, ки ранҷи бешумор орад[6, с. 69].

Бо тавачҷуҳ ба афкори орифона ва ифодаҳои ирфониву тасаввуфӣ ба сифати дарёфти решаи бунёди калимаҳо ва ибороти ифодаҳои ҷолибу ҷозибро, аз ҷумла истифода шудани мафҳуми маъниҳои ҳақиқӣ ва ё маҷозро дар ҳолатҳои мухталиф, ки ҳифзи онҳоро дар ашъори Ҳофиз чун ганҷинаи бебаҳо ба мушоҳида мегирем, яке аз падидаҳои намоёнгари ба густурдагӣ вусъатбори андешаи Лисонулғайб маҳсуб доништан мувофиқи мақсад аст.

Дар ашъори Ҳофиз паҳлуҳои фарҳангиву забонӣ ва баёнӣ калимаҳо ва ё истилоҳот хеле бамаврид ва ҷолиби диққата буда, ин тарзи истифодаи ифодаҳои забонӣ низ баёнгари маҳорати офарандагии ин шоири соҳир ва афсунгари суҳан маҳсуб мегардад, ки ҷалолати онро дар маҷзубият ва сеҳри сухани ӯ метавон ба шаҳодат дарёфт. Дар робита метавон ба байте рӯ овард, ки Лисонулғайб дар нидои «ваҳ» ба вачҳи рӯ овардан ба чандин маънӣ, қиссаи дурударози сарзада бар ишқи Лайлӣ ва Маҷнунро бар он асос мегирад ва онро дар зеҳни хонандааш барои шарҳ додан танзим мекунад:

Барке аз манзили Лайлӣ бидурахшид сахар,
Ваҳ, ки бо хирмани Маҷнун дилафгор чи қард?[6, с. 83]

Ин мисолҳо гувоҳӣ аз он медиҳанд, ки забони ашъори Ҳофиз чун ганҷинаи бузургу бебаҳоест, ки хазинаи фарҳангии адабиёти тоҷикро бо калимаву истилоҳоти нодири он ҳифз доштааст.

Ҳофиз ба тариқи ифодаҳои, ки мавриди истифода қарор медиҳад, хотироти гузаштаи башариро боз ҳам зиндатар мегардонад ва бо ҷовидонагии каломи шево ва шефтагиву

лаззати «қанди порсӣ» хонандаи хешро бештар ба худ ҷазб медиҳад ва «шаккаршикан» мекунад.

Масалан, барои ифодаи калимаи «киштинишастагонем», ки имрӯз дар адабиёти мо чун муаммои сарбаста хеле ҷолиб ва гӯшнавоз ҳифз шудааст, Ҳофиз заминаи фикрронӣ ва тавон бахшидани зеҳно тарзе матраҳ намудааст, ки андешаро пушти ҳаёлотӣ масхуркунанда ҷазбу талош медиҳад:

Кштинишастагонем, эй боди шурта бархез,
Бошад, ки боз бинем, дидори ошноро! [6, с. 7]

Ҷанбаҳои муаммобори баён ва забони каломи Ҳофиз дар зимни мутолеот далелҳоеро пеш мегузоранд, ки тибқи онҳо муаммои болои қор овардаи Лисонулғайб хонандаро пушти ҳаёлотӣ мубҳаму сардарпечи ӯ сарсонӣ медиҳанд, аммо бо лаззату кайфияти ҷӯёӣ бар маонии ҷолиб ва муҷаззиб. Айни чунин офариниши тасвирҳо дар заминаи санъати муаммо дар мавриди «Юсуф» ва «бӯи пирохани Юсуф» ба сароҳат меёбем, ки пеши назар овардани тасвирҳои бар қиссаҳои доманадоре дар баробари сарнавишти ин қахрамони асотириро зинда мегардонанд:

Пирохане, ки ояд аз он бӯи Юсуфам,
Тарсам, бародарони ғаяраш қабо кунанд [6, с. 116].

Дар робита бояд таъкид кард, ки забони ашъори Ҳофиз ба сифати яке аз сарчашмаҳои муҳими рушди калом ва орояҳои тасвирии ирфониву тасаввуфии адабиёти тоҷик хидматгузор буда, барои инкишоф ва тақомули таркиби луғавӣ ва истилоҳоти маънавии он нақши ҷолибу муассир мегузорад. Бо овардани далоили зиёде метавон афзуд, ки омӯзиши забон ва шеваи баёни Ҳофиз барои рушду нуму ва ҷовидонагии фарҳанги тоҷикон аз аҳаммияти хос бархурдор буда ва шахси Лисонулғайб, чун инсонии ориф, ринди покманиш ва сеҳрсухани нотакрор, бо қудрати андешаву назари сӯфиёна, аз волият ва тавонмандии ин забон ҳифз хоҳад кард.

Каломи сеҳрофари Ҳофиз ҳидоятгари роҳи ростин ба олами зебоиву худшиносӣ ва ҳудогоҳии башарият буда, чун падидаи нотакрори фарҳангсоз дар таърихи адабиёт нақши бузурге бозидааст ва бар ин асос, ба таҳқиқи баррасии каломи мармузи он, ки дар ташаккули низоми розкушову фаҳми ҳарфу ҳичои мубҳам ва дарки маонии нуҳуфта боис гардидааст, месазад бештар мавриди пажӯҳиш, таҳлилу баррасӣ ва омӯзиш қарор дошта бошад.

Бар ин асос, мебояд дар зимни омӯзиши санъатҳои бадеӣ низ бештар бар муаммову ташбеҳоту рамзиёти офаридаи Ҳофиз тавачҷуҳ зоҳир гардад, чунон ки Лисонулғайб дар баробари офариниши шеъри ноб, вожаҳо ва истилоҳоти мавриди ниёз, тарзи истифодаи калом ва усулҳои воҷасозро, ки дар ташаккул ва тақомули забони форсии тоҷикӣ нақш доранд, фаровон ва ба тафсил мавриди қарор дода ва мо, пасовандонашро водор кардааст, ки ба ҳақиқат дарёфтани шинохтани маънии расо ва комилро бо таъҷиб бар ашъори Ҳофиз бештар бархурдор бошем. Зеро, ашъори барҷомондаи ин шоири соҳир, ҳамчун ғановати нофизии маънавии миллати мо, дар ниғаҳдошти асолати вожаву таркиботи луғавии забони тоҷикӣ, тобишҳои равониву ифоданокии мисолу масалҳо ва, пеш аз ҳама назокату назофати истилоҳоти забонӣ ва заҳоири арзишманди он дар баробари осори дигар орифони миллат, бавижа дар рӯнамоии санъатҳои бадеӣ, амсоли рамзу розу сирру муаммову ихому ибҳом ва ғайра, ба ҳадди кофӣ хидматгузор мебошанд.

**Муқарриз: Исрофилниё Ш., д.и.ф., профессор
Рӯйхати адабиёт:**

1. Абдулҳусайни Зарринқӯб. Бо қорвони ҳулла. – Душанбе: Пайванд, 2004. - 336 с.
2. Бароханӣ, Ризо. Тилло дар мис. – Техрон: Нигоҳ, 1376. - 114 с.
3. Футӯҳӣ, Рӯдмаъчанӣ Маҳмуд. Балӯғати тасвир. – Техрон: «Сухан», 1385. - 464 с.
4. Хонларӣ, Парвиз Нотил. Вазни шеъри форсӣ. – Техрон: «Бунгоҳи фарҳангии Эрон», 1345. - 304 с.
5. Ҳофизи Шерозӣ. Девон. (Силсилаи «Ахтарони адаб»). – Душанбе: Адиб, 2015. - 480 с.

6. Шамсиддин Муҳаммад Ҳофиз Шерозӣ. Куллиёт (бо ҳуруфи кириллӣ). - Техрон, нашри «Замон». - 1379 (2001). - 360 с.
7. Шафеи Кадканӣ, Муҳаммадризо. Бо чароғ ва оина. - Техрон, «Сухан»-1390. - 768 с.
8. Шафеи Кадканӣ, Муҳаммадризо. Сувари хаёл дар шеъри форсӣ. -Техрон, нашри «Огаҳ», 1390. - 748 с.
9. Шафеи Кадканӣ, Муҳаммадризо. Шоири оинаҳо. (Баррасии сабки ҳиндӣ ва шеъри Бедил). - Техрон, нашри «Огаҳ», 1389. - 338 с.
- 10.Шеърдӯст, Алиасгар. Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик. – Душанбе: Адиб, 1997. - 272 с.

УСУЛИ ОМУЗИШИ ЗАБОНИ ШЕВОИ ҲОФИЗ

Мақолаи пешниҳодшаванда афкор ва назари Ҳофиз Шерозиро бо тарзи баён ва забони ин мутафаккири дақиқнигар ба мавзуи ишқ дар ашъори ӯ мавриди баррасӣ қарор додааст.

Ашъоре, ки дар ин мақола мураттаб шудаанд, дар тавсифи ишқи миёни башарият, худшиносӣ ва худошиносӣ ба бор омада, бештар ба афкори омӯзанда ва ҷаҳоннигаронаи Ҳофиз мутааллиқ буда, ҳамзамон ифшоғари рамзу рози ишқи беолоиш мебошанд, ки далоили он дар саросари ашъори ин шоири беҳамто фаровон ба чашм мерасанд.

Калидвожаҳо: *Худо, Ҳофиз, соқӣ, бода, ишқ, худшиносӣ, вафодорӣ, роз, рамз, таибех, садоқат ва ғайра.*

МЕТОДИКА ИЗУЧЕНИЯ ЯЗЫКА ХАФИЗА

Данная статья подробно рассматривает мысли и взгляды Хофиза Шерози и языкового стиля великого поэта и мыслителя на тему любви, в его поэзии.

Собранные в этой статье стихи посвящены любовью между людьми, самопознание и познание Бога, которые опираются на созидательные мировоззрения Хофиза, а также обобщающие его взгляды на тему верности к любви, что прослеживаются во всей творчестве этого бесподобного мыслителя.

Ключевые слова: *Господь, Хофиз, кравчий, вино, любовь, самопознание, верность, исповедь, символ, аллегория, преданность и другие.*

HAFIZ'S LANGUAGE LEARNING METHODOLOGY

This article examines in detail the thoughts and views of Hafiz Sherozi and the linguistic style of the great poet and thinker on the topic of love in his poetry.

The poems collected in this article are dedicated to love between people, self-knowledge and knowledge of God, which are based on the creative worldviews of Hofiz, as well as his generalizing views on the theme of fidelity to love, which can be traced throughout the work of this incomparable thinker.

Keywords: *Lord, Hofiz, cupbearer, wine, love, self-knowledge, loyalty, confession, symbol, allegory, devotion and others.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Салими Хатлонӣ - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, доктори илми филология, профессори кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, ул. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 883001154*

Сведения об авторе: *Салими Хатлони – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзода, доктор филологических наук, профессор кафедры теория и история литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мохаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 883001154*

Information about the author: *Salimi Khatloni – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and History of Literature. Address: 734019, Dushanbe, st. Muhammadiev, 17/6. Tel.: (+992) 883001154.*

ОИД БА МУАММОИ ФАЪОЛИЯТИ ЭЧОДӢ-БАДЕӢ

Азизов А.А., Ғаниева М.А.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Ғафуров

Ба ақидаи М.С. Каган, фаъолият хусусияти муайянкунандаи субъектест, ки онро аз предмет фарқ мекунад. Олим мафҳумҳои “фаъолият”, “хусусияти зиндагӣ” (шакли фаъолнокии биологӣ) ва “фаъолияти инсон” (шакли олии фаъолнокӣ, ки мазмуни иҷтимоию фарҳангӣ дорад, ҳам амалия ва ҳам маънавиро ҷанбаҳои фаъолнокӣ – тафаккур, тасаввурот, таассурот, дурандеширо фаро мегирад, ҷудо кардааст) [7, с. 339-340]. Фаъолияти субъект огоҳии амалигардониро пешбинӣ мекунад, аммо нақши интуитсия ва зухуроти бешуурона (масалан, дар раванди эҷодӣ) истисно нест. Ба ақидаи файласуф, неруи эҷодии фаъолият онро ба “қувваи фарҳангӣ” табдил медиҳад. Фаъолияти инсон фарҳангро ҳамчун шакли мавҷудияти инсон ба вучуд меорад.

Эҷодкорӣ хусусияти ботинии фаъолият дар фарҳанг мегардад. Эҷодкорӣ ҳамчун эҷоди натиҷаи нави фаъолияти барпокунанда, тавлиди маъноӣ арзишҳои мавҷуда ва ба даст овардани маъноӣ нав, ба даст овардани натиҷаи ғайриодӣ (ғайримаъмулӣ), кашфи ҳалли ғайристандартӣ, аз тарафи одам амалигардонии фаъолияти шахсии худ муайян карда мешавад [13].

Бо дарназардошти бисёр будани таърифҳои эҷодкорӣ: “эҷодкорӣ як категорияи фалсафа, раваншиносӣ ва фарҳанг буда, муҳимтарин маъноӣ фаъолияти инсонро ифода мекунад, ки аз афзоиши гуногунии олами инсонӣ дар раванди муҳочирати фарҳангӣ иборат аст” [15], эҷодкорӣ - “фаъолияти амалӣ ё назариявии инсон, ки дар он натиҷаҳои нав (ҳадди ақал барои субъекти фаъолият) (дониш, қарорҳо, усулҳои амал, маҳсулоти моддӣ)” [2], - фаҳмиши онҳоро дар бораи эҷодкорӣ ҳамчун фаъолияти инсонӣ барои тағйир додани воқеият (чӣ табиӣ ва ҳам иҷтимоӣ) муттаҳид месозад, ки бо “офариниши маҳсулоти нави асли” анҷом меёбад; раванди “тағйирёбии конструктивии иттилоот ва ба вучуд овардани натиҷаҳои инноватсионӣ аз ҷиҳати субъективӣ ва объективии аҳаммиятнок” [18, с.137-138].

Ба таври анъанавӣ эҷодкорӣ ҳамчун ягонагии раванд ва натиҷа баррасӣ мешавад. Раванди эҷодӣ ҷузъҳои мантиқӣ ва интуитивии бошуурона ва бешууронаро муттаҳид мекунад, дар худ раванд унсурҳои анъанавии маърифатии психика (дарк, хотира, тасаввурот ва ғ.) вектори самти эҷодиро ба даст меорад (на танҳо тафаккур ё тасаввурот, балки тафаккури эҷодӣ, тасаввуроти эҷодӣ), ташаккул меёбад.

Эҷодкорӣ ҳамчун маҳсулот бо чунин хусусиятҳо, ба монанди омезиши ифодаи моддӣ ва маънавӣ, навоарӣ ва аслият фарқ мекунад. Мафҳуми “эҷодкорӣ” бо мафҳуми “креативность” (маҳорати одам, ки ғояҳои стандартӣ, қоида ва қолабҳоро вайрон мекунад) алоқаманд аст, аммо ба он шабеҳ нест. Агар эҷодкорӣ ҳамчун раванд боиси эҷоди чизи нав гардад, пас “креативность” бояд “иктидор, захираи дохилии шахс, қобилияти даст кашидан аз тарзҳои муқаррарии тафаккур ё қобилияти кашф кардани имконоти нави ҳалли мушкилот” баррасӣ карда шавад [17, с. 24].

Мафҳуми “фаъолияти бадеӣ”, одатан, бо мафҳуми «санъат» алоқаманд аст, ки ҳамчун эҷодиёти бадеӣ ва натиҷаҳои он (арзишҳои бадеӣ), инчунин дарки бадеии воқеият ва асарҳои санъат (арзишҳои руҳӣ) фаҳмида мешавад. Фаъолияти бадеӣ як намуди маҳсули фаъолияти инсон буда, мазмуни асосии онро эҷод, нигоҳдорӣ, кор кардан ва интиқоли арзишҳои маънавиро ташкил медиҳад.

Фаъолияти эҷодӣ бо ҷустуҷӯӣ тимсол (идеал), намуна ва роҳҳои навсозии муқаррарӣ алоқаманд аст. С.П. Ломов фаъолияти бадеиро дар анъанаи муносибати низомманд баррасӣ намуда, хусусиятҳо (принсипҳо, шартҳо)-и фаъолияти бадеӣ ва унсурҳои онро ҳамчун низом муайян мекунад (сохти мантиқӣ: субъект, объект, шаклҳо, воситаҳо, усулҳои фаъолият, натиҷаи он) ва сохтори вақт (марҳилаҳо) [10].

Зери субъекти фаъолият ба маъноӣ умумӣ ҳамчун як фард ҳамчун истехсолкунандаи фаъолияти предметӣ-амалӣ, манбаи идроки воқеияти атроф, оғози худшиносии фаъолияти

худ, ки ба объект нигаронида шудааст, фаҳмида мешавад. Дар сатҳи фалсафӣ субъекти фаъолият байни хусусиятҳои умумии универсалӣ ҳамчун мавҷудияти иҷтимоӣ (ба истилоҳ субъекти коллективӣ) ва хусусиятҳои беназири инфиродӣ, ки ба шахс хос аст, фарқ мекунад.

Тадқиқот оид ба муаммои эҷодкорӣ хусусиятҳои зерини шахсии субъекти фаъолияти эҷодиро тавсиф мекунад: фаъолнокии эҷодӣ (Д. Б. Богоявленская, В.А. Петровский); [1, с. 95], [11, с. 220] самти ҳавасмандӣ ва арзишӣ ба эҷодкорӣ (В.Н. Дружинин); [4, с. 91-170], “креативности муассирӣ” (Е.Л. Яковлева) [18, с.145-151], яъне қобилияти доштани таассуроти амиқи муассирӣ ва огоҳӣ аз аксуламалҳои муассирӣ ва ҳолати худ, ки муносибати инфиродӣ ба ҳодисаи руҳодаро нишон медиҳад; дарки эҷодии ҷаҳон ва инъикоси бадеии он тавассути забони бадеӣ (“инъикоси дили рассом ба ҳамаи ашӯе, ки ба вай даст мезанад” [3, с.123]); беназири ягонагии эҷодӣ, ки дар раванд ва натиҷаи фаъолияти эҷодӣ зоҳир мегардад (С.Ю. Степанов) [12, с. 21].

Моҳияти авлодии субъекти фаъолияти эҷодӣ қобилиятҳои эҷодӣ (маҷмуи хосиятҳои шахсият, ки навоарӣ ва асолати натиҷаи фаъолияти эҷодиро таъмин менамояд [18, с.135]), ки метавонанд аз рӯи дараҷаи инкишоф гуногун бошанд, дохил мешаванд. Масалан, И.Я. Лойфман се сатҳи инкишофи қобилияти эҷодии субъектро муайян кардааст: 1) истехсолӣ-тазакурӣ: қобилияти нусхабардорӣ, чамъбаст кардан; 2) тавлидкунанда: қобилияти эҷоди вариантҳои нав дар асоси унсурҳо ва қоидаҳои додашуда; 3) конструктивӣ-инноватсионӣ: қобилияти эҷоди чизҳои куллан нав [9, с. 40].

Барои эҷодиёти бадеӣ хусусиятҳои маҳсули шахсии субъекти фаъолияти бадеиро, ки ба маънои васеи калима эҷодкор, рассом аст, тақозо мекунад: тафаккури ҳаёлий, тасаввурот, фантазия, муносибати ғайристандартӣ ба ҳалли масъалаҳои эҷодӣ, кӯшиши тағйирёбии эстетикӣ воқеият, ноустувории муассирӣ, ҳисси ҳамдардӣ, ғамхорӣ талаб карда мешавад.

Объекти фаъолияти бадеӣ асари бадеӣ (асари санъат) - ашӯ, маҳсули моддӣ, ки арзиши эстетикӣ дорад, маҳсули эҷодӣ мебошад. Маҳсулоти эҷодие, ки дар натиҷаи фаъолнокии мақсадноки эҷодӣ дар асоси зуҳури қобилиятҳои зеҳнӣ ва маънавии шахс ба вучуд омадааст, метавонад фоидаи мустақим дошта бошад, ки “моил ба сифр” дорад, вале дар айни замон “фоидаи баланди чамъиятӣ (иҷтимоӣ), ифодакунандаи неъматҳои иловагии маданият дошта бошад” [8, с. 7].

Маҳсулоти эҷодиёти бадеӣ бо вазифаҳои манфиатпарастӣ камтар хос аст, зеро он мисли дигар намудҳои эҷодкорӣ (масалан, илмӣ ё техникӣ) боақлона будан ҳамчун хусусияти ҳаракати амалии инсон алоқаманд аст. Ибтидои эстетикӣ эҷодиёти бадеӣ тавассути чунин хосиятҳои маҳсули эҷодӣ, монанди мутаносибӣ, якпорчагӣ, қобилияти бедор кардани аксуламали муассирӣ ифода меёбад. Таассурот аз натиҷаҳои эҷодиёти бадеӣ аз ҷиҳати эстетикӣ “тоза” шудани таҷрибаи муассирии таассурот мегардад.

Маҳсули эҷодиёти бадеиро образи бадеӣ номидан мумкин аст - натиҷаи объективии субъекти эҷодиёти ягон ҳодиса ба воситаи ин ё он намуди санъат. Образи бадеиро дар эстетика чун “таҷдиди бутунии предмет дар низоми муайяни аломатҳо” маънидод мекунад [14, с. 23], ифодакунандаи воқеияти муайян. Дар системаи муносибатҳои байни воқеият, аз як тараф, рассом ва образи бадеии эҷодкардаи ӯ, аз тарафи дигар, принсипи ягонагии инъикоси бадеӣ ба миён меояд: рассом “воқеияти дигар” [5, с. 101] меофардад, дар ҳоле ки худро ифода мекунад.

Ба асари бадеӣ диалектикаи шахсӣ-фардӣ ва чамъиятӣ-оммавӣ хос аст: ягонагии инъикос ва ифодаи моҳияти моделсозии бадеии воқеиятро ташкил медиҳад.

Моделҳои бадеӣ бо ёрии воситаҳо, усулҳо ва шаклҳои фаъолияти бадеӣ сурат мегардад. Рассом аз воситаҳои моддию техникӣ дигаргункунии табиӣ ё сунъиро эҷод карда, ба онҳо сифатҳои нави эстетикӣ ва бадеӣ медиҳад.

Воситаҳои иттилоотӣ-техникӣ: аксбардорӣ, кино, радио, телевизион, графикаи компютерӣ ва аниматсия - худуди имкониятҳои фаъолияти бадеиро васеъ мекунад. Воситаҳои мантиқӣ дар фаъолияти бадеӣ барои ҳалли композитсияи асарҳо ва такмил додани шакл муҳимманд, вақте ки зебӣ тавассути омезиши унсурҳои расмӣ ба даст меояд [16].

Воситаҳои забони фаъолияти бадеӣ низоми бошууроно рамзии воситаҳои тасвирӣ ва ифодакунанда мебошанд, ки аз ҷониби як намуди муайяни санъат истифода мешаванд.

Усулҳои фаъолияти бадеӣ ҳамчун усулҳои азхудкунии бадеӣ ва эҷодии воқеият фаҳмида мешаванд, ки тавассути сабк амалӣ карда мешаванд. Сабки бадеӣ бо принципҳои эстетикӣ усули бадеӣ муайян карда шуда, умумияти нисбатан устувори хусусиятҳои асосии ғоявӣ бадеии эҷодро инъикос мекунад. Сабки инфиродӣ низоми ифодаи хислатҳои эҷодии ба усто хос буда, ба вижагиҳои биниши бадеии фардӣ ва дарки ҷаҳон вобаста аст.

Ба шаклҳои фаъолияти бадеӣ шаклҳои муоширати эстетикӣ (намоишҳо, осорхонаҳо, спектаклҳо, концертҳо), шаклҳои ташкили образи бадеӣ (шаклҳои бадеӣ) дохил мешаванд. Намудҳои санъат ин шаклҳои таърихӣ фаъолияти эҷодӣ мебошанд, ки қобилияти ба таври бадеӣ дарк кардани мазмуни ҳаётро доранд ва аз рӯи усулҳои таҷассуми моддии он (калимаҳо дар адабиёт, садо дар мусиқӣ, мавзунӣ ва рангорангӣ дар санъати тасвирӣ ва ғайра) фарқ мекунад.

Дар доираи ҳар як намуди мушаххаси санъат шаклҳои ташкили асарҳои бадеӣ жанрҳо — сохторҳои бадеии нисбатан устувор, такроршаванда мебошанд, ки таърихан дар асоси меъёрҳои бадеӣ, анъанаҳои бадеӣ ташаккул ёфта, дар дарки асари бадеӣ интизориҳои дахлдор гузошта шудаанд.

Истифодаи захираҳои воситаҳо, усулҳо, шаклҳои фаъолияти бадеӣ ба субъекти ин фаъолият имкон медиҳад, ки маҳсули эҷодиёти бадеиро ба вучуд орад.

Дар асоси таърифи дар боло зикршуда дар бораи фаъолияти бадеӣ ва бадеӣ-эҷодӣ мутаносибан таърифи “инварианти” ба даст овардан мумкин аст. Фаъолияти бадеӣ ва эҷодӣ як намуди фаъолиятест, ки дорои иқтидори худмуҳимии шахс мебошад, ки ба офаридан ва ё дарк намудани асари бадеӣ, маҳсули эҷодиёти бадеӣ бо мақсади тавлиди маъноҳои нав, ҷорӣ намудани навоарӣ ба маҳсулоти мавҷудаи фаъолият ба воситаҳои бадеии ҷаҳонбинӣ нигаронида шудааст.

Хусусияти фаъолияти бадеӣ ва эҷодӣ маҳз дар маҳорати бадеӣ ва образнокии воқеият дар ягонагии дониш, эҷодкорӣ ва худифодакунии субъекти ин фаъолият ифода меёбад.

Ба шарофати иқтидоре, ки имкониятҳои худшиносии шахсро амалӣ намуда, ба ӯ имкон медиҳад, ки худро ҳамчун “манбаи ҳаракат” ҳис кунад, фаъолияти бадеӣ ва эҷодӣ метавонад ҳамчун воситаи идеалӣ (рамз) баромад кунад. Ҳамчун воситаи идеалӣ (рамз) фаъолияти бадеӣ ва эҷодӣ бо тобеияти он ба ҳадаф, мавҷудияти маъно, “якҷоякардан” бо субъекти фаъолият, огоҳӣ ва худсарии эҷодкорӣ, дохил шудан ба раванди коммуникативии байни муаллифи эҷодиёти бадеӣ ва гирандаи он.

Доштани чунин нуру, фаъолияти бадеӣ ва эҷодӣ дар низоми мактаби олий метавонад яке аз воситаҳои инкишофи эҷодӣ, маърифатӣ, муассирӣ, эстетикӣ ва иҷтимоии ҷавонон, яъне воситаи педагогӣ гардад.

Дар адабиёти илмӣ шарҳи ягонаи мафҳуми “воситаҳои педагогӣ” (“воситаи таълим”) мавҷуд нест. Воситаҳои педагогӣ ба маънои умумӣ қабулшуда усулҳо, усулҳои таъсиррасонӣ ба чизе барои ба даст овардани натиҷаи муайян ва ашё, таҷҳизот (ё маҷмуи онҳо), ки барои анҷом додани фаъолият заруранд, дохил мешаванд.

Дар фаъолияти педагогӣ ё таълимӣ ин метавонад асбобҳои аёнӣ, воситаҳои техникӣ ва усулҳои таълиму тарбия ва монанди инҳо бошад, то оҳанг (интонатсия)-и худи муаллим.

Масалан, Л.С. Виготский ба қатори воситаҳои таълим дар баробари гуфтор, навиштан, нақшаҳо, аломатҳои шартӣ, асарҳои бадеӣ, аз ҷумла, матнҳои адабиёти бадеӣ (баёни шифоҳӣ дар шакли рамзҳои абстрактӣ – рамзҳо) дохил мешаванд.

В.С. Илин чунин ақидаро баён кардааст, ки барои дарки дараҷаҳои гуногуни воситаҳо дар педагогика муносибати ҷанбаи ягонаи фалсафӣ ба баррасии воситаҳо тавассути тобеияти он ба ҳадаф зарур аст.

Воситаҳои педагогӣ бояд аз мавқеи таъсири мусбати онҳо “ба инкишофи ҷузъҳои алоҳидаи шахсият дар ягонагӣ бо инкишофи умумии шахсият — якпорчагӣ, ҳаматарафа, мутобиқ будани он” муайян карда шаванд, зеро чунин инкишофи шахсият мақсади таълим ва тарбия мебошад [6, с. 9].

Барои ноил шудан ба ҳадафи интихобшуда, интихоби воситаҳои педагогӣ бояд пуррагии арзишҳои ҷомеаи муосирро инъикос намояд: дар заминаи таълимии таҳсилоти олии модели тамоми гуногунии низоми иҷтимоӣ-фарҳангӣ, иқтисодӣ-истеҳсолий, равандҳои психологӣ ва идоракунии ҷомеаи муосир, ки татбиқи муносибати ҳамаҷониба ба таълим ва рушди шахсиятро пешбинӣ мекунад.

Дар заминаи ин кор мафҳуми “воситаҳои педагогӣ” пешниҳод шудааст, ки дар робита бо мафҳумҳои “мақсад”, “субъекти фаъолият”, “фаъолият” фаҳмида шавад, ки охири он усул ва воситаҳои амалисозии онро пешбинӣ мекунад. Воситаҳои педагогиро дар асоси гуфтаҳои боло метавон дар заминаи тобеияти онҳо ба мақсади фаъолият ва идорашавандагии субъекти фаъолият баррасӣ кард.

Аз ин рӯ, дар байни воситаҳои педагогӣ воситаи моддиро ҳамчун асбоб ва воситаи идеалӣ ҳамчун аломат ҷудо кардан мумкин аст.

Аломат дар мафҳуми умумӣ “объект ё амале мебошад, ки аз муҳити табиӣ ва шахс гирифта шудааст ё аз ҷониби ӯ махсус офарида шудааст, ки дорои маъно, маъноҳо мувофиқи ҳолати махсус, гуфтушунид ва аз ин рӯ, ба иштирокчиёни муошират маълум аст”. Аммо аломатҳо аслан “ҳодисаҳои психологӣ мебошанд, зеро онҳо бо шуури коллектив, мувофиқат бо предметҳо ба воситаи иттиҳодияҳои психӣ алоқаманданд. Инҳо воқеияти абстрактӣ мебошанд”. Хусусияти ҳодисаи равонӣ он аст, ки як қисми воситаҳо, ки ба предмет муроҷиат шудаанд, одатан бошуурона буда, ба туфайли он амале, ки дар маҷмӯъ, иҷро мешавад, бошуурона идора карда мешавад.

Аммо падидаи равонӣ бар хилофи воситаи восита ба субъекти фаъолият низ нигаронида шудааст. Аз ин рӯ, маънои аввалиндараҷаи воситаи педагогӣ ҳамчун аломати маъно мебошад. Ба предметҳо, вазъиятҳо ва фаъолиятҳо маъно додан ба субъект имкон медиҳад, ки объекти ин фаъолият ҳис кунад. “Дар он ҷое, ки мо худро манбаи ҳаракат ҳис мекунем, мо ба рафтори худ ҳислати шахсӣ медиҳем...” - навишта буд Л.С. Виготский.

Ба шарофати иқтидоре, ки имкониятҳои худмуҳимии шахсро амалӣ намуда, ба ӯ имкон медиҳад, ки худро ҳамчун “манбаи ҳаракат” ҳис кунад, фаъолияти бадеӣ ва эҷодӣ метавонад ҳамчун воситаи идеалӣ (рамз) баромад кунад. Ҳамчун воситаи идеалӣ (рамзӣ) фаъолияти бадеӣ ва эҷодӣ бо тобеияти он ба ҳадаф, мавҷудияти маъно, “якҷоякардан” бо субъекти фаъолият, огоҳӣ ва худсарии эҷодкорӣ, дохил шудан ба раванди коммуникативии байни муаллифи эҷодиёти бадеӣ ва гирандаи он.

Фаъолияти бадеӣ ва эҷодӣ, аз як тараф, як намуди фаъолнокии шахсият, ки мазмун ва мазмуни он эҷоди арзишҳои эстетикӣ дорои мазмуни мустақил; аз тарафи дигар, як намуди эҷодиёти иҷтимоӣ-фарҳангӣ барои додани арзиши эстетикӣ ба ашёи моддӣ бо мақсадҳои манфиатпарастӣ (ғайрибадеӣ) бо истифода аз воситаҳои бадеӣ ифодакунӣ мебошад.

Аз ин рӯ, фаъолияти бадеӣ ва эҷодӣ метавонад воситаи анҷом додани фаъолияти дигар, масалан, педагогӣ, аз ҷумла, дар соҳаи таҳсилоти касбӣ бошад.

Ҳамин тавр, чизе ки имкон медиҳад, фаъолияти бадеӣ ва эҷодӣ ба воситаи педагогӣ таъдил ёбад, тавассути дарки иқтидори педагогии он ошкор карда мешавад. Дар робита ба фаъолияти бадеӣ ва эҷодӣ иқтидори педагогии онро метавон ҳамчун маҷмӯи асосҳои арзишӣ, воситаҳои моҳиятӣ ва илмӣ-методии рушди тафаккури креативии донишҷӯён, қобилият ва омодагии онҳо ба ҷустуҷӯи эҷодӣ дар ҳалли масъалаҳои касбӣ муайян кард.

Муқарриз: Шоҳиён Н.Н., д.и.п.

Адабиёт

1. Богдаевская, Д.Б. Психология творческих способностей. – М.: Академия, 2002. - 185 с.
2. Большой, психологический словарь. — М.: Прайм-ЕВРОЗНАК. Под ред. Б.Г. Мещерякова, акад. В.П. Зинченко. 2003. - 672 с.
3. Борев, Ю.Б. Эстетика. В 2 т. Т. 1. – 5-е изд., допол. – Смоленск: Русич, 1997. - 576 с.
4. Дружинин В.Н. Творчество: природа и развитие. Психология. Журнал Высшей школы экономики. 2005. Т. 2. № 3. С. 91–107.
5. Еремеев, А. Ф. Границы искусства. – М.: Искусство, 1987. - 319 с.

6. Ильин, Е.П. Психология творчества, творчества, креативности, одаренности. – СПб: Питер, 2009. 433 с.
7. Каган, М. С. Деятельность // Теоретическая культурология. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, РИК, 2005. С. 339-340.
8. Кошкина, М.В. Формирование экономического механизма творческой деятельности в некоммерческом секторе культуры и искусства: автореф. дис. ...д-ра экон. наук: 08.00.05 / Кошкина Марина Витальевна. – СПб., 2010. 35 с.
9. Лойфман, И.Я., Руткевич М.Н. Основы гносеологии. Екатеринбург: Банк культурной информации, 2003. 152 с.
10. Ломов, С.П. Методология художественной деятельности // Инновационные проекты и программы в образовании. 2013. №2. С.49-52.
11. Петровский, В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности. Ростов на/Д: Фейкс, 1996. - 512 с.
12. Психология творческой уникальности человека: Рефлексив.-гуманист. подход / Варламова Евгения, Степанов Сергей; Рос. акад. наук, Ин-т психологии – М.: Ин-т психологии РАН 2002. 203 с.
13. Сагатовский, В. Н. Аксиология творчества // Наука. Искусство. Культура. 2012. №1. С.58-63.
14. Скиба, В.А., Чернец Л.В. Художественный образ // Введение в литературоведение/ Под ред. Чернец Л.В. – М.: Высш.шк., 2004. URL: <http://kostromka.ru/revyakin/literature/458.php> (дата обращения: 10.01.2016)
15. Творчество: теория, диагностика, технология: Словарь-справочник для специалистов в области образования, инноваций и гуманитарных технологий в социальной сфере / Под ред. Т. А. Барышевой. СПб.: Изд-во.ВВМ, 2014. 380 с.
16. Хогарт, У. Анализ красоты. Л.: Искусство, 1987. 256с.
17. Художественное образование в Российской Федерации: развитие творческого потенциала в XXI веке: аналит. доклад – Arts Education in the Russian Federation: Building Creative Capacities in the 21st Century: analytical report / Л.Л. Алексеева и др.; Рос. ин-т культурологии и др.; отв. ред. К.Э. Разлогов. – М., 2011. 72 с.
18. Яковлева, Е.Л. Развитие творческого потенциала личности как цель образования // Мир психологии. 1996. № 2. С.145–151.

ОИД БА МУАММОИ ФАЪОЛИЯТИ ЭЧОДӢ-БАДЕӢ

Дар мақола муаммои фаъолияти эҷодӣ-бадеӣ баррасӣ шудааст. Муаллифон қайд кардаанд, ки зери субъекти фаъолият ба маънои умумӣ ҳамчун як фард, ҳамчун истеҳсолкунандаи фаъолияти предметӣ-амалӣ, манбаи идроки воқеияти атроф, оғози худшиносии фаъолияти худ, ки ба объект нигаронида шудааст, фаҳмида мешавад. Дар сатҳи фалсафӣ субъекти фаъолият байни хусусиятҳои умумии универсалӣ ҳамчун мавҷудияти иҷтимоӣ (ба истилоҳ субъекти коллективӣ) ва хусусиятҳои беназири инфиродӣ, ки ба шахс хос аст, фарқ мекунад.

Муаллифон, инчунин қайд мекунаанд, ки барои ноил шудан ба ҳадафи интиҳобшуда, интиҳоби воситаҳои педагогӣ бояд пуррагии арзишҳои ҷомеаи муосирро инъикос намоянд: дар заминаи таълими таҳсилоти олии модели тамоми гуногунии низоми иҷтимоӣ-фарҳангӣ, иқтисодӣ-истеҳсолӣ, равандҳои психологӣ ва идоракунии ҷомеаи муосир татбиқи муносибати ҳамҷониба ба таълим ва рушди шахсиятро пешбинӣ мекунад.

Тазаққур мешавад, ки фаъолияти бадеӣ ва эҷодӣ метавонад воситаи анҷом додани фаъолияти дигар, масалан, педагогӣ, аз ҷумла, дар соҳаи таҳсилоти касбӣ бошад. Ҳамин тариқ чизе, ки имкон медиҳад, фаъолияти бадеӣ ва эҷодӣ ба воситаи педагогӣ табдил ёбад, тавассути дарки иқтидори педагогии он ошкор карда мешавад. Хулоса мешавад, ки дар робита ба фаъолияти бадеӣ ва эҷодӣ иқтидори педагогии онро метавон ҳамчун маҷмуи асосҳои арзишӣ, воситаҳои зарурӣ ва илмӣ-методии рушди тафаккури креативии донишҷӯён, қобилият ва омодагии онҳо ба ҷустуҷӯии эҷодӣ дар ҳалли масъалаҳои касбӣ муайян кард.

Калидвожаҳо: фаъолият, муаммо, эҷодӣ, бадеӣ, воситаҳои иттилоотӣ-техникӣ, воситаҳои педагогӣ, воситаҳои тасвирӣ, фаъолияти бадеӣ ва эҷодӣ, маъно, субъект, тафаккур, объект.

К ПРОБЛЕМЕ ТВОРЧЕСКО-ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье рассматривается проблема творческо-художественной деятельности. Авторы отмечают, что под субъектом деятельности в общем смысле понимается личность как производитель предметно-практической деятельности, источник восприятия окружающей действительности, начало самосознания своей деятельности, ориентированное на объект. На философском уровне субъект деятельности различает общие универсальные характеристики как социального существа (так называемый коллективный субъект) и уникальные индивидуальные характеристики, свойственные человеку.

Авторы также отмечают, что для достижения выбранной цели выбор педагогического инструментария должен отражать полноту ценностей современного общества: в образовательном контексте высшей школы моделируется все многообразие социокультурной среды, экономико-производственная система, психологические процессы и управление современным обществом, применение которой обеспечивает комплексный подход к образованию и развитию личности.

Следует отметить, что художественно-творческая деятельность может быть средством осуществления иной деятельности, например педагогической, в том числе в сфере профессионального образования. Таким образом, через понимание ее педагогического потенциала раскрывается то, что позволяет художественно-творческой деятельности стать педагогическим инструментом. Сделан вывод, что применительно к художественно-творческой деятельности ее педагогический потенциал можно определить как совокупность ценностных основ, необходимых и научно-методических инструментов развития творческого мышления студентов, их способности и готовности к творческому поиску в решении профессиональных задач.

Ключевые слова: деятельность, проблема, творческий, художественный, информационно-технические средства, педагогические средства, изобразительные средства, художественно-творческая деятельность, смысл, предмет, мышление, объект.

ON THE PROBLEM OF CREATIVE AND ARTISTIC ACTIVITIES

The article examines the problem of creative and artistic activity. The authors note that the subject of activity in the general sense is understood as a person as a producer of objective-practical activity, a source of perception of the surrounding reality, the beginning of self-awareness of one's activity, focused on an object. At the philosophical level, the subject of activity distinguishes between common universal characteristics as a social being (the so-called collective subject) and unique individual characteristics characteristic of man.

The authors also note that in order to achieve the chosen goal, the choice of pedagogical tools must reflect the completeness of the values of modern society: in the educational context of higher education, the entire diversity of the sociocultural environment, the economic and production system, psychological processes and management of modern society are modeled, the use of which provides an integrated approach to education and personality development.

It should be noted that artistic and creative activity can be a means of carrying out other activities, for example pedagogical, including in the field of vocational education. Thus, through understanding its pedagogical potential, what allows artistic and creative activity to become a pedagogical tool is revealed. It is concluded that in relation to artistic and creative activity, its pedagogical potential can be defined as a set of value foundations, necessary scientific and methodological tools for the development of creative thinking of students, their ability and readiness for creative search in solving professional problems.

Keywords: activity, problem, creative, artistic, information technology means, pedagogical means, visual means, artistic and creative activity, meaning, subject, thinking, object.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Азизов Абдулатиф Абдухалимович** – Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров, доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи технология ва методикаи таълими он. **Нишонӣ:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1, E-mail: abdulatif-azizov@mail.ru

Ганиева Малика Абдуқодировна – Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров, н.и.п. дотсенти кафедраи санъати тасвирӣ ва ҳунари халқӣ. **Нишонӣ:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1, Тел.: 92 784 95 85, E-mail: bonumalika78@mail.ru

Сведения об авторах: **Азизов Абдулатиф Абдухалимович** – Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова, доктор педагогических наук, профессор кафедры технологии и методики ее преподавания. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, проезд Мавлонбекова, 1, E-mail: abdulatif-azizov@mail.ru

Ганиева Малика Абдукадыровна – Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова, к.п.н. доцент кафедры изобразительного искусства и народных промыслов. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, проезд Мавлонбекова, 1, Тел.: 92 784 95 85, E-mail: bonumalika78@mail.ru

Information about the authors: **Azizov Abdulatif Abduhalimovich** – Khujand State University named after Academician B. Gafurov, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Technology and Methods of Its Teaching. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekova passage, 1, E-mail: abdulatif-azizov@mail.ru

Ganieva Malika Abdukadirovna - Khujand State University named after Academician B. Gafurov, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Fine Arts and Folk Crafts. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekova passage, 1, Tel: 92 784 95 85, E-mail: bonumalika78@mail.ru

**ОБУЧЕНИЕ ЛЕКСИКЕ РУССКОГО ЯЗЫКА НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ
И.С.ТУРГЕНЕВА «ЗАПИСКИ ОХОТНИКА»**

Андамова Х.И., Рузиева Л.Т.

Таджикский национальный университет

Знаменитая книга Тургенева «Записки охотника» была создана в конце 40-х - начале 50-х годов. Изображение тяжелой жизни народа, изнывавшего под ярмом крепостничества, раскрытие взаимоотношений основных классов общества той эпохи - крестьян и помещиков, в диаметрально противоположении друг другу, - такова главная тема многих рассказов сборника. Важно подчеркнуть, что основное тематическое содержание «Записок охотника» отвечало центральным требованиям эпохи, поднимая крестьянский вопрос, в котором, как в фокусе, концентрировались все другие проблемы русской жизни этой поры.

В эпоху от 40-х до 60-х годов в России «все общественные вопросы сводились к борьбе с крепостным правом и его остатками».

Неслучайно, что именно в 40-е годы крестьянская тема заняла заметное место в русской литературе. К изображению жизни деревни, к показу характера русского народа широко обращаются различные писатели того времени: Григорович, Даль, Писемский, Потехин, Марко-Вовчок, Кокарев и многие другие, но все они с большей или меньшей степенью художественного мастерства рисовали отдельные картины, эпизодические сцены, создавали более или менее удачные образы крестьян и крестьянок, не поднимаясь до широких социальных обобщений, часто не понимая причин и следствий наблюдаемых ими фактов.

Только Тургеневу в «Записках охотника» удалось воссоздать во всей полноте жизнь крепостной деревни, проникнуть в сущность характера русского крестьянина, раскрыть сложную гамму его душевных переживаний и чувств. Уже при появлении первого рассказа из серии «Записок охотника» «Хоря и Калиныча» - революционер-демократ Белинский подчеркнул новаторство Тургенева в подходе к изображению народа. «В «Хоре», писал он, автор зашел к народу с такой стороны, с какой до него к нему никто еще не заходил». Это новаторство Тургенева заключалось прежде всего в том, что в серии своих рассказов он показал крепостного крестьянина как человека, достойного признания за ним всех человеческих прав, заслуживающего самого искреннего уважения и симпатии. Только искренняя любовь Тургенева к своему народу, к «великому, могучему, правдивому и свободному» русскому языку помогла ему создать книгу огромного общественного звучания, сохранившую свою обаятельную поэтическую силу, свое познавательное, воспитательное значение и в наши дни. «Записки охотника» написаны прекрасным русским языком, который Тургенев считал самым богатым языком мира. В. И. Ленин называл язык Тургенева «великим и могучим» [4, с. 88].

Как выдающийся мастер слова, Тургенев до конца дней остается верным учеником Пушкина. Усваивая и обогащая дальше славные традиции своих предшественников, он поднимает русский литературный язык на новую ступень исторического развития.

Русский язык, по словам Горького, «создан Пушкиным, Тургеневым и Чеховым». Обращаясь к молодым литераторам, Тургенев писал: «Берегите наш язык, наш прекрасный русский язык, этот клад, это достояние, переданное нам нашими предшественниками, в челе которых блистает опять-таки Пушкин. Обращайтесь почтительно с этим могущественнейшим орудием; в руках умелых оно в состоянии совершать чудеса».

Влияние и мощь русского языка Тургенев связывал с могуществом его создателя - русского народа: «Нельзя верить, чтобы такой язык не был дан великому народу!» Простота и точность, меткость и выразительность, лиричность и музыкальность таковы наиболее яркие особенности языка Тургенева. Свое языковое богатство он черпал из сокровищницы великого общенародного русского языка, тщательно отбирая наиболее характерные, национально-самобытные образцы речевой культуры народа.

В «Записках охотника», созданных на богатом материале народного быта, на базе обширных наблюдений жизни крестьянства Орловской и смежных губерний, проявилось все своеобразие речевой манеры Тургенева, типичные приемы его словесного мастерства. Для языка «Бежина луга» характерно соединение эмоционально-лирической приподнятости в описаниях природы и реалистической, построенной на фольклорных оборотах разговорно-бытовой речи действующих лиц. Это сказывается и в лексике, и в синтаксических конструкциях, и в ритмико-интонационной подвижности речевой стихии.

Июльской глубокой ночью ведут свою беседу деревенские мальчики в «Бежином луге». Дети показаны здесь не в обычной, бытовой обстановке, не в их повседневных занятиях, поступках и действиях, а в совершенно особых, своеобразных условиях, поэтому характеры мальчиков раскрываются прежде всего через их речь. Именно речевой характеристике подчинены в данном случае все другие способы раскрытия персонажей. Передавая индивидуальные свойства речи каждого, автор показывает особенности этих отличных друг от друга характеров, раскрывая их внутреннюю психологическую сущность. Неподвижное, «подслеповатое» лицо фабричного мальчика Илюши выражало «какую-то тупую, болезненную заботливость», говорил он «сиплым и слабым голосом, звук которого как нельзя более соответствовал выражению его лица». Одет Илюша в черную свитку, подпоясанную трижды толстой веревкой, на ногах его новые лапти и онучи, на голове войлочная шапочка, «которую он обеими руками то и дело надвигал себе на уши». Описание одежды Илюши рисует перед нами мальчика, тяжелая жизнь которого, его работа на фабрике сглаживают черты детской развязности и беззаботности. Это становится еще яснее, когда мы сравним одежду Илюши с одеждой Павла, которому также двенадцать лет. Вся одежда последнего состоит «из простой замашной рубахи да из заплатаанных портов». Даже шапка не прикрывает его «всклоченных» волос. Речь Илюши, в которой чувствуется манера взрослого человека, медлительна, как бы степенна. Илюша часто поясняет свой рассказ: «Вот, на-днях, зовет приказчик псаря Ермила; говорит: ступай, мол, Ермил, на пошту. Ермил у нас завсегда на пошту ездит; собак то он всех своих поморил: не живут они у него отчего-то, так-таки никогда и не жили, а псарь он хороший, всем взял» [12, с. 36]. Мало в речи Илюши сравнений, красочных эпитетов и других фольклорных украшений, что особенно заметно при сопоставлении с языком крестьянского мальчика Кости. Однако, усваивая от взрослых характерные выражения народной речи, Илюша часто пользуется устойчивыми фольклорными оборотами. Так, например, о болезненном состоянии Ульяны он говорит: «...посмотри на нее: в чем душа держится». Псарь Ермил едет через плотину - «такая уже его дорога вышла» и т. п. Но если речь Илюши бедна элементами фольклорной поэзии, то в ней мы встречаем профессионализмы. Таковы названия рольня, форма, а также чисто фабричные надсмотрщик, смена и др. Иногда это целые обороты: «Мы с братом с Авдюшкой в лесовщиках состоим». Вся речь Илюши носит на себе следы глубокой подавленности мысли. В продолжение разговора он не предлагает ни одного вопроса, тогда как Костя задает ребятам тринадцать разнообразных вопросов. Все рассказы Илюши не имеют под собой почвы, это лишь игра болезненной фантазии [12, с. 91].

Тяжелая жизнь на фабрике калечила детские характеры. Уставшие дети остаются на ночь в старой рольне, и невольно каждый шум порождает в их утомленном мозгу фантастические картины. Так возникает история о домовом. Возвратившись из города, хмельной Ермил рассказывает, как ему представился нечистый дух в образе барана. Легенда распространяется в скученной среде фабричных ребятишек. Те же поверья в устах Кости приобретают несколько иной оттенок; они всегда что-либо объясняют. Вот видит он невеселого плотника, и любопытство возбуждено: что за причина перемены Гаврилы? Отец рассказывает о встрече плотника с русалкой, и Костя с жадностью хватается за это объяснение. Влиянием водяного он пытается объяснить безумие Акулины и т. д. Внешний облик Кости, манера говорить, содержание речи - все изобличает наличие у него глубокой мысли, живой любознательности. Он возбуждает любопытство рассказчика «своим задумчивым и печальным взором». Если Илюша «напряженно щурится», то Костя глядит

«куда-то вдаль». «Странное впечатление производили его большие, черные, жидким блеском блестящие глаза; они, казалось, хотели что-то высказать, для чего на языке, на его языке, по крайней мере, не было слов». Это желание «что-то высказать», понять, объяснить определяет весь склад его речи, делает ее красочной [12, с. 93].

Так, речь Кости отличают многочисленные яркие эпитеты, богатые сравнения, обычно взятые им из природы. Зеленые волосы русалки он сравнивает с коноплей, крик цапли с воображаемым криком лешего. Иногда эти сравнения очень интересны. Описывая русалку, он напряженно думает, с чем бы ее можно сравнить: «Такая вся сама светленькая, беленькая, сидит на ветке, словно плотичка какая или пескарь, а то вот еще карась бывает такой белесоватый, серебряный...». Речь Кости медлительна, но иначе, чем у Илюши. Она имеет форму фольклорного сказа, когда несколько раз (обычно три) повторяется одно и то же действие. Каждый глагол, на который падает ударение во фразе, повторяется три раза. Первый раз на этот глагол падает ударение, в следующем предложении он (или синонимичный ему) снова повторяется, но уже в том же предложении появляется новый глагол, который и оказывается его центром. Например: «Пошел он [плотник] раз, тятенька говорил, пошел он, братцы мои, в лес по орехи. Вот, пошел он в лес по орехи да и заблудился; зашел, бог знает, куды зашел». Скоро наступила ночь. Уставший плотник решил переждать: «Вот и присел он под дерево; давай, мол, дождусь утра,- присел и задремал. Вот задремал и слышит вдруг, кто-то его зовет. Смотрит никого. Он опять задремал, опять зовут. Он опять глядит, глядит: а перед ним на ветке русалка сидит, качается и его к себе зовет...» [5, с. 66]. Здесь мы чувствуем ритмические единицы речи, построенные на закономерной расстановке глаголов. В этом небольшом отрывке насчитывается двадцать два глагола; такие, как пошел, заблудился (зашел), задремал, глядит (смотрит), зовет, повторены три раза. Рассказ свой Костя начинает не сразу, а выступает как опытный сказитель, умея возбудить внимание слушателей.

... Нет, я вам что, братцы, расскажу... послушайте-ка...

- Ну, слушаем, - с покровительствующим видом сказал Федя.

-Вы, ведь, знаете Гаврилу, слободского плотника?

-Ну да; знаем.

- А знаете ли, отчего он такой невеселый, все молчит, знаете? Вот отчего он такой невеселый...[12, с. 97].

И только возбудив таким образом любопытство ребят, Костя начинает спокойный, неторопливый рассказ. Косвенная речь для Кости трудна и менее доступна, поэтому он обычно передает в своих рассказах прямую речь действующих лиц, с характерными фольклорными оборотами. Перекрестившись, плотник обращается к плачущей русалке: «Чего ты, лесное зелье, плачешь?» А русалка то как взговорит к нему: «не креститься бы тебе»,- говорит, «человече, жить бы тебе со мной на веселии до конца дней». Или еще: «Вернись, мол, вернись, мол светик! ох, вернись, соколик!» - передает Костя слова матери Васи.

В то время как Илюшу и Костю сближает любовь к поверьям, чисто фантастическое восприятие природных явлений, Павла отличает реали полнота мироощущения. стическое отношение к действительности, смелая отвага, действенность, Нарисовав портрет Павла, автор замечает: «Малый был неказистый что и говорить! - а все-таки он мне понравился: глядел он очень умно и прямо, да и в голосе у него звучала сила». Здесь снова, как и в других случаях, автор подчеркивает соответствие внешнего облика и речевой манеры героя. Говорит Павлуша немного, «спокойно, решительно». Он все время занят: то варит картошку, то подкладывает ветки в огонь, то приносит воду. Только изредка бросает свои отрывочные замечания с характерной для его речи частицей вишь. Узнав, что Илюша с братом ходят на фабрику, Павлик замечает: «Вишь ты - фабричные!... Или, заслышав какой-то звук на реке, бросает: «Вишь, плеснула, ...должно быть, шука...» Павел несколько раз объясняет ребятам реальные причины тех явлений, в которых они видят сверхъестественную силу.

Рассказ Кости о том, как кто-то жалобно стонал в бучиле, вызывает у Павла воспоминание о погибшем в этом бучиле леснике и предположение, что «может быть, его душа жалобится». Однако в следующий момент он склоняется уже к реалистическому толкованию: «А то, говорят, есть такие лягушки махонькие..., которые так жалобно кричат». Когда же Павел не может объяснить явление солнечного затмения, то рассказывает о нем с большим юмором, метко подмечая комические стороны в поведении перепуганных людей. Рассказ он ведет простым, разговорным языком, часты здесь резкие диалектизмы: «Барин-то наш, хоша и толковал нам напредки, что, дескать, будет вам предвиденье, а как затемнело, сам, говорят, так перетрусился, что наподи. А на дворовой избебаба стряпуха, так та, как только затемнело, слышь, взяла да ухватом все горшки перебила в печи: «кому теперь есть», говорит, «наступило светопреставление». Так шти и потекли» [12, с. 97].

Интересен тот факт, что описание Гришки-антихриста, которое ходу рассказа должен сделать по Павел, делает Илюша. В отличие от речи других мальчиков речь Павла почти не отмечена элементами фольклорной поэзии. Она носит чисто разговорный, бытовой характер. Такой же четкостью и убедительностью звучит речь сына зажиточного крестьянина, мальчика Феде, который говорит небрежно, боясь «потерять свое достоинство», и семилетнего Вани, обладающего богатым эстетическим чувством. Правда, их речевые характеристики менее развернуты по сравнению с указанными выше. Так по речи действующих в рассказе Тургенева мальчиков легко можно судить о различии в их характерах, складе мыслей, восприятии действительности.

Существенным качеством языковой структуры «Записок охотника» является лирико-эмоциональная окрашенность повествования. В этом плане важную роль играет образ рассказчика. Все описываемые события, все лица даны сквозь призму его восприятия и чувств, окрашены его ярко выраженным отношением. Беседе мальчиков в ночном предшествует подробное описание душевного состояния заблудившегося охотника-рассказчика. Это не просто сюжетный прием и не только прекрасный фон для основного действия, это органическая часть всей ткани повествования. Глубокая таинственность ночи порождает фантастические рассказы деревенских мальчиков, она же вызывает непонятное чувство страха у образованного интеллигента-рассказчика. Чтобы передать свое душевное волнение, чувство смутной тревоги, автор пользуется своеобразным лексическим приемом сгущения эмоционально окрашенных слов, местоимений со значением неопределенности и т. п. [1, с. 42].

Так, в небольшом отрывке встречаются наречия: жутко, таинственно, странно, пугливо, неясно, глухо, немо и глухо, плоско, уныло, слабо и жалобно, смутно; существительные со следующими определениями: смутно-ясное небо, пустынное поле, угрюмый мрак, странное чувство, тайное совещание, пустые места, страшная бездна; неопределенные местоимения: как-то, какие-то, какая-то, какой-то и др. При этом указанные наречия и прилагательные часто несут на себе логическое ударение, что еще больше усиливает их значимость. Повторение союзов и предлогов, вводные слова с оттенком неопределенности, усилительные частицы также способствуют достижению высокой эмоциональной напряженности повествования.

Указанные особенности проявляются в следующем отрывке: «Казалось, от роду не бывал я в таких пустых местах: нигде не мерцал огонек, не слышалось никакого звука». После долгих блужданий охотник попадает в неглубокую лощину: Странное чувство тотчас овладело мной. Лощина эта имела вид почти правильного котла с пологими боками; на дне ее торчало стоямя несколько больших белых камней, - казалось, они сползли туда для тайного совещания, - и до того в ней было немо и глухо, так плоско, так уныло висело над нею небо, что сердце у меня сжалось». [4, с. 10]. Передача переживаний и чувств рассказчика от первого лица, воспроизведение его мыслей в форме прямых высказываний оживляет рассказ, делает его речь естественной, свободной и доступной. «Вот как только я выйду на тот угол», ... думал я про себя, - «тут сейчас и будет дорога; а с версту крюку я дал!» Я добрался, наконец, до угла леса, но там не было никакой дороги... Я опять

остановился. «Что за притча?... Да где же я?» Я стал припоминать, как и куда ходил в течение дня... «Э! да это Парахинские кусты!» - воскликнул я, наконец...» [12, с. 101].

Просторечные обороты, восклицательные междометия придают речи рассказчика жизненную правдивость и непринужденность. Лирико-эмоциональная стихия тургеневской прозы находит свое наиболее яркое выражение в описаниях природы. Это сказывается и в подборе лексики, и в синтаксических конструкциях, и в расположении отдельных речевых единиц. Описывая «прекрасный июльский день» в начале рассказа, Тургенев говорит: «В такие дни краски все смягчены; светлы, но не ярки; на всем лежит печать какой-то трогательной кротости». [12, с.30]. Это замечание определяет основной тон всей картины. Чтобы создать ощущение мягкой кротости, ласкающей теплоты, разлитой в природе, Тургенев подбирает соответствующим образом эпитеты, сравнения, метафоры и т. п. «Лиловый туман» узкой и длинной тучки, облака «золотисто-серые, с нежными, белыми краями», они «так же лазурны, как небо», цвет небосклона «легкий, бледно-лиловый», воздух «сухой и чистый». Оттенки цвета дают или сложные эпитеты: золотисто-серые, бледно-лиловый, или эпитеты с суффиксом на-оват-: черноватые, голубоватые и т. п.

Вот несколько сравнений: «верхний, тонкий край растянутого облачка засверкает змейками; блеск их подобен блеску кованого серебра...»; «На месте, где оно [солнце] закатилось так же спокойно, как спокойно взошло на небо, алое сиянье стоит недолгое время над потемневшей землей, и, тихо мигая, как бережно несомая свечка, затеплится на нем вечерняя звезда».

Иногда Тургенев показывает характерные признаки явления природы не только в данный момент, но приемом особого лексического построения отмечает оттенки этого явления и в другое время: «Солнце - не огнистое, не раскаленное, как во время знойной засухи, не тускло-багровое, как перед бурей, но светлое и приветно лучезарное...» [12, с. 103].

С помощью постоянных лексических повторов, анафор, сравнений, сложных и разнообразных симметрических построений, звукового соответствия Тургенев достигает исключительной музыкальности в пейзажных зарисовках: «Бледно-серое небо светлело, холодело, синело...»; «Все зашевелилось, проснулось, запело, зашумело, заговорило»; «Еще много времени оставалось до первого лепета, до первых шорохов и шелестов утра, до первых росинок зори».[2, с. 32]. Чтобы передать полноту своих ощущений, автор стремится воздействовать на различные органы чувств: зрение, слух, обоняние. Такой синкретизм в картинах природы придает им пластическую ясность и выразительность, а также вполне отвечает жизненной правде, ибо, воспринимая образ с помощью одного органа чувств, мы испытываем одновременно целый ряд попутных ассоциаций. Вместе с тем такое описание позволяло автору добиваться богатства в оттенках своей речи.

Так, в картине летней ночи последовательно отмечены три момента: зрительный, обонятельный и слуховой: Темное, чистое небо торжественно и необъятно-высоко стояло над нами со всем своим таинственным великолепием. Сладко стеснялась грудь, вдыхая тот особенный, томительный и свежий запах - запах русской летней ночи. Кругом не слышалось почти никакого шума... Лишь изредка в близкой реке с внезапной звучностью плеснет большая рыба, и прибрежный тростник слабо зашумит, едва поколебленный набежавшей волной...

Важно отметить, что, рисуя природу, Тургенев дает ее не неподвижной, застывшей, а показывает в непрерывном движении и изменении: восход и закат солнца, появление облаков, движение звезд, шелест ветра, полет насекомых и птиц и многое другое.

В рассказе «Бежин луг» перед нами последовательно сменяются картины природы, обусловленные суточным вращением земли, причем автор фиксирует свое внимание преимущественно на переходных моментах: от вечера к ночи, от ночи к утру и т. д. Этот процесс вечного движения природы иногда непосредственно ощущается человеком: «Бесчисленные, золотые звезды, казалось, тихо текли все, наперерыв мерцая, по

направлению Млечного Пути, и, право, глядя на них, вы как будто смутно чувствовали сами стремительный, безостановочный бег земли...» [12, с. 104].

Приобщая природу к своим интимным, лирическим переживаниям, автор раскрывает в то же время ее воздействие на героев рассказа. Если картина звездного неба вызывает у рассказчика чувство стремительного движения земли, то великолепие ее привлекает и самого незаметного из мальчиков – семилетнего Ваню: «Гляньте-ка, гляньте-ка, ребятки... гляньте на божьи звездочки, - что пчелки роятся!» ...глаза всех мальчиков поднялись к небу и не скоро опустились».

Так, описание природы в «Бежином луге» органически связано с повествованием и придает рассказу особую эмоциональную окраску. Рассказ написан тем «гибким, чарующим, волшебным языком», каким был, по определению самого Тургенева, его родной язык, язык великого русского народа [3, с. 73]

Рецензент: Шербоев С., д.и.п., профессор

ЛИТЕРАТУРА

1. Крюкова, Л. С. Практическая методика обучения русскому языку как иностранному: учеб. пособие. М.: Флинта: Наука, 2014. - 480 с.
2. Перельгин, А.И. Основные формы реализации языкового контакта. // Ученые записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. - 2010. - № 3. - С. 200-204.
3. Политцер, Р.А. Об отношении лингвистики к обучению языку. В кн.: Методика преподавания иностранных языков за рубежом. - М., 1967. – 362с.
4. Преподавание иностранных языков и его лингвистические основы. – М.: Изд. «Наука», 1972, - 343 с.
5. Принципы типологического анализа языков различного строя. - М., 1982. – 188 с.
6. Протасова, Е.Ю., Родина Н.М. Методика развития речи двуязычных дошкольников. М.: «ВЛАДОС», 2010. -225 с.
7. Психоллингвистика и обучение иностранцев русскому языку. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 276 с.
8. Психология и методика обучения второму языку. - М., 1971. – 198 с.
9. Рамзаева, Т.Г., Львов М.Р. Методика обучения русскому языку в начальных классах: Учебное пособие для учащихся педагогических институтов. - М., «Просвещение», 1979. - 431 с.
10. Рассудова, О.П. Употребление видов глагола в современном русском языке. - М., «Просвещение», 1982. – 128 с.
11. Рожкова, Г.И. К лингвистическим основам методики преподавания русского языка иностранцам. – Л., 1977. – 234 с.
12. Тургенев, И.С. Полное собрание сочинений и писем в тридцати томах. Т. 3. М.: «Наука», 1979.

ОБУЧЕНИЕ ЛЕКСИКЕ РУССКОГО ЯЗЫКА НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ И.С.ТУРГЕНЕВА «ЗАПИСКИ ОХОТНИКА»

В статье говорится, что в «Записках охотника», созданных на богатом материале народного быта, на базе обширных наблюдений жизни крестьянства проявилось все своеобразие речевой манеры Тургенева, типичные приемы его словесного мастерства. Для языка «Бежина луга» характерно соединение эмоционально-лирической приподнятости в описаниях природы и реалистической, построенной на фольклорных оборотах разговорно-бытовой речи действующих лиц. Это сказывается и в лексике, и в синтаксических конструкциях, и в ритмико-интонационной подвижности речевой стихии.

С помощью постоянных лексических повторов, анафор, сравнений, сложных и разнообразных симметрических построений, звукового соответствия Тургенев достигает исключительной музыкальности в пейзажных зарисовках.

Ключевые слова: русский язык, речь, словесное мастерство, лексика, синтаксические конструкции, ритмико-интонационная подвижность, фольклорный оборот, обучение методическим приемам.

ОМУЗИШИ ЛЕКСИКАИ ЗАБОНИ РУСӢ ДАР МИСОЛИ АСАРИ И.С.ТУРГЕНЕВ «ЁДДОШТҲОИ ШИКОРЧӢ»

Дар мақола гуфта мешавад, ки дар «Ёддоштҳои шикорчӣ», ки дар асоси маводди ҳаёти халқ офарида шудааст, дар асоси мушоҳидаҳои васеи ҳаёти деҳқонон тамоми хусусиятҳои услуби гуфтори Тургенев ва усулҳои хоси маҳорати лафзии ӯ ошкор карда шудаанд. Забони «Марғзорҳои Бежин» бо омезиши эҳсосӣ ва лирикӣ дар тасвири табиат ва воқеият, ки бар ибораҳои фолклорӣ дар суҳанронии персонажҳо сохта шудааст, хос аст. Ин дар таркиби луғавӣ, сохти синтаксисӣ ва ҳаракатнокии ритмикӣ-интонасионии унсурҳои нутқ зоҳир мегардад.

Тургенев бо ёрии такрори доимии луғавӣ, анафораҳо, муқоисаҳо, конструкцияҳои симметрии мураккабу гуногун ва мувофиқати садоӣ дар нақшаҳои ландшафтӣ ба мусиқии истисноӣ ноил мегардад.

Калидвожаҳо: забони русӣ, нутқ, маҳорати шифоҳӣ, лексика, сохторҳои синтаксисӣ, ҳаракатнокии ритмикӣ ва интонатсия, фолклор, таълими усулҳои методӣ.

TEACHING RUSSIAN LANGUAGE VOCABULARY USING THE EXAMPLE OF I.S. TURGENEV'S WORK "NOTES OF A HUNTER"

The article says that in "Notes of a Hunter," created on rich material from folk life, on the basis of extensive observations of the life of the peasantry, all the originality of Turgenev's speech manner and the typical techniques of his verbal mastery were revealed. The language of "Bezhin Meadows" is characterized by a combination of emotional and lyrical elation in descriptions of nature and realistic, built on folklore expressions in the colloquial speech of the characters. This is reflected in vocabulary, syntactic constructions, and rhythmic-intonation mobility of the speech element. With the help of constant lexical repetitions, anaphors, comparisons, complex and varied symmetrical constructions, and sound correspondence, Turgenev achieves exceptional musicality in landscape sketches.

Keywords: Russian language, speech, verbal skill, vocabulary, syntactic structures, rhythmic and intonation mobility, folklore, teaching methodological techniques.

Маълумот дар бораи муаллифон: Андамова Ҳумоюн - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторант. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 918575840

Рӯзиева Лола Толибовна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. E-mail: akila.ru@mail.ru

Сведения об авторах: Андамова Хумаюн - Таджикский национальный университет, докторант. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 918575840

Рузиева Лола Толибовна - Таджикский национальный университет, доктор педагогических наук, профессор. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: akila.ru@mail.ru

Information about the author: Andamova Humayun - Tajik National University, doctoral student. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 918575840

Ruzieva Lola Tolibovna - Tajik National University, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. E-mail akila.ru@mail.ru

**ТАЪЛИМИ КАЛИМАҲОИ АСЛАН ТОҶИКӢ ВА ИҚТИБОСӢ
ДАР СИНФИ 7**

Бобокалонова Р.Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Мусаллам аст, ки дар замони муосир дар равияи таълиму тарбия омӯзгорон бояд ҳамқадами замон буда, шахсиятҳои комил ва қобили қабули талаботи бозори ҷаҳониरो тайёр намоянд. Донишхое, ки онҳо дар муассисаҳои таҳсилоти умумии миёна, ки дар муддати 11 сол омӯхтаанд, дар ҳаёт татбиқ намуда, дар рӯзгори ҳаррӯзаашон истифода бурда тавонанд.

Акнун масъалаи хел, сохту лаҳзаҳои дарс ва дар заминаи ҳар як лаҳзаи дарс вобаста ба хели он (дарс) чиҳо дар мадди назар буданаш аз тарафи муаллими ҷавону оянда дақиқтар тасаввур карда шавад.

Ба ақидаи олими рус Вяземский Е. Е., муносибати босалоҳият дар таълим падидаи нав набуда, онро мардуми тоҷик ҳазорсолаҳо инҷониб истифода бурдаанд. Чӣ тавре ки таърих гувоҳ аст, дар гузашта шахсони соҳибқасб таҷрибаи худро аз як насл ба насли дигар интиқол медоданд. Татбиқи муносибати босалоҳият пайванди наслҳо мебошад. Моҳият ва муносибати босалоҳият низ ҳамин аст, ки шогирд дар натиҷаи гирифтани дониш дорои малака ва маҳорат мегардад [14, с. 25].

Барои он ки ба мафҳумҳои дониш, малака ва маҳорат ошноӣ пайдо менамоем, стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки то солҳои 2026 идома меёбад, мутобиқи тамоюлҳои ҷаҳони муосир на ба дониш, балки ба салоҳиятнокӣ асос ёфтааст, имконияти аз худ кардани салоҳияту малакаҳои асосии иҷтимоӣ, ба монанди қабули масъулиятнокӣ, банақшагирии такмили ихтисос, илмомӯзӣ дар раванди ҳаёт, тайёрии касбии мутобиқ ба бозори меҳнат, донишу малака барои худтакмилдиҳӣ зарур, малакаи ташкили тарзи ҳаёти солим арзишҳои ҷомеаи шаҳрвандиро таъмин менамояд.

Салоҳият маҷмуи дониш, малака ва маҳорати ба ҳам пайванде, ки ба мақсади ҳалли масъалаҳои мушаххаси ҳаётӣ, маърифатӣ ва касбӣ равона карда мешавад.

Салоҳиятнокӣ маҷмуи қобилияти инсонро оид ба мустақилона истифода кардани унсурҳои мухталифи дониш, малакаю маҳорат ва усули фаъолият дар вазъияти муайян (вазъияти таълимӣ, инфиродӣ ва касбӣ) нишон медиҳад.

“Дониш натиҷаи ҷараёни фаъолиятест, ки зерин мафҳуми он натиҷаи маърифати дорои ҳақиқати ногузир мантиқан шайъан асоснок карда шудаанд ва санҷиши таҷрибавӣ фаҳмида мешавад. Малака аз худ намудани ҷараёни фаъолияти муайянест, ки дар натиҷаи гирифтани донишу таҷриба гирифта мешавад.

Маҳорат фаъолиятест, ки дар зехни шогирд дар натиҷаи таълим ва такрори бисёркарата ҳосил мешавад.

Муносиботи босалоҳият ба таълим тақозо дорад, ки хонандагон бештар фаъол бошанд, яъне хонанда меҳвар ё ҷавҳари асосии талаботи босалоҳият аст” [14, с. 25].

Пеш аз ҳама, бояд хотиррасон кард, ки барои ба мақсад расидани омӯзгор, бидуни барномаи забони тоҷикӣ ва китоби дарсӣ барои таълими фанни забони тоҷикӣ ғайри имкон аст.

Барномаи забони тоҷикӣ чун ҳамаи барномаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии миёна ҳуҷҷати давлатӣ ба ҳисоб рафта, пурра таълим додани мавод ва риоя намудани талаботи он ҳатмӣ ва зарур аст.

Тибқи Барномаи забони тоҷикӣ барои синфҳои 5-11 (2006) дар бораи «Калима» хонандагон маълумоти аввалинро дар синфи V гирифтаанд, ки барои таълими он ҳамагӣ 6 соат ҷудо шудааст.

Бояд таъкид намуд, ки ҳар як омӯзгор пеш аз баргузори дарс бо кадом метод ва мувофиқ намудани усули интихобшударо бо маводди нав, нақшарезӣ намуда, омодагӣ мебинад.

Инак, пеш аз оғози дарс мо метавонем бо хонандагон усули “Ангезиши зеҳн”-ро гузаронем, ба ин лаҳзаи дарс 4-5 дақиқа чудо намудан кифоя аст.

Мақсадҳо:

- гирдоварии андешаҳо;
- фаъолгардонии хонандагон дар чараёни дарс;
- ба вучуд овардани вазъияти чуствульӯ.

Натиҷа:

Хонандагон:

- фикру мулоҳизаҳои худро баён мекунанд;
- дониши худро ба хотир меоранд;
- дар рафти дарс фаъолона иштирок мекунанд.

Сатҳи баргузори дарс бо дараҷаи малакаву маҳорати омӯзгор ва истифодабарии дастовардҳои навини илмию методӣ аз тарафи ӯ иртиботи ногусастанӣ дорад. Дар ин росто нуқтаеро низ бояд хотирнишон кард, ки дар асоси талаботи барномаи таълимӣ дуруст тартиб додани нақшаи мавзӯй-тақвимӣ низ, бешак, ба сифати таълим таъсири чашмгире дорад. «Агар омӯзгор бо диди тоза ва зеҳни гиро аз нақшаҳои мураттабшуда истифода намояд, шогирдони арзанда ва ҳақиқиро ба воя мерасонад» [1, с. 5].

Аз суҳанони боло чунин бармеояд, ки тартиб додани нақшаи мавзӯй-тақвимӣ, баҳусус, аз омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ тақозо дорад, ки ниҳоят бориқбину дақиқкор бошанд, зеро дар барнома силсилаи пайдарҳамии омӯзиши ин ё он боб ё мавзӯ дар мадди назар қарор дода шудааст.

Чунон ки маълум аст, мувофиқи барномаи солҳои охир идомаи боби «Калима (луғат)» дар синфи VII таҳти унвони «Калима ва фразеология (таъбирҳо)» 14 соат таълим дода мешавад, ки бо истифода аз ин миқдори соатҳо ба хонандагон дар бораи калимаҳои аслан тоҷикӣ, иқтибосӣ, калимаҳои шевагӣ ва соҳавӣ (қасбӣ), таърихи баромад (этимология)-и баъзе калимаҳо, воҳидҳои фразеологӣ (таъбирҳо) ва фарқи онҳо аз таркибу ибораҳои озод, манбаъҳои пайдоиш ва аҳамияти онҳо, яъне таъбирҳо, дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ маълумот дода мешавад.

Калима чунин воҳиди асли ва маънидори забон мебошад, ки мафҳум ба воситаи он ифода меёбад, аз ин рӯ, истеъмоли саҳеҳу муносиби ҳар калима барои ба таври мушаххас ва дақиқ мақсадноки фикр, ба адиб ёрӣ мерасонад.

Муҳаққиқи варзидаи рус Д.Э. Розентал таъкид доштааст, ки «истеъмоли калима мутобиқи маъноӣ ҳосе, ки дар забони адабӣ дорад, шартӣ асосии гуфтори дуруст маҳсуб мешавад» [7, с. 34]. Ҳамин «нутқи дуруст» ҳамеша дар забон меъёрҳои дорои меъёрҳои маҳсус будааст, ки мутобиқи вазъи таърихӣ ва ниёзҳои ҷомеаи ҳар даврон тағйиру таҳаввул пазируфтааст, бинобар ин услуби офариниши асари ҳар нависанда қабл аз ҳама ҳосили хостаҳову натоиҷи эҳтиёҷоти маънавии насли ҳамзамони ҳамон нависанда арзёбӣ мешавад.

Чӣ тавре ки дар боло қайд гардид, хонандагон дар синфи 5 бо мавзӯи мазкур шинос буда, калима ва маъноӣ луғавӣ, маъноӣ асли ва маҷозии калима, калимаҳои якмаъно ва сермаъно, синоним, антоним, омонимҳо шинос шуда, луғатҳои тафсирий ва дузабона, дарки мафҳуми калима ва истифодаи онҳо аз худ кардаанд.

Аз ин рӯ, дар синфи 7 мувофиқи барномаи таълимӣ дарси аввали ин боб ба мавзӯи «Калимаҳои аслан тоҷикӣ ва иқтибосӣ» бахшида мешавад.

Ҳангоми таълими мавзӯи «Калимаҳои аслан тоҷикӣ ва иқтибосӣ» хонандагон бояд фаҳманд, ки таркиби луғавии забони тоҷикӣ басо бой буда, он дар мачмӯ ба ду қисмати асосӣ:

- а) калимаҳои аслан тоҷикӣ;
- б) калимаҳои иқтибосӣ чудо карда мешавад.

Калимаҳоеро аслан тоҷикӣ меноманд, ки онҳо таърихан калимаҳои худӣ буда, офаридаи худӣ халқи тоҷик аст, ҳамзамон, онҳо боигарии ҳақиқии забони тоҷикӣ ба шумор мераванд. Калимаҳои аслан тоҷикӣ калимаҳои, ки аз замонҳои қадим боз асос ва манбаи луғатизабони тоҷикиро ташкил намуда, дар заминаи худӣ забони тоҷикӣ пайдо шудаанд ва аз

тарафи дигар, баромади онҳо ба қадимтарин сарчашмаҳои забони тоҷикӣ – ба яке аз забонҳои қадимаи мансуби гурӯҳи забонҳои эронӣ рафта мерасад. Ин гуна калимаҳо гурӯҳи асосии лексика мебошанд ва хусусиятҳои хоси таркиби луғавӣ, система ва роҳҳои инкишофи тақмили онро муайян менамоянд.

Забони ҳозираи тоҷик таркиби луғавии бой ва фаровон дорад, ки асосан дар заминаи ҳуди забони тоҷикӣ дар асоси тарақиёти мустақили воситаҳои лексикиву грамматикӣ, инчунин дар натиҷаи инкишофи мустақили маъноҳои лексикии калимаҳои гуногун ба вучуд омадааст.

Калимаҳое, ки бо сабабҳои гуногун (муносибатҳои иҷтимоиву сиёсӣ, иқтисодиву маданӣ) аз забони дигар ба забони мо (тоҷикӣ) ворид шудаанд, калимаҳои иқтибосӣ ном доранд. Калимаҳои иқтибосӣ дар забони тоҷикӣ бештар аз забонҳои арабӣ, туркию ўзбакӣ ворид шуда, баъдтар - аз нимаи дуюми асри XIX сар карда то ба имрӯз воридшавии калимаҳои русӣ-байналмилалӣ ба мушоҳида гирифта мешаванд.

Қараёни ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ дохил шудани калима ва ибораҳои арабӣ аз асрҳои VII-VIII, аз давраи Эрону Осиёи Миёнаро истило кардани арабҳо сар карда, то Инқилоби Кабири Сотсиологии Октябр давом намудааст. Вале ба шогирдони бояд гуфт, ки ба забони тоҷикӣ дохил шудани унсурҳои лексикии арабӣ дар ҳамаи давраҳо характери яқхела нашофт.

Забоншинос Н. Маъсумӣ ворид шудани калимаҳои арабиро дар “Сабаби дигаре, ки дар протсессии ба забонамон дохил гардидани унсурҳои забони арабиро тезондааст, тарҷума мекунад. Дар асри X – баъд аз забони тоҷикии дарӣ гузаштани қорҳои давлатӣ, маъмурӣ, сиёсӣ ва ҳарбӣ, маданӣ ва адабӣ як қатор асарҳои пеш аз ин ба забони арабӣ навишташудаи таърихӣ ва илмӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума карда шуд” [4, с. 31].

Масалан, дар асрҳои IX-X дар хоки Мовароуннаҳр ва Хуросон забони тоҷикӣ барои ин ки ҳамчун забони умумихалқӣ шакл гирад, бо дигар лаҳҷаву забонҳо, аз ҷумла бо забони арабӣ муқобилат мекард.

Халқи тоҷик аз қадим аст, ки бо як қатор халқҳои туркзабон, хусусан бо халқи ўзбек, муносибатҳои ҳамсоғӣ ва ҳамватанӣ дорад. Ба забони тоҷикӣ дохил шудани калимаҳои қавмҳои туркзабон асрҳо боз давом дорад. Калимаҳои забонҳои туркӣ дар сарчашмаҳои адабӣ ва таърихӣ асри XI ва ҳатто пештар аз он ҳам мушоҳида мешавад ва баъдан дар асрҳои XIII-XIV аз пештара дида пурзӯртар мегардад, ки ин ҳолат ба мустаҳкам шудани муносибатҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва маданияи халқҳои ин сарзамин вобаста аст.

Аз ин рӯ, барои он ки гуфтаҳои фавқ амалан дастраси шогирдон гардонидани шавад, метавон аз ҷадвали зерин истифода намуд:

Ҷадвали 1. Калимаҳои аслан тоҷикӣ ва иқтибосӣ*

Калимаҳои аслан тоҷикӣ	Калимаҳои иқтибосӣ		
	Арабӣ	Туркию ўзбекӣ	Русӣ-байналмилалӣ
об	мақтаб	қишлоқ	роман
чашм	муаллим	қошук	опера
гӯш	таълим	қолин	аптека
забон	маъруф	қаймоқ	глобус
даҳон	тарбия	курут	музей
модар	маърӯза	қамчин	Москва
падар	шеър	қаровул	Кремл
талх	рубой	қима	бригада
тунд	ғазал	қайроқ	кино
оҳиста	даъво	бой	филм

*Таъқид.: Таблитсаи мазкур бо баъзе тағйирот аз саҳ 59 дастури Сангов Қ. «Таълими лексикаи забони тоҷикӣ дар синфҳои V-VI» гирифта шудааст.

рафтан хандидан пурсидан омадан	саҳифа китоб илм маданият	элак босмачй кундоқ	ручка перо сомолёт танк
--	------------------------------------	---------------------------	----------------------------------

Албатта, таблитсаи мазкурро аз ҳисоби калимаҳои чи аслан тоҷикӣ ва чи иқтибосӣ беинтиҳо идома додан мумкин аст. Аммо ҳамин мисолҳо дар он овардашуда кифоя аст, ки зимни онҳо дар бораи хусусиятҳои калимаҳои аслан тоҷикӣ, сабабҳо, мавқеъ ва аҳамияти ба забони тоҷикӣ воридшавии калимаҳои иқтибосӣ ба хонандагон маълумоти то андоза қонькунанда дода шавад. Вале шарт баён ва ҳалли ин амал он аст, ки агар дар ҷараёни он дар баробари шарҳи этимологии калимаҳои иқтибосӣ нишона ё худ аломатҳои зоҳирӣ, ё худ фонетикӣ онҳо ҳам шарҳ дода шаванд.

Бояд қайд кард, ки хусусияти сермаъноӣ бештар ба калимаҳои асли хос аст, калимаҳои иқтибос шуда, одатан сермаъно намешаванд. Барои он ки калимаҳои иқтибосшуда хусусияти сермаъноиро пайдо кунанд, лозим аст, ки муддати зиёд дар забон истиъмол шаванд ва ҳазм гарданд. Хусусияти дигари калимаҳои асли дар он аст, ки бештари онҳо маъноӣ конкрет доранд. Қисми зиёди калимаҳои иқтибосӣ, масалан, бисёр калимаҳои арабии тоҷикишуда маъноӣ абстрактро доранд. Мисол: (илм, ваҳдат, самара, воҳид).

Дар аввали калимаҳои арабӣ омадани ҳиссаҳои ма-, му, та ва дар таркиби онҳо бештар мавҷуд будани аломати сакта (маъно, таъна, даъво, санъат, масъул) ва овозҳои ҳамсадоҳои шадда ва ё ташдиддор, чун дд, сс, кк, ққ (мубаддал, муҳаббат, муассиса, мураккаб, машаққат) дар таркиби калимаҳои туркию ўзбекӣ бештар ҷой доштани ҳамсадоҳои қ (қошук, қишлоқ, милтиқ) ва дар аввали калимаҳои русию байналмилалӣ омадани ду ҳамсадо (театр, бригадир, стансия) бояд аз тарафи муаллим таъкид карда шавад. Дар ин бобат, албатта, тарикӣ тафсир додан ва ё номбар намудани синоними тоҷикии баъзе калимаҳои иқтибосӣ барои боз ҳам дақиқтар сарфаҳм рафтан ба моҳияти масъала дарсро шавқовартар хоҳад намуд.

Аз ҷумла, баъзе “калимаҳои иқтибосиро бо синоними тоҷикиашон тавассути таблитсаи зерин метавон ба маърази диққати хонандагон гузошт, ки ҳатто ба шарҳашон эҳтиёҷ намононад” [12, с. 198].

Ҷадвали 2.

Калимаҳои иқтибосӣ	Синоними тоҷикии калимаҳои иқтибосӣ
муаллим	омӯзгор, устод
мактаб	дабистон
қишлоқ	деҳа
қошук	ҷумча
элак	ордбезак
тарбия	парвариш
ваҳдат	яғонагӣ
воҳид	як, якто, яғона
самар	мева, бор
ҳосил	натича бор, мева

Лаҳзаи мустаҳкамкунии дарси мазкурро низ метавон шавқовару сермаҳсул ташкил намуд. Масалан: аз калимаҳои аслан тоҷикӣ ва иқтибосии таблитсаи фавқ истифода намуда, ба таври мувозӣ тартиб додани ҷумлаҳо, навиштан ва номбар намудани калимаҳои, ки дар таркибашон (дар аввал, мобайн ва ё охирашон) ҳисса ва овозҳои му, та, ия, ь, қ мавҷуд бошанд, ё ки овозе ташдид ёфта бошад. Барои иҷрои ин ҳама супоришҳо хонандагон метавонанд аз адабиёти иловагӣ бо мисоли аз луғати имло ва махсусан, аз луғати дучилдаи «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (с.1969) дар синф ва ҳам дар хона истифода баранд, ки ба ин восита онҳо ба таърихи баромади калимаҳои иқтибосӣ бештару беҳтар шиносӣ пайдо мекунанд.

Хулоса, бояд зикр намуд, ки “устод Садриддин Айнӣ нақши луғати шевагиро дар соҳаҳои такмил ва равнақи минбаъдаи забони адабии ҳозираи тоҷик аз ҳамин ҷиҳат тавзеҳ намуда, навишта буд: “Имрӯз барои васеъ кардани забони илмӣ ва адабии тоҷик ва барои

фаҳмида хондани оммаи босаводшудаи тоҷик ва ҷавонони таҳсилдида ва таҳсилдидаистода, ӯ ба китобҳои луғати гуногун муҳтоҷ: мо бояд дар ҳар фан луғатҳои алоҳидаи илмӣ ва барои таъмин кардани талаби ҷавонони бодониш шудаистодаи тоҷик қомусро дошта бошем; инчунин мо бояд, китоби луғате дошта бошем, ки хазинаи забони халқро дар бар гирифта бошад ва забони зиндаи халқро ба пеши коркунони илмӣ ва адабӣ мисли материал тайёр карда монем» [5, с. 14].

Хонанда дар омӯзиши илм (ин ё он фан) на танҳо шунаванда ва донишомӯз, балки бояд эҷодкор бошад ва ҳодисаҳои хуб дарк карда тавонад. Аз сарчашмаҳои таърихӣ ва сарчашмаҳои иттилоотӣ истифода намуда, ба фаъолияти ҳамсабақонаш баҳогузори карда тавонад. Ҳодисаҳои мураккабро аз ҳодисаҳои сода фарқ кунад ба ҳодисаҳои забонӣ баҳо дода тавонад ва дар асоси он вобаста ба замона мавзӯҳои аз худ намояд.

Муқарриз: Шербоев С., д.и.п., профессор

Адабиёт

1. Барномаи забони тоҷикӣ барои синфҳои V - XI. – Душанбе, 2006. – 37 с.
2. Бобомуродов Ш., Сабзаев С. Забони тоҷикӣ (Барои синфи V). – Душанбе, 2016. – 280 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик, ҷ.1 (Лексикология, фонетика, морфология). – Душанбе: Дониш, 1985. – 385 с.
4. Маъсумӣ Н. Очеркҳои оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. - Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1959. – 296 с.
5. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1 (Луғатшиносӣ). - Душанбе, 2007. – 242 с.
6. Мачидов Ҳ. Калимаҳои иқтибосии туркӣ-муғулӣ дар забони тоҷикӣ // Маърифат, № 9-10-Душанбе, 2007. – 31 с.
7. Розенталь Д.Э. Русский язык. Учебное пособие. Для школьников ст. классов и поступающих в вузы. – М.: Издательство «Мир и образование», 2010. - 448 с.
8. Сангов К. Таълими лексикаи забони тоҷикӣ дар синфҳои V-VI. – Душанбе, 1991.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. - М., 1969. – 951 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. - М., 1969. – 952 с.
11. Хаскашов Т., Ҳамидов Р. Забони тоҷикӣ (Барои синфи V). – Самара, 2002. – 288 с.
12. Шербоев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ (Барои донишҷӯёни факултатҳои филологии мактабҳои олии Тоҷикистон). - Душанбе: “Шуҷоиён”, 2011. – 456 с.
13. Эшнӣёзов М. Диалектологияи тоҷик (Дастури таълимӣ). Қ. 1. - Душанбе, 1977. – 113 с.
14. Вяземский Е.Е., О.Ю. Стрелова. Педагогические подходы к реализации концепции единого учебника по истории. – М.: Просвещение, 2015. – 80 с.

ТАЪЛИМИ КАЛИМАҲОИ АСЛАН ТОҶИКӢ ВА ИҚТИБОСӢ ДАР СИНФИ 7

Мақола ба усулҳои омӯзиши мавзӯҳои марбут ба боби калима дар синфи 7-ум, бахусус калимаҳои аслан тоҷикӣ ва иқтибосӣ бахшида шудааст. Мувофиқи барномаи забони тоҷикӣ барои синфҳои 5-11 (соли 2006) идомаи боби «Калима (луғат)» дар синфи VII таҳти унвони «Калима ва фразеология (таъбирҳо)» 14 соат таълим дода мешавад, ки бо истифода аз ин миқдори соатҳо ба хонандагон дар бораи калимаҳои аслан тоҷикӣ, иқтибосӣ, калимаҳои шевагӣ ва соҳавӣ (касбӣ), таърихи баромад (этимология)-и баъзе калимаҳо, воҳидҳои фразеологӣ (таъбирҳо) ва фарқи онҳо аз таркибу ибораҳои озод, манбаҳои пайдоиш ва аҳамияти онҳо, яъне таъбирҳо, дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ маълумот дода мешавад. Дар баробари омӯзиши мавзӯи «Калимаҳои аслан тоҷикӣ ва иқтибосӣ» ба пайдоиши калимаҳои аслан тоҷикӣ ва муқоисаи онҳо бо калимаҳои иқтибосӣ бояд диққати махсус дода, аз усулу воситаҳои самаранок ва аёнӣ истифода бурд. Муаллиф барои омӯзиши самараноки ин мавзӯҳо усул ва роҳҳои гуногунро пешниҳод менамояд, ки дар он таҳлили муқоисавӣ ва этимологияи калимаҳо аҳамияти хос дорад.

***Калидвожаҳо:** таълими калима, калимаҳои аслан тоҷикӣ, калимаҳои иқтибосӣ, салоҳиятнокӣ, малакаву маҳорати омӯзгор, нақшаи мавзӯ-тақвими.*

ОБУЧЕНИЕ ИСКОННО ТАДЖИКСКИМ И ЗАИМСТВОВАННЫМ СЛОВАМ В 7 КЛАССЕ

Статья посвящена методике преподавания лексических тем в 7 классе, в частности, исконно таджикских и заимствованных слов. Согласно программе по таджикскому языку для 5-11 классов (2006 год), продолжение темы «Слово (лексика)» в 7 классе под названием «Слово и фразеология (идиомы)» отводится 14 часов. За это время ученики знакомятся с такими понятиями, как исконно таджикские слова, заимствованные слова, диалектные и профессиональные слова, этимология некоторых слов, фразеологические единицы (идиомы), их отличие от свободных словосочетаний и предложений, источники происхождения и значение идиом в устной и письменной речи. При изучении темы «Исконно таджикские и заимствованные слова» особое внимание уделяется происхождению исконно таджикских слов, их сравнению с заимствованными словами. Для этого используются эффективные и наглядные методы обучения. Автор предлагает различные подходы и приемы для эффективного обучения этим темам, делая акцент на сравнительном анализе и этимологии слов.

Ключевые слова: обучение лексике, исконно таджикские слова, заимствованные слова, компетентность, навыки учителя, тематическое планирование.

TEACHING NATIVE TAJIK AND BORROWED WORDS IN THE 7TH GRADE

This article is dedicated to the methodology of teaching lexical topics in the 7th grade, particularly, native Tajik and borrowed words. According to the Tajik language curriculum for grades 5-11 (2006), the continuation of the topic «Word (lexicon)» in the 7th grade under the title «Word and phraseology (idioms)» is allotted 14 hours. During this time, students become acquainted with such concepts as native Tajik words, borrowed words, dialectal and professional words, etymology of some words, phraseological units (idioms), their distinction from free word combinations and sentences, sources of origin and the meaning of idioms in oral and written speech. When studying the topic «Native Tajik and borrowed words,» special attention is paid to the origin of native Tajik words, their comparison with borrowed words. Effective and visual teaching methods are used for this purpose. The author proposes various approaches and techniques for effective teaching of these topics, emphasizing comparative analysis and etymology of words.

Keywords: vocabulary teaching, native Tajik words, borrowed words, competence, teacher skills, thematic planning.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бобокалонова Раъно Норбаевна, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, дотсенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёт. Нишонӣ: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121. Тел.: (+992) 933 77 29 33. E-mail: b.rano@bk.ru*

Сведения об авторе: *Бобокалонова Рано Норбаевна, Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни, доцент кафедры методики преподавания языков и литература. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121. Тел.: (+992) 933 77 29 33. E-mail: b.rano@bk.ru*

About the author: *Bobokalonova Rano Norbaevna, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, Associate professor of the Department of methods of teaching languages and literature. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. Ph.: (+992) 933 77 29 33. E-mail: b.rano@bk.ru*

ТДУ: 796

ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАРБИЯИ ХОНАНДАГОН ДАР САМТИ ТАРЗИ ҲАЁТИ СОЛИМ БО ИСТИФОДА АЗ БОЗИҲОИ МИЛЛӢ

Қаландарбекова Б. Х.

Донишкадаи тарбияи ҷисмонӣ ба номи С. Раҳимов

Тарбияи тарзи ҳаёти солим дар миёни хонандагони муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ ҳамчун методи тарбия бевосита ба рушди ҷисмонии насли наврас равона шудааст. Дар ин масир, вазифаи асосии тарбияи сифатҳои ҷисмонии хонандагонро ҷалби онҳо ба бозиҳои серҳаракат ва дур шудан аз омилҳои манфии иҷтимоӣ ташкил медиҳад. Таҳлили назариявии ин раванд, раванқ додани роҳҳои нави тарбияи тарзи ҳаёти солиро дар хонандагон дар асоси назарияҳои мавҷуда пешбинӣ мекунад. Пайвасти кардани назария ва амалия дар ин самт, барои тақмили умумии падидаи тарзи ҳаёти солим ва ҳамбастагии он бо дидактика шакли нави назариявии тарбия ва таълим мебошад, ки дар системаи тарбияи муносири тоҷик мавқеи хоса дорад. Дар шароити муносибатҳои оила, ҷомеа ва мактаб дар самти тарбияи тарзи ҳаёти солим ташвиқи варзиш, бозиҳои миллӣ ва бозиҳои серҳаракат дар системаи мактабӣ таъсиси маркази умумии илмӣ ва назариявиро тақозо мекунад. Тарбияи тарзи ҳаёти солим ҳамчун методи тарбияи падидаи иҷтимоӣ мебошад, ки донишҳои гурӯҳҳои гуногуни ҷомеаро ба худ ҷалб мекунад. Бинобар ҳамин, омӯзиши ин раванд дар муносибат бо хонандагони синфҳои болоӣ яқе аз самтҳои нави таҳлили дидактикӣ мебошад. Вобаста ба ин ҳамгироии тарбияи анъанавӣ ва миллӣ бо тарбияи замонавӣ дар дидактика ворид карда мешавад, ки он хонандагони синфҳои болоиро фаро мегирад. Дар ин раванд ҷанбаҳои назариявӣ ва таҷрибавии ин падида аз нигоҳи дидактикӣ доимо дар вобастагӣ бо тайғиротҳои иҷтимоии ҷомеа рушд мекунад. Ҳамчун усули дидактикӣ дар тарбияи тарзи ҳаёти солим ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии рушди бозиҳои серҳаракати миллӣ ташкил медиҳанд. Усули дидактикаи замони муносири дар самти тарбияи тарзи ҳаёти солим барои хонандагони синфҳои болоӣ тақмили умумии падидаи тарзи ҳаёти солим ва ҳамбастагии он бо илми педагогикаро дар назар дорад, ки идеяҳои тарбияро мавриди таҳлил қарор медиҳад. Ин самт муносибатҳои оила, ҷомеа ва мактабро дар роҳи тарбияи тарзи ҳаёти солим дар асоси ташвиқи варзиш, бозиҳои миллӣ ва бозиҳои серҳаракат дар системаи мактабӣ ва иҷтимоӣ пайвасти карда, дар маҷмӯъ, фазои дидактикаи иҷтимоиро рӯйи кор меорад.

Санаи 19 майи соли 2009 таҳти рақами №528 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи стандартҳои иҷтимоии давлатӣ» қабул гардид ва мутобиқи он стандартҳои иҷтимоии давлатӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш меъёру муқаррароти зеринро дар бар мегиранд:

- меъёрҳои таъмини аҳолии бо иншооти варзишӣ ва ҳайати мураббӣёну омӯзгорон барои омӯзиш ва инкишофи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш;

- тартиби маблағгузори муассисаҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш аз буҷетҳои сатҳҳои гуногун;

- меъёрҳои оид ба назорати тиббии варзишгарон ва шахрвандоне, ки бо тарбияи ҷисмонӣ машғуланд ва таъмини санитарияи гигиенини ҳадамоти дахлдор [1,35].

Барои муайян кардани объекти тарбияи ҷисмонӣ дар синфҳои болоӣ мебоист синни мактабии хонандагонро тасниф намуд. Дар тадқиқоти мо синфҳои болоӣ аз синфи 9 то синфи 11 ҳамчун объекти омӯзиш интихоб шудаанд. Маҳз дар ҳамин давра рушди шавқ ба равандҳои иҷтимоӣ ба монанди мушоҳида аз рафтор ва шавқи калонсолон, шавқ ба омилҳои манфӣ, ҷустуҷӯи гурӯҳҳои ғайрисинфӣ, иттиҳодияҳои шавқовар ҷои махсусро ишғол мекунад. Бинобар ҳамин, дар ин синну сол ташвиқи тарзи ҳаёти солим дар ҳаёти хонандагон нақши калидӣ бозӣ мекунад, зеро интиҳоби ояндаро дар худ таҷассум мекунад. Муҳим аст, ки хонандагон ба корҳои мусбӣ аз руи шавқи онҳо ҷалб карда шаванд, ки қисми онҳоро бозиҳои серҳаракати миллӣ ташкил медиҳанд.

Дар рафти истифодаи бозиҳо, хонандагон характери худро тақмил медиҳанд ва чунин хислатҳо ба монанди устуворӣ, хоҳиши муваффақият, майли ғалаба ва рушди ҷисмониро

инкишоф медиҳанд. Бозиҳо ба ҷаҳолсозии тафаккур, аз ҷумла амалҳои банақшагирӣ, интихоби алтернативӣ ва дигар усулҳо мусоидат мекунанд. Аммо шакли дигари бозӣ дар раванди тарбия ин бозиҳои миллӣ мебошад, ки алоқаи хонандагонро бо анъанаҳои миллӣ қавӣ мебахшанд.

Тарбияи тарзи ҳаёти солим тавассути бозии серҳаракати миллӣ барои омилҳои зерин мубрамият дорад:

Ҷаҳолияти бозиҳои миллӣ пешбарандаи тарбия дар ин раванд мебошад, зеро тақия ба бозиҳои ҷисмонии миллӣ усули самарабахши ба кори таълиму тарбия ҷалб намудани мактаббачагон маҳсуб мешаванд;

Тарбияи ҷисмонӣ дар асоси бозиҳои миллӣ ҳамчун маводди таълимӣ, хонандагонро ба омӯзиши таърихи ин бозиҳо ҷалб мекунад;

Бозиҳои миллӣ хусусиятҳои психофизикии мактаббачагонро вобаста ба синну сол тақвият бахшида, барои инкишофи ғайриихтиёрии хотира, бартарият, рушди тафаккури визуалӣ нисбати образи таърихро ташаккул медиҳанд;

Ҷавасмандии маърифатии мактаббачагон нисбати фарҳанги миллӣ ва гузаштаи таърих ташаккул меёбад.

Бозиро баъзе олимони падидаи таърих меҳисобанд, ки дар он тарзи ҳаёти инсон «чун дар оинаи таърихи инсоният бо тамоми ҷоҳиҳо ва ҳаҷвияҳои инъикос ёфтааст» [3,45]. Дар давраҳои гуногуни рушди инсоният, бозӣ характери утилитарӣ дошт, ки тавассути он инсон худро барои иҷрои коре машқ меод ва ё худро омода мекард ва ин ҷиҳати бозӣ синну соли кӯдакиро дар бар мегирифт. Аммо бозиҳои миллӣ сарҳади синнусолиро раҳна карданд ва он то давраи ҷавонӣ (то 22 солагӣ ва аз ин ҳам боло) давом мекунад. Бозиҳои миллӣ яке аз шаклҳои асосии фарҳанги қадимаи эстетикӣ мебошанд, ки барои тамошобинон шодмонӣ ва фароғат мебахшад [8,42]. Вобаста ба функсияи тарбиявӣ бозӣ дар ду намуд ҳамчун усули тарбия истифода мешавад:

1. Барои фароғат ва истироҳат;

2. Барои тақмили қувва ва ҳаракатҳои ҷисмонӣ.

Агар қисми аввали номбаршуда бештар хонандагони синфҳои поёни ва то мактабиро фаро гирифта бошад, бозӣ барои тақмили қувваи ҷисмонӣ барои хонандагони синфҳои болоӣ хос мебошад, зеро онҳо худро барои гузаштан ба ҳаёти ҷамъиятӣ омода месозанд, ки дар он қисми зебо, солим ва дорони қувва яке аз омилҳои дарёфти муваффақият мебошад. Ин омодагиро олими маъруфи немис К.Гросс (асри XIX) «назарияи огоҳӣ» номида буд. Януш Корчак низ дар ҳамин ақида буд, ки тавассути бозӣ шахс мавқеи худро дар ҷомеа ҷустуҷӯ мекунад [6,25]. Агар дар мавриди аввал бозӣ ба қонунҳои гардондани фароғат ва шодӣ бошад, дар мадди раванӣ бозӣ характери эҷодкориро талаб мекунад, ки тавассути он инсон дониш, малака ва маҳорати худро барои иҷрои вазифаҳои гуногун дар самти иҷтимоӣ, касбӣ, идоракунӣ ва ғайра раванқ медиҳад [5,21]. А.С.Макаренко мавқеи бозиро дар раванди тарбия қайд намуда, ба устодон чунин муроҷиат мекунад: “Шумо, муаллимони бояд бозӣ карда тавонед” [7,9]. Саволи асосӣ, ки дар мақолаи мазкур муҳим аст, дар муайян кардани алоқаи бозӣ бо тарзи ҳаёти солим мебошад. Вобаста ба ҳамин бозӣ бояд характери доимӣ гирад, то ки таъсири он ба тарзи ҳаёти солим муҳайё бошад. Маҳз дар давомияти бозӣ ва гузаштани он ба тарзи ҳаёти солим аҳаммияти тарбиявӣ бозиҳои миллӣ тақвият меёбад.

Маъноии худӣ тарзи ҳаёти солим ҳамчун амали муфид андешаи зехниро дар бораи усули зарурии амалҳои худӣ субъект ифода мекунад, ки дар он нияти шахс барои ноил шудан ба ҳадаф инъикос меёбад. Дар сатҳи ҷаҳолияти ҷисмонӣ, тарзи ҳаёт аз амалҳои иборат аст, ки ба манфиатҳои рушди ҷисмонии шахсият нигаронида шудаанд. Тарзи ҳаёт ҳама гуна амали арзишманд, ё комилан оқилонаро, ки ба нафъи шахс мебошад, дар назар дорад. Герт Спаргарен (2003) дар раванди тарбияи тарзи ҳаёти солим модели «муносибат – рафтор»-ро пешниҳод кард, ки моҳияти он аз таъсири муҳит вобастагӣ дорад. Дар сохтори вай тарбия аз таассуроти амалияи иҷтимоӣ ва тарзи ҳаёт иборат, се марҳилаи асосии ин равандро муайян мекунад:

Мо ба муносибатҳои худ бо дигарон диққат медиҳем, на ба муносибатҳо ва рафтори инфиродӣ.

Мо имкониятҳои як гурӯҳи таъиншударо тавассути коҳиш додани таъсири муҳити зист ва бидуни назардошти таъсири инфиродӣ ё гурӯҳи чудагона баррасӣ мекунем.

Мо ба дастовардҳои дидаю доништаи шахсони алоҳида дар робита бо системаи дастгирии онҳо тамаркуз мекунем, на он ки онро ҳамчун ҳолати берунии тағйирёбанда дарк кунем [11,9].

Хулосаи вай дар бораи тарбияи шахс ин таъсиси муҳити шавқовари иҷтимоӣ аст, ки қисми муҳимми онро бозиҳои миллӣ ташкил медиҳанд. Равоншинос Алфред Адлер қайд намудааст, ки ду тарзи ҳаёти якхела вучуд надорад. Равоншиноси маъруфи рус Л.С.Виготский қайд мекунад, ки «дар синни мактабӣ бозӣ намемирад, балки дар робита ба воқеият ворид мешавад. Вай дар мактабу қор идомаи дохилии худро дорад...» [3,32].

Л.С.Виготский дар раванди тарбия ду тамоюлро мушоҳида менамояд: кӯдак аз амал ба фикр мегузарад ва дар синни мактабӣ, баръакс, аз фикрҳо ба амал. Ин тамоюл ба бозии онҳо бештар хос аст [4,9].

Дар умум, истифодаи бозиҳои миллӣ дар раванди таълиму тарбия имкониятҳои зеринро барои рушди тарзи ҳаёти солим муҳайё месозанд:

- пурзур намудани қори тарбиявӣ ва баланд бардоштани фаъолият ва ташаббуси хонандагон дар инкишофи бозиҳои миллӣ;

- фароҳам овардани шароит барои ташаккули иҷтимоии бозиҳои миллӣ ва тарзи ҳаёти солим;

- беҳтар намудани робитаи байни омӯзгор, хонандагон ва волидайн дар самти пайдо кардани роҳҳои нави инкишофи тарзи ҳаёти солим;

- мустаҳкам намудани муносибатҳои дӯстона дар байни хонандагон ва тарбияи яқдили миллӣ.

Дар навбати худ, давлат стратегияи тарбияи тарзи ҳаёти солимро тавассути сохтмони иншоотҳои варзишӣ дар истиқоматгоҳҳо ва маҳаллаҳо ба роҳ монда, тарзи ҳаёти наврасонро такмил медиҳад [12, 19]. Давлат, инчунин бо сохторҳои ҷомеаи шахрвандӣ дар самти ташкили чорабиниҳои варзишӣ ва нигоҳубини майдончаҳои варзишӣ шартномаҳои ҳамкориро амалӣ мекунад. Ин боиси кам гардидани қонуншиканӣ ва қорҳои ношоам миёни наврасон мегардад [9, 8]. Тоҷикистон барномаҳои ташаккули тарзи ҳаёти солим, рушди варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ ва дигар барномаҳоро амалӣ карда истодааст, ки ба ташаккули тарзи ҳаёти солим мусоидат мекунад [10, 23]. Қорӣ кардани Рӯзи дави миллӣ (Фармони Президенти ҚТ аз 28 март соли 2007, №225) яке аз омилҳои ташвиқи тарзи ҳаёти солим мебошад [10,24]. Дар ин самт, инчунин воситаҳои ахбори омма низ бо барномаҳои варзишӣ наврасонро ба тарзи ҳаёти солим ҷалб мекунад. Таъсиси барномаҳои «Варзиш», «Футбол» ва дигар шакли тарғиб боиси рушди тарзи ҳаёти солим мегардад [2, 27].

Ҳамин тариқ, хулоса бояд қард, ки бозӣ як намуди махсуси фаъолият аст, ки дар асоси муносибати эҷодии гурӯҳи хонандагон бо мақсади фароғат ва такмили иҷтимоӣ ва ҷисмонӣ амалӣ мегардад. Ҳамвора бозӣ шакли инкишофи тарзи ҳаёти солим мебошад, зеро он дар мавқеи хонандагон нақши муҳимми рушд доништа мешавад. Бозӣ равандҳои руҳии хонандагон, тасаввурот, озодии амал ва интиҳоб ба тарзи ҳаёти солимро тақвият мебахшад.

Муқарриз: Шарифов М.Ғ., н.и.п., дотсент

Рӯйхати адабиёт:

1. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, №5, мод.335.
2. Акрамов А.М., Борьба РТ с незаконным оборотом наркотиков в конце XX – начало XXI вв. дисс. на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 - Отечественная история (история таджикского народа), -Душанбе – 2020.-С.161
3. Аникеева Н.П.- Воспитание игрой: кн. для учителя / Н.П. Аникеева. – М.: Просвещение, 1999. –144 с.
4. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. – М.: Психология, 1998. – 205 с.

5. Газман О.С. Каникулы. Игра. Воспитание / О.С. Газман. – М.: Академия, 1988. – 193 с.
6. Доналдсон М. Мыслительная деятельность детей / М. Доналдсон. – М.: Просвещение, 1985. – 190 с.
7. Литова З.А.-Экономическое образование и воспитание в современной школе / З.А. Литова. – Тюмень: Школа, 2006. – 134 с.
8. Мунтян А.Л.- К познанию рыночной экономики через игру / А.Л. Мунтян. – Курган: Школа и производство, 2006. – 178 с.
9. Меры, требуемые на национальном уровне для ратификации, присоединения, утверждения или принятия Протокола о ликвидации незаконной торговли табачными изделиями.- принят 12 ноября 2012 г. в Сеуле, Республика Корея.
10. Муинзода М.М.- Участие молодежи в процессах социально-экономического преобразования РТ в годы независимости (1991-2016гг.),-специальность: 07.00.02 - Отечественная история.- Душанбе-2019.- С.103
11. Тим Чексон, Дэвид Эванс, Ба чомашиносии тарзи ҳаёти устувор / Ҳуччати корӣ 03-07 Гурӯҳи тадқиқотӣ оид ба тарзи ҳаёт, арзишҳо ва Маркази муҳити зист (D3) Донишгоҳи Суррей Гилдфорд, GU2 7XH, Британияи Кабир Барои маълумоти иловагӣ дар бораи тадқиқоти мо Силсилаи барномарезишуда ё ҳуччати корӣ лутфан ба веб-сайт мо <http://www.surrey.ac.uk/resolve> муроҷиат кунед
12. Социальное действие, взаимодействие, поведение и социальный контроль //Г.И.Козырев /Социологические исследования, № 8, 2005. - С. 126-129

ЧАНБАҶОИ НАЗАРИЯВИИ ТАРБИЯИ ХОНАНДАГОН ДАР САМТИ ТАРЗИ ҲАЁТИ СОЛИМ БО ИСТИФОДА АЗ БОЗИҶОИ МИЛЛӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф проблемаи тарзи ҳаёти солими хонандагонро мавриди таҳлил қарор медиҳад. Муаллиф назарияи тарзи ҳаёти хонандагонро дар чомаи муосир таҳлил намуда, барномаҳои иҷтимоии давлатро барои беҳтар кардани тарзи ҳаёти чома роҳи ҳалли гуногунии имкониятҳо ва тарзи ҳаёт муҳим медонад. Дар мақола муаллиф масъалаи тарзи ҳаёти солим ва моҳияти варзишро барои чомаи муосир аз нигоҳи олимони фалсафа ва чомашиносӣ таҳлил намуда, манфиати онро дар мисоли ақидаҳои гуногун нишон медиҳад. Муаллиф афкори олимони мухталифро доир ба мавзӯ баррасӣ менамояд ва мафҳуми тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро шарҳ медиҳад. Инчунин мубрамияти мавзӯи мақола дар он зоҳир мешавад, ки то кунун олимони таърифи муайяни тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро аз нуқтаи илмҳои чомашиносӣ дақиқан муайян накардаанд. Ин таъриф дар ҷаҳони илми муосир дар раванди таҳлил қарор дорад ва доир ба ин масъала фикру ақидаҳои гуногун мебошанд, бинобар ин, баррасии ин ақидаҳо дар доираи мақолаи илмӣ хеле ба маврид аст.

***Калидвожаҳо:** варзиш, тарзи ҳаёт, солим, афкор, таҳқиқотчиёни зарб, тарбияи ҷисмонӣ, фарҳанг.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВОСПИТАНИЯ ШКОЛЬНИКОВ В СТИЛЕ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ С ИСПЬЛЗОВАНИЕМ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИГР

В данной статье автор анализирует проблему здорового образа жизни студентов. Автор анализирует теорию образа жизни студентов в современном обществе и считает социальные программы государства важными для улучшения образа жизни общества, способа решения многообразия возможностей и образа жизни. В статье автор анализирует вопрос здорового образа жизни и сущность спорта для современного общества с точки зрения философов и социологов, а также показывает его пользу на примере различных мнений. Автор обсуждает мнения различных ученых по данному вопросу и объясняет понятие физического воспитания и спорта. Также значимость темы статьи проявляется в том, что до сих пор ученые не установили конкретного определения физического воспитания и спорта с точки зрения социальных наук. Это определение находится в процессе анализа в мире современной науки, и по этому вопросу существуют разные мнения, поэтому весьма уместно обсудить эти мнения в рамках научной статьи.

Ключевые слова: спорт, образ жизни, здоровье, мнение, западные исследователи, физическое воспитание, культура.

THEORETHICAL ASPECT OF HELTH LIFE STILE IN NURTURE OF PUPILS WITH NATIONAL GAMES USING

In this article author note the problem of definition of thermion of health life and style theories about sighnificance of sport in modern society in point of view of science. In article author discuss the problem of stratification term and its attitudes to life style in society. Author note the correlates of life style personality, role concept of stratification influences and controversy a study of the life style concern as a main term fisical culture. Author note that actuality of theme and conducted that this discussion very important for modern science. Because only after right definition of this problem we can find the only conceptual enlightenments about the life style. In this moment as author note, the life style knowledge stay in study of creation and its very important to analyses the difference opinions of scientists about the life style to create the conceptual conclusion in this trend of research.

Kew words: sport, thermion, life style, health, opinion, western scientists, physical teach, culture.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қаландарбекова Бунавша Худоёрбековна – Донишқадаи давлатии тарбияи ҷисмонӣ ба номи Саидмумин Раҳимов, номзади илмҳои педагогӣ, муовини ректор оид ба тарбия. Тел.: 90-101-82-47, E-mail: sabrinakalandar.cov@gmail.com

Сведение об авторе: Каландарбекова Бунавша Худоёрбековна – Таджикский физкультурный институт имени С. Рахимова, кандидат педагогических наук, проректор, тел:90-101-82-47, abrinakalandar.cov@gmail.com

About the author: Kalandarbekova Bunavsha Khudoiorbekovna – candidate (doctor PhD) pedagogical scienses, Deputy of rector in State institute of physical culture after S.Rahimov, tel. 90-101-82-47, sabrinakalandar.cov@gmail.com

ТДУ: 37.015

ТЕХНОЛОГИЯИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ЭСТЕТИКИИ ДОНИШЧЌҶҲН ДАР ШАРОИТИ НИЗОМИ КРЕДИТЌ-РЕЙТИНГИИ ТАЪЛИМ

Саидзода А.Р.

Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар педагогика технология ба маънои умумӣ ҳамчун усули мунтазами эҷод, такмил ва татбиқи як раванди ягонаи таълиму тарбия, бо дарназардошти захираҳои техникую инсонӣ ва ҳамкориҳои онҳо фаҳмида мешавад, ки яке аз вазифаҳои асосии он таъмини самара ва натиҷабахшии таълим махсуб меёбад.

Мафҳуми «технология» аз юнонӣ гирифта шудааст. *techné* - санъат, маҳорат, ҳунармандӣ; *logos* - калима, мафҳум, таълимот [1, с.142]. Дар ин росто технология ҳамчун маҷмуи муайяни донишҳо оид ба равандҳои истеҳсоли амал мекунад, бинобар ин, ошкор намудани моҳияти мафҳуми «технология» бояд тавассути сохтор ва мундариҷаи истеҳсолот баррасӣ карда шавад.

Дар адабиёти педагогӣ истилоҳоти зиёде мавҷуданд, ки технологияҳои муайянро (таълим, тарбия, тадрис, омӯзиш) тавсиф медиҳанд, масалан, таълимӣ, анъанавӣ, технологияи педагогӣ, технологияи иттилоотӣ ва ғ. Дар аввал аксар педагогҳо, махсусан, педагогҳои амалӣ дар байни мафҳумҳои «технологияи педагогӣ», «технологияи таълим» ва «технологияи омӯзиш» фарқ намегузоштан.

Истилоҳи «технологияи педагогӣ» зиёда аз се даҳсола пеш дар ИМА пайдо шуда, зуд ба забони гуфтугӯии тамоми кишварҳои пешрафта ворид шуд. Дар адабиёти педагогии хориҷӣ мафҳуми «технологияи педагогӣ» ё «технологияи таълим» дар ибтидо бо ғояи технологияи (технологикунони) раванди таълим алоқаманд буд, ки ҷонибдорони он истифодаи васеи воситаҳои техникий таълимро ҳамчун воситаи асосии таълим ва роҳи баланд бардоштани самаранокии раванди таълим медонистанд. Ин тафсир то миёнаҳои солҳои 1970 идома ёфт.

Технологияи педагогӣ бо ҷустуҷӯи консепсияи инфиродии худ дар раванди педагогӣ ва ҷустуҷӯи низоми интегралӣ педагогӣ аз арафи педагог алоқаманд аст. Тарҳрезии технологӣ низоми амалҳоро дар бар мегирад:

- гузоштани маҷмуи мақсадҳое, ки амалҳои мушаххаси донишҷӯро мурағаб мекунад;
- таҳияи асосноккунии назариявӣ ва тавсифи раванди педагогӣ, пешгӯии натиҷаи низои;
- ҷудо кардани марҳилаҳои фаъолияти педагогӣ;
- муайян намудани восита ва усулҳои татбиқи раванди педагогӣ;
- таҳияи меъёрҳои муайянкунии самараноки.

Технологияҳои асосии педагогии ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим инҳоянд:

1. Технологияи таҳлили вазъиятҳои проблемавӣ. Вазъияти проблемавӣ унсуре асосии технологияи таълими проблемавӣ мебошад, ки бо ёрии он андеша ва талаботи маърифатии донишҷӯён бедор карда шуда, тафаккур фаъол мешавад.

Дар раванди ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим, технологияи таҳлили вазъиятҳои проблемавӣ ҷунин ташкили раванди таълимро дар назар дорад, ки дар он донишҷӯён ҳар чӣ бештар дар ҳолати ҷустуҷӯи илмӣ ва ҷустуҷӯи ҷавоб ба саволҳои барояшон зарурӣ қарор дошта бошанд.

Ҳалли вазъиятҳои проблемавӣ дар эстетика фаъолияти фикрии фаъоли мустақилро ҳангоми иҷрои вазифае ифода мекунад, ки истифодаи донишҳои мавҷуда, таҷриба ва усулҳои нави кор бо онҳоро тақозо мекунад.

Дар раванди таҳлили вазъиятҳои проблемавӣ донишҷӯён душворихоро паси сар карда, зиддиятҳои байни дониш, малака ва талаботи мавҷудаи дар иҷрои вазифа ба вучуд омадаро баргараф намуда, унсурҳои нави азхудкунии дониш ва кор бо онҳоро муайян мекунад, усулҳои маърифаткуниро аз худ мекунад, ки ин имкониятҳои онҳо дар ҳалли проблемаҳои

нави боз ҳам мураккабтар васеъ мегардад. Ин фаъолияти фикрии фаъоли мустақилона боиси ташаккули қобилияти бадеӣ ва эҷодии донишчӯён мегардад.

Дар рафти иҷрои чунин вазифаҳо қувваҳои маънавию зебоипарастии мактаббачагон муттамарказ мешаванд, ки онҳоро то андозае ба раванди эҷоди асари бадеии ба фаъолияти таълимиашон хос наздик мекунад. Аз ин рӯ, моҳияти вазифаи проблемавии равияи эҷодиро дар раванди ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишчӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим маҷмуи хусусиятҳои хоси эҷодиёти бадеӣ дар санъати умумӣ ва махсусан тасвирӣ, бо дарназардошти имкониятҳои психологӣ донишчӯён ташкил медиҳад.

Вазифаи проблемавӣ як намуди мушаххаси таъсири мутақобилаи субъект ва объект мебошад. Вай, пеш аз ҳама, ҳолати муайяни психологӣ субъектро тавсиф мекунад, ки дар ҷараёни иҷрои вазифаи талабкунандаи кашфи дониш ва усулҳои нави фаъолият ба миён меояд.

Ҳамин тариқ, моҳияти технологияҳои таҳлили вазъиятҳои проблемавӣ дар раванди ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишчӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим аз инҳо иборат аст:

- аз ҷониби омӯзгор ташкил намудани вазъиятҳои проблемавӣ дар қори таълимӣ ва маърифатии донишчӯён;
- идоракунии фаъолияти ҷустуҷӯӣ онҳо барои азхудкунии донишҳо ва усулҳои амал тавассути ҳалли вазифаҳои проблемавӣ.

Концепсияҳои асосии татбиқи технологияҳои таҳлили вазъиятҳои проблемавӣ дар раванди ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишчӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим вазъияти проблемавиरो дар бар мегирад.

Вазъияти проблемавӣ ин шароите мебошад, ки барои фаҳмидани чизе, ё иҷрои ягон амали зарурӣ дониши донишчӯён, ё усулҳои маълуми амал кифоягӣ намеkunанд, яъне дар онҳо мушкилии зехнӣ ба вучуд меояд.

Вазъияти проблемавии раванди ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишчӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим танҳо он вақт аҳаммияти педагогӣ дорад, ки ба он шомил намудани донишчӯён ба ӯ барои фарқ гузоштан дар байни маълуми номаълум имкон медиҳад ва роҳҳои ҳалли вазъияти проблемавиरो нишон медиҳад.

Дар раванди ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишчӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим роҳҳои зерини эҷоди вазъияти проблемавиरो ҷудо кардан мумкин аст:

- истифодаи вазъиятҳои таълимӣ ва ҳаётӣ;
- таҳрик додан барои шарҳи назариявии падидаҳо, ё далелҳо, таҳлил, ҷамъбаस्तкунӣ ва таснифоти онҳо;
- шинос кардани донишчӯён бо далелҳои, ки гӯё нофаҳмоанд;
- зиддиятҳо дар байни далелҳои илмӣ;
- шароити нав барои татбиқи донишҳои дар ихтиёри донишчӯ мавҷудбуда.

Ҳангоми татбиқи технологияи таҳлили вазъиятҳои проблемавӣ дар раванди ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишчӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим ҳуди вазъияти проблемавӣ дар асоси таҳлил ба вазифаи проблемавӣ табдил дода мешавад. Вазифаи проблемавӣ таҳияи саволҳоро дар бар мегирад:

1. «Зиддияти баамаломадаро чӣ тавр бояд ҳал кард?
2. Чӣ тавр онро шарҳ додан мумкин аст?»

Силсилаи саволҳои проблемавӣ вазифаи мушкилиро ба амсилаи ҷустуҷӯӣ ҳал табдил медиҳад, ки дар он роҳҳо, усулҳо ва воситаҳои гуногуни ҳалли онҳо баррасӣ мешаванд. Ҳамин тариқ, методи проблемавӣ марҳилаҳои зеринро дар бар мегирад: вазъияти проблемавӣ → вазифаи проблемавӣ → амсилаи ҷустуҷӯӣ ҳал → ҳал.

Раванди таҳлили вазъиятҳои проблемавӣ дар ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишчӯён вазифаи сегоноро иҷро мекунад:

- ҷузъи ибтидоии раванди азхудкунии дониши нав мебошанд;
- шароити муваффақро барои азхудкунии маводди таълимӣ фароҳам меорад;

- воситаи асосии мониторингро барои муайян кардани сатҳи натиҷаҳои омӯзиш пешниҳод мекунад.

Вазъияти проблемавии раванди ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён аз он гувоҳӣ медиҳад, ки донишҷӯ вазифаҳои душворро ҳал кардан мехоҳад, аммо барои ин донишаш намерасад ва бояд ҳудуд онҳоро ҷустуҷӯ кунад. Чунин вазъият он ҳолати психикии донишҷӯёнро тавсиф мекунад, ки дар ҷараёни иҷрои супориши таълимӣ ба вучуд омада, онҳоро ба ҷустуҷӯи дониш ва роҳҳои нави фаъолият ҳавасманд мекунад, яъне ҳиссиёти маърифатӣ.

Вазъияти проблемавии ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён се унсурҳои зеринро дар бар мегирад:

1. зарурати иҷрои чунин амал, ки дар рафти он талаботи маърифатӣ ба муносибат, дониш, ё тарзи нави амал ба вучуд меояд;
2. номаълуме, ки бояд дар вазъияти баамаломеда ошкор карда шавад;
3. қобилияти донишҷӯён дар иҷрои супориш, дар таҳлили шароит ва кашфи “сирри номаълум” [1].

Омӯзгор дар раванди ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён вазъияти проблемавиро ба вучуд оварда, вазифа ва масъалаҳои проблемавиро мурағаб намуда, роҳи таҳқиқоти илмиро, ки ба ҳалли масъала мебарад, нишон медиҳад, ё роҳи ҳалли онро бо истифода аз усулҳои муосир пешниҳод мекунад. Гузашта аз ин, дар як маврид вай метавонад ҳама чизро ҳудуд баён кунад, бо воситаи саволгузори донишҷӯёнро водор созад, ки ба таҳлилу далелҳои ӯ пайравӣ кунанд ва дар мавриди дигар, донишҷӯёнро ба ҳалли қисмӣ, ё пурраи масъала ҷалб мекунанд.

Хусусияти асосии тавсифдиҳандаи дилхоҳ вазъияти проблемавӣ барои ташаккул додани фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён ин имконияти зуд-зуд пайдошавандагии он мебошад. Ҳар як вазъиятро аз рӯи дараҷаи таъсири онҳо ба ноил шудан ба ҳадафҳо ва вазифаҳои асосӣ ба унсурҳои алоҳида тақсим кардан мумкин аст. Ин унсурҳо тағйирёбанда ва доимӣ мебошанд.

Барои он ки вазъияти проблемавӣ воситаи дидактикии омӯзгор гардад, намудҳои вазъияти проблемавиро бояд донист. Дар амалияи педагогӣ таснифоти М.И. Махмутов бештар эътирофшуда мебошад. Он роҳҳои зерини эҷоди вазъиятҳои проблемавиеро нишон медиҳад ва муносибани намудҳои онҳоро муайян мекунад:

- вақте ки донишҷӯён бо ҳодисаҳои ҳаётӣ ва далелҳои дучор мешаванд, ки шарҳи назариявиро талаб мекунанд;
- ҳангоми ташкили қори амалии донишҷӯён;
- ҳангоми ташвиқи донишҷӯён ба муқоиса, таносубдиҳӣ ва муқобилгузори;
- ҳангоми ташвиқ кардани донишҷӯён ба хулосабарории қаблӣ доир ба далелҳои нав;
- дар супоришҳои таҳқиқот [6].

Пайдарпайии мулоҳизаҳои таҳлили ҳангоми баррасии вазъиятҳои проблемавии ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён қадамҳои зеринро дар бар мегирад:

1. Моҳияти масъала дар чист? Аломат, нишона ва нишондиҳандаҳо кадомҳоянд? Дар ин ҳолат чӣ мувофиқ нест? Кадом вазъият афзалият дорад? Мушкилот воқеӣ аст, ё сохта? Кадом намуди мушкилот? Агар мушкилот ҳал нашавад, чӣ мешавад?

2. Хусусиятҳои масъала дар чӣ ифода меёбад? Нотакрорӣ ва наоварии вазъият дар чист? Чӣ чиз намерасад? Чӣ ба шумо ҳалал мерасонад? Манфиатҳои кӣ дахл доранд?

3. Ҳалли идеалии масъала кадом аст? Стратегияҳои имконпазир кадомҳоянд? Натиҷаҳои имконпазир кадомҳоянд? Чӣ гуна талафоти эҳтимолӣ вучуд дорад?

4. Дар шароити воқеӣ кадом амалҳо имконпазиранд? Тадбирҳои мушаххас. Натиҷаҳои мушаххас [8. с. 45].

Масъалаҳои проблемавӣ метавонанд инҳо бошанд:

1. Маъноии инсонӣ ва мақсади эстетика.
2. Аҳамияти зебой.
3. Зебоипарастӣ ҳамчун муносибатҳои иҷтимоӣ.

4. Эстетикаи атиқа ҳамчун фалсафа ва онтология.

5. Гунаҳкоркунии зебой ва сафедкунии зебой.

6. Шарқ ва замони муосир: сабабҳои таваҷҷуҳи бошандагони муосири Аврупои ғарбӣ ба фарҳанг ва эстетикаи Шарқ.

Ҳамин тариқ, ин навъи технология дар раванди ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён:

- фаъоли, ташаббускорӣ, мустақилият ва эҷодкориро дар донишҷӯён таҳриқ медиҳад;
- ақлу хирад, тафаккури таҳлилий ва созандаро рушд медиҳад;
- санъати ҳалли масъалаҳои гуногуни илмию амалӣ, таҷрибаи эҷодкорона ҳал намудани масъалаҳои назариявӣ ва амалиро меомӯзонад.

Қорӣ намудани технологияи таҳлили вазъиятҳои проблемавӣ дар ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён душвориҳои муайяни худро дорад. Мушкилоти асосӣ бо сарфи зиёди вақт барои гузоштан ва ҳалли масъалаҳо, ба вучуд овардани вазъияти мушкилтарин ва додани имконияти ҳалли мустақилонаи ин масъала ба ҳар як донишҷӯ вобаста аст. Ин технологияи омӯзиш раванди табиӣ тафриқаи донишҷӯёнро ба мустақил ва номустақил фаро мегирад.

Ҳамин тавр, омӯзгор вазъияти проблемвино ба вучуд меорад, донишҷӯёнро ба ҳалли он водор месзад, санҷиш ва ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли онро ташкил мекунад. Дар баробари ин, донишҷӯ ба субъекти таълим табдил меёбад, вай дониш ва тарзу усулҳои нави амалро аз худ мекунад. Мушкилии идоракунии таълими проблемавӣ дар он аст, ки омӯзгор барои эҷоди вазъияти проблемавӣ ва ба роҳ мондани он бояд муносибати тафриқавӣ дошта бошад.

2. Технологияи таълими ҳамгиро. Имрӯзҳо таҳсилоти олии касбӣ бояд ба ташаккули навъҳои асосии салоҳиятҳои мутахассиси оянда мусоидат намояд. Дар байни онҳо салоҳиятҳои умумии фарҳангӣ ва касбӣ аҳамияти хоса доранд, зеро онҳо мутахассисро ҳамчун шахси эҷодкор муаррифӣ намуда, дар ҳалли масъалаҳои касбӣ ба ӯ кумак мекунад.

Дар раванди таълими муосири муассасаи таҳсилоти олии донишҷӯ на объекти нофаъоли таълим, балки субъекте мебошад, ки ба таври мақсадноку мустақилона таҳсил мекунад, худ ва майлу қобилиятҳои худро дарк намуда, дар раванди таълим ҳаммуаллиф ва шарикӣ баробари омӯзгор мебошад. Аз ин лиҳоз, барои ба субъекти фаъолияти таълимӣ табдил ёфтани донишҷӯ қорӣ намудани технологияҳои интерактивӣ дар раванди таълим мусоидат мекунад. Яке аз чунин технологияҳои интерактивӣ технологияи таълими ҳамгиро мебошад.

Ин технология дар педагогикаи муддати тулонӣ истифода мешавад. Вай унсури муҳими раҳёфти прагматикӣ таълим дар фалсафаи Ч.Дюи (1970) ва методи лоиҳавии ӯ мебошад. Таълим дар гурӯҳи хурд дар Олмони ғарбӣ, Нидерландия, Британияи Кабир, Австралия, Исроил ва Чопон истифода шудааст. Аммо, асосан, технологияи омӯзиши муштарак аз тарафи се гурӯҳи педагогҳои амрикоӣ аз Донишгоҳи Чон Ҳопкинс (Р. Славин), Донишгоҳи Миннесота (Рочерс Чонсон ва Дэвид Чонсон), гурӯҳи Ч. Аронсон аз Калифорния ба таври пурра коркард шудааст [4].

Ҳангоми таълими ҳамгиро дар раванди ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён дар шароити низомии кредитӣ-рейтингии таълим вазифаҳои зерин ҳал карда мешаванд:

1. Донишҷӯ хеле хубтар меҳонад, агар суҳанронӣ кунад, фикрашро баён карда тавонад ва бо дигар аъзоҳои коллектив робита барқарор намояд.

2. Қобилияти дуруст ва мантиқӣ навиштани донишҷӯён аз қобилияти гуфтугӯ ва муошират бо дигар аъзоҳои гурӯҳ вобаста аст.

3. Дар раванди робитаи иҷтимоии донишҷӯён ҷомеаи таълимӣ одамоне ба вучуд меояд, ки дорои донишҳои муайян буда, барои муошират бо ҳамдигар ва фаъолияти муштаракӣ фикрӣ барои аз худ намудани донишҳои нав омодаанд.

Баргариҳои таълими ҳамгиро дар раванди ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён дар шароити низомии кредитӣ-рейтингии таълим аз он иборат аст, ки дар баробари вазифаи таълимӣ малака ва сифатҳои зеринро ташаккул медиҳад:

- қобилияти қор қардан дар даста – ақсар вақт донишчӯён қор қарданро дар як даста афзалтар медонанд, аз ин рӯ, қобилияти қор қардан дар гурӯҳ дар марҳилаҳои гуногуни ҳаёт хеле муҳим аст;
- иҷтимоишавӣ – яъне он малакаҳо, шаклҳои рафтор, мақсадгузориҳои психологие, ки барои бомуваффақият зиндагӣ қардани донишчӯён дар ҷомеа мусоидат мекунад;
- рефлексия – қобилияти таҳлил қардани амалҳо, дарёфт ва ислоҳ қардани иштибоҳ дар рафтори худ;
- ҳамқорӣ барои худинкишофдиҳӣ – донишчӯён бояд донанд, ки муваффақияти фаъолияти таълимии онҳо ақсар вақт аз қори муштарак вобаста аст.

Вақте донишчӯён маҷбур мешаванд, ки барои баҳо бо ҳам рақобат кунанд, онҳо бар зидди ҳамдигар қор мекунад. Дар ин лаҳза онҳо меқӯшанд то ба ҳадафе ноил шаванд, ки танҳо ба ҷанд нафар ва баъзан танҳо ба яке аз онҳо дастрас аст. Аммо мусобиқа як камбудии хеле назаррас дорад: муваффақияти шахсии донишчӯ ба ноқомии ҳамсинфон муқобилгузори мешавад. Донишчӯ ё барои пешравӣ хеле заҳмат мекашад, ё дилсард мешавад, зеро ба қобилияти ғолиб шуданаш боварӣ надорад.

Амалия нишон медиҳад, ки якҷоя омӯхтан на танҳо осонтар ва шавқовартар, балки хеле самарабахштар аст. Илова бар ин, муҳим аст, ки ин самаранокӣ на танҳо ба муваффақияти таълимии донишчӯён, рушди зеҳнии онҳо, балки ба ҷанбаҳои ахлоқӣ низ дахл дорад. Расондани кумак ба дӯст, ҳалли якҷояи ҳама гуна мушкилот, шарик будан дар шодию муваффақият ё талхӣ ноқомӣ ба мисли хандидан сурудхонӣ қардан ва лаззат бурдан аз ҳаёт як қизи табиӣ аст.

Донишчӯён барои қор бо маводди таълимӣ ба гурӯҳҳои шашнафара тақсим мешаванд. Маводди таълимӣ ба порчаҳо (қисмҳои мантиқӣ ё семантикӣ) тақсим қарда мешавад. Ҳар як аъзои гурӯҳ дар қисми худ маводро меёбад. Сипас, донишчӯён ҳамҷун қоршиноси ин мавзӯ мулоқот мекунад ва мубодилаи иттилоот мекунад. Инро «маҷлиси қоршиносон» меноманд. Баъд бармегарданд ва ба гурӯҳи худ ҳама қизи навро меомӯзонанд [7].

Шакли дигари таълими ҳамгиро дар раванди ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишчӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ мебошад. Дар ин шакл донишчӯён дар гурӯҳҳои то шаш нафар қор мекунад. Онҳо яке аз нуқтаҳои мавзӯи умумиро, ки барои омӯхтани тамоми гурӯҳ пешбинӣ шудааст, интихоб мекунад. Сипас, дар гурӯҳҳои хурд ин қисми мавзӯ ба супоришҳои инфиродӣ барои ҳар як донишчӯӣ алоҳида тақсим қарда мешавад. Ҳамин тавр, ҳар қас дар қори умумӣ ҳисса мегузорад. Мубоҳисаю суҳбатҳо дар гурӯҳҳо имқоният медиҳанд, ки бо қори ҳар як донишчӯ шинос шаванд. Натиҷаи қор рӯнамо мешавад.

Дар дохили гурӯҳ донишчӯён нақшҳои ҳар як аъзоро дар иҷрои вазифаи умумӣ мустақилона муайян мекунад:

- назорати дурустии иҷрои вазифаҳо аз қониби шарикон;
- мониторинги фаъолиҳои ҳар як аъзои гурӯҳ дар ҳалли масъалаи умумӣ;
- назорати фарҳанги муошират дар дохили гурӯҳ.

Ҳамин тариқ, гурӯҳ аз аввал вазифаи дуқарата дорад: аз як тараф, академикӣ, яъне расидан ба ин ё он мақсади маърифатӣ ва эҷодӣ, аз тарафи дигар, иҷтимоӣ, ё дурусттараш иҷтимоӣ-психологӣ, яъне амалӣ намудани фарҳанги муайяни муошират дар рафти иҷрои вазифа.

Ҳамин тавр, ҳангоми татбиқи технологияи таълими ҳамгиро дар раванди ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишчӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим вазифаи ҳар як донишчӯ на танҳо қорро анҷом додан, балки якҷоя қизе омӯхтан аст, то ҳар як аъзои коллектив дониши зарурӣ аз худ қунад, мақорати заруриро инкишоф диҳад ва дар айни замон тамоми коллектив донад, ки ҳар қас ба ҷӣ ноил шудааст. Тамоми коллектив ба аз худ қардани ахбороти таълимӣ аз тарафи ҳар як аъзояш манфиатдор аст, зеро муваффақияти коллектив ба саҳми ҳама, яъне ҳалли якҷояи вазифаи дар назди онҳо гузошташуда вобаста аст.

Мавзӯҳои зерин ҳамҷун намуна пешниҳод мешаванд:

1. Истеъдодҳо ва мухлисон.
2. Ҳунарҳои мардумӣ.
3. Табиат дар мусиқӣ ва назм.
4. Осорхонаҳои бадеии олам.
5. Сухбат “Фарҳанги либоспушӣ”.
6. Тарзҳои интиҳоб кардани тӯҳфа.
7. Санъат, ҳамоҳангӣ, зебӣ.

3.Технологияи «Ҳучуми зеҳнӣ». Дар амалияи муосири педагогӣ усулҳои ба истилоҳ омӯзиши интерактивӣ фаъолонро чорӣ карда мешаванд. Дар байни онҳо бозҳои қорӣ ва нақшӣ, усулҳои кейс, ҳучуми зеҳнӣ мавҷуданд. Таълими интерактивиро метавон омӯзиши интерактивӣ номид, зеро он на танҳо байни донишҷӯён ва омӯзгорон, балки байни ҳуди донишҷӯён ҳамкориро ба вуҷуд меоварад.

Мақсади асосии татбиқи технологияи «ҳучуми зеҳнӣ» дар раванди ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим фароҳам овардани шароити мусоид барои таълим мебошад, ки дар рафти он бачаҳо қобилияти зеҳнии худро нишон дода метавонанд ва ин раванди таълимро самарабахш мекунад. Маъмуриятиҳои дар асоси усулҳои интерактивӣ сохташуда барои додани дониш ва малақаҳои имкон медиҳанд, инчунин, пас аз ба итмом расидани омӯзиш барои қор дар ҳалли мушкилот замина фароҳам меоранд.

Истифодаи технологияи ҳуҷуми зеҳнӣ дар раванди ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим ба мо имкон медиҳад, ки вазифаҳои зеринро ҳал кунем:

- водоркунии фаъолияти эҷодии донишҷӯён;
- ҳамоҳангии донишҳои назариявӣ бо амалия;
- фаъолсозии фаъолияти таълимӣ-маърифатии донишҷӯён;
- ташаккули андеша ва муносибати шахсии донишҷӯён ба мавзӯ;
- ташаккули қобилияти мутамарказ кардани диққат ва саъю кӯшиши фикрӣ ба ҳалли масъалаи муҳим;
- ташаккули малақаҳои ҳаётӣ ва касбӣ;
- барқарор намудани ҳамкорӣ дар байни донишҷӯён, омӯзиши қор дар даста, таҳаммулпазирӣ нисбат ба нуқтаи назари дигарон, эҳтироми ҳуқуқи ҳар кас ба озодии баёни фикр ва эҳтироми шаъну эътибори ӯ.

Барои дар раванди ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим истифода бурдани ҳучуми зеҳнӣ мавзӯ ва вазифаҳои интиҳоб қордан лозим аст, ки барои донишҷӯён шавқовар бошанд ва тавони рушди иқтисодии илмӣ онҳоро дошта бошанд. Барои ин муҳим аст, ки мушкилот шумораи зиёди роҳҳои ҳалли имконпазир дошта бошанд. Ҳамин тариқ, усулҳои нави омӯзиши мавзӯ пайдо мешаванд.

4. Технологияи «Мизи мудаввар».

Технологияи «Мизи мудаввар» усули фаъоли таълим буда, яке аз шаклҳои ташкилии фаъолияти маърифатии донишҷӯён мебошад, ки барои пурра кардани маълумоти ноқофӣ дар донишҳои қаблан гирифташуда, ташаккули маҳорати ҳалли мушкилот, мустаҳкам намудани мавқеъ ва омӯзонидани фарҳанги баҳс қордан имкон медиҳад [3].

Ҳусусияти ҳоси «мизи мудаввар» дар раванди ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим мувофиқати суҳбати мавзӯӣ бо машварати гурӯҳӣ мебошад. Мақсади асосии баргузории «мизи мудаввар» дар донишҷӯён ташаккул додани малақаҳои баёни андеша, далеловарӣ, асосноккунии ҳалли пешниҳодшуда ва ҳимояи андешаи худ мебошад. Дар баробари ин муттаҳид намудани ахборот ва қори мустақилона бо маводҳои иловагӣ сурат гирифта, проблемаҳои ва масъалаҳои барои муҳокимаи ошқор қорда мешаванд.

Вазифаҳои муҳим дар ташкили «мизи мудаввар» дар раванди ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим аз инҳо иборатанд:

- ёфтани ҷавоб ба як ё ду саволи проблемавии мавзуи муҳокима;
- намоиш додани тасвирҳо ва дигар воситаҳои аёни ҳангоми баёни андеша;
- зарурати омода намоеи маърузачиёни асосӣ оид ба масъалаҳои мавриди таваҷҷуҳ.

Бахши асосии «Мизи мудаввар» оид ба ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим баҳсу мунозира мебошад.

Мунозира ин баёни андеша оид ба масъалаҳои мушкил дар шакли баҳс, суҳбат ва ғ. аст. Маъноии мунозира ин пешниҳоди фикру андешаҳои ба ҳамдигар муҳолиф ва ба саволи проблемавӣ ҷавоб пайдо кардан аст. Ҳадафҳои мунозира метавонанд хеле гуногун бошанд: таълимӣ, омӯзишӣ, ташхисӣ, табдилдиҳӣ, тағйир додани мақсадгузориҳо, ҳавасмандкунии эҷодкорӣ ва ғ.

Мунозира дар раванди ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим метавонад дар шаклҳои гуногун ташкил карда шавад:

- усули «савол-ҷавоб». Ин усули ташкили мунозира аст. Тафовути асосӣ дар он аст, ки барои муколама шакли махсуси он истифода мешавад;
- тартиби «Муҳокимаи хаппу дам». Усули номбурда аввал муҳокимаи пӯшида дар микрогурӯҳҳо ва баъдан муҳокимаи умумиро дар бар мегирад, ки дар рафти он ҳалли масъала ба сардори гурӯҳи хурд гуфта мешавад ва баъд фикру андешаро ҳамаи иштирокчиёни мунозира муҳокима мекунад;
- усули клиника. Ҳангоми истифодаи ин усул, ҳар як иштирокчӣ роҳи ҳалли худро барои мушкилот карда, қаблан «диагноз»-и вазъияти проблемавии гузошташударо барои муҳокимаи кушод пешниҳод мекунад. Сипас, ҳалли онро ҳам роҳбар ва ҳам гурӯҳи коршиносон аз рӯи ҷадвали баҳо, ё аз рӯи низоми пешакӣ қабулшудаи «қабул шуд - қабул нашуд» арзёбӣ мекунад;
- усули «Лабиринт». Ин навъи мунозира як мубоҳисаи пайдарпай, як навъ расмиёти зина ба зина мебошад, ки дар он ҳар як қадами баъдӣ аз ҷониби иштирокчии дигар анҷом дода мешавад;
- усули эстафета. Ҳар як иштироккунандаи суханашро ба охир расонида, метавонад ба ҳар касе, ки зарур мешуморад, сухан диҳад;
- мунозираи озод. Мохияти ин намуди мунозира дар он аст, ки гурӯҳ ба натиҷае намеояд, балки баҳс берун аз дарс ҳам давом мекунад. Заминаи ин кори гурӯҳиро «Эффекти Б.Г. Зейгарник» ташкил медиҳад, ки бо сифати баланди дар хотир нигоҳ доштани амалҳои нотамои тавсиф дода мешавад. Бинобар ин иштирокчиён дар доираи андешаҳои хусусие, ки нотамои мондаанд, «андеша кардан»-ро идома медиҳанд [9].

«Мизи мудаввар»-ро дар раванди ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим метавон дар шакли баҳс низ баргузор кард.

Дар маркази «мизи мудаввар» дар шакли мубоҳиса мубодилаи афкор аз рӯи андешаи пешниҳодкардаи донишҷӯён мебошад. Иштирокчиёни мубоҳиса мисолу далелҳо меоранд, баҳс мекунад, мантиқан исбот мекунад, шарҳ медиҳанд, маълумот медиҳанд ва ғайра. Гузаронидани мубоҳиса барои баҳодиҳӣ ба шахсият ва зухуроти эмотсионалӣ имкон намедиҳад. Бояд мавзӯи муҳокима шавад, на муносибати иштирокчиёни алоҳида ба он. Фарқи асосии байни мубоҳисаҳо ва мунозира дар ин аст: ин шакли «мизи мудаввар» ба ҷавоби бечуну чаро ба саволи гузошташуда, яъне ҳа ё не бахшида шудааст. Гузашта аз ин, як гурӯҳ ҷонибдори ҷавоби мусбат ва гурӯҳи дигар ҷонибдори ҷавоби манфӣ мебошанд. Дар дохили ҳар як гурӯҳ ду зергурӯҳ ташкил кардан мумкин аст, як зергурӯҳ далелҳоро пешниҳод мекунад ва гурӯҳи дуюм бошад, далелҳои муқобил (радкунанда) меоварад.

Ҳангоми гузаронидани «мизи мудаввар» дар шакли баҳс ё мунозира баъзе хусусиятҳоро ба назар гирифта лозим аст:

а) миз бояд, воқеан, мудаввар бошад, яъне раванди муошират, бояд «чашм ба чашм» сурат гирад.

Принсипи «мизи мудаввар» (дар гуфтушунид қабул шудани он тасодуфӣ нест), яъне ҷойгиршавии иштирокчиён дар рӯ ба рӯи якдигар, (на дар паси якдигар, чун дар дарси муқаррарӣ) боиси афзоиши фаъоли, зиёд шудани шумораи андешаҳо ва ворид шудани ҳар як

донишчӯ ба муҳокима гардида, маромнокии донишчӯёнро зиёд мекунад, воситаҳои ғайришифоҳии муоширатро, аз қабилӣ мимика, имову ишора ва зухуроти эмотсионалӣ дар бар мегирад;

б) омӯзгор низ ҳамчун узви баробархукуки гурӯҳ дар доираи умумӣ ҷойгир мешавад, ки дар муқоиса ба муҳити умумикабулшуда муҳити ғайрирасмиро ба вучуд меорад. Дар варианти классикӣ иштирокчиён андешаҳои худро, асосан, бо мурочиат ба омӯзгор баён мекунанд, на ба якдигар. Агар омӯзгор дар байни донишчӯён шинад, мурочиати аъзоёни гурӯҳ ба ҳамдигар зуд-зуд сурат гирифта, камтар маҳдуд мешавад, ки ин ба ташаккули фазои мусоиди муҳокима ва рушди ҳамдигарфаҳмӣ дар байни омӯзгор ва донишчӯён мусоидат мекунад [2].

Мавзӯҳои тахминии мизи мудаввар оид ба ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишчӯён инҳоянд:

1. Эстетикаи меҳнат ва истеҳсолот
2. Эстетикаи ҳаёт.
3. Эстетикаи табиат.
4. Эстетика ва истироҳат.
5. Зебӯӣ ва асолати инсон. Варзиш ва зебӯӣ.
6. Эстетикаи рафтор.

Ҳамин тариқ, татбиқи технологияҳои инноватсионии таълимӣ дар раванди ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишчӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим ба рушди ҷисмонӣ ва психикии донишчӯ мусоидат намуда, ба ӯ барои пайдо кардани эътимод ба худ ва қувваи худ, мустақил ва масъулиятнок шудан кумак мерасонад. Донишчӯён оламро ба воситаи бозӣ маърифат карда, кӯшиш мекунанд, ки донишҳои гирифтаашонро дар амал татбиқ намоянд.

Муқарриз: Шоҳиён Н.Н., д.и.п., профессор

Адабиёт:

1. Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2006. – 304 с.
2. Двучичанская Н. Н. Интерактивные методы обучения как средство формирования ключевых компетенций. — М: Просвещение, 2011. — 143 с.
3. Двучичанская Н. Н. Усулҳои интерактивии таълим ҳамчун воситаи ташаккули салоҳиятҳои асосӣ. – М: Маърифат, 2011. – 143 с.
4. Карбанович О.В., Лупоядова Л.Ю., Якимович И.Г. Методика и технологии гражданско-правового образования. Методическое пособие. - Брянск: «Курсив», 2012.- 115с.
5. Ляудис В.Я. Инновационное обучение: стратегия и практика. М.6 Б.и., 1994-202с.
6. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения. – М.: Педагогика, 1997. – 136 с.
7. Полат Е.С., Бухаркина М.Ю., Моисеева М.В. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учебное пособие для донишчӯёв. - М.: Акадкмия, 2002-272 с.
8. Руденко В.И. Менеджмент. Пособие для подготовки к экзаменам. Ростов Н.Д: Феникс, 2007. - 192. с., С. 45
9. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий. В 2-х т. Т. 1. — М.: Народное образование, 2005. — 556 с.

ТЕХНОЛОГИЯИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ЭСТЕТИКИИ ДОНИШЧӮӢ ДАР ШАРОИТИ НИЗОМИ КРЕДИТӢ-РЕЙТИНГИИ ТАЪЛИМ

Дар муддати тулонӣ истилоҳи «технология» аз мадди дастгоҳи концептуалӣ ва истилоҳотии илм ва маорифи педагогӣ берун монда буд. Моҳиятан маънои луғавии истилоҳ («таълимот доир ба маҳорат») ба вазифаҳои имрӯзаи педагогика ва таълим, тавзеҳ, пешбининамой, тарҳсозӣ ва тарҳрезии равандҳои педагогӣ муҳолиф нест.

Дар педагогика технология ба маънои умумӣ ҳамчун усули мунтазами эҷод, такмил ва татбиқи як раванди ягонаи таълиму тарбия, бо назардошти захираҳои техникую инсонӣ ва

хамкорию онҳо фаҳмида мешавад, ки яке аз вазифаҳои асосии он таъмини самара ва натиҷабахшии таълим маҳсуб меёбад.

Калидвожаҳо: осорхона, зергурӯҳ, мизи мудаввар, технология, интерактивӣ, хунарҳои мардумӣ, фарҳанги либоспӯшӣ, санъат, ҳамоҳангӣ, зебӣ, ҳуҷуми зеҳнӣ, таълим, муҳоҷиса, низомӣ кредитӣ.

ТЕХНОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНО-РЕЙТИНГОВОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Термин «технология» долгое время оставался за пределами понятийного и терминологического аппарата науки и педагогического образования. По существу, буквальное значение термина («обучение навыкам») не противоречит современным задачам педагогики и образования: описанию, объяснению, прогнозированию, планированию и проектированию педагогических процессов.

В педагогике под технологией в общем смысле понимают системный метод создания, совершенствования и реализации единого процесса образования и обучения с учетом технических и человеческих ресурсов и их взаимодействия, одной из основных задач которого является обеспечение эффективности и результативности образования.

Ключевые слова: музей, подгруппа, круглый стол, технология, интерактивность, народные промыслы, культура одежды, искусство, гармония, красота, мозговой штурм, образование, дискуссия, кредитная система.

FORMATION TECHNOLOGY OF AESTHETIC CULTURE OF STUDENTS UNDER CONDITIONS OF THE CREDIT-RATING SYSTEM OF EDUCATION

For a long time, the term «technology» was left out of the conceptual and terminological apparatus of science and pedagogical education. Essentially, the literal meaning of the term («teaching on skills») does not contradict the current tasks of pedagogy and education: description, explanation, prediction, planning and design of pedagogical processes.

In pedagogy, technology in the general sense is understood as a systematic method of creating, improving and implementing a single process of education and training, taking into account technical and human resources and their cooperation, one of its main tasks is to ensure the effectiveness and efficiency of education.

Keywords: museum, subgroup, round table, technology, interactive, folk art, dress culture, art, harmony, beauty, brainstorming, education, debate, credit system.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидзода Аҳмадшо Раҳматшо – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, н.и.п., дотсенти кафедраи психология. Нишонӣ: Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел. моб.: (+992) 911-25-02-03. Суроғаи эл.: ahmadsho1984@list.ru

Сведения об авторе: Саидзода Аҳмадшо Раҳматшо – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, к.п.н., доцент, кафедри психологии. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Моб. тел.: (+992) 911-25-02-03, Адрес: 734019, Таджикистон, г. Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6, Эл. почта: ahmadsho1984@list.ru

Information about the author: Saidzoda Ahmadsho Rahmatsho – PhD (Pedagogical Science), docent of the department of Pedagogy of Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhamadiev Str. Mob. Phone: (+992) 911 25 02 03. E-mail: ahmadsho1984@list.ru

УДК: 338.46 (575.3)

**ВКЛАД ИЗВЕСТНОГО ТАДЖИКСКОГО УЧЕНОГО НЕГМАТОВА С.Э. В
РАЗВИТИЕ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ**

Товбаева М.М.

**Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима
Улугзода**

Качество образования направлено не столько на текущее состояние жизнедеятельности общества, а, главным образом, на будущее. На современном этапе развития отечественного образования его качественная составляющая приобретает особую актуальность в свете модернизации и качественной перестройки. Проблема тесно связана с жизненными ориентирами и идеалами государственной образовательной политики, упрочением просветительских и духовно-нравственных основ таджикского общества. По сути, речь идет о формировании грамотной, гармонично развитой личности, ответственного гражданина страны.

В свете вышесказанного весомый вклад в развитие и совершенствование системы образования Республики Таджикистан внес академик Международной академии наук высшей школы, доктор педагогических наук, профессор Негматов Садуллоджон Эргашевич. Еще в студенческие годы заметили его способности к наукам и оставили работать в вузе на кафедре таджикского языка, а в дальнейшем отправили учиться в аспирантуру в Душанбе. В 1980 году в Москве молодой ученый успешно защищает свою кандидатскую диссертацию «Научные основы преподавания таджикского языка в условиях национально-русского двуязычия».

Продолжая работать в вузе, в 1984 году С. Негматовым была подготовлена к изданию программа, а затем в 1984-1985 годах новый комплект учебников «Таджикский язык» для 3-4, 5-6 и 7-8 классов школ с русским языком обучения. Позже, в 1988-1989 гг. после внесения дополнений учебники были переизданы.

В настоящее время в республике успешно завершена работа по адаптации новых учебников русского языка для русских школ республики, а также подготовлены учебники русского языка для школ с таджикским языком обучения. Это говорит о том, что учителя русского языка в школах Таджикистана получают учебники нового поколения с акцентом на компетентностный подход в обучении и усвоении языкового материала. Профессор Негматов С.Э. активно участвовал в подготовке и этих учебников и является соавтором некоторых из них.

В статье «Некоторые идеи о концепции школьного учебника в контексте компетентностного подхода к обучению» профессор Негматов С.Э. высказал мнение о том, что концепция школьного учебника опирается на три ключевых столпа: образовательная среда, цели образования, а также требования и потребности сферы образования. По его мнению, «современная концепция школьного учебника должна учитывать важнейшие аспекты образовательного процесса, методический аппарат школьного учебника должен быть направлен на активизацию мыслительной деятельности учащихся» [5, с.130].

Негматов С.Э. выступал с докладами на различных научно-теоретических и научно-практических конференциях в Москве, Львове, Казани, Астрахани, Самаре, Бишкеке, Санкт-Петербурге, Минске по актуальным проблемам национально-русского, русско-национального двуязычия, разработке образовательных программ и учебников. В эти годы одновременно он работал над докторской диссертацией. В 1991 году Негматов С.Э. успешно защищает докторскую диссертацию на тему «Научные основы преподавания таджикского языка в условиях формирования русско-национального двуязычия» при диссертационном совете НИИ преподавания русского языка в национальной школе Академии педагогических наук РФ.

В октябре 1993 года ему будет присвоено ученое звание профессора, а в ноябре – звание академика Международной академии наук высшей школы по гуманитарным дисциплинам.

С 2001 по 2006 год С.Э. Негматов работает консультантом и переводчиком в международной организации, а с февраля 2007 года - заведующий кафедрой общего языкознания и сравнительной типологии языков, затем - декан факультета русской филологии Таджикского государственного института языков имени С. Улугзода. Неоценимый вклад внес Садуллоджон Эргашевич в дело подготовки научно-педагогических кадров в данном вузе. Под его руководством защитили свои диссертации Товбаева М.М., Маджидова Н.Х., Ходжиева М.Х., Валиджанова С.Р., Рамазанова Р.Р., Мухаммадиева З.Р., Хабибова Н.Ш., Ашурова Т.М., Гадоев К.Х., Тагаева М.М.

Будучи руководителем Русского центра Фонда «Русский мир», он внес весомый вклад в дело реализации Указа Президента Республики Таджикистан и принятия Постановления Правительства Республики Таджикистан «О мерах по совершенствованию преподавания и изучения русского языка на 2004-2014 гг.». Только в 2008-2014 годы им проведено три международных конференции под девизом «Русский язык в связи цивилизаций», более 10 семинаров, круглых столов и культурных клубов, а также выступал с докладами на международных конференциях в Москве (2008, 2009, 2010 гг.), Минске (2007), Шымкенте (2023), Душанбе (2013, 2014, 2018, 2022, 2023, 2024гг.).

В ноябре 2012 года С. Негматов принял участие в работе VIII форума «Связь языков и цивилизаций», инициатором которого выступил Московский государственный лингвистический университет, и выступил в Минске с докладом. В сентябре 2014 года в качестве представителя Министерства образования и науки Республики Таджикистан принял участие в первом заседании Общественного совета СНГ по поддержке преподавания русского языка в странах постсоветского пространства при базовой организации ГИРЯ им. Пушкина (Москва).

1 декабря 2011 года С. Негматов был назначен заведующим отдела оценки образования Академии образования Таджикистана. С 2010 года он является ученым секретарем и членом диссертационного совета при Академии образования Таджикистана.

Значительна роль Негматова С.Э. в подготовке научно-педагогических кадров для Республики Таджикистан. Под его руководством защитили свои диссертационные исследования более 30 соискателей ученых степеней кандидатов и докторов наук, в их числе 2 доктора педагогических наук. Большинство исследований проведены в области методики преподавания русского и английского языков (направление 13.00.02 – теория и методика обучения и воспитания).

Под его руководством вели свои научные исследования по направлению специальности 13.00.02 – теория и методика обучения и воспитания и успешно защитились в области преподавания русского языка в условиях таджикской школы Товбаева М.М., Рамазанова Р.Р., Валиджанова С.Р., Маджидова Н.Х., Ходжиева М.Х., Ашурова Т.М., Курбанова Р.Т., Камолова М.Ф., Сафарова М.Р., Ниятбекова А.Ю., дву- и многоязычия - Абдиев К.Р., Ма Дэу; в области преподавания английского языка - Гадоев К.Х., Тагаева М.М.; по направлению специальности 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования – Хабибова Н.Ш., Мухаммадиева З., Худоёрова Н.М., Мирзоджани Садра, Корай Вурал, Вурал Малика, Эмади Мехран, Каримов Р.Э., Зоиров С. Под его руководством защитили докторские диссертации по направлению специальности 13.00.02 – теория и методика обучения и воспитания Мухамметов Г.Б. и Рузиева Л.Т. В настоящее время ряд соискателей и аспирантов под его руководством ведут свои научные исследования.

Автор 5 монографий, 8 учебников и 3 учебных программ и стандартов по предмету «Государственный язык» для школ с нетаджикским языком обучения (1984-1989), 4 учебных пособия, 2 методического пособия по русскому языку, в том числе «Интегрированное обучение русскому языку в таджикской школе» (2011), «Обучение глагольной системе русского языка в таджикской школе» (2011), более 180 научных статей

и тезисов по проблемам сопоставительной типологии, лингвокультурологии, теории и практике перевода, методике преподавания русского и таджикского языков. В настоящее время его учебник “Сравнительная типология” для вузов республики находится на стадии издания.

Следует отметить, что профессор Негматов С.Э. более 20-ти своих публикаций посвятил методике преподавания русского языка в условиях дву- и многоязычия. Ряд статей профессора посвящены проблемам повышения качества обучения, в том числе обучения русскому языку в образовательных учреждениях Республики Таджикистан. Так, в статье “Компетентностный подход в современных условиях качественного иноязычного образования” утверждается, что для повышения качества преподавания следует решить вопрос “подготовки педагогических кадров высокой языковой и методической квалификации”. По мнению профессора Негматова С.Э., «формирование ключевых компетенций в иноязычном образовании можно достичь при наличии образцовых стандартов образования». Он считает, что в настоящее время нужны качественно составленные учебные программы, учебники, учебно-методические пособия, отвечающие требованиям компетентностного подхода.

Обобщая точки зрения ученых и опытных учителей-практиков, ученый предлагает определиться с содержанием ключевых компетенций и подходом к их интеграции в предметное содержание в целях обеспечения процесса качественного языкового образования. Это важно в свете реализации Национальной стратегии развития образования Республики Таджикистан на период до 2030 года.

Выступая с докладом на 6-ом съезде учителей СНГ в Душанбе (2021), профессор Негматов высказал мнение, что повышение качества образования связано с освоением современных подходов, в том числе компетентностного подхода, рациональной методики обучения с учетом потребностей современной поликультурной и полилингвальной среды, обеспечивая межкультурную коммуникацию. По его мнению, надо подготовить учителей путем организации качественных курсов повышения квалификации, дополнительных образовательных семинаров, курсов, круглых столов, проведения мастер-классов со стороны учителей-новаторов, которые всегда придерживаются инновационных подходов в обучении и воспитании подрастающего поколения.

Улучшение качества образования Негматов С.Э. видит в реализации современных технологий и подходов в обучении. Опираясь на Национальную стратегию развития образования на период до 2030 года, ученый выделяет четыре приоритетных направления реформы:

- создание эффективной и гибкой системы подготовки и переподготовки учителей и других работников сферы образования;
- подготовка образовательных стандартов общего образования и учебно-методических материалов, основанных на компетентностном подходе;
- повышение статуса педагогической профессии;
- внедрение эффективной системы оценки качества образования на основе компетентностного подхода. [1]

Будучи автором концепции «Поликультурное и полилингвальное образование в Республике Таджикистан» профессор Негматов С.Э. в своей одноименной монографии раскрыл актуальные проблемы поликультурного и многоязычного образования в Республике Таджикистан. Проанализировав точки зрения известных ученых в области педагогики, психологии, лингвистики, лингводидактики, лингвокультурологии, лингвострановедения и психолингвистики, автор представил приоритетные направления формирования поликультурной и полилингвальной среды в современном образовательном пространстве Республики Таджикистан. [2, с.152].

По справедливому замечанию профессора Негматова С.Э., поликультурное образование становится важной частью современного образования. «Поликультурное образование позволит не только активно участвовать в межкультурном диалоге, но и глубже

понять собственную культуру в тесной взаимосвязи с другими культурами. Развитие полилингвального обучения детерминируется общей тенденцией к интеграции, диалогу культур и межкультурной коммуникации». [2, с. 115].

Ряд статей профессора Негматова С.Э. посвящены лингвистическим аспектам изучения русского языка в условиях би- и полилингвизма. В статье «Лингвокультурологическое описание терминов и понятий в современных условиях поликультурного и полилингвального образования в учебных целях» рассматривается проблематика описания терминов и понятий лингвокультурного характера в целях эффективной разработки методики преподавания русского языка в школах с таджикским языком обучения. В частности, им проанализированы некоторые термины и понятия педагогической лингвокультурологии. По мнению ученого, на формирование картины мира влияют язык, традиции, природа, воспитание, обучение и разнообразные социальные факторы. Ученый, выдвигая идею взаимосвязанного изучения языка и культуры, призывает «к поиску эффективных путей обучения русскому языку и разработки лингвокультурологического подхода по определению и описанию терминов и понятий» [1, с. 151].

Практика и реальная жизнь подтвердили, что расширение масштабов межкультурного взаимодействия в нашей республике требует развития поликультурных составляющих образования, повышения требований к овладению будущими специалистами национальным культурным наследием, русским и иностранными языками. В связи с этим важным становится принятие эффективных мер по дальнейшему совершенствованию форм и методов преподавания и изучения языков как важного средства межнационального общения.

В учебном пособии «Интегрированное обучение русскому языку в таджикской школе» (2011, в соавторстве с Товбаевой М.М.) достаточно подробно отражены идеи интегрированного обучения русскому языку в условиях таджикской школы. По-новому сформулированы задачи обучения, направленные на формирование и развитие как лингвистической, так и лингвокультурологической компетенции учащихся – носителей таджикского языка.

Данные, полученные в ходе исследований в области основ формирования двуязычия и поликультурности, могут служить надежной основой в разработке многочисленных актуальных вопросов теории и практики преподавания русского языка и литературы на интегрированной основе. Авторами учебного пособия представлены важнейшие задачи, которые следовало решить в рамках интеграции двух филологических предметов - русского языка и литературы. [3]

Научно-педагогическая деятельность профессора Негматова С.Э. стала ключевым фактором в развитии кадрового потенциала Республики Таджикистан в области педагогических наук. Его вклад в подготовку соискателей ученых степеней, включая докторов педагогических наук, а также результаты его научных исследований в области методики преподавания языков, свидетельствуют о высоком уровне его профессиональной деятельности. Концептуальные идеи, высказанные им в статье «О качестве современного школьного учебника» (2023), подчеркивают необходимость адаптации образовательных материалов к современным требованиям, что, безусловно, способствует активизации мыслительных способностей субъектов образования.

Участие Негматова С.Э. в научных конференциях за пределами республики значительно укрепляет связи в области образования и позволяет внедрять передовые идеи и подходы в отечественную систему образования. Все эти достижения демонстрируют его неопределимый вклад как в развитие педагогической науки, так и в повышение качества образовательного процесса в Таджикистане.

Важно отметить, что подходы профессора Негматова С.Э. к повышению качества образования в Республике Таджикистан имеют большое значение в свете современных вызовов поликультурной и полилингвальной среды. Его предложения о создании системы подготовки и переподготовки учителей, разработке образовательных стандартов и

повышении статуса педагогической профессии подчеркивают необходимость системных изменений в сфере образования.

В своей книге «Поликультурное и полилингвальное образование в Республике Таджикистан» профессор Негматов С.Э. не только поднимает важные вопросы, но и предлагает действенные решения, опираясь на мнения экспертов из разных областей. Его убеждение, что поликультурное образование является основой для успешного межкультурного диалога и понимания собственного культурного наследия, формирует важный контекст для будущих реформ. А внедрение компетентностного подхода и реализация предложенных значимых инициатив практически обеспечат качественное образование, готовя новое поколение к вызовам современности.

Рецензент: Шосайдзода С.Х., к.п.н., доцент

Литература:

1. Негматов, С.Э. Лингвокультурологическое описание терминов и понятий в современных условиях поликультурного и полилингвального образования в учебных целях. //Вестник Академии образования Таджикистана. Материалы VIII международной научно-практической конференции «Инклюзивное образование: компетентностный подход в условиях многоязычия и поликультурности», Душанбе, 28 октября 2024 г. – с. 133-138.
2. Негматов, С.Э. Поликультурное и полилингвальное образование в Республике Таджикистан. Монография. – Душанбе, Изд-во «Сифат», 2015. – 159 с.
3. Негматов, С.Э., Товбаева М.М. Интегрированное обучение русскому языку в таджикской школе. Душанбе: ООО «ТоРус», 2011. - 103с.
4. Негматов, С.Э. Нужны качественные школьные учебники. //Материалы международной научно-практической конференции «Поликультурное и полилингвальное образование в Республике Таджикистан». Душанбе: Изд-во «Фасл-4». – С. 23-28.
5. Негматов, С.Э. Чанд сухан оид ба концепсияи ктоби дарси дар партави муносибати босалоҳият ба таълим. //Маводи конференсияи чумхуриявии илмӣ-амалӣ «Муносибати босалоҳият ба таълими забонҳо дар муҳити бисёрзабонӣ ва гуногунфарҳангӣ». Душанбе, 22 май 2024 с. – с. 129-133.
6. Негматов, С.Э. Горизонты лингводидактики. – Душанбе, 2020.- 168 с.
7. Инновационные методы в преподавании русского языка в образовательных учреждениях Таджикистана: коллективная монография. –Душанбе. Изд.ТНУ, 2022. – 211 с.
8. Русский язык в межкультурной и многоязычной среде//Материалы международной конференции «Актуальные вопросы обучения русскому и английскому языкам в условиях поликультурной и многоязычной среды» (27-28 февраля 2014 г.). - Душанбе: Матбаа, 2014. - С. 12-18.
9. Негматов, С.Э. Основные проблемы обучения русскому языку в современных условиях дву и многоязычия // Материалы международной конференции «Современные тенденции языкового образования в Республике Таджикистан: опыт, проблемы, перспективы». – Душанбе: изд-во ТГПУ им. С.Айни, 2022. – с. 68-74.
10. Негматов, С.Э. Стратегия компетентностного образования в высшем профессиональном образовании в Республике Таджикистан // Материалы научно-практической конференции, посвященной 90–летию ТГПУ им. С.Айни. – Душанбе: изд-во ТГПУ, 2022. – С. 122-131.

ВКЛАД ИЗВЕСТНОГО ТАДЖИКСКОГО УЧЕНОГО НЕГМАТОВА С.Э. В РАЗВИТИЕ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ

Статья посвящена педагогической и научно-исследовательской деятельности видного ученого - академика Международной академии наук высшей школы, доктора педагогических наук, профессора Негматова Садуллоджона Эргашевича. Автор статьи показал, какой вклад внес известный ученый не только в систему среднего общего и высшего образования Республики Таджикистан, но и в науку в период независимости. Деятельность Негматова С.Э. стала ключевым фактором в развитии научно-педагогических кадров

Республики Таджикистан. В статье перечислены имена соискателей ученых степеней, включая докторов педагогических наук, защитивших свои диссертации под его руководством.

Раскрывая методическую деятельность ученого, автор показал, какой вклад внес Негматов С.Э. в дело подготовки школьных учебников. Его концептуальные идеи о школьных учебниках подчеркивают необходимость адаптации образовательных материалов к современным требованиям.

Участие Негматова С.Э. в научных конференциях за пределами республики значительно укрепляет связи в области образования и позволяет внедрять передовые идеи и подходы в отечественную систему образования. В статье отмечено, что подходы профессора Негматова С.Э. к повышению качества образования в Республике Таджикистан имеют большое значение в свете современных вызовов поликультурной и полилингвальной среды. Его предложения о создании системы подготовки и переподготовки учителей, разработке образовательных стандартов и повышении статуса педагогической профессии подчеркивают необходимость системных изменений в сфере образования. Профессор убежден, что поликультурное образование является основой для успешного межкультурного диалога и понимания собственного культурного наследия. А внедрение компетентностного подхода практически обеспечит качественное образование, готовя новое поколение к вызовам современности.

Ключевые слова: научно-педагогическая деятельность, исследование, сфера образования, полилингвальное, поликультурное образование, качество образования, школьный учебник, компетентностный подход, методика обучения, межкультурный диалог, национальная стратегия, многоязычие.

САҲМИ ОЛИМИ МАЪРУФИ ТОЦИК НЕЪМАТОВ С.Э. ДАР ИНКИШОФИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ВАТАНИ

Мақола ба фаъолияти педагогӣ ва илмӣ-таҳқиқотии олими шинохта – академики Академияи байналмилалӣ мактаби оӣ, доктори илмҳои педагогӣ, профессор Неъматов С.Э. бахшида шудааст. Муаллифи мақола нишон додааст, ки олими маъруф на танҳо дар низоми таҳсилоти миёнаи умумӣ ва мактаби олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки дар даврони истиқлол ба пешрафти илм саҳми арзандаи худро гузоштааст. Фаъолияти Неъматов С.Э. омили асосии ташаккули кадрҳои илмию педагогии Ҷумҳурии Тоҷикистон гардидааст. Дар мақола номи доктарабони унвонҳои илмӣ, аз ҷумла, докторҳои илмҳои педагогӣ, ки таҳти роҳбарии Неъматов С.Э. рисолаи илмӣ худро химоя намудаанд, оварда шудааст.

Ҳамчунин, дар мақола фаъолияти методии олим дар тайёр кардани китобҳои дарсӣ нишон дода шуда, андешаҳои концептуалии ӯ дар бораи китобҳои дарсӣ ва мутобиқ кардани маводи таълимӣ ба талаботи муосир таъкид гардидааст.

Иштироки Неъматов С.Э. дар конференсҳои илмӣ берун аз ҷумҳурӣ робитаҳоро дар соҳаи маориф хеле мустаҳкам намуда, имкон медиҳад, ки ғояву равишҳои пешқадам дар системаи маорифи ватанӣ ҷорӣ карда шавад. Дар мақола қайд гардидааст, ки бархурдҳои профессор Неъматов С.Э. барои баланд бардоштани сифати таълим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти талаботи муосири муҳити гуногунфарҳангӣ ва бисёрзабонӣ аҳамияти калон дорад. Пешниҳоди ӯ доир ба таъсиси низоми нави такмили ихтисос ва бозомӯзии омӯзгорон, таҳияи стандартҳои таълимӣ ва баланд бардоштани мақоми омӯзгор ва пеш омадани зарурати тағйироти системавӣ дар соҳаи маорифро бозгӯӣ мекунад. Профессор муътақид аст, ки таълими бисёрфарҳангӣ асоси муколамаи бомуваффақияти байнифарҳангӣ ва дарки мероси фарҳангии худ аст. Ҷорӣ намудани муносибати босалоҳият бошад, дар амал таъмин намудани сифати таҳсилотро таъкид намуда, насли наврасро ба ҷолишҳои замони муосир омода месозад.

Калидвожаҳо: фаъолияти илмию педагогӣ, таҳқиқот, маориф, таълими бисёрзабонӣ, гуногунфарҳангӣ, сифати таълим, китоби дарсӣ, муносибати босалоҳият, усулҳои таълим, муколамаи байнифарҳангӣ, стратегияи миллӣ, бисёрзабонӣ.

THE CONTRIBUTION OF THE RENOWNED TAJIK SCHOLAR S.E. NEGMATOV TO THE DEVELOPMENT OF NATIONAL EDUCATION AND SCIENCE

This article examines the pedagogical and scholarly contributions of Professor Sadullojon Ergashevich Negmatov, an eminent academician of the International Academy of Sciences of Higher Education, Doctor of Pedagogical Sciences, and distinguished scholar. The study highlights Negmatov's pivotal role in advancing both the secondary and higher education systems of the Republic of Tajikistan, as well as his significant impact on the nation's scientific development during its period of independence.

Negmatov's work has been instrumental in shaping the scientific and pedagogical workforce in Tajikistan. The article enumerates numerous scholars, including those who attained doctoral degrees in pedagogical sciences, who successfully defended their dissertations under his mentorship. His methodological contributions to the development of school textbooks are also explored, emphasizing his advocacy for aligning educational materials with contemporary requirements.

The participation of S.E. Negmatov in international scientific conferences has further enhanced Tajikistan's educational connections abroad, fostering the integration of innovative approaches and ideas into the domestic education system. His strategies for improving the quality of education are particularly relevant in addressing the challenges posed by a multicultural and multilingual environment. The article underscores his proposals for systemic reforms, including the establishment of robust teacher training and retraining systems, the formulation of educational standards, and the elevation of the teaching profession's status.

Professor Negmatov views multicultural education as a cornerstone for fostering intercultural dialogue and cultivating an appreciation for cultural heritage. Additionally, he advocates for the implementation of a competency-based educational framework, which he argues is essential for delivering high-quality education and preparing younger generations to navigate contemporary challenges.

Keywords: *scientific and pedagogical activity, research, education, multilingual, multicultural education, quality of education, school textbook, competency-based approach, teaching methods, intercultural dialogue, national strategy, multilingualism.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Товбаева Мавлуда Мусулмоновна – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти рус. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Мухаммадиев 17/6. Тел.: (992 37) 2325000; моб.: (+992) 935 87 72 50. E-mail: tavbaeva_mavluda@mail.ru*

Сведения об авторе: *Товбаева Мавлуда Мусулмоновна – Таджикский международный университет иностранных языков им. Сотима Улугзаде, кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики преподавания русского языка и литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел. (992 37) 2325000; (992) 935 87 72 50. Эл. почта: tavbaeva_mavluda@mail.ru*

Information about the author: *Tovbaeva Mavluda Musulmonovna – Tajik international university of foreign languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the department of methods of teaching Russian language and literature. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 935877250. E-mail: tavbaeva_mavluda@mail.ru*

ТДУ: 341

МУНОСИБАТҶО БАЙНИ ТОҶИКИСТОН ВА ФИНЛЯНДИЯ:

ДАСТОВАРД, ВАЗЪ ВА ДУРНАМО

Шарифзода А. А., Шарифзода Ф.А.

**Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Бо шунидани “Финляндия” кас ба худ шароити номусоиди зимистони қаҳратун, Лапландия, ҷангалзорҳои барфпӯш, телефонҳои “Nokia” ва сокинони таҷҷоиро тасаввур мекунад. Аммо Финляндия аз ҷиҳати саноатӣ ва иқтисодӣ ба сафи давлатҳои рушдёфта шомил буда, сатҳи зиндагии мардумаш хеле баланд аст, ки борҳо дар феҳристи ҷаҳонии хушбахттарин кишварҳо мақоми якумро дастёб шуданаш гувоҳи ин гуфтаҳост.⁴ Ба хоҳири ошноии бештар бо ҷанбаҳои кишварӣ, мухтасар оид ба ин мамлақати зебои афсонавӣ маълумот доданро, пеш аз таҳлили муносибатҳои Тоҷикистон бо Финляндия, салоҳ медонем.

Финляндия ё расман Ҷумҳурии Финляндия (бо аҳолии 5,6 млн. нафар ва масоҳати 338,432 км²) дар соҳили шарқии Баҳри Балтика дар Аврупои Шимолӣ (қуллаи баландтаринаш – кӯҳи Халти, 1324 м. аз сатҳи баҳр) ҷойгир аст. Аз ҷор се ҳиссаи қаламравашро ҷангалзорҳои бореалии дарахтони сӯзанбарг ишғол карда, он ҳамзамон молики 180 ҳазор кӯл ва ҳазорон ҷазираҳои серхарсанг (асосиашон Ҷазираҳои Аланд ва галаҷазираи Турку) мебошад [11].

Финляндия (номи финниаш Суоми) ҷумҳурии парламонӣ бо ниҳоди қавии ҳокимияти президентӣ буда, парламонаш якпалатагӣ аст (Эдускунта) ва ҳизбҳои қалидии сиёсии дар мақоми қонунгузор фаъолиятдошта Ҳизби миллии эътилофӣ, Ҳизби финнҳои бумӣ, Ҳизби сотсиал-демократии Финляндия, Ҳизби Маркази Финландӣ ва дигарон ба шумор мераванд [13]. Ҳокимияти иҷроияро Шурои давлатӣ ба амал мебарорад, ки аз Вазири давлатӣ (ё Сарвазир) ва вазирон иборат буда, аз тарафи Президент таъйин мегардад ва дар назди Парлумон масъул аст [12].

Финляндия кишвари узви Иттиҳоди шимолии шиносномавӣ, Созмони Милали Муттаҳид (аз соли 1955), Шурои Шимолӣ, Иттиҳоди Аврупо (аз соли 1995), минтақаҳои Шенген ва Евро, Шурои Аврупо, Созмони умумиҷаҳонии савдо, Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд, Созмони Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ (аз соли 2023) мебошад [11]. Дар мавриди рушди робитаҳои дуҷониба Финляндия ба тамосу муносиботи зич бо давлатҳои аз лиҳози ҷуғрофӣ наздики Аврупои Шимолӣ ва соҳили Баҳри Балтика бартарӣ медиҳад. Солҳои охир муносибатҳои хусусан бо Штатҳои Муттаҳидаи Америка фаълоне густариш ёфта истодаанд [13].

Финляндия мамлақати аз ҷиҳати иқтисодӣ ва саноатӣ мутараққии дорои низоми пешқадами инноватсионӣ ва сатҳи баланди информатизатсия, маърифатнокӣ ва ҳифзи иҷтимоии шаҳрвандонаш буда, чун анъана дар раддабандиҳои давлатҳои рақобатпазиртарини дунё ҷойҳои баландро касб мекунад. Соли 2010 он ба рӯйхати “Кишварҳои беҳтарини олам” бино ба маҷаллаи “Newsweek” шомил гашта, солҳои 2011-2014 бунёди америкоии “Fund for Peace” Финляндияро ҳамчун “кишвари босуботтарини дунё” арзёбӣ кард [12].

Иқтисоди Финляндия саноатишуда ва омехта буда, аз натиҷаи ҳисобҳои соли 2023 маҷмуи маҳсулоти дохилиаш 305,7 млрд. долл. ШМА ва ММД ба ҳар сари аҳоли 54,507 долл. ШМА-ро ташкил дод. Аз рӯйи нишондоди охирин Суоми ба давлатҳои Аврупои Ғарбӣ, ба мисли Фаронса, Олмон ва Британияи Кабир, ҳамвазн аст. Финляндия дар Феҳристи

4 Моҳи март соли 2023 Финляндия бори шашум пайиҳам сатри аввали номгӯи кишварҳои хушбахттарин аз рӯи арзёбиҳои СММ (тибқи Гузориши ҷаҳонии хушбахтӣ)-ро ба даст овард

чаҳони инноватсия (Global Innovation Index) соли 2023 дар ҷойи шашум муайян шудааст. Маҳаки саноати финниро мошинсозию асбобсозӣ, инчунин коркарди металлҳо ташкил дода, ин кишвар, ҳамчунин таҳассусманди истеҳсоли электроника ва техникаи телекоммуникатсионӣ, коғазу картон (ҷойи 1-ум дар ҷаҳон оид ба истеҳсоли коғаз), таҷҳизот барои саноати селлюлозаю коғазбарорӣ, воситаҳои болобардори нақлиётӣ, тамғаҳои махсуси пӯлоду хӯла, киштисозӣ, саноати химиявӣ ва бофандагӣ мебошад [10].

Ширкатҳои бузурги Финляндия дар бархе аз бахшҳои зерин нуфузу эътибори баланд доранд: коркарди ҷӯбу тахта (“UPM-Kymmene”, “Stora Enso” ва “Metsä Group”); металлургия ва мошинсозӣ (“Rautaruukki”, “Outokumpu”, “Sisu Auto”, “Wärtsilä”, “Kone”, “Outotec” ва “Metso”); технологияҳои коммуникатсионӣ (“Nokia”); маҳсулоти хӯрокаву ширӣ (“Valio”). Финляндия ҳамчунин бо симои ба худ хоси сайёҳӣ, аз ҷумла навъҳои сайёҳии зимистона, осоишгоҳу маконҳои лижаронӣ, сайёҳии экологӣ, динӣ ва тиббӣ машҳур аст [10].

Муносибатҳои дипломатӣ миёни Тоҷикистону Финляндия 32 сол қабл, 26-уми феввали соли 1992 ба роҳ монда шуда бошанд ҳам, робитаҳои ду кишвар бештар дар ҷаҳорҷӯби созмонҳои байналмилалӣ ва аврупоӣ, аз қабилӣ СММ, САҶА ва ИА, дида мешаванд. Бо вучуди ин, тайи солҳои сипаришуда барои пешбурди муносибатҳои судманди дучониба иқдомҳои муайян анҷом дода шудааст. Майлу рағбати ҷониби мо нисбат ба амри мукамалгардонии равобити созанда бо Финляндия дар табодули як силсила сафарҳои ҳайатҳои ҷонибҳо, аз ҷумла дар сатҳи оливу баланд, анҷоми вохӯриҳо ва ҷорабиниҳои муштарак дар ҳошияи кори ҳамошиҳои байналмилалӣ, инчунин ироаи паёмҳои табрикию илтифотии роҳбарияти олии кишвар таҷассум ёфтааст.

Ҷол он ки вазири робитаҳои берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон Лақим Қаюмов ҳанӯз 25-26 марти соли 1992 ба ш. Хелсинки чиҳати иштирок дар кори ҷаласаи вазирони корҳои хориҷии давлатҳои иштирокдори Иҷлоси амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо ташриф оварда буд, нахустин сафари вазири корҳои хориҷии Финляндия Эрки Туумиоја ба ш. Душанбе танҳо 19-20 апрели соли 2006 анҷом пазируфта, ӯро Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қабул намуда буданд. Сухбатро бо мавсуф Сарвари давлат ҷунин оғоз бахшиданд: «Мо сафари Шуморо ба Тоҷикистон идомаи равобити сиёсии байни ду кишвар ба хотири таҳкими муносибатҳои дучониба ва дарёфти роҳҳои густариши ҳамкориҳои судбахш, ки ба он мо ҳавасмандем, арзёбӣ мекунем» [1, с. 59, 254]. Мулоқот бештар ба мавзӯҳои имконоти рушди муносибатҳои дучонибаи манфиатбахш, раванди демократикунонии ҷомеаи Тоҷикистон, омодагӣ ба интиҳоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва як қатор масоили дорой аҳамияти минтақавию ҷаҳонӣ, аз қабилӣ дурнамои авзои минтақа ва Афғонистон, мубориза алайҳи терроризму экстремизм ва гардиши ғайриқонунии маводди муҳаддир тамаркуз ёфт. Эрки Туумиоја саҳми Тоҷикистон ва нақши бевоситаи Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмонро дар ниғаҳдорӣ ва таҳкими амниятӣ суботи минтақавӣ муҳимму муассир маънидод намуд.

Ноғуфта намонад, ки 15 марти соли 1997 Раиси Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Сафаралӣ Раҷабов ҳамчун узви Шурои Ассамблеяи байнипарлумонии давлатҳои аъзои ИДМ бо даъвати Раиси Парлумони Финляндия (Эдускунта) Риитта Уосукайнен аз пойтахти Финляндия – Хелсинки бозиди корӣ ба амал овард, ки он аз сафарҳои камшумори сатҳи баланди ҷониби мо ба ин кишвар дар солҳои 1990-ум махсуб меёбад [5].

Тамосу ҳамкориҳои муфиди ду кишвар хусусан дар давраи раёсати Финляндия дар САҶА фаъолу ҷоннок гардиданд. Ҷунончи, аз моҳи феврал то июни соли 2008 миёни Тоҷикистон ва раёсати Финляндия дар САҶА, Котибот ва Маркази САҶА оид ба пешгирии муноқишаҳо ҷаҳор мизи мудаввар чиҳати муҳокима ва баррасии лоиҳаи қарори Шурои доимии САҶА баргузор гашт. Дар натиҷа ҷонибҳо роҷеъ ба масъалаҳои зиёд ба созиш расиданд, ки таҳияи лоиҳаи қарори Шурои доимӣ оид ба табдили Маркази САҶА дар Душанбе ба Дафтари САҶА дар Тоҷикистон аз ҷумлаи онҳоянд [3, с. 148].

Барои ифтитоҳи Коллеҷи сарҳадбонони САҶА дар Тоҷикистон низ дар ин давра гомҳои муҳим гузошта шуда, ин мавзуот дар мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо Раиси амалкунандаи САҶА, вазири корҳои хориҷии

Финляндия Александер Стубб (ҳоло Президенти Финляндия – эзоҳи муаллифон) 3 июни соли 2008 дар шаҳри Душанбе матраҳ шуда буд [4, с. 85]. Президенти кишвар таъкид доштанд, ки имрӯз самтҳои ҳамкорӣ бояд зиёд шаванд ва ба андешаи ӯ вақти он расидааст, ки бештар ҳамкориҳои минтақавии иқтисодӣ дар соҳаҳои нақлиёту коммуникатсия, энергетика ва истифодаи босамари захираҳои обӣ густариш ёбанд. Мусоҳибон ҳамчунин атрофи масоили таъмини волоияти қонун, риояи ҳуқуқи инсон ва рушди демократия гуфтугӯи судманд анҷом доданд.

Зимни гуфтушунид бо А. Стубб вазири корҳои хориҷии кишвар иброз дошт, ки Тоҷикистон ба ҷонибдорӣ аз таъмини тавозуни се ченак дар татбиқи фаъолияти барномавии САҲА дар Душанбе баромад мекунад. Меҳмони воломақоми финнӣ дар навбати худ диққати ҳамсуҳбаташро ба амалисозии самараноки лоиҳаҳо дар соҳаи идоракунии сарҳадот, мубориза бо муҳочирати ғайриқонунӣ ва рушди минбаъдаи равандҳои демократӣ ҷалб намуд [2, с. 298-299].

Соли 2008 аз зовияи пешбурди робитаҳои дучониба ва бисёрҷонибаи Тоҷикистону Финляндия соли басо пурмаҳсул буд. 25 сентябри соли 2008 дар қароргоҳи СММ дар шаҳри Нью-Йорк таҳти раисии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Финляндия хонум Таря Каарина Халонен Ҷорабинии сатҳи олии бахшида ба Ҳадафҳо дар бахши рушди Эъломияи Ҳазорсола доир гардид [3, с. 193]. Худи ҳамон рӯз, ба хотири роҳандозии муносиботи дучонибаи дарозмуддати Тоҷикистону Финляндия сарони ду давлат – Эмомалӣ Раҳмон ва Таря Каарина Халонен дидору гуфтугӯ намуда, аз натиҷаи гуфтушунидҳо мувофиқаҳои муҳим ба даст омаданд. Робитасозии бевосита миёни соҳибқорони ду кишвар, афзоиш додани ҳаҷми тиҷорат, таъсиси корхонаҳои муштарак дар Тоҷикистон ва иштироки Финляндия дар татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори соҳаҳои гидроэнергетика ва кӯҳкорӣ ҳамчун самтҳои матлуби рушди ҳамкориҳои минбаъдаи ҷонибҳо маънидод гардид [4, с. 85].

Соли навбатии 2009 инчунин яке аз марҳилаҳои намоён дар солномаи муносибатҳои дучониба ба шумор меравад, зеро дар ин сол абзори машваратҳои сиёсӣ байни Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати корҳои хориҷии Финляндия роҳандозӣ гардида, даври якуми он барпо гашт [14]. Ин сиёҳи маъмулӣ байни ниҳодҳои дипломатии марказии ду кишвар барои муҳокима, ҳамоҳангӣ ва мусоидат дар ҳалли фасли маҷмуи фарогири камбуду масоили ҳамкориҳои гуногунҷабҳаи ҷонибҳо арсаи хуберо фароҳам меорад. Алорағми фаъл будани чунин платформа, пояи шартномавӣ ҳуқуқи муносибатҳо миёни Тоҷикистону Финляндия танҳо бо 4 санади имзошуда маҳдуд шуда, таҳкими ҷорачӯиҳо дар ин бахш ба манфиати қор хоҳад буд [14].

Сафари расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Финляндия 23-24-уми октябри соли 2012 рӯйдоди таърихсоз ва тақонбахши муносибатҳои байнидавлатии ду кишвар гардид. Дар рафти мулоқоту музокироти сатҳи олии бо Президенти Финляндия ҷаноби Саули Ниинистё масоили таҳкиму густариши ҳамкориҳои сиёсӣ, иқтисодию тиҷоратӣ, илмию техникӣ ва фарҳангии Тоҷикистону Финляндия ба таври муфассал муҳокима шуд. Ҷонибҳо таъкид намуданд, ки захираҳои фаровони табиӣ инсонии Тоҷикистон ва сармояву технологияҳои муосири Финляндия барои инкишофи робитаҳои мутақобилан судманд заминаи хуб хоҳад буд. Ташвиқи ҳамкориҳо дар соҳаҳои энергетика, хусусан гидроэнергетика, саноати кӯҳӣ, сабук ва хӯрокворӣ, кишоварзӣ ва сайёҳӣ аз самтҳои ояндадори равобити Тоҷикистону Финляндия маънидод гардид.

Мусоҳибон, аз ҷумла роҷеъ ба рушди ҳамёрӣ дар доираи Иттиҳоди Аврупо ва созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ таъдули афкор карданд. Изҳори қаноатмандӣ карда шуд, ки Тоҷикистону Финляндия оид ба масоили зиёди амниятӣ минтақавӣ ҷаҳонӣ, обию энергетикӣ, муҳитзистӣ, ҳифзи иқлими сайёра аз гармшавӣ ва таъмини дастрасии васеи аҳолии дунё ба оби поки ошомиданӣ мавқеи ягона ва ё ба ҳам наздик дошта, дар ин самт тамосҳои судманд доранд.

Аз натиҷаи гуфтушунидҳои сатҳи олии Созишномаи байниҳукуматӣ дар бораи канорагирӣ аз андозбандии дукарата ва пешгирӣ намудани саркашӣ аз супоридани андозҳо аз даромад ва сармоя ба имзо расид.

Пас аз анҷоми музокирот изҳороти матбуотӣ бо иштироки сарони ду кишвар доир гардида, зимни он ба натиҷаҳои сафари расмӣ Сарвари давлати тоҷикон ба Хелсинки баҳои баланд дода шуд. Президенти Финляндия С. Ниинистё, бахусус, чунин ибрози ақида намуд: «Финляндия ба густариши ҳамкорӣ бо Тоҷикистон, аз ҷумла дар доираи мусоидат ба бозсозии иқтисодиёт ва ҳаёти осоишта дар Афғонистон манфиатдор аст ва мо барои ин аз тамоми имкону захираҳои ду кишвар омодаем босамар истифода барем». Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо истинод ба мақому манзалати хоси Финляндия дар умури сиёсӣ, иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангии Иттиҳоди Аврупо таъкид доштанд, ки «Тоҷикистон ба рушди ҳамкориҳои гуногунчанба бо ин кишвар ҳавасманд аст» [8].

Аснои музокироти Роҳбари давлати тоҷикон бо Раиси Парлумони Финляндия Ээро Хейнялуома масоили вобаста ба таҳкими заминаи қарордодию ҳуқуқии ҳамкорӣ ва густариши робитаҳои байнипарлумонии ду кишвар баррасӣ шуд. Омӯзиши таҷрибаи ғании парламентаризми Финляндия ва татбиқи амалии дастовардҳои ибратбахши он дар Тоҷикистон амри зарурӣ доништа шуда, ҳарду ҷониб изҳор доштанд, ки барои барпо намудани робитаи доимии судбахш аз ҳисоби вакилони мардумӣ гурӯҳи дӯстии парлумонии Тоҷикистону Финляндияро таъсис медиҳанд.

Дар рӯзи дуюми сафари расмӣ ба Хелсинки, 25-уми октябри соли 2012, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Сарвазири Финляндия Катайнен Юрки мулоқот намуданд. Сарвари давлати Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз мулоқоту музокироте, ки як рӯз қабл бо Президент, Раиси Парлумон ва Ваколатдори парлумонии Финляндия оид ба ҳуқуқи инсон анҷом доданд, изҳори қаноатмандӣ карда, таъкид доштанд, ки ҳамкориҳои судманди ду кишвар дар самтҳои афзалиятноки муайяншуда бояд густариш ёбад. Сарвазири Финляндия бо назардошти мавқеи калидии ҷуғрофӣ Тоҷикистон дар минтақаи худ ва имконоти фароҳи рушди ҳамкорӣ миёни Осиёи Марказӣ ва Осиёи Ҷанубӣ таъкид дошт, ки Финляндия ва ширкатҳои сершумори он ба иштирок дар татбиқи лоиҳаҳои судбахши иқтисодию тичоратӣ ва инфрасохторӣ дар масири Шоҳроҳи Абрешим ҳавасманд аст.

Дар шаҳри Хелсинки Президенти кишвар ҳамчунин ба Пажӯҳишгоҳи экологии Финляндия ва Хадамоти геологии Финляндия ташриф оварда, бо дастовардҳои илмию техникӣ ва амалии ин давлати пешрафтаи аврупоӣ дар самти ҳифзи муҳити зист, идоракунии обҳои фаромарзӣ, истифодаи пурсамари ин неъматҳои гаронбаҳои табиӣ ва геология бевосита шинос шуданд [7].

Қобили зикр аст, ки 24-уми октябри соли 2012 вазири корҳои хориҷии кишвар дар доираи сафари расмӣ Президенти Тоҷикистон ба Хелсинки бо ҳамтои худ – вазири корҳои хориҷии Финляндия Эрки Туомийя мулоқот намуда, дар чараёни он доираи васеи масъалаҳои ҳамкориҳои дучониба дар марҳилаи онвақтаи муносибатҳои ду кишвар муҳокима шуданд [6].

Дар мавриди тавсеаи заминаи қарордодию ҳуқуқии муносибатҳо бояд зикр кард, ки 13 декабри соли 2013 дар ш. Душанбе маросими баимзорасонии Ёддошти тафохум миёни Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Финляндия оид ба рушди ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Финляндия барои солҳои 2014-2017 сураат гирифт. Ба санади мазкур, ки самту равишҳои асосии ҳамкориҳоро миёни Тоҷикистон ва Финляндия дар қорҷӯбаи барномаи рушди ҳамкорӣ барои солҳои 2014-2017 муайян мекунад, вазири корҳои хориҷӣ Сирочиддин Аслов ва сафири Финляндия дар Тоҷикистон (бо иқоматгоҳ дар ш. Хелсинки) Никлас Линдквист имзо гузоштанд. Сипас тарафҳо мулоқот намуда, умедвории худро аз густариши беш аз пеши муносибатҳо изҳор намуданд [17].

Дар солҳои баъдӣ дидору мулоқотҳои судманди вазири корҳои хориҷии Тоҷикистон бо ҳамтоёни финниаш, ба нишона аз завқмандии ҷониби мо ба тақонбахшии муносибатҳои созанда ва ҳамкориҳои мутақобилан самарабахш бо Финляндия мутасил анҷом мепазируфтанд.

Ҳамин тарик, 8-уми декабри соли 2016 дар шаҳри Ҳамбурги Олмон дар доираи иҷлоси 23-юми Шурои вазирони корҳои хориҷии САҲА мулоқоти вазири корҳои хориҷии Тоҷикистон С. Муҳриддин бо Котиби давлатии Вазорати корҳои хориҷии Финляндия Петер Стенлунд барпо гардид. Мавзӯҳои муҳими равоҷоти дӯстона, аз ҷумла масоили вусъатдиҳии муносибатҳои иқтисодиву тичоратӣ, ҷалби соҳибкорон ба ҳамкориҳои мутақобилан судманд тавассути баргузориҳои бизнес-форумҳо ва имконияти таъсиси Комиссияи муштараки иқтисодӣ дар меҳвари музокирот буданд. Ҷаноби Стенлунд омодагии кишварашро барои роҳандозии ҳамкориҳо бо Тоҷикистон дар соҳаҳои маориф, илм ва фарҳанг иброз кард [19].

Гузашта аз ин, 20-уми сентябри соли 2017 дар ҳошияи иҷлоси 72-юми Маҷмаи Умумии СММ вазири корҳои хориҷии Тоҷикистон бо вазири савдои хориҷӣ ва рушди Финляндия Кай Миканен мулоқот намуда, масъалаҳои ҳамкориҳои минбаъда дар соҳаҳои тичорат, мудирияти захираҳои об ва обуҳавошиносӣ муҳокима карданд. Дар фарҷоми вохӯрӣ ҷонибҳои Ҷддошти тафохум байни Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон ва Вазорати корҳои хориҷии Финляндия доир ба ҳамкорӣ дар соҳаи рушд барои солҳои 2018-2021-ро ба имзо расониданд [20].

Дар тақвияти динамикаи гуфтушунидҳои дипломату намоёндогони воломақоми кишварҳо, 24-уми майи соли 2021 мулоқоти маҷозии вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон С. Муҳриддин бо вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Финляндия ҷаноби Пекка Ҳависто доир гардид. Дар ҷараёни музокирот вазирон перомунӣ зарфиятҳои муносибатҳои дӯстона таъдилу андеша карда, ҷиҳати густариш додани ҳамкориҳои муфид дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, маориф, муҳоҷирати корӣ, тағйирёбии иқлим, ҳифзи муҳити зист ва мубориза бо ҷолишҳои амниятӣ ҳамфикрӣ баён намуданд. Иштироки ҳузурӣ вазири корҳои хориҷии кишвар дар иҷлоси 29-уми Шурои вазирони корҳои хориҷии кишварҳои аъзои САҲА (шаҳри Лодзи Лаҳистон, 1 декабри соли 2022) фурсати дигарбораи хуби мулоқотро бо ҳамтои финниаш П. Ҳависто муҳайё сохта, мусоҳибон ҳолати ҷорӣ ва роҳҳои тақмили муносибатҳо миёни Тоҷикистон ва Финляндия, инчунин мушкилоти вобаста ба амниятӣ минтақавӣ ва обу иқлимро баррасӣ карданд [6].

Дар санаи фараҳбахши таърихи равоҷоти ҷонибҳои, 26-уми феввали соли 2022, миёни Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Финляндия ҷаноби Саули Ниинистё ба муносибати 30-юмин солгарди барқарорӣ робитаҳои дипломатӣ ду кишвар муваҷҷаҳӣ паёмҳои табрикӣ ба вуқӯ пайваст. Роҳбари давлати тоҷикон дар номаи худ қаноатмандӣ изҳор намудаанд, ки таъри давраи гузашта муносибатҳои дӯстӣ ва ҳамкориҳои ду кишвар соҳаҳои муҳталифро дар бар гирифта, имрӯзҳо бомаром рушд ёфта истодаанд. Дар паёми маъмур алоқамандии ҷониби мо дар амри пешбурди минбаъдаи ин раванд ва омодагӣ ҷиҳати эҳёи шароити ҳарчи бештар мусоид барои таҳкиму тавсеаи ҳамкориҳои судманди ду кишвар иброз гардидааст. Президенти Финляндия дар номаи табрикиаш итминон додааст, ки дар оянда ҳамкорӣ миёни кишварҳои мо таҳким ва густариш хоҳанд ёфт [15]. Худ таъдилу паёмҳои табрикӣ дар сатҳи олий ба ифтихори ҷашни таърихӣ бозгӯи ҳавасмандии амиқи ганитар гардонидани маҷмуи муносибатҳои неку ҳамкориҳои созанда мебошад.

Тавре дар боло зикр рафт, роҷзаниҳои сиёсӣ миёни мақомоти сиёсати хориҷии ду кишвар муваҷҷаҳӣ барпо мегарданд. Инак, 25 октябри соли 2023 даври навбатии машваратҳои сиёсӣ миёни вазоратҳои корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Финляндия таҳти роҳбарии муовини вазири корҳои хориҷии Тоҷикистон Фарҳод Салим ва директори генералии департаменти Русия, Аврупои Шарқӣ ва Осиёи Марказии Вазорати корҳои хориҷии Финляндия Мария Лиивала дар шакли маҷозӣ баргузор шуд. Дар нишаст масъалаҳои марбут ба вазъи кунунӣ ва роҳи усулҳои таҳкими ҳамкориҳои сиёсӣ, муносиботи иқтисодӣ ва башардӯстона, илму маориф ва сайёҳӣ, ҳамёрӣ дар ҷаҳорҷубӣ созмонҳои байналмилалӣ муваҷҷаҳӣ ва дигар мавзӯҳои мавриди тавачҷуҳи тарафайн муҳокима карда шуданд [18].

Дар ҷодаи ниғаҳдории сатҳи бадастомада ва ҷонноксоии равобити Тоҷикистону Финляндия Сафорати кишвар дар Минск, ки самти муносибатҳо бо Финляндияро ба таври ғайримуқимӣ бар дӯш дорад, ҳамчунин ҷабҳи аст. Ҳамин тавр, 10-12 майи соли 2023 сафари кории сафири ҷаҳулода ва мухтори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Финляндия Маҳмадшариф Ҳақдод ба шаҳри Хелсинки барои иштирок дар «Шоми дипломатӣ» аз номи Президенти Ҷумҳурии Финляндия С. Ниинистё анҷом дода шуда, дар рафти он баррасии масъалаҳои дучониба ва бисёрҷонибаи ду кишвар баргузор гардид. Дар доираи сафари мазкур ҳамзамон дипломати тоҷик бо намоёндагони Вазорати корҳои хориҷии Финляндия вохӯри карда, ҷонибҳо роҷеъ ба масоили умдаи ҳамкорӣҳои дучониба дар бахшҳои сиёсӣ, тичоратию иқтисодӣ, инчунин тавсеаи заминаи ҳуқуқӣ ва роҳҳои татбиқи зарфиятҳои истифоданошуда мубодилаи афкор намуданд. Майли ҷонибҳо ба рушди бештари ҳамкорӣи ду кишвар дар самтҳои мутақобилан судманд баён шуд [6].

Ҷолиби диққат аст, ки равобити соҳавии ду кишвар дар бархе аз бахшҳо, аз ҷумла геология ва обуҳавошиносӣ, дар солҳои қаблӣ роҳандозӣ гардид. Нахуст, тамосу ҳамкорӣҳои зичи сохторҳои геологии Тоҷикистону Финляндия баъди 30-ми сентябри соли 2011 имзо шудани Ёддошти тафохум миёни Сарраёсати геологияи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хадамоти геологии Финляндия оғоз ёфт. Дар робита ба ин, моҳи сентябри соли 2013 ҳайати Финляндия зери сарвари роҳбари хадамоти геологии ин кишвар Елиас Екдаһл ба Душанбе сафар карда, бо ҷабҳи Сарраёсати геологияи кишвар ва ниҳодҳои он ошно шуд [22]. Гузашта аз ин, 7-уми марти соли 2023 дар шаҳри Душанбе вохӯрии сардори Саридораи геологияи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Оймуҳаммадзода И.С. бо намоёндаи Хадамоти геологияи Финляндия, роҳбари лоиҳа Яана Лохва баргузор гардид, ки дар рафти он ҷонибҳо масъалаи ба имзо расонидани Ёддошти тафохум байни Саридораи геологияи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хадамоти геологияи Финляндия оид ба “Тақвияти азхудкунии захираҳои табиӣ барои некуаҳволии миллӣ дар Тоҷикистон, марҳилаи II”-ро баррасӣ намуданд [6]. Рӯйдоди дигаре, ки марбут ба соҳаи обуҳавошиносӣ аст, баимзорасонии Ёддошти тафохум байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Финляндия дар соли 2013 мебошад, ки дар ҷаҳорҷӯби он ҳамкорӣи Агентии обуҳавошиносии Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Институти метеорологии Финляндия ба роҳ монда шуд. Дар доираи ин санад Лоиҳаи обуҳавошиносии Финляндия ва Тоҷикистон (лоиҳаи “Фин – Тоҷ”) оғоз ёфт. Ахиран, 4 октябри соли 2023 дар Душанбе семинари муқаддимаии марҳилаи сеюми Лоиҳаи “Фин – Тоҷ” баргузор гардид, ки дар он роҳбарияти Агентии обуҳавошиносӣ, сафири ҷаҳулода ва мухтори Финляндия дар Тоҷикистон Илкка Райсанен, директори департаменти хадамоти экспертии Институти метеорологии Финляндия Гарри Пиетарила ва намоёндагони як қатор ташкилотҳои хориҷӣ ширкат доштанд [21]. Намоёндагони Тоҷикистон низ дар навбати худ ба пойтахти кишвари шарик сафарҳои корӣ анҷом медиҳанд. Ҷунончи, 15-19-уми апрели соли 2024 бо ибтикори Маркази волоияти қонуни назди Донишгоҳи Хелсинкии Ҳукумати Финляндия ҳамоиши сатҳи баланд барои ниҳодҳои миллӣи ҳифзи ҳуқуқи инсонии давлатҳои Осиёи Марказӣ доир шуд, ки дар он Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Умед Бобозода иштирок дошт [6].

Тавре дар дебочаи мақола зикр рафт, Финляндия соҳиби иқтисоди саноатишуда буда, аз ин рӯ дастовардҳои бахши мошинсозӣ ва таҷҳизоти муосири он дар Тоҷикистон низ мавриди истифода қарор гирифтааст. Ҷунончи, 4-уми марти соли 2016 дар шаҳри Душанбе Маҷмааи бузурги тандурустии “Истиклол” бо иштироки Президенти Тоҷикистон ифтитоҳ ёфт, ки дар он 620 номгӯи таҷҳизоти муосири ташхису табобатии истеҳсоли кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон, аз қабилҳои Финляндия, Олмон ва Чехия дастрас ва насб шудааст [9]. Гузашта аз ин, дар Корхонаи маъдантозакунии Ҷамъияти саҳомии пӯшидаи “ТАЛКО Голд”-и воқеъ дар мавзеи Конҷочи ноҳияи Айнӣ, ки бо иштироки Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 14-уми апрели соли 2022 баҳрабардорӣ шуд, барои ба ҳоқа табдил додани маъдан, бори аввал дар минтақа дар хатти технологӣ дастгоҳу таҷҳизоти консерни мошинсозии “Metso”-и

Финляндия васл карда шуд, ки дар соҳаи кӯхкорию Аврупо ва ҷаҳон васеъ истифода мешавад [16].

Мутаассифона, савдои дучонибаи Тоҷикистону Финляндия ба таври кофӣ рушд наёфта, бино ба маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар соли 2023 гардиши мол миёни ду кишвар танҳо 1,5 млн. долл. ШМА-ро ташкил додааст, ки баробар ба 83,3% нишондоди соли 2022 мебошад. Ин омили манфӣ метавонад ба он рабт дошта бошад, ки новобаста аз вохӯриву чорабиниҳои сатҳи оливу баланд, пайгирии мавзуи густариши равобитӣ иқтисодӣ ва тавсеаи доираи имкониятҳои тиҷоратии ду давлат то ба нуқтаи амалисозӣ аз мадди назар дур шудааст. Дар ин зимн, баргузорию анҷумани соҳибкороно сармоягузорию ду кишвар, табодули сафарҳои ҳайатҳои иқтисодию тиҷоратӣ, дарёфти роҳҳои ифтихои корхонаву ширкатҳои муштарак бо инобати афзалияту зарфиятҳои саноатии Финляндия ва ниёзҳои Тоҷикистон (масалан, дар бахшҳои гуногуни саноати кӯхию мошинсозӣ, электротехника, химия, бофандагӣ, хӯрокворӣ ва ғайра) боис ба афзоиши ҳамгироӣ дар ин самтҳо хоҳад шуд. Ҳамзамон, таъмин кардани бозори ин кишвар бо молҳои имтиёзноку брендии Тоҷикистон, ба монанди алюминий, семент, масолеҳи сохтмонӣ, мевачоти тару хушк, маҳсулоти ширию консервагӣ ва дигарон аз манфиатҳои холӣ нахоҳад буд.

Барои амалишавии фикру андешаҳои зикршуда, пеш аз ҳама, тавачҷуҳои доимии ҷонибҳо ба рушду таҳкими муколамаи сиёсӣ дар сатҳҳои оливу баланд, шарикӣ дар қолабҳои дучониба ва бисёрҷониба, иқдомгириҳои амалӣ дар амри баррасиву имзои санадҳои ҳамкорӣ дар бахшҳои авлавиятноқ, инчунин наздикшавии давлату халқҳои ду кишвар тавассути пешбурди дипломатияи мардумӣ, баргузорию чорабиниҳои илмию маърифатӣ ва маданияту фарҳангӣ, аз ҷумла рӯзҳои фарҳанги ду кишвар дар пойтахту шаҳрҳои якдигар, бароҳмонии робитаҳои бародаршаҳрӣ мувофиқи мақсад мебошад. Дар ин ҷода комилан шароити мусоид муҳайё буда, бо таъя ба ҳавасмандии изҳоршудаи ҷонибҳо метавон аз чорҷӯбаи сухану мукотиба ба тадбирҳои воқеӣ гузашт, то дурнамои ҳамкориҳо дар амал татбиқ гардад.

Адабиёт

1. Дипломатияи Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз. Дар ду ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе, 2009. – 296 с.
2. Многовекторная дипломатия Таджикистана (Статьи, интервью, выступления, хроника визитов и встреч). – Душанбе, 2010. – 352 с.
3. Сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар масири истиқлолият. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 352 с.
4. Шарифзода, А. Эмомалӣ Раҳмон ва ҷомеаи ҷаҳон / А. Шарифзода, З. Қосимӣ. – Душанбе, 2011. – 372 с.
5. Ҷумҳурият. – 1997. – 15 март. – №10 (19 928).
6. Маълумотномаи муфассали муносибатҳои Тоҷикистон бо Финляндия // Бойгонии ҷорӣ Раёсати кишварҳои Аврупо ва Амрикои Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон
7. Боздиди Э. Раҳмон аз Паҷуҳишгоҳи экологии Финляндия [Манбаи электронӣ] // Агентии миллии иттилоотии Тоҷикистон “Ховар”. URL: <https://khovar.tj/2012/10/bozdidi-e-rahmon-az-pazh-1263-1203-ishgo-1203-i-ekologii-finlandiya>
8. Изҳороти матбуотии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон баъди мулоқот бо Президенти Финляндия Нийнистё Саули [Манбаи электронӣ] // Сайти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: https://www.president.tj/event_by_theme/bilateral_relations/finland/3289
9. Ифтихои Маҷмааи тандурустии Истиқлол дар шаҳри Душанбе [Манбаи электронӣ] // Сайти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <http://president.tj/node/10851>
10. Мақолаи “Иқтисоди Финляндия” дар Донишномаи Википедия [Манбаи электронӣ]. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Finland (ба заб. англ.)
11. Мақолаи “Финляндия” дар Донишномаи Википедия [Манбаи электронӣ]. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Finland> (ба заб. англ.)
12. Мақолаи “Финляндия” дар Донишномаи Википедия [Манбаи электронӣ]. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Финляндия> (ба заб. русӣ)

13. Маълумотномаи кишвари Финляндия дар сомонаи расмии Вазорати корҳои хориҷии Федератсияи Россия. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://mid.ru/ru/maps/fi/>
14. Маълумотномаи «Муносибатҳои Тоҷикистон бо Финляндия» [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/179/munosibathoi-tojikiston-bo-finlyandiya> (Санаи нашр: ноябри 2023)
15. Мубодилаи барқияҳои табрикии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Финляндия Саули Ниинистё [Манбаи электронӣ] // Сайти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <http://www.prezident.tj/node/27847>
16. Оғози сафари корӣ ба вилояти Суғд ва ба истифода додани корхонаи маъдантозакунии ҚСП “ТАЛКО Голд” дар ноҳияи Айнӣ [Манбаи электронӣ] // Сайти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <http://president.tj/node/28122>
17. Хабар иттилоотии “Имзои Ёддошти тафохум миёни вазоратҳои корҳои хориҷии Тоҷикистон ва Финляндия” [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/166/imzoi-joddoshti-tafohum-tojikiston-va-finlyandiya>
18. Хабар иттилоотии “Машваратҳои сиёсӣ миёни Тоҷикистон ва Финляндия” [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/13632/mashvarathoi-sijosi-mijoni-tojikiston-va-finlyandiya>
19. Хабар иттилоотии “Мулоқотҳои дучонибаи Вазири корҳои хориҷӣ дар ҳошияи иҷлоси вазирони САҲА” [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/1871/muloqothoi-dujonibai-vaziri-korhoi-khoriji-dar-hoshiyai-ijlosi-vazironi-saha>
20. Хабар иттилоотии “Мулоқоти Вазири корҳои хориҷии Тоҷикистон бо Вазири савдои хориҷӣ ва рушди Финляндия” [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/2517/muloqoti-vaziri-korhoi-khoriji-tojikiston-bo-vaziri-savdoi-khoriji-va-rushdi-finlyandiya>
21. Хабар иттилоотии “Семинари муқаддимавии марҳилаи сеюми Лоихаи обухавошиносии Финляндия ва Тоҷикистон” [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Агентии обухавошиносии Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <https://www.meteo.tj/tj/news/2023/10/05/-76>
22. Хабар иттилоотии “Ҳамкории Тоҷикистону Финляндия дар баҳши геология” [Манбаи электронӣ] // Агентии миллии иттилоотии Тоҷикистон “Ховар”. URL: <https://khovar.tj/2013/09/1202-amkorii-to-1207-ikistonu-finlyandiya-dar-bahshi-geologiya/>

МУНОСИБАТҲО БАЙНИ ТОҶИКИСТОН ВА ФИНЛЯНДИЯ: ДАСТОВАРД, ВАЪЪ ВА ДУРНАМО

Дар мақола ҷанбаҳои мухталифи рабобити Тоҷикистону Финляндия дар тури 32 соли муносибатҳои дипломатӣ таҳлили шудаанд. Муаллифон динамика ва хислати таҳкиму густариши ҳамкориҳои ду давлат, бавижа, аз зовияи мундариҷаи ташрифу дидорҳои роҳбарияти олии Тоҷикистону Финляндия, мулоқотҳои сатҳи баланд ва машваратҳои сиёсӣ, самтҳои афзалиятноки робитаҳои иқтисодӣ ва соҳавӣ, аз ҷумла дар бахшҳои геология ва обухавошиносиро мавриди омӯзиш қарор додаанд. Ҳангоми таҳияи маводди мазкур китобҳо, рӯзномаҳо ва сарчашмаҳои аввалия дар бораи фаъолияти дипломатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нашрияҳои Вазорати корҳои хориҷӣ дар силсилаи “Сиёсати хориҷии Тоҷикистон”, инчунин дигар матолиби расмии электронии дохилию хориҷӣ ва маводди иттилоотию оморӣ истифода шудаанд.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Финляндия, муносибатҳои байнидавлатӣ, сиёсати хориҷӣ, таърих, Президенти Тоҷикистон, муколамаи сиёсӣ дипломатӣ, рабобити иқтисодӣ, санадҳои ҳамкорӣ.

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ТАДЖИКИСТАНА И ФИНЛЯНДИИ: ДОСТИЖЕНИЯ, СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье анализируются различные аспекты взаимоотношений между Таджикистаном и Финляндией за 32 года дипломатических отношений. Авторы изучили динамику и характер укрепления и расширения сотрудничества между двумя странами, в частности, с точки зрения содержания визитов и переговоров высшего руководства Таджикистана и Финляндии, встреч на высоком уровне и политических консультаций, а также приоритетные направления экономического и отраслевого взаимодействия, в том числе в области геологии и метеорологии. При подготовке данного материала использовались книги, газеты и первоисточники касательно дипломатической деятельности Президента Республики Таджикистан и публикации Министерства иностранных дел в серии «Внешняя политика Таджикистана», а также другие официальные государственные и зарубежные электронные издания и информационно-статистические материалы.

Ключевые слова: *Таджикистан, Финляндия, межгосударственные отношения, внешняя политика, история, Президент Таджикистана, политико-дипломатический диалог, экономические отношения, документы о сотрудничестве.*

RELATIONS BETWEEN TAJIKISTAN AND FINLAND: ACHIEVEMENTS, CURRENT STATE AND PROSPECTS

The article analyzes various aspects of relations between Tajikistan and Finland over 32 years of diplomatic relations. The authors reveal the dynamics and nature of strengthening and expanding cooperation between the two countries, in particular, in terms of the content of visits and negotiations of the top leadership of Tajikistan and Finland, high-level meetings and political consultations, as well as priority areas of economic and sectoral interaction, including in the field of geology and meteorology. In preparing this material, books, newspapers and primary sources were used regarding the diplomatic activities of the President of the Republic of Tajikistan and publications of the Ministry of Foreign Affairs in the series «Foreign Policy of Tajikistan», as well as other official state and foreign electronic publications and information and statistical materials.

Keywords: *Tajikistan, Finland, interstate relations, foreign policy, history, President of Tajikistan, political and diplomatic dialogue, economic ties, cooperation documents.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Шарифзода Абдуфаттоҳ Абдуваҳҳоб, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, профессор. Нишонӣ: 734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33; E-mail: abdufattoh@yahoo.co.uk*

Шарифзода Фирдавс Абдуфаттоҳ, *котиби якуми Раёсати кишварҳои Аврупо ва Америкаи Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих. Нишонӣ: 734001, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шероз 33; тел.: (+992 37) 221-18-08; e-mail: firdavs.sharifzoda@mfa.tj*

Сведения об авторах: *Шарифзода Абдуфаттоҳ Абдуваҳҳоб, член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана, доктор исторических наук, профессор. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33; e-mail: abdufattoh@yahoo.co.uk*

Шарифзода Фирдавс Абдуфаттоҳ, *первый секретарь Управления стран Европы и Америки Министерства иностранных дел Республики Таджикистан, кандидат исторических наук. Адрес: 734001, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Шероз 33; e-mail: firdavs.sharifzoda@mfa.tj*

Information about the authors: *Sharifzoda Abdufattoh Abduvahhob, corresponding member of the National Academy of Sciences of Tajikistan, doctor of historical sciences, professor., Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 33; e-mail: abdufattoh@yahoo.co.uk*

Sharifzoda Firdavs Abdufattoh, *First Secretary of the Department of European and American countries of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Tajikistan, candidate of historical sciences. Address: 734001, Tajikistan, Dushanbe city, Sheroz str. 33; e-mail: firdavs.sharifzoda@mfa.tj*

В период своей государственной независимости правительство Республики Таджикистан предприняло ряд ключевых шагов для формирования и развития индустриализации республики, приняв разнообразные государственные стратегии, концепции и программы. Эта сфера представляет собой важное направление в развитии национальной экономики. Реализация таких инициатив, как Концепция развития промышленности Республики Таджикистан» (постановление Правительства РТ от 4 декабря 2003 года, № 523), концепция инновационного прогресса агропромышленного комплекса Республики Таджикистан (постановление Правительства РТ от 3 марта 2014 года, № 144), стратегия развития промышленности в Республике Таджикистан на период до 2030 года (постановление Правительства РТ от 27 марта 2018 года, №159), программа развития легкой промышленности в Республике Таджикистан на 2006-2015 годы (постановление Правительства РТ от 31 октября 2014 года, № 2005, № 422), программа реализации научно-технических достижений в промышленном производстве Республики Таджикистан на 2010-2015 годы (постановление Правительства РТ от 5 октября 2009 года, № 574), программа развития легкой промышленности в Республике Таджикистан на период до 2022 года (постановление Правительства РТ от 29 марта 2019 года, №128), программа развития пищевой промышленности Республики Таджикистан на 2020-2025 годы (постановление Правительства РТ от 31 июля 2019 года, №373), программа индустриализации ускорение Республики Таджикистан на 2020-2025 годы (постановление правительства РТ от 27 мая 2020 года, №293) и Указ Президента Республики Таджикистан «Об объявлении 2022-2026 годов «годами развития промышленности» являются одними из важных мер развития этой отрасли, закрепила за Таджикистаном статус агропромышленного государства с диверсифицированной экономикой. Основные отрасли промышленности страны — цветная металлургия, электроэнергетика, горнодобывающая промышленность, а также легкая и пищевая промышленности. Однако, несмотря на это, уровень развития этих отраслей остаётся недостаточным, что обусловлено как экономической политикой, так и наследием плановой экономики СССР. В частности, в советский период Таджикская ССР занимала сравнительно низкое положение в структуре народного хозяйства, что оставило явный след на современном экономическом ландшафте страны [1].

В последние десятилетия существования Советского государства Таджикистан преобразился в одну из союзных индустриально-аграрных республик, заняв десятую строчку в сфере промышленного развития среди пятнадцати союзных республик. К 1991 году количество промышленных предприятий республики достигло 2308 единиц. Из них 425 представляли собой относительно крупные фирмы, среди которых насчитывалось 207 предприятий тяжелой промышленности и 119 – легкой.

Независимость стала судьбоносным моментом в истории таджикской государственности, открыв новую страницу и создав прочный фундамент для осознания путей и приоритетных направлений развития различных сфер страны.

Однако гражданская война оставила глубокий след на процессе промышленной трансформации республики. В 90-е годы XX века именно таджикский алюминиевый завод стал единственным источником иностранной валюты для страны, благодаря которой осуществлялись закупки зерна и необходимого оборудования. В нелёгкие 90-е это предприятие стало надеждой на спасение от голода, но в годы конфликта его состояние было критически плачевным. Основной причиной этого было прекращение поставок алюминиевого порошка из соседних государств, что вызвало резкое сокращение экспорта[5].

Республика Таджикистан приняла ускоренную индустриализацию в качестве четвертой стратегической цели страны, которая создает прочную основу для обеспечения

устойчивого развития экономики, создания новых рабочих мест, повышения экспортного потенциала страны и ее конкурентоспособности. Отрасль промышленности, являющаяся составной и ведущей частью экономики Таджикистана, в советское время активно действовала в рамках отношений межгосударственной кооперации бывших республик Содружества. Таджикистан как страна-производитель и экспортер сырья поставлял цветные, редкие, благородные и драгоценные металлы, сырье и полуфабрикаты текстильной промышленности, пищевые продукты, фрукты и овощи на предприятия соседних республик для дальнейшей переработки и производства готовой продукции.

Сегодня промышленность Таджикистана имеет развитую и технически оснащенную комплексную базу и включает в себя различные отрасли промышленности. Он представлен более чем 90 производственными направлениями и видами продукции, относящимися к отраслям добычи и переработки полезных ископаемых, 191 электроэнергетике, добыче угля, легкой промышленности, машиностроению, горнодобывающей и химической промышленности, строительным материалам и пищевой промышленности.

В современных реалиях энергетика представляет собой краеугольный камень экономического роста каждой нации. Уровень развития этой сферы во многом определяется наличием энергетических ресурсов — нефти, газа, угля и гидроэлектростанций. Наша республика обладает огромным потенциалом для возведения гидроэлектростанций и обширными запасами угля. Мощность хранящихся гидроэнергетических ресурсов достигает 527 миллиардов кВт, из которых 220,6 миллиардов кВт доступны для эксплуатации. Однако на сегодня республика использует лишь 6,5% этих возможностей. Перспективы увеличения экспорта электроэнергии зависят от относительно дешевых гидроэнергетических ресурсов и развития новых ГЭС. Теоретически годовой потенциал республики составляет около 527 миллиардов кВтч, а по технико-экономическим обоснованиям — 230 миллиардов кВтч. В текущий момент общая мощность действующих гидроэлектростанций составляет 4070 тысяч кВт.

Строительство Рогунской ГЭС, начатое 27 сентября 1976 года, стало одним из самых амбициозных проектов советской эпохи, с планируемой мощностью 3,6000 млн кВтч. Однако после распада СССР работы остановились. Новое дыхание этому проекту придали восстановительные работы, возобновленные в 2009 году. Первый агрегат ГЭС был введен в эксплуатацию 16 ноября 2018 года, а второй — 9 сентября 2019 года. Сангтудинская ГЭС, тем не менее, планировалась еще в 1985 году, и лишь в 1993 году проект разделили на две части — Сангтуда-1 и Сангтуда-2[12]. Правительство республики приняло во внимание необходимость выработки электроэнергии и с 1996 года приступило к строительству гидроэлектростанции Сангтуда-1, ежегодно выделяя из государственного бюджета 1-2 млн. американские доллары. Однако такое финансирование не дало никаких экономических результатов, и только с 2005 года строительные работы на участке Сангтуда-1 были возобновлены. Еще 16 февраля того же года для его строительства российской компанией «Интер РАО ЕЭС» и Министерством энергетики Таджикистана было создано российско – таджикское акционерное общество – «Сангтудинская ГЭС-1». 15 апреля 2005 года состоялось официальное начало восстановительных работ по строительству Сангтудинской плотины, а 15 декабря 2006 года на месте плотины станции состоялась церемония закрытия реки Вахш путем взрыва береговой линии.

20 января 2008 года был введен в строй первый агрегат, а июль 2009 года – последний-четвертый. Мощность станции составляет 670 мегаватт, годовая мощность-2,7 млрд кВт, высота плотины – 75 метров. Общая стоимость строительства - 482 млн. американских долларов. Отмечается, что 75% акций принадлежало российской стороне («ЕЭС России»). Остальные (25%) остались за Таджикистаном. Следует отметить, что объем производства электроэнергии на начало 2022 года составил более 3,7 млрд киловатт-часов. Этот показатель по сравнению с январем-февралем 2021 года на 9,8% выше [11].

В энергетическом секторе Таджикистана раскрываются обширные водные энергетические ресурсы, что создаёт возможности для его развития и усиления экспортного

потенциала. Для достижения этой цели необходимо завершить запланированные и начатые работы по восстановлению, реконструкции и строительству энергетических объектов с использованием как внутренних, так и иностранных инвестиций.

С вводом в эксплуатацию второй очереди ГЭС Шураб на реке Вахш, Даштиджумской ГЭС и освоением бассейна реки Зарафшан, годовая выработка электроэнергии может достичь 57-60 млрд кВтч. В результате интенсивного освоения ресурсов бассейна Пянджа этот показатель может возрасти до 80 млрд кВтч [11].

Таджикистан, благодаря своему географическому положению, ожидает экспорт избыточной электроэнергии как в соседние, так и дальние страны (Центральная Азия, Пакистан, Афганистан, Иран, Индия, Китай). Особенно важным является Пакистан, где наблюдается серьёзный энергетический дефицит. Проект CASA-1000, предусматривающий передачу электроэнергии через линии протяженностью более 1200 километров, может значительно улучшить экономику Таджикистана и включает финансирование от Всемирного банка и других международных партнёров.

В целом, инфраструктура водоснабжения и энергетики требует капиталовложений. Поэтому в ближайшие годы необходимо создать новый механизм инвестиционного рынка, способный привлекать в эту отрасль отечественный и зарубежный капитал. За 30 лет государственной независимости с привлечением отечественных и зарубежных инвестиций были возрождены сотни малых и крупных производственных предприятий, восстановлены рабочие места. Если в 1992 году в республике насчитывалось 1628 промышленных предприятий, то сегодня их число достигло »3692 промышленных предприятия, из них 345 в добывающей промышленности, 3175 — в обрабатывающей, 72 — в обеспечении электроэнергией, газом, паром и кондиционированным воздухом, в водоснабжении и обработке отходов — 100 единиц. Об этом сообщает Агентство по статистике Таджикистана» [20].

Важно отметить, что в Республике Таджикистан ведется активная работа по реализации Указа Президента «О Годах индустриального развития». Одной из ключевых мер в этом направлении является строительство и ввод в эксплуатацию новых промышленных предприятий.

В последние годы, при поддержке конструктивной политики правительства, предприимчивые бизнесмены страны смогли построить ряд промышленных объектов. В ноябре 2024 года, в ходе рабочего визита Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона в Хатлонской и Согдийской областях были введены в эксплуатацию несколько новых заводов.

7 ноября 2024 года был открыт завод «Армстронг» в селе Дахана Яванского района. Этот новый промышленный объект был построен на базе ООО «Хуаджян Гаюр Индастриал» местным предпринимателем Акбаром Асадулло. Завод будет заниматься производством строительных материалов марки «Армстронг», и спрос на эту продукцию как в стране, так и за рубежом является высоким[8].

Кроме того, в тот же день был открыт завод по производству гипсокартона, принадлежащий обществу с ограниченной ответственностью «Файзи Гач» в Явонском районе Хатлонской области. Новый завод способен производить более 500 тысяч квадратных метров гипсокартона в год, и планы его владельцев включают увеличение производительности до одного миллиона квадратных метров. На этом предприятии были трудоустроены 45 местных жителей, которые получают достойную заработную плату. На строительство и оснащение новых производственных мощностей было инвестировано более 24 миллионов сомони.

8 ноября состоялся торжественный ввод в эксплуатацию предприятия по производству спичек ООО «Расули Вали». С производственной мощностью в 300 единиц в день и 100 000 единиц в год, это заведение стало настоящим оплотом для 40 местных жителей, предлагая им стабильную работу и достойную оплату, среди которых значительное число составляют женщины[19]. Создание и запуск новых промышленных объектов

способствуют не только развитию экономики, но и обеспечивают рабочие места для местных жителей, что в свою очередь положительно сказывается на социальном благополучии региона.

17 ноября в городе Истаравшан Согдийской области были открыты несколько новых производственных предприятий, что стало значительным шагом для экономики региона.

Первым из них является предприятие по производству велосипедов и игрушек Общества с ограниченной ответственностью «Адл» в городе Истаравшан. Здесь, с использованием высококачественного сырья, изготавливаются пять видов велосипедов для детей и взрослых, и ежегодно выпускается свыше 10 000 единиц. Кроме того, предприятие производит до 20 000 различных видов детской мебели в год, включая столы и стулья для образовательных учреждений, детские кровати и шкафы [6].

17 ноября 2024 года началось производство на заводе «Сайри Сугд» в свободной экономической зоне «Сугд». Здесь, на Худжанском заводе «Сайри», изготавливаются детские игрушки и электросамокаты, с объемом производства 250 электросамокатов и 20 000 игрушек ежемесячно. Это начинание не только удовлетворяет потребности населения, но и способствует охране экологической среды, производя 14 марок электросамокатов с разнообразными техническими характеристиками[7].

Кроме того в городе Истаравшане сдано в эксплуатацию предприятие «Сино Медикал», которое специализируется на производстве медицинских товаров, включая шприцы и капельные системы. С проектной мощностью в 60 миллионов шприцев и один миллион систем капельной медицины в год, это предприятие будет обеспечивать важные медицинские потребности страны. Технологические линии поставлены ведущими мировыми компаниями, что гарантирует высокое качество и разнообразие продукции[15].

Также была запущена работа предприятия «Истаравшан Энерго», которое занимается производством электрических железобетонных опор и ремонтом трансформаторов. Оно включает три цеха: сварочный, ремонтный и литейный, с общей производственной мощностью 2200 железобетонных опор в год и 150 ремонтов трансформаторов. Кроме того, здесь производятся электрические балки для прокладки кабелей и будут возведены столбы для освещения[22].

Еще одним значимым проектом стало открытие завода «Кули Сарез», который будет производить антифризы мощностью 310 тонн в год. Это позволит снизить зависимость от импорта, так как данный продукт ранее завозился из-за границы для нужд транспорта и отопления[17].

18 ноября в Бободжон Гафуровском районе началась работа нового предприятия по производству обуви - Общества с ограниченной ответственностью «Фарогатбону». Это предприятие предлагает 20 различных видов мужской обуви. В рамках рабочего визита в данный район Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, также инициировал открытие предприятия по производству полиэтиленовых плёнок – Общества с ограниченной ответственностью «Полимерные технологии», на котором трудоустроено 25 местных жителей[14].

Предприятие, производящее полиэтиленовых плёнок, начало свою деятельность в 2009 году, и для повышения конкурентоспособности на рынке было решено его модернизировать[10].

В этот же день была запущена обувная фабрика на улице Промышленников в городе Бостон, расположенная рядом с дочерним предприятием золотошвейного, ювелирного и профессионального тренинга «Зари Согд». Компания использует технологии, импортированные из Китайской Народной Республики, и способна производить до 5 тысяч пар обуви в месяц. В новом промышленном предприятии в городе Бустан работают 20 человек, а также выпускается 50 видов обуви. Годовая мощность составляет до 60 тысяч пар мужской и детской обуви различных размеров[9].

В целом с начала 2024 года в Таджикистане открылись 430 новых промышленных предприятий, появилось более трех тысяч рабочих мест[21].

Таким образом, важно и своевременно эксплуатировании еще несколькими промышленными предприятиями в республике, использующим современные технологии, в рамках реализации четвертой стратегической цели «ускоренная индустриализация страны» имеет большое значение для увеличения производства импортозамещающей продукции, создания новых рабочих мест, увеличить производство промышленной продукции и развивать национальную экономику. Промышленность страны в будущем, используя благоприятные условия развития, может увеличить свои экспортные возможности и стать важным сектором развития экономики современного Таджикистана. Эти инициативы не только создают рабочие места для местных жителей, но и способствуют укреплению промышленного потенциала Таджикистана, улучшая качество жизни населения.

Дальновидная политика Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона в направлении предоставления льгот предпринимателям и поддержки этого слоя общества привела к реализации показателей четвертой национальной цели – быстрая индустриализация страны. Именно поэтому сегодня товары и продукция Таджикистана с маркировкой «Made in Tajikistan» постепенно открывают свой путь на мировой рынок, и есть надежда, что в ближайшем будущем этот процесс еще больше усилится. Тридцать лет для укрепления фактической независимости государства по историческому времени равны одной секунде. Если проанализировать эти 30 лет, то можно заметить, что реальная возможность для развития в Таджикистане появилась только после 2000-х годов, 10 из которых были потрачены на достижение национального единства, и в ближайшем будущем будут реализованы все важные стратегические планы и цели страны, особенно цель ускоренной индустриализации, и дорогой Таджикистан станет одним из развитых государств.

ЛИТЕРАТУРА

1. История таджикского народа Т.5. Новейшая история(1917-1941 гг.) /Под редакцией академика Академии наук Республики Таджикистан Р.М.Масова Душанбе – 2004.- 752 с.
2. История таджикского народа Т.6 Новейшая история(1941-2010 гг.) /Под редакцией академика Академии наук Республики Таджикистан Р.М.Масова Душанбе – 2011.- 688 с.
3. Набиева Р.А. Таърихи халқи тоҷик/ Р.А. Набиева, Зикриёев Ф.Б.. Душанбе, 2006. – 194 с.
4. Нурназаров М., Хочагии халқи Тоҷикистон/ М. Нурназаров, М.Рахимов. Душанбе, Маориф, 1994. – 160 с.
5. Ётомонов Н.Б. Таърихи халқи тоҷик/ Н.Б. Ётомонов, Д.Довудӣ, М.Исоматов С. Муллоҷононов. Душанбе, 2019. – 568 с.
6. Открытие второго этапа цеха по производству велосипедов и игрушек ООО «Адл» [Электронный ресурс].URL: <https://president.tj/event/news/48970>(дата обращения: 24.11.2024).
7. Открытие предприятия «Сайри Сугд» в городе Худжанд[Электронный ресурс].URL: <https://president.tj/event/news/49050> дата обращения: 24.11.2024).
8. Открытие предприятия по производству армстронга в Яванском районе[Электронный ресурс].URL: <https://president.tj/event/news/48675> дата обращения: 15.11.2024).
9. Открытие предприятия по производству обуви в городе Бустон[Электронный ресурс].URL: <https://president.tj/event/news/49002> дата обращения: 25.11.2024).
10. Открытие предприятия по производству полиэтиленовых плёнок ООО «Технологии полимеры» в Бободжон Гафуровском районе [Электронный ресурс].URL: <https://president.tj/event/news/49008> дата обращения: 25.11.2024).
11. Официальный сайт Министерства промышленности и новых технологий Республики Таджикистан. [Электронный ресурс.]. URL: <http://sanoat.tj/> (санаи дастрасӣ: 28.03.2023)16
12. Раъмон Э. Тоҷикистон: даъ соли истиқлолият, ваъдати миллӣ ва бунёдкорӣ/ Иборат аз 3 ҷилд. Душанбе: Ирфон, 2001. – 704 с.
13. Сайидзода З., Мафъумъои бунёди назариёти сиёсии Пешвои миллат Эмомалӣ Раъмон/ З. Сайидзода, П.Давлатзода., А. Даминова– Душанбе: Контраст, 2018. – 422 с.
14. Сдача в эксплуатацию обувного предприятия ООО «Фарогатбону» в Бободжон Гафуровском районе[Электронный ресурс].URL: <https://president.tj/event/news/49020>
15. Сдача в эксплуатацию предприятия «Сино медикал» в городе Истаравшан [Электронный ресурс]. URL: <https://president.tj/event/news/48966> дата обращения: 24.11.2024).

16. Сдача в эксплуатацию предприятия по выпуску грузоподъемных кранов в Яванском районе [Электронный ресурс]. URL: <https://president.tj/event/news/48687> дата обращения: 24.11.2024).
17. Сдача в эксплуатацию предприятия по производству антифриза ООО «Кули Сарез» в городе Истаравшане [Электронный ресурс]. URL: <https://president.tj/event/news/48962> дата обращения: 24.11.2024).
18. Сдача в эксплуатацию предприятия по производству различных двухколесных и трехколесных мотоциклов ООО «Вахш Саноат» в районе Кушониён [Электронный ресурс]. URL: <https://president.tj/event/news/48706>
19. Сдача в эксплуатацию предприятия по производству спичек ООО «Расули Вали» в Бохтаре [Электронный ресурс]. URL: <https://president.tj/event/news/48762> дата обращения: 14.11.2024).
20. Согдийская область остаётся лидером по количеству промышленных предприятий [Электронный ресурс]. URL: <https://khover.tj/rus/2024/11/sogdijskaya-oblast-ostayotsya-liderom-po-kolichestvu-promyshlennyh-predpriyatij/> дата обращения: 24.11.2024).
21. С начала 2024 года в Таджикистане открылись 430 новых промышленных предприятий, появилось более трех тысяч рабочих мест [Электронный ресурс]. URL: <https://mir24.tv/news/16619196/s-nachala-2024-goda-v-tadzhikistane-otkrylis-430-novyh-promyshlennyh-predpriyatij-poyavilos-boleetreh-tysyach-rabochih-mest> дата обращения: 29.11.2024).
22. Старт деятельности предприятия по производству электрических опор, ремонту и модернизации электростанций ООО «Истаравшан Энерго» [Электронный ресурс]. URL: <https://president.tj/event/news/48964>
23. Файзи истиқлол-25. – Душанбе: «Маориф», 2016. - 480 с.

ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ ТАДЖИКИСТАНА: ДОСТИЖЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье рассматривается влияние государственной независимости на формирование и развитие индустриализации Республики Таджикистан. Автор подчеркивает важность принятых стратегий и программ, направленных на развитие национальной экономики, в частности, в области промышленности. Основные отрасли, такие как цветная металлургия, электроэнергетика, горнодобывающая промышленность, легкая и пищевая промышленность, играют ключевую роль в экономике страны.

Динамика промышленного сектора свидетельствует о наличии более 90 производственных направлений и разнообразной продукции, охватывающей добычу и переработку полезных ископаемых, а также производство электроэнергии и строительных материалов. Энергетика, как основа экономического роста, в Таджикистане опирается на гидроэнергетические ресурсы и угольные запасы, что создаёт возможности для дальнейшей эксплуатации этих ресурсов и улучшения экспортных возможностей, в том числе в соседние страны и регионы.

Статья также описывает важность инвестиционных механизмов для модернизации инфраструктуры водоснабжения и энергетики, отмечая успехи в восстановлении промышленных предприятий и создании новых рабочих мест за годы независимости

В статье рассматриваются достижения Республики Таджикистан в рамках реализации Указа Президента «О Годах индустриального развития», акцентируя внимание на строительстве новых промышленных предприятий. Поддерживаемые правительственной политикой, таджикские бизнесмены открывают новые заводы, что существенно способствует экономическому росту страны. В заключение, автор указывает на необходимость дальнейших капиталовложений для устойчивого развития промышленности в Таджикистане.

***Ключевые слова:** государственная независимость, промышленность, индустриализация республики, национальная экономика, электроэнергетика, гидроэнергетические ресурсы, модернизация инфраструктуры, экономический рост, капиталовложения, устойчивое развитие, новые промышленные предприятия, экспортные возможности, рабочие места.*

САНОАТКУНОНИИ ТОҶИКИСТОН: КОМЁБИ ВА ДУРНАМО

Дар мақола таъсири истиқлолияти давлатӣ ба ташаккул ва рушди индустрикунонии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Муаллиф аҳамияти стратегияю барномаҳои қабулшударо, ки ба тараққиёти хоҷагии халқ, аз ҷумла дар соҳаи саноат нигаронда шудаанд, қайд мекунад. Дар иқтисодиёти мамлакат соҳаҳои асосии саноат, монанди металлургияи ранга, электроэнергетика, маъдани кӯҳӣ, саноати сабук ва хурукворӣ мавқеи асосиро ишғол мекунад.

Динамикаи бахши саноат мавҷудияти беш аз 90 хатти истеҳсолӣ ва навъҳои гуногуни маҳсулотро, ки истихроҷ ва коркарди маъданҳои фойданок, инчунин истеҳсоли нерӯи барқ ва масолеҳи сохтмонро дар бар мегирад, нишон медиҳад. Энергетика ҳамчун асоси рушди иқтисодӣ дар Тоҷикистон ба захираҳои гидроэнергетикӣ ва захираҳои ангишт таъя мекунад, ки барои истифодаи минбаъдаи ин захираҳо ва беҳтар намудани имкониятҳои содирот, аз ҷумла ба кишвару минтақаҳои ҳамсоя имконият фароҳам меорад.

Дар мақола ҳамчунин аҳамияти механизми сармоягузорӣ дар таҷдиди инфрасохтори обу энергетикӣ тавсиф шуда, аз муваффақиятҳо дар барқарорсозии корхонаҳои саноатӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ аз замони истиқлолият зикр шудааст.

Дар мақола аз комёбиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи иҷрои Фармони Президент «Дар бораи солҳои тараққиёти саноат» ба сохтмони корхонаҳои нави саноатӣ диққати калон дода шудааст. Тоҷирони ватанӣ бо пуштибонӣ аз сиёсати ҳукумат корхонаҳои нав мекушоянд, ки ба рушди иқтисоди кишвар саҳми назаррас мегузорад. Дар хотима муаллиф ба зарурати сармоягузори минбаъда барои рушди устувори саноати Тоҷикистон ишора мекунад.

Калидвожаҳо: *истиқлолияти давлатӣ, саноат, саноатукунонии Тоҷикистон, иқтисодиёти миллӣ, электроэнергетика, захираҳои гидроэнергетикӣ, навсозии инфрасохтор, рушди иқтисодӣ, сармоягузори асосӣ, рушди устувор, корхонаҳои нави саноатӣ, имкониятҳои содирот, ҷойҳои корӣ.*

INDUSTRIALIZATION OF TAJIKISTAN: ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS

The article examines the impact of state independence on the formation and development of industrialization of the Republic of Tajikistan. The author emphasizes the importance of adopted strategies and programs aimed at developing the national economy, in particular, in the field of industry. Key industries such as non-ferrous metallurgy, electric power, mining, light and food industries play a key role in the country's economy.

The dynamics of the industrial sector indicate the presence of more than 90 production areas and a variety of products, covering the extraction and processing of minerals, as well as the production of electricity and construction materials. Energy, as the basis for economic growth, in Tajikistan relies on hydropower resources and coal reserves, which creates opportunities for further exploitation of these resources and improving export opportunities, including to neighboring countries and regions.

The article also describes the importance of investment mechanics for the modernization of water supply and energy infrastructure, noting the successes in the restoration of industrial enterprises and the creation of new jobs over the years of independence.

The article examines the achievements of the Republic of Tajikistan in the framework of the implementation of the Presidential Decree «On the Years of Industrial Development», focusing on the construction of new industrial enterprises. Supported by government policy, Tajik businessmen are opening new factories, which significantly contributes to the economic growth of the country.

Keywords: *state independence, industry, industrialization of Tajikistan, national economy, electric power industry, hydropower resources, infrastructure modernization, economic growth, investment, sustainable development, new industrial enterprises, export opportunities, jobs. In conclusion, the author points out the need for further investment for sustainable industrial development in Tajikistan.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Муллоҷонзода Асадулло Кучак - Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи фанҳои гуманитарӣ; сардори раёсати таълим. Суроға: 734067, ш. Душанбе, кӯчаи Наҳимов, 64/14, тел.: (+992) 939127272. E-mail: asadullo1976@mail.ru*

Сведения об авторе: *Муллоҷонзода Асадулло Кучак – Таджикский государственный финансово-экономический университет, кандидат исторических наук, доцент кафедры гуманитарных дисциплин; начальник учебного управления. Адрес: 734067, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14, тел.:(+992) 939127272. E-mail: asadullo1976@mail.ru*

Information about the author: *Mullojonzoda Asadullo Kuchak - Tajik state university of finance and economics, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Humanities; head of the education department. Address: 734067, Dushanbe, 64/14 Nahimov street, tel.: (+992) 939127272. E-mail: asadullo1976@mail.ru*

ТДУ: 902.7

АЗ ТАЪРИХИ ТАСНИФИ РИСОЛАИ МУСИҚИИ АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Аҳмедов З.Ш.

Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯча Сатторов

Яке аз бузургтарин симоҳои фарҳангӣ, илмӣ ва сиёсии Ҷирот, шоир ва мутафаккир, орифи маъруф Мавлоно Нуриддин Абдураҳмон бинни Низомиддин Аҳмад бинни Шамсиддин Муҳаммади Ҷомӣ (817 – 898/1414 – 1492) ба шумор мерафт. Маълум аст, ки ӯ дар замоне таваллуд шудааст, ки Темуриён дар натиҷаи қатлу ғорат Мовароуннаҳру Туркистон, Хуросону Эрон, Афғонистону Кавказ, Осиёи Хурду дашти Қипчок, як бахши Ҳиндустон ва ҳатто як қисми Россияро истило карда, империяи паҳноваре таъсис намуданд.

Давлатдорӣ ханӯз дар замони зиндагии Темур байни ворисонаш - Ҷаҳонгир, Умаршайх, Мироншоҳ, Шоҳрух, Муҳаммад Султон, Пирмуҳаммад, Иброҳим ва Улуғбек тақсим карда шуда буд. Вале баъдан ҳудуди империяи бузург ба майдони ҷангу ҷидол ва кашмакашиҳо табдил ёфт. Масалан, нахуст Пирмуҳаммад, ки дар Кобул ҳукмронӣ мекард, худро подшоҳ эълон карданӣ шуд, аммо ҳокими Тошканд Халил Султон ба Самарқанд ҳучум кард ва шаҳрро ба даст овард. Ҷамин тавр, ӯ ба василаи инъомҳои фаровон тавонист, ки сарварони лашкари Темуриёнро ба ҷониби худ кашад.

Дар асл, саҳифаҳои ҳаёти Ҷомиро бештар метавон дар асоси таҳлили навиштаҳои, суханон ва ёддоштиҳои ҳамасрон ва албатта, дар асоси ҳуҷҷатҳои таърихӣ – сарчашмаҳои муаррихон ва нависандагони замонаш ва баъд аз сари ӯ нигоштан мумкин аст.

Масалан, ҳуди шоир дар ҷанде аз мактубҳои бо шакли «ал-фақир Абдураҳмон ал-Ҷомӣ» имзо гузошта, дар хотимаи рисолаи «Маносики ҳаҷ» худро ба тарзи «Абдураҳмон бинни Аҳмад ал-Ҷомӣ» муаррифӣ менамояд.

Абдураҳмони Ҷомӣ дар хонадони шахсиятҳои бузурги давр - Шамсиддин Муҳаммади Даштӣ (бобояш) Мавлоно Шарафиддин Ҳочишоҳи Муфтӣ (бобояш аз тарафи модарӣ) ва Низомиддин Аҳмад (падараш) дар 23 шаъбони санаи 817 ҳичрӣ, ки ба 7 ноябри соли 1414 мелодӣ баробар аст, таваллуд шудааст. Ӯ дар ин хусус дар қасидаи «Рашҳи болин би шарҳи ҳолин» соли таваллудашро возеҳ сабт менамояд:

Манам чу гӯй ба майдони фусҳати маҳу сол,
Ба савлаҷони қазо мунқалиб зи ҳол ба ҳол.
Ба соли ҳаштсаду ҳафдаҳ зи ҳичрати набавӣ,
Ки зад зи Макка ба Ясриб суродикоти ҷалол,
Зи авҷи қуллаи парвозгоҳи иззи қидам
Бад-ин ҳазизи ҳавон суғст кардаам пару бол.

Маълум аст, ки зодгоҳи шоир вилояти Ҷом ва маҳалли истиқоматаш деҳаи Харҷард мебошад, ки кунун дар шимоли Афғонистони ҳамсоя бо исми Лангар маъруф аст.

Маҳз дар ҳамин мавзӯи Ҷомӣ таҳсилоти ибтидоӣ гирифтааст.

Ӯ аз овони хурдӣ ба таҳсили илм шуруъ карда, дар ҳамин айём Куръонро низ ба итмом расонида будааст. Аз хотираҳои шогирдонаш аён аст, ки ӯ то миёнаҳои соли 1419, яъне то 5-солагиаш дар зодгоҳи худ мезистааст ва танҳо баъдан ба шаҳри Ҷирот кӯч мебандад.

Санаи ба Ҷирот омадани Ҷомӣ дақиқан маълум нест ва аксари муаллифон ва таърихшиносон ин айёмро “дар сиғари син”, “дар туфулият”, “дар ҷавонӣ” ва “дар хурдӣ” ном бурдаанд. Масалан, муаллиф Ҳошим Разӣ ин сафари Ҷомиро дар 5-солагии ӯ медонад.

Ҷомӣ тибқи маълумоти Абдулвосеи Низомӣ, дар мадрасаи Низомия ба таҳсил шуруъ карда будааст [1. с. 18-27].

Оид ба ҳаёти фарҳангӣ-мусиқии шаҳри Ҷирот нахуст ҳаминро бояд зикр намуд, ки дар ин маркази бузурги фарҳангӣ як зумра хунармандон, шоирон, мусиқшиносони забардаст ва устодони моҳири созу суруд зиндагӣ ва эҷод мекарданд. Яъне, маълум аст, ки дар Ҷирот муҳити хеле фароҳ ва сермазмунӣ адабӣ-хунари рушд ёфта буд ва бешубҳо, ин вазъияти гуворои фарҳангӣ ба инқишофи тафаккуру ҷаҳонбинии Ҷомии ҷавон беасар набуд.

Бино ба маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ (аз ҷумла “Мақосид-ул-алҳон”-и Абдулқодири Мароғай), дар Ҳирот ҳамон замон сатҳи ривочи мусиқии ҳирфай хеле баланд буда, силсилаи асарҳои Дувоздаҳмақом васеъ маъмул гардида будаанд.

Дар баробари ин, вазъи иҷтимоӣ ва фарҳангии ин мавзӯ, зери таъсири ширкати ғаболонии аҳолии минтақаҳои ҳамҷавор дар воҳаи Ҳирот услубҳои гуногун, созиҳои мухталифи мусиқӣ тавбаъ амал мекарданд. Азбаски Ҳирот шаҳри бузургтарини минтақа ва пойтахти фарҳангӣ ба шумор мерафт, дар ин ҷо савту навоҳои халқҳои ҳамҷавор масалан, туркманҳо, ҳазораҳо ва ўзбекон ҳама ҷо садо медоданд. Ин амал, хусусан, дар маҷлисҳои хосаи Султон Ҳусайн Бойқаро ҷойгоҳи васеъ дошт, зеро дар ин базмҳо пайвасти намоёндогони шаҳру вилоятҳои Самарқанд, Бухоро, Фарғонаву Тошканд, Машҳаду Марв иштирок мекарданд [2, с. 38-39].

Ин маълумотро мо, пеш аз ҳама, дар асари маъруфи Зайниддин Маҳмуди Восифӣ “Бадоеъ-ул-вақоъ” дучор мегардем, ки доир ба баргузориҳои чунин маҷлисҳои шеърҳои мусиқӣ иттилоъ додааст. Аз ҷумла, ӯ менависад:

“Дар он маҷлис аз хонандагон: Ҳофиз Басир, Ҳофиз Мир, Ҳофиз Ҳасан Алӣ, Ҳофиз Ҷомӣ, Ҳофиз Султон, Маҳмуди Айшӣ, Шоҳмуҳаммади Хонанда, Ҳофиз Турбатӣ ва Ҳофиз Ҷароғдон ҳозир шуданд ва созандагон: - Ҳасани Нойӣ, Устод Қулмуҳаммади Удӣ, Устод Ҳасани Балабонӣ, Устод Алиӣ Хонақоҳӣ, Устод Муҳаммадӣ, Устод Аҳмади Ғичҷакӣ ва Устод Алиӣ Танбӯриро оварданд; аз надимон ва суҳбатгариён: - Мавлоно Биноӣ, Хоҷа Осафӣ, Амир Шайхами Суҳайлӣ, Мавлоно Сайфӣ Бухорӣ, Мавлоно Қомӣ, Мавлоно Ҳасаншоҳ, Мавлоно Дарवेशи Равғангари Машҳадӣ, Мавлоно Шавқӣ, Мавлоно Завқӣ, Мавлоно Халаф, Мавлоно Нарғисӣ, Мавлоно Ҳилолӣ, Мавлоно Риёзии Турбатӣ омада буданд. Аз ҷумлаи зарифон: - Мири Сарбараҳна, Мавлоно Бурҳон, Мирхонди Муаррих (муаллифи таърихи “Равзату-с-сафо”), Мавлоно Муини Шерозӣ, Мавлоно Ҳусайни Воизи Қошифӣ, Сайид Ғиёсиддин, Мавлоно Муҳаммади Бадахшӣ, Мавлоно Халили Саҳҳоф, Мавлоно Муҳаммади Хавофӣ Хаттот дар он зиёфат даъват шуда буданд. Аз ҷавонони саромади Хуросон: - Мираки Заъфарон, Шоҳмуҳаммади Мирак, Мирзои Натъдӯз, Ҳасани Зардӯз, Сарви Лабичӯӣ, Шамшоди Сояпарвард, Юсуфмазори Чилғазӣ, Юсуфи Сонӣ, Моҳи Симнонӣ ва Соқии Боқии Ироқӣ низ ҳозир шуда буданд” [3, с.57].

Аз боби рушди ҳунари мусиқӣ ва сарояндагӣ, ҳамчунин дар рисолаҳои дигари аср ва баъдина маълумоти хеле дақиқ оварда шудааст. Яъне маълум мегардад, ки дар Ҳирот шаъну шукӯҳ ва обрӯву эътибори ҳунарҳо хеле баланд будааст.

Дар хусуси мазмуну мундариҷа ва муҳтавои бадеӣ-эстетикӣ ин базмҳо муаллифи “Таърихи мусиқии тоҷик” А. Низомов чунин овардааст: “Дар рисолаҳои мусиқӣ доираҳои зарбӣ (тамоми намудҳои ритм ва қавонини вазнии мусиқӣ), лаҳнӣ (услуби пардабандӣ), эстетикӣ (шартҳои дар кучо, қадом вақт иҷро кардани мусиқӣ), хусусиятҳои раванӣ ва физиологияи таъсири мусиқӣ ба инсон ва дигар масъалаҳо хеле муфассал таҳлил карда мешуданд, вале ҳуди ҳунар ҳамоно дар доираи ғаболияти шифоҳӣ боқӣ мемонд.

Яке аз сифатҳои фарқкунандаи фазои фарҳангии замони Темуриён дар нисбати давраи истилоӣ муғул дар он аст, ки муттаҳидии нисбии давлат дар ҳудуди хеле фароҳи олами мутамаддини ҳамонвақта, аз нав қувват гирифтани нақши забони тоҷикӣ дар сатҳи болотарини дарбор ва муҳимтараш, рушди анъанаҳои назми классикӣ, ба дарбор ҷалб гардидани аҳли ҳунар ва умуман бунёди як намуд сохтори ба илму фарҳанг мусоидаткунандаи дарбор, ба инкишофи тамоми намудҳои ҳунари мусиқӣ (мусиқии дарбор, мусиқии размӣ ва ғ.) ва ҳамчунин дар байни аҳди ҷомеа боз ҳам авҷ гирифтани суннатҳои истифодаи мусиқӣ дар маросимҳо сабабгор гардид” [4, с. 209-219].

Аммо олимони давр, орифони замон ҳунари мусиқиро чанде дигаргуна арза медоштанд. Зери таъсири маълумоти муаллифони қадим (Форобӣ, Ибни Сино ва диг.), ки ба илми мусиқӣ шукӯҳи баланд бахшида буданд, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Маҳмуди Ҳусайнӣ, Абдулқодири Мароғай ва чандин дигар муаллифони рисолаҳои мусиқӣ бештар ба ҷанбаи маънавию бадеӣ ва эстетикӣ ҳунари мусиқӣ тавачҷуҳ зоҳир менамуданд.

Масалан, дар осори Ҷомӣ, Биноӣ, Баёнӣ, Мир Муртоз, Кавкабии Бухорӣ ва дигарон, ки ҳама аз шоғирдони Мавлавӣ Ҷомӣ буданд, диди илмии олимони асрҳои гузашта дар пайравӣ ба услуби классикии мусиқишиносӣ таҳқиқ гардидааст. Ғайр аз ин, расм чунин буд, ки муаллифон ҳатман ба шарҳи соҳҳои мусиқии замон, услуби истифодаи онҳо низ машғул буданд.

Маҳз дар асоси маълумоти ҳамин рисолаҳо мо имрӯз метавонем муайян созем, ки дар давраи маданияти Ҳирот соҳҳои мусиқӣ ба монанди уд, ғижжак, қонун, чанг, най, танбур, рубоб, қобуз, барбат, камонча, чағона, тор, дутор, духул, балабон, сурнай, карнай, табл, нақора, дойра ва ғайра мавриди амал қарор доштаанд. Зиёда аз ин муаллифони рисолаҳо ҳатман номҳои мутрибон ва сарояндагони машҳури замонро (ба монанди Қулмуҳаммади Удӣ, Сайид Аҳмади Ғижжакӣ, Ҳофизи Басир, Ҳофизи Қазоқи Қонуннавоз, Ҳасани Балабонӣ, Ҳусайни Удӣ, бародари ӯ Муҳаммади Қонунӣ, Муттаҳҳари Удӣ, Шайхӣ Найнавоз, Ғуборӣ, Соилӣ, Сияҳчаи хонанда, Алӣ Кӯчакӣ танбурӣ) зикр карда, бо ҳамин шухрати хунар ва хунармандонро боз ҳам боло мебардоштанд.

Абдурраҳмони Ҷомӣ орифи бузург, шоири тавоно ва шахсияти барӯманди фарҳангу дини замон илми мусиқӣ ва нозуқиҳои иҷтимоӣ-фарҳангии ин хунарро ба хубӣ эҳсос менамуд. Ӯ шахсан аз илми мусиқӣ таҳсилоти олӣ бардошта буд, дар маснавиҳо, ғазалиёташ рамзҳои мусиқӣ, номи соҳҳои мусиқиро васеъ ва бо мантиқ истифода мекард [5, с. 9-22].

Қадимтар аз Ҷомӣ даҳҳо рисолаҳои мусиқӣ (аз Форобӣ, Ибни Сино, Қутбиддини Шерозӣ, Закариёи Розӣ, Абӯҳомид Ғазолӣ, Сафиуддин Урмавӣ ва диг.) навишта шуда буданд, ки дар мазмуни онҳо, ҳамчунин нақши хунари мусиқӣ ва соҳҳои мусиқӣ таҳлил шуда буд. Шояд давраи Ҳирот, ки замони хеле авҷ гирифтани маҷлисҳои муҳташам ва айшу нӯш гардида буд, Ҷомиро водор сохт, ки ба хунари мусиқӣ аз назари илм ва моҳияти бузурги иҷтимоии он таваҷҷуҳ намояд.

Маълум мегардад, ки Мавлоно Ҷомӣ дар шароити нави таърихӣ (яъне, кӯч бастанӣ пойтахти фарҳангӣ аз Самарқанд ба Ҳирот) қарор додааст, ки ҷойгоҳи Дувоздаҳмақоми таърихро бо навиштани рисолаи мусиқӣ ифода намояд.

Воқеан, зарурати замон буд, ки ҷомеаро аз сифатҳои маърифатангезии мусиқӣ огоҳ намояд. Шоир ва орифи бузург, Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ ин вазифаи бузурги таърихро бо масъулияти хоса ба дӯши хеш бардоштааст.

Таснифи рисолаи мусиқии Ҷомӣ, бинобар хотироти худи муаллиф, ки дар оғози асар оварда шудааст, ба айёми пириӣ устод рост меояд. Ҷомӣ дар ин хусус чунин навиштааст: “Меғӯяд гӯяндаи ин роз ва созандаи ин нақши дилнавоз, ки дар унфувони шабоб, ки овони таҳсилу унвони саҳифаи қолу қил буд, ташҳизи хотирро ба тааллуми илми мусиқӣ оҳанг карда будам ва қавоиди амалии онро ба чанг оварда, гоҳ дар қавонини таълифи он лабе мекушодам ва гоҳ дар мавозини иқоъии он дасте мезадам, аммо ба воситаи тақаллуби адвор ва тағаллуби ҳаводиси лайлу наҳор хотир аз он афсона фаромӯш карда будам ва лаб аз он тарона хомӯш, то дар ин айём аз носияи аҳволи баъзе киром, ки он дастонро шунида буд ва ба он дoston орамида, чунон тафаррус кардам, ки макнуни замири мунираш он аст, ки аз он афсона ҳарфе ба рӯи кор орам ва аз он тарона садое дар гӯши рӯзгор бигузoram...” [6]

Аз ин суханони Мавлоно маълум мешавад, ки ӯ илми мусиқиро ҳанӯз аз айёми ҷавонӣ ба хубӣ аз худ намуда будааст. Дар ин саҳифаи рисолаи Ҷомӣ аз ҳамон айём ёдовар шуда, таъкид намудааст, ки бо хоҳиши дӯстон донишҳои солҳҳои ҷавониаширо оид ба мусиқӣ рӯи қоғаз овардааст.

Дақиқан маълум аст, ки Ҷомӣ ин рисоларо дар авохири умр, яъне тахминан дар соли 1490 таълиф намудааст.

Илова ба ин нусха, нусхаҳои ба шумораҳои 4206 то 4209 дар китобхонаи Истамбул мавҷуд аст. Ҳамчунин дар китобхонаи шахсии домод Иброҳим Пошшо нусхаҳои ба шумораҳои 753 ва 754 мавҷуд аст. Рисола, ки ба хатти насх ва унвонҳои он ба хатти сулс аст, нусхаи хуби он маҳфуз дар китобхонаи Институти Шарқшиносии Академияи фанҳои Ўзбекистон мебошад.

Рохгонӣ бо така бар китоби «Мудовимат дар усули мусиқии Эрон» хабар додааст, ки «Ҷомӣ рисолаи мусиқии худро дар 1-ми раҷаби 890 ҳичрӣ ба поён бурдааст» [7, с. 297]. Доир ба санаи итмоми таҳияи рисолаи Мавлоно Ҷомӣ маълумоти дақиқро ҳамчунин Муҳаммад Тақӣ Донишпаҷуҳ оварда, чунин зикр менамояд, ки Ҷомӣ онро «дар якуми моҳи раҷаби соли 890 ба поён бурдааст» [8].

Сараввал чунин ба назар мерасад, ки Мавлоно Ҷомӣ русуми машҳури тасниф намудани рисолаи мусиқиро гӯё зоҳиран риоя намудааст аммо аз муҳтавои осори мусиқии ӯ маълум мешавад, ки ин олими тавоно ва орифи бузург нисбат ба мусиқӣ монанди падидаи хеле ҳам бузурги зебӣ ва асоси таъсиррасонӣ ба ҳаёти ботинии инсон мурочиат намудааст.

Дар хусуси таъсири мусиқӣ ба инсон Абуалӣ ибни Сино зикр намудааст, ки овоз дар табиат чун воситаи бузурги муошират (даъвати якдигар, огоҳ намудани якдигар аз хатарҳо ва ғ.) пайдо шудааст. Масалан, ӯ чунин навиштааст: «Мавҷудоти зинда идомаи насли худро тавассути иҷтимоӣ таъмин менамоянд ва иҷтимоӣ танҳо тавассути бо садои махсус даъват намудани ҳамдигар сурат мегирад... Ҳамчунин тавассути садобарориҳои махсус ҳайвонот ҳамдигарро ба ёрӣ даъват мекунанд, аз хавфу хатар огоҳ мекунанд» [9, с. 7].

Мавлоно Ҷомӣ низ доир ба ҳамин масъала таъкид намудааст, ки инсонро дар ин навъ «ҳочатҳои дигар бувад». Яъне ӯ дар назар дорад, ки инсон танҳо бо расми одии овозбарорӣ қонеъ намешавад, зеро ӯ минбаъд ба истифодаи ҳуруф ва калимот ба ифодаи маъниҳои гуногун пардохтааст.

Яъне маълум мешавад, ки Мавлоно Ҷомӣ аз қуллии нозуқиҳои илм ва амалияи мусиқӣ дарак доштааст.

Масалан, ӯ дар оғози матни «Рисолаи мусиқӣ» навиштааст, ки «гӯяндаи ин роз ва созандаи ин нақши дилнавоз, ки дар унфувони шубоб, ки овони таҳсил ва унвони саҳифаи қилу қол буд, ташҳизи хотирро ба таъаллуми илми мусиқӣ оҳанг карда будам ва қавоиди илми онро ба ҷанг оварда, гоҳ дар қавонини таълифии он лабе мекушодам ва гоҳ дар мавозини иқоъии он дасте мезадам» [5, с. 24].

Мавлоно Ҷомӣ бо ҳамин хабар медиҳад, ки ҳудаш аз овони хурдӣ илм ва амали мусиқиро ба хубӣ азбар намуда будааст.

Масъалаи хеле муҳимме, ки Ҷомӣ онро зикр намудааст – таъсири мусиқӣ ба инсон мебошад.

Хулоса, Мавлоно Ҷомӣ рисолаи мусиқии худро зиёда аз панҷ аср пеш навиштааст, вале арзиши илмӣ, назариявӣ ва амалии ҳеҷро то замони мо гум накардааст. Масъалаҳое, ки дар мундариҷаи рисолаи Ҷомӣ шарҳи хеле муфассал пайдо карда буданд, дар назарияи мусиқии замони нав низ вориди муҳтавои осори илми мусиқии ӯ шуданд. Бояд ёдовар шуд, ки матни рисолаи мусиқии Абдурраҳмони Ҷомӣ ҳанӯз қариб 80 сол қабл ба забони русӣ тарҷима шуда бо тафсилоти таҳассусии мусиқии ӯ шуравӣ В. Беляев дар Москва чоп шуда буд [10].

Моҳияти таърихӣ ва илмии рисола дар он аст, ки тавассути мазмуну мундариҷаи он мутахассисон имкон пайдо менамоянд, то ин ки бо қуллии масоили назарияи мусиқӣ, ки дар рисолаҳои қаблӣ асрҳои миёна мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, шинос шаванд.

Нусхаҳои хаттии рисолаи мазкур имрӯзҳо дар якҷанд хазинаҳои ҷаҳонӣ (аз ҷумла, дар Техрон, Стамбул, Тошканд) маҳфузанд.

Тибқи баъзе аз сарчашмаҳои таърихӣ нусхаи Тошкандии рисола пас аз даҳ соли вафоти Мавлоно Ҷомӣ дар Ҳирот аз тарафи хаттоти машҳури давр Муҳаммад Ибни Ҳасаншоҳи Ҳиравӣ китобат шудааст.

Чихеле ки дар боло зикр намудем, Мавлоно Ҷомӣ рисолаи мусиқии худро дар охири умри муборакашон, солҳои 1489-90 навиштааст ва ҳамчунин аён аст, ки Ҷомӣ ин рисоларо «тибқи хоҳиши дӯстонаш» эҷод намудааст.

Ин ишора (яъне: бо хоҳиши дӯстон!) шояд, ки як навъ ифодаи хоксорӣ ва фурӯгани Мавлоно Ҷомӣ низ бошад, чунки ӯ ҳеҷ вақт даъвои мусиқии ӯро ба соҳиби қомили ин фан буданро баён накардааст.

Дар Ҳироти асри XV таснифи рисолаҳои классикии мусиқӣ, хусусан, бо ибтикори Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ давом карда, бо ҳамин хотима ҳам мешавад, чунки баъдан дар осори Начмиддин Кавкабии Бухороӣ (асри XVI) ва Дарवेशалии Чангӣ (асри XVII) тарзу услуб ва сохтори рисолаҳои мусиқӣ, комилан, дигаргун шуда, бисёртар баёзҳо пайдо шуданд, таълиф ва иқоъ сарфи назар карда шуданд.

Аз ин маълум мешавад, ки Мавлоно Ҷомӣ дар ҷавонӣ аз кулли соҳҳои мухталифи мусиқӣ ва ҳунари овозхонӣ огоҳии аниқ доштааст ва чунин ба назар мерасад, ки дар таснифи рисолаи мусиқӣ ӯ аз таҷрибаи андӯхтаи худ аз зиндагӣ, афсонаҳои айёми рӯзгор ва таронаҳои дилнавози айёми шубоб истифода намудааст.

Ба ҳамаи мо маълум аст, ки рисолаи мусиқии Мавлоно Ҷомӣ дар баробари маъхазҳои пешини вобаста ба илми мусиқӣ бахшидашуда ҷойгоҳ ва мақоми хоссаро соҳиб буда, инчунин ҳатман бояд эътироф намуд, ки ин рисолаи начандон калон дар рушду нумуи назария ва амалияи илми мусиқӣ нақши хеле бориз дорад.

Муқарриз: Низомов А., д.и.с., профессор

Руйхати адабиёт:

1. Афсаҳзод, А. Рӯзгор ва осори Абдурраҳмони Ҷомӣ / А. Афсаҳзод. – Душанбе: Дониш, 1980. - 221 с.
2. Афсаҳзод, А. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дуввуми асри XV / А. Афсаҳзод. - Душанбе: Дониш, 1987. - 261 с.
3. Зайнуддин, Маҳмуди Восифӣ. Бадоеъ-ул-вақоеъ. – Душанбе: Адиб, 2017. - 479 с.
4. Низомӣ, А. Таърихи мусиқии тоҷик / А. Низомӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2018. - 382 с.
5. Низомӣ, А. Абдурраҳмони Ҷомӣ ва илми мусиқӣ. – Душанбе: Дониш, 2019. - 199 с.
6. Абдурраҳмони, Ҷомӣ. Рисолаи мусиқӣ. Нусхаи дастхати №1331. (Саҳифаи аввали матни рисола).
7. Рухангез, Роҳгонӣ. Таърихи мусиқии Ирон. - Техрон, 1377. – 296 с.
8. Муҳаммад Тақӣ Донишпажӯҳ- Саду сӣ вонд асари форсӣ дар мусиқӣ // Ҳунар ва мардум. – Техрон. - № 2. - 1350.
9. Абуалӣ ибни Сино. Ҷавомеу илм-ал-мусиқӣ (аз «Китоб-уш-шифо»). - Қоҳира.- 1956.- С.7 (аз арабӣ тарҷимаи А.Низомов. Дастхат).
10. Абдурраҳман Джами. Трактат о музыке. (пер. А. Болдырева, ред. В. Беляев). - Ташкент, 1960.

АЗ ТАЪРИХИ ТАСНИФИ “РИСОЛАИ МУСИҚӢ”-И АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Дар мақола муаллиф таърихи таснифи яке аз маъруфттарин сарчашмаҳои мусиқӣ – “Рисолаи мусиқӣ”-и Абдурраҳмони Ҷомӣ, ҳамчунин оид ба вижаҳои рушди маданият дар Ҳирот, вазъи илм, адабиёт, назм, ҳаёти иҷтимоӣ, ҷойгоҳи осори Форобӣ, Сино, Урмавӣ, Мароғай, Ҳусайнӣ дар муҳтавои рисолаи Ҷомӣ, хусусиятҳои назми Ҷомӣ дар муносибат ба ҳунари мусиқӣ, давраи таҳияи рисолаи мусиқӣ ва шарҳи баъзе аз нуктаҳои илмӣ, амалӣ, эстетикӣ, иҷтимоии ҳунари мусиқӣ дар рисоларо шарҳ додааст.

Аз ҷумла, дар мақола омадааст, ки ҳаёти фарҳангӣ-мусиқии шаҳри Ҳирот дар таърихи тамаддуни Осиёи Миёна ҷойгоҳи хеле муҳимро соҳиб буда, дар ин маркази бузурги фарҳангӣ ҳунармандон, шоирон, мусиқишиносони забардаст ва устодони моҳири созу суруд зиндагӣ ва эҷод мекарданд.

Калидвожаҳо: Ҳирот, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Алишер Навоӣ, Ҷаҳонгир, Умаршайх, Мироншоҳ, Шоҳруҳ, Улугбек, Низомия, Абдулқодири Мароғай, Самарқанд, Бухоро, Фарғона, Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, Дувоздаҳмақом, ҳунари мусиқӣ, таълиф, иқоъ, мусиқии дарборӣ, мусиқии размӣ, Баёни, Биноӣ, Мир Муртоз, соҳи мусиқӣ, Рисолаи мусиқӣ.

ИЗ ИСТОРИИ СОЗДАНИЯ «МУЗИКАЛЬНОГО ТРАКТАТА» АБДУРАХМАНА ДЖАМИ

В статье автор описывает историю создания известного «Музыкального трактата» Абдурахмана Джами, особенности периода расцвета культуры и искусства в Герате,

состояние науки, литературы, поэзии, общественной жизни, содержание предшествующих трактатов: Фараби, Сино, Урмави, Марогай, Хусайни, место их содержания в трактате Джами, а также характеризует содержание поэтических произведений Джами в их связи с музыкальным искусством, времени составления трактата и исследует отдельные научные, практические, эстетические, социальные моменты, о которых речь идет в трактате.

В частности, в статье говорится, что культурная и музыкальная жизнь города Герата занимает очень важное место в истории среднеазиатской цивилизации, и в этом великом культурном центре жили и творили художники, поэты, великие музыковеды и мастера-музыканты.

Ключевые слова: Герат, Маулана Нуриддин Абдуррахмани Джами, Алишер Навои, Джахангир, Умаршейх, Мирон Шах, Шахрух, Улугбек, Низамия, Абдул Кадир Марогай, Самарканд, Бухара, Фергана, Зайниддин Махмуди Васифи, музыкальное искусство, придворная музыка, музыкальные инструменты, композиция, ритм, Баяни, Бинои, Мир Муртаз, Трактат о музыке.

FROM THE HISTORY OF THE CREATION OF THE «MUSICAL TREATISE» BY ABDURAKHMAN JAMI

In the article, the author describes the history of the classification of Abdurrahman Jami's musical treatise, on the features of the development of culture in Herat, the state of science, literature, poetry, social life, the content of the previous treatises: Farabi, Sino, Urmawi, Marogai, Husayni, the place of their content in Jami's treatise, features Jami's poetry in relation to musical art, the period of making the music thesis and explained some of the scientific, practical, aesthetic, social points of the musical art in the thesis.

Regarding the cultural-musical life of the city of Herat, it should be mentioned that a number of artists, poets, great musicologists and masters of composition and singing lived and created in this great cultural center.

Keywords: Herat, Maulana Nuriddin Abdurrahmani Jami, Alisher Navai, Jahangir, Umarshaikh, Miron Shah, Shahrukh, Ulugbek, Nizamiya, Abdul Qadir Marogai, Samarkand, Bukhara, Ferghana, Zainiddin Mahmudi Wasifi, musical art, court music, ritm teory, Bayani, Binoi, Mir Murtaz, bow, Chagana, Maulana, Treatise on music.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ахмедов Зухриддин, Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯча. Сатторов, докторант (PhD). Сурога: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Тел.: +992555559100. E-mail: zukhuriddinakhmed@yandex.ru

Сведения об авторе: Ахмедов Зухриддин, Таджикская национальная консерватория имени Талабхуджи Сатторова, докторант (PhD). Адрес: 734025, г. Душанбе, пр, Рудаки, 33. Тел.: (+992555559100). E-mail: zukhuriddinakhmed@yandex.ru

Information about author: Akhmedov Zuhriddin, Tajik National Conservatory named after Talabhudzhi Sattorov, doctoral student (PhD). Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Ave., 33. Tel.: (+992555559100). E-mail: zukhuriddinakhmed@yandex.ru

ТДУ: 9

РОБИТАҲОИ СИЁСӢ-ДИПЛОМАТИИ ХИЛОФАТИ БАҒДОД БО СУЛОЛАҲОИ ТОЧИКӢ ДАР АСРҲОИ IX-XI

(дар мисоли сулолаҳои Тоҳириён, Саффориён ва Сомониён)

Давлатова Ф.Г.

Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ

Ҳокимияти арабҳо дар саросари қаламрави Хуросону Мовароуннаҳр дар асри VIII истиқроқ ёфта, тадричан мардуми ғайриараб, аз ҷумла тоҷикон, ба дини ислом рӯ оварда, онро қабул мекарданд. Тибқи ахбори муаррих Наршаҳӣ, солҳо арабҳо барои густариши ислом аз ду василаи асосӣ «шамшер ва зар» истифода менамуданд. Мунодии араб дар Бухоро дар ибтидои густариши ислом ба мардуми шаҳр эълон меошад, ки «ҳар ки ба намози ҷумъа ҳозир шавад, ду дирам бидиҳам» [11, с.97]. Табиист, ки собиқадорон дар пазириши ойини нав аз имтиёзҳои вижае баҳраманд мегаштанд. Абумуслим ва Бармакиён дар шумори имтиёзгирифтагоне буданд, ки ба боварии арабҳо даромада, муддате дар радифи пурнуфузтарин ашхоси хилофат ба шумор мерафтанд [6, с.138].

Ибтидои асри IX марҳилаи ҳассосу сарнавиштсози хилофат буд, зеро дар ин аср ҳукумати исломӣ ба болотарин ҳадди вусъат ва тавони худ расида, бо марги Ҳорунуррашид, даврони тулонии заволи хилофат оғоз ёфт.

Пас аз забти Мовароуннаҳру Хуросон аз тарафи арабҳо ва аз байн рафтани ҳукумати марказӣ, ин сарзамин аз ҷониби хилофат идора мешуд. Ин раванд то замони ҳукмронии Маъмуни Аббосӣ, то лаҳзае, ки Тоҳир ибни Ҳусейн мустақилияти давлати худро эълон кард ва номи халифаро аз мавъиза ва танга хориҷ кард, идома ёфт. Тадричан дар ин минтақа ҳукуматҳои ниммустақил ва мустақил, ба монанди Тоҳириён, Саффориён ва Сомониён ташкил карда шуданд. Халифаҳои Аббосӣ барои нигоҳ доштани қудрати худ дар Мовароуннаҳру Хуросон ночор ин сулолаҳоро эътироф намуданд.

Сиёсати муҳимтарини Аббосиён дар давраи мубориза барои қудрат ин муқовимат бо усулҳои наҷодпарастии Уммавиҳо буд, ки мусалмонони ғайриараб, алалхусус, мардуми форсу тоҷикро водор намуд, ки ба онҳо мурочиат кунанд. Аббосиён ба мардуми Мовароуннаҳру Хуросон диққати махсус меоданд. Сабабҳои асосии онро метавон ба таври зерин воҳеҷ кард:

1. Истифодаи имкониятҳои ҳарбӣ-сиёсии деҳқонони Хуросон;

2. Вазъи иқтисодии Хуросон;

3. Масофаи Хуросон аз маркази хилофат;

4. Идоракунии сиёсӣ ва давлатии мувофиқашудаи Хуросон (истифодаи Аббосиён аз девонсолории форсҳо);

Ниҳоят, Аббосиён бо кӯмак ва дастгирии Абумуслим ва хуросониҳои таҳти фармондеҳии ӯ тавонистанд, ки Уммавиёнро сарнагун созанд. Сиёсате, ки Аббосиён дар Эрон пеш гирифта буданд, пуштибонии бархе аз табақаҳои деҳқонон ва ашрофзодагони форс буд, ки ҳамкориро бо онҳо ба унвони як роҳи аслии дифоъ аз манобеи худ ва таҳкими нуфузи худ бар оммаи мардум интихоб кардаанд. Татбиқи ин сиёсат аз ҷониби хилофати Аббосиён яке аз сабабҳои асосии ноком шудани исёни Бобак (яке аз пайравони дини зардуштӣ, ки соли 816 дар ҷанубу ғарби Эрон, имрӯза Озарбойҷон, бар зидди Аббосиён шуриш бардошт ва мақсадаш дубора эҳёи дини зардуштӣ буд) ва дигар исёнҳои табақаҳои поёнии ҷомеаи форс бар хилофи манфиатҳои ин гурӯҳи ашрофиён ва деҳқонон буданд. Аз ин рӯ, халифаҳои аббосӣ ба далели вазъи сиёсиву иҷтимоии Мовароуннаҳру Хуросон ва низоми хилофат дар авоили асри IX ба шароити ашрофони эронӣ мутобиқ шуда, бо онҳо ҳамкорӣ мекарданд ва ҳокимиятро ба дасти ин гурӯҳ месупоранд [7, с.290].

Аз ибтидои асри IX бо сабаби масоиле, ки дар дохил ва берун аз низоми хилофати Аббосиён ҷараён доштанд, шиддат ёфт ва хилофат тавоноии худро аз даст медиҳад. Писари Буя (асосгузори Бувайҳиён - сулолаи исломие, ки солҳои 932-1062 дар Эрон ва Ироқ ҳукмронӣ мекард ва аз ҷониби бародарон Алӣ ибни Буя, Аҳмад ибни Буя ва Ҳасан ибни Буя

таъсис дода шуда буд.) бо тасарруфи Бағдод ва ҳокимият бар он халифаҳои Аббосиро ба султонҳои Бувайҳӣ тобеъ сохт.

Ба ақидаи шарқшиноси рус Пигулевская Н.В.: “Ин чараён натиҷаи мантикии таҳаввул ва инкишофи муносибатҳои феодали дар ҳудуди хилофат буд, зеро хилофати Аббосиён аз як наҷод ва қабिलाҳои мухталиф бо наҷодҳо, забонҳо, фарҳангҳо, тамаддунҳо ва иқтисодҳои гуногун иборат буд ва ин боиси мушкилоти сиёсӣ барои низоми хилофат гардид” [12, с.216]

Бо вучуди ин, ҳукмронии хилофат дар Мовароуннаҳру Хуросон ба охир нарасид ва ҳатто дар замони халифа ан-Носириддин (575-622) хилофат қудрати сиёсии худро эҳё кард. Аммо Аббосиён дигар ин қудратро то абад нигоҳ дошта натавонистанд ва ба ҳамин далел дар ин минтақаҳо сулолаҳои мустақил ташкил шуданд. Дар баъзе минтақаҳо халифа маҷбур шуд, ки яке аз муҳофизони онҳоро ба ҳукумати меросии музофот таъин кунад, то вафодории ашрофон ва деҳқонони форс таъмин шавад. Ин сулолаҳо тадричан давлатҳои мустақил гардиданд. Баъзан ҳокимиятҳои маҳаллӣ ҳокимиятро ба дасти худ гирифта, ба қувваи ҳарбии худ таъямкарданд, ки аз ҷониби халифава бо фармони ӯ таъин нашудаанд. Аз ин рӯ, пайдоиши ҳукуматҳои маҳаллӣ дар Мовароуннаҳру Хуросон, аз як ҷониб, натиҷаи муборизаи дохилӣ дар дохили хилофат бошад, аз ҷониби дигар, ҳаракатҳои мардумӣ, ки рукҳои ҳокимияти халифаҳоро ба ларза оварда буданд, суръат гирифт [1, с. 244].

Сулолаҳоеро, ки аз замони Маъмун дар Мовароуннаҳру Хуросон ба таъсис ёфтаанд, метавон ба ду гурӯҳ тақсим кард:

Гурӯҳи аввал онҳое буданд, ки ба далели гаравидан ба дини дигаре, яъне ислом, даъвои хилофати Бағдод доштанд, мисли алавиёни Табаристон оли Зиёр ва Бувайҳиён, ки бартарии моддию маънавии халифаҳоро напазируфтанд.

Гурӯҳи дувум халифаро Амирулмуъминин меҳисобиданд ва аз номи ӯ таблиғ мекарданд ва бархе аз онҳо мазҳаби халифаро доштанд, мисли Сомониён, Ғазнавиён ва Салҷуқиён.

Ин масъала дар равобити ҳукуматҳои Мовароуннаҳру Хуросон ва хилофати Аббосиён таъсири бузурге гузошт ва халифаҳои аббосӣ бо роҳандозии сиёсатҳои мухталиф алайҳи ҳокимони мустақили форсро бо ҳамдигар шӯрониданд. Ба гунае, ки ихтилофи байни алавиёни Табаристон ва Тоҳириён, Сомониён ва ҳатто Саффорӣро халифа идора мекард.

Равобити сиёсӣ-дипломатии Тоҳириён бо Хилофати Бағдод. Тоҳириён аз деҳқонзодагон ва ашрофзадагонӣ форс буданд, ки дар ибтидои асри X дар Хуросон қудратро ба даст оварданд. Робитаи Тоҳириён бо Аббосиён ба ҳаде буд, ки бархе аз муаррихон ҳангоми тавсифи таърихи он, Тоҳириёнро ба унвони як сулолаи мустақил чудо накарданд ва оид ба он дар таърихи Аббосиён гузориш додаанд. [14, с. 91] Шояд аз он хотир бошад, ки Тоҳириён дар фикри таъсиси ҳукумати миллӣ ғайр аз Аббосиён набуданд, аммо ин сулола баъд аз истилои арабҳо аввалин шуда қадамҳои худро барои таъсиси давлатдорӣ тоҷик гузошт.

Тибқи ахбори Ибни Асир, Тоҳир ибни Ҳусейн, асосгузори давлати Тоҳириён, ки яке аз сарони низомии Хуросон буд, ба унвони фармондеҳи лашкари Маъмун ба ҷанг бо Амин фиристода шуд. Соли 810 дар Дашти Рай лашкари Аминро таҳти фармондеҳии Алӣ ибни Исо ибни Маҳон шикаст дод. Дар ин миён Алавиён низ талош мекарданд, ки Тоҳирро истисмор кунанд ва ӯро ҳамроҳӣ намоянд, аммо Тоҳир ба далели дӯстӣ бо Аббосиён ин корро напазируфт. [5, с. 245] Аз ин рӯ, Тоҳир дар пирӯзии Маъмун бар Амин нақши муҳим дошт ва ин масъала омили сари қудрат омадани Тоҳир шуд. Ҷарчанд равобити дӯстонаи Тоҳир ва Аҳмад ибни Аби Холид (вазири Маъмун) Маъмунро водор сохт, ки ба таъйини Тоҳир ба вилояти Хуросон василае шавад, аммо таҳдид ба амнияти Хуросон аз сӯйи хаворич низ дар интиҳоби Тоҳир ба унвони намояндаи минтақаи Хуросон, барои подош ба хидматҳои ӯ ва дур кардани қотили бародар аз назари ӯ муассир буд.

Вақте Тоҳир ба Нишопур расид, аз зикри номи халифа дар хутбаи намози ҷумъа худдорӣ кард ва либоси сиёҳашро аз тан кашида, давлати мустақил эълон кард ва дарҳол баъди ин даргузашт. Ин боиси овозаҳо шуд, ки гӯё ӯ бо фитнаи халифа захролуд шудааст. [16, с.475]

Ҳарчанд Маъмун аз натиҷаи қатли Тоҳир ва эҳтимоли исёни дӯстонаш ҳарос дошт, вале бо вучуди ин, Хуросонро ба дасти фарзандонаш вогузор кард. Зеро халифа ба хулосае омада буд, ки Мовароуннаҳру Хуросонро дигар мустақиман аз Бағдод идора кардан мумкин нест. Аз ин рӯ, кушид, ки вазъиятро тавре нигоҳ дорад, ки робитаи сиёсии Бағдод ва Хуросон нигоҳ дошта шавад.

Ба ин далел ҳукумат заминхоеро, ки дар дасти Тоҳир буд, баъд аз маргаш дар ихтиёри писараш Талҳа гузошт. Дар натиҷа Тоҳириён ҳаёти сиёсии худро дар зери сояи хилофати Аббосиён идома медиҳанд. Аз ин рӯ, ворисони Тоҳир низ ба идомаи сиёсати ҳамкорӣ бо хилофат исрор намуда, қудрати онро эътироф карданд. Ин сиёсат дар ҳолатҳои зерин равшан буд:

1. Бархостани Талҳа барои ҷанг бо хавориҷи Сиистон;

2. Амалиёти Абдуллоҳ ибни Тоҳир дар сарқуби ошӯбҳои хориҷӣ дар Миср ва ҷунбиши алавиҳо алайҳи хилофат дар Хуросон;

3. Муҳофизати ноҳияҳои шарқии хилофати Аббосиён аз таҷовузи туркҳо.

Аббосиён низ ин хидматҳоро арҷ гузоштанд ва хонаводаи Тоҳирро ба наздашон меоварданд ва дар низоъ миёни онҳо ва Саффорӣ тарафи Тоҳириёнро гирифтанд. Аммо дар охири давраи ҳукмронии Тоҳириён ба далели заъфи ҳокими аморат дигар онҳо натавонистанд ин идома диҳанд. Масалан як мақсади онҳо дар Хуросон мубориза бо шӯришҳои шиа дар Табаристон буд, вале Муҳаммад ибни Тоҳир дар ин майдон муваффақ нашуд ва ҳатто лашкари ӯ дар соли 870 аз Ҳасан ибни Зайд шикаст хӯрд ва як қисми заминҳои зери тасарруфи тоҳириёнро ба даст овард. [3, С.138] Ин сабаби безътиноии Муҳаммад ибни Тоҳир ба Табаристон ва машғул буданаш ба шароб ва саодат буд. Ба ҳақде, ки бузургони ҳукуматаш ба Яъқуб навиштаанд, ки «зудтар бибояд шитофт, ки аз шоҳи мо коре наояд ба ҷуз харобии Хуросон».[17]

Халифаи Аббосиён Муҳаммад ибни Тоҳирро, ки ҷонишини ӯ буд, ба Яъқуб бартарӣ дод, ки бо таъя ба шамшер ва нерӯи низомӣ дар сарзаминҳои шарқии хилофат ҳукмфармо буду қасди пешравӣ дошт. Ба ин далел аз боздошти Муҳаммад ибни Тоҳир аз ҷониби Яъқуб нигарон шуд ва эътироз намуда, ба фиристода гуфт: “Ба ихтисор сухан бигӯ, набояд бо Муҳаммад ибни Тоҳир ба монанди муҳолифон рафтор шавад”. [5, с.262] Баъди ин аз Яъқуб хост, ки Нишопурро тарк намояд, аммо новобаста аз дархости халифа аз Хуросон берун нарафтани ӯ далели қавии безътиной нисбат ба халифа буд.

Давлати Тоҳириён, ки бар ҳукмронии минтақаҳо асос ёфта буд, бо Аббосиён ҳамбастагии зиёде доштанд. Аз ҷумла, ҳамроҳи Аббосиён дар Табаристон дар муомила бо воизоне, ки аз мазҳаби шиа буданд ва бо дини расмии хилофат муҳолифат мекарданд. Аз ҷониби дигар, Тоҳириён низ дар Ироқ Аббосиёнро ҳамроҳӣ мекарданд. Аз ҷумла, Тоҳириён бо истифода аз мавқеи посбонии Бағдод дар Ироқ манфиатҳои зиёде ба даст оварданд.

Тоҳириён на танҳо дар арсаи сиёсӣ, мазҳабӣ ва низомӣ, балки дар арсаи фарҳангӣ низ бо Аббосиён созгор буданд. Ин ҳамоҳангӣ ба ҳақде буд, ки Тоҳириён ба баъзе аз нишонаҳо ва рамзҳои Аббосиён тавачҷуҳ зоҳир карданд. Аз ин рӯ метавон гуфт, ки ҳукмронии Тоҳириён дар Мовароуннаҳру Хуросон ниммустақил буда, бо хилофати Аббосиён равобити мутақобилан судманд дошт. Бо ин роҳ онҳо барои сарқуб кардани муҳолифин ва пешбурди сиёсати худ аз ҳамдигар истифода мекарданд [5, с.184].

Равобити сиёсӣ-дипломатии Саффорӣ бо Хилофати Бағдод. Бо тавачҷуҳ ба ин ки Яъқуб ибни Лайси Саффорӣ ҳукуматашро на бо пайвастан ба хилофати Аббосиён, балки бо қудрати аз шамшер ва тавоноии низомӣ гирифта таъсис дода буд, аз ин рӯ, давлати ӯ мустақил буд. Аммо Яъқуб аз нерӯи маънавии Аббосиён ва нуфузи онҳо дар байни мардуми одӣ хуб огоҳ буд. Аз ҷумла, бархе аз гурӯҳҳои Мутаваа (сипоҳиёни дини ислом, ки риояи меъёрҳои динӣ ва ахлоқи ҷамъиятиро аз номи хилофат дар асоси тафсири шариат назорат мекарданд.) дар лашкари ӯ тамоюли суннатии мазҳабӣ доштанд ва пайравӣ ба хилофат ва хилофат барои онҳо муҳим буд. [2, с. 153-154]

Аз ин рӯ, Яъқуб аз ибтидои ба даст овардани қудрат дар Сиистон ба Бағдод ва халифаҳои Аббосиён ҷашм пӯшида, вонамуд мекард, ки ба халифа пайравӣ дорад ва бо

фармони ӯ бар зидди хаворич мечангид. Ҳатто пас аз истилои шарку ғарби Сиистон ба хогири эҳёи равобит бо хилофат ба халифа тухфаҳо фиристод.

Аммо халифа аз амалкарди тавсеаталабонаи Яъқуб каноатманд набуд ва ӯро ҳамчун таҳдид барои хилофати Аббосиён дар сарзаминҳои шарқӣ медонист, бо ин сабаб халифа Муътамиди аббосӣ дар назди ҳочиёни Табаристон, Гургон, Рай ва Хуросон Яъқубро лаънат хондааст. Ин амали халифа боиси воқуниши Яъқуб шуд ва бо пешравӣ ба сӯи Форс хост, ки лаънати ӯро бар ҳочиён ботил кунад [8, с.514].

Ҳарчанд халифа ба далели даргириҳо бо зангиён дархости Яъқубро напазируфт, айёри Систонӣ сиёсати душманонаи халифаро дарк намуда, кӯшиш кард, ки ба Бағдод ҳамла кунад ва ҳукми хилофатро ба дар орад. Аммо бо вучуди ихтилофи Яъқуби Лайс бо хилофати Аббосиён, ӯ ҳеч гоҳ қасди сарнагун кардани хилофатро надошт, балки мехост, ки халифа таҳти фармони ӯ бошад.

Дар ин миён Соҳиби Занҷ, ки дар ин замон алайҳи хилофати Аббосиён шӯриш карда буд, ваъда дод, ки ба Яъқуб кӯмак мерасонад, аммо Яъқуб ин пешниҳодро қабул накард. Зеро Соҳиби Занҷ дар назари халифа ва мусалмонон кофир буд ва пазириши дархости ӯ аз ҷониби Яъқуб метавонист шариати ҳукумати Саффориро дар назари форсҳои мусалмон, ки қудрати маънавии хилофати Аббосиро пазируфтаанд, зери суол барад [17].

Бояд зикр намуд, ки Амр, бародари Яъқуб, дар мавриди ихтилофаш бо халифа назари мусбат надошт, аз ин рӯ, бо писараш Муҳаммад ба Систон баргашт. Амр баъдан дар замони ҳукмронии худ бар Систон собит кард, ки ба фарқ аз бародараш тоати халифаро барои идомаи ҳукмронӣ асос медонад. Аммо пас аз шикасти Яъқуб дар ҷанг бо халифа ва бозгашташ ба Гунди Шохпур (шаҳр ва ёдгории таърихӣ, ки аз замони Сосониён боқӣ монда буд ва баъдан ба қароргоҳи Яъқуб табдил ёфт) ба беморӣ гирифта шуд. Амр низ ба он ҷо омада, бародарашро нигоҳубин мекард [13, с.248].

Албатта, бояд гуфт, ки Яъқуб дар соли 878 бори дуюм нияти тасарруфи Бағдодро дошт, вале халифа бо ваъдаи додани ҳукумати Форс ба дасти ӯ ӯро аз ин кор бозмедорад. Аммо шояд сабаби аслии даст кашидани Яъқуб аз ҳамла ба Бағдод бемории ӯ бошад, ки дар ин замон бадтар шуда буд. Пас аз марги Яъқуб бародараш Амри Лайс, ки қудратро ба даст овард, дар аввал тоъати худро ба халифа эълон кард. Маълум аст, ки сиёсати Амр дар иртибот бо хилофати Аббосиён зидди Яъқуб буд ва ӯ аз замони ҳукмронии бародараш инро собит карда буд. Халифа низ байъати волиро ба Амри Лайс дод ва ҳатто ба ғайр аз Систон ҳукумати Хуросон, Форс, Исфаҳону Кирмонро ба ӯ воғузур кард ва вазифаи волии Бағдодро низ ба ӯ воғузур кард.

Ин сиёсати Амр дар муносибат бо хилофати Аббосиёно ҳатто муаррихон истиқбол карданд, чунонки муаллифи «Маҷмаъ-ул-ансоб» менависад: «Истеъдоди Амр аз Яъқуб зиёдтар буд».[15, с. 21]

Сиёсати Аббосиён нисбат ба Саффорӣён, махсусан бо Амри Лайс, сиёсати қаҳрию оштишавӣ буд. Амри Лайс ба халифаи Аббосӣ итоат мекард ва дар ҷанги хилофат бо Соҳиби Занҷ ба хилофат кӯмаки молӣ мекард. Амр вақте фаҳмид, ки ҳокими Форс аз ирсоли ҳадяҳо ва хироч ба дарбори халифа нофармонӣ кардааст, ба Форс рафт ва ба номи худ ва халифа сикка зада, аз Саид ибни Махла, вазири Муътамади Аббосӣ узр хост ва Муҳаммад ибни Лайс, амири Форсро барканор кард. Аммо Муътамад, ки аз саффорӣҳо норозӣ буд, ба ҳочиёни Хуросон хабар дод, ки Амри Лайсро аз давлат дур кунанд ва фармон дод, ки ҳукумати Хуросонро ба Муҳаммад ибни Тоҳир супоранд.

Билохира, ба далели эътимод надоштани халифа ба Амри Лайс ва пуштибонии Исмоили Сомонӣ дар ҷангаш бо Амри Лайс ва шикасти Саффорӣён Амр ба асорати амири Сомонӣ афтод ва билохира даргузашт [4,с.381].

Равобити сиёсӣ-дипломатии Сомониён бо хилофати Бағдод. Муносибати ҳокимони Сомониён ва халифаҳои Аббосӣ пур аз пастиву баландиҳо буд ва муносибатҳои онҳо бо Сомониён ҳамеша бо тағйироти амикӣ, ки дар низоми хилофат ба вуқӯъ меомаданд, иваз мешуд. Аз ҷумла, бо омадани Бувайҳиён ба Бағдод равобити деринаи хонадони Сомониён ва халифаҳо ба ҷое расид, ки аз замони хилофати Ал-Мустақфӣ Сомониён ҳамеша аз ҳамкорӣ

бо халифа сарпечӣ мекарданд ва ҳамчунин аз хутбахонӣ ва сикказанӣ бо номи ӯ худдорӣ мекарданд.

Аз ҷониби дигар, ҳарчанд Сомониён ҳамеша талош мекарданд, ки истиқлоли сиёсӣ ва низомии худро дар муқобили Аббосиён ҳифз кунанд, аммо барои нигоҳ доштани суботи ҳукумати худ маҷбур буданд, ки бо пайравӣ аз халифа аз ҷиҳати руҳонӣ машруиати мазҳабӣ ба даст оранд. Онҳо мазҳаби ҳанафӣро низ пазируфтанд, ки бо дини халифа мувофиқ буд. Агарчи давраи гаравидани амир Насри II ба ҷараёни қарматия ва қатъи робита бо хилофати Аббосиёнро истисно кунем, вале идомаи ҳаёти сиёсӣ ва ҳарбии онҳо дар ин замон ба пуштибонии халифаҳои аббосӣ вобаста буд.

Дарвоқеъ, Сомониён дар сарқуби шӯришгарон ва муҳолифон хилофат нақши муҳим доштанд. Ба мисли сарқуби ҳаракатҳои Вашимгир ибни Зиёд ва муҳимтаринаш сарқуби алавиёни Табаристон, ки аз муҳолифони ашаддӣ хилофати Аббосиён буданд.

Сомониён дар ибтидои таъсиси сулолаи худ бо низомии хилофати Аббосиён робитаи наздик доштанд ва чӣ тавре ки зикр гардид, ин муносибатҳо тағйир меёфтанд. Муносибатҳои ду ҷониб замоне сард шуд, ки воизони исмоилия дар Хуросони бузург дар замони амир Насри Сомонӣ нуфузи зиёде пайдо карданд, ҳарчанд ин тамоюл зудгузар буд. Чун Нух ибни Наср бар зидди дини исмоилия воқуниши саҳт дошта буд.

Албатта, бояд ба ин нукта низ тавачҷуҳ кунем, ки ҳукумати Сомониён мустақил буд. Муносибати онҳо бо хилофати Аббосиён равобити сиёсии дучониба буд ва бо хилофат равобити худро нигоҳ дошта, муқаддасоти онро мепазируфтанд. Аммо онҳо даҳолати сиёсии хилофатро напазируфтанд ва қорҳои идорӣ ва созмонҳои давлатӣ ва барқанорӣ ва насби вазиронро худашон анҷом медоданд [17].

Ҳатто онҳо ба халифаҳо андоз намесупориданд, балки бар хилофи тоҳирӣ ҳада медоданд. Аз сабаби он ки хилофати Аббосиён Сомониёнро гумоштаҳои худ медонистанд, бинобар ин, онҳо сиёсати маҷбурӣ ва созишқориеро, ки нисбат ба Саффорӣён ба амал оварда буданд, бар зидди Сомониён истифода бурданд.

Аз ин рӯ, баъзан халифаҳо исёнҳои зидди Сомониёнро истиқбол мекарданд, ки ин аз сиёсати дутарафаи Аббосиён нисбат ба Сомониён гувоҳӣ меод. Ин сиёсати халифаҳо бештар нисбат ба амир Насри Сомонӣ татбиқ мешуд. Хусусан, вақте ки Яҳё ибни Аҳмад ба Бағдод паноҳ бурд [3, С.140].

Дар давраҳои минбаъда Сомониён барои бештар намудани равобит бо хилофати Аббосиён кӯшиши зиёд ба харҷ доданд, вале бинобар рӯйдодҳои сиёсӣ ҳарбии замони хилофат ва забти Бағдод аз ҷониби Бувайҳӣён муваффақ нашуданд. Чун Сомониён мазҳаби ҳанафӣ буданду хилофат зери итоати ҳокимони шиъаи Оли Буя буд.

Ҳамин тариқ, дар робита ба муносибатҳои мутақобилаи хилофати Аббосиён ва ҳукуматҳои форсӣ тоҷик бояд эътироф кард: ҳарчанд бархе аз ин ҳукуматҳо бо ҳукмронии халифаҳо розӣ набуданд, аммо ҳеҷ яке аз онҳо қасди сарнагун кардани хилофат, ё барқанорӣ хилофатро надоштанд ва ин нишон медиҳад, ки мардуми тоҷик тобеъ будан ба хилофатро қабул надоранд. Ҳукуматҳои форсӣ талош мекарданд, ки барои субот ва тавоноии худ ду навъ пазириш пайдо кунанд: пазируфтани мазҳабӣ, яъне дини Ислом ва пазируфтани хилофат ба унвони як усули маънавӣ.

Ҳама ҳукуматҳои форсӣ ва инчунин туркҳо талош мекарданд, ки машруиати мазҳабӣ ба даст оранд ва равобити худро бо низомии хилофат густариш диҳанд. Зеро дар он замон мувофиқи шароити мавҷуда зарур буд, ки идомаи ҳаёти сиёсии аз қабул ва итоат ба халифаҳо вобастагӣ дошт. Метавон гуфт, ки ҳукмронии Тоҳирӣён аз навъи мустамликавӣ буд. Яъне то охири ҳукмронияшон ба фармони халифа итоат мекарданд. Аммо Саффорӣён на бо фармони халифа, балки ба воситаи шамшер ҳокимиятро ба даст оварданд, аз ин рӯ, ҳукмронии онҳо як ҷанбаи мустақилият дошт. Дар мавриди давлати Сомониён бошад, метавон гуфт, ки дар аввал ниммустақил буданд, яъне бо фармони халифа ба сари қудрат омада буданд, вале баъд аз он халифаҳоро аз шарҳ ва даҳолат ба умури дохилии онҳо манъ карданд, ки ин далели мустақилияти онҳо мебошад.

Аз ин рӯ, тарзи идораи Тоҳириён, Саффориён ва Сомониён ба равобити онҳо бо хилофати Аббосиён таъсири мустақим доштанд ва халифаҳо низ муносибатҳои худро бо ин ҳукуматҳо бар асоси ин танзим менамуданд. Ҳарчанд равобити Тоҳириён ва Сомониён бо хилофати Аббосиён судманд буд ва ҳар ду ҷониб барои расидан ба аҳдофи худ ва пешбурди сиёсатҳои худ аз ҳамдигар истифода мекарданд, аммо Саффориён, баҳусус Якуби Лайс, ба қабули ин сиёсат эътимод надошт. Ҳарчанд баъди Якуб ҳамкориҳои халифаҳо бо Саффориён тақрибан дучониба буд, аммо хилофати Аббосиён на ҳамеша бар зидди ҳукуматҳои тоҷикӣ - Тоҳирӣ, Саффорӣ ва Сомонӣ сиёсати ягона дошт ва бар зидди онҳо аз сиёсати оштии сулҳомез истифода мекард.

Муқарриз: Мирзоев Ҳ., н.и.т., дотсент

Адабиёт:

1. Азизуддин Баёт, Таърихи Эрон аз зуҳури Ислом то Даёлима, (форсӣ). - Техрон: Донишгоҳи Шаҳид Бахташӣ. - 300 с
2. Алӣ Шучои Соин. Таърихи тақвину давлати Сафорӣ. Техрон. Аҳли қалам – 1376 350 с.
3. Гардезӣ Абусаид Абдулҳай. Зийн-ул- аҳбор. Техрон: Бунёди фарҳангии Эрон, 1348.-436 с.
4. Ғафуров, Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. - Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. - 976 с.
5. Ибн Ал-Асир, Иззаддин Алӣ. Таърихи комили бузурги ислом ва Эрон. Аз арабӣ тарҷумаи Алӣ Ҳошими Хоирӣ. Ҷ. 17. Техрон: Муассисаи матбуоти илмӣ, 1371 х. -303 с.
6. Исомитдинов, Ж. Шароитҳои таърихӣ ба сари қудрат омадани Тоҳириён дар Хуросону Мовароуннаҳр // Тоҳириён ва истиқлоли Хуросони бузург. – Душанбе: “Ганҷи хирад”, 2022, 184 с.
7. Масъудӣ Абулҳасан Алӣ ибн Ҳусейн, Муруҷ-аз-заҳаб ва маодин-ал-ҷавҳар, (форсӣ), Ҷ. 2. Техрон, 1344. - 490 с.
8. Муҳаммад Ҷарири Табарӣ. Таърихи-р- русул ва-л- мулук Ҷилди 3. / Сарредаксияи Энциклопедияи миллии тоҷик. – Душанбе, 2014
9. Мирзоев, Н.М., Мирзоев Ҳ.Т. Инъикоси дипломатияи тоҷик дар сарчашмаҳои таърихӣ // Вестник Педагогического Университета. Издание Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. - 2020. - №5 (88). С. 193-198. ISSN 2219-5408.
10. Мирзоев, Н.М. Мирзоев Ҳ.Т. Сарчашмаҳои таърихӣ доир ба дипломатияи тоҷик // Тоҷикистон ва сиёсати минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ (маҷмуаи илмӣ бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон). -Душанбе: 2021. - С.74-85
11. Наршаҳӣ Абубакр Муҳаммад ибни Ҷаъфар. Таърихи Бухоро. - Душанбе: Ирфон, 1979.
12. Пигулевская Н.В. и др. История Ирана с древнейших времен до конца XVIII века. – М., 1958. - 390 с.
13. Таърихи Систон (История Систана). Перевод, введение и комментаторы Азербайджана рии Л. П. Смирновой.- М.: Наука, 1974. - 574 с
14. Фильштинский, И.М. История арабов и Халифата (750-1517 г.) / И.М. Фильштинский. - М.: АСТ:Восток-Запад, 2006. - 349 с.
15. Шубонқорӣ Муҳаммад Алӣ ибни Муҳаммад. Маҷмаъ-ул-Ансоб. Техрон: Амири Кабир. 1363. – 520 с.
16. Яъқубӣ Аҳмад ибн Аби Яъқуб. Таърихи Яъқубӣ. Техрон: Бунгоҳи тарҷума ва нашри китоб., 1356, ҷ. 2. – 520 с.
17. <https://rasekhoon.net/article/show-16358.aspx> (Санаи мурочиат: 20.05. 2024).

РОВАТАҲОИ СИЁСӢ-ДИПЛОМАТИИ ХИЛОФАТИ БАҒДОД БО СУЛОЛАҲОИ ТОҶИКӢ ДАР АСРҲОИ IX-XI (дар мисоли сулолаҳои Тоҳириён, Саффориён ва Сомониён)

Асрҳои IX-X дар таърихи халқи тоҷик давраи таъсис ва рушди давлатдорӣ тоҷикон баъди забти арабҳо ба ҳисоб меравад. Ин давраест, ки халқи тоҷик дубора арзишҳои миллии худро дар асоси дини нав - ислом ва бо ҳамкорӣ бо хилофати Бағдод эҳё намуд. Исёнҳои пай дар пай, ки аз ҷониби мардуми Мовароуннаҳру Хуросон бар зидди хилофат равона шуд, Аббосиёнро водор сохт, ки сиёсати дигарро ба роҳ монданд, то мардуми ин минтақаро идора намоянд. Халифа маҷбур шуд, ки яке аз муҳофизони онҳоро ба ҳукумати меросии музофот таъин кунад, то вафодорӣ ашрофон ва деҳқонони форс таъмин шавад. Дар натиҷа,

дар ин минтақа тадричан давлатҳои ниммустақил ва мустақил, ба монанди Тоҳириён, Саффорӣён ва Сомониён таъсис ёфтанд.

Дар мақолаи мазкур оид ба заминаҳои таъсиси сулолаҳои тоҷикӣ - Тоҳириён, Саффорӣён ва Сомониён ва робитаҳои сиёсии онҳо бо Хилофати Бағдод таҳқиқ шудааст. Ҳамчунин, дар мақола вазъи сиёсии Мовароуннаҳру Хуросон дар ин асрҳо пурра мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

***Калидвожаҳо:** Сомониён, Тоҳириён, Саффорӣён, Хилофати Бағдод, робитаҳои сиёсӣ, исён, Оли Буя, Мовароуннаҳр, Хуросон.*

ПОЛИТИКО-ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ СВЯЗИ БАГДАДСКОГО ХАЛИФАТА С ТАДЖИКСКИМИ ДИНАСТИЯМИ В IX-XI ВЕКАХ (в примере династии Тахиридов, Саффаридов и Саманидов)

IX-X века в истории таджикского народа считаются периодом становления и развития Таджикского государства после завоевания арабами. Это период, когда таджикский народ возродил свои национальные ценности на основе новой религии – ислама и в сотрудничестве с Багдадским халифатом. После множество восстаний жителей Маваранехра и Хорасана против халифата вынудила Аббасидов принять иную политику по контролю над населением этого региона. Халифу пришлось назначить одного из своих телохранителей наследственным правительством провинции, чтобы обеспечить лояльность персидской знати и крестьян. В результате в этом регионе постепенно образовались полунезависимые и независимые государства, такие как Тахириды, Саффариды и Саманиды.

В данной статье исследуются основы создания таджикских династий – Тахиридов, Саффаридов и Саманидов и их политические взаимоотношения с Багдадским халифатом. Также в статье подробно рассматривается политическая ситуация Маваранехра и Хорасана в эти столетия.

***Ключевые слова:** Саманиды, Тахириды, Саффариды, Багдадский халифат, политические связи, восстание, Ал-Буя, Маваранехр, Хорасан.*

POLITICAL AND DIPLOMATIC RELATIONS OF THE BAGHDAD CALIPHATE WITH THE TAJIK DYNASTY IN THE 9th-11th CENTURIES (in the example of the Tahirid, Saffarid and Samanid dynasties)

The IX-X centuries in the history of the Tajik people are considered the period of formation and development of Tajik statehood after the Arab conquest. This is the period when the Tajik people again revived their national values on the basis of a new religion - Islam and in cooperation with the Baghdad caliphate. After many uprisings of the inhabitants of Mawaranehr and Khorasan against the caliphate forced the Abbasids to adopt a different policy to control the population of this region. The Caliph had to appoint one of his bodyguards as the hereditary government of the province to ensure the loyalty of the Persian nobles and peasants. As a result, semi-independent and independent states such as the Tahirids, Saffarids and Samanids gradually emerged in this region.

***Keywords:** Samanids, Tahirids, Saffarids, Baghdad Caliphate, political connections, uprising, Al-Buya, Mawaranehr, Khorasan.*

***Маълумот дар бораи муаллиф:** Давлатова Фарида Гулмаҳмадовна – Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, докторанти (PhD) курси 3. Адрес: г. Душанбе, р. Шохмансур, ул. Хороз, №181, Тел.: 919343894; E-mail: davlatova.farid@gmail.com*

***Сведения об авторе:** Давлатова Фарида Гулмаҳмадовна – Институт изучения проблем стран Азии и Европы Национальной академии наук Таджикистана, докторант (PhD) 3-курса. Адрес: г. Душанбе, р. Шохмансур, ул. Хороз, №181. Тел.: 919343894; E-mail: davlatova.farid@gmail.com*

***About the author:** Davlatova Farida Gulmakhmadovna - Institute for the Study of Problems of Asian and European Countries of the National Academy of Sciences of Tajikistan, 3rd year PhD student. Address: Dushanbe, Shohmansur district, Khorog street, №181. Tel.: 919343894; E-mail: davlatova.farid@gmail.com*

**ТАМОЮЛҲОИ АСОСИИ МУНОСИБАТҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА
БРИТАНИЯИ КАБИР ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛ***Иброҳимов И.Н.***Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осӣ ва Аврупои АМИТ**

Пас аз таҳлилҳо ба хулоса омадан мумкин аст, ки инчунин баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ дар соли 1991 ва ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ ба халқи Тоҷикистон то имрӯз муяссар гардидааст ба таври мукамал соҳибистиқлолии худро дар шароити хеле мураккаб ҳам дар дохили мамлакат, ҳам дар муносибатҳои байналмилалӣ татбиқ намояд. Хусусияти марҳилаи муосири рушди Тоҷикистон аз он иборат аст, ки раванди таҳаввулот ба соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маънавий дахл карда, ки ин ба мавқеи байналмилалӣ мамлакат низ бетаъсир монда наметавонист. Яке аз тамоюли муҳимми рушди ҷомеаи байналхалқӣ ҷаҳонишавӣ мебошад, ки он ҳам ҷанбаи мусбат, ҳам манфӣ дошта, ба тамоми субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, аз ҷумла, ба ҳамкориҳои бисёрҷанбаи мамлакатҳо дахл мекунад. Дар марҳилаи муосири рушди муносибатҳои байналмилалӣ ва ҳуқуқи байналмилалӣ барои ҳалли масъалаҳои ҷаҳонӣ инсоният вазифаи рушди ҳамкориҳои бисёрҷанбаи давлатҳо ба мадди аввал баромадааст. Рушди ҳамкориҳои бисёрҷанба миёни давлатҳои воситаи муҳимми ҳалли дастаҷамъонаи ҳалли мушкилот ва масъалаҳои мураккаби байналмилалӣ маҳсуб мешаванд.

Рӯйдодҳои сиёсӣ иқтисодӣ, иҷтимоӣ фарҳангӣ, ки дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ ба вуқӯ пайваста истодаанд, нишон медиҳанд, ки ҳоло давлатҳо ба танҳои мушкилоти ҷаҳонӣ, аз ҷумла, таҳдидҳои ҷаҳонӣ ва терроризми байналмилалӣ, қочоқ маводди муҳаддир, паҳншавии силоҳи ядрӣ, ҳифзи муҳити табиӣ ва ғайраро ҳал карда наметавонанд. Танҳо ҳамкориҳои зичи байналмилалӣ давлатҳо дар асоси тавозуни манфиатҳо имкон медиҳанд, ки мушкилоти зикргардаида ва бисёр масъалаҳои дигар ҳал карда шаванд. Ҳамчун замина барои ҳамкориҳои ҷамаи иштирокчиёни муносибтаҳои байналмилалӣ риояи принсипҳо ва меъёрҳои ба таври умум эътирофшуда аз ҷониби ҷамаи давлатҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ хизмат мекунад.

Дар ин росто, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳамкориҳои судманди бисёрҷанба дар асоси ҳуқуқи байналмилалӣ дар ҳалли авлавиятҳои сиёсати хориҷӣ худ ҷойгоҳи махсусро таҳсис медиҳад. Истифодаи механизмҳои ташаккулёфтаи байналмилалӣ ҳуқуқи ҳамкориҳои бисёрҷанба ва тақмили онҳо барои Тоҷикистон дар марҳилаи муосири рушди он вазифаи муҳим ба ҳисоб меравад.

Заминаи ҳуқуқии барқарор намудани муносибатҳои байни мамлақати мо бо давлатҳои хориҷӣ дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шартномаҳои байналхалқӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон” [1] танзим мешавад. Қонуни мазкур тартиби бастан, тасдиқ кардан, таъсис додан, ҳамроҳ шудан, ба қайд гирифтани, интишор кардан, иҷро кардан, бекор кардан ва боздоштани эътибори шартномаҳои байналхалқӣ Тоҷикистонро муайян мекунад.

Дар қисми 1 моддаи 1 қонуни мазкур омадааст, ки амали он нисбат ба шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарфи назар аз хусусияти онҳо (байнидавлатӣ, байниҳукуматӣ ва байниидоравӣ) ва номгӯй (шартнома, созишнома, конвенсия, протокол, пакт, мубодилаи номаҳо ё нотаҳо) ва дигар шартномаҳои байналхалқӣ), бо давлатҳои хориҷӣ ва ташкилотҳои байналхалқӣ дахл дорад. Дар баробари ин, амали Қонуни мазкур ба созишномаҳои сармоягузорӣ, консессионӣ ва дигар шартномаҳои дорони хусусияти хусусӣ-ҳуқуқӣ ва бо санадҳои алоҳидаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон танзимшаванда татбиқ намегардад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле манфиатдор аст. Дар равандҳои ҳамгирӣ ҳам дар сатҳи минтақавӣ, ҳам ҷаҳонӣ фаъолона иштирок намуда, ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ нерӯю иқтидори сиёсӣ, иқтисодӣ ва маънавии худро барои иштироки баробарҳуқуқ дар ҳамкориҳои бисёрҷанба бо давлатҳои ҷаҳон таҳким бахшад. Аз ин лиҳоз,

талаботи калон ба таҳия ва татбиқи дурнамои ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлатҳои ҷаҳон, аз ҷумла бо Британияи Кабир мавҷуд аст.

Муносибатҳои дипломатӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Британияи Кабир 15 январи соли 1992 барқарор шудааст. 20 декабри соли 2001 Сафорати Британияи Кабир дар Душанбе кушода шуда, 11 феввали соли 2008 дар Лондон Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон ифтитоҳ ёфт. Аз 15 декабри соли 2021 Сафири Фавқулода ва Мухтори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Британияи Кабир мӯхтарам Рухшонаи Эмомалӣ мебошад (16 март соли 2022 эътиборномаи худро ба малика Елизавета II супорид).

Сафири Фавқулода ва Мухтори Британияи Кабир дар Тоҷикистон Тимоти Айдан Маршалл Чонс (01/10/2021) мебошад. Ў 3 ноябри соли 2021 эътиборномаи худро ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон супорид.

Солҳои охир ҳамкориҳои ду давлат дар соҳаҳои гуногун ҷараён гирифтааст. Ҳамин тавр, 19 ноябри соли 2019 Сафири Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Британияи Кабир Масъуд Халифазода бо як сафари корӣ ба Донишгоҳи Оксфорд ташриф овард. Дар доираи сафар сафир бо профессори илмҳои шарқшиносӣ, директор ва донишманди шинохта Эдмунд Ҳерзиг мулоқот намуда, ҷонибҳо имконоти ҳамкориҳои мустақим бо Донишгоҳҳо ва пажуҳишгоҳи илмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва табодули донишҷӯён ва олимони ҷавонро мавриди баррасӣ қарор доданд [9]. Худи ҳамон рӯз сафири Тоҷикистон бо профессорону муҳаққиқон ва унвонҷӯёне, ки корҳои илмӣ онҳо ба минтақаи Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон иртибот доранд, мулоқотҳо доир намуд. Дар ҳамин ҳол сафир ба иштирокдорон дар бораи имкониятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илму маориф ва дигар пажуҳишгоҳҳои илмӣ кишвар маълумоти муфассал дод.

31 январи соли 2020 дар Лондон бо ибтиқори Департаменти савдои байналмилалӣ Британияи Кабир чорабинӣ таҳти шиори «Имкониятҳои тичоратӣ Аврупои Шарқӣ ва Осиёи Марказӣ» бо мақсади муаррифии имкониятҳои сармоягузори кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ба доираҳои тичоратӣ соҳибкориҳои Британияи Кабир баргузор гардид. Сафири Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Британияи Кабир дар ин чорабинӣ оид ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ миллий, аз ҷумла соҳаи энергетика, саноат, сайёҳӣ ва истихроҷи маъдан, заминаҳои ҳуқуқӣ барои сармоягузориҳои хориҷӣ изҳорот дод [16].

9 июни соли 2020 мулоқоти видеоӣ байни Муовини Вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Музаффар Ҳусейнзода, Сафири Британияи Кабир Мэттью Лоусон ва Роҳбари Дафтари DFID дар Тоҷикистон Ҳонор Фланаган баргузор гардид. Мавзӯҳои асосии мусоҳиба натоиҷи гуфтугӯи видеоӣ вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Сирочиддин Мухриддин бо муовини котиби парлумонии давлати Шохигарии Муттаҳиди Британияи Кабир ва Ирландия Шимолӣ Венди Мортон 21 майи соли 2020 буд. Мусоҳибон бори дигар ҷонибдорӣ худро ба муборизаи муштарак алайҳи COVID-19 тасдиқ намуда, зарурати густариши минбаъдаи ҳамкориҳои мутақобилан судманд дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва амниятро таъкид карданд. Шарикӣ дар ҷаҳорҷӯби соҳмонҳои байналмилалӣ ва ниҳодҳои молиявӣ низ муҳим доништа шуд. Дар мулоқот нақши фаъоли Департаменти рушди байналмилалӣ Британияи Кабир дар коҳиш додани оқибатҳои COVID-19 тавассути татбиқи барномаҳо, аз ҷумла мусоидат ба рушди иқтисодӣ ва эҷоди сарват, ислоҳоти меъёрӣ ва дастгирии мустақими бахши хусусӣ, дастгирии идоракунии шаффоф ва самараноки молияи давлатӣ, мусоидат ба ҳамкориҳои минтақавӣ ва тичорат барои ҳавасмандгардонии рушд таъкид гардид [10].

10 октябри соли 2021 Муовини вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Музаффар Ҳусейнзода нусхаи Эътимодномаи Сафири тозатаъйини Шохигарии Муттаҳиди Британияи Кабир ва Ирландия Шимолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Тим Чонсро қабул намуд. Зимни мулоқот ҷонибҳо ҳавасмандии худро ба густариши ҳамкориҳои мутақобилан судманд дар бахшҳои сиёсӣ, тичоратӣ, иқтисодӣ ва гуманитарӣ изҳор намуданд. Мусоҳибон ҳамкориҳоро дар ҷаҳорҷӯби соҳмонҳои байналмилалӣ, бахусус, омодагӣ ба Конфронси СММ оид ба тағирёбии иқлим (COP26) ва дигар масъалаҳои мавриди тавачҷуҳи тарафайнро баррасӣ карданд [7].

31 январи соли 2022 миёни Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Сарвазири Шоҳигарии Муттаҳидаи Британияи Кабир ва Ирландияи Шимолӣ Борис Ҷонсон ба муносибати 30-солагии барқрор шудани муносибатҳои дипломатӣ табодули телеграммаҳои табрикотӣ қарданд.

Аз соли 2002 то имрӯз табодули сафарҳои расмӣ дар сатҳи намоёндагони воломақоми ҳар ду ҷониб, аз ҷумла герсоги Йоркский, Вазири давлатии рушди байналмилалӣ Алан Дункан, Вазири давлатии рушди байналмилалӣ (DFID) Десмонд Суэйн, вазирони қорҳои хориҷӣ Тоҷикистон Талбақ Назаров, Ҳамроҳхон Зарифӣ ва Сирочиддин Муҳриддин, муовини вазири хориҷаи Британияи Кабир Ҷон МакГрегор ва дигарон сураат гирифтааст.

Миёни ду мамлакат имкониятҳои васеи рушди ҳамкориҳои дучониба дар самти масъалаҳои муҳим, аз ҷумла таҳким ва идоракунии марзҳои давлатӣ ва тағйирёбии иқлим мавҷуданд.

Намоёндагони Палатаи лордҳои Британияи Кабир ва Гурӯҳи парлумони Британияи Кабир ва Тоҷикистон оид ба Тоҷикистон сафарҳо қарда, дар қараёни он дар Маҷлиси намоёндагон, Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон хориҷӣ, Вазорати маориф, Вазорати рушди иқтисод ва савдо, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ, Кумитаи рушди сайёҳӣ ва донишгоҳҳои миллӣ, техникӣ ва омӯзгорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон вохӯриҳоро мегузаронанд.

Ҳамкориҳои ҳар ду мамлакат дар соҳаи иқтисодӣ торафт вусъат меёбад. Ҳамкориҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Британияи Кабир асосан ба фаъолияти Дафтари минтақавии собиқи Департаменти Рушди Байналмилалӣ Британияи Кабир (DFID) (ҳоло қисми Вазорати қорҳои хориҷии Британияи Кабир) дар Осиёи Марказӣ асос ёфтааст.

Бино ба маълумоти Агентии омили назди президенти ҚТ, ҳаҷми умумии гардиши мол миёни ду кишвар дар соли 2022 ба маблағи 6 миллиону 175,5 миллион доллар, аз он ҷумла содирот 468,1 ҳазор доллар ва воридот 5 миллиону 707,4 миллион доллари амрикоиро ташкил додааст.

Маҳсулоти асосии содирот пахта, ришта, ришта, маъдан ва концентратҳо буда, маҳсулоти асосии воридотиро рағғани минералӣ ва таҷҳизотҳои ташкил медиҳанд.

Департаменти савдои байналмилалӣ Британияи Кабир ба имкониятҳои сармоягузорӣ дар Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷуҳ дошта, Британияи Кабир барномаи “Европаи Шарқӣ ва Осиёи Марказӣ – Имкониятҳои тичоратӣ дар Осиёи Марказӣ”-ро роҳандозӣ қардааст. Масъалаҳои марбут ба рушди ҳамкориҳои сармоягузорӣ ва тичоратӣ миёни доираҳои тичоратии кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Британияи Кабир аз ҷониби вазоратҳои хориҷаи Британияи Кабир ва департаментҳои савдои байналмилалӣ, роҳбарони ширкатҳои сармоягузорӣ, бахши ҳусусӣ ва дигар қонибҳои манфиатдор, ки бевосита дар фаъолияти тичоратӣ ва сармоягузорӣ машғуланд, мавриди таҳия ва татбиқ қарор доранд. Дар ин рост, Ҷумҳурии Тоҷикистонро соҳибқорони ҚДММ «Авесто Групп» ва Қорхонаи воҳиди давлатии «Шаҳри Хушманд/Смарт Сити» намоёндагӣ намуда, оид ба шароит ва имкониятҳои ҳамкориро бо сармоягузори хориҷӣ маълумоти зарурӣ пешкаш намуданд.

15 феввали соли 2023 Муовини вазири қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Шараф Шерализода Сафири Шоҳигарии Муттаҳидаи Британияи Кабир ва Ирландияи Шимолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Тим Ҷонсро ба ҳузур пазируфт. Зимни мулоқот масъалаи баргузориҳои нахустин Анҷумани сармоягузори Тоҷикистону Британияи Кабир мавриди баррасӣ қарор гирифта, қонибҳо доир ба дурнамои рушди ҳамкорӣ дар бахшҳои иқтисод, тичорат, сармоягузорӣ ва дигар самтҳои афзалиятноки Тоҷикистону Британияи Кабир табодули афқор намуданд [6].

Воқеаи муҳим ин аст, ки 28-29 марти соли 2023 дар Лондон бо иштироки Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Шоҳигарии Муттаҳидаи Британияи Кабир ва Ирландияи Шимолӣ ва дастгирии ҳукумати ин мамлакат Анҷумани сармоягузори Тоҷикистон баргузор гардид. Дар қори Анҷумани мазкур, ки дар таърихи равобити дучонибаи Тоҷикистон ва Британияи Кабир бори аввал баргузор шуд, доираи васеи ширкаткунандагон – дар маҷмуъ, беш аз 250

нафар, аз ҷумлаи роҳбарону намояндагони вазорату идораҳои мамлакат, соҳибкорон ва сармоягузoron, роҳбарон ва намояндагони ширкату корпоратсияҳои намоёни ҷаҳон ширкат варзиданд. Ҳайати Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар ин анҷуман роҳбарияти Кумитаи сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ, вазири кишоварзӣ, энергетика ва захираҳои об, саноат ва технологияҳои нави Тоҷикистон, Бонки миллии Тоҷикистон ва дигар идораҳои соҳавии мамлакат намояндагӣ карданд.

Бояд қайд кард, ки ҳадаф аз баргузории Анҷумани мазкур таҳким ва рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ ва сармоягузорӣ тавассути эҷоди муколамаи ошкоро миёни соҳибкорон ва сармоягузoron ва дар ин замина дарёфти роҳҳои нави амалии таъсиси корхонаҳои муштарақ ба ҳисоб мерафт. Дар доираи Анҷуман вохӯриҳои дучонибаи ҳайатҳои расмӣ ва соҳибкорон дар формати «Соҳибкор бо соҳибкор» (B2B) ва «Соҳибкор бо Ҳукумат» (B2G) баргузор шуданд.

Дар ҷаҳорҷӯби ин Анҷуман, ба манзури муаррифии иқтидори содиротии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин намоишгоҳи маҳсулоти Тоҷикистон ташкил карда шуд, ки дар он бахшҳои саноат, истихроҷи маъдан, кишоварзӣ, сайёҳӣ ва хидматрасонии бонкӣ ба маърази тамошо гузошта шуданд. Дар ҷараёни намоишгоҳ ба соҳибкорони хориҷӣ дар бораи фазои сармоягузорӣ ва имкониятҳои сармоягузорӣ дар бахшҳои номбаршудаи иқтисодиёт, инчунин лоиҳаҳои мушаххаси сармоягузорӣ барои баррасии минбаъдаи онҳо маълумоти муфассал дода шуд.

Дар натиҷаи мулоқоту музокироти азъои ҳайатҳои расмӣ ва соҳибкорони ду мамлакат ва корхонаҳои хусусӣ 23 санади нави ҳамкорӣ бо ҳаҷми умумии беш аз 370 миллион доллар ба имзо расид [11].

Дар Анҷумани сармоягузории Тоҷикистон ба хотири таҷлил аз Наврӯзи байналмилалӣ бо ширкати меҳмонони Анҷуман ва сарони намояндагҳои корпуси дипломатии Лондон барномаи фарҳангии фароғатӣ ташкил карда шуд, ки дар ҷараёни он ходимони фарҳангии маъруфи ҷумҳурӣ хунарнамоӣ карда, фарҳанги бою баланди халқи тоҷикро намоиш дода, бо суруду рақсҳои худ меҳмононро шод гардониданд.

Интизор мерафт, ки анҷумани мазкур дар муаррифии иқтидори содиротӣ, ҷалби бештари сармоягузориҳо ва воридоти технологияҳои нав дар оянда ва ҳамчунин таҳкими равобити дучонибаи Тоҷикистон ва Британия дар бахшҳои иқтисод ва сармоягузорӣ мусоидат кунад.

Баъди баргузории Анҷумани сармоягузorie, ки дар таърихи муносибатҳои дучонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Британия Кабир бори аввал дар давоми 28-29 марти соли 2023 дар Лондон барпо шуд, 31 марти соли 2023 миёни идораҳои сиёсати хориҷии ҳарду давлат муколамаи сиёсӣ ҷараён гирифт. Баъди анҷоми муколамаи мазкур сарони ҳайатҳо Ёддошти тафохумро оид ба ҳамкорӣ миёни вазоратҳои ду мамлакат ба имзо расонид, ба созиш омаданд ки муколамаи созандаро бо мақсади таҳкими равобит дар соҳаҳои, ки ба манфиати тарафайн мебошанд, идома диҳанд.

Мавриди таваччуҳи ҳар ду ҷониб дар рафти муколама доираи васеи масъалаҳои ҳамкориҳои дучониба дар соҳаи сиёсат ва иқтисодиёт, сармоягузориҳо ва соҳибкорӣ, маориф ва фарҳанг, об ва иқлим, мубориза бо ҷолишҳо ва таҳдидҳо ба амният, ба монанди терроризм ва экстремизм, инчунин гардиши ғайриқонунии маводди муҳаддир, қарор гирифт. Ҳайатҳо, илова бар ин, робитаҳои байнипарлумонӣ, масъалаҳои дастгирии лоиҳаҳо дар соҳаи энергетикаи сабзи Тоҷикистон ва ҳамкорӣ дар доираи созмонҳои байналхалқӣ ва минтақавӣ мавриди баррасӣ қарор дода, ба мавзӯи вазъ дар Афғонистон ва зарурати мустаҳкам намудани марзҳо низ дахл карданд [3; 5].

Воқеаи таърихи ин аст, ки 16 марти соли 2024 бо ибтикори Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Шоҳигарии Муттаҳидаи Британияи Кабир ва Ирландияи Шимолӣ дар Мактаби шарқшиносӣ ва африқошиносии Донишгоҳи Лондон (SOAS), ки яке аз Донишгоҳҳои олиии муассисаҳои таълимии бонуфузи Шоҳигарии Муттаҳидаи Британияи Кабир ва Ирландияи Шимолӣ ба ҳисоб меравад, ифтитоҳи нимпайкараи асосгузори сардафтари адабиёти тоҷику форс Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ дар вазъияти тантанавӣ баргузор

гардид. Қобили қайд аст, ки ин саҳифаи тозаи муносибатҳои ду кишвар мебошад, ки рӯз то рӯз рушд намуда истодааст.

Сафири Фавкулода ва Мухтори Ҷумҳурии Тоҷикистон хонум Рухшонаи Эмомалӣ ва ноиби ректори SOAS профессор Ҷоанна Нюман дар маросим ширкат карда, хонум Рухшонаи Эмомалӣ дар суҳанронии худ хидматҳои беназири Рӯдакиро дар густариши забони тоҷикӣ-форсӣ ва бунёди назми ҷаҳонии тоҷикӣ-форсӣ таъкид кард. Ҳамин буд, ки назми ӯ ба як ченак барои илму адаб ва давлатдорӣ дар Осиёи Марказӣ, Қафқоз, Осиёи Хурд, Покистон ва Ҳиндустон барои асрҳои оянда мубаддал шуд [4]. Таъкид гардид, ки забон ва адабиёти тоҷикӣ-форсӣ, ки дар замони Рӯдакӣ ташаккул ёфта, шӯҳрати ҷаҳонӣ касб кардааст, то ҳол дар Тоҷикистон, Эрон, Афғонистон ва дигар кишварҳо мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифта, барои кулли ориёиносони ҷаҳон амалӣ ҳамчун сарчашма хизмат мекунад.

Сипас, бо иштироки беш аз 200 нафар меҳмонон, аз ҷумла президенти Академияи илмҳои Тоҷикистон Қобилҷон Хушвахтзода, инчунин коршиносони марказҳои илмии Тоҷикистону Британия ва ҳамватанон, маҷлиси илмӣ ва фарҳангӣ бахшида ба ҳаёт ва осори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ баргузор карда шуд. Дар ҷаҳорҷӯби ин чорабинии фарҳангӣ ва таълимӣ намоишҳои консертии хунардандони маъруфи Тоҷикистон баргузор ва дар он осори Рӯдакӣ иҷро шуд.

Бояд қайд кард, ки чорабинии мазкури илмӣ ва фарҳангӣ, ки дар остонаи ҷашни байналмилалӣ Наврӯз баргузор шуд, ба ҷашни илму фарҳанги тоҷикон ва наздик шудани Наврӯз дар Британияи Кабир табдил ёфта, боиси муаррифии шоистаи дастовардҳои илмию адабӣ ва фарҳангии миллати тоҷик гардид.

Ба ҷуз аз чорабинии дар боло зикршуда, ҳаёти Тоҷикистон дар ҳаёти муовини вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон М. Лутфия Абдуллоҳзода ва президенти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Қобилҷон Хушвахтзода, ки дар маросими ифтитоҳи нимпайкара ширкат доштанд, бо ташаббус ва мусоидати Сафорат бо ҳаёти таҳсилоти олии Департаменти соҳибкорӣ ва тичорат, намояндагони марказҳои форсишиносии Донишгоҳи Оксфорд, Донишгоҳи Портсмут, ва SOAS, ки дар байни 5 беҳтарин донишгоҳҳои шарқшиносӣ ҷой гирифтааст, як мулоқоти пурсамар баргузор гардид. Зимни вохӯриҳо ҷонибҳо роҳу усулҳои таҳким ва тавсеаи ҳамкориҳои муассирро баррасӣ намуда, дар ин росто ёддоштҳои хусни тафохум байни Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва донишгоҳҳои зикршударо ба имзо расониданд.

Вазири Вазорати корҳои хориҷӣ, иттиҳод ва рушди Британияи Кабир Дэвид Кэмерон дар доираи силсилаи боздидҳо аз ҷумҳуриҳои пасошуравии Осиёи Марказӣ шаби 21 ба 22 апрели соли 2024 бо боздиди расмӣ ба Тоҷикистон омад. Дар ҷараёни мулоқот бо роҳбари ВКХИР-и шохигарӣ Дэвид Кэмерон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ибраз доштанд, ки мамлақати мо ба тавсеа ва таҳкими равобити мухталиф бо ин мамлақат тавачҷӯҳи хоса зоҳир мекунад [8]. Инчунин, Сарвари давлат изҳор доштанд, ки ҷумҳурии мо Британияи Кабирро дар Аврупои Ғарбӣ шарикӣ муҳим дониста, мамлақати мо ба тавсеа ва таҳкими муносибатҳои гуногунҷанба бо шохигарӣ тавачҷӯҳи калон зоҳир мекунад.

Зимни мулоқот ҷонибҳо ҳамчунин ҳамкориҳои байнипарлумонӣ ва ҳамкориҳо дар соҳаи иқтисодро баррасӣ карда, дар бораи зарурати ҷалби сармояи шохигарӣ ба рушди соҳаҳои истихроҷи маъдан, -металлургии Тоҷикистон, инчунин дар саноати хӯрокворӣ, дорусозӣ ва кишоварзӣ изҳори ақида карда шуд. Ҳарду ҷониб инчунин масъалаҳои ҳамкориро дар самти амният ва субот дар минтақа, дар соҳаи энергетикаи сабз, муҳоҷирати меҳнатӣ, ҳалли мушкилоти обу иқлимро баррасӣ карданд.

Дар ҷараёни мулоқот котиби давлатӣ оид ба корҳои хориҷӣ, корҳои Иттиҳод ва рушди Британияи Кабир Лорд Дэвид Кэмерон изҳор кард, ки ҳамаи моро эътиқод ба принципҳои асосии Оинномаи Созмони Милалҳои Муттаҳид ва Созмони Амният ва Ҳамкорӣ дар Аврупо. Соҳибхатиёрӣ. Тамомияти арз муттаҳид менамояд. Британияи Кабир ва Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд якҷоя кор карда, аз ин принципҳо дар тамоми ҷаҳон ҳимоя намоянд. Агар мо ин корро накунем, соҳибхатиёрӣ ва тамомияти арзии метавонанд зерӣ хатар қарор

гиранд. Мубориза бо фасод ва чилавгирӣ аз дари паси таҳримҳо табдил ёфтани минтақа як намунаи он аст, ки чӣ гуна мо метавонем ба даст овардани бештаре дар якҷоягӣ ба даст орем [8].

Дар рафти мулоқот суҳангӯи британиягӣ дар бораи мубориза ба муқобили «тахдиди афзояндаи ДОИШ-и Хуросон, ки созмони экстремистӣ-терриротӣ ба ҳисоб рафта, фаъолиятҳо дар ҳудуди Тоҷикистон ва кишварҳои дигар мамнӯъ аст, зикр кард. Ёдовар мешаваем, ки маҳз ҳамин созмон масъулиятро барои амали террористӣ дар “Крокус Сити Ҳолл” дар наздикии Маскавро ба уҳда гирифта буд.

Ба сифати самти дигари ҳамкорӣ бо Тоҷикистон Кэмерон тичоратро номида, аз ҷумла саҳми ширкатҳои британияро дар “кушодани иқтисодии нафту газ ва дигар маъданҳои фойданок дар ин минтақа ёдовар шуд.

Самти сеюми рушди ҳамкорӣ соҳаи маориф зикр гардида, аз ҷумла, Кэмерон изҳор дошт, ки ҷониби Британияи Кабир маблағгузори бурсияҳои Chevening-ро дар Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Дар Тоҷикистон, дучанд хоҳанд кард. Дар тури се соли оянда барои хароҷоти рушди маориф дар саросари минтақаи Осиёи Марказӣ 50 миллион фунт стерлинг ба нақша гирифта хоҳад шуд.

Ҳамчунин нақшаи наво, ки барои пешбурди забони англисӣ тарғрезӣ шудааст, эълон хоҳад шуд, аз ҷумла захираҳои онлайнӣ таълимӣ бо мундариҷаи мувофиқи маҳаллӣ барои муаллимон дар саросари Осиёи Марказӣ дастрас мебошад.

Вазирони корҳои хориҷии Тоҷикистон ва Британияи Кабир 22 апрели соли 2024 барои баррасии масъалаҳои муҳими ҳамкориҳои дучониба мулоқот карданд. Ин мулоқот як марҳалаи таърихӣ дар равобити дипломатии ду мамлакат ба шумор меравад, зеро он аввалин сафари Котиби давлатии Британияи Кабир оид ба корҳои хориҷӣ, кори Иттиҳод ва рушди Британияи Кабир ба Тоҷикистонро ифода мекунад.

Дар чараёни мулоқот ҷонибҳо муколамаи созанда анҷом дода, масъалаҳои муҳимми дар рӯзномаи ҳамкориҳои дучониба зикршударо баррасӣ намуданд. Аз ҷумлаи мавзӯҳои муҳимми мусоҳибаҳои имзои Созишномаи байнихукуматӣ миёни Тоҷикистон ва Британияи Кабир оид ба хизматрасониҳои хатсайрҳои ҳавоӣ буд. Созишномаи мазкур ба густариши равобити ду мамлакат бо мусоидат ба роҳандозии парвозҳои мустақим миёни Душанбе ва Лондон замина боз мекунад. . Бояд қайд кард, ки дар солҳои истиқлолияти Тоҷикистон парвозҳои мустақим байни Душанбе ва Лондон кушода нашуда буданд, ва маъмултарин парвозҳо тавассути Россия, Туркия, Дубай ва Қазоқистон ба шумор мерафтанд [15].

Вазорати умури хориҷаи Тоҷикистон дар баёнияе, ки дар пайи мулоқоти мазкур мунташир шуд, бар аҳамияти тавофуқномаи иртибототи ҳавоӣ дар таҳкими равобити дучониба ва густариши равобити наздиктари Тоҷикистон ва Британия таъкид кард. Интизор меравад, ки созишномаи мазкур барои тавсеаи имконоти сафарҳои ҳавоӣ заминаи мустақам фароҳам оварда, бад-ин васила ба рушди сайёҳӣ, тичорат ва табодулотҳои байни ду мамлакат мусоидат хоҳад кард [2].

Интизор меравад, ки тавсеаи иртиботи мустақими ҳавоӣ миёни Душанбе ва Лондон боиси таҳриқи ташаббусҳои густурдаи ҳамкорӣ ва боз кардани имконоти нав барои шарикӣ ва ҳамкориҳо мешавад.

Ба ақидаи муҳаққиқи аврупоӣ Р. Стефан, Лорд Дэвид Кэмерон дар як сафараш ба минтақа дар ҳоле аз “давраи нав” дар равобити Британия ва Осиёи Марказӣ мужда дод, ки дар ҳоле ки таҳримҳои тичорӣ алайҳи Россия дар мамлакатҳои ҳамсоя ҷонибдорӣ мешавад. Вазири корҳои хориҷӣ дар саросари Тоҷикистон, Қирғизистон, Ўзбекистон, Туркменистон, Қазоқистон ва Муғулистон бо як дарҳости дипломатӣ барои густариши равобити тичоратӣ, амниятӣ ва экологӣ бо Британияи Кабир як силсилаи боздидҳои расмиро анҷом дода истодааст. Вай ҳушдор медиҳад, ки Осиёи Марказӣ «дар маркази баъзе аз бузургтарин ҷолишҳое, ки мо бо он рӯбарӯ ҳастем» қарор дошта, ӯ як силсила тадбирҳоеро, ки барои дастгирии «истиклолияти бо душворӣ ба даст овардашуда» нигаронида шудаанд, эълон мекунад. Дар мулоқот бо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, дар Қасри Миллат дар Душанбе ӯ, аз ҷумла зикр кард, ки барои ҳамкорӣ дар бахшҳои калидӣ, аз

қабилӣ тичорат ва соҳибқорӣ, тағйири иқлим ва мубориза бар зидди экстремизм ва терроризм, “қорҳои бештареро қарда метавонем”. Ў, инчунин қайд қард, ки мо мехоҳем дар муносибатҳои байни Британия ва тамоми ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ, аз ин ҷо, аз Тоҷикистон оғоз қарда, оид ба оғози давраи нав мужда диҳем. «Умуман, мо ин ҷо ҳастем, то биғӯем, ки биёед шарикиро васеътар кунем, биёед яқоя қорҳои бештареро анҷом диҳем» [17].

Тавре Кэмерон тавзеҳ дод, нақшаи ӯ аз боздид намудан аз ҳамаи панҷ мамлақати Осиёи Марказӣ ва Муғулистон иборат буд. Сиёсатмадори британияӣ сафарҳои худро бо таахҳудаш ба таҳкими шарикӣ Британия бо мамлақатҳои минтақа асоснок қард. Кэмерон таъкид қард, ки ӯ қасд дорад нахустин фонди саҳҳомии хусусиро барои қорхонаҳои хурду миёна дар Осиёи Марказӣ, ки ба ширкатҳои дорой ииктидори баланд дар минтақа сармоягузори хоҳад қард, таъсис диҳад.

Ҳамин тариқ, Британия дар Тоҷикистон ҳузури нисбатан тулонӣ дорад, тавассути қор аз болои лоиҳаҳои рушд ва сулҳофарӣ ва як қатор созмонҳои ғайридавлатии муқими Британияи Кабир лоиҳақоро пешниҳод мекунанд. Дар муқоиса бо дигар мамлақатҳои Осиёи Марказӣ, иртибототи умумӣ бо Британияи Кабир нисбатан маҳдуд мебошад. Аммо сатҳи камбизоатӣ дар Тоҷикистон метавонад боиси қардронии Британия мешуд. Шояд кумак барои баланд бардоштани сатҳи камбизоатӣ дар Тоҷикистон яке аз омилҳои (қарчанд маҳдудӣ) рушди ҳамқорӣ байни ду давлат бошад. Дар самти дипломатӣ имқониятҳо барои рушди ҳамқорӣ онҳо мавҷуданд. Маблағи умумии кӯмаки Британия ба Тоҷикистон, сарфи назар аз афзоиши кӯтоҳ дар соли молиявии 2022/23, то қоряки сатҳҳои 2019/20 (аз 4 миллион фунт стерлинг ба 1 миллион фунт стерлинг) дар соли 2023/24 қорхиш ёфтааст [13; 14].

Қарчанде он ба тасвиб расонида шудааст, аммо ҳамон 27 шартномаи байналмилалӣ, ки қар ду нақшаро асоснок мекунанд, қанӯз дур аз иқройи пурра мебошанд.

Барномаи сафари Дейвид Кэмерон аз нахустин боздиди раиси дипломатияи Британияи Кабир ба Қирғизистон, Тоҷикистон ва Турқманистон ва нахустин сафари Ўзбекистон аз соли 1997 иборат буд. Бори аввал бисёр қорҳо барои солҳои оянда пешбинӣ шуда буданд.

Қарори стратегие, ки сафари Дэвид Кэмеронро пешакӣ муайян қард, охири соли 2022 гирифта шуда буд. Он вақт гузорише таҳти унвони «Мамлақатҳо дар қорроҳа: иштироки Британияи Кабир дар Осиёи Марказӣ» ба Қумитаи равобити қоричии палатаи общинаҳои порлумони Британияи Кабир пешниҳод шуда буд. Ин ҳуҷқат тавсияҳои амалиро барои бунёди равобити сифатан нав бо панҷ мамлақати минтақа дар қормати С5+1, ки дар равобити онҳо бо Вашингтон аз соли 2015 вучуд дошта, вале то ҳол бо Лондон эқод нашудааст, дар бар мегирад.

Муаллифони гузориш амсилаи қаблии ҳамқорӣ Британияи Кабир бо мамлақатҳои минтақаро шадидан интиқод қарда, ба муқолифати фаволтар бо Россия даъват қардаанд.

Вазорати рушди байналмилалӣ (DFID) муддати тулонӣ ҳамқун воситаи асосии паҳн қардани нуфузи Британияи Кабир боқӣ мемонад. Илова бар ин, пешқурди «қудрати нарм» расман ба шумори вазифаҳои Шурои Британияи Кабир дохил мешавад.

Бо вучуди ин, муаллифони стратегияи нав исрор меқарзанд: стратегияи қаблӣ бесамар буда, он имқон намедихад элитаи содиқи қарбқаро эқод қарда шавад ва «автократияҳои фасодзада»-и бо Москва муносибатҳои иттиқочӣнадоштаро дар қудрат нигоҳ дошт.

Ҳамқун қорти боздидии дигарқуниҳо, тавре ки онқоро дар Лондон меқарқанд, сафар ба Тоҷикистон буд, ки сафари Дэвид Кэмеронро ифтитоҳ қарда, аз он тасқим гирифта шуд, ки ба бозсозии минтақа шуруъ кунад.

Вазири қоричаи Британияи Кабир дар Душанбе аз тасқими таъсиси ду сандуқи нави сармоягузори - пуштибонии тичорати хурд ва сармоягузори ба энергияи сабз қарбар дод. Вай таъкид қард, ки ин самти ояндадор ба мамлақатҳои минтақа имқон медихад содиқоти энергияро ба мамлақатҳои Осиёи Қанубӣ афзоиш дода, вобастагии худро аз сӯзишвориҳои истиқроқшаванда қорхиш диҳанд.

Соли 2022 Британияи Кабир ба Тоҷикистон ба маблағи 6,42 миллион доллар маҳсулот ва молҳои гуногун содиқ қардааст. Маҳсулоти асосие, ки Британияи Кабир ба Тоҷикистон

содир кардааст, мошинҳо (2,2 миллион доллар), компьютерҳо (494 ҳазор доллар) ва мошинҳои бузурги сохтмонӣ (432 ҳазор доллар) мебошанд. Дар давоми 27 соли охир содироти Британияи Кабир ба Тоҷикистон бо суръати солонаи 0,5%, аз 7,35 миллион доллари соли 1995 то 6,42 миллион доллар дар соли 2022 коҳиш ёфтааст.

Дар соли 2022 Британияи Кабир ба Тоҷикистон ягон хел хизматрасониҳо содир накардааст.

Соли 2022 Тоҷикистон ба Британияи Кабир ба маблағи 760 ҳазор доллар молу маҳсулот содир кардааст. Маҳсулоти асосие, ки Тоҷикистон ба Британияи Кабир содир кардааст, нуқра (456 ҳазор доллар), костюмҳои мардонаи ғайрибофандагӣ (125 ҳазор доллар) ва антиқаҳо (46,8 ҳазор доллар) буданд. Дар 27 соли охир содироти Тоҷикистон ба Британияи Кабир бо суръати солонаи 4,77% афзуда, аз 216 ҳазор доллари соли 1995 то 760 ҳазор доллар дар соли 2022 афзоиш ёфтааст.

Дар соли 2022 Тоҷикистон ба Британияи Кабир ягон хел хизматрасониҳо содир накардааст.

Дар соли 2022 Британияи Кабир дар Шохиси иқтисодии маҷмӯӣ (ЕСІ 1,42) дар ҷойи 12 ва дар ҳаҷми умумии содирот (\$469 миллиард) 14-ро ишғол кард. Дар ҳуди ҳамин сол Тоҷикистон дар Шохиси маҷмуии иқтисодӣ (ЕСІ -0,91) дар ҷойи 108 ва дар ҳаҷми умумии содирот (2,41 миллиард доллар) дар ҷойи 142 қарор гирифт.

Шоҳигарии Муттаҳида дар моҳи феввали соли 2024 ба маблағи 243 ҳазор фунт стерлинг ба Тоҷикистон содирот карда, аз он 8,27 ҳазор фунт стерлинг воридот карда, дар натиҷа тавозуни савдои мусбат 234 ҳазор фунт стерлингро ташкил дод. Аз моҳи феввали соли 2023 то моҳи феввали соли 2024 содироти Шоҳигарии Муттаҳида 89,1 ҳазор фунт стерлинг (58,1%) аз 154 ҳазор фунт ба 243 ҳазор фунт афзоиш ёфт, дар ҳоле ки воридот аз 25,5 то 8,27 ҳазор фунт стерлинг -17,2 ҳазор фунт (-67,6%) коҳиш ёфтааст.

Моҳи феввали соли 2024 содироти асосии Британияи Кабирро ба Тоҷикистон мошинҳо (24,4 ҳазор фунт стерлинг), телефонҳо (8,7 ҳазор фунт стерлинг), дигар мошинҳои барқӣ (5,76 ҳазор фунт стерлинг), муҳаррикҳои дарунсӯз (5,71 ҳазор фунт стерлинг) ва чопгарҳои саноатӣ (4,9 ҳазор фунт стерлинг) ташкил доданд. Дар моҳи феввали соли 2024 воридоти асосии Шоҳигарии Муттаҳидаро аз Тоҷикистон муҳаррикҳои электрикӣ (21,4 ҳазор фунт стерлинг) ташкил доданд.

Дар моҳи феввали соли 2024 содироти Британияи Кабир асосан аз ҷониби ширкатҳои Евротуннел (227 ҳазор фунт стерлинг), Фурудгоҳи Ҳитроуи Лондон (8,59 ҳазор фунт стерлинг), Фурудгоҳи Байналмилалӣ Белфаст (4,82 ҳазор фунт стерлинг) ва Фурудгоҳи Ист Мидлендс (2,6 ҳазор фунт стерлинг) амалӣ карда шуд, дар ҳоле ки самтҳои воридотӣ асосан Довер (4,92 ҳазор фунт стерлинг) ва фурудгоҳи Ҳитроуи Лондон (3,34 ҳазор фунт стерлинг) ба шумор мерафтанд.

Моҳи феввали соли 2024 афзоиши содироти солонаи Британияи Кабир ба Тоҷикистон пеш аз ҳама бо афзоиши содироти маҳсулоти иборат аз қисмҳои асбобҳои опто-электрикӣ (528 фунт ё 54,2%) шарҳ меёбад.

Ҳадамоти муҳоҷирати Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Тоҷикистон дар соли 2023 шахрвандони мамлакатро барои кори мавсимӣ ба Британияи Кабир фирисод. Бақайдгирии шахрвандоне, ки хоҳиши барои кор ба Британияи Кабир рафтанд, танҳо дар Муассисаи давлатии «Марказҳои машварат ва омӯзиши муҳоҷирони меҳнатӣ пеш аз сафар» дар шаҳри Душанбе амалӣ карда шуда, раванди интиҳоб ва кирои шахрвандон дар доираи барномаи корҳои мавсимӣ сурат дар Британияи Кабир танҳо дар асоси озмун аз ҷониби намоёндагони ширкати Pro-Force анҷом дода шуд. Пас аз гузаштани интиҳо хуччатгузорӣ, таъмини раводид, суғурта ва сафар ба ҷойи кор аз ҳисоби ҳуди номзад сурат гирифт [12].

Муассисаи давлатии “Марказҳои машваратӣ ва омӯзиши муҳоҷирони корӣ пеш аз сафар” дар назди Ҳадамоти муҳоҷират бо ибтикори Сафорати Тоҷикистон дар Британияи Кабир танҳо бо ширкати Британияи Кабири Pro-Force созишномаи ҳамкориро ба имзо

расонидааст. Хизматрасониҳои марказҳои мазкур барои шахрвандони ҷумҳурии роӣгон пешниҳод карда мешаванд.

Ниҳоят, чунин ба назар мерасид, ки Тоҷикистон дар феҳристи авлавиҷнок дар Осиёи Марказӣ барои Британия барои табдили Созишномаи қаблии Иттиҳодияи Аврупо дар бораи шарикӣ ва ҳамкорӣ ба як созишномаи дучониба (чун бо Ёзбекистон) дар ҷои аввал қарор нашофт. Ҷониби Британия кӯшиш мекард, ки ҳар як созишномаи оянда бояд равандҳои равшани муколамаи сиёсӣ бо ҳукуки инсон ва идоракуниро дар бар гирифта шавад. Дар ҳоли ҳозир Британияи Кабир бо Тоҷикистон дар асоси ҷаҳорҷӯби умумии Нақшаи умумии имтиёзҳои Британия тичорат мекунад, ки барои Тоҷикистон ба паст кардани боҷҳои баъзе мавод имкон медиҳад. Тоҷикистон барои гузаштан ба ҷаҳорҷӯби мукаммали Британияи Кабир, ҳамчунин барои гузаштан ба GSP+ нақшаи Иттиҳоди Аврупо изҳори ҳавасмандӣ кардааст. Гарҷанде он ба тасвиб расонида шудааст, аммо ҳамон 27 шартномаи байналмилалиро, ки ҳар ду нақшаро асоснок мекунад, ҳанӯз дур аз иҷрои пурра мебошанд.

Муқарриз: Қобилов М.З., н.и.т., дотсент

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шартномаҳои байналҳалқии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, Душанбе, 23 июли соли 2016, № 1326 (дар таҳрири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022 № 1946) бо Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 2016, № 453 қабул шуда, бо Қарори Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 июли соли 2016, № 251 ба тасвиб расидааст).
2. Сомонаи ВКХ ҚТ. Британия ва Тоҷикистон созишномаи иртибототи ҳавой имзо карданд. 22 апрели с. 2024.(www.mfa.tj)
3. Сомонаи ВКХ ҚТ. Вазоратҳои корҳои хориҷии Тоҷикистон ва Британияи Кабир тафоҳумнома оид ба ҳамкорӣ ба имзо расониданд. 31 марти соли 2023, 21:08. (www.mfa.tj)
4. Сомонаи ВКХ ҚТ. Маросими ифтихои нимпайкараи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ дар Лондон. 18.03.2024 17:40. (www.mfa.tj)
5. Сомонаи ВКХ ҚТ. Муколамаи сиёсии вазоратҳои корҳои хориҷии Тоҷикистон ва Британияи Кабир 31.03.2023 20:52.
6. Сомонаи ВКХ ҚТ. Мулоқоти муовини вазир бо Сафири Британияи Кабир 15.02.2023 14:29 (www.mfa.tj)
7. Сомонаи ВКХ ҚТ. Муовини вазири корҳои хориҷӣ аз Сафири Шоҳигарии Муттаҳидаи Британияи Кабир ва Ирландияи Шимолӣ нусхаи эътимоднома қабул кард. 15.10.2021 17:00. (www.mfa.tj)
8. Сомонаи ВКХ ҚТ. Президенти Тоҷикистон Британияи Кабирро шарикӣ муҳим номид. 22 апрель, соати 12.09. (www.mfa.tj)
9. Сомонаи ВКХ ҚТ. Сафари кории Сафири Тоҷикистон ба Донишгоҳи Оксфорд. 21.11.2019 11:28. (www.mfa.tj)
10. Сомонаи ВКХ ҚТ. Сухбати видеоӣ бо Сафири Британияи Кабир. 09.06.2020 18:16 (www.mfa.tj)
11. Сомонаи ВКХ ҚТ. Тоҷикистон ва Британияи Кабир се санади нави ҳамкорӣ ба маблағи беш аз 370 миллион доллар имзо карданд. 1 апрели соли 2023 09:05. Душанбе, 01.04.2023 /НИАТ «Ховар».
12. Таджикистан отправит своих граждан на сезонные работы в Великобританию. 17:28, 1 марта 2023 .
13. Development Tracker, Tajikistan, <https://devtracker.fcdo.gov.uk/countries/TJ>.
14. GSP Hub, Tajikistan, <https://gsphub.eu/countryinfo/Tajikistan> (санаи муроҷиат: 20.03. 2024).
15. <https://tj.sputniknews.ru/20191030/rabota-london-viza-documenti-1030126124.html>. (санаи муроҷиат: 20.03. 2024)
16. Participation of Tajikistan in the «Business Opportunities of Eastern Europe and Central Asia» event. 07.02.2020 13:40. (санаи муроҷиат: 22.01. 2024).

17. Stephan Russo. David Cameron seeks 'new era' in UK-Central Asia relations on visit to region | The Independent / PA Wire) (санаи мурочиат: 22.04. 2024).

ТАМОЮЛҲОИ АСОСИИ МУНОСИБАТҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА БРИТАНИЯИ КАБИР ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛ

Дар мақолаи мазкур тамоюлҳои асосии рушди муносибатҳои мутақобилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Британияи Кабир дар даврони истиқлолият мавриди баррасӣ қарор гирифта, таҳқиқоти мавқеи байналмилалӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ таҳлилу баррасӣ шудааст. Таъкид карда мешавад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳамкорихои судманди бисёрҷанба дар асоси ҳуқуқи байналмилалӣ дар ҳалли авлавиятҳои сиёсати хориҷии худ ҷойгоҳи махсусро ҷудо мекунад, зеро истифодаи механизмҳои ташаккулёфтаи байналмили ҳуқуқии ҳамкорихои бисёрҷанба ва тақмили онҳо барои Тоҷикистон дар марҳилаи муносири рушди он вазифаи муҳим ба ҳисоб меравад. Муаллиф, муносибатҳои бисёрҷанбаи ду давлатро дар 5 соли охир баррасӣ намуда, қайд мекунад, ки ҳар ду давлат манфиатдоранд дар равандҳои ҳамгирӣ ҳам дар сатҳи минтақавӣ, ҳам ҷаҳонӣ фаъолона иштирок намуда, ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ нерӯи иқтисодӣ ва маънавии худро барои иштироки баробарҳуқуқ дар ҳамкории бисёрҷанба бо давлатҳои ҷаҳон таҳким бахшанд. Муаллиф қайд мекунад, ки, шартномаҳои дучонибаи ҳамкорӣ судманд, ки байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Британияи Кабир ба имзо расидаанд, заминаи дахлдори ҳуқуқиро фароҳам меоранд.

***Калидвожаҳо:** муносибатҳо, Тоҷикистон, Британияи Кабир, шартномаҳои байналхалқӣ, маориф, илм, сармоягузорӣ, тиҷорат, рушди иқтисод, энергетика, истихроҷи маъдан, кишоварзӣ, иртибототи ҳавой, заминаи ҳуқуқии ҳамкорӣ.*

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ ТАДЖИКИСТАН И ВЕЛИКОБРИТАНИЕЙ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В данной статье рассматриваются основные тенденции развития взаимоотношений между Республикой Таджикистан и Великобританией в эпоху независимости, а также раскрывается укрепление международно-правового положения Республики Таджикистан на международной арене. Подчеркивается, что Республика Таджикистан в решении своих внешнеполитических приоритетов отводит особое место плодотворному многостороннему сотрудничеству на основе международного права, поскольку использование сложившихся международно-правовых механизмов многостороннего сотрудничества и их совершенствование считается важной задачей для Таджикистана на современном этапе своего развития. Автор, рассматривая многогранные отношения двух государств за последние 5 лет, отмечает, что оба государства заинтересованы в активном участии в интеграционных процессах как на региональном, так и на глобальном уровне, и как субъекты международного права используют свои политические, экономические и моральные потенциалы к равноправному участию для укрепления многостороннего сотрудничества со странами мира. В этом отношении двусторонние соглашения о взаимовыгодном сотрудничестве, подписанные между Республикой Таджикистан и Великобританией, обеспечивают соответствующую правовую основу.

***Ключевые слова:** отношения, Таджикистан, Великобритания, международные соглашения, образование, наука, инвестиция, торговля, развитие экономики, энергетика, горнодобывающая промышленность, сельское хозяйство, воздушное сообщение, правовая база сотрудничества.*

THE MAIN TRENDS OF RELATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND GREAT BRITAIN DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE

The article reviews the main trends in the development of mutual relations between the Republic of Tajikistan and Great Britain in the era of independence and reveals the strengthening of the international legal position of the Republic of Tajikistan in the international arena. It is

emphasized that the Republic of Tajikistan allocates a special place to beneficial multilateral cooperation on the basis of international law in solving its foreign policy priorities, because the use of established international legal mechanisms of multilateral cooperation and their improvement is considered an important task for Tajikistan at the modern stage of its development. The author, reviewing the multifaceted relations between the two states in the last 5 years, notes that both states are interested in actively participating in the integration processes both at the regional and global levels, and as subjects of international law, they use their political, economic and moral strength and capacity for equal participation to strengthen multilateral cooperation with the countries of the world. In this regard, the bilateral agreements on beneficial cooperation signed between the Republic of Tajikistan and the United Kingdom provide an appropriate legal basis.

Keywords: *relations, Tajikistan, Great Britain, international agreements, education, science, investment, trade, economic development, energy, mining, agriculture, air communication, legal basis of cooperation.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Иброҳимов Исроил Нуралиевич, Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ, докторант (PhD). Суроға 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Тел.: (992) 904544850. E-mail: isik19_95@mail.ru*

Сведения об авторе: *Иброҳимов Исроил Нуралиевич – Институт изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ, доктор PhD. 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Тел.: (992) 904544850. E-mail: isik19_95@mail.ru*

Information about the author: *Ibrohimov Isroil Nuralievich - Institute of studying of the problems of Asian and European countries, National Academy of Sciences of Tajikistan, doctoral student, PhD. 734025. Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Rudaki avenue, 33. Phone: (992) 904544850. E-mail: isik19_95@mail.ru*

ТДУ: 94(581)

НИГОҶЕ БА МУБОРИЗАҶОИ ХАЛҚИ АФҶОН БА МУҚОБИЛИ ИСТИЛОГАРОНИ АНГЛИС

Кароматуллои У.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Дар нимаи дуюми асри XVIII вазъияти сиёсӣ дар Осиёи Миёна тағйир ёфт. Давлатҳои абарқудрати империалистӣ мехостанд, ки Осиёи Миёнаро ҳар чи зудтар забт намуда, ба макони ашӯи хом ва бозори нави молфурушии берақобат табдил диҳанд. Махсусан, Англия Ҷиндустонро ба мустамликаӣ худ табдил дода, бо ин роҳ мехост, ки ба сарҳади ҷанубии Империяи Россия наздик шавад. Аммо Россия инро намехост. Ба хотири амалӣ сохтани ин нақшаи худ, ҳайъати сафоратҳои худро ба ин минтақа равон мекарданд. Инчунин баъзе ҷосусони худро ба сифати сайёҳ ба ин минтақа мефиристоданд, то ки аз вазъи дохилии минтақа огоҳ шаванд. Англия ба воситаи ширкати бузурги тичоратии Ост-Индия тичорати дохилии Ҷиндустонро ба дасти худ гирифтанд мехост ва ба мақсади худ расид. Ҳукумати Подшоҳии Россия бошад то ин давра Осиёи Марказиро забт намуд. Минтақае, ки байни онҳо ҳамчун девор меистод, Афғонистон буд. Ҳукумати Подшоҳӣ ва Англия кӯшиш мекарданд, ки ҳарчи зудтар Афғонистонро ба мустамликаӣ худ табдил диҳанд.

Англисҳо ба сарзамини Осиё, махсусан, ба Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ҳанӯз аз ибтидои асри XVII сар дароварда буданд. Онҳо бо воситаи “ширкати тичоратии Ост-Индия”, ки 31 - уми декабри соли 1600 бо номи “Ширкати тоҷирони Лондон дар шарқи Ҷиндустон” таъсис ёфта буд, ба хоки Ҷиндустон ворид шуданд. Дар солҳои 1601 – 1610 англисҳо 3 экспедитсияи тичоратиро ба ин минтақа ташкил намуданд. Фаъолияти пурраи ширкати Ост - Индия соли 1612, пас аз он ки шоҳи империяи Муғулҳои Ҷинд Ҷаҳонгиршоҳ барои сохтани минтақаи тичоратӣ ба онҳо дар иёлоти Гудҷарат шаҳри Сураҷ иҷозат дод, оғоз гардид. Дар соли 1640 ҳокими Видҷаянагар Педа Венкатарая барои сохтани минтақаи дуюми тичоратии Ширкати Ост-Индия дар иёлоти Тамилнад шаҳри Мадрас (ҳозира Ченнаӣ) иҷозат дод. Ҷамин тавр, то соли 1647 Ширкати Ост-Индия, аллакай, 23 минтақаи тичоратии худро дошт.

Ширкати Ост-Индия дар аввал бо номҳои “Ширкати бонуфузи Ҷиндустони шарқӣ”, “Ширкати Ост-Индия”, “Ширкати Баҳодур” маълум буд.

Соли 1668 Ширкати Ост-Индия ҷазираи Бомбейро ба иҷора гирифт ва дар баробари он вазифаҳои қонунгузорӣ ва идоракунии онро низ ба дасти худ гирифт. Бомбей ба минтақаи бузурги тичоратӣ табдил ёфт ва соли 1687 идораи марказии ширкати Ост – Индия аз шаҳри Сураҷ ба Бомбей кӯчонида шуд. Соли 1690 англис барои ташкили намоёндагии худ дар Калкутта аз Муғулҳои Ҷинд иҷоза хоستانд ва пас аз иҷозаи онҳо фавран намоёндагии худро дар ин ҷо сохтанд.

Ҷамин тавр, то охири асри XVIII англисҳо бо маратҳҳо ва майсурҳо ҷангиданд ва дар натиҷа соли 1769-1770 гуруснагии саҳт ба амал омад, ки аз 7 то 10 миллион нафар банголиҳо аз гуруснагӣ фавтиданд [1, с. 64]. Ба ғайр аз ин, мувофиқи маълумоти муаррихи америкоӣ Брукс Адамс, дар 15 соли аввали муттаҳидшавии Ҷиндустон ба Англия танҳо аз Бангола 1 миллиард фунт стерлинг ҷамъоварӣ намуда, бурданд.

Пас аз он, ки англисҳо Ҷиндустонро ба зерӣ итлоати худ дароварданд, мехостанд Афғонистонро, низ ба зерӣ тобеияти худ дароранд. Аммо чи тавре ки дар Ҷиндустон рақибони зиёде ба монанди Фаронса, Нидерландия ва Дания дошт, дар Афғонистон низ рақибӣ сарсахте чун Россияи Подшоҳиро дошт. Русҳо дар ҷамин замон ба сарзамини Форсҳо ҷашм духта, ҳайати намоёндагии худро ба ин минтақа сафарбар намуда буданд.

Барои таҳлилу баррасии дурусти масъала моро зарур аст, ки ба таърихи таъсисёбии Афғонистон ва оғози муносибатҳои он бо давлатҳои хориҷӣ маълумоти мухтасар диҳем.

Пас аз марги Нодиршоҳ дар соли 1747 Аҳмадшоҳи Дурронӣ якумин давлати мустақили Афғонистонро таъсис дод. Аз ин хотир, афғонҳо ўро баъзан вақт Баба ном мебаранд. Аҳмадшоҳ на танҳо қабилаҳои афғон ва ҳокимони маҳаллиро муттаҳид намуд, балки дар ҳайъати давлати ташкилнамудаи вай қабилаҳои тоҷик ва ўзбек низ дохил мешуд [9, с. 30].

Аҳмадшоҳ якчанд маротиба ба сарзаминҳои Эрон, Ҳинд ва Осии Миёна лашкар кашида, худуди давлати худро аз ҳисоби онҳо васеъ намуд. Масалан, соли 1748-1751 Панҷоб, соли 1750 Балучистон, соли 1752 Кашмиру Балх, соли 1754 Сиистону Хуросон ва соли 1757 Синдхинд Синдро забт намуд. Пойтахти давлат шаҳри Қандаҳор эълон карда шуд. Соли 1764 ҳукумати Россия ҳайъати намояндагии худро зеро роҳбарии Богдан Аслонов барои бастанӣ шартномаи дӯстӣ ба Афғонистон фиристод. Дар давраи ҳукмронии Аҳмадшоҳи Дурронӣ Афғонистон бузургтарин давлат дар Осии Миёна ҳисобида мешуд. Бояд қайд кард, ки аввалин маротиба шартномаи дӯстӣ байни Россия ва Афғонистон маҳз дар замони Аҳмадшоҳи Дурронӣ ба имзо расид [2, с. 82].

Пас аз марги Аҳмадшоҳи Дурронӣ соли 1772 писараш Темуршоҳ ба сари ҳокимият омад. Дар ин давра бисёре аз ҳокимони маҳаллӣ аз итоат сарпечӣ мекарданд. Темуршоҳ ҳамаи онҳоро сарқуб намуда, ҳокимияти ягоноро барқарор сохт. Соли 1776 Темуршоҳ пойтахти давлати дурронӣҳоро аз Қандаҳор ба Кобул кӯчонид [5, с. 135]. Дар замони ҳукмронии ӯ артиши дурронӣҳо 20 ҳазор нафарро ташкил мебуд. Баъд аз марги Темуршоҳ соли 1793 писараш Замоншоҳ ба сари ҳокимият омад. Ӯ соли 1796 ба масъалаи Ҳиндустон дахлат намуда, ба самти Деҳлӣ ҳаракат намуд, то ки Шох Алами Бобуриро аз асорати Маратҳо озод намояд. Ин ҳучум барои англисҳо маъноӣ бузурге дошт, зеро онҳо, аллакай, дар Ҳиндустон мавқеи худро мустаҳкам карда истода буданд. Аммо Замоншоҳ то Деҳлӣ нарасида, хабардор шуд, ки дар пойтахт шаҳри Кобул шӯриш ба амал омадааст ва мачбур шуд ки баргардад. Замоншоҳ худ бо кӯмаки Сарафрозхон пири қабилai Баракзай тахтро соҳиб шуда буд, аммо соли 1799 ӯ фармони эъдоми Сарафрозхонро баровард. Ин амали Замоншоҳ ғзаби қабилai Баракзайро ба вучуд овард ва онҳо бо бародари Замоншоҳ Маҳмудшоҳ, ки барои ба даст даровардани ҳокимият мубориза мебуд, забон як карданд. Роҳбари қабилai Баракзай Фатҳхон писари Сарафрозхон соли 1800 Замоншоҳро шикаст дода, ба асорат гирифт ва фармон дод, ки чашмонашро кананд. Ҳамин тавр, ба тахти Афғонистон бародари Замоншоҳ Маҳмудшоҳи Дурронӣ нишаст. Аммо пас аз ду соли ҳокимият соли 1803 аз тахт дур карда шуд. Ба ҷойи вай бародари ҳамхуни ӯ Шучоъ шоҳи Дурронӣ ба тахт нишаст ва то соли 1809 зимомии ҳокимиятро дар дасти худ дошт. Шучоъ шоҳ соли 1809 барои Ҳимояи худ аз таҷовузи Россия ва Франция бо Британияи Кабир шартномаи дустиро ба имзо расонид.

Соли 1809 Маҳмудшоҳ дубора тахтро соҳиб гардида, иттифокчии худ роҳбари қабилai Баракзай Фатҳхонро қатл намуд, ки ин амали ӯ ғзаби қабилai Баракзайро бедор намуд. Ҳамин тавр, ӯ то соли 1818 ҳукумат кард. Пас аз ӯ бародаронаш Алишоҳ (1818-1819) ва Аюбшоҳ (1819-1823) давлатро идора намуданд ва соли 1823 аз ҷониби қабилai Баракзай дастгир ва ба Зиндон андохта шуданд. Аз худи ҳамон сол сар карда, намояндаи қабилai Баракзай Дустмуҳаммадхон хонигариҳои Кобулу Ғазниро идора мекард.

Дустмуҳаммадхон аз оғози ҳокимияти худ, хоҳони дӯстӣ ва ҳамкорӣ бо Россия ва Эрон буд. Аз ин рӯ, октябри соли 1835 тавассути намояндаи худ – Ҳусейн Алӣ ва Мирзо Муҳаммад ба шоҳ Николайи I мактуб фиристод. Дар мактуб омодагиҳои Шучоъшоҳ ва кӯмаки англисҳо ба ӯро шарҳ дода, аз Россияи подшоҳӣ кӯмак талаб кард. Губернатори Оренбург В. А. Перовский намояндагони амиро хуб истикбол намуд ва ба ин қадами Дустмуҳаммадхон баҳои мусбат дод. Ӯ қайд намуд, ки агар ба афғонҳо кӯмак накунем, онҳо зеро асорати англисҳо мебароянд ва ин сабаби он мегардад, ки онҳо ба хоки Бухоро наздик шаванд [7, с. 172]. Фиристодаи Дустмуҳаммадхон 2-юми июли соли 1836 ба Санкт-Петербург роҳнамоӣ карда шуд. Ҳангоми гуфтушунид Виткевич ҳамчун тарҷумони забони форсӣ ба намояндаи Дустмуҳаммадхон ва ҳукумати Россия хидмат намуд.

Россия, дар навбати худ, мехост мавқеи худро дар ин минтақа мустаҳкам намояд, аз ин рӯ, соли 1837 лейтенанти артиши рус Виткевич, ки донандаи хуби забони форсӣ буд, ҳамчун намояндаи дипломатӣ ба воситаи Гурҷистон ва Эрон ба Афғонистон равон карда шуд. Виткевич ба дарбори Дустмуҳаммадхон ташриф оварда, бо ӯ гуфтушунид намуд. Аммо зикр кардан ба маврид аст, ки ҳангоми омадан ба Кобул Виткевич дар роҳ ногаҳон бо афитсер ва кашшофи англис Генри Роулинсоном вохӯрд, ки ӯ ин хабарро зуд ба марказ расонид.

Инчунин Виткевич дар Кобул бо кашшоф ва дипломати англис Александр Бёрнс, ки ҳайати дипломатии англисхоро ба дарбори амири Афғонистон роҳбарӣ мекард, вохӯрд [7, с. 180]. Александр Бёрнс аз ҷониби англисҳо вазифадор шуда буд, ки дар бораи вазъи савдо дар Осиёи Миёна ва Афғонистон маълумот ҷамъ намояд ва инчунин як вазифаи махфӣ низ дошт, ки он ҳам маълумот дар бораи вазъи сиёсии минтақа буд [7, с. 182].

Англисҳо ташрифи Виткевичро ҳамчун нияти империяи Россия барои пайдо намудани пойгоҳи низомӣ дар Афғонистон ва бо ин роҳ ворид шудан ба Ҳиндустон маънидод намуданд. Ин воқеа яке аз сабабҳои ҳучуми англисҳо ба хоки Афғонистон ва оғози ҷанги якуми англо-афғонӣ гардид. Акнун онҳо мехостанд, ҳар чи зудтар нақшаҳои худро ба анҷом расонанд ва сарзамини Афғонистонро забт намоянд.

Ҳангоми дар Кобул буданаш А. Бёрнс аз губернатори Ҳиндустон Окленд мактуб гирифт. Дар мактуб оварда шуда буд, ки агар Дўстмуҳаммадхон бо русҳо ва эронӣҳо гуфтушунид намояд, пас англисҳо ба Ранджит Сингх кўмак хоҳанд кард. А. Бёрнс аз Дўстмуҳаммадхон талаб кард, ки Виткевичро аз Кобул пеш кунад, аммо Дўстмуҳаммадхон ин пешниҳодоти Бёрнсро қабул накард. Ҳамин тавр, моҳи апрели соли 1838 А. Бёрнс аз Кобул рафт [7, с. 183].

Пас аз ин воқеа англисҳо моҳи январӣ соли 1839 ба хоки Афғонистон ҳучум намуданд. Артиши англисҳо аз 20 ҳазор сарбоз, 38 ҳазор хизматгор ва 30 ҳазор шутур иборат буд ва онҳо тавассути ағбаи Болон ба Афғонистон ворид шуданд. Дўстмуҳаммадхон ба муқобили артиши англисҳо тавонист 12 ҳазор аскарӣ савора, 2,5 ҳазор аскарӣ пиёда ва 45 тупро сафарбар намояд [5, с. 14]. Афғонҳо аввалин муқовимати худро бо англисҳо дар Ғазна нишон доданд. Қалъаро як гарнизони иборат аз 3 ҳазор нафар зерӣ роҳбарии Ҳайдархон муҳофизат мекарданд, аммо ба ҳучуми саҳти англисҳо тоб оварда натавонистанд. Англисҳо ба осонӣ онро ишғол намуданд. 7-уми августи соли 1839 англисҳо ба ҷанг шаҳри Кобулро ишғол намуданд. Дўстмуҳаммадхон бо 350 ҷанговар ба Бухоро фирор намуд ва тахти Афғонистон ба дасти Шучоъшоҳ гузашт. Бояд қайд кард, ки Шучоъшоҳ танҳо бо кўмаки ҳарбии англисҳо ба сари ҳокимият омад. Ӯ дар байни халқ маҳбубият надошт ва халқ ба муқобили ӯ шӯриш бардоштанд.

Тобистони соли 1840 Дўстмуҳаммад нақшаи идомаи ҷанг бо англисхоро кашида, ба Афғонистон баргашт, аммо моҳи сентябри ҳамон сол боз шикаст хӯрда, қариб дастгир шавад. Моҳи ноябр Дўстмуҳаммад дар ҷанги Парвон англисхоро мағлуб кард, аммо ғайриҷашмдошт лашкари худро пароканда карду худ ба англисҳо таслим шуд. Моҳи ноябри соли 1840 англисҳо Дўстмуҳаммадхонро бо аҳли оилааш ба Ҳиндустон бурданд ва ширкати Ост-Индия барои ӯ нафақаи солонаи 30 ҳазор фунт стерлинг (300 ҳазор рупия) таъин кард [10, с. 191-193].

Англисҳо пас аз ба сари тахт нишондани Шучоъшоҳ нисфи артиши худро ба Ҳиндустон баргардониданд ва боқимондаи лашкар зерӣ роҳбарии генерал Коттона дар Афғонистон монд.

Аксари афғонҳо Шучоъшоҳро хиёнаткор медонистанд ва ӯро ҷашми дидан надоштанд. Боз як сабаби дигар ин буд, ки артиши Шучоъшоҳ маҳсулотҳои аввалиндарачаро истеъмол менамуданд, аз ин рӯ нарху наво дар бозор хеле баланд шуд. Аҳолии таҳҷоии шаҳри Кобул фақир шуданд ва аз гуруснагӣ азоб мекашиданд. Муллоҳои Ислом низ дар навбати худ мардумро ба ҷиход – ҷанги муқаддас ба муқобили кофирон даъват менамуданд. Аз ин ру 1-уми ноябри соли 1941 дар Афғонистон ба муқобили англисҳо шӯриши калони халқӣ сар зад. Шӯришгарон ба гарнизонҳои англисҳо, ки дар Кобул қарор доштанд, ҳучум намуданд, онҳоро несту нобуд сохтанд ва садҳо хизматчиёни ҳарбии англисро ба қатл расониданд. Англисҳо маҷбур шуданд, ки Кобулро гузошта, ақиб нишинанд. Моҳи апрели соли 1842 Шучоъшоҳ кушта шуд.

Шуриши мардуми маҳаллӣ дар Кобул ва тақдирӣ гарнизони Кобул, англисхоро ба ташвиш овард. Англисҳо ба гарнизонҳои худ, ки дар Ғазнаву Чалолобод буданд, фармон дод, ки ҳар чи зудтар ба шӯришгарон ҷавоби сазовор диҳанд ва Кобулро ишғол намоянд. Ин гарнизонҳо ба Кобул ворид шуда, ҳазорҳо нафар мардуми бегуноҳи маҳаллиро қатл

намуданд. Аммо англисҳо пай бурданд, ки онҳо танҳо бо нишон додани хатари худ Афғонистонро ишғол карда метавонанд. Аз ин хотир, моҳи октябри соли 1842 онҳо тамоми қушуни худро аз Афғонистон ба Ҳиндустон баргардониданд.

Англисҳо маҷбур шуданд, ки Дўстмуҳаммадхонро озод намоянд ва аз ӯ даъват намуданд, ки ба Кобул баргардад. Дўстмуҳаммадхон ба ин даъвати англисҳо розӣ шуда, ба Кобул баргашт ва дубора тахти амириро соҳиб шуд. Ӯ ҳокимияти худро барқарор намуда, ислоҳоти ҳарбӣ гузаронид ва панҷ полки доимӣ ташкил намуд. Мушовири ӯ генерали англис Кэмпбел, ки дини исломро қабул намуда, дар артиши Афғонистон вазифаи инструкторро иҷро менамуд. Дўстмуҳаммадхон то соли 1843 сарҳади давлатро васеъ намуда, то Қандаҳор расонид. Дар Қандаҳор бародари Дўстмуҳаммадхон Қуҳандилхон ҳукумат мекард. Танҳо пас аз марги бародараш соли 1855 Қандаҳорро ба давлати худ ҳамроҳ намуд. Худи ҳамон сол амири Афғонистон Дўстмуҳаммадхон бо ширкати Ост-Индия шартномаи ҳарбӣ-сиёсиро ба имзо расониданд. Англисҳо ҳокимияти Дўстмуҳаммадхонро эътироф намуданд, ҳатто Балучистонро низ зери тобеияти Афғонистон эълон намуданд. Соли 1862 Дўстмуҳаммадхон пас 10 моҳи муҳосира шаҳри Хиротро низ забт намуд [6, с. 56].

Дўстмуҳаммадхон 9-уми июни соли 1863 дар синни 70-солагӣ вафот кард ва ба ҷойи ӯ писараш Шералихон ба тахт нишаст.

Ҳамин тавр, Афғонистон то қушодашавии роҳи тичоратии баҳрӣ, гузаргоҳи бузурги тичоратӣ байни кишварҳои манотиқи Аврупо ва Ҳиндустону Чин ба ҳисоб мерафт. Зеро яқинд хатсайрҳои Роҳи Бузурги Абрешим ба худуди Афғонистон мегузашт.

Хулоса, мардуми Афғонистон дар муқобили истилогарони Англис истода, баҳри ҳифзи забон ва истиқлоли хеш мубориза мебуданд.

Муқаррир: Сайнаков С., н.и.т., дотсент

Адабиёт

1. Антонова, К.А. Бонгард-Левин Г. М., Котовский Г. Г. История Индии. – М., 1979. - 608с.
2. Ганковский, Ю. В. История Афганистана с древнейших времен до наших дней. –М., 1982. - 368с.
3. Ганковский, Ю. В. Россия и Афганистан. –Москва, 1989. -208с.
4. История Афганистана. –М., 1961. -225с.
5. Ковалёв, С. В. Британский колониализм в Восточной Аравии (1773-1789гг) // Учёные записки Комсомольского на Амуре государственного технического университета. - 2015. Т 2. - №3 (23).
6. Коргун, В. Г. История Афганистана. –М., 2004. - 525 с.
7. Массон, В. М., Ромодин В. А. История Афганистана. – М., 1965. - 550 с.
8. Назаров, Ҳ. Равобити Бухоро ва Афғонистон аз барпо шудани давлати дурониҳо то ғалтидани аморати Бухоро. – Душанбе, 1963. – 171 с.
9. Пикулин, М. Г. Афганистан. – Тошкент, 1956. - 300с.
10. Рыжов, К. В. Все монархи мира. Мусульманский восток в XV-XX век. – М., 2004. - 544с.

НИГОҶЕ БА МУБОРИЗАҶОИ ХАЛҚИ АФҶОН БА МУҚОБИЛИ ИСТИЛОГАРОНИ АНГЛИС

Мақолаи мазкур ба яке аз мавзӯҳои муҳими асри XIX бахшида шудааст. Афғонистон минтақае буд, ки бисёре аз давлатҳои империалистӣ барои таҳсири он кӯшиш кардаанд. Муаллиф дар мақолаи мазкур бо истифода аз манбаъҳои дастрас доир ба муборизаҳои халқи афғон ба муқобили истилогарони англис маълумот додааст. Дар оғози мақола дар бораи вазъияти сиёсии минтақа маълумот дода шудааст. Қабл аз оғози матлаби асосӣ доир ба ҳукумати шоҳони Афғонистон дар асрҳои XVIII - XIX маълумоти ҷолиб дода шудааст.

Муаллиф кӯшиш намудааст, ки муборизаи халқи афғон ба муқобили истилогаронро таҳлил намояд. Муаллиф дар бораи ҳуҷуми англисҳо ба Афғонистон маълумот дода, қайд менамояд: Англисҳо моҳи январи соли 1839 ба хоки Афғонистон ҳуҷум намуданд. Артиши англисҳо аз 20 ҳазор сарбоз, 38 ҳазор хизматгор ва 30 ҳазор шутур иборат буд ва онҳо тавассути ағбаи Болон ба Афғонистон ворид шуданд. Дўстмуҳаммадхон ба муқобили артиши

англисҳо тавонист 12 ҳазор аскарӣ савора, 2,5 ҳазор аскарӣ пиёда ва 45 тупро сафарбар намояд.

Калидвожаҳо: Осиёи Миёна, Россия, Англия, Ост-Индия, Ҳиндустон, Афғонистон, Осиёи Чанубу Шарқӣ, Хуросон.

ВЗГЛЯД НА БОРЬБУ АФГАНСКОГО НАРОДА ПРОТИВ БРИТАНСКИХ ЗАХВАТЧИКОВ

Данная статья посвящена одной из важнейших тем XIX века. Афганистан был регионом, который пытались завоевать многие империалистические страны. В данной статье автор, используя доступные источники, предоставил информацию о борьбе афганского народа против британских оккупантов. В начале статьи дана информация о политической ситуации региона. Прежде чем приступить к основной цели, приводятся интересные сведения о правительстве афганских королей в XVIII – XIX веках.

Автор попытался проанализировать борьбу афганского народа против оккупантов. Автор приводит сведения о вторжении англичан в Афганистан и отмечает: Британцы вторглись в Афганистан в январе 1839 года. Британская армия состояла из 20 000 солдат, 38 000 слуг и 30 000 верблюдов и вошла в Афганистан через перевал Болон. Достмохаммед-хан смог мобилизовать против британской армии 12 тысяч кавалерии, 2,5 тысячи пехоты и 45 орудий.

Ключевые слова: Средняя Азия, Россия, Англия, Восточная Индия, Индия, Афганистан, Юго-Восточная Азия, Хорасан.

A LOOK AT THE STRUGGLES OF THE AFGHAN PEOPLE AGAINST THE BRITISH OCCUPIERS

This article is dedicated to one of the most important mazus of the XIX century. Afghanistan was a region that many imperialist countries tried to destroy. In this article, the author has provided information about the struggle of the Afghan people against the British invaders using available sources. At the beginning of the article, information is given about the political situation of the region. Before starting the main article, interesting information is given about the government of Afghan kings in the XVIII – XIX centuries.

The author tried to analyze the struggle of the Afghan people against the invaders. The author gives information about the British invasion of Afghanistan and notes: in January 1839, they invaded Afghanistan. The British army consisted of 20,000 soldiers, 38,000 servants and 30,000 camels, and they entered Afghanistan through the Bolon Pass. Dostmohammed Khan was able to mobilize 12 thousand cavalry, 2.5 thousand infantry and 45 guns against the British army.

Keywords: Central Asia, Russia, England, East India, India, Afghanistan, Southeast Asia, Khorasan.

Маълумот дар бораи муаллиф: Кароматуллои Убайдулло, Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, докторанти (PhD) кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқӣ. Нишони: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рудақӣ, 121. Тел.: (+992) 904 39 93 70

Сведения об авторе: Кароматуллои Убайдулло - Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айнӣ, докторант (PhD) кафедры всеобщей истории и международных отношений. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121. Тел.: (+992) 904 39 93 70.

About the author: Karomatulloi Ubaidullo - Tajik State Pedagogical University named after S.Ainy, Doctoral student (PhD) of the Department of General History and International Relations. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. Phone: (+992) 904399370

ТДУ: 339(575.3)

ИНКИШОФИ СОҶАҶОИ САНОАТ ВА ЭНЕРГЕТИКА ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Одиназода Н. Ҳ.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Баъд аз ба даст овардани истиқлоли давлатӣ соли 1991 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамагӣ 2308 корхонаҳои саноатӣ мавҷуд буданд, ки аксари онҳо корхонаҳои хурду миёна буда, баъзеашон ба ҳайати иттиҳодияҳои бузург дохил мешуданд. Шумораи умумии иттиҳодияҳои истеҳсоли, комбинатҳо, заводу фабрикаҳо, ки дар ҳолати худмаблағгузорӣ қарор доштанд, ҳамагӣ 425 адад буданд. Онҳоро аз рӯи соҳаҳои фаъолиятшон чунин тасниф менамоянд: корхонаҳои саноати вазнин 207 адад, саноати сабук 119 адад, коркарди маҳсулот ва ҳӯрокворӣ 89 адад ва комбинати орд 10 адад [3, с. 465].

Баъди амалӣ шудани хусусигардонии (приватизация) корхонаҳои саноатӣ дар асоси Қонун “Дар бораи ғайридавлатӣ ва хусусигардонии моликияти давлатӣ”, аз моҳи феввали соли 1991, дигар ҳамаи соҳаҳои саноат ҳамчун системаи ягонаи давлатӣ аз фаъолият монданд. Ба ҷои ин системаи ягона акнун корхонаҳои нави ғайридавлатӣ, моликияти ҷамъиятӣ ва корхонаҳои саҳҳомӣ пайдо шуданд. Дар заминаи баъзе корхонаҳои калон якчанд корхонаҳои хурду миёна пайдо шуданд. Аз руи маълумоти соли 2000-ум ҳиссаи моликият дар соҳаи саноат чунин буд: моликияти давлатӣ 13,5%; моликияти ғайридавлатӣ 66,6%; моликияти коллективӣ 0,3%; моликияти саҳҳомӣ 3,6%. Дар соли 2004 бошад ин нишондиҳандаҳо тағир ёфта ҳолати феълӣ корхонаҳои саноатӣ дар чунин ҳолат буданд: аз 1048 корхона ба сектори давлатӣ 289 корхона ва ба сектори хусусӣ бошад 759 корхонаҳо рост меомаданд.

Ҷанги шаҳрвандӣ ба инкишофи саноати ҷумҳурӣ таъсири манфӣ расонд. Аз соли 1993 сар карда ҳиссаи давлат дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ кам шудан гирифта он дар соли 1995 30% ва дар соли 2000 бошад ҳамагӣ 20%-ро ташкил меод.

Дар соли 2000-ум истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ нисбат ба соли 1991 42,1%-ро ташкил меод. Пастшавии солонаи маҳсулоти саноатӣ дар ҷумҳурӣ дар солҳои 1991-2000-ум 9,15%-ро ташкил меод [1, с. 29].

Ҳамаи ин дар натиҷаи паст шудани истеҳсолот дар аксари корхонаҳои саноатӣ ва баста шудани бисёр корхонаҳо мебошад. Масалан, аз 2308 корхонаҳои саноатии дар соли 1991 фаъол, дар соли 1999 ҳамагӣ 1329-тоаш амал мекарданд. Дар натиҷа шумораи коргарони саноатӣ низ кам шуда аз 215,4 ҳазор нафари соли 1991 то ба 90,1 ҳазор дар соли 2000-ум; ва 86,7 ҳазор нафар дар соли 2002-ум поин шуд [7, с. 6]. Аз соли 1996 сар карда қариб ҳамаи корхонаҳои саноатӣ зараровар шуданд.

Корхонаҳои саноатии Тоҷикистон чунин соҳаҳои саноатро ифода мекарданд: энергетика; сузишворӣ; коркарди металлҳо; мошинсозӣ; маҳсулоти сохтмонӣ; ресандагӣ; хӯрокворӣ; қолинбофӣ ва ғайра [2, с. 770]. Дар ҳамаи соҳаҳои саноат, ба ғайр аз соҳаҳои энергетика ва металлургӣ, пастшавии истеҳсолот мушоҳида мешуд. Масалан, ҳиссаи маҳсулоти саноати сабук дар соли 1991 49,2% ва металлургияи ранга 8,0%-ро ташкил меод. Дар соли 2003 бошад ҳиссаи онҳо таносубан 21,7% ва 44,6%-ро ташкил меод [7, с. 18].

Дар соли 2004 ҳаҷми умумии маҳсулоти корхонаҳои сектори давлатӣ, ки аз 1048 адад ба 289 адад фурумада буданд, 2 299 223 ҳазор сомониро ташкил меод. Ҳиссаи сектори ғайридавлатӣ бошад 1 653 107 ҳазор сомониро ташкил меод. Ҳамаи ин аз он шаҳодат меод, ки ҳануз ҳам ҳиссаи корхонаҳои сектори давлатӣ хеле калон аст.

Дар соли 2008 миқдори корхонаҳои саноатӣ дар ҷумҳурӣ 1293 ададро ташкил меоданд, ки 508-тоаш ба соҳаи саноати вазнин тааллуқ доштанд.

Истеҳсоли маҳсулот дар ҳамаи соҳаҳо ба маблағи 6 105 906 ҳазор сум расида, ба сектори давлатӣ 3 489 683 ҳазор сум ва ба сектори ғайридавлатӣ 2 616 223 ҳазор сумина маҳсулот рост меомад. Саҳми бахши ғайридавлатӣ дар ҳаҷми маҳсулоти умумӣ 42,8 фоизро ташкил дод. Ҳол он ки ин рақам дар соли 2002 35,2% ва соли 2005 – 44,8%-ро ташкил меод.

Бояд гуфт, ки баъзе корхонаҳои саноатӣ аз ҷаҳодият монда буданд ва ё бо иқтисодии пуррааш кор намекарданд. Дар баробари ин як қисми маҳсулоти истеҳсолкардаи истеҳсолкунандагони ватанӣ бетағир боқӣ монданд. Масалан, соли 2001 аз 510 корхона 358 корхона ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотро зиёд карданд. Аммо бо сабаби нарасидани ашёи хом баъзе корхонаҳои саноати сабук 5—6 моҳ бекор меистоданд ва албатта вазъи молиявии корхонаҳои ин соҳа ҳам беҳтар намешуд. Аксари корхонаҳо аз сабаби рақобатнокӣ дар бозори фуруши маҳсулот ба душвориҳои ҷиддӣ дучор шуданд. То 1-уми январи соли ҷорӣ захираҳои маҳсулоти фурухта нашуда аз 3,2 миллион сум зиёд шуда, чамъ 62,3 миллион сумро ташкил меод.

Коршиносон сабаби аслии рақобатнопазирии маҳсулоти саноатии ватаниро дар набудани технологияи муосири истеҳсолот барои бозори молӣ мувофиқ медонистанд [6, с. 146]. Сабаби дигараш дар он буд, ки корхонаҳо бо захираҳои энергетикӣ, қувваи барқ ва газ ба қадри кифоя таъмин набуданд ва ин барои ба кор андохтани иқтисодҳои нав дар корхонаҳои алоҳидаи саноатӣ ҳалал расонданд. Аксари корхонаҳо дар давраи тирамоҳу зимистон аз кор бозмонданд, ки ин ба рақобатпазирии маҳсулоти онҳо таъсири калон расонд. Илова бар ин, фоизи қарзҳои бонкҳо хеле баланд буда аз 30% то 35% дар як солро ташкил меод.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар вохурӣ бо соҳибқорони ҷумҳурӣ 8-уми июли соли 2003 ба ин камбудӣҳо таваҷҷуҳ зоҳир намуда қайд намуд: “Имруз маҳсулоти корхонаҳои саноатии мамлақати мо новобаста аз шакли моликият аз ҷиҳати сифат, навъ ва дигар меъёрҳо ба талаботи бозор ҷавоб дода наметавонанд. Дар натиҷаи ҳамаи ин онҳо дар бозорҳо талабгор пайдо накарда, дар анборҳо чамъ мешаванд. Дар бораи риояи яке аз шартҳои муҳимтарини иқтисоди бозаргонӣ—қобилияти рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ ва сохторҳои хизматрасониамон ҳануз чизе мусбат гуфта наметавонем. Имруз ин рақобатпазирӣ танҳо дар соҳаи савдо ва телефонҳои мобилӣ мушоҳида мешавад ва ҳатто дар он сурат ҳам дараҷаи кофиро пайдо накардааст. Рақобат байни маҳсулот ва хизматрасонӣ вақте муҳим мешавад, ки шумораи иқтисодҳои истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ афзоиш ёбад. Дар натиҷаи ба вучуд омадани рақобат дар байни онҳо пеш аз ҳама микдор, арзон шудани нарх ва истеҳсоли маҳсулоти серталаб таъмин мегардад” [8, с. 14].

Хусусияти фарқкунандаи истеҳсолоти саноати Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият коркарди ашёи хом ва истеҳсоли маҳсулоти саноати сабук буд. Ба номгуӣ маҳсулоти саноатии истеҳсолшаванда асосан ашёи хом ва маҳсулоти истеҳсолоти аввалия дохил карда шудааст, ки инро дар мисоли саноати бофандагӣ дидан мумкин аст. Масалан, аз руи маълумоти соли 2003 иқтисодии саноати бофандагии ҷумҳурӣ, ки 65 ҳазор тонна нах мебошад, пурра истифода нашуда, нахи истеҳсолшуда низ то ба маҳсулоти тайёр коркард карда нашудааст. Ба гуфтаи коршиносон, агар тамоми иқтисодии саноати насосҳои кишвар истифода мешуд, ҳар сол ба буҷаи ҷумҳурӣ 77 миллиону 316 ҳазор доллари амрикоӣ ворид мегардид. Агар пахта то ба маҳсулоти тайёр коркард карда шавад, ба буҷаи давлат 125.009 ҳазор доллар, ё назар ба фуруши нах 9,3 баробар зиёд ғоида меомад. Дар натиҷа ҷумҳурӣ ҳар сол аз содироти нах 1 171 528,4 ҳазор доллари амрикоӣ зиён мебинад [10, с.8].

Вазъияти ҳозираи соҳаҳои саноат дар ин ҷода дигаргуниҳои ҷиддиро талаб мекард. Дар алоқамандӣ бо дарёфти роҳи усулҳои суръат бахшидан ба равандҳои барқарорсозӣ дар саноат ва соҳаҳои алоҳида, аз нигоҳи манфиатҳои дарозмуддати Тоҷикистон, афзалияти азнавсозии он соҳаҳо буд, ки қаблан мутобиқи талаботи меъёрҳои муқарраршуда инкишоф ёфта буданд. Яъне нақшаи умумииттифоқии махсусгардонии истеҳсолоти ҷамъиятӣ мушоҳида карда мешуд. Барномаи дарозмуддат барои он зарур буд, ки ин соҳаҳо мувофиқи барномаҳои соҳавӣ, ба ивазкунандаи молҳои воридотӣ ва тамоюли содиротӣ табдил дода шаванд. Ин пеш аз ҳама ба соҳаҳои мошинасозӣ, саноати химия, корхонаҳои саноати бинокорӣ, истеҳсол ва коркарди фулузоту сангҳои қимматбаҳо дахл дошт. Бо таваҷҷуҳ ба вазифаҳои воридотивазкунии ин соҳаҳо ба ташаккули чунин соҳаҳо ноил шудан мумкин буд, ки онҳо омилҳои асосии тезонидани суръати умумии рушди иқтисодӣ гарданд. Ба чунин соҳаҳо дохил мешаванд: истеҳсоли таҷҳизот барои нерӯгоҳҳои барқии обии хурд ва миёна,

истеҳсоли энергияҳои биологӣ, шамол ва офтоб, истеҳсоли мошинҳои хурди кишоварзӣ ва умуман, хоҷагии кишлоқ, воситаҳои нақлиёт, баъзе навъҳои маъданҳои фойданок ва нуриҳои маъданӣ [9, с. 8].

Вазоратҳое, ки барои муайян кардани арзиши хариди нахи пахта масъуланд, на ҳамеша сиёсати нархгузорию ба манфиати саноати ватанӣ муайян мекарданд. Ҳамин тариқ, дар моҳи январӣ соли 2005 Вазорати кишоварзӣ ва Вазорати иқтисоди ҷумҳурӣ методологияро таҳия кардаанд, ки тибқи он нархҳо барои истеъмолкунандагони дохилӣ барои як тонна нахи пахта нисбат ба содирот 128 доллари амрикоӣ баландтар муқаррар карда шудаанд. Он танҳо баъд аз даҳолати ҳукумат ва шахсан Президенти ҷумҳурӣ бекор карда шуд. Аммо, 29-уми март соли 2006 “фармоиш”-и нави фуруши нахи пахта аз ҷониби Вазорати иқтисод дар якҷоягӣ бо Вазорати кишоварзӣ ва Агентии давлатии сиёсати зиддиинҳисории назди президенти ҷумҳурӣ тасдиқ гардид. Дар ин санад болоравии нархҳо барои истеҳсолкунандагони ватанӣ 109 доллари амрикоӣ пешбинӣ шудааст. Дар соли 2006 барои корхонаҳои нассочии Тоҷикистон як тонна пахта 1056 доллар арзиш дошт. Ҳол он ки барои хориҷӣ нарх бетағйир боқӣ монда барои як тонна нахи пахта ҳудуди 948 доллар муқаррар шуда буд.

Аллакай 17-уми майи соли 2006 яке аз корхонаҳои калонтарини вилояти Суғд ҚСП “Қабул Тоҷик-Текстайлз”-и Тоҷикистону Корея эълон кард, ки маҷбур аст истеҳсолотро мавқуф гузошта коргаронашро ба руҳсатии бемӯҳлат фириштад. Дар мактуби ин корхона аз 15-уми майи соли ҷорӣ ба Вазорати саноати ҷумҳурӣ гуфта мешавад, ки “танҳо дар давраи соли 2000-ум то имруз ин усулу тартибот 6 маротиба тағйир дода шуда, ҳамеша бар зарари меҳнаткашони ватанӣ мебошад”.

Соли 2006 дар ҷумҳурӣ ҳамагӣ 12,4 фоизи нахи пахтаи дар мамлакат истеҳсолшуда коркард карда мешуд. Қисми боқимондаи ашёи хом бо нархи нисбатан арзон ба хориҷа бароварда шуд. Иқтисодшиноси маъруф, профессор Х.У.Умаров дар бораи қобили қабул набудани қарорҳои се ташкилоти дар боло зикргардидаи ҷумҳуриявӣ барои коргарони ватанӣ чунин навиштааст: “Чунин қарор дар бораи поймол кардани ҳуқуқи истеҳсолкунандаи ватанӣ дар таърихи Тоҷикистон бесобиқа аст”. Вазъияти дар боло зикршударо, чунон ки журналистон дар матбуоти даврии ҷумҳурӣ дуруст баён карданд, “иқтисодиёти бемаънӣ” номида шуд. Дар санаи 19-уми июни соли 2006 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ин қарори бесобиқаи дар боло зикршударо бекор кард.

Вале баъди ҳамаи ин ҳам мушкилоти хариду фуруши нахи пахта барои корхонаҳои бофандагии ҷумҳурӣ ҳамчун мушкилоти калоне боқӣ мемонад. Ин мушкилиро, депутат, директори генералии корхонаи муштараки Тоҷикистону Корея Маҳмудҷон Узоқов чунин шарҳ дод: “Мо барои истеҳсоли дохилӣ аз тариқи биржа ашёи хом мехарем, вале барои ин мо бояд миқдори зиёди сертификату иҷозатнома чамъ кунем. Ин бошад ҳам вақт ва ҳам маблағи зиёдеро талаб мекунад».

Ҳамаи гуфтаҳои боло гувоҳӣ медиҳанд, ки саноати ватанӣ ба дастгирии давлат ҳоло ҳам эҳтиёҷ дорад. Ислоҳоте, ки дар соҳаҳои саноати ҷумҳурӣ ба амал омад, ба ташаккул ва тараққӣ кардани бисёр корхонаҳои саноатӣ мусоидат кард. Ҳамин тариқ, дар саноати нассочӣ дар заминаи ҚСК “Абрешим” корхонаҳои нассочии “Қабоол Текстайлз”, “Ҷавонӣ”, “Қант”, ва “Текстил Сити” ба фаъолият шуруъ карданд. Бо истифода аз технологияи нав дар ноҳияи Бохтар корхонаҳои «Қўлоб Текстилз», «Қурбон Текстилз», «Ришта», ҚДММ «Эстеко Текстилз» сохта шуданд. Дар комбинати бофандагии Душанбе якҷоя бо соҳибкорони Полша насби навбати якуми таҷҳизоти технологӣ анҷом ёфт. Тибқи барномаи ҳукумат дар шаҳрҳои Душанбе, Сарбанд, ноҳияҳои Ёвон, Зафаробод, Мастчоҳ ва дигар минтақаҳо, ки заминаи ашёи хом ва инфрасохтор мавҷуд буд, сохтмони корхонаҳои нассочӣ оғоз гардид. То соли 2015 роҳбарияти ҷумҳурӣ ният доранд, ки тамоми нахи пахтаро, ки дар ҷумҳурӣ истеҳсол карда мешавад, дар ҳамин ҷо пурра кор карда бароянд.

Дар соҳаи саноати кӯҳӣ корхонаҳои муштараки истихроҷи тиллои “Апрелевка” ва “Зарафшон” амал мекарданд, ки бинобар паст шудани нархи фуруши тилло то соли 2004 бо зарар кор мекарданд ва аз соли 2005 инҷониб аллакай муътадил кор мекунанд. Ба корхонаи

муштраки “Анзоб” сармоягузoron фаъолона чалб карда шуда, ширкатҳои хориҷӣ ба татбиқи лоиҳаҳои комбинатҳои коркарди маъдани Адрасмон, Олтин Топкан, конҳои нави металлҳои қимматбаҳо ва ранга таваҷҷуҳ зоҳир мекунанд. Баъди ба истифода додани технологияи нав акнун ҷумҳурӣ тиллои софи кимиёвӣ ба хориҷа содир менамояд. Дар назди саноати маъдани кӯҳӣ вазифа гузошта шуда буд, ки дар ҳамин ҷо барои коркарди ашёи хом ва маҳсулоти ниҳой шароит муҳайё намояд. Дар солҳои истиқлолият дар ҷумҳурӣ як корхонаи коркарди нафт сохта шуд.

Дар шаҳру ноҳияҳои гуногуни ҷумҳурӣ дар соҳаи саноати химия ва машинасозӣ даҳҳо корхонаҳои коркард ва истифодаи партови металлҳои сиёҳ сохта шуданд. То ин вақт ин партовҳо барои коркарди минбаъда берун аз худуди ҷумҳурӣ бароварда мешуданд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати захираҳои гидроэнергетикӣ нисбат ба ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ хеле бой аст. Захираҳои умумии гидроэнергетикӣ он бо назардошти релефи мамлакат 527 миллиард кВт с/сол муайян карда шудаанд. 6 Аз ин танҳо 220,6 миллиард кВт с/сол барои азхудкунии техникӣ мувофиқ аст. Дар айни замон дараҷаи истеҳсоли қувваи барқ 6,5 фоизи иқтисодии гидротехникӣ мувофиқро ташкил медиҳад. Иқтисодии муқарраршудаи нерӯгоҳҳои барқӣ дар ҷумҳурӣ ба 4413 МВт мерасад, истеҳсоли миёнаи солна дар солҳои охир 14,0 миллиард кВт с/солро ташкил дод. Аммо ин талаботи мамлакатро бо қувваи барқ пурра қонеъ намегардонид.

То соли 1990 дар тамоми хоҷагии халқи Иттифоқи Шуравӣ қисми даромади баланси сузишвории энергетикӣ Тоҷикистон аз ҳисоби истеҳсоли захираҳои сузишвории энергетикӣ дохилӣ то 48—49 фоиз таъмин карда мешуд [5, с. 124]. Боқимондаш (яъне зиёда аз 50 фоизаш) аз ҳисоби воридшавии захираҳо аз ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ворид карда мешуд. Ғайр аз ин ба ҷумҳурӣ соли то 1,7—2,0 миллиард мукаабметр газ, 800—900 ҳазор тонна ангишт, то 2,0—2,5 миллион тонна маҳсулоти нафтӣ, то 6,0—7,0 миллиард кВт/соат неруи барқ ворид мегардид.

Аммо дар давраи истиқлолият дар сохтори баланси сузишвории энергетикӣ ҷумҳурӣ вазъият якбора бад шуд. Махсусан дар солҳои 1990—2002 вақте ки дигаргуниҳои калон ба амал омаданд, воридоти маҳсулоти сузишвори хеле кам шуд. Ҷунонҷӣ, дар ин солҳо таъминоти неруи барқ 32,5%, гази табиӣ — 72,0%, маҳсулоти нафтӣ — 88,5% ва ангишт — бештар аз 99,5% кам шуд [3, с. 471].

Дар мачмуъ, ҳаҷми воридоти захираҳои сузишвории энергетикӣ 70,7% кам шуда, 2 миллиону 435 ҳазор тонна сузишвории стандартиро ташкил дод. Дар натиҷаи ҳамаи ин сарфи захираҳои сузишвории энергетикӣ умуман дар дохили ҷумҳурӣ 50,6%, аз ҷумла неруи барқ — 12,4%, газ — 72,0%, маҳсулоти нафтӣ — 88,5%, нафт — 82%, ангишт — 82% кам шуд.

Дар нерӯгоҳҳои барқӣ обӣ, ки ҳиссаи асосии истеҳсоли нерӯи барқро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин мекунанд, на камшавии истеҳсоли нерӯи барқ, балки тағйирёбии табиӣ он вобаста ба таркиби оби маҷрои дарёҳо ба назар мерасад. Махсусан, дар солҳои серобӣ (1991—1994) истеҳсоли маҳсулот зиёд ва дар солҳои камобӣ (1995—2001) бошад кам шуд [11, с.37]. Бо назардошти ҳама чиз метавон гуфт, ки дар солҳои 90-уми асри ХХ дар соҳаҳои саноати нафт, газ ва ангишт бӯҳрон ба амал омад, ки ин боиси хеле кам шудани истеҳсоли сузишвории минералӣ гардид. Дар баробари ин, соҳаи саноати гидроэнергетика, ки асоси саноати энергетикӣ ҷумҳуриро ташкил медиҳад, ҳатто дар давраи душвортарини ҷанги шаҳрвандӣ муътадил ва бе ягон нуқсон кор мекард.

Дар солҳои минбаъда афзоиши муайяни истеҳсоли неруи барқ ба назар мерасад. Ҷамин тариқ, неруи барқ дар соли 2002 15302 млн кВт/соат; соли 2003 – 16 509 млн кВт/соат; соли 2004 – 16491 млн кВт/соат ва соли 2005 – 17 090 млн кВт/соат истеҳсол карда шуд. Ин рақамҳо нишон медиҳанд, ки соли 2005 истеҳсоли неруи барқ дар мамлакат аз ҳама зиёдтар буд.

Дар соли 2006 истеҳсоли неруи барқ дар мамлакат боз ба 16.935 млн кВт/соат кам шуд. Вале дар соли 2007 дар ин соҳа муваффақиятҳо ба даст омаданд, зеро имсол истеҳсоли неруи

барқ ба 17.494 млн кВт/соат рафта расид. Аммо истеҳсоли он дар соли 2008 боз ба 16147 млн кВт/соат фурумад, ки аз соли 2003 инчониб камтарин ҳаҷми истеҳсоли нерӯи барқ мебошад.

Ба системаи энергетикаи ҷумҳурӣ боз ду истгоҳи барқии аловӣ —истгоҳи барқии аловии Душанбе, ки иқтидори энергетикаш 198 ҳазор кВт ва Маркази Барқу Гармидиҳии (ТЭЦ) Ёвон, ки иқтидораш 120 ҳазор кВт мебошад, илова мешаванд. Бар асари таъминоти нокифояи маводди сӯхт, Маркази Барқу Гармидиҳии (ТЭЦ) Душанбе бо иқтидори пуррааш қор намекард ва Маркази Барқу Гармидиҳии (ТЭЦ) Ёвон то соли 2009 комилан бекор буд. Аммо бекористии ин истгоҳҳо ба ҳаҷми умумии истеҳсоли нерӯи барқ дар ҷумҳурӣ таъсири калон намерасонд. Албатта, НБО-и Норақ дар ҳаҷми умумии истеҳсоли қувваи барқи ҷумҳурӣ ҳиссаи калонро ташкил меод. Вазни қиёсии он дар истеҳсоли миёнаи солони нерӯи барқ бештар аз 73%-ро ташкил медиҳад [10, с. 51].

Аз рӯи хусусиятҳои мушаххас, яъне, мавсимӣ будани истеҳсоли ҳаҷми ниҳоии нерӯи барқ аз ҷониби нерӯгоҳҳои барқи обӣ дар давраи баҳору тобистон ва нарасидани нерӯи барқ дар давраи тирамоҳу зимистон ҷумҳурӣ маҷбур шуд, ки ин норасоиро аз ҳисоби хариди нерӯи барқ аз кишварҳои Осиёи Марказӣ – Ўзбекистон ва Қирғизистон қисман ҷуброн намояд. Ҳаҷми миёнаи хариди нерӯи барқ дар як сол то 1,4—1,6 млрд кВт/соатро ташкил меод.

Аз 1-уми декабри соли 2009 Ҷумҳурии Ўзбекистон аз системаи ягонаи энергетикаи Осиёи Марказӣ баромад, ки дар натиҷа Тоҷикистонро аз харидории нерӯи барқ (одатан 1,4 – 1,6 миллиард кВт/соат дар як сол) на танҳо аз Ўзбекистон, балки аз Туркменистон ҳам маҳрум кард. Ин ҳодиса роҳбарияти ҷумҳуриро водор кард, ки дар мамлакат ба сохтмони нерӯгоҳҳои барқи обии хурду калон ру оварад.

Таъмини нерӯи барқи деҳаҳои душворгузари кӯҳистонӣ мушкилоти ҳамешагии Тоҷикистон будааст. Дар солҳои охири Ҳокимияти Советӣ он қисман бо ёрии истгоҳҳои барқии дизелӣ ба амал бароварда мешуд. Масалан, танҳо дар вилояти худмуктори Бадахшони Кухӣ зиёда аз 60 истгоҳҳои барқии дизелии иқтидорашон 600—800 кВт гузошта шуда буданд. Аммо аз сабаби нарасидани сузишворӣ қариб ҳамаи онҳо истифода намешуданд ва ин боиси сар задани оқибатҳои ҷиддии иҷтимоию экологӣ мегардид. Махсусан, аҳолии ин деҳаҳо маҷбур шуда дарахту буттаҳо ро бурида ин мавзёро ба биёбон табдил меоданд. Ҳоло дар ҷумҳурӣ шумораи ками истгоҳҳои барқии дизелии идораҳои гуногун, ки аз истгоҳҳои ёрирасони системаи энергетикӣ дур воқеъ гардида буданд, қор мекунанд.

Бо назардошти мавқеи ҷуғрофии ҷумҳурӣ, махсусан мавҷудияти дарёҳои сершумори қухӣ, дар солҳои охир ба тараққиёти гидроэнергетикаи хурд диққати махсус дода мешавад. Танҳо дар солҳои истиқлолият дар манотиқи кӯҳистонии Ҷумҳурии Тоҷикистон 17 нерӯгоҳҳои хурди барқи обӣ сохта шуданд. То соли 2003 дар ҷумҳурӣ 21 зеристгоҳҳои барқии обии хурд ба қор андохта шуданд. Онҳо дар як сол қариб 30 млн кВт/соат қувваи барқ ҳосил мекарданд, ки ин, албатта, барои қонеъ гардондани талаботи минтақаи қухсори ҷумҳурӣ кифоя набуд.

Масъалаи рушди саноати энергетика дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста дар мадди назари ҳукумат қарор дошт. Инак, 3-юми августи соли 2002 бо қарори ҳукумат “Консепсияи рушди соҳаҳои комплекси сузишворию энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2003-2015” тасдиқ карда шуд. Соли 2009 дар ҷумҳурӣ аллакай 50 истгоҳҳои хурди барқии обӣ сохта ба истифода дода шуд. То аввали соли 2010 шумораи умумии ин гуна истгоҳҳои барқии обӣ ба 189 адад расида буд [7, с. 45].

Дар бораи камбудию норасоӣ дар ин соҳа сухан ронда, сохтмони НБО-и Сангтуда-1-ро мисол овардан мумкин аст. Аз соли 1996 инчониб барои сохтмони он ҷумҳурӣ ҳар сол аз буҷаи давлатӣ 1-2 миллион доллари ИМА ҷудо мекунанд. Воқеан барои сохтмони ин иншоот ҳар сол камаш 30-40 миллион доллар ҷудо кардан лозим буд. Дар давоми ҳафт сол дар сохтмони он пешравие дида намешуд, маблағҳои буҷа, ки барои ҷумҳурӣ хеле зарур буанд, бе ягон самарани иқтисодӣ ва фоидаи хуб беҳуда сарф мешуданд. Мисоли дигар: дар солҳои 90-уми асри ХХ ба қор андохтани агрегати якуми НБО-и Роғун пешбинӣ шуда буд. Қарори

бунёди ин иншоот, ки яке аз нерӯгоҳҳои барқи обии пуриктидор дар ҷаҳон аст, ҳанӯз дар миёнаҳои солҳои 70-уми асри гузашта аз ҷониби Ҳукумати Шуравӣ қабул шуда буд. Иқтидори лоиҳавии он бояд 3600 млн кВт/соат бошад. 27-уми сентябри соли 1976 марҳилаи омодагии сохтмон расман оғоз гардид. Соли 1980 Шурои Вазирони ИҶШС лоиҳаи ин сохтмони азимро ниҳоят маъқул донист. Дар охири солҳои 80-ум – ибтидои солҳои 90-уми асри гузашта баландии сарбанди НБО-и Роғун аллакай ба 40 метр расида буд (дар маҷмуъ, баландии сарбанд бояд 335 м бошад). Бо вучуди ин, ҳанӯз дар охири солҳои 80-ум, роҳбарияти Давлати Шуравӣ таҳти фишори ҷомеа маҷбур шуд, корро мавқуф гузорад ва лоиҳаро барои ташхиси иловагӣ фиристад. Коршиносон умуман лоиҳаро дастгирӣ карданд, аммо вақт бебозгашт аз даст рафт. Соли 1991 Иттифоқи Шуравӣ мавҷудияти худро бас кард. Зарбаи ниҳой ба лоиҳаи Роғун баҳори соли 1993 расид: шаби 7-ум ба 8-уми май дар натиҷаи обҳезӣ ва якбора баданд шудани сатҳи об дар дарёи Вахш сарбанди 40-метраи НБО-и Роғун вайрон ва шуста шуд.

Солҳои 2005-2006 дар мамлакат дар сохтмони истгоҳҳои нави барқии обӣ муваффақиятҳои муайян ба даст оварда шуданд. НБО-и Сангтӯда-1 моҳи августи соли 2009 мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифт. Иқтидори лоиҳавии неругоҳи барқи обӣ оянда зиёда аз 650 мВт, истеҳсоли неруи барқ дар як сол 2,7 млрд кВт/соат хоҳад шуд. 15-уми декабри соли 2006 маросими бастанӣ маҷрои дарёи Вахш баргузор шуд, ки имкон дод, сохтмони сарбанди НБО-и Сангтӯда-1 оғоз шавад. Аввалин агрегати Сангтӯда-1 20-уми январи соли 2008 ба кор даромад. Пас аз ба кор андохтани неругоҳи барқи обӣ Ҷамъияти Аксионерии Россия Истгоҳҳои Барқии Ягона (РАО ЕЭС)-и Русия ният дошт, ки вобаста ба ҳиссаи гузоштааш бояд 75 дарсади ҳиссаи даромадро ба даст орад.

21-уми феввали соли 2007 дар Вашингтон як қарордади сечониба байни ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ (БОР, БҶ, БИР, ИҶС) ва ҶАР ИБЯ (РАО ЕЭС)-и Русия ба имзо расид. Тибқи он ҷонибҳо ба мувофиқа расиданд, ки ҶАР ИБЯ (РАО ЕЭС)-и Русия бо пешниҳоди молии байналмилалӣ пешниҳод мекунад, ки 24% саҳмияҳои он дар ҚСҚ “Сангтӯда-1” ва зиёда аз 75% бо як саҳмия ба вай тааллуқ дорад. Ҷониби Русия ният дошт, ки маблағҳои дарёфтшударо барои сохтмони минбаъдаи неругоҳи барқи обӣ истифода кунад. Дар навбати худ ҳукумати Тоҷикистон аз созмонҳои байналмилалӣ, бахусус Бонки Ҷаҳонӣ даъват кардааст, ки барои харидории саҳмияҳои ҚСҚ “Сангтӯда-1”, ки ҷониби Русия пешниҳод кардааст, ба ҷониби Тоҷикистон қарз ҷудо кунад. Ба ин тартиб, ҳукумати Тоҷикистон қасд дорад, саҳми худро дар фонди муҳосибии ҷамъияти саҳмӣ аз 25 дарсад то ба 49 дарсад афзоиш диҳад.

Дар аввали соли 2005 Миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонд Эрон оид ба сохтмони НБО-и Сангтӯда-2 (4 агрегат бо иқтидори лоиҳавии умумии 220 МВт) мувофиқа ҳосил шуд. Ҷониби Эрон дар ин тарҳ 180 миллион доллар сармоягузорӣ кардааст. Саҳми Тоҷикистон дар ин тарҳ 40 миллион доллар буда, ҷониби Эрон дар зарфи 12,5 сол маблағҳои гузоштаашро бармегардонад. Ин маънои онро дорад, ки НБО-и Сангтӯда-2 танҳо пас аз 12,5 соли мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтаниш, моликияти Тоҷикистон мешавад. Ин усули сармоягузорӣ ва баргардонидани маблағҳо усули “Биоти” номида мешавад.

Дар сохтмони НБО-и Роғун вазъияти дигар ба амал омад. Тибқи созишномаҳои байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Русия, марҳилаи аввали ин иншоот аз соли 2005 сохта мешавад. Ҷамъияти саҳмӣ “Русский алюминий” (Русал) сохта мешуд [3, с. 475].

Барои сохтмони навбати дуйум ва сейуми ин неругоҳи барқи обӣ ҳануз маблағ пайдо кардан лозим буд. Аммо асосноккунии техникӣ-иқтисодии (ТЭТ) ин тарҳ моёи ихтилофи назари ҷониби Русия ва Тоҷикистон шуд. Асосноксозии техникӣ-иқтисодии лоиҳа, ки ширкати олмонӣ “Ламойер” анҷом дода буд, ба ҷониби Тоҷикистон мувофиқ набуд. Аз ин рӯ, тасмим гирифта шуд, ки асосҳои техникӣ-иқтисодӣ ба ҷониби сеюм – Бонки Ҷаҳонӣ дода шавад. Ҷониби Русия ба ваъдааш вафо накард. Ҳамин тариқ, 4-уми декабри соли 2006 муовини сарвазирӣ Федератсияи Русия Д. Медведев дар посух ба хабарнигори рӯзномаи “Азия-Плюс” маблағгузори сохтмони неругоҳи Роғунро аз ҳисоби бучаи Русия номувофиқ донист. Вай ба тарафдорӣ муносибати тичоратӣ ин масъала сухан ронд. Дар натиҷа, раиси

ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон тасмим гирифт, ки аз соли 2007 инҷониб Тоҷикистон нерӯгоҳи Роғунро мустақилона бунёд кунад. Бо ин мақсад аз бучаи ҷумҳурӣ дар соли 2007 барои бунёди ин иншоот 50 миллион доллари амрикоӣ ҷудо карда шуд. Минбаъд ин маблағгузорӣ боз ҳам зиёд карда мешуд. Ҳамин тавр, дар соли 2008 130 млн сомонӣ; соли 2009 – 533 млн. сомонӣ ва дар соли 2010 – 650 млн сомонӣ ҷудо карда шуд. Ғайр аз ин, аз 6-уми январи соли 2010 фурӯши сахмияҳои нерӯгоҳи барқии Роғун оғоз шуд ва бо ин роҳ то 1-уми июни соли 2010 187 миллион доллари амрикоӣ ҷамъоварӣ карда шуд.

Сарфи назар аз он ки дар ҷумҳурӣ нерӯгоҳҳои азими энергетикӣ сохта шуда истодаанд, сохтмони нерӯгоҳҳои барқии обии хурд низ аҳамияти худро гум накардаанд. 29-уми сентябри соли 2006 дар ҷаласаи ҳукумати ҷумҳурӣ барномаи дарозмуддат, ки то соли 2020 пешбинӣ шудааст, тавсия карда шуд, ки дар дарёҳои қуҳии Тоҷикистон 71 нерӯгоҳҳои барқии обии хурд сохта шавад. Иқтидори лоиҳавии истехсоли солони онҳо 480 млн 571 ҳазор кВт/соат нури барқро ташкил медиҳад. Умуман, сохтмони ин объектҳо ба ҷумҳурӣ имконият медиҳад, ки на танҳо эҳтиёҷоти худро ба нури барқ пурра қонеъ гардонад, балки як қисми муайяни онро ба давлатҳои ҳамсоя низ фурушад.

**Муқарриз: Мирақзода Ф.Ю., н.и.т., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Адабиёт**

1. Бобокалонова, О.К. Сближение уровня промышленного развития регионов Таджикистана // Паём (Вестник). Таджикистан и современный мир. - 2002. - №1. - С.29.
2. История таджикского народа. Новейшая история (1917-1941гг.). - Душанбе. 2004.-С.829.
3. История таджикского народа. Т.6, Под общей редакцией академика АН РТ Р.М. Масова, Душанбе, 2011, С.465
4. Курбонзода, Х. Основные этапы социально- культурного развития села в Таджикистане: историко-политический анализ / Курбонзода. – М., 2016. - 216 с.
5. Народное хозяйство Тадж. ССР в 1989 г. Статсборник. - Душанбе. 1991. - С.172.
6. Петров С. К вопросу о стратегии экономического развития Таджикистана / Г.К.Петров // Центральная Азия и Кавказ. - 2006. - №3. - С.145-156.
7. Промышленность Республики Таджикистан. Статсборник. – Душанбе, 2004.
8. Рахмонов, Э.Ш. Независимость – великое благо для страны и народа // Экономика Таджикистана: Стратегия развития. - 2004. - №4. - С.14.
9. Солиев, Х.Х. Проблемы экономического роста и сокращение бедности в Таджикистане // Экономика Таджикистана: Стратегия развития. - 2004. - №3. - С.8.
10. ТА ЦСИ при Президенте РТ. Отчёт «Структурная перестройка и приоритеты промышленной политики». - 2001. - С.11.
11. Юнусов, Б.В. Гидроэнергетический аспект использования водных ресурсов Таджикистана // Паём (Вестник). Таджикистан и современный мир. - 2005. №3 (7). - С.37.

ИНКИШОФИ САНОАТ ВА СОҲАИ ЭНЕРГЕТИКА ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Дар мақола оиди хусусиятҳои инкишофи соҳаҳои саноат, соҳаи энергетика дар Тоҷикистон, дар давраи баъди ба даст овардани Истиқлолият, маълумоти мушаххас дода шудааст. Дар ин мақола муаллиф кушиш менамояд нишон диҳад, ки душвориҳои давраи ҷанги шаҳрвандӣ пешро роҳи сохтмончиёни тарзи ҳаёти навро гирифта натавонист. Саноатчиёни ҷумҳурӣ дар як муддати нисбатан кӯтоҳи таърихӣ, бо роҳнамоию ҳидоятҳои сарвари хирадманду оқил, саноати валангору фалаҷро барқарор намуда, корхонаҳои наву замонавӣ бо дастгоҳҳои пешқадам сохта ба истифода доданд. Барои бо нури барқ арзону аз ҷиҳати экологӣ тоза, нерӯгоҳҳои пешинаро пурра азнавсозӣ намуда, боз нерӯгоҳҳои хурду миёна ва пурқудрат сохта на танҳо талаботи корхонаҳои саноатӣ ва талаботи рузафзуни аҳолиро бо барқ таъмин намуд, балки имконияти ба давлатҳои ҳамсоя фурухтани изофагии онро пайдо намуд.

Калидвожаҳо: саноат, кишоварзӣ, корхона, энергетика, нерӯгоҳи обии барқӣ, нури барқ, истехсолот, иқтисодиёт, маҳсулот, истиқлолият.

РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ И ЭНЕРГЕТИКИ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье приведены конкретные сведения об особенностях развития промышленности и энергетики Таджикистана в период после обретения независимости. В данной статье автор пытается показать, что трудности периода гражданской войны не смогли помешать строителям нового образа жизни. Промышленники республики за сравнительно короткий исторический период под руководством мудрого и умного руководителя восстановили искалеченную промышленность и построили новые современные предприятия, оснащенные передовым оборудованием. Для обеспечения дешевой и экологически чистой электроэнергии были полностью реконструированы старые электростанции и построены новые малые, средние и мощные электростанции, обеспечивающие не только потребности промышленных предприятий и растущие потребности населения в электроэнергии, но и продавать ее излишки в соседние страны.

Ключевые слова: *промышленность, сельское хозяйство, предприятие, энергетика, гидроэлектростанция, электроэнергия, производство, экономика, продукт, независимость.*

DEVELOPMENT OF INDUSTRY AND ENERGY DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE

The article provides specific information about the features of the development of industry and energy in Tajikistan in the period after gaining independence. In this article, the author tries to show that the difficulties of the Civil War period could not prevent the builders of a new way of life. In a relatively short historical period, the industrialists of the republic, under the leadership of a wise and intelligent leader, restored the crippled industry and built new modern enterprises equipped with advanced equipment. To provide cheap and environmentally friendly electricity, old power plants were completely reconstructed and new small, medium and powerful power plants were built, meeting not only the needs of industrial enterprises and the growing needs of the population for electricity, but also electricity. also found an opportunity to sell its surplus to neighboring countries.

Keywords: *industry, agriculture, enterprise, energy, hydroelectric power station, electricity, production, economics, product, independence.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Одиназода Нуриддин Ҳасан – Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, унвонҷӯи кафедраи таърихи халқи тоҷик, Сурога: 7351040, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Бохтар, кӯчаи С.Айнӣ, 67. Тел.: (+992) 907-30-16-14. E-mail: odinazoda662001@bk.ru*

Сведения о авторе: *Одиназода Нуриддин Ҳасан – Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, соискатель кафедры истории таджикского народа. Адрес: 7351040, Республика Таджикистан, г. Бохтар, ул. С.Айни, 67. Тел.: (+992) 907-30-16-14. E-mail: odinazoda662001@bk.ru*

Information about the author: *Odinazoda Nuriddin Hasan – Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, is a candidate for the Department of History of the Tajik People. Address: 7351040, Republic of Tajikistan, Bokhtar, st. S. Aini, 67. Tel.: (+992) 907-30-16-14. E-mail: odinazoda662001@bk.ru*

**АЛОМАТҲОИ ШАРТИИ СИККАҲОИ СУҒДИИ ШАҲРАКИ
ПАНЧАКЕНТИ ҚАДИМ
Собиров Н.И.**

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Сиккаҳо нисбат ба пулҳои қоғазӣ хеле барвақтар дар муомилот бароварда шуда буданд. Аввалин сиккаҳо, ки бостоншиносон аз ҳудуди Осиёи Марказӣ ба даст дароварданд, ба асрҳои VIII-VII т.м. мансуб мебошанд. Онҳоро асосан аз тилло, нуқра ва мис сикка зада, ҳамчун воситаи хариду фурӯш ва пардохт истифода мебуданд. Дар бештари сиккаҳо тасвирҳо, унвон, ном, шаҳр ва давлати сикказанандаро зарб мезаданд. Аввалин сиккаҳо, ки аз ҳудуди Осиёи Миёна пайдо карда шуд, ба давраи давлатдорӣ Юнону Бохтар рост меояд. Минбаъд дар асрҳои миёна сикказанӣ тамоми вилоятҳо ва давлатҳоро фаро гирифт.

Аз солҳои 40-уми асри XX сар карда, то охири солҳои 80-уми ҳамин аср ёдгориҳои таърих ва фарҳанги тамоми минтақаҳои Осиёи Марказӣ ба таври хеле васеъ ва пурсамар омӯхта шуданд, ки дар ин кори хайр саҳми олимони халқҳои шуравӣ ва бахусус халқи рус хеле калон мебошад. Омӯхтани шаҳраки Панҷакенти қадим низ дар ин солҳо амалӣ гашта, маводди фаровон ва пурарзишро дар илми бостоншиносии шуравӣ ва тоҷик ворид намуд.

Барои муаян намудани таърихи пайдоиши давлатҳо, сулолаҳо, подшоҳон ва дигар масъалаҳои таърих сиккаҳо нисбат ба дигар бозёфтҳои бостоншиносӣ мавқеи бештареро ишғол менамоянд. Сиккаҳо яке аз сарчашмаҳои муҳими таърихӣ буда, дар ҳалли бисёр масъалаҳои таърихи қадим мадад мерасонанд. Роҷеъ ба тартиби муомилоти сиккаҳо, барои омӯхтани ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангии Суғд ва инчунин барои омӯхтани забонҳои эронӣ сиккаҳо маълумоти фаровон медиҳанд. Сиккаҳои суғдӣ, ки аз шаҳраки асримиёнагии Панҷакенти қадим ба даст омаданд, миқдоран хеле зиёданд (чандин ҳазор дона) барои омӯхтани таърих ва фарҳанги минтақа дорой аҳамияти калон мебошанд.

О.И. Смирнова яке аз суғдшиносони машҳури даврони шуравӣ маҳсуб меёбад, ки номбурда ба омӯзиши сиккаҳои шаҳраки Панҷакенти қадим машғул шуда, дар ин самт мақолаву асарҳои зиёде таълиф намудааст [5, с.50-54] Номбурда дар баробари дигар масъалаҳои таърихи Суғд инчунин дар бораи аломатҳои шартӣ (идеограмма) сиккаҳои суғдӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, маълумоти пурарзишро пешкаши хонандагон мегардонад.

Аломатҳои шартӣ ҳокимони Суғд бештар дар тангаҳои биринҷӣ тасвир ёфтаанд. Аломатҳои шартӣ MLK; MR; MR,Y; MRYn унвони ихшидҳои Суғдро баён намуда, дар навбати худ унвони охир дар тангаҳо бо се тарик сабт гардидааст. Ин унвонро танҳо ихшидҳои Суғд мушарраф шуда метавонистанд. Дар сиккаҳои Панҷакенти қадим, бо навиштаҷоти «шоҳ афшини Панҷ» О.И. Смирнова ном ва унвони онҳоро хондааст, ки дар шакли зер омадааст: uwv pсу MRY [5,с.50].

Мувофиқи маълумотҳои сиккашиносон сиккаҳои аввалини Панҷакенти қадим ба нимаи якуми асри VII м. Таалук дошта, бо номи ихшидҳои Суғд сикка зада мешуд ва то ба муомилот баровардани фелсҳои арабӣ, анқариб тули якуним аср идома ёфтааст [8, с.50]. Онҳо аломатҳои гуногун доранд, чун У-шакл, секунҷашакл, салибшакл ва ромбшакл (фигураи геометрӣ). Инчунин сиккаҳо низ мавҷуданд, ки дар марказашон сӯроҳии чаҳоркунча доранд. Он сиккаҳо, ки дар онҳо сӯроҳии чаҳоркунча мушоҳида карда намешавад, ба асрҳои VII-VIII таалук доранд [13, с.11]. Дар Панҷакенти онзамона сиккаҳои нуқрагини худӣ сикка зада намешуданд, тангаҳои нуқрагини Самарқанд ва Бухоро бештар дар муомилот буданд. Чун шоҳигарии мустақил Панҷакент танҳо тангаҳои биринҷӣ худро сикка мезад [2, с.12-13].

О.И. Смирнова дар зери мафҳуми аломати шартӣ MR'Y, номи чуғрофии «Панҷ»-ро мехонад ва пасантар он ба аломати шартӣ pсу knd, яъне «шаҳри Панҷ» табдил меёбад. Аломати шартӣ MRY'-ро ӯ чун «Шоҳ, афшини Панҷ» мехонад. Мувофиқи тадқиқотҳои сиккашинос дар чаҳор намуи ин сиккаҳо як аломат сабт гаштааст ва ин далел бар он аст, ки

ин аломат аломати сулола, авлодии афшинҳои Панч будааст. Ин унвон – *sywbu'nk MLK' sm'rkпбе MR'Y*, - «ихшиди Суғд, афшини Самарқанда»-ро [1, с.249] Деваштич низ як муддат дар ихтиёр доштааст, ки ҳокими мутлақи Суғд дониста мешуд. [12, с.65]. Ин унвонро ҳокимони дигари Суғд Тархун, Ғурак ва Чакин-чур низ молик буданд. [8, с.54]. Аломатҳои *mlk', mī', mī'у, mī'уп* инчунин сиккаҳои биринҷиро низ оро медиҳанд.

Инчунин дар натиҷаи омӯзиши сиккаҳои суғдии Панҷакенти қадим О.И. Смирнова тартиботи дараҷаҳои мансабу мартабаи (иерархия) ҳокимони Панҷакенти қадимро дар асрҳои VII-VIII муаян намудааст. Ба ақидаи ӯ зинаи болоиро ихшид бо аломати шартии *MLK'* ва поёниро малик бо аломати шартии *uwvw* ишғол мекарданд. Боз ҳам бо ёрии сиккаҳо муҳаққиқ унвони маликаҳоро низ дарёфтааст, ки дар якҷандтои он “Беҳтарин маликаи Панҷ ва “Хонуми Панҷ”” навишта шудааст.[9,с. 13-14]. Дар натиҷаи ин тадқиқот чунин бармеояд, ки дар шаҳри Панҷакенти қадим пеш аз забти Ӯрб намояндагони чинси латиф ҳам дар сари қудрат буданд, ки ин рӯйдод ба асрҳои VII- VIII м. Рост меояд.

Дар ин сиккаҳо олим унвон ва аломатҳои дигарро, ки ба дигар минтақаи дигар ҳокимон таалуқ доранд, низ дарёфтааст. О.И. Смирнова дар яке аз он сиккаҳо таалуқ доштани онро ба ҳокими Киштуд муаян кардааст. Дар як тарафи он сикка сари шоҳ бо тоҷи гулчанбардор, бо аломати “*Kstwtk*” акс ёфтааст. [10, с.176].

Сиккаҳои тиллоӣ дар он давра ба таври васеъ дар муомилат қарор надоштаанд, танҳо ин ва ё он иншоот ё сохтмони калон ва пуарарзишро бо қурби тангаҳои тилло нархгузорӣ мекарданд. Чунончӣ дар давраи давлатдорӣи Сомониён тангаҳои тилло аз муомилоти пулӣ дида бештар чун боигарӣ пасандоз карда мешуд. Ин ақидаро академик Б.Ғ.Ғафуров дастгирӣ менамояд [1, с.260].

Сиккашинос инчунин аз хусуси миқдор ва вазни он суҳан гуфтааст. Мувофиқи ақидаи вай дар зарбхонаҳо агар дар миёнаи асри VII аз як килограмм мис 425 адад сикка зада шуда бошад, пас дар миёнаи асри VIII аз ҳамин миқдор 968 адад сикка зада шудааст. Ин тағиротро муҳаққиқ дар амри қонунӣ ва аз тарафи дигар, аз қимматшавии мис вобаста буданашро мебинад.

Бояд зикр намуд, ки бо ёрии ин аломатҳо дар баъзе тангаҳо О.И. Смирнова баромади иҷтимоии ҳокимони Панҷро низ муаян мекунад. Ӯ исбот менамояд, ки бархе аз онҳо мансуб ба наҷоди тюркҳои водии Сирдарёянд, ки дар баъзе сиккаҳо қиёфаи тюркӣ тасвир ёфтааст. Вай аввалин шуда ба аломатҳои хати руинӣ таъя намуда, дар бораи фарзияи чанд муддат дар Панҷ ҳоким будани ҳокимони тюркҳо баён намудааст. Ин ақидаи олимро сиккаҳои тавқият мебахшанд, ки аз номи ҳокимони тюркҳо ба муомилот бароварда шудаанд, ки малик, султон хонда мешуданд. [8, с.54]. Мувофиқи ақидаи сиккашинос замоне дар Панҷакенти қадим сулолаи тюркнажодҳо низ дар сари қудрат буданд.

Сулолаи суғдии Панҷ зиёда аз сад сол бар сари қудрат будааст. [11, с.21]. Ин ақидаро омӯзиши дигар сиккаҳо ва дигар ёдгориҳои фарҳангии модӣ ва маънавӣ комилан тасдиқ намуданд.

Хизмати намоён ва арзандаи О.И.Смирнова дар соҳаи суғдшиносӣ ва сиккашиносӣ дар он зоҳир мегардад, ки пас аз омӯзиши ин бозёфтҳои қариб ба ҳамаи саволҳои ноомӯхта ва ё камомӯхта роҷеъ ба таърих ва фарҳанги суғдиёне, ки дар шаҳраки Панҷакенти қадим сукунат доштанд, ҷавоби комилан дурусти илмӣ додааст. То тадқиқотҳои ин олими мӯйшикоф сиккаҳои суғдӣ чун як самти алоҳида мавриди омӯзиш қарор нагирифта буданд, онҳоро дар маҷмӯъ чун сиккаҳои “тӯронӣ” шарҳ медоданд, дар ҳоле, ки ин сиккаҳо пурра дар муомилот қарор дошта, ҳатто ба рақобат тобовар буданд.

Муқарриз: Аслонов Х.З., н.и.т., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Адабиёт:

1. Гафуров Б.Ғ. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. – М: Наука, 1972. -664с.
2. Крачковская В.А., Крачковский И.Ю. Древнейший арабский документ из Средней Азии. // Согдийский сборник. – Л.: Изд. АН СССР, 1934. – С. 52-90. 123 с.
3. Лившиц В.А. Правители Пенджикента VII-VIII вв. // Известия АН Тадж. ССР, Отделение общественных наук. Вып. 14. – Сталинабад, 1957. – С.43-77. 197 с.

4. Лившиц В.А. Согдийское письмо с горы Муг. // Доклады делегации СССР. М., 1960. – С.36-37. 180 с.
5. Лившиц В.А. Юридические документы и письма. Чтение, перевод и комментарии. – М.: Издательство Восточной литературы, Вып.2, 1962. 222 с.
6. Смирнова О.И. Каталог монет с городища Пенджикент (Материалы 1949-1956гг.). – М.: Издательство восточной литературы, 1963. 172с.
7. Смирнова О.И. Монетные находки на горе Муг. // Археологические работы в Таджикистане. – Труды АН Тадж. ССР. Вып. 2. Т. XXXVII. Сталинабад, 1956. – С. 89-93.- 123 с.
8. Смирнова О.И. Монетные находки на городище древнего Пенджикента. // АРТ в 1954г. Вып. 2. Труды. АН Тадж. ССР. Т. 37. Сталинабад, 1956.- 175с.
9. Смирнова О.И. Монеты древнего Пенджикента. // КСИИМК – 55, М., 1955.-163с.
10. Смирнова О.И. Монеты древнего Пенджикента. // МИА СССР, № 66. Т. 3. – Отв. Ред. А.М. Беленицкий. М.-Л., 1958гг. – С. 136-147. -389 с.
11. Смирнова О.И. Монеты из Пенджикентского городища. Предварительное сообщение по монетам 1955-1956гг. // Археологические работы в Таджикистане. – Труды АН Тадж. ССР. Т. ХС1. – С.272-275. -315 с.
12. Смирнова О.И. Сводный каталог согдийских монет. Бронза. – М: Наука, 1981.-548 с.
13. Смирнова О.И. Согдийские монеты как новый источник для истории Средней Азии. // Советское востоковедение. – № 6, М.-Л., 1949.-363 с.
14. Собиров Н.И. Изучение памятников истории и культуры верховьев Зеравшана в торой половине XIX первой половины XX вв. Душанбе: “Ирфон”, 2014.-С202с.
15. Согдийский сборник. – Л.: Изд. АН СССР, 1934. 123 с.
16. Фрейман А.А. Описание, публикации и исследование документов с горы Муг. – М: Издательство восточной литературы. Вып. 1, 1962. 90 с.
17. Фрейман А.А. Опись рукописных документов, извлеченных из развалин замка на горе Муг в Захматабадском районе Таджикской ССР около селения Хайрабод и собранных Таджикостанской базой Академии Наук СССР. // Согдийский сборник. – Л., 1934. – С. 32-51. 123 с.
18. Фрейман А.А. Согдийский рукописный документ астрологического содержания. // Согдийский сборник. – Л.; 1934. – С. 69-70. 123 с.
19. Якубов Ю.Я. Паргар в VII-VIII веках нашей эры. – Душанбе: Дониш, 1979.- 75 с.
20. Якубовский А.Ю. Вопросы изучения Пенджикентской живописи. // Живопись древнего Пенджикента. М.: Изд. АН СССР. – 11с.

АЛОМАТҲОИ ШАРТИИ СИККАҲОИ СУҒДИИ ШАҲРАКИ ПАНЧАКЕНТИ ҚАДИМ

Дар мақола суҳан роҷеъ ба бозёфт ва мундариҷаи ҳуҷҷатҳои суғдӣ, ки соли 1932 аз ноҳияи Айнӣ ба даст омад, меравад. Ин бозёфтҳо иборат аз ашёҳои маданияти моддӣ ва маънавиянд. Суғдшинос О.И. Смирнова ҳуҷҷатҳое, ки ба хочагӣ бахшида шудаанд, хонда, ҳамзамон онҳоро тарҷума намудааст. Дар қатори ин ҳуҷҷатҳо олим сиккаҳои суғдӣ қалъаи кӯҳи Муғро низ омӯхтааст. Дар он сиккаҳо аломатҳои шартӣ (идиограмма) низ зарб зада шудаанд, ки номи ҳокимони Панҷакенти қадимро ифода менамояд. Дар қатори мардон номи ҳокимони рустоки Панҷакенти қадим низ маҳфуз аст. Ин аз он дарак медиҳад, ки дар давраи пеш аз қабули дини ислом баробарии иҷтимоӣ дар байни аҳолии Суғд мавҷуд будааст.

О.И. Смирнова исбот менамояд, ки зарбхонаҳои Панҷакенти қадим асосан тангаҳои биринҷӣ сикка мезадаанд, тангаҳои нуқрагини Самарқанду Бухоро дар муомилот бештар ғаёл будаанд. Ҳамаи ин тангаҳо ба асрҳои VII – VIII милодӣ мансубанд. Сиккаҳои шаҳраки Панҷакенти қадим намудҳои гуногунро дорад. Онҳо чун ҳарфи У-шакл, сӯрохидор ва бо тарҳҳои ҳандасавӣ сикка зада шудаанд.

Калидвожаҳо: Панҷакент, Суғд, афшин, ихшид, шоҳ, танга, тилло, нуқра, биринҷӣ, савдо, зарбхона.

УСЛОВНЫЕ ЗНАКИ СОГДИЙСКИХ МОНЕТ ДРЕВНЕГО ГОРОДКА ПЕНДЖИКЕНТ

В статье говорится об обнаружении и содержании согдийских документов, полученных в 1932 году из района Айни. Эти находки состоят из материальных и духовных объектов культуры. Согдолог О.И. Смирнова читала документы, посвященные хозяйству, и одновременно переводила их. Наряду с этими документами ученый изучил также согдийские монеты горной крепости Муг. На этих монетах были отчеканены условные символы (идиограммы), представляющие имена правителей древнего Пенджикента. Это показывает, что в период до принятия ислама среди населения Согда существовало социальное равенство.

О.И. Смирнова доказывает, что монетные дворы древнего Пенджикента чеканили главным образом бронзовые монеты, тогда как более активными в обращении были серебряные монеты Самарканда и Бухары. Все эти монеты относятся к VII-VIII векам нашей эры. Монеты древнего города Пенджикента бывают разных типов. Они отчеканены в виде буквы U-образной формы с отверстиями и геометрическими узорами.

Ключевые слова: Пенджикент, Согд, афшин, ихшид, цар, монеты, золото, бронза, серебро, торговля, монетный двор.

ABOUT IDEOGRAMS OF SOGDIAN COINS

The article deals with the ideograms of Sogdian coins at the beginning of the Middle Ages. The history of the origin and circulation of these coins is also discussed. Information on coins about the reign, nationality and social origin of the Afshins and Ikhshids (kings) of Sogd was noted in the article.

On the coins of ancient Penjikent, with the inscriptions "King of Afshina Pancha" O.I. Smirnova read the name and title of the prince, *ywb pncy MRV*, who had the right to issue a coin with his name and signs. The existence of a mint in Penjikent, since the name and titles of afshins were minted on most Penjikent coins. Coins that have family signs or emblems are of significant interest as material for solving problems of dynastic and family ties.

Sogdian coins have various signs, such as a Y-shaped sign, a three-pointed sign, a sign with a diamond-shaped middle part and a sign in the form of some kind of cross. The first Pancha coins date back to the first half of the 7th century. About the circulation of this coin in monetary circulation O.I. Smirnova correctly wrote that local bronze coins dominated the local market, as evidenced by their huge number. When concluding large transactions and in international foreign trade, silver (drachma) was used. However, Penjikent did not produce its own silver, so Bukhara and Samarkand silver were in circulation. As an independent principality, Penjikent had only its own bronze coin, modeled on Chinese coins with the names and titles of the Penjikent princes.

Keywords: Penjikent, Sogd, fshin, ikhshid, king, coins, gold, bronze, silver, trade, mint.

Маълумот дар бораи муаллиф: Собиров Нусратулло Иноятович – Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илмҳои таърих, муаллими калони кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангӣ. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 934071702

Сведения об авторе: Собиров Нусратулло Иноятович – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзаде, кандидат исторических наук, ст. преподаватель кафедры истории и межкультурной коммуникации. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 934071702

Information about the author: Sobirov Nusratullo Inoyatovich – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, PhD in History, Senior lecturer at the Department of History and Intercultural Communication. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, 734019. Phone: (+992) 934071702

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

<i>Гулназарзода Ж. Б., Нажмудинзода Р. Х.</i> Нақши Пешвои миллат дар рушди забон ва илми забоншиносии тоҷик.....	5
<i>Абдуллоева Г.З., Қаюмова С. Ҷ.</i> Ҷанбаҳои лингвокултурологии калимаи сермаъноӣ соҳаи боғдорӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ.....	10
<i>Арбобова М.</i> Таҳқиқи назариявии хусусиятиҳои афоризмҳо дар забоншиносӣ.....	19
<i>Асоева К.А.</i> Грамматические признаки управления в современном русском языке.....	26
<i>Вализода Ҳ.</i> «Қоидаҳои забони тоҷик» (сарфу наҳв)-и Абдуллоҳи Фитрат ва мақоми он дар илми забоншиносии тоҷик.....	36
<i>Гулназарзода Ж. Б.</i> Маъноҳои сифаи феъл дар осори бадеии Абдурахмони Ҷомӣ.....	42
<i>Ғоибова Г.</i> Мавқеи калимаҳои иқтибосии русии хусусияти умумистеъмолидошта дар осори Мирзо Турсунзода.....	50
<i>Ибрагимова Р.А.</i> Воситаҳои алоқаи синтаксисӣ дар ибораҳои феълии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	58
<i>Илҳомиддини А.</i> Перомуни баъзе хусусиятҳои тарҷумаи антропонимҳо дар адабиёти бадеӣ (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ).....	66
<i>Қаландарова Л.Ф.</i> Таҳқиқи таъриху ташаккули паремияҳо дар забоншиносӣ.....	71
<i>Каримов Ш. Б., Темурзода К.Қ.</i> Хусусияти коннотативии воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи “cat/dog” таркибёфта дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	80
<i>Каримова З.</i> Баррасии баъзе хусусиятҳои калимаҳои иқтибосӣ дар лақабгӯзорӣ.....	86
<i>Маннонова У. А.</i> Таҳлили синонимҳои вожаи тарс дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	94
<i>Маҳмудзода М.А.</i> Роҷеъ ба “тарҷуманопазирӣ”-и баъзе воҳидҳои луғавии забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ.....	100
<i>Маҳмадов Н.</i> Ташаккули истилоҳоти дандонпизишкӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бар пояи усули сарфии калимасозӣ.....	106
<i>Меликнорзода Ф.</i> Вижагиҳои этнотопонимҳои минтақаи шимолии водии Ҳисор.....	116
<i>Назаров Ш.А.</i> Бархе вижагиҳои забонии «Доробнома»-и Муҳаммади Беғамӣ.....	120
<i>Назирова М.М., Азимова С.Н.</i> Корбурди пасвандҳои сермаъноӣ исмсоз дар ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ (бар мабноси “Мунтахабот”).....	127
<i>Насруллоев М.Н.</i> Вижагиҳои корбасти феъл дар осори Убайди Зоконӣ.....	135
<i>Табаров Х. Н.</i> Баъзе вижагиҳои ибораҳои феълӣ дар осори Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ.....	146
<i>Турсунов Ф.М., Ҳакимова З.А.</i> Ҷойгоҳи воҳидҳои забонӣ дар тарҷума.....	153

<i>Усмонова М.Х.</i> Мавқеи хат ва имлои матни классикӣ дар омӯзиши осори ниёгон.....	160
<i>Усмонова Т.М.</i> Хусусиятҳои муқоисавии реалияҳои ифодакунандаи мафҳумҳои “урфу одат/чашнҳо” дар забонҳои чинӣ ва тоҷикӣ.....	166
<i>Файзуллозода А.Ф., Азизмуродов М.Р., Миракзода Ф.Ю.</i> Реалияҳои фарҳангӣ ва дараҷаи тарҷуманопазирии онҳо.....	173
<i>Фарҳодова С. А.</i> Корбурди пасвандҳои забони тоҷикӣ дар лексикаи марбут ба чорводорӣ дар ғӯйиши тоҷикони Ғорон.....	181
<i>Хасанова Ш.Р.</i> Функционирование прилагательных таджикского языка в художественных произведениях.....	186
<i>Ходжатов Б.Д.</i> Переводческие трансформации и проблема непереводимости при переводе вводных единиц (на примере русского и таджикского языков).....	192
<i>Ҷабборова Ш.</i> Зарфҳои замон – узви ғаълои ибораҳои зарфӣ.....	198

АДАБИЁТШИНОСӢ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERARY CRITICISM

<i>Имомзода М.С., Акрамов Ф.Ҳ.</i> Романи таърихӣ ва арзишҳои замони истиқлол.....	205
<i>Суфизода Ш.З.</i> Ҳақиқи рӯзгор ва осори Маҳмуди Шабистарӣ дар манобеъ ва пажӯҳишҳо.....	212
<i>Абдураҳимов Б.</i> Хусусияти жанрҳои нави бадеӣ дар нашрияҳои солҳои бистум.....	218
<i>Карахонов М.С.</i> «Гулистан» - сад удовольствий всего мира.....	226
<i>Каримова М.</i> Образҳои занона ва тасвирҳои ошиқона дар романи “Замини падарон”-и Юсуф Ақобиров.....	235
<i>Қамбаров Н. Ч.</i> Мазмун ва мундариҷаи маснавии «Гавҳарнома»-и Ҳоҷи Кирмонӣ.....	241
<i>Нормаҳмедов И.</i> Мавзӯ ва мундариҷаи мактубот ва номаҳои мансуб ба султониёти Ҷалолуддини Балхӣ.....	252
<i>Ҳабибуллоева Н.Н.</i> Становление лирического героя в поэзии Анны Ахматовой.....	259
<i>Умарзода Ф.</i> Ҷанбаҳои мусиқии ғазалиёти Ҳумоми Табрэзӣ.....	266
<i>Ўрунова М. Р.</i> Нақши Мавлоно дар зехну забони Соиб.....	274
<i>Ҳамидзода З.А.</i> Зиндагиномаи Мунзим дар таҳқиқоти Соҳиб Табаров.....	281
<i>Ҳошимов И.Р.</i> Баъзе вежаҳои хунари нависанда Анвар Мирзоҳакими Олим.....	291
<i>Шариф Ш. С.</i> Мухтасар аз таҳқиқи ҳаёт ва осори Аҳмади Дониш дар Тоҷикистон.....	296
<i>Ашурова М.Б., Абдураҳимов Б.А.</i> Пажӯҳиши офариниши чеҳраи ҳақиқии қаҳрамони миллий дар адабиёт.....	303

ПЕДАГОГИКА – PEDAGOGY

<i>Салими Х.</i> Усули омӯзиши забони шевои Ҳофиз.....	310
<i>Азизов А.А., Ғаниева М.А.</i> Оид ба муаммои фаъолияти эҷодӣ-бадеӣ.....	316
<i>Андамова Х.И., Рузиева Л.Т.</i> Обучение лексике русского языка на примере произведения И.С.Тургенева «Записки охотника».....	323
<i>Бобокалонова Р. Н.</i> Таълими калимаҳои аслан тоҷикӣ ва иқтибосӣ дар синфи 7.....	330
<i>Қаландарбекова Б.Х.</i> Ҷанбаҳои назариявии тарбияи хонандагон дар самти тарзи ҳаёти солим бо истифода аз бозӣҳои миллӣ.....	336
<i>Саидзода А.Р.</i> Технологияи ташаккули фарҳанги эстетикӣ донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим.....	341
<i>Товбаева М.М.</i> Вклад известного таджикского ученого Негматова С.Э. в развитие отечественного образования и науки.....	350

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ – HISTORY

<i>Шарифзода А.А., Шарифзода А.А.</i> Муносибатҳо байни Тоҷикистон ва Финляндия: дастовард, вазъ ва дурнамо.....	357
<i>Муллоджонзода А. К.</i> Индустиализация Таджикистана: достижения и перспективы.....	366
<i>Ахмедов З.Ш.</i> Аз таърихи таснифи рисолаи мусиқии Абдурраҳмони Ҷомӣ.....	373
<i>Давлатова Ф.Г.</i> Робитаҳои сиёсӣ-дипломатии хилофати Бағдод бо сулолаҳои тоҷикӣ дар асрҳои IX-XI (дар мисоли сулолаҳои Тоҳириён, Саффорӣён ва Сомониён).....	379
<i>Иброҳимов И.Н.</i> Тамоюлҳои асосии муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Британияи Кабир дар давраи истиқлол.....	386
<i>Кароматуллои У.</i> Нигоҳе ба муборизаҳои халқи афғон ба муқобили истилогарони англис.....	397
<i>Одиназода Н.Х.</i> Инкишофи соҳаҳои саноат ва энергетика дар даврони истиқлол.....	402
<i>Собиров Н.И.</i> Аломатҳои шартии сиккаҳои суғдӣи шаҳраки Панҷакенти Қадим.....	410

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмие «Паёми Донишгоҳи забонҳо» пешниҳод мегарданд.

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷаллаи омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмие маҷаллаи мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводди илмие, ки ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводди дигар муаллифони бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 15 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси ТДУ (индекси мазкурро аз ҳама гуна китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Саидов С.А.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

– матни асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с. 25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд.

Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯй ва на бештар аз 25 номгӯйи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи МАТС (ГОСТ) 7.1-2003 ва МАТС (ГОСТ) 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд;

– дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифони бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишонии ҷойи кори муаллиф;

– ба мазмуну муҳтавои мақолаҳо муаллифони масъул мебошанд.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник университета языков»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 15 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Саидов С.А.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [6, с. 42]. То есть, литература №6 и страница 42;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на таджикском, русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора);
- авторы несут ответственность за содержание статей.

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ЗАБОНҶО
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих)

Маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих» соли 2011 таъсис ёфтааст. Дар як сол 4 маротиба нашр мегардад. Шакли ҷопии маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зеринро барои ҷоп қабул менамояд:

Илмҳои филологӣ (10.00.00), педагогӣ (13.00.00) ва таърих (07.00.00).

Шакли пурраи электронии маҷалла дар сомонаи маҷалла (www.payom.ddzt.tj) дастрас аст.

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ЗАБОНҶО
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих)

2024. № 4 (56)

Шумораро ҳайати зерин омода намуд:

Котиби масъул: Мирақзода Ф.Ю.

Мусахҳеҳи забони тоҷикӣ: Шарипов Ш.Р.

Мусахҳеҳи забони русӣ: Ҳочатов Б.Д.

Мусахҳеҳи забони англисӣ: Азизмуродов М.Р.

Паёми Донишгоҳи забонҳо
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих):
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.
Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom.dbz@mail.ru
Тел.: (+992 37) 232-87-30

Ба ҷоп супорида шуд: 28.12.2024. Ба ҷоп имзо шуд: 04.01.2025.

**ВЕСТНИК
УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

Научный журнал «Вестник университета языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук» основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: филологические науки (10.00.00), педагогические науки (13.00.00) и исторические науки (07.00.00).

Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте журнала (www.payom.ddzt.tj).

**ВЕСТНИК
УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

2024. № 4 (56)

Над номером работали:

Ответственный секретарь: Миракзода Ф.Ю.

Корректор таджикского языка: Шарипов Ш.Р.

Корректор русского языка: Ходжатов Б.Д.

Корректор английского языка: Азизмуродов М.Р.

**Вестник университета языков
(серия филологических, педагогических и исторических наук):**
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6.
Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom.dbz@mail.ru
Тел.: (+992 37) 232-87-30

Сдано в печать: 28.12.2024. Подписано к печати 04.01.2025.